



PURCHASED









THE  
KASHI SANSKRIT SERIES  
235  
\*\*\*\*

# CATURVARGACINTĀMAṆI

OF  
ŚRĪ HEMĀDRI

Volume II  
VRATAKHAṆḌA

PART I

EDITED BY  
PĀṆḌITA BHARATACANDRA ŚĪROMAṆI



**CHAUKHAMBHA SANSKRIT SANSTHAN**

*Publishers and Distributors of Oriental Cultural Literature*

P. O. Chaukhambha, P. Box No. 1139

Jāḍau Bhawan, K. 37/116, Gopal Mandir Lane

VARANASI-221001 ( INDIA )

© Chaukhambha Sanskrit Sansthan, Varanasi

Phone : 65889

Price : Rs. 2500-00 for the set of four volumes in seven parts  
Rs. 1000-00 for Volume II ( Vratakhaṇḍa Part 1, 2 )

S  
294.5926  
H 487 e  
V.2. Pt.1

Originally Published by The Asiatic  
Society of Bengal in 1978  
Reprinted 1985

THE ASIATIC SOCIETY  
CALCUTTA 700016

Acc No. S.506

Date 23.3.86

SL. NO. 075795

COMPUTERISED  
C 1033

Also can be had of

CHAUKHAMBHA VISVABHARATI

Post Box No. 1084

Chowk ( Opposite Chitra Cinema )

VARANASI-221001

Phone : 65444

Printers-Srigokul Mudranalaya, Gopal Mandir Lane, Varanasi  
and Globe Offset Press, New Delhi

॥ श्रीः ॥

काशी संस्कृत ग्रन्थमाला

२३५



# चतुर्वर्गचिन्तामणिः

श्रीहिमाद्रिविरचितः

तत्र

प्रतखण्डनाम्नो

द्वितीयखण्डस्य

प्रथमो भागः

श्रीभरतचन्द्रशिरोमणिना परिशोधितः

**चौखम्भा संस्कृत संस्थान**

भारतीय सांस्कृतिक साहित्य के प्रकाशक तथा विक्रेता

पो० बा० चौखम्भा, पो० बा० नं० ११३६

जहाव भवन, के. ३७/११६, गोपाल मन्दिर लेन

वाराणसी ( भारत )

**प्रकाशक : चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी**

**मूल्य : रु० २५००-०० संपूर्ण १-४ खण्ड, ७ भाग**  
**रु० १०००-०० द्वितीय खण्ड ( व्रतखण्ड भाग १ व २ )**

मूल रूप से आसियाटिक् सोसायिटि आफ बंगाल द्वारा प्रकाशित, १८७८

पुनर्मुद्रणम् १९८५

**अन्य प्राप्तिस्थान**

**चौखम्भा विश्वभारती**

पोस्ट बाक्स नं० १०८४

चौक, ( चित्रा सिनेमा के सामने )

वाराणसी-२२१००१ ( भारत )

फोन : ६४४४४

---

मुद्रक - श्रीगोकुलमुद्रणालय, गोपाल मन्दिर लेन, वाराणसी एवं  
ग्लोब आफसेट प्रेस, नई दिल्ली

चतुर्वर्गचिन्तामणि

व्रतखण्डम् ।

श्रीहेमाद्रिणा विरचितम् ।

षोडशाध्यायपर्यन्तं प्रथमभागालोकं ।

—000@000—

आसियाटिक् सोसायिटिनामक समाजानुमत्या तत्साहाय्येन च

प्रचारितम् ।

—

श्रीभरतचन्द्रशिरोमणिना

परिशोधितम् ।

—





## सूचीपत्रम् ।

—000—

पृ	पृ	पृ	पृ
अकार्षणस्य	८	अथर्ववेदकथं	१०५
अचमसाक्षानमन्त्रः	१०२	अथर्ववेदानां ऋषिदेवतवृत्त्यादि	१०८
अचयनतोषात्रतं	४००	अथर्वशास्त्रकथं	१०८
अचयनपञ्चावाप्तिअचयनतोषात्रतं	४८८	अदारिद्र्यशीतं	६२६
अचयनहादशीतं	११०३	अर्धनारीचरमूर्तिः	१२४
अचयनहादशीततोषात्रतं	१११८	अथर्वदेशनिकथं	२८
अग्निचतुर्थीतं	५०६	अनवाद्यमौत्रतं	८११
अग्निचतुर्थी	१४४	अनन्तानुतोषात्रतं	४२२
अग्निचतुर्थी	१८७	अनन्तहादशीतं	१२००
अर्धोऽष्टाङ्गः	४८	अनन्तपञ्चमीतं	५६४
अङ्गारकचतुर्थीतं	५०६	अनन्तपञ्चमीतं	७४१
अङ्गिरसनामवत्सरकथं	१०५	अनन्तपञ्चमीतं	११८
अङ्गुलीदिमानकथं	५१	अनन्तपञ्चमीतं	८
अङ्गुलीयकदानमन्त्रः	१८१	अनिवृत्तकथं	१२२
असलासप्तमीतं	६४२	अनिवृत्तसाम्योक्त्योक्तिः	११८
असपकथं	१८३	अनुराधाकथं	१५८
अजादानमन्त्रः	२०६	अन्नदानमन्त्रः	२८८
अजैकपदमूर्तिः	१२७	अनीदनासप्तमीतं	७०१
अतिगच्छकथं	१६३	अपराजितावदमूर्तिः	११०
अतिरौद्रकथं	१८६		

	पृष्ठा		पृष्ठा
अपराजिताक्षयं ..	८९	अष्टमीव्रताभि ..	८११
अपराह्वाद्भीमं ..	१०८१	अष्टमीक्षयं ..	१५९
अपूर्वाह्वादनमन्त्रः ..	१८८	अष्टाङ्गधूपः ..	५०
अभिप्लविनायकचतुर्थीव्रतं ...	५२४	अष्टादशपुराणाभि ..	२०
अभियोन्नततीयाव्रतं ..	४३८	अष्टाक्षयं ..	१४६
अभियोन्नद्वाद्भीमं ..	११०७	अक्षनामाभि ..	१४०
अव्यक्तसप्तमीव्रतं ..	७४१	असुखाक्षयं ..	८
अव्ययक्षयं ..	११०	अचौराक्षयं ..	१००
अभिजिद्रूपं ..	१५८		
अभिजिद्रूपपुराणारोक्तं ..	१८४	आ	
अभीष्टसप्तमीव्रतं ..	७८१	आकाशक्षयं ..	१४७
अमावस्याक्षयं ..	१५५	आग्नेयव्रतं ..	८५८
अमृतमरुतसप्तमीव्रतं ..	६९२	आर्द्राक्षयं ..	४७१
अमृतक्षयमूर्तिः ..	१२८	आर्द्राक्षयं ..	१५७
अम्नाक्षयं ...	८१	आदित्यमखकसप्तमीव्रतं ..	७५२
अश्विनाक्षयं ..	८८	आनन्दपक्षमीव्रतं ..	५५७
अश्विनीक्षयं ..	८९	आनन्दवसमीव्रतं ..	८४८
अर्कसप्तमीव्रतं ..	७८८	आनन्दक्षयं ..	१५८
अर्काष्टमीव्रतं ..	८३५	आर्षाक्षयं ..	१८३
अक्षकान्ततीयाव्रतं ...	४७४	आयुक्षतीक्षयं ..	१६२
अश्विनोक्तमारमूर्तिः ...	११७	आरोग्यचतुर्थीव्रतं ..	५३०
अश्विनीक्षयं ..	१५६	आरोग्यदशमीव्रतं ..	८६३
हस्तमयमहितीयाव्रतप्रश्ना	१६६	आरोग्यसप्तमीव्रतं ..	७४७
मखेवाक्षयं ...	१५७	आश्विपक्षमीव्रतं ..	५६७
अशोकप्रतिपद्व्रतं ...	१५१		
अशोकाष्टमीव्रतं ...	८६९	इ	
अशोकाष्टमीव्रतपुराणारोक्तं	८७२	इक्ष्वाकदानमन्त्रः ...	१०१
		इक्ष्वाकक्षयं ..	१६२
		इन्द्रक्षयं ..	१४४

सुचीपत्रम् ।

१

	पृष्ठा		पृष्ठा
ई		कट	
ईश्वराविषयसूचकं ...	१०७	कचकशीरपं ...	८१
उ		कटमे दमन्ताः ...	१४८
उत्कान्तिधनुदानमन्त्रः ...	१८८	कम्बे दपं ...	१०४
उत्तरपक्षगुनीरुपं ...	१४८	कानिमादिवरविधिः ...	१०९
उत्तरमात्रपदं ...	१६०	कहिरुपं ...	८०
उत्तरायणरुपं ...	१०२	कचयः ...	१०८
उत्तरावाह्यरुपं ...	१४८	कपिपक्षमीत्रं ...	४६८
उदकसप्तमीव्रतं ...	७९६	ए	
उदकभूदानमन्त्रः ...	१८९	एकपादचद्रमूर्तिः ...	११७
उपपुराणानि ...	११	एकादशरुद्राः ...	१२६
उपवासव्रताहुधानमन्त्रः ...	१००४	एकादशी आगरचमीतमर्गमभयवत्पूज	
उपानहानमन्त्रः ...	१८७	नीत्यवसाहानं ...	८८४
उभयद्वादशीव्रतं ...	१०११	एकादशोपं ..	१४९
उभयनवमीव्रतं ...	८११	ऐ	
उभयसप्तमीव्रतं ...	७४८	रेम्बरुपं ...	१७७
उभयसप्तमीव्रतपुराणान्तरात्	७७८	रेम्भीरुपं ...	८१
उभयशेखरतृतीयाव्रतं ...	४०२	रेचर्युतृतीयाव्रतं ...	४६८
उभयशेखरदानमन्त्रः ...	१८१	क	
उभयशेखरमूर्तिः ...	११४	कन्यादानमन्त्रः ...	१०३
उभयपं ...	८६	कन्यापं ...	१८
उत्कान्तवमीव्रतंभविषीतरीत्	८८४	कपिपक्षदानमन्त्रः ...	१८७
उत्कान्तवमीव्रतंशैरपुराणोत्	८८७	कपिपक्षमूर्तिः ...	१११
ज		कपिपक्षमीत्रं ...	४७७
जगपक्षान्तवाचः ...	१२४	कमण्डलुदानमन्त्रः ...	१०२
जर्वादानमन्त्रः ...	१८७	कमण्डलुसप्तमीव्रतं ...	६१०
जर्वापठदानमन्त्रः ...	१८४	कराङ्गिनीरुपं ...	

	पृष्ठा		पृष्ठा
ककेतुद्वयं ...	१८०	काठाद्वयं ..	१८२
कर्पूरदानमन्त्रः ...	१८१	किन्नुद्वयं ...	१८८
कलसोत्पत्तिस्तोत्रम् ...	१८२	किलकस्तद्वयं ..	१९६
कलाद्वयं ...	१८२	कुम्भदानमन्त्रः ..	१८९
कल्किहाद्रीशोत्रम् ...	१९८	कुम्भद्वयं ..	१८४
कल्किमूर्तिः ...	१९८	कुम्भचतुर्षोऽश्वीशोत्रं ...	१९५
कल्पवृक्षम् ...	१०५	कुम्भेत्तुनीशोत्रम् ...	४०८
कल्याणसप्तशोत्रम् ...	१९८	कुमारचण्डोत्रम् ..	१८८
कलशदानमन्त्रः ...	१८९	कुम्भद्वयं ...	१८९
कांक्षायज्ञदानमन्त्रः ...	१८४	कुम्भोत्रम् ...	१९०५
कात्यायनीद्वयं ...	८८	कुम्भदानमन्त्रः ...	१००
कान्तिहिनीशोत्रम् ...	१००	कुम्भाक्षदानमन्त्रः ...	१८८
कामदाससप्तशोत्रम् ...	१८८	कुम्भाक्षमन्त्रः ...	१०८
काममूर्तिः ...	१९८	कुम्भहाद्रीशोत्रम् ...	१०२९
कामचण्डोत्रम् ...	६९	कृत्तिकाद्वयं ...	१५६
कामाग्निपञ्चमीशोत्रम् ...	५०५	कृत्तरात्रदानमन्त्रः ...	१८८
कार्तिकेयचण्डोत्रम् ...	५८९	कृत्तवेगदानमन्त्रः ...	१८०
कार्तिकेयचण्डोत्रम् भविष्यपुराणोक्तं १०५	१०५	कृत्तचतुर्षोऽश्वीशोत्रं ...	१५४
कार्तिक्यादिमासि द्वापदानविधिः १९०	१९०	कृत्तचतुर्षोऽश्वीशोत्रं ...	५०९
कास्तुकीद्वयम् ...	८८	कृत्तचतुर्दशोद्वयं ..	१५५
कास्तुकीद्वयम् ...	१९८	कृत्तचतुर्दशोद्वयं ...	१५४
कास्तुराणि द्वयम् ...	८९	कृत्तचतुर्दशोद्वयं ...	१५५
कास्तुराणि ...	१८९	कृत्तचतुर्दशोद्वयं ...	१५५
काष्ठाद्रीशोत्रम् ...	८४८	कृत्तहाद्रीशोत्रम् ...	१५५
काशीद्वयं ...	८९	कृत्तहाद्रीशोत्रम् ...	१०१०
काशीरक्षिदानमन्त्रः ...	१८४	कृत्तहाद्रीशोत्रम् विष्णुधर्मोत्तरे ११४०	११४०
काष्ठदानमन्त्रः ...	१००	कृत्तहिनीशोत्रम् ...	१५५

सूचीपत्रम् ।

५

	पृष्ठा		पृष्ठ
कव्यपदीरुपं ...	१५४	ग	
कव्यपद्यरुपं ...	१०१	नक्षत्रपतिचतुर्षीग्रतम् ...	५१८
कव्यपद्यमोदपं ...	१५४	नक्षत्रपद्युर्षीग्रतम् ...	५१०
कव्यप्रतिपद्वृत्तं ...	१५५	नक्षत्रप्रतिमादानमन्त्रः ...	१०९
कव्यपद्यमोदानमन्त्रः ...	१८८	नक्षत्ररुपम् ...	७६
कव्यपद्यदानमन्त्रः ...	१८८	नक्षत्रग्रतम् ...	४१०
कव्यमूर्तिः ...	११८	नक्षत्रद्वयदानमन्त्रः ...	१०३
कव्यग्रतपद्मपुराणोक्तं ...	११६१	नक्षत्रवर्षपाणि ...	१९८
कव्यपद्यीरुपं ...	१५४	नक्षत्ररुपम् ...	१८४
कव्यपद्यीग्रतं ...	६९४	नक्षत्रमूर्तिग्रतम् ...	४८०
कव्यपद्यमोदपं ...	१५४	नक्षत्रदानमन्त्रः ...	१८६
कव्यारुपं ...	८०	नक्षत्रद्विग्रतम् ...	८८९
कव्यारुपाक्षरम् ...	८६	नक्षत्रकदाद्विग्रतम् ...	१२०४
कव्यारुपमीरुपम् ...	१५४	नक्षत्रदानमन्त्रः ...	१०५
कव्यारुपमीग्रतं देवीपुराणोक्तं ...	८२१	नक्षत्रपद्यमीग्रतम् ...	५०४
कव्यारुपमीग्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं ...	८१८	नक्षत्रार्कप्रतिषीमाङ्गं चक्रविधानम् ...	११६
कव्यारुपमीग्रतं भविष्यपुराणोक्तं ...	८१४	नक्षत्रदानमन्त्रः ...	१०४
कव्यैकादशमीरुपम् ...	१५५	नक्षत्रदानमन्त्रः ...	१८५
कव्यैकादशमीग्रतं ...	११५०	नक्षत्रपद्यमोदपं ...	८३८
केतुपद्यम् ...	१५१	नक्षत्रपद्यमूर्तिः ...	
कोटीश्वरीतृतीयाग्रतम् ...	४५८	नक्षत्रपद्यदानमन्त्रः ...	
कौमारीरुपम् ...	८१	नक्षत्रपद्यद्विग्रतम् ...	
कौशवपद्यम् ...	१८९	नक्षत्रमूर्तिः ...	११९
नक्षत्रपद्यम् ...	८८	नक्षत्रद्विग्रतम् ...	१०८६
नक्षत्रपद्यम् ...	१११	नक्षत्रपद्यद्विग्रतम् ...	११८०
नक्षत्रपद्यम् ...	१११	नक्षत्रपद्यद्विग्रतम् ...	१०८०

	पृष्ठा		पृष्ठा
गौरीवतुर्भीप्रतम् ...	५३१	वासरदानमन्त्रः ...	१८१
गौरीरूपम् ...	८१	चित्रभातुरूपम् ...	१०८
गौरीप्रतम् ...	४५०	चित्रभातुसप्तमोत्रतम् ...	७८७
गौरीप्रतिमातरः ...	८४	चित्रारूपम् ...	१५८
घण्टाकर्तुःप्रशस्तिः ...	१	चैवभाद्रमासतुल्योत्रतम् ...	३८४
घाट्यारण्यभदेन चतुर्दशद्रव्याणि	४८	चैवशुक्लप्रतिपाद्विहितं तिलकव्रतम्	१४८
धीमद्वपम् ...	१०१		
घ		छ	
घण्टाकर्तुःरूपम् ...	८१	छयदानमन्त्रः ...	१०५
घनादिस्नानफलम् ...	१२५	छन्दोरूपम् ...	१०५
हृत्तोरूपम् ...	१४१	झागदानमन्त्रः ...	१०५
च		ज	
चण्डिकावपम् ...	८०	जयजिह्वारूपम् ...	१८
चतुःषोडशोभिनीरुपाणि ...	८१	जयमकरमूर्तिः ...	१२८
चतुर्धोरूपम् ...	१५१	जयमन्त्रम् ...	७८१
चतुर्धीप्रतानि ...	५०१	जयमतीरूपम् ...	८१
चतुर्दशविद्या ...	१८	जयमतीसप्तमोत्रतम् ...	६६४
चतुर्दशोरूपम् ...	१५३	जयरूपम् ...	१११
चतुर्भूमिचतुर्धोत्रतम् ...	५०७	जयापञ्चमीव्रतम् ...	५४३
चतुर्विंशतिमूर्तिः ...	११४	जयासप्तमोत्रतम् ...	६६०
चतुर्भद्ररूपम् ...	१८६	जलशायिविष्णुमूर्तिः ...	१२१
चन्दनचण्डदानमन्त्रः ...	१८१	जामदग्न्युद्गादशोत्रतम् ...	१०३१
चन्दनासगुलेपनदानमन्त्रः...	१८१	जोरकदानमन्त्रः ...	३०१
चन्द्ररूपम् ...	१४८	ज्येष्ठारूपम् ...	८५
चन्द्राभावरूपम् ...	८८	ज्येष्ठारूपम् ...	८१
चन्द्रावलीरूपम् ...	८८	ज्येष्ठारूपम् ...	१५८
चन्द्रावलीव्रतम् ...	५८०	ज्योतिषरूपम् ...	१०१
		ज्वरमूर्तिः ...	१११

सूचीपत्रम् ।

७

त	पृष्ठा	तृतीययात्रानामि	पृष्ठा
तपस्वसदानमन्त्रः ...	१००	तैत्तिरीयसूत्रम् ..	१८४
तपनीरूपं ..	१००	तैत्तिरीयसूत्रम् ...	१८१
तपस्वरसप्तमीव्रतं	११०	चण्डोदयपदार्थसप्तमीव्रतं ..	७५६
तपीव्रतं ..	७८८	चण्डोदयरीरूपं ..	१५३
तारसारूपं ..	८६	त्रिजितिसप्तमीव्रतं ..	७१६
तामसधर्मसूत्रम् ..	११	त्रिजितिसप्तमीव्रतं तृतीयं	४५६
तामसावदानमन्त्रः ..	१८०	त्रिजितिसप्तमीव्रतं द्वितीयं	४५४
ताम्यसूत्रावदानमन्त्रः ...	१०१	त्रिजितिसप्तमीव्रतं प्रथमं	४५५
ताम्यसूत्रावदानमन्त्रः ..	१०१	द	
तारकहादशमीव्रतं ...	१०८०	दक्षिणामूर्तिः ...	११५
तारकरूपं ...	१०८	दक्षिणायनरूपं ...	१०३
तारावर्यं ...	८७	दक्षिणपञ्चोदयं ...	१४२
ताम्यजितिकारूपं ..	८८	दक्षिणसूत्रम् ...	८
तियिरपाणि ...	१५६	दक्षिणसूत्रमन्त्रः ..	१८०
तियिरपाणिमन्त्रं ..	८४०	दक्षिणसूत्रः ...	१८२
तिस्रदानमन्त्रः ...	१८६	दक्षिणसूत्रं ..	१५२
तिस्रदात्रीव्रतं ..	११३१	दक्षिणसूत्रानामि ..	८६६
तिस्रहादशमीव्रतं ...	११०८	दक्षिणसूत्रम् ..	५२
तिस्रहादशमीव्रतानामि ...	११४८	दक्षिणसूत्रव्रतं ...	११५८
तुरगसप्तमीव्रतं ..	७०७	दक्षिणसूत्रावदानमन्त्रं ..	८४१
तुलसीदानमन्त्रः ...	१८१	दक्षिणसूत्रमन्त्रः ..	१०४
तुलसीपुराणदानमन्त्रसूत्रम् ...	१०७	दक्षिणसूत्रपाणि ..	१४४
तुलसीरूपं ..	१८०	दक्षिणसूत्रपाणि ..	१४३
तुलसीप्राप्तिसूत्रमन्त्रं ...	४८८	दक्षिणसूत्रं ..	८२
तृतीयारूपं ...	१५५	दक्षिणसूत्रं ...	८३



	पृष्ठा		पृष्ठा
सुखदानसम्पत्तः ..	१८१	समद्वयं ..	११६१
सुखमिदं ...	१०१	समिद्धादयं ...	१६०
सुखमवमीत्रं ...	८१०	समुच्चैरुदयं ...	१००
सुखमवमीत्रं प्रकारान्तरं	८५६	भूद्वयं ..	१८१
सुखपूजनं ...	८५५	भयवत्तं ..	१५५
सुखीवत्तं ..	८५६	भयनारिभूतिः ..	१११
सुखीवद्वयं ...	११०	भयदेमिद्वयं ..	१६
सुखीवद्वयं ..	१०१	भयद्वयं ...	१०४
सुखीवद्वयमित्युच्यते ..	५२०	भयद्वयमित्युच्यते ..	१५
सुखीवद्वयमित्युच्यते ..	८०१	भयवत्तं ...	८६०
सुखीवद्वयमित्युच्यते ..	८०५	भयवत्तमित्युच्यते ..	१८
देवकीभूतिः ...	११८	भयवत्तमित्युच्यते ..	१०६
देवताभेदेन भाष्यमीदः ..	१११	भयवत्तमित्युच्यते ..	१४
प्रतिपद्वयं ...	१५६	भयवत्तमित्युच्यते ..	१०
हाद्वयसप्तमीवत्तं ..	७१०	भयवत्तमित्युच्यते ..	११
हाद्वयसप्तमीवत्तः ..	१०६	भयवत्तमित्युच्यते ..	१८८
हाद्वयसप्तमीवत्तं ..	११०३	भयवत्तमित्युच्यते ..	१०
हाद्वयसप्तमीवत्तमित्युच्यते ..	४८८	भयवत्तमित्युच्यते ..	१८५
हाद्वयसप्तमीवत्तं ...	१५१	भयवत्तमित्युच्यते ..	७८०
हाद्वयसप्तमीवत्तं ..	११५८	भयवत्तमित्युच्यते ..	१६४
हाद्वयसप्तमीवत्तं ..	११६१	भयवत्तमित्युच्यते ..	१४८
द्वितीयवत्तं ..	१५१	भयवत्तमित्युच्यते ..	१६६
द्वितीयवत्तमित्युच्यते ..	१६६	भयवत्तमित्युच्यते ..	८८८
हाद्वयसप्तमीवत्तः ...	११५	भयवत्तमित्युच्यते ..	८८८
भयवत्तं ..	१४६	भयवत्तमित्युच्यते ..	१११
		भयवत्तमित्युच्यते ..	७८१

सूचीपत्रम् ।

८

	पृष्ठा		पृष्ठा
जन्मानवमीव्रतं	२५६	निचुभार्कसप्तमीव्रतं प्रथमं	६०४
जन्माकृतिः	८०	निचुभार्कसप्तमीव्रतम् द्वितीयं	६०४
जन्मासप्तमीव्रतं	६६८	निवृत्ताकृतिः	१०५
जन्मिन्मूर्तिः	१२०	निवृत्तलौकादशीव्रतम्	१०८८
जयनप्रदसप्तमीव्रतं	७४४	निवृत्तलौकाकृतिः	८१
जरनारायणमूर्तिः	११८	नीराजनद्वादशीव्रतम्	११८०
जरसिंहमूर्तिः	११६	नृत्यशास्त्राकृतिः	१०७
जरसिंहव्रतम्	८७६	नृसिंहद्वादशीव्रतम्	११८
जवदुर्गाकृतिः	८४	पञ्चसन्निव्रतं	३५६
जवमीदाकृतिः	१४२	पञ्चगव्यं	४४
जवमीव्रतानि	८८७	पञ्चपिण्डिकागौरीव्रतं	४८५
जवरान्निव्रतं	८००	पञ्चभक्ताः	४७
जवयूषार्चनम्	११२०	पञ्चमहापापनाशनीद्वादशीव्रतम्	१२०१
जागद्यतुर्थीव्रतं	५२८	पञ्चमहाभूतपञ्चमीव्रतम्	५५१
जागदहोदरपञ्चमीव्रतं	५१०	पञ्चम्याकृतिः	१५२
जामपञ्चमीव्रतं भविष्यपुराणीतम्	६७२	पञ्चमीव्रतानि	५२७
जामलैतोपञ्चमीव्रतं	५६०	पञ्चरत्नं	४४
जामरूपादि	१३८	पञ्चशास्त्रं	१०७
जाम्भीमुखमातरः	८४	पञ्चाग्निषाधनरत्नातृतीयाव्रतम्	४२६
जामतृतीयाव्रतम्	४१०	पदार्थव्रतम्	८६७
जामतृतीयाव्रतान्तरं	४७७	पद्ममुद्राष्टकम्	१४१
जामद्वादशीव्रतं	१०८७	पद्मनाभद्वादशीव्रतम्	१०१८
जामनवमीव्रतं	८२८	परशुराममूर्तिः	११७
जामसप्तमीव्रतं	७२६	पराजितद्वजनीपिधिः	८६८
निचुभार्कसप्तमीव्रतचतुर्थं	६७८	पराभवकाकृतिः	११५
निचुभार्कसप्तमीव्रतं तृतीयं	६७७	परिषाकृतिः	१००

पृष्ठा	पृष्ठा
परिभाषाविशेषः ...	११०
परिभाषा ...	११
परिचरचदेवताः ...	११०
परिचरचदेवताकथनं ...	७१
पाताञ्जलं ..	१००
पादुकादानमन्त्रः ...	१२१
पापक्षयार्थाञ्जानमन्त्रः	१२२
पापनाशनीचमौत्रतम् ...	७४०
पापसाधनमन्त्रः ...	१२२
पाद्विवाहः ...	१०२
पापत्यागः ...	८७
पापपतनं ...	१०७
पिङ्गलाक्षः ...	११२
पिङ्गलाक्षः ...	१२
पितृवृक्षाः ...	२२
पितृवृक्षाः ...	१४०
पितृवृक्षाः ...	१८०
पितृवृक्षाः ...	१००
पितृवृक्षाः ...	१००
पुष्करिकयज्ञप्रतिपत्रम् ..	११०४
पुष्करिकयज्ञप्रतिपत्रम् ..	६२८
पुष्करिकयज्ञप्रतिपत्रम् 'आदित्यपुराणीक'	७१८
पुष्करिकयज्ञप्रतिपत्रम् 'ब्राह्मपुराणीक'	७१४
पुष्करिकयज्ञप्रतिपत्रम् ...	८४४
पुष्करिकयज्ञप्रतिपत्रम् ...	७८२
पुष्करिकयज्ञप्रतिपत्रम् ...	१५७
पुष्करिकयज्ञप्रतिपत्रम् ...	८०५
पुराणकथनं ..	१०
पुराणदानमन्त्रः ..	१०१
पुराणद्वितीयावृत्तम् ..	१८१
पुराणः ...	१५७
पुराणदानमन्त्रः ...	१०१
पूतनाहतिः ..	१०१
पूर्वपञ्चम्याहतिः ..	१५७
पूर्वभाद्रपदपूजम् ..	१६०
पूर्वभाद्रपदः ...	१५७
पृथिवीपञ्चमीवृत्तम् ..	५७४
पृथ्वीमूर्तिः ..	१४०
पौरन्दरपञ्चमीवृत्तम् ..	५६७
पौर्णमास्याहतिः ..	१५९
पौष्णाहतिः ..	१२२
प्रकृतिपुद्गलद्वितीयावृत्तम् ..	१२१
प्रचण्डोपास्यम् ..	२८
प्रजापतिनामवस्त्राहतिः	१०५
प्रजापत्याहतिः ..	१०१
प्रतिपदपूजम् ..	१५१
प्रतिपदवृत्तं 'श्रीराभिरं' ...	११६
प्रतिपदवृत्तानि ..	११५
प्रतिष्ठापानुष्ठानवृत्तम् ..	१०८
प्रदीपसप्तमीवृत्तम् ...	२६७
प्रद्युम्नमूर्तिः ...	११८
प्रपञ्चिकाहतिः ..	२२
प्रभवार्चनवृत्तानिः ..	१०४

सूचीपत्रम् ।

११

	पृष्ठा		पृष्ठा
प्रमथ्याकृतिः ..	१०७	प्रमथ्याकृतिः ..	१०६
प्रमथ्यामकृतिः ..	१०८	प्रमथ्यामकृतिः ..	८२
प्रमादिनाकृतिः ..	११८	प्रमाकृतिः ..	१०३
प्रमानतोषकर्मिकपत्रम्	१७	भ	
प्रीतिकपत्रम् ...	१६१	भक्त्यामनन्तः ...	१०६
प्रवृत्त्याकृतिः ...	११३	भक्तुं प्राप्तिवृत्तं ...	११८८
प्रवृत्त्यकृतिः प्रकारान्तरं	११४	भद्रकाकृतिः ...	६
फ		भद्रकाकृतिवृत्तं ...	८६०
फलतृतीयावृत्तं ...	५००	भद्रकाकृतिवृत्तं प्रकारान्तरं ..	८६०
फलदानमन्त्रः ..	१८८	भद्राकृतिः ..	८१
फलवृत्तिवृत्तं ..	६०१	भद्राकृतिः ...	१८५
फलसप्तमीवृत्तम् ..	७०१	भद्राकृतिः ...	१८५
फलसप्तमीवृत्तं ..	७६१	भद्राकृतिः ...	१८५
फलसप्तमीवृत्तं ..	७७३	भद्राकृतिः ..	८६
ख		भद्राकृतिः ..	१५६
वक्रवासाकृतिः ..	८५	भवानीतृतीयावृत्तं ..	४८३
वक्राकृतिः ...	१८४	वक्राकृतिवृत्तं ..	४८३
वक्रवासाकृतिवृत्तसराकृतिः ..	१०७	वक्राकृतिवृत्तसराकृतिः ..	२०६
वक्रवृत्तिः ...	१२८	वक्राकृतिवृत्तं ...	२८८
वृद्धाद्विषयं ...	१०१७	वृद्धाद्विषयं वक्राकृतिः ..	१०४४
वृद्धवृत्तिः ..	११८	वृद्धाद्विषयं वक्राकृतिः ..	१०४८
वृद्धाकृतिः ..	१५०	वृद्धाद्विषयं वक्राकृतिः ..	८२
वृद्धाद्विषयं ...	८६६	वृद्धाद्विषयं वक्राकृतिः ..	३०४
वृद्धाद्विषयं वक्राकृतिः ...	४५	वृद्धाद्विषयं वक्राकृतिः ..	१३०
वृद्धाकृतिः ..	१८८	वृद्धाद्विषयं वक्राकृतिः ...	८८
वृद्धवृत्तं ..	१७७		

म	पृष्ठा	पृष्ठा
मकराकृतिः ..	१८१	महाकात्याकृतिः ... ८७
मयाकृतिः ..	१५७	महाभूराकृतिः .. ८६
मङ्गलाकृतिः ..	१५७	महानन्वराकाकृतिः .. १८६
मङ्गलाकृतिः ..	८१	महाज्वालासप्तमीवृत्तम् .. ६६८
मङ्गलाहर्कः ...	४८	महादीपविधिः .. २४३
मङ्गलावर्णः ..	८	महादेवस्नानमूर्तिः ... ११४
मङ्गलसप्तमीवृत्तम् ...	७६८	महानवम्युत्सवविधिः .. ८०३
मन्त्रदानमन्त्रः ...	१८८	महानवम्युत्सवविधिप्रकारान्तरं ८१०
मन्त्रपादिकरणं ..	५८	महापूजाविधिः ... ११८
मत्स्यकूर्मयोन्मूर्तिः ...	११५	महापञ्चदशमीवृत्तम् ... १०८
मत्स्यदादशमीवृत्तम् ...	१०११	महासङ्क्रान्तिः .. ७८
मत्स्यदादशमीवृत्तम् ..	११८४	महावृत्तम् .. ८६४
मधुकर्तृवृत्तम् ..	४१३	महासप्तमीवृत्तम् ... ६५८
मधुदानमन्त्रः ...	२८६	महास्थानं ... २१६
मधुपर्कः ..	६८	महिवीरानमन्त्रः .. ३०३
मनीषाधियाकृतिः ...	८६	महेश्वराष्टमीवृत्तम् .. ८४७
मनोरथदादशमीवृत्तम् ...	१०७१	मातृवृत्तम् .. ८७६
मन्दारवर्णीवृत्तम् ...	६०६	मार्गचसप्तमीवृत्तम् ... ७५४
मन्दारचसप्तमीवृत्तम् ...	६५०	माघदानमन्त्रः ... २८५
मन्त्रयज्ञाकृतिः ...	११२	माघाकृतिः ... १०१
मरकतसिद्धदानमन्त्रः ..	२८४	मिथुनाकृतिः .. १८०
मरोचसप्तमीवृत्तम् ...	६८६	मीनाकृतिः .. १८१
मरुत्सप्तमीवृत्तम् ...	७७५	मीमांसाकृतिः ... १०६
मरुदादशमीवृत्तम् ...	१११५	मुक्तादानमन्त्रः ... २८०
महाकाक्यमूर्तिः ..	११०	मुक्तिदासप्तमीवृत्तम् .. ७८०

सूचीपत्रम् ।

१३

	पृष्ठा		पृष्ठा
सुहृदात्मन्तः ...	१८५	याव्याकृतिः ...	८१
सुद्राक्षचक्षुः ...	१४६	योगिन्द्राकृतिः ...	८९
सुनिद्रपाणि ...	१०८	योगरूपाणि ...	१५१
सुनिद्रतम् ...	७८१	योगेश्वरदादशीव्रत ...	१०४१
सूत्राकृतिः ...	१५८	योगेश्वरदादशीव्रतः ...	८८
सुगन्धिरथाकृतिः ...	१५६		
सुगन्धीर्षवतम् ...	१५७	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	१८८
सृत्युमन्त्रिणीदात्मन्तः ...	१०६	रत्नचक्रदात्मन्तः ...	१८७
सेवनादाकृतिः ...	८८	रत्नाकृतिः ...	८८
सेवपास्त्रीयतृतायाम् ...	४१३	रत्नादात्मन्तः ...	१८०
सेवदात्मन्तः ...	१०६	रत्नाकृतिः ...	८१
सेवदात्मन्तः ...	१८८	रत्नदात्मन्तः ...	१०४
सेवाकृतिः ...	१८०	रत्नदात्मन्तः ...	१०४
य		रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यस्यरूपाणि ...	११८	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यजुर्वेदकर्म ...	१०५	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यज्ञीयदेवताः ...	११०	रत्नाकृतिः ...	८०
यज्ञीयवीतदात्मन्तः ...	१०१	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यमचतुर्थीव्रतं ...	५२३	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यमजिह्वाकर्म ...	१०१	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यमद्वितीयाव्रतं ...	३८२	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यमकर्म ...	१४४	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यमव्रतं ...	८८२	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यमाङ्गिककर्म ...	१०१	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यवदात्मन्तः ...	१८५	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६
यशीदाकृतिः ...	११८	रत्नचक्रयुग्मात्मन्तः ...	८४६

	पृष्ठ		पृष्ठ
राजसूयसंज्ञा	...	११	सूच्यं चयनम् .. १११
राज्यतृतीयोऽवत	...	४५७	सूच्यं चयनाः .. ८४
राज्यद्वयोऽवत	...	१०६०	सूच्यार्थावतम् ... ८१६
राज्यतृतीयोऽवत	...	८६५	सूच्योऽवतम् ... १११
राज्यतृतीयोऽवत	..	८४१	सूच्योऽवतम् .. ५६८
राज्यतृतीयोऽवत	...	११८	सूच्योऽवतम् ... ८४
राज्यतृतीयोऽवत	...	१८०	सूच्योऽवतम् ... ८५
राज्यतृतीयोऽवत	...	१५१	सूच्योऽवतम् ... ८४
राज्यतृतीयोऽवत	...	८५१	सूच्योऽवतम् ... ४१०
राज्यतृतीयोऽवत	...	१११	सूच्योऽवतम् ... ८१
राज्यतृतीयोऽवत	...	१११	सूच्योऽवतम् ... ६१०
राज्यतृतीयोऽवत	..	८११	सूच्योऽवतम् .. १८५
राज्यतृतीयोऽवत	...	१८१	सूच्योऽवतम् ... १८०
राज्यतृतीयोऽवत	...	१०९	सूच्योऽवतम् ... ८५
राज्यतृतीयोऽवत	...	१६१	सूच्योऽवतम् ... ८४
राज्यतृतीयोऽवत	...	१२०	सूच्योऽवतम् ... १०१
राज्यतृतीयोऽवत	...	६१८	सूच्योऽवतम् ... ८४
राज्यतृतीयोऽवत	...	६१८	सूच्योऽवतम् ... १००
राज्यतृतीयोऽवत	...	११११	सूच्योऽवतम् .. १८८
राज्यतृतीयोऽवत	...	१५६	सूच्योऽवतम् ... १८८
राज्यतृतीयोऽवत	...	१५१	सूच्योऽवतम् .. १६८
राज्यतृतीयोऽवत	..	११०	सूच्योऽवतम् ... १००
राज्यतृतीयोऽवत	...	८५	सूच्योऽवतम् ... ५१०
राज्यतृतीयोऽवत	...	१८८	सूच्योऽवतम् ... ८८
राज्यतृतीयोऽवत	..	१८४	सूच्योऽवतम् ... ०१६
राज्यतृतीयोऽवत	...	८	सूच्योऽवतम् ... १०१०

सूचीपत्रम्

१५

	पृष्ठा		पृष्ठा
वराहमूर्तिः	... ११८	वासुदेव द्वादशीव्रतम्	... १०३६
वरीवसथाकृतिः	... ११९	विकारिवथाकृति	... ११४
वदवाकृतिः	... १२५	विकत्याकृतिः	... १११
वदवाकृतिः	... १३५	विकत्याकृतिः	... १०१
वसवर्थाकृतिः	... ८९	विज्जनाकृति	... ९७८
वसप्रमथन्याकृतिः	... ८६	विजयनिकाकृतिः	... १०२
वसप्रमथमूर्तिः	... ११८	विज्याकृतिः	... १०२
वसप्रदागमनः	... १२१	विजयाद्वादशीव्रतम्	... १११६
ववाकृतिः	... १८१	विजयपञ्चमीव्रतम्	... ५०६
वर्षाकृतिः	... १०२	विजयकपल	... ११२
वसनाकृतिः	... १०२	विजयाकृतः	... १८०
वासुदेवाकृतिः	... ११२	विजयसप्तमीव्रतम्	... ७१७
वसुक्पाणि	... १३१	विजयसप्तमीव्रतान् सवितुः सप्त-	
वसुव्रतम्	... ८४८	नामानि	... ७५५
वसुव्रतम्	... ७८१	विजयद्वादशीव्रतम्	... ११५५
वसुव्रतम्	... १११	विजयाद्वादशीव्रतं त्रयवेवर्ति	... ११५२
वाक्पतिकपलम्	... १८८	विजयाकृतिः	... ८१
वासनद्वादशीव्रतम्	... १०१०	विजयारोग्यसप्तमीव्रतम्	... ७१७
वासनमूर्तिः	... ११०	विजयासप्तमीव्रतम्	... ६१३
वासन्याकृतिः	... १००	विजयैकादशीव्रतम्	... ११५२
वासनाकृतिः	... ८५	विजयैकादशीव्रतं त्रयवेवर्ति	... ११५२
वासीराकृतिः	... १८७	विद्याप्रतिपद्व्रतम्	... ११८
वापुव्रतम्	... ८०१	विद्यादिदेवताः	... १०८
वदवाकृतिः	... ८०	विद्येश्वरामूर्तिः	... ११६
वाक्काकृतिः	... ८४	विद्वन्मिकाकृतिः	... ८८
वासनीकमूर्तिः	... १२१	विधानद्वादशसप्तमीव्रतम्	... ७८१



	पृष्ठा		पृष्ठा
विमवाकृतिः ...	७८९	वृत्ताकृतिः ..	१५५
विभूतिदादशोत्रतम् ...	७८९	वृषाकृतिः ..	१५५
विमवाकृतिः ...	८५	वृषगुण्याकृतिः ...	१५५
विकृपावद्वर्णः ...	११७	वैतरणीयानमन्त्रः ...	१५७
विमववद्वर्णः ...	११८	वैकुण्ठाकृतिः ...	१८६
विरोधाकृतिः ...	११०	वृक्षस्याकृतिः ..	१५८
विरीषवद्वर्णम् ...	११७	वैतरणीयत्रतं ...	१११०
विमवावर्णः ...	८४	वेदिकः मन्त्राः तेषां प्रयोगः	१४७
विमोक्तदादशोत्रतम् ...	१०७९	वैश्वानराकृतिः ...	१७८
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	१००	वेनायकवर्णोत्रतं ...	५११
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	७४६	वेराजाकृतिः ...	१८१
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	१०९	वेम्बवीर्यं ...	८०
विकृपाकृतिः ...	१०४	वज्रमदानमन्त्रः ...	१८७
विमोक्तवर्णम् ...	११४५	वतीपातदानमन्त्रः ...	१८८
विमोक्तवर्णम् ...	६५	वाकरवाकृतिः ..	१०५
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	११५	वाचाताकृतिः ...	१९७
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	१०१	वासुमूर्तिः ...	१११
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	१४०	वोममुद्रावर्णम् ...	१११
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	१५८	वोमवर्णोत्रतं ..	११९
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	१६१०	व्रतराजतृतीयोत्रतं ...	४८४
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	११०९	व्रतसामान्यधर्मोत्रतदधिकारिणम्	
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	१११	व्रतशालाकृतिः ...	७१५
विमोक्तवर्णोत्रतम् ...	११७७	व्रतान्यभिधायनम् ...	११५
वोमवर्णोत्रतम् ...	१११	व्रतारण्यकाकृतिः ..	११४
वृक्षदादशोत्रतम् ...	१०१७	व्रत	
वृक्षवर्णोत्रतम् ...	८६६	वृक्षवाकृतिः ...	१८५
वृक्षवर्णोत्रतम् ...	१०८	वृक्षवर्णमन्त्रः ...	१८८

सूचीपत्रम् ।

१७

	पृष्ठा		पृष्ठा
अक्षत्रतं ...	११०४	अक्षिराकृतिः ..	१०१
अक्षराक्षत्रतं ...	८११	अक्षितृतीयाक्षत्रं ...	४७४
अक्षराक्षत्रतः ...	८०	अक्षराक्षत्रतः ...	१०४
अक्षराक्षत्रतः ...	१६०	अक्षराक्षत्रतः ...	१०१
अक्षराक्षत्रतः ..	१५१	अक्षराक्षत्रतः ...	१०५
अक्षराक्षत्रतः ..	८०	अक्षराक्षत्रतः ...	१५०
अक्षराक्षत्रतः ...	१०१	अक्षराक्षत्रतः ...	११६६
अक्षराक्षत्रतः ...	१८६	अक्षराक्षत्रतः ..	१०४
अक्षराक्षत्रतः ..	१४१	अक्षराक्षत्रतः ..	१४८
अक्षराक्षत्रतः ...	१८४	अक्षराक्षत्रतः ...	१०८
अक्षराक्षत्रतः ..	७६०	अक्षराक्षत्रतः ..	१०३
अक्षराक्षत्रतः ..	५११	अक्षराक्षत्रतः ..	१८८
अक्षराक्षत्रतः ...	४६५	अक्षराक्षत्रतः ...	१६४
अक्षराक्षत्रतः ...	५५६	अक्षराक्षत्रतः ...	७६२
अक्षराक्षत्रतः भविष्यपुराणीतं	५६१	अक्षराक्षत्रतः ...	१६५
अक्षराक्षत्रतः ..	१८०	अक्षराक्षत्रतः ...	१८८
अक्षराक्षत्रतः ..	५०३	अक्षराक्षत्रतः ..	१०३
अक्षराक्षत्रतः ...	१०५	अक्षराक्षत्रतः ...	८
अक्षराक्षत्रतः ...	८११	अक्षराक्षत्रतः ...	८५०
अक्षराक्षत्रतः ...	८०	अक्षराक्षत्रतः ...	३०
अक्षराक्षत्रतः ...	१८०	अक्षराक्षत्रतः ..	११३८
अक्षराक्षत्रतः ...	१८१	अक्षराक्षत्रतः भविष्यपुराणीतं	१६२
अक्षराक्षत्रतः ..	१८४	अक्षराक्षत्रतः ..	१६०
अक्षराक्षत्रतः ..	५११	अक्षराक्षत्रतः ..	४८
अक्षराक्षत्रतः ...	८०	अक्षराक्षत्रतः ..	१८०
अक्षराक्षत्रतः ...	१०५	अक्षराक्षत्रतः ..	५३०
अक्षराक्षत्रतः ...	५११	अक्षराक्षत्रतः भविष्यपुराणीतं	५०३



सूचीपत्रम् ।

१८

	पृष्ठा		पृष्ठा
साधितकथं ...	१८१	सूक्ष्ममूर्तिदानमन्त्रः ...	१८३
सिंहदानमन्त्रः ...	१८४	सूक्ष्माकृतिः ...	१८८
सिंहकृतिः ...	१८०	सूक्ष्मव्रतं दिव्यभक्तोत्तरोत्तं	७७८
सितकथं ...	१८९	सूक्ष्मसप्तमीव्रतं ...	७७०
सितसप्तमीव्रतं ...	७७८	सौख्यपनविद्याव्रतं ...	१४३
सिद्धाद्यंकादिपञ्चमीव्रतं ..	४२४	सौख्यपनमारोग्यप्रतिपदव्रतं	३४८
सिद्धाद्यंकाकृतिः ...	११८	सौख्यपनमासाहसमीव्रतं ...	८०३
सिद्धाकृतिः ...	१६४	सौख्यपनमासाहसमीव्रतं-	
सिद्धाकृतिः ..	८०	मन्त्रपुराणीकं ..	
सिद्धाकृतिः ...	१४१	सौख्यपनपट्टीव्रतं ...	
सिद्धिनिवाचकचतुर्थीव्रतं ...	४२४	सौपदंशदध्ययदानमन्त्रः ...	२
सुखसाकृतिः ...	१६४	सौमहिनोवाव्रतं ...	३८
सुखनवाहरीव्रतं ..	१००८	सौमव्रतं ...	८०८
सुखचतुर्थीव्रतं ...	४२६	सौमाहमीव्रतं ...	८३६
सुखपट्टीव्रतं ...	६२८	सौभाग्यतृतीयाव्रतं ...	४७
सुखनिवाहरीव्रतं ...	१०८१	सौभाग्यतृतीयाव्रतं ..	४
सुखनिव्रतं ...	८८१	सौभाग्यतृतीयाव्रतं मन्त्रपुराणीकं	४८
सुखनवाहरीव्रतम् ...	११७४	सौभाग्यद्वयसुखदानमन्त्रः	३०२
सुदर्शनपट्टीव्रतं ...	६२०	सौभाग्यपञ्चमीव्रतं ...	५७८
सुखनवाहरीव्रतम् ..	१०६१	सौभाग्याकृतिः ...	१८२
सुखार्चदानमन्त्रः ...	२८०	सौभाग्यप्रयत्नव्रतं ...	४७४
सुखार्चपञ्चदानमन्त्रः ..	१८०	सौभाग्यसाकृतिः ...	३२६
सुखमाकृतिः ...	८८४	सौभाग्याह्वं ...	४८
सुखमाकृतिः ...	८९	सौम्याकृतिः ...	१६८
सुखनवाहरीव्रतं ...	११०४	सौरसप्तमीव्रतं ...	७८७
सुरेश्वरचन्द्रमूर्तिः ...	१२८०	सूक्ष्ममूर्तिः ...	१२८
सुरोदाकृतिः ..	१४१	सूक्ष्मपरिभाषं ...	२३५

	पृष्ठा		पृष्ठा
सर्वमात्रदानमन्त्रः ..	१०१	हरिवर्त ..	११०१
सर्वविदितदानमन्त्रः ...	१८०	हरिवर्तमूर्तिः ...	११६
सानीरूपं ...	१९८	सर्वकाकतिः ...	११७
		सर्वद्वयनिरूपणं ...	११९
सर्ववीरमूर्तिः ..	११०	सर्वारूपं ...	११८
सर्वामनाकतिः ...	८७	सर्वारवाकतिः ...	८६
सर्वमनीषावर्त ...	४८०	ऊर्ध्वाराकतिः ...	८५
मूर्तिः ..	११८	सैन्याकतिः ...	१०९
कद्रमूर्तिः ...	१२८	सैन्यलम्बाकतिः ...	११९
दत्तं ...	८८१	सोमविधिः ...	१०८
विद्राहामन्त्रः ...	१०९	सोमविधिः देवोपुराणीयं	१८

## ग्रन्थानां वचनसंख्या ।

—000—

	पृष्ठा	पृष्ठा
अमरसंक्षिप्ता ८४६ ।	काकीनरं ६१, ४४०, ५८८, ८६४, ८६३, ८६३, ८६३ ।	
अमरः ११७, ११२ ।	कूर्मपुराणं १३, ११, ११, ५१३, ५१३, १००५, १०१०, ११५८ ।	
अमरपुराणं ११७, ११२, ८८६ ।	कीरसानो ४७ ।	
आ		
आग्नेयपुराणं ८८१ ।	अ	
आदित्यपुराणं ७४०, ८०४, ८०६, ८४७ ।	अक्षयपुराणं ४३, १११, ११२, १११, १३८	
आमलकः ३० ।	५८६, ४६०, ४८३, ५४६, ६१०, ७७० ।	
आपस्तम्बः १०, ११, १६, ४१ ।	आर्यपुराणं ४४, ८४१, ८६५, ८८३, १००८	
अ	गानः १४३, १४६ ।	
अमरसंक्षिप्ता ११०१ ।	अक्षयपरिमितं १३, ४०, ४१ ।	
अ	अप्यमरसंक्षिप्ता ५८ ।	
अक्षयः ८८६ ।	अमरः ८८७ ।	
अ	अ	
आत्मायनः १३, ५५, ७६, ११२, ८८१, ८८१, १००१, १००२, १००५ ।	आमलकः ४४ ।	
आश्विपुराणं ११, ११०, ४१८, ७८८, ८११, ८११, १००१ ।	अमरपरिमितं ११, १६, १८, १८, ४०, ४१, ४८, ५६०, ४८०, ६०६, १०८, ६१४, ६३०, ६४२, ६५१ ।	

	पृष्ठा	पृष्ठा
क		
आवालि: ६८।	६९०, ७८६, ८८१, ८८३, १००४, १००७,	
ओतिपत्राजं १४३।	१००८।	
ख		
देवता: ६, १०, ११, १६।	महाविद्यालय: १४६।	
देवीपुराणं २८, ६३, ६४, ६८, ८०, ११३,	महाविद्यालय: १४८।	
१०८, ४८४, ४९५, ८९६, ८९७, ८९८, ११६०।	महा ७१।	
ग		
गरसिपुत्राचं ५१०।	महाविद्यालय: ११, १००३, १००४, १००६,	
गारदीपपुराचं ८८९, ८८५, ८८६, १००२,	११५६।	
१००३।	अ	
विमलपरिनिष्ठं १८, ८८८, १००२।	महाविद्यालय: ८, १०१।	
घ		
महापुराणं ६०, ३०६, ३११, ३३३, ३५६,	महाविद्यालय: ८८, ८८, ८८, ८८, ८८, ८८, ८८,	
३५७, ३६०, ३८८, ४११, ४६१, ४७१, ४८३,	८८२, ८८३, १०००, १००१, १००४, १०१०,	
४८४, ४८५, ५००, ५११, ५५३, ५५४,	१०५६, १०८४, ११५५, ११७७, ११८३,	
६१८, ६४८, ७४४, ७८०, ७८८, ८०५, ८५८,	११८८, ११९०, १२०२।	
८८३, १०००, १०१०, १०४८, १०७५,	महाविद्यालय: १०, १८, १६, १७, ११, १४,	
११६१।	४२, ४७, ४८, ५०, ५३, ५८, ११०, १२०,	
महासंघः ७८।	१२१, १२५, १२५, १६६, १७०, १८१,	
महासंघः ५८।	४७४, ४७७, ४७८, ४८०, ५१०, ५१२,	
मुद्राणां ८८६।	५२०, ५५०, ५६६, ५६८, ५७१, ६०५, ६१५,	
पैठोमणि १८, ४२, ८८४।	६१६, ६६८, ६७७, ६७६, ६७८, ६८३,	
प्रतिष्ठाधारसंघः ५५, ६०, ६१।	६८०, ६८०, ६८६, ६८७, ७०१, ७०२, ७०५,	
प्रसाधनः ५६४।	७१०, ७२०, ७२४, ७२६, ७२८, ७२९, ७३४,	
च		
महापुराणं १४, ४५, ४७, ५२, ११६, ११०,	७३६, ७४१, ७४२, ७४६, ७४७, ७४८, ७५६,	
	७५७, ७६०, ७६१, ७६८, ७८६, ७८७, ७८८,	
	८२३, ८२८, ८४१, ८४४, ८४५, ८८१, ८८२,	
	८८८, ८९३, ८९३, ८९७, ८९८, ८९८, ८९८,	

पृष्ठा	पृष्ठा
८५७, ८८१, ८८३, १०००, १००१, १००६, १०१०, १०५६, १०८४, ११४५, ११७७, ११८०, १२००, १२०१ । अभिषेकोत्तरं ४८, ५३, ६३३, ६५१, ६५२, ६५४, ६८०, ६८२, ६८४, ४०० ४०२, ४०५, ४०६, ४१३, ४१६, ४१८, ४१६, ४२०, ४२५, ५२१, ५४३, ५७४, ५८६, ६००, ६०१, ६०४, ६१०, ६०१ ७५४, ८१४, ८१८, ८२७, ८७३, ८८४, ८८६, ८९०, ८९२, ८९८, ८८१, १० ११, १०८८, १०८४, १११३, १११४, १११७, ११४५, ११७१ । भाष्यवर्ग ७ । धनुः ११५ ।	अ अथ १२८ । अमपुराणं १२ । आज्ञापकः १५, १८, २१, २६, २७, २८, ५० इ इत्युक्तौ १७२ । आ आमः १४५ । आचमनसूचकं ८८ । आयुषादीनः १८ । आयुषपुराणं ४२, ६७, ११५, १२६, १०७ । ब बराहपुराणं ११, ५०, ४६, २२१, २५५ ४७८, ४२४, ५५६, ६१६, ७२५, ७४८, ८७५ ८५८ ८८२, १००४, १०११, १०४४, ११०३ ११६१, ११७२, १२०४ । बराहसिंहि १२६ । बलिष्ठः १०, २५, ५२ । बलिष्ठपुराणं १०, १००, ११५८ । बाहुकामन ४५ । बासनपुराणं २४, २८, १४०, ८५८, ११०५ । बाधुपुराणं १२८ । बाधुसंज्ञिता १४० । विश्वकर्माणां ७८, ७८, ८६, ८८, १०४, ११२, ११६, १२१, १५१, १८१, १२८, १४० । विश्वकर्मा ११८, १४० ।

म

मत्स्यपुराणं १६, ११, ४८, ५३, ६८, ५८,  
८८, १४८, १५०, १२२, १८०, १०८, १२१,  
८८३, १०००, १००८, १०६०, ११८८ ।  
मनुः १२, १००८ ।  
मयसंयमः १३८ ।  
मरीचिः ४०, ७५ ।  
मार्कण्डेयपुराणं १६, २४, २७, ४८, ५२,  
८७, २२१, ४२२, ४४४, ५०८, १०१०,  
१०११ ।  
महाभारत ७, १२, १४, १४, १६, २४, २५,  
३२६, १०८१ ।  
महाभारतपरिमितं ४२ ।



पृष्ठा

विज्ञानमित्रः १०, ६० ।

विष्णुः ५४ ।

विष्णुमुद्राः ५५, ५६ ।

विष्णुचर्मः १०१०, १०८१ ।

विष्णुचर्मोपनिषद् ८, १५, ४४, ४७, ७६, ७८,

१०३, ११०, ११५, ११८, १२०, १४०,

, १४७, १५०, १८१, १८८, १४१, १४४,

, १८०, १८८, १८९, १८९, ४५३, ४५४,

६, ४५७, ४८८, ४८८, ४८८, ४८८, ४८८,

१०, ७७४ ७७७, ७७८, ७७८, ७८०, ७८०,

७८१, ७८१, ८११, ८४७, ८४८, ८४८,

८५०, ८६६, ८६८, १००८, १०६९, ११९९,

११४७, ११४८, ११४८, ११४९, ११४९,

११८४ ।

विष्णुपुराणं १८, १०, १७, १५ ।

विष्णुपुराणं ८८२, ८८५, १००१, १००८,

१०८६, १०८७, ११०१, ११०१ ।

विष्णुश्रुतिः ८८४ ।

वृद्धमर्मः ४४ ।

वृद्धमर्मः ५३, १४४ ।

वृद्धमर्मः ८५२, ५३, १४४ ।

वेदशास्त्रः ११ ।

वीणाश्रमः १८, १८, १५ ।

वायुः ११, ११६, १११ ।

वृ

वृद्धमर्मः ११, १५ ।

वृद्धमर्मः १८ ।

वृद्धमर्मः ११, १७, १५ ।

वृद्धमर्मः ४४, ११५ ।

वृद्धमर्मः ११५ ।

वृद्धमर्मः ११८ ।

वृद्धमर्मः ११५ ।

वृ

वृद्धमर्मः ४८ ।

वृ

वृद्धमर्मः १४४ ।

वृद्धमर्मः ८८२, ८८४, ८८८, ८८८,

८००१ ।

वृद्धमर्मः ६० ।

वृद्धमर्मः ११४ ।

वृद्धमर्मः ५३०, ८८८ ।

वृद्धमर्मः ११, १७, ११, ४३, ४४, ४५,

११७, ११९, ११८, ११८, ११९, ११९, ११८,

४८०, ५०१, ५१६, ५१०, ५११, ५०७, ५८०

६१६, ८१५, ८१५, ८१५, ८१८, १००१ ।

वृद्धमर्मः ११४ ।

वृद्धमर्मः ८१० ।

वृद्धमर्मः ८८७ ।

वृ

वृद्धमर्मः ११७ ।

वृद्धमर्मः ४, ११, ११, १००८ ।

## विज्ञापनम् ।

महामहोपाध्यायश्रीहेमाद्रिविरचितचतुर्वर्गचिन्तामणिर्नाम  
ग्रन्थोऽयं यच्च व्रतखण्ड, दानखण्ड, कालखण्ड, आहखण्ड,  
परिशेषखण्डसमाख्याकैः कस्यचिन्मते व्रतखण्ड दानखण्ड  
तीर्थखण्ड मोक्षखण्ड परिशेषखण्ड समाख्याकैः पञ्चभिरवय-  
वैर्बिभक्तस्तेषां दानखण्डात्मकचिन्तामणिः आसियाटिकसीसा-  
इटिसभाध्यक्षमहोदयानामनुमत्या मया खान्निप्रहेन्दुमित-  
सम्बदाख्यसम्बत्सरे मुद्रितोऽभूत् साम्प्रतं व्रतखण्डात्मकः  
प्रथमोऽपि मुद्रयते मुद्रितोऽनयोऽन्योऽवशिष्यते, चतुर्वर्गचिन्ता-  
मणौ स्मृतिनिबन्धे महाशास्त्रे ब्राह्मणादीनां वर्णानां ब्रह्मचर्या-  
दीनामाश्रमाणामनुलोमप्रतिलोमजातानां सङ्करजातीनाञ्च  
वर्द्धिधर्मा विस्तरेण साधारणधर्माद्यासंशयं निर्णीताः सन्ति,  
ग्रन्थोऽयमतिशयः सर्वसाधारणैर्व्यवित्तव्ययायाससाध्यतया-  
वर्त्तीकर्त्तुं बहुलतया च स्वयं लेखितुं मयोग्यस्तेनास्य  
विरलप्रचारतया निखिलधर्मा आचारव्यवहाराश्रयाः साधारणै-  
रसंशयमवगन्तुमशक्यन्तेऽतः कथयता सर्वजन गोचरायै  
उत्सृज्य निर्धार्य सुद्रादिकरणव्ययोपयुक्तं नतु लाभार्थं मुद्रितः  
यस्य तु सुद्राद्वैभेन पूर्वराजनामकामचरितादीनि जिज्ञा-

सूनां विभिन्नजातीनामपि महोपकारः सुसम्भाव्यते अत्राणुरपि  
संशयो नास्ति साम्प्रतं विज्ञाप्यते हेमाद्रिस्तु देवगिरिस्थ  
यादववंशमहाराजाधिराजमहादेवचक्रवर्त्तिनो नृपतेः प्राङ्मि-  
वाकापरपर्यायधर्माधिकारपण्डित आसीत् यस्य सभापण्डित-  
श्रीवोपदेव आसीत् सम्भाव्यते स च पञ्चवसुधरेन्दुस्मिन्ने शकनृपति  
संवत्सरे हिमाद्रिवत्सर न्यूनाधिक्येन समजनिष्ट, हेमाद्रिस्तु तवैव  
समुद्भयं लेभे च, अत्रायं जनपरम्परासम्बाद् एतदुपन्यकर्त्ता वोप-  
देव इति वोपदेवस्तु महान् पण्डितः पदार्थादर्श महाभारत भा-  
ष्ये व्याकरणं काव्य भागवतभाष्य बहुविध वैयक्यग्रन्थान् स च  
विरचितवान्, वोपदेवकृतपदार्थाभिधानकग्रन्थकारिकाग्रन्थ-  
स्थाने उल्लेख्य यथातत्त्वं कारिकाव्याख्यां समाधाय तत्प्रामास्य  
प्रतिपादनार्थं मूलं हेमाद्रौ चिन्त्यमित्यादिभिर्निर्वच्यैः कमला-  
करभट्टाद्यभिहितैरेवं प्रतीमस, यद्यपि क्रमप्राप्तं व्रतखण्ड  
मेवादौ सुद्रयितुमुचितं तं प्रोज्झ्य दानखण्डस्य सुद्राङ्गने  
सन्दिहानस्य जिज्ञासोर्जिज्ञासाविनिवारणवीजमिदं व्रतखण्ड-  
स्यादर्शभूतमेकमात्रपुस्तकं तदा लब्धं दानखण्डस्य चत्वारि  
पुस्तकानि परिप्राप्तानि अतो हेतोः क्रमप्राप्तमपि पूर्वं तच्च  
सुद्रितं, एकमात्रपुस्तकादर्शदर्शनविश्वासेन सुद्राङ्गनस्थानौ  
चित्वात् अस्मिन् वर्षे व्रतखण्डस्यादर्शभूतक पुस्तकत्रयं लब्धं  
अतो व्युत्क्रमं परावर्त्य व्रतखण्डसुद्रयितुमारभ्यते, पुरतः

त्रयन्तु त्रैयुक्तगवर्णमिष्ट संस्कृतपाठशालासं, पुस्तकेषु तेषु  
अनेकस्थाने पाठानैक्यमस्ति एतावत् किं ज्ञानं ज्ञानं  
भिन्नकर्तृकमिव प्रतिभाति, तथापि स्मार्त्तशूलपाणि कमलाकरा  
दिज्ञतग्रन्थानवलोक्य बहु विचार्य पुस्तकान्तरे पाठइतिविस्तृत-  
पाठं संरक्ष्य संलब्धौक्यं मुद्रितः परिशोधितश्च विचार्यतां, व्रत-  
खण्डचिन्तामणौ व्रतविधानव्यपदेशेन सुरनरतिर्यगादिवार  
नक्षत्रकरणतिथीनां स्वरूपवर्णनं पिशाचभूतगन्धर्वकिन्नर विद्या-  
धरासुरीयचराचसादीनाञ्च स्वरूपवर्णनं नानामहर्षीणां नाना-  
देवानां हरिहरहिरण्यगर्भादीनाञ्च स्वरूपवर्णनं श्रीमद्गुर्गा-  
दीनां भगवतीनाञ्चकारादिवर्णनं किन्तावत् व्यास वास्मीकि  
प्रभृतीनां सर्वेषां महर्षीणां वर्णरूपपरिवर्णनञ्चास्ति, तैर्नाना  
जातीयानामपि परोपकारः सम्भाव्यते च, हेमाद्रिकृतचतुर्वर्गं  
चिन्तामणिनामकग्रन्थस्य बहुलतया संचिप्तसंग्रहवत् शिष्यै रूप-  
शिष्यैः पाठ पाठनानामप्रचरद्वयतया व्यवहाराभावेनेदृगवस्थाभावा  
पन्नः, तद्वस्थामपाकर्तुं सभ्यराजानामाज्ञया तत्पुरुषाणाञ्च  
चेष्टया च तदनुमत्या यद्यपि मया विशदीकर्तुमिच्छते तथापीद-  
मपि द्रष्टव्यम् ॥

महारण्येदात् परमपि कियच्छिष्टमपरं ।  
 ततश्चेत्तुहोषो नहि भवति भाव्ये हि विषये ।  
 वनन्यायादत्र कचिदपि भवेद्दुष्टमपरं ।  
 वचः क्षयं याचे विनति ततिपूर्व्यं हि कतिन इति ॥ १ ॥  
 महाराष्ट्री जीव्याश्चिरमखिलराज्याधिपतया  
 तदस्या निर्विघ्नं भवतु निजराष्ट्रं प्रकृतिभिः ।  
 द्विषन्तः सन्तस्तु प्रकृतिगुणतः सभ्यनृपतौ  
 ततः शान्तस्नान्ताः कुरुत नृपकार्यं निजमिव ॥ २ ॥  
 राज्ञः सत्पुरुषेः प्रयासबहुलै र्यन्याः समुद्धारिताः ।  
 श्रीमन्नागवतावतारसदृशान् जानन्तु नो तान् बुधाः ॥  
 मन्मानवेषु वेदशास्त्रनिचयान् ते चोद्धरन्ति स्म भीः  
 एतं वैदपुरःसराः कति कति ग्रन्थाः समुद्धारिताः ॥ ३ ॥

श्रीभरतचन्द्रशर्माणा ।

—

नवमोऽध्यायः ।

## हेमादिः ।



तच्च व्रतखण्डं ।



प्रथमोऽध्यायः ।

अथ ग्रन्थकर्तुः प्रशस्तिः ।

पादप्रान्तविनिःसृतद्युसरितो देवस्य लक्ष्मीपते,  
व्यक्ताश्वीरुहसम्भवा त्रिजगतीबन्धा जयन्ति हिजाः ।  
राग-द्वेष-मदादि-दोष-विरहादन्तस्फुरज्ज्योतिषाम्  
तेषामिव शिरोमणिर्विजयते विश्वाभिधानो मुनिः ॥ १ ॥  
गोत्रे तस्य बभूव निर्मलगुण श्रेणीभूतामघणी,  
विद्या-चार-विवेक विक्रम निधिः श्रीवासुदेवः कृती ।  
यत्कीर्त्या धवलीकृते चिभुवने श्रीकण्ठ-वैकुण्ठयोः,  
कौलासाचलदुग्धसिन्धु विषये नासीन्निवासो गृहे ॥ २ ॥

नानादान प्रीणित प्राणिलोको

( १ )

लोका-लोक-प्राप्तविश्रान्तकीर्तिः ।

तस्मादासीन्नामतः कामदेवः

पुण्याचारैर्मूर्त्तिमान् धर्म एव ॥ ३ ॥

विमलगुणमणौनामाकरः कामदेवा

दभवदतुलतेजा नाम हेमाद्रिसूरिः ।

सकल कलिकलङ्कातङ्कपङ्कापहारी

सुरसरितश्चवौघः शार्ङ्गपाणेः पदाब्जात् ॥ ४ ॥

पुरापि यत्पुण्यमगण्यरूपम्

श्रीकामदेवेन कृतं तु विद्मः ।

येनादरिद्रां जगतीं विधातुम्

हेमाद्रिरप्यस्य गृहेऽवतीर्णः ॥ ५ ॥

चरितं तस्य हेमाद्रेरुत्तं केन वर्ण्यते ।

उपैति प्रार्थितो यस्य सन्तानः कल्पवृक्षताम् ॥ ६ ॥

दृष्ट्वैव भावीनि यशसि यस्य

जगन्नयी मण्डलपण्डितानि ।

तद्याविधं शिष्यमनन्यमिन्दो

र्षाता विधातुं शिथिलादरोऽभूत् ॥ ७ ॥

असौ विसीमा महिमा हिमाद्रिम्

हेमाद्रिसूरेरधरी करोति,

दूरादगम्यं मृगलोचनानाम्

येनाजङ्गमानसमेव धत्ते ॥ ८ ॥

कलाकलापं सकलं विभक्तिं

गवां सहस्राणि सदा ददाति ।

जगत्प्रसिद्धिजराजभाव

स्तथापि यस्तारकतां दधाति ॥ ८ ॥

विध्वस्ता खिलवैरिणः क्लिप्त महादेवस्य पृथ्वीपते,

राज्यक्षीरसमुद्रवर्धनशशी हेमाद्रिसूरिः परः ।

येन श्रीकरणाधिपत्यपदवीमासाद्य विद्यामपि,

न्यस्ता श्रीय सरस्वती च विदुषां गेहेषु देहेषु च ॥ १० ॥

जिज्ञासामिह कुर्वते कतिपये धर्मस्य तेभ्यो परे

जानन्त्येव समस्तशास्त्ररचनादस्माभिरेवं पुनः

निःशेषैरभिधीयते क्षितितले हेमाद्रिसूरेः परो

ज्ञातुं वा चरितुं क्षमोनहि पुरा भूतो न भावी पुरः ॥ ११ ॥

स सम्प्रति निरालोक लोकशङ्कापनुत्तये ।

विदधाति चतुर्वर्गचिन्तामणिमुदारधीः ॥ १२ ॥

यं पूर्वं चारुचिन्तामणिममितगुणं मन्दराद्रिः समुद्रम्

निर्मथ्य प्रयशोऽयं वितरति वहुशः प्रार्थनादर्थमेव ।

सम्प्रत्यालोच्य \* सर्वस्मृतिनिगमपुराणेतिहासाम्बुराशीन्

हेमाद्रिः स्पष्टयैव प्रकटयति चतुर्वर्गचिन्तामणिं सः ॥ १३ ॥

रुन्धानमन्धानि तमांसि दूरे विचिन्त्य चिन्तामणिमेतमेव ।

मनोरथानां परिपूरणाय नान्यत्र सन्तः श्रममाचरन्तु ॥ १४ ॥

अनन्यमनसा सोऽयं चिन्तामणिरुपासितः ।

विदधातु सदाऽशेषमनीषितफलानि दः ॥ १५ ॥

खण्डानि चान्निन् व्रत-दान-तीर्थ-

मोक्षाभिधानि क्रमशो भवन्ति ।



यत् पञ्चमं तत् परिशेषच्छब्द  
 मच्छिन्नो यत् विभाति धर्मः ॥ १६ ॥  
 धर्मो जस्यभ्युदयैकहेतु  
 र्यस्य प्रकारान् बहुदाहरन्ति ।  
 अवान्तरानेकविशेषयोगा  
 दन्येऽपि यस्मिन् बहुवो भवन्ति ॥ १७ ॥  
 अमुष्य भेदानखिलान् प्रवक्तुम्  
 वाचस्यते-रप्यसमर्पभावः ।  
 महानुभावा मुनयोऽपि शास्त्रे  
 तदेकदेशं प्रतिपादयन्ति ॥ १८ ॥  
 तेनेह हेमाद्रितुषीः सन्नास्ते  
 साधारणं धर्मविशेषमाह ।  
 कलाभिलाषानभिलाषभेदात्  
 काम्यं च नित्यं च यमात्मनः ॥ १९ ॥

बदाह चारीतः ।

काम्यैरेतैः क्रियमाणैस्तपोभिः  
 स्वर्गा-ल्लोकात् पुनरायान्ति जन्म-  
 कामैर्मुक्ताः सत्यलोकाः स यन्ना  
 स्तपोनिष्ठानक्षयान् यान्ति लोकानिति ॥ २० ॥

अथ के ते धर्मस्तु षट् प्रकाराः कतमवासावस्मिन् शास्त्रे  
 प्रतिपादयिष्यमाणः साधारणास्तु धर्मं विशेष इत्युच्यते ।  
 तत्र धर्म इत्यनुवृत्तौ भविष्यत् पुराणे ।

वर्णधर्मः स्मृतस्त्वेक आश्रमाश्रामतः परम्  
वर्णाश्रमस्तृतीयस्तु गौणोनैमित्तिक स्वया ॥  
वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो धर्मः सन्प्रवर्त्तते  
वर्णधर्मः स उक्तस्तु यद्योपनयनं नृप ॥  
आश्रमञ्च समाश्रित्य यो धर्मः सन्प्रवर्त्तते  
सखत्वाश्रमधर्मस्तु भिक्षादृष्टादिको यथा ॥  
वर्णत्वमाश्रमत्वञ्च योऽधिकृत्य प्रवर्त्तते  
स वर्णाश्रमधर्मस्तु स्यान्नौष्णी मेखला \* यथा ॥  
यो गुणेन प्रवर्त्तते गुणधर्मः स उच्यते ।  
यथामूर्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनम् ॥  
निमित्तमेक माश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्त्तते ।  
नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥

वर्णत्वमेकमाश्रित्येति एकशब्दो वक्ष्यमाणोभयनिमित्तव्या-  
वृत्तिपरः, वक्ष्यमाणधर्मस्य वर्णधर्मत्वात् अयं त्वाश्रमत्वमनपेक्ष  
वर्णत्वनिमित्तकोऽतः सत्यामप्युपनयनस्याष्टवर्षत्वाद्यपेक्षायां नैक  
शब्द विरोध इति । अथवा वीष्णायामेकशब्दः ततश्चैकैकं वर्णत्व-  
मुद्दिश्य यो विधीयते स वर्णधर्म इति अतएवाष्टवर्षादिवाक्यै-  
रनेकवर्णत्वोद्देशेन विधीयमानमुपनयनं दृष्टान्तीकृतं । निमित्त-  
मेकमाश्रित्येत्यत्र प्रायश्चित्तस्य नित्य काय्यवैधर्म्यमात्रेण नैमि-  
त्तिकत्वं न तु राहुदर्शननिमित्तस्नानादिवदकरणजनितदोष  
परिहारार्थतया निबिडकर्मकृताधर्म परिहारार्थतयैव तद्विधा-

नोपपत्तेः न च जातेष्टिवदुभयार्थत्वं, तच्च फलनिमित्तयो रुभयी  
रूपात्तत्वात् त्विह तथेति ।

साधारणधर्मस्तु महाभारते ।

आहकर्त्तव्यं तपश्चैव सत्त्वमक्रोध एव च ।

स्वेषु दारेषु सन्तोषः शौचं नित्यानसूयिता ।

आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्मः साधारणोऽनृप ॥

चातुर्वर्ण्यस्येति शेषः ।

‘तप, सान्द्रायणादि ।

यदाह देवतः ।

व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनं नृप ।

व्रतशब्दोऽत्र ज्ञान-दान-जप-होम-पूजोपवासादिपरः, एतेन  
व्रतखण्डप्रतिपाद्यानां धर्माणामपि साधारणत्वं सूचितं, आत्म-  
ज्ञानमित्यनेन मोक्षखण्डप्रतिपाद्यानामपि धर्माणां साधा-  
रणत्वं, न चापि शूद्राधिकरणन्यायेन शूद्राणां विद्यायामन-  
धिकार इति कथं मोक्षधर्माणां साधारणत्वमिति वाच्यं । तेषां  
मुपनयनाभावेनाध्ययनासम्भवाद्देवात्मविचार एवानधिकारः ।  
न पुनरवैदिके आवयेच्चतुरोवर्त्तानिति शूद्राणामपि पञ्चयज्ञादि-  
वत् पुराणस्मृति प्रतिपाद्यविद्योपदेशदर्शनात्, ननु तथापि  
कथं वेदान्तवाक्यविचारजनितज्ञानाभावे शूद्राणां मोक्षधर्मा-  
धिकार इति चेत् मैवं । मोक्षसाधनस्य ज्ञानस्य तदेकसाध्यत्व-  
सिद्धेः, तथाच श्रुतिः ‘तरति शोकमात्मवित् ब्रह्मवेद ब्रह्मैव

भवति ब्रह्मविदाप्नोति परं विद्यशब्दतत्त्वमश्रुत इति, मोक्षसा-  
त्त्वज्ञानसाध्यतां वदति । आत्मज्ञानस्य च पुराणादिवचननिश्च-  
यविचारपरिचयादप्युपपत्तेः श्रोतव्य इत्यादि वाक्यानां तु विचा-  
रनियमविधित्वानङ्गीकारात् अङ्गीकारे वा, तस्य द्विजाति-  
नियततया आवयेत्तुरोवर्णानित्यादिपुराणवचनविषयविधेर-  
प्यध्ययनविधिवद्विचारपर्यन्ततास्तु ततश्च यथा द्रव्यसाध्यत्वा-  
विशेषेऽपि क्रतूनान्तत्तद्वर्णविहितोपायनियमार्जितद्रव्यसाध्यत्वं एव  
मात्मज्ञानसाध्यत्वाविशेषेऽपि मोक्षस्य तदुपायविशेषजनितज्ञान  
साध्यत्वमिति सर्वमनवद्यम् ।

तथाचोक्तं भागवते ।

स्त्रीशूद्रद्विजवन्धूनां त्रयो न श्रुतिगोचरा ।

इति भारतमाख्यानं मुनिना कृपया कृतम् ॥

महाभारतेऽपि ।

मानुषाश्रित्य कौन्तेय येऽपि स्युः पापयोनयः

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा स्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥

विष्णुः । क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः

अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥

आर्जवं लोभशून्यत्वं देव, ब्राह्मण, पूजनम् ।

अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते इति ॥

ब्रह्मवैवर्ते ।

विद्या, दया, दमः, शौचं, सत्यमस्तेवता तपः ।

जितेन्द्रियत्वमक्रोधो लज्जा धर्म इति स्मृतः ॥

विष्णुधर्मीक्षरे ।

तस्य द्वाराणि यजनं तपोदानं दया क्षमा ।  
ब्रह्मचर्यं तथा सत्यं तीर्थानुसरणं शुभम् ॥  
स्वाध्यायसेवा साधूनां सहवासः सुरार्चनम् ।  
गुरुणां चैव शृङ्खला ब्राह्मणानाञ्च पूजनम् ॥  
इन्द्रियाणां यमयैव ब्रह्मचर्यममत्सरम् ।  
गङ्गास्नानं शिवो देवो विप्रपूजात्मचिन्तनम् ।  
ध्यानं नारायणस्यैतत् संक्षेपावर्त्मलक्षणम् ॥

दानमित्यनेन दानखण्डप्रतिपाद्यानाम् तीर्थानुसरणमित्य-  
नेनापि तीर्थखण्डप्रतिपाद्यानाम् देवब्राह्मणपूजनमित्यनेनापि  
परिशेषखण्डप्रतिपाद्यानाम् देवतापूजनादिधर्माणां साधार-  
णत्वं ।

बृहत्कतिः ।

दया, क्षमा, नम्रता, च ग्रीवा, नायास, मङ्गलम् ।  
अकार्षण, मन्त्रहृत्वं सर्वसाधारणानि च ॥  
परे वा वन्धवर्गे वा मित्रे हेष्टरि वा सदा ।  
आपत्ते रक्षितव्यं तु द्वेषा परिकीर्त्तिता ॥  
वाञ्छे वाध्यात्मिके चैव दुःखे चोत्पातिके क्वचित् ।  
न कुप्यति न वा हस्ति सा क्षमा परिकीर्त्तिता ॥  
न मुचाम् मुचिनो हस्ति स्तोति मन्दगुणानपि ।  
नाम्यदीपेषु रमते सामसूया प्रकीर्त्तिता ॥  
अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गबाध्यनिन्दितैः ।

सधर्मे च व्यवस्थानं शीघ्रमेतत् प्रकीर्तितम् ॥  
 शरीरं पीडयते येन दुष्टमेनापि कर्मणा ।  
 अत्यन्तं तत्र कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥  
 प्रशस्ताचरचं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।  
 एतच्च मङ्गलं प्रोक्तं नृपिभिः स्तम्भदर्शिभिः ॥  
 स्तोकादप्युपकर्त्तव्यमदीनेनान्तरात्मना ।  
 अहम्यहनि यत् किञ्चित् चकार्षस्व' हि तत् कृतम् ॥  
 यद्योपपन्ने संतोषः कर्त्तव्योऽत्यल्पशुनि ।  
 परस्व चिन्तयकर्म सास्वृहा वरिचीर्त्तिता ॥

तदेवं निरूपिताः ।

षट् प्रकारा धर्माख्याः ।

अथ क्रमेण प्रतिपाद्यमुच्यते ।

प्रथमे व्रतखण्डेऽस्मिन्नादौ धर्मनिरूपणम् ।  
 परिभाषा व्रतानाञ्च प्रशंसा तदनन्तरम् ॥  
 व्रतानि प्रतिपद्युस्वतिथीनां क्रमशस्तथा ।  
 नाना तिथि व्रतव्रात वार-तारा-व्रतानि च ॥  
 ततश्च योग-करण-संक्रान्ति-व्रतसंग्रहः ।  
 जात्रेषु नानामासर्तुवत्सरेषु व्रतान्वतः ॥  
 प्रकीर्णकव्रतानीह ततः शान्तिनूपोष्टिकमिति ॥

इति प्रतिपाद्य संग्रहः ।

अथ त्रीदं प्रवृत्ति साधनधर्म निरूपणम् ।

तत्र भगवती श्रुतिः ।

( २ )

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा, लोके धर्मोऽथ प्रजा उप-  
सर्पन्ति, धर्मो पापमपनुदति धर्मो सर्वं प्रतिष्ठितम्, तस्माद्धर्मं  
परमं वदन्तीति ।

भविष्यत्पुराणे ।

धर्मः श्रेयः समुद्दिष्टं श्रेयोऽभ्युदयलक्षणम् ॥

प्रथमश्रेयःशब्देनात्र श्रेयःसाधनं लक्ष्यते, श्रेयोऽभ्युदयलक्षण-  
मिति श्रेयःशब्दस्याभ्युदयार्थत्वात् ।

मनुः । विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्देशरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥

‘अद्देशरागिभिः, अवहितरागद्देशशून्यैः ।

‘हृदयेन निर्व्विचिकित्सिततया अभ्यनुज्ञातः ।

प्रतिपन्नो हृदयाभ्यनुज्ञातः ।

आपस्तम्बः ।

न धर्माधर्मौ चरत आवां स्वत इति, न देवा न गन्धर्वा न  
पितर इत्याचक्षते, अयं धर्मो अयमधर्म इति, यं त्वार्याः क्रिय  
माणं प्रशंसन्ति स धर्मो यं विगर्हन्ति सोऽधर्मः ।

विश्वामित्रः ।

यथायं क्रियमाणं हि शंसन्त्यागमवेदिनः ।

स धर्मो यं विगर्हन्ति तमधर्मं प्रचक्षते ॥

शृगुः । प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च द्विविधं कर्म वैदिकम् ।

स्वर्गादौ सृजता सृष्टं ब्रह्मणा वेदरूपिणा ॥

प्रवृत्तसंज्ञको धर्मो गुणतस्त्रिविधो भवेत् ।

सात्विको राजसच्चैव तामसश्चेति भेदतः ॥  
 काम्यबुद्ध्या च यत् कर्म मोक्षेऽपि फलवर्जितम् ।  
 क्रियते हि ज कर्मैह तत् सात्विक मुदाहृतम् ॥  
 मोक्षार्थेदं करोमीति सङ्कल्प्य क्रियते तु यत् ।  
 तत् कर्म राजसं ज्ञेयं न साक्षान्मोक्षकमेवेत् ॥  
 कार्यबुद्धानपेक्षं यत् कर्मविध्वनपेक्षया ।  
 क्रियते हि जवर्येह तत्तामसमुदाहृतम् ॥

वाराह पुराणे महातपा उवाचः ।

अथोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि धर्मस्य महतीं नृप ।  
 माहात्म्येन समायुक्तं विस्तरेण नराधिप ॥  
 पूर्वं ब्रह्माव्ययः शुद्धः परादपरसंज्ञितः ।  
 स सिद्धस्तुः प्रजास्वादी पालनं तासु चिन्तयन् ॥  
 तस्य चिन्तयतस्त्वङ्गाहस्त्रिणाङ्गात् सकुण्डलः ।  
 प्रादुर्बभूव पुरुषः श्वेतमास्थानुलेपनः ॥  
 तं दृष्ट्वा च भगवांस्तुष्टादं वृषाकृतिम् ।  
 पालयेमाः प्रजाः पुत्र त्वं ज्येष्ठो जगतो भव ॥  
 इत्युक्तः स समुत्तम्यौ चतुष्पादः कृते युगे ।  
 त्रेतायां स चिभिः पादैर्द्वाभ्यां वै हापरेऽभवत् ॥  
 कलावेकेन पादेन प्रजाः पालयते विभुः ।  
 षड्भेदा ब्राह्मणानां स त्रेधा क्षत्रे व्यवस्थितः ॥  
 द्वेधा वैश्येषु शूद्रेषु त्वेकधा जगतः प्रभुः ।  
 रसातलेषु सर्वेषु हापरेषु स्वयम्भुवः ॥



चतुःशृङ्ग क्षिपाच्चैव द्विशिराः सतद्वक्ष्यमानम् ।  
त्रिधैव बहो विप्राणां सुख्यगः पालयन् प्रजाः ॥

ब्रह्मवैवर्ते ।

गोषु विप्रेषु वेदेषु वज्रिण्यस्य साधुषु ।  
सुव्रतसु त्रीनिवासेषु तत्राचासौ विशेषतः ॥  
सतीषु सत्येषु च तत्रा दानशीलेषु तिष्ठति ।  
शुद्धसत्त्वमयः त्रीमान् सप्तलोकसमाश्रयः ।  
भविष्यति मनुष्येषु नातिरिक्तः कदाचन ॥

अथ फलतो धर्मनिरूपणम् ।

प्रवृत्तसंज्ञके धर्मे फलमभ्युदयो मतः ।  
निवृत्तसंज्ञके धर्मे फलं विःश्रेयसप्राप्तम् ॥

महाभारते ।

विद्या, वित्तं वपुः शौर्ष्यं कुले, जन्म विरोगिता ।  
संसारोच्छिष्टिहेतुश्च धर्मादेव प्रकीर्तितः † ॥  
शब्दे स्वर्गश्च रूपे च रसे गन्धे च भारत ॥  
प्रभुत्वं लभते जन्तु धर्मादेतत् फलं विदुः ॥  
तत्रा । अर्धसिद्धिं परामिच्छन् धर्ममेवादितश्चरेत् ।  
नहि धर्मादिनैश्वर्यं-लभन्सीकादि वा व्रतम् ॥

● जगदिति कश्चित् पाठः ।

† प्रवर्तते इति कश्चित् पाठः ।

धर्म्मं चिन्तयमानोऽपि यदि प्राणैर्विमुच्यते ।  
 ततः स्वर्गमवाप्नोति धर्म्मस्यैतत् फलं विदुः ॥  
 यथाधर्म्मेण ते सत्या येऽधर्म्मेण धिगस्तु तान् ।  
 धर्म्मं हि शाश्वते लोके न जह्याद्वनकाङ्क्षया ॥  
 जर्षवाहुर्विरोत्येव नच कश्चिदृणाति मे ।  
 धर्म्मादर्थाय कामश्च स किमर्थं न वेद्मते ॥  
 उत्सवादुक्तं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात्सुखम् ।  
 अहधानाश्च शान्ताश्च धनाढ्याः शुभकारिणः ॥  
 धर्म्मः प्रज्ञां वर्धयति क्रियमाणः पुनः पुनः ।  
 वृद्धप्रजास्ततोऽनित्यं पुण्यमारभते नरः ॥

स्कन्दपुराणे ।

धर्म्मात्सुखं च ज्ञानं च यस्मादुभयमाप्नुयात् ।  
 तस्मात्सर्वं परित्यज्य विद्वान् धर्म्मं समाचरेत् ॥

कूर्म पुराणे ।

धर्म्मात् सञ्जायते क्षीर्वा धर्म्मात् कामोऽभिजायते ।  
 धर्म्मादेव परं ब्रह्म तस्माद्धर्म्मं समाचरेत् ॥

आह वेदव्यासः ।

कामार्भी लिख्यमानस्तु धर्म्ममेवादितचरेत् ।  
 नहि धर्म्मादृते किञ्चिदुच्चापमिति मे मतिः ॥  
 निपानमिव मण्डूका रसपूर्णमिवाण्डजाः ।  
 शुभकर्म्माश्च मायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥

स्कन्दपुराणे ।

धर्माद्राज्यन्धनं सौख्यमधर्मादुःखसम्भवः ।  
 तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात् पापञ्च वर्जयेत् ॥  
 लोकहयेऽपि यत् सौख्यं तद्धर्मात् प्राप्यते यतः ।  
 धर्ममेकमतः कुर्यात् सर्वकामार्थसिद्धये ॥  
 यः कर्म धर्मसंयुक्तं मनसापि विचिन्तयेत् ।  
 स वर्धते यथा वातः शुक्लपद्म इवोदुराट् ॥  
 दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोवने ।  
 धर्मनिर्हृतपापानां संसिध्यन्ति मनोरथाः ॥  
 धर्महृदो च वर्धन्ते सर्वभूतानि सर्वदा ।  
 तस्मिन्नसति हीयेत तस्माद्धर्मं विवर्जयेत् ॥  
 मनुः । श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः ।  
 इह कौर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य वानुत्तमं सुखम् ॥  
 एक एव सुहृद्दर्शोनिधनेऽप्यनुयाति यः ।  
 शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्दि गच्छति ॥  
 तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सच्चिनुयाच्छनैः ।  
 धनञ्च हि सहायेन तमस्तारति दुस्तरम् ॥

महाभारते ।

धर्मोमाता पिताचैव धर्मोबन्धुः सुहृत्तथा ।  
 धर्मोभ्राता सखाचैव धर्मः स्वामी परन्तपः ॥  
 नास्ति धर्मसमोबन्धुर्नास्ति धर्मसमः सुहृत् ।  
 नास्ति धर्मसमो स्वामी नास्ति धर्मसमा गतिः ॥

तस्माद्धर्मः सहायत्वे वेदितव्यः सदा नृभिः ॥  
धर्मः सतां गतिः पुंसां धर्मैवाश्रयः सताम् ।  
धर्मोलोकाश्रयश्चातः प्रवृत्तः सचराचरम् ॥

याज्ञवल्क्यः ।

कर्म्मणा मनसा वाचा यस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥  
मनुः । धर्म एव हतोहन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।  
तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मा नो धर्मो हतोवधीत् ॥

महाभारते ।

बाल एव चरेद्धर्ममनित्यज्जीवितं\*यतः ।  
फलानामिव पक्वानां शश्वत्पतनतीभयम् ॥  
न कामाक्ष्यच संरक्षा जीहेगाद्धर्ममुत्सृजेत् ।  
धर्म एव परे लोक इह चैवाश्रयः सताम् ॥  
तथा । इदञ्च त्वामपरं ब्रवीमि पुण्यप्रदं तात महाविशिष्टं ।  
न जातु कामाक्ष्यभयात्तलोभा द्धर्मश्चाज्जीवितस्यापि हेतोः ।  
व्यासः । धर्मादपेतं यत् कर्म्म यद्यपि स्यात्तदाफलम् ।  
न तत् सेवेत मेधावी शुचिः कुशतिलं यथा ॥  
सुदुर्लभमिदं † प्राप्य मानुष्यं लोकमद्भुतं ।  
न कुर्व्यादात्मनः श्रेय स्तेनास्मात् वञ्चितश्चिरम् ॥  
दृष्टपत्राद्यगाव्यम्बुविन्दुवच्चपले यतः ।  
जीवितव्या धन विप्रास्तस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥

\* अनुजीवितमिति कश्चित् पाठः ।

† तरमिति कश्चित् पाठः ।

## महाभारते ।

एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते दिवसे धर्मवर्जिते ।  
 दस्युभिः मुञ्चितस्तेषु युक्तमाक्रन्दितुश्चिरम् ॥  
 अजरामरवत् प्राप्नो विद्यामर्षं च चिन्तयेत् ।  
 गृहीतद्रव्येभ्यो मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥  
 वसन् निवर्गयूयस्व दिनाभ्यायान्ति यान्ति च ।  
 स लोहकारभक्षेव स सर्वपि न जीवति ॥  
 तस्मात् सर्वान्नाम धर्मं नित्यमेव समाचरेत् ।  
 मा धर्मविनुषः प्रेत्य तमस्यन्धे पतियति ॥  
 नावसीदति चेदर्थः कपालेनापि जीवता ।  
 प्राटेगालीत्येव मन्तव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥

## मत्स्यपुराणे ।

अनित्यं जीवितं यस्मादसु चातीव चञ्चलम् ।  
 केशेष्विव गृहीतस्तु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

## आदित्यपुराणे ।

मानुष्यं यः समासाद्य स्वर्गमोक्षप्रदायकम् ।  
 इयोर्न साधयत्येकं स मृतस्तप्यते चरम् ॥  
 यावत्स्वास्थ्यशरीरत्वन्तावद्धर्मं समाचरेत् ।  
 अस्वास्थ्योदितो नान्यत् किञ्चित्कर्तुं समुत्सहेत् ॥  
 विष्णुः । यवैव धर्ममन्वि स्त्रेदनित्यं जीवितं यतः ।  
 कृते धर्मो भवेत् कौर्त्तिरिह प्रेत्य च वै सुखं ॥

यद्येवमुहेतीरपि वेदितं \* यद्य  
स्तुतानि वहीरपि च प्रसिद्धति ।  
तथा नरो धर्मपथेन सत्वरम्  
सुखं कामांश्च वदन्ति चानुते ॥  
अथ प्रमाचतो धर्मनिरूपणम् ।

तत्र मनुः । वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिं ग्रीले च तदिदम् ।  
आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥  
विधिर्विधेयस्तर्कश्च वेदमङ्गलानि चेति ।  
विधिरन्नातन्नापको वेदभागः, विधेयोमन्त्रः, तर्कमीमांसा ।  
अङ्गान्वाह देवतः ।

शिक्षा-व्याकरण-निरुक्त-च्छन्दः कल्प-ज्योतीर्षीति वेदाङ्गानि ।  
इत्थौ तु चरिते ग्रीलमित्याचारस्यैव ग्रीलत्वाभिधानात् कथं  
पृथगुपादानम् । न आचार्यानुष्ठानलक्षणक्रियारूपत्वादा-  
चारस्य स्वरूपविशेषत्वाच्छीलस्य व्यक्त एव भेदः । इत्थौ तु-  
चरिते ग्रीलमिति ग्रीलस्य चरितविशेषहेतुत्वादुपचारेण चरित-  
त्वाभिधानम् । अथ ग्रीलं कस्य धर्मतां प्रमापयति । आत्मन  
एव पुरुषविशेषस्वभावोऽन्यथानुपपद्यमानः स्वस्य ज्ञेयःसाधनतां  
वीधयति । तथा च ब्राह्मण्यतेत्यादिहारीतवचने भावप्रत्य-  
यान्ततयाभिधानं ग्रीलस्य क्रियाव्यतिरेकिता वीधयन् स्वभाव  
तामेव आपयति यदाह हारीतः । ब्राह्मण्यता, देवपितृ-

\* प्रेषितमिति कश्चित् पाठः ।

भक्तता, सौम्यता अपरीपतापिता, अनशीलता<sup>१</sup>मृदुता, अपा-  
रुष्य, मित्रता, प्रियवादित्वम् कारुष्यं कृतज्ञता-शरण्यता प्रशान्ति  
चेति त्रयोदशविधं शीलं, आचारे विवाहादौ कङ्कण-बन्धना-  
द्यनुष्ठानादात्मतुष्टिरत्र धर्मसन्देहे वैदिकसंस्कारवासि-ताम्रः  
करणानां साधूनामेकत्र पक्षे मनःपरितोषः ।

याज्ञवल्काः ।

श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।  
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलं मिदं स्मृतम् ॥  
पुराणं न्याय मीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।  
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥

विष्णुपुराणे ।

अङ्गानि वेदा चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ।  
धर्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्याज्ञेताचतुर्दशः ॥  
आयुर्वेदो-धनुर्वेदो-गान्धर्व-चेति ते त्रयः ।  
अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्च विद्याज्ञेतादशैव ताः ॥

दृष्टार्थानामपि चतसृणा-कचिदलौकिकार्थप्रतिपादनादर्थ-  
प्रमाणभावः । ग्रन्थलिखितो । स्मृतयो धर्मशास्त्राणि तेषां प्रणे-  
तारोमनु-विष्णु-यम-दक्षा-गिरीत्रि-हृदय-त्युशन-आपस्तम्ब-वशि-  
ष्ठ-आत्मार्य-पराशर-व्यास-ग्रन्थ-लिखित-सम्बर्त्त-गौतम-शाता-  
तप-हारीत-याज्ञवल्का प्राचेतसादयः ॥

\* अनसयतेति कचित् पाठः ।

यमः । मनुयर्मोवसिष्ठोऽत्रिः दक्षो विष्णुस्तथाऋषिः ।  
 उग्रना वाक्पति-व्यास आपस्तम्बोऽथ गौतमः ॥  
 कात्यायनो नारदश्च याज्ञवल्क्यः पराशरः ।  
 संवत्सरेव शङ्खश्च हारीतो लिखितस्तथा ॥  
 एतैर्यानि प्रचीतानि धर्मशास्त्राणि वै पुरा ।  
 तान्येवातिप्रमाणानि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥  
 आदिशब्दाश्च बुध-देवल-सोम-जमदग्नि-प्रजापति-विश्वामित्र-वृद्ध-  
 शतातप-पैठोनसि-पितामह-बोद्धायन-ह्यागलेय-जाबालि-व्यवन-  
 मरीचि-कश्यपाः ।

तथाहि भविष्यपुराणे ।

अष्टादशपुराणेषु यानि वाक्यानि पुत्रक ।  
 तान्यालोच्य महाबाहो तथा स्मृत्यन्तरेषु च ॥  
 मन्वादिस्मृतयो याश्च षड्विंशत् परिकीर्त्तिताः ।  
 तासां वाक्यानि क्रमशः समालोक्य ब्रवीमि ते इति ॥  
 मन्वादिस्मृतीनां षड्विंशत्वमुक्तम्, तच्चानन्तरीक्षाभि-  
 रेव पूर्यते । यानि पुनर्महाभारत-रामायण-विष्णुधर्म-शिवधर्म-  
 प्रभृतीनि गृह्यपरिशिष्टानि च तानिच स्मृत्यन्तरेषु चेत्यनेनैवो-  
 क्तानि ।

तथा चोक्तं भविष्यपुराणे ।

अष्टादश पुराणानि रामस्य चरितं तथा ।  
 विष्णुधर्मणि च शास्त्राणि शिवधर्मस्य भारत ॥

वाचनीयवति कश्चित् पाठः ।



कार्ष्ण्यं पञ्चमोवेदो यथाहाभारतं स्मृतम् ।

सौराष्ट्र धर्मो राजेन्द्र मानवोक्ता महीपते ॥

जयेति नाम चै तेषां प्रवदन्ति मनीषिण इति ॥

तदपि स्मृत्यन्तरेषु चैवेत्यनेनैव परिगृहीतं वेदितव्यम् एवं  
यथान्यदप्यविगीतमहाजनपरिगृहीतं यदपि स्मृत्यन्तरेषु चैत्य  
नेचैव परिगृहीतं वेदितव्यम् ।

वशिष्ठः ।

श्रुति स्मृति विहितो धर्मस्तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् ।

तथा । पारंपर्यागतोयेषां वेदः स परिहृणः ।

विशिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेया श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

पुराणलक्षणमुच्यते ।

मत्स्य पुराणे ।

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशीमन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥

विष्णुपुराणे ।

अष्टादश पुराणानि पुराणज्ञाः प्रचक्षते ।

ब्राह्म-स्मृत्यं वैष्णवञ्च शैवं भागवतं तथा ॥

तथान्यकारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम् ।

आग्नेयमष्टमञ्चैव भविष्यवचनं स्मृतम् ॥

दशमं ब्रह्मवैवर्तं लौकमेकादशं स्मृतम् ।

वाराहं • हादशञ्चैव स्कान्दञ्चैव त्रयोदशम् ॥

चतुर्दशं वामनञ्च कौर्म्यं पञ्चदशं स्मृतम् ।  
मात्स्यञ्च गारुडञ्च ब्रह्माण्डञ्च ततः परम् ॥

कूर्मपुराणे ।

अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु ।  
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् ॥  
तृतीयं नान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम् ।  
चतुर्थं शिवधर्मस्थं \*साक्षान्दोशभाषितम् ॥  
दुर्वाससोक्तमाद्यं नारदोक्तमतः परम् ।  
कापिलं मानवञ्चैव तथैवोशनसेरितं ॥  
ब्रह्माण्डं वारुणञ्चैव कालिकाव्ययमेव च ।  
माहेश्वरं तथा शास्त्रं सौरं सर्वार्थसञ्चयम् ॥  
पराशरोक्तं प्रथमं तथा भागवतद्वयम् ।  
इदमष्टादशं प्रोक्तं पुराणं कौर्म्यमुत्तमम् ॥  
वेदार्थवित्तमैः कार्यं यः स्मृतं मुनिभिः पुरा ।  
स ज्ञेयः परमोधर्मो नान्यशास्त्रेषु संस्थितः ॥  
या वेदवाङ्माः स्मृतयो यास्य कास्य कुट्टयः ।  
सर्वास्ता निष्कलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥

मात्स्यपुराणे ।

पाप्मे पुराणे यत् प्रोक्तं नरसिंहोपवर्णनम् ।  
तत्राष्टादशसाहस्रं नारसिंहं मिहोच्यते ॥

मन्त्रिकेश्वर द्वायञ्चेति कश्चित् पाठः ।

† नारोपच्येति कश्चित् पाठः ।

नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्तिकेयेन वर्ण्यते ।  
 नन्दौपुराणं तत्तुल्ये नन्दाख्यमिति कौत्सते ॥  
 यत्र-साम्बं-पुरस्कृत्य भविष्यति कलानकम् ।  
 प्रोच्यते तत्पुनर्ज्ञाते साम्बमेव शुचित्रताः ॥  
 एवमादित्यसंग्रहश्च तत्रैव परिगद्यते ॥  
 अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणे यत्तु दृश्यते ।  
 विजानीष्वं द्विजन्त्रे हास्तदेतेभ्यो विनिर्गतं ॥  
 कालिका पुराणे ।  
 शैवं यहायुना प्रोक्तं वैरिचिं सौरं मेव च ।  
 यदिदं कालिकास्थं यत् मूलं भागवतं स्मृतम् ॥  
 देवलः । आर्षाः पूर्ववृत्तान्ताग्र्याः प्रवृत्तिफला इतिहासः ।  
 मनुः । प्रत्यक्षमनुमानश्च \* शाब्दश्च विविधागमं ।  
 त्रयं सुविदितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीक्षता ॥  
 मनुः । आर्षन्धर्मीपदेशश्च वेदशास्त्राविरोधिना ।  
 यस्तर्कोऽपि तु सन्त्यते † स धर्मं वेद नेतरः ॥  
 तर्कोऽपि मौमांसादिना ।  
 व्यासः । धर्मशुद्धिमभीप्सद्भिर्न वेदादन्यदिष्यते ।  
 धर्मस्य कारणं शुद्धं मित्रमन्यत् प्रकीर्तितम् ॥  
 अतः स परमोधर्मो यो वेदादवगम्यते ।  
 अवरः स तु विज्ञेयो यः पुराणादिषु संस्मितः ॥  
 एतेभ्योऽपि यदन्यस्यात् किञ्चिदर्थमभिधायकम् ।  
 तच्च दूरतरं विद्धि मोक्षसाधनमयमीमतः ॥

\* शास्त्रेणैव कथितं पाठः ।

† यत्तु वेदादवगम्यते इति कथितं पाठः ।

ग्रहसिद्धिती ।

रागद्वेषादिदम्भानां मन्त्रानां विषयाश्चसि ।  
चिकित्सा सर्वशास्त्राणि व्याधीनामिव भेषजम् ॥

भविष्यपुराणे ।

सुनन्तुसवाच ।

नृशुचेदं महाबाहो भविष्यत् पञ्चसप्ततमं ।  
यत् सुत्वा सुच्यते राजन पुरुषो ब्रह्महत्याया ॥  
यान्यनेकान् वै पञ्च क्रीर्त्तितानि स्वयम्भूवा ।  
प्रथमं कथ्यते ब्राह्मणं-द्वितीयं वैष्णवं तृतीयम् ॥  
तृतीयं-त्वाष्ट्रं \* व्याख्यातं चतुर्थं भाष्यसुच्यते ।  
पञ्चमं प्रतिभाष्यच्च सर्वलोकेषु पूजितम् ॥

हारीतः ।

अज्ञानतमसाध्वानां भ्रामितानान्तु दृष्टिभिः ।  
धर्मशास्त्रप्रदीपोऽयं धार्म्यमार्गानुदेशकः ॥

शातातपः ।

श्रुति स्मृति स्तु विप्राणां चक्षुषी द्वे प्रकीर्त्तिते ।  
काण्वस्तत्रैकहीनस्तु द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥

यमपुराणे । †

\* तृतीयं चेति कश्चित् पाठः ।

† यमपुराणे कश्चित् पाठः ।

बहुत्वादिह शास्त्राणां धर्ममूलं श्रुतिस्मृती ।  
इतिहासपुराणानि तस्मात्तेषु मनः कथाः ॥

ग्रन्थं लिखितौ ।

वेदा वै विप्रकीर्णत्वाद्गुर्ज्ञेया धर्ममाधनम् ।  
सुबोधोक्तसमर्था हि ब्रह्मणा विहिता श्रुतिः ॥  
श्रुति स्मृत्युदितान् धर्मान् मानवा-स्तान् पृथक् पृथक् ।  
कुर्वन्तः प्राप्नुयुर्धर्ममन्यथा नरके गतिः ॥  
श्रीतं स्मार्त्तं क्रियावाक्यं हेतुभिर्यो विधातयेत् ।  
असच्छास्त्रं मुपाश्रित्य स ज्ञेयः शिष्टनिन्दितः ॥

महाभारते ।

इतिहास पुराणाभ्यां वेदं समुपहृजयेत् ।  
विभेत्यल्पश्रुताद्देदीमामयं प्रतरिष्यति \* ॥  
धर्मशास्त्राणि वेदाश्च षडङ्गानि नराधिप ।  
श्रेयसोऽर्थं विधीयन्ते नरस्याक्तिष्ठकर्मणः ॥  
व्यासः । श्रुतिस्मृती द्विजातीनां पुरुषार्थप्रसाधिके ।  
इतिहास पुराणञ्च प्रमाणं धर्मान्वयः ॥  
यमः । वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणम्  
धर्मार्थयुक्तं वचनं † प्रमाणम् ।  
यस्य प्रमाणं न भवेत् प्रमाणम्  
कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥

\* प्रतरिष्यतीति कश्चित्पाठः ।

† धर्मार्थयुक्तवचनं प्रमाणमिति कश्चिन् पाठः ।

न यस्य वेदा न च धर्मं शास्त्रं  
न वृद्धवाक्यं च भवेत् प्रमाणम् ।  
स धर्मं कार्य्यान्निहती दुरात्मा  
न सोऽपि तस्यैव भवेत् प्रमाणम् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे ।

शाङ्खा योगं पञ्चरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ।  
कृतान्तं पञ्चमं विद्धि ब्रह्मणः परिमार्गणे ॥  
संसारक्षयदः\* स्वर्गभावोपकरणेषु च ।  
सेतुरावैष्णवाहर्मा सारमेतत् प्रकीर्तितम् ॥  
एतावानेव सकलो वेदमार्ग उदीरितः ।  
आभ्यः प्रशस्ताश्चैवान्याः शतशोऽथ सहस्रशः ॥  
अथ निमित्ततो धर्मनिरूपणम् ।

गङ्गलखितौ ।

तत्र धर्मं लक्षणानि ।

देशः काल उपायो द्रव्यं अद्या पात्रन्याग इति । समस्तेषु  
धर्मोदयः साधारणोऽन्यथा विपरीतः अद्यापात्रसपन्नो धर्मः  
कालः संक्रान्त्यादिः अद्या द्रव्योत्पत्तिरिति कालस्तन्मूलो देशः  
देशोन्नद्धावर्त्तादिः ।

उपाय इति कर्त्तव्यता, द्रव्यं कृत्तुपार्जितं-अद्या आस्तिक्य  
बुद्धिः ।

पात्रं विद्यात्रयोसम्पन्नं, एषु साधारणधर्मोत्पत्तिः ।

\* संसारक्षयदे इति कश्चित् पाठः ।

अथवा धर्मानुदयः ।

अद्याद्रथोत्पत्तिरिति काल इति अयमपि संक्रान्त्यादिव-  
हानादौ धर्मकालः । तस्मै लोदेश इति । एवञ्च काल संपन्नो  
देशोऽपि धर्मस्य सम्पादयितेत्यर्थः ॥

अथ देशनिरूपणं तावत् प्रस्तूयते ।

तत्र मार्कण्डेय पुराणे ।

भगवन् कश्चित्स्वर्गं जम्बुद्वीपः समासतः ।  
यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म नान्यत्र पुण्यदम् ॥  
पापदम्भा महाराज वर्जयित्वा तु भारतम् ।  
इतः स्वर्गं च मोक्षं च मध्यस्थान्तं च गम्यते ॥  
न खल्वत्र मनुष्याणां भूमौ कर्म विधीयते ।  
योजनानां सप्तस्रं वै द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् ॥  
पूर्वं किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवनाः स्मृताः ।  
दक्षिणे मलयोयस्य हिमवानुत्तरे तथा ॥  
तदेतद्भारतं वर्षं सर्व्वेवीजं द्विजोत्तम ।  
ब्रह्मत्वं ममरेयत्वं देवत्वमपि दुर्लभम् ॥  
नृगणेष्वधि चरायोनिस्तद्भूतोऽन्युते ।  
स्त्रावराचाश्च सर्व्वेषां मतो ब्रह्मन् शुभाशुभे ॥  
प्रवृत्तिं कर्मभूर्ब्रह्मन्मन्त्रलोकेषु विद्यते ।  
स्वर्गा, पवर्ग, प्राप्तिश्च पुण्यं पापञ्च च वै तथा ॥





कुरुक्षेत्रं मस्याश्च पाञ्चालाः शूरसैनिकाः \* ।

एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥

मत्स्यो, विराट्देशः, पञ्चालाः कान्यकुब्जादिदेशाः, शूरसैनिका  
मथुरादेशः ।

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये यत् प्राग्विनशनादपि ।

प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः † ॥

विनशनां कुरुक्षेत्रम् ।

आसमुद्रात्तु वै पूर्वोदासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।

तयोरेवान्तरङ्गिथ्योराख्यावर्त्तं ‡ विदुर्बुधाः ॥

कृष्णसारस्तु चरति मृगोयं च स्वभावतः ।

स ज्ञेयो † यन्निगो देशोऽस्ति च्छेदशस्ततः परः ॥

एतान् द्विजातयो देशान् संशयेरन् प्रयत्नतः ।

शूद्रस्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥

एष धर्मस्य वी योनिः समासात् कथितः किल ¶ ।

सर्वपापहरः पुण्यः साधनं सर्वकर्मणाम् ॥

वसिष्ठः । धर्मं आर्यावर्त्तं प्रागादर्शात् प्रत्यागालोकाचलादुदक्  
कुमारिकाया दक्षिणेन हिमवत, उत्तरेण विन्ध्याद्वेये धर्मायेचा-  
रास्ते सर्वे प्रत्येतव्याः नत्वन्ये प्रतिलोमकधर्माः एनमार्यावर्त्तं  
मित्याचक्षते गङ्गायमुनयोरन्तरालमध्येके यावद्वा कृष्णमृगो  
विचरति तावद्ब्रह्मवर्त्तसम् ।

\* शूरसैनिका इति कश्चित् पाठः ।

† उदाहृत इति कश्चित् पाठः ।

‡ याज्ञिक इति कश्चित् पाठः ।

¶ समानेन प्रकीर्त्तिता सभयखाण्ड सर्वस्य वर्णधर्माभिनेधत इति कश्चित् पाठः ।

पैठौनसिः ।

आहिमवत आकुर्मायाः \* सिन्धुवैतरणी नदी सूर्यस्योद-  
गयनं पुनः यावद्वा कृष्णमृगो विचरति तत्र धर्मश्चतुष्पादो  
भवति ।

संवत्सः । स्वभावाद्यत्र चरति कृष्णसारः सदा मृगः ।

धर्मदेशः स विज्ञेयो हिजानां धर्मसाधनम् ॥

व्यासः । सर्वे शिलोच्चयाः पुण्याः सागराः सरितस्तथा ।

अरण्यानि च पुण्यानि विशेषान्नैमिषन्तथा ॥

देवीपुराणे ।

देशो. नदा, गया शैल, गङ्गानर्मद, पुष्करम् ।

वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागो जम्बुकेश्वरः ।

केदारं भीमनादञ्च कुण्डकं पुष्कराद्वयम् ।

सोमेश्वरं-महापुण्यं तथा चामरकण्टकम् ॥

कालिञ्जरं तथा विन्ध्यं यत्र वासोगुहस्य च ।

सर्वे शिवाश्रमाः पुण्याः सर्वा नद्यः शुभप्रदाः ॥

दान-स्नानो-पवासा-वै फलदाः सततं नृणाम् ।

विष्णुः । चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ॥

तं स्तेच्छदेशं-जानीयादार्थावर्त्तस्ततः परम् ।

बोधायनः ।

आनर्त्तकाङ्गमगधाः सुराद्रा दक्षिणापथः ।

तथा च सिन्धु, सौवीरा एते सङ्कीर्णयोनयः ॥

आनर्त्तकः ।

यस्मिन् देशे शास्त्राः \* ।

तथा, पद्मां स कुर्वते पापं यः कलिङ्गान् प्रपद्यते ।

अदृश्यो निष्कृतिं तस्य प्राप्नुवैवानरं हविः ॥

अथ अहानिरूपणम् ।

आह भगवतो श्रुतिः ।

अवयाम्निः समिधते अहया ऋयते हविः ।

अहो भगस्य मूर्धनि वचसा वेदयामसोत्यादिः ॥

मनुः । अहो पूतं वदान्यस्य हतमवहयेतरत् ।

अवयेष्टश्च पूतं च नित्यं कुर्यात् प्रयत्नतः ॥

वक्त्रि पुराणे ।

अहो पूर्व्याः सर्वधर्माः अहामध्यान्त, संस्थिताः ।

अहानिष्ठाः प्रतिष्ठाश्च धर्माः अथैव कीर्त्तिताः ॥

श्रुतिमात्ररसाः सूक्ष्माः प्रधानपुरुषेश्वराः ।

अहामात्रेषु गृह्यन्ते न करेण न चक्षुषा ॥

कायक्लेशैर्न बहुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः ।

धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः अहो ह्रीनैः सुरैरपि ॥

अहो धर्मः परः सूक्ष्मः अहो ज्ञानं परमात्मनः ।

अहो स्वर्गश्च मोक्षश्च अहो सर्वमिदं जगत् ॥

\* यस्मिन् देशे शास्त्राः इति कश्चित् पाठः ।

सर्वस्वस्त्रीवितं वापि दद्यादश्वया यदि ।  
नाम्नुयात् सकलं किञ्चित् अहधानस्वतो भवेत् ॥  
व्यासः । अद्या वै सात्विकी देवी सूर्यस्य दुहिता नृप ।  
सावित्री प्रसवित्री च विश्वसस्त्रीवनो तथा ॥

स्कन्द पुराणे ।

अद्या मातेव जननी ज्ञानस्य सुकृतस्य च ।  
तस्माच्छ्रद्धां समुत्पाद्य ज्ञानं सुकृतमर्जयेत् ॥  
महाभारते ।

अद्या धर्मसुता देवी पाविनी विश्वधारिणी ।  
अश्वया साध्यते धर्मो महद्भिः नार्थराशिभिः ॥  
निष्किञ्चना हि सुनयः अद्यापूता दिवङ्गताः ।  
धर्मार्थ-काम-मोक्षाणां अद्या परमकारणम् ।  
पुसांमश्वधानानां न धर्मो नापि तत् फलम् ॥  
तथाक्रिया अश्वधानोदाता प्राप्नोऽनसूयकः ।  
धर्माधर्मविशेषज्ञस्तमस्तरति दुस्तरम् ॥

कालादीनि तु दानखण्डे वक्ष्यामः ।

तेषां तत्रोपयुक्ततमत्वात् ।

अथ परिभाषा ।

भविष्यत् पुराणे ।

सम्यक् संसाधनं कर्म कर्तव्यं अधिकारिणा ।  
निष्कामेन महावीर काम्यं कामान्वितेन च ॥

आचारयुक्तः अत्रावान् वेदज्ञोऽध्यात्मवित्तमः ।

कर्माणां फलमाप्नोति न्यायार्जितधनश्च यः ॥

सम्यक् प्रथमकल्पादिना, संसाधनं यथाविहितं साधनम् ।  
अधिकारिणा, धिना, समर्थेन, विदुषा च, अध्यात्मवित्तमः परलोक  
फलभागिन्यात्मनि दृढप्रत्ययवान् ।

‘न्यायार्जितधनः’ स्वप्नस्थार्जितधनः ॥

आपस्तम्बः ॥

प्रयोजयिता नुमन्ता कर्त्ता चेति स्वर्गनरकफलेषु भागिनः

यो भूय आरभते तस्मिन् फलविशेषः ।

याज्ञवल्क्यः ।

विधिदृष्टम् यत् कर्म करोत्यविधिना तु यः ।

फलं न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत् ॥

मनुः ॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते ।

न साम्प्रदायिकं तस्य दुर्भते विवक्षते फलम् ॥

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कामचारिणाम् ।

अक्रिया च परोक्ता या तृतीया चायथाक्रिया

स्वशाखाशेष मुक्त्यर्थ परशाखाशेषश्च यः

कर्त्तुं मिच्छति दुर्भधा मोघं तस्य तु यत् फलम्

यन्नाम्नातं स्वशाखायां पारम्पर्यमविरोधि यत् ।

विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादि कर्मावत् ।

अग्निहोत्रं, यजुर्वेदशाखासु विहितं यथा ॥

छन्दोगप्रभृतिभिरमुष्ठीयते ।

गृह्यपरिशिष्टे ।

वह्न्यं वा स्वगृह्योक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितम् ।  
तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेत् ॥  
तथा । प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद्यदि मोहात् कथञ्चन ।  
यतस्तदन्यथा भूतं तत एव समापयेत् ॥  
प्रवृत्तमारब्धम् अन्यथा भूतं क्रमादन्यत्वेन यद्वैपरीत्यमाप-  
न्नम् ॥

समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदन्यथा कृतम्\* ।  
तावदेव पुनः कुर्यात् नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥  
एतत् कर्मसमाप्तान्वयाकरणज्ञानविषयम् ।  
प्रधानस्या क्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।  
तदङ्गस्याक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥  
यत्र प्रधानस्य कर्मणोऽकरणं तत्साङ्गमेव पुनः कर्त्तव्यम्,  
तदङ्गाकरणे तु न साङ्गप्रधानावृत्तिर्नापि तावन्मात्रस्याङ्गस्य  
करणं किन्तु प्रायश्चित्तमेव कार्यम् ।

हारोतः ।

अङ्गुष्ठस्योत्तरतोरेखा ब्रह्मतीर्थं, कनिष्ठकायाः पश्चात् प्राजा-  
पत्यम्, अग्रमङ्गुलीनां दैवम्, अङ्गुष्ठप्रदेशिन्योरन्तरा पित्रम्,  
मध्यआग्नेयं-उपस्पर्शनं ब्राह्मेण आचमनहोमतर्थणानि प्राजा-

● अथवा कृतमिति कश्चित् पाठः ।

पत्थेन कुर्यात्, मार्ज्जनार्चनवलिकर्षभोजनानि दैवेन कुर्यात्  
पितृर्षान् पित्रेऽथ, प्रतिग्रह, मान्जयेन-प्रतिगृह्णीयात् ।

छागलेयः ।

हस्तमध्ये ब्रह्मातीर्थं दक्षिणग्रहणे तु तत् ॥

मार्कण्डेय पुराणे ॥

नान्दीमुखानां कुर्वन्ति प्राज्ञाः पिण्डोदकक्रियाः ।

प्राजापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित् प्रजायते ॥

ब्रह्मपुराणे ।

मूलरेखासु स्नातुष्टमणिवन्धेषु मध्यमम् ।

प्राजापत्यं महातीर्थं विप्रस्तेनाचमेत्सदा ॥

धनयुर्दाररेखासु सोमतीर्थं तु मध्यमम् ।

लाजादिहवनं तेन कर्त्तव्यं वपनं तथा ॥

‘वपनं’ ब्रौह्मादिनिर्व्वापः ।

भविष्यत् पुराणे ।

कमण्डलुस्पर्शनं यत् दधिप्राशनमेव च ।

सोमतीर्थेन राजेन्द्र मदा कुर्याद्विचक्षणः ॥

वशिष्ठः । स्नातोऽधिकारो भवति दैवेपित्रेऽथ कर्मणि ।

पवित्राणां तथा जाप्ये दाने च विधिनोदिते ॥

वायुपुराणे ।

क्रियां यः कुरुते मोहात् चनाचम्येह नास्तिकः ।

प्रतखण्ड' १ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

३५

भवन्ति तु उद्या तस्य क्रियाः सर्वा न संशयः ॥

कात्यायनः ।

दान-आचमनं ह्योमं भोजनं देवतार्चनम् ।  
प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥  
आसनारूढपादस्तु जाम्बोवाञ्जलयोस्तथा ।  
कृतावसकक्षिकीयः स्यात् प्रौढपादः स उच्यते ॥

वसिष्ठः ।

जपहोमोपवासेषु धौतवस्त्रधरो भवेत् ।  
अलङ्कृतः शुचिर्मौनी श्रद्धावान्विजितेन्द्रियः ॥

वौह्यायनः ।

काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ।  
न तद्देवगमं भवति ह्ययं कथं स्वधा हविः ॥  
व्यासः । आर्द्रवासास्तु यः कुर्यात् जपहोमप्रतिग्रहान् ।  
सर्व्वन्तदासुरं ज्ञेयं वह्निर्जानुष्व यत् कृतम् ॥

विष्णुपुराणे ।

होमदेवार्चनाद्यास्तु क्रियास्वाचमने तथा ।  
नैकवस्त्रः प्रवर्त्तेत द्विजवाचनके जपे ॥  
द्विजवाचनके, द्विजस्त्रस्तिवाचनादौ ।

शातातपः ।

सव्यादंशात्परिभ्रष्टं कटिदेशस्थिताम्बरम् ।



एकवक्त्रं तद्विद्याद्वैवेपिमेः च वर्जयेत् ॥

यान्नवक्त्राः ।

परिधानाद्वह्निःकक्षा निबद्धा ह्यासुरी भवेत् ।

धर्मकर्मणि विद्वद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नतः ॥

‘वह्निःकक्षा ।’

वह्निर्निर्गतकक्षेत्यर्थः ।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

यत्रोपदिश्यते कर्म कर्त्तरङ्गं न सूच्यते ।

दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥

यत्र दिङ्नियमो नास्ति अपहोमादिकर्मसु ।

तिष्ठस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्री सौम्या पराजिताः ॥

ऐन्द्री प्राची, सौम्या उत्तरा, अपराजिता ईशानदिक्,

आसीन ऊर्ध्वः प्रह्वीवा नियमो यत्र नेदृशः ।

तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रक्षेप न तिष्ठता ॥

प्रह्वः प्रगतजानुकः ।

प्रक्षेप नक्षेप, तिष्ठता ऊर्ध्वेन,

ओङ्कार इत्यनु वृत्तौ,

आह आपस्तम्बः ।

तथाहोमित्युदाहृत्य यज्ञ-दान-तपः क्रियाः ।

वर्त्तन्ते विधानीक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥

चिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मारम्भेषु सर्व्वशः ।

तिस्रः सार्वास्तु कर्त्तव्या मात्रास्तत्त्वार्थचिन्तकैः ॥

देवताध्यानकाले तु मृतः कुर्यान्न संशयः ॥

कश्यपः । भूति कर्मान्युच्चैस्तदादीन्येव वाक्यानि सूर्य्यथा पुण्याहं

सुसमृद्धमिति, भूतिकर्माणि सम्पत्कराणि तदानीति ।

ओंकारादीनि स्वस्थादिवाचनादीनि ॥

यमः । पुण्याहवाचनं देवि ब्राह्मणस्य विधीयते ।

एतदेव निरोद्धारं कुर्यात् क्षत्रियवैश्ययोः ॥

मार्कण्डेय पुराणे ।

सूर्य्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ।

अग्नेर्विहरणं चैव क्रत्वभावश्च लक्ष्यते ॥

सूर्य्योदयशब्देन उषः कालो गृह्यते, तेन रात्रौ न कुर्यादिति तात्पर्य्यं ॥

दक्षः । देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणाम् मध्यमे ।

पितृणां मपराह्णे च कार्याणीति विनिश्चयः ॥

अङ्गिराः । सन्ध्ययोरुभयोर्ज्ये भोजने दन्तधावने ।

पितृकार्य्यं च देवे च तथा मूत्रपुरीषयोः ॥

गुरुणां सन्निधौ दाने यागे चैव विशेषतः ।

एषु मौनं समातिष्ठन् स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥

याज्ञवल्करः ।

यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कश्चन ।

व्याहरेद्द्वैष्टुवं मन्त्रं-स्मरेद्वा विष्णु मन्त्रयम् ॥  
 अज्ञानाद्यदि वा मोहात् प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ।  
 स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥

तथा शतपथ श्रुतिः ॥

अथ यदाचंयमोव्याहरति तस्मादुद्देशे विस्तृष्टो यन्नः पराङ्-  
 पर्यावर्त्तते

ततो बैष्णवीमृचं यजुर्व्या जपेदित्यादिः ।  
 स्मृः । न कुर्यात् कस्यचित् पीडां कर्मणा-मनसा-गिरा ।  
 आचरन्नभिषेकन्तु कर्माण्यन्यान्यथाचरेत् ॥

वायुपुराणे ।

दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं बलिरेव च ।  
 साङ्गुष्ठेन सदा कार्यं मसुरेभ्योन्यथा भवेत् ॥

साङ्गुष्ठेन अङ्गुलीसङ्गताङ्गुष्ठेन ।

एतान्येव तु कार्याणि दानादीनि विशेषतः ।  
 अन्तर्जानु विधेयानि तद्वदाचमनं नृप '†' ॥

तद्वदाचमनं स्मृतम् ।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

सदोपवीतिना भाव्यं सदा वक्षशिखेन तु ।  
 विशिखोऽनुपवीतश्च यत् करोति न तत् कृतम् ।

† तद्वदाचमनं स्मृतमिति कश्चित्पाठः ।

निगमपरिशिष्टे ।

वामस्कन्धे यज्ञोपवीतं दैवे,

प्राचीनावीतं, इतरथा-पितृयज्ञे ताभ्यां द्विकण्ठासक्तं उत्सर्गे  
निवीतम् ।

पृष्ठदेशावलम्बितं ग्राम्यधर्मेषु । ग्राम्यधर्मः स्त्रीसम्भोगः ।

बोडायनः ।

कर्मयुक्तो नाभेरधःस्पर्शं वर्जयेत् ।

याज्ञवल्काः ।

रीद्र, पित्रा, सुरा-मन्त्रान् तथा दैवाभिचारिकान् ।

व्याहृत्यालभ्य चात्मानं अप सृष्ट्यान्व दाचरेत् ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

पितृमन्त्रप्रवरणे आत्मात्मनेऽश्वेक्षणे ।

अधो वायु समुत्सर्गे प्रहास्ये नृतभाषणे ॥

मार्जारमूषिकस्पर्शं आकृष्टे क्रोधसम्भवे ।

निमित्तेष्वेव सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ।

आत्मात्मने हृदि स्पर्शं यज्ञादौ विहिते ।

अवेक्षणमपि यज्ञादि विहितमेव ग्राह्यम् ॥

लघुहारोतः ।

जपे-होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ।

अशून्यं तु करं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥

\* हृदय स्पर्शं इति कश्चित् पाठः ।

दर्भहीना तु या सन्ध्या यच्च दानं विनोदकम् ।  
 असंख्यातं च यज्जप्तं तत् सर्वं निष्प्रयोजनम् ॥  
 तथा । चितौ दर्भाः पश्चि दर्भाः ये दर्भा यज्ञभूमिषु † ।  
 स्तरणासन-पिण्डेषु षट्कुशान् ‡ परिवर्जयेत् ॥  
 पिण्डार्थं ये कृता ¶ दर्भा येः कृतं पितृतर्पणम् ।  
 मूत्रोच्छिष्टता ये च § तेषां त्यागो विधीयते ॥  
 निवीमध्ये च ये दर्भा ब्रह्मसूत्रे च ये कृताः ।  
 पवित्रां स्नानं विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥ ॥

गृह्यपरिशिष्टे ।

दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणा हविरग्नयः ।  
 अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥  
 मरीचिः ॥

मासे नभस्यमावास्या तस्यां दर्भचयोमतः ।  
 अयातयामास्तेदर्भा विनियोज्याः पुनः पुनः ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पञ्चयज्ञियाः ।  
 समूलाः पितृदेवत्याः कल्पाद्या वैश्वदेविकाः ॥  
 ऋक्षाः प्रवरणीयाः स्युः कुशादीर्घाश्चवर्हिषः ।

† दर्भानिति कश्चित्पाठः ।

‡ कृतारिति कश्चित्पाठः ।

¶ मूत्रोच्छिष्ट प्रक्षेपे तु इति कश्चित्पाठः ।

§ ये कृतारिति कश्चित्पाठः ।

पञ्चयज्ञियाः पञ्चयज्ञार्थाः, प्रवरणमनुष्ठानं तदर्हाः प्रवरणीयाः

अनन्तर्गर्भकं \* साद्यं कौशं हिदलमेव च ।

प्रादेशमात्रं बिज्ञेयं पवित्रं यच्च कुपचित् ॥

तदेव दर्भपिञ्जल्या लघ्वणं समुदाहृतम् ।

आज्यस्योत्पन्नार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥

आपस्तम्बः ।

देवागारे तथा आह्वे गवाङ्गोष्ठे तथाध्वरे ।

सन्ध्ययोश्च हयोः साधुसङ्गमे गुरुसन्निधौ ॥

अग्न्यागारे विवाहे तु स्वाध्याये भोजने तथा ।

उदरेदक्षिणं पाणिं ब्राह्मणानां क्षियापये ॥

दक्षिणमिति सव्याग्ने वस्त्रं निधाय दक्षिणं बाहु मुत्तरीयाह

हेः कुर्यादित्यर्थः ।

यद्योक्तवस्त्रसम्यक्तौ† आह्वं तदनुकारि यत् ।

यवनामिव गोधूमा व्रीहीणामिव ब्राह्मणः ॥

आज्यं द्रव्यमनादेशे लुहोतिषु विधीयते ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥

अनादेशे अविधाने ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च अनादेशे प्रजापतिः ॥

देवता ऋ तत्प्रापका, मन्त्रा समस्तव्याप्तयश्च ।

\* अनन्तर्गर्भकमिति पुलकान्तरे पाठः ।

† यद्योक्तवस्त्रसम्यक् इति कश्चित् पाठः ।

‡ प्राजापत्यो मन्त्र इति पुलकान्तरे ।

भविष्यत् पुराणे ।

अनुक्तद्रव्यसंख्याच्च प्रतिमादेवता नृप ।  
 सौवर्णी राजती ताम्बी वृक्षजा मार्त्तिकी तथा ॥  
 चित्रजा पिष्टजा ज्ञेया निजविस्तानुरूपतः ।  
 आमावात्पक्षपर्यन्तं कर्त्तव्याः शाठ्यवर्जितैः ॥

पैठीनसिः ।

काण्ड-मूल-पर्ण-पुष्प-फल-प्ररोहेषु गन्धादीनां सादृश्येन  
 प्रतिनिधिं कुर्यात्, सर्वास्त्राभे यवः प्रतिनिधिः भवति ।

मैत्रायणीयपरिशिष्टे ।

दक्षिणास्त्राभमूलानां लक्षणम् दक्षिणां ददाति ।  
 न चात्र यजेत दर्भाभावे काशः प्रतिनिधिः ॥  
 अथेक्षपासाशा, श्वत्थ-खदिर-लोहित-हरितो दुग्धराणां तद-  
 स्त्राभे सर्व्ववनस्पतीनाम् । विस्व-नीप, निम्ब-राजहृक्ष-शास्त्र,  
 लूक-कपित्थ-कोविदार-विभीतक-क्षेत्र-आतक-सर्व्व-कण्टकिवर्ज-  
 दृतमन्याम् प्रतिनिधिस्तदस्त्राभे दधि-पयो वा ।

छन्दोग परिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

पाश्चाद्भुतिर्द्वादशपर्व्वपूरिका  
 रक्षादिना चेत स्तुचिगर्तपूरिका ।  
 दैवेन तीर्त्वेन च ज्ञयते हविः

स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥  
 योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।  
 मग्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥  
 तस्मात् समिद्धे होतव्यन्नासमिद्धे कथञ्चन ।  
 आरोग्यमिच्छतायुश्च त्रिय मात्यन्तिकीं तथा ॥  
 जुहुवांश्च\* हुतेचैव पाणि† पूर्यस्तुचादिभिः ।  
 न कुर्यादग्निधमनं कुर्यात्तु व्यजनादिना ॥  
 मुखेनैव धमेदग्निं मुखाद्दोषोभिजायते ।  
 नाग्निं मुखेनेति तु यत् लौकिके योजयन्ति तत् ॥

अथ गृह्य परिशिष्टे ॥

पृषदाग्न्य मिति प्रोक्तं दधिसर्पिरिति इयम् ।  
 क्षीरे ऋतोष्णे दधिषु चामिक्षेति द्विसम्भवा ॥

स्कन्दपुराणे ।

त्वक्पत्रकेशर, लवणैस्तु त्रिसमं मुनिभिः स्मृतम् ॥

लिङ्गपुराणे ।

आज्यं क्षीरं मधु तथा मधुरत्रय मुच्यते ।  
 त्वक्पत्रकलवङ्गानि केशरश्च चतुःसमम् ‡ ॥

गरुड पुराणे ।

\* जुहुवुरिति कश्चित् पाठः ।

† पाण्डिस्तुप्येति कश्चित् पाठः ।

‡ समंशकमिति पुष्पकालने पाठः ।



कस्तूरिकाया हो भागौ चत्वारश्चन्दनस्य च ।  
 कुङ्कुमस्य चयश्चैकः शशिनः स्वाशतुः समम् ॥  
 कर्पूरं चन्दनं दर्भः कुङ्कुमश्च चतुः समम् ।  
 सर्व्वगन्धमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्गभम् ॥

वृद्धमगः ।

कुङ्कुमं चन्दनो, शीरं सुस्ता, लामज्ज, केसरम् ।  
 कर्पूरं त्रिसुगन्धश्च सर्व्वगन्धः प्रकीर्तितः ॥  
 त्वगैलापचकैस्तुल्यै स्त्रिसुगन्धः प्रकीर्तितः ॥

गारुड पुराणे ।

कर्पूरमगुरुश्चैव कस्तूरी चन्दनं तथा ।  
 कक्कोलं च भवेदेभिः पञ्चभिर्यच्चकहमः ॥

शिवधर्म ।

पञ्चामृतं दधि-क्षीरं सिता मधु-घृतं नृप ॥

स्कन्द पुराणे ।

ताम्रारुणाश्चेतल्लक्ष्णानीलानामाहरेत् गर्वा ।  
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि-सर्पिंषि च क्रमात् ॥

विष्णु धर्मोत्तरे ॥

अपः काञ्चनवर्णाया नीलायाश्च तत्रा घृतम् ।  
 दधि वै लक्ष्णवर्णायाः श्वेतायाश्चैव गोमयम् ।  
 गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः पञ्चगव्ये प्रयोजयेत् ॥

स्कन्दपुराणे ।

विष्णुः । तथा वज्री, न्द्र, वायु, क, दैवत्यानि यथा क्रमम् ।  
 विष्टेतानि कुशोदक्ष पिटराजाधिदैवतम् ॥  
 प्रोक्ताभावे त्वद्येतानि कपिलायाः प्रकल्पयेत् ।  
 गोमूत्रभागस्तस्यार्चं शक्तं क्षीरस्य च त्रयम् ॥  
 हयं दध्नेष्टुतस्यैकमेकश्च कुशवारिजः ।  
 गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धहारेति गोमयम् ॥  
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्षावणेति वै दधि ।  
 तेजोसिशुकमित्याज्यं देवस्यत्वा कुशोदकम् ॥  
 एभिस्तु पञ्चभिर्युक्तं पञ्चगव्यं प्रचक्षते ।  
 एतदेव महापुण्यं ब्रह्मकूर्चमिति स्मृतम् ॥

ब्रह्मकूर्चलक्षणं, ब्रह्मपुराणात् ।

व्यासः । गोमूत्रे ताम्रवर्णायास्त्वेषमाषकसंख्यया ।  
 पुण्यं वरुणदैवत्यङ्गाय चार्चाभिमन्त्रितम् ॥  
 गोमयं स्वेतवर्णायास्तुर्माषकमात्रया ।  
 गृह्णीया दग्निदैवत्यङ्गन्धहारेति वै शनैः ॥  
 क्षीरं काञ्चनवर्णायाः सोमदैवत्यमेव च ।  
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण माष द्वादशसंमितम् ॥  
 गृह्णन्ति वायुदैवत्यं क्षणवर्णोद्भवं दधि ।  
 दशमाषकमात्रन्तु दधिक्षावण इति स्मरन् ॥  
 दृते तु नीलवर्णायाः पञ्चमाषकसंख्यया ।  
 गृह्णन्ति सूर्यदैवत्यन्ते जोषीति जपन् क्रमात् ॥

शतत्रयं माषमानं चत्वारिंशच्च पञ्च च ।  
 कुशोदकस्य गृहीयाद्देवस्यत्वेति कौस्तुभम् ॥  
 ताम्रपात्रे पलाशे वा पात्रे मिश्रीकतच्च यत् ।  
 आपोहिष्टेति चालोष्य प्रणवेन पिबन्ति च ॥  
 उदङ्मुखस्त्रिराचम्य ततो गच्छेत् स तद्गृहम् ।  
 तत्रापि होमेप्राग्देहं कृत्वा दद्याच्चदक्षिणम् ॥  
 ब्राह्मणस्य यथा शक्त्या शोभनं तु मनोहरम् ।  
 गवां वर्णास्तु शुक्लाद्याः सन्ति देशेषु यत्र न ॥  
 तत्र वर्णाविभागेन पञ्चगव्यानि चाहरेत् ।  
 वर्णालाभाच्च दोषोऽस्ति माताह्वीनं विवर्जयेत् ॥  
 त्याग्यानि दूषितानां च दधिमूत्रपयांसि च ।  
 प्रसक्तानां च शुक्रेण यत्वनानाञ्च शोणितम् ॥  
 चेलकेशास्थिभक्ष्याणां अभक्ष्यैः सम्यृचां तथा ।  
 रोगार्तानां च यूकान्तिमृताण्डानाममङ्गलम् ॥

मृताण्डा मृतगर्भाः ।

निष्कलत्वेन वक्ष्यानां कृत्तानां कृमिभि स्तथा ।  
 अमानप्रतिदत्तानि सन्धिनीप्रभवानि च ॥  
 शुद्धभाण्डे मनोज्ञे च भूमावपतितानि च ।  
 ग्रहीतव्यानि विविधं खेदन्तासां न कारयेत् ॥  
 ब्रह्मवृक्षं व्रतमिदं सर्वपापप्रणाशनम् ।  
 सर्वकामप्रदं पुंसां रूपारोम्यक्षयः प्रदम् ॥  
 महतामपि पापानां नाशनं त्रीविवर्धनम् ।

ब्रह्म पुराणे ।

अश्वत्थो-दुम्बर-प्लक्ष-चूत-न्यग्रोध-पल्लवाः ।  
पञ्चभङ्गा इति प्रोक्ताः सर्वकर्मासु शोभनाः ॥

आदित्य पुराणे ।

सवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्त्तं प्रवालकम् ।  
रत्नपञ्चकमाख्यातं शेषं वस्तु ब्रवीम्यहम् ॥

विष्णु धर्मोत्तरे ॥

मुक्ताफलं हिरण्यञ्च वैदूर्यं पद्मरागकम् ।  
पुष्परागञ्च गोमदक्षौलं गारुडतं तथा ॥

प्रवालमुक्तादीन्युक्तानि ।

भविष्यत् पुराणे ।

मधुरोऽन्नाय लवणं कषायस्तिक्त एव च ।  
कटुकश्चेति राजेन्द्र रसषट्क मुदाहृतम् ॥

शाकलक्षणम् चौरस्वामिनोक्तम् ।

मूल-पत्र-करीरा-ग्रफल काण्डाधिरूढकाः ।

त्वक् पुष्पं कवकश्चेति शाकं दशविधं स्मृतम् ॥

करीरः वंशाक्षुरः, अग्रं पल्लवाः, काण्डं नालम्, कवकं  
छत्राकम्, ।

बह्विंशत्यते च ।

यवगोधूमधान्यानि तिलाः कङ्कुस्तथैव च ।  
श्यामाकं चीनकश्चैव समधान्यमुदाहृतं ॥

भविष्यत्पुराणे ।

सुवर्णं रजतं ताम्रं मारु कूटं तथैव च ।  
लोहं चपु तथासीसं धातवः सप्त कीर्त्तिताः ॥  
अपः क्षीरं कुशाद्याणि दध्यक्षततिलास्तथा ।  
यवाः सिद्धार्थकाश्चैव मर्चोऽष्टाङ्गः प्रकीर्त्तितः ॥

भविष्योत्तरात् ।

पुष्पं फलं यवाः क्षीरं दधि दुग्धं कुशास्तिलाः ।  
तण्डुलाश्च तिलैर्मिश्रा अर्चोऽष्टाङ्गः स उच्यते ॥

मत्स्यपुराणे ।

तथा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवः स्वर्गहादिषु ।  
सौभाग्यं सर्वलोकानामेकस्यमभवत्तदा ॥

द्यामाप्नोति वसुधातलम् ।

उत्क्षिप्तमन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता ।  
दक्षेण पीतमात्रं तु रूपलावण्यकारकम् ॥  
वलं तेजोहविर्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ।  
शेषं तदपतङ्गमावष्टधा तदजायते ॥  
इक्षवस्तद्वराजस्रं नीषादा यजि धान्यकं ।  
विकारोयवगोक्षीरं कुसुमं कुङ्कुमं तथा ॥

लवणं चाष्टमस्तत्र सोभाग्वाष्टकं मुच्यते ।

वातुलागमः ।

ष्टतं दधि मधु क्षीरन्तराजश्च धान्यकम् ॥

अजाजीचैव निष्पावा मङ्गलाष्टकं उच्यते ।

आदित्य पुराणे ।

मध्याह्नः खड्गपात्रं तत् तथा नेपालकम्बलः ।

रूप्यं-दर्भा-स्तिला-गावी-दौहित्रः कुतपाष्टकम् ॥

तथा । दूर्वा यवाङ्गुराचैव वालकं चूतपल्लवाः ।

हरिद्राहय सिद्धार्थं शिखिपचोरगत्वचः ।

कङ्कणोषधयश्चेताः कौतुकाख्या नव स्मृताः ॥

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे सुरा शैलेय, चन्दनम् ।

वचा चम्पक, मुस्ति च सर्वौषधीदश स्मृताः ॥

मार्कण्डेयः ।

जग्मुरेतानि वीजानि ग्राम्यारण्याभिधानि च ।

ओषध्यः फलपाकान्ताः शतं सप्तदश स्मृताः ॥

ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः\* कङ्कुसर्षपाः ।

प्रियङ्गवः कोविदाराः कोरूपाः सचीनकाः ॥

माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः ।

आठक्वसणकाश्चैव ग्राम्यारण्याश्च षोडशम् ॥

\* तिल इति कश्चित् पाठः ।

इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्याणां जातयः स्मृताः ।  
 ओषधो यज्ञिया ज्ञेया ग्राम्यारण्यास्तुर्दश ॥  
 व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः कङ्कु सर्षपाः ।  
 माषा मुद्गाः सममाश्च अष्टमाश्च कुलत्थकाः ॥  
 श्यामाकाश्चैव नीवारा जर्त्तिलाः सगवेषुकाः ॥  
 कोविदारसमायुक्तास्तथा वेणुयवाश्च ये ।  
 ग्राम्यारण्याः स्रताश्चेता ओषधश्च चतुर्दश ॥

भविष्यत् पुराणे ।

अगुरुं चन्दनं मुस्ता सिङ्गकं वृषणं तथा ।  
 समभागन्तु कर्त्तव्यं धूपोऽयममृताङ्गयः ॥  
 तथा । श्रीखण्डं ग्रन्थिसहितमगुरुं सिङ्गकं तथा ।  
 मुस्तातथेन्दुभूतेश्च शर्कराञ्च दहेत्त्राहम् ॥  
 इत्येषोऽनन्तधूपश्च कथितो देवसत्तम ।  
 तथा । कृष्णागुरुं सिङ्गकञ्च वालकं वृषणं तथा ॥  
 चन्दनस्तगरं मुस्ता प्रबोधः शर्करान्वितः ।  
 कर्पूरं चन्दनं कुष्ठमुशीरं सिङ्गकं तथा ॥  
 ग्रन्थिकं वृषणं भीमं कुङ्कुमं गृञ्जनं तथा ।  
 हरीतकी तथोशीरं यक्षधूप उदाहृतः ॥  
 तथा । षड्भागं कुष्ठं द्विगुणां गुडस्य  
 लाक्षात्रयं पञ्चनखस्य भागाः ।  
 हरीतकी सर्जरसः समांसौ  
 भागैकमेकं त्रिलवं शिलाजम् ॥

घनस्य चत्वारि पुरस्य चैको  
 धूपोदशाङ्गः कथितो मुनीन्द्रैः ।  
 तथा । वृषणं सिङ्गकं विप्र श्रीखण्डमगुरुं तथा ।  
 कपूरं च तथा सुस्तां शर्करां सत्वचं द्विज ॥  
 इत्येष विजयोधूपः स्वयं देवेन निर्मितः ।  
 कपूरं चन्दनं मांसी त्वक् पत्रैलालवङ्गकम् ॥  
 अगुरुं सिङ्गकं धूपं प्राजापत्यं प्रचक्षते ।  
 अथ मानकथनं ।  
 अथ नामानि ।  
 आदित्य पुराणे ।

जालान्तरगते भानो यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।  
 प्रथमन्तत् प्रमाणानां चसरेणुं प्रचक्षते ॥  
 चसरेणुश्च विज्ञेय अष्टौ तु परमाणवः ।  
 चसरेणवस्तु ते ह्यष्टौ रथरेणुस्तु सस्मृतः ॥  
 रथरेणवस्तु ते ह्यष्टौ वालाग्रं तत् स्मृतं बुधैः ।  
 वालाग्राण्यष्ट लिप्ता तु यूका लिप्ताष्टकं बुधैः ॥  
 अष्टौ यूका यवं प्राचुरङ्गुलन्तु यवाष्टकम् ।  
 द्वादशाङ्गुलमात्रो वै वितस्तिश्च प्रकीर्तितः ।  
 अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या व्यासः प्रादेश उच्यते ।  
 तालः स्मृतो मध्यमया गोकर्णश्चाप्यनामया ।  
 कनिष्ठया वितस्तिस्तु द्वादशाङ्गुलिकः स्मृतः ।  
 रत्नि स्वङ्गुलिपर्वाणि विज्ञेयैकविंशतिः ।



चत्वारि विंशतिश्चैव हस्तपादाङ्गुलानि तु ।  
 त्रिंशः स्मृतोऽष्टितः स्रिंशः द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ।  
 षण्णवत्यङ्गुलैश्चैव धनुर्दण्डः प्रकीर्तितः ॥  
 धनुर्दण्डयुगमालिङ्गेयाश्चेता यवाङ्गुलैः ।  
 धनुषां त्रिंशता नख मातुः संख्याविदीजनाः ।  
 धनुः सहस्रे द्वे वापि गव्यूति रूपदिश्यते ॥  
 अष्टौ धनुःसहस्राणि योजनन्तु प्रकीर्तितम् ।

मार्कण्डेय पुराणे ।

परमाणुः परं सूक्ष्मं त्रसरेणुर्महीरजः ।  
 बालाग्रश्चैव लिङ्गा च यूकाचाय यवाङ्गुलम् ।  
 क्रमादष्ट गुणान् प्राचुर्यवाचाष्ट ततोऽङ्गुलम् ।  
 षडङ्गुलं पदं प्राहुर्वितस्तिर्द्दिगुणः स्मृतः ॥  
 द्वौ वितस्ती ततोऽहस्ती ब्रह्मतीर्थं द्विवेष्टनैः ।  
 चतुर्हस्ती धनुर्दण्डो नालिका तद्युगेन तु ॥  
 क्रोशोधनुःसहस्रे द्वे गव्यूतिश्च चतुर्गुणा ॥  
 द्विगुणं योजनं तस्मात् प्रोक्तं संख्यानकोविदैः ।

बृहस्पतिः ॥

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशदण्डा निवर्त्तनम् ।  
 दश तान्मेव गोचर्यं ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः ॥

वसिष्ठः ॥

दशहस्तेन वंशेन दशवंशात्ममन्ततः ।

पञ्चषाप्यधिकान् दद्यादेतन्नोचर्माचोचते ॥

विष्णुधर्मोत्तरे ।

यदुत्पन्नमद्या याति नरः सम्बत्सरं द्विजाः ।

एतन्नोचर्माचन्तु भुवः प्रोक्तं विचक्षणैः ॥

मत्स्य पुराणे ।

दण्डेन सप्तहस्तेन चिंशहण्डा निवर्त्तनम् ।

चिभागहीनं गोचर्माचमानमाह प्रजापतिः ॥

बृहवशिष्ठः ।

गवां शतं हृष्यैको यत्र तिष्ठेद्यन्त्रितः ।

एतन्नोचर्माचं तु प्राहुर्वेदविदीजनाः ॥

ब्रह्मपुराणे ।

धर्मशास्त्रेषु मानार्थं याः संज्ञा मुनिभिः स्मृताः ।

ताः सर्वाः व्यवहारार्थं बोद्धव्याः सम्प्रदायतः ॥

अनुः । लोक संव्यवहारार्थं याः संज्ञाः प्रथिता भुवि ।

ताम्न रूप्य सुवर्णानां ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥

जालान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।

परमं तत् प्रमाणानाम्भसरेणुं प्रचक्षते ॥

असरेण्वष्टकां लिच्छास्त्रैका परिमाणातः ।

ता रासर्षपस्त्रिस्तस्त्रे चयोगीरसर्षपः ॥

\* प्रथममिति कश्चित् पाठः ।

\* तस्येवमोडाविति कश्चित् पाठः ।

सर्षपाः षट् योमध्यः प्रियवस्वेककृष्णलं ।  
 पञ्चकृष्णलकोमाषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥  
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलानि धरणं दश ।  
 हे कृष्णले समष्टते विज्ञेयो रौप्यमाषकः ॥  
 ते षोडशस्याधरणं पुराणस्यैव राजतः ।  
 कार्ष्णीपणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्ष्णिकः पणः ॥  
 धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः ।  
 चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः ॥

याज्ञवल्करः ।

जालसूर्यमरीचिस्थं नसरेणुरजःकृतम् ।  
 तैष्टी निष्ठा तु तास्त्रिस्त्री राजसर्षप उच्यते ॥  
 गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवा मध्यास्तु ते त्रयः ।  
 कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥  
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्तितम् ।  
 हे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोडशैव ते ॥  
 शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव च ॥  
 निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्ष्णिकस्ताम्रिकः पणः ।

विष्णुः । जालस्थानमरीचिगतं रजस्त्रसरेणुसंग्रहं तदष्टकं  
 लिप्ता तत् त्रयं राजसर्षपः तन्नयं गौरसर्षपः ते षट् यवाः  
 तन्नयं कृष्णलं तत् पञ्चकं माषः तद्वादशकमर्द्धार्धं स चतुर्माषकं  
 सुवर्णः तच्चतुःसौवर्णिकोनिष्कः हे कृष्णले रूप्यमाषः ते षोडश  
 धरणं ताम्रिकः कार्ष्णीपणः ।

कात्यायनः ।

माषोविंशतिभागस्तु ज्ञेयः कार्षापणस्य तु ।  
काकिनौ तु चतुर्भागे माषकस्य पणस्य च ॥  
पञ्चनद्याः प्रदेशे तु संज्ञेयं व्यावहारिकौ ।  
कार्षापण प्रमाणन्तु तन्निवद्धमिहैकया ॥  
कार्षापणस्यैकाज्ञेया तास्यतस्तु धानकः ।

अगस्ति प्रोक्तेऽपि ।

यवः स्यात्सर्षपैः षड्भिर्गुञ्जा च स्यान्निभिर्यवैः ।  
गुञ्जाभिः पञ्चभिश्चैको माषकः परिकीर्तितः ॥  
भवेत् षोडशभिर्माषैः सुवर्णस्तैः पुनः स्मृतः ।  
चतुर्भिः पलमेकस्य दशांशोधरणं विदुः ॥  
अष्टभिर्भवति व्यक्तैः तण्डुलो गौरसर्षपैः ।  
सवैणवोयवः प्रोक्तो गोधूमंचापरे जगुः ॥

विष्णुगुप्तः ।

पञ्चगुञ्जो भवेन्माषः सर्षपैश्च चतुर्गुणैः\* ।  
कवयो<sup>१</sup> धरणं प्राहुर्मणिमानविशारदाः ॥  
मज्जाटिका कणजविशेषस्तौख्ये गुञ्जाद्वयं विदुः ।  
मज्जाटिकाविंशतिस्तु धरणं तद्विदां मतम् ॥  
स्थूलमध्यातिसूक्ष्माणां सुसूक्ष्माणां मपि स्मृतं ।

\* शायस्यैश्चतुर्गुणैरिति कश्चित् पाठः ।

कनको इति कश्चित् पाठः ।

माषकैः पञ्चरागः स्वादिन्द्रनीलादिषु कृतः ॥

हस्तचयं\* प्रयोक्तव्यं न यस्मिन्मानमौरितम् ।

दीनारो रौप्यकैरष्टाविंशत्या परिकीर्तितः ॥

सुवर्णस्य सप्ततिमो भावो रौप्यकदृश्यते ।

प्रकारान्तरमाह ।

स एव ।

सुषेत्रे यथावत् मध्यपाककाले निष्पन्ना धान्यमाषा दश  
सुवर्णं माषः पञ्चवा गुप्ताः सुवर्णमाषकः ते षोडश सुवर्णः ॥  
एवं प्रमाचसिद्वय द्वितीया संज्ञा कर्षं इति चतुः कर्षं पलं  
पलानां शतेन तुला विंशति तौलिकोभारः । अस्यैव भारस्य  
उदतौलिक इति द्वितीया संज्ञा ।

ब्रह्म प्रोक्ते ।

पलानां विंशतिर्वीथः पञ्चवीशास्तुला मता ।

उदतौलिकः स एव स्याद्गारो विंशतितौलिकः ॥

विष्णु गुप्तः ।

रूप्यस्य सुवर्णाङ्गुलं मानमभिधीयते ।

अष्टाविंशति गौरसर्पपा रूप्यमाषकः ते षोडश धरणं नि-  
ष्पन्ना विंशतिर्वा रूप्यमाषकः पलञ्च दश धरणकं तत् पलानां  
शतं तुला तत् तुलाविंशतिर्भार इति । विंशत्या ब्रीहितण्डुले  
स्तुलायां विधृतैर्वज्राख्यस्य रत्नस्य धरणं भवति ।

\* कृत्स्नचयेति कश्चित्पाठः ।

अष्टभि गौरसर्पपैस्तुल्यं कल्पयेदिति ।

कपर्दिभाष्यकारः ।

निघण्टो ।

तथा । मानं तुला, ह, लि, प्रस्थैः गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकः ।

ते षोडशाक्षः कर्षोऽसौ पलं कर्षचतुष्टयम् ॥

सुवर्णविस्तो हेमोक्षे कुशविस्तस्तु तत्पले ।

तुला स्त्रियां पलप्रतं भारः स्याद्विंशतिस्तुला ॥

आचितोदय भाराः स्त्रुः शाकटोभार आचितः ।

कार्पायणः कार्षिकः स्यात् कार्षिक स्तान्त्रिकः पणः ॥

भविष्यत् पुराणे ।

पलद्वयं तु प्रसूति द्विगुणं कुडवं मतम् ।

चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थाचत्वार आठकः ॥

आठकैस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणस्तु कथितो बुधैः ।

कुम्भो, द्रोणद्वयं शूर्पः खारी द्रोणास्तु षोडश ॥

वाराह पुराणे ।

पलद्वयं तु प्रसूतं मुष्टिरेकं पलं स्मृतम्

अष्टमुष्टिं भवेत् कुक्षिः कुक्षयोऽष्टौ तु पुष्कलम् ॥

पुष्कलानि च चत्वारि आठकः परिकीर्तितः ।

चतुराठको भवेद्द्रोण इत्येतन्मान लक्षणम् ॥

चतुर्भिः सेतिकाभिस्तु प्रस्थ एकः प्रकीर्तितः ।

सेतिका, कुडवः मुष्टिर्यजमानस्वेति केचित् मुष्टिरेकं पलं  
स्मृतमिति प्रोक्तम् ।

( ८ )

पात्र पलहयेन प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतम् ।  
चतुर्भिः कुडवैः प्रस्यः प्रस्यैश्चतुर्भिराठकः ॥  
चतुराठको भवेद्गोण इत्येतद्गोणमानकम् ।

गोपय ब्राह्मणे ।

पञ्चकणलकोमाषस्तैश्चतुःषष्टिभिः पलं ।  
हात्रिशष्टिः पलैः प्रस्यो मागधेषु प्रकीर्तितः ॥  
आठकस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणः स्याच्चतुराठकः ।

अथ मण्डपादि लक्षणम् ।

भविष्यत् पुराणे ॥

घनी, घीघी विराजस्य काञ्चनः काम, रामकौः ।  
सुघीघी, चर्चरो, दक्षी मण्डपा नवमा मताः ॥  
चतस्री धारिकाः कीणे हे हे द्वारेषु पार्श्वयोः ।  
विस्तारे तु यथा शोभे अपरा अपि धारिकाः ॥  
मूची दुम्बरिका, खट्वा वटाः प्रागादितोरणाः ।  
पञ्चषट्सप्तहस्ताः स्युः कनीयः स्यात्ततः परम् ॥  
वस्त्रे वेदाङ्ग, लावटिः सार्धमष्टकरं परम् ।  
शूलं नवाङ्ग, लं चायं विद्वाक्षाङ्ग, लं ततः ॥  
विस्तारं शृङ्गयोश्चास्य प्रवेशो द्वाङ्गुलायतः ।

अत्र यदुक्तं पिङ्गलामते ।

वृद्धहयं वहिस्त्यक्त्वा तोरणानि निवेशयेत् ।

शूले नवाङ्गुलं दैर्घ्यं तत्तुरीयांशेन विस्तृतिः ॥  
 ऋजु वै मध्यमङ्गुलं स्यात् किञ्चिद्वक्रन्तु पार्श्वयोः ।  
 प्रथमं तत्समाख्यातं द्वाङ्गुलं रोपयेदथ ॥  
 शेषाणां द्वागुला वृद्धिर्वैश्याङ्गुलवृद्धितः ।  
 शल्यं वस्त्रङ्गुलानाहम्परं वै षोडशाङ्गुलात् ॥  
 ललाटे पार्श्वयोश्चैव पृथुत्वं षड्भिरङ्गुलैः ।  
 अन्यमेतत् समाख्यातं शेषेऽष्टाङ्गुलवृद्धितः ॥  
 स्वस्तिकः श्रीकजाकं वा सर्व्वतोरणमिष्टदम् ।  
 उच्छ्रयेण तदर्द्धार्द्धात्तोरणानां प्रविस्तरः ॥  
 धारिका तोरणे स्तुल्या वेदीस्तम्भाः षड्व्रताः ।  
 खातं पञ्चांशतस्तेषां भूमिभागवशेन वा ॥  
 वेदी चतुष्करा मध्ये कोणे स्तम्भचतुष्टयं ।  
 अष्टाङ्गुलीच्छ्रितान्येषां कराङ्गुलैकवृद्धितः ॥  
 विस्तारादुच्छ्रयाद्वापि नास्तरे ग्रन्थिवन्धनम् ।  
 पीता महोत्का देवी तु\* लिङ्गायामद्विविस्तरा ॥  
 विस्तारं नवधा कृत्वा मण्डपानां कचिन्मते ।  
 मध्ये पदेन वेदी स्यात् कुण्डानां सैपविस्तरः ॥  
 हस्तादूर्ध्वं कचिद्वेदी षट् पङ्क्तुलवृद्धितः ।  
 वेदीपादोत्तरन्यक्षा कुण्डानि नव पञ्च च ॥  
 वेदास्तान्येव तानि स्युर्वर्त्तुलान्यथवा कचित् ।

उक्तं च शौचाचारपद्धतौ ।

\* पतामहोष्क इति कचित् पाठः ।'



इमाद्रिः । [व्रतखण्डं १ अध्यायः ।

शस्तानि तानि वृत्तानि चतुरस्त्राणि वा सदा ।  
दाहायाम्नी भगाकारं द्वेषे खं दक्षिणोत्तरे ।  
अस्त्रं क्षयाय नैर्ऋत्यां वज्रस्त्रं वायवे मतम् ॥  
वृत्तं कुण्डमिह प्रोक्तं वारुण्यां शान्तिके हितम् ।  
कुण्डं कुशेशयाकार, सुत्तरे पुष्टिवर्धनम् ॥  
रौद्रां भयदमष्टास्त्रमिति वृद्धशिवागमः ।  
ऐन्द्रां कुण्डं चतुष्कोणं मुच्यते स्तम्भकर्षणि ॥

तथा प्रतिष्ठासारसंग्रहे ॥

सर्व्वदिक्षु चये कुण्डं वेदास्त्रं स्थापने विधौ ।  
तदेव वृत्तं वा कार्य्यं काम्ये कल्पोदितं तथा ॥  
चतुरस्त्रं भवेत् प्राच्यां सर्व्वकामप्रदं शुभम् ।  
आग्नेय्यां बोधिपद्मार्थं सदासन्तानवर्धनम् ॥  
अर्धचन्द्रनिभं कुण्डं याम्ये विद्देवयं नृणाम् ।  
त्रिकोणं नैर्ऋताशयां मारणार्थं प्रकल्पयेत् ॥  
नित्यमाप्यायने वृत्तं पश्चिमे कुण्डसुत्तमम् ।  
षट्कोणं वायुकोषस्य कुण्डसुष्ठाटने मतम् ॥  
पद्माकारं भवेत् कुण्डं सुत्तरे पुष्टिसाधनम् ।  
अष्टकोणमधेशान्या मत्स्यन्तं च भयप्रदं ।  
काम्यं मेतत् सदा कुण्डं स्थापनादौ विवर्जयेत् ॥

स्वायम्भुवे ।

चतुरस्त्रं भवेत् कुण्डं वृत्तं वा हस्तसन्धितम् ।

नित्ये नैमित्तिके चैव काम्यं वा कल्प्यचोदितम् ॥  
चतुरस्रश्चैत् प्राच्यामान्मेघ्यान्तु भगाकृति ।  
याम्यायामर्षचन्द्रं तु नैऋत्याश्च विकोणकम् ॥  
वृत्तं कुण्डन्तु वारुण्यां वायव्यां पञ्चकोणकम् ।  
पद्माकारन्तु सौम्यायामैशान्यामष्टकोणकम् ॥  
अस्त्राणां वारुणानां तु कुम्भाकारं विधीयते ॥  
वायव्यानां पताकाभं माहेन्द्राणान्तु वज्रवत् ।  
सप्तजिह्वाकृतिं प्रोक्तं मान्मेघ्याङ्गुलसत्तमैः ॥  
मध्यमोत्तमवीर्याणां चतुरस्राङ्गुलप्रदम् ।  
त्रिकोणमल्पवीर्याणां स्त्रीरूपाणां भगाकृति ॥  
अर्षचन्द्रं तु रौद्राणां सौम्यानां वृत्तमेव हि ।  
पञ्चकोणं तु द्रुतीनां किन्नराणां तथैव च ॥  
विद्याविद्वेषकरणं पद्माकारं हितं मतम् ।  
सर्वेषां मेव मस्त्राणां वृत्तं स्यात् सार्वकामिकम् ॥  
तेन वृत्तं प्रकुर्वन्ति विधिशास्त्रविदोजनाः ।

यदुक्तं कालोत्तरे ।

अष्टमूर्त्यात्मके न्यासे नव कुण्डानि कल्पयेत् ।  
पञ्चमूर्त्यात्मके पञ्च वेदास्त्रास्थेव कल्पयेत् ॥  
हास्तिके हस्तमात्राणि कुण्डानि परिकल्पयेत् ।  
क्रमोद्गाङ्गुलया वृद्ध्या ततः शेषेषु षण्मुख ॥  
अष्टादिष्वष्टकुण्डानि वेदीपादोक्तकानि तु ।  
नवमं कारयेत् कुण्डं वेदास्त्रं कुण्डमध्यमम् ॥

चतुर्दिक्षु च चत्वारि पञ्चमं त्वीशकोषकं ।

तथा । अवि वेदाङ्गुलं कुण्डदिगादिस्तु यथाक्रमम् ॥  
 ज्येष्ठादिकन्यसान्तानां वेदीपादादह्निः कृतम् ।  
 वेदयुग्माश्रितं कृत्वा अङ्गुलं भागसन्धितम् ॥  
 तावन्निरङ्गुलैर्हस्तं कुण्डानां परिकल्पयेत् ।  
 हस्तमात्रं खनेत्तिर्यक् ऊर्ध्वं मेखलया सह ॥  
 खाताहास्ते ङ्गुलः कण्ठः सर्वकुण्डेष्वयं विधिः ।  
 मेखला त्रितयं कार्यं कोणैरामयमाङ्गुलैः ।  
 दैर्घ्यात् सूर्याङ्गुला नाभिस्त्र्यंगीनाविस्तरेण तु ॥  
 एकाङ्गुलोच्छ्रिता सा च प्रतिष्ठाभ्यन्तरे तथा ।  
 कुम्भद्वयसमायुक्ता चाप्यथदलवन्मता ।  
 अङ्गुष्टमेखला युक्ता मध्येत्वान्ज \* धृतिस्तथा ॥  
 दक्षस्या पूर्वधाम्ये तु जलस्था पश्चिमोत्तरे ।  
 † इतरस्यापि कुण्डस्य योनि दक्षदलस्थिता ॥  
 दिक्षु वेदाग्रहत्तानि पञ्चमं त्वीशगोचरे ।  
 तस्य नाभिदले दक्षे यदिष्टं तद्विधीयते ॥  
 कुण्डानां पञ्चमं वाप्य कर्त्तव्यं पूर्वतस्थितमिति ।

तद्यथा प्रथमे च ।

कुण्डं जिनाङ्गुलं तिर्यग्गूर्ध्वं मेखलया सह ।

परेषां द्वाङ्गुला वृद्धिरङ्गजातसमन्विता ॥

\* स्थितिरिति कश्चित् पाठः ।

† नवमस्येति कश्चित् पाठः ।

‡ न तेति कश्चित् पाठः ।

विनामानाङ्गुलादूर्ध्वं चतुर्विंशतिमांशकम् ।  
 अङ्गुलान्तेन कुण्डानामङ्गजातं विधीयते ॥  
 कण्ठाङ्गुलादहिः कार्य्या मेखलैका घटङ्गुला ।  
 चतुस्त्रिंशङ्गुलायद्वा-तिस्रः सर्व्वतःशोभनाः ॥  
 मेखला मध्यतोयोनिः कुण्डार्द्धांशविस्तृता ।  
 अङ्गुष्ठमानोष्ठकं वा कार्य्याश्चत्थदलाकृतिः ॥  
 प्रागग्नियाम्यकुण्डानां प्रोक्ता योनिरुदङ्मुखी ।  
 पूर्व्वामूखाः स्मृताः शेषायथाशोभं समन्विता ॥

देवी पुराणे ।

हस्तादि लिखिते कुण्डे समाख्यातं समीक्षते ।  
 ओष्ठमेकांगुलं कार्य्यं भागो द्वादशमायतः ॥  
 ओष्ठं विस्तरसामान्यागजोष्ठसदृशी शुभा ।  
 चतुरङ्गुलमानेन प्रथमा मेखला भवेत् ॥  
 एकोनाङ्गुलीया तु एवं कुण्डं शुभावहम् ।  
 चतुरस्त्रं तु पूर्व्वदि अश्वत्थदल सन्मितम् ।  
 ऊर्ध्वकुण्डङ्गजाकारं वृत्तं पञ्चकमष्टवा ॥  
 पद्माकारं प्रकर्त्तव्यं कुण्डं चेशानगोचरम् ।

यदुक्तं प्रतिष्ठासारसंग्रहे ।

प्रतिष्ठास्थापनादीनां मुख्यमास्थापनं यतः ।  
 मण्डपोत्तरं सुत्सृज्य कर्त्तव्यं मण्डपद्वयं ॥  
 धाम्नीधामान्तरं त्यक्त्वा धामाग्रे यज्ञ मण्डपः ।  
 दशद्वादशहस्तीवा द्विद्विष्टव्या ततः क्रमात् ॥

तन्मध्ये नवधा कृत्वा मध्यभागेन वेदिका ।  
 विकारार्काष्टभिः कार्य्या प्राङ्मूला वा नवाङ्गुलैः ।  
 तद्दुत्तरमुत्सृज्य दशहस्तप्रमाणतः ॥  
 पूर्वभागेष्वत्र सौम्ये कर्त्तव्यः शान्तित्रण्डपः ।  
 तन्मध्ये वेदिकापद्मे कर्त्तव्यं ग्रहपूजनम् ।  
 तत्रापि शान्ति होमार्घं न व कुण्डानि कल्पयेत् ॥  
 यज्ञमण्डपमध्ये तु वेदीपादादहहिः क्रमात् ।  
 सर्वदिक्षु च यत् कुण्डं वेदास्रं स्थापने विधी ॥  
 तदेव वृत्तं वा कार्यमन्यथाकारनिर्मितम् ।  
 चतुर्विंशाङ्गुलादूर्ध्वं द्वाङ्गुलादिविस्तृतः ॥  
 व्यासात्\* खातःकरः प्रोक्तो निम्नस्थित्यङ्गुलेन तु ।  
 खाताद्वाष्ट्रेऽङ्गुलः कण्ठः तद्वाष्ट्रे मेखला क्रमात् ॥  
 प्रथमाद्वाङ्गुला व्यासादुन्नतासा नवाङ्गुलैः ।  
 मध्यमाद्वाङ्गुला वाष्ट्रे तृतीया तु यमाङ्गुला ॥  
 मेखलाः पञ्च वा कार्य्या षट् पञ्चविं त्रिपञ्चकैः ।  
 पञ्चविंमेखलोच्छ्रायं ज्ञात्वाशेषमधः खनेत् ॥  
 खाताधिके भवेद्भोगी ह्रीने धेनुधनक्षयः ।  
 चक्रकुण्डे तु सन्तापोमरणं भिन्नमेखले ॥  
 मेखलारहिते शोकोऽभ्यधिके वित्तसंक्षयः ।  
 भार्याविनाशनं प्रोक्तं कुण्डं योन्या विना कृतं ।  
 अपत्यध्वंसनं प्रोक्तं कुण्डं यत् कण्ठवर्जितम् ॥

स्थापने सर्वकुण्डानां ध्वजाग्रं सर्वसिद्धिदं इति ॥  
 प्रतिकुण्डं पताकाद्याः प्रोक्ताः कालोत्तरे तथा\* ।  
 सप्तहस्ताः पताकाः स्युः सप्तमांशेन विस्तृताः ॥  
 लोकपालाः सुवर्णेन नवमी तुहिनप्रभाः ।  
 पीत, रक्तादिवर्णाश्च पञ्चहस्ता ध्वजाः स्मृताः ॥  
 द्विपञ्चहस्तैर्दण्डैस्तैर्विंशजैः संयुता मताः ॥  
 सप्तविंशतिभिः काण्डो विष्टरा बहुमात्रकाः ।  
 हस्तार्धाः समिधः शस्ता इह वै चोत्तरे पुनः ॥  
 पञ्चहस्ताः ध्वजाः कार्या वैपुत्येन द्विहस्तकाः ।  
 सप्तहस्ताः पताकाः स्युर्विंशत्यङ्गुलविस्तृताः ॥  
 पञ्चहस्तध्वजानान्तु पञ्चमांशप्रवेशिताः ।  
 दशहस्तपताकानां दण्डाः पञ्च प्रवेशिताः ॥  
 सिन्दूराः कर्षुरा धूम्रा धूसरा मेघसन्निभाः ।  
 हरिताः पाण्डुवर्णाश्च शुभ्राः पूर्वोदितः क्रमात् ॥  
 एवं वर्णा ध्वजाः कार्याः पताकाः पाकशासन ।

कलशोत्पत्तिकलशलक्षणम् ।

देवीपुराणे ।

कलशान् सुदृढान् कुर्यात्तत्त्वानि वदामि ते ।  
 उत्पत्ति-लक्षणं मानं कथयामि यथा मुने ॥  
 वारकाः कलशाश्चैव येन लोके प्रकीर्त्तिताः ।  
 अमृते मथ्यमाने तु सर्वदेवैः समन्वितैः ॥

\* कालोत्तरे यथेति कश्चित् पाठः ।

मन्यानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ।  
 उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्यपराक्रमम् ॥  
 तस्यायं धारणायैव कलशः परिकीर्तितः ।  
 कलां कलां गृहीत्वा वै देवानां विश्वकर्मा ॥  
 निर्मितोऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन कथ्यते ।  
 वारयन्ति ग्रहान् यस्मात् मानवा विविधां स्तथा ॥  
 दुर्द्धदश्च तथाद्योरां स्तेन ते वारकाः स्मृताः ।  
 कलशस्य सुखे ब्रह्मा यीवायान्तु महेश्वरः ॥  
 मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्थिताः ।  
 शिखासु देवताः सर्वा वेश्यन्ति चतुर्हिमम् ॥  
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निवसन्ति हि ।  
 गृहे शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गौतमि रेव च ॥  
 ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ।  
 अथर्ववेदसंहिताः सर्वे कलशसंस्थिताः ॥  
 पूर्णामृतेन तोयेन अतितास्त्रेकान्ततो धृताः ।  
 सरित्सरः स्वातजेन तडागेन जलेन वा ॥  
 बापी-कूपोददिव्येन सामुद्रेण सुखावहाः ॥  
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्याः सर्वकिस्त्रिष्वनाशकाः ।  
 अभिवेके सदा प्राज्ञाः कलशा ईदृशाः शुभाः ॥  
 यात्रा, विवाह काले वा प्रतिष्ठा यज्ञकर्माणि ।  
 योजनीया विशेषेण सर्वकर्मप्रसाधकाः ॥  
 पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्या उक्तेषु षोडशाङ्गुलाः ।  
 कलशानां प्रमाणं तु सुखमष्टाङ्गुलमवेत् ॥

अथ ऋत्विग्वरणम् ।

तत्र ब्रह्माण्डदानमधिकृत्योक्तम् ।

पञ्चपुराणे ।

बालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरुपञ्च गुणान्वितम् ।  
 सपत्नीकञ्च सम्पूज्य भूषयित्वा विभूषणैः ॥  
 पुरोहितं सुख्यतमं कृतान्यायं तथा द्विजान् ।  
 चतुर्विंशद्गुणोपेतान् सपत्नीकान् निमन्त्रितान् ॥  
 अहताम्बरसञ्छन्नान् स्रग्विणस्तु विभूषितान् ।  
 अङ्गुलीयकानि तद्या कर्णवेष्टांश्च दापयेत् ॥  
 एवं विश्वास्य सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः ।  
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः ॥  
 पुरोहिताय पुनः कृत्वा कृत्वा वै करसम्पुटम् ।  
 यूयस्मै ब्राह्मणा धाना मैत्रत्वेचानुगृह्यता ॥  
 सौमुख्येनेह भवतां भवेत्पूतो नरः स्वयम् ।  
 भवतां प्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः ॥

तुला पुरुषमधिकृत्योक्तम् ।

लिङ्गपुराणे ।

शतनिष्काधिकं श्रेष्ठं तदर्धं मध्यमं कृतम् ।  
 तस्याप्यर्धं कनिष्ठं स्यान्नविधं तत्र कल्पितम् ॥  
 वस्त्रयुग्ममयोष्णीषं कुण्डलं कण्ठभूषणम् ।  
 अङ्गुलीभूषणञ्चैव मणिवन्धस्य भूषणम् ॥



एतानि चैव सर्वाणि प्रारम्भे सर्वकर्म्मणि ।  
 पुरोहिताय दत्त्वाथ ऋत्विग्भ्यः सम्प्रदापयेत् ॥  
 पूर्वोक्तं भूषणं सर्वं सोष्णीषं यस्त्रसंयुतम् ।  
 दद्यादेतत् प्रयोक्तृभ्य आच्छादनपटं बुधः ॥

अन्यांस्तुविंश ऋत्विजः ।

ऋत्वेतिवचनात्पञ्चविंशतिर्ब्राह्मणा निमन्त्रणीयाः । ते च  
 प्रतिष्ठामधिकृत्य मत्स्यपुराणे भेदेनोक्ताः ।

शुभास्तचाष्ट होतारो द्वारपालास्तथाष्ट वै ।  
 अष्टौ तु जापकाः कार्य्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥  
 सर्वे लक्षणसम्पन्ना \* मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः ।  
 कुलशील समायुक्ताः जापकाः स्युर्हिजोत्तमाः ॥  
 हेमालङ्कारिणः कार्य्याः पञ्चविंशतिर्ऋत्विजः ।  
 दीक्षयेच्च समं सर्वानाचार्य्यो द्विगुणं लभेदिति ॥

निष्कादीनारभ्य शतं पञ्चविंशतिर्वर्षा वस्त्रालङ्कारमूच्यम् ।  
 एतत् प्रयोक्तृभ्यो वरणवाक्यम्, † अद्य असुकयज्ञेनाहं यस्ये  
 यदङ्गभूतमसुककर्म्मार्थमसुकगोत्रमसुकशर्म्माणमसुकवेदाध्यायिन-  
 मसुकं, त्वामहं हृणोमि, वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम् ।

कर्म्मभेदोक्तो मत्स्यपुराणे ।

गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः ।  
 पठध्वमिति तान् ब्रूयादाचार्य्यं त्वभिपूजयेत् ॥

\* कचच सन्पूर्वा इति कचित् पाठः ।

यजध्वमिति तान् ब्रूयाद्वोदकान् पुर एव तु ।  
उत्कृष्टमन्त्रजाप्येन तिष्ठध्वमिति जापकानिति ॥  
प्रारम्भे सर्वकर्मणीति लिङ्गपुराणे वचनादस्य सम्भ  
वतादीनां ऋत्विक्-साध्यधर्मसाधारणम् ।

अथ मधुपर्कः ।

आह जावालिः ।

ब्राह्मणमृत्विजं चैव त्रितयं गृहमागतम् ।  
अर्चयेन्मधुपर्केण स्नातकं प्रियमेव च ॥

विश्वामित्रः ।

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्म कारयेत् ।  
अपूज्य कारयन् कर्म किल्बिषेणैव युज्यते ॥

अथ होमविधिः ।

देवीपुराणे ।

परिसमृद्धी पलिप्योत्तिष्ठोद्भृत्याग्निमुपसमाधाय दक्षिणतो  
ब्रह्मासनमास्तीर्य प्रणीय परिस्तीर्यार्धवदासाद्य पवित्रे कृत्वा-  
प्रोक्षणींश्च संस्तृत्यार्धवत् प्रोक्षणीनिरूप्याज्जाधिश्रित्यपर्याग्निं  
कुर्यात् सुवं प्रतप्य दर्भैश्च संस्तुज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्याभ्युक्ष्यदध्या-  
दाज्य मुडास्योत्थाप्य उत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणींश्च पूर्ववदुपयमन्  
कुशानादाय समिधीप्याधाय पर्युक्ष्य जहुयात् । एष एव विधि-  
र्यत्र कचिद्बोमतः, परिसमूहनं मानस्तोकेत्युपलक्षणम् ।

त्वां वृतेष्टिद्रमिति उल्लिख्य, व्रज ऋच्छेत्युद्धृत्य देवस्यत्वेत्य-  
भ्युक्ष्य अग्निमूर्धेति अग्निमुपसमाधाय सभिधाग्निं देवस्यत्वेति  
सभिधमादध्यात्, अपि गृह्णामीत्यन्नेरभ्युक्षणं कृत्वाहिरण्यं गर्भं  
दर्शयतो ब्रह्मा आपोऽष्टिष्टेति उत्तरतः प्रणीता कयानश्चिन्न इति  
प्रणीताप्रस्तारणम् । पवित्रेस्थो वैष्णव्यो सवित्रे हेष्टृनित्याज्य  
निरूपणं । ज्ञातारमिति सूचम् प्रतप्य अनिशितोसि स पञ्च-  
दिति सन्माज्जनं । प्रत्युष्टरक्षः इति प्रतपनं । सवितुर्वः प्रसव  
उत्पन्नामीति पुनः प्रतपनं । तदेवाग्निरित्युत्पवनं । धूसरोसीति  
पर्युक्षणम् । प्रजापतये स्वाहा मूलहोमाहुतयः एवं वैदिकीऽग्निः  
संस्कृतो भवति ।

एवं लक्षणसंयुक्तं सर्व्वयज्ञेषु याज्ञिकम् ।

विधानं विहितं तत्र ब्रह्मणा मिततेजसा ॥

अन्यथा ये प्रकुर्व्वन्ति सूत्रमाश्रित्य केवलम् ।

निराशास्तत्र गच्छन्ति सर्व्वे देवा न संशयः ॥

अथातः परिस्तरणदेवताः कथ्यन्ते ।

परिसमूहने करपयः, उपलेपने विश्वेदेवाः, उल्लेखने मित्रा-  
वरुणौ, उद्धरणे पृथिवी, अभ्युक्षणे गन्धर्वाः, चम्बसादने सर्व्वः,  
दक्षिणासादने ब्रह्मा, उत्तरतः प्रणीतायां सागरः, अर्धावसादने  
शतक्रतुः, पवित्रबन्धने पितरः, प्रोक्षणीसंस्कारे मातरः, जुहु  
सूक्सुवे\* तत्रा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः, आज्यतापने वसवः,

\* जुहुवः केकुपि इति पाठान्तरं ।

अधिश्रयणे वैवस्वतः, पर्यन्तिकरणे मरुतः, उतासने स्कन्दः,  
उत्पवने प्रत्युत्पवने च चन्द्रादित्यो, प्राण्यावेक्षणे दिशः सर्वाः  
पवित्राधाने, प्रणीतायामुमा देवी, इध्मे सन्धीः, विष्णस्य भूतानि ।

पूर्वोक्तानां तु वज्रीनामेकमादाय पावकम् ।  
होमकर्म्मप्रकर्त्तव्यं विधिं ज्ञात्वा महा मुने ॥  
एता वै देवताः प्रोक्ता ब्राह्मणानां हिताय वै ।  
यज्ञेषु पशवन्धेषु तथा सर्वक्रियासु च ॥

ब्रह्मोवाच ।

वज्रे विधानं परमं सर्वकर्म्मसुखावहम् ।  
कथयामि नृपन्ने उ नामभेदक्रियादिभिः ॥  
अग्नेः परिग्रहः कार्यः सर्वशास्त्रार्थवेदकैः ।  
वामदक्षिणसिद्धान्ते खगोलपारगैस्तथा ॥  
कार्यः परिग्रहोवज्रेः सर्वसम्पत्तिवेदिभिः ।  
अन्यथा अन्तरायास्ते भवन्ति धनप्राप्तये ॥  
नित्यव्याधिरधन्योवा सर्वलोकतिरस्कृतः ।  
अविदित्वा यथावच्च तज्ज्ञः सर्वसुखायते ॥  
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अग्न्याधेये क्रिया मता ।  
कुण्डाष्टकं समाख्यातं विभेदन्तु मया तव ॥  
बहुविधिविधानन्तु एकस्मै वोपचारतः ।  
स्त्री-वाल-शूद्रैस्तु हीतव्यं हीतव्यं प्रत्ययं यथा ॥  
सभ्ये महानसे वापि न कुण्डे च कदाचन ।  
संस्कृतैर्नामभेदैस्तु रक्षयित्वा हुताशनम् ॥

महाविद्यार्थकुशलैर्हीतव्यं कर्मकांक्षिभिः ।  
 श्रूयते च पुरा वक्तुं अविदित्वा च तत् सुत ॥  
 संस्कृतवहुमानस्तु राज्यभ्रंशमवाप्नुयात् ।  
 तथा वारचिह्नीता च चिरात्कृत्युमवाप्तवान् ॥  
 तस्मादस्त्रिरवज्जी तु न हीतव्यमवेदिना ।  
 वेदनं ते प्रवक्ष्यामि येन सिद्धिः प्रजायते ॥  
 चतुष्कोशोऽथकुण्डे च मण्डले मधुसूदन ।  
 धनुर्वाक्यतिलके वदः सर्वदेवनमस्कृतः ॥  
 चतुरस्रे भवेदग्निर्मण्डले तु हुताग्रनः ।  
 अर्धचन्द्रेऽनलोऽग्निरग्निरेवं प्रतिष्ठितः ॥  
 द्विजानां देवताः सप्त पाचार्यो योगदैवतः ।  
 छद्को वरुणो देवो दर्भेषु च महीरगाः ॥  
 सुवायान्तु महादेवो क्षुब्धो देवस्त्रिलोचनः ।  
 तत्संयोगे परः सर्वः सर्वदेवनमस्कृतः ॥  
 प्रचीता हविर्वी ज्ञेया स्वाधिकारे महामखाः ।  
 पुष्पेषु क्रतवो विधिं पात्रेषु च महीदधिः ॥  
 वेदीमध्ये तु नाबन्नी सामस्कृत्युत्तरे स्थितः ।  
 इन्धने मन्त्रिभद्रस्तु शिखावन्धरस्तथा ॥  
 हीतारस्तु विजानीयात् चमसादिषु पर्वतान् ।  
 ऊषायां देवता वदस्तासक्तान्ते च वायवः ॥  
 मन्त्रेषु चरणे सर्वे भस्मभूषीपि शङ्कर ।  
 कीकपासस्तु कीचेषु षोडशारे सर्वदेवताः ॥  
 मातरो हीमभागे तु पुतनादिस्तुलिङ्गकाः ।

आदित्योऽधिष्ठितस्तेजो सखे देवः परः शिवः ।  
 प्रातर्होमस्तु देवानां प्रहरार्धेन भूतिदः ॥  
 मध्याह्ने तु मनुष्याणां मोक्षहेतोस्त्रियामिकः ।  
 अपराह्ने पित्रृणाञ्च सन्ध्यायाञ्चाङ्गभौतिका ॥  
 रात्रौ पापविनाशार्थं दिवासिद्धिप्रसाधने ।  
 प्रहरार्धे तु होतव्यमर्धरात्रे तथागुदम् ॥  
 प्रत्यूषे पुनरद्वयस्तु गुदाय सर्वकामिकम् ।  
 क्षणादौ सर्वकार्येषु सर्वप्राप्तिप्रदायकम् ॥  
 क्षणादिदेवता देया प्रथमात्रावराहुतिः ।  
 अन्यथा विफलं विप्र भवते हवनन्तदा ॥  
 वार्ष्णेयमयतां प्रीत्यै गौर्यै होमो नृपुङ्गव ।  
 दशधा पुण्यहृदि च हवनस्नानभोजनैः ॥  
 देवाकैः शूलपद्माङ्गैः शङ्खचक्रशुभ्राननैः ।  
 घृतक्षीररसादीनि गृह्णीयात्तानि बुद्धिमान् ॥  
 देव्याः स्थापनयन्त्रीयो वसोधारैः प्रभाषितैः ।  
 द्रव्यैर्होमः प्रकर्त्तव्यो अन्यथा ह्यविधानतः ॥  
 आत्मवेलास्तु ते द्युतिं पुष्टं यच्छन्ति देवताः ।  
 वेलामग्न्यग्नानाञ्च अस्तिदैवतगे फलं ॥  
 एतत्ते कथितं वत्स सर्वलोकसुखावहम् ।  
 होता चेन्नग्नहीनस्तु अशुचिर्भवने सदा ॥  
 तस्मात्तु संस्कृते वज्रो त्वहोतव्यमवैदिकैः ।  
 मन्त्राकदकहीतारो ज्ञायाजन्ति देवताः ॥  
 अवैदिकास्तु होतारो नैव प्रीयन्ति वै सुरान् ।

होमात्सर्व्वफलावाप्तिः सर्व्वेषामपि जायते ॥  
 तस्मात् मन्त्रविधानेन प्रातरेव शुभप्रदः ।  
 पूर्व्वं मिह देवता विशुद्धक्षिणेन हरः स्मृतः ॥  
 पश्चिमेन स्थितो ब्रह्मा एता वै अग्निदेवताः ।  
 रुद्रस्तेजसे जानीयात् जलार्घ्यावापि चर्चिका ॥  
 क्रियायुगे तु विप्राणां सत्त्वोस्तात्राधिदेवता ।  
 एवं प्रतिष्ठिते होमे अग्नयश्च त्रयस्तथा ॥  
 त्रयोदेवाः स्रग्यः कालास्त्रिरग्नि स्त्रिगुणस्थिताः ।  
 गार्हपत्यो दक्षिणाग्नि राहवनीयश्च ते त्रयः ॥  
 एकस्यैव समुत्पन्नो बहुभेदा द्विजोत्तम ।  
 गार्हपत्यतस्तः श्रीपर्णश्चिवैकहृती तथा ॥  
 खादिराशनविष्वाद्यैस्तु चोहस्तादिदीर्घतः ।  
 अङ्गुष्ठपरिणाहटाङ्गुष्ठं कुम्भकभूषितम् ॥  
 पुष्करं पुष्करो द्यौतु मध्यरेखास्थितौ किल ।  
 क्लृप्तगार्धक्रिया कार्या दण्डवत्त सुशोभनम् ॥  
 षडङ्गुल परीणाहं भूमियन्त्रविनिर्भितम् ।  
 द्वादङ्गुलं मूलदेशे तु कुम्भपुष्कर मूलगम् ॥  
 गुठिकान्तद्विजानीयात् विभागेन तु पुष्करम् ।  
 वेदी सप्ताङ्गुला कार्या पञ्चवर्णं प्रकल्पयेत् ॥  
 त्रिनिष्ठातं समं कार्यं अथं कुशात् षडङ्गुलम् ।  
 गोकर्णाकृतिशोभाढ्यं कनिष्ठाङ्गुलिरभ्युगम् ॥

दृत्तनिःक्रमणं कार्यं यवत्रयसुरेचितं ।  
 एवं सुबं सुचं कृत्वा ताभ्यां होमः सुखावहः ॥  
 शमीगर्भीऽरणी कार्या देव्याहस्तप्रमाणतः ।  
 वितस्तिपाणिनाहाठग मध्यं वै षोडशाङ्गुलम् ॥  
 वृत्तङ्करहयोपेतं दशाङ्गुलसुवृत्तिदम् ।  
 आपीडं सुसमं कार्यं मध्यमायसवेधनम् ॥  
 घटिकाङ्कुरयागार्घ्यं बालरज्ज्वा प्रमा शमा ।  
 सुदृढां वङ्गिमन्त्रेण पूजयित्वा तु पातयेत् ॥  
 अभावे सूर्यकान्तैर्ध्वा तदभावे करीषजा ।  
 सामान्यायतनागारे आनयेत्ताम्रभाजने ॥  
 शरावे मृण्मये पात्रे कुण्डे पूजान्विते न्यसेत् ।  
 अग्निचक्रं विधाने तु सर्व्यकर्म्मणि कारयेत् ॥  
 हेमराजतताम्राणि काष्ठ,शैल,मृदोपि वा ।  
 रत्नादीनि च पात्राणि शुभवेदाङ्कितानि च ॥  
 अर्घ,नैवेद्यपूजार्थं बलिदानञ्च कल्पयेत् ।  
 पद्यादेव विधानेन होमं कुर्याद्यथाविधि ॥

मरीचिः ।

प्राग्भाः खजिधी घाघ्राः अश्वर्षाशीघ्रपाटिताः ।  
 काम्येषु वयकर्म्मादी विपरीता जिघांसतः ॥  
 विभीर्षा विहता दूस्वा वक्रा बहुशिरः कृशाः ।  
 दौर्षाः क्लृप्ता घुणैर्जुष्टाः कर्म्मसिद्धिविनाशकाः ॥

समिहितमनुवृत्तो ब्रह्मपुराणे ।



शमी,पलाश,न्यग्रोध,वृक्ष,वैकट्यतोल्लवाः ।  
 अश्वत्थो,दुन्दरौ,विष्णुः चन्दनः सरलस्तथा ।  
 शालश्च देवदारुश्च सहिरश्चेति यात्रिकाः ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

नाहुष्ठादधिका कार्या समित्स्थूलतया कथित् ।  
 नविमुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥  
 प्रादेशान्नाधिका न्यूना न तथा स्यात् द्विशाखिका ।  
 न सपर्चा समित् कार्या हीमकर्णसु जानता ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

पाण्याहुतिर्द्वादशपञ्चपूरिका ।

स्रङ्गारिणि स्रञ्चिषि तच्च पावके ॥

योगर्चिषि जुहोत्यम्नो व्यङ्गारिणि च मानवः ।  
 मन्दान्निरामशावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥  
 तस्मात् समिद्धे होतव्यं न समिद्धे कथञ्चन ।  
 आरोग्यमिच्छतामुच त्रियमात्यन्तिकीं तथा ॥  
 सुपुत्राश्च हुते चैव पाणिगूर्पसुवादिभिः ।  
 अथ वस्त्रमात्रेषु तिथ्यादिब्रतेषु देवतान्मूर्त्तीनां पूजत्वात्  
 देवतान्मूर्त्तयश्चरन्ते ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

विनायकस्तु, कर्ता चो गणपतश्चतुर्थकः ।

व्रतसङ्ख्यं १ अध्यायः ।] चेमाद्रिः ।

७७

सलकञ्चाचमाला च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥  
पादचोदकपूर्वञ्च परशुचैव वामतः ।  
दन्तबाह्व न कर्तव्यो वामे रिपुनिघ्नम् ॥  
पादपीठकृतः पाद एक आसनगो भवेत् ।  
पूर्वञ्चोदकपात्रे च कराग्रन्तस्य कारयेत् ॥  
लम्बोदर स्तथाकार्यं स्तञ्च कर्णय यादव  
व्याघ्रचर्माम्बरधरः सर्पयन्त्रोपवीतवान् ॥

स्थलकं, गजदन्ताकारं ।

गणेशस्य ।

देवी सरस्वती कार्या सर्वाभरणभूषिता ।  
चतुर्भुजा सा कर्तव्या तथैव च समुत्थिता ॥

समुत्थिता, ऊर्ध्वा ।

पुस्तकञ्चाचमाला च तस्या दक्षिणहस्तयोः ।  
वामयो च तथा कार्या वैश्वी च कमण्डलुः ॥

वैश्वी, वीणा ।

समपाद प्रतिष्ठा च कार्या सौम्यमुखी तथा ।

सरस्वती ।

हरेः समीपे कर्तव्या लक्ष्मीस्तु द्विभुजा नृप ।  
दिव्यरूपाम्बरधरा सर्वाभरणभूषिता ॥

गौरी शुक्ताम्बरा देवी रूपेणाप्रतिमा भुवि\* ।  
 पृथक् चतुर्भुजा कार्या देवी सिंहासना शुभा ॥  
 सिंहासनस्था कर्त्तव्यं कमलञ्चारुकर्णिकम् ।  
 अष्टपत्रं महाभाग कर्णिकायान्तु सा स्थिता ॥  
 विनायकवदासीना देवी कार्या महाभुजा ।  
 वृहन्नाल-ङ्करे कार्यं तस्याश्च कमलं शुभम् ॥  
 दक्षिणे यादवश्रेष्ठ केयूरं प्रान्तसंस्थितम् ।  
 वामेऽमृतघटः कार्यस्तथा राजन् मनोहरः ॥  
 तस्याश्च हो करो कार्यां विस्वशङ्खधरो हिज ।  
 आवर्जितघटं कार्यं तत् पृष्ठेकुञ्जरद्वयं ॥  
 देव्याश्च मस्तके पद्मं तथा कार्यं मनोहरम् ।

लक्ष्मीः ।

पद्मसङ्ग्रहे ।

पद्मस्था पद्महस्ता च गजोत्तमघटप्लुता ।  
 श्रीः पद्ममालिनी चैवकालिकाकृतिरेव च ॥

श्रीः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रे ।

चेन्न कोला पुरादग्रे महालक्ष्मीर्यदीयते ।  
 लक्ष्मीवत् सा तदा कार्या रूपाभरणभूषिता ॥  
 दक्षिणाधः करे पाणमूर्ध्वं कोमोदकी ततः ।

वामोर्ध्वं खेटकं धत्ते त्रीफलान्तदधः करे ॥  
विभ्रती मस्तके लिङ्गं पूजनीया विभूतये ।

महालक्ष्मीः ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

अष्टादश भुजा कार्या भद्रकाली मनोहरा ।  
आलीढस्वासनस्था च चतुःसिंहे रथे स्थिता ॥  
अक्षमाला त्रिशूलश्च खड्गश्चन्द्रश्च यादव ।  
वाणश्चापे च कर्तव्ये शङ्खपद्मौ तथैव च ॥  
स्रक् सुवो च तथा कार्यौ तथोदककमण्डलू ।  
दण्डशक्ती च कर्तव्ये कृष्णाजिन-हुताशनौ ॥  
हस्तानां भद्रकात्यास्तु भवेत् कान्तिकरः करः ।  
एकश्चैव महाभाग रत्नपात्रधरो भवेत् ॥

भद्रकाली ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

निगद्यते ह्यथो चण्डी हेमाभा सा सुरुषिणी ।  
त्रिनेत्रा यौवनस्था च क्रुद्धा चोर्ध्वस्थिता मता ॥  
कृशमध्या विशालाक्षी चारुपीनपयोधरा ।  
एकवक्त्रा तु सुग्रीवा बाहुविंशतिसंयुता ॥  
शूलासि शङ्खचक्राणि वाण शक्तिपवीनपि\* ।  
अभयच्छमरश्चैव हस्तिका दक्षिणे करे ॥  
अर्ध्वादि क्रमयोगेन विभ्रती सा सदा शुभा ।

\* वाचस्पत्ययनप्रीति कश्चित् पाठः ।

नागपाशस्तथा खेटं कुठाराहुशकार्मुकम् ॥  
 घण्टा, ध्वज, गदा, दर्श, मुक्तरं वाम एव च ।  
 तद्धीमहिषम्बिह्वमूर्ध्ना पतितमस्तकः ॥  
 शस्त्रोद्यतकरस्तब्धः तद्ययीवासभवः पुमान् ।  
 शूलभिन्नो वमदन्तोरक्तभ्रूमूर्ध्वजेक्षयः ॥  
 सिंहेन ख्यातमानसपाशबन्धो गले भ्रूयम्  
 व्याघ्राकान्तसिंहास सव्याह्वराक्षोढगासुरः ॥  
 चण्डोद्यतशस्त्रेयश्चाशेषरिपुनाशिनी ।

पवि, र्व्वं ।

असुरे, महिषे ।

चण्डिका ।

शक्तिं वाणं तथा शूलं खड्गचक्रञ्च दक्षिणे ।  
 चन्द्रविष्वमधो वामे खेटमूर्ध्वं कपालकम् ॥  
 शूलं चक्रञ्च\* विभ्राणा सिंहारूढा च दिग्भुजा ।  
 एषा देवी समुद्दिष्टा दुर्गा दुर्गापहारिणी ॥

दिग्भुजा, दशभुजा ॥

दुर्गा । नन्दा भगवती देवी भारद्वाजाभिनन्दजा ।  
 वर-पाशा-हुशा-जानि विभ्रती च चतुर्भुजा ॥

गौरवर्णा गजस्याः वा कङ्क-खेट-वराभया ।  
नन्दा । भ्रम्वा कुमुदवर्णाभा पाशाङ्गाभीतिपात्रिणी ॥  
भ्रम्वा । चतुर्वाहुः प्रकर्त्तव्या सिंहस्था सर्वमङ्गला ।  
अथ सूत्रं कजं दक्षे गूलकुण्डीधरोत्तरे ॥  
सर्वमङ्गला ।

एकवीणा जया कर्णपूरा नन्दा खरलिता ।  
वज्रोत्था कर्णिकाकर्णी तैलाभक्तशरीरिणी ॥  
वामपादे लसन्नोदकतन्त्रकण्ठभूषणा ।  
वर्षयन्मूर्धजाकृष्टा काक्षरात्रिर्भयङ्करी ॥  
काल रात्रिः ।

शङ्खमूर्धकरादर्शं विभ्रती वामपार्श्वतः ।  
याम्ये फलाङ्गनीहस्ता ललितोर्षा सुभूषणा ॥  
ललिता ।

तुङ्गनासा च लम्बोष्ठी लम्बमानस्तनीद्रौ ।  
आलोहिता स्मृता ज्येष्ठा लक्ष्मीरिति त्रिये ॥  
उत्पलाभयहस्त्यं द्विभुजा वीरवन्दिता<sup>१</sup> ।  
ज्येष्ठा । रत्नज्येष्ठा च नीला च भूतलन्वितपादिका ॥  
भूतलं स्मृते दोर्भ्यां द्विभुजा वीरवन्दिता ।  
नीलज्येष्ठा ।

गौरी कुमारिका रूपा ध्यायमाना महेश्वरैः ।

० कजस्थेति कश्चित् पाठः ।

† च पसेषरेति कश्चित् पाठः ।

वरदाभयहस्ता सा द्विभुजा श्रेयसे सदा ॥  
 अक्षसूत्रा भये पद्मं तस्याधश्च कमण्डलुः ।  
 गौर्या मूर्त्तिश्चतुर्बाहुः कर्त्तव्या कमलासना ॥  
 गौरी । श्यामवर्णा विशालाक्षी क्षीराक्षणिभानना\* ।  
 द्विभुजा विभ्रती लिङ्गं चर्मं शस्त्रन्तु दक्षिणे ॥  
 सिंहासनोपविष्टेयं मुक्ताभरणमूर्धजा ।  
 भूत प्रेत, पिशाचाद्यैः सेविता तु विशेषतः ॥  
 इन्द्ररक्षैश्च गन्धर्वैः सिद्धविद्याधरादिभिः ।  
 अश्वत्थस्त्राप्यधो देवी भूतमातेति विस्तृता ॥

भूतमाता ।

सुरभिर्गोमुखा देवी† सुरूपा‡ सर्वभूषणा ।  
 घासमुष्टिं तथा कुण्डीं विद्याया भूतिपुष्टिदा ॥

सुरभिः ।

निद्रा तु शयनाकृता सुसोम्या मुकुलेक्षणा ।  
 पानपाचधरा चैयं द्विभुजा परिकीर्तिता ॥

योगनिद्रा ।

अघातः सम्भवस्यामि मातृरूपाणि ते जय ।  
 तत्र ब्राह्मी चतुर्वक्त्रा षड्भुजा हंससंस्थिता ॥  
 पिङ्गला भूषणीपेता मृगचर्मोत्तरीयका ।

\* निर्भा शब्देति क्वचित् पाठः ।

† गौरीति क्वचित् पाठः ।

‡ लीरूपेति क्वचित् पाठः ।

वरं स्रवं सुवं धत्ते दक्षवाहुषये क्रमात् ॥  
 वामे तु पुस्तकं कुक्कीं विभ्रती चाभयप्रदा ।  
 माहेन्दुरी वृषावृठा पञ्चवक्त्रा त्रिलोचना ॥  
 शुक्लेन्दुभृज्जटाजूटा शक्ता सर्वसुखप्रदा ।  
 षट् भुजा वरदा दक्षे सूर्यं डमरुकं तथा ॥  
 शूल-वष्टा-भयं वामे सैव धत्ते महा भुजा ।  
 क्रोमारी रक्तवर्णा स्वाम् षड्वक्त्रा सार्कलोचना ॥  
 रश्मिवाहुर्मयूरस्या वरदा शक्तिधारिणी ।  
 पताकां विभ्रती दण्डश्चापम्वानं च दक्षिणे ॥  
 वामे चापमघो घण्टां कमलं कुक्कुटं त्वधः ।  
 परशुं विभ्रती तीक्ष्णं तदधस्त्वभयान्विता ॥  
 वैष्णवी तार्क्ष्या ग्यामा षड्भुजा वनमालिनी ।  
 वरदा गदिनी दक्षे विभ्रती चाम्बुजस्रजम् ॥  
 शङ्खचक्राभया वामे साचेयं विलसद्भुजा ।  
 कृष्णवर्णा तु वाराही शूकरास्या महोदरी ॥  
 वरदा दक्षिणी खड्गं विभ्रती दक्षिणे सदा ।  
 खेटपाशाभया वामे सैव चापि लसद्भुजा ॥  
 ऐन्द्री सहस्रदृक् सौम्या हेमाभा गजसंस्थिता ।  
 वरदा सृष्टिषो वज्रं विभ्रत्यूर्ध्वम् दक्षिणे ॥  
 वामे तु कलशं पात्रं त्वभयं तदधः करे ।  
 चामुण्डा प्रेतगा रक्ता विहतास्याहिभूषणा ॥  
 दंष्ट्राया क्षीणदेहा च गर्ताक्षी भीमरूपिणी ।  
 दिव्याहुः चामकुक्षिषु मुगलं कवचं शरम् ॥



अङ्गुशं विभ्रती खड्गं दक्षिणेत्यथ वामतः ।  
 खेटं पाशमङ्गुर्दण्डं कुठारं चेति विभ्रती ॥  
 चण्डीका श्वेतवर्णा स्यात् शवारुढा\* च षड्भुजा ।  
 जटिला वर्तुलक्ष्मणा वरदा शूलधारिणी ॥  
 कर्णिकां विभ्रती दक्षे पानपात्राभयान्वितः ॥  
 इत्येवं मातरः प्रोक्ता रूपभेदव्यवस्थया ।

इति ब्राह्मणादिमाढरूपं ।

गौर्यादि मातरस्तु भविष्यत् पुराणे निरूपिताः ।  
 गौरी पद्मा-शची-मेधा सावित्री विजया जया ।  
 देवमाता स्वधा स्वाहा तथान्या लोकमाढकाः ॥  
 धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।  
 पूज्या शिवेऽथवाद्यायां वरदा भयपाणयः ॥

नाम्दीमुखमातरः ॥

नवपद्मान्विते स्थाने पूज्या दुर्गास्त्रमूर्त्तिः ।  
 आदौ मध्ये तथेन्द्रादौ † नवतत्वाक्षरैः क्रमात् ॥  
 अष्टादश भुजैका तु पौनवक्षोरुहोरुका ।  
 सर्वालङ्कारसंयुक्ता सर्वसिद्धिप्रदायिनी ॥  
 मूर्धजं ‡ खेटकं चण्डा आदर्शं तर्जनीधनुः ।  
 ध्वजं उमरुकं पाशं विभ्रती वामपाणिभिः ॥  
 शक्ति, मुद्गर-शूलानि वज्रं शङ्खमद्याङ्कुशम् ।

● त्रिवारूपेति कश्चित् पाठः ।

† रत्नगाद्यादिति कश्चित् पाठः ।

‡ पूर्वजमिति कश्चित् पाठः ।

शलाकां मार्गणं चक्रं दधाना दक्षिणैः करैः ॥  
जयमिच्छन्निरित्येताः पूजनीया महात्मभिः ।  
शेषाः षोडशहस्ताश्च शलाका मार्गणं विना ॥  
रुद्रचण्डा\* प्रचण्डा च चण्डोपा चण्डनायिका ।  
चण्डा चण्डवतीचैव चण्डरूपातिचण्डिका ॥  
नवमी चोद्यदण्डा च मध्यस्था वज्रिसन्निभा ।  
रोचना वारुणा कृष्णा नीला शुक्ला च धूम्रिका ॥  
पीता च पाण्डुरा श्रेया आनीठला हरिस्त्रिता ।  
महिषस्था सशस्त्रीका दैत्यमूर्धजमुष्टिका ॥  
पद्माकृतौ रथस्याप्या इत्युक्तं स्कन्दयामले ।

इति नवदुर्गायाः ।

हस्तस्था† जटिला चण्डा ‡ वज्रज्वालासमप्रभा ।  
कपालाभयहस्तोपा वामा वामफलप्रदा ॥  
द्विबाहुरेकवक्त्रा विधातव्या विपश्चिता ।  
वामा । पाटलाभा भवेदष्टाकपालवरधारिणी ॥  
उया महाबला भूत्यै शत्रुघ्नी शेषपूर्वजा ।  
ज्येष्ठा । रक्तवस्त्रा तथा रोद्री कपालचमरीकरा ॥  
शेषपूर्वा तु विज्ञेया कृष्णवक्त्रा सुभीषणा ।  
रोद्री । घनश्यामा ततः काली ताम्ररक्तनिभानना ॥  
कपाल कर्णिका हस्ता विज्ञेया भयनाशिनी ।

\* उपचखेति कश्चित् पाठः ।

† व्रतखेति कश्चित्पाठः ।

‡ प्रोक्तेति कश्चित् पाठः ।

काली । नीलशुभा महादेवी विकर्णी कलपूर्विका ।

कपालशक्तिहस्तेयं भयङ्गसु सुभप्रदा ॥

कलविकर्णी ।

वभ्रवर्णा विशालाक्षी कपालजपमालिका ।

विभ्राणा शान्तिदा भूत्यै बलपूर्णा विकर्णिका ।

बलविकर्णिका ।

ताम्राभा श्वेतवर्णा स्यात् बलप्रमथनी शुभा ।

कपालपाशिनी चैयं सर्वशत्रुक्षयङ्करी ॥

बल प्रमथनी ।

जया कुसुमवर्णाभा दंष्ट्रिणी च महोदरी ।

कपालवज्रिणी भूतदमनी सर्वपूर्विका ॥

सर्व भूतदमनी ।

नीलताम्राक्षणाभासा पृथुवक्त्रा मनोमनी ।

कपालखड्गिनी भूत्यै शत्रूणां भयवर्धनी ॥

मनोमनी ।

विश्वकर्षशास्त्रात् ।

अक्षसूत्रं कुण्डं च हृदयाग्रे पुटाञ्जलिं ।

पञ्चाम्बिकुण्डमध्यस्था कृष्णान्तामनुधारयेत् ॥

कृष्णा । अक्षसूत्रं कमलं दर्पणं कमण्डलुं ।

उमा विभक्तिं हस्ते तु पूजिता त्रिदशैरपि ॥

उमा । अक्षसूत्रं शिवं देवगणाध्यक्षं कमण्डलुं ।

व्रतखण्ड' १ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

८७

अग्निकुण्डद्वयं पार्श्वे पार्वती पर्वतोद्भवा ॥

पार्वती ।

मार्कण्डेय पुराणे ।

सा भिक्षाञ्जनसङ्काशा दंष्ट्राङ्कितवरानना ।  
विशाललोचना नारी बभ्रूव तनुमध्यमा ॥  
खड्ग, पात्र-शिरः खेटैरलङ्कृत्य चतुर्भुजा ।  
कबन्धहारशिरसा विभ्राणां हि शिरःस्रजम् ॥

महाकाली ।

सैव शिवरात्रिः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

लम्बोदरी तु कर्त्तव्या रक्ताम्बरपयोधरा ।  
शूलहस्ता महाभागा भुजप्रहरणा तथा ॥  
कार्पासकलषा देवी वारुणी चातिसुन्दरी ।  
वृहद्वक्त्रा च कर्त्तव्या बहुबाहुस्तथैव च ॥  
चामुण्डा कथिता चैव सर्वसत्त्ववशङ्करी ।

वारुणीचामुण्डा ।

तथैवार्त्तमुखी शुष्का शुष्ककाया विशेषतः ।  
बहुबाहुयुता देवी भुजगैः परिवेष्टिता ॥  
कपालमालिनी भीमा तथा खट्वाङ्गधारिणी ।

शिवदूती तु कर्त्तव्या शृगालवदना शुभा ॥  
 अलीढासनसंस्थाना तथा राजंश्चतुर्भुजा ।  
 असृक्पात्रधरा देवी खड्ग,शूल,धरा तथा ॥  
 चतुर्थस्तु करस्तस्या स्तथाकार्यस्तु सामिपः ।

शिवदूती मत्स्यपुराणे ।

कात्यायन्याः प्रवक्ष्यामि रूपं दशभुजं तथा ।  
 त्रयाणामपि देवानामनुकारानुकारिणीं ॥  
 जटाजूटसमायुक्ता मर्द्धन्दुकुतलक्षणां\* ।  
 लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णन्दुसदृशाननां ॥  
 अतसीपुष्पसङ्काशां सुप्रतिष्ठां सुलोचनां ।  
 नवयौवनसम्पन्नां सर्वाभरणभूषिताम् ॥  
 सुचारुदर्शनां,† तत्तत्प्रीनोन्नतपयोधराम् ।  
 त्रिभागस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्द्दिनीं ॥  
 त्रिशूलं दक्षिणे दध्यात् खड्गश्चक्रं तथैव च ।  
 तीक्ष्णस्त्राणं तथा शक्तिर्वामतो विनिबोधत ॥  
 खेटकं पूर्णपात्रञ्च पाशमङ्कुशमेव च ।  
 घण्टाञ्च परशुञ्चापि चामरं सन्निवेशयेत् ॥  
 अधस्यान्महिषं विन्याद्विशिरस्कं प्रदर्शयेत् ।  
 गिर्यस्त्रे दोह्रवं तद्वहानत्रं खड्गपाणिनम् ॥  
 हृदिशूलेन निर्भिन्नं तिर्यग्गृह्णति विभूषणम् ‡ ।

\* कृतपयोधरामिति कश्चित् पाठः ।

† सुचारुदर्शनमिति कश्चित् पाठः ।

‡ निर्यादन्मविभूषितमिति कश्चित् पाठः ।

रक्तरक्तौकताङ्गश्च रक्तविस्तारितेक्षणम् ॥

वेष्टितं नागपाशेन भृकुटीभीषणाननम् ।

वमद्वधिरवक्त्रश्च देव्याः सिंहं प्रदर्शयेत् ॥

इति कात्यायन्याः ।

मयदीपिकायां ।

सिंहारूढाश्विका त्र्यक्षा भूषिता दर्पणोदहा ।

वामभुजे दर्पणोदहा दक्षिण वरयुक्ता । यदङ्गम् ।

निशा युद्धे करे प्रोक्तोवरः साधारणः सदा ॥

अभवञ्चेति ।

खड्ग, खेटधरा हाभ्यां कर्तव्या च चतुर्भुजा ।

अश्विकायाः ।

लक्षणसमुच्चये ।

दशबाहुस्तिनेत्रा च शस्त्र-शक्त्य-सि-ङ्गामरम् ।

विभ्रती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टाश्च खेटकम् ।

खट्वाङ्गश्च त्रिशूलश्च देवी योगेश्वरी मता ॥

योगेश्वर्याः ।

एवंरूपा भवेदन्या पाशाङ्गु शयुतारुणा ।

भैरव्याख्या यदीष्टा तु भुजेर्द्वादशभिर्युता ॥

भैरव्याः ।

विश्वकर्माशास्त्रात् ।

कमण्डल्वक्षसूत्रे च विभ्रती वज्रमङ्कुशम् ।  
गजासनस्थिता रत्ना सुरूपा सर्वकामदा ॥

रत्नायाः ।

देवीपुराणे ।

शिवा वृषासना कार्य्या त्रिनेत्रा वरपाणिका ।  
उमरुरगधारी च विशूलाऽभयदायिका ॥

शिवायाः ।

सुमध्याङ्गारयेत् कीर्त्तिं नीलोत्पलव्यवस्थिताम् ।  
सर्वाभरणभूषाङ्गीं कलशोत्पलधारिणी ।  
मदिरोदनगन्धा या महार्घमणिभूषणा ॥ तुष्टिः ।  
सिद्धिर्देवी प्रकर्त्तव्या सिद्धार्थकवरप्रदा ।  
सितचन्दनगन्धा या सितपङ्कजभूषिता ॥  
सितासनस्थिता देवी प्रतिहारोपशोभिता । सिद्धिः ।  
सुन्दरीङ्गारयेद्विं पर्यङ्गासनसंस्थितां ॥  
दर्पणालोकसुमनां तिलकालकभूषिताम् ।  
माला, चामरशोभाढां वेणुवीणासदाप्रियां ॥ ऋद्धिः ।  
क्षमा तु सुमुखी कार्य्या योगपटोत्तरीयका ।  
पद्मासनकृताधारा वरदीप्यतपाणिका ।  
शूलमेखलसंयुक्ता प्रशान्ता योगसंस्थिता ॥ क्षमा ।  
सुसिद्धा वैष्णवी कार्य्या खड्गचक्रगदाम्बुजा ।  
वनमालाकृतापौडा पीतवस्त्रा सुशोभिता ॥

वैष्णवी ।

ऐन्द्री सुरवराध्यक्षा गजराजोपरिस्थिता ।  
 वज्राङ्गुगधरा देवी हारकेयूरभूषिता ॥ ऐन्द्री ।  
 वैवस्वती प्रकर्त्तव्या दुर्धरा महिषोपरि ।  
 शूकरास्या कपालेऽसृक्पिवन्ती दण्डधारिणी ॥ याम्या ।  
 तेजोधिका प्रकर्त्तव्या दीप्तिचन्द्रासनस्थिता । दीप्तिः ।  
 कमनीया रतिः कार्या वसन्तोज्ज्वलभूषणा ॥  
 नृत्यमाना शुभा देवी समस्ताभरणैर्युता ।  
 वीणावादनशीला च मदकर्पूरचर्चिता ।  
 दण्डाक्ष सूत्रधरा च व्रतस्यायोगसं स्थिता । रतिः ।  
 श्वेता पूर्णन्दुसदृशा श्वेतपङ्कजसंस्थिता ॥ श्वेता ।  
 भद्रा सुभद्रा कर्त्तव्या भद्रासनव्यवस्थिता ।  
 नीलोत्पलफलहस्ता शूलसूत्राक्षधारिणी ॥ भद्रा ।  
 सिंहासनस्थिता देवी जटामुकुटमण्डिता ।  
 शूलाक्षसूत्रधरा च वरदा भयचापधृक् ॥  
 दर्पणं शरखेटञ्च खड्गचन्द्रधरा शिवा ।  
 सुरूपा लक्षणोपेता सुस्तनी चारुभाषिणी ।  
 सर्वाभरणभूषाङ्गी सर्वशीभासमन्विता ॥

मङ्गला ।

जयाञ्च विजया हुर्व्यात् शूलपद्माक्षधारिणीं ।  
 वरोदयताञ्च सिंहस्थां सर्वकर्मप्रसाधिनीं ॥

विजया ।

काली करालरूपा च चण्डपाशोदयता भवेत् ।



काली । घण्टाकर्णीं प्रकर्त्तव्या घण्टात्रिशूलधारिणी ।

घण्टाकर्णी ।

जयन्ती सुन्दरी कार्या कुन्तशूलासिधारिणी ।

खेटकव्यग्रहस्ता च पूजनीया सुभान्वितैः ॥

जयन्ती ।

दितिर्देत्यनुता देवी यदा पूज्या महामुने ।

दण्डासनस्थिता भद्रा सर्वाभरणभूषिता ॥

फलनीलोत्पलकरा चोत्सङ्गशिशुभूषिता । दितिः ।

अक्रोधा रुन्धती देवी सितवस्त्रा व्रतस्थिता ॥

पञ्चपुष्पोदककरा चन्दनेन सुचर्चिता ।

अरुन्धती ।

अपराजिता च कर्त्तव्या सिंहारुढा महाबला ।

पिनाकेषुकराचैव\* खड्गखेटकधारिणी ॥

त्रिनेत्रेन्दुजटाभारा कृतवासुकिकङ्कणा ।

अपराजिता ।

कौमारो चेव कर्त्तव्या मयूरासनशक्तिभृत् ।

त्रिदण्डी कालरूपा च रक्तमाख्या सकुक्कुटा ॥

कौमारी ।

मयदीपिकायां ।

चतुःषष्टियोगिनोरूपाणि ।

---

\* पिनाकङ्कणचक्राचेति कश्चित् पाठः ।

वज्रस्याभयभृद्यास्ये कारयेत् खेटकभृत्ततः ॥  
हेमभूषणभूषा स्यादक्षीभ्या करिसंस्थिता ।

अक्षीभ्या ॥ १ ॥

अक्षकर्णी तु गौराङ्गी कम्बुवाणाभयावहा ।  
धनुःकपालभृत्सौम्ये ऋक्षस्था तर्जनोस्थिता ॥

ऋक्षकर्णी ॥ २ ॥

राक्षसी हेमवर्णा स्याच्चारुगात्री वृषस्थिता ।  
कुठारागनिभृद्यास्ये वामे पाशाङ्कुशान्विता ॥

राक्षसी ॥ ३ ॥

क्षपणा चम्पकच्छाया दक्षिणे मुद्गराङ्कुशा ।  
कपालश्च फलं सव्ये धत्ते कुञ्जास्थिसंस्थिता\* ।

क्षपणा ॥ ४ ॥

क्षया कूर्मस्थिता गौरी जपस्था सा घटान्विता ।  
वामे कपालपिण्डाभृत्सर्व्वालङ्कारभूषिता ॥ ५ ॥

पिङ्गाक्षी स्याद्वभ्रुवर्णा चिनेषा च हयस्थिता ।  
कौशेयपाशभृद्यास्ये वामेवाङ्कुशखेटिनौ ।

पिङ्गाक्षी ॥ ६ ॥

अक्षया हेमवर्णा स्याच्चारुगात्री वृषस्थिता ॥  
कुठारखड्गभृद्यास्ये वामेपाशाङ्कुशान्विता ।

अक्षया ॥ ७ ॥

क्षया तु शवगा पीता शक्तिभिन्दिधनुःकरा ।  
याम्ये डमरुशूलेषु वस्तुभृत् मृगसंस्थिता ॥

क्षया ॥ ८ ॥

शक्ति खड्गधरा चाक्षा खेटपाशकपालिनी ।  
रक्ता बहिःस्थिता वाला क्रीडन्ती दहनैः सह ॥

वाला ॥ ९ ॥

लीला लीलावती रक्ता दक्षपाणिजयान्विता ।  
विभ्राणा पट्टिशम्याशं वामे मस्तार्द्धमम्बुजम् ॥

लीला ॥ १० ॥

वृषारूढा जया रक्ता याम्ये दण्डासिधारिणी ।  
कर्त्तरीकाईभृङ्गामे तर्जन्यासक्तसिक्थका\* ॥

जया ॥ ११ ॥

कर्त्तरी मार्जनी याम्ये सौम्ये पिडनकङ्करे ।  
शूलं करुयुतं हाभ्यां धत्ते लोलातु सारदा ॥

लीला ॥ १२ ॥

वामे लुलापमुण्डश्च तत् पिवन्त्यसृक् रक्तिका ।  
लङ्गे शीरस्थिता लङ्का खादन्ती पिशितक्षुण्णम् ॥

---

\* तर्जन्यासक्तसिक्थिका इति कविम पाठः ।

लङ्का ॥ १३ ॥

त्रिफला शाकखोटादामोदकाशी च दक्षिणे\* ।  
शोणालङ्केश्वरी कुम्भे डिम्भाभूर्वोस्तु विभ्रती ॥

लङ्केश्वरी ॥ १४ ॥

दक्षिणे वरदं चक्रे वामे कङ्कणकङ्करे ।  
विभ्राण कोलगा रक्ता लालासृग्लालसा मता ॥

लालसा ॥ १५ ॥

हीपिस्था विमला रक्ता चाक्षालङ्कारभूषिता ।  
कर्त्तरीकुम्भभृद्याम्ये वामे पाशकपालिनी ॥

विमला ॥ १६ ॥

कृष्णा हुताशनाजस्था ज्वालिनी दक्षिणे शुभा ।  
वामे त्वभयहस्ता स्याद्विष्टराज्यघटान्विता ॥

हुताशना ॥ १७ ॥

शूकरास्या विगालाक्षी त्रिसन्धस्थापितेतरा ।  
घण्टावाद्यकरा सौम्ये याम्ये कर्त्तरिकाभया ॥

विगालाक्षी ॥ १८ ॥

हुङ्गारा मौनवक्त्रास्तात् मौनगा साक्षमालिनी ।  
मुगलं विभ्रती वामे सौम्ये तु फलपल्लवी ॥

हुङ्गारा ॥ १९ ॥

अङ्गाभ्यां विभ्रती वालौ पर्यङ्के वडवामुखौ ।

\* त्रिफलाशाककोटेन्द मोदकाशिवदक्षिणे इति कश्चित् पाठः ।

समस्त्यर्कूर्मभृद्याम्ये कृष्णा नीलधरान्यतः ॥

वड्ढवासुखो ॥ २० ॥

तर्जन्यभयभृत्क्षीम्ये याम्ये दण्डकपालिनी ।

कृष्णा हाहारवा क्रूरा रासभस्या खरस्थिता ॥

हाहारवा ॥ २१ ॥

लुलापास्या लुलापस्था महाक्रूरा सितेतरा ।

वामेऽस्याः पाशमेलान्नं दक्षिणे दण्डलेखनी ॥

महाक्रूरा ॥ २२ ॥

असिता क्रोधना याम्ये खादन्ती मांसमण्डकम् ।

वामे विद्युज्जिह्वा क्रूरा सव्ये सौरकपालिनी ।

चक्रस्था कर्णेमदिरं विभ्रती जम्बुकस्थिता ॥

क्रोधना ॥ २३ ॥

कृष्णा भयानना गृध्रौ दंष्ट्रोग्रास्थिविभूषणा ।

याम्ये स्यात् शिखरं शूलं घर्घरं लेलिहान्यतः ॥

भयानना ॥ २४ ॥

विशूलपृष्ठभृदामे मुण्डं डमरुकं शवम् ।

विभ्राणा भाजनं हाभ्यां सर्वज्ञा प्रेतगा सिता ॥

सर्वज्ञा ॥ २५ ॥

जानुक्षिप्तो करो कृत्वा उद्यन्ती तरलायते ।

शूलडमरुहस्ता च गोधाङ्गा तरला सिता ॥

तरला ॥ २६ ॥

तारा तारगुणैर्युक्ता कौशिकस्था सितेतरा ।  
भक्ते गवार्धके सौम्ये शूलमुद्गरमन्यतः ॥

तारा ॥ २७ ॥

कृष्णा पद्मस्थिता दक्षे ज्ञानमुद्राक्षमालिनी ।  
ऋग्वेदं वामतो धत्ते पुस्तकञ्च कमण्डलुम् ॥

कृष्णा ॥ २८ ॥

रौद्रा कृष्णा\* तुरङ्गास्या कवन्धस्या हयानना ।  
मुण्डशूर्पधरा याम्ये सौम्ये संहारिकाऽभृत् † ॥

हयानना ॥ २९ ॥

क्षिप्रहस्ता शवाकृष्टा सारा स्थूला जटाधरा ।  
खट्वाङ्गं डमरुं सौम्ये शूलौष्के बिभ्रती ततः ॥  
शवस्था रससंघाही नृत्यन्ती जटिला सिता ।  
कुशूलान् चक्रकङ्कालान् ‡ बिभ्रती चर्मवासिनी ॥

रससङ्घाही ॥ ३० ॥

सवेदकहिजासक्ता कनिष्ठा शवरालिभा ।  
वामे करोपधानासिधरा उल्काधरान्यतः ॥

\* रोद्राकृष्टेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† संहारिकाभृदिति पुस्तकान्तरे ।

‡ कुशूलचक्रकङ्कालानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शबरा ॥ ३१ ॥

स्फटिकाभा गरुडस्या सुकान्ता तालुजिह्विका ।  
शङ्खखेटकहस्ताया याम्ये खद्विकखड्गभृत् ॥

तालुजिह्विका ॥ ३२ ॥

रक्ताक्षी वाहनारूढा रक्तपाना शशिप्रभा ।  
गदाखड्गधरा याम्ये वामे पाशकपालभृत् ॥

रक्ताक्षी ॥ ३३ ॥

विद्युज्जिह्वा सिता क्रूरा सय्ये सौरकपालिनी ।  
चक्रस्त्रचक्रकर्त्तरि धारिणी दक्षिणे करे ॥

विद्युज्जिह्वा ॥ ३४ ॥

ग्राहस्या चामरच्छत्रभृदृतिद्वयसंयुता ।  
कुम्भ-पाश-धरा श्वेता क्रोधपुत्रा करङ्किनी ॥

करङ्किनी ॥ ३५ ॥

मेघनादा तु चन्द्राभा खड्गखेटक-धारिणी ।  
जालैर्वृता घनारूढा तङ्गिन्मण्डलसविभा ॥

मेघनादा ॥ ३६ ॥

प्रचण्डोया तु नक्तस्या याम्ये स्याः कर्त्तरीफलम् ।  
कपालं मुण्डमन्यत्र शत्रुघ्ना स्फटिकप्रभा ॥

प्रचण्डोया ॥ ३७ ॥

शुक्रहृषासना रौद्रा विभ्रत्यजाक्षसूचकम् ।

कालकर्णी जगत्स्थिता\* कर्णि कालविभूषणा ॥

कालकर्णी ॥ ३८ ॥

कर्त्तरीमभयं याम्ये धत्ते खिता वरप्रदा ।

वृषदंशसमारूढा पूर्णपात्रधरान्वितः ॥

वरदा ॥ ३९ ॥

चन्द्रहासा स्थिता गोरी वेदास्यां दीर्घयोः क्रमात् ।

कमण्डलुशुश्रूषया मन्त्रमाला युवान्विता ॥

चन्द्रहासा ॥ ४० ॥

चन्द्रावली तु हेमाभा हेमसिंहासनस्थिता ।

याम्ये ऽक्षमाला मालाभृत् शेषेऽञ्ज-ध्वजधारिणी ॥

चन्द्रावली ॥ ४१ ॥

फलस्रगन्विता याम्ये कुन्त-कुण्डीधरान्वितः ।

रौक्ममाला प्रपञ्चास्या गोरी विश्वप्रपञ्चिका ॥ ४२ ॥

मकटस्या प्रशाखास्यां विभ्रतीं करयोर्द्वयोः ।

खादस्यान्मफलं दृष्ट्वा गौराङ्गी वानरानना ॥

प्रपञ्चिका ॥ ४३ ॥

पिचुवक्त्रा मृगव्याली पिङ्गाक्षी याम्यसौम्ययोः ।

भिन्दिपालकखेटाभ्यां† पाशा-सिन्ध्याश्च संयुता ॥

\* जटाश्यामेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भिन्दिपालकखेटाभ्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।



पिचुवक्ता ॥ ४४ ॥

काकास्या खेनगा गौरी पिशाचो रक्तमण्डिता ।  
कङ्काल-कर्त्तरौ खड्गं विभ्रती याम्यसौम्ययोः ॥

पिशाचो ॥ ४५ ॥

फल-तूल धरा वामे सौम्ये-शस्त्रासि-धारिणी ।  
खड्गस्या बभ्रुवर्णा स्यात् पिशिताशातिदुर्वला ॥

पिशिताशा ॥ ४६ ॥

मृत्युन्ती लोलुपा पीना खरस्या याम्यसौम्ययोः ।  
खड्गमस्तकर्त्तरौःपाशश्चैव तु विभ्रती ॥

लोलुपा ॥ ४७ ॥

वमनी पुष्पकस्या स्यात् गौरी यक्षगणान्विता ।  
गदापट्टिश-भृक्षौम्ये खूलतोमरिणी ततः ॥

वमनी ॥ ४८ ॥

तपनी सर्पगा गौरी वराङ्गो पद्मगामना ।  
स्वकर्णयानयोर्भोगे\* न्यस्तहस्तोन्नरुपिणी ॥

तपनी ॥ ४९ ॥

पीता महाखुगा या स्यात् वामनी विभ्रती करे ।  
कुठारं लगुडं वामेऽक्षमालां पद्मसन्ततः ॥

वामनी ॥ ५० ॥

शूलभिल्ललापास्या सिंहाकृष्टशरीरिणी ।  
जिह्वे ह्ये विभ्रती चैव चतुर्धा विकृतानना ॥ ५१ ॥  
शङ्खपूरणिका हाभ्यां वृकाभयधरा हयोः ।  
द्विसिंहरथमंस्था स्यात्तालाभा वायुवेगिका ॥ ५२ ॥  
भासस्थिता वृहत्कुक्षिः सौम्ये मुखकपालभृत् ।  
गौरी महातनुः शीर्ये कर्सरूपट्टिकादनी ॥

वृहत् कुक्षिः ॥ ५३ ॥

उद्रस्या विकृता गौरी भयल्लङ्घितानना ।  
तूणश्च डमरुं याम्ये सौम्ये खड्गान्मस्तकम् ॥

विकृता ॥ ५४ ॥

खेटकं खड्गभृद्दामे\* गदा-चक्रा-सिभृत्ततः ।  
वनमालावती पीता तार्क्ष्या विश्वरूपिका ॥

विश्वरूपिका ॥ ५५ ॥

मुण्डलं मुहुरं याम्ये परशुस्वन्धनं ततः ।  
विभ्रती यमजिह्वा स्यात् कराला महिषस्थिता ॥

यमजिह्वा ॥ ५६ ॥

नृत्यन्ती खरगा श्वेता याम्ये डमरुतूलभृत् ॥  
सदैत्यशैले मुण्डीया जयन्ती वामहस्तयोः ॥

\* चेद्वज्रहाकृद्दामेति पुलकान्तरे ।

जयन्ती ॥ ५७ ॥

श्वारूढा दुर्जया श्वेता रौद्री भूतगणावृता ।  
खड्गकुम्भोद्यतकरा दुर्गकाननवासिनी ॥

दुर्जया ॥ ५८ ॥

असक्तत्वेतिनीदोर्भ्यां चतुर्थोर्ध्वाम्यसौम्ययोः ।  
शूलबाणधरा याम्ये धनुःशक्तिकरोन्यतः ॥

यमाङ्गिका ॥ ५९ ॥

शकटस्थातिघोरास्या क्षीरवर्णा यमान्तिका ।  
मार्जारस्या विडाली च विडालाक्षी भवेत् सिता ॥

विडाली ॥ ६० ॥

वामे तूष्णश्च खट्वाङ्गः शूलं टङ्गश्च विभ्रती ।  
क्षया पिशाचवक्त्रोऽग्रा कपालस्या च रेवती ॥

रेवती ॥ ६१ ॥

कुशूलयष्टिभृदामे भिन्दिमालाकपालभृत् ।  
कुण्डाभा पूतना त्र्यक्षा विजितास्या शवस्थिता ॥

पूतना ॥ ६२ ॥

कर्त्तरीशूलभृदाम्ये वामे मुण्डकपालिनी ।  
श्वेतावर्णा वृषारूढा विजया विजयप्रदा ॥

विजयन्तिका ॥ ६४ ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

ब्रह्माणं कारयेद्दिहान् देवं सौम्यं चतुर्भुजम् ।  
 बह्वपचासनन्तुष्टं तथा लज्जाजिनाम्बरम् ॥  
 जटाधरं चतुर्बाहुं सप्तहंसरथस्थितं ।  
 वामे न्यस्तैतरकरन्तस्यैकन्दोर्युगं भवेत् ॥  
 एतस्मिन् दक्षिणे पाशावक्षमाला तथा शुभा ।  
 कमण्डलुं द्वितीये च सर्वाभरणधारिणम् ॥  
 सर्वलक्षणयुक्तास्यं शान्तिरूपस्य पार्श्वेव ।  
 पद्मपत्रदलाग्राभं ध्यानसंमोक्षितेक्षणम् ।  
 अर्चायाङ्कारयेद्देवं चित्रे वा वास्तुकर्मणि ॥

ब्रह्मा ।

पद्मपचासनस्थस्य ब्रह्मा कार्य्यचतुर्मुखः ।  
 सावित्री तस्य कर्त्तव्या वामीक्षत्रगता तथा ॥

आदित्यपुराणे ।

आदित्यवर्णा धर्मज्ञा साक्षमालकरा तथा ।  
 रूपं पूर्वोदितं कार्य्यं रूपमन्यज्जगत्पतेः ॥

प्रजापतिः ।

हंसयाने न कर्त्तव्यो न कार्य्यस्य चतुर्मुखः ।  
 ब्रह्माख्यमपरं रूपं सर्वं कार्य्यं प्रजापतेः ॥  
 अक्षय्यं पुस्तकञ्च धत्ते पद्मं कमण्डलुम् ।  
 चतुर्वक्त्रा तु सावित्री ओत्रियाणां गृहे हिता ॥

लोकपाल ब्रह्मा ।

विश्वकर्मा तु कर्त्तव्यः सुररूपधरः प्रभुः ।  
सन्दंशपाणिर्हि भुजस्तेजोमूर्त्तिधरोमहान् ॥

विश्वकर्मा ।

चतुर्वक्त्रश्चतुष्पादश्चतुर्वह्नुः सिताम्बरः ।  
सर्वाभरणवान् श्वेतो धर्मः कार्यो विजानता ॥  
दक्षिणे चाक्षमाला च तस्य वामे च पुस्तकम् ।  
मूर्त्तिमान् व्यवसायस्तु कार्यो दक्षिणभागतः ॥  
वामभागे ततः कार्यो वृषः परमरूपवान् ।  
कार्यो पद्मकरो मूर्द्ध्नि विन्यस्तो तु तथा तयोः ॥

धर्मः ।

विश्वकर्माशास्त्रात् ।

ऋग्वेदः श्वेतवर्णः स्यात् द्विभुजो रासभाननः ।  
अक्षमालामयः सौम्यः प्रीतश्चाध्ययनेद्यतः ॥

ऋग्वेदः ।

नीलोत्पलदलाभासः सामवेदो हयाननः ।  
अक्षमालान्वितो दक्षे वामे कम्बुधरः स्मृतः ॥

सामवेदः ।

अजास्यः पीतवर्णः स्यात् यजुर्वेदोऽक्षसूत्रधृक् ।

वामे कुलिश पाणिस्तु भूतिदो मङ्गलप्रदः ॥

यजुर्वेदः ।

अथर्वणाभिधो वेदो धवलो मर्कटाननः ।

अक्षसूत्रश्च खट्वाङ्गं विभ्राणोयं जयप्रियः ॥

अथर्ववेदः ।

शिक्षा शुभ्राभयकरा ज्ञानमुद्रान्विता शुभा ।

अक्षसूत्रा सकुण्ठीका द्विभुजा दण्डपङ्कजा ॥

शिक्षा ।

कल्पस्तु कुमुदाभासो वायसाख्यो महोदरः ।

दण्डी कुण्ठीधरोऽजस्यो मेखलाकुण्डलान्वितः ॥

कल्पः ।

सितं व्याकरणं त्रैयं मयूराख्यं कटोदरम् ।

वीणाकजान्वितं दिव्यं दिव्यवस्त्रविभूषितम् ॥

व्याकरणम् ।

इन्दुवस्त्रिर्मलं शान्तं वक्रवर्त्तं क्षयोदरम् ।

पाशपङ्कजहस्तं स्याच्चक्षुषं सपुस्तकम् ।

निरुक्तमिति निर्णीतं छन्दोनिर्णीयतेऽधुना ॥

निरुक्तम् ।

जवाकुसुमसंकाशं छन्दो त्रैयं विपश्चिताः ।

चकोरास्यप्राकृतम्\* शक्तिं विभ्रष्टिस्तान्वितम् ।  
लोहकुण्डलकोपेतं प्रवासकतकुण्डलम् ॥

छन्दः ।

ज्योतिषं तु विङ्गलास्वमिन्द्रगोपनिभं शुभम् ।  
अचसूत्रं कजं विभ्रष्टस्तयोर्दक्षवामयोः ॥

ज्योतिषम् ।

सोमकान्तिसमाभासं मौमांसाशास्त्रमुत्तमम् ।  
अचसूत्रं दधद्दक्षे सुधापूर्णघटं करे ॥

मौमांसा ।

अतसीपुष्पसङ्गायो न्यायो ज्ञेयो विपश्चिता ।  
सिंहास्यो दक्षिणे सूत्रं ध्वजं वामकरे दधत् ॥

न्यायः ।

धर्मशास्त्रं सितं शान्तं चापवक्त्रं कजासनम् ।  
मुक्ताजपाङ्गदक्षे तुलाङ्गस्तनुर्वाभतः ॥

धर्मशास्त्रम् ।

पुराणं चम्पकाभासं शुकवक्त्रं चतुर्दलम् ।  
अचसूत्रचक्षे ज्ञेयं नानाभरतभूषितम् ॥  
इतिहासः कजाभासः शूकरास्यो महीदरः ।  
अचसूत्रं घटं विज्जत् पङ्कजाभरतान्वितः ॥

\* जयाङ्गम् इति पाठान्तरम् ।

इतिहासः ।

पीतवर्णो धनुर्वेदः पिकवक्त्रो महातनुः ।  
रत्नमालावलिं धत्ते मल्लके भूषिता जटाः ॥

धनुर्वेदः ।

आयुर्वेदो हरिद्राभो वानरास्यो विशालदृक् ।  
अक्षसूत्रं सुधाकुम्भं विभ्रदारोग्यदो भृशं ॥

आयुर्वेदः ।

नृत्यशास्त्रं सितं रम्यं मृगवक्त्रं जटाधरम् ।  
अक्षसूत्रं त्रिशूलश्च बिम्बाक्षश्च त्रिलोचनम् ॥

नृत्यशास्त्रम् ।

पञ्चशास्त्राभिधं शास्त्रं धवलं हवभाननम् ।  
अक्षसूत्रं हलं धत्ते वनमालाविभूषितम् ॥

पञ्चशास्त्रम् ।

शास्त्रं पाशुपतं शुभ्रं व्यालवक्त्रं क्षयोदरम् ।  
सूत्रपाशधरं भीमं व्याघ्रचर्माम्बुस्रुतम् ॥

पाशुपतम् ।

पातञ्जलाभिधं रक्तं सर्पवक्त्रं सुतेजसम् ।  
अक्षसूत्रं पृदाकुक्षं धारयन् कुण्डलान्वितं ॥



‘वृदाकुः, सर्पः ।

पातञ्जलम् ।

साङ्ख्यं तत् कपिलं बभ्रु वक्रसुज्वलतुन्दिलम् ।  
जाप्यदण्डधरं दीर्घं नखलोमजटाधरम् ॥

साङ्ख्यम् ।

अर्थशास्त्रं भवेद्भौरं सारिकाचन्दनं शुभम् ।  
अक्षसूत्रं फलं बिम्बदन्तहारं कमण्डलुं ॥

अर्थशास्त्रम् ।

विद्या ॥ ३३ ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

ऋग्वेदस्तु स्मृतौ ब्रह्मा यजुर्वेदस्तु वासवः ।  
सामवेदस्तथाविष्णुः शम्भुश्चाथर्वणो भवेत् ॥  
शिखा प्रजापतिर्ज्ञेयः कल्पो ब्रह्मा प्रकीर्तितः ।  
सरस्वती व्याकरणं निरुक्तं वरुणः प्रभुः ॥  
छन्दो विष्णुस्तथैवाग्निर्ज्योतिषं भगवान् रविः ।  
मीमांसा भगवान् सोमो न्यायमार्गी समीरणः ॥  
धर्मश्च धर्मशास्त्राणि पुराणञ्च तथा मनुः ।  
इतिहासः प्रजाप्यञ्चो धनुर्वेदः शतक्रतुः ॥  
आयुर्वेदस्तथा साक्षाद्देवो धन्वन्तरिः प्रभुः ।  
कलावेदं मही देवी नृत्यशास्त्रं महेश्वरः ॥  
सङ्कर्षणः पञ्चरात्रं रुद्रः पाशुपतं तथा ।  
पातञ्जलमनन्तश्च साङ्ख्यश्च कपिलो मुनिः ॥

अर्थशास्त्राणि सर्वाणि धनाध्यक्षः प्रकीर्तितः ।  
कलाशास्त्राणि सर्वाणि कामदेवो जगद्गुरुः ॥  
अन्यानि यानि शास्त्राणि यत् कर्त्तारिणि प्रचक्षते ।  
स एव देवता तस्य शास्त्रं कार्य्यं च देववत् ॥

अधिदेवता ।

अथ मुनिरूपाणि नय संग्रहे ।

उदासीनाः सोपवीताः कमण्डल्वक्षसूत्रिणः ।  
जटिलाः श्मश्रुलाः शान्ताः आसीना ध्यानतत्पराः ।  
सप्तर्षयो वसिष्ठश्च कार्य्यो भार्य्यासमन्वितः ॥  
गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रश्च कश्यपः ।  
जमदग्निर्वसिष्ठोऽत्रिः सप्त वैवस्वतेऽन्तरे ॥

कृषयः ।

मरीचि-रश्मि-रसो पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।  
प्रचेताश्च वसिष्ठश्च भृगुर्नारद एव च ॥  
जटिलाः श्मश्रुलाः शान्ताः कृशा धमनिसन्तताः ।  
कुसुभाक्षधराः कार्य्यो मुनयो द्विभुजा दश ॥  
नारदो देवगन्धर्वः साक्षसूत्रकमण्डलुः ।  
सेन्यो वै क्षीणया वामभुजमूलोपगूढया ॥

नारदस्य ।

मुनयो भविष्योत्तरात् ।

अगस्त्यः ।

प्रकृत्या काश्चनं कारयित्वा शक्त्या तु शीभितम् ।

पुरुषाकृतिं प्रशान्तञ्च जटामञ्जुलधारिणम् ॥  
 कमण्डलुकारं शिष्यैर्मृगैश्च परिवारितम् ।  
 मृत्युध्रुग्विवहन्तारं दर्भहस्तं वरं मुनिम् ॥

अगस्त्यस्य ।

कर्त्तव्याः शक्ररूपेण भृगवो नाम देवताः ।  
 भुवनो भावनश्चैव सुजन्मः सुजनस्तथा ॥  
 क्रतुः सुवः स्वसुनीम व्यजश्च व्यमुनस्तथा\* ।  
 प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षो द्वादशकस्तथा ।  
 भृगवो नामनिर्दिष्टा देवा द्वादश यज्ञियाः ॥

भृगवः ।

जीवरूपेण कर्त्तव्या देवाश्चाङ्गिरसस्तथा ।  
 आत्मा ह्यायुर्मनो दक्षः पदप्राणस्तथैव च ॥  
 हविषश्च गविष्ठश्च ऋतः सत्यश्च तेजसः ।

अङ्गिरसः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

देवदेवं तथा विष्णुं कारयेन्नरउत्थितम् ।  
 कौस्तभोद्भासितोरस्कं सर्वभरणधारिणम् ॥  
 सजलाम्बुद सञ्ज्ञायं पीतदिव्याम्बरं तथा ।  
 सुखाय कार्याश्वत्वारो वाहवो त्रिगुणास्तथा ॥  
 सौम्ये न्दवदनं पूर्वं नारसिंहमु दक्षिणम् ।  
 कपिलं पश्चिमं वक्त्रं तथा वाराहमुत्तमम् ॥

\* अपुनश्चयेति छचित्पाठः ।

तस्य दक्षिणहस्तेषु बालार्कमुग्रलाभयाः ।  
चर्मसीरवराविन्दु वामे च\* वनमाश्रितः ॥  
कार्याणि विष्णोर्हर्मज्ञ वामहस्तेष्वनुक्रमात् ।

चर्कः, चक्रं 'हन्दुः' ग्रहः ।

विष्णुः ।

एकवक्त्रो हिवाहुश्च गदाचक्रधरः प्रभुः ।

लोकपालविष्णुः ।

एकवक्त्रयतुर्बाहुः सौम्यरूपः सुदर्शनः ।  
पीताम्बरस्य मेघाभः सर्वाभरणभूषितः ॥  
कण्ठेन शुभदेशेन कम्बुतुल्येन राजता ।  
वराभरणयुक्तेन कुण्डलोत्तरभूषिणा ॥  
अङ्गदौ बह्वकेयूरो वनमासाविभूषणः ।  
उरसा कौस्तुभस्त्रिभ्रत् किरीटं शिरसा तथा ॥  
शिरः पद्मःस्तथैवास्त्रं कर्तव्यबाणकर्षिकः ।  
पुष्टिस्त्रिष्टायतभुजस्तनुस्ताम्बनखाङ्गुलिः ॥  
मध्येन त्रिवलीभङ्गशोभितेन सुषारुणा ।  
स्त्रोरुपधारिणी चोणौ कार्या तत्पादमध्यगा ॥  
तत् करस्याङ्घ्रियुगलो देवः कार्यो जनार्दनः ।  
तालास्तरपदन्यासः किञ्चिन्निष्क्रान्तदक्षिणः ॥  
अनुदृश्या महो कार्या देवदर्शितविस्मिता ।  
देवश्च कटिवासेन कार्यो जाम्बवसंविना ॥

\* चापेचेति क्वचित् पाठः ।

वनमाला च कर्त्तव्या देवजान्वलम्बिनी ।  
 यज्ञोपवीतं कर्त्तव्यं नाभिदेशमुपागतम् ॥  
 उत्फुल्लकमलं पाणी कुर्याद्देवस्य दक्षिणे ।  
 वामपाणिगतं शङ्खं शङ्काकारन्तु कारयेत् ॥  
 दक्षिणे तु गदा देवौ तनुमध्या सुलोचना ।  
 स्त्रीरूपधारिणी मुग्धा सर्वाभरणभूषिता ॥  
 पश्यन्ती देवदेवेशं कार्या चामरधारिणी ।  
 कार्यन्तन्मूर्ध्नि विन्यस्तं देवहस्तान्तु दक्षिणं ॥  
 वामभागगतचक्रः कार्यो लम्बोदरस्थः ।  
 सर्वाभरणसंयुक्ता वृत्तविष्कारितेक्षणः ॥  
 कर्त्तव्यचामरकरो देववीक्षणतत्परः ।  
 कार्यं देवकरं रामं विन्यस्तं तस्यमूर्धनि ॥

वसुदेवः ।

वासुदेवस्वरूपेण कार्यः सङ्कर्षणः प्रभुः ।  
 स तु शुक्लवपुःकार्यो नीलवासा यदूत्तमः ॥  
 गदास्थाने च मुशलचक्रस्थाने च साङ्गलम् ।  
 कर्त्तव्यौ तनुमधौ तु नृरूपौ रूपसंयुतौ ॥

सङ्कर्षणः ।

वासुदेवस्वरूपेण प्रद्युम्नश्च तथा भवेत् ।  
 स तु दूर्वाङ्गुरश्यामः सितवासा विधीयते ॥  
 चक्रस्थाने भवेच्चाप गदास्थाने तथा शरम् ।

तथाविधो लोकसंघो यथा मुमक्षसाङ्गसौ ॥

प्रशुभः ।

एतदेव तथा रूपमनिरुद्धस्य कारयेत् ।

पद्मपद्म-वपुषो रक्ताम्बरधरस्य तु ॥

चक्रस्थाने भवेच्चर्म गदास्थानेऽसिरेव च ।

चर्म स्याच्चक्ररूपेण प्राग्दुःखङ्गो विधीयते ॥

चक्रादीनां स्वरूपाणि किञ्चित्पूर्वं सुदर्शयेत् ।

रम्याण्यायुध-रूपाणि चक्रादीन्येव यादव ॥

वामपार्श्वगताः कार्य्या देवानां प्रवराध्वजाः ।

सुपताकायुता राजन् यष्टिस्त्रास्ते यथेरितम् ॥

अनिरुद्धः ।

विश्वकर्म्मयास्त्रात् ।

लक्ष्मीनारायणो कार्य्यो संयुक्तो दिव्यरूपिणो ।

दक्षिणस्या विभोर्मूर्त्तिर्लक्ष्मीर्मूर्त्तिस्तु वामतः ॥

दक्षिणः कण्ठलम्बोऽस्या वामो हस्तः सरोजभृत् ।

विभोर्वामकरो लक्ष्म्याः कुक्षिभागस्थितः सदा ॥

सर्वावयवसम्पूर्णा सर्वास्त्रधारभूषिता ।

सुष्ठुनेत्र कपोलास्त्रा रूपयौवनसंयुता ॥

सिद्धिः कार्य्या समीपस्था चामरपाद्विषी शुभा ।

कर्त्तव्यं वाहनं सव्ये देवाधोभागं सदा ॥

गङ्गचक्रधरो तस्य द्वौ कार्य्यौ पुरुषौ पुरः ।

वामनो हार, केयूर, कीरीट, मणिभूषणौ ॥

उपासको समीपस्थो प्रभोर्ब्रह्मशिवात्मको ।  
रसनां योगपट्टञ्च शिखामन्त्रलिमास्थितौ ॥

लक्ष्मीनारायणौ ।

पद्मासनसमासीनः किञ्चिच्छीलितलीचनः ।  
घोषाये दत्तवृत्तिश्च श्वेतपद्मोपरिस्थितः ॥  
वामदक्षिणगौ हस्तौ उत्तानावेकभागगौ\* ।  
तत्करवयपार्श्वस्थे पङ्केद्वहमहागदे ॥  
जर्ब करद्वये तस्य पाञ्चजन्यः सुदर्शनः ।  
योगस्वामी स विज्ञेयः पूज्यो मोक्षार्थीयोगिभिः ॥

योगेश्वरः ।

सिद्धार्यसंहितायां ।

वासुदेवो गदा-शङ्ख-चक्र-पद्मधरो मतः ।  
पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते नारायणः क्रमात् ॥  
गदां चक्रं तथा शङ्खं पद्मं वहति माधवः ।  
चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदाञ्च पुरुषोत्तमः ॥  
पद्मं कौमोदकीं-शङ्खं चक्रं धत्ते त्वधोक्षजः ।  
सङ्कर्षणो गदा, शङ्ख, पद्म, चक्र, धरः स्मृतः ॥  
चक्रं गदां पद्मशङ्खौ गोविन्दो धरते भुजैः ।  
गदां पद्मं तथा शङ्खं चक्रं विष्णुर्विभर्ति यः ॥  
चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः ।  
गदां सरोजं चक्रञ्च शङ्खञ्च सऽच्युतः सदा ॥

\* वामभागगौ इति पुरुषानन्दः ।

पद्मं कीमोदकीं चक्रमुपेन्द्रः गङ्गमुदहेत् ।  
 चक्रं गङ्गं गदां पद्मं धरः प्रयुज्य उच्यते ॥  
 पद्मं कीमोदकीं गङ्गचक्रान्धत्ते त्रिविक्रमः ।  
 गङ्गचक्रं गदां पद्मं वामनो वहते सदा ॥  
 पद्मचक्रं गदां गङ्गं श्रीधरो धरते भुजैः ।  
 चक्रं पद्मं तथा गङ्गं नरसिंहो विभक्तिं यः ॥  
 पद्मं सुदर्शनं गङ्गं गदान्धत्ते जनार्दनः ।  
 अनिरुद्धचक्र-गदा-गङ्ग-पद्म-ससङ्गजः ॥  
 हवीकेयो गदाचक्रं पद्मं गङ्गं च धारयेत् ।  
 पद्मनाभो वहेच्छङ्खं पद्मं चक्रं गदां तथा ॥  
 पद्मचक्रं गदां गङ्गं धत्ते दामोदरस्तथा ।  
 गङ्गचक्रं सरोजचक्रं गदां वहति यो हरिः ॥  
 गङ्गं कीमोदकीं पद्मं चक्रं विष्णुर्विभक्तिं यः ।  
 एताव मूर्तयो ज्ञेया दक्षिणाधः करक्रमात् ॥  
 वासुदेवादिवर्णाः स्युः षट्षड्ङ्गे ते तदाश्रयाः ।

चतुर्विंशतिमूर्त्तीनां ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

हंसो मत्स्यस्तथा कूर्मः कार्यास्तद्वृषधारिणः ।  
 शङ्खो मत्स्यस्तु कर्तव्यो देवदेवो जनार्दनः ॥

मत्स्यकूर्मौ ।

ऐश्वर्यमनिरुद्ध वराहो भगवान् हरिः ।

ऐश्वर्यशक्त्या दंष्ट्रापससुद्धतवसुधरः ॥



नृवराहोऽथवा कार्यः शेषोपरिगतः प्रभुः ।  
 शेषस्तुर्भुजः कार्यः चारुरत्नफणान्वितः ॥  
 आचर्योत्फुल्लनयनो देववीक्षणतत्परः ।  
 कर्त्तव्यो सौरमुशलो करयोस्तस्य यादव ॥  
 सर्पभोगश्च कर्त्तव्यस्तथैव रचिताञ्जलिः ।  
 आलौठस्थानसंस्थान स्तत् पृष्ठे भगवान् भवेत् ॥  
 वामारन्निगता तस्य योषिद्वृषा वसुन्धरा ।  
 नमस्कारपरा तस्य कर्त्तव्या द्विभुजा शुभा ॥  
 यस्मिन् भुजे धरा देवो तत्र शङ्खकरो भवेत् ।  
 अन्ये तस्य कराः कार्य्याः पञ्चचक्रगदाधराः ॥  
 हिरण्याक्षभिरञ्छेदचक्रोद्धृतकरोऽथवा ।  
 सृतोद्धृतहिरण्याक्षः सुमुखो भगवान् भवेत् ॥  
 मूर्त्तिमन्तमनैः शिरः हिरण्याक्षं विदुर्वुधाः ।  
 ऐश्वर्येणाविनाशेन स निरस्तोरिमहान् ॥  
 नृवराहोऽथवा कार्यो ध्याने कपिलवत् स्थितः ।  
 द्विभुजस्त्वथवा कार्यः पिण्डनिर्व्वपनोद्यतः ॥  
 समग्रक्रोडरूपेण बहुदानवमध्यगः ।  
 नृवराहोवराहश्च कर्त्तव्यः क्षाविदारणः ॥

वराहस्य ।

य एवं भगवान्विष्णुर्नरसिंहवपुर्द्वरः ।  
 ध्यानविधिः स एवोक्तः परमज्ञानवर्द्धनः ॥  
 पीनस्कन्धकटिग्रीवः कृशमध्यः कृशीद्वरः ।

सिंहाननी नृदेहस्य नीलवासाः प्रभान्वितः ।  
 घालीठस्थानसंस्थानः सर्वाभरत्नभूषितः ।  
 ज्वालामालाकुलमुखो ज्वालाकेसरमण्डलः ॥  
 हिरण्यकशिपीर्वचः पाटी यन्त्रखरैः खरैः ।  
 नीलोत्पलाभः\* कर्त्तव्यो देवजानुगतस्तथा ॥  
 हिरण्यकशिपुर्देवस्तमज्ञानं विदुर्बुधाः ।

नरसिंहः ।

कर्त्तव्यो वामनो देवः शङ्खटैर्गात्रपर्वभिः ।  
 पीनगात्रस्य कर्त्तव्यो दण्डो बाध्यनीयतः ।  
 दूर्वाश्यामस्य कर्त्तव्यः कृष्णाजिनधरस्तथा ॥

वामनस्य ।

सजलाम्बुदसङ्काश-स्तथाकार्यस्त्रिविक्रमः ।  
 दण्डपाशधरः कार्यः शङ्खचक्रगदाधरः ॥  
 शङ्खचक्रगदापद्माः कार्यास्तस्य सुरुषिणः ।  
 निर्देहास्ते न कर्त्तव्या शेषं कार्यन्तु पूर्वतः ॥  
 एकोर्ध्ववदनः कार्यो देवो विस्फारितेक्षणः ॥

त्रिविक्रमः ।

कार्यस्तु भार्गवो रामो जटामण्डलदुहंशः ।  
 हस्तोऽस्य परशुः कार्यः कृष्णाजिनधरस्य तु ॥

परशुरामः ।

\* नीलोत्पलाच्च इति पुस्तकान्तरेषाढः ।

रामो दायरविः कार्यो राजलक्ष्मणपालितः\* ।  
 भरतो लक्ष्मणश्चैव यत्नतश्च महाययाः ।  
 तत्रैव सर्वे कर्त्तव्याः किन्तु भौक्तविवर्जिताः ॥

रामादयः ।

लक्ष्मणधरः कार्यो नीलोत्पलदलच्छविः ।  
 इन्द्रीवरधरा, कार्यो तस्य साचाच्च रुक्मिणी ॥

लक्ष्मणः ।

सौरपाणिर्बलः कार्यो मुगली चैव कुण्डली ।  
 श्वेतोऽतिनीलवसनो मदादक्षितलोचनः ॥

वल्लभद्रः ।

चापवाचधरः कार्यः प्रद्युम्नश्च सुदर्शनः ।  
 राजकिन्दमणिग्रामः† श्वेतवासा मदीत्कटः ॥

प्रद्युम्नः ।

कामदेवस्तु कर्त्तव्यो रूपेणाप्रतिभो भुवि ।  
 अष्टबाहुः प्रकर्त्तव्यः शङ्खपद्मविभूषणः ॥  
 चापवाचकरश्चैव मदादक्षितलोचनः ।  
 रतिः प्रीतिस्तथा शक्तिर्मदशक्तिस्तथोज्ज्वला ॥  
 चतस्रस्तस्य कर्त्तव्याः पद्मो रूपमनोहराः ।  
 चत्वारश्च शरास्तस्य कार्यो भार्यास्तनोपगाः ॥

\* राजलक्ष्मणश्च रति पाठान्तरं ।

† इन्द्रीवरधरा रति पाठान्तरं ।

केतुव मकरः कार्यः पञ्चवाचसुखोमहान् \* ।

कामः ।

कर्त्तव्यवानिद्वोऽपि खड्गवर्षधरः प्रभुः ।

साम्बः कार्यो गदाहस्तः सुरूपव विप्रवतः ।

साम्बानिद्वो कर्त्तव्यो पद्माभी रत्नवाससो ।

अनिद्व साम्बयोः ।

पद्मपञ्चागोराभा कर्त्तव्या देवकी तथा ।

देवकी ।

मधूकपुष्पमच्छाया यशोदापि सदा भवेत् ।

यशोदा ।

गोपालप्रतिमां कुर्यात् वेषवादनतत्पराम् ।

वर्हापौडां घनश्यामां द्विभुजामूर्धसंस्त्रिताम् ॥

गोपालस्य ।

काषायवस्त्रसम्प्रीतः स्नाम्बसंस्त्रचीवरः ।

पद्मासनस्यो द्विभुजो ध्यायी बुद्धः प्रकीर्तितः ॥

बुद्धः ।

खड्गगीयतकरः क्रुद्धो हयारुढो महाबलः ।

खेच्छोच्छेदकरः कल्की द्विभुजः परिकीर्तितः ॥

कल्की ।

दूर्वाश्यामो नरः कार्यो द्विभुजश्च महाबलः ।

\* खड्गवर्षधरः कार्यः पञ्चवाचसुखोमहानि पुच्छकाकरे ।

नारायणश्चतुर्बाहुर्नीलोत्पलदलच्छविः ॥  
 तयोर्मध्ये तु वदरी कार्या फलविभूषणा ।  
 वदर्यामवनो कार्यावचमालाधरावभौ ॥  
 अष्टचक्रे स्थितो यानेभूतयुक्ते मनोरमे ।  
 कृष्णाजिनधरो दान्तो जटामण्डलधारिणौ ॥  
 पादेन चैकेन रथस्थितेन  
 पादेन चैकेन च जानुनेन ।  
 कार्यो हरिश्चात्र नरेण तुल्यः  
 कृष्णोपि नारायणतुल्यमूर्तिः ।

नरनारायण, हरि, कृष्णाः ।

मूर्तिमान् पृथिवोहस्तन्यस्तपादः सितच्छविः ।  
 नीलाम्बरधरः कार्यो देवो हयशिरोधरः ॥  
 विन्ध्यात् सङ्कर्षणांशेन देवो हयशिरोधरः ॥  
 कर्णव्योऽष्टभुजो देवः तत्करेषु चतुर्थतः ॥  
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं स्वाकारङ्कारयेद्बुधः ।  
 चत्वारश्च कराः कार्या वेदानां देहधारिणः ।  
 देवेन मूर्द्ध्नि विन्यस्ताः सर्वाभरणधारिणः ॥

हयघ्रीवः ।

प्रसृजं विद्धि वैराग्यात् कापिलं तनु\* मास्थितः ।  
 मध्ये तु करकः कार्यस्तस्योत्सङ्गतः परः ॥

\* कापिलो विद्धिमिति पाठाकर ।

दीर्युगं चापरं तस्य शङ्खचक्रधरं भवेत् ।  
 पद्मासनीपविष्टश्च ध्यानसंमौलितेक्षणः ॥  
 कर्त्तव्यः कपिलो देवो जटामण्डलमग्नितः\* ।  
 वायुसंरोधपीनासः पद्माङ्गचरणद्वयः ॥  
 मृगाजिनधरो राजन् श्मश्रुयज्ञोपवीतवान् ।  
 विभुर्मन्त्रमहापद्मकलिकासंस्थितः प्रभुः ॥  
 वैराग्यभावेन महानुभावो  
 ध्यानस्थितः स्वप्नरमं पदन्तत् ।  
 ध्यायंस्तथास्ते भुवनस्य गोप्ता  
 साङ्गाप्रवक्ता पुरुषः पुराणः ॥

कपिलः ।

क्षमः क्षणतनुर्व्यासः पिङ्गलोऽतिजटाधरः ।  
 सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो वैशम्पायन एव च ।  
 तस्य शिष्याश्च कर्त्तव्याश्चत्वारः पारिपार्श्विकाः ॥

व्यासः ।

गौरस्तु कार्त्तव्या वात्सीकिस्तेजोमण्डलदुर्द्धमः ।  
 तपस्वभिरतः शान्तो न क्षयो न च पीवरः ॥

वात्सीकिः ।

वात्सीकिरूपं सकलं दत्तात्रेयस्य धारयेत् ।  
 धन्वन्तरिः सुकर्त्तव्यः सुरूपः प्रियदर्शनः ॥  
 करद्वयगतबाह्व्यः सावृतः कलशो भवेत् ।

\* जटामण्डलदुर्द्धम इति पुष्कलाकरे पाठः ।

धन्वन्तरिः ।

जलमध्यगतः कार्यः\* शेषपक्षगदर्शनः ।  
 कषापुष्पमहारजदुर्निरीक्षशिरोधरः ॥  
 देवदेवस्तु कर्त्तव्यस्तत्र गुप्तस्तुर्भुजः ।  
 तथापरस्य कर्त्तव्यः शेषभोगाङ्गसंस्थितः ॥  
 एकपादोऽस्य कर्त्तव्यो लक्ष्म्युत्पन्नगतः प्रभोः ।  
 तथापरस्य कर्त्तव्यस्तत्र जानौ प्रसाधितः ॥  
 कर्त्तव्यो नामिदेशस्तथातस्यापरः करः ।  
 तथैवान्यः करः कार्यो देवस्तु शिरोधरः ॥  
 सन्तानमन्त्ररौधारी तथैवास्यापरो भवेत् ।  
 नाभिसरसिसम्भूते कमले तस्य यादव ॥  
 सर्वपृथ्वीमथो देवः प्राम्बत्कार्यः पितामहः ।  
 नासलज्जौ च कर्त्तव्यौ पद्मस्तु मधुकैटभौ ॥

नृरूपधारीषि भुजङ्गमस्य  
 कार्यान्यथास्त्राणि तथा समीपे ।  
 एतत्तवापे यदुपुङ्गवाग्रं  
 देवस्तु रूपं परमस्य तस्य ॥

जलशायिनः ।

तार्क्ष्यो मरकतप्रस्थः कोशिकाकारनासिकः ।  
 चतुर्भुजस्तु कर्त्तव्यो वृत्तनेत्रमुखस्तथा ॥  
 वृद्धो बजानुचरस्यः पद्मद्वयविभूषितः ।

\* जलमध्यगतः कार्यः इति याज्ञिकान्न ।

प्रभासंस्थानसौवर्णकलापेन विराजितः ॥  
 कृत्वा पृथक्कुम्भान् करयोस्तस्य कारयेत् ।  
 करद्वयान् कर्त्तव्यं तथा विरचिताञ्जलि ॥  
 यदास्य भगवान् पृष्ठे कृतकुम्भधरो करो ।  
 न कर्त्तव्यो तु कर्त्तव्यो देवपादधरो शुभो ॥  
 किञ्चिज्जम्बोदरः कार्यः सर्वाभरणभूषितः ।

गरुडः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

देवदेवं महादेवं वृषारूढान् कारयेत् ।  
 तस्य वक्त्राणि कार्याणि पञ्च यादवनन्दन ॥  
 सर्वाणि सोम्यरूपाणि दक्षिणं विकटं मुखम् ।  
 कपालमालिनं भीमं जगत्संहारकारकम् ॥  
 त्रिनेत्राणि तु सर्वाणि वदनं तूत्तरं विना ।  
 जटाकलापे महति तस्य चन्द्रकला भवेत् ॥  
 तस्योपरिष्ठाद्वदनं पञ्चमन्तु विधीयते ।  
 यज्ञोपवीतं च तथा वासुकिं तस्य कारयेत् ॥  
 दशबाहुस्तथा कार्या देवदेवो महेष्वरः ।  
 अक्षमालानिमूलं च चर्मदण्डमथोत्पलम् ॥  
 तस्य दक्षिणहस्तेषु कर्त्तव्यानि महाभुज ।  
 वामे च मातुलाङ्गुलं चापादर्शं कमण्डलुम् ॥  
 तथा चर्म च कर्त्तव्यं देवदेवस्य मूलिनः ।  
 वचस्तथास्य कर्त्तव्यं चन्द्रांशुसदृशप्रभः ॥



रुद्रः ।

ईशस्तत्पुरुषा घोरा वामजातक्रमेण तु ।  
 सितपीतकण्ठरक्ताश्चतुर्वर्णाः प्रकीर्त्तिताः ॥  
 पञ्चवक्त्राः स्मृताः सर्वे दशदीर्घाभूषिताः ।  
 खड्ग, खेट, धनु, बाण, कमण्डल्वस्त्रसूत्रिणः ॥  
 वराभयकरोपेताः शूलपङ्कजपाणयः ।

वामो, वामदेवः ।

जातः, सद्योजातः ईशानादि पञ्चमूर्त्तयः ।  
 सर्वो भीमो महादेवः रुद्रः पशुपतिर्भवः ।  
 उग्र ईशान इत्यष्टौ मूर्त्तिर्या शिवसन्निभा ॥  
 मृगाङ्गचूडामणयो जटामण्डलमण्डिताः ।  
 चिनेत्रा वरखट्वाङ्गचिशूलवरपाणयः ॥

मूर्त्तियाष्टकम् ।

अर्धं देवस्य नारी तु कर्त्तव्या शुभलक्षणा ।  
 अर्धं तु पुरुषः कार्यः सर्वलक्षणभूषितः ॥  
 ईश्वरार्धे जटाजूटं कर्त्तव्यं चन्द्रभूषितम् ।  
 उमार्धे तिलकं कार्यं श्रीमन्मलकं तथा ॥  
 भस्मोद्बलितमर्धं तु अर्धं कुङ्कुमभूषितम् ।  
 नागोपवीतिनं चार्धमर्धं हारविभूषितं ॥  
 वामार्धे तु स्नानं कुर्यात् वनं पीनं सुवस्तु लम् ।  
 उमार्धे तु प्रकर्त्तव्यं सुवस्त्रेण च वेष्टितम् ॥

मेषाणां दापयेत्तत्र वज्रवैदूर्यभूषिताम् ।  
 अर्धलिङ्गं महेशार्धं सर्पमेखकमण्डितम् ॥  
 पादश्च देवदेवस्य समपद्मीपरिस्थितम् ।  
 सालक्तकं स्मृतं राममञ्जनेन विभूषितं ॥  
 त्रिशूलमक्षसूत्रञ्च भुजयोः सव्ययोः स्मृतम् ।  
 दर्पणक्षीत्पलं कार्यं भुजयोरपसव्ययोः ॥

अर्धनारीश्वरः ।

एवमेव दिक्पालेशानः ।

दक्षेण सुद्रां प्रतिपादयन्तं  
 सिताक्षसूत्रं च तथोर्ध्वभागे ।  
 वामे च पुस्तामखिलागमाद्यां  
 विभ्राणमूर्ध्वेन सुधाधरं च ॥  
 सिताम्बुजस्थं सितवर्णमीशं  
 सिताम्बरालेपनमिन्दुमौलिम् ।  
 ज्ञानं मुनिभ्यः प्रतिपादयन्तं  
 तं दक्षिणामूर्त्तिमुदाहरन्तं ॥

दक्षिणामूर्त्तिः ।

युग्मं स्त्रीपुरुषं कार्यं तमेशौ दिव्यरूपिणौ ।  
 अष्टवक्त्रं तु देवेशं जटाचन्द्रार्धभूषितम् ॥  
 द्विपाणिं द्विभुजां देवीं सुमध्यां सुपयोधराम् ।  
 वामपाणिन्तु देवस्य देव्याः स्कन्धे नियोजयेत् ॥  
 दक्षिणन्तु चरं शशीक्षत्पलेन विभूषितम् ।

देव्यास्तु दक्षिणं पाणिं स्नात्वे देवस्य कल्पयेत् ।  
वामपाणौ तथा देव्या दर्पणं दापयेन्द्भम् ॥

इति उमामहेश्वरी ।

कार्यं हरिहरस्यापि दक्षिणाहं सदाशिवः ।  
वाममर्धं हृषीकेशः श्वेतनीलाकृतिः क्रमात् ॥  
वरं त्रिशूलं चक्राब्जधारिणो बाहवः क्रमात् ।  
दक्षिणे वृषभः पार्श्वे वामभागे विहङ्गराडिति ॥

हरिहरमूर्तिः ।

दिग्वर्णा जटिलाः चारुः पुर त्रिशूलधारिणः ।  
पुटाञ्जलिकराः सर्वे विश्वे शास्त्रैक वक्त्रकाः ॥  
अनन्तश्च त्रिमूर्तिश्च सूक्ष्मः श्रीकण्ठ एवच ।  
शिवः शिखण्डेकनेत्र एकरुद्रश्च ते क्रमात् ॥

विद्येश्वराः ।

विश्वकर्मा शास्त्रात् ।

अथ रुद्रान् प्रवक्ष्यामि बाहुषीद्वयकान्वितान् ।  
अजो नामा महाबुद्धो धर्मे शूलमबाहुधम् ॥  
कपालं उमरुं सर्पं मुहुरश्च सुदर्शनम् ।  
अक्षसूत्रमयो दक्षे तथा वामे कराष्टके ॥  
तर्जनी मूर्ध्नि तस्तत्र खट्वाङ्गस्तदधः करे ।  
गदां च पट्टिशं घण्टां शक्तिं परशुकुण्डिकाः ॥

अजैकपदः ॥ १ ॥

एकपादाभिधो विभ्रत द्वादशार्धाद्वहिः शरम् ।  
चक्रं उमरुकां शूलं सुन्नरं तदधोवरम् ॥  
अक्षसूचमधो वामे खट्वाङ्गस्योर्ध्वं दक्षके ।  
धनुर्वण्डं कपालञ्च कौस्तुभं तर्जनीघटम् ॥  
परशुञ्च क्रमावत्ते धत्ते वाङ्महर्कोत्थिति\* ।  
अनेकभोगसम्पत्तिं कुर्वते यजनात् सदा ॥

एकपादः ॥ २ ॥

अहिर्बुध्नो गदां चक्रं चण्डी उमरुसुन्नरी ।  
शूलकुशाक्षमालाञ्च दक्षोर्ध्वार्धःकरः क्रमात् ॥  
तोमरं पट्टिशं चर्म कपालं तर्जनीघटम् ।  
शक्तिः परशुकं वामे दक्षवन्दारयत्यसौ ॥

अहिर्बुध्नः ॥ ३ ॥

विरूपाक्षस्ततः खड्गं शूलं उमरुकाङ्कुशम् ।  
सर्पं चक्रं गदामक्षसूचं विभ्रत् काराष्टके ॥  
खेटं खट्वाङ्गकं शक्तिं परशुं तर्जनीघटं ।  
चण्डिकापोलकौ चेति वामार्धादिकराष्टके ॥

विरूपाक्षः ॥ ४ ॥

रेवतो दक्षिणे चापं खड्गशूलं गदां मर्द्दी ।



पङ्कजं परशुं घण्टां पट्टिशं तर्जनीं धनुः ।  
खट्वाङ्गं कारयेत्पात्रं वामेऽष्टकरपङ्कजे ॥

सुरेश्वरः ॥ ८ ॥

जयन्ती दशमी रुद्रोप्यङ्गुशं चक्र-मुद्गरम् ।  
शूला-हि ङमरुं वाणमजसूत्रं यमेत्विति ॥  
गदा-खट्वाङ्ग-परशुं कपालं शक्ति-तर्जनीं ।  
धनुः कुण्डी-सूचीर्द्वादि वामवाङ्गष्टके दधत् ॥

जयन्तः ॥ १० ॥

अथापराजितो दधे तोमरं खड्गमङ्गुशम् ।  
शूला-हि-चक्र-ङमरु-मद्यमालां दधत् क्रमात् ॥  
शक्तिं खेटं गदां पात्रं तर्जनीं पट्टिशङ्गजं ।  
घण्टामुत्तरतश्चाथ धारयन्पूर्वमादितः ॥

अपराजितः ॥ ११ ॥

अजेकपादहिर्ब्रध्नः विरूपाक्षश्च रैवतः ।  
हरश्च बहुरूपश्च त्राम्बकश्च सुरेश्वरः ॥  
रुद्रा एकादश प्रोक्ता जयन्तश्चापराजितः ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

कुमारः वरमुखः कार्यः शिखण्डिकविभूषणः ।  
रक्ताम्बरधरः कार्यो मयूरवरवाहनः ॥  
कुङ्कुटश्च तथा घण्टा तस्य दक्षिणहस्तयोः ।  
पताका वैजयन्ती च शक्तिः कार्य्या च वामयोः ॥

स्नान्दः ।

अथातो रूपनिर्माणं वक्ष्येऽहं भैरवस्य तु ।  
 लम्बोदरस्तु कर्त्तव्यं वृत्तपिङ्गललोचनं ॥  
 दंष्ट्राकारालवदनं फुल्लनासापुटस्तथा ।  
 कपालमालिनं रौद्रं सर्वतः सर्पभूषणम् ॥  
 व्यालेन त्रासयन्तश्च देवीं पर्वतनन्दिनीं ।  
 सज्जलाम्बुदसङ्काशं गजचर्मोत्तरच्छदम् ॥  
 बहुभिर्बाहुभिर्व्याप्तं सर्वायुधविभूषणम् ।  
 वृहत्शालप्रतीकाशैस्तथा तीक्ष्णनखैः शुभैः ।  
 साचौकतमिदं रूपं भैरवस्य प्रकीर्तितम् ॥

भैरवः ।

महाकालस्य कथितमेतच्चै भैरवं सुखम् \* ।  
 देवीत्रासनकथास्य करे कार्य्यश्च पद्मगः ।  
 नचास्य पुरतः कार्य्यं देवी पर्वतनन्दिनी ॥  
 शक्ता न कार्य्यस्य तथा नरक्ता  
 समीपतो माहृगणप्रधाने ।  
 कार्य्यं तथा या परिवर्द्धमस्य  
 गणाश्च कार्य्या वदुरूपरूपकाः ॥

महाकालः ।

नन्दी कार्य्यस्तिनेत्रस्तु चतुर्वर्द्धुर्ध्वहाभुजः ।

\* मेतदेव चवण्मुचमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सिन्दूरारुणसङ्काशो व्याघ्रचर्मपरिच्छदः ॥  
त्रिशूलभिन्दिपाले च करयोस्तस्य कारयेत् ।  
शिरोगतं दृतीयन्तु तर्जयन्तं तथापरम् ॥  
भालोकयानं कर्तव्यं दूरादागमिकञ्जनम् ।

नन्दी ।

अनेनैव तु रूपेण वीरभद्रं विदुर्व्युधाः ।

वीरभद्रः ।

ज्वरस्त्रिपादः कर्षव्यस्त्रिनेत्रैर्वदनैस्त्रिभिः \* ।  
भस्मप्रहरणो रुद्रस्त्रिबाहुर्व्याकुलेक्षणः ॥

ज्वरः ।

विश्वकर्माशास्त्रात् ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि वसुरूपाणि ते जय ।  
पद्माक्ष-मालिके तस्य दक्षवामकरद्वये ॥  
सौर-शक्तौ दधानोऽयं धरास्थो वसुरादिमः ।  
मालां पुष्करवीजोत्थां चक्रं शक्तिं कमण्डलुम् ॥  
दक्षाधरादिसव्येन यस्य स्युः स ध्रुवो मतः ।  
सुक्ताफलकृतामाला पङ्कजं शक्तिरङ्गुशः ॥  
स वसुः कीर्त्तितो वत्स सोमनामेति वै बुधैः ।  
सव्यवामोर्ध्वगौ यस्य करो स्तः शक्तिसंयुतौ ॥  
सौरा-ङ्गुशान्वितौ चाधः स भवेदापसंश्रकः ।

\* ज्वरस्त्रिपादस्त्रिभिः चक्रभुजो नवकोचन इति पाठान्तरं ।



अक्षमालोपवीत्यूर्ध्वं शृणुशक्तिकरावधः ॥  
 यस्य स्तः सोऽनिलाख्यः स्थाण्डुभदः पञ्चमो वसुः ।  
 सुवाक्षमालिको दक्षे वामे शक्ति कपालभृत् ॥  
 सव्योर्द्धादिक्लमाद्योसौ नलाख्यस्तु वसुः स्मृतः ।  
 खट्वाङ्गु गधरः सव्ये शक्ति-खेटकरो गन्धतः ॥  
 प्रत्यूषाख्यो वसुखायं सप्तमः परिकीर्तितः ।  
 सव्ये दण्डकपालोसौ वामे तु शृणु-शक्तिकः ॥  
 शुभदः कीर्तितखायं प्रभासो-वसुरष्टमः ।  
 एते सर्वे समाख्याता नवकाञ्चनसन्निभाः ॥  
 धरोध्रुवश्च सोमः स्यादापद्यैवा निलोनलः ।  
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च\* वसवोष्टौ प्रकीर्तिताः ॥

इति वसुरूपनिर्माणम् ।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि सूर्यभेदांस्तु ते जय ।  
 यावत् प्रकाशकः सूर्यो जायते मूर्तिभिर्यथा ॥  
 दक्षिणे पौष्करौ माला करे वामे कमण्डलुः ।  
 पद्माभ्यां शोभितकरा सा धात्री प्रथमा स्मृता ॥  
 शूलं वामकरे चास्याः दक्षिणे सोम एव च ।  
 मित्रा नाम चिनयना कुशेशयविभूषिता ॥  
 प्रथमे तु करे चक्रं† तथा वामे च कौमुदी ।  
 मूर्तिर्भणिमयी ज्ञेया सपद्मैः पाणिपद्मैः ॥

\* प्रभासश्चेति पाठान्तरं ।

† वज्रमिति पुस्तकान्तरे ।

अक्षमाला करे सव्ये चक्रं वामे प्रतिष्ठितम् ।  
 सा मूर्त्तिरौद्री ज्ञातव्या प्रधानापन्नभूयिता ॥  
 चक्रं तु दक्षिणे यस्या वामे पाशः सुशोभनः ।  
 सा वारुणी भवेन्मूर्त्तिः पद्मव्ययकरहया ॥  
 कमण्डलुर्दक्षिणतोऽमाला चाक्षमयी भवेत् ।  
 सा भवेत् सन्नता सूर्यमूर्त्तिः पद्मविभूयिता ॥  
 यस्या दक्षिणतः शूलं वामहस्ते सुदर्शनः ।  
 भगमूर्त्तिः समाख्याता पद्महस्ता शुभा जय ॥  
 अथ वामकरे माला त्रिशूलं दक्षिणे कृतम् ।  
 विवस्वन्मूर्त्तिरेवास्याः पद्मलाञ्छनलक्षिता ॥  
 पूषाख्यस्य भवेन्मूर्त्तिर्द्दिभुजा पद्मलाञ्छिता ।  
 सर्वपापहरा ज्ञेया सर्वलक्षणलक्षिता ॥  
 दक्षिणे तु गदा यस्या वामे चैव सुदर्शनः ।  
 पद्मव्यया तु सावित्री मूर्त्तिः सर्वार्थसाधनी ॥  
 सुचं च दक्षिणे हस्ते वामे होमजकीलकं ।  
 मूर्त्तिरुवाङ्गी भवेदस्य पद्मरुद्धकरहया ॥  
 सुदर्शनकरा सव्ये पद्महस्ता तु राभतः ।  
 एषा स्यात् द्वादशी मूर्त्तिर्विष्णोरमिततेजसः ॥  
 धाता, मित्रो, र्यमा रुद्रो वरुणः सूर्य एव च ।  
 भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः † ॥

\* ऽक्षमालाचैववासत इति पाठान्तरं ।

† धातार्यमाचमिवच वरुणोऽशोभनकथा ।

इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्याप्तो दशमः स्मृतः ।

नतस्वाहा तथा विष्णुरजयन्तो जयन्वजः इति पुनश्चाकरे पाठः ।

एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादशउच्यते ।

इति द्वादशादित्यरूपनिर्माणम् ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि रूपाणि मरुतां तव ।

अक्षमालाम्बुजे दक्षे वामे कुण्डोर्ध्वजान्वितः ॥

श्वसनाख्यो भवेदेवं साधकानां सुसिद्धिदः ।

चक्राक्ष मालिका पात्र ध्वजयुक् स्पर्शनाभिधः ॥

कपाल ध्वजपाशाङ्ग-धारको वायुनामकः ।

मातरिखा कपाला-ङ्ग-ध्वज-पात्र-करो मतः ॥

ध्वजाक्षसूत्र-पात्राङ्गं विभ्राणः स्यात्तद्वागतिः ।

ध्वजा-सि-ढेट-पात्राणि धारयन्तु<sup>१</sup> महाबलः ॥

ध्वज-पात्र-कपाला-ङ्ग-संयुतो बलवर्द्धनः ।

पात्रा-क्षसूत्र पाशा-ङ्ग-धारकः पूषदशकः ॥

अक्षसूत्र-गदा-कम्ब-ध्वजी-गन्धवहाभिधः ।

कपाल-ध्वज-पात्रा-ङ्ग-हस्तको गन्धवाहकः ॥

ज्ञान मुद्राक्ष सूत्राङ्ग ध्वजहस्तो निलो मतः ।

अक्षमाला-सुनीला ङ्ग-ध्वज-कम्बु धराशुगः ॥

ध्वज-वाण-धनुः कुण्डो-करयुक् सुमुखी<sup>२</sup> भवेत् ।

ध्वजा-ङ्ग-पात्र-मुद्राणि धारयेत् ककराभिधः ॥

अङ्गा-क्षमालिका-पात्र-ध्वज-हस्तः समीरणः ।

ध्वजपात्रघनाङ्गानि विभ्राणस्तु समीरकः ॥

अक्ष सूत्र ध्वजा,ङ्गानि सुखं<sup>३</sup> विभ्रत्यनुत्तमः ।

<sup>१</sup> सुरस इति पाठान्तरं

अक्षमाला-ध्वजा-जानि धारयन्नास्ताभिधः ॥

कं शिरः ।

पथ्य-क्षसूत्र-पाशा-ज-संयुतो नागयोनिजः ।  
 ध्वज-मुण्डा-क्षपात्री-स्वाज्जगत्प्राणाभिधः स्मृतः ॥  
 ध्वज सूत्र सपाशा-ज-संयुतः पावनाभिधः ।  
 खट्वाङ्ग-ध्वज-खेटानि विभ्राणो वातसंज्ञकः ॥  
 ध्वजा-क्षकृतपात्राणि धारयन्तु प्रभञ्जनः ।  
 अक्षसूत्र ध्वजा-जा-हि-पाणियुक्त्वनामकः ॥  
 शूला-ज-ध्वज-पात्राणि नभस्त्रानिति धारयन् ।  
 ध्वजा-कुशा-क्ष-मुण्डानि विभ्राणोऽतिबलो मतः ॥  
 सध्वजा-म्बु-ज-पात्राङ्गस्तरस्त्रीनाम कीर्त्तितः ।  
 दण्ड मुण्ड ध्वजा-जानि धारयन् द्वादशो मतः ॥  
 ध्वजा-क्ष-तर्जनी-पात्र पाणि युग् देवयक्षकः ।  
 अक्षमाला कुठारा-ज-ध्वज युग्माक्षजाह्वकः\* ॥  
 घण्टा-क्ष-ध्वज-मुण्डानि धारयन्धराभिधः ।  
 वोधिपञ्चव-सूत्रा-ज-ध्वज-हस्तः सदीर्घदृक् ॥  
 अक्ष सूत्र-ध्वजा-शोकपात्र-युक्मतिरोधनः ।  
 पाणिको नाम विघ्ने यो वलाक्षध्वज मुण्डयुक् ॥  
 ध्वजाक्ष घटपात्राणि धारयन् साधकोमतः ।  
 बीजपूरध्वजाक्षसंयुतो विश्वपूरकः ॥  
 घण्टा-क्षध्वज-मालाभिः संयुतो जगदाश्रयः ।

विष्णातिरिक्तको नाम ध्वजलाभ्यन पाश युक् ॥  
 अक्षमालाकजे धण्टाध्वजौ विभ्रत् कजागरः ।  
 विश्वोदरो भवेदेष शङ्ख, शूल घट, ध्वजी ॥  
 अथगो नाम विघ्ने यो यक्षबाणधनुर्धटौ ।  
 श्रीफला-जा-क्षपात्राणि धारयंस्तीव्रको मतः ॥  
 शक्ति मुण्ड-ध्वज पाशौ सुवहोऽयं प्रकीर्तितः ।  
 अक्ष सूत्र ध्वज पाश पात्र युक् वीजवर्धनः ॥  
 ध्वज पाश-कपालाभैर्युतो भद्रजवो मतः ।  
 टङ्क-पाश-ध्वजा-भानि धारयन् पुष्करोद्भवः ॥  
 पलाशपत्र-पाशा-ज-ध्वज-हस्तोऽग्निनी पतिः ।  
 जम्बुवीज-ध्वजा-जाक्षपाणियुग्व्यक्तमूर्त्तिमान् ॥  
 परिषाक्षध्वजाभानि धारयन् विश्वगो मतः ।  
 सर्व्वं चतुर्भुजा ज्ञेया युवानः कुटिलभ्र, वः ॥  
 सव्योर्ध्वाद्युत्तरोर्ध्वान्तक्रमेणायुधधारिणः ।  
 रक्ताक्षाश्च महावीर्याः सर्व्वं भूषणभूषिताः ॥  
 धूम्रवर्णा मृगारूढाः सर्व्वे ते शवलांशुकाः ।  
 इति तेऽत्र समाख्याता शुभदास्तु मरुत्तयाः ॥  
 संख्यैकोनपञ्चाशत् कर्त्तव्यरोगापनुत्तये ।

एकोनपञ्चाशत्तमरुता ।

स्कान्दे ।

साध्याः पद्मासनगताः कमण्डल्वक्ष सूत्रिणः ।  
 धर्म पुत्रामहाभानो हादग्रामरपूजिताः ॥

ब्रह्माण्ड पुराणे ।

मनी,मुमन्ता प्राणस्य नरयानस्य वीर्यवान् ।  
वित्ति,हृद्यो,नयसैव हंसो,नारायणस्तथा ।  
प्रभवो,विष्णु,वर्षिणस्य साध्या द्वादश जन्मिरे ॥

साध्यानां ।

विष्णुधर्मोत्तिरे ।

पद्मपत्रसवर्णाभौ पद्मपत्रसमाभ्वरो ।  
द्विभुजो देवभिषजौ कर्त्तव्यौ देहसंयुतौ ॥  
सर्वाभरणसम्पन्नौ विशेषाचारलोचनौ ।  
तयोरोषधयः कार्य्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥  
वामयोः पुस्तके कार्य्ये दर्शनौये तथा द्विज ।  
एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे वान्यस्य यादव ॥  
नारीयुगं प्रकर्त्तव्यं सुरूपश्चातदर्शनम् ।  
तयोश्च नामनी प्रोक्ते रूपसम्पत्तयाकृतिः ॥  
मधूकपुष्पसङ्काशा रूपसम्पत् प्रकौर्त्तिता ।  
आकृतिः कथिता लोके शरकाण्डनिभा तथा ।  
रत्नभाण्डकरे कार्य्ये चन्द्रशुक्लाभ्वरे तथा ॥

अश्विनौ ।

पृष्ठस्यः सूर्यवत् कार्य्यो रेवन्तस्य तथा प्रभुः ।

रेवन्तस्य ।

मय संग्रहे ।

यक्षरूपाणि ।

तुन्दिला दिभुजाः कार्या निधिहस्ता मदीत्कटाः ।  
 गद्दी वैश्रवणः प्रेष्ठो नृपालस्त्वष्टमो वरः ॥  
 सिद्धार्थो मणिभद्रश्च सुमना नन्दनो यथाः ।  
 कण्ठूतिः पाञ्चकः शङ्खो मणिमान् पद्म, रामकौ ॥  
 सर्व्वभोजी पिङ्गाक्षश्चतुरो मन्दराश्रयः ।  
 शुभद्रश्चन्द्रप्रद्योतमेववर्णजयावहाः ॥  
 द्युतिमान् केतुमान् खेतोमौलिमान् विजयाकृतिः ।  
 पद्मवर्ण महाघास पुष्पदन्ताः सुदर्शनाः ॥  
 पूर्णमास, हिरण्याक्ष, शतजिह्व, बलाहकाः ।  
 बलाक, विपुलौ पद्मनाभः कुसुद, वीरकौ ॥  
 सुगन्धद्रव्यमी यक्षास्तेषां राजा धनाधिपः ।

यक्षरूपनिर्माणं ।

राक्षसरूपं मयदीपिकायां ॥

रक्तवस्त्रधराः कृष्णा नखदीर्घाः सदंष्ट्रिकाः ।  
 कार्त्तरी-खट्वाङ्ग-हस्ताश्च राक्षसा चौररूपिणः ॥  
 हेति प्रहेति यज्ञश्च शङ्खश्च सनवन्धनाः ।  
 विद्युत्, सर्ज, मनुष्याद, पौरुषेय सुकेशिनः ॥  
 उग्रमालीत्यमी प्रोक्ताः प्रधाना राक्षसाः किल ।  
 भूतास्तथैव दानाश्च दीर्घवक्त्राः पिशाचकाः ॥

इति राक्षस भूत पिशाच रूपनिर्माणम् ।

वरदो भक्तलोकानां किरौटी कुण्डली गदी ॥  
कार्क्ष्यस्तु रूपी गन्धर्वी वीणावाद्यरतस्तथा ।

गन्धर्वाः ।

नागरूपास्त्राह विष्णुकर्मा ॥

अनन्तो रक्तकायश्च शितपङ्कजमालिकः ।  
शतसाहस्रभोगोऽङ्घ्रिः शिरःकुवलयान्वितः ॥

वासुकिः ।

श्वेतदेहश्च कर्तव्यः स्फुरन्मौक्तिकसन्निभः ।  
रक्ताङ्गः स्वस्तिकोपेतः सुतेजास्तक्षको महान् ॥  
कण्ठाः कर्कोटकः कण्ठे शूलरेखात्रयान्वितः ।  
रक्तपद्मनिभः पद्म शिराः शूलेषुविदूमान् ॥  
शङ्खवर्णो महापद्मो मस्तके कण्ठाशूलधृक् ।  
हेमामः शङ्खपालः स्वात् सितरेखाधरो गले ॥  
कुलिको रक्तदेहस्तु चन्द्रार्कतमस्तकः ।  
द्विजिह्वो बाहुवः सप्त फणामणिसमन्वितः ॥  
अक्षसूत्रधराः सर्व्वे कुण्डिकापुच्छसंयुताः ॥  
एकभोगा स्त्रिभोगावा ह्येतज्जायानुतादयः ।

इति नागरूपनिर्माणम् ।

आह मयः\* ॥

\* यम इति कश्चिन् पाठः ।



कुम्भपद्म, विष्टरस्याः पितरः पिण्डपात्रिणः ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

प्रभाकरा वर्हिषदो अग्निष्वात्तास्तथैव च ।

ऋष्यादा शीपङ्गताश्च आज्यपाश सुकालिनः \* ॥

पितरः ।

वायु पुराणात् ।

ऋतु दंष्ट्रो वसुः सत्यः कालको धुरिलीचनौ ।

पुरुषा माद्रवाश्च विश्वे देवा दश स्मृताः ॥

विदेहास्तु प्रकर्त्तव्या दक्षिणे वाणपाणयः ।

कर्त्तव्या वामभागे तु शरासनपरायणाः † ॥

विश्वे देवाः ।

विश्वकर्मा ।

षड्त्रिंशदङ्गुले खड्ग शक्ती तालाधिकौ मतौ ।

शूलपाशौ पद्मशङ्खौ तालमात्रौ प्रकीर्त्तितौ ॥

गदा द्वितालपाशश्च गोलकाष्ठप्रमाणतः ।

वाणो द्वितालको दण्डो द्विगुणो द्वादशाङ्गुलः ॥

कपालं पङ्कजं चर्म पाञ्चखड्गाङ्गुली मतः‡ ।

\* अग्निष्वात्ता स्यात्सौम्या अविष्यन्त्यस्योत्सवान् सुकालिनोवर्हिषद आभ्यां  
व्याप्तौ स्पर्धे तत इति पुलकान्तरे पाठः ।

† कुशासन परायणा इति पुलकान्तरे पाठः ।

‡ कपालं पङ्कजं तद्वत् दर्पणोटाङ्गुलीमत इति पुलकान्तरे पाठः ।

उमहं सुखना घण्टा हुरिका घोषाङ्गला ॥  
 वज्रं तत् पुरुषस्थूलं कर्कशोऽतिदृढो वली ।  
 शक्तिस्तु योषिताकारा लोहिताङ्गी वृकान्विता ॥  
 दण्डोऽपि पुरुषः क्षणो घोरो लोहितलोचनः ।  
 खड्गश्च पुरुषः श्यामशरीरः क्रुद्धलोचनः ॥  
 पाशः सप्तफणः सर्पपुरुषः पुच्छसंयुतः ।  
 ध्वजस्तु पुरुषः पीतो व्यावृतास्थो महाबलः ॥  
 गदा पीतप्रभा कन्या सुपीनजघनस्थला ।  
 चिशूलं-पुरुषो दिव्यः सुभ्रूः श्यामकलेवरः ॥  
 शङ्खोऽपि पुरुषो दिव्यः शुक्लाङ्गः शुभलोचनः ।  
 हेतिर्व्यङ्ग्यतिथी शास्त्रे भीमः श्यामतनुः पुमान् ॥  
 शरः स्वात् पुरुषो दिव्यो रक्ताङ्गी दिव्यलोचनः ।  
 धनुः स्त्री पद्मरक्ताभा मूर्ध्नि पूरितचापभृत् ॥  
 एव मस्त्राणि पूतानि जानीयात् परमेश्वरे ।  
 उक्तानां चैव सर्वेषां मूर्ध्नि स्वायुधलाञ्छनम् ॥  
 भुजो द्वौ तु प्रकर्त्तव्यौ स्तम्भलग्नौ सदा बधैः ।

प्रत्यस्त्रनामप्रक्रमः ।

धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च तथैव हि ॥  
 सितरक्तपीतकणसिंहरूपाः प्रकीर्त्तिताः ।

धर्मं, ज्ञानं, वैराग्यं, श्रद्धाणि ।

शुक्लवर्णा मही कार्या दिव्याभरणभूषिता ।  
 चतुर्भुजा सोम्यवपुश्चन्द्रांशुसदृशाम्बराः ॥

रत्नपात्रं सखपात्रं पात्रमौषधिसंयुतम् ।  
 पद्मं करे च कर्णव्यं भुवो यादवनन्दन ॥  
 दिग्गजानां चतुर्णां च कार्यां पृष्ठगता तथा ।  
 सर्वौषधियुता देवी युक्तवर्णा ततः स्मृता ॥

पृथ्वी ।

लवणोदः प्रकर्त्तव्यो द्विभुजः सर्वसिद्धये ।  
 धत्ते जमालिकां दक्षे वामे पात्रं तु रत्नभृत् ॥  
 सोत्तरोयोपवीती च पाटलाग्रः सुवस्त्रधृक् ।  
 बर्हिःपवित्रपाणिस्तु लाभदो भूतिमण्डितः ॥

लवणोदः ।

क्षीरोदः श्वेतवर्णस्तु द्विभुजो रत्नकुण्डलः ।  
 मकरस्थोऽम्बुजन्दसे वामे तु कलशं दधत् ॥

क्षीरोदः ।

दधिमण्डोद एवात्र विज्ञेयो वारिजासनः ।  
 दण्डं शङ्खं च विभ्राणो द्विभुजोऽसौ जटायुतः ॥

दधिमण्डोदः ।

वृत्तोदः कपिलो ज्ञेयः कुलीरस्थो जटाधरः ।  
 कशेरुपीतं पात्रञ्च घटं विभ्रस्तु दोर्हये \* ॥

वृत्तोदः ।

इक्षूदोत्र प्रकर्त्तव्यो गोमूत्रसदृशश्चविः ।

\* द्विजप्रियमिति वा पाठः ।

दर्दुरस्त्री घटं दण्डं विभ्रासी नीलकुण्डलः ॥

सुसूदः ।

सुरोदो गण्डकास्तस्त्री ज्ञेयी गोमेदसन्निभः ।  
सुन्नरं कृष्टिकां विभ्रात् द्विभुजा भूतिवर्धनः ॥

सुरोदः ।

स्वादूदो मीलिकाभासो दर्दुरस्त्री सुवेगधृक् ।  
मुक्तासूचार्चपात्रे च धारयन् सर्पभुषणः ॥  
वैद्यूर्यसदृशाः सर्व्वे द्विभुजाः कलशान्विताः ।  
पद्मजस्याः प्रकाशव्याः देवताकपनाय तु ॥

समुद्रः ।

क्षीप,वर्ध,नगाः सर्व्वे कामरूपधरा यतः ।  
प्रेषायुधान्विताः कार्याः स्त्र स्त्र चिह्न धरानराः ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

पूर्वा गजगता वाक्ता रक्तवर्णा तु दिग् भवेत् ।  
पद्मजस्या प्रतिज्ञेया करेणुलतहस्तका ॥  
वृहद्वक्ता वृहत्काया पद्माभा पूर्व्वदक्षिणा ।  
रथस्या दक्षिणा पीता तस्या स्वात् प्राप्तयोवना ॥  
उष्ट्रगा कृष्णपीता च तद्वर्णी याम्यपश्चिमा ।  
योवनाद्विद्युता कृष्णा पश्चिमा तुरगास्त्रिता ॥  
प्रासन्नपक्षिता नीला मृगगा तद्वन्तरा \* ।

\* चतुर्वर्णावायनकार्ति पुस्तकान्ते पाठः ।

खेता नरपत्ता हृद्वा च तथा भवति चाक्षरा ॥  
 अतिहृद्वा हृषस्या च शुक्ला पूर्वोत्तरा भवेत् ।  
 अधस्तात् पृथिवी तुल्या चोर्द्धा गगनसंस्थिताः ॥  
 चतुर्हस्ते गजे शक्तः खेतः कार्यः सुरेश्वरः ।  
 वामोत्सङ्गता कार्या तस्य भार्या शची नृप ॥  
 नीलवस्त्रा सुवर्णाभः सर्वाभरणवांस्तथा ।  
 तिर्यग् ललाटके तार्क्ष्यः कर्त्तव्यश्च विभूषितः ॥  
 शक्रश्चतुर्भुजः कार्यो द्विभुजा च तथा शची ।  
 पद्माङ्गुली च कर्त्तव्यौ वामदक्षिणहस्तयोः ॥  
 वामं शचीपृष्ठगतं द्वितीयं वज्रसंयुतम् ।  
 वामे शव्याः करे कार्यौ रथाः सन्तानमञ्जरी ॥  
 दक्षिणं पृष्ठविन्दुस्तं देवराजस्य कारयेत् ।

इन्द्रः ।

रत्नं जटाधरं वज्रं कारयेद्ब्रह्मवाससम् ।  
 ज्वालामालाकुलं सौम्यं त्रिनेत्रं शम्भुधारिणं ॥  
 चतुर्बाहुं चतुर्हृष्ट्रं देवेशं वायुसारथिम् ।  
 चतुर्भिश्च शुकैर्युक्ते धूर्वाचक्ररथे स्थितम् ॥  
 वामोत्सङ्गता स्वाहा शक्रस्यैव शची भवेत् ।  
 रत्नपात्रकरा देवी वज्रेर्दक्षिणहस्तयोः ॥  
 ज्वाल त्रिशूले कर्त्तव्ये त्वक्षमामात्यश्च वामके ।

अग्निः ।

सजलाम्बुदसञ्छायः तप्तचामीकराम्बरः ।

महिषस्थश्च कर्त्तव्यः सर्वाभरणवान् यमः ॥  
नीलोत्पलाभां धूम्रोर्णां वामोत्तङ्गे च कारयेत् ।  
धूम्रोर्णां द्विभुजा कार्य्या यमः कार्य्यवतुर्भुजः ॥  
दण्डखड्गघुभौ कार्य्यो यमदक्षिणहस्तयोः ।  
ज्वाला त्रिशूला कर्त्तव्या त्वक्षमाला च वामके ॥  
दण्डोपरि मुखं कार्य्यं ज्वालामालाविभूषणम् ।  
धूम्रोर्णां दक्षिणे हस्ते यमपृष्ठगतो भवेत् ॥  
वामे तस्याः करे कार्य्यं मातुलाङ्गं सुदर्शनः ।  
पार्श्वे तु दक्षिणे तस्य चित्रगुप्तं तु कारयेत् ॥  
उदीच्यावेष्टं स्वाकारं द्विभुजं सौम्यदर्शनं ।  
दक्षिणे लेखनी तस्य वामे पञ्चं तु कारयेत् ॥  
वामे पाशधरः कार्य्यः कालो विकटदर्शनः ।

यमः ।

विरूपाक्षो विहृतास्यः प्रांशुदंष्ट्रो ज्वलाननः ।  
ऊर्ध्वकेशो हरितश्मश्रुः द्विबाहुर्भीषणाननः ॥  
वर्णेन कृष्णरक्ताङ्गः कृष्णाभ्यधरस्तथा ।  
सर्वाभरणवानुष्टदण्डरश्मिकरस्तथा ॥  
भार्यावतस्तः कर्त्तव्या देवी च निर्ऋतिस्तथा ।  
कृष्णाङ्गी कृष्णवदना पाशहस्ता तु वामतः ॥

निर्ऋतिः ।

सप्तहंसे रथे कार्य्यो वरुणी यादसाम्पतिः ।  
स्निग्धवैदर्य्यं संकाशः श्वेताम्बरधरस्तथा ॥

( १८ )

किञ्चित्प्रलम्बजठरो मुक्ताहारविभूषितः ।  
 सर्वाभरणवान् राजन् महादेवस्तुभुजः ॥  
 वामभागगतं केतुं मकरं तस्य कारयेत् ।  
 हस्तं तु सुशितं मूर्ध्नि भार्या सर्वाङ्गसुन्दरी ॥  
 वामोत्सङ्गता कार्या मध्ये तु द्विभुजा नृप ।  
 उत्पलं कारयेत् वामे दक्षिणं देवपृष्ठगम् ॥  
 पद्मपाशो करे कार्यौ देवदक्षिणहस्तयोः ।  
 शङ्खश्च रत्नपाञ्च वामयोस्तस्य कारयेत् ॥  
 भागे तु दक्षिणे गङ्गा मकरस्या सचामरा ।  
 देवौ पद्मकरा कार्यौ चन्द्रगौरी वरानना ॥  
 वामे तु यमुना कार्यौ कूर्चसंस्था सचामरा ।  
 नीलोत्पलकरा सौम्या नीलनीरजसन्निभा ॥

वक्ष्यः ।

वायुरम्बरवर्णस्तु तदाकाराम्बरो भवेत् ।  
 कोष्ठपूरितचक्रस्तु द्विभुजो रूपसंस्थितः ॥  
 गमनेच्छा शिवा भार्या तस्य कार्या च वामतः ।  
 कार्यौ गृहीतवक्त्रान्तःकराभ्यां पवनो द्विजः ॥  
 तथैव देवौ कर्त्तव्या शिवा परमसुन्दरी ।  
 व्यावृतास्त्रस्तथा कार्यौ देवीव्याकुल मूर्धजः ॥

वायुः ।

कर्त्तव्यः पद्मपद्मभो वरदो नरवाहनः ।  
 चामीकराभो वरदः सर्वाभरणभूषितः ॥

लम्बोदरस्तुर्वाहुर्वामपिङ्गललीचनः ।  
उदीच्यवेणः कवची हारभारादिती हरः ॥  
हे च दंष्ट्रे मुखे तस्य कर्त्तव्ये श्लशुधारिणः ।  
वामेन विभवा\* कार्या मौलिस्तस्यारिमर्दन ॥  
वामोत्सङ्गता कार्या वृद्धिर्देवी वरप्रदा ।  
देवपृष्ठगतं पार्श्विर्द्दिभुजायास्तु दक्षिणम् ॥  
रत्नपात्रधरं कार्यं वामं रिपुनिसूदन ।  
गदा-शक्ती च कर्त्तव्ये तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥  
सिंहाकलक्षणं केतुं शिविकामपि पादयोः ।  
ग्रह-पद्मनिधौ कार्यौ सूरूपौ निधिसंस्थितौ ।  
ग्रह-पद्माञ्जलिक्लान्तं वदनं तस्य पार्श्वयोः ॥

धनदः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ॥

नीलोत्पलाभं गगनं तद्वर्णावरधारि च ।  
चन्द्रार्कहस्तं कर्त्तव्यं द्विभुजं सौम्य दर्शनः ॥

आकाशम् ।

चतुरस्त्रं भवेन्मूलं ततो वृत्तं महाभुज ।  
तत्तुल्यचतुरस्त्रञ्च मेरुवत् संस्थितं शुभम् ॥  
भद्रपीठमयः प्रोक्तो व्योमभागस्त्रितीयकः ।  
स्तम्भवच्चतुरस्त्रं च मध्यभागः प्रकीर्तितः ॥



भद्रपीठवदन्यच्च तत्र पद्मं न्यवेदयेत् ।  
 शुभाष्टपत्रं तन्मध्ये कर्णिकायां दिवाकारः ॥  
 पत्राष्टके न्यसेत्तस्य दिक्पालान् सर्व्वतोदिशः ।

व्योम ।

विष्णुरूपधरः कार्य्यो भ्रुवो यङ्गणेश्वरः ।  
 चक्ररश्मिकरः त्रीमान् द्विभुजः सौम्यदर्शनः ॥

भ्रुवः ।

रविः कार्य्यः शुभश्मश्रूः सिन्दूरारुणसुप्रभः ।  
 उदीच्यवेषः स्वाकारः सर्व्वभरणभूषितः ॥  
 चतुर्व्वर्द्धुर्नृहातेजा कवचेनाभिसंहृतः ।  
 कर्त्तव्या रसना चास्य पातीयाङ्गेतिसंज्ञिताः \* ॥  
 रश्मयस्तस्य कर्त्तव्या वामदक्षिणहस्तयोः ।  
 ऊर्ध्वं स्त्रग्दामसंस्थाना सर्व्वपुष्पचिता शुभा ॥  
 स्वरूपरूपः स्वाकारो दण्डः कार्य्योऽस्य वामतः ।  
 दक्षिणे पिङ्गले भागे कर्त्तव्याश्चातिपिङ्गलः ॥  
 उदीच्यवेषो कर्त्तव्यो तावुभावपि यादव ।  
 तयो मुर्द्धि च विन्ध्यस्तो करो कार्य्यो विभावसोः ॥  
 लेखनी पञ्चको कार्य्यो पिङ्गलश्चातिपिङ्गलः ।  
 चर्म-शूल-धरो देवस्तथा यक्षाद्विधीयते ॥  
 सिंहो ध्वजश्च कर्त्तव्यस्तथा सूर्य्यस्य वामतः ।

\* चागेर्ध्वाङ्गेतिसंज्ञिता इति पाठान्तरं ।

† पञ्चकरवः कार्य्यो भवतीति पाठान्तरं ।

चत्वारसास्य कर्त्तव्यास्तनया तस्य पार्श्वयो ॥  
 देवन्तस्य यमस्यैव मनुहितयमेव च ।  
 ग्रहराजो रविः कार्य्यो ग्रहैर्वा परिवारितः ॥  
 राक्षो सवर्णा छाया च तथा देवी सुवर्चसा ।  
 चतस्रसास्य कर्त्तव्या पद्माश्च परिपार्श्वयोः ॥  
 एकचक्रे च समाश्ले षडश्ले वा रथोत्तरे ।  
 उपविष्टस्तु कर्त्तव्यो देवो ह्यारुणसारथिः ॥

मत्स्य पुराणात् ।

पद्मामनः पद्मकरः पद्मगर्भदलद्युतिः ।  
 समाश्लयसंस्थस्य द्विभुजस्य सदागतिः ॥

सूर्यः ।

चन्द्रः श्वेतवपुः कार्य्यः श्वेताम्बरधरः प्रभुः ।  
 चतुर्बाहुर्महातेजाः सर्वाभरणभूषितः ॥  
 कुमुदौ च सितौ कार्य्यौ तस्य देवस्य हस्तयोः ।  
 कान्तिर्मूर्त्तिर्मती कार्य्या तस्य पार्श्वे तु दक्षिणे ॥  
 वामे शोभा तथा कार्य्या रूपेणाप्रतिमा भुवि ।  
 चिह्नं तथास्य सिंहाङ्गं वामपार्श्वेऽकीर्णवत् ॥  
 दशाश्ले च रथे कार्य्यौ ह्येकचक्रे वरमारथौ ।

मत्स्यपुराणे ।

श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताङ्गः श्वेतभूषणः ।

गदापाणिर्वाहुश्च कर्णव्यो वरदः शशी ॥

चन्द्रः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

भोमोऽग्नि तुल्यः कर्णव्यस्तृष्टास्त्रे काचने रथे ।

मत्स्यपुराणात् ।

रक्तमाख्यानरधरः शक्तिशूलगदाधरः ।

चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्यादराधतः ॥

भोमः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ॥

विष्णुतुल्यो वधः कार्यो भोमतुल्ये तथा रथे ॥

वुधः ।

तप्तजाम्बूनदाकारो द्विभुजश्च हृदयतिः ।

पुस्तकं चाक्षमालाश्च करयोस्तस्य कारयेत् ।

सर्वाभरणयुक्तश्च तथा पीताम्बरो गुरुः ॥

गुरुः ।

अष्टास्त्रे काचने दिव्ये रथे दृष्टिमनोरमे ।

शुक्रः श्वेतवपुः कार्यः श्वेताम्बरधरस्तथा ॥

ह्रीं करो कथितो तस्य निधिपुस्तकसंयुतो ।

दशास्त्रे च रथेः कार्यो राजते भृगुनन्दनः ॥

शुक्रः ।

लक्षणावासास्तथा लक्षणः शनिः कार्यः श्रिताननः ।  
दण्डाक्षमालासंयुक्तः करद्वितयभूषणः ॥  
कार्णायसे रथे कार्यस्तथैवाष्टतुरङ्गमे ।

शनिः ।

रौप्ये रथे तथाष्टाश्वे राहुः कार्यो विचक्षणैः ।  
कम्बलं पुस्तकं कार्यं भुजेनैकेन संयुतं ।  
करमेकान्तु कर्त्तव्यं शस्त्रं शून्यन्तुदक्षिणं ॥

राहुः ।

भौमवच्च तथा रूपं केतोः कार्यं विजानता ।  
केवलं चास्य कर्त्तव्याः दशराजंसुरङ्गमाः ॥

केतुः ।

विश्वकर्मायास्त्रात् ।

तिथयोद्वाधुनोच्यन्ते प्रतिपदिभुजारुणा ।  
मेघगा शक्तिपात्रा सा सितपद्मादिमा मता ॥

प्रतिपदः ।

द्वितीया हंसगा शुभ्रा पात्रपुस्तकधारिणी ॥

द्वितीयायाः ।

तृतीया हजगा गौरी शूकपात्रधरा मता ॥

तृतीयायाः ।

नीलोत्पलदलाभासा चतुर्थी मूषकस्थिता ।  
परशुं विभ्रती पात्रं पीतवस्त्रा-हिसंयुता ॥

चतुर्थ्याः ।

पङ्कजस्था प्रवालाभा फणामस्तकामूषणा ।  
शङ्खं मुद्रां तथा पाशं विभ्राणा पञ्चमी मता ॥

पञ्चम्याः ।

मयूरगारुणा षष्ठी पात्र कुक्कुटधारिणी ॥

षष्ठ्याः ।

तान्त्रवर्णाक्षपात्रा सा हयस्था सप्तमी मता ।

सप्तम्याः ।

षण्ठापात्रधरा गोस्था गोक्षीर धवलाष्टमी ॥

अष्टम्याः ।

नवमी सिंहगा शुक्रा पाश पात्र-धराशुभा ॥

नवम्याः ।

कृष्णवर्णा लुलापस्था दशमी दण्डपात्रिणी ॥

‘लुलापो, महिषः ।

दशम्याः ।

एकादशी मृगामस्या तुला-कर्त्तरिकायुता ।  
सिंहाननाऽवणगला-तुन्दिला\* लासिनी परा ॥

एकादश्याः ।

द्वादशी गरुडारूढा मेघवर्णारपात्रिणी ॥

अरं, चक्रम् ।

द्वादश्याः ।

त्रयोदशी चाप-वाण-धरा गौरी मकरस्या त्रयोदशी ।

त्रयोदश्याः ।

चतुर्दशी अस्त्रस्या पाटलाभा सा पलपाचसुरा भृता † ।  
नीलकण्ठेन्द्रगोपाभलोचनेयं चतुर्दशी ॥

चतुर्दश्याः ।

पौर्णमासी शश्या पौर्णिमा शुभ्रा मोक्षिकाभरणान्विता ।  
सुधापूर्णघटा धीर वामदक्षिणबाहुका ‡

पौर्णमास्याः ।

धूसरा कृष्णपक्षाद्या मारसंस्था चतुर्मुखा ।  
अक्षसूतं सुवं पुस्तोपात्रं धत्ते चतुर्भुजा ॥

कृष्णप्रतिपदः ।

द्वितीया कुसुदाभासा वृक्षस्याक्षः साक्षकुण्डिकाः ।

\* तुन्दिलीति पुष्पकवये पाठः ।

† सुरामृतेति कश्चित् पाठः ।

‡ वृषकोति कश्चित् पाठः ।

कृष्णद्वितीयायाः ।

तृतीया तार्क्ष्यगा नीला शङ्खपात्रधरा द्विदोः ।

कृष्णतृतीयायाः ।

चतुर्थी कल्लाभा सा महिषस्या चतुर्भुजा ।  
धत्ते क्षमालिकां दण्डं पाशं पात्रञ्च दंष्ट्रिणी ॥

कृष्णचतुर्थ्याः ।

ग्राहस्या चन्द्रगौराभा पञ्चमी साक्षकुण्डिका ।

कृष्णपञ्चम्याः ।

त्रयश्चा मयूरगा रक्ता शक्ति कुक्कुट धारिणी ।  
एकास्या द्विभुजा षष्ठी रक्तवस्त्रा सुभूषणा ॥  
नीलकुन्तलकण्ठा सा जटाखण्डेन्दुभूषिता ।

कृष्णषष्ठ्याः ।

द्रुमस्या सप्तमी गौरा द्विभुजा वज्रपात्रिणी ।

कृष्णसप्तम्याः ।

प्रेतगा वाष्टमी रक्ता कृष्णग्रीवा शितांशुका ।  
अक्षं खड्गं तथा खेटं पात्रं धत्ते चतुर्भुजा ॥

कृष्णाष्टम्याः ।

सर्पगा नवमी नीला दंष्ट्रिणी पात्रतर्जनी ।

कृष्ण नवम्याः ।

सिंहासनस्थिता शुभ्रा दशमी पीतकुण्डला ।

ज्ञानमद्राक्षपात्रेयं पीतवस्त्राञ्जमालिनी ॥

कृष्णदशम्याः ।

एकादशी वृषस्याञ्जनीलशुभ्रारशूलिनी \* ।

कृष्णैकादश्याः ।

ताम्रवर्णा रघारूढा पात्र-खेटा-सि पङ्कजा ।

द्वादशी शुभ्रवस्त्रेयं नीलकुण्डलभूषिता ॥

कृष्णद्वादश्याः ।

अशोककलिका वाण-चाप-पात्रा त्रयोदशी ।

मेचकाञ्जसना श्यामा हरिदस्त्रा मदालसा ॥

गदा-पात्रधरा गौरा निधिक्षा वा त्रयोदशी ।

कृष्णत्रयोदश्याः ।

द्विभुजा तुरगारूढा कृष्णवर्णा चतुर्दशी ।

खड्गभस्त्रधरा नीलकुण्डलां शुक्लभूषणा † ॥

कृष्णचतुर्दश्याः ।

---

\* नीलवस्त्रा चिह्नमिति कश्चित् पाठः ।

† शुक्लभूषणेति कश्चित् पाठः ।



अमावास्या विधातव्या द्विर्दीर्घरक्तप्रभा ।  
दर्भासनस्थिता चैवं दर्भपिण्डधरा कृशा ॥

अमावास्यायाः ॥

अथ नक्षत्ररूपाणि कथयामि समासतः ।  
तत्रादावश्विनी ज्ञेया पद्मपत्रनिभा शुभा ॥  
अश्ववक्त्राश्वजारुढा द्विभुजा च सिताम्बरा ।  
दक्षे दिव्यौषधीपात्रं विभ्रती पुस्तकं करे ॥

अश्विन्याः ।

भरणी महिषारुढा गजवक्त्राञ्जनप्रभा ।  
दण्डपाशधरात्युग्रा रक्तदृक् परिकीर्त्तिता ॥

भरण्याः ।

छागस्था छागवक्त्रास्या पिङ्गभूकेशलीचना ।  
सूत्रं शक्तिश्च विभ्राणा पीनाङ्गजठरावृणा ॥  
कीर्त्तिका कीर्त्तिता चैवं स्वर्णमालाविभूषणा ।

कृत्तिका ।

रोहिणी तुङ्गिनाभासा सर्पवक्त्रा तु हंसगा ।  
सूत्रकुण्डीधरा देवी कीर्त्तिता हारभूषणा ॥

रोहिण्याः ।

जगन्मता जयास्या वा नागवक्त्रायहायिणी ।

पृथस्या चन्द्रगौराभ कुण्डिका जयमालिनी ॥

मृगशीर्षायाः ।

श्वमुखी क्षणवर्णा तु रक्ताद्रा शूलपाणिनी ।  
नीलवस्त्रा वषाकृढा वास्यिमाला विभूषणा ॥

आर्द्रायाः ।

शूकरास्यो विडालस्यो गौरवर्णः पुनर्वसुः ।  
सूत्र-वज्रा-कुशा-भीतीर्बिभ्राणः परिकीर्तितः ॥

पुनर्वसोः ।

छागारूढश्च मेघाभः पुण्येयं मधुपिङ्गभाक् ।  
अश्वचण्डासनी कुण्डी दधानोत्र चतुर्भुजः ॥

पुण्यस्य ।

कोकास्या वा विडालास्या रक्ताश्लेषा चतुर्भुजा ।  
अश्व-कुण्डीधरा द्वाभ्यां सर्पलिङ्गनकारिणी ॥

अश्लेषायाः ॥

कपिवक्त्रा मघा श्यामा क्षयाङ्गी च महोदरा ।  
दर्भ-पिण्डधराजस्या दिभुजेयमुदीरिता ॥

मघायाः ।

पूर्वा हस्तिमुखा स्फुट्या शुक्रहस्तदयारुणा ।

स्कः, चक्रम् ।

पूर्वायाः ।

व्याघ्राननोत्तरा गोखा शुभ्रवर्णा चतुर्भुजा ।  
हाक्षिणी सूत्र-खट्वाङ्ग-धारिणी परिकीर्तिता ॥

उत्तरायाः ।

गौराक्षी सुलापाक्षी हस्तनामा हवस्वितः ।  
अक्षवक्षभुजहन्त्री भूतिहः परिकीर्तितः ॥

हस्तस्य ।

व्याघ्रास्या महिषारूढा चित्रा गौरा चतुर्भुजा ।  
अक्षकुण्डी सपुस्तो च सुधापूर्य्यवटान्विता ॥

चित्रायाः ।

महिषस्था मृगारूढा\* गौरा श्यामाक्षवा मता ।  
पीता चतुर्भुजा स्वात्यक्ष-कुश-ध्वज-पाणिनी ॥

स्वात्याः ।

हयैश्वर्यदना रक्ता नाभिपादान्तहेमभा ।  
मेघ-च्छागस्थिता सेयं विशाखादुग्ध-वज्रिणी ॥  
वामे शक्तिमधः पात्रं विभ्राजा हेमभूषणा ।

विशाखायाः ।

---

\* मृगारूढेति कश्चित् पाठः ।

हरिस्ता च विद्यासाखा द्विभुजाभुजवज्रिणी ।  
मूर्धादिनाभि-पादान्तश्यामगौरा क्रमेष तु ॥  
अनुराधा परित्रेया पद्मरागविभूषणा ।

अनुराधायाः ।

पीतवर्णा गजाकृता भक्तास्या वा मृगानना ।  
अक्षसूत्रं पवित्र्यते वामे ज्येष्ठाङ्गुलं शये ॥

ज्येष्ठायाः ।

मूत्ररूपं विधातव्यं श्यामं कुचपवाहनम् ।  
खड्गखेटधरं शीघ्रं द्विभुजश्च वृकाननम् ॥

मूत्रस्य ।

कुम्भीरवदना नीला मर्कटस्या चतुर्भुजा ।  
अक्षसूत्रं कजं पाशं पाशं या विभ्रती सदा ॥  
पूर्वाषाढा सप्तहिष्टा पीतवस्त्राजभूषणा ।

पूर्वाषाढायाः ।

सर्पगा शीतराषाढा गौरवर्णा मृकपिपी ।  
नागबन्धजटाजूट-स्वर्णकुण्डल-भूषिता ॥  
अक्षनागधरा इक्ष्वे वामे पुस्तौ सङ्कुण्डिका ।

उत्तराषाढायाः ।

अभिजित् कुसुदाभा सा नक्षत्रा तु हंसगा ।

वरश्चक्र-पुस्तका-भौति-संयुतेयं चतुर्भुजा ॥

अभिजितः ।

नीलरुक् तुरगारूढा श्रवणी मर्कटाननः ।

शङ्ख-चक्र-गदा-जानि विभ्राणः स्वर्णमूषणः ॥

श्रवणस्य ।

तप्तचामीकराभा सा निधिस्था पङ्कजासना ।

पद्मविम्बाधरा तन्वी पीनोन्नतपयोधरा ॥

दीर्घवेणी सपुष्पा सा मौक्तिकाभरणान्विता ।

चारुनेत्रा सुवेषाठगा द्विभुजा वसनारुणा ॥

वरालयान्विता सौम्या धनिष्ठा परिकीर्त्तिता ।

धनिष्ठायाः ।

शुभ्रा मकरगाऽश्वास्या द्विभुजा पाशपात्रिणी ।

पाटला वस्त्रसंयुक्ता कीर्त्तिता शततारका ॥

शतताराः ।

पूर्वा भाद्रपदा शुभ्र गोवक्त्रा छागगामिनी ।

मेघशीर्षधरा सेयं सौधुपात्रञ्च बिभ्रती ॥

पूर्वभाद्रपदायाः ।

गर्धभास्या वृषारूढा सिता भाद्रपदोत्तरा ।

पात्रञ्च डमरुन्धते द्विभुजेयमुदीरिता ॥

उत्तरभाद्रपदायाः ।

रेवती करभास्यास्या द्विभुजा हस्तिगामिनी ।  
कमलं कुण्डिकाभ्यस्ते श्वेतवर्णा महास्रना ॥

रेवत्याः ।

अथ योगानां ।

विष्कुम्भः प्रथमो ज्ञेयः पीतवर्णस्तु षड्भुजः ।  
रक्तास्यो नीलकण्ठस्तु वृत्तनेत्रः सुभीषणः ॥  
विशालभालो दीर्घाङ्गस्तङ्गनासो जटाधरः ।  
लम्बकर्णैर्द्विनीलोत्थस्वर्णरत्नजकुण्डलः ॥  
शुभ्रनीलेन्द्रगोपाभवसनः स्वर्णभूषणः ।  
सुह्रं प्रथमे दत्ते द्वितीये कर्त्तरीमिह ॥  
तृतीये कुलिशं पाणौ वामाद्ये टङ्कमेव च ।  
श्वेतपुच्छं द्वितीये च तृतीये चामृतं घटं ॥  
विभ्राणः पूजनीयोऽयं पीतपुष्पैः सुगन्धिभिः ।  
कार्यनिष्पत्तये नूनमन्यथा विभ्रदायकः ॥

विष्कुम्भस्य ।

प्रौतिनामा द्वितीयस्तु जवाकुसुमसन्निभः ।  
श्वेतवक्त्रो विशालाक्षो लम्बकर्णैर्द्विकुण्डलः ॥  
भालालितिलकोपेतः सौम्यो मुक्ताविभूषणः ।  
श्वेतवस्त्रो जटामोलिरष्टबाहुर्विकोदरः ॥  
बभ्रुपुष्पाङ्गजीवीत्यमलिकामादिमे यमे ।

द्वितीये मे दकं पाणौ तृतीये कदलीफलं ॥  
 चतुर्थे पङ्कजञ्चैव वामाद्ये चामृतं घटं ।  
 द्वितीये चात्र वै पात्रं सोमपूर्णं मनोहरं ॥  
 तृतीये कुलिशं हस्ते चतुर्थे चात्र वै ध्वजा ।  
 दधानो भूतये प्रीत्यै सर्व्यतापनिवृत्तये ॥

प्रीतेः ।

आयुष्मांस्तु तृतीयोऽयं मौक्तिकाभोऽरुणीदरः ।  
 क्षीमवस्त्रान्वितश्चैव मुक्तासौवर्णभूषणः ॥  
 द्विभुजः प्रथमे दक्षे चाक्षसूत्रञ्च मौक्तिकं ।  
 दूर्वामञ्च द्वितीये वै तृतीये चूतपल्लवं ॥  
 चतुर्थे पङ्कजञ्चैव पञ्चमे चातपत्रकं ।  
 सुधाकुम्भन्तु वामाद्ये बीजपूरपिधानकम् ॥  
 पात्रं दध्यक्षतेपितं द्वितीये करपल्लवे ।  
 तृतीये श्रीफलं हस्ते चतुर्थे पविमेव च ॥  
 पञ्चमे चामरं हस्ते स्वर्णदण्डं सितं शुभम् ।  
 धारयन्नेष वै पूज्यो भोगायुष्यविवृद्धये ॥

आयुष्मतः ।

सौभाग्याख्यचतुर्थोऽत्र रफाटिकाभस्त्रिलोचनः  
 स्कन्धारुणा महासत्त्वः सुन्दरः कुमुदाम्बरः ॥  
 दशबाहुयश्चार्कं प्रथमे श्रीफलं करे ।  
 अक्षसूत्रं प्रवालोत्थं द्वितीये करपल्लवे ॥  
 तृतीये कमलं हस्ते चतुर्थे वारवाणकं ।

पञ्चमे शक्तिमन्त्रे वामाद्ये पात्रमेव च ॥  
 द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये तु प्रकीर्णकं ।  
 चतुर्थं दर्पणं हस्ते वेणुदण्डश्च पञ्चमे ॥  
 विभ्राणः सौम्यः सौभाग्यो वृद्धये चायुषे त्रिये ।

सौभाग्यस्य ।

शोभनः पञ्चमी योगः श्वेतवक्त्रो वशी वली\* ।  
 शेषोरुणकशङ्खाङ्गः प्रवालकृतकुण्डलः ॥  
 शोणशुक्लाम्बरयैव मुक्ताविद्रुमभूषणः ।  
 अक्षसूत्रं सहेमीत्थं प्रथमे दक्षिणे करे ॥  
 द्वितीये पङ्कजं हस्ते तृतीये श्रीफलं शये ।  
 तुर्यं शक्तिं कराभ्यो वामाद्ये वै कमण्डलुम् ॥  
 द्वितीये स्वर्णजं पात्रं तृतीये चैव दर्पणम् ।  
 चतुर्थे चामरं पाणौ धारयन्नष्टदीरिति ॥  
 पूजनीयो महाभक्त्या सौख्य-सौभाग्य-वृद्धये ।

शोभनस्य ।

अतिगण्डाभिधद्याथ षष्ठी योगः प्रतीयते ।  
 गण्डारुणसितः क्रूरः कृष्णवक्त्रोर्कभूषणः ॥  
 स्थूली वृद्धश्रुतिस्तुङ्गनासिकोऽरुणभूषणः ।  
 पिङ्गश्मश्रुजटामौलिः षड्भुजः कटिसूत्रवान् ॥  
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे लोहजं करपल्लवे ।  
 एषं मृगं द्वितीये च तृतीये चैव वारिजम् ॥



पात्रं वामादिमे पाणौ द्वितीये शक्तिमेव च ।  
 पताकान्तु तृतीये वै दधानः स्यात्सोदितैः ॥  
 पूजनीयो महाभक्त्या दुष्टभीतिनिवृत्तये ।

अतिगण्डस्य ।

चतुर्भुजः सुकर्मा वै श्येतवाङ्मदरश्रुतिः ।  
 नीलशुभांशुकोपेतः स्वर्णनीलविभूषणः ॥  
 रुद्राक्षमालिकामर्कैः प्रथमे करपङ्कजे ।  
 द्वितीये कमलं पाणौ वामादौ दण्डमेव च ॥  
 पताकामत्र वै हस्ते द्वितीये सुमनोहरे ।  
 विभक्तुवृद्धये तृणां कर्मारम्भशुभप्रदः ॥

सुकर्माणः ।

धृत्वाख्यखाष्टमो योगः कथ्यते वसुवाहुकः ।  
 भालारुणस्तु सर्वाङ्गे श्येतवर्णारुणाम्बरः ॥  
 स्वर्णमुक्तेन्द्रनीलाढ्यो विद्रुमान्वितभूषणः ।  
 मुक्ताक्षमालिकां दत्ते प्रथमे रत्नमुद्रिके ॥  
 द्वितीये श्रीफलं पाणौ तृतीयेऽशोकपङ्कजम् ।  
 चतुर्थे हेमजं दण्डं वामाद्ये वै कमण्डलुम् ॥  
 द्वितीये चामृतं पात्रं तृतीये चाम्बुजं करे ।  
 पताकामत्र वै तुर्ये विभ्राणः श्रीविवृद्धये ॥

धृतेः ।

नवमः शूलनामाद्य कथ्यते व्यक्तभागतः ।

ताम्रारुणगलस्यैव श्वेतवर्णः कृशीदरः ॥  
 भास्वरेखात्रयस्यैव त्रिजटो नीलकुन्तलः ।  
 अर्कहस्ते यमादिस्थे त्रिभूतं चाति भौषणम् ॥  
 द्वितीये मुहुरं पाणौ तृतीये चाक्षसूत्रकम् ।  
 चतुर्थे गृह्णामात्र पञ्चमे दंष्ट्रमेव च ॥  
 षष्ठे चैवाश्विजं पाणौ कपालं चोत्तरादिमे ।  
 टङ्कं द्वितीयके चैव तृतीये वै कमण्डलुं ॥  
 सन्दंशन्तु करे तुर्यं पञ्चमे चैव दर्पणम् ।  
 पताकामत्र वै षष्ठे धारयन्नेष पूजितः ॥  
 भवेदनिष्टनाशाय वैरिविध्वस्तये नृणाम् ।

शूलस्य ।

गण्डाख्यः कथ्यते योगो दशमः सोऽयमत्र हि ।  
 गण्डः शुभ्रावृणाङ्गस्तु षड् भुजो मेचकाख्यरः ॥  
 हरिश्मणिविभूषाठगो नीलविद्रुमकुण्डलः ।  
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चन्द्रहामकम् ॥  
 तृतीये वारिजं नीलं वामाद्ये वै कमण्डलुं ।  
 द्वितीये खेटकं हस्ते पताकाञ्च तृतीयके ॥  
 दधानो यज्वनस्तुष्टैः रोगानिष्टनिवृत्तये ।

गण्डस्य ।

एकादशस्तु वृद्धाख्यः कथ्यते रसचन्द्रदीः ।  
 पादावृणापरश्चेतो भालविस्तीर्णमण्डलः ॥  
 विचित्र वसनोपेतो मुक्ता-सौवर्णभूषणः ।

अक्षसूत्रं यमादित्ये द्वितीये चामृतं घटं ॥  
 तृतीये नन्दकं पाणौ चतुर्थे वाणमेव च ।  
 पञ्चमे मुहुरक्षैव षष्ठे सन्दंशमेव च ॥  
 सप्तमे कम्बुमचैव पङ्कजचाष्टमे शये ।  
 कुण्डिकामादिमे वामे द्वितीये पात्रमेव च ॥  
 तृतीये खेटकं हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।  
 पञ्चमे टङ्कमत्रैव षष्ठे वैशं विषाणकं ॥  
 सप्तमे चापमचैव पताकामष्टमे करे ।  
 विभ्राणः त्रैयसो वृद्धौ चायुर्गोचधनस्य च ॥

वृद्धेः ।

द्वादशो धूवनामा वै योगश्चात्रैव कथ्यते ।  
 दक्षलक्षणैव श्वेतसर्वाङ्ग एव च ॥  
 माञ्जिष्ठवसनोपेतो हेम-मुक्ताविभूषणः ।  
 चतुर्दशभुजोपेतो दक्षिणाये चसूत्रकं ॥  
 द्वितीये तु कजं खड्गं तृतीये चैव मुहुरं ।  
 चतुर्थे सायकं हस्ते पञ्चमे चैव पङ्कजं ॥  
 षष्ठे मनोहरं शङ्खं सप्तमे चामरं शये ।  
 पात्रं सौम्यादिमे पाणौ द्वितीये चैव खेटकं ॥  
 टङ्कं तृतीयके हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।  
 पताकामत्र वै हस्ते पञ्चमे वरलक्षणे ॥  
 षष्ठे मनोहरादर्शौ सप्तमे च क्रमाद्दधत् ।  
 पूजनीयो महाभक्त्या लक्ष्मी-सौख्यादिहेतवे ॥

ध्रुवस्य ।

कथ्यते चाधुना योगो व्याघाताख्यस्त्रयोदशः ।  
 नाभ्युर्ध्वं लोहितघायं श्वेतपूर्वस्त्रि लोचनः ॥  
 अन्तःश्वे तारुणप्रान्तवसनः सूर्यकुण्डलः ।  
 गले स्फटिकमालोसौ शेषरुद्राक्षभूषणः ।  
 मणिबन्धालिवर्णस्तु षड्भुजः कुटिलाननः ।  
 पङ्कजं प्रथमे दक्षे द्वितीये परशुं शये ॥  
 तृतीये चाक्ष वै पाशं वामे पात्रमिहादिमे ।  
 द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये चाङ्गुलं शये ॥  
 विभ्राणोयं महापूज्यः कार्यभ्रंशनिवृत्तये ।

व्याघातस्य ।

अधुना कथ्यते योगो हर्षनाख्यचतुर्दशः ।  
 जानूर्ध्वं लोहितघायं तत्पूर्वं श्वेत एव च ॥  
 पाटलाभांशकोपेतो मुक्ता-वैदूर्यभूषणः ।  
 भुजद्वादशकोपेतो लम्बकर्णो विशालदृक् ॥  
 कौस्तुभं प्रथमे दक्षे द्वितीये चाक्षसूत्रकं ।  
 तृतीये पङ्कजं हस्ते चतुर्थे बाणमेव च ॥  
 पञ्चमे शङ्खमत्रैव षष्ठे पाशं कराम्बुजे ।  
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चामृतं घटं ॥  
 तृतीये परशुं हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।  
 पञ्चमे तु करे चक्रं षष्ठे चैवाङ्गुलं शये ॥  
 विभ्राणः त्रयसे भूत्यै मानोवत्यै सुखाय च ।

वर्षणस्य ।

अथ पञ्चदशी योगः कथ्यते वज्रसंज्ञकः ।  
 स्वे ताहिकाश्चीं विभ्राणः\* कृष्णग्रीवारुणाननः ।  
 रोचनावसनोपेतो विद्वकर्षस्त्रिलोचनः ॥  
 वज्रवैदूर्यभूषाढ्यः कटिसूचसमन्वितः ।  
 जटां त्रिवलयं विभ्रत् दिग्भुजः परितो बली ॥  
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये बाणमेव च ।  
 तृतीये पङ्कजं हस्ते चतुर्थे कुलिशं ग्रथे ।  
 पञ्चमे परशुं पाणौ वामाग्रे चासृतं घटम् ॥  
 द्वितीये कार्मुकं चैव तृतीये पात्रमुत्तमम् ।  
 चतुर्थे कुलिशं चैव पञ्चमे पाशमेव च ॥  
 विभ्रद्विजय-सौख्याय-लक्ष्मी-सन्तानवृद्धये ।

वज्रस्य ।

कथ्यते चाधुना योगः सिद्धिनामा तु षोडशः ।  
 पादजङ्घारुणयोर्वैष्णवे तवर्षः शुभाननः ॥  
 दिग्भुजो लोहितग्रीवो लोहितानिहिताम्बरः ।  
 मुक्ताहारमणिस्त्र्यम्भूषणः सोमकुण्डलः ॥  
 त्र्यम्बकं प्रथमे दक्षे द्वितीये चैव पङ्कजम् ।  
 तृतीये पुस्तकं हस्ते चतुर्थे बाणमेव च ॥  
 पञ्चमे तु ध्वजं हस्ते वामे पात्रमिहादिमे ।  
 द्वितीये चासृतं कुम्भं तृतीये चैव चामरम् ॥  
 चतुर्थे चैव कीदृणं पताकामिह पञ्चमे ।

दधानः सिद्धये वृक्षा वाञ्छितार्थस्य सिद्धिः ॥

सिद्धे ।

व्यतीपाताभिधेयैव योगः सप्तदशस्त्रिह ।  
 कण्ठेन लोहितघायं खेतधीवोऽलिमाननः ॥  
 शुभ्रमाञ्जिष्टवसनो नीलस्वर्जभूषणः ।  
 अष्टादशभुजो देवो भुक्तुटीकुटिलाननः ॥  
 दाचमर्कादिमे हस्ते द्वितीये लोष्ठभेदनं ।  
 अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्य्ये वाणं मनोहरम् ॥  
 पञ्चमे मृङ्गलां लोहीं षष्ठे कवचमेव च ।  
 सप्तमे मुहुरं हस्ते पङ्कजं चाष्टमे करे ॥  
 कुहालं नवमे हस्ते मृङ्गिकामादिमोत्तरे ।  
 पात्रं द्वितीयके चैव स्वर्णकुशं तृतीयके ॥  
 चतुर्थे कार्मुकं पाणौ पञ्चमे कर्तिका मिह ।  
 मुगलान्तु करे षष्ठे सप्तमे टङ्कमेव च ॥  
 अष्टमे च ध्वजं हस्ते नवमे प्राङ्गुलं शये ।  
 दधानो बैरिवर्गस्य ध्वस्तये चैव मृत्यवे ॥  
 यज्वनः पुत्रसन्तत्यै लक्ष्मीभोगसुखाय च ।

व्यतीपातस्य ।

अष्टादशो वरीयांश्च कथ्यते योग उत्तमः ।  
 आकण्ठशुभ्रवर्णस्तु लोहितधीव एव च ॥  
 श्वेतवस्त्रो विशालाक्षो लम्बकर्णोऽर्ककुण्डलः ।

स्वर्णभरणभूषाढी लक्षणानेकसंयुतः ॥  
 सिताम्बरीऽरुणप्रान्तो हाचिंशङ्गजसंयुतः ।  
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये बीजपूरकं ॥  
 चन्द्रहासं तृतीये तु तुर्ये वाणं कराम्बुजे ।  
 पञ्चमे शङ्खमत्रैव षष्ठे परशुमेव च ॥  
 सप्तमे मुद्गरं हस्ते चाष्टमे दातृमेव च ।  
 नवमे चात्र वै शृङ्गं दशमे कमलङ्करे ॥  
 एकादशे पवित्रात्र द्वादशे हलमेव च ।  
 दण्डं त्रयोदशे हस्ते शक्तिमस्तं चतुर्दशे ॥  
 कजम्पञ्चदशे हस्ते षोडशेऽथ त्रिशूलकम् ।  
 घटं वामादिमे पाणौ पात्रमत्र द्वितीयके ॥  
 तृतीये खेटकश्चैव तुर्ये कार्मुकमेव च ।  
 चक्रान्तु पञ्चमे हस्ते षष्ठे चैव कुठारकम् ॥  
 सप्तमे टङ्कमत्रैव चामरश्चाष्टमे शये ।  
 नवमे डमरुश्चैव दशमे चात्र वलकीं ॥  
 एकादशे शृणिश्चैव द्वादशे मुशलं शये ।  
 त्रयोदशे तु वै पाशं गदामत्र चतुर्दशे ॥  
 दर्पणान्तिष्ठिजे हस्ते ध्वजमत्रैव षोडशे ।  
 दधानः त्रेयसे भूत्यै सर्वभोगसुखाय च ॥

वरीयसः ।

एकीनविंशकस्यात्र कथ्यते परिचासनः \* ।

\* परिचासनेति कश्चित् पाठः ।

तृतीये चक्रमत्रैव चतुर्थे वै शरासनम् ॥  
 पञ्चमे खेटकं हस्ते षष्ठे टङ्कं कराम्बुजे ।  
 कुठारं सप्तमे पाणौ प्राङ्मुटचाष्टमे त्विह ॥  
 नवमे चामरं दशमे दम्बरुत्विह ।  
 मृण्मिकादशे हस्ते द्वादशे चैव दर्पणं ॥  
 त्रयोदशे शये कुन्तं विभ्राणः शान्तिवृद्धये

श्रीभनस्य ।

एकविंशोऽधुना योगः सिद्धिनामाभ धीयते ।  
 जवाकुसुमसङ्काशः शुभरेखात्रयोदशः ॥  
 जटाभिरष्टभिस्तस्य मुकुटः खण्डचन्द्रयुक् ।  
 शोणशुभ्रांशुकोपेतः स्फाटिकाभरणान्वितः ॥  
 वसुपद्मभुजः सौम्यस्तुन्दिलः सर्वलक्षणः ।  
 तीमरश्चादिमे दक्षे द्वितीयेन त्रिशूलकं ॥  
 तृतीये पङ्कजं पाणौ तुर्य्ये दण्डं सुवर्णजम् ।  
 पञ्चमे तु करे शक्तिं षष्ठे वै साङ्गलं शये ॥  
 सप्तमे कुलिशं हस्ते मृङ्गमत्रैव चाष्टमे ।  
 नवमे दात्रमत्रैव दशमे तु परस्त्रधं ॥  
 मुद्गरं तद्रहस्ते वै द्वादशे चन्द्रहासकम् ।  
 त्रयोदशे शये वाणं शङ्खमत्र चतुर्दशे ॥



कुम्भमिन्द्रादिमे हस्ते द्वितीये डमरुं शये ।  
पात्रान्तु नवमे हस्ते दशमे वै कुठारकम् ॥  
टङ्कमेकादशे हस्ते द्वादशे चैव खेटकम् ।  
त्रयोदशे शये चापं चक्रमतत्र चतुर्दशे ॥  
धारयन् पूजनौघोऽनौ भोग-सौख्य-त्रिये जये ।

सिद्धेः ।

साध्यो द्वाविंशकश्चैव कथ्यते योग एव सः ।  
शुभ्वर्णो विशालाक्षो वज्रिरेखागलाननः ॥  
कौस्तुभवसनोपेतो वज्रवैदूर्यकुण्डलः ।  
वेदवज्रभुजोपेतो मेखलानेकरत्नयुक् ॥  
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये वीजपूरकम् ।  
तृतीये शक्तिमन्त्रैव तुर्य्यं चैव त्रिशूलकं ॥  
पञ्चमे सायकं हस्ते षष्ठे वज्रं कराम्बुजे ।  
सप्तमे पङ्कजं पाणौ दण्ड\* मन्त्रैव चाष्टमे ॥  
नवमे तोमरं पाणौ दशमे शक्तिमेव च ।  
एकादशे हलं हस्ते द्वादशे ऋक्मेव च ॥  
त्रयोदशे शये खड्गं परशुन्तु चतुर्दशे ।  
करे पञ्चदशे रम्ये मुहरं कठिनाङ्गुली ॥  
षोडशे दात्र मन्त्रैव शङ्खं सप्तदशे त्विह ।  
वामादिमे करे कुण्डीं द्वितीये पात्र मेव च ॥  
तृतीये चाभयं हस्ते तुर्य्ये डमरुमेव च ।

\* कुम्भमिति पुस्तकाकारे ।

पञ्चमे कार्त्तिकं पाणौ षष्ठे चैवाङ्गुलं यत् ॥  
 सप्तमे तु ध्वजं दिव्यमष्टमे पाशमेव च ।  
 नवमे कुन्तमत्रैव दशमे तु गदामिह ॥  
 मुशलं तद्र हस्ते वै द्वादशे चैव चामरम् ।  
 त्रयोदशे करे खेटं कुठारस्तु चतुर्दशे ॥  
 टङ्कं पञ्चदशे पाणौ षोडशे चैव दर्पणं ।  
 चक्रं सप्तदशे हस्ते दधानः श्रौविबृहये ॥

साध्यस्य ।

शुभनामा श्रौविंशो योगसाधैव कथ्यते ।  
 नीलकालिकशोणस्तु मौक्तिकाभस्त्रिलोचनः ॥  
 शोणरेखाङ्कितश्रीवः शोणशुभ्राङ्गुकावृतः ।  
 मुक्ताविद्रुममाणिक्यभूषणः स्वर्णकुण्डलः ॥  
 दाक्षिण्यहाङ्गुसंयुक्ती जटाकपिलमण्डलः ।  
 वरं यमादिमे पाणौ द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥  
 तृतीये च त्रिशूलं वै तुर्य्ये वाणं कराम्बुजे ।  
 पञ्चमे पङ्कजं चैव षष्ठे कुलिशमेव च ॥  
 सप्तमे शक्तिमत्रैव दण्डं वै चाष्टमे करे ।  
 नवमे तोमरं हस्ते दशमे शृङ्गिकामिह ॥  
 हलमेकादशे चैव द्वादशे खड्ग मत्रहि ।  
 दात्रं त्रयोदशे हस्ते सुहरं च चतुर्दशे ॥  
 शङ्खं पञ्चदशे पाणौ षोडशे तु परस्त्रधम् ।  
 अभयं चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुः ।

तृतीये पात्रमचैव तुर्ये कार्मुकमेव च ।  
 पञ्चमे डमरुं पाणौ षष्ठे चाङ्गुशमेव च ॥  
 सप्तमे बीजपूरं वै ध्वजं वै चाष्टमे करे ।  
 नवमे पानपात्रञ्च दशमे क्षुन्तमेव च ॥  
 गदामिकादग्रे हस्ते द्वादशे चैव खेटकम् ।  
 चामरं मन्मथे पाणौ टङ्कमत्र चतुर्दशे ॥  
 चक्रं पञ्चदशे चैव षोडशे तु कुठारकम् ।  
 विभ्राणो भुक्तये\* पूज्यः सौन्दर्याय सुखाय च ॥

शुभस्य ।

चतुर्विंशतिमयात्र शुक्लाख्यः† कथ्यतेऽधुना ।  
 चित्रके लोहितघायं चन्द्रगौर स्त्रिलोचनः ॥  
 जटामुकुटखण्डेन्दु नीलरेखा सुधाधरः ।  
 सिन्दूरवदनोपेतो भालालितिलकाङ्कितः ॥  
 प्रवालमौक्तिक-स्वर्ण-भूषणः कण्ठकौस्तुभः ।  
 खड्गवाहुसंयुक्तो रत्नमुद्रासमन्वितः ॥  
 शूर्पाक्षमालिकां याम्ये प्रथमे करपङ्क्तवे ।  
 द्वितीये च त्रिशूलं वै तृतीये बाणमेव च ॥  
 परम्वधं करे तुर्ये पञ्चमे शङ्खमेव च ।  
 मुद्गरं चात्र वै षष्ठे सप्तमे दात्रमेव च ॥  
 अष्टमे तु करे खड्गं नवमे चैव लाङ्गलम् ।  
 दशमे मृङ्गमचैव तोमरं रुद्रसन्धिते ॥

\* भुक्तये इति कश्चित्पाठः ।

† शुक्लाख्य इति कश्चित् पाठः ।

द्वादशे तु करे दण्डं शक्तिमत्र त्रयोदशे ।  
 चतुर्दशे शये वज्रं करे पञ्च दशे कजम् ॥  
 बीजपूरन्तु वामाग्रे द्वितीये पात्रमेव च ।  
 तृतीये कार्मुकं पाणौ तुर्य्यं चैव कुठारकम् ॥  
 पञ्चमे चक्रमत्रैव षष्ठे टङ्कं कराम्बुजे ।  
 सप्तमे चामरं पाणौ खेटकं चाष्टमे शये ॥  
 नवमे तु गदाभक्त दशमे वा ऽमृतं घटम् ।  
 कुन्तमेकादशे हस्ते द्वादशे पात्र मेव च ॥  
 त्रयोदशे शृणिं चैव दर्पणञ्च चतुर्दशे ।  
 ध्वजं पञ्चदशे हस्ते दधानस्तु महायच ॥

शुक्लस्य ।

पञ्चविंशतिमो योगो ब्रह्मनामा प्रतीयते ।  
 शोणोरुपाण्डुराग्नेषो चन्द्रगौरस्त्रिलोचनः ॥  
 नीलकालिकशोणस्तु, शीवास्वर्णस्त्रिरेखिकः ।  
 जटात्रयप्रलम्बीऽसौ सौम्यः प्रहसिताननः ॥  
 ताम्रवर्णांशुकोपेतः कण्ठरुद्राक्षमालिकः ।  
 मुक्तामाणिक्यहेमोत्थभूषणः सीमकुण्डलः ॥  
 वियद्वाणभुजोपेतः किङ्किणीजालमेखलः ।  
 सौम्याक्षमालिकां दक्षे प्रथमे तलशोभने ॥  
 द्वितीये तु वरं पाणौ खड्गमत्र त्रयोदशे ।  
 हलं चतुर्दशे हस्ते शृङ्गं पञ्चदशे त्विह ।  
 षोडशे चैव लोहासिं मुनिरभ्यु च तोमरम् ॥

अष्टादशे शये दण्डः\* शक्तिमेकोनविंशके ।  
 करे विंशतिमे चक्रं त्वेकविंशे शये कजं ॥  
 द्वाविंशे चमसं हस्ते त्रयोविंशे शयेऽर्जुदम् ।  
 चतुर्विंशतिमे पाणौ सुदृष्टं लोहभेदनम्† ॥  
 पञ्चविंशे तु रक्षास्त्रं वामाग्रे वै कमण्डलुम् ।  
 द्वितीये चाभयं हस्ते तृतीये चात्र वै ध्रुवम् ॥  
 तुर्ये खट्वाङ्ग मेवेह कुशलं‡ चैव पञ्चमे ।  
 षष्ठे शरासनं पाणौ सप्तमे कवचं शये ॥  
 अष्टमे पट्टिशं हस्ते नवमे वे सुदर्शनम् ।  
 दशमे बीजपूरं वै पाशमेकादशे करे ॥  
 द्वादशे चात्र वै टङ्गं खेटमत्र त्रयोदशे ।  
 चतुर्दशे कुठारास्त्रं ढमरुन्तिथिसंज्ञिते ॥  
 षोडशे चामरं हस्ते कुम्भं सप्तदशे त्विह ।  
 अष्टादशे गदामत्र सुशूलं नन्दचन्द्रजे ॥  
 अङ्गुशं विंशके हस्ते पाशश्चैकविंशके ।  
 द्वाविंशके ध्वजं शुभ्रं वीरभद्रम्विपक्षजे ॥  
 जिने सुनिर्मलादर्शं पञ्च विंशेऽजिनं शये ।  
 दधानो यज्वनो मोक्ष-परमायुर्विवृणुये ॥

ब्रह्मणः ।

ऐन्द्रः षड्विंशकस्यात्र कथ्यते तव साम्प्रतम् ।

● यज्ञमिति क्वचित् पाठः ।

† सुदृष्टं लोहभेदनमिति क्वचित् पाठः ।

‡ तुर्येवामाभूतं पात्रमिति क्वचित् पाठः ॥

हस्तपादाक्षयः शेषः शुभायतेक्षणः ॥  
 धर्मिष्ठमस्तिकामाख्यचन्दनाद्यनुलेपनः ।  
 भालालितिलकश्चैव कर्णकुण्डलमेचकः ॥  
 मुक्ताहारोष्णलोरस्तः सर्व्वरत्नविभूषणः ।  
 शुभ्रशोणेन्द्रनीलाभवसनः सर्व्वलक्षणः ॥  
 युग्मबाणभुजोपेतो मनागरणलोचनः ।  
 शक्तिमर्कादिमे हस्ते द्वितीये मौक्तिकस्रजम् ॥  
 तृतीये कमलं पाणौ चतुर्थे शुक्तिकामिह ।  
 क्लृप्तपञ्चमे पाणौ षष्ठे चात्र त्रिशूलकम् ॥  
 सप्तमे चैव योधासिं\* कुहालं चाष्टमे करे ।  
 नवमे पञ्चिकाश्चैव दशमे चन्द्रहासकम् ॥  
 एकादशे हलं हस्ते द्वादशे गृहमेव च ।  
 तोमरं मन्त्रये पाणौ दण्डं चैव चतुर्दशे ॥  
 करे पञ्चदशे शक्तिं षोडशे कुलिशं शये ।  
 चक्रञ्च मुनिचन्द्रार्कौ वसुचन्द्रे परस्वधम् ॥  
 एकोनविंशके कन्दुं विंशके पुस्तकं त्विह ।  
 विष्टरं त्रैविंशे वै द्वाविंशे चैव मुहुरम् ॥  
 चमसन्तु त्रयोविंशे चतुर्विंशे त्विहार्जुदम् ।  
 पञ्चविंशतिमे हस्ते लोष्टभेदनमेव च ॥  
 षड्विंशे च तुरष्कास्त्रं† वामाद्ये वाभयं शये ।  
 द्वितीये कुण्डिकामत्र तृतीये वीजपूरकं ॥

---

\* योधा धिमिति कश्चित् पाठः ।

† षड्विंशे चैव तुरष्कास्त्रमिति पुस्तकारे पाठः ।

तुर्थे<sup>\*</sup> वामे द्युतं<sup>†</sup> पात्रं पञ्चमे सुवमेवहि ।  
 षष्ठे खट्वाङ्गमेवेह सप्तमे उमरं ग्रये ॥  
 अष्टमे प्राङ्मुटं<sup>†</sup> पात्रो नवमे चैव कार्णिकम् ।  
 दशमे खेटकं हस्ते द्वादशे चैव कुठारकम् ॥  
 त्र्यादशे चामरं हस्ते कुन्तमत्र त्रयोदशे ।  
 गदां चतुर्दशे चैव सुशस्त्रमिधिसंमिते ॥  
 अङ्गुशं षोडशे हस्ते पाशं सप्तदशे करे ।  
 पट्टिशं वसुचन्द्रार्कं चक्रवर्त्तिको नविंशके ॥  
 कवचं विंशके चैव दाशैवैकविंशके ।  
 द्वाविंशके तु वै टङ्कं त्रयोविंशे ध्वजन्त्रिवह ॥  
 वीरभद्रं चतुर्विंशे पञ्चविंशे तु दर्पणं ।  
 अजिनं चात्र षड्विंशे विभ्रातः त्रीविंशये ॥

एन्द्रस्य ।

वैधृत्याख्यस्तु वै योगः सप्तविंशतिमखिवह ।  
 शुभ्रवर्णो महारौद्रो श्रीवायोचः सिताननः ॥  
 जटापञ्च प्रसन्नस्तु मेघकाशचकुण्डलः ।  
 नीलशोचसुवर्णोत्पलभूषणो मेघकाश्वरः ॥  
 वेदवाणभुजोपेतो वृहत्कुचिसुमन्वरः ।  
 अक्षसूचं यमादिखे द्वितीये वरमेव च ॥  
 तृतीये चैव सन्दंशं तुर्थे<sup>\*</sup> युक्तिं समुद्रजा ।

\* तुर्थे<sup>\*</sup> वामाभूतमिति च पुस्तकान्तरे पाठः ।

+ प्राग्भूतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पञ्चमे पङ्कजं पाणौ षष्ठे चात्र शुवन्तथा ॥  
 सप्तमे सायकं पाणौ ज्ञानं खड्गमिहाष्टमे ।  
 नवमे चैव कुक्षालं दशमे च त्रिशूलकम् ॥  
 शृङ्गमेकादशे हस्ते द्वादशे हलमेव च ।  
 त्रयोदशे तु वै खड्गं तोमरन्तु चतुर्दशे ॥  
 करे पञ्चदशे दण्डं षोडशे शक्तिमेव च ।  
 वज्रं सप्तदशे पाणौ कवचं वसुचन्द्रजे ॥  
 परशुं नन्दचन्द्रोत्थे विंशके चार्धदं करे ।  
 एकविंशे शये चैव लोष्टभेदन मेव च ॥  
 द्वाविंशे वै तुरष्कास्त्रं त्रयोविंशे तु शङ्खकम् ।  
 पुस्तकन्तु चतुर्विंशे पञ्चविंशे तु विष्टरम् ॥  
 षड्विंशे सुहरं पाणौ चमसं सप्तविंशके ।  
 वामादिमे करे कुण्डलीमभयन्तु द्वितीयके ॥  
 मीनं तृतीयके हस्ते चतुर्थे बीजपूरकं ।  
 पञ्चमे पात्रमथैव षष्ठे चैव शुवङ्करे ॥  
 सप्तमे कार्मुकं पाणौ डमरुं चाष्टमे करे ।  
 नवमे प्राङ्मुटं हस्ते खट्वाङ्गश्चैव दिक्करे ॥  
 चामरं रुद्रजे चैव द्वादशेऽत्र कुठारकम् ।  
 खेटं त्रयोदशे चैव कुन्तमत्र चतुर्दशे ॥  
 गदां पञ्चदशे पाणौ षोडशे मुशलन्तिष्ठ ।  
 शृणिं सप्तदशे हस्ते पाशमष्टादशे करे ॥  
 पट्टिशं नन्दचन्द्रोत्थे वीरभद्रन्तु विंशके ।  
 एकविंशे शये टङ्गं द्वाविंशे चाजिनहरे ॥



चयोविंशे तु वै चक्रं कवचं जिनहस्तके ।  
पञ्चविंशे तु वैपात्रं षड्विंशे दर्पणं शुभं ॥  
सप्तविंशे ध्वजं हस्ते धारयन् दुष्टघातकत् ।

वैधृतेः ।

इति योगाती रूपाणि ।

करणानामथो वक्षे रूपसम्बन्धिलक्षणं ।  
ववाभिधन्तु वै पीतं जटिलं रत्नकुण्डलम् ॥  
नीलवस्त्रन्तु वद्राक्षभूषणं कण्ठपाण्डुरं ।  
चतुर्दशभुजोपेतं पिङ्गभ्रू लोचन त्रयं\* ॥  
वरं यमादिमे हस्ते द्वितीये वाणमेव च ।  
तृतीये कुलिशं पाणौ चतुर्थे चैव पङ्कजम् ॥  
मुहुरं पञ्चमे चैव षष्ठे सन्दंशमेव च ।  
सप्तमे बाहुशं दिव्यं पञ्चशास्त्रे महीदरे ॥  
प्रथमे बाभयं वामे द्वितीये तु शरासनं ।  
तृतीये पुस्तकं हस्ते चतुर्थे मुहुरं शये ॥  
टङ्कन्तु पञ्चमे पाणौ षष्ठे कर्त्तरिकामिह ।  
करे तु सप्तमे चात्र नागपाशं दक्षिण्ये ॥

ववस्य ।

वालवाख्यन्तु वै रक्तं नीलग्रीवं महीदरं ।

\* तुङ्गभ्रूलोचन त्रयमिति कश्चित् पाठः ।

श्वेतवस्त्रं जटाभारं\* पिङ्गलं तुङ्गनासिकम् ॥  
 कण्ठरुद्राक्षमालन्तद्भूतिमत्कालपाण्डुरं ।  
 रस-चन्द्रकरोपेतं कक्षालम्बकरण्डकम् ॥  
 प्रथमे मोदकं हस्ते दक्षिणे सुमनोहरे ।  
 द्वितीये केतकीपत्रं तृतीये शक्तिमेव च ॥  
 चतुर्थे पद्मजं पाणौ पञ्चमे वै सुदर्शनम् ।  
 षष्ठे सर्वार्थसम्पन्नं सप्तमे कुलिशं करे ॥  
 सन्दंशमष्टमे हस्ते पात्रं वामादिमेत्विह ।  
 द्वितीये कुण्डिकामत्र तृतीये चैव पट्टिशं ॥  
 बीजपूरं करे तुर्ये पञ्चमे शङ्खमेव च ।  
 कोदण्डमत्र वै षष्ठे सप्तमे कुलिशहरे † ॥  
 अष्टमे पुस्तकं विभ्रह्मशायविजयाय च ।

वालवस्य ।

श्वेताम्बकर्णिकाभासं तृतीयं कौलवाभिधम् ।  
 रक्तकण्ठं पिकास्थं वै नीलश्वे तारुणाश्वरम् ॥  
 सुक्तारुद्राक्षसौवर्णभूषणं चेन्द्रनीलकम् ।  
 अष्टादशभुजोपेतं किङ्किणी कटिसूत्रकम् ॥  
 वरं यमादिमे हस्ते द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ।  
 तृतीये स्वर्णजं दण्डं चतुर्थे चैव पुस्तकम् ॥  
 पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे सन्दंशमेव च ।  
 सप्तमे डमरं पाणौ वज्रं मत्रैव चाष्टमे ॥

\* जटाधारमिति पुस्तकाकरे ।

† सप्तमे चाक्षं डण्डं मिति क्वचित्पाठः ।

नवमे शृङ्गिकामच शीघ्रगुप्ताद्यानामिमां ॥  
 अभयं चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुम् ।  
 तृतीये वासवं पात्रं तुर्ये चाभोजसुत्तमम् ।  
 पञ्चमे चामरं शुभ्रं षष्ठे दात्रं कराम्बुजे ॥  
 सप्तमे वल्लकीमच शृणिं चैवाष्टमे करे ।  
 नवमे कदलीपत्रं दधत्सम्यद् सुखाय च ॥

कोलवस्य ।

चतुर्थं तैतिलं नाम श्यामवर्णं कशीदरम् ।  
 शोणवस्त्रं जवापुष्पमालिकं तैत्तिराननम् ॥  
 वियत्पञ्चभुजीपेतं घण्टावह्नितम्बकम् ।  
 प्रथमे दक्षिणे हस्ते श्रीफलं सुमनोहरम् ॥  
 खड्गमच द्वितीये वै तृतीये चैव पुस्तकम् ।  
 अक्षसूत्रं करे तुर्ये पञ्चमे वाणमेव च ॥  
 षष्ठे सुदर्शनं दिव्यं सप्तमे कुलिशं त्विह ।  
 अष्टमे तु सुवं पाणौ नवमे चैव मुद्गरम् ॥  
 दशमे चाङ्गुशं हस्ते पात्रं वामादिमे करे ।  
 द्वितीये खेटकं चैव तृतीये वारिजं शुभम् ॥  
 चतुर्थे कुण्डिकामच पञ्चमे चैव कार्मुकम् ।  
 षष्ठे मनोहरं शङ्खं सप्तमे चामरं सितम् ॥  
 सुवं चैवाष्टमे हस्ते नवमे टङ्गमच हि ।  
 दशमे तु करे पाशं विभ्राचं यज्जनः त्रिवे ॥

तैत्तिरीय ।

पञ्चमं चात्र विज्ञेयं करणन्तु गरामिधं ।  
 गोमुखं चित्रितश्रीवं धूमरं लोहिताम्बरम् ॥  
 पञ्चपञ्चभुजोपेतं कृतपद्माक्षभूषणम् ।  
 आदिमेदक्षिणे शक्तिं द्वितीये चक्रमेव च ॥  
 तृतीये श्रीफलं हस्ते चतुर्थे चैव पद्मजम् ।  
 पञ्चमे पुस्तकं रम्यं षष्ठे वाणं मनोहरम् ॥  
 सप्तमे गोवृषं शृङ्गं कुलिशं चाष्टमे करे ।  
 नवमे वल्लकीमत्र दशमे वीरभद्रकम् ॥  
 एकादशे तु सन्दंशं पञ्चशाखे मनोहरे ।  
 अभीति मुत्तरादिस्थे द्वितीये शङ्खमत्र हि ॥  
 पात्रमत्र तृतीये वै चतुर्थे चैव चामरम् ।  
 पञ्चमे डमरुं हस्ते षष्ठे चैव शरासनं ॥  
 सप्तमे कुण्डिकामत्र चाष्टमे दशचक्रकम् ।  
 नवमे तु करे वंशं दशमे चैव दर्पणम् ॥  
 एकादशे तु वृद्धास्त्रं विभ्रत् कौर्त्ति-सुख-त्रिभे ।

गरस्त्र ।

वानरास्त्रं शणिक् धूम्रं पीतवस्त्रं वृषासनम् \* ।  
 युगबाहुयुतं चेदं षष्ठं कनकभूषणम् ॥  
 वरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चाक्ष सूत्रकम् ।  
 तृतीये शक्तिचामत्र मोदकन्तु चतुर्थके ॥

† वृषासनमिति क्वचित् वाच्यं ।

पञ्चमे कुलिशं हस्ते षष्ठे शक्तिं कराम्बुजे ।  
 सप्तमे वैष्णवं दण्डं खड्गमत्रैव चाष्टमे ॥  
 नवमे पाशमत्रैव दशमे चैव वै ध्वजम् ।  
 एकादशे तुरुष्कास्त्रं द्वादशे वै सुदर्शनम् ॥  
 सौम्यादिमे करेऽभीतिं द्वितीये वै कमण्डलुम् ।  
 बीजपूरं तृतीयेऽत्र पानपात्रं चतुर्थके ॥  
 पञ्चमे पञ्चवक्त्राख्यं षष्ठे चैव तु पट्टिशं ।  
 सप्तमे चामरं हस्ते खेटकं चाष्टमे ग्रये ॥  
 नवमे चाङ्गुशं पाणौ दशमे हलमेव च ।  
 एकादशे करे रम्यं दर्पणं चातिनिर्मलम् ॥  
 द्वादशे धारयन् शङ्खं लक्ष्मीसौभाग्यं वृद्धये ।

वशिजः ।

व्याघ्रचर्मस्वरा भद्रा श्वेताभा गर्हभानना ।  
 समवाहुसमोपेता त्रिपदा लोहभूषणा ॥  
 कर्त्तिकामादिमे दक्षे द्वितीये तु गदामिह ।  
 तृतीये सायकं हस्ते चतुर्थे चन्द्रहासकम् ॥  
 खेटमूर्धकरे वामे तदधश्चैव कार्मुकम् ।  
 पात्रमस्त्रादधो वामे धारयन्ती रिपोर्भये \* ॥

भद्रायाः ।

अष्टमं शकुनिप्रख्यं करणं हरितप्रभम् ।

\* पात्रमस्त्रादधोऽधो धारयन्ती रिपोर्भये इति कश्चित् पाठः ।

प्रवालभूषणोपेतं शक्रगोपनिभास्वरं ॥  
 रसपद्मभुजोपेतमेषवक्त्रं हृकोदरम्\* ।  
 आदिमे रविजे चक्रं द्वितीये वरमेव च ॥  
 अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्ये चैव तु पञ्चजम् ।  
 पञ्चमे मीदकं हस्ते षष्ठे वक्त्रं कराम्बुजे ॥  
 सप्तमे तोमरं पादौ शक्तिमनैव चाष्टमे ।  
 नवमे हस्तिजम्बुकां दशमे चन्द्रहासकम् ॥  
 एकादशे करे बाणं द्वादशे वाङ्मुखं श्ये ।  
 त्रयोदशे गदामयं शङ्खं वामादिमे करे ॥  
 अभयानु द्वितीयेऽथ तृतीये वै कमण्डलुः ।  
 वीजपूरं करे तुर्ये पञ्चमे पात्र मेव च ॥  
 षष्ठे कराम्बुजे शङ्खं सप्तमे कुन्तामेव च ।  
 परिधं वाष्टमे हस्ते दण्डानु नवमे करे ॥  
 छोटकं दशमे पादौ धनुरेकादशे श्ये ।  
 द्वादशे पात्र मन्त्रैव त्रिगुणानु त्रयोदशे ॥  
 दधानः त्रैयसे भूख्ये विजयाय सुखाय च† ।  
 तापाय चैव शङ्ख्यां विशेषेण समर्पितम् ॥

शकुनिः ।

चतुष्पदाभिधं चात्र नवमं कथ्यते जय ।

\* नवोदरमिति पुस्तकाकरे ।

† विजयाय सुखाय च इति कश्चित् पाठः ।

कृष्णवर्णं चतुष्पादं चतुरास्यं जटाश्रितम् ॥  
 मनुष्यास्तु वै पूर्वं दक्षिणं चैव गोमुखम् ।  
 अजास्यं पश्चिमन्तस्य शीतलं शूकराननम् ॥  
 मनुष्याकारवत्सर्वं त्रिकण्डविनिर्गतम् ।  
 पीतवस्त्रं बृहत्कुक्षिं नीलमुक्ताविभूषणम् ॥  
 वसुपद्मभुजोपेतं दीर्घनादं महाजवं ।  
 दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥  
 सुदर्शनं तृतीये तु चतुर्थे चैव पङ्कजम् ।  
 पञ्चमे मुहुरं चैव षष्ठे मोदकमेव च ॥  
 सप्तमे तु गदां पाणावष्टमे वाङ्मुशं शये ।  
 नवमे तु करे बाणं दशमे खड्गमेव च ॥  
 एकादशे करे दन्तं द्वादशे शक्तिमत्र हि ।  
 त्रयोदशे शये चात्र तोमरं सुदृढं शुभम् ॥  
 चतुर्दशे तु वै वज्रं वामाद्ये भीतिमेव च ।  
 कमण्डलुं द्वितीये वै तृतीये शङ्खं मेव च ॥  
 चतुर्थे बीजपूरं वै पञ्चमे टङ्कमेव च ।  
 षष्ठे पात्रं सुधापूर्णं सप्तमे च त्रिशूलकम् ॥  
 अष्टमे पात्रं मन्त्रैव नवमे धनुरेव च ।  
 दशमे खेटकं हस्ते दण्डमेकादशे करे ॥  
 द्वादशे पट्टिशं पाणौ कुन्तमत्र त्रयोदशे ।  
 ऋक् चतुर्दशे विभ्रजोचद्वयैः सुपूजितः ॥

चतुष्पादस्य ।

\* कनकाननमिति पुष्पाकारे पाठः ।

नागाख्यं दशमं रक्तं नीलवस्त्रं जटाधरम् ।  
 मनुष्याकारमेवैतन्मस्तकं न्यस्ततत्फलं\* ॥  
 वियद्गुण भुजीपेतं मुक्तावद्राक्षभूषणं ।  
 प्रथमे मोदकं दक्षे द्वितीये चैव पङ्कजं ॥  
 अक्षसूत्रं तृतीयेऽत्र धरन्मुख्ये<sup>१</sup> कराम्बुजे ।  
 पञ्चमे तु करे चक्रं षष्ठे वज्रन्तु वैशये ॥  
 सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमन्त्रैव चाष्टमे ।  
 नवमे सौज्वलं दन्तं दशमे चन्द्रहासकं ॥  
 वाणमेकादशे हस्ते द्वादशे चाङ्गुशं शये ।  
 त्रयोदशे गदामत्र तुल्यस्त्रास्त्रं चतुर्दशे ॥  
 करे पञ्चदशे दात्रं<sup>१</sup> वामे पात्रन्तु चादिमे ।  
 बीजपूरं द्वितीयेऽत्र तृतीये वै कमण्डलुं ॥  
 चतुर्थे चाभयं हस्ते पञ्चमे शङ्खमेव च ।  
 षष्ठे कराम्बुजे शृङ्गं सप्तमे कुन्तमुत्तमं ॥  
 पट्टिशं चाष्टमे हस्ते नवमे दण्डमत्र हि ।  
 दशमे खेटकश्चैव धनुरेकादशे करे ॥  
 द्वादशे पाशमन्त्रैव त्रिशूलश्च त्रयोदशे ।  
 चतुर्दशे दशास्त्रं वै करे पञ्चदशेऽर्घ्यदं ॥  
 दधानं विजयारोग्यं कुर्वीताभयदं नृणां ।

नागस्य ।

एकादशन्तु किन्तुन्नं<sup>१</sup> कारणं कथ्यतेऽधुना ।

\* मनुष्याकारमेवैतन्मनुष्यस्तत्फलमिति पाठान्तर ।

† पात्रमिति कश्चित् पाठः ।



गोक्षीरधवलं चैतत्पीतवस्त्रं हयाननम् ॥  
 सर्वाभरणसंयुक्तं हात्रिंशद्वाहुसंयुतम् ।  
 वरक्षैवादिमे दक्षे द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥  
 तृतीये सौज्म्यं चक्रं तुर्य्यचाञ्चं कराम्बुजे ।  
 पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे त्रै कुलिशं शये ॥  
 सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमन्त्रैव चाष्टमे ।  
 नवमे गजदन्तश्च दशमे खड्गमुत्तमम् ॥  
 एकादशे तु वै वाणं द्वादशे शृणिमेव च ।  
 त्रयोदशे गदामत्र उमरुश्च चतुर्दशे ॥  
 करे पञ्चदशे पुस्तौ परशुश्चैव षोडशे ।  
 अभयश्चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुम् ॥  
 शङ्खमत्र तृतीये वै चतुर्थे बीजपूरकम् ।  
 पञ्चमे चासवं पात्रं षष्ठे शृङ्गं मनोहरम् ॥  
 सप्तमे कुन्तमन्त्रैव चाष्टमे पट्टिशं शये ।  
 नवमे वैणवं दण्डं दशमे खेटमेव च ॥  
 चापमेकादशे पाणौ द्वादशे पात्रं मत्र हि ।  
 त्रयोदशे त्रिशूलं वै द्वादशमत्र चतुर्दशे ॥  
 वीणामिषिन्दुहस्ते च ध्वजश्चैव तु षोडशे ।  
 धारयद्दैरिणां ध्वज्यै पूजनीयं विपश्चिता ॥  
 विद्या-साभाय-सन्तुष्टि-विजयादि-सुखार्थिना ।

किन्तुघ्नस्य ।

इति करण रूपाणि ।

अथ राशिरूपाणि ।

मेषवक्त्रो नरो रक्तो द्विभुजः पङ्कजासनः ।

ज्ञानमुद्राङ्गरः पोतवसनः कनकाङ्गदो ॥

मेषस्य ।

वृषाननो नरः शुभ्रो रत्नवस्त्राचकुण्डिकः ।

वृषस्य ।

पुमान् गदो सवीणा वा योमिश्च मिथुनं सितं ।

मिथुनस्य ।

ककटः कपिलोऽश्वत्थः कूर्ममुद्राधरो नरः ।

ककटस्य ।

सिंहवक्त्रोऽश्वतोऽमखो द्विभुजोऽभयपात्रयुक् ।

सिंहस्य ।

शुक्लासिभृत् सिता कन्या द्विभुजा पङ्कजासना ।

कन्यायाः ।

तुलाधरो नरो गौरः पिङ्गनेत्रकजासनः ।

तूलस्य ।

हृषिकेशो नरः पिङ्गो द्विभुजो मर्कटाननः ॥

दधे हृषिकमासाधृक्त्वामे पात्रं सुरायुतम् ॥

वृश्चिकस्य ।

अश्वत्थो नरचापी ज्वालाष्टकरदक्षिणः ।

धनुः ।

अश्वत्थो धरो नीलो मृगवत्तो नरो हि सः ।

मकरस्य ।

मकरास्यो सितोऽजस्यो रित्तकुम्भो नरो घटः ।

कुम्भस्य ।

मत्स्ययुग्मस्थितः श्यामो मत्स्यहस्तो वृद्धोदरः ।

मत्स्यवत्तो नरो मीनो हरिश्चिविभूषणः ॥

मीनस्य ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

कालः करालवदनो नित्यगन्ध विभीषणः ।

पाशहस्तश्च कर्त्तव्यः सर्पवृश्चिकरोभवान् ॥

कालस्य ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

निमेषस्तु भवेदथ मेघकाभोर्ध्वनीलदृक् ।

अश्वसूत्रं करे दक्षे ज्ञानमुद्रामधोत्तरे ॥

दधानो योगसंक्षिप्तैः पूजनीयो विपश्चिता ।

निमेषस्य ।

नीलवर्णा भवेत् काष्ठा पीतवस्त्रा त्रिलोचना ।  
अष्टादशभुजोपेता ज्ञानपुस्त्रीसमन्विता ॥

काष्ठायाः ।

शुक्लवर्णा कला ज्ञेया नीलवस्त्रा त्रिलोचना ।  
व्योमवज्राङ्गुरद्राक्षकण्ठलम्बितमालिका ॥  
मुक्ताक्षमालिकार्का सा वामपङ्कजसंयुता ।  
पूजनीया विशेषेण ज्ञानविज्ञानहेतवे ॥

कलायाः ।

अष्टाभिधो भवेत् पीता मुनिपद्मसुमौक्तिकः ।  
जटात्रिमौक्तिकोपेतचन्दनलिकपाण्डुरः ॥  
मुक्तासूत्रार्कहस्तोयं वामे स्वर्णकमण्डलः ।

अष्टस्य ।

सुहृत्तानधुनावस्मि नामलक्षपृथक्फलैः ।  
तत्रादिमस्तु रौद्राक्षः श्यामश्चेतारुणश्च विः ॥  
श्वेतवस्त्रो महातुङ्गो दक्षिणे सर्पमादधत् ।  
वामे पात्रं सुधापूर्णं क्षुद्रकर्णप्रसिद्धये ॥

रौद्रस्य ।

सिताभिधो द्वितीयस्तु श्वेतवर्णो महीद्वयः ।

श्वेतशीलाभवस्त्रोऽयं श्वेतसुक्ताविभूषणः ।  
दक्षिणे पङ्कजं शुभ्रं वामे चैव कमण्डलुम् ।  
दधानस्तु त्रियै पूज्यो योगवृद्धैः सुखाय च ॥

सितस्य ।

तृतीयोवाजपात्यस्तु कृष्णः शुभ्रो महातनुः ।  
दक्षिणे पङ्कजं नीलं वामे सर्पं महाफणम् ।  
विभ्रद्विपुलभोगाय पूजनौयो महाधिया ॥

चजपस्य ।

तुर्थचार्यभटाख्यस्तु नीलः शुभ्रो महीदरः ।  
दक्षिणे पुस्तकं हस्ते वामे चैव त्रिशूलकम् ।  
दधानः त्रयसु भूष्यै विजयाय सुखाय च ॥

चार्यभटस्य ।

अधुना चैव सावित्रः पञ्चमः कथ्यते जय ।  
श्वेतवर्णोऽश्ववक्त्रस्तु मेचकावसनान्वितः ॥  
पुस्तकं दक्षिणे हस्ते वामे कुण्डलु निर्गणम् ।  
दधद्रोगविनाशाय पूजनौयोऽप्यहर्निशम् ॥

सावित्रस्य ।

वैराजस्यात्र वै षष्ठः श्यामवर्णो जटाधरः ।  
दक्षिणे तु करे दण्डं वामे चैव सुवं करे ॥  
विभ्रद्वृद्धैः च सौख्याय पूजनौयोऽतिभक्तितः ।

वैराजस्य ।

सप्तमस्यात्र गन्धर्वस्ताम्रवर्णः क्षत्रोद्भूतः ।  
दक्षिणे वक्त्रकीं पाणौ वामे शक्तिश्च धारयेत् ।  
सौख्यद्वयै यशोद्वयै पूजनीयो विपश्चिता ॥

गन्धर्वस्य ।

अधुना चाभिजित्नाम कथ्यतेऽष्टमः शुभः ।  
पौतवर्णोऽतिष्ठस्वस्तु ताम्रवर्णो महोद्भूतः ।  
तूलहस्तश्च योपेतः पूजनीयः सुखाप्तये ॥

अभिजितः ।

स एव कुतपो नाम विष्णातव्यो मनोविभिः ।  
पितृणां सुप्रियश्चैव पिण्डहस्तोऽवचाप्ययम् ॥

कुतपस्य ।

नवमो रौहिणेयाव्यो सुहृत्सः कथ्यते जय ।  
शुभ्रवर्णो विशालाक्षो नीलवस्त्रोऽभ्रकुण्डलः ॥  
दक्षिणे पङ्कजं पाणौ वामे मोदकमेव च ।  
दधानः सुखसम्पत्तयै विजयारोग्यद्वये ॥

रौहिणेयस्य ।

अधुना कथ्यते वक्त्र दशमस्तु वलाभिधः ।  
गौरवर्णोऽवच्छेदवसनः स्वर्णकुण्डलः ॥  
दक्षिणे तु करे शङ्खं वामे पङ्कजमादधत् ।

बलस्य ।

हेमवर्णो वृहन्नात्रः कृष्णश्वेताशुभः ।  
अक्षसूत्रं करे दक्षे वामे चैव कमण्डलुं ॥  
दधत् प्रजासुखात्यर्थं पूजनीयो विपश्चिता ।  
एकादशोऽधुना ज्ञेयो मुहूर्त्तो विजयाभिधः ॥

विजयस्य ।

नैर्ऋताख्योऽधुना ज्ञेयो द्वादशस्तु, मुहूर्त्तकः ।  
नीलवर्णोत्पलमौलिः पीतवस्त्रो महाबलः ।  
दक्षिणे तु करे चक्रं वामे चाभयमादधत् ॥

नैर्ऋतस्य ।

त्रयोदशो भवेद्दत्त रक्तः सतमसाभिधः ।  
ताम्रवस्त्रो मञ्जोजस्को\* रत्नहेमजकुण्डलः ।  
शीणपद्मजदक्षस्तु वामकुण्डलीसमन्वितः ॥

सतमसस्य ।

मुहूर्त्तः कथ्यते चात्र वरुणाख्यश्चतुर्दशः ।  
सुक्ताफलनिभश्चैव सुक्ताहारविभूषणः ।  
धनुर्बाणधरश्चैव पूजनीयः सुखाप्तये ॥

वरुणस्य

अथ पञ्चदशो ज्ञेयः सुभगस्तु हरितप्रभः ।

\* मञ्जोजस्को इति कश्चित् पाठः ।

सुभगस्य ।

अथो निशाचरान् ब्रूमी मुहूर्तान् तिथिसंख्यकान् ।  
तत्रादिमोऽतिरोद्रास्यः कृष्णवर्णोऽरुणांशकः ॥  
चतुर्भुजो महाक्रूरः सास्त्रिसङ्घटकेवलः ।  
आदिमे दक्षिणे विभ्रत् कौशिकश्चातिभीषणं ॥  
द्वितीये तु करे सर्पं वामोर्ध्वे स्वयं वै करे ।  
सन्दंशं तदधः पाशं विभ्राणः सर्वविघ्नहा ॥

अतिरोद्रस्य ।

महागन्धर्वराजाख्यो द्वितीयस्तत्र चैव हि ।  
कृष्णशुभ्राक्षणीवो नीलवस्त्रो महाबलः ॥  
चतुर्भुजो विद्यालाक्षो गौरवर्णो जटाधरः ।  
आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजं ॥  
वामोर्ध्वे करे वीणां तदधस्ये तु पापकम् ।  
धारयन्निष्ठसम्पत्त्यै पूजनीयो विचक्षणैः ॥

महागन्धर्वराजस्य ।

तृतीयः कथ्यते चाथ राभिजो द्रविणाभिधः ।  
तप्तचामीकराभासः कृष्णनीलाक्षणांशकः ॥  
दक्षिणे प्रथमे पद्मं हेमजश्चातिशोभनम् ।  
द्वितीये तु करे वीणां वामोर्ध्वे वीजपूरकम् ।  
दधानः सर्वसम्पत्तिं सुखायुः श्रीविविष्टवये ॥



द्रविणस्य ।

आवसाख्यस्ततस्तुर्थी नीलवर्णोऽर्ककुण्डलः ।  
नीलारुणांशुकोपेतः कण्ठनीलाञ्जमालिकः ॥  
दक्षिणाये करे खड्गं द्वितीये चैव पद्मजम् ।  
वज्रकीर्णमूर्धजे वामे पात्रमस्त्रादधस्थिते ।  
दधानः पूजनोऽयं ज्ञानविज्ञानसिद्धये ॥

आवस्य ।

सुहृत्तः कथ्यते चाष्टौ वायुसंज्ञस्तु पञ्चमः ।  
हरिद्वर्णो जवाकर्णः श्वेतवस्त्रो महाबलः ॥  
कीरमर्कादिमे हृस्ते द्वितीये तु ध्वजं शये ।  
वामोर्ध्वगे करे सौरं द्वितीये पात्रमादधत् ॥

वायोः ।

अग्निसंज्ञस्ततः षष्ठी जवाकुसुमसन्निभः ।  
लक्षणनीलांशुकोपेतः शिखारुद्राक्षसंयुतः ॥  
दक्षिणाये करे पात्रं द्वितीये शक्तिमेव च ।  
वामादिमे करे कीरं द्वितीये सौरमेव च ।  
दधानः कीर्त्तये भुक्त्यै विजयायुःप्रवृत्तये ॥

अग्नेः ।

अधुना कथ्यते दश राक्षसाख्यस्तु सप्तमः ।  
नीलवर्णोऽदंष्ट्रस्तु नीलशुभ्राङ्गशुकः ॥

दक्षिणायै करे पद्मं द्वितीये तु त्रिशूलकम् ।  
खट्वाङ्गमुत्तरे वामे पाचमस्त्रादधःस्थिते ।  
दधद्भैरविष्ठाताय पूजनीयस्तु साधकैः ॥

राक्षसस्य ।

धाता चैवाष्टमः पीत वर्णः पाटलभाङ्गकः ।  
कर्णस्फटिकसौवर्णकुण्डलः कम्बुकन्धरः ॥  
पुस्तौमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चैव विष्टरम् ।  
वामादिमे करे पिण्डं द्वितीये स्वर्णकुण्डलं\* ।  
दधानः प्रीतये भुक्त्यै विजयाय सुखाय च ॥

धातुः ।

नवमः सौम्यनामाय शुभ्रवर्णो विशालदक् ।  
पीतवस्त्रो महातेजा मुक्तासर्वार्द्रभूषणः ॥  
आदिमे दक्षिणे ग्रहं द्वितीये चैव पञ्चजम् ।  
वामादिमे करे पाचं द्वितीये सौरमेव च ।  
दधानस्तुष्टये भुक्त्यै पूजनीयस्तु मुक्तिदः ॥

सौम्यस्य ।

दशमस्याय विज्ञेयो मुहूर्त्तो ब्रह्मसंभ्रकः ।  
पीतवर्णः शुक्लवस्त्रो जटामुकुटसंयुतः ॥  
कण्ठरुद्राक्षमालोऽयं भालपाण्डुरचन्दनः ।  
सुवर्णकुण्डलीपितः कटिसूत्रोत्तरीयवान् ॥

\* सर्वस्वाङ्गमिति पुस्तकान्तरे ॥

अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥  
वामोर्ध्वं तु सुवर्णं हस्ते पुस्तकान्तदधःकरे ।  
दधत् सोवर्णमुक्तालाभाय विजयाय च ॥

ब्रह्मणः ।

एकादशोऽधुना ज्ञेयो वाक्पतिर्नामनामतः ।  
सुवर्णवर्णं एवायं कृष्णशुभ्रांशुकान्वितः ॥  
कुण्डली मर्कादिहस्ते तु द्वितीये सौर मेव च ।  
वामादिमे करे कीरं द्वितीये नौरजं दधत् ।  
प्रजालाभकरश्चैव कार्यनिष्पत्तिसाधकः ॥

वाक्पतिः ।

द्वादशश्चात्र विज्ञेयो पौष्णनामा सुलोहितः ।  
पीतवस्त्रो जटामौलिर्मुनिपुष्पकृतश्रुतिः ॥  
तुन्दिलः सोपवीती च नीलकीलकपाण्डुरः ।  
अर्कादिमे करे वीजपूरकं शुभ्रवर्णकम् ॥  
द्वितीये वारिजं पाणौ पात्रं वामादिमे करे ।  
सन्दंशन्तु द्वितीयेऽयं धारयन् वैरितापदम् ॥

पौष्णस्य ।

जयाधुनात्र वैकथ्यो वैकुण्ठाख्यस्त्रयोदशः ।  
पादजान्वन्तशुभ्रोऽयं कण्ठान्ताख्यवर्णकः ॥  
अलिवर्णस्तु केशान्त कुण्डलानेकरत्नजः ।  
दक्षिणाद्ये करे पुस्तौमस्त्रजन्तु द्वितीयके ॥

केकोपिच्छन्तु वामाद्ये द्वितीये चातपत्रकं ।  
दधानः कीर्त्तये भुक्त्यो पूजनीयः सिताम्बुजैः ।

वैकुण्ठस्य ।

चतुर्दशोऽधुना त्रयो नामतस्तु समीरणः ।  
जलनीलनिभैव शुभमारक्तद्युतिः ॥  
सितनीलारुणप्रान्तवसनः स्निग्धलोचनः ।  
तालपत्रं यमादिस्थे द्वितीये नीलनीरजम् ॥  
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये नीलरक्तजम् ।  
दधानो यज्वनो भूत्यै वालुवैर सुखाय च ॥

समीरणस्य ।

अथ पञ्चदशो ज्ञेयो मुहूर्त्तो नैर्ऋतोऽरुणः ।  
मेघकाभस्त्रिनेत्रस्तु दंष्ट्रावान् वसनारुणः ॥  
स्वर्णेन्द्रनीलभूषाढाः शोणालितिलकान्वितः ।  
आदिमे दक्षिणे वाणं द्वितीये कमलं करे ।  
वामादिमे धनुर्हस्ते द्वितीये चैव वारिजं ।  
दधच्छान्तो सुभोगाय बलाय विजयाय च ।

नैर्ऋतमुहूर्त्तस्य ।

एते निशाचरा ख्याता मुहूर्त्ताः सकलास्तव ।  
अहोरात्राभिधक्षात्र कृष्णपीवादिमूर्धजः ।  
कण्ठपादान्तशुभ्रोऽयं त्रिभुजो दीर्घगोधिकः ।  
सामचन्द्रजटामौलिः पिङ्गलश्मश्रुलोचनः ॥

मृमुण्डमालिकोपेतः कृष्णहृन्नाशुकान्वितः ।  
अर्कमर्कं दधानोऽयं वामे चैव विधुमुदं ।  
इष्टापूर्त्तप्रसिद्धार्थं पूजनयोगो मनोविभिः ॥

अहोरात्रस्य ।

शुक्लपक्षो नरः शुक्लो जटामुकुटसंयुतः ।  
शोणवस्त्रो विशालाक्षी भालालितिलकान्वितः ॥  
सूर्यमर्कं दधानोऽयमेव चन्द्रजविम्बकम् ।  
पूजनयोगो महाभक्त्या प्रतिपक्षं सिते सिते ॥  
अस्य द्वादश भेदाः स्युर्विज्ञेया वर्णभेदतः ।  
पूजनयोगोऽवलात्यर्थं प्रतिमासन्तु भेदतः ॥

शुक्लपक्षस्य ।

श्यामाभः कृष्णपक्षस्तु सितशीलाम्बरी बली ।  
सूर्यविम्बं यमे विभ्रद्दामे द्वीपं ससुज्ज्वलम् ॥  
पूजनयोगो बलात्यर्थं प्रतिमासन्तु भेदतः ।  
इत्यस्यार्कप्रभेदाः सुभपक्षादिजनामतः ॥

कृष्णपक्षस्य ।

स्ननामतस्तु मासः स्यात् द्विवर्णस्तु द्विदोरिति ।  
नाभ्युर्ध्वः श्वेतकृष्णः पिङ्गलोचनमूर्ध्वजः ॥  
सूर्यचन्द्रान्वितः सोऽयं प्रतिमासन्तु पूज्यते ।  
स्ननामपूर्वकैर्मन्त्रैर्होमपूजावसानकैः ॥

मासस्य ।

ऋतुषट्कर्मयो ब्रूमोलक्षणां पृथक्फलैः ।  
हेमन्ताख्यस्तु तथापि कपिलः पिङ्गकुण्डलः ।  
पीतवस्त्रसमोपेतस्त्रिजटः क्षणगोधिकः ॥

गोधिल्लटाटं ।

धान्यमञ्जरिकाख्यस्तु वामपार्श्वपिधानकः ।  
पूजनीयोविभूत्यर्थं धान्यसम्पत्तिवृद्धये ॥

हेमन्तस्य ।

शिशिराख्यो द्वितीयस्तु हरित्पीतनिभारुणः ।  
पीतकुण्डलकणस्तु कण्ठविद्रुममालिकः ॥  
मधुद्रुमप्रसूनाङ्गपात्रमर्कं कराब्जजे ।  
वामे धान्यशरावन्तु धारयन्निष्टवृद्धये ॥

शिशिरस्य ।

विष्णुप्रकरणीकस्तु श्वातव्योऽत्र वसन्तकः ॥

वसन्तस्य ।

ग्रीष्माभिधश्चतुर्थस्तु धूसरो रुक्मगात्रकः ।  
अक्षसूत्रार्कहस्तस्तु वामे शुभ्रातपत्रयुक् ।  
रोगसन्तापनाशाय पूजनीयोऽरिपक्षहा ॥

ग्रीष्मस्य ।

पञ्चमस्तोदरस्तु हरिद्वर्णोऽरुणक्षयः ।

तान्नवर्णाशुकोपेतः क्षणविद्रुमकुण्डलः ॥  
मीनमर्के दधानीयं तीयपूर्णघटं परे ।  
मेघमालावृतश्चैव विद्युद्दहनदीप्तिमान् ।  
हरितासिदलैः पूज्यो पुष्टिसन्तुष्टिद्वयैः ।

वर्षायाः ।

शरदृतुरथो षष्ठश्चन्द्रगौरः सुलोचनः ।  
कण्ठ मीत्तिक मालस्तु कर्णचन्द्रज कुण्डली ॥  
चन्द्रविम्बं-करे दक्षे वामे चामृतजं घटं ।  
दधानः पूजनीयोऽयमायुर्हं चैव सुखाय च ॥

शरदः ।

दक्षिणायनसंज्ञोऽथ श्यामः सोमेन्द्रलोचनः ।  
पीतवस्त्रो हृत्पुण्ड्रः कर्णिकारदलश्रुतिः ॥  
बीजाङ्गुरशरावार्कः खनिनीत्तरहस्तकः ।  
पूजितः सिद्धये नित्यं धनधान्यसमृद्धये ॥

दक्षिणायनस्य ।

उत्तरायणसंज्ञोऽथ शुभ्रवर्णो विशालहृत् ।  
माञ्जिष्ठवसनोपेतः स्वर्णमुक्ताविभूषणः ॥  
पुस्तकं दक्षिणे हस्ते वामे तु रविविम्बकम् ।  
दधद्भूक्त्यै मुदे चैव पूजनीयस्तु कौत्स्ये ॥

उत्तरायणस्य ।

अथ संवत्सरान् ब्रूमो नाम लक्षफलादितः ।  
 प्रभवस्थोभवेदायः पीतवर्णो महीदरः ॥  
 नीलवस्त्रसमीपेति दक्षकाञ्चनकुण्डलः ।  
 वामे स्फाटिकवर्णस्तु पृष्ठलम्बिजटात्रयः ॥  
 दक्षिणे प्रथमे शक्तिं पङ्कजम् द्वितीयके ।  
 वामादिमे शरावन्तु बीजपूर्णं कराम्बुजे ।  
 द्वितीये चैव सन्दंशं दधानः पुष्टिद्वये ॥

प्रभवस्य ।

विभवस्थो द्वितीयस्तु नीलपीतारुणहविः ।  
 पीतशुभ्रान्तवस्त्रोऽयं कण्ठे पद्माक्षमालिकः ॥  
 दक्षिणाद्ये शरं पाणौ द्वितीये नीलपङ्कजम् ।  
 सन्दंशमुत्तरार्धस्थे द्वितीये चैव कार्मुकम् ॥  
 दधद्भिभूतये नित्यं पूजनीयो विपश्चिता ।

विभवस्य ।

शुक्लनामा तृतीयस्तु श्वेतपिङ्गल सन्निभः ।  
 कण्ठपद्माक्षमालीयं शुभ्रप्रान्तालिवस्त्रष्टक् ॥  
 दक्षिणाद्ये शरावन्तु द्वितीये वाणमेव च ।  
 दपञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये चैव कार्मुकम् ।  
 दधानो भूतये मर्त्यैः पूजनीयः क्षतात्मभिः ॥

शुक्लस्य ।

प्रमोदाख्यचतुर्थस्तु नीलपीवो महीदरः ।



श्वेतवस्त्रोऽजसङ्काशो योगपट्टोत्तरीयवान् ॥  
दक्षिणाद्ये तु सन्दंशं द्वितीये सौरमेव च ।  
वामादिमे शरावन्तु द्वितीये नीलपङ्कजम् ।  
दधत् सौख्याय भोगाय विजयाय महाय च ॥

प्रमोदस्य ।

प्रजापत्याख्य एवात्र पञ्चमः स्वर्णसन्निभः ।  
शोणभूषणवस्त्राढास्तुन्दिलो गौरपाण्डुरः ॥  
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये परशुं करे ।  
शरावमुत्तरादिस्थे द्वितीये पुस्तकं दधत् ॥  
प्रजावृक्षैः विभूत्यै च पूजनीयोविजानता ।

प्रजापतेः ।

अङ्गिराख्यस्ततः षष्ठो वर्णशुभ्रोऽतिलोमशः ।  
ताम्रवस्त्रो महातेजा द्वादशाङ्गः सचन्दनः ॥  
पवित्रदर्भपाणिस्तु जटामण्डितमस्तकः ।  
ज्ञानखड्गन्तु दक्षाद्ये द्वितीये समिधङ्करे ॥  
वामादिमे शरावन्तु ब्रह्मदण्डं द्वितीयके ।  
दधन्तुपूजितो भूत्यै त्र्यम्बके च सुखाय च ॥

अङ्गिरसः ।

सप्तमः श्रीसुखाख्यस्तु पीतवर्णो विशालदृक् ।  
पाटलावसनोपेतो दीर्घ कर्णालकारुणः ॥  
सुवर्णरत्नभूषाढाः सर्वानर्थविघातकृत् ।

ग्रीफलं दक्षिणादिस्थे द्वितीये चैव पङ्कजम् ।  
 पुस्तकश्चोर्ध्वे वामे तदधस्तु शरावकम् ।  
 दधानः पुष्टये लक्ष्मीं चन्दनादिभिरर्चितः ॥

श्रीमुखस्य ।

भावाभिधोऽष्टमस्तत्र नीलशुभ्राणकृविः ।  
 पीतकृष्णारुणप्रान्त वसनश्चितकुण्डलः ॥  
 मुक्ता विद्रुम मालोऽयं जटापिङ्गाक्षएवच ।  
 दक्षिणे प्रथमे पुस्तमंशकन्तु द्वितीयके ॥  
 वामोर्ध्वे करे शूलं तदधःपात्रमासवं ।  
 विस्त्रुत्संपूजनीयस्तु धान्यलाभाय वै त्रिये ॥

भावस्य ।

नवमोऽत्र युवाख्यस्तु पाटलाभोरुणेक्षणः ।  
 नीलवस्त्रजटोत्तङ्गी रत्नमेचककुण्डलः ॥  
 दक्षिणे प्रथमं शङ्खं द्वितीये तु सुदर्शनम् ।  
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये नीलपङ्कजम् ।  
 विभ्राणः कान्तये पूज्या लक्ष्मीसौभाग्यद्वये ॥

युवाख्यस्य ।

धाताचैव प्रविज्ञेयो दशमः पिङ्गलोचनः ।  
 हस्तशुभ्राणप्रान्तवसनःश्वेतकुण्डलः ॥  
 शरावमादिमे दक्षे द्वितीये बीजपूरकम् ।  
 वामोर्ध्वे करे पुष्पीं नीलमिन्द्रीवरत्नधः ॥

जयाय पुनसम्पत्तौ पुजनीयः सुभक्तितः ॥

धान्याख्यस्य ।

ईश्वराभिधेवाच ज्ञेय एकादशोप्यमो ।  
कैरवाभस्त्रिनेत्रस्तु जटाखण्डेन्दुमौलिकः ॥  
सुतास्फाटिकरौद्राक्षभूषणस्तुङ्गनासिकः ।  
त्रिशूलमादिमे दक्षे द्वितीये सौरमेवच ॥  
शरावमादिमे वामे द्वितीये चैव पुस्तकम् ।  
विभ्रत् सौख्याय पूज्योऽसौ योगवृद्धौ सुतामये ॥

ईश्वरस्य ।

द्वादशी बहुधान्याख्यः पीतनीलारुणच्छविः ।  
पीतवस्त्रो विशालाक्षस्तुन्दिलोदीर्घगोधिकः ॥  
जवाकुसुममालोयङ्गवचौ गजकुण्डलः ।  
दक्षिणाये करे कुम्भं सौवर्णं सर्वधान्यकम् ॥  
बीरपूरपिधानन्तत् खचितानेकरत्नकम् ।  
द्वितीये डमरुं पाणौ चोर्ध्वं नीलजनीरजम् ॥  
द्वितीये तु करे सौरं दधानः सर्वधान्यकम् ।  
सिद्धये पूजितो नित्यं स्वनामाद्यैस्तु संस्कृतः\* ।

बहुधान्यस्य ।

प्रमाथिसंज्ञकस्यायः शुक्लवर्णो महाभुजः ।  
जटात्रितयसंयुक्तो दीर्घभारोऽर्ककुण्डलः ॥

\* स्वनाम्नाद्याय संस्कृतमिति पुस्तकाकारे ।

शीर्षनीलाम्बरोपेतः काञ्चनानेकमुद्रिकः ।  
 पिकमर्कादिमे हस्ते द्वितीये कम्बुमेव च ॥  
 पाशं वामोर्ध्वे हस्ते तदधस्ताम्बुपात्रकम् ।  
 दधानो वैरिघाताय स्ववर्गस्यैव पुष्टये ॥

प्रमाद्यिनः ।

विक्रमाख्यो द्वितीयस्तु नीलगुम्फो महीदरः ।  
 पीतवस्त्रो वृष्टद्वालः कण्ठमौक्तिक मालिकः ॥  
 आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।  
 वामादिमे करे पात्रं पाशमत्र द्वितीयके ॥  
 दधानोऽपि बलात्यर्थं पूजनीयस्तु यत्नतः ।

विक्रमस्य ।

वृषाभिधस्तृतीयस्तु श्वेतगौरो विशालदृक् ।  
 स्थूलरोमातिसंहृष्टः केतकीदलकर्णयुक् ॥  
 पीतप्रान्ताक्षणेपेतवसनः कटिघण्टिकः ।  
 आदिमे दक्षिणे पाशं द्वितीये शङ्खमेव च ॥  
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये मृगमेव च ।  
 धनधान्यप्रवृद्ध्यर्थं पूजनीयोऽतिसादरम् ।

वृषस्य ।

चतुर्थश्चित्तभान्वाख्यश्चित्तघोषोऽरुणांशुकः ।  
 मुक्तागर्भनिभश्चैव वरदः स्वर्णकुण्डलः ॥  
 मुक्तास्त्रजन्तु दद्याद्ये द्वितीये चैव पाशकम् ।

वामादिमे करे कम्बुं द्वितीये पङ्कजं शुभम् ।  
विभ्रदानन्दसम्पत्तौ प्रतापार्थविहृदये ॥

चित्रभानोः ।

पञ्चमस्तु शुभान्वाख्यः शुभशीघरचिः शुभः ।  
कण्ठत्रिरेखशीघस्तु जटाकाञ्चनसन्निभः ॥  
आदिमे दक्षिणे पद्मं द्वितीये शङ्खसुखलम् ।  
वामोर्ध्वं तु करे पाशं तदधःस्थे शयेऽङ्गुशं ।  
विभ्राणः सुखदः शान्त्यै रिपुपक्षक्षयाय च ॥

सुभानोः ।

अथ संवत्सरः षष्ठस्तारणाख्यः सिताम्बरः ।  
श्वेतनीलारुणश्चैव स्वर्णकुण्डलभूषणः ॥  
प्रथमे दक्षिणे कुम्भं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।  
उत्तराद्ये करे पाशं द्वितीये शङ्खमादधत् ।  
दुर्गत्यनेकनाशाय भूतये विजयाय च ॥

तारण्यस्य ।

सप्तमः पार्थिवाख्यस्तु तप्तकाञ्चनसन्निभः ।  
पीतशीलाम्बरश्चैव कृष्णश्रीवोऽतिसुन्दरः ॥  
सर्व्वरत्नविभूषाढः केतकीदलमस्तकः ।  
आदिमे दक्षिणे बाणं द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥  
कार्मुकश्चोत्तरादिस्थे द्वितीये शङ्खमेव च ।  
दधद्राज्यादिलाभाय पूजनौयः प्रयत्नतः ॥

पाद्विषयः ।

अव्ययाख्योऽष्टमश्चात्र कैरवारुणसन्निभः ।  
 क्षणानीलावणश्चेतवसन्निभकुण्डलः ॥  
 कौरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये सौरमेव च ।  
 शङ्खं वामादिमे हस्ते द्वितीये पाशमादधत् ।  
 यज्वनोभूतये नित्यं वृद्धये चायुषे त्रिवे ॥

अव्ययस्य ।

सर्वजिह्ववमोऽप्यत्र श्वेतनीलोऽसितप्रभः ।  
 नीलवस्त्रजटोत्पलः क्षणानीरजकुण्डलः ॥  
 अर्कादिमे करे बाणं द्वितीये चैव पुस्तकम् ।  
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये पात्रमेव च ।  
 दधानः पूजनीयोऽयं विजयाय सुखाय च ॥

सर्वजितः ।

अधुना कथ्यते वक्ष्ये दशमः सर्वधारकः ।  
 कङ्कपत्रनिभश्चैव पाटलावसनान्वितः ॥  
 नीलपङ्कजवर्णस्तु सुक्ताहारविभूषणः ।  
 पाशमर्कादिमे हस्ते द्वितीये केतकीदलम् ॥  
 शङ्खचैवोत्तरादिस्थे द्वितीये चैव पुस्तकम् ।  
 दधानो विजयारोग्यवृद्धये चैव यज्वनः ॥

सर्वधारिणः ।

एकादशीऽधुना त्रयो विरोधिर्नाम वक्ष्यते ।

कृष्णपाण्डुरदेहस्तु वरदो नीलकुण्डलः ॥  
 कृष्णप्रान्ताकृष्णश्चैव वसनप्रान्तभूषणः ।  
 बिम्बीफलस्तु चार्काद्ये द्वितीयं श्वेतपङ्कजम् ॥  
 वामादिमे करे सर्पं द्वितीये पाशमादधत् ।  
 पूजनीयोऽरिषाताय बलवद्बै च यज्वनः ॥

विरोधिनः ।

द्वादशी विक्रताख्यस्तु धूमरः पिङ्गलोचनः ।  
 नीलशुभ्रांशुकोपितो मेषशृङ्गजकुण्डलः ॥  
 दक्षिणाद्ये करे पाश द्वितीये मेषशृङ्गकम् ।  
 वामोर्ध्वे करे शङ्खं पाशमस्मादधःकरे ।  
 दधानो रोगनाशाय दृष्टशत्रुविधानकृत् ॥

विक्रतेः ॥

खराभिधानस्तवाद्यो रक्तवर्णो हृहोदरः ।  
 नीलवस्त्रो हृहङ्गालो घनवर्वरमूर्ध्वजः ॥  
 दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये खड्गमेव च ।  
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चामरन्दधत् ।  
 शत्रुतापाय पूज्योऽसौ विजयायैव यज्वनः ॥

खरस्य ।

नन्दनाख्यो द्वितीयस्तु पीतशीणाननो बली ।  
 शुभ्रवस्त्रो जटालस्वो दीर्घकर्णः कजासनः ॥  
 पङ्कजस्तु यमादिस्थे द्वितीये शक्तिमेव च ।

वज्रमिन्द्रादिमे पादौ द्वितीयेषाङ्गुशं ग्रये ।  
दधानः श्रेयसे भूत्वे पूजनीयोमहोदयः ॥

नन्दनस्य ।

विजयाख्यस्तृतीयस्तु श्वेतपीतारुणच्छविः ।  
कण्ठावस्त्रः कशोत्पङ्कजटारुद्राक्षमालिकः\* ।  
अक्षसूचं यमादिस्थे द्वितीये कुलिशह्वरे ।  
शक्तिं वामादिमे हस्ते द्वितीये चैव पङ्कजम् ।  
दधानो विजया रोग्य वृद्धये चैव पूजितः ॥

विजयस्य ।

जयाभिधत्तुर्थोऽत्र पीतशीर्षः सुचिः सुखी ।  
पीतवस्त्रो जटैकस्तु पीतरक्षणवेष्टितः ॥  
पुस्तकं प्रथमे दक्षे द्वितीये नीलपङ्कजम् ।  
वामादिमे करे वज्रं द्वितीये शक्ति मेव च ।  
दधानः शुभमाङ्गलवृद्धये चैव पूजितः ॥

जयस्य ।

पञ्चमी मन्मथाख्यस्तु नीलशीर्षशुचिः शुभः ।  
स्वर्णकुण्डलसंयुक्तः कौरपद्मनिभांशुकः ॥  
मङ्गिकाधन्वबाणस्तु मूर्ध्वापुष्पजमालिकः\* ।  
दण्डस्तु दक्षिणे हस्ते द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥  
वामादिमे करे पुष्पीं द्वितीये शक्ति मेव च ।  
दधानः सिद्धये भूत्वे योगिद्वर्गवशीकृतौ ॥

\* मोवापुष्पजमालिक इति पुलकाकरे ।



मन्त्रवत् ।

षष्ठ्यै वाच विज्ञेयो वक्त्रो दुर्गन्धामिधः ।  
शुकचक्षुनिभश्चैव नीलकुण्डलसम्बरः ॥  
दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये वक्ष्यमेव च ।  
शुकं वामादिमे पाणौ द्वितीये सर्पमादधत् ॥  
पूजनीयो विधानेन भूकुटौकुटिलाननः ।  
दुष्टशत्रुविनाशाय सर्वरोगोपशान्तये ॥

दुर्गन्धवत् ।

सप्तमी हेमलम्बाख्यी रक्तपीतनिभह्रविः ।  
गृध्रपक्षांशुकश्चैव रत्नकुण्डलभूषणः ॥  
हेमजं पद्मजं दक्षे प्रथमे करपद्मवे ।  
द्वितीये कुलिशं पाणौ वामाद्ये पात्रं सुत्तमम् ।  
द्वितीये तु करे शक्तिं दधानो भुक्तये जय ॥

हेमलम्बवत् ।

अष्टमस्तु विलम्बाख्यः पाटलाभः कृशीदरः ।  
पीतवस्त्रो वृहद्भालीजटाखण्डेन्दुमण्डनः ॥  
प्रथमे दक्षिणे सर्पं द्वितीये शक्तिमेव च ।  
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चैव पद्मजम् ।  
दधानः शत्रुघाताय पूजनीयोविशेषतः ॥

विलम्बवत् ।

विक्लारौ नवमस्याश्च कृष्णनीलाक्षह्रविः ।

ताम्रकुण्डलवस्त्राढ्यः कण्ठशोणतिरेखिकः ॥  
 दक्षिणाद्ये करे बाणं द्वितीये चैव पुस्तकम् ।  
 वामादिमे धनुर्हस्ते द्वितीये शक्तिमादधत् ।  
 पूजनौयोविशेषेण सर्वरोगोपशान्तये ॥

विकारिणः ।

दशमः शार्वरिप्रस्थः कृष्णशुभ्राक्षयच्छविः ।  
 शोणवस्त्रोऽतिदीर्घाङ्गः स्थूलवर्बरमूर्धजः ॥  
 दक्षिणाद्ये करे सर्पं द्वितीये शास्त्रालीदलम् ।  
 कौशिकञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये शक्तिमेव च ।  
 दधानः कौत्सये पुष्ट्यै शत्रुभङ्गाय पूजितः ॥

शार्वरिणः ।

एकादशः प्रवाण्यस्तु शशकर्णनिभच्छविः ।  
 दर्दुराभाम्बरोपेतो लोहकुण्डलसंयुतः ॥  
 आदिमे दक्षिणे हस्ते दर्दुरं मणिसंयुतम् ।  
 द्वितीये तु करे शक्तिं पात्रं वामादिमे करे ।  
 द्वितीये पङ्कजं बिभ्रत् पूजनौयोप्यमिचहा ॥

पुवस्थ ।

शुभकृत् द्वादशोप्यत्र नागजाभः सुलोचनः ।  
 पाटलावसनोपेतः कृष्णकुण्डलभूषणः ॥  
 दक्षिणे भीषणां शक्तिं प्रथमे करपङ्कजे ।  
 द्वितीये हेमजं घट्टं वामाद्ये चैव दर्पणम् ॥

द्वितीये कुलिशं हस्ते दधत्तोऽख्याय सम्पदे ॥

शुभकृतः ।

शोभकत् पीतधूम्रस्तु प्रथमो नीलजाम्बरः ।

नीलभूषणसंयुक्तो रत्नमुद्राकराङ्गुलिः ॥

घटमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चैव पुस्तकम् ।

वामादिमे करे पात्रं द्वितीये ध्वजमेव च ॥

दधानः श्रेयसे पुष्ट्यै पूजनयोजयाम्य च ।

शोभकृतः ।

क्रोधिसंज्ञो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रः कृशोदरः ।

मेचकाम्बरसंयुक्तस्तुङ्गनासालिपाण्डुरः ॥

पद्ममर्कादिमे हस्ते द्वितीये ध्वजमेव च ।

वामादिमे कर्जं पाणौ द्वितीये सीरमेव च ।

दधानो वैरिनाशाय कृष्णद्रव्यैः संपूजितः ॥

क्रोधिनः ।

विश्वावसुस्तृतीयस्तु कृष्णश्रीवः सुलोलदृक् ।

कृष्णशुभ्राक्षणापान्तवसनचित्रकुण्डलः ॥

ध्वजमर्कादिमे पाणौ द्वितीये कुलिशं शये ।

दधानो भुक्तये प्रीत्यै नानाभोगफलाप्तये ॥

विश्वावसोः ।

पराभवस्तु धूसरोऽक्षजाम्बरः ।

नीलोत्पलश्रुतिश्चैव चतुष्टयिकमेखलः ॥  
 नीलोत्पलश्रु दक्षायै द्वितीये ध्वजमेव च ।  
 वामादिमे करे पात्रं सन्दंशन्तु द्वितीयके ।  
 धारयन्नरिचाताय पूजनौयो विपश्चिता ॥

पराभवस्य ।

पञ्चमस्तु, भ्रवङ्गाख्यो हरिचाजिनसन्निभः ।  
 मेघोदराभवस्त्रोयं संयुतकण्ठकाक्षरः ॥  
 दक्षिणाये ध्वजं पात्रौ द्वितीये मेघशृङ्गकम् ।  
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये पाशमेव च ।  
 दधानो भूतये भूतयै पूजनौयः सदा नृभिः ॥

भ्रवङ्गस्य ।

किलकाख्यस्ततः षष्ठः कण्ठावर्णोऽतिदीर्घयुक् ।  
 नीलवस्त्रो जटाभारः कण्ठाकुण्डलभूषणः ॥  
 कौलकं दक्षिणादिस्थे द्वितीये ध्वजमेव च ।  
 वामादिमे करे पात्रं सन्दंशन्तु द्वितीयके ।  
 दधानो विजया, रोग्य, वृद्धये चैव पूजितः ॥

किलकस्य ।

सप्तमः सौम्यनामाद्य कौर्त्यते वक्त्रः शुभः ।  
 नीलपीत जटायुक्त्तो रश्मादलनिर्भाशुकः ॥  
 स्वर्णपञ्चश्रुतिश्चैव कण्ठपङ्कजमालिकः ।  
 चन्द्रमर्कादिमे हस्ते द्वितीये केतकीदलम् ॥

वामादिमे ध्वजं हस्ते द्वितीये नीरजं शुभं ।  
विभ्रत्सौभाग्ययोगाय पूजनीयः सुभक्तितः ॥

सौम्यस्य ।

साधारणोऽष्टमो ज्ञेयो नील गौराक्षच्छविः ।  
पीतशीणान्तवस्त्रोयं स्वर्णं कुण्डल रत्नयुक् ॥  
चन्द्रहासं यमादिस्थे द्वितीये चैव कीलकम् ।  
वामादिमे ध्वजं पाणौ सन्दंशश्चोत्तरे दधत् ।  
धनद्वयं सुखात्यर्थं पूजनीयः सिताम्बजैः ॥

साधारणस्य ।

विरोधकश्च विज्ञेयो नवमो वत्सरो जय ।  
पिकाभः शुक्लवस्त्रोऽयं पिङ्गश्मश्रुजटेक्ष्णः ॥  
दक्षिणाय करे शङ्खं द्वितीये चैव त्रै ध्वजम् ।  
चन्द्रहासन्तु वामाद्ये द्वितीये परशुं शये ।  
विभ्राणो रोगनाशाय शत्रुसन्तापकत् जय ॥

विरोधकत् ।

परिधावी तु विज्ञेयो दशमश्चैव वत्सरः ।  
इन्दीवराक्षतः कृष्णपीतनिभाशुकः ॥  
ब्रह्मप्रसवकर्णस्तु कण्ठपङ्कजमालिकः ।  
पिकमर्कादिमे हस्ते द्वितीये ध्वजमेव च ॥  
घण्टां वामादिमे पाणौ द्वितीये चैव मुद्गरम् ।  
दधालो वृषये चैव त्रयो-भूति-सुखा-युषाम् ॥

( २८ )

परिधाविनः ।

प्रमादी चापि विज्ञे यो रुद्रसंख्योऽपि वत्सरः ।  
 अतसीपुष्पसङ्काशो हरिनीलारुणाम्बरः ।  
 मदघूर्णितनेत्रस्तु तन्द्रीभूत इवालसः ।  
 दण्डमर्कादिमे हस्ते द्वितीये दण्डमेव च ॥  
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये विसिनीदलम् ।  
 दधानो रोगविच्छिद्यै शत्रुभङ्गाय यज्वनः ॥

प्रमादिनः ।

आनन्दाख्यः सितः पीतवसनो द्वादशोऽत्र हि ।  
 मुक्तेन्द्रनीलमौवर्णभूषणो नीलकुण्डलः ॥  
 पङ्कजं दक्षिणादिस्थे द्वितीये केतकीदलम् ।  
 वामोर्ध्वन्तु ध्वजं पाणौ तदधःस्थे तु मोदकम् ।  
 योपिदृश्याय स पूज्यो गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥

आनन्दस्य ।

तामसानां भवेदाद्यो राक्षसो नाम वत्सरः ।  
 इन्द्रीवरदलाभासो हेमवस्तोऽर्कभूषणः ॥  
 अर्कमर्कादिमे हस्ते द्वितीये शृणिमेव च ।  
 नीलोत्पलन्तु वामाद्ये द्वितीये कुलिशं शये ॥  
 दधद्रोगादिनाशाय पूज्यः स्थाणुभिरेव सः ।

राक्षसस्य ।

यननाख्यो द्वितीयस्तु नीलशुभ्राकणच्छविः ।

पीतप्रान्तालिवस्त्रस्तु वज्रकुण्डलभूषणः ॥  
चन्द्रहासं यमादिस्थे द्वितीये चार्ककङ्करे ।  
पिशितश्चोत्तरादिस्थे परे चैव परस्वधम् ।  
दधत् सुसम्पदेऽरीणां विजयायैव यज्वनः ॥

अनलस्य ।

पिङ्गलाख्य स्तृतीयोऽत्र कुमुदारुणसन्निभः ।  
श्वेतप्रान्तारुणानीलवसनः स्वर्णभूषणः ॥  
आदिमे पिशितं याम्ये द्वितीये सौर मेव च ।  
कुलिशश्चैव वामाद्ये सन्दंशन्तु द्वितीयके ।  
बिभ्राणो विजया-रोग्य-वृद्धये चैव पूजितः ॥

पिङ्गलस्य ।

कालयुक्ताभिधस्तुर्वी नोलकण्ठी हकीदरः ।  
पीतारुणांशुकोपेतो नील स्वर्णजभूषणः ॥  
यमादिमे करे सर्पं द्वितीये सौर मेव च ।  
सीधूपात्रन्तु\* वामाद्ये द्वितीये कौलमेव च ।  
पूजनीयो विशेषेण यज्वनो वैरिमृत्यवे ॥

कालयुक्तस्य ।

अधुना कीर्त्यते वक्ष सिद्धार्थो नाम पञ्चमः ।  
तप्तकाञ्चनसङ्काशो नीलशुभ्रारुणांशुकः ॥  
नीलकुण्डलसंयुक्तो मुक्ताविद्रुम भूषणः ।

\* सीधूपात्रन्तु रति पुष्पकान्तरे ।

सोवर्णं कलशं ग्राम्ये प्रथमे करपद्मवे ॥

इन्द्रीवरं परे चैव कुलिशस्रोतरोद्भवे ।

बीजपूरमधस्तस्माद्धानः त्रैलोक्ये सुदे ॥

सिद्धार्थस्य ।

रौद्राभिधस्ततः षष्ठः पिङ्गलः कृष्णलोहितः ।

पाटलावसनोपेतो ह्रस्ववर्धनमूर्धजः ॥

कीर\* मर्कादिमे हस्ते द्वितीये हलमादधत् ।

कुण्डलीमिन्द्रादिमे† पाणौ परे कुण्डलिनं ग्रये ।

रोगनाशाय संभुक्त्यै पूज्योऽयं परिपन्थिषु ॥

रौद्रस्य ।

सप्तमः कथ्यते चायं मेघकाभः सुदुर्भतिः ।

शङ्खमर्कादिमे हस्ते स्वर्णमेखलरत्नजम् ॥

सर्पमत्र द्वितीये वै कुण्डलीमिन्द्रादिमे ग्रये ।

द्वितीये पुस्तकं पाणौ दधद्विषमकद्रिपोः ॥

दुर्भतेः ।

अष्टमे दुन्दुभिप्रस्थो नीलबीजो विशालदृक् ।

सोमवर्णः सिताभोजवसनः कृष्णगोधिकः ॥

जटा मुकुट भालेऽयं‡ स्वर्णं पद्मद्युतिः शुभः ।

कदलीफलमर्काद्ये द्वितीये शङ्ख मेव च ॥

\* कीलमिति पुस्तकाकारे ।

† मिं द्वादिमे इति पुस्तकाकारे ।

‡ जठामुकुट चासीमिति पुस्तकाकारे ।



बीजपूरन्तु वामाद्ये द्वितीये सस्यमन्त्ररीं ।  
विभ्राणो धनधान्याय पूजनीयः सदा नृभिः\* ॥

दुन्दुभेः ।

नवमो रुधिरोद्गारी नीलशोणालिदेवयुक् ।  
कृष्णप्रान्ताकृष्णश्चेत वसनो नीलभूषणः ॥  
लोहिताक्षो जटापिङ्गः शोणचन्दनचर्चितः ।  
रक्तोत्पलं यमादिस्थे द्वितीये कुलिशं शये ॥  
पिणितक्षीत्तरादिस्थे द्वितीये चाङ्गुशं दधत् ।  
वैरिभङ्गाय वै पूज्यो बालवृद्धैश्च हि यज्वनः ॥

रुधिरोद्गारिणः ।

दशमश्चैव रक्ताक्षी नीलकण्ठः कृशोदरः ।  
पीतनीलतनुश्चैव नील शोणालिकाभ्वरः ॥  
शरमर्कादिमे पाणौ द्वितीये चैव पङ्कजम् ।  
सीरमिन्द्रादिमे हस्ते द्वितीये चैव कर्त्तरौ ।  
दधद्वैरिविघाताय पूजनीयः प्रयत्नतः ॥

रक्ताक्षी ।

एकादशोधुना वत्स क्रोधनाख्यो निगद्यते ।  
सजलाम्बुदसङ्काशः पीतशोणाम्बरान्वितः ॥  
लोहभूषणसंयुक्तः केशमध्यगपङ्कजः ।  
दक्षिणाद्ये करे शूलं पलशुष्कायसंयुतः ॥

\* सदाकतिरिति पुस्तकाकारे पाठः ।

द्वितीये कर्त्तरीमत्र वामाद्ये पात्रमामवम् ।  
सन्दंशन्तु द्वितीये वै दधानो वैरिमृत्यवे ॥

क्रोधनस्य ।

क्षयाभिधौ भवेदत्र हादशो वत्सरो जय ।  
कृष्ण ग्रीवः सुनीलाङ्गो रक्तनेत्रो जटाधरः ॥  
मेचकारुणवस्त्रस्तु नीलकारुणगोधिकः ।  
आदिमे दक्षिणे सर्पं द्वितीये चैव पाशकम् ॥  
विषकुम्भन्तु वामाद्ये द्वितीये चैव कैतवम् ।  
कृष्णप्रसूनकं विभ्रदमित्राणां विघातकृत् ॥

क्षयस्य ।

इति देवता मूर्त्तयः ।

अथ ग्रहस्थापनविधिः ।

मत्स्यपुराणे ।

मध्ये तु भास्करं विद्याल्लोहितं दक्षिणेन तु ।  
उत्तरेण गुरुं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वकम् ॥  
पश्चिमे तु शनिं विद्याद्राहुं दक्षिणपश्चिमे ।  
पश्चिमोत्तरतः केतून् स्थापयेत् शुक्रतण्डुलैः ॥

स्कन्दपुराणे ।

सूर्यस्य चोत्तरे शङ्खमुमां सोमस्य दक्षिणे ।  
स्कन्दमङ्गारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ॥

सौम्यपश्चिमतो विष्णुं ब्रह्माणं जीवपूर्वतः ।  
 इन्द्रमैन्द्रां मिताहिहि मन्दागिरयतीयमम् ॥  
 राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वभूतभयावहम् ।  
 केतोर्नैऋतदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ॥  
 उत्तरे शनिमूर्त्याभ्यां गुरुकेत्वोश्च दक्षिणे ।  
 गणाधिपं प्रतिष्ठाप्य सर्वदेवनमस्कृतम् ॥  
 स्थानाधिदेवतानाञ्च स्थाप्य प्रत्यधिदेवताः ।  
 विनायकादिदुर्गाद्या नान्तरे षड्देवयोः ॥

स्मृत्यन्तरे ।

इन्द्रं पूर्वे तु संस्थाप्य प्रेतेशं दक्षिणे तथा ।  
 वरुणं पश्चिमे भागे कुबेरं चोत्तरे तथा ॥  
 अग्न्यादिलोकपालांश्च कोणभागेषु विन्यसेत् ।  
 इन्द्रस्य दक्षिणे पार्श्वे वसूनावाहयेद्बुधः ॥  
 देवेशेशानयोर्मध्ये आदित्यानां तथायनम् ।  
 अग्नेः पश्चिमभागे तु रुद्राणामयनं विदुः ॥  
 प्रेतेशरक्षोमध्ये तु मातृस्थानं प्रकल्पयेत् ।  
 नैऋतेरुत्तरेभागे गणेशायतनम्बिदुः ॥

कुबेर मरुतां स्थानं सुच्यते ।

अथ कलशोत्पत्तिस्तल्लक्षणञ्च ।

देवी पुराणे ।

कलशान् सुदृढान् कुर्यात्तल्लक्षणानि वदामि ते ।

उत्पत्तिं लक्षणं मानं कथयामि यथाशुने ॥  
 वारिकाः कलशाद्यैव येन लोके प्रकीर्त्तिताः ।  
 अमृते मथ्यमाने तु पानार्थं सर्वदैवतैः ॥  
 मन्थानं मन्दरकृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ।  
 उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्यपराक्रमम् ॥  
 तस्यायं धारणार्थाय कलशः परिकीर्त्तितः ।  
 कलां कलां गृहीत्वा वै देवानां विश्वकर्मा ॥  
 निर्मितोऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन कथ्यते ।  
 वारयन्ति यद्वा न यस्मात् मातरो विविधास्तथा ।  
 दुरितांश्च तथाघोरां स्तेन ते वारकाः स्मृताः ॥  
 कलशस्य मुखे ब्रह्मा श्रीवायान्ते महेश्वरः ।  
 मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्थिताः ॥  
 शाखासु देवताः सर्वा वेषयन्ति चतुर्दिशम् ।  
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निविशन्ति च ॥  
 गृहे शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गोत्रिभिरेव च ।  
 ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ॥  
 अथर्ववेद संहिताः सर्वे कलशसंस्थिताः ।  
 पूर्णामृतेन तोयेन सितास्ते काञ्चनोज्ज्वलाः ॥  
 सरित्सारः खातजेन तडागादिजलेन वा ।  
 वापीकूपोददिव्येन सामुद्रेण सुखावहाः ॥  
 सर्वे मङ्गलमाङ्गल्याः सर्वकिल्बिषनाशनाः ।  
 अभिषेके सदा प्राच्याः कलशा ईदृशाः शुभाः ॥  
 यात्राविवाहकाले वा प्रतिष्ठा यज्ञकर्माणि ।

योजनीया विशेषेण सर्वकर्मप्रसाधकाः ।  
पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्यमुत्तरे षोडशाङ्गुलः ।  
कलशानां प्रमाणं हि मुखमष्टाङ्गुलं भवेत् ॥

नारदीय वृसिंहखण्डात् ।

भृगुरुवाच ।

तुङ्गा भद्रा च भगिनी द्वेनद्यौ सङ्गसम्भवे ।  
तयोर्भद्रा तटेवत्स त्वं प्रतिष्ठाप्य केशवम् ॥  
तमाराध्य जगन्नाथं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।  
हृदि कृत्वेन्द्रियग्रामं मनः संयम्य यत्नतः ॥  
हृत्पुण्डरीके देवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।  
ध्यायन्नेकमनावत्स द्वादशाक्षरमभ्यसेत् ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

इमं मन्त्रं हि जपतो देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ।  
प्रीतो भवति विश्वात्मा मृत्युन्तेनोपशम्यति ॥

इति द्वादशाक्षरः ।

नारदीय वृसिंहखण्डात् ।

शुक उवाच ।

किं जपन् मुच्यते तात सततं विष्णुतत्परः ।  
संसारदुःखात्सर्वेषां हिताय वद मे पितः ॥

व्यास उवाच ।

अष्टाक्षरं प्रवक्ष्यामि मन्त्राणां मन्त्रसुत्तमम् ।  
 यज्ञपन् मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥  
 हृत्पुण्डरीकमध्यस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् ।  
 एकाग्रमनसा ध्यात्वा विष्णोः कुर्याज्जपन्नरः ॥  
 एकाग्रं विजने स्थाने विष्णुग्रे वा जलान्तिके ।  
 जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं चित्ते विष्णुं निधाय च ।  
 अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य ऋषिर्नारायणः स्मृतः ॥  
 छन्दोऽस्य देवी गायत्री परमात्मा च देवता ।  
 शुक्लवर्णस्तु ओङ्कारो नकारो रक्त उच्यते ॥  
 मीकारो वर्णतः कृष्णो नाकारो रक्त एव च ।  
 राकारः कुङ्कुमाभासो यकारः पीत उच्यते ॥  
 णाकारो मञ्जनाभस्तु यकारो बहुवर्णकः ।  
 ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥

ब्रह्म पुराणे ।

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं सर्वं नारायणात्मकम् ।  
 नारायणात्परं किञ्चिन्नेह पश्यामि हे द्विज ॥  
 तेन व्याप्तमिदं सर्वं दृष्ट्वा दृश्यं चराचरम् ।  
 स्मरेन्नारायणं ध्यायेदस्ते काये च विन्यसेत् ॥  
 ग्रेष्मे हस्तं तलं यावत्तर्ज्यादितयोन्यसेत् ।  
 ॐकारं वामपादे तु नकारं दक्षिणे न्यसेत् ।  
 मीमारं वामकट्यान्तु नाकारं दक्षिणे तथा ॥

राकारं नाभिदेशे तु यकारं वामबाहुके ॥  
 णाकारं दक्षिणे पाणी यकारं मूर्ध्नि विन्यसेत् ।  
 अधोर्ध्वं च विन्यसेत् पार्श्वतः पृष्ठतोऽप्यतः ॥  
 ध्यात्वा नारायणं देवं विदध्यात् कवचं पुनः ।  
 पूर्वे मां पातु गोविन्दो दक्षिणे मधुसूदनः ॥  
 पश्चिमे श्रीधरो देवः केयवश्च तथोत्तरे ।  
 पातु विष्णुः स्तब्धश्च वै नैर्ऋत्ये माधवोऽव्ययः ॥  
 व्यायव्ये तु हृषीकेशस्तथेशाने च वामनः ।  
 भूतले पातु वाराहस्तथोर्ध्वे तु शिविक्रमः ॥  
 कृत्यैव कवचं पश्चादात्मानं चिन्तयेन्नरः ।  
 अहं नारायणो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।  
 एवं ध्यात्वा तदात्मानमिमं मन्त्रं सुदीरयेत् ॥

इति नारायणष्टाक्षरः ॥

अग्निपुराणे ।

सुनिश्चेतुं ह्यरः साक्षात् सर्वज्ञो ज्ञानभावकः ।  
 अस्याभिधानमन्त्रोऽयमभिधेयश्च सत्कृतः ॥  
 अभिधानाभिधेयत्वात् मन्त्रात् सिद्धिप्रदोऽहम् ।  
 तस्मात् वेदे सुनिश्चेष्ट मन्त्रः बहुक्षरः परः ॥  
 किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः शास्त्रैर्वा बहुविस्तृतैः ।  
 यस्य नमोऽहारायेति मन्त्रोऽयं हृदि संस्मितः ।  
 तनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥  
 धर्मस्नानानि वाचन्ति विधिस्नानानि यानि च ।

षडक्षरस्य मन्त्रस्य भाष्यतानि समासतः ॥

इति षडक्षरः ।

शैवी पञ्चाक्षरी विद्या ।

वायुसंहितायाम् ।

अथो परमविद्यायाः स्वरूपं मधुनोच्यते ।  
 आदौ नमः प्रदीक्ष्यः शिवाय च ततः परं ॥  
 शैवीयपञ्चाक्षरी विद्या पञ्च श्रुतिशिरोगता ।  
 शब्दजातस्य सर्वस्य बीजभूता समासतः ॥  
 प्रथमं मन्त्रस्त्रीर्त्तीर्णा समासेनात्मवाचिकाः ।  
 तप्तचामीकरप्रस्थ्या पीनोन्नतपयोधरा ॥  
 चतुर्भुजा चिनयना वालेन्दुकृतशेखरा ।  
 पद्मोत्पलधरा सौम्या वरदाभयपाणिका ॥  
 सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ।  
 सितपद्मासनासीना नीलकुञ्चितमूर्धजा ॥  
 अस्याः पञ्चविधा वर्णाः प्रस्फुरद्भ्रमिमण्डला ।  
 पीतः कृष्णस्तथा धूम्रवर्णतोरणव च ॥  
 पृथक् प्रयुक्ताः पञ्चैते विन्दुनादविभूषिताः ।  
 अर्धचन्द्राकृतिर्विन्दुर्नादो दीपशिखाकृतिः ॥  
 बीजं द्वितीयं बीजेषु मन्त्रस्यास्य वरानने ।  
 दीर्घं पूर्वं तुरीयस्य पञ्चमं शक्तिमादिशेत् ॥  
 वामदेवो नाम ऋषिः पंक्तिः ह्रस्व उदात्तं ।  
 देवता शिवएवाहं मन्त्रस्यास्य वरानने ॥



गीतमोऽचिर्वरारोहे विष्णोर्निषस्तथाङ्गिराः ।  
 भरद्वाजश्च वर्णानां क्रमशो ऋषयः कृताः ॥  
 णामत्रानुष्टुप् चिष्टुष्छन्दांसि वृहती विराट् ।  
 इन्द्रो रुद्रो हरिर्ब्रह्मा स्कन्दस्तेषां च देवताः ॥  
 मम पञ्चमुखान्वाहुः स्नानं तेषां वरानने ।  
 पूर्वादिर्षोर्षं पर्यन्तं नकारादि यथा क्रमं ॥  
 उदात्तः प्रथमो वर्णस्तुर्बन्ध द्वितीयकः ।  
 पञ्चमः स्वरितश्चैव मध्यमो निहतः कृतः ॥  
 मूलं विष्णोर्निषः शैवं सूत्रं पञ्चाक्षरं विना ।  
 सामान्यस्यापि जानीयाच्छैवं मे हृदयं मतम् ॥  
 नकारः शिव उच्येत मकारस्तु शिखीच्यते ।  
 शिकारः कवचं तद्वहाकारोनेत्र उच्यते ॥  
 यकारोस्त्रं नमः स्वाहा वषट्क्वौषडितिप्लुत ।  
 फडिति पञ्चवर्णानां मन्त्राङ्गत्वं यदा यदा ॥  
 तदापि मूलमन्त्रोऽयं किञ्चिद्वेदसमन्वयात् ।  
 अत्रास्य पञ्चमो वर्णो द्वादशस्वरभूषितः ॥  
 तस्मादनेन मन्त्रेण मनोवाङ्मयभेदतः ।  
 आवयोरश्चनं कुर्याज्जपहोमादिकैस्तथा ॥

इति शिवपञ्चाक्षरः ।

अथ सौरषडक्षरः ।

भविष्यपुराणे ।

सनत् कुमार उवाच ।

अथार्चना विधिं वक्षि मन्त्रोद्धारं निबोध मे ।  
सर्वपापहरं पुण्यं सर्वरोग विनाशनं ॥

ॐ खखोक्ताय नमः ।

मूलमन्त्रः ।

ॐ विठिठिठठःशिरः ॥

ॐ ज्वलज्वलठठत्रिष्टा ॥

ॐ सहस्र सौठठः कवचं ॥

ॐ सर्वनेत्रोधिपतये ठठ अक्षं ॥

ॐ सहस्र किरणोज्ज्वलाय ठठ उर्ध्वबन्धः ॥

वृषिन्धै भूभाविन्धै ठठ भूतबन्धः ॥

ज्वलने प्रज्वल ठठ अग्निप्राकारः ॥

आदित्याय विष्णवे विश्वभावनाय धीमहि ।

तच्चः सूर्यः प्रचीदयात् ॥

गायत्री ।

सङ्कलीकरचमिदं ।

ॐ धर्मात्मने नमः पूर्वतः ।

यमाय नमो दक्षिणतः ।

दक्षनाभाय नमः पश्चिमतः ।

देवताय नमः उत्तरतः ॥

ॐ श्याम पिङ्गलायनमः ईशान्याम् ॥

ॐ दीक्षिताय नमः ॐ लक्ष्मै बन्धधर विश्वजये नमो  
नैर्ऋत्ये ।

ॐ आदित्याय भूर्भुवः स्वर्गमः वायव्याम् ।

चन्द्राय चन्द्राधिपतये नमः पूर्वतः ॥

ॐ कारकाय क्षितिसुतायनमः आग्नेर्याम् ॥

ॐ बुधाय सोम पुत्रावनमः दक्षिणे ॥

ॐ बृहस्पतये अङ्गिरःसुताय नमः नैर्ऋत्याम् ॥

ॐ शुक्राय महर्षये भृगुसुताय नमः पश्चिमतः ॥

ॐ शनैश्चराय रविपुत्राय नमः वायव्याम् ।

राहवे नमः पश्चिमतः यमाय नमो दक्षिणतः ॥

ॐ भगवन्नपरिमितमबूषमालिन् सकलजगत्पते सप्ताश्व-  
वाहन चतुर्भुज परमसिद्धिप्रद विष्णुलिङ्ग भानो पाहि  
पाहि इममर्घ्यं मम शिरसि गतं गृहाच्च तेजोयूपानन्त  
ज्वल ठठः ॥

इत्यर्घ्यावाहनमन्त्रः ।

ॐ नमो भगवते आदित्याय सहस्रकिरसाय गच्छ गच्छ  
दुरवरपुरं पुनरागमनाय ।

विसर्जनमन्त्रः ।

नृशुष्याहो विधिं कृत्वा प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वम् ।

इति सौरः ऋक्षः ॥

अथ देवताभेदेन गायत्र्यः ।

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि

तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् ॥

मर्यान्विकायै विद्महे कर्मसिद्धाय धीमहि

तन्नोगौरी प्रचोदयात् ॥

तत् पुरुषाय विद्महे वज्रिवक्त्राय धीमहि ।

तन्नः स्वान्दः प्रचोदयात् ॥

तत् पुत्राय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि

तन्नोदन्ती प्रचोदयात् ॥

हंससेनाय विद्महे वज्रिवक्त्राय धीमहि

तन्नः स्वान्दः प्रचोदयात् ॥

तीक्ष्णशृङ्गाय विद्महे वज्रिवादाय धीमहि

तन्नो वृषः प्रचोदयात् ॥

हरिवक्त्राय विद्महे ब्रह्मवक्त्राय धीमहि

तन्नोमन्दी प्रचोदयात् ॥

नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि

---

\* वक्रतुण्डायेति पुत्रवानरे ।

तन्नी विष्णुः प्रचोदयात् ।

महात्मिकायै विद्महे कर्मसिद्धौ धीमहि

तन्नी लक्ष्मी प्रचोदयात् ।

समुद्रतायै विद्महे विष्णुनैकेन धीमहि

तन्नी धरायै प्रचोदयात् ।

वैनतेयाय विद्महे सुपर्णपत्न्याय धीमहि

तन्नी गरुडः प्रचोदयात् ।

पद्मोद्भवाय विद्महे देववक्त्राय धीमहि

तन्नी कृष्णाय प्रचोदयात् ।

श्रीवाक्त्रजायै विद्महे श्रीवाक्त्रजायै धीमहि

तन्नी वाचः प्रचोदयात् ।

देवराजाय विद्महे वज्रहस्ताय धीमहि

तन्नी शक्रः प्रचोदयात् ।

वैष्णानराय विद्महे ज्वाललीलाय धीमहि

तन्नी अग्निः प्रचोदयात् ।

वैवस्वताय विद्महे दण्डहस्ताय धीमहि

तन्नी यमः प्रचोदयात् ।

निशाचराय विद्महे खड्गहस्ताय धीमहि

तन्नो निर्वृतिः प्रचोदयात् ।

शुक्लहस्ताय विद्महे पाशहस्ताय धीमहि

तन्नो वरुचः प्रचोदयात् ।

सर्वप्राणाय विद्महे सृष्टिहस्ताय धीमहि

तन्नो वायुः प्रचोदयात् ।

यज्ञेश्वराय विद्महे गदाहस्ताय धीमहि

तन्नो हस्तः प्रचोदयात् ।

सर्वेश्वराय विद्महे मूलहस्ताय धीमहि

तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ।

कात्यायन्यै विद्महे कन्याकुमार्यै धीमहि

तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात् ।

सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि

तन्नो गौरी प्रचोदयात् ।

वेदात्मकाय विद्महे हिरण्यवर्भाय धीमहि

तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात् ।

भास्कराय विद्महे सहस्ररश्मिन् धीमहि

तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ।

रुद्र हस्ताय विद्महे शक्तिहस्ताय धीमहि

ततोदेवी प्रचोदयात् ।

एवं प्रभिव्य गायत्रीस्तत्तद्देवानुरूपतः ।

पूजयेत् स्थापयेत्तेषामासनं प्रणवं स्मृतमिति ॥

इति लैङ्गे गायत्रीभेदाः ।

शिवधर्मः ।

कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम् ।

ष्टतस्त्रानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥

अयुतं योगवां दद्याद्दोग्ध्रीणां वेदपारगे ।

वस्त्रं हेमादियुक्तानां क्षीरस्नानस्य तत्फलम् ॥

दध्ना तु स्नापयेत्क्षिप्तं सकृद्व्रत्त्या तु यो नरः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥

मधुना स्नापयित्वा तु सकृद्व्रत्त्या तु यो नरः ।

पापकञ्चुकमुत्सृज्य वज्रलोके महीयते ॥

स्नानमित्तुरसेनापि योलिङ्गे सकृदाचरेत् ।

लभेद्विद्याधरं लोकं सर्वकामसमन्वितम् ॥

पयो, दधि, घृत, क्षौद्र, शर्कराद्यै, रजुक्रमात् ।

इत्यादिमन्त्रैः संस्त्राप्य शिवलोकमवाप्नुयात् ॥

यः पुमांस्तिलतैलेन करयन्तोद्भवेन च ।

शिवभिषेकं कुरुते स शैवं पदमाप्नुयात् ॥

परिमाणन्तु तत्रैवोक्तम् ।

स्नानं पलशतं त्रयमभ्यङ्गं पञ्चविंशतिः ।

पलानां हे सहस्रे तु महाज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥

लिङ्गपुराणात् ।

महाज्ञानञ्च यः कुर्यात् पृतेन मधुना ततः ।  
 स याति मम सायुज्यं स्थानेष्वेतेषु सुव्रत ॥  
 ज्ञानं पलशतं ज्ञेयं मन्त्रैः पञ्चविंशतिः ।  
 पलानां हे सहस्रे तु महाज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥  
 आप्य लिङ्गं मदीयञ्च गच्छेन्नैव पृतेन वा ।  
 विशोध्य सर्वद्रव्यैस्तु तोयेनाप्यभिषेचयन् ॥  
 महाज्ञाने प्रसक्ते तु ज्ञानमष्टगुणं स्मृतम् ।  
 जलेन केवलेनैव गन्धतोयेन भस्मितः ॥  
 अनुनिम्येच्च तत्सर्वं पञ्चविंशत्पलेन वै ।  
 शमीपत्रञ्च विधिना विल्वपत्रञ्च चम्पकम् ।  
 अथान्यानि च पत्राणि विल्वपत्रं न संत्यजेत् ॥  
 दशद्रोणैस्तु नैवेद्यमष्टद्रोणैरथापि वा ।  
 शतद्रोणसमं पुष्पमाढकेन विधीयते ॥  
 वित्तहीनस्य मर्त्यस्य नात्र कार्या विचारणा ।  
 भेरी, मृदङ्ग, नुरज, करताल, पटहादिभिः ॥  
 वादिचैर्विविधैरन्यै रान्दोलैर्विविधैस्तथा ।  
 जागरं कारयेत्तत्र प्रार्थयेच्च यथाक्रमम् ॥  
 स्नभृत्य, पुत्र, दारैश्च तथा सम्बन्धिन्यैः ।  
 सार्धं प्रदक्षिणं कृत्वा प्रार्थयेत्तिङ्गमैश्वरम् ॥  
 इत्युक्त्वा चैव रुद्रञ्च त्वरितं शान्तिमेव च ।



मन्त्रइति महाबीजं तथा पञ्चाक्षरस्य वै इति ॥

इति महा ज्ञानम् ।

कालिका पुराणात् ।

कार्तिक्यामथ वैशाख्या मयनादिषु पर्वसु ।  
 दत्त्वा दीपान् समुद्धोष्य देवस्याग्रे बलिन्ततः ॥  
 भूतानां देवदेवस्य ब्रह्मादिषु भवेत् सुधीः ।  
 स व्रती देवमामन्त्रा स्वपेङ्गमौ हरिं स्मरन् ॥  
 उपलिप्य गृहं गत्वा निराहारो निशि स्वपेत् ।  
 अपरेऽहनि पूर्वाह्ने गत्वा तत्रैव मन्दिरे ।  
 कारयेत्तु महाज्ञानं हराय विधिना शृणु ॥  
 पञ्चविंशत्पलेनैव अभ्यङ्गं कारयेदथ ।  
 शिवस्य सर्पिषा ज्ञानं प्रोक्तं पलशतेन वै ॥  
 फलानां द्विसहस्रेण महाज्ञानं विधोयते ।  
 तावता मधुनाचैव दध्ना चैव ततः पुनः ॥  
 तावतैव हि क्षीरेण गव्येनैव भवेत्ततः ।  
 भूयः सार्धसहस्रेण फलानामैश्वरेण तु ॥  
 रसेन कारयेत् ज्ञानं भक्त्याचेष्टाम्बुना ततः ।  
 पुनः शीताम्बुना दत्त्वा वस्त्रपूतेन मन्त्रवित् ॥  
 ज्ञापयेत् भक्तितो भूमौ गन्धपात्रस्थितेन तु ।  
 विधिना ज्ञाप्य यागेन गोरोचन-याद्यालिपेत् ॥  
 कण्ठकुङ्कुम कर्पूर चन्दनागुरुयुक्तया ।

## कृष्णाकसूरो ।

लेपयित्वा ततो लिङ्गमापीडान्तं घनं शुभम् ।  
 नीलोत्पलसहस्रेण मालाम्बधा प्रपूजयेत् ॥  
 अलाभात्तु सहस्राणामर्घ्येनैव पूजयेत् ।  
 उत्पलानामलाभे तु पत्रैश्च श्रुतगोर्ध्रजेत् ॥  
 षड्वैर्वा चम्पकैर्वापि जात्यापाटलयापि वा ।  
 पुत्रागैः कर्णिकारैर्वा श्वेतमन्दारजैरपि ॥  
 मदनेर्मरुपुष्पैर्वा शमीशुक्ताकानागरैः ।  
 यथालाभश्च पत्रैर्वा निर्गन्धैरमलोजितैः ॥  
 प्रपूज्य कारयेद्भक्त्या सुगन्धपुष्पमण्डपम् ।  
 गुग्गुलुच्चाज्यसंयुक्तमगुरुं वामितं दहेत् ॥  
 संपूज्य गौरीभक्तारं गौतमादित्रयमङ्गलैः ।  
 शालिपिष्टोद्भवैः सिद्धैर्घृतपूणैः समुज्ज्वलैः ॥  
 ततो नीराजनं दीपैः षड्विंशत्या तु कारयेत् ।  
 सर्षपैर्दधियुक्तैश्च दूर्वागोरोचनाक्षतैः ॥  
 गन्धपुष्पोदकं दद्यात् धूपार्थञ्चिन्त्य शङ्करम् ।  
 शातकुम्भं ततः पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥  
 ध्यात्वा निवेदयेत् मूर्ध्नि लिङ्गस्य कुसुमैः सह ।  
 सूक्ष्मवस्त्रयुगङ्गीतं श्वेतं वा पद्मसन्निभम् ॥  
 चामरं दर्पणञ्चैव दीपवर्त्तिं प्रदापयेत् ।  
 धूपसञ्चारणञ्चैव सङ्घटं पूर्णमेव च ॥  
 वितानकध्वजौ दद्यात् किङ्किणीरवकान्वितौ ।

अष्टाष्टभिः क्षितिः पीडा अङ्गैर्भक्त्या तु दण्डवत् ॥  
 तत उच्चैः पठेत् स्तुतं शाङ्करश्च शिवप्रियम् ।  
 प्रदक्षिणं ततो गच्छेच्छूनैर्निर्गन्धैर्वर्जितः ॥  
 प्रणम्य च पुनः पञ्चान्नवेद्यश्च निवेदयेत् ।  
 दीनाभ्यक्तपणांश्चैव आगतान् शिवदीक्षितान् ॥  
 तर्पयेदन्नपानेन सर्वास्तानुक्तगौरवात् ।  
 कुर्यादेतन्महाज्ञानं विधिनानेन धर्मवित् ॥  
 कारयेद्यः शिवभक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।  
 समुद्धृत्य शतं सार्धं कुलानां पापवर्जितः ॥  
 भुवनं ब्रह्मलोकान्तं भुक्त्वा भोगानशेषतः ।  
 व्रजेत् क्रीडायते तस्मिन् विमानस्थोऽमरैर्युतः ॥  
 भोगान् यष्टेष्टितान् भुक्त्वा शिवसा पुण्यतां व्रजेत् ।  
 मायाञ्च तां समुत्सृज्य अन्ते योग मवाप्नुयात् ॥  
 केवलेनाथ वाज्येन दध्ना गव्येन चैव वा ।  
 पयसा पञ्चगव्येन मधुनेक्षुरसेनवा ॥  
 यः कारयेन्महाज्ञानं विधिनानेन मन्त्रतः ।  
 सोऽपि तेनैव मार्गेण गमिष्यति परम्पदम् ॥  
 अन्तरा स्त्रियते यस्तु अपूर्णो नियमेन वा ।  
 सोऽपि गच्छेत्पदमस्तु शिवभक्त्या ह्यतन्द्रितः ॥  
 विधिनानेन निःस्त्रीयः स्नानं तोयेन कारयेत् ।  
 नराणां विंशतिं यावत्स यास्यति परम्पदम् ॥  
 एवमेव हि शूद्रस्य स्पर्शमन्त्रविवर्जितम् ।  
 मन्त्रमुत्तमार्चयेद्यस्तु ततः पुण्याधिकी भवेत् ॥

इति महा पूजा विधिः ।

वास्तु संहितायाम् ।

पूजनीयो महादेवो लिङ्गमूर्त्तिः सनातनः ।  
 पञ्चमष्टदलं हेमं नवरत्नैरलङ्कृतं ॥  
 कर्णिकाकेसरोपेतमासनं परिकल्पयेत् ।  
 राजतन्त्रदभावे तु रक्तसितमथापि वा ॥  
 पद्मं तस्मात्प्रभावे तु केवलं भावनामयम् ।  
 तत्पद्मकर्णिका मध्ये कृत्वा लिङ्गपूजनीयसम् ।  
 अथ वा स्नाटिकोपेतं पूजयेद्विस्तृतक्रमात् ।  
 प्रतिष्ठाप्य विधानेन तस्मिन् कृतशोधनम् ॥  
 परिकल्पयासनं मूर्त्तौ पञ्चवक्त्रप्रकारतः ।  
 पञ्चगव्यादिभिः पुण्यैर्यथाविभवसंश्रितैः ॥  
 स्नापयेत् कलशैः पूर्णैः सहस्राद्यैस्तु ग्रन्थवे ।  
 गन्धद्रव्यैः स कर्पूरैश्चन्दनाद्यैः स कुङ्कुमैः ॥  
 सवेदिकं समालिप्य लिङ्गं भूषणभूषितम् ।  
 विष्णुपद्मैश्च पद्मैश्च रत्नैः क्षेतैस्तपोत्पलैः ॥  
 नीलोत्पलैस्तथान्यैश्च पुण्यैस्तैस्तैः सुगन्धिभिः ।  
 पुण्यैः प्रशस्तैश्चिन्तैश्च पद्मैर्दूर्वाक्षतादिभिः ॥  
 समभ्यर्च्य यथा लाभं महा पूजा विधानतः ।  
 धूपं दीपं तथा दद्यान्नेवेवेद्यश्च विशेषतः ॥  
 निवेदयित्वा विभवं कल्याणञ्च समाचरेत् ।  
 इष्टानि च विमिश्रानि न्यायेनोपार्जितानि च ॥

योगिनी मरुतः पञ्च पञ्चगोमातरस्तथा ।  
 क्षेत्रपालाश्च सगणाः सर्वश्चैव चराचरम् ॥  
 अथावरणपूजान्ते संपूज्य परमेश्वरं ।  
 साज्यं सव्यञ्जनं हृद्यं हरेर्भक्तं निवेदयेत् ॥  
 मुखवासादिकं दत्त्वा ताम्बूलं सोपदंशकम् ।  
 अलङ्कृत्य च भूयोऽपि नानापुष्पविभूषणैः ॥  
 नीराजनान्तं विस्तार्य पूजाशिषं समापयेत् ।  
 वराङ्गं सोपहारञ्च शयनञ्च समीरयेत् ॥  
 यदन्नं पाचितं हृद्यं तत्सर्वमनुपूर्व्यशः ।  
 कृत्वा च कारयित्वा च हुत्वाचैव प्रपूजनम् ॥  
 स्तोत्रं व्यामोहनं जप्त्वा विद्यां पञ्चाक्षरीं जपेत् ।  
 दत्त्वा र्घमष्टौ पुष्पाणि देवमुच्चासलङ्कृतः ॥

ताम्बूलमुखवासयोर्लक्षणं मुक्तं  
 रत्नकोशे ।

महापिण्डपत्राणि क्रमकस्य फलानि च ।  
 शक्तिक्षारेण संयुक्तं ताम्बूलमिति संज्ञितं ॥  
 श्वेतपत्रञ्च पूर्णञ्च क्रमकस्य फलानि च ।  
 नारिकेलफलीपेतं मातुलाङ्गसमायुतम् ।  
 एलाकक्रीलकपूर्वैर्मुखवासं प्रचक्षते ॥  
 एतेषामप्यलाभे तु तत्तद्गन्धं क्लृप्तेषु ।  
 तत्तद्गन्धान् सङ्कल्प्य पुष्पैर्व्यापि समर्पयेदिति ॥  
 इति प्रकारान्तरेण महापूजाविधिः ।  
 विष्णुधर्मोत्तरात् ।

महावर्त्तिः सदा देया भूमिपाल महाफला ।  
 कृष्णपक्षे विशेषेण तत्रापि च विशेषतः ॥  
 अमावास्या च निर्दिष्टा द्वादशी च महाफला ।  
 आश्वयुज्यामतीतायां कृष्णपक्षस्य या भवेत् ॥  
 अमावास्या महापुण्या द्वादशी च विशेषतः ।  
 देवस्य दक्षिणे पार्श्वे देया तैलतुला नृप ॥  
 पलायकयुतां राजन् वर्त्तिं तत्र प्रकल्पयेत् ।  
 महारजनरक्तेन समयेण तु वाससा ॥  
 वामपार्श्वे तु देवस्य देया घृततुला नृप ।  
 पलायकयुतां पुण्यां शुक्लां वर्त्तिं च दापयेत् ॥  
 वाससा तु समयेण सोपवासो जितेन्द्रियः ।  
 एवं वर्त्तिद्वयमिदं सकृद्वत्त्वा महीपते ॥  
 स्वर्गलोकश्चिरं भुक्त्वा जायते भूतले यदा ।  
 तदा भवति लक्ष्मीवान् रूपसौभाग्यसंयुतः ॥  
 राष्ट्रे च जायते तस्मिन् देशे च नगरे तथा ।  
 कुले च राजशार्ङ्गल तत्रस्याहीपवत्प्रभा ॥  
 अत्युज्ज्वलय भवति युद्धेषु कलहेषु च ।  
 ख्यातिं याति सदा लोके सज्जनानाञ्च सङ्गुणः ॥  
 एकामप्यथ वा दद्यादभीष्टामनयोर्द्वयोः ।  
 मानुष्ये सर्व्वमाप्नोति यदुक्तन्ते मयानघ ॥  
 सामान्यस्य तु दीपस्य राजन् दानं महाफलम् ।  
 किं पुनर्महत्तस्तस्य फलस्यान्तो न विद्यते ॥  
 दीपदानं महापुण्यमन्यदेवस्य च भुवम् ।

किं पुनर्देवदेवस्य भगवन्तस्य महात्मनः ॥  
 गिरिगुह्येषु दातव्या नदीनां पुलिनेषु च ।  
 चतुष्पथेषु रथ्यासु ब्राह्मणानाञ्च वेश्मसु ॥  
 वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु कान्तारगहनेषु च ।  
 दीपदानं महामन्त्रं महत्फलमुपाश्रुते ॥

इति महादीपविधिः ।

अथ व्रतारम्भकालः ।

तत्र सत्यव्रतः ।

उद्यस्या तिथिर्याहि न भवेद्दिनमध्यभाक् ।  
 सा खण्डा न व्रतानां स्यादारम्भे च समापने इति ॥

एतद्वातिरिक्तायामखण्डायां

प्रारम्भमाह वृक्षवशिष्ठः ।

खण्डव्यापिमार्तण्डा यद्यखण्डा भवेत्तिथिः ।

व्रतप्रारम्भणन्तस्यामनष्टगुरुशुक्रयुगिति ॥

तिथिर्यदनष्टगुरुशुक्रयुक् अनस्तमितगुरुशुक्रयुक्ता तस्यां व्रत-  
 मारम्भणीयमित्यर्थः, इदमुपलक्षणं । गुरुशुक्रयोर्वाख्ये वार्ध-  
 क्येऽपि व्रतमारम्भणीयमित्यर्थः ।

तथाच वृक्षमनुवृक्षसती ।

अग्न्याधानं प्रतिष्ठाञ्च यज्ञदानव्रतानि च ।

वेदव्रत-वृषोत्सर्ग-चूडाकरण-मेखला ।

माङ्गल्यमभिषेकञ्च मलमासे विवर्जयेत् ॥

वाख्ये वा यदि वा वृक्षे शुक्ले वास्तुज्ञते गुरौ ।

मलमासद्वैतानि वर्जयेद्देवदर्शनमिति ॥

गार्ग्योऽपि ।

नामा-अप्रागन-चौडं विवाहं मौञ्जीवन्धनम् ।

निष्क्रमञ्जातकर्मापि काम्यं वृषविसर्जनम् ॥

अस्तगे च गुरौ शुक्रे वाले वृहे मलिस्तुचे

उद्यापनमुपारम्भं व्रतानां नैव कारयेदिति ॥

लक्षः ।

नीचस्थे वक्रसंस्थे पृथिव्यचरणगते बालवृद्धास्तगे वा

सत्यासौ देवयात्रा व्रतचरणविधिः कर्णवेधस्तु दीक्षा ।

मौञ्जीवन्धोऽथ चूडा परिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठा

वर्ज्याः सङ्घिः प्रयत्नात् त्रिदशपतिगुरौ सिंहराशिस्थिते चेति ॥

नीचलक्षणान् ज्योतिःशास्त्रे ।

सूर्यादिषूक्ष्मजगोमकराः क्रमात् स्युः ।

स्त्री कर्कि-मीन-वणिजोस्तगमश्च नीचमिति ॥

उच्चस्थानात्सप्तमं नीचमित्यर्थः ।

तथाच नीचस्थे गुरौ मकरगते इत्यर्थः ।

श्रीनक्तः ।

कीर्त्यागारविवाह याग गमनं चौराद्यकर्णव्यधं

विद्या-देवविलोकनो-पनयनं दीक्षा-परीक्षा व्रतं ।

ज्ञानं तीर्थगमं रणं पुर महादान प्रतिष्ठापनं



सिंहस्थे विवधार्चिते न शुभदं कर्तुंस्तथा सूर्यगे ॥

अस्तलक्षणन्तु ब्रह्मसिद्धान्ते ।

रविणासत्तिरन्येषां ग्रहाणामस्तल्यते ।

ततोर्ध्वाक् वार्धकं विद्यादूर्ध्वं बाल्यं प्रकीर्तितमिति ॥

एतयोर्वधिः ज्योतिःशास्त्रे ऽनेकधादर्शितः ।

बालः शुक्रो दिवसदशकं पञ्चकश्चैव वृद्धः

पञ्चादङ्गस्त्रितयमुदितः पञ्चमौढ्यः क्रमेण ।

जीवो वृद्धः शिशुरपि सदा पञ्चमन्यैः शिशू तो

वृद्धो प्रोक्तो दिवसदशकश्चापरैः सप्तरात्रमिति ॥

एतेषां पञ्चाणां व्यवस्था देशान्तरविषया आपदिषया वा ।

तथाच गार्ग्यः ।

शुक्रो गुरुः प्राक्पराक्च बालो

विन्धेय दशावन्तिषु सप्तरात्रं ।

वङ्गेषु ऋणेषु च षट्च पञ्च

शेषेच देशे त्रिदिनं वदन्तीति ॥

वराहमिहिरोऽपि ।

बहवो दर्शिताः काला ये बाल्ये वार्धकेऽपि च ।

ग्राह्यास्तत्राधिकाः शेषा देशभेदादुतापदीति ॥

अथमुद्रालक्षणानि ।

संमुखीकृत्य हस्तौ द्वौ किञ्चिन्नक्षत्रचिह्नाङ्गुली ।

मुकुली तु समाख्याता पञ्चजप्रसूतेव सा ॥

मुकुलीपङ्कजमुद्रयोः ।

पूर्वाच मुकुली या च प्रदेशे निरुताङ्गुलिः ।  
व्याकोशमुद्रा मुकुला पद्ममुद्रां प्रदर्शयेत् ॥

पद्ममुद्रायाः ।

अङ्गुष्ठो कुञ्चितो हो तु स्वकीयाङ्गुलिवेष्टितो ।  
उभौ चाभिमुखौ हस्तौ योजयित्वा तु निहुरा ॥

निहुरायाः ।

तर्जन्यो कुञ्चितो कृत्वा तथैव च कनीयसी ।  
अधोमुखा दृष्टनखा स्थिता मध्ये करस्य तु ॥  
चतस्रशोष्णिताः पृष्ठे अङ्गुष्ठावेकतः कुरु ।  
नालं व्यवस्थितौ हो तु व्योममुद्रा प्रकीर्त्तिता ॥

व्योममुद्रायाः ।

अथ वैदिकमन्त्राणामृषि दैवत छन्दांसि ।

तत् प्रयोजनमाह याज्ञवल्काः ।

आर्षं छन्दो दैवतञ्च विनियोगस्तथैव च ।  
वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः ॥  
अविदित्वा तु यः कुर्याद्वाजनाध्ययनं जपम् ।  
होममन्तर्जले, दानं तस्य चाल्पफलं लभेत् ॥

तथा ।

यो विजानाति मन्त्राणामर्षं छन्दश्च दैवतम् ।  
विनियोगं ब्राह्मणञ्च मन्त्रार्थं ज्ञानकर्म्म च ॥

एकैकस्य ऋषेः सोऽपि वन्द्यो ह्यतिथिवद्भवेत् ।  
 देवता यास्य सायुज्यं गच्छत्यत्र न संग्रहः ॥  
 पूर्वोक्तेन प्रकारेण ऋष्यादीन् वेत्ति यो हिजः ।  
 अधिकारो भवेत्तस्य रहस्यादिषु कर्मसु ॥  
 येन यदृषिणादृष्टं सिद्धिः प्राप्ता च येन वै ।  
 मन्त्रेण यस्य यत्प्रोक्तमृषेर्भावस्तदार्घकम् ॥  
 छन्दनात् छन्द उद्दिष्टं वाससा इव चाकृतिः ।  
 आत्मा सञ्ज्ञादितो देवैर्मृत्योर्भीतैस्तु वै पुरा ॥  
 आदित्यैर्वसुभीरुद्रैस्तेन छन्दांसि तानि वै ।  
 यस्य यस्य तु मन्त्रस्य उद्दिष्टा देवता तु या ।  
 तदाकारं भवेत्तस्य देवत्वं देवतोच्यते ॥  
 पुरा देवैः समूहपन्ना मन्त्राः कर्मार्थमेव च ।  
 अनेन चेदं कर्त्तव्यं विनियोगः स उच्यते ॥  
 नैरुक्त्यं यद्य मन्त्रस्य विनियोगप्रयोजनं ।  
 प्रतीष्ठानं स्तुतिथैव ब्राह्मणं तदिहोच्यते ॥  
 एवं पञ्चविधं योगं जपकाले ह्यनुस्मरेत् ।  
 होमे चान्तर्जले योगे स्वाध्याये याजने तथेति ॥

तत्रादौ ऋग्वेदमन्त्राः ।

अग्निमीलेति सूक्तस्य मधुक्कन्दो विष्णामित्रोऽग्निर्गायत्री ।

वायवायाहोति समानां मधुक्कन्दाः ।

आद्यानातिदृष्टां वायुः अनन्तराणामिन्द्रवायू । सममा-  
 यामित्रावरुणौ । समानां गायत्री ।

सदसम्पतिमितिमन्त्रस्य काण्वोमेधातिथिः सदसम्पतिर्गायत्री ।

अम्बयोयं त्वध्वमित्यस्य काण्वोमेधातिथिरापोगायत्री ।

यस्मिन्निस्त्वसोमपा इति आजोर्गर्तः शुनःशेफः इन्द्रः ।

आद्यानां सप्तानां पंक्तिर्नवानां गायत्री ।

युवाना मेधातिथिः काण्व ऋभयो गायत्री ।

स्योनापृथिवी मेधातिथिः काण्वः पृथ्वी गायत्री ।

अतोदेवेतिद्वयोर्मेधातिथिर्देवोविष्णुर्गायत्री ।

कस्यनूनमिति पञ्चदशर्चस्य आजोर्गर्तः वैश्वामित्रो ।

वा शुनःशेफः ऋषिः प्रथमायाः कः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ।

द्वितीयाया अग्निस्त्रिष्टुप् ।

अभित्वेति तिसृषु सविता ।

भगस्येत्यस्यां भगोवा गायत्री ।

नक्षितइत्याद्या दश वारुणस्त्रिष्टुभः ।

त्वमग्नेप्रथमोऽङ्गिरा इत्यष्टादशर्चस्य ।

आङ्गिरस हिरण्यसूपः अग्निर्जगती ।

अष्टमीषोडशष्टादशस्त्रिष्टुभः ।

एतेति पञ्चदशर्चस्य आङ्गिरस हिरण्यसूप इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

कदुद्रोयेति नव वीरःकाण्वो रुद्रः ।

तृतीयायां रुद्रो मित्रावरुणौ सप्तम्यादिषु सोमः

गायत्री ।

यास्तइत्यस्या अशुष्टुप् ।

उदुत्यञ्जातवेदसमितिचयोदय, अन्वास्त्रिष्टुप् प्रस्तवः ।

सूर्यः आद्या, नव गायत्रः ।

दशम्यादिचतस्रोऽनुष्टुभः अन्वद्वयो रोगघ्नः ।

अन्वोध्यर्चः शत्रुघ्नः । पञ्चानं दशर्चस्य शाक्तयः

पाराशरोऽग्निर्हिपदा विराट् ।

श्रीनकमतेपञ्च पङ्क्तिः विराट् ।

रपिर्नत्रिषादशर्चं शाक्तयः पाराशरोऽग्निर्हिपदा विराट् ।

श्रीनकमते पञ्च पङ्क्तिः विराट् । वनेषुजायुर्दश श्रीनक  
मते पञ्च । त्रीचक्षुपदश श्रीनकमते पञ्च । वनेमपूर्वी एकाद-  
शर्चं श्रीनकमते षट् । उपप्रजिन्वन् दशर्चस्य शाक्तयः पाराश-  
रोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

निकाव्यावेधसः । दश [शाक्तयः । पाराशरोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।  
रपिर्नयः पितृवित्तः दशर्चस्य ।

पाराशरोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

उपप्रयन्तो नव राहुगच्छो गीतमोऽग्निर्गायत्री ।

हिरण्यकेशो रजसो द्वादशर्चस्य गीतमोऽग्निः आद्यास्त्रिस्त  
स्त्रिष्टुभः ।

तासु मध्यस्थानो वा शुद्धोवाऽग्निः चतुर्थाद्यास्त्रिस्त उष्णिहः ।

ततः षट् गायत्रः ।

त्वं सोम प्रचिकेतोमनीषेति त्रयोविंशत्यक्ष ।

गीतमः सोमः आद्यचतसृणां त्रिष्टुप् ।

ततो द्वादशानां गायत्री ।

सप्तम्युष्णिक् । ततः षष्ठा त्रिष्टुप् ।

प्रपन्दिने एकादशर्चस्य । आङ्गिरसः कुक्षः मन्त्रानिन्द्रः ।  
आद्याः सप्त जगत्सुः आद्या गर्भस्त्राविणी उपनिषत् ।  
ततश्चतस्रस्त्रिष्टुभः ।

इमा वद्रायतपसे इत्येकादशर्चस्य ।

कुक्षो वद्रः नवानां जगती ।

दशम्येकादशस्त्रिष्टुप् ।

उभेपुनामीति सप्तर्चस्य । पारुषेप इन्द्रः आद्या त्रिष्टुप् ।

द्वितीयाद्यास्त्रिष्टुभः पञ्चमी गायत्री षष्ठी धृतिः सप्त  
म्युष्णिक् । येदेवासः पारुषेप विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ।

पितृभ्यस्तोषं एकादशर्चस्य 'अगस्तोष' प्रथमा अनुष्टुप् ।

गर्भीष्णिक् । द्वितीयचतुर्थीर्गायत्री तृतीया अनुष्टुप् ।

पञ्चम्यादितिस्तोऽनुष्टुभः ततस्त्रिष्टुगायत्रीः अन्ता वृहत्तनुष्टुभः

अग्नेनयेत्यष्टर्चस्य । अगस्त्योऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

अनर्वाणं वृषभमित्यष्टर्चस्य । अगस्त्यो वृहत्तनुष्टुप्

उपेमस्रचीति पञ्चदशर्चस्य । गृत्तद अपोनता । त्रैष्टुभम् ।

करिक्तद्व्यनुष्टुभमिति चतुष्टुभस्य गृत्तमदः शकुन्त इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

इन्द्रापर्वता चतुर्विंशत्यष्टुभः । आद्यायां इन्द्रपर्वतो । तत-

श्चतुर्दशीपर्वन्तानामिन्द्रः ।

ततो इयोः सप्तपरीवाक् । सप्तदशादिचतस्रषु रथाङ्गानि

इन्द्रस्य । अन्तग्रानां चतस्रणामिन्द्रः ।

आद्या नव त्रिष्टुभः दशमी जगती । एकादशी त्रिष्टुप् ।

द्वादश्यानुष्टुप् । त्रयोदशी गायत्री । ततो हे त्रिष्टुमौ । शोडशी जगती । सप्तदशी त्रिष्टुप् । अष्टादशी वृहती । एकोन-  
विंशी त्रिष्टुप् । विंशी द्वाविंशी चानुष्टुप् । एकविंशी त्रयोविंशी  
चतुर्विंशी च त्रिष्टुप् ।

अग्निनेन्द्रेणेति चतुर्विंशद्वचस्य सूक्तस्य

श्यावाश्व आच्येयः अश्विनो उपरिष्टान्व्योतिषं ।

द्वाविंशी चतुर्विंश्यो पंक्ती त्रयोविंशी महापञ्चमी ।

अवितासीति सप्तर्चस्य श्यावाश्व ऐन्द्रः शक्नरी ।

अन्त्या महापंक्तिः ।

अग्निमस्तोषीति दशर्चस्य । नाभाकः । काण्वोन्मिर्महं  
पङ्क्तिः ।

इमेविप्रस्येति । त्रयस्त्रिंशद्वचस्य सूक्तस्य आङ्गिरसो  
विरूपाग्निर्गायत्री ।

समिधाग्निमिति त्रिंशद्वचस्य विरूपाग्निर्गायत्री ।

आद्यायेति । द्विचत्वारिंशद्वचस्य सूक्तस्य । त्रिशोकः काण्व  
ऐन्द्रो गायत्री ।

महिवः । अष्टादशर्चस्य । त्रितआस्यः आदित्यो देवता ।

अन्त्याः पञ्च उपस्यः महापंक्तिः दुःस्वप्नम् ।

प्रतिते । पञ्चर्चं । पृषन्न काण्वः ऐन्द्रं गायत्रं आग्नि सौरी-  
अन्त्या पंक्तिः ।

प्रोचक्ष्यै द्वादशः प्रगाथकाण्वः ऐन्द्रम् पंक्तम् ।

\* उपरिष्टेति कश्चिन् पाठः ।

सप्तम्यष्टमीनवम्यो वृहत्तः त्वाक्चचियान् ।

एक विंशच्चस्य । मत्स्यः सायदः अगस्त्यः ।

वह्वीजालवहा मत्स्याश्च ऋषयः आदित्यो देवता दशम्ये-  
कादशी द्वादशीष्वा दितिः । गायत्रीच्छन्दः ।

यो राजा पञ्चदशर्चः । पुरुहन्ता आङ्गिरसः ऐन्द्रं  
वार्हतम् ।

द्वितीया चतुर्थी षष्ठ्याः सतोवृहत्तः त्रयोदशुष्णिक् ।

चतुर्दशनुष्टुप् । पञ्चदशी पुरउष्णिक् ।

त्वन्नो अग्ने महोभिरिति पञ्चदशर्चस्य सूक्तस्य ।

सुदीति पुरमौडावन्यतरो वा ।

अग्निः गायत्री दशम्याद्याः समा वृहत्तः एकादशाद्याः  
विषमाः सतो वृहत्तः । कन्याऽवाः सप्तर्चस्य आत्रेय इन्द्रोऽनु-  
ष्टुप् आद्ये द्वे पंक्ती । उद्देदभि । चतुस्त्रिंशत् । सूक्तश्च इन्द्रो  
गायत्री ऐन्द्राभवी अन्यथा ।

आपोहिष्टेति नवर्चस्य । आम्बरीषः सिन्धुद्वीप आपो-  
गायत्री

पञ्चमी वर्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा अन्ये द्वे अनुष्टुभौ ।  
परेपिवांसमिति षोडशर्चस्य ।

यमो वैवस्वतो यमः षष्ठो लिङ्गोक्तदेवता । सप्तम्या-  
दितिस्त्रः पितृणा वा याम्या वा ।

दशम्यादितिस्त्रषु श्लाघी त्रिष्टुप्छन्दः त्रयोदशी चतुर्दशी  
च अनुष्टुप् । पञ्चदशी वृहती । परसत्याविति चतुर्दशर्चस्य



सङ्कुसुकोयामः आद्यानां चतसृणां मृत्युः । पञ्चम्याधाता ।  
 षष्ठां त्वष्टा । पराः पित्र्यग्नदेवस्यः अन्वा प्राजापत्या वा त्रिष्टुप् ।  
 एकादशी प्रस्तारपङ्क्तिः त्रयोदशी जगती । अन्वाऽनुष्टुप् ।  
 भद्रवद्विद्वत् इति दशर्चस्य । ऐन्द्रोविमदः प्राजापत्योवा वसुक्तवा  
 सुक्तः अग्निर्गायत्री । आद्यैकपदा शान्वयर्चा द्वितीयानुष्टुप्  
 नवमी विराट् । अन्वास्त्रिष्टुभः । प्रदेवत्रेति पञ्चदशर्चस्य पुल्लूवः  
 कंभवः आपोवा आपोनप्तीवा त्रिष्टुप् । प्राबेपामामिति चतुर्ह-  
 शर्च । मौजवानक्षः कवयोवा । आद्या सप्तमी नवमीषु  
 क्षत्रिस्तुतिः द्वादश्यामचस्तुतिः शेषाण्यग्निर्निदा । त्रैष्टुभं अन्वु-  
 त्तमिति चतुर्हशर्चस्य धानाकीलूषो विश्वेदेवा जगती अन्व्ये द्वे  
 त्रिष्टुभौ । नमोभिचस्येति द्वादशर्चस्य । सौर्योभितयाः सूर्यो-  
 जगती दशमी त्रिष्टुप् । दिवस्परिद्वादशर्चस्य । वक्षप्रिरग्नि  
 स्त्रिष्टुप् अन्व्येऽध्यर्चलिङ्गीक्ता देवता । माप्रगामेति षड्शर्चस्य ।  
 बभ्रुसुवन्नुतबभ्रुविप्रबन्धव इन्द्रोगायत्री । यत्तेयममिति  
 द्वादशर्चस्य बभ्रुदशसत्वार ऋषयो यमादयो मनभावर्त्तनम-  
 नुष्टुप् । इदमित्या इति सप्तविंशत्वारस्य । नाभानेदिष्टोमा-  
 मवो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् बृहस्पतेरत्येकादशर्चस्य बृहस्पत-  
 रत्याङ्गिरसः परमात्मा त्रिष्टुप् नवमी जगती यस्तेमन्यो इति  
 सप्तर्चस्य । मनुस्तापसोमन्यस्त्रिष्टुप् । प्रथमा जगती । रक्षो-  
 हणमिति पञ्चविंशत्वारस्य ॥ वायुर्भरहाजोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

अन्वाद्यतस्रोऽनुष्टुभः । हविष्यान्तमित्येकौनविंशत्यृचस्य  
 आङ्गिरसो वा वामदेव्यो वा सुधन्वान् सूर्यो वैष्णानर-  
 स्त्रिष्टुप् । सहस्रशीर्षाषोडशर्चस्य नारायणः परमात्मा त्रिष्टुप् ।

व्रतखण्डं १ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

२५५

वा ओषधीरिति त्रयोविंशद्वयस्य । आद्यर्वणोभिषगीषधीरनु-  
ष्टुप् । बृहस्पतिप्रतिम इति द्वादशर्चस्य । देवापि राष्ट्रिणो ।  
वृष्टिकामो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

कयानचित्रं द्वादशर्चस्य । वैखानसो चन्द्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।  
आशुः शिशान इति त्रयोदशर्चस्य । ऐन्द्रोऽपतिरथ इन्द्र-  
स्त्रिष्टुप् ।

चतुर्थीं वार्हस्पत्या उपान्या मासतो अन्त्या च मासत्य-  
नुष्टुप् ।

वैश्याऽग्निमिति सप्तर्चस्य । क्रमेण सप्तर्चां जूति र्वातजूति-  
र्विप्रजूतिर्वृषणकः ।

करिक्ततः ऐतयः ऋष्यशृङ्गः ऋषयः केयी देवता अनु-  
ष्टुप् ।

उत देवा इति सप्तर्चस्य । भरद्वाज-कश्यप-गोतमा-त्रि-विश्व-  
मित्र-जमदग्नि-वशिष्ठाः क्रमेण ऋषयो विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

अग्नेऽष्टवर्चस्य तापसोऽग्निविश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

इमां खनामीति षडर्चस्य इन्द्राणौ ऋषिणा ।

उनिषद्ब्रह्मविश्वादेवता सप्तर्चो बाधनमनुष्टुप् अन्त्या पंक्तिः ।

यासः पञ्चर्चस्य भरद्वाजः यास इन्द्रोऽनुष्टुप् । मुञ्चामि  
पञ्चर्चस्य यक्ष्मनाशनः प्रजापति इन्द्रग्नौ इन्द्रोवा  
त्रिष्टुप् । अन्त्या बृहतो वा ब्रह्मणाग्निसंविदानः षडर्चस्य  
रक्षोहा ब्राह्मो । गर्भसमाधानोऽग्निरनुष्टुप् । अपेहि पञ्चर्चस्य  
आङ्गिरसः प्रचेतो विश्वे देवाऽनुष्टुप् तृतीया त्रिष्टुप् । अन्त्या-  
पंक्तिर्दुःखप्रत्नः । देवाः कपोतः पञ्चर्चस्य नैर्ऋतः कपोतो

विश्वे देवास्त्रिष्टुप् कपोती पद्याते प्रायश्चित्तम् । मयो-  
भूः चतुष्कस्य । काक्षीवतः शबरी गौस्त्रिष्टुप् । पतङ्गमिति चतुश्च-  
स्य । प्राजापत्यः पतङ्गोमायभेदस्त्रिष्टुप् । अपश्यन्वेति चतुश्चस्य ।  
प्रजापत्यः प्रजावांस्त्रिष्टुप् । विष्णुर्योनिमिति तृचस्य गर्भ-  
कर्ता त्वष्टा प्राजापत्योविष्णुर्वा विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

कस्यचिन्मते विष्णुर्योनिमिति पञ्चर्चम् ।

महित्रीक्षामिति तृचस्य वारुणिः सत्यधृतिर्गायत्री ।

आयङ्गोसूचस्य सार्पराक्षी आत्मा सूर्योवा गायत्री ।

संसमित् चतूचस्य सम्बनन आङ्गिरसः संज्ञानमनु-  
ष्टुप् तृतीयात्रिष्टुप् ।

वास्तोष्मते चतुश्चस्य मैत्रावरुणौ वशिष्ठोवास्तोष्मति स्त्रिष्टुप् ।

तत्सवितुर्नवर्चस्त्रयावाचः सविता गायत्री प्रथमाऽनुष्टुप् ।

मातारुद्राणामिति मन्त्रस्य जमदग्निर्भार्गवो गावस्त्रिष्टुप् ।

शन्नो देवीसूक्तस्य वशिष्ठो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

युवंस्त्राणि सप्तर्चस्य दीर्घतमा मित्रावरुणौ त्रिष्टुप् ।

समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्य वामदेव ऋषिः अग्निः ।

सूर्यः गावो घृतं वा देवताः अन्त्यास्त्रिष्टुप् ।

उपान्त्या जगती ।

स्वस्तिदाविशस्यतिः शासो भरद्वाज इन्द्रोऽनुष्टुप् ।

सुदेव इत्यस्य प्रियमेव इन्द्रोऽनुष्टुप् ।

वायो एते एकविंशत्युचस्य गृत्समदः आद्ययोर्वायुः तृतीयाया  
इन्द्रावायू ।

ततस्त्रिष्टुषां मित्रावरुणौ ततस्त्रिष्टुषां मित्रावरुणौ ।

दशम्ये-कादशी-द्वादशीनामिन्द्रः ।

ततस्तृचस्य विश्वेदेवास्ततस्त्रिष्टृणां सरस्वती ।

एकोनविंश्याः द्वावाष्ट्रिष्व्यौ हविर्धानो वा ।

तृतीयपादेग्निर्वा । अन्त्ययोर्द्वयोर्द्वावाष्ट्रिष्व्यौ हविर्धानो वा ।

गायत्रीछन्दः सर्वासां । आदित्यानामिति तृचस्य वशिष्ठ आ-  
दित्यस्त्रिष्टुप् ।

आदित्यास इत्यृचस्य तद्वत् । यो यजाति मनुः आशिष अत्र-  
इत्यास्तुतिहारा यजमानः प्रशंस्यः । पञ्चम्यां दम्पती । शिष्टाद्-  
म्यत्याशिषः गायत्री ।

चतुर्दश्यनुष्टुप् । पञ्चदश्याद्याः पंक्तयः ।

प्रवोदेवा सप्तर्चस्य वैश्वामित्रो ऋषभोऽग्निरनुष्टुप् ।

क्राणाशिशुरित्यृचस्य । चितः सोमोऽनुष्टिक् ।

पिवासोममिति पञ्चदशर्चस्य भरहाज इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

अन्त्या द्विपदा । एषोत्तमाः पञ्चदशर्चस्य प्रस्तववाग्निनौ गायत्री ।

अग्निर्हुतमिति द्वादशर्चस्य काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ।

अग्निनेति पादे निर्मन्त्रग्राहवनीयावग्नी ।

विष्णोर्नुकमिति षडर्चस्य दीर्घतमा विष्णुस्त्रिष्टुप् ।

तवन्त्रियेति मन्त्रस्य वसुसुतो विश्वे देवा स्त्रिष्टुप् ।

द्यौर्वः पितेत्यस्य अगस्त्यो विश्वे देवाः अनुष्टुप् ।

आवोराजानमिति षोडशर्चस्य वामदेव—

आद्या रौद्री द्वितीयाद्विष्वग्निस्त्रिष्टुप् ।

उत्तानपर्णसुभग इत्यस्येन्द्राण्युपनिषद्विद्यानुष्टुप् ।

मित्रोजनानिति नवर्चस्य विश्वामित्रो मित्रः ।

आद्याः पञ्च त्रिष्टुभः सतततस्त्रो गायत्रयः ।

अमन्दास्त्रोमानिति सप्तर्चस्य कक्षीवान् स्वनयनस्तुतिस्त्रि-  
ष्टुप् ।

अन्त्ये हेऽनुष्टुभौ । आवांरयो अश्विनाइत्येकादशर्चस्य कक्षी-  
वानश्विनौ त्रिष्टुप् । स्वादिष्टयेति दशर्चस्य ।

मधुकृन्दा विश्वामित्रः सोमो गायत्री । पवस्वदेववीति ।

दशर्चस्य मेधातिथिः काण्वः सोमो गायत्री ।

एषदेवः दशर्चस्य शुनःशेफः सोमो गायत्री ।

सनाचेति दशर्चस्य हिरण्यस्तूपः सोमो गायत्री ।

समिद्धः एकादशर्चस्य । कश्यपः असितः देवलोवा  
ऋषिः ।

ऋक्त्रमेण समिद्धीग्नि-तनूनपात् ईलः बर्हिः देव्योद्वारः  
उषासानक्काई देव्यो होतारौ तिस्रोदेवीः त्वष्टा वनस्पतिः  
खाहाकृतयः गायत्रीच्छन्दः अन्त्याद्यतस्त्रोऽनुष्टुभः ।

मन्द्रयेति नवर्चस्य असितो वा देवलो वा सोमो गायत्री ।  
असृग्रमिति नवर्चस्य देवलः काश्यपो वा सोमो गायत्री ।  
एते सोमा इति नवर्चस्य अतो वा देवलो वा सोमो  
गायत्री । परिप्रियादिवः नवर्चस्य प्रस्त्रानासः इति नवर्चः ।  
उपास्मैनवर्चः । सोमा असृग्रं नवर्चः । सोमः पुनानौ अर्षति  
नवर्चम् ।

परिप्रासिह्यदशर्चः । एषधिया अष्टर्चः । एते सेतारः  
अष्टर्चः । प्रमिस्त्रेनेवाष्टर्चां पेरिसुवानः सप्तर्चः ।

यत्सोमसप्तर्चः । प्रकविः सप्तर्चः । एते धावन्ति सप्तर्चः ।

एते सोमासः सप्तर्चं । सोमा असृष्टं सप्तर्चं । प्रसोमासः  
सप्तर्चं

एतेसोमा इति वत्सर्वाणीमानि । एवं षडर्चस्य ।

दृढच्युत आगस्थः सोमोगायत्री । तममृच्छन्त ।

षडर्चस्य दार्ढ्यतेषवाहः सोमोगायत्री । एष कविः षष्ठा ।

नृमेध आङ्गिरसः सोमोगायत्री । एषवाजीनां ।

प्रियमेध आङ्गिरसः सोमोगायत्री ।

प्रास्यधावाः षष्ठां मामधमाङ्गिरः सोमोगायत्री । प्रास्य-  
धाराः ॥

षष्ठां नृमेध आङ्गिरसः सोमो गायत्री ।

प्रधाराः । अस्य षष्ठां विन्दुराङ्गिरसः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठां गौतमोराहुगणः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठां श्यावाद्य आग्नेयः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठान्त्रितआस्यः सोमो गायत्री ।

प्रसुवानः ॥ षष्ठाङ्गौतमोराहुगणः सोमोगायत्री ।

त्रित आनःपवस्य ॥ षष्ठां प्रभवसुः । असर्जिरथ्यः ॥ ३७ ॥

षष्ठां प्रभूवसुः । सप्तसुतः ॥ षष्ठां राहुगणः । एष उत्थः ॥

षष्ठां राहुगणः । आसुरर्षः ॥ षष्ठां आङ्गिरसो बृहस्पतिः

पुनानः ॥ षष्ठां बृहस्पतिः । प्रयेगावः ॥

षष्ठां । जनयन् ॥ षष्ठां । यो अत्य इव ॥

षष्ठाञ्च । मेधातिथिः सोमोदेवता । गायत्रीऋग्ः

सर्व्वं ॥

प्रया इन्दो इति वक्षामपास्यः । सयवस्त्रः षणां मयास्य  
आङ्गिरसः । असृष्ट मितिषणामयास्यः । अयासोमः पञ्चानां  
भार्गवः कविः ।

तत्त्वानृम्यांश्चि पञ्चानां । पवस्त्र स्त्रुष्टिमिति पञ्चानाञ्च  
कविः ।

उत्सेशुभासःपञ्चानां । उत्तथ्य आङ्गिरसः अध्वर्योपञ्चानां ।

परिष्युक्षः पञ्चानाञ्च उत्तथ्यः । उत्ते इतिचतुर्णां ॥

अस्यप्रज्ञामिति चतुर्णां ।

वयं वयं चतुर्णाञ्च अवत्सारः परिसोमः ।

चतुर्णामवत्सारः काश्यपः ।

प्रतेधराः चतुर्णां । तरत्समन्दीचतुर्णां । पवस्यः ॥ ६० ॥

चतुर्णाञ्च अवत्सारः । सोमो देवता गायत्रीच्छन्दः  
सर्व्वत्र ।

प्रगायत्रेश्च चतुर्णामवत्सारः सोमो गायत्री छतीयापुर  
उष्णिक् ॥

अयावीती ॥ त्रिंशद्वक्षस्य अमहोयुः सोमोगायत्री ।

एते असृष्टमन्त्रिंशद्वक्षस्य ॥ भार्गवोजमदग्निः सोमो गायत्री ।

आपवस्य त्रिंशद्वक्षस्य निधुविः काश्यपः सोमोगायत्री ।

पवस्त्र विष्णुचर्षणे त्रिंशद्वक्षस्य ।

शत । वैखानसाः सोमः एकीनविंशत्यास्तिस्र आग्नेयः  
गायत्री अष्टादशगुणः ।

अचक्षादिष्ठयेति सूक्तमारभ्य द्विजवन्तीति सूक्तपथ्यन्तपव-  
मानगुणविशिष्टएव सोमो देवता । त्वं सोमासीति द्वात्रिंशद्वक्षस्य

व्रतखण्डं १ अध्यायः ।] चेमाद्रिः

२६१

आष्टचस्ये भरद्वाजः चतुर्थादितिसृणां कश्यपः सप्तम्यादिति-  
सृणां गौतमः ।

दशम्यादिभितिसृणामत्रिः । त्रयोदश्यादितिसृणां विश्वामित्रः ।

षोडश्यादितिसृणां जमदग्निः । एकोनविंश्यादितिसृणां वशिष्ठः ।

पञ्चविंश्यादितिसृणां सप्तविंश्यादिति पञ्चानां सप्तर्षयः ।

सोमो देवता । दशम्यादितिसृणां पूषा वा सोमो वा अनु-  
भोवा । चतुर्विंश्यादितिसृणोरग्निः पञ्चविंश्या सावित्री ।

षड्विंश्याग्निः सावित्री सप्तविंश्या वैश्वदेवी । शेषेषु

सुसोमः । गायत्री च्छन्दः । सप्तविंश्यानुष्टुप् । द्वादश्यादितिसृ-  
णिपदा गायत्रीः त्रिंश्यापुरुषाणिकम् ।

अश्विनोऽनुष्टुभौ । त्रिरस्त्रे सप्तधेनवः दशम्यार्चरेणुर्वैश्वामित्रः ।

सोमो जगती अन्तरा त्रिष्टुप् ।

आदक्षिणा नवर्चस्य ऋषभो वैश्वामित्रः सोमो जगती  
अन्तरा त्रिष्टुप् ।

हरिसृजन्ति नवर्चस्य हरिमन्त आङ्गिरसः । सोमो जगती ।

स्रक्तेनवर्चस्य यवित आङ्गिरसः सोमो जगती ।

स्यिशुर्नवर्चस्य वक्षीवानो शिजः सोमो जगती अष्टमौ त्रिष्टुप् ।

अभिप्रियाणि पञ्चर्चस्य भार्गवः कविः सोमो जगती । धर्मा-  
दिवः पञ्चर्चस्य ।

एष प्रपञ्चर्चस्य । प्रराजापञ्चर्चस्य । अक्षोदसोनः पञ्चर्चस्य च  
कविः सोमो जगती ।



सोमस्यधारा पञ्चर्चस्य भारद्वाजी वसुः सोमो जगती ।  
 प्रसोमस्य पञ्चर्चस्य वसुः सोमो जगती अग्न्या  
 चिष्टुप् ।

असो विसोमः पञ्चर्चस्य वसुः सोमो जगती अग्न्या चिष्टुप् ।  
 पवित्रन्ते पञ्चर्चस्य आङ्गिरसः पवित्रः सोमो जगती ।  
 पवत्तदेवमादनः पञ्चर्चस्य । वाच्यः प्रजापतिः सोमो  
 जगती ।

इन्द्राय सोम द्वादशर्चस्य भार्गवोवेनः सोमो जगती ।

अग्नये द्वे चिष्टुभौ ।

प्रतन्नाश्वः अष्टाचत्वारिंशद्वचस्य सूक्तस्य । आद्यासु  
 दशसु अक्तष्टाभाषाः एकादश्यादिदशसु सिकता निवावर्षः ।  
 एकविंश्यादिदशसु पृथ्वियोजाः । एकत्रिंश्यादिदशसु आच्यैः  
 एकचत्वारिंश्यादिपञ्चसु अग्निः ।

अग्न्यासु चिष्टुषु गृत्समदः सोमो जगती सर्वासां ।

प्रतुद्रवर्चस्य उग्रना सोम स्त्रिष्टुप् ।

अयं सोम इन्द्रा अष्टर्चस्य उग्रना सोम स्त्रिष्टुप् ।

प्रोष्यवक्त्रिः सप्तर्चस्य उग्रना सोमस्त्रिष्टुप् ।

प्रहिन्वानः षडर्चस्य वशिष्ठः सोमस्त्रिष्टुप् ।

असर्जिवक्त्रा षडर्चस्य कश्यपः सोम स्त्रिष्टुप् ।

परिसुवानः षडर्चस्य कश्यपः सोमस्त्रिष्टुप् ।

साकसुचः पञ्चर्चस्य नोधा गौतमः सोम स्त्रिष्टुप् ।

अधियत् पञ्चर्चस्य कठव आङ्गिरसो धीरः सोम स्त्रिष्टुप् ।

कनिक्कन्ति पञ्चर्चस्य च स्तवः सोमस्त्रिष्टुप् ।

व्रतखण्डं १ अध्यायः ।] चेमाद्रिः ।

२६३

प्रसेनापीशुर्विश्वदाचस्य देवोदासिः प्रतर्दनः सोमः चिष्टुप् ।  
इति सूक्तानि ।

अथ मन्त्राः । वायवाया ॥ १ ॥ २ ॥ १ ॥

मेधा तिथिः गायत्री । सदसम्पति ॥ १ ॥ ३५ ॥ १ ॥

मेधा तिथिकाणवः सदसम्पतिर्गायत्री । युवाना । २४१ ।

मेधातिथिः काणव ऋभवो गायत्री स्याना पृथिवी ॥ २ ॥

६ ॥ ५ ॥

मेधा तिथिः काणवः पृथिवी गायत्री ।

आनोदेवा ॥ २ ॥ ७ ॥ १ ॥

मेधातिथिः काणवो विष्णुर्गायत्री ।

इदं विष्णुः ॥ २ ॥ ७ ॥ २ ॥

मेधातिथिः काणवो विष्णुर्गायत्री ।

तद्विष्णोः ॥ २ ॥ ७ ॥ ५ ॥

तद्वत् । वरुणः ॥ २ ॥ १५ ॥ १ ॥

मेधातिथिः काणवो मित्रावरुणौ गायत्री ।

तत्वायामिन्द्र ॥ २ ॥ १५ ॥ १ ॥

शुनः शेषो अजीगर्तिर्वरुण स्तिष्टुप् ।

उदुत्तम ॥ २ ॥ १५ ॥ ५ ॥

शुनः शेषो अजीगर्तिर्वरुण स्तिष्टुप् ।

इममेवरुण ॥ २ ॥ १८ ॥ ४ ॥ शुनः शेषो अजीगर्तिर्वरुणौ

गायत्री ।

कद्रद्राय ॥ १ ॥ २६ ॥ १ ॥ काणवो घोरो रुद्रो गायत्री ।

आकण्णो ॥ ३ ॥ ३ ॥ २ ॥ हिरण्यरूपः सविता चिष्टुप् ।

उदुत्यम् ॥ ४ ॥ ७ ॥ १ ॥ प्रस्कण्वः सूर्यो गायत्री ।

एषोत्तवा ॥ ३ ॥ ३३ ॥ १ ॥ प्रस्कण्वोऽश्विनौ गायत्री ।

शक्रःशु ॥ ५ ॥ १३ ॥ १ ॥ पराशरः शुक्रो द्वैपदं वैराजम् । इम-

मिन्द्रा ॥ ६ ॥ ५ ॥ ४ ॥ राहुगणो गौतम इन्द्र अत्रुष्टुप् । कोद्य

युक्त ॥ ६ ॥ ८ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगण इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

आनीभद्रा ॥ ६ ॥ १५ ॥ १ ॥ गौतमो राहुगणो विश्वे देवा  
स्त्रिष्टुप् ।

अदितिर्योः ॥ ६ ॥ १६ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

क्रदुनीति ॥ ६ ॥ १७ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगणो विश्वे देवा  
गायत्री ।

मधुवाता ॥ ६ ॥ १८ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगणो विश्वे देवा  
गायत्री ।

आप्यायस्व ॥ ६ ॥ २२ ॥ ३ ॥ गौतमः सोमोगायत्री सन्तेप-  
यार्दस गौतमो राहुगणः सोमस्त्रिष्टुप् ।

सोमोधेतुम् ॥ ६ ॥ २२ ॥ ५ ॥ तद्वत् । तच्छंयोः ॥ ० ॥

शंयुर्विश्वे देवाः शक्ररीरीम । जातवेदसे ॥ ७ ॥ ७ ॥ १ ॥

कश्यपोजातवेदाम्निस्त्रिष्टुप् ।

इमारुद्राय ॥ ८ ॥ ५ ॥ ११ ॥ कुत्सोरुद्रो जगत्पते त्रिष्टुभौ ।

मानस्तीके ॥ ८ ॥ ६ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

चित्तदेवानां ॥ ८ ॥ ७ ॥ १ ॥ कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् ।

गृहं गृहं ॥ ८ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कक्षीवानुषस्त्रिष्टुप् ।

ये देवासो ॥ १० ॥ ४ ॥ ६ ॥ पारुक्षेयो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

युवं वस्त्राणि ॥ १० ॥ २२ ॥ १ ॥ दीर्घतमोमित्रावरुणौ त्रिष्टुप् ।

व्रतचक्रं १ अध्यायः ।] चेमाद्रिः ।

२६५

विष्णोर्नुकम् ॥ १० ॥ २४ ॥ १ ॥ दीर्घतमाविष्णुः त्रिष्टुप् ।  
तद्विष्णोः ॥ १० ॥ २४ ॥ २ ॥ तद्वत् । प्रविष्णवे ॥ २४ ॥ १० ॥  
२४ ॥ १ ॥ तद्वत् ।

यदन्नन्द ॥ ११ ॥ ११ ॥ १ ॥ दीर्घतमाप्रश्नस्त्रिष्टुप् ।  
सप्तपुञ्जति ॥ ११ ॥ १४ ॥ २ ॥ दीर्घतमाप्रश्नं त्रिष्टुप् ।  
हिंक्षपवती ॥ ११ ॥ १८ ॥ २ ॥ दीर्घतमाविष्णो देवास्त्रिष्टुप् ।  
सूयवसा ॥ ११ ॥ २१ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।  
गौरीमिमाय ॥ ११ ॥ २२ ॥ १ ॥ दीर्घतमाविष्णो देवाजग-  
ती ॥ १० ॥

पितुंनुस्तीषं ॥ १३ ॥ ६ ॥ १ ॥ अगन्धोऽपितरस्त्रिष्टुप् ।  
अग्नेनय ॥ १३ ॥ १० ॥ १ ॥ अगस्त्रिरग्निस्त्रिष्टुप् ।  
त्वमग्ने बद्ध ॥ १३ ॥ १८ ॥ १ ॥ गृत्समदोऽग्निर्जगती ।  
घृतं मिमिक्षे ॥ १३ ॥ २६ ॥ ६ ॥ गृत्समदोऽग्निः स्वाहान्त  
स्त्रिष्टुप् ॥ १३ ॥

गणानां त्वा ॥ १४ ॥ २८ ॥ १ ॥ गृत्समदो गणाधिपति-  
र्जगती ।

त्वद्योगीषा ॥ १४ ॥ ३० ॥ १ ॥ गृत्समदोऽहस्यतिर्जगती ।  
हृहस्यते ॥ १४ ॥ ३१ ॥ ५ ॥ गृत्समदोऽहस्यतिस्त्रिष्टुप् ।  
ब्रह्मस्यते ॥ १४ ॥ ३२ ॥ ४ ॥ गृत्समदोऽब्रह्मस्यति स्त्रि-  
ष्टुप् ॥ १४ ॥

स्तुतिश्रुतम् ॥ ५ ॥ १८ ॥ १ ॥ गृत्समदोऽद्वी-  
जगती ॥ १५ ॥

कतिचुत्तमिति पुष्पाकान्तरे पाठः ।

कनिकदत् ॥ १६ ॥ ११ ॥ १ ॥ गृहमदः शकुन्तस्त्रिष्टुप् ।  
 युवासुवासाः ॥ १७ ॥ ३ ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् ।  
 वनस्पते ॥ १७ ॥ ४ ॥ ६ ॥ विश्वामित्रोवनस्पतिस्त्रिष्टुप् ।  
 इन्द्राग्नी ॥ १७ ॥ १० । १२ ॥ विश्वामित्र इन्द्राग्नी गायत्री ।  
 अभितष्टे ॥ १८ ॥ २४ ॥ त्रिष्टुप् । विश्वामित्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।  
 सद्योहजाइन्द्रः ॥ १८ ॥ ११ ॥ २ ॥ विश्वामित्र इन्द्रस्त्रि-  
 ष्टुप् ।

त्वष्टी अग्ने ॥ २० ॥ १२ ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।  
 तेमन्वत् ॥ २० ॥ १५ ॥ १ वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।  
 आवोराजा ॥ २० ॥ २० ॥ १ ॥ तद्वत् ।  
 कथानः ॥ २२ ॥ २४ ॥ १ । वामदेवइन्द्रोगायत्री ।  
 दधिक्राव्णो ॥ १३ ॥ १३ ॥ ५ ॥ वामदेवोदधिक्राव्णो-  
 अनुष्टुप् । हंसःशुचिषत् ॥ २३ ॥ १४ ॥ ५ वामदेवः सूर्यो  
 जगती ॥

वायोः शतं ॥ २३ । ५ । ३ । सदस्यर्वायुरनुष्टुप् । चेतस्य  
 पतिना ॥ २४ । ८ । १ । पुरुमिन्द्राचेनाधिपतिरनुष्टुप् ।  
 यस्त्वान्नदा । २४ । १८ । ५ । वसुश्रुतोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।  
 अग्निस्तुवित्र ॥ २५ । १० । ४ । वसुयवोऽग्निरनुष्टुप् ।  
 वीति होत्रः ॥ २५ । १८ । ३ । वसुयवोऽग्निर्गायत्री ॥  
 छ ॥ ५८ ॥ वो ॥ २८ । २ । १ । अश्वनामा मित्रावरुणा-  
 वनुष्टुप् ॥

हिरण्यवर्णा । २८ । ३ । ८ । १ । आनन्दकव्यनञ्चि-  
 क्लौतन्दिरालक्ष्मीरनुष्टुप् ।

मूर्धानम् ॥ २८ ॥ ८ ॥ १ ॥ भरद्वाजो वैष्णवस्त्रिष्टुप् ।  
युगेयुगे ॥ २८ ॥ १० ॥ ५ ॥ भरद्वाजो विष्णो देवा जगती ।  
अन्नप्रायाहि ॥ २८ ॥ १२ ॥ भरद्वाजोऽग्निर्गायत्री । पिवासीम ।  
३० ॥ १ ॥ १ ॥ भरद्वाज इन्द्र स्त्रिष्टुप् । आत्वावहन्तु ॥ ३० ॥  
१ ॥ ८ ॥ मेधा तिथिरिन्द्रो गायत्री । महा इन्द्रो ॥ ३० ॥ ७ ॥  
१ ॥ भरद्वाज इन्द्र स्त्रिष्टुप् । आगावः ॥ ३० ॥ २५ ॥ १ ॥  
वीतहव्योगोस्त्रिष्टुप् । त्वां वृत्रेषु ॥ ३१ ॥ १७ ॥ १ ॥ शंयुरिन्द्रो  
वृहती । त्वामिहि ॥ ३१ ॥ २७ ॥ १ ॥ शंयुर्वीर्यं सत्य इन्द्रो  
वृहती । आतारमिन्द्रा ॥ ३१ ॥ ३३ ॥ १ ॥ गर्गइन्द्रस्त्रिष्टुप् ।  
इन्द्रः सुत्रा ॥ ३१ ॥ ३३ ॥ २ ॥ तद्वत् । विष्णो देवाः ॥ ३२ ॥  
१६ ॥ ६ ॥ सुहोत्रादयो विष्णो देवा भरद्वाजो विष्णो देवा स्त्रिष्टुप् ।  
सरस्वती ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ४ ॥ कुर्मामात्मनः सरस्वती त्रिष्टुप् ।  
धन्वनागा ॥ ३३ ॥ १८ ॥ २ ॥ पायुर्धनुस्त्रिष्टुप् । इन्द्रोनरो ॥  
३५ ॥ ११ ॥ ११ ॥ वसिष्ठोऽग्नि स्त्रिष्टुप् । अभित्वास्तर ॥ ३५ ॥ २१ ॥  
२ ॥ वशिष्ठ इन्द्रो वृहती ।

शत्रु इन्द्राग्नी ॥ ३५ ॥ २८ ॥ १ ॥ वसिष्ठो विष्णो देवा-  
स्त्रिष्टुप् ।

अहिर्बुध्नः ॥ ३६ ॥ ५ ॥ ५ ॥ वशिष्ठः सविता त्रिष्टुप् ।  
इमावद्राय ॥ ३६ ॥ १३ ॥ १ ॥ कुलोवद्रोजगती ।  
समुद्रज्येष्ठा ॥ ३६ ॥ १६ ॥ १ ॥ वशिष्ठ आपस्त्रिष्टुप् ।  
वास्तोष्मते ॥ ३६ ॥ २१ ॥ १ ॥ वशिष्ठवास्तोष्मति स्त्रिष्टुप् ।  
अम्बकम् ॥ ३६ ॥ ३० ॥ ६ ॥ वशिष्ठो वद्रोऽनुष्टुप् ।  
तच्चक्षुः ॥ ३७ ॥ ११ ॥ १ ॥ वशिष्ठः सूर्योऽपर उष्णिक् ।

कुविदङ्गं ॥ ३८ ॥ १३ ॥ १ ॥ वशिष्ठो वायुस्त्रिष्टुप् ।

आवायो ॥ ३८ ॥ १४ ॥ १ ॥ तद्वत् ।

नतेविष्णो ॥ ३८ ॥ २४ ॥ २ ॥ वशिष्ठो विष्णुस्त्रिष्टुप् ।

इरावती ॥ ३८ ॥ २४ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

आदित्यप्रत्नस्य ॥ ४० ॥ १४ ॥ ५ ॥ वक्त्र इन्द्रो गायत्री ।

उशना ॥ ४० ॥ २३ ॥ ५ ॥ वक्त्रोमरुन्नायत्री ।

शमन्निः ॥ ४१ ॥ २६ ॥ ४ ॥ इरिम्बितिरन्निरुष्णिक् ।

मित्रावरुणवन्ता ॥ ४३ ॥ १६ ॥ १ ॥ तद्वत् ।

समिधाम्निं ॥ ४३ ॥ ३६ ॥ १ ॥ विरूपोन्नि गायत्री ।

अग्निर्मूर्ध्ना ॥ ४३ ॥ ३८ ॥ १ ॥ विरूपोन्नि गायत्री ।

अग्निः शुचिः ॥ ४३ ॥ ३८ ॥ १ ॥ विरूपोन्नि गायत्री ।

तदन्नाया ॥ ४४ ॥ १० ॥ ३ ॥ हविर्धनान्मिस्त्रिष्टुप् ।

त्वमिक्षप्रथ ॥ ४४ ॥ १४ ॥ ५ ॥ भर्गोन्निर्वृहती ।

यत इन्द्र भयामहे ॥ ४४ ॥ २० ॥ ३ ॥ भर्ग इन्द्रः प्रगाथम्

अप्सोरुद्रा ॥ ४४ ॥ २५ ॥ ६ ॥ प्रगाथ इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।

त्यात्रुक्षत्रियाश्च ॥ ४४ ॥ ३३ ॥ १ ॥ मत्स्यस्त्रांमद आदित्या

गायत्री ।

सुदेवो असि ॥ ४५ ॥ ७ ॥ २ ॥ पृथुमेधावरुणोनुष्टुप् ।

आतून इन्द्रा ॥ ४५ ॥ ३१ ॥ १ ॥ कुसीदीकाण्वः । इन्द्रो

गायत्री ।

आनोविष्वासुहव्यः ॥ ४६ ॥ १३ ॥ १ ॥ सुकच इन्द्रो गायत्री ।

त्वन्दाता ॥ ४६ ॥ १३ ॥ २ ॥ सुकच इन्द्रो गायत्री ।

योविष्वा ॥ ४७ ॥ १४ ॥ १ ॥ सोभरिरन्निर्वृहती ।

योजिनाति ॥ ४८ ॥ १२ ॥ ४ ॥ अवत्सारः सोमः पवमानो  
गायत्री ।

तरत् समन्दी ॥ ४८ ॥ १४ ॥ १ ॥ अयास्यः सोमो गायत्री ।

यन्मे गर्भे ॥ ४८ ॥ १३ ॥ १ ॥ भृगुः सोमस्त्रिष्टुप् ।

उच्चातेजातं ॥ ४८ ॥ १८ ॥ ५ ॥ अमहीयः सोमः पवमानो  
गायत्री ।

अम्लआयूषी ॥ ५० ॥ १० ॥ ४ ॥ वैखानसोऽग्निर्गायत्री ।

अत्रियेजातः ॥ ५२ ॥ ४ ॥ ४ ॥ कण्वः सोमः पवमानस्त्रिष्टुप् ।

इन्द्रायेन्दी ॥ ५२ ॥ ७ ॥ ३ ॥ कश्यपः सोमः पवमानो गायत्री ।

क्राणाशिष्ठः ॥ ५३ ॥ ४ ॥ १ ॥ हनु इन्द्र उष्णिक् ।

पुनानः सोमधारया ॥ ५१ ॥ १२ ॥ ४ ॥ सप्तर्षयः सोमः पव-  
मानो वृहती ।

आपोहिष्ठा ॥ ५४ ॥ ५ ॥ १ ॥ सिन्धु द्वीप आपो गायत्री ।

शन्नोदेवी ॥ ५४ ॥ ५ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।

इदमापः ॥ ५४ ॥ ८ ॥ सिन्धुद्वीप आपोऽनुष्टुप् ।

यमस्यमायस्या ॥ ५४ ॥ ७ ॥ २ ॥ यमोयमः पंक्तौ ।

यमायसोमं ॥ ५४ ॥ १६ ॥ ३ ॥ यमोयमोऽनुष्टुप् ।

यमायमधु ॥ ५४ ॥ १६ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

आपो अस्मान् ॥ ५४ ॥ २५ ॥ ५ ॥ देवचवा । आपस्त्रिष्टुप् ।

आनिवर्त्तनिवर्त्तय ॥ ५७ ॥ १ ॥ ६ ॥ पवमानो भार्गवः सोम

आस्तारः पंक्तिः ।

आम ॥ ५७ ॥ २६ ॥ ५ ॥ गर्ग इन्द्रास्त्रिष्टुप् ।

सर्वे नन्दन्ति ॥ ५८ ॥ २४ ॥ ५ ॥ वृहत्सतिर्ज्ञानं त्रिष्टुप् ।



वसूनां ॥ ५८ ॥ ५ ॥ १ ॥ गौरवोतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।  
 इमं मे गङ्गे ॥ ५८ ॥ ६ ॥ ५ ॥ पृथमेधानयो जगती ।  
 विश्वतश्चक्षुः ॥ ५८ ॥ १६ ॥ ३ ॥ विश्वकर्मा त्रिष्टुप् ।  
 नवोनवो ॥ ५८ ॥ २३ ॥ ४ ॥ विप्रचित्ती चन्द्रमा स्त्रिष्टुप् ।  
 पुनःपत्नी ॥ ५८ ॥ २७ ॥ ४ ॥ सूर्यात्मा अनुष्टुप् ।  
 इहेवस्तं ॥ ५८ ॥ २८ ॥ २ ॥ सावित्री सूर्योऽनुष्टुप् ।  
 इमान्त्वां ॥ ५८ ॥ ३० ॥ ५ ॥ सावित्री आत्मानुष्टुप् ।  
 रक्षोहणं ॥ ६० ॥ ५ ॥ १ ॥ पायुरग्नि स्त्रिष्टुप् ।  
 चतस्त्रीअन्त्य अनुष्टुभः । सम्बाहुभ्यां ॥ ६० ॥ १६ ॥ ३ ॥

विश्वकर्मा त्रिष्टुप् ।

सहस्रशीर्षा ॥ ६१ ॥ ७ ॥ १ ॥ नारायणः पुरुषोऽनुष्टुप्  
 अन्त्या त्रिष्टुप् ।

या ओषधी ॥ ६१ ॥ ८ ॥ १ ॥ अथर्वणोभिषगोषधयोऽनुष्टुप् ।  
 अश्वत्थे वो ॥ ६१ ॥ ८ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।  
 उद्ध्यध्वं ॥ ६१ ॥ १७ ॥ १ ॥ बुधोबुध स्त्रिष्टुप् ।  
 आयुः शिशानो ॥ ६१ ॥ २० ॥ १ ॥ ऐन्द्रो प्रतिरथ इन्द्र  
 स्त्रिष्टुप् ।

वृहस्पते गृत्समदो ॥ ६५ ॥ २२ ॥ ४ ॥ वृहस्पतिर्जगती ।  
 इन्द्र आसां ॥ ६१ ॥ २३ ॥ ५ ॥ अप्रतिरथं इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।  
 अस्माकं ॥ ६१ ॥ २४ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।  
 अद्वादिन्द्रा ॥ ६२ ॥ २१ ॥ ३ ॥ काश्यप इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।  
 हिरण्य गर्भं ॥ ६३ ॥ ३ ॥ १ ॥ प्रजापतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।  
 नाके सुपर्णं ॥ ६१ ॥ ८ ॥ १ ॥ वेनोवेन स्त्रिष्टुप् ।

रात्री व्यस्यदा ॥ ६३ ॥ १४ ॥ १ ॥ कुशिकी रात्रीर्गायत्री ।  
ममाग्नेवर्चः ॥ ६३ ॥ १५ ॥ १ ॥ विह्व्यो वैश्वदेवस्त्रिष्टुप् ।  
चायन्तां ॥ ६३ ॥ २५ ॥ ५ ॥ वशिष्ठो विश्वेदेवा स्त्रिष्टुप् ।  
सवोरीजानं ॥ ६३ ॥ २८ ॥ ८ ॥ अग्निस्तापसाविश्वेदेवा  
अनुष्टुप् ।

उत्तानपर्णा ॥ ६४ ॥ ३ ॥ २ ॥ इन्द्राणी उपनिषदनुष्टुप् ।  
स्तुतिदाविश्वस्यति ॥ ६४ ॥ १८ ॥ २ ॥ शास इन्द्रोनुष्टुप् ।  
सहस्राक्षेण ॥ ६४ ॥ १८ ॥ ३ ॥ यक्ष्मनाश इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।  
शतं जीव ॥ ६४ ॥ १८ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।  
अक्षिभ्यां ॥ ६४ ॥ २१ ॥ ११ ॥ कश्यपो यक्ष्मानुष्टुप् ।  
अङ्गादङ्गात् ॥ ६४ ॥ २१ ॥ ६ ॥ तद्वत् ।  
देवाः कपोतः ॥ ६४ ॥ २३ ॥ १ ॥ कपोतइन्द्रस्त्रिष्टुप् ।  
विभ्राट् ॥ ६४ ॥ २८ ॥ १ ॥ भार्गवः सूर्यो जगती ।  
अन्वाहार्धं ॥ ६४ ॥ ३१ ॥ १ ॥ भ्रुवा राजानुष्टुप् ।  
भ्रुवाद्योः ॥ ६४ ॥ ३१ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।  
अभावर्त्तन ॥ ६४ ॥ ३२ ॥ ५ ॥ श्रुतिदत्तं इन्द्रोनुष्टुप् ।  
आपङ्गोः ॥ ६४ ॥ ४८ ॥ १ ॥ सार्ष्णिर्ऋग्निः सर्पागायत्री ।  
नमो ब्रह्मणे ॥ ६४ ॥ ४८ ॥ ० ॥ वामदेवोलिङ्गोक्तास्त्रिष्टुप् ।

अथ यजुर्वेदमन्त्राणाम् ।

इषेत्वा ॥ १ ॥ १ ॥ प्रजापतिः शाखानुष्टुप् ।

कुक्कुटोसि प्रजापतिर्व्याक ।

भूरसि ॥ १ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रजापतिर्व्याक ।

अत्युष्ठं रक्षः ॥ १० ॥ १ ॥ प्रजापती रक्षः ।  
 अतिप्रितोसि ॥ १ ॥ १० ॥ १० ॥ प्रजापतिः शुभः ।  
 सवितुर्वः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रजापति रायः ।  
 कुरुविष्णो ॥ २ ॥ ६ ॥ ८ ॥ वृहती विष्णुः ।  
 चित्रावसोः ॥ ३ ॥ ३ ॥ १० ॥ ऋषयो रात्रिः ।  
 एष ते रुद्रभागः ॥ १ ॥ ८ ॥ १ ॥ प्रजापती रुद्रः ।  
 इमाश्चापः ॥ ४ ॥ १ ॥ २ ॥ प्रजापतिरापः ।  
 अभित्यं देवं ॥ ४ ॥ ८ ॥ ३ ॥ प्रजापतिः सविता ।  
 वरुणस्योत्तममसि ॥ ४ ॥ १० ॥ ८ ॥ प्रजापतिर्वरुणः ।  
 विष्णोरराटं ॥ ५ ॥ ५ ॥ ८ ॥ प्रजापति विष्णुः ।  
 उह्वंस्तः ॥ ५ ॥ ७ ॥ २ ॥ प्रजापति रौद्रम्बरी ।  
 अपन्नो अग्निः ॥ ५ ॥ ८ ॥ ३ ॥ प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप् ।  
 देवस्यत्वा ॥ ६ ॥ १ ॥ १ ॥ प्रजापतिः लिङ्गीकृता ।  
 सुमित्राग्न ॥ ३ ॥ ५ ॥ ४ ॥ प्रजापतिरापः ।  
 कार्धिरपि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ६ ॥ प्रजापतिश्चोऽनुष्टुप् ।  
 नमोस्तुसर्पेभ्यः ॥ १४ ॥ १ ॥ ६ ॥ अश्विनो नरकमाकृतिः ।  
 ब्रह्मयन्त्रानं ॥ १४ ॥ १ ॥ २ ॥ अश्विनावादित्य स्त्रिष्टुप् ।  
 शुक्रज्योतिः ॥ १८ ॥ ७ ॥ १ ॥ परमेष्ठी मरुतनुष्णिक् ।

सूर्यस्या । परमेष्ठी प्रजापतिः सूर्यः । व्याहृतीनां पर-  
 मेष्ठी प्रजापतिः । अग्नि वायुः सूर्य प्रजापतयः । उपप्रयन्तो  
 वृहदेवाग्निर्गायत्री । तनूया अग्ने वृहदेवाग्निर्गायत्री । एष ते  
 रुद्रभाग इतिहयोर्यजुषोः प्रजापतीरुद्रः प्रथमस्य वृहती साम  
 पंक्तिर्व्या । द्वितीयस्य यजुर्वृहती । अदस्तेनत्वा परमेष्ठी प्रजा-

पति राज्यं । भेषजमसि प्रजापती । रुद्रः ककुप् । अश्वक-  
मिति द्वयोः प्रथमायाः वशिष्ठः द्वितीयायाः प्रजापतिरुभयोः  
रुद्रोऽनुष्टुप् । आकूत्यै, प्रयुजे, मेधायै । दीक्षायै, स्वरस्त्वै ।  
इत्येतेषां चतुर्णां मौहभणानां प्रजापतिरग्निरासुरात्रिष्टुप् ।  
यजुः पंक्तिर्व्या । विदसि मनासीस्यप्रजापतिः सोमक्रयणी  
गौः ब्राह्मी पंक्तिरतिगङ्गरी वा । अग्नेस्तनुपपरमेष्ठी प्रजा-  
पतिर्हविः । देवो वा विष्णुः प्रजापतिर्विष्णुरनुष्टुप् । विष्णो-  
र्नुक्तं । दिवो वा । प्रतद्विष्णुः । इतितिसृणां प्रजापतिर्विष्णु  
स्त्रिष्टुप् । आद्ये यजुरन्ते । विष्णोरराटमिति पञ्चयजुषां प्रजा-  
पतिर्विष्णुराद्यस्यदेवी जगती । ततश्चतुर्णां देवी पंक्तिः । अग्ने-  
व्रतपा प्रजापतिरग्निर्व्रद्धा त्रिष्टुप् । अथत्रः प्रजापतिरग्नि-  
र्यजुस्त्रिष्टुप् । इदमापः प्रजापतिरापोमहापंक्तिस्त्रिष्टुबव-  
साना पावमानद्यान्धः पादः । देवास्त्वशुक्रपा । देवास्त्वा  
मन्यपा, इत्यनयोः प्रजापतिः क्रमेण शुक्रमन्यनौ हविर्धानोऽग्नि  
र्यजुःपंक्ती । आदिव्यथाकुवक्त्यै । मनुः सतो वृद्धतो । युद्धा  
द्विकेशिनेति मधुच्छन्दा इन्द्रोऽनुष्टुप् । अग्नेषवस्व वैखानसोऽ-  
ग्निर्गायत्री । उदुत्यञ्जातवेदसमिति देवाः सूर्योगायत्री ।  
उदुत्यम्बस्तणवः सूर्योगायत्री । चित्रन्देवानां कुत्स आङ्गि-  
रसः सूर्यस्त्रिष्टुप् । चत्वारि शुक्लापरमेष्ठी यक्षपुरुषस्त्रिष्टुप्  
देवायन्नं प्रजापतिः सरस्वत्यः लिङ्गोक्तानुष्टुप् । पिबथ्यः प्रजा-  
पत्यः सरस्वत्यः पितरः । वसेन क्रतुना प्रजापतिः सरस्वती  
लिङ्गोक्तानुष्टुप् । सेना प्रजापतिरनुष्टुप् । अग्नयेऽग्रेऽपतये\*

● अथपतये इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दक्षिणाम्बिरासुरीपंक्तिः अग्नेयत्तेष्टुक्रमित्यस्य प्रजापतिर-  
 निर्गायत्री । सुपर्णसि गरुडानित्यस्य प्रजापतिर्गरुडान्  
 कतिः । द्रुपदादिवेति\* । कोकिलोराजपुष्पो वा द्रुपदो वा आपो  
 अनुष्टुप् । शतवन्तः आथर्वणश्रोषधीरनुष्टुप् । याश्रोषधीरित्या-  
 द्यानां योअस्रैभिदासतीत्यन्तानां सप्तविंशतीनां आथर्वणपुत्रोभि-  
 षगोषधीरापोऽनुष्टुप् । अश्रावतीर्गौमतीः वशिष्ठउषाचिष्टुप् ।  
 सीरा युञ्जन्तिभ्यः प्रजापतिः सर्पिरग्निः प्रजापतिरनुष्टुप् । कण-  
 ष्पपाजइतिपञ्चानां देवा वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् । काण्डात्  
 काण्डादिति द्वयोरग्निरिठिका अनुष्टुप् । अपाङ्गश्च प्रजापति-  
 र्वरुणः पंक्तिः । इमं माहिर्गं सीरितिपञ्चर्चा† प्रजापतिरग्निस्त्रि-  
 ष्टुप् । अपात्वा श्रोषधीरापोऽग्निरनुष्टुप् । नमस्तेरुद्रमन्थवइति  
 रुद्राध्यायस्य प्रजापतिर्व्वामदेवा वा ऋषयः ॥ आद्योऽनुवाकः  
 मोडशर्चोरुद्रदेवतः । प्रथमा गायत्री । तृतीयातेरुद्र इत्याद्यास्ति  
 स्त्रोऽनुष्टुभः । असौयस्तान्मइत्याद्यास्तिस्त्रः पंक्तयः । नमोस्तु-  
 नीलघोषायेत्याद्याः सप्तानुष्टुभः । तत इति हे जगती । मनोमन्त्रं  
 मानस्तीके इतिद्वयोः कुत्सोऽन्यत्पूर्व्ववत् । द्रापेअन्धसस्यत  
 इत्यन्तानुवाके सप्तऋचः । तत्राद्या उपरिष्टादृहती द्वितीयाया  
 कुक्षिर्भि दृष्टा जगती । तृतीयाऽनुष्टुप् । परितोरुद्रस्य । मोडष्ट  
 मेति हे त्रिष्टुभो । ततोहेअनुष्टुभो असङ्गताः सहस्राणे-  
 त्याद्याः य एतावन्तइत्यन्ताः दशावतानसंज्ञका मन्त्राः बहुरुद्र  
 देवत्याः अनुष्टुप्छन्दस्ताः । ततोन्वाभिनमोस्तुर्बुध्रेभ्योवेदिवी

\* इमं माहिर्सीरिति पुलकान्तरे पाठः ।

† द्रुपदादिभिः पुलकान्तरे पाठः ।

ति त्रीचिज्जुंषि प्रत्यवरोहसंज्ञकानि बहुवद्रुदेवतानि इति  
 छन्दस्कानि । आद्यान्वानुवाकयोर्मध्ये । नमो हिरण्यवाहव  
 इत्यादीनि नमश्चानिर्हतेभ्य इत्यन्तानि सर्वाणि यजुंषि ।  
 तेषां सर्वेष्वान्तिस्त्रोमीतयो देवताः । तेषां मध्ये । नमो हिर-  
 ण्यवाहवेदेनास्त्रे दिग्वाच पतये नम इत्यादि । नमः एभ्यः  
 अ पतिभ्यश्च वो नम इत्यन्ता मन्त्राः उभयतो नमस्काराः । नमो  
 भवावेत्यादयो नम आशिदते च प्रशिदतेचेत्यन्ताः अन्यतरतो  
 नमस्काराः । नमः सभाभ्य इत्यादयो जातवन्त्रकाः रुद्राः । नमो  
 वः किरिकेभ्य इत्याद्यावत्स्त्रीव्याहृतिसंज्ञकाः बहुवद्रुदेवता  
 अग्नि, वायु सूर्य, रुद्रयभूताः । आद्युग्मिमान इति पञ्चानां देवा  
 वैष्णानरोऽग्निर्जगती । अषांमेन । प्रजापतिः सरस्वत्योऽग्निर्गायत्री  
 अग्निश्च पृथिवी च आदित्योऽग्निः । ब्रह्मजन्मानं प्रजापतिरादित्य  
 स्त्रिष्टुप् कथानश्चिन्नामदेव इन्द्रो जगती । संवत्सरोसि प्रजा  
 पतिः प्रजापतिर्गायत्री । अहिरिवभौगैः प्रजापतिर्बिस्त्रि-  
 ष्टुप् । वज्रीनां प्रजापतिर्लिङ्गीता त्रिष्टुप् । युचन्तिब्रह्मं  
 मभुङ्क्ष्वा आदित्यो गायत्री । यमेन दत्तं भार्गवो जमदग्नि-  
 दीर्घतमास्त्रिष्टुप् । आऊष्णेन हिरण्यस्तूपः । सविता  
 त्रिष्टुप् । आनोमिन्नावरुणा गृह्णामदो मिन्नावरुणो गायत्री ।  
 यज्जाग्रत इति पञ्चानां षष्ठां । शिवसङ्कल्पमनस्त्रिष्टुप् ।  
 पञ्चनद्यः गृह्णामदो मिन्नावरुणो गायत्री । उभापिबन्तः  
 प्रक्ष्णवाग्निनो गायत्री । यदाबभूदक्षो हिरण्यं त्रिष्टुप् ।  
 इमं देवेभ्यः सङ्कुशिको गृह्णुस्त्रिष्टुप् । पनीमो भरद्वाजः विरि-  
 ष्चिन्द्रस्त्रिष्टुप् । ब्रह्मोमिन्ः दध्यङ्गावर्चसो लिङ्गीताऽनु-

ष्टुप् । मनसः कामं दध्यङ्गाद्यर्वणः श्रीरनुष्टुप् । गन्धाना-  
 म्ब्वेति चतुर्णां यजुषां प्रजापतिर्निष्क्रोताऽनुष्टुप् । समाख्या  
 अग्निरग्निरनुष्टुप् । शन्नोदेवी दध्यङ्गाद्यर्वण आपो गायत्री ।  
 एकाचमे । देवाअग्निर्जगती । उदुत्तमं शुनःशेफो वरुण  
 स्त्रिष्टुप् । वनस्पते वीङ्गुप्रजापतिर्वनस्पतिस्त्रिष्टुप् ।  
 भद्रं कर्णेभिस्त्रिष्टुषां गौतमो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् । शन्नो  
 शन्नो मित्रः दीर्घतमा इन्द्राग्निस्त्रिष्टुप् । देवकतस्येति षष्ठां  
 प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप् । मानस्तोके सङ्गुशिकी रुद्रो जगती ।  
 तद्विष्णोः मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री । काते । प्रजापतिः काम  
 स्त्रिष्टुप् । नमः सन्ध्यायेत्यादीनां नमो वाकिरेभ्य इत्यन्तानां  
 ऋचां\* परमेष्ठी रुद्रस्त्रिष्टुप् । आनो नियुञ्जि स्युर्चा† रुद्र  
 स्त्रिष्टुप् । आतारमिन्द्रं प्रजापतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् । उदुत्तमे  
 अग्रतिरुद्रस्त्रिष्टुप् । वर्धसोमबन्धुः सोमो गायत्री ।  
 तमोगानं गौतमो विश्वे देवा गायत्री । स्योनापृथिवी मेधा  
 तिथिः पृथिवी गायत्री । वरुणस्योत्तमनमसि प्रजापतिर्व-  
 षचः । समुद्रायत्वा । दध्यङ्गाद्यर्वणोवाताः । पुनस्तुमा-  
 न्देवाः प्रजापतिः । अदितिर्द्यौः गौतमो विश्वे देवा स्त्रिष्टुप् ।  
 पितृबुस्तोषं । अगम्योन्नतश्चिक् । स नः पितेव । विश्वामित्रो  
 मधुच्छन्दोन्निर्गायत्री । विश्वे देवा स आगतः । गृत्तमदो  
 विश्वे देवा गायत्री । विश्वतस्तु विश्वकर्मा भोवनो विश्वकर्मा  
 त्रिष्टुप् । यवोऽसि । प्रजापतियवः । सोमश्चिक् । तेजोसि पर-

\* प्राजामिति पुरुषाकारे पाठः ।

† विद्युर्वा इति ऋचिन् पाठः ।

मेष्ठी प्रजापतिः । देवा वा । प्रजापतिर्वा आन्यं वापि देवा  
 सोममोत्राताः वाक्यानां पानो आयुषं वर्षस्यमिति त्रिष्टुषां  
 दक्षो हिरण्यं क्रमेणोष्णिक् शक्रस्त्रिष्टुप् । तं यज्ञं नारायणः  
 पुरुषः पुरुषोऽनुष्टुप् । सप्तऋषय इत्यध्यात्मवादिनी जगतो ।  
 उपवहरेगिरीणां\* वक्षोऽग्निर्गायत्री । शक्रइन्द्राग्नी दध्यङ्गा  
 यवर्णलिङ्गीक्ता त्रिष्टुप् । इन्द्रोविशामधुच्छन्दा इन्द्रोऽनुष्टुप् ।  
 अभित्यन्देव प्रजापतिः सविता अठिरग्निर्गायत्री । ध्रुवास्ति  
 प्रजापतिरौदुम्बरी । अग्निन्दतं विरूपोऽग्निर्गायत्री । ऋचं  
 वाचं दध्यङ्गायवर्णः लिङ्गीक्ता । इशावास्यन्दध्यङ्गायवर्णः  
 आत्मा अनुष्टुप् । सप्तते अग्ने सप्तर्षिऽग्निस्त्रिष्टुप् । यदक्रन्द  
 इति त्रयोदशानां भागवोजमदग्निरशस्त्रिष्टुप् । आब्रह्मन्  
 प्रजापतिर्ब्राह्मा यजुः । सजोषसा इन्द्र विशामिच इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।  
 कार्ष्णिर्सि अश्वर्षा ज्योतिरनुष्टुप् । चित्रावसोः स्वस्तितेति  
 ऋषयो रात्रिः । उद्भिवं प्रजापतिरौदुम्बरी । शंयुर्वाहृत  
 इन्द्रोऽनुष्टुप् । आयङ्गोः सग्विरपिः परापररूपेण सर्पा गायत्री ।  
 सुमित्रियानः प्रजापतिरापः । उर्मिचियानस्तथा । पृथिवी देव  
 यजनं परमेष्ठी प्रजापतिः देवा वा प्रजापतिर्वा । वेदिर्विश्व-  
 कर्मा विमनाविश्वकर्मा त्रिष्टुप् । सुत्रामाणङ्गयस्तात  
 अदितिः त्रिष्टुप् । अहं पितृन् शङ्खः पितरस्त्रिष्टुप् ।  
 नमोस्तु नीलघ्रीवाय परमेष्ठी रुद्रोऽनुष्टुप् । परितो† रुद्रस्य  
 परमेष्ठी रुद्रस्त्रिष्टुप् । विकिरिदविलोहितः परमेष्ठी रुद्रो-

\* उपकरे गौशामिनि कश्चित् पाठः ।

† परितो रुद्रस्येति कश्चित् पाठः ।



ऽनुष्टुप् । उपप्रागादीर्घतमाशस्त्रिष्टुप् । इन्द्रः सुचामाः  
प्राजापत्याग्निसरस्वतीरुद्रोजगती युञ्जत इत्यनुवाकस्त्र । श्यावा-  
श्वः सावित्री वायुर्जगती । इदं विष्णुर्मैधातिघिर्षणावी ।  
गायत्री । इरावती वाग्निष्ठो विष्णुस्त्रिष्टुप् । देव सुतावश  
धरो प्राचीस्वहोष्ठमत्र इविःस्थाने । विष्णोर्गुणमिति तिस्रो  
वैष्णव्यस्त्रिष्टुभः ।

अथ कुष्याण्डमन्त्राः ।

यद्देवास्त्रि, यदि दिवा । यदिजाग्रदिति तिसृणां प्रजा-  
पतिर्ऋषिः क्रमेणान्निर्वायु सूर्यादेवताः सर्वासामनुष्टुप् ।  
यद्द्रामे इत्येतद्यजुर्लिङ्गोक्तदेवतं समुद्रेते द्विपदा विराड्देवी ।  
द्रुपदादिव । प्रजापतिरापोनुष्टुप् । उदयन्तमिति प्रस्तवः  
सूर्योऽनुष्टुप् । आपो अद्यन्नचारिषमिति प्रजापतिरग्निः  
पङ्क्तिः । एधोसि । समिदसीत्येते । अग्निदेवते यजुषी ।  
समाववर्त्तीत्यस्याः अग्निरभिरुक्ता गायत्री । वैश्वानर षोडश-  
रिति वैश्वानरं यजुः । अभ्यादधामीति ऋचस्य । आश्वतरा-  
श्विरग्निरनुष्टुप् । अंशुना । इत्यस्याः सूर्योऽनुष्टुप् । सिञ्चति  
परिषिञ्चतीत्यस्याः सूर्य इन्द्रोवा अनुष्टुप् । धानावन्तमि-  
त्यस्या विष्णामिन्न इन्द्रो गायत्री । वृहदिन्द्राय नृमेध पुरु-  
मेधसाविन्द्रो वृहती । नये मायावकानः सरस्वतीत्यस्य  
ऋचस्य मधुच्छन्दाः सरस्वतीर्गायत्री । आमन्द्रोर्विष्णामिन्न  
इन्द्रो वृहती । आनो विशासुहृथं श्यावाश्व इन्द्रो वृहती ।  
प्रसेनानीः सकुशस्कन्धः स्कन्दस्त्रिष्टुप् । पवित्रन्तइति इयो-  
रकंपृष्ठस्कन्धो जगती । एषा स्कन्धसंहिता नाम । यद्वा

उपविशति अगस्त्योन्निर्गायत्री । सनादन्ने सुतिर्यातुधानो गायत्री  
 अचक्षमीमदन्तः यम इन्द्रः पञ्चपदा पंक्तिः । अविष्टः शंयु  
 वरुण स्त्रिष्टुप् अक्रात् समुद्रः वैखानसः सोमस्त्रिष्टुप् । कनि-  
 क्रन्त इति द्वयोः सोमः स्वधा त्रिष्टुप् । एषामित्रा नाम  
 संहिता । ये ते पन्था अजितस्य जित्यन्ता गायत्री । एतो-  
 न्निन्द्रशुक्रिय इन्द्रो विराट् । शुक्रन्ते अन्यत् । पूषान्नि-  
 स्त्रिष्टुप् महतस्सोमा वशिष्ठः पवमानस्त्रिष्टुप् । अग्निस्त्रि-  
 अग्निनेति वामदेवान्निर्गायत्री । परितोषिञ्चता सुतमश्चिद्रः  
 सोमो बृहती पवस्वसोमेति धर्म इन्द्रोद्यरपंक्तिः । अक्रं  
 यदस्य भारद्वाज इन्द्रो बृहती । छतवतीति वरुणो व्यावा  
 छविष्यावविर्जगती । अद्यानो देवसवितः सञ्च सविता  
 गायत्री । त्रातारमिन्द्रं मैत्रिन्द्रो बृहती । महित्रीणां पष्ठोह  
 इन्द्रो गायत्री । विश्वामित्रस्य बृहदिन्द्राय बृहती । यो  
 भूतानामित्यस्याः नारायणीयकौण्डिन्य ऋषिः गृत्थमात्रं ग्रंथो  
 देयता पंक्तिः छन्द आत्माप्रवादरूपेयं प्राणायामे । अग्निन  
 कृतस्येति हे अनुष्टुप् परास्ताबृहत्यो लिङ्गोक्तदेवत्ये । समिध  
 इन्द्र इत्येकादशानामाग्नी संप्रकानामाङ्गिरसऋषिः क्रमेण ।  
 इत्यास्तनूपात् । नारायंसीईडो बर्हिर्द्वारउषसानक्ता दैव्या  
 रातिस्त्रो देवोस्त्रिष्टा वनस्पतिः स्वाहा कृतय इत्येता देवताः  
 अथ उरूपथाः प्रथमानं व्यूहः । सुवीरावीरं द्वादशकः ।  
 अष्टिक् द्वादशकः ।

इति यजुर्विधानं ।

अथ सान्ना ऋषि देवत छन्दोसि ।

इदं विष्णुः पृच्छकस्य विष्णोः प्रकाव्यमुशनेव भूबाणा इति  
 बागहभं पुरुषव्रतेष्वेषा वैष्णवी नाम । तत्र इदं विष्णुः प्रजा-  
 पतिर्गायत्री । वृक्षस्य विष्णो विष्णुर्विष्णुर्जगती । प्रकाव्यमुश-  
 नेव भ्रुवाणः वरोहे विष्णुस्त्रिष्टुप् । पुरुषव्रते पुरुषो नारा-  
 यणोऽनुष्टुप् । इदं श्रीं ह्यलोजसेति प्रथमे तेन यो मधुच्छन्दा  
 इन्द्रो गायत्री । सप्तव्योमघोनां मधुच्छन्दाः विमेदेवा अनुष्टुप्  
 पुरासिन्धुर्नुवा कवि दुःमरुत इन्द्रोऽनुष्टुप् । उपक्षेम मधुमती  
 क्षिपन्तः मधुच्छन्दा इन्द्रो द्विपदा विराट् । तवस्त सोमं ।  
 मधुच्छन्दाः पवमानस्त्रिष्टुप् । सुरुपकलु मधुच्छन्दा गायत्री ।  
 उदुत्तमं वरुणपाशमिति गौतमो वरुणोऽनुष्टुप् । शुक्रं चन्द्रो  
 शुक्रचन्द्रमाः गायत्री । शुक्लाशुक्ला शुद्धोय इन्द्रोऽनुष्टुप् । नृत्त  
 सूक्तञ्चः अग्निः श्येनस्त्रिष्टुप् । इन्द्रस्त्रिधातु इन्द्रे इन्द्रो  
 वृहती । विशा घृतना विशाक इन्द्रो जगती । सोमं राजानं  
 वृहस्पतिरग्न्या, दित्य वरुण विष्णवः । चरुषणी घृतं वार्हताः  
 सर्पं प्रसर्पं उत्सर्पा जगती । समिन्यायन्ति जनिधानं अथां गभं  
 आपस्त्रिष्टुप् । इन्द्राहो नृपमग्निर्गायत्री । सन्ते पयांसि सोम  
 व्रते सोमः सोमस्त्रिष्टुप् । सोमव्रतेऽपि दैवव्रते ऋषिव्रते रुद्रः ।  
 ऋतीये विश्वेदेवा । यज्ञपदिन्द्रोऽनयदने नेति पूषा पूषा गायत्री ।  
 भगो न चित्रेति सान्त्तिक अग्निर्विराट् । सामहयेऽपि ।  
 इममिन्द्रेति वर्गहयस्य वशिष्ठ इन्द्रोऽनुष्टुप् । परिप्रिया कवि-  
 रिति । अर्णापवः कविर्गायत्री । रघन्तरे वशिष्ठः । ईशान  
 इन्द्रो वृहती । वामदैव्ये वामदेवः सर्वदेवा गायत्री । यशः  
 समेति । यश इन्द्रो वृहती । इन्द्रमिहासिनः कपवइन्द्रो वृहती ।

रथन्तरं पूर्ववत् गीर्वाणा पाहि नः सुत मिति । हरिः श्री निर्धनं इन्द्रो गायत्री । अत्राविशन्निन्दवः आशित इन्द्रो गायत्री इन्द्रोहिमत् सिन्धवः पूषा इन्द्रो गायत्री । चायन्तीह त्रायन्ति ये इन्द्रोवृहती । गव्येषु गोहये श्यावाश्व इन्द्रो गायत्री । इदं भीषन्त्विति मधुच्छन्दा इन्द्रो गायत्री । भद्रानो अग्निराहुत इति । गौतमो भग इन्द्रो गायत्री । वैरूप्याष्टके विरूप इन्द्रोवृहती । अत्राष्टके क्रमादृषयः । आद्ययोः शिखण्डी । तदुत्तरयोरत्रिः । तदुत्तरयोः महास्त्वेतसः । तदुत्तरयोः शिरीषः । सर्वत्रेन्द्रोदेवता जगतीच्छन्दः । अग्ने विवस्वदुषसः इष्टिमाण्डव्यो जातवेदाऽनुष्टुप् । एवस्यते सोम इन्द्रस्त्रिष्टुप् । त्रिरस्मैमहतां धन्वन्धेनवो जगतीस्त्रात्वाहित्वेति ॐ सहस्र इति इन्द्रो यजुः । धानावन्तं करयन्निष्णमिति अभिषव इन्द्रो गायत्री वास्तोष्पते इति प्रजापतिर्वास्तुयजुः । अभ्रातुव्य इति अभ्रातुव्य इति अभ्रातुव्य इन्द्रः ककुप् । वातआवातुभेषजं काशिनो वायुर्गायत्री पञ्च निधानं वामदेव्यो वामदेव्यः । राहुर्गायत्री । असित्वा पूर्वपीतय इति । वषट्कारः प्रजापतिरिन्द्रे वृहती । अभित्वाशूरनोनुमरहस्येन हिशब्देन अजिति इन्द्रो वृहती । इन्द्रमिद्वेतातये क्रसुव इन्द्रो वृहती । गवान्नते प्रजापतिर्गावस्त्रिष्टुप् । पुरुष व्रते पुरुषोनारायणोऽनुष्टुप् । रात्रे व्रते प्रजापतिरात्रिरनुष्टुप् । इन्द्र सानसिरोहितकुलाय इन्द्रो गायत्री । भारुण्डसामनि भारुण्डो ब्रातवेदग्निः जगती । गायत्रं सापोष्कलमाम्नेयगायत्री । रेवत कुम्भवरेवत इन्द्रो गायत्री । त्रिसुपर्णं त्रिसुपर्णः सूर्यो गायत्री । महावैश्वानरव्रते वैश्वानरोऽग्नि

शिष्टुप् । आनिगेति आनिषङ्गः इन्द्रः नामाहन्दांसि । उच्यते  
सामनि भारवाज इन्द्रो वृद्धतौ ।

इति सामविधानं ।

अथ अश्व्यमन्त्राणां ऋषि दैवतहन्दांसि ॥

ग्राम्नातीयगवस्य ग्राम्नातीवाञ्च इन्द्रः सर्वाणि हन्दांसि ॥

भैरव्यगवस्य भैरव्यं आयुष्यिकम् ।

रीडगवस्य, ब्रह्मारोडः सर्वाणि हन्दांसि ।

अथ द्यगवसः ।

ग्रान्तिगवस्य ब्रह्मा सोमोऽनुष्टुप् ।

कुत्पादूषगवस्य ।

शुक्रः कुत्पादूषवः सर्वाणि हन्दांसि ।

धातनगवस्य धातागचोऽग्निः सर्वाणि हन्दांसि ।

मातृनामगवस्य मातृनामा ऋषिः मातृनामदेवता  
उष्यिकहन्द्ः ।

वास्तोष्पतिगवस्य ।

ब्रह्माऋषिर्वास्तोष्पतिर्देवता सर्वाणि हन्दांसि ।

पापन गवस्य ॥

ब्रह्मा ऋषिः पापना देवता ।

गायत्र्युष्यिकम् । ऋग्वेदऽनुष्टुप् ।

यज्जनायनगणस्य, मातृनामाष्टभिः \* यज्जनायनो देवता  
सर्वाणि हन्दांसि ।

दुःस्रप्रनायनगणस्य ।

यमऋषिः दुःस्रप्रनायनो देवता सर्वाणि हन्दांसि ।

आयुष्यगणस्य, ब्रह्मा आयुर्गायत्रादि सप्तहन्दांसि ।

सर्वस्यगणस्य, अथर्वा ऋषिः बृहस्पतिर्देवता ।

अनुष्टुप् बृहती पंक्तिरनुष्टुप् ।

अष्टादश गणानां अथर्वाचन्द्रमाः सर्वाणि हन्दांसि ।

यन्नो देवीसूक्तस्य सिन्धुद्वीप आपोगायत्री । हिरण्यवर्णाः  
युचयः अथर्वाभ्युक्तस्त्रिष्टुप् ।

अथर्व्याणानुवाकादीनां अथर्वाचन्द्रः सर्वाणि हन्दांसि ।

याचीमधीः, ब्रह्मा बृहस्पतिरनुष्टुप् ।

मसाम्ने वर्च इत्यादीनां चतुर्दशानां कुबेरस्त्रिष्टुप् ।

नदीपं त्वष्टरोवादरायणीरुष्टरोजगती ।

सीदक्लामन्नादेवानां अपरिब्रत इन्द्रोतिच्छन्दाः ॥

सुपर्णोसि सौपर्णो गङ्गाननुष्टुप् ।

इन्द्रजीववेति हृदयसूक्तस्य ब्रह्मा इन्द्रो गायत्री ।

यत्संमृत्युरभ्यत्स बृहस्पतिः मृत्युरनुष्टुप् ।

मातृनामगणः सुपर्णस्वागङ्गाननुष्टुप् ।

यथेदं गूढ्यमशीतिसूक्तम् ।

अथर्व्याभूमिः पंक्तिः पृथिव्यामन्ने, अग्निः पृथिव्यन्तरिक्षं

द्यौश्चन्द्रमसो देवताः पङ्क्त्यतिजगतीन्द्रः । उत्तमोऽसीति  
मन्त्रस्य प्रतिसर इन्द्रो विष्णुः । सवितारुद्रो अग्निः प्रजापति  
देवता आद्या पंक्तिः तदुत्तराणां सप्तानामनुष्टुप् ।

उदुम्बरेति, मणिनेति, सूक्तम् ।

ब्रह्मा कुबेरः पञ्चमादीनां त्रयाणां त्रिष्टुप् ।

शेषाणां त्रयोदशानामनुष्टुप् ।

योनस्वइति ब्रह्मा ईश्वर अनुष्टुप् ।

इन्द्रेण वृत्तमिति ।

वरुण इन्द्रस्त्रिष्टुप् । हिरण्यवर्णाः शुचयः पातकाः ब्रह्मा  
आपस्त्रिष्टुप् ॥

इयं वेदिरिति ब्रह्मा इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

अभितव्यमे तातस्य अथर्वा आपः पंक्तिः ।

सरस्वतीव्रतेषुते इति सूक्तं ।

ब्रह्मासरस्वती अनुष्टुप् ।

सौरसामानि विषासहि सहमानमित्यादीनि आथर्वण  
आदित्याजगती ।

पिशाचक्षयो गमशियातनः पिशाचक्षयौ गायत्री ।

यमस्य लोकादध्या, ब्रह्मा यमस्त्रिष्टुप् ।

अग्निर्वैशनायद्वाय अग्निरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

ऊर्ध्वं भवेत् अग्निं कृत्वा प्रतिहरणोऽनुष्टुप् ।

इन्द्रं वयं वाणिजं अथर्व्या ईशानस्त्रिष्टुप् ।

कमोमेराजम्विति, ब्रह्मा, कामस्त्रिष्टुप् ।

भद्रायकर्णभद्रयेति कौशिकास्त्रिनावनुष्टुप् ।

तुभ्यमेव जनिसम्वितिशंयुर्जरिमा त्रिष्टुप् ।

आयातु मित्र इति ।

मित्रावरुणावापोऽन्नय स्त्रिष्टुप् । आशानामाशापालेभ्यः,  
वाचस्वतिराशापाला अनुष्टुप् । इदञ्जनासो विदथ ब्रह्मा  
द्यावापृथिव्यावनुष्टुप् । अग्नेगोभिरित्येतत् ब्रह्मा अग्नि  
स्त्रिष्टुप् । शान्ता द्यौरितिसूक्तस्य ब्रह्मा पृथिव्यन्तरिक्षं दिवो-  
ऽनुष्टुप् । अयन्तेयोनिर्ऋत्यजः अथर्वाग्निरनुष्टुप् । विवि-  
धानश्चेति अथर्वाग्नि स्त्रिष्टुप् । ध्रुवंध्रुवेणेति अथर्वा सोमनं  
अनुष्टुप् । अधुते राजम्विति, चतसृणां अथर्व एक स्त्रिष्टुप् ।  
ययो देवीष्विति ब्रह्मा शास्त्रानुष्टुप् युनक्तिमीरा वियुगा ।  
अथर्वा सीता त्रिष्टुप् । सुयवसादिति अथर्वा ब्रह्मा त्रिष्टुप् ।  
यदाग्रइति वाक्देवता एकवर्च अग्निरनुष्टुप् । अर्हते भग  
इत्येतत् अथर्वा सीता\* त्रिष्टुप् । ऐते पत्याः पत्यां पत्या  
अतिजगती । अवितस्ताइति । ब्रह्मा उन्मोचनः पंक्तिः । यो  
नस्वो अरणो अथर्वा ईश्वरस्त्रिष्टुप् । अहवह्निति षडङ्गं  
इन्द्र स्त्रिष्टुप् । त्वमुत्तममिति अवर्वा सोमोऽनुष्टुप् । यथा  
यशस्यन्द्रमसि । वरुणस्यन्द्रमा जगती । आनीअग्निइति  
पतिवेदनः सोमस्त्रिष्टुप् । येन देहीति अयमपामर्थ्यमा अथर्वा  
अर्थमानुष्टुप् । यत्पृथिव्यामनाहत्तं । कल्पमन्त्र । छन्दर्षि  
देवता नाह । शिवःशिवेभिरित्येतत् ब्रह्मा शिवस्त्रिष्टुप् । कृत्या

\* छर्ष्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।



दूषणे । ब्रह्मा सत्त्वादूषणोऽनुष्टुप् । वृहस्पते नः परिपातु-  
मिहेति वृहस्पति स्त्रिष्टुप् । मामानो बिन्दन्तीति सूक्तं, ब्रह्मा  
ईश्वरोऽनुष्टुप् । अयकोअन्निरध्वजः कौशिकोऽन्निरनुष्टुप् ।  
पूषावितसीति तिसृणां शुक्रो देवता । प्रथमायाः पंक्तिः तदु-  
त्तरयोरनुष्टुप् । अन्था गायत्री । प्रगोनयइति सूक्तानि  
त्रिणि प्राणेः सञ्चरनुष्टुप् । देवा मावतइति, ब्रह्मा मवत  
स्त्रिष्टुप् । मुचामि त्वाइति सूक्तस्य, यक्षनाशन इन्द्रान्नि-  
स्त्रिष्टुप् । अथर्वशिरांसि । अन्निरिति भस्मवायुरिति भस्म  
जलमिति भस्मस्त्वलमिति भस्म सर्व्वं हवा भस्मेति ।

इत्यथर्व्वणो विधानम् ।

अधोहारस्य छन्दर्षिदेवतानि । याजुषसर्व्वानुक्रमे । ॐ मिति  
परमाक्षरस्य योगिनामालम्बभूतस्य परस्य ब्रह्मणः प्रणवा-  
स्थस्य स्तूलादिगुणयुक्तस्य ब्रह्मा ऋषिः छन्दो गायत्रं परमात्मा  
देवता ब्रह्मारभे विरामे च यागहोमादिषु शान्तिषु कर्मषु  
चान्ये अपि कर्मसु निश्चयनैमित्तिकादिषु सर्व्वेषु विनियोगस्येति ।  
तथा च शाटप्रायनः । दानं यज्ञं तपः स्वाध्यायं जपाध्यानसम्बो-  
पासनं प्राणायामं होमं दैव, पित्र्यमन्त्रोच्चारणब्रह्मारम्भादिति  
प्रणवेषु धार्य्यं । प्रवर्त्तयेदिति मन्त्राणां छन्दर्षिदेवता ज्ञाना-  
वश्यकत्वमुक्तं । याजुषसर्व्वानुक्रमे ऋषिदेवतछन्दसां स्वरूप  
सुक्ता एतान्यविदित्वा योऽधीतेऽनुब्रूते जपते जुहोति यजते  
याजयते तस्य ब्रह्मर्चं न चिरं यातयामं भवति स्थाणुं  
वर्द्धति प्रदूयते वा पापीयान् भवतीति छन्दोगब्राह्मणे योह

व्रतच्छब्दः १ अर्थात् ।] हेमाद्रिः ।

२८७

वा अविदितावैयनाश्रयेन मन्त्रेण याजयति वाभ्यापयति वा  
स्त्राचुर्वर्हति गर्तं वा यजते प्रच्छामीयते पापीयान् भवति  
यातयामान्यस्तु हन्दासि भवन्ति तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे विद्या-  
दिति ।

अथ नानाद्रव्यदानमन्त्राः ।

तत्र नवग्रहदक्षिणा दान मन्त्राः ।

मार्त्ये ।

कपिले सर्वभूतानां पूजनीयासि रोहिणि ।  
सर्वतीर्थमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कपिलायाः ।

पुष्करं ग्रहपुष्पानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलं ।  
विष्णुना विष्टतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गङ्गस्य ।

धर्मस्वर्गं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः ।  
अष्ट मूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

रक्तवृषस्य ।

हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ।  
अनन्तपुष्पफलद मतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सुवर्णस्य ।

पीतवक्त्रगुणं वज्राहासुदेवस्य वज्रभं ।  
प्रदानात्तस्य मे शिष्टैरतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

पीतवक्त्रगुणस्य ।

यस्मा शिष्टैः सङ्गेषु यस्मादमृतसम्भवः ।

चन्द्राकंशाह्नं नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

श्वे ताश्वस्य ।

यस्मात्त्वं पृथिवीसर्वाधेनुः केशवसन्निभाः ।

सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कृष्णवर्णगोः ।

यस्मादायसकर्माणि त्वदधीनानि सर्वदा ।

लाङ्गलाद्यायुधादीनि ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

लोहस्य ।

यस्मात्त्वं छागयज्ञाना मङ्गलेन व्यवस्थितः ।

यानं विभावसो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

छागस्य ।

शरण्यं सर्वलोकानां लज्जाया रक्षणं परं ।

सुवेशधारि त्वं यस्माद्दासः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

श्वे तवस्तस्य ।

रक्तवस्त्रयुगं यस्मादादित्यस्य प्रियं सदा ।

प्रदानादस्य मे सूर्यो ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

रक्तवस्त्रयुगमस्य ।

धर्मराजेन विधृतं कृष्णवस्त्रं सुशोभनं ।

सर्वं क्लेशविनाशाय कृष्णवस्त्रं ददाम्यहं ॥

कृष्णवस्त्रस्य ।

अन्नमेव यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः ।

अन्नं ब्रह्माखिलं पाणं मस्तु मे जन्मजन्मनि ॥

अन्नस्य ।

चन्द्रमण्डलमध्यस्थं चन्द्राब्जसमप्रभं ।  
दध्यन्नं तस्य दानेन प्रीयतां वामनो मम ॥  
दध्यन्नं सोपदंश्च ब्रह्म विष्णु शिवात्मकं ।  
प्रीयतां धर्मराजोहि तद्दानाश्रम सर्वदा ।

सोपदंश्च दध्यन्नस्य ।

पानीयसहितञ्चैतत् सदधोदनपाचकं ।  
समर्चितं तत् सफलं सदक्षिणं गृहाण दध्योदनपाचकं मम ।

सपानीय दध्यन्नस्य ॥

सर्वात्मा सर्वलोकेशः सर्वव्यापी सनातनः ।  
नारायणः प्रसन्नः स्यात् कृपरात्रप्रदानतः ॥

कृपरात्रस्य ।

पायसं परमान्नञ्च सर्वदानोत्तमोत्तमम् ।  
सर्वदैवतयोग्यञ्च श्रेयःपुष्टिं प्रयच्छतु ॥

पायसान्नस्य ।

आदित्यतेजसा भक्तं जातिश्रेष्ठकरं परं ।  
तदन्नं मम विप्र त्वं प्रतीच्छ पूषमुत्तमं ॥

अपूपान्नस्य ।

प्राजापत्या यतः प्रोक्ताः शक्तवो यज्ञकर्त्रेण ।  
तस्मात् शक्तून् प्रयच्छामि प्रीयतां मे प्रजापतिः ॥

शक्तूनां ।

असुरेषु समुद्रूतं रजतं पिबन्नभं ।

तस्मादस्य प्रदानेन रुद्रः सम्प्रीयतां मम ॥

रजतस्य ।

परापवादपैशून्त्याहंभक्तस्य च भक्षणात् ।

तत्प्रजातञ्च बत् पापं ताम्रपात्रं प्रशास्यतु ॥

ताम्रपात्रस्य ।

यानि पापानि काम्यानि कामोत्थानि कृतानि च ।

कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

कांस्यपात्रस्य ।

देव देव जगन्नाथ वाञ्छितार्थफलप्रदः ।

तिलपात्रं प्रदास्यामि तवाङ्गे संस्थितेरहं ॥

स्वर्णादितिलपात्रस्य ।

दर्शनेन त्वमादर्शं नृणां मङ्गलदायकः ।

शौर्य-सौभाग्य, सत्कीर्ति, निर्मलज्ञानदी भव ॥

दर्पणस्य ॥

ताम्रपर्णवोत्पन्ना वर्णाद्या कल्पवर्षिताः ।

मुक्ताः शृङ्गुवन्मवाः सन्तु भुक्तिमुक्ति प्रदा मम ॥

मुक्तानां ।

त्वदुद्भवो जगत्स्रष्टुर्वधसो हेमपङ्कजः ।

पद्मवासहस्रेर्नाभिजातं मां पाहि सर्वदा ॥

सुवर्णपद्मस्य ।

काम्दारवनदुर्गेषु चौरव्याला, कुले पद्मि ।

हिंसकास्तु न हिंसन्तु सिंहदानप्रभावतः ।

सिंहस्य ।

हिरण्यगर्भं सम्भूतं सौवर्णमङ्गुलीयकं ।

धर्मप्रदं प्रयच्छामि प्रीयतां कमलापतिः ॥

अङ्गुलीयकस्य ।

काञ्चनं हस्तवलयं रूपकान्तिसुखप्रदं ।

विभूषणं प्रदास्यामि विभूषयति मां सदा ॥

वलयस्य ।

नीरोदमथने पूर्वमुद्भूतं कुण्डलद्वयं ।

त्रिया सह यदुद्भूतं ददे श्रीः प्रीयतां मम ॥

कुण्डलद्वयस्य ।

मणिकाञ्चन पुष्पाणि मणिमुक्तामयानि च ।

तुलसीपत्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ।

तुलसीपत्रदानाद्वा ब्रह्मणः कायसम्भवम् ।

पापप्रशमनं यातु सर्वे सन्तु मनोरथाः ॥

तुलसीदानमन्त्रः ।

अलक्ष्मीहरणं नित्यं नित्यं सौभाग्यवर्धनम् ।

क्षीरं मङ्गलमायुष्यं ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

दुग्धस्य ।

कामधेनीः समुद्भूतं विष्णोस्तुष्टिकरं परं ।

नवनीतं प्रदास्यामि वलं पुष्टिञ्च देहि मे ॥

नवनीतस्य ।

कामधेनुसमुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः ।

आयुर्विवर्धनं दातूराज्यं पातु सदैव मां ॥

आयस्य ।

तैलं पुष्टिकरं नित्यमायुष्यं पापनाशनम् ।

अमाङ्गल्यहरं पुण्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

तैलस्य ।

कण्टकोच्छिष्ट, पाषाण, वृश्चिकादि, निवारणे ।

पादुके सम्यदास्यामि विप्र प्रीत्या प्रगृह्यताम् ॥

पादुकामन्त्रः ।

शशाङ्ककरसङ्काशं हिमशिखीरपाण्डुरम् ।

प्रोक्तारयाशु दुरितं चामरामरवत्तमम् ॥

चामरस्य ।

चन्दनावासमन्दारसखे हृन्दारकाञ्चितं ।

चन्दन त्वत्प्रसादाग्ने सान्द्रानन्दप्रदो भव ॥

चन्दनखण्डस्य ।

श्रीखण्डकाण्डकर्पूरकस्तुरी कुङ्कुमान्वितम् ।

विलेपनं प्रयच्छामि सौख्यमस्तु सदा मम ॥

चन्दनाद्यविलेपनस्य ।

समस्तेभ्योऽपि वस्तुभ्यः संस्तुतासि सुरासुरैः ।  
विन्यस्ताङ्गेषु कस्तूरी सुखदास्तु सदा मम ॥

कस्तूर्याः ।

कन्दर्पदर्पदी यस्मात् कर्पूरं प्राणतर्पणम् ।  
आहमतै भवन्तापस्वदानादपसर्पतु ॥

कर्पूरस्य ।

यदभूदङ्गसंलग्नं कुङ्कुमादिविलेपनम् ।  
जलक्रीडासु गोपीनां हारवत्यां जलापितं ॥  
गोपीचन्दनमित्युक्तं सुनीन्द्रैः किल्बिषापहं ।  
तस्मादस्य प्रदानेन विष्णुर्हि शतं वाञ्छितम् ।

गोपीचन्दनस्य ।

त्वया सुराणाममृतं विधाय  
हालाहलं संवृतमेव यस्मात् ।  
तथा सुराणां त्रिपुरञ्च दग्ध  
मेकेषुणा लोकहितार्थमीश ॥  
त्वत्प्रदानादहमप्यदोषी  
दोषैर्विमुक्तस्तु गणान् प्रपद्ये ।  
तथा कुरु त्वं शरणं प्रपद्ये  
मयि प्रभो देव वर प्रसीद ॥

शिवप्रतिमायाः ।

प्रसीदतु भवोनित्यं कृत्तिवास महेश्वरः ।



पार्वत्या सहितो देवोजगदुत्पत्तिकारकः ॥

उमामहेश्वरयोः ।

शिवशक्त्यात्मकं यस्यात् जगदेतश्चराचरं ।  
तस्मादनेन सर्वमेकरोतु भगवन् शिवं ॥  
कैलासवासी गौरीशो भगवान् भगनेत्रभिः ॥  
चराचरात्मको लिङ्गरूपो दिशतु वाञ्छितम् ।

लिङ्गस्य ।

इदं मरकतं लिङ्गं रौप्यपीठसमन्वितं ।  
धान्यैर्द्वादशभिर्भुक्तमेकादशफलान्वितम् ॥  
सम्प्रदद्याद्विधानेन यथोक्तं फलमस्तु मे ॥

मरकतलिङ्गस्य ।

काश्मीरलिङ्गपद्मे तु इन्द्रकाश्मीरजं वदेत् ।

काश्मीरलिङ्गस्य ।

सर्वभूताश्रया भूमिर्वराहेण समुहृता ।  
अनन्तसस्यफलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सस्यभूमेः ।

ऊर्णामेषसमुत्पन्ना शीतवातभयापहा ।  
यस्मात्तुषारहारीस्यादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

ऊर्णायाः ।

ओर्णपदमनुध्येयं स्वर्णबीजं तव प्रभो ।

दत्तं गृहाण देवेन पापं संहर सत्वरम् ॥

कर्णपदस्य ।

धान्यं करोषि दातारमिह लोके परत्र च ।  
तस्मात् प्रदीयतां धान्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

धान्यस्य ।

यस्मादन्नमयोज्ज्वलीपो गोधूमसम्भवः ।  
गन्धर्वसौख्यधनदः अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गोधूमानाम् ।

मुक्तावीजानि वै यस्मात् प्रियाणि परमेष्ठिनः ।  
तस्माद्देवां प्रदानेन प्रीतिः सिद्ध्यतु मे सदा ॥

मुक्तानां ।

पुरा गोवर्धनोद्धारसमये हरिभक्षिताः ।  
चणकाः सर्वपापघ्ना अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

माषाणाम् ।

रसानामग्नं श्रेष्ठं लवणं बलवर्धनम् ।  
ब्रह्मणा निर्मितं साक्षादतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

लवणस्य ।

धान्यराजाच्च माङ्गल्यं हिजप्रीतिकरा यथाः ।  
तस्माद्देवां प्रदानेन ममास्वभिमतं फलम् ॥

यवानां ।

तिलाः पापहरा नित्यं विष्णोर्हृदसमुद्भवाः ।  
तिलदानेन सर्वं मे पापं नाशय केशव ॥

तिलानां ।

अमृतस्य कुलोत्पन्नाः इक्षुधारातिशर्वरी ।  
सूर्यप्रोतिकरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

शर्करायाः ।

मनीभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा इति ।  
तस्मादस्य प्रदानेन मम सन्तु मनोरथाः ॥

खण्डस्य ।

प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती सदा ।  
तथा रसानां प्रवरः सदैवे चुरसोमतः ।  
मम तस्मात् त्वरां लक्ष्मीं ददस्व गुडं सर्वदा ।

गुडस्य ।

यस्मात्पितृणां आदि त्वं पीतं मध्वृतोद्भवं ।  
तस्मात्सर्वप्रदानेन रक्ष मां दुःखसागरात् ॥

मधनः ।

वारिपूर्णघटोपेतं देवत्रयमयं यतः ।  
प्रीयतां धर्म्मराजोऽस्तु दानेनानेन पुण्यद ॥



मृत्युः क्लान्तीं प्रवृत्तस्य सुखक्लान्तिविवृद्धये ।  
तुभ्यं सम्प्रददे नाम्ना गां समुत्क्लान्तिसंघ्नितां ॥

उत्क्लान्तिधेनोः ।

वाक्पन्नः, काय, जनितं यत् किञ्चिन्मम दुष्कृतम् ।  
तत् सर्वं विलयं यातु त्वहानेनोपसेवितम् ॥

मेधाः ।

भगवन् शूलहस्तेऽद्य दद्यात्परिविनाशन ।  
तवायुधप्रदानेन शूलं नश्यतु मे सदा ॥

शूलस्य ।

यानि पापान्यनेकानि मया कामकृतानि च ।  
सोहपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु सर्वदा ॥

सोहपात्रस्य ।

अगध्यागमनं चैव परदाराभिर्मर्षनम् ।  
रौप्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

रौप्यपात्रस्य ।

तिलाः सर्वा सभायुक्ता दुरितक्षयकारकाः ।  
विष्णुप्रीतिकरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सहिरण्यतिलदानानां ।

तिलाः पुण्याः पवित्राश्च सर्वकामकराः शुभाः ।

शुक्लाद्यैव तथा कृष्णा विष्णुगात्रसमुद्भवाः ॥  
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ।  
तिलपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

सहिरण्यतिलपात्रस्य ।

ब्रह्महत्यादिपापघ्नं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।  
कुशाण्डबहुवीजात्ममतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कुशाण्डस्य ।

इदं फलं मया विप्र प्रभूतं पुरतस्तव ।  
तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जगानि जन्मनि ॥

फलस्य ।

आदित्यतेजसोत्पन्नाः सर्वमङ्गलकारकाः ।  
मण्डकाः सर्वपापघ्नो अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

मण्डकानां

जन्मान्तरमहस्त्रेषु यत् कृतं दुरितं मया ।  
स्वर्णपात्रप्रदानेन शान्तिः किञ्चिदिहास्तु मे ॥

व्यतीपातस्य ।

यायालक्ष्मीर्यदङ्गे न सर्वगात्रे व्यवस्थितं ।  
तत् सर्वं शमयाज्यं त्वं लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्धय ॥

आरीग्यार्थान्यस्य ।

पान्यं तेजः समद्दिशमान् पापहरं मृतम ।

आज्यं सुराणामाहार आज्ये देवाः प्रतिष्ठिताः ॥

पापक्षयार्थाज्यस्य ।

त्वं देवानां मनुष्याणां रक्षमामायुधी ह्यसि ।  
यस्मात् सर्वप्रयत्नेन शान्तिर्भवतु सर्वदा ॥

आयुधस्य ।

केशवप्रीतिदा भक्त्या शम्भु ब्रह्मा, कर्क, नृष्टिदा ।  
पृथग्विधापूपकायाः यच्छन्तु वलमौरसम् ॥

भक्ष्याणां ।

सोमोद्भवानि दारुणि जातवेदः प्रियाणि च ।  
तन्मादेष्टां प्रदानेन त्रियं देहि विभावसोः ॥

काष्ठानां ।

अग्निवर्णीद्भवा नाम बलकीर्त्तिप्रवर्धनाः ।  
कुलतयः सर्वपापघ्न अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कुलस्थानां ।

मदारोहति वीजानि काले कृष्टे महीतले ।  
तव प्रदानात्सकला मम सन्तु मनोरथाः ॥

कृष्णक्षेत्रस्य ।

सर्वग्रहर्क्षतारेण सर्वेषु त्वं हि भास्कर ।  
संक्रान्तिशूलदीपन्त्रे निवारय दिवाकर ॥

संक्रान्तिशूलस्य ।

सर्वविद्या, अम, जान. करणं ललिताक्षरं ।  
पुस्तकं सम्यक्छामि प्रिया भवति भारती ॥

पुस्तकस्य ।

अनेन जायते विश्वप्राणिनां प्राणरक्षणं ।  
तन्दुला वैश्वदेवत्याः पाकेनात्रे भवन्ति ये ॥  
पावनाः सर्वयज्ञेषु प्रशस्ता होमकर्माणि ।  
तस्मात्तन्दुलदानेन प्रीयतां विश्वदेवताः ॥

तण्डुलानां ।

आययन्ति मनो वस्मात् तस्मात् सुमनसः स्मृताः ।  
दत्ता ददतु मे नित्यमत्याह्लादं सतीं त्रियम् ॥

पुष्पाणां ।

जीरानो जायते यस्मात्तण्डुलं शुभकर्मासु ।  
तस्माज्जीरकदानेन प्रीयतां गिरिजा मम ॥

जीरकस्य ।

ताम्बूलं श्रीकरं भद्रं ब्रह्म, विष्णु, शिवत्रात्मकम् ।  
अस्य प्रदानात् ब्रह्माद्याः शिवन्ददन्तु पुष्कलम् ॥

ताम्बूलस्य ।

पूजितं पूजपूरेण नारायणोद्भाषितम् ।



पूर्णेन चूर्णपात्रेण कर्पूरपूरकेण च ॥  
 सपूगखण्डनं दिव्यं गन्धर्व्याप्सरसां प्रियं ।  
 कण्टक त्वं निरासकस्वत् प्रसादात् कुरु क्षमाम् ॥

ताम्बूलकरस्य ।

लक्ष्मीप्रिया या लक्ष्मीदा लक्ष्मीव वसनप्रिया ।  
 सौभाग्यकहरस्त्रीणां हरिद्रा श्रीमदस्तु मे ॥

हरिद्रायाः ।

कञ्चुकीवस्तयुग्मैश्च तथा कर्णावतंसकैः ।  
 कण्ठसूत्रैश्च भूषाभिः प्रीयतां निमिनन्दिनी ॥

सौभाग्य द्रव्ययुग्मस्य ।

रामपत्नि महाभागे पुण्यमूर्ते निरामये ।  
 गृहाणेमानी शूर्पाणि मया दत्तानि जानकि ॥

शूर्पस्य ।

कमण्डलुजलैः पूर्णः स्वर्णगर्भः सुलक्षणः ।  
 अर्पितस्ते महासेन प्रसन्नश्च सदा भव ॥

कमण्डलीः ।

ब्रह्मसूत्रं महादिव्यं मया यत्नेन निर्मितम् ।  
 ब्राह्म जन्मास्तु मे देव ब्रह्मसूत्रसमर्पणात् ॥

यज्ञोपवीतस्य ।

अष्टाविंगतिसंख्याकैवद्राजैर्योजिता मया ।  
अर्पिता तव हस्ते च गृहाण सुरसैन्यकः ॥

अक्षमालायाः ।

विधुन्तु नमस्तुभ्यं सिंहिकानन्दनोऽव्यय ।  
दानेनानेन नागस्य रक्ष मां वेधजात्ययात् ॥

स्वर्णनागस्य ।

इक्षुदण्डं महापुण्यं रसालं सर्वकामदम् ।  
तुभ्यन्दास्यामि तेनाद्य प्रीयतां परमेश्वरः ॥

इक्षुदण्डस्य ।

कपूरः कदलीभूतो देव देव प्रियः सदा ।  
भाग्योत्तमो नृपाणाञ्च तद्दानात् सुखमश्नुते ॥  
जरासांस्तुभवं देवी मणेनाभि समुद्भवाम्\* ।  
भक्त्याहं सदास्यामि मम सन्तु मनोरथाः ।

गन्धद्रव्यस्य ।

ददाति भानुर्भवते सर्वोपस्करसंयुतम् ।  
मनोभिलषितावाप्तिं करोतु मम भास्करः ॥

सूर्यमूर्तः ।

यमाननन्ति विश्वेशं विश्वनाथमुमासुतम् ।  
विघ्नेश्वरं क्षिप्रतरं तुभ्यन्दास्याम्यभीष्टदं ॥

\* मुरारिभिर्भवं देवं मृगनाभि समुद्भव मिति पुलकान्तरे पाठः ।

गणेश प्रतिमायाः ।

गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्ह्यशः ।  
यस्मात् तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परं च ॥

गोदानमन्त्रः ।

यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च ।  
यथा ममाप्यशून्यास्तु तस्माज्जन्मनि जन्मनि ॥  
यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवा व्यवस्थिताः ।  
तथा शान्तिं प्रवच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥

रत्नमन्त्रः ।

यथाभूमि प्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ।  
दानान्यन्यानि मे शान्ति भूमिदानाद्भवत्विति ॥

भूदानमन्त्रः ।

इयं दासी मया तुभ्यं श्रवीक्ष्य प्रतिपादिता ।  
तदा कर्मकरौ भोग्या यथेष्टं भद्रमस्तु मे ॥

दासीमन्त्रः ।

रथाय रथनाथाय नमस्ते विश्वकर्माणे ।  
विश्वभूताय नाथाय अरुणाय नमोनमः ॥

रघस्य ।

इहामुत्तोभयत्राणं कुरु केशव मे प्रभो ।  
कृतस्वत्प्रीतये दत्तं ब्राह्मणाय मया शुभम् ॥

कृतमन्त्रः ।

देवदेव जगन्नाथ विश्वात्मन् दत्तयानया ।  
प्रभो शिविकया देव प्रीतो भव जनार्दन ॥

शिविकामन्त्रः ।

इदं गृहं गृहाण त्वं सर्वोपस्करसंयुतम् ।  
तव विप्र प्रसादेन ममास्त्वभिमतं फलम् ॥

गृहमन्त्रः ।

समाश्रयं प्रयच्छामि प्रीत्यर्थं मे जगद्विधिः ।

आश्रयमन्त्रः ।

गौरी कन्यामिमं विप्र यथाशक्ति विभूषितां ।  
गोत्राय गर्भेणे तुभ्यं विप्र त्वं तां समाश्रय ॥

कन्यामन्त्रः ।

चन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषी शुभा ।  
महिषीदानमाहात्म्यमस्तु मे सर्वकामदं ॥  
धर्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः ।  
महिषासुरस्य जननी सा स्तु मे सर्वकामदा ॥

महिष्याः ।

महिषीं वत्ससंयुक्तां-सुग्रीवाच्च पयस्विनीं ।  
रत्नवस्त्रेण पुष्पेण दत्त्वा मृत्युञ्जयेवरः ॥

मृत्युमहिष्याः ।

रागत्वष्टांसमज्जाद्यैः सर्वोपकरणैः शुभा ।  
जगतः सम्प्रदत्तासि त्वामतः प्रार्थये शिवम् ॥

मेषस्य ।

देवानां धीमुखं हृद्यवाहनः सर्वपूजितः ।  
तस्य त्वं वाहनं पूज्यं देवैः सेन्द्रैर्महर्षिभिः ॥  
अग्निमाद्यं पूर्वकर्म्मविपाकीत्यन्तु यन्मया ।  
तत्सर्वं नाशय क्षिप्रं जठरान्निं विवर्दय ॥  
त्वं पूर्वं ब्रह्मणा सृष्टाः पवित्रा भवती परा ।  
त्वत्प्रसूतीतिथता यज्ञा तस्माच्छान्तिकरी भवः ।

अजामन्तः ।

अथ ऋत्विगादिवरणविधिः ।

तत्र ब्रह्माण्डदानमधिकृत्योक्तं ।

पद्मपुराणे ।

वालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरूपञ्च गुणान्वितं ।  
सपत्नीकञ्च सम्पूज्य भूषयित्वा च भूषणैः ॥

पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वान्यांश्च तथर्त्विजः ।  
चतुर्विंशद्गुणोपेतान् सपत्नीकान्निमित्तितान् ॥  
अहताम्बरसंस्कृतान् स्रग्विणः शुचिभूषितान् ।  
अङ्गुलीयकानि तथा कर्णवेष्टान् प्रदापयेत् ॥  
एवं विधांश्च सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः ।  
अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः ॥  
पुरोहिताय पुरतः कृत्वा वै करसम्पूटम् ।  
यूयं वै ब्राह्मणा धात्रा मित्रत्वेनानुगृह्यता ॥  
सौमुख्येनेह भवतां भवेत् पूतो नरः स्वयम् ।  
भवताम्प्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः ॥

तुला पुरुषमधिकृत्योक्त' ।

लिङ्ग पुराणे ।

गतनिष्काधिकं श्रेष्ठन्तर्द्धं मध्यमं स्मृतम् ।  
 तस्याप्यर्द्धं कनिष्ठं स्याद्विविधं तच्च कल्पितम् ॥  
 वस्त्रयुग्ममथोष्णीषं कुण्डले कण्ठभूषणम् ।  
 अङ्गुलीभूषणं चैव मणिवन्धस्य भूषणम् ॥  
 एतानि चैव सर्वाणि प्रारभ्य सर्वं कर्माणां ।  
 पुरोहिताय दत्त्वार्द्धं ऋत्विग्भ्यः सम्प्रदापयेत् ॥  
 पूर्वोक्तभूषणं सर्वं सोष्णीषं वस्त्रसंयुतम् ।  
 दद्यादेतत्प्रयोगेभ्य आच्छादनपटं तथा ।

तत्र अन्यांश्चतुर्विंशद्विजः कृत्वेत्यत्यत्रच विंशति ब्राह्मणः।

ते च प्रतिष्ठामधिकृत्य ।

मत्स्य पुराणे भेदेनीताः ।

शुभास्तवाष्ट होतारोद्धारपालास्तथाष्ट वै ।

अष्टौ तु जापकाः कार्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥

सर्वलक्षणसम्पूर्णाः मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः ।

कुलहयसमायुक्ताः स्थापकाः स्युर्हिजोत्तमाः ॥

हेमालङ्कारिणः कार्याः पञ्चविंशतिर्ऋत्विजः ।

दक्षयेच समं सर्वानाचार्यीं द्विगुणं भवेत् ॥

निष्कादीनामत्र शतं पञ्चाशतः पञ्चविंशति र्वा मूल्यं ज्ञेयं  
वस्त्रालङ्काराणां एतत्प्रयोक्तृभ्यः सदस्येभ्यः । वरणवाक्यन्तु अ-  
ग्रामुकयज्ञेनाहं यज्ञे तदङ्गभूतममुककर्णार्थममुकगोत्रममुकश-  
र्माणममुकवेदाध्यायिनममुकं त्वामहं वृणोमीति हृतोऽस्मीति  
शतिवचनम् ।

कर्मभेदोक्तौ मत्स्यपुराणे ।

गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः ।

यजध्वमितितान् ब्रूयादाचार्यस्वभिपूजयेत् ॥

यजध्वमितितान् ब्रूयादोत्तमान् पूज्य एव तु ।

सत्सृष्टं मन्त्रजप्येन तिष्ठध्वमिति जापकान् ॥

प्रारम्भेधर्मकर्मणामिति वचनादस्य सर्वगतदानपूजा  
तोमादि ऋत्विक्ताध्ये धर्मकर्मणि साधारण्यं ज्ञेयम् ॥

अथ हृतानां मधुपर्कमाह जाबालः ।

वैवाह्यमृत्विजं चैव श्रोत्रिवं गृहमागतम् ।  
अहं येन धर्मेण ज्ञातकं प्रियमेव च ॥

विश्वामित्रः ।

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्म कारयेत् ।  
अपूज्य कारयन् कर्म किस्विषेणैव युज्यते ॥

अथ होमविधिः ।

देवीपुराणे ।

परिसमूहोपलिप्योऽग्निस्त्योऽहृत्याभ्युक्ष्यान्निमुपसमाधाय दक्षि-  
णतो ब्रह्मासनमासीर्य प्रणौय परिस्तीर्यार्धवदासाद्य पवित्रे  
कृत्वा प्रोक्षणी संस्तृत्यार्धवत् प्रोक्ष्य निरूप्याज्यमधिश्रित्य पर्यङ्गी  
कुर्यात् । सुवं प्रतप्य संमृज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य निदध्यादाज्य  
मुद्वासीत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणीं च पूर्ववदुपयमनकुशानादाय समि-  
धोभ्याधाय पर्युक्ष्य जुहुयात् । एष एव विधिर्यं च कचिहोमोऽथ-  
परीसमूहनादिषु देवताप्रविभागमन्त्रान् व्याख्यास्यामः ॥

यद्देवादेवहेडनमिति परिसमूहनम् । मानसीकेत्यनुसेप-  
नम् । त्वां हवैरिन्द्र सत्यमिति तुऽग्निस्त्य । ब्रजं गच्छेत्पुहृत्य ।  
देवस्य त्वेत्यभ्युक्ष्य । अग्निर्मूर्धेत्यग्निमुपसमाधाय । समिधा-  
ग्निं दुवस्ततेति समिधमादध्यात् ॥

अपि गृह्णामीत्यग्नेरखुचणं कृत्वा

हिरण्यगर्भेति दक्षिणतो ब्रह्मा ।

आपोहिष्टेत्युत्तरतः प्रणौताः



कथानयित्र इति प्रणीताप्रस्तरणम् ॥  
 पवित्रे स्थोवैष्णव्ये इति पवित्रे  
 ईषेत्वेत्याज्यनिरूपणम् ।  
 चातारभिन्द्रमिति सुवं प्रतप्य  
 अतिशिनोसि सपत्नीनिति मार्जनम् ॥  
 प्रत्युष्णरक्ष इति पुनः प्रतपनं  
 सशिशुर्वः प्रसव उत्पुनामीत्युत्पवनम् ।  
 तदेवाग्निरित्युद्दिक्कनं भूरसीति पर्युक्ष्णं  
 प्रजापतये स्वाहा इन्द्राय स्वाहा । अग्नये स्वाहा । अन्त-  
 रिक्षाय स्वाहा । ॐ भूः स्वाहा । ॐ भुवः स्वाहा । ॐ स्वः  
 स्वाहा । मूलहोमाहुतयः । एवं रैदिकीह्यग्निः संस्कृतो भवति ॥  
 एवं लक्षणसंयुक्तं सर्वहोमेषु याज्ञिकम् ।  
 विधानं विहितं तत्र ब्रह्मणामिततेजसा ॥  
 अन्यथा वै प्रकुर्वन्ति सूत्रमाश्रित्य केवलम् ।  
 निराशास्तत्र गच्छन्ति सर्वे देवा न संशयः ॥

अथातः परिस्तरणदेवताः कथ्यन्ते ।

परिसमूहने काश्यपः, उपलेपने विश्वेदेवाः । उल्लिखने  
 मित्रावरुणौ । उद्धरणे पृथ्वी । अभ्युक्षणे गन्धर्वाः । अग्न्या-  
 सादने सर्वः । दक्षिणासाधने ब्रह्मा । उत्तरतः प्रणीते  
 आपराः । अर्धवदासादने शतक्रतुः । पवित्रबन्धने पितरः ।  
 प्रोक्षणीसंस्करणे मातरः । जुहुस्सुवे सुवायां च ब्रह्मविष्णुमहे-  
 श्वराः । आज्यस्थापने वसवः । अधिऋत्ये वैवस्वतः । पर्य-

महाविद्यार्द्धकुण्डलैर्हीतव्यं फलकाङ्क्षिभिः ।  
 श्रूयते च पुरा वक्तुं अविदित्वा वसोः सुताः ॥  
 संस्कृते हवमानास्तु राज्यस्त्रंशमवाप्नुवन् ।  
 तथा हवणि होता च अचिरात्तृत्युमासवान् ॥  
 तस्मादस्त्रिरवज्जो तु न होतव्यं न वेदिना ।  
 वेदनं ते प्रवक्ष्यामि येन सिद्धिः प्रजायते ॥  
 चतुष्कोणेष्टाहङ्कुण्डले कुण्डले मधुसूदनः ।  
 धनुराक्षतिके रुद्रः सर्वदेवनमस्कृतः ॥  
 चतुरस्त्रे भवेदग्निर्गण्डले तु हुताशनः ।  
 अर्धचन्द्रे नलोग्निर्गण्डले प्रतिष्ठितः ॥  
 द्विजानां देवता सत्यमाचार्योयोगिदैवतः ।  
 उदके वरुणो देवोदभैषु च महोरगाः ॥  
 सुवायाश्च महादेवो सुवे देवस्त्रिलोचनः ।  
 तत् संयोगे परो देवः सर्वदेवनमस्कृतः ॥  
 प्रणीता पृथिवी ज्ञेया स्वाहाकारे महामखाः ।  
 पुष्पेषु क्रतवो विद्धि पात्रेषु च महोदधिः ॥  
 वेदीमध्ये तु गायत्री सोमस्वभ्युक्षणे स्थितः ।  
 रन्ध्रने मणिमद्रस्तु शिखां वज्रधरस्तथा ॥  
 होतारस्तु विजानीयाश्चमसादिषु पर्वतान् ।  
 उषायां देवतारुद्रस्तालवृन्ते च वायवः ॥  
 मन्त्रेषु च गणाः सर्वे भस्म भूयेषु शङ्करः ।  
 लोकपालास्तु सर्वेषु कोणेषु सर्वदेवताः ॥  
 मातरो होमभागेषु पूतनादिस्फुलिङ्गकाः ।

आदित्योऽधिष्ठितक्षेत्रे लवे देवः परः शिवः ॥  
 देवानां प्रातर्होमस्तु प्रहरार्धेन भूतिदः ।  
 मध्याह्ने तु मनुष्याणां मोक्षहेतोस्त्रियामिकः ॥  
 अपराह्ने पितृणाञ्च सन्ध्यायां गुह्यभौतिकम् ।  
 रात्रौ-पापविनाशार्थं दिवासिद्धिप्रसाधने ॥  
 प्रहरार्धे तु होतव्यमर्चरात्रे तदायुषम्\* ।  
 प्रत्यूषे पुनर्दं वत्स उदये सार्वकामिकम् ॥  
 क्षणादौ सर्वकार्येषु सर्वप्राप्तिप्रदायकम् ।  
 क्षणाधिदेवता देया प्रथमा च चराहुतिः ॥  
 अन्यथा विफलं विप्र भवते हवनं तव ।  
 वार्चस्मयताम्नोत्थैरौष्यैर्होममण्डवैः ॥  
 दशधा पुण्यवृद्धिस्तु हवनज्ञानभोजनैः ।  
 देवाङ्गैः शूलपद्माङ्गैः शङ्खचक्रशुभाननैः ॥  
 घृत-क्षीर-रसादीनि गृह्णीयात्तानि बुद्धिमान् ।  
 देवान् स्थाप्य तु यज्ञीयैर्वसोर्धाराप्रतापितैः ।  
 द्रव्यैर्होमः प्रकर्त्तव्यो अन्यथा वा विधानतः ॥  
 आत्मवेलासु सन्तृप्तिं पुष्टिं यच्छन्ति देवताः ।  
 वेलामन्त्रगणानाञ्च अधिदैवतजं फलम् ॥  
 एतत्ते कथितं वत्स सर्वलोक सुखायहम् ।  
 होताचेन्मन्त्रहीनः स्यादशुचिर्भवते सदा ॥  
 तस्मात्त्वसंस्कृते वक्त्रौ न होतव्यमवेदिकैः ।  
 मन्त्रवैदिकहोतारः आप्यायन्ति देवताः ॥

तदायुषमिति कश्चित् पाठः ।

अवेदिकास्तु होतारो नैव प्रीणन्ति वै सुरान् ।  
 होमात् सर्वफलवाप्तिः सर्वधामपि जायते ॥  
 तस्मान्मन्त्रविधानम् प्रातरेव शुभप्रदः ।  
 पूर्वोऽग्निदेवता विष्णुर्दक्षिणेन हरःस्थितः ॥  
 पश्चिमेन स्थितो ब्रह्मा एता वै अग्निदेवताः ।  
 तेजे रुद्रं विजानीयाज्ज्वालार्था वापि चर्चिका ॥  
 त्रियायुषे च विप्राणां लक्ष्मीस्तत्राग्निदेवता ।  
 एवं प्रतिष्ठिते होम अग्नयश्च त्रयः स्थिताः ॥  
 त्रयो देवास्तयो लोकास्त्रिरग्निस्त्रिगुणाः स्थिताः ।  
 गार्हपत्योदक्षिणाग्नि राहवनीयश्च ते त्रयः ॥  
 एकस्यैव समुत्पन्ना बहुभेदा द्विजोत्तम ।  
 हस्तादिलक्षिते कुण्डे समखाते समीकृते ॥  
 ओष्ठमेकाङ्गुलं कार्यं नाभी द्वादश वा यता ।  
 ओष्ठविस्तारसामान्या गजोष्ठसदृशा शुभा ॥  
 चतुरङ्गुलमानेन प्रथमा मेखला भवेत् ।  
 एकोर्ध्वीना द्वितीया एवं कुण्डं शुभावहं ॥  
 चतुरस्रश्च पूर्वोऽदि अष्टतथदलसन्निभं ।  
 अर्धन्तु कुक्कुटाकारं वृत्तपञ्चकमष्ट वा ॥  
 पद्माकारं प्रकर्त्तव्यं कुण्डलेशानगोचरे ।  
 शाखाश्वत्थाम्बुपार्णसिचिवैकद्विती तथा ॥  
 खादिरासनबिल्वद्यौः सुवोहस्तादिदैर्घतः ।  
 अङ्गुलपरिणाहार्द्धं दण्डं कुम्भकभूषितं ॥  
 पुष्करं पुष्करो ज्योति मध्येष्वाश्रिताहितः ।

सुक्ताच-सार्धकरा कार्या दण्डं वृत्तं सुशीभनं ।  
 षडङ्गुल परिणाहं भूमियन्त्रविनिर्गतं ॥  
 दशङ्गुलं मूलदेशेतु कुम्भं पुष्करमूलगम् ।  
 गण्डिकास्तद्वज्जानीया द्विभागेतु च पुष्करां ॥  
 वेदी सप्ताङ्गुला कार्या पञ्चवृत्तां प्रकल्पयेत् ।  
 त्रीणि खातं समङ्कार्यमथ कुर्यात् षडङ्गुलं ॥  
 गोकर्णाकृतिशीभाढं कन्यसाङ्गुलिरभ्युक्तं ।  
 घृतनिःक्रमणं कार्यं यवतयसुरेखितं ॥  
 एवं सुवच्च कृत्वा वै ताभ्यां होमः सुखावहः ।  
 शमीगर्भारणी कार्या दैर्घ्याद्वस्तुप्रमाणिता ॥  
 वितस्तिपरिणाहा सा मध्ये वै षोडशाङ्गुलं ।

गोकर्णा कृतिशीभाढम् ।

वृत्तद्वरद्वयोपेतं दशाङ्गुलं सुवृत्तिगं ॥  
 आपीडसुसमङ्कार्यं मध्यमायसबन्धनं ।  
 अटिकाङ्कुरहोमार्थं बालरज्वाप्रमाणकम् ॥  
 सदृष्टं वक्त्रिमन्त्रेण पूजयित्वा तु पातयेत् ।  
 अभावे सूर्यकान्ते वा तदभावे करीषजा ॥  
 सामान्यायतनागारे आनयेत्तान्त्रभाजने ।  
 त्रपुजे मृन्मये पात्रे कुण्डे पूजान्विते न्यसेत् ॥  
 अग्निचक्रविधानेन सर्वकर्माणि कारयेत् ।  
 हेम-राजत-तान्त्राणि-काष्ठमैलपदोपिवा ॥

रत्नानि चैव पात्राणि शुभदेवाङ्कितानि च ।  
 अर्घ-नैवेद्य पूजार्घं बलिदानञ्च कल्पयेत् ॥  
 पश्चादेवं विधानेन होमं कुर्याद्यथाविधि ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकर-  
 णाधीश्वरश्रीहेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गचिन्ता-  
 मणौ व्रतकाण्डे \* परिभाषा प्रकरणम् ।

## अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥



अथ व्रत प्रशंसा ।

तत्र भविष्यपुराणे ।

अनन्यस्तु ये विप्रास्तेषां त्रयो विधीयते ।  
व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा नृप ॥  
देवादयो भवन्त्येवं तेषां प्रीता न संशयः ।

महाभारते ।

नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातृसमो गुरुः ।  
न धर्मात्परमस्तीह\* तपोनोपोषणात्परम् ॥

अथार्थे शातपथी श्रुतिः ।

एतच्चै सच्च\* तपो यदनाद्यक इति ।

पद्मपुराणेऽपि ।

ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पावनं दिवि चेह च ।  
उपवासैस्तथा तुल्यं तपः कर्म न विद्यते ॥  
दिव्यं वर्षसहस्रान्तु विश्वामित्रेण धीमता ।  
तपसाक्रान्तमेकेन भक्तेनसच विप्रत्वमागतः ॥

---

परमोऽस्ती इति पुलकान्तरे पाठः ।

उपोष्य विधिवद्देवास्त्रिदिवं प्रतिपेदिरे ।  
 ऋषयश्च परां सिद्धिमुपवासैरवाप्नुयुः ॥  
 शुक्लसंज्ञान् प्राण्याश्च प्रदत्तैर्हयैर्मैव च ।  
 यो दुर्जयास्तान् जयति स्वर्गस्तेन जितो भवेत् ॥  
 तथा । नाग्निचिन्नरकं याति सत्पुत्री न च सहती ।  
 नास्ति मेधादियाजी च गोसहस्रप्रदो न च ॥  
 ये कुर्वन्त्युपवासांश्च विधानेन शुभान्विताः ।  
 न यान्ति ते मुनिश्रेष्ठ नरकान् भीमदाहणान् ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

व्रतोपवासैर्यैर्विष्णुर्नान्यजन्मनि तोषितः ।  
 ते नरा मुनिशार्दूल ग्रहरोगादिबाधिनः ॥

स्कन्दपुराणे ।

न पूजितो भूतपतिः पुरा ये  
 व्रतं न चीर्णं न च सत्यमुक्तम् ।  
 दारिद्र्यश्रीका-मय-दुःख-दग्धाः  
 प्रायोऽनु शोचन्ति त एव मर्त्याः ॥  
 गो-भू-गृह-क्षेत्र-कलत्र-भृत्य-  
 पुत्रार्थसम्पन्नमताभितप्ताः ।  
 लोभग्रह-ग्रस्तधियोऽत्र मर्त्या  
 भजन्ति देवं न च सद्गतानि ॥  
 त्यक्त्वा च तस्माद्योपभोगान्  
 विषोपमानो ह कराननित्यान् ।



प्रध्वस्तकामो विमदश्च धीरः  
 सेवेत् स्वधर्मे च शिवं व्रतञ्च ॥  
 स्ववर्णवर्णाभिरतश्च भीतः  
 शिवव्रती चाम्बकपूजकश्च ।  
 प्राप्नोत्यवश्यं परमं पदम्  
 किरामयं यत् प्रवदन्ति सन्तः ॥  
 राज्यं श्रियं जगति साधुजनोपभोग्य  
 माप्नोति चापि शिवलोकमथामृतत्वम् ।  
 नावाप्यमस्ति भुवनेषु दृढव्रतानां  
 तस्मात्तदा व्रतपरेण नरेण भाव्यम् ॥  
 ये सर्वदा व्रतपराश्च शिवं स्मरन्ति  
 तेषां न दृष्टिपथमप्युपयान्ति कृताः ।  
 याम्या महाभयकृतोऽपि च पाशहस्ताः  
 दंष्ट्राकरालवदना विकटोपवेष्टा इति ॥

तथा स्कन्दपुराणे ।

शिवं प्रति पार्ष्वतीवाक्यं ।

यदि तेऽहमनुपास्त्रा यदि ते मयि सौहृदं ।  
 यत्पृच्छामि महादेव तन्मे ब्रूहि यथातथम् ॥  
 यांश्च वै नियमान् कुर्यान्महापाः क्षत्रिया विशः ।  
 ये चान्ये नियमाः केचित्तेषां वै ब्रूहि यत् फलम् ॥  
 नियमो व्रतम् ।

नियमानां हि दृश्यन्ते समृद्धाः फलसिद्धयः ।

यथा विनिमयानाञ्च धीरा व्यापत्तयोऽनघ ॥

ईश्वर उवाच ।

एष एषैव नियमो नियमस्यैः सुलोचने ।  
 बहुधा क्रियते पुष्पिः कायक्लेशकारः परः ॥  
 नियमस्तत्र कर्त्तव्यो यद्यहै यस्त रोचते ।  
 दुष्करं देवि कुर्व्याणः सहस्रफलमश्रुते ॥  
 अनित्ये सुखवित्ते हि मानुष्यं बुद्धदोषमं ।  
 तेन वैचित्त्यमापन्नोभिनत्ति नियमं बुधः ॥  
 दुष्करो नियमः कर्त्तुं मनुष्येण विशेषतः ।  
 रागलोभाभिभूतानरा धर्माभिग्रहिनः ॥  
 वर्त्तमानसुखासक्ता अधर्मावचयोऽबुधाः ।  
 उद्यमाद्यश्च नियमं करोत्यतिमना नरः ॥  
 स तु वर्षसहस्राणि ब्रह्मलं फलमश्रुते ।  
 असिधाराव्रतं यच्चतद्विधियमशीलनं ॥  
 तेन धारणशीलेन नियमस्यानुपालनं ।  
 देवत्वं देवता प्राप्ता नियमान्वियमान्विते ॥  
 तारारूपा ज्वलन्त्येते नियमास्तु तपोधने ।  
 नियमेन वरारोहे-वैलास्य क्रमतेऽर्णवः ॥  
 नियमाज्वलते-चाग्निस्तपते नियमाद्भविः ।  
 नियमाद्बर्धते वायुर्नियमाद्भियते जगत् ॥  
 निष्कल्मषं तपः कृत्वा नियमश्च यथातथं ।  
 मामियन्नियमात् प्राप्ता त्वं शुभे नात्र संशयः ॥

वर्षं च नियमं यस्तु कुरुते मत्परो नरः ।  
स लोके देवतानां हि रमते देववत्सुखं ॥

वाराह पुराणे ।

अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्मषं ।  
एतानि मानसान्याहुर्ब्रतानि व्रतधारिणि ॥  
एकभक्तं तथानक्तमुपवासादिकञ्च यत् ।  
तत्सर्वं कायिकं पुंसां व्रतं भवति नान्यथा ॥

उपवासोऽचाहोरात्राभोजनं, आदिशब्दादयाचितादि ।

तथा ।

किञ्चिद्गतं वा क्रियते पूज्यते यत् त्रिलोचन ।  
विप्रेभ्यो दीयते सर्वमेतज्जन्मतरोः फलं ॥

गरुड पुराणे ।

तपो गतिर्हि भूतानां तप एव परायणं ।  
तपसा विजिता लोकास्तपसा निर्वृतिः सतां ॥  
तपसा पूतपाप्मानो निर्व्याणं परमङ्गताः ।  
तपसा परमायुश्च शान्तिं वापि तथामुयात् ॥  
तपसा विन्दते लोकानखिलानपि पूरुषः ।  
तपसा परमिच्छन्ति निर्व्याणमपि शाश्वतं ॥  
तपसा चैहिकीं सिद्धिं विपुलामपि विन्दति ।

सभक्ते च सुतादींस्तु तपसा मर्त्यजातयः ॥  
 अक्षयश्च धनञ्जादुस्तस्यन्ते नरा भुवि ।  
 व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनन्तपः ॥  
 उत्थितस्तु दिवा तिष्ठेदुपविष्टस्तथा निशि ।  
 एतद्दीरासनं प्रोक्तं महापातकनाशनं ॥  
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।  
 उपवासेन चैकेन पादकच्छः प्रकीर्तितः ॥

कूर्मपुराणे ।

व्रतोपवासनियमैर्होमब्राह्मणतर्पणैः ।  
 आराधय महायोगैर्योगिनं हृदि संस्थितं ॥  
 तथा । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमा ।  
 अर्चयन्ति महादेवं यज्ञ-दान-समाधिभिः ॥  
 व्रतोपवासनियमैर्होमैः स्वाध्यायतर्पणैः ।  
 तेषां वै रुद्रसायुज्यं सामीप्यञ्चातिदुर्लभं ॥  
 सलोकता च सारूप्यं जायते तत्प्रसादतः ।

गरुडपुराणे ।

धुन्धुमारस्तु राजर्षिर्लभे पुत्रशतं पुरा ।  
 दानेन नियमेनैव तपसा च व्रतेन च ॥  
 सगरो नाम राजर्षिर्दिक्षु सर्वासु विभुतः ।  
 पुत्राणाञ्च शतं प्राप्तं तेन राज्ञा महात्मना ॥  
 तथा दशरथो राजा व्रतेषु निरतः सदा ।

यज्ञ दान तपो योगैः सन्तुष्टः पुरुषोत्तमः ।  
 स्वयं पुत्रत्वमापेदे तस्य राज्ञो महात्मनः ॥  
 जनको नाम राजर्षिस्तपोव्रतनिधिः स्वयम् ।  
 ऐश्वर्यमतुलं प्राप्य योगिनां गतिमाप्नुयात् ॥  
 एवमेव महाराज राजानो ब्राह्मणास्तथा ।  
 ऐश्वर्यलक्षणं प्राप्नुगतिं वै व्रतवैभवात् ॥  
 अतः कुरुष्व सततं तपः सञ्चयमात्मवान् ।  
 व्रतोऽपवासनिरतस्तीर्थानि नृपसत्तम ॥  
 तथा । विनिग्रहचेन्द्रियाणां कुर्वीत नियमात्मवान् ।  
 उपवास जप, ध्यान तीर्थस्नाना, दिकैरपि ॥  
 व्रतैर्यज्ञेन दानेन तपसा तीर्थसेवया ।  
 अनेकजन्मसंसिद्धिमेनः क्षपयति द्विजः ॥  
 व्रतादीनां चातुर्वर्णसाधारणत्वाभिधानात् द्विजग्रहण  
 मत्र वर्णमात्रोपलक्षणार्थं । नचैवं सति शूद्रस्य यज्ञेऽनधिकारा-  
 द्यज्ञशब्दविरोध इति वाच्यं । यज्ञैरनेकार्थत्वेन देवतापूजा-  
 द्यर्थसम्भवात् ।  
 कायिकं मानसञ्चैव वाचिकञ्च त्रिधा मतं ।  
 यज्ञोदानं तपश्चैव वदतस्तच्छृणुष्व मे ॥  
 अहिंसा व्रतचर्या च तपः कायिकमुच्यते ।  
 वाचिकं सत्यवचनं भूतद्वीहविवर्जितम् ॥  
 मानसं मनसः शान्तिः सर्ववैराग्यलक्षणं ।

आदित्यपुराणे ।

व्रतोपवासान् खलु यी विधत्ते  
 दारिद्र्यपाशं स भिनत्ति चाशु ।  
 व्रतोपवासेषु रतस्य पुंस  
 सैवापदः शान्तिं वदन्ति तज्ज्ञाः ॥

इति श्री हेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ  
 व्रतखण्डे व्रतप्रशंसा प्रकरणम् ।

---

## अथ तृतीयोऽध्यायः ।

—०—

अथ व्रतसामान्यधर्म्यं स्तदधिकारिणश्च निरूप्यन्ते ।

स्कन्दपुराणे ।

निजवर्णा अमा-चार-निरतः शुद्धमानसः ।  
व्रतैश्चधिक्षतो राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥  
अलुब्धाः सत्यवादी च सर्वभूतहिते रतः ।  
व्रतैश्चधिक्षतो राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥  
अह्नावाङ्मयायभौरुच मद्दन्धविवर्जितः ।  
व्रतैश्चधिक्षतो राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥  
समः सर्वेषु भूतेषु शिवभक्तो जितेन्द्रियः ।  
व्रतैश्चधिक्षतो राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥  
पूर्वैर्निश्चित्य ग्राह्यार्थं यथावत् कर्मकारकः ।  
अवेदनिन्दको धीमानधिकारी व्रतादिषु ॥

सहाभारते ।

आह्वकर्म तपश्चैव सत्यमक्रोध एव च ।  
स्त्रेषु दारेषु सन्तोषः शौचं नित्यानसूयता ॥  
आत्मज्ञानमितिज्ञा च धर्मः साधारणो नृप ।

देवसोऽपि ।

व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनैस्तथा ।

वर्णाः सर्वेऽपि मुच्यन्ते पातकेभ्यो न संशय इति ॥

तदेवंचनसन्दर्भोक्तनियमवतां चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीषु-  
साधारण्येन व्रतेश्चधिकार इति प्रतिपाद्यते ।

तथा च महाभारते ।

मासुपात्रित्य कौन्तेय येऽपि स्युः पापयोनवः ।

स्त्रियो वैश्याश्च शूद्राश्च तेऽपि यान्ति पराङ्गतिमिति ॥

तत्रायं परोविशेषो यत्स्त्रीणां भर्तुरात्मा विना न स्वात-  
न्त्र्येण व्रतादिव्यधिकार इति ।

तथा च मार्कण्डेय पुराणे ।

नास्ति स्त्रीणां पृथक् यज्ञो न व्रतं नाप्यपोषणं ।

भर्तृशुश्रूषयैवैता लोकानिष्टान् व्रजन्ति हि ॥

यद्देवेभ्यो यन्न पित्रादिकेभ्यः

कुर्याद्भर्ताभ्यर्चनं सत्क्रियाच्च ।

तस्यार्द्धं वै सा फलं नान्यचित्ता

नारी भुङ्क्ते भर्तृशुश्रूषयैव ॥

धर्मार्थकामसंसिद्धौ भवेद्भर्तुः सहायिनी ॥

आदित्य पुराणे ।

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्यपोषणं ।

पतिं शुश्रूषतेया तु तेन स्वर्गं महीयते ॥

पत्युरभ्यधिकं नारी नोपवासव्रतश्चरेत् ।



अनायुषं द्विजत्रेष्ठ पत्युस्तस्यास्तदुच्यते ।  
 देवताराधनकुर्यात् कामं वा ब्राह्मणोत्तमः ।  
 नारी पतिव्रता नाम प्राप्यानुज्ञान्तु भर्तुतः ॥  
 नारी खल्वननुज्ञाता पित्रा भर्ता सुतेन वा ।  
 विफलान्तद्भवेत्तस्या यत्करोत्यौर्ध्वदेहिकं ॥  
 पित्रे तिकन्यात्वे । भर्तेति सौभाग्यदशायां । सुतेनेति वैध-  
 व्यदशायां । और्ध्वदेहिकं व्रतानि ।

अथवा सर्व्वमुत्सृज्य पतिपूजनतत्परा ।  
 केशवाराधनकुर्यात् साध्वी स्त्री पुरुषर्षभा ॥  
 विनैव सर्गमाप्नोति यत् किञ्चिन्नसेच्छति ।  
 अफलं सर्व्वमेव स्यात् भर्तनुज्ञा-विना कृतं ॥  
 केशवाराधनं यच्च तथापि सफलं स्त्रियः ॥

तथा हरिवंशे ।

अरुन्धतीं प्रतिपार्व्वतीवचनं ।

सतीत्वधर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितं ।  
 पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणे परिकीर्तितं ॥  
 दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यरुन्धति ।  
 निःफलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तथा शुभे ॥

पुण्यकानि व्रतानि ।

या नर्चयन्ति भर्तारं योनिदुष्टाश्च याः स्त्रियः ।  
 योनिदोषात् पुण्ड्रफलं नाश्रयन्ति निरयङ्गमाः ॥  
 साध्वी जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः ।  
 अनन्यधर्मनित्याश्च सतां पत्याममाश्रिताः ॥  
 अवाक्दुष्टाः शौचयुक्ताः धृतिमत्यः शुचिब्रताः ।  
 सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत् श्वलु ॥  
 व्याधितः पतितोवापि निर्धनोवा कथञ्चन ।  
 न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एष सनातनः ॥  
 अकार्यकारिणं वापि निर्गुणं स्त्री पतिं तथा ।  
 तारयत्येव साध्वी सा तथात्मानं शुभानने ॥  
 योनिदुष्टस्त्रियोनास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा ।  
 वाक्दुष्टे विहितं सङ्गिः प्रायश्चित्तं पुरातनैः ॥  
 भर्तुः क्रन्देन कर्त्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रियाः ।  
 उपवासोऽपि वा सत्ये काङ्क्षन्त्यास्तु शुभाङ्गतिं ॥  
 कल्याणतरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिं ।  
 तिर्यग्योनिसहस्रेषु पश्यते योनिविभ्रमात् ॥  
 यदि स्यान्नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती ।  
 चण्डालयोनी दुर्मेधा जायते कुङ्कुरानना ॥  
 भर्ता देवः सदा स्त्रीणां स्त्रीभिर्दृष्टः सनातने ।  
 यस्याहि तुष्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी ॥  
 कौतूहलहतानाम् स्त्रीणां लोकोन शोभनः ।  
 भर्तार्येव मनो दासां सद्भावेन व्यवस्थितं ॥  
 कर्मणा मनसा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः ।

तासां पुण्यफलं सोम्ये पुण्यकैः ससुदाहृतम् ॥  
 पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं सर्व्वलोकं प्रति शोभने ।  
 निबोध स हि सर्व्वान्वि दृष्टोऽयं तपसा मया ॥  
 ज्ञात्वा स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेन्मती ।  
 उपवासार्थमथवा व्रतकार्य्यं धृतव्रते ।  
 स्पृष्ट्वा कराभ्यां चरणौ सततं सत्तमस्य च ॥  
 गृहीत्वौदुम्बरं पानं सकुशं साक्षतं तथा ।  
 गोमृङ्गं दक्षिणं सिन्धुं प्रतिगृह्णीत तज्जलम् ॥  
 ततो भर्तुः सती दद्यात् ज्ञातस्य प्रयतस्य च ।  
 आत्मनोऽथ निषेक्तव्यं ततः शिरसि तज्जलम् ॥  
 त्रैलोक्ये सर्व्वतीर्थेषु ज्ञानमेतदुदाहृतम् ।  
 उपवासेषु कर्त्तव्यमेतद्वि व्रतकेषु च ॥  
 ज्ञानमेतद्वि सामान्यं स्त्रीणां पुंसाञ्च भामिनि ।  
 अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हरतीषकम् ॥  
 अशून्यं विविशयनमासनञ्च तथा विधम् ।  
 स्वयं प्रक्षालणं चापि पादयोरनुशब्दितम् ॥  
 अनुशब्दितं व्रतीपयोगितया कथितम् ।  
 अशुप्रपातो रोषश्च कलहस्य कृतिः सति ।  
 उपवाहात् व्रताहंषि सद्यो भिन्निशयति स्त्रियम् ॥  
 शक्तमेष सदा वासः प्रशस्तं चन्द्रसम्भवे ।  
 अन्तर्वासोऽपरश्चैव उपवासव्रते तथा ॥  
 पादुकार्य्यस्तणैः कार्य्यः सर्व्वदा व्रतके सति ।

उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्तितः ॥  
 अन्नं रोचनञ्चापि गन्धान् सुमनसस्तथा ।  
 व्रतकेचोपवासे च नित्यमेव जिवर्जयेत् ॥  
 'रोचनं क्लृप्त्वादिना, सुखीज्वलीकरणम् ।  
 दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुदसनमथापि वा ।  
 विवर्जितां मृदं सर्वां शौचार्थं तु विधीयते ॥  
 तिलामलफलैर्मित्थं श्रीफलैश्च समाचरेत् ।  
 प्रक्षालणञ्च शिरसः सदा मृच्चित्रितैर्जलैः ॥  
 शिरसोभ्यञ्जनं सौम्ये नैवमेतत् प्रशस्यते ।  
 न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृता ॥  
 गीयानमुष्ट्रयानञ्च कथञ्चिदपि नाचरेत् ।  
 खुरयानञ्च सततं व्रते चाप्युपवासके ॥  
 नदीजलं प्रस्रवजं शस्तं वै सोमनन्दिनि ।  
 शुभे तडागे वाप्यादौ विस्तीर्णे जलजाप्नुते ॥  
 गत्वा स्नानं प्रशस्तं तु सदैव खलु सर्वथा ।  
 अलाभे त्ववरुद्धा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् ॥  
 नवैश्च कुम्भैः स्नातव्यं विधिरेष सनातनः ।  
 स्नानञ्च कार्यं शिरसा तपःफलमवाप्नुयात् ॥

भविष्यत्पुराणे ।

क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।  
 देवजान्निहवनं सन्तोषः स्तेयवर्जनम् ।  
 सर्व्वं व्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशमः स्थितः ॥

अत्र चमादीनां स्वतन्त्रतया चतुर्वर्गसाधनत्वेन विहितानां  
व्रताङ्गतयाभिधानं स्वादिरं वीर्यकामस्येत्यादिवत्संयोगपृथ-  
क्त्वान्यायादुपपन्नम् ।

मन्त्रपुराणे ।

तस्मात् क्षतोपवासेन ज्ञानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।  
वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपत्रं तत्परं नृप ॥

यत्तूक्तं गरुडपुराणे ।

गन्धा-सङ्कार-वस्त्राणि पुष्पमाळा-मुलेपनम् ।  
उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनमिति ॥

यच्च व्यासोक्तम् ।

दन्तधावनपुष्पाणि व्रतेऽपि स्वाद्य दुष्यति ॥

तदेतन्महर्षिर्क्षीपवासविषयं ।

भविष्यत्पुराणे ।

अञ्जनञ्च सताम्बूलं सिन्दूरं रत्नवाससी ।  
विभूयाक्षोपवासापि अवैधव्यकरं परं ।  
विधवा यतिमार्गेण कुमारी वा यदृच्छया ॥

पद्मपुराणे ।

गर्भिणी स्त्रियादिषु कुमारी वाद्य रोगिणी ।

यदाशुचां तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयं ॥

गर्भिण्यादिरुपवासे कर्त्तव्ये नक्तं कुर्यात् ।

सूतकादिभिरशुद्धा अन्येन व्रतं कारयेत् । प्रयता शुद्धा,  
स्वयं कुर्यात्, पूंसोऽप्येषविधिः । लिङ्गस्याविवक्षितत्वात् तदेवं  
स्त्रीणां कन्यादशायां पित्रादेराज्ञया, विद्वानां भर्तुराज्ञया,  
विधवानां पुत्राद्याज्ञयैव व्रताधिकारो नान्यथेति सिद्धं ।

अग्निपुराणे ।

ब्रीह्यष्टिकमुन्नाय कलायाः सलिलं पयः ।

श्यामाकाश्चैव नीवारा गोधूमाद्या व्रते हिताः ॥

कूष्माण्डालावुवार्त्ताकीपालङ्क्य ज्योत्स्निकास्त्यतेत् ।

चरुर्भक्ष्यं गन्धकणाः शाकन्दधि घृतं मधु ॥

श्यामाकाः शालि नीवारा यावक मूलतन्दलं ।

हविष्य व्रतनक्तादावग्निकार्यादिकं हितं ॥

मधु मांसं विहायान्यद्व्रते च हितमीरितं ॥

‘ज्योत्स्निका, कोशातकी ।

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु ब्रीहयः स्मृताः ।

माषकोद्वग्वीरादीन् सर्वाभावेऽपि वर्जयेत् ॥

भविष्योत्तरे ।

हैमन्तिकं सितास्त्रिकं धान्यं मुद्गा यवास्तिलाः ।  
 कलायकङ्गुनीवारा वास्तुकं हिलमोचिका ॥  
 षष्टिका कालशाकश्च मूलकं केमुकेतरत् ।  
 कन्दः सैन्धव सामुद्रे\* लवणे मधुसर्पिर्घौ† ॥  
 पयोऽनुदृतसारश्च पनसा, म्र, हरीतकी ।  
 पिप्पली जीरकश्चैव नागरङ्गश्च तिलितो ॥  
 कदली लवलो धात्री फलान्यगुडमेक्षवम् ।  
 अतैलपक्कं मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते ॥  
 सर्पिः पयसा च गव्यं । अतैलपक्कमित्येतत् कथितहवि-  
 ष्याणामेव विशेषणमिदं ।

पद्मपुराणे ।

हविष्यभोजनं ज्ञानं सत्यमाहारलाघवम् ।  
 अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी षडाचरेत् ॥  
 अग्निकार्यमत्र महाव्याहृतिमन्त्रैराज्यहोमः ।

स्कन्दपुराणे ।

अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः ।  
 हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥  
 पयःपानादीनामव्रतघ्नत्वं स्त्री-वाला-त्यन्तन्तपीडित-व्रत-  
 यिष्यम् ।

\* नवरे सेन्धवसामुद्रे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† लवणे रक्षिषर्पिर्भोति पुस्तकान्तरे ।

सर्वभूतभयश्चैव प्रमादो गुरुशासनम् ।  
 अव्रतघ्नानि कथ्यन्ते सक्तदेतानि शास्त्रतः ॥  
 सर्वभूत भयं सर्वेभ्यो भूतेभ्यः सकाशाद्भूतकर्तुर्भयम् ।  
 मोहात् प्रमादाज्ञोभावा व्रतभङ्गोभवेद्यदि ।  
 तदा तिरातं नाश्रियात् कुर्याद्वा केशमुण्डनम् ।  
 प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेत् ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्त  
 करणाधीश्वर श्रीहेमाद्रिपण्डितकृते चतुर्वर्ग-  
 चिन्तामणौ व्रतखण्डे व्रताधिकारित-  
 हर्षनिरूपणं नाम प्रकरणम् ।

---



## अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

—०\*०—

गुणानामाधारो मलयजरसालेपसुहृदां  
प्रसिद्धो हेमाद्रिः स्फुरद्मलशास्त्रार्थनिखयः ।  
स लोकानां कर्त्तुं सुकृतिनिपुणानामुपकृतिं  
व्रतव्रातं कृत्स्नं कथयति तिथीनां क्रमवशात् ॥  
वदति सम्प्रति सम्प्रतिपत्तये  
सुकृतिनां कृतिनामपि सम्प्रतम् ।  
व्रतसमुच्चयसमुच्चयशस्करं  
प्रतिपदाश्रित पदाश्रित कामधुक् ॥

अथ व्रतान्यभिधीयन्ते ।

तच्च तिथिव्रतप्रकरणे प्रतिपद्गतानि तावदुच्यन्ते ।

शतानीक उवाच ।

द्विजैतास्तिथयः प्रोक्ताः संक्षेपाद्भूतु विस्तरात् ।  
विस्तरेणैव मे ब्रूहि भूयोद्विजवरोत्तम ॥  
रहस्यं यत्तिथीनाञ्च देवतानाञ्च चेष्टितम् ।  
यानीष्टानि च देवानां भोग्यानि नियमास्तथा ॥  
तानि मे वद धर्मज्ञ येन पूतो भवाम्यहम् ।  
निर्वृत्तोऽपि यथा विप्रः स भेदिष्ट फलानि\* च ॥

---

\* दिव्यफलानीति पुस्तकाकारे पाठः ।

सुमन्तुर्वाच ।

रहस्यं यत्तिथीनाञ्च भोजनं फलमेव च ।  
 यावांश्च यस्य नियमो विशेषात् स्त्रीजनस्य च ॥  
 एवन्तु सर्वमाख्यानं रहस्यं तन्निबोध मे ।  
 पद्मासनोक्तं पूर्वन्तु कथञ्चित् स्वप्रियस्य तु ॥  
 तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यस्य देवस्य या तिथिः ।  
 देवतानां रहस्यानि व्रतानि नियमास्तथा ॥  
 तान् शृणुष्व महाभाग गदतोमम मानद ।  
 ब्रह्मा नारायणश्चैव सृष्टिं कर्त्तुं समुद्यतो ॥  
 ताभ्यां तदानीमखिलद्यावाभूमौ च निर्भमे ।  
 दिशश्च प्रदिशश्चैव लोकपालाष्टकावृताः ॥  
 तिथिं पूर्वामिमां राजन् चक्राराधिपतिः स्वयम् ।  
 तिथीनां प्रवरा यस्मात् ब्रह्मणा समुदाहृता ॥  
 प्रतिपादिता पदे पूर्वे प्रतिपत्तेन कथ्यते ।  
 अस्यान्ते कथयिष्यामि चोपवासविधिं परम् ॥  
 कार्त्तिकशामथ सप्तम्यां वैशाख्यां वा युगादिषु ।  
 नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेत् विधानवित् ॥  
 कार्त्तिके वैशाखे वा मासि प्रतिपत्तिथिव्रतस्यारम्भः ।  
 सप्तमीव्रते माघे । युगादि तिथि व्रतस्य माघ वैशाख भाद्रपद  
 कार्त्तिकेष्वन्यतमे आरम्भः ।  
 या तिथिर्निर्णयं कर्त्तुं शक्या समनुगच्छति ।  
 तस्यां तिथौ विधानं यत्तन्निबोध जनाधिप ॥

नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेद्विधिवत्तरः ।  
 यदा वै प्रतिपद्यादौ गृह्णीयान्नियमं नृप ॥  
 चतुर्दश्यां कृताहारः सङ्कल्प्य परिकल्पयेत् ।  
 अमावास्यां न भुञ्जीत त्रिकालं खानमाचरेत् ॥  
 पवित्राणि जपेन्नित्यं गायत्रीं शिरसा सह ।  
 अथवेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतःपरम् ॥  
 येषां जपेद्य होमैश्च पूयन्ते तमसाहताः ।  
 अथमर्षणं देवकृतः शुद्धवत्यस्तरत्नमाः ।  
 कुष्माण्डाः पावमान्यश्च दुर्गासावित्रिरेव च ॥  
 भाङ्गण्डानि च सामानि गायत्रं रैवतं तथा ।  
 शतपर्वाथर्वशिरस्त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ॥  
 अभिषङ्गापदस्तोभः सामानि व्याहृतिस्तथा ।  
 अक्षिङ्गावार्हस्पत्यश्च वाक्सूक्तं मध्वृतस्तथा ॥  
 तथा । पुरुषसूक्तमघनाशश्च तथा देवव्रतानि च ।  
 गोसूक्तमध्वसूक्तश्च ऐन्द्रशुक्ले च सामनी ॥  
 त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरश्च  
 अग्निव्रतं वामदेव्यं वृहश्च ।  
 एतानि जप्तानि पुनन्ति जन्तून्  
 जातिस्मरत्वं लभते य इच्छन् ॥  
 अर्चयित्वा विधानेन गन्धमाल्यैर्द्विजोत्तमान् ।  
 शक्त्या क्षीरं प्रदद्यात्तु ब्रह्मा मे प्रीयतां धिभुः ॥  
 ततो भुञ्जीत गोक्षीरमनेन विधिना नृप ।  
 एष एव विधिः प्रोक्तः सर्वसु तिथिषु नृप ॥

सर्वासु तिथिषु मार्गशीर्षादिप्रतिपत्सु ।  
 संवत्सरगते काले व्रतमस्य समाप्यते ।  
 व्रतान्ते यत् फलं यस्य तन्निबोध नराधिप ॥  
 विमुक्तापापशुद्धस्य दिव्यदेहस्य देहिनः ।  
 ब्रह्मा ददाति सन्तुष्टो विमानममितौजसम् ॥  
 अव्याहतगतिं दिव्यमम्बरः किन्नरैर्भूतम् ।  
 रमित्वा सुचिरं तत्र देवतैः सह देववत् ॥  
 इह चागत्य विप्रत्वं दशजन्मान्यसौ लभेत् ।  
 वेदवेदाङ्गविद्यया विद्वान् दीर्घायुरेव च ॥  
 भोगी धनपतिर्दाता जायतेऽसौ कृते युगे ।  
 क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा ब्राह्मणत्वमवाप्नुयात् ॥  
 हेहयैस्तालजङ्घैश्च तुरुष्कैर्यवनैः शकैः ।  
 उपोषिता इहात्रैव ब्राह्मणत्वं लभन्ति ते ॥

इति भविष्यत्पुराणे क्षीरप्रतिपद्व्रतम् ।



सनत्कुमार उवाच ।

अथ त्वं प्रतिपत्कृत्यं शृणु सम्प्रत्करं व्रतम् ।  
 यत् कुर्वाणः त्रियं विन्देद्दुर्लभं मानुषैरिह ॥  
 मालितन्दुलबंसिद्धे मण्डले चतुरस्रके ।  
 श्रीशं त्रियमथावाह्य पूजयेत्सपुरःसरम् ॥

अप्रच्छन्नदसैः पद्मैरयुतैस्तं प्रपूजयेत् ॥  
 अप्रच्छन्नदलैः विकसितैः ।  
 सहस्रैर्व्या यथा योगं पद्मसा पायसेन च ।  
 ततश्च विधिनाभ्यर्च्य पार्श्वं देवीं सरस्वतीम् ॥  
 अथातः पूजयेदिन्दुं गुरुं पद्मादनन्यधीः ।  
 परिवारनियोगेन तांश्च सत्कारयेदथ ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

मम विद्यां प्रदिश तु देवी वागीश्वरी हरिः ।  
 विद्याधिदैवतं देवी विद्यां दिशतु मेन्दिरा ॥  
 सरस्वती प्रदिश तु वाग्वृद्धिमतिशालिनीम् ।  
 शीतांशुरपि मे पुष्टिं सर्वभोगप्रपूरिणीम् ॥

पूजा-प्रणवादिनमोनैर्नाममन्त्रैरेव कर्त्तव्या ।

इत्येवं कारयेत्साध्यं प्रसन्नः पूजितो गुरुः ॥

साध्यं शिष्यमपदेश्यम् ।

विधिना चोपवासन्तु कारयेन्नियमान्वितम् ।  
 समभ्यर्च्य द्वितीयायां देवदेवं त्रियम्पतिम् ।  
 भुञ्जीत पयसान्नेन शुचिराचम्य सन्निधौ ॥

साध्यं इति शेषः ।

आचार्याय वरं दत्त्वा कुर्व्यात् सुप्रीणनं पुनः ।  
 24-2

वरशब्देन हिरण्यमभिधीयते ।

अनधीतमनारब्धं तदानीमारभेत . ह ।

विद्याव्रतप्रदं नित्यं गुरुं दैवतमित्यपि ॥

मन्येतेतिशेषः ।

तन्मन्त्रादि तदा तस्य निययससमागमम् ।

निःश्रेयसमतिशयितं श्रेयः ।

तदा तदुक्तकारौस्यावस्थासंस्थासनातिगः ।

तिष्ठेत्तिष्ठन्तु गुरुषु न चासीत तदग्रतः ॥

न शयीत तदासीने कुर्वीत वचनान्यपि ।

न लङ्घयीत वचनं गुरोः कञ्चुगतेन च ।

निवेद्य गुरवे सर्वं कुर्यादादौ हिताहितम् ॥

एवमाचार्यनिष्ठस्तु मतिमान् प्राज्ञसम्मतः ।

उत्पन्नज्ञानवैराग्यो दीर्घमायुरवाप्य च ॥

यशस्य विपुलं लब्ध्वा सदाचारप्रवर्त्तनम् ।

पुनर्पौत्रं त्रियां श्रुष्टः\* पुण्याङ्गतिमवाप्नुयात् ॥

एवं समापयेद्विद्वान्विद्याव्रतमुदारधीः ।

दद्यात् फलानि विप्रेभ्यो ह्युत्कृष्टानि बह्वन्यथ ॥

कदली-चूत-पनस-सम्भवानि शुचीनि च ।

यस्त्वेवं कुरुते विद्वान् विद्याव्रतमनन्यधीः ।

समस्तविद्यानिपुणो वैष्णवं पदमृच्छति ॥

इति गरुड पुराणोक्तं विद्याप्रतिपद्वतम् ।



पुष्कर उवाच ।

संवत्सरावसाने तु पञ्चदश्यामुपोषितः ।

प्रातःप्रतिपदि स्नातः कुर्याद्भूतमन्यधीः ॥

पूजयेद्भास्करं देवं वर्षकैः कमले कृते ॥

शुचौ स्नात्स्नानेन नानावर्णैः कमलं विधाय तत्र भास्करं  
ध्यात्वा पूजयेदित्यर्थः ।

शुक्लेन गन्धमाल्येन चन्दनेन सितेन च ।

तथा कुन्दुधूपेन घृतधूपेन भार्गव ॥

‘कुन्दुधुः, सप्तकीनिर्य्यासः ।

अपूपैः सैकतैर्दध्ना परमाग्नेन भूरिषा ॥

सैकतैः शर्कराविकारैः ।

श्रीदनेन च शुक्लेन सता लवणसपिषा ।

‘सता, उत्तमेन ।

चीरेण च फलेः शुक्लैर्वर्जिमाघ्न्येन तर्पयैः ।

पूजयित्वा जगद्धाम दिनभागे चतुर्थके ॥

आहारं प्रथमं कुर्यात्सप्ततं मनुजोत्तम ।

मर्त्यश्च मनुजश्चेष्ट घृतहीनं विवर्जयेत् ॥

भुक्त्वा च सक्तदेवाग्रमाहारश्च समाचरेत् ।

पानीयपानं कुर्वीत ब्राह्मणानुमते पुनः ॥

प्रथममाहारं प्रथमपासं । सर्वं प्रथममप्रथमश्चाहारं सक्त-  
देवाग्रं भुक्त्वा एकमेव पात्रं भक्षयित्वाऽवशिष्टमन्नं त्यजेत् ।  
ब्राह्मणानुमत्या पुनराहारमवशिष्टान्नभोजनं पुनः पानीयपानश्च  
कुर्व्यादित्यर्थः । ब्राह्मणानुमत्या भुञ्जानोऽपि घृतहीनं न भुञ्जीत  
घृतहीनं विवर्जयेदिति निषेधात् ।

संवत्सरमिदं कृत्वा ततः साक्षात् त्रयोदशम् ।

पूजनं देवदेवस्य तस्मिन्नहनि भार्गव ॥

संवत्सरं प्रतिमासं शुक्लं प्रतिपदि ततः साक्षात् त्रयो-  
दशमिति लिङ्गदर्शनात् ।

समापयेत् व्रतं पुण्यं राम इत्यभिधीयते ।

हे राम, शास्त्रे एवमभिधीयत इत्यर्थः ।

स हिरण्यं सवस्त्रश्च तथा दद्याद्द्विजोत्तम ॥

सूर्यायेति शेषः ।

व्रतेनानेन धर्मज्ञ रोगमेवं व्यपोहति ॥

आरोग्यमाप्नोति गतिं तच्चाम्नां

यशस्तच्चाम्नां विपुलांश्च भोगान् ।

व्रतेन सम्यक् पुरुषोऽथ नारी

संपूजयेद्यस्तु जगत्प्रधानं ॥



इति विष्णुधर्मोत्तरे सोद्यापनमारोग्य-प्रतिपद्धतम् ।

—०#०—

मार्कण्डेय उवाच ।

अष्टपत्रन्तु कमलं विन्यसेद्वर्णकैः शुभैः ।  
ब्रह्माणं कर्णिकायान्तु तस्य संपूजयेद्बिभुम् ॥

‘तस्य, कमलस्य ।

ऋग्वेदं पूर्वपत्रे तु यजुर्वेदन्तु दक्षिणे ।  
पश्चिमे सामवेदन्तु उदक् चाथर्वणं तत्रा ॥  
आग्नेये च तथाङ्गानि धर्मशास्त्राणि नैर्ऋते ।  
पुराणश्चैव वायव्ये ईशान्ये न्यायविस्तरौ ॥  
एवं विन्यस्य धर्मज्ञः सोपवासस्तु पूजयेत् ।  
चैव शक्तमथारभ्य सोपवासो जितेन्द्रियः ॥  
सदा प्रतिपदं प्राप्य शक्तपक्षस्य यादव ।  
संवत्सरं महाभाग शक्तगन्धानुलेपनैः ।  
भूरिणा परमाग्नेन धूपदीपैरतन्द्रितः ॥  
संवत्सरान्ते गान्ध्यात् व्रते चीर्णे नरोत्तमः ।

इदं व्रतं यस्तु करोति राजन्  
स वेदवित्प्राहुवि धर्मनिष्ठः ।  
कृत्वा तदा द्वादशवक्त्रराणि  
जिरिञ्जिलोकं पुरुषः प्रयाति ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सोद्यापनं विद्याव्रतम् ।

—२०९—

मार्कण्डेय उवाच ।

एक एव जगत्सर्वं प्रकृतिः पुरुषः स्मृतः ।

चेचशुक्लसमारभे सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

समारभे, वर्षारभे ।

पूर्ववत् पञ्चदश्यामुपवासः ।

पुरुषं पूजयेद्विष्णुं स्थले वा यदि वा जले ।

गन्ध-माख-नमस्कार-धूप-दीपान्न-सम्पदा ॥

पौषण्क्तु तथा सूक्तं जपेदन्तर्जले नरः ।

युचो जले विष्णुं ध्यायन् गन्धादिभिः पूजयेदित्यर्थः ।

तथार्चनं प्रत्युचक्षु धूपं दद्याज्जलाञ्जलिम् ।

तथा धूपानि धर्मज्ञ फलानि च महाभुज ॥

धूपं दत्त्वा च नैवेद्यं जपेच्छक्त्या तथैव तत् ।

जुहुयाच्च तथाज्येन हिजे दद्याच्च काष्ठनमः ॥

आहारं पशसा दद्यान्निशाकाले च भार्गव ।

दद्यात्संवत्सरं कृत्वा नित्यव्रतमनन्दितः ।

पञ्चयोदभयोर्वीर सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

प्रसादमासाद्य च वासुदेवात्

सुखेक्षरासर्वगतादचिन्त्यात् ।

लोकेश्वरादेव पदं प्रयाति

यां यान्ति सिवाः पुनरिव सिद्धिम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे पौर्ण्यप्रतिपद्धतम् ।

—:०:—

उद्यापनमन्त्रः पूर्ववत् ।

सुमन्तुतवाच ।

पौर्णमास्युपवासन्तु कृत्वा भक्त्या नराधिप ।

अनेन विधिना यस्तु विरिञ्चिं पूजयेन्नरः ॥

पौर्णमासो ग्रहणं पूर्वदिनोपलक्षणं तेन यदा युक्तप्रति-  
पदि व्रतं क्रियते तदामावास्यायामुपवासः ।

अनेन वक्ष्यमाणेन ।

प्रतिपद्यां महाबाहो ज्ञातश्चैव समाहितः ।

अग्निर्विशेषतो देवो विरिञ्चिर्वाच देवता ॥

कार्तिके मासि देवस्य रक्षयात्रा प्रकीर्तिता ।

यः कुर्यान्मानवो भक्त्या याति ब्रह्मसंलोकताम् ॥

कार्तिके मासि राजेन्द्र पौर्णमास्यां चतुर्थ्युषम् ।

मार्गेण मुदितः सर्वं नानावासैः समन्वितम् ॥

स्यापयेद्गामयित्वा तु सलोकं नगरं कृप ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु ग्राण्डिलेयं प्रपूज्य च ॥

ग्राण्डिलेयो वैश्वानरः ।

आमोदयेद्देवदेवं ब्रह्मवादिन्ननिस्त्रिणैः ।

रक्षाम्ने ग्राण्डिलीपुत्रं पूजयित्वा विधानतः ॥

ब्राह्मणानर्चयित्वा तु कृत्वा पुण्याहमङ्गलम् ।

दं वमारोपयित्वा तु रात्रौ कुर्यात् प्रजागरम् ॥  
 नानाविधैः प्रक्षपैश्च ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलं ।  
 कृत्वा प्रजागन्त्वेयं प्रभाति ब्राह्मणान् नृप ॥  
 पूजयित्वा यथाशक्त्या भक्ष्यभीक्ष्णैरनेकशः ।  
 पूजयित्वा जनं वीर वज्रेण विधिना नृप ॥  
 वाजेन च महाबाहो पयसा पायसेन च ।

वज्रमाज्यम्, वाजमन्त्रम् ।

ब्राह्मणात्वाचयेद्रात्रौ नागेन विधिना नृप ।  
 कृत्वा पुण्याहशब्देन रथञ्च भ्रामयेत्पुनः ॥  
 चतुर्विंशदिविद्विंशैर्भ्रामयेत् ब्राह्मणोरथम् ।  
 बह्वृचा यजुषा वीर छन्दोगाद्यन्वभिस्तथा ॥  
 भ्रामयेद्देवदेवस्य शुभश्रेष्ठस्य तं रथम् ।  
 प्रदक्षिणं पुरं सर्व्वं मार्गेण सुसमेन च ॥  
 आरोढव्यं रथं वीर शूद्रेण शुभमिच्छता ।  
 नारोहयेद्रथं प्राज्ञो सुक्तकं भोजकं नृप ॥  
 ब्रह्मणो दक्षिणे पार्श्वे सावित्रीं स्थापयेन्नृप ।  
 भोजको ब्रामपार्श्वे तु पुरतः पङ्कजं न्यसेत् ॥  
 एवं रूपं निनादैश्च शङ्खशब्दैश्च पुष्कलैः ।  
 भ्रामयित्वा रथं वीर पुरं सर्व्वं प्रदक्षिणम् ॥  
 स्थापयेत् स्थापयेद्दीर कृत्वा नीराजनं बुधः ।  
 एवं यः कुरुते यात्रां भक्त्या यथापि पश्यति ॥  
 रथं वा कर्षयेद्यस्तु दीपं यस्तु प्रदापयेत् ।

गालायां ब्राह्मणः कुर्यात् समिच्छेत्परमं पदम् ॥  
 प्रतिपत् ब्रह्मण्यपि गुडमिश्रैः प्रपूजयेत् ।  
 वासोभिरहृतैश्चापि स गच्छेत् ब्रह्मणः पदम् ॥  
 गन्धैः पुष्पैर्नैवेद्यैश्चैरात्मानं पूजयेच्च यः ।  
 तस्यां प्रतिपदायान्तु स गच्छेत् ब्रह्मणः पदम् ॥  
 महापुण्या तिथिरियं बह्वी राज्यप्रवर्त्तिनी ।  
 ब्रह्मणस्तु प्रिया नित्यं बालेयी सा प्रकीर्त्तिता ॥  
 ब्राह्मणान् पूजयेद्योऽस्यामात्मानं च विशेषतः ।  
 स याति परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥  
 चैत्रमासे महाबाहो पुण्या प्रतिपदा वरा ।  
 तस्यां गोक्षपदं दृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोत्तम ॥  
 न तस्य दुरितं किञ्चिदाधयोव्याधयस्तथा ।  
 भवन्ति कुरुषादूर्ध्वं तस्मात् स्नानं हि तैलत ॥  
 नारोनीराजनं तत्र सर्वं रोगनिवारणम् ।  
 गोमहिषादि यत्किञ्चित्तत्सर्वं भूषयेन्नृप ॥  
 तैलवस्त्रादिभिः पुष्पैस्तोरणानि पुरानयेत् ।  
 ब्राह्मणानां तत्र भोज्यं दद्यात् कुरुकुलोद्वह ॥  
 तिस्रो ह्याद्याः पुरा प्रोक्तास्तिथयः कुरुनन्दन ।  
 कार्तिके चाश्वयुग्मासे चैत्रे मासि समाचरेत् ॥  
 स्नानं दानं शतगुणं कार्तिके या तिथिर्नृप ।  
 बलिं राज्ञात् शुभदा यामूलाश्वभनाग्निनी ॥

यामूलमश्वभह्वी ।

इति भविष्यत्पुराणे बलिप्रतिपत्त्रययात्रा व्रतम् ।

—:—

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रह्मेश केशवादीनां गौर्या गणपते स्तथा ।  
दुर्गा सीमानि सूर्याणां व्रतानि मधुसूदन ॥  
शास्त्रान्तरेण दृष्टानि भवेद्विहितानि च ।  
तानि सर्वाणि मे देवदेव देवकिनन्दन ॥  
प्रतिपत्क्रमयोगेन विहिता यस्य या तिथिः ।  
देवस्य यस्यां तत्कार्यं तदशेषेण मे वद ॥

कृष्ण उवाच ।

वसन्ते किंशुक्लाशोकशोभिते प्रतिपत्तिद्विः ।  
शुक्ला तस्यां प्रकुर्वीत स्नानं नियममास्थितः ॥  
नारौ नरो वा राजेन्द्र संतप्यं पिष्टदेवताः ।  
नद्यास्तीरे तडागे वा गृहे वा तदस्नाभतः ॥  
पिष्टातकेन विलिखेद्भस्त्रं पुरुषाकृतिम् ।  
'पिष्टातकं, पटवासकी गन्धद्रव्यचूर्णविशेषः ॥  
ततश्चन्दनचूर्णेन पुष्पधूपादिनार्चयेत् ।  
मासर्तुनामभिः पञ्चानमस्कारान्तयोजितैः ॥  
मासर्तुनामभिश्चैव वसन्तादिनामभिः ।  
पूजयेत् ब्राह्मणो विद्वान् मन्त्रैर्वदोदितैः श्रमेः ।  
संवत्सरोसीतिवजुर्भग्नैः । ब्राह्मणोच द्विजः मन्त्रस्तु । संव-  
त्सरोसि पदिवत्सरोसीदावत्सरोसि अनुवत्सरोसि उदावत्सरोसि ।

उषसस्ते कल्पन्तां अहोरात्रास्ते कल्पन्तां अर्धमासास्ते कल्पन्तां  
मासास्ते कल्पन्तामृतवस्ते कल्पन्तां संवत्सरास्ते कल्पन्ताम् ।

संवत्सरोसीति पठन् मन्त्रं वेदोदितं हिजः ।

नमस्कारेण मन्त्रेण शूद्रोऽपि त्वां प्रपूजयेत् ॥

नमस्कारेण मन्त्रेण, संवत्सरोसीत्यादिना ।

एवमभ्यर्च्य वासोभिः पञ्चाक्षमभिवेष्टयेत् ॥

कालद्रव्यैर्मूलफलैर्नैवेद्यैर्गोदकादिभिः ।

ततस्तं प्रार्थयेत्पश्चात्पुरःस्थित्वा कृताञ्जलिः ॥

भगवंस्त्वत् प्रसादेन वर्षाङ्गे महिमास्तु मे ।

संवत्सरोपसर्गा मे विलयं यान्त्वशेषतः ॥

एवमुक्त्वा यथा शक्त्वा दद्यात्प्रायश्चित्तिणाम् ।

ललाटपटे तिलकं कुर्व्याच्चन्दनपङ्कजम् ॥

चन्दनपङ्कोष्ठचन्दनम् ।

ततः प्रभृत्यनुदिनं तिलकालङ्कृतं सुखम् ।

घार्थ्यं संवत्सरं यावच्छशिनेव नभस्तलम् ॥

एवं नरो वा नारी वा व्रतमेतत्समाचरेत् ।

सदैव पुरुषश्चात्र भोगान् भुवि भुनक्तव्यसौ ॥

भूतप्रेतपिशाचाद्याः दुर्वारा वैरिणो ग्रहाः ।

निरर्षका भवन्त्येते तिलकं वीक्ष्य तत्क्षणात् ॥

पूर्वमासीन्महीपालो नाम्ना शत्रुञ्जयोजयो ।

चित्तलेखेति तस्याभूद्भार्या चारित्र्यभूषणा ॥

तथा व्रतमिदञ्चैव गृहीतं हिजसन्निधौ ।

संवत्सरं पूजयित्वा ध्यात्वा हृदि जमार्हणम् ॥  
 हन्तुमाप्तेसुकामो वा समागच्छति यः पुरः ।  
 प्रयाति प्रियकृत्तयाः दृष्ट्वा तु तिलकं नरः ॥  
 सपत्नीदर्पापहरा वशीकृतमहीतला ।  
 भर्तुर्दृष्ट्वा प्रहृष्टा तु सुखमास्ते निराकुला ॥  
 यावत् करिणाभिभूतो भर्ता पुनः सवेदनः ।  
 शिरोर्त्तिना संप्रयातः सुहृदां सुखदायकः ॥  
 शिरोर्त्तिना संप्रयातः शिरो वेदना युक्तः ।  
 धर्मराजपुरात्प्राप्ताः सर्वभूतापहारकाः ।  
 तस्मिन् क्षणे महाराज आगत्य यमकिङ्कराः ॥  
 तस्य द्वारमनुप्राप्ताः प्रविष्टा गृहमञ्जसा ।  
 शत्रुञ्जयं समानेतुं कालमृत्युपुरःसराः ॥  
 पार्श्वस्थितां चित्रलेखां तिलकालङ्कृताननाम् ।  
 दृष्ट्वा प्रनष्टसङ्ख्याः परावृत्य गताः पुनः ॥  
 गतेषु तेषु स नृपः पुत्रेण सह भारत ।  
 नीरुजोबुभुजे भोगान् पूर्वकामार्जितान् शुभान् ॥  
 अक्रूरेण समस्थातं मम पूर्वं युधिष्ठिर ।  
 एतत् त्रिलोकी तिलकाख्यभूषणम्  
 पुण्यं व्रतं सकलदुष्टहरं परम् ।  
 द्रष्टुं समाचरति यः स सुखं विद्वत्य  
 मर्त्यः प्रयाति पद्मस्युतमिन्दुमोले ॥



इति भविष्योत्तरे चैत्र शुक्ल प्रतिपदि विहितं तिलकव्रतम्

—:०:—

श्रीकृष्ण उवाच ।

अश्वयुक् शुक्लपक्षस्य प्रथमेऽङ्गि दिनीदये ।  
 अशोकं पूजयेत् वृक्षं प्ररुढशुभपक्षवम् ॥  
 प्ररुढैः सप्तधान्यैश्च गुणकैर्मोदकैः शुभैः ।  
 फलैः कालोद्भवैर्दिव्यैर्नारिकेलैः सदाढिमैः ॥  
 धूपदीपादिना तत्र पूजयेत्तत्तुम्भम् ।  
 अशोकं पाण्डवश्चेष्ट शोकं नाप्नोति कुत्रचित् ॥  
 पितृभ्रातृपतिं श्वश्रून् सुतजामातृणां तथा ।  
 अशोकशोकं शमनो भव सर्वत्र नः कुले ॥  
 इत्युच्चार्य ततो दद्यादर्घ्यं अद्वासमन्वितः ।  
 पताकाभिरसङ्कृत्य प्रच्छाद्य च सुवाससा ॥  
 दमयन्ती यथा स्वाहा यथा देवी च जानकी ।  
 तथा शोकं व्रतादध्माज्जायते पतिवत्सभा ॥  
 वने वसन्त्या सर्वर्षः सीतया संप्रदर्शितः ।  
 दृष्ट्वाशोकं वने पार्थ पक्ष्मवालङ्कृतं तरुं ॥  
 कृत्वा समीपे भर्तारं देवरश्च तिलाक्षतैः ।  
 दीपालक्तकनैवेद्यैर्धूपसूत्रफलार्चनैः ॥  
 अर्चयित्वाभ्यर्चिती सौ रक्ताशोको युधिष्ठिर ।  
 मैथिली प्राञ्जलिं कृत्वा शृण्वतो राघवस्य च ॥

प्राञ्जलिं, वक्षमञ्जलिम् ।

चिरञ्जीव तु मे वृद्धः प्लवुरः कोशलेश्वरः ॥  
 भर्ता मे देवराक्षैव जीवन्तु भरतादयः ।  
 कोशल्यामयि जीवन्ती यक्ष्यमिति मैत्रिली ॥  
 ययाचेदं महाभागाद्र मन्वनविभूषणम् ।  
 प्रदक्षिणमुपावृत्य ततः सा प्रययौ गृहम् ॥  
 एवमन्यापि या नारी पूजयेदवनीनगम् ।  
 तिलतन्दुलं संमिश्रै र्यैवगोधूमसर्षपैः ॥  
 क्षमाप्य शेषयेन्मूले पादपं रक्तपल्लवम् ।  
 तदभावे च सौवर्णं राजतं वा स्वशक्तितः ॥  
 वर्णकैर्व्या समालिख्य पूजितं विधिवत्ततः ।  
 मन्त्रेणानेन प्रणम्य या स्त्री कुर्यात् पतिव्रता ॥  
 महावृक्ष महाशाख मकरध्वजमन्दिर ।  
 प्रार्थये त्वां महाभाग सर्वकाम प्रदीभव ॥  
 एव माभाष्य तं वृक्षं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम्  
 तच्च वृक्षं कृतं दत्त्वा वस्त्रयुग्मसमन्वितम् ॥

कृतं सुवर्णादिघटितम् ।

सखीभिः सहिता साध्वी भुञ्जीत ब्रह्मचारिणी ॥  
 याः शोकनाशनमशोकतरुं युवत्यः  
 सम्पूजयन्ति कुसुमाक्षतधूपदीपैः ।  
 ताः पार्थ सौख्यमतुलं भुवि भवन्ती जातं ।  
 गौरीपदं प्रमुदिताः पुनराप्रवन्ति ॥

इति भविष्योत्तरेऽशोकप्रतिपद्धतम् ।

—:—

भगवानुवाच ।

ज्यैष्ठे मासे ह्यभेपचे प्रथमिऽङ्गि दिनोदये ।  
 देवोद्यानभवं ह्यथं करवीरं समर्चयेत् ॥  
 रक्ततन्तुपरीधानं गन्ध-धूपविलेपनैः ।  
 प्रकृतसप्तधान्यैश्च नारिकेलैर्वीजपूरकैः ॥  
 गुणकैर्बदरैर्भक्ष्यैर्नारिकेलैः सुशोभनैः ।  
 अभ्युक्ष्यात्ततीयेन मन्त्रेणेत्यं समापयेत् ॥  
 करवीरं विष्णवांस नमस्ते भानुवक्त्रभ ।  
 मौलिमण्डनं दुर्गादिदेवानां सततं प्रिय ॥  
 आकृष्टेनेति वेदोक्तमन्त्रेणाभ्यर्च्य भक्तिः ।  
 एवं भक्त्या समभ्यर्च्य दत्त्वा विष्णवे दक्षिणाम् ॥  
 प्रदक्षिणं ततः कुर्यात्ततः स्वभवम् व्रजेत् ।  
 एतद्भूतं पुरा पार्थ सूर्याराधनकाम्यया ॥  
 दमयन्त्या सरस्वत्या गायत्र्या गङ्गाया तथा ।  
 अन्याभिरपि नारीभिर्मर्त्यलोकेष्वनुष्ठितम् ॥  
 करवीरव्रतं पार्थ सर्वसौख्यफलप्रदम् ।  
 संपूज्य रक्तकुसुमार्चितसर्वं शास्त्रं  
 नीलैर्दलैस्तततनुं करवीरवृक्षम् ।  
 भुक्त्वा मनोमिलषितान् भुवि भव्यभोगा  
 मन्त्रे प्रयान्ति भवनं सरताग्रभानोः ॥

इति भविष्योत्तरे करवीर प्रतिपत्-व्रतम् ।

—१०१—

ब्रह्मोवाच ।

अग्निमिद्वाच हुत्वा च प्रतिपद्यामिति स्मृतम् ।

हविषा सर्वधान्यानि प्राप्नुयादद्यतं धनम् ॥

इष्टां पूजयित्वा । प्रतिपद्यां प्रतिपदि । इति स्मृतं कामानु-  
सारेण हिरण्यरेतस्तथा विदितं । हविषा हृतेन । सर्वं  
धान्यानि हुत्वेत्यन्वयः ।

मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभि रङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।

पूर्ववत् पञ्चपत्तयः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

मूलमन्त्राः प्रचानमन्त्राः । अङ्गमन्त्राः । परिवारदेवता-  
मन्त्राः अन्नये इदयाय नम इत्येवमादयः । स्वसंज्ञाभिः  
ॐ अन्नये नम इत्यादिपूजायां । ॐ अन्नये स्वाहा इत्यादि  
होमे । पूर्ववत् सूर्यव्रतवत् । पञ्चमध्यस्थः कर्णिकायां स्वमूर्त्या  
पत्रेषु परिवारमूर्त्या स्थितः । तिथीश्वरोऽत्र वक्रिः । स च जटा-  
म्बधारी त्रिलोचनो रक्ताङ्गश्चतुर्वर्धुः प्रदक्षिणे शूलं तदपरे  
ज्वाला । उत्तरङ्गताया अन्नपात्रहस्तायाः स्वाहायाः स्कन्धे च  
न्यस्तपरोवरः । चत्वारः शूका रथस्य वोदारः । वायुः सारथि-  
रित्येवं विष्णुचर्मोत्तराभिहितो वेदितव्यः ।

गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथा शक्तिं विधीयते ।

पूजाऽद्यादेऽन श्रादेऽन कृतापि तु फलप्रदा ॥

अश्रादेऽन, अन्नपटेन, श्राठेनेत्यादिस्तुतिः ।

व्रतसूत्रं ४ अध्यायः ।] चेमाद्रिः ।

३५५

आन्यधारासमिन्निष्ठ दधि श्रीरात्रमाश्विनैः ॥  
पूर्वोक्तफलदो होमी विहितः शान्तचेतसा ।  
आन्यधारादिभिः षड्भिः पृथक्कृतो होमः पूर्वोक्तफल  
दोधनदः । माश्विकं मधु । आदौ पूजा ततो घृताक्तधान्यहोमः  
स्ततो आन्यधारादिहोमः ।

इति भविष्ये वैश्वानरव्रतम् ।

—:—

अगस्त्य उवाच ।

अघ्रातः संप्रवक्ष्यामि धन्यव्रतमनुत्तम ।  
येन संघो भवेद्वन्योऽधन्योऽपि हि यो भवेत् ॥  
मार्गशीर्षेऽमले पक्षे प्रतिपद्या तिथिर्भवेत् ।  
तस्यां नक्तं प्रकुर्वीत रात्रौ विष्णुश्च पूजयेत् ॥  
वैश्वानराय आदौ तु अग्नये चोत्तरन्तथा ।  
हविर्भुजे तथोरुष द्रविणोदाय वै भुजे ॥  
सम्बर्त्तायेति च शिरो ज्वलनायेति सर्व्वतः ।  
अभ्यर्च्यैवं विधानेन देवदेवं जनाह्वनं ॥  
तस्यैव पुरतः कुण्डं कारयित्वा विधानतः ।  
होमान्ते व्रतं कुर्व्वीत एतैर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥  
एतैर्मन्त्रै, वैश्वानरायेत्यादिप्रागुक्तैः ।  
ततस्तु यावकं चात्र भुञ्जीत घृतसंयुतम् ।  
क्षणपक्षेऽप्येवमेव चातुर्मास्यान्तु यावकम् ॥

अनादिषु तु भुञ्जीयात् पायसं सष्टतं बुधः ।  
 आवणादिषु सक्तं च ततश्चैव समाप्यते ॥  
 समाप्ते च व्रते वक्रिकाञ्चनं कारयेन्नृपः ।

वक्रिरूपं पूर्वोक्तं ।

रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं रक्तपुष्पाभिलेपनम् ॥  
 कुङ्कुमेन तथा लिप्तेत् ब्राह्मणं त्वेवमेव तु ।  
 सर्वविषयवसम्पूर्णं गुणिनं प्रियदर्शनम् ॥  
 पूजयित्वा विधानेन रक्तवस्त्रयुगेन च ।  
 पश्चात् प्रदद्यात्तत्तस्य मन्त्रेणानेन मन्त्रवान् ॥  
 धन्योसि धन्यधन्या च धन्योस्मि धन्यवान् भवान् ।  
 धन्येनानेन चीर्णेन व्रतेन स्यां सदा सुखी ॥  
 एवमुच्चार्य तं विप्र न्यस्य कीशमिवात्मनः ।  
 सद्यो धन्यत्वमाप्नोति योऽपि स्याद्भाग्यवर्जितः ।  
 इह जन्मनि सौभाग्यं धन्यं धान्यञ्च पुष्कलम् ॥  
 अनेन कृतमात्रेण जायते नात्र संशयः ।  
 वाङ्मनःसञ्चितं पापं वह्निर्दहति तस्य वै ॥  
 दग्धपापः स शुद्धात्मा असुचेह च विन्दति ।

इति वराह पुराणोक्तं धन्यव्रतम् ।

—:—

पुलस्त्य उवाच ।

प्रतिपद्येकभक्ताग्नी समान्ते कपिलाप्रदः ।

वैश्वानरपुरं याति व्रतं वैश्वानरस्त्विदम् ॥

पद्मपुराणे वैश्वानर व्रतमिति ।

पृथिवीं भाजनं कृत्वा यो भुङ्क्ते पक्षसन्दिषु ।

अहोरात्रेण चैकेन विराजफलमश्नुते ॥

इति पद्मपुराणे पक्षसन्धि व्रतं ।



नन्दिकेश्वर उवाच ।

वैदिकेन विधानेन व्रतं पुण्यं महत्तमम् ।

कस्मिंस्तिथौ तु कर्त्तव्यं विधानं तद्वदस्व मे ॥

स्कन्द उवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे च प्रतिपत्तिथौ ।

नैवेद्यन्तु पचेन्मौनी षोडशत्रिगुणानि च ॥

फलानि पिष्टपक्वानि दद्याद्दिप्राय षोडश ।

देवाय षोडशैतानि दातव्यानि प्रयत्नतः ॥

भुञ्जन्ते षोडश तथा व्रतस्य नियमाश्रयात् ।

सौवर्णं कारयेद्देवं यथा शक्त्वा हिरण्यमम् ॥

सुवर्णं कर्षस्तद्वटितं यथा शक्त्वा च कृतम् ।

नेत्रत्रयं समायुक्तं जटा मण्डलं मण्डितम्\* ॥

पञ्चवक्त्रं चतुर्बाहुं षडारामस्य मध्यगम् ।

\* जटात्रयेन्दु मण्डितं इति पुस्तकान्तरे ।

त्रिशूलं चाक्षसूत्रञ्च वहन्तं दक्षिणे करे ॥  
 कपालं कुण्डिकां वामे शिखायां चन्द्रधारिणम् ।  
 पञ्चामृतेन स्नपनं कृत्वा संस्थापयेत्ततः ॥  
 कुम्भस्योपरि देवेशः शुक्लवस्त्रयुगान्वितः ।  
 गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य फलैर्नानाविधैस्तथा ॥  
 प्रसीद देवदेवेश चराचरजगद्गुरो ।  
 वृषध्वज महादेव त्रिनेत्राय नमोनमः ॥

पूजामन्त्रः ।

देवस्य च परीधानं दद्यात् धेनुं पयस्विनीम् ।  
 अनेन तु विधानेन यः कुर्यात् व्रतमुत्तमम् ॥  
 स राजा लभते देव दीर्घमायुस्तथैव च ।  
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥  
 भुक्त्वा तु विविधान् भोगान् ततः शिवपुरं व्रजेत् ।  
 इति स्कन्दपुराणोक्तं महत्तमव्रतं सोद्यापनम् ।

श्रीभगवानुवाच ।

श्रावणे मासि कृष्णपक्षे शङ्करः प्रथमेऽहनि ।  
 त्रिपर्वणा त्रिशब्देन त्रिमुखेन शरेण च ॥  
 मुखानि त्रीणि चिच्छेद यन्नस्यमृगरूपिणः ।  
 तैः शिरोभिस्तपस्तप्तं वरः प्राप्नोऽथ शङ्करात् ॥  
 त्रिशब्देन त्रिमुखेन शब्दरूपत्रिमुखेनेत्यर्थः ।  
 मृगरूपिणस्त्रिमुखमृगरूपिण इत्यर्थः ॥  
 \*स्त्रीभिः पूज्यानि तानीति न मनुष्यैः कदाचन ।



व्रतखण्ड' ४ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

३५८

मृगशीर्षव्रतः कृत्वा लिङ्गाकारं तु मन्त्रयम् ॥  
क्षीरेण तपनीयं वै पूजनीयं यथाविधि ।  
अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च नैविद्यैर्विविधैरपि ॥  
शाकैः सौवर्चलाभिश्च कृतैः पिष्टमयैः शुभैः ॥  
सौवर्चलाभिः अतसीमिश्रपिष्टविकृतिभिः ।  
कांस्यभाजनवाद्यैश्च पश्चात् कार्य्यञ्च भोजनम् ॥

इति श्रीहेमाद्रि व्रतकाण्डे प्रतिपत् व्रतप्रकरणे पद्म  
पुराणोक्तं मृगशीर्षव्रतम् ।

---

## अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

—:ॐ:—

श्रीभगवानुवाच ।

चैत्रे मासि जगत्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेऽहनि ।  
शुक्लपक्षे समपन्तु तदा सूर्योदये सति ॥  
प्रवर्त्तयामास तथा कालस्य गणनामपि ।  
ग्रहान्नागानृतून्मासान् वक्त्रान् वक्त्राधिपान् ॥  
ददौ स भगवान् ब्रह्मा सर्वदेवसमागमे ।  
ब्राह्मणां सभायां ब्रह्माणंमनुद्दिश्यवपुस्ततः ॥  
यद्योक्तास्ते नमस्यन्तः स्तुवन्तश्च उपासते ।  
ततस्तैः कृतशुश्रूषास्ततो गत्वा स्वमालयम् ॥  
स्नानि स्नान्यथ कर्माणि ते नियुक्ताश्च चक्रिरे ।  
ब्राह्मी सभा कामरूपा विशेषेण तदा नृप ॥  
धारयन्त्यमलं रूपमनिर्द्दश्यं मनोहरम् ।  
ततः प्रभृति यो धर्मः पूर्वैः पूर्वतरैः कृतः ॥  
अद्यापि रुढः सुतरां कर्त्तव्योऽसौ प्रयत्नतः ।  
तत्र कार्या महाशान्तिः सर्वकल्मषनाशिनी ॥  
सर्वोत्पातप्रशमनी कलिदुःखप्रनाशिनी ।  
आयुःप्रदा पुष्टिकरी धनमौभाग्यवर्द्धिनी ॥  
मङ्गल्या च पवित्रा च लोकद्वयसुखावहा ।  
तस्यामादौ तु संपज्यो ब्रह्मा कमलसम्भवः ॥

पाद्याद्यैश्चैव धूपैश्च वस्त्रालङ्कारभोजनैः ।  
होमैर्व्युहप्रहारैश्च तथा ब्राह्मणतर्पणैः ॥  
ततः क्रमेण देवेभ्यः पूजा कार्या पृथक् पृथक् ।  
कृत्वोद्धारनमस्कारो कुशोदकतिलाक्षतैः ॥  
पुष्प धूप प्रदीपाद्यैर्भोजनैश्च यथाक्रमम् ।

ॐकार नमस्कारो कृत्वा ॐ ब्रह्मणे नम इत्यादि । मन्त्रं  
संपूजनार्थं बहुरूपं परिस्पृशेत् मन्त्रमित्येकं वचनं बहु-  
रूपं मन्त्रं नानारूपात्मन्त्रान् परिस्पृशेत् पठेदित्यर्थस्तथा च  
ब्रह्मणे नम इत्युपक्रम्य विष्णवे परमात्मने नम इत्यन्त वाक्य  
हृन्दीपात्तद्देवतानामानि प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनमोक्तानि मन्त्र-  
त्वेन ग्राह्याणि ।

ॐ नमो ब्रह्मणे तुभ्यं कामाय च महात्मने ।  
नमस्तेस्तु निमेषाय ऋटये च नमोस्तु ते ॥  
लवाय च नमस्तुभ्यं नमस्तेऽस्तु क्षणाय च ।  
नमो नमस्ते काष्ठायै कलायै चाथ सर्व्वदा ॥  
नाभिकायै सुसूक्ष्मायै सुहृत्तायै नमो नमः ।  
नमो निशाम्यः पुण्येभ्यो दिवसेभ्यश्च नित्यशः ॥  
पक्षाभ्याश्चाथ मासेभ्यो ऋतुभ्यः षड्भ्य एव च ।  
अयनाभ्याश्च पञ्चभ्यो वत्सरेभ्यश्च सर्व्वदा ॥  
नमस्कृत्य युगादिभ्यो ग्रहेभ्यश्च नमोनमः ।  
नमः पुरन्दरेभ्यश्च तत्संख्येभ्यो नमोनमः ॥  
पञ्चाशते नमोनित्यं दक्षकन्याभ्य एव च ।

• मन्त्रमिति आतापीक वचनमिति कश्चित् पाठः ।

नमोदेव्यै सुप्रभायै जपायै चाथ सर्व्वदा ॥  
 ऋशास्त्राय नमस्तुभ्यं सर्वास्त्रजनकाय च ।  
 नमस्ते बहुपुत्राय पद्मीभिः सहिताय च ॥  
 नमोवृक्षत्रै तथा वृक्षैः निद्रायै धनदाय च ।  
 नलकूबरयक्षाय गुह्यकस्त्रामिने नमः ॥  
 नमोस्तु शङ्खपद्माभ्यां निधिभ्यामथ नित्यशः ।  
 भद्रकाल्यै नमोनित्यं सुरभ्यै च नमोनमः ॥  
 वेदवेदाङ्गवेदान्त विद्यासंख्याभ्य एव च ।  
 नागयक्षसुपर्णेभ्यो नमोऽस्तु गरुडाय च ॥  
 सप्तभ्यश्च समुद्रेभ्यः सागरेभ्यश्च सर्व्वदा ।  
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च नमोहैरण्यताय च ॥  
 भद्राश्वकेतुमालाभ्यां नमः सर्व्वं च सर्व्वदा ।  
 इलाहताय च नमो हरिवर्षाय चैव हि ॥  
 नमः किंपुरुषेभ्यश्च भारताय नमोनमः ।  
 नमो भारतदेशेभ्यो नवभ्यश्चैव सर्व्वदा ॥  
 पातालेश्वर्यश्च सप्तभ्यो नरकेभ्यो नमोनमः ।  
 कालाम्निहृद्रशेषाभ्यां हरये क्रोधरूपिणे ॥  
 सप्तभ्यस्त्वथ लोकेभ्यो महाभूतेभ्य एव च ।  
 नमस्ते वृक्षत्रै चैव नमः प्रकृतये तथा ॥  
 पुरुषायाभिमानाय नमोऽस्त्वव्यक्तमूर्त्तये ।  
 हिमवत्प्रमुखेभ्यश्च पर्व्वतेभ्यो नमस्तथा ॥  
 पीराणीभ्यश्च गङ्गाभ्यः सप्तभ्यश्च नमोनमः ।  
 नमोऽस्वाद्यमुनिभ्यश्च सप्तभ्यश्चाथ सर्व्वदा ॥

नमोस्तु पुष्करादिभ्यस्तीर्थेभ्यश्च पुनः पुनः ।  
 निम्नगाभ्यो नमोनित्यं वितस्ताद्याभ्य एव च ॥  
 चतुर्दशभ्यो दीर्घाभ्यो धौर्णिशीभ्यो नमोनमः ।  
 नमोधात्रे विधात्रे च छन्दोभ्यश्च नमोनमः ॥  
 सुरभ्यैरावणाभ्याश्च नमो भूतै नमोनमः ।  
 नमस्तथोच्चैः श्रवसे ध्रुवाय च नमोनमः ॥  
 नमोस्तु धन्वन्तरये शस्त्रास्त्राभ्यां नमोनमः ।  
 विनायककुमाराभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः सदा ॥  
 शाखाय च विशाखाय निगमेशाय वै नमः ।  
 नमस्कन्दग्रहेभ्यश्च स्कन्दमातृभ्य एव च ॥  
 ज्वराय रोगपतये भस्मप्रहरणाय च ।  
 ऋषिभ्यो वालखिल्येभ्यः कश्यपाय नमः सदा ।  
 अगस्ताय नारदाय व्यासादिभ्यो नमोनमः ॥  
 अप्सरोभ्यः सोमपेभ्यो देवैभ्यश्च तथा नमः ।  
 असोमपेभ्यश्च नमस्तुषितेभ्यो नमः सदा ॥  
 आदित्येभ्यो नमोनित्यं द्वादशभ्यश्च सर्व्वशः ।  
 एकादशेभ्यो रुद्रेभ्यस्तपस्विभ्यो नमोनमः ॥  
 नमोनासत्यदस्त्राभ्यामश्विभ्यां नित्यमेष हि ।  
 साध्येभ्यो द्वादशेभ्यश्च पौराणेभ्यश्च सर्व्वदा ॥  
 एकीनपञ्चाशते च मरुद्गाय नमोनमः ।  
 शिल्पाचार्याय देवाय नमस्ते विश्वकर्म्मणे ॥  
 अष्टभ्यो लोकपालेभ्यः सानुगेभ्यश्च सर्व्वदा ।  
 आयुधेभ्यो वाहनेभ्यो धर्मेभ्यश्च नमः सदा ॥

आसनेभ्यो दुन्दुभीभ्यो देवेभ्यश्च नमःसदा ।  
 दैत्यराक्षस गन्धर्व्यं पिशाचेभ्यश्च नित्यशः ॥  
 पितृभ्यः सप्तभेदेभ्यः प्रेतेभ्यश्च नमोनमः ।  
 सुसृक्तेभ्यश्च देवेभ्यो भावगम्येभ्य एव च ॥  
 नमस्ते बहुरूपाय विश्वे परमात्मने ।  
 अथ किं बहुनोक्तेन मन्त्रेणानेन चार्चयेत् ॥  
 प्राङ्मुखोदङ्मुखान्विप्रान् देवानुद्दिश्य पूर्व्वं वत् ।  
 अथ वा किं मन्त्रविस्तारेण ब्राह्मणानेव देवतोद्देशेन  
 पूजयेदित्यर्थः । पूर्व्वं वत् मन्त्रोक्तक्रमेणेत्यर्थः ।  
 अर्घैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैर्माल्यैः सहष्टकम् ।  
 सहष्टकं सरोमाञ्चं हृष्टरोमा सन्नञ्चयेदित्यर्थः ॥  
 धनधान्यान्नविभवैर्दक्षिणाभिश्च सर्व्वदा ।  
 इतिहासपुराणाभ्यां तद्वक्तृं हिजोत्तमान् ॥  
 इतिहासपुराणाभ्यां तत् पुस्तकदानेनेत्यर्थः ।  
 कालज्ञानं वेदवेदज्ञानं भृत्यान् सम्बन्धि, बान्धवान् ॥  
 अनेनैव तु मन्त्रेण स्वाहान्तेन पृथक्पृथक् ।  
 यविष्टायाम्नये होमः कर्त्तव्यः सर्व्वतमये ॥  
 वेदविज्ञानक्षीदत्त्वा स्थाने प्राधानिके सति ।  
 यविष्टोऽग्निरग्निविशेषः । वेदविद्वेदोक्तविधिज्ञः । चक्षुषी,  
 आण्यभागौ । प्राधानिके स्थाने प्रधानहोमारम्भे ।  
 होमारम्भे ततः कुर्यान्मङ्गलालम्भनं नरः ॥  
 भोजयित्वा हिजान् सर्व्वान् सुहृत्सम्बन्धि बान्धवान् ।

व्रतखण्डं ५ प्रध्यायः ।]

हेमाद्रिः ।

१६५

विशेषेण च भोक्तव्यं कार्यं चापि महोत्सवः ॥

नवसंवत्सरारम्भः सर्वसिद्धिप्रवर्त्तकः ।

इति ब्रह्मपुराणोक्तः संवत्सरारम्भविधिः ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-

धीश्वर सकलविद्या-विशारद श्रीहेमाद्रि पण्डित

विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे

प्रतिपत्तव्रतानि ।

---

## अथ षष्ठोऽध्यायः ।

—०\*०—

अथ द्वितीयाव्रतानि ।

ब्राह्मप्रप्तेजो दिनकर करस्पर्शया वर्षमानं  
प्रौढं यस्य स्फुरति परितो रोदसीत्यशुवान् ॥  
प्रांशुर्वंशो जगति विजयी यस्य हेमाद्रिनामा  
वक्ति व्यक्तं क्रममुपगलं स द्वितीयाव्रतानाम् ।

शतानीक उवाच ।

ऋषेऽहं तव पृच्छामि भगवन् ब्रूहि तत्प्रतम् ।  
यथा व्रतप्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥  
अस्यायासम्बहुफलं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।  
प्रसादं कुरु मे देव येन व्रतं करोम्यहम् ॥

ऋषिरुवाच ।

अस्ति व्रतं महापुण्यमशून्यशयनं नृप ।  
चन्द्रोदयेचार्घदानं पूजनीयो जगद्गुरुः ॥

शतानीक उवाच ।

कस्मिन्नासे प्रकर्त्तव्यं पक्षधैव तिथिषु का ।  
किं दानं भोजनञ्चैव कथयस्व महाप्रभो ॥



ऋषिरुवाच ।

चातुर्मास्ये भवेद्राजन् वर्षायां व्रतमुत्तमम् ।  
 श्रावणस्य द्वितीयायां कृष्णपक्षे नराधिप ॥  
 श्रावणादि कार्तिकान्तं कुर्यात् तत्त्रयमुत्तमम् ॥  
 पुष्पं धूपञ्च नैवेद्यं दीपमालाविशेषतः ।  
 नानाफलं सनैवेद्यं नानारससमन्वितम् ॥  
 मौक्तिकं रजतञ्चैव शङ्खं दुग्धसमन्वितम् ।  
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं पूजनीयो जनार्दनः ॥  
 ततो भाद्रपदे मासे यवदानं ददाति च ।  
 दुग्धं दद्याच्च विप्राय दक्षिणाञ्च विशेषतः ॥  
 दधि चैव फलञ्चैव बीजपूरसमन्वितम् ।  
 जनाहं नञ्चातिभक्त्या पूजनीयो नराधिप ॥  
 एवं यः कुरुते राजन् प्राप्नोति परमं पदम् ।  
 ततश्चाश्विद्वितीयायां शय्यादानं विशेषतः ॥  
 न तस्य शून्यं शयनमपुत्रो न भवेन्नरः ।  
 जलमध्ये स्थितो विष्णुः पूजनीयो जनार्दनः ॥  
 श्वेत पुष्पैः फलैर्वस्त्रैः सताम्बूलं सदक्षिणम् ।  
 विप्राय भोजनं दद्यात् फलं शृणु नराधिप ॥  
 एवं यः कुरुते राजन् लभते काञ्चनीं पुरीं ।  
 ततश्च कार्तिके मासि द्वितीयायां नराधिप ॥  
 शर्कराखण्डखाद्यानि दधिक्षीरघृतानि च ।  
 उपहारं भगवते दद्यात्सर्व्वं प्रयत्नतः ॥

पुष्पं फलं सनैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितम् ।  
 छत्रं कामण्डलुं दद्यादुपानहौ विशेषतः ॥  
 चतुर्वर्षं प्रकुर्वन्तु पुरुषाश्च तथा स्त्रियः ।  
 एवं यः कुरुते राजन्मशून्मशयनव्रतम् ॥  
 न च दुःखं न दारिद्र्यं न च कष्टं भवेत् कचित् ।  
 न तस्य शून्या शय्या स्यादपुत्री न भवेत्तरः ॥  
 शोक व्याधि भयं दुःखं न भवन्ति कदाचन ।  
 न भवेद्बिधवा नारी निर्धना न भवेत् कचित् ॥  
 व्रतस्यास्य प्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ।

शतानीक उवाच ।

अत्यद्भुतं व्रतं कृष्ण न दृष्टं न श्रुतं मया ।  
 अशून्यशयनं नृणां नारीणां यत् प्रकीर्तितम् ॥  
 केन चेदं पुरा चीर्णं मर्त्यलोके प्रकाशितम् ।  
 फलञ्च कीदृशं प्राप्तं तत्सर्वं कथयस्व मे ॥

ऋषिरुवाच ।

राजन् रुक्माङ्गदी नाम सत्यवादी जितेन्द्रियः ।  
 कदाचिन्मृगखेटेन गतोऽसौ गहनं वनम् ॥  
 भव्यं सरोवरं दृष्टं जलपूर्णं मनोहरम् ।  
 हंससारस सङ्घीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥  
 आलोलं बहुदाकारैर्नानाऋषिसमन्वितम् ।  
 तत्र ज्ञानं स हत्वा तु चलितो वनगङ्गरात् ॥

ह्रीं करी संपुटी कृत्वा गतो सौ वामनाश्रमम् ।

उप' व्रतं चरन्नर्चपाद्यसत्कृतवातृभिः ॥

नमस्कारं विधायाशु स्थितोऽसौ वामनाश्रितः ।

वामदेव उवाच ।

किं ते कार्यं समुत्पन्नं येन त्वमिदमागतः ।

वनं मे गङ्गरं स्थानं पर्वतश्चातिदुर्गमम् ।

किमर्थं भवता राजन् मम पार्श्वे समागतम् ॥

कृष्णाङ्गद उवाच ।

भगवन् त्वाञ्च पृच्छामि वार्त्तामेकां सविस्मयाम् ।

केन पुण्यप्रभावेन सत्त्वो धर्माङ्गदः सुतः ॥

सन्ध्यावलीसमा भार्या मम प्राणस्य वल्लभा ।

सप्तद्वीपवती राजा मत्पुत्री नवखण्डपः ॥

केन कर्मप्रभावेन सत्यं ब्रूहि महामुने ।

वामदेव उवाच ।

अहो नृपवरश्रेष्ठ सत्यवादिन् जितेन्द्रियः ।

पृष्टवान् गङ्गनं प्रश्नं दुर्विज्ञेयमवृत्तिभिः\* ॥

मनोनुकूला प्रवणा भार्या पुत्रश्च तादृशः ।

नष्टास्यपुण्यैः राजेन्द्र प्राप्यते पुरुषैः कश्चित् ॥

येन पुण्येन सकलं प्राप्यते भुवि मानवैः ।

तत्तत्त्वं शृणु भूपाल यथा राज्यम्वमाप्तवान् ॥

पुरा जन्मनि शूद्रस्य सत्यं न वदसि कश्चित् ।

\* गङ्गरं प्रश्नमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

इयं कथं न जानासि तव भार्या पतिव्रता ॥  
 तव समीपे विप्राश्च चत्वारो वेदपारगाः ।  
 सत्कर्मनिरताः चान्ता विद्वांसश्च जितेन्द्रियाः ॥  
 चत्वारो वेदधर्मज्ञास्तव ते प्रतिवेशिनः ।  
 तेषां कृतवतामेतदग्रन्यग्रयनव्रतम् ॥  
 श्रुत्वा महाफलं ब्रह्मा त्वयाप्येतदनुष्ठितम् ।  
 अर्घ्यं दत्त्वा तु चन्द्रस्य उदये द्वितीयादिने ।  
 उदकञ्च घृतञ्चैव माषचारविवर्जितम् ॥  
 प्राशनन्ते कृतं दत्त्वा ब्राह्मणाय विशेषतः ।  
 चतुर्वर्षसमायुक्तं चातुर्मास्ये सदा नृप ॥  
 व्रतस्यास्य प्रभावेन सुतो लब्धोऽभिवाञ्छितः ।  
 सन्ध्यावलीसमा भार्या धर्माङ्गदसमःसुतः ॥  
 अन्ये ये च करिष्यन्ति फलं सर्वं लभन्ति ते ।  
 पुत्र पौत्र समायुक्तो धन धान्य समाकुलः ॥  
 व्रतस्यास्य प्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ।  
 गच्छ त्वं नृप शार्दूल भोक्ष्यसे सकलां महीम् ॥  
 जाया पुत्र समायुक्तः स्वर्गं गच्छसि नान्यथा ।

शतानीक उवाच ।

कथयस्व व्रतं देव प्रकारेण समन्वितम् ।  
 उद्यापनं कथं कुर्यात्परिपूर्णे व्रतीक्षमे ॥

ऋषिरुवाच ।

चन्द्रोदये व्रतं कुर्याच्चतुर्वर्षमिदं नृप ।

आचार्यं वेदविदुषं धर्मज्ञं वरयेदथ ॥  
 ऋत्विजैश्च<sup>१</sup> समायुक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।  
 यज्ञोपवीतं वस्त्रञ्च उपानहसमन्वितम् ॥  
 सुवर्णं रौप्यसुद्राञ्च ह्येकं कृत्वा तु वैष्णवम् ।  
 सौवर्णीं विष्णुमूर्त्तिञ्च रुक्मलक्ष्मीसमन्विताम् ।  
 शय्याञ्च तुलिकाञ्चैव सप्तधान्यसमन्विताम् ॥  
 गोप्रदानञ्च दातव्यमनुजानो भवेन्नरः ।  
 ब्राह्मणान् भोजनं दद्यात् पृतपूरैः सशर्करैः ।  
 एवं यः कुरुते पार्थ प्राप्नोति परमं पदम् ॥

इति भविष्यपुराणोक्तमशून्यशयनद्वितीयाव्रतम् ॥

—:—

भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् भवता प्रोक्तं धर्मार्थादेः सुसाधनम् ।  
 गार्हस्थ्यं तच्च भवति दम्पत्योः प्रियमाचर्योः ॥  
 पत्नीहीनः पुमान् पत्नी भर्ता विरहिता न च ।  
 धर्मार्थकाम संसिद्धे तस्मात् तु मधुसूदन ॥  
 तच्छ्रोत्रे देव देवेश विधवा स्त्री न जायते ।  
 व्रतेन येन गोविन्द पत्न्या विरहितो नरः ॥

कृष्ण उवाच ।

अशून्यशयनां नाम द्वितीयां ऋणु भारत ।  
 यामुपोष्य न वैधव्यं स्त्री प्रयाति नराधिप ॥  
 पत्नीवियुक्तश्च नरो न कदाचित् प्रजायते ।  
 अत्रोपवासदिने न पुनरशनं नक्तं भुञ्जीतेत्यग्रेऽभिधानात् ।  
 श्रुते जगत्पतिः कृष्णः त्रिया सार्धं यदा ऋणु ।  
 अशून्यशयना नाम तदा प्राज्ञा तु सा तिष्ठिः ॥  
 उपवासेन नक्तं तथैवायाचिते न च ।  
 कृष्णपक्षे द्वितीयायां आवणे मासि भारत ।  
 यदा श्रुते तदेयं प्राज्ञा शयनीसन्निहिता प्राञ्चेत्यर्थः ।  
 तेन आवणोऽत्र पौर्णमास्यपक्षेण ज्ञेयः ।  
 स्नानं नदीतटभागे वा ऋहे वा नियतात्मवान् ।  
 स्थण्डिलं चतुरस्रञ्च सृज्यं कारयेत्ततः ॥  
 तत्रस्थं श्रीधरं श्रीशं भक्त्याभ्यर्च्य त्रिया सह ।  
 नैवेद्यैः पुष्प धूपार्घ्यैः फलैः कालोद्भवैः शुभैः ॥  
 इदमुच्चारयेन्मन्त्रं प्रणम्य च जगत्पतिम् ।  
 श्रीवत्सधारिन् श्रीकान्त श्रीवास श्रीपतेऽव्यय ।  
 गार्हस्थ्यमाप्रनाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् ॥  
 शुचयो माप्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु निर्जराः ।  
 याम्यगा मा प्रणश्यन्तु मत्तो दाम्यत्यभेदतः ॥  
 शुचयोऽन्वयः निर्जराः देवाः याम्यगाः पितरः ।  
 सन्मया वियुज्यते देव न कदाचिद्यथा भवान् ।  
 तथा कलत्रसम्बन्धो देव मा मे वियुज्यताम् ॥

लक्ष्मणा न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा ।  
शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथाच मधुसूदन ॥

विष्णुरहस्ये पुनरिमे मन्त्राः ।

पत्नी भर्तृ वियोगञ्च भर्ता भार्यासमुद्भवम् ।  
नाप्नुवन्ति यथा दुःखं दाम्पत्यानि तथा कुरु ॥  
यथा श्रिया वियुक्तस्त्वं लक्ष्मीर्देव त्वया यथा ।  
प्रसादात्तव देवेश स्थितिरस्तु तथावधोः ॥  
मात्मपुत्राः प्रणश्यन्तु मा धनं माकुलक्रमः ।  
अग्नयो मा प्रणश्यन्तु गृहभङ्गोस्तु मावधोः ॥

शेषोपन्यो भविष्योत्तरेण तुल्यार्थः ।

एवं प्रसाद्य पुजाञ्च कृत्वा लक्ष्मणास्तथा हरेः ।  
फलानि दद्यात् शय्यायामपीष्टानि जगत्पतेः ॥  
नक्तं प्रणम्यायतने हरिं भुञ्जीत वाग्यतः ।  
चन्द्रोदये स्नानपूर्व्वं पञ्चगव्येन संयुतम् ॥  
विप्राय दक्षिणां दत्त्वा स्वशक्त्या फलसंयुतम् ।

हरिं प्रणम्य नक्तं भुञ्जीतेत्यन्वयः ।

अनेन विधिना राजन् यावन्मासचतुष्टयम् ।  
कृष्णपक्षे द्वितीयायां प्रागुक्तविधिनाचरेत् ॥  
कार्तिकेत्वद्य संप्राप्ते शय्यां श्रीकान्तसंयुताम् ॥  
सोपस्करां सोदकुम्भां साक्षां दद्यात् द्विजातये ।  
प्रतिमांसञ्च सोमाय अर्घं दद्यात्समन्त्रकम् ॥

दध्यक्षतेर्मूलफलैः रत्नैः सौवर्णभाजनैः ।  
 गगनाङ्गणसम्भूत दुग्धाब्धिमयनोद्भव ॥  
 भाभासितदिग्भाभोग रमानुज नमोस्तुते ।  
 ब्राह्मणाय द्वितीयेऽङ्गि शक्त्या देया च दक्षिणा ॥  
 यानि तत्र महाबाहो काले सन्ति फलानि च ।  
 फलानि दद्यात् शय्यायामित्यनेन सामान्येनोपात्तफलानां  
 यानौत्थादिना विशेषाभिधानं ।

मधुराणि न तीव्राणि न चापि कटुकानि च ।  
 दातव्यानि नृपयेष्ठ स्वशक्त्या शयने नृप ॥  
 मधुराणि च दत्त्वा तु मनीवत्प्रभतां व्रजेत् ।  
 तस्मात् कटुकतीव्राणि स्त्रीलिङ्गानि च वर्जयेत् ।  
 खर्जूरं मातुलङ्गानि स्थितेन शिरसा सह ।  
 फलानि शयने राजन् यज्ञभागं हरस्य तु ॥  
 स्थितेन शिरसा सह नालिकेरं यथास्थितं वर्जयेत् । अन्त-  
 र्गोत्रं दद्यात् हरस्य यज्ञभागं वर्जयेत् । रुद्र प्रीत्यर्थं कतिचि-  
 दवशेष परितस्त्यजेदित्यर्थः ।

एतान्येव तु विप्राय गाङ्गेयसहितानि च ।  
 द्वितीयेऽङ्गि प्रदेशानि भक्त्या शक्त्या च भारत ॥  
 वासीदानं तथा धान्यफलदानसमन्वितम् ।  
 एतान्येव यानि शयने दत्तानि गाङ्गेय मत्र सुवर्णम् ।  
 एवं करोति यः सम्यक् नरोमासचतुष्टयम् ।  
 तस्य जन्मत्रयं वीर गृहभङ्गी न जायते ॥  
 मासचतुष्टयं कृष्णद्वितीयास्त्वितिशेषः ॥



बोधिव्यनन्तरं द्वितीयायां समाप्तिरित्यर्थः ।  
 तस्य जन्ममयं वाचत् गृहभङ्गी न जायते ।  
 अग्न्यग्नयनस्यैव धर्मकामार्थसाधकः ॥  
 भवत्वव्याहृतैश्चर्यः पुरुषो नात्र संशयः ।  
 नारी च पार्थ धर्मज्ञा व्रतमेव यथाविधि ॥  
 या करोति न सा शोच्या बन्धवर्गस्य जायते ।  
 वैधव्यं दुर्भगत्वञ्च भर्तृत्यागञ्च सत्तम ॥  
 प्राप्नोति जन्मत्रितयं न सा पाण्डुकुलीदह ।  
 एषाञ्च ग्न्यग्नयना नृपते द्वितीया  
 ख्याता समस्त कलुषापहरा द्वितीया ।  
 एनां सदाचरति यः पुरुषोऽथ योषित्  
 प्राप्नोत्यसौ शयनमग्न्यमहार्हभोगम् ॥  
 पञ्चपुराणे तु तदेव सकलं मन्त्रादिकमभिधाव

शङ्कर उवाच ।

गीत वादिन निर्धोषैर्देव देवस्य कारयेत् ।  
 घण्टावादनशक्तस्य सर्वदेवमयीं नमः ॥  
 एवं संपूज्य गोविन्दमग्नीयात्तैलवर्जितम् ।  
 नक्तमक्षारलवणं यावत्तत्स्याच्चतुष्टयम् ॥  
 यासुपोष्येति तु तैलादिवर्जनाद्दिवाभोजनवर्जनाच्च ।  
 ततः प्रभाते सञ्जाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् ।  
 दीपाभोजनैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विचक्षणः ॥  
 पादुकीपानदृष्ट्वा चामससनसंयुताम् ।  
 तथाभरण धान्यैश्च यथा शक्त्या समन्विताम् ॥

अश्वप्राणाय विप्राय वैष्णवाय कुटुम्बिने ॥  
 दातव्या वैद्विदुषे न वक्रव्रतिने क्वचित् ।  
 तत्रोपवेश्य दाम्पत्यमलङ्कृत्य विधानतः ॥  
 परन्त्याश्च भोजनं दद्याद्भक्ष्यसमन्वितम् ।  
 ब्राह्मण्यापि सौवर्ण्यमुपस्करसमन्विताम् ॥  
 प्रतिमां देव देवस्य सोदकुम्भां निवेदयत् ।  
 एवं यस्तु पुमान् कुर्यादशून्यशयन व्रतम् ॥  
 न तस्य वित्तविरहः कदाचिदपि जायते ।  
 नारी वाविधवा ब्रह्मन् यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥

मत्स्यपुराणात् ।

न विरूपं न शोकार्त्तं दाम्पत्यं जायते क्वचित् ।  
 न पुत्रपशुरत्नानि क्षयं यान्ति नृपोत्तम ॥  
 सप्तकल्प सहस्राणि सप्तकल्पशतानि च ।  
 कुर्वन् शून्यशयनं विष्णुलोके महीयते ॥

भविष्यत्पुराणे ।

अशून्यशयनं तस्य धर्मं कामार्थं साधकम् ।  
 भवत्यव्याहतैश्वर्यं पुरुषो नात्र संशयः ॥  
 नारी च राजन्धर्मज्ञा व्रतमेतद्यथा विधि ।  
 या करोति न शोच्यासौ बन्धुवर्गस्य जायते ॥  
 वैधव्यं दुर्भगत्वञ्च भर्तृत्यागञ्च सत्तम ।  
 नाप्नोति जन्मचितयमेतत् कृत्वा महाव्रतम् ॥

इत्येषा कथिता राजन् द्वितीया तिथिरुत्तमा ।  
यामुपोष्य नरो राजनृद्विहृष्टं स्वयं व्रजेत् ॥

इति अशून्यशयनद्वितीयाव्रतम् ।

—:—

ब्रह्मा उवाच ।

ब्रह्माणश्च द्वितीयायां संपूज्य ब्रह्मचारिणम् ।  
भोजयित्वा तु विधिना सर्वासां पारगो भवेत् ॥  
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।  
पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च त्रिथीश्वरः ॥

त्रिथीश्वरो ब्रह्मा ।

गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथा शक्त्वा विधीयते ।  
पूजाऽशोढेन शोढेन कृतापि च फलप्रदा ॥  
आज्यधारा समिद्धिश्च दधि क्षीराक्ष माक्षिकैः ।  
पूर्वोक्तं फलदीप्तोमः कृतः शान्तेन चेतसा ॥  
एतद्भूतं वैश्वानरप्रतिपत् व्रतवत् व्याख्येयम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं ब्रह्मव्रतम् ।

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि कान्तिव्रतमनुत्तमम् ।

( ४८ )

द्वितीयायान्तु राजेन्द्र कार्तिकस्य सिते दिने ॥

नक्तं कुर्वीत यत्नेन अर्चयेत्तलकेशवी ।

बलदेवाय पादौ तु केशवाय शिरोऽर्चयेत् ।

एवमभ्यर्च्य मेधावी वैष्णवं रूपमुत्तमम् ॥

परस्वरूपं सोमाख्यं द्विकलन्तद्दिनेऽर्चयेत् ।

सोमरूपं विष्णुरूपं कृत्वा तस्य पादौ बलदेवायेत्यर्चयेत् ।

शिरः केशवायेति एवमङ्गद्वयमभ्यर्च्य शेष रूपमर्चयेत् । तद्दिने

द्वितीयादिने द्विकलं तत् द्विकले यस्य तत् द्विकले बलदेवकेशवाख्ये

निग्रहामुग्रहशक्ती व्यक्ते भवतः ।

दद्याद्धर्षं मतिमान् मन्त्रेण परमेष्ठिनः ।

परमेष्ठिनः चन्द्ररूपस्य विष्णोः तमेव मन्त्रमाह ।

नमस्त्वमृतरूपाय सर्वौषधिधराय च ।

यज्ञ लोकाधिपतये सोमाय परमात्मने ॥

अनेन खलु मन्त्रेण दत्त्वाध्यं शशिने नृप ।

रात्रौ स विप्रो भुञ्जीत यवाच्चं सष्टतं नृप ।

स विप्रः स ब्राह्मणस्तेन ब्राह्मणाय भोजनं कृत्वा स्वयं भीक्षु-  
भ्यमित्यर्थः सिद्धयति ।

फाल्गुनादि चतुष्कान्तु पायसं सष्टतं शुचिः ।

तिलहोमं प्रकुर्वीत कार्तिकादौ यवैस्तथा ॥

आषाढादिचतुष्के तु घृतहोमश्च कारयेत् ।

नक्तं तिलान्नं भुञ्जीत एष एव विधिक्षमः ॥

कार्तिकादिचतुष्के यवाच्चं भुञ्जीतेत्यर्थसिद्धम् ।

अतः संवसरे पूर्णे सोमं कृत्वा तु राजतम् ॥

सितवस्त्र युगच्छन्नं सितपुष्पानुलेपनम् ।  
 एवमेव द्विजं पूज्य ततस्तं प्रतिपादयेत् ॥  
 कान्तिमानश्विलोके तु सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ।  
 त्वत्प्रसादात्सौम्यरूपी नारायणनमोऽस्तु ते ।  
 अनेन खलुमन्त्रेण दत्त्वा विप्राय वाग्यतः ॥  
 कृतमात्रे ततस्तस्मिन् कान्तिमान् जायते नरः ।  
 आत्रेयेणापि सोमेन कृतमेतत् पुरा नृप ।  
 तस्य व्रतान्ते तन्तुष्टः स्वयमेव जनाह्वनः ॥  
 इति वराह पुराणोक्तं सोद्यापनं कान्तिद्वितीयाव्रतम् ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

कथयामि परं पार्थ सर्वविघ्नोपशान्तिदम् ।  
 शुणुष्यामिनवस्त्रेन्दोरर्घ्यदानविधिं परम् ॥  
 रवेर्द्वादशभिर्भागैर्वारुण्यां दृश्यते शशी ।  
 प्रदोषसमये पार्थ अर्घ्यं दद्यात्तथा विधोः ।  
 चन्द्रात् द्वादश भागान्तरिते भूर्ध्वं अर्घ्यं दद्यात् प्रतिपद्यु-  
 तायां द्वितीयायामित्यर्थः ।

द्वितीयायां सितेपत्रे सन्ध्याकाले ह्युपस्थिते ।  
 संस्थाप्यामिनवं चन्द्रं रूप्यं गोमयमण्डले ॥  
 रोहिणीसहितं देवं चन्द्रेणाभिलेखयेत् ।  
 पुष्पचन्दन कर्कशु फलैस्तन्दुल मिश्रितैः ।  
 दूर्वाङ्गुरै रत्नवरैः फलोर्वस्त्रैश्च पाण्डुरैः ॥  
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र अर्घ्यं दद्याद्विचक्षणः ।

कर्कशु फलानि बदराणि ।

नवो नवोसि मासान्ते जायमानः पुनः पुनः ।  
 आप्यायस्वसमेत्येवं सोमराज नमोऽस्तुते ॥  
 अनेन विधिनाचार्यं सर्वकामं फलप्रदम् ।  
 यः प्रयच्छति सोमाय मासि मासि समाहितः ॥  
 सर्वकामानवाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति ।  
 दत्तार्घ्यं विप्र सहितः शाल्यन्नं क्षीरसंयुतम् ॥  
 नक्तं भुञ्जीत कोन्तेय प्रसन्नवदनेक्षणः ।  
 युक्तः सुकीर्त्या यशसा काम्या पुष्ट्या च मानवः ॥  
 पुत्र पौत्रैः परितुतो गोधान्वधनसङ्कुलः ।  
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये मृतः शशि पुरं व्रजेत् ॥  
 तत्रास्ते दिवि दिव्यास्तु भोगान् भुञ्जन्मृपोत्तमः ।  
 वरस्त्रीभिः सहात्यर्थं यावदाभूतसंप्लवम् ॥  
 सर्वां समृद्धिमतुलां यदि वाञ्छसि त्वं  
 मासानु मासमिह महचनं कुरुष्व ।  
 सोमस्य सोम कुलनन्दन चन्दनाद्यै  
 रर्घ्यं प्रयच्छ नवजातनवोदितस्य ॥

इति भविष्योत्तरे नवोदितचन्द्रार्घ्यदानविधिः ।

—:○:—

मार्कण्डेय उवाच ।

इमां तन्नाम्यां वक्ष्यामि द्वितीयां सर्वकामदाम् ॥

कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां नराधिप ॥  
 पुष्पाहारो वर्षमेकं वसेत्सन्निधताम्बवान् ।  
 कार्तिकशुक्लपक्षे द्वितीयायां व्रतमारभ्यान्यास्त्रपि शुक्लपक्षे  
 द्वितीयास्त्रेव वर्षपर्यन्तं पुष्पाहारी व्रतं कुर्यादित्यर्थः ।  
 कालं प्राप्तानि यानि स्युर्हविष्यकुसुमानि तु ॥  
 भुञ्जीत तानि दत्त्वा तु ब्राह्मणेभ्यो नराधिप ।  
 हविष्य कुसुमानि पूजार्हाणि भक्षणे चाविरुद्धानि । अश्वि-  
 नोचात्र नाममन्त्रेण पूजनीयौ तयोः फलदाढत्वेन श्रवणात् ।  
 सुवर्णस्य च पुष्पाणि गवा सह ददाति ८ः ।  
 व्रतान्ते तस्य सन्तुष्टो देवो त्रिभुवनेश्वरो ॥  
 दद्यात् कामांस्तथा दिव्यान्विमानमपि तेजसम् ।  
 सुचिरं देवनारीभिर्लोकं रमयताश्चिनौ ॥  
 इह चागत्य कल्पान्ते द्विजोविप्रपुरस्कृतः ।  
 वेदवेदाङ्गविद्वान् स्यात् समजन्मान्तराण्यसौ ॥  
 दाता दान्तमतिर्वाग्मी अर्धधिव्याधिविवर्जितः ।  
 पुत्र पौत्रैः परितुष्टः सह पत्न्या रमेच्चिरम् ॥  
 मध्यदेशे सुरग्ये च धर्मिष्ठे राज्यभाग्भवेत् ।  
 कथिता ते मया तुभ्यं द्वितीया पुण्यसंज्ञिता ॥  
 इति भविष्यपुराणोक्तं पुण्यद्वितीयाव्रतम् ।

—:०:—

स्तोत्रवाच ।

सन्ध्यास्तासिधयः पार्थ द्वितीयाद्याश्च विस्तृताः ।  
 मासैस्तुर्भिषतस्तः प्राष्ठकाले महामहः ॥

गोपतास्त्रिभयः पार्थ न प्रोक्ताश्च मया क्वचित् ।  
 प्रकाशयामि ताः सम्यक् शृणु सर्वाः समाहितः ॥  
 प्रथमा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदे परा ।  
 तृतीयाश्वपूजे मासि चतुर्थी कार्तिके भवेत् ॥  
 श्रावणे कलुषा नाम तथा भाद्रे च गोर्भला ।  
 आश्विने प्रेतसञ्चारा कार्तिके याम्यका मता ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्मात् सा कलुषा प्रोक्ता कस्मात्सा गोर्भला मता ।  
 कस्मात्सा प्रेतसञ्चारा कस्माद्याम्या प्रकीर्तिता ॥

कृष्ण उवाच ।

पुरा वृत्रवधे वृत्ते प्राप्तराज्ये पुरन्दरे ।  
 ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधे प्रवर्तिते ॥  
 क्रोधादिन्द्रेण वज्रेण ब्रह्महत्या निरुदिता ।  
 षड्विधा सा क्षितौ क्षिता वृक्षतोयमहोतले ॥  
 नारी, ब्रह्महणे, वक्रो संविभज्य यथा क्रमम् ।  
 तत्पापं श्रावणे व्यूढं द्वितीयायामिनोदये ॥  
 नारीं वृक्षं नदीं भूमिं वक्रिं ब्रह्महणं तथा ।  
 निर्मलीकरणं जातमतीर्थं कलुषा स्मृता ॥  
 मधुकैटभयोरक्तो पुरामग्ना हि मेदिनी ।  
 अष्टाङ्गुलाऽपवित्रास्माद्वारीणान्तु रजोमलम् ॥  
 नद्यो जलमलाः सर्वा वक्रैर्धूमशिखामलम् ।  
 कलुषाणि चरन्त्यस्यां तेनैषा कलुषा मता ॥



चरन्ति कृत प्रायश्चितान् परित्यज्या कृतप्रायश्चितान् यद्भीतं  
विचरन्ति । अतएव तस्यां प्रतिसंवत्सरं किञ्चित् प्रायश्चित्तं  
कर्त्तव्यम् ।

गौर्गिरां भारतीवाणी वारामेधा सरस्वती ।  
गौर्मीलं बहते यस्मा द्वितीया गौर्मीला मता ॥  
देवर्षि पितृधर्माणां निन्दका नास्तिकाः गठाः ।  
तेषां सा वाग्मलं व्यूढा द्वितीया तेन गौर्मीला ॥  
अनध्यायेषु शास्त्राणि पाठयन्ति पठन्ति च ।  
शाब्दिकास्तार्किकाः श्रीतास्तेषां ये शब्दजा मलाः ॥  
ते च व्यूढा द्वितीयायां ततोर्ध्वं गौर्मीला च सा ।  
अतस्तस्यां सरस्वती पूजा कार्येत्यर्थः ।  
प्रेतास्तु पितरः प्रोक्तास्तेषां तस्यां तु सञ्चरः ।  
द्वितीयायाञ्च लोकेषु तेन सा प्रेतसञ्चरा ॥  
अग्निष्वत्ता बर्हिषद् आज्यपाः सोमपास्तथा ।  
पितृन् पितामहान् प्रेतान् सञ्चारात् प्रेतसञ्चराः ॥  
पुत्रैः पौत्रैश्च दौहित्रैः स्वधामन्त्रैस्तु पूजिताः ।  
आह्वानं मखैस्तृप्ता यान्त्यतः प्रेत सञ्चरा ॥  
अतस्तस्यामपि आर्घ्यं कर्त्तव्यमित्यर्थः ।  
कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ॥  
यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वर्गहे\* सदा ।  
द्वितीयायां महोत्सर्गं नारकीयाय तर्पिताः ॥  
पापेभ्योपि विमुक्तास्ते मुक्ताः सर्वनिवन्धनात् ।

भ्रंशिताश्चातिसन्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ।  
 तेषां महीत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः ॥  
 अतो यमद्वितीया सा प्रोक्ता लोके युधिष्ठिर ।  
 अस्यां निजगृहे पार्थ न भोक्तव्यमतीव दुः ॥  
 स्नेहेन भगिनीहस्ताः भोक्तव्यं पुष्टिवर्धनम् ।  
 दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः ॥  
 स्वर्णालङ्कारवस्त्राणि पूजा सत्कारभीजनैः ।  
 सर्वभगिन्यः संपूज्या अभावे प्रतिपन्नकाः ॥

प्रतिपन्नकाः, मित्रभगिन्य इत्यर्थः ।

पितृव्यभगिनीहस्तात् प्रथमायां युधिष्ठिर ।  
 मातुलस्य सुताहस्तात् द्वितीयायां तथा नृप ॥  
 पितुर्मातुः स्वसुः कन्ये तृतीयायां तयोः कारात् ।  
 भोक्तव्यं सहजायाश्च भगिन्या हस्ततः परम् ॥  
 पितृव्यभगिनी, पितृव्यसम्बन्धेन भगिनी पितृव्यकन्येत्यर्थः ।  
 सर्वस्वभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं वलवर्धनम् ॥  
 धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थसाधकम् ।  
 व्याख्यातं सकलं पार्थ सरहस्यं मया तव ॥  
 यस्यां तिष्ठो यमुनया यमराजदेवः  
 सम्भोजितः प्रतिजगत्स्वसुसौहृदेन ।  
 तस्यां स्वसृकरतलादिह यो भुनक्ति

● यत्ने न भगिनी हस्तादिति पुस्तकाकारे पाठः ।

† पुष्टि वर्धनमिति पुस्तकाकारे पाठः ॥

प्राप्नोति रत्नशुभगन्धनमुत्तमं सः॥

इति भविष्योत्तरे यमद्वितीयाव्रतम् ।

—:—

सनत्कुमार उवाच ।

अनन्तरं द्वितीयायां यत्कार्यं तच्छृणुष्व मे ।

सर्वविद्याप्रदं पुण्यं बुद्धिप्रभवदोषहृत् ॥

सुस्नातः कृतजप्यश्च कृतपर्वाङ्गिकक्रियः ।

ब्रह्मचारी जितक्रोधो जितवाक्कायमानसः ॥

मण्डलं चतुरस्रं तु कुर्यात्तच्छेततण्डुलैः ।

तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं विधाय कुसुमीत्करैः ॥

कर्णिकायां त्रयं देवीं पद्महस्तां हरिप्रियाम् ।

पद्माननां पद्मनेत्रां पद्मकिष्कससन्निभाम् ॥

सरस्वती रति-भूति-दान्तिः कान्तिश्च सर्वदा ।

मैत्रीविद्येति चाख्याता दिव्यास्ताद्याष्टशक्तयः ॥

तद्दलेषु यथायोगं न्यसेदष्टसु योजिताः ।

तत्तदाद्यर्णयुक्तेन नाममन्त्रेण पूजिताः ॥

तत्तदाद्यर्णयोगेनेति, तत्तन्नामादिवर्णकृतमन्त्रेणेत्यर्थः यथा  
सं सरस्वत्यैनम इति एवं वक्ष्यमाणेष्वपि ज्ञेयम् ।

पद्मां मेधां प्रभां सत्त्वा, सुत्तरस्यामिति क्रमात् ।

करेदिदिक्षु छायाद्या मिश्रवर्णाः पृथक्पृथक् ॥

नन्दी दक्षोऽक्षयः सिद्ध इति दिक् पतयः क्रमात् ।  
विष्णुः शेषोत्कृष्टखण्ड इति कोणाधिपाः स्मृताः ॥  
धारपाला वह्निवाष्टौ दिक्षु वै हन्त्रयः स्थिताः ।

हन्त्रयः दिशि हो हो ।

वक्रतुण्डो महादंष्ट्रो मौलजिह्वा बहुष्किराः ॥  
क्रोधेक्षणे दीप्तमुखो दीमाचः काल इत्यपि ।  
शङ्ख-पद्मनिधौ-दिक्षु-पद्मजोपरि संस्मरेत् ॥  
दिक्षु प्रतिदिशं निधिवयम् ।  
व्यासः क्रतु-र्मेनु-र्दक्ष-वत्वारो गुरवः स्मृताः ॥

‘दिक्षु, इत्यनुवर्तते ।

अचिर्युमत् कविः काण्ड इति दिक्कोषतः स्थिताः ॥

‘दिक्कोषतो, विविक्षु ।

वशिष्ठो वामदेवश्च जीमूतश्च पराशरः ।  
शाण्डिलकोह्वरः कान्तो मित्र इत्यपि विश्रुताः ॥  
एवमादि सुसंयुक्ता मण्डलं कारयेत् सुधीः ।  
चन्दनागुरुधूपेन स्नेतपुष्पैः समर्चयेत् ॥  
पायसश्च पयःसिद्धं निवेद्य च यथोदयम् ।  
श्रीलता पद्म कुसुमैः स्नेतपुष्पैश्च तण्डुलैः ॥  
फल पुष्पदलैर्विस्त्रैः नन्दावर्तप्रसूनकैः ।  
जाति केशर पुष्पैश्च मल्लिका चम्पकोद्भवैः ॥

श्रीलता पद्मिनी, पद्मन्तु पुष्पं कुसुमन्तु केशरन्तयोः पृथक्-  
27-2

ग्रहणं फलाधिकार्यं । सितं पुष्करौकं नग्यावर्त्तं तगरं केसरो  
बकुलः, मञ्जीका सुहुरकः ।

श्रीबीजेन यथा योगमर्चयेदौम्भरप्रियाम् ।  
हारपालान् वह्निषाष्टौ दिक्षु वै द्वादशस्थिताः ॥  
वक्रतुण्डो महादंष्ट्रो नीलजिह्वो वृहस्पिराः ।  
क्रोधेक्ष्णो दौमिमुखो दौमाक्षः कालइत्यपि ॥  
ग्रहपद्मनिधौ दिक्षु पञ्चजोपरि संस्मरन् ।  
व्यासः क्रतु-सुनि-र्दक्ष-सत्वारो गुरवः स्मृताः ॥  
शक्तीश्च तत्तन्मन्त्रेण सर्व्वचैवं विधिः स्मृतः ।  
प्रातरेवं विधिः कार्य्यो नापराह्णे कदाचन ॥  
एवमभ्यर्च्य विधिना देवीं शक्त्यादिसंयुताम् ।  
प्रदक्षिणं नमस्कृतान् स्तोत्रालापानि कारयेत् ॥  
श्रीसूक्तमन्यसूक्तानि वैष्णवानि च कीर्त्तयेत् ।  
'श्रीसूक्तं, हिरण्यवर्णा हरिणीमित्यादि प्रसिद्धम् ॥

'अन्यसूक्तानि, पुरुष सूक्तानि ।

एवं समाप्य विधिवत्सपर्यामथानन्यधीः ।  
गामप्लगामुदकुम्भश्च गुरुभ्यः प्रतिपादयेत् ॥  
गामप्लगामिति गौर्धनः, अष्टौ धेनुः, वृषधेनू प्रतिपादयेदित्यर्थः ।  
लाजापूर्णानि पात्राणि तिलपूर्णानि पञ्च च ।  
हरिद्राचूर्णपूर्णानि योषिद्वा प्रतिपादयेत् ॥  
दद्यात् कुटुम्बिने हेम, अन्नं हि क्षुधिताय च \* ।

अन्नं रिक्ताय दद्यात् रिक्ताय क्षुधिताय इति पुस्तकाकारे पाठः ।

अथ विद्याप्रदं शिष्यं आचार्यमभिवाद्य च ॥  
 देहि विद्यां प्रपन्नायेत्यर्थयेत विचक्षणः ॥  
 एवमभ्यर्थितः पूर्वमाचार्यो देवसन्निधौ ।  
 विद्यामुपदिशेत्तस्मै शिष्याय व्रतचारिणे ॥  
 नियमो विद्याधिगतिकारणम् ।

सम्यगुक्तो मया ब्रह्मन् येन पारम्यमृच्छति ।  
 पारम्यं परमता

यो विद्या वा कुलभूतिसुखैः ।  
 प्राप्तुं पदम्बा परमस्य पुंसः  
 इत्थं द्वितीयानियमप्रभाव  
 प्राप्तात्मविद्यः स परं समैति ॥

इति गारुड पुराणोक्तं विद्याव्रतम् ।

—:—

दद्यात्क्षितद्वितीयायामिन्दोर्लवणभोजनम् ।  
 समाप्ते गोप्रदो याति विप्राय शिवमन्दिरम् ॥  
 विप्राय लवणभोजनं दद्यादित्यन्वयः । सोमञ्चात्र देवानां  
 सोमव्रतमिदं स्मृतमिति सोमस्य देवतात्वं गम्यते ।  
 कल्पान्ते राजराजस्य सोमव्रतमिदं स्मृतम् ।

इति पद्म पुराणोक्तं सोमव्रतम् ।

—:—

पुष्कर उवाच ।

पौषशुक्लद्वितीयायां गवां शृङ्गोदकेन तु ।

ज्ञात्वा शुक्लाम्बरो भूत्वा सूर्योत्पत्तमुपागते ॥  
 बालेन्दोः पूजनं कृत्वा गन्धमाल्यानुलेपनैः ।  
 दीप धूप नमस्कारैस्तथाचैवान्नसम्पदा ॥  
 दध्ना च परमाग्नेन गुडैर्न लवणेन च ।  
 पूजनैर्ब्राह्मणानाञ्च पूजयित्वा निशाकरम् ॥  
 सोमरूपं कान्ति द्वितीयायां नाममन्त्रेण पूजा यावदस्तं न  
 यातीन्दुस्तावदेव समाचरेत् ।  
 आहारं गोरसप्रायमधःशायी निशाचरेत् ।  
 एवं संवत्सरे पूर्णं सोम्ये मासि द्विजोत्तम ॥  
 एवमिति प्रतिमासं शुक्लद्वितीयायां-सूर्यचन्द्रपूजनं विधिनेत्यर्थः ।

‘सौम्यो, मार्गशीर्षः ।

बालेन्दोः पूजनं कृत्वा पूर्वस्मृतिविशेषतः ।  
 वाससी रसकुम्भश्च काञ्चनश्च द्विजातये ॥  
 दत्त्वा तु पूर्ववद्भक्त्या व्रतपारगतो भवेत् ।

पूजा, भोजनं, पूजयेत् ।

व्रतारम्भ इति, गोरसः ।

श्रीरादि ।

व्रतेनानेन धर्मज्ञो रोगमेवं व्यपोहति ।  
 सौभाग्यमाप्नोति तथा पुष्टिञ्च मनुजोत्तम ॥  
 कामं समाप्नोत्यथैकमिष्टं  
 यशस्तथाग्न्यं प्रचुरं स धर्मम् ।

अभ्यासतस्तस्य समस्तकामान्  
नरस्तथाप्रोत्थय वापि नारी ॥

इति विष्णु धर्मोत्तरारोग्यद्वितीयाब्रतम् ॥४॥

—:०:—

मार्कण्डेय उवाच ।

पुरुषः प्रकृतियोभौ जगत्सर्वं प्रकीर्तितम् ।

अग्नीषोमात्मकं सर्वं तथा तच्च प्रकीर्तितम् ॥

वासुदेवश्च लक्ष्मीश्च तावेव परिकीर्तितौ ।

चैत्रशुक्ल द्वितीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

पुरुषेण च सूक्तेन वज्रं संपूजयेन्नरः ।

सोपवास इति प्रतिपदि कृतोपवासो द्वितीयायां वज्रं  
पूजयेदित्यर्थः । उपरिष्टाच्च क्षीरं घृतं भोजनस्य विहितत्वात् ।

गन्धमात्यं नमस्कारं दीपं धूपान् सम्पदा ।

लक्ष्मीश्च वरदं देवं पूजयेदुदकं हरिम् ॥

श्रीसूक्तेन च धर्मज्ञं तथार्चनमनुजीतमम् ।

हरिं सोमो वज्रं जलकुम्भश्च प्रतिष्ठाप्य पुरुषमग्निं वासु-  
देवश्चैकोपरि पूजयेत् ।

काञ्चनं रजतं ताम्रं दद्यात् विप्रेषु दक्षिणाम् ।

प्राणयात्रां बुधः कुर्यात् क्षीरेण सष्टेन च ॥

प्राणयात्रामिति, प्राणनिर्व्वहणम् ।

संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं सम्यगुपोषितः ।

सुच्यते पातकैः सर्वैर्मीक्षोपायश्च विन्दति ।



कामानवाप्नोत्यथ वांष्कितांश्च  
 लोकांश्च पुण्यान् वसुधा-समयां ।  
 विरूपवान् रूपमद्यापि वाग्यं  
 यशस्तथाप्यन्तनयांश्च सुख्यान् ॥

इति श्रीविष्णु धर्मेत्तरोक्त प्रकृतिपुरुषद्वितीयाव्रतम् । १२

—:०:—

मार्कण्डेय उवाच ।

नासत्यौ देवभिषजावश्विनौ परिकीर्त्तितौ ।  
 ताविव कथितौ लोके सूर्यताराधिपौ नृप ॥  
 अश्वयानरतौ यस्मादश्विनौ परिकीर्त्तितौ ।  
 चैत्रशुक्ल द्वितीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥  
 नासत्यौ देवभिषजौ पूजयेत् प्रयतः शुचिः ।  
 गन्धमात्यनमस्कारधूपद्वीपान् सम्पदा ॥  
 कृत्वा च रूपनिर्माणं नासत्यौ पूजयेत्वरः ।  
 नासत्यमूर्त्तिस्तु विश्व कर्मात्मा  
 द्विभुजौ देवभिषजौ कर्त्तव्यावश्ववाहनौ ।  
 तयोरोषधयः कार्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥  
 वामदोः पुस्तकौ कार्या दशनीयौ तथा द्विजाः ।  
 द्वीपमालां तथा दद्यात्तयोर्निशि विशेषतः ॥  
 कनकं रजतं चीमे दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ।  
 स-पूज्य तत्रयुगलं विष्णोः संवत्सरं ततः ॥

व्रतखण्डं ६ अध्यायः ।] चेमाद्रिः ।

१८१

प्रदीप्ततेजा भवति चक्षुषाश्चैव जायते ।  
प्राणयात्रास्तु कुर्वीत दध्ना वृतयुतेन च ॥  
नेच व्रतं द्वादश वत्सराणि  
कृत्वा भवेद्भूमिपतिः प्रतीतः ।  
ततः\* सुरुपोऽरिगणप्रमाथी  
धर्माभिरामो नृपवर्गमुख्यः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे नेच व्रतम् ।

—:~:—

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधीश्वर  
सकल-विद्या-विशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते चतुर्वर्ग-  
चिन्तामणौ व्रतखण्डे द्वितीयाव्रतानि ।

—

● अथ सुरुपोऽरिगण प्रमाथीति पुस्तकाकारे पाठः ।

( ५० )

## अथ सप्तमोऽध्यायः ।

—:०:—

अथ तृतीयाव्रतानि ।

परोपकाराय गृहीतदृष्टिः

सर्वत्र भूतेषु समानदृष्टिः ।

हेमाद्रिं राख्याति पुराणदृष्टं

कृती तृतीयाव्रतजातमिष्टम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चैत्रे भाद्रपदे माघे रूपसौभाग्यसौख्यदम् ।

तृतीयाव्रतं च मेतन्मे कृण्वन् कृष्णान् कीर्तितम् ॥

किमहं भक्तिरहितः त्रयीमार्गातिगोऽहम् ।

सुप्रसिद्धं जगत्प्रितम् गोपितं केन हेतुना ॥

कृष्ण उवाच ।

भवान् धर्मार्थकुशलः सर्वत्र इति मे मतिः ।

व्रतचैतन् जगत्ख्यातं नाख्यातं तेन ते मया ॥

यद्यस्ति अवशे बुद्धिः श्रूयतां कुरुनन्दन ।

कीर्वाण श्रोता जगत्प्रितम् भवता सदृशो मम ॥

---

\* स सर्वं भूतेषु समान दृष्टिरिति कश्चित् पाठः ।

† सम्पदनिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ तृतीया वच मे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

§ कोऽहं इति कश्चित् पाठः ।

जया च विजयाचैव उमायाः परिचारिके ।  
आगत्य मुनिकन्याभिः पृष्टोऽभौष्टफलेच्छया ॥  
भवत्यौ सर्वदा देव्याश्चित्तवृत्तिविदौ किल ।  
केन व्रतोपवासेन कस्मिन्नहनि पार्ष्वती ॥  
पूजिता तोष मायाति मन्त्रैः कैश्चिद्वरानने ।  
तासां तद्वचनं श्रुत्वा जया प्रीवाच सादरं ।  
व्रतमुत्सवसंयुक्तं नरनारीमनोरमम् ॥  
श्रूयतामभिधास्यामि सर्वकामफलप्रदम् ॥  
चैत्रे मासि तृतीयायां दन्तधावनपूर्वकम् ।  
उपवासस्य नियमान् गृह्णीयाद्भक्तिभावतः ॥  
अस्ननं च सताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी ।  
विभृयात्सोपवासापि अवैधव्यकरं परम् ॥  
विधवा यतिमार्गेण कुमारी च यदृच्छया ।  
कुर्व्यादार्थाच्चनविधिं श्रूयतामत्र च क्रमः ॥  
नेत्रपदपटौवस्त्रैः वस्त्रमण्डयिकां शुभाम् ।  
कारयेत् कुसुमामोदवासितां भूषितां शुभाम् ॥  
प्रवालालम्बितप्रोतामन्तर्दिव्य वितानकम् ।  
विन्यस्तपूर्णकलसां पीठसंविष्टसहिजाम् ॥  
पुरतः कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं समेखलम् ।  
यतः\* स्नात्वा शुद्धिर्भूत्वा परिधाय सुवाससी ॥  
देवान् पिष्टृन् समभ्यर्च्य ततो देवीगृहं व्रजेत् ।

\* तत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नामाष्टकेन संपूज्य गौरी गोभर्तृवत्तमान् ॥

नामाष्टकेन वक्ष्यमाणेन, गोभर्तृवत्तमान् हवध्वजवत्तमान् ।

तत्कालप्रभवैः पुष्पैः गन्धादलिकुलाकुलैः ।

कुङ्कुमेन समालभ्य कर्पूरागुग्गुचन्दनैः ॥

एवं सम्पूज्य विधिवत् सुधूपेनाधिवासयेत् ।

पार्वती ललिता गौरी गायत्री शङ्करौ शिवा ॥

उमा सती समुद्दिष्टं नामाष्टकमिदं सदा ।

लङ्कुकैः खण्डवेष्टैश्च गुणकैः सिंहकेशरैः ॥

सोमालङ्कैश्च क्षरसैः दधिभक्तैः सपूपकैः ।

घृतपक्वैर्वहुविधैः शुचिभिः परिकल्पयेत् ॥

दृष्टिप्राण प्रियैर्हृद्यैर्नैवेद्यैः पूजयेदुमां ।

सिंहकेशरैः, सिंहकेशरवदलितान्कतिभिः ।

धान्यकं जीरकं भव्यं कुङ्कुमं लवणं गुडम् ।

कुसुमं वेणुकाण्डं च हरिद्राञ्च पुरोन्यसेत् ॥

भव्यसुतकष्टं ।

नालिकेरसनारङ्गं बीजपूरञ्च दाडिमम् ।

कुष्माण्डं त्रपुसं वृत्तं दधित्थं पनसं तथा ॥

वृत्तं वृत्तवत् नातिपक्वमित्यर्थः ।

त्रपुसं ककटीफलं दधित्थं कपित्थं ।

कालोद्भवान्यथान्यानि फलानि पुरतीन्यसेत् ।

यन्मकोलूखल शिला सूर्पाणान्ततिभिः सह ॥

नेत्राञ्जनं शलाकाञ्च नखसाधनकारि च ।  
दर्पणं विमलं घण्टां भवान्यै विनिवेदयेत् ॥  
शङ्खतूर्यनिनादैश्च गीतमङ्गलनिस्वनैः ।  
भक्त्या शक्त्या च संपूज्य देवीं शङ्करवल्लभाम् ॥  
ततोऽस्तमये भानाः कुमार्यः करकौनवैः ।  
स्नानं कुर्युर्मुदायुक्ताः सोभाग्यभाग्यहृदये ॥

कुमार्य इति व्रतचारिलीनामुपलक्षणम् ।

यामे यामे गते स्नानं देवीपूजनमव च ।  
तैरेव नामभिर्हीमस्तिस्नानेन प्रशस्यते ॥  
पद्मासनस्थिता साध्वो तेनैवाद्र्द्रेण वाससा ।  
गौरीवक्त्रेक्षणपरा तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥  
काञ्चिद्वायन्ति संहृष्टाः काञ्चित् नृत्यन्ति हर्षिताः ।  
कथयन्ति कथाः काञ्चिद्वर्चकामार्थं संश्रयाः ।  
गीतं तालानुसंवद्धमनुव्रतमनाकुलम् ।  
नृत्यन्ति च पुरो देव्याः काञ्चिद्विन्दसितभ्रुवः ॥  
नृत्येन तुष्यति हरो गौरी गीतेन तुष्यति ।  
सद्भावेनाथ वा सर्वे गृणन्ति त्रिदिवौकसः ॥  
सुवासिनीभ्यस्ताम्बूलं कुङ्कुमं कुसुमानि च ।  
प्रदेयं जागरवतामन्येषामथ वारितम् ॥  
नटैर्विटैर्भटैः खेटैः प्रेरणैः प्रेक्षणीस्तत्रैः ।  
नखीभिः सह तां रात्रिं गीतनृत्यहृत्सै नयेत् ॥  
एवं प्रभातममये स्नात्वा संपूज्य पार्ष्वतीम् ।

शक्ता तुलां समारोहेदस्त्रालङ्कारभूषिताम् ॥  
तोलयेत् श्रितयात्मानं\* सितेन लवणेन च ।

श्रितया शर्करया ।

कुङ्कुमेनाथ वा शक्ता कर्पूरागुरुचन्दनैः ।  
पर्वतानामपीच्छन्ति दानं केचिच्च सुरयः ॥  
कुण्डमण्डपसम्भारमन्त्रैरत्रैवमेव तत् ।  
लवणेन सहात्मानं\* तोलयन्त्या गुडेन च ॥  
कयापि शक्तिपरया सौभाग्यमतुलीकृतम् ।  
एवं देवीं प्रणम्याथ क्षमाप्य गृहमाविशेत् ॥  
आमन्त्र्य द्विजदम्पत्यं वासोभिर्भूषणैस्तथा ।  
संपूज्य भोजयित्वा च दद्यात्तेभ्योऽपि दक्षिणां ॥  
यद्यदात्माभोष्टतमं शयनं यानमेव च ।  
वस्त्रमाभरणं गावः सर्वस्तेभ्यो निवेदयेत् ।  
हैमं पत्रं रत्नफलं मुक्ताचूर्णावचूर्णितम् ॥  
ताम्बूलं केचिदिच्छन्ति दीयमानं सखीजने ।  
पत्रस्थाने सुवर्णं पत्राणि, पूगफलस्थाने रत्नानि ।  
चूर्णस्थाने मुक्ताफलानि एवं विधं ताम्बूलं सखीजने देयम् ।  
अनन्तं मधुरप्रायं भोजयित्वा सुवासिनी ॥  
स्वयं भुञ्जीत सहिता ज्ञातिवन्धुजनेः स्वकैः ।  
यच्च देव्याः पुरीदत्तं नैवेद्यादि सुशोभनम् ॥  
प्रतिगेहं नयेत्सर्वं विभज्यान्त्रान्तमानसा ।

\* मृडेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दत्तवायनकं दिव्यं कृतकृत्यो भवेत्ततः ॥

वायनकं वायनमिति लोके \* ।

विधिर्भाद्रपदे शेषः सर्वं सौख्यं प्रदायकः ।

सप्त धान्यं विधिभ्यश्च स्पर्पण्यां पूजयेदुमां ॥

पूर्वकक्षस्थाने स्पर्पमिति शेषः ।

गोमूत्रं प्राशनं यस्मात्तस्माद्गोमूत्रसंज्ञिता ।

भाद्रमासे तृतीयायां विशेषः श्रूयतां मया ॥

पूर्वोक्तं सकलं कृत्वा प्रभाते यवसंस्तरे ।

स्थापयित्वा कुन्दपुष्पैः पूजयेत् सप्ततामुमाम् ॥

एतेन कारणेनोक्ता चतुर्थी कुन्दसंज्ञिता ।

पूर्वोक्तं सकलं तृतीयायां कृत्वा प्रभाते इति चतुर्थीदिवसे ।

सप्ततां विनायकसंहितामुमां पूजयेदित्यर्थः ।

उमारूपक्य कर्त्तव्यं सौधासनगतं† शुभम् ।

सौवर्ण्यं महाराज साक्षसूचकमण्डलम् ॥

विनायकस्य कर्त्तव्यो गजवक्त्रस्तुर्भुजः ।

तृतीयात्रयमेतत्ते कथितं सर्वकामदम् ॥

जयया मुनि कन्यानां यत्पुरा सप्तदाहृतम् ।

एवं वा कापि कुरुते नारी व्रतमिदं शुभम् ॥

सा रूपसौभाग्ययुता मृता स्वर्गे महीयते ।

न दुर्भगा कुले तस्याः काचिद्भवति भारत ॥

\* वायनकं वायनमिति पुरुकाकरे पाठः ।

† गोधासनमिति कश्चित् पाठः ।



न दुर्विनीतश्च सुतो न भृत्यो विघ्नकृत्वेत् ।  
 न दारिद्र्यं गृहे तस्मिन् न व्याधिरुपजायते ॥  
 यत्र सा रमते नारी धौतचामीकर प्रभा ।  
 अन्याश्च याचरिष्यन्ति ब्राह्मणानुमते व्रतम् ॥  
 संपूज्य वाचकं भक्त्या भूषणाच्छादनादिभिः ।  
 तास्ताःस्युः सुखसम्पन्ना अविपन्नमनोरथाः ॥  
 भविष्यन्ति कुलये च कुलज्येष्ठ नमीऽस्तु ते ।  
 माघे महार्हमणिमण्डितपादपीठां ॥  
 चैत्रे विचित्रकुसुमोत्करचर्चिताङ्गो \* ।  
 सूर्यप्रकृष्ट नवशय्यमयीं नभस्ये ।  
 संपूज्य शम्भुदयितां प्रभवन्ति नार्थः ।

इति भविष्योत्तरे चैत्रभाद्रमाघतृतीयाव्रतम् ।

—:—

कृष्ण उवाच ।

बहुनात्र किमुक्तेन किं वक्ष्ये चरमालया ।  
 वैशाखस्य सितामेकां तृतीयामक्षयां† शृणु ॥  
 तस्यां स्नानं जपो ह्योमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।  
 दानञ्च क्रियते किञ्चित् तत्सर्वं स्यादिहाक्षयम् ।  
 आदिः कृत युगस्येयं युगादिस्तेन कथ्यते ॥  
 सर्वपापप्रशमनी सर्व सौख्यप्रदायिनी ।

\* नृप इति पुस्तकालये पाठः ।

† भुञ्जीतधाचिन्तितस्य इतिना समृद्धिमिति पुस्तकालये पाठः ।

पुरा महोदये पार्थ वशिगासीत् सुनिर्धनः ।  
 प्रियंवदः सत्यवृत्तिर्देव ब्राह्मण पूजकः ॥  
 पुण्यास्थानैकचित्तोऽभूत् कुटुम्बव्याकुलोपि सन् ।  
 तेन श्रुता वाच्यमाना तृतीया रोहिणीयुता ॥  
 यदा स्यात् बुधसंयुक्ता तदा सा सुमहत्फला ।  
 तस्यां यद्गोयते किञ्चिदक्षयं स्यात्तदेव हि ॥  
 इति श्रुत्वा स गङ्गायां सन्तर्प्य पिबदेवताः ।  
 गृहमागत्य करकान् साक्षानुदकसंयुतान् ॥  
 अशुपूर्णान् वृहत्कुम्भान् जलेन विमलेन च ।  
 यवगोधूमचणकान् सक्तुदध्नीदनं तथा ॥  
 इक्षुक्षीरविकारीष सहिरण्यांश्च शक्तितः ।  
 शुचिः शुचेन मनसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ वणिक् ॥

अन्नोदकाभ्यां उदकेन अन्नेन च पूर्णान् कलशान् अशुजल  
 मध्ये पूर्णान् न तूद्धृतोदकेन ।

भार्य्या वार्य्यमाणोऽपि कुटुम्बासक्तिचित्तया ।  
 तावत्तस्यो स्थिते साच मत्वा सर्वं विनश्यद् ॥  
 धर्मासक्तमतिः पार्थ कालेन बहुना ततः ।  
 जगाम पञ्चत्वमसौ वासुदेवमनुत्सरन् ॥  
 ततः स चित्रियोजातः कुशावत्यां युधिष्ठिर ।  
 वभूव चाक्षया तस्य सप्तविधर्मसंयुता ॥  
 इयाज स महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।  
 सदा दौ गोहिरण्यादिदानान्यन्यान्यहर्निशम् ॥  
 बुभुजे कामतो भोगान् दीनान्यांस्तर्पयन्धनैः ।

तत्राप्यक्षयमेवास्त्वक्षयं याति न तन्नम् ।  
 अक्षापूर्वं तृतीयायां यदक्षं विभवं विना ॥  
 इत्येतत्ते समाख्यातं श्रूयतामत्र यो विधिः ।  
 तृतीयान्तां समासाद्य ज्ञात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥  
 एकभक्तं तदा कुर्यात् वासुदेवं प्रपूजयेत् ।  
 उदकुम्भान् सकनकान् साक्षान् सर्वरसैः सह ॥  
 यैश्चिकं सर्वमेवात्र शस्थं दाने प्रशश्यते ।  
 कृत्रोपानतप्रदानं वै गोभूक्षाच्चनवाससाम् ॥  
 यद्यदिष्टतमं चान्यत्तद्देयमविशङ्कया ।  
 एतत्ते सर्वमाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥  
 अनाख्येयं न मे किञ्चिदस्ति स्वस्थस्तु तेऽनघ ।  
 अस्यां तिष्ठोऽक्षयमुपैति हुतं न दत्तं  
 तेनाक्षयेति कथिता मुनिभिस्तृतीया ।  
 उद्दिश्य यत् सुरपितृन् क्रियते मनुष्यै  
 स्रक्ष्वाक्षवं भरतभारत सर्वमेव ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमक्षय तृतीयाव्रतम् । १८



मुनिष्टिर उवाच ।

केन धर्मैश्च नारीणां व्रतेन नियमेन च ।  
 सौभाग्यं जायतेऽतीव पुत्राश्च बहवः शुभाः ॥

धनधान्यं हिरण्यञ्च वस्त्रालङ्कारमेव च ।  
अवियोगश्च सततं भट्टं पुनैः सुहृत्जनैः ॥  
सम्यगाख्याहि मे कृष्ण दयातीव हि ते नयि ॥

कृष्ण उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।  
यच्चीर्त्वा सुभगा नारी ब्रह्मपत्या च जायते ॥  
धनधान्यहिरण्यादिदासीदासैः समन्विता ।  
लोके हितार्थं पार्वत्या उमामाहेश्वरव्रतम् ॥  
समाख्यातं पुरा पार्थ नाद्यापि प्रक्षितं भुवि ।  
मार्गशीर्षे सिते पक्षे तृतीयायां समाहिता ॥  
कृतोपवासा राजेन्द्र सर्वभोगविवर्जिता ।  
संवेष्ट्य स्नेतवस्त्रेण शिवं रक्तेन चाम्बिकाम् ॥  
पश्चाद्रूपं दहेन्नारी भक्तिभावेन भाविता ।  
भोजयेच्छिवभक्तांश्च ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥  
भक्तेभ्यो दक्षिणां दद्याद्भक्त्या श्राठं विना कृताम् ।  
कृतोपवासा संकल्पितोपवासा ।  
स्नात्वा संपूज्य क्लृप्तां हरकायाश्चवासिनीं ।  
गीतवाद्यादिकं कृत्वा क्षपयित्वा क्षितौ जगत् ॥  
ततः प्रभातसमये स्नानं चाकृषिमे जले ।  
धृत्वा शुक्लाम्बरनारी वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥  
नमोनमस्ते देवेश उमादेवार्द्धधारका ।  
महादेव नमस्तुभ्यं हरकायाश्चवासिनीम् ॥

इदि कृत्वा शिवं देवो जपेत् यावद्गृहं व्रजेत् ।  
 पूजयेद्देवमीशानं पुष्पैः कालोद्भवेस्ततः ॥  
 वामपार्श्वे स्वितां देवीं दक्षिणे तु महेश्वरम् ।  
 धूपं सगुग्गुलुं चाम्ने दहेत्स्थानपरायणा ॥  
 नैवेद्यं विविधं देयं घृतपक्कं स्वयन्निजतः ।  
 कारयेद्देवदेवन्तु तिलाग्नयेन सुसंस्कृतम् ॥  
 पञ्चगव्यं ततः प्राश्य हव्यं भुञ्जीत वाग्यता ।  
 एवं द्वादशमासांस्तु पूजयित्वा महेश्वरी ॥  
 उद्यापनं ततः कुर्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।  
 शिवं रीप्यमयं कुर्यादुमां हेममयीन्तथा ॥  
 आरुढो वृषभे \* गौरी सर्वालङ्कारभूषिता ।  
 चन्दनेन शिवं चर्च्य कुङ्कुमेन तु पार्वतीम् ॥  
 अर्चयेत् कुङ्कुमैः पद्मात् सुगन्धैः सुमनोहरैः ।  
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥  
 उमामाहेश्वरी देवी सर्वलोकपितामहो ।  
 व्रतेनानेन सुप्रीतो भवतां मम सर्वदा ॥  
 एवमुक्त्वा जितक्रोधा ब्राह्मणे वेदपारगे ।  
 व्रतं निवेदयेद्ब्रह्मवाचके वा गुणान्विते ॥  
 एवं कृत्वा व्रतं नारी महेशार्पितमानसा ।  
 प्रयाति परमं स्थानं यत्र देवी शिवप्रिया ॥  
 तत्रैव सा वसेत्तावद्यावदिन्द्रास्तुर्ह्य ।  
 अप्सरोभिः परिवृता किन्नरीभिस्तथैव च ॥

यदा मातृघटां याति जायते विमले कुले \* ।  
 नृप सौख्ये समाप्नोति पुत्र पौत्रसुतादिभिः ॥  
 मृता शिवपुरं याति शिवया सह मोदते ।  
 हैमोमुमां रजतपिण्डमयं महेशम्  
 रौप्यं सुरूपवृषभे समुपस्थितौ तो ।  
 संपूज्य रक्तसितवस्त्रयुगोपगूढौ  
 नारी भवत्यविर्वा सुतसौख्ययुक्ता ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमुमामाश्वेश्वर व्रतम् ।-

—:०:—

युधिष्ठिर उवाच ।

शुक्लपक्षे तृतीयासु बहवः समुदाहृताः ।  
 भ्रान्त्यर्थव्रतं ब्रूहि तृतीयोभयसंयुता ॥  
 हिताय व्रतशीलानां नारीणाञ्च विशेषतः ।  
 नाम प्राशनं नैवेद्यं मासि मासि पृथग्विधम् ॥

कृष्ण उवाच ।

ब्रह्मा विष्णु महेशादौर्ध्वोक्तं सुरसत्तमैः ।  
 अपूर्वसर्वतन्त्राणामानन्तर्यव्रतं शृणु ॥  
 मार्गशीर्षे महाराज व्रतमेतत्समारभेत् ।  
 नक्तं कुर्यात् द्वितीयायां तृतीयायामुपविता ॥

\* रूपवौषट् सन्ध्यां यज्ज पुत्रपतिव्रता ।

यत्र चाप्य समायुक्ता शिवया सहमोदते इति पुस्तकालये पाठः ।

उक्ता देवीं समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिभिः कृत्वा ।  
 शर्करापुत्रिकां दद्याद्यथाशक्ता च भक्तितः ॥  
 दधि सं प्राशयेद्वाचो स्वपेदेकाकिनी भुवि ।  
 प्रभाते विधिवद्विप्र मिथुनं भोजयेन्नृप ॥  
 अश्वमेधफलावाप्तिर्जायते नात्र संशयः ।  
 तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥  
 वजेत् कात्यायिनीं नाम नारिकेलं निवेदयेत् ।  
 क्षीरं प्राश्य स्वपेद्रात्रौ काम क्रोध विवर्जिता ॥  
 जीववेदिष्वहम्यत्यं गोमेधफलमाप्नुयात्\* ।  
 वीषमात्रे तृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥  
 गोरीं नाम्ना तु संपूज्य खण्डवर्त्तिं निवेदयेत्† ।  
 खण्डवर्त्तिः शर्करा निर्बिती वलिताकृतिर्भक्षः ॥  
 ततः कुशोदकं प्राश्य स्वपेद्रूमौ जितेन्द्रियः ।  
 प्रभाते रूपसम्पन्नं मिथुनं भोजयेत्ततः ॥  
 क्षमाप्य तं नमस्कृत्य बहुस्वर्णफलं लभेत् ।  
 पुनरेव तुलामाघे कृष्णपक्षे यतव्रता ॥  
 आर्यां नाम्ना संपूज्य स्वाद्यकञ्च निवेदयेत् ।  
 स्वाद्यकं स्वस्तिकादि ।  
 मधुं प्राप्य स्वपेद्रात्रौ सर्वभोग विवर्जिता ।  
 मिथुनं भोजयित्वा तु वाजपेयफलं लभेत् ॥  
 तथैव फाल्गुने मासि सोपवासा शुचिव्रता ।

\* पुष्पधूपादिभिः पुष्पकान्तरे पाठः ।

† खण्डकाञ्च निवेदयेदिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

भव्यां नाम्ना प्रपूज्याथ कासाङ्गं विनिवेदयेत् ।  
 अर्करां प्राशयित्वा तु स्वपेद्राक्षौ विमत्तरा ॥  
 प्रभाते मिथुनं भोज्य सौत्रामणिकफलं लभेत् ।  
 पुनः कृष्णद्वितीयायां फाल्गुनस्यैव भारत ॥  
 विशालाक्षीं समभ्यर्च्य पूरिकां विनिवेदयेत् ।  
 संप्राश्य तण्डुलजलं स्वपेद्राक्षौ मनस्विनी ॥  
 भोजयेन्मिथुनं प्रातरग्निष्टोमफलं लभेत् ।  
 चैत्रस्वादिद्वितीयायां सुचिःज्ञाता जितेन्द्रिया ।  
 श्रियं नाम्ना तु संपूज्य वटकान् विनिवेदयेत् ॥  
 बिम्बपत्रं ततः प्राश्य स्वपेत् ध्यानपरायणा ।  
 ततः प्रभाते विमले द्विजदाम्पत्यपूजनात् ॥  
 प्रणिपाताच्च तस्यैव राजसूयफलं लभेत् ॥  
 ततः कृष्ण द्वितीयायां चैत्रे सम्यगुपशिता ।  
 कालीं नाम्ना तु सम्पूज्य पिष्टं प्राश्य स्वपेन्निशि ॥  
 पूषकान् विनिवेद्याथ कुर्याद्दर्भकथां शुभाम् ।  
 भक्त्या संभोज्य मिथुनमतिरात्रफलं लभेत् ॥  
 एवं वैशाखमासन्तु सोपवासा जितेन्द्रिया ।  
 पूजयेच्चण्डिकां देवीं मधुकार्या निवेदयेत् ॥

मधुकार्या मधुकपूरचपूरिकाः ।

त्रीखण्डं निशि संप्राश्य स्वपेदेव्यपतोभुवि ।  
 भोजयित्वा च दम्पत्यं चान्द्रायणफलं लभेत् ॥  
 तथा कृष्ण तृतीयायां सोपवासा विमत्तरा ।



पूजयेत् कालरात्रिन्तु पुष्पधूपैर्मनोरमैः ॥  
 गुडादत्र यावत् दत्त्वा तिलान् प्राश्य स्वपेन्निशि ।  
 प्रभाते मिथुनं भोज्यमतिकृच्छ्रफलं लभेत् ॥  
 ज्यैष्ठे सिततृतीयायां सोपवासा यतव्रता ।  
 स्कन्दमातेति संपूज्य इन्द्रज्योति निवेदयेत् ॥  
 प्राशयेत्पञ्चगव्यञ्च देवीं ध्यात्वा स्वपेन्निशि ।  
 प्रभाते मिथुनं भोज्य कन्यादानफलं लभेत् ।  
 आषाढमासे संप्राप्ते तृतीयायां युधिष्ठिर ॥  
 नाम्ना यशोधरां देवीं पूजयेत् भक्तितत्परः ।  
 करभक्तञ्च नैवेद्यं गोमृङ्गाभिः पिवेन्निशि ॥

करभक्तं दधिमिश्रा सक्तवः ।

प्रभाते मिथुनं भोज्य भूमिदानफलं लभेत् ॥  
 तथा कृष्ण तृतीयायां कुष्माण्डो नाम पूजयेत् ।  
 सक्तून् खण्डाज्यसंयुक्तान् पुरतो विनिवेदयेत् ।  
 कुम्भोदकञ्च संप्राश्य स्वपेदेव्याः पुरःक्षितौ ॥  
 प्रभातेमिथुनं भोज्य गोप्रदानफलं लभेत् \* ।  
 आवणे सोपवासाथ चण्डघण्डां प्रपूजयेत् ॥  
 कुष्माण्दांस्तत्र नैवेद्यं पिवेत्पुष्पोदकं निशि ।

कुल्पाषाः अर्चस्त्रिद्वानि धान्यानि ।

प्रभाते भक्तितो विप्र मिथुनं भोजयेत् नृप ।  
 द्विजानां मविदुषां प्राशचाणफलं लभेत् ॥

\* पानदानं यत् लभेदिति प्रसक्तान्तरे पाठः ।

तद्वत् कृष्णद्वतीयायां रुद्राणीं नाम पूजयेत् ।

सिद्धपिण्डानि दिव्यानि नैवेद्यं सम्प्रदापयेत् ॥

सिद्धपिण्डानि पिण्डीकृताः सक्तवः ।

पिण्याकं प्रागयित्वा तु स्वपेद्रात्रौ विमलरा ॥

संपूज्य द्विजदाम्पत्यमिष्टापूर्त्तं फलं लभेत् ।

तथाभाद्रपदस्यादौ द्वतीयायासुपोषिता ॥

पुष्पैर्नानाविधैर्हव्यैः पूजयेत् कमलाभयां ।

कर्णावर्त्तन्ततोदेव्या नैवेद्यं पललाचितम् ॥

कर्णावर्त्तं वर्ष्णाकृतिभक्ष्यः पललन्तिलपिष्टम् ।

गन्धोदकं ततः प्राश्य स्वपेत् संहृष्टमानसा ॥

प्रभाते मिथुनं भोज्य ग्रामदानफलं लभेत् ।

तद्वत् कृष्णद्वतीयायां दुर्गादेवीं समर्चयेत् ॥

दद्यान्नन्दीफलं देव्या गुडोज्यपरिपूरितम् ।

नन्दीफलं नन्दीवृक्षफलम् ।

प्रागयित्वा च गोमूत्रं स्वपेत् कान्तेन चेतसा ।

प्रभाते मिथुनं भोज्य सदा सन्नफलं लभेत् ॥

मासिचाश्वयुजे भक्त्या नाम्ना नारायणीं यजेत् ।

सोपवासा खण्डखाद्यनैवेद्यं परिकल्पयेत् ॥

खण्डखाद्यं शर्करानिर्मितं खाद्यम् ।

सम्प्राश्य चन्दनं रत्नं नक्तं स्वध्यात्तदाग्रतः ॥

प्रभाते द्विजदाम्पत्यं भोजयित्वा पतिव्रता ।

निदाघे निर्जले मार्गे प्रपादानफलं लभेत् ।

तथा कृष्ण तृतीयायां स्वस्ति तावन्ना प्रपूजयेत् ॥  
 ग्राह्योदनं गुह्योपेतं नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।  
 कुसुम्भबीजतीयञ्च सम्प्राश्य प्रयतः स्वपेत् ॥  
 सन्ध्याय मिथुनं प्रातरग्निहोत्रफलप्राप्तये ।  
 कात्तिकस्य तृतीयायां स्वाहा नाम प्रपूजयेत् ॥  
 पायसं घृतखण्डाद्यं नैवेद्यमुपकल्पयेत् ।  
 स्वपेद्रात्रौ जितक्रोधा प्राश्य कुङ्कुमजं जलम् ।  
 प्रभाते मिथुनं भोज्यं प्रक्षिपत्य क्षमापयेत् ॥  
 अतीवदुर्गरे वर्षे गवाङ्गिकफलं लभेत् ।  
 तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासा उत्तमता ॥  
 विघ्नाय स्वगुरुं भक्त्या धर्मशास्त्रार्थकीर्तिदं ।  
 मण्डलञ्च ततो लिख्य नवनाभं वरप्रदं ॥  
 सौवर्चं कारवेदेवमुमया सहितं शिवम् ।  
 तेभ्योनेत्रे पु हातव्यं मौक्तिकं तिलमेव च \* ॥  
 प्रवासमोडबोद्ध्यात् कर्णधीरेव कुण्डले ।  
 उपवीतान् देवस्य देव्यां हारं समुज्ज्वलम् ॥  
 रत्नावरधरां देवीं सितवस्त्रं महेश्वरम् ।  
 चन्दनेन समावृज्य पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ॥  
 मण्डलं पूजयित्वा च होमं कुर्यात्ततो गुरुः ।  
 तथापराजिता-नाम्ना देवीं भक्त्या प्रपूजयेत् ॥  
 मण्डलञ्च सम्प्राश्य कुर्याद्रात्रौ च जागरम् ।  
 जववायुः स्वपीपेतं बीजावेष्टमनोहरम् ॥

\* मौक्तिकं बीजमेव चेति पुस्तकान्तरे ।

माङ्गल्यं गीत-निन्दैः प्रेक्ष्यैरतिशोभितम् ।  
 ताम्बूलाशनं सिन्दूरं पुष्पं कुङ्कुमदीपकैः ॥  
 सखीजनैः सुविधैश्च समन्तात् परिपूजितम् ।  
 उत्सवं कारयित्वेत्यं नयेद्रात्रिं विमलरा ॥  
 ततः प्रभाते विमले कृतकौतुकमङ्गला ।  
 कृत्वा तु नूननान्मूलीं कन्दुकादिसमन्विताम् ॥  
 मण्डले देवमुद्यत्य पर्यङ्गीपरि विन्यसेत् ।  
 वितानध्वजमालाभिः कुम्भदर्पणशोभना ॥  
 पुष्पमण्डयितां कृत्वा धूपगुग्गुलुवासिता ।  
 तस्याग्रे भोजयेद्भक्त्या मिथुनानि यथेच्छया ॥  
 प्रीणयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च पक्वान्मधुरै रसैः ।  
 ततोदत्त्वा कृतं हस्ते ताम्बूलं चन्दनं तथा ॥  
 इदमुच्चारयेन्नाम्ना देवस्य च पुरोगुरोः ॥  
 प्रीयतां मे उमाकान्तः पार्वत्या सहितस्तदा ।  
 उच्छिष्टं शोधयित्वा च ततो भोज्यसमन्वितां ॥  
 रक्तवर्णां सुशीलां च सुरूपां सुपयस्विनीं ।  
 शृङ्गाभ्यां दत्तकनकां राजतखुरसंयुताम् ॥  
 कांस्यदोहनकीपेतां रक्तवस्त्रां च गुण्ठिताम् ।  
 वस्त्राभरणशोभाढ्यां सितचन्दनचर्चिताम् ॥  
 पूजितां पुष्पमालाभिः देवस्य पुरतः स्थिताम् ।  
 पादुकीपानहस्तभक्ष्यभोजनसंयुताम् ॥  
 त्रिधा प्रक्षिप्त्वा तत्र गुरोः सध्वं निवेदयेत् ।  
 पुनश्चोदाहरेद्देवं गुरोरग्रे कृतव्रता ॥

उभामहेश्वरं यद्वदवियोगं सुरार्चितम् ।  
 अवियोगः स्वभर्ता मे तद्वदस्तु सुसम्पदा ॥  
 प्रणम्य शिरसा भूमौ क्षमस्वेति गुरुं वदेत् ।  
 एवं समाप्यते सम्यगानन्तर्यव्रतोत्तमम् ।  
 यः कुर्यात्पुरुषः स्तोत्रा तस्य पुण्यफलं शृणु ।  
 गन्धर्व्यचसिद्धानां विद्याधरमहोरगैः ॥  
 देवदैत्य, मुनीनां च कन्याभिः परिवारितः ।  
 कामगेन विमानेन क्रीडयित्वा यथेष्टितम् ॥  
 समुद्रतः कुलं भर्तुः पितृशामरपूजिता ।  
 ब्रह्मादिभिरनुक्रान्ता विष्णुलोकं सनातनम् ॥  
 प्रयाति पुरुषो वापि नात्र कार्या विचारणा ।  
 भुक्त्वा भोगांस्ततो दिव्यान् पुण्यशेषेण पार्थिव ॥  
 पार्थिवो जायते भूमौ शर्वभूमोपराजितः ॥  
 नारी वा महिषी राज्ञः सर्वभूमस्य जायते ।  
 तरेतर्पं यथा देवो भोगांश्च पतिना सह ॥  
 त्रैलोक्यपतिना भुङ्क्ते तथा स्वपतिना तु सा ।  
 हरिः शच्या हरिर्लक्ष्म्या समं पत्न्या यथा सुखम् ॥  
 भुङ्क्ते निरन्तरं तद्वत्तया सार्धं नरेश्वर ।  
 मुनिनाहन्वती यद्द सतां सत्त्वा हृदि स्थिता ॥  
 तद्वद्भनक्ति सौभाग्यं नैरन्तर्येण पाण्डव ।  
 येनैव पतिना सार्धं करोत्येतद्भ्रतोत्तमम् ॥  
 सप्तजन्मनि तेनैव न वियोगमवाप्नुयात् ।  
 एतत्ते सम्यगाख्यातमानन्तर्यव्रतं महत् ॥

भक्तीसि मे सखाचेति रहस्यं परमं मया ।  
 नाविनीताय दातव्यं नाभक्ताय कथञ्चन ॥  
 नास्तिके हेतुके पापे दाता भवति किल्बिषी ।  
 एषा विशेष विधिना सहसा तृतीया  
 यानोक्तरीत्यविधवाभिरुदाहृतोच्चैः ।  
 एतामुपोष्य विधिवत् प्रतिपन्नयोगा-  
 न्नैवान्तरं सुतसुहृत्सज्जनैरुपेति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमानन्तर्यतृतीयाव्रतम् ॥७॥



युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं मधुहृक्षस्यमर्चयन्ति वरस्त्रियः ।  
 गौरीं जगद्गुरोर्भार्यां भगवं स्तुह्ववीषि मे ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पुरा चीरोद्मथने मधुहृक्षो विनिर्गतः ।  
 स द्रुहरोपितो मर्त्यैर्मधुना मुनिकारणात् ॥  
 विषदर्शोपहाराय व्याधिसंघवधाय च ।  
 स्त्रीणां सौभाग्यदानाय यत्र पुष्पफलार्चितः ।  
 शोभितस्तवकैरम्यैः दृष्टोललितया वने ॥  
 तत्राश्रिता महादेवो पार्वती शङ्करप्रिया ।  
 विजयाजयागणेशेन संयुता पर्वतात्मजा ॥  
 तत्रस्था देवताभिः सा पूजिता कुसुमैः फलैः ।  
 भक्षैर्बहुभिधैराजन् मनसेषितकारणात् ॥

स्वयं लक्ष्म्या सरस्वत्या सावित्र्या गङ्गया तया ।  
 रोहिण्या रश्म्या राजन् चरन्वत्या सुशीलयाम् ॥  
 स्त्रीभिरेताभिरागत्य पूजिता मूलशङ्करौ ।  
 तासां प्रसन्ना वरदा ददावभिमतं फलम् ॥  
 फाल्गुनस्य सिते पक्षे तृतीयायामुपोषिता ।  
 स्नाता स्थिता ब्रह्मचर्यं ततोऽन्यस्मिन् दिने पुनः ॥  
 ब्रजेश्वरधुवनं गौरीं पूजयेत् यतमानसाः\* ।  
 मन्त्रेणानेन ध्यायन्ती पार्वतीप्रतिमां शुभाम् ॥  
 मृगाजिनामृतकुचां जटासुकुटशोभिताम् ।  
 गोधारथगतां देवीं रुद्रध्यानपरायणां ॥  
 पूजयेत् गन्ध कुसुमैर्दीपास्तकचन्दनैः ।  
 केसरैर्मधुरद्रवैः स्वर्णमाणिक्यसंयुतैः ॥  
 अम्बिका ऋषिका देवी मूषिका ललिता उमा ।  
 तपोवनरता गौरी सौभाग्यं मे प्रयच्छतु ॥  
 काली कासी सती देवी रुद्राणी पार्वती शिवा ।  
 अष्टाङ्गैः प्रणता भक्ता पतिपुत्रान् प्रयच्छतु\* ॥  
 सौभाग्यं मे प्रयच्छन्तु सुप्रसन्नाननाः सदा ।  
 अवैधव्यकुले जन्म ददातु प्रति जन्मनि ॥  
 अङ्ग प्रत्यङ्ग देशेषु प्रतिपञ्च स्थितामृता ।  
 सुखदृष्टिस्पर्श-रसं गौरी सौभाग्यं मृच्छतु ।  
 एव मुञ्चार्थं मन्त्रेण नारी ज्ञानवती सती ॥  
 पूजयेत् ब्राह्मणीनाञ्च भव्या मुख्याः सुवासिनी ।

कुसुमैर्जीरकैश्चैव खवणैर्गुहसर्पिणा ॥  
 अक्षैरागैः फलैश्चूर्णैः मनोज्ञैश्च सचन्दनैः ।  
 अक्षैः मक्षैः चुर्णपत्रैः, रागैः, पुष्पचन्दनैः  
 चम्पकादि पुष्पवासितैश्चन्दनैः ।  
 कुसुमैः कुङ्कुमैर्मग्नैः कालेयागुरुचन्दनैः ॥  
 कालेयं पीतचन्दनं चन्दनं, श्वेतचन्दनम् ।  
 सिन्दूरेणाभिरक्लेन वस्त्रैर्नानाविधैः शुभैः ॥  
 पवित्रकैः पीतवर्णैः पूषकैस्तिलतन्दुलैः ।  
 अशोकवर्त्तिगुणकैः घृतपूरैः मल्लद्वैः ॥  
 अशोकवर्त्तिर्भक्षविशेषः पूजयित्वा महाद्रुमः ।  
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वाद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥  
 एतत् व्रतं समाख्यातं कांक्षायान् पुरा नृप ।  
 याचरिष्यन्ति सर्व्वास्ता भविष्यन्ति निरामयाः ॥  
 अङ्गप्रत्यङ्गसुगन्धा लोके दृष्टिमनोहराः ।  
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये ततोऽरुद्रपुरं शुभम् ॥  
 यास्यन्ति हंसयानेन किङ्कीणीशब्दनादिना ।  
 तत्र गत्वा रमिष्यन्ति कल्पमेकं युधिष्ठिर ।  
 पुनरभ्यागता मर्त्ये सर्व्वसौख्यकभाजना ॥  
 नार्थ्योभवन्ति संपूज्या मधुवृक्षं सुगोभनम् ।  
 अर्घ्यं महार्घ्यमणिकुङ्कुमकैसरारुद्रं ॥  
 पर्य्यङ्गुलम् सुखरालिकुलोपगीतम् ।  
 दत्त्वा फलाक्षतयुतं मधुपादपस्य  
 गौरीव कामसदृशा भवतीह नारी ॥



इति भविष्योत्तरोक्तं भूकव्रतम् ।<sup>१११</sup>

—:—

युधिष्ठिर उवाच ।

मेघपालीव्रतं कृणु कदाचित् क्रियते नृभिः ।  
किं पुण्यं किमनुष्ठानं कीदृहस्त्री सृता तु सा ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

आश्वयुक् शुक्लपक्षे च तृतीयायां युधिष्ठिर ।  
मेघपाली प्रदातव्या भक्त्या स्त्रीभिर्नृभिस्तथा ॥  
अर्चेः विरुद्धैः गोधूमैः सप्तधान्यसमन्वितैः ।  
तिलतण्डुलमिश्रैश्च दातव्या धर्मलिप्सुभिः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशीं सा भवेद्वस्त्री मेघपाली जनार्दन ।  
लक्षणं कीदृशं तस्याः कोमलमिति मे वद ॥

श्रीकृष्ण उवाच ॥

ताम्बूलसदृशैः पञ्चैरक्तावस्त्री समञ्जरी ।  
वाटीषु या न मार्गेषु प्रेक्षिता पर्वतेषु वा ॥  
यत्र वा दृश्यते राजन् शुचौ देशे समुत्थिता ।  
मेघपाली समभ्यर्च्य फलैः पुष्पैस्तथाक्षतैः ॥  
खजूरेर्नालिकेरैश्च नारङ्गैर्दाडिमैस्तथा ।  
वीजपूरैः कपित्थैश्च सप्तधान्यैर्विरुढकैः ॥

त्रपुसीर्वाचीनकैस्तु पिण्डैस्तु तिलपिष्टजैः ।  
 त्रपुसम्बालकम् इर्वा, कर्कटी चीनकं प्रसिद्धं ॥  
 ततस्तैः प्रथमे पात्रे दूर्वादधि समन्वितम् ।  
 तिलतण्डुलमिश्रन्तु चन्दनेन सुगन्धिना ॥  
 सुगन्धैर्जातिपुष्पैश्च फलैर्कर्कशैश्चैरपि ।  
 कृत्वा चर्चनं प्रदातव्यं मन्त्रेणानेन भारत ॥  
 अनेन भद्रा इति जपेत् मन्त्रं वेदोक्तमादरात् ।  
 स्त्रीशूद्रैः पूजयेत्ताञ्च नमस्कारेण भारत ॥  
 इत्येवं पूजयित्वा तां मेघपालीं पुमांस्ततः ।  
 नारी वा पुरुषव्याघ्र प्राप्नोति परमां गतिं ॥  
 हन्ति पापान्यसङ्ख्यानानि\* प्रमादादन्यजान्यपि ।  
 अन्यजानि अपश्यजानि, अविक्रियजानि  
 पूजिता मेघपालीयं ददाति हृदयेप्सितम् ॥  
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्यैस्तस्यां सौभाग्यगर्विता ।  
 त्रिषु लोकमवाप्नोति पुनर्जाता कुलोत्तमे ॥  
 नारीमरोनरकभीरुतया ददाति  
 योऽर्घं फलात् शुभतनुर्ननु मेघपाल्यै ।  
 उन्मादकूटकपटानि कृतानि यानि  
 पापानि हन्ति सवितेव भवप्रदोषात् ॥  
 इति भविष्योत्तरोक्तमेघपालीय तृतीयाव्रतम् ॥

—:ॐ:—

युधिष्ठिर उवाच ॥

\* कृत्वा पापानिर्हन्ति ।

अहमन्यच्च पृच्छामि व्रतं द्वादशमासिकम् ।  
कलिताराधनं नाम कीदृक्मासक्रमेण तु ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पाण्डवयस्तेन यथा व्रतं\* पुरातनम् ।  
शङ्करस्य महादेव्याः सम्वादनं पुण्यवर्धनम् ॥  
कौलासशिखरे रम्ये बहुपुष्पफलाकुले ।  
तत्र देवी स्वभर्तारं जगद्भर्तारमब्रवीत् ॥

देव्युवाच ।

स्वामिन् लोकोपकाराय मम प्रीति विवृढये ।  
कथयस्व प्रयत्नेन तृतीयाव्रतमुत्तमम् ।  
भक्तास्त्रियो हि मान्देवं पूजयन्ति सदा भुवि ॥  
दुर्भगानिरपत्याश्च पुरुषा निर्धनास्तथा† ।  
आर्त्तिं तासां परिच्छेत्तुमतः पृच्छाम्यहं विभो ॥  
येन ताः सुखसंयोगरूपलावण्यसम्पदा ।  
पुत्रसौभाग्यवित्तीर्षैः प्रयुक्ताः सुरसत्तम ॥  
तन्मे कथय यत्नेन नूनं नारीसुखव्रतम् ।

ईश्वर उवाच ।

माघमासे सिते पक्षे तृतीयायां यतन्नता ।  
पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ च सुखं चैव समाहितः ॥  
उपवासश्च नियमं दन्तधावनपूर्वकम् ।

● कृतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† दुर्भगा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मध्याह्ने तु नदीं गत्वा तिलैरामलकैः शुभैः ॥  
 ज्वालोत्तीर्थं जलात् शुक्ले वाससी परिधाय च ।  
 सुगन्धैश्च सुपुष्पैश्च मनोज्ञैः कुङ्कुमादिभिः ॥  
 अर्चयेत् तथा देवीं त्वां भक्त्या भक्तिवत्सले ।  
 कर्पूराद्यैः सुगन्धैश्च नैवेद्यैः शर्करादिभिः ॥  
 यथा विभवसम्पन्नैर्गीतवाद्यैर्मनोरमैः ।  
 दृशानीनाम जल्पन्ती प्रतिच्छेत् घटिकाजलम् ॥  
 पात्रं ताम्रमयं शुभ्रजलाक्षतसमन्वितम् ।  
 सहिरण्यं द्विजस्याग्रे कुर्यात् वाञ्छलिभिस्तथा ॥  
 द्विजोभिषेकस्तेनैव कुर्यात्तस्यै समन्वकम् ।  
 जलेन दर्भपूतेन शिवध्यानं परं पठन् ॥  
 नारी च ध्यायमाना त्वां शुभाभिधानतत्परा ।  
 रागादीन् दूरतस्त्यक्ता प्रतीच्छेच्छिरसा जलम् ॥  
 ब्रह्मावर्त्ताय समायाते ब्रह्मयोनिमुद्भवे ।  
 भद्रेश्वरि महादेवि ललितेशङ्करप्रिये ॥  
 गङ्गाद्वाररते मातर्गङ्गाजलविशोधिते ।  
 सौभाग्यारोग्यपुत्रांश्च तथैवार्थाशनेप्सितान् ॥  
 प्रयच्छास्यै सुप्रसन्ना भवदेवि नमोनमः ॥

अभिषेकमन्त्रः ।

अभिषिक्ता ततो भक्त्या प्रीयमाणेन धेतसा ।  
 दत्त्वा शिरस्यै तत्तस्यै प्राशयेत् कुशोदकं ॥  
 आचम्य प्रयता भूत्वा भूषय्यां क्षपयेत् क्षपाम् ।  
 ईशानी ध्यायमाना च पात्तेसा दर्भं संस्तरे ॥

द्वितीयेऽङ्गि ततः स्नात्वा तथैवाभ्यर्च्य पार्वतीम् ॥  
 यथा शक्त्या द्विजाः पूज्या भीजयित्वा सुवासिनीम् ।  
 ततः कुटुम्बं शेषान्नं स्वयं भुञ्जीत वाग्यता ॥  
 एवं हि प्रथमे मासि ईशानीं नामपूजयेत् ।  
 द्वितीयं पार्वतीनाम तृतीये शङ्करप्रिया ॥  
 भवान्यथा चतुर्थे तु स्कन्दमाता तु पञ्चमे ।  
 दक्षस्य दुहिता षष्ठे मैनाको सप्तमे स्मृता ॥  
 अष्टमे ललिता नाम सती च नवमे तथा ।  
 दशमे मासि विख्याता देवी सोभाग्यदायिनी ।  
 उमात्वेकादशे मासि गौरीति द्वादशे स्मृता ॥  
 कुशोदकं पयः सर्पिर्गोमूत्रं गोमयं फलम् ।  
 निम्बपत्रं कदम्बं वा गवां शृङ्गोदकं दधि ॥  
 पञ्चगव्यं तथा शाकं प्राशनानि ह्यनुकृतात् ।  
 प्रतिमासमुपोष्यैव यथा शक्त्या तु दक्षिणाम् ॥  
 ददाति अन्नोपेता वाचके ब्राह्मणोत्तमे ।  
 कुसुममार्द्रलवणं जोरकं गुडमेव च ॥  
 सिन्दूरश्च हरिद्राश्च शूर्पस्थं देवमादिशेत् ।  
 मासि मासि भवेन्नृणो गकारो द्वादशाक्षरः ॥  
 ओङ्कारपूर्विकां देवीं नमस्कृतान्तयोजितां ।

ॐ गं ईशान्यै नमः गो पार्वत्यै नमः ।

ॐ गुं शङ्कर प्रियायै नम इत्यादि एभिस्तु पूजितैर्मन्त्रै  
 सुप्यति ब्राह्मणैः प्रिये ।

तुष्टात्वभोप्सितान् कामान् दास्यामि प्रीति पूर्वकान् ।  
 समाप्ते तु व्रते ह्यस्मिन् ब्राह्मणं वेदपारगम् ।  
 सहितं भार्ययाभ्यर्च्य गन्धधूपादिभिस्तथा ॥  
 द्विजं महेश्वरं विद्धि भार्या गौरीं तथैव च ।  
 इति दत्त्वा ब्राह्मणानाम्दपत्न्योः पूजयेत् प्रिये ॥  
 अन्नं सदक्षिणं देयं तथा शुक्ले च दाससी ॥  
 ब्राह्मण्यै रक्तवासांसि देयानि ममवक्ष्ये ।  
 एवं चीर्णं व्रतं सम्यक् यत्फलं लभते शृणु ॥  
 भुक्त्वा भोगान् समस्तांश्च व्रजेत् भूपतिना सह ।  
 शतवर्षसहस्राणां प्राप्य लोकान् परावरान् ॥  
 मोदते भर्तृसहिता यद्येन्द्रेण शची तथा ।  
 मानुषत्वं पुनः प्राप्य तेन भर्ता सहैव सा ॥  
 पुण्ये कुले श्रियायुक्ते निरजा स्वश्रुसत्कृता ।  
 सप्तजन्मानि यावच्च न वैधव्यमवाप्नुयात् ॥  
 पुत्रान् भोगान् तथा रूपं सौभाग्यारोग्यमेव च ।  
 एकपत्नीं तथार्भतुः प्राणैभ्यो ब्यधिकाभवेत् ॥  
 शृणुयादाश्च मानन्तु भक्ताय ललिताव्रतम् ॥  
 मया स्नेहेन कथितं सापि सौभाग्यमृच्छति ।  
 संपूज्यपूज्यपूज्यललिताङ्गयष्टिं  
 गन्धीदसंभृतघटां शिरसि क्षिपेद्या ।  
 सासभ्यमर्त्यललनासु ललामभूता  
 भूताधिपं पतिमवाप्य भुवं भुनक्ति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं ललिताव्रतम् ॥

—:०:—

भीष्म उवाच ।

सौभाग्यारोग्यफलदं विपक्षक्षपणं विभी ।  
भुक्ति मुक्ति प्रदं किञ्चित् व्रतं ब्रूहि महामुने ॥

पुलस्त्य उवाच ।

बहुमायाः पुरादेवः प्रोवाचासुरसूदनः ।  
कथासु संप्रवृत्तासु ललिताराधनं प्रति ॥  
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ।

ईश्वर उवाच ।

शृणुष्व अवहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत् ।  
नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम् ॥  
नभस्वे वाय वैशाखे मार्गशीर्षेऽथवा पुनः ।  
शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नातः सन् गौरसर्षपैः ॥  
गीरीचनाथ गोमूत्रं सुस्तागोःशुक्लतं दधि ।  
चन्दनेन च संमिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥  
सौभाग्यारोग्यं कथञ्चात्मादा च ललिताप्रियम् ।  
प्रतिपक्ष तृतीयासु पुमान् वाथ सुवासिनी ॥  
धारयेद्भक्तवस्त्राणि कुसुमानि सितानि च ।

मत्स्य पुराणे ।

पुष्पस्य रक्त वस्त्र धारणं सुकृतम् ।  
प्रतिपक्ष तृतीयायां पुमान् वै पीतवाससौ ॥

त्यनेन वस्तु पुरुषस्य रक्त  
वस्त्र धारण मुक्तमतस्तयोः

पुरुषे विकल्पः ।

विधवा शूद्रा वसननेकमेव हि धारयेत् ।  
कुमारी सूक्ष्मसूत्रे च वाससी परिधाय वै ॥  
देव्यर्चा पञ्चगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् ।  
स्नापयेन्मधुना तच्चत् पुष्प-गन्धोदकेन\* तु ॥  
पूजयेत् शूद्रवस्त्रैस्तु फले नानाविधै रपि ।  
धान्यकाजालवणगुडक्षीर घनान्वितैः ।  
शूद्राद्यतैस्तिलै रर्चा ललितायै सदार्चयेत् ॥  
धान्यकं कुस्तुबुधं । अजा जीरकम् । अर्चा प्रतिमा ।  
आपादादर्चनं कुर्यात् प्रतिपच्चं समाधिना ।  
वरदायै नमः पादौ शिवायै गुल्फये नमः ॥  
अशोकायै नमोजङ्घे भवान्धै जानुनी तथा ।  
गुह्यं मङ्गलकारिण्यै वामदेव्यै तथा कटौम् ॥  
पद्मोदरायै जठर सुरः कामत्रिये नमः ।  
करो सोभाग्यं दायिन्यै बाह्व शशिसुखाप्रिये ॥  
मुखं दर्पणवासिन्यै पार्वत्यै नु स्मितं तथा ।  
गौर्यै नमस्तथानासां सुनेत्रायै च लोचने ॥  
तुष्ट्यै ललाटफलकं कात्यायन्यै शिरस्तथा ।  
नमो गौर्यै नमस्तुष्ट्यै नमः काव्यै नमः त्रिये ॥



रत्नापै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः ।

इति सर्वोङ्गपूजामन्त्रः ।

एवं संपूज्य विधिवदयतः पद्ममालिखेत् ।  
 पञ्चैर्द्वादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सकर्षिकम् ॥  
 पूर्व्वेण विन्यसेत् गौरीमपर्णाञ्च ततः परम् ।  
 भवानीं दक्षिणे तद्दुद्राणीञ्च ततः परम् ॥  
 विन्यसेत्पत्तिमै सौम्यं ततो मदन वासिनीं ।  
 वायव्ये पाटलासुग्रा सुत्तरेण ततोऽह्यमाम् ॥  
 लङ्गीं स्नाह्वा स्वधान्तुष्टिं मङ्गलां कुमुदां सतीं ।  
 रुद्राणीं मध्यतः स्थाप्य ललितां कर्षिकोपरि ॥  
 अतर्ह्ण चतुष्कोणे गोर्थाद्यष्टदिशो लिखेत् ।  
 वह्निर्दलाष्टके उमामेमेकमेक शोलिखेत् ॥  
 कुसुमैरक्षतैः शुभ्रैः नमस्कारेण विन्यसेत् ।  
 गीतमङ्गलघोषांश्च कारयित्वा सुवासिनीं ॥  
 पूजयेद्रक्तवासीभिरक्तमाख्यानुलेपनैः ।  
 सिन्दूरमालिकां त्रेष्ठं वासः शिरसि दापयेत् ।  
 सिन्दूरं कुङ्कुमं स्नान मिष्टं देव्याः सदा यतः ॥  
 नभस्यै पूजयेत् गौरीमुत्पलैरक्षतैः सदा ।  
 बभ्रुजीवै राश्वयुजे कार्ष्णिके शतपत्रकैः ॥  
 जातिपुष्पैर्मार्गशोर्षे पुष्पैः पीतैः कुरुण्टकैः ।  
 माघे तु पूजयेद्देवीं कुन्दपुष्पैः सुभक्तितः ॥  
 सिन्धुवारिण जात्यावा फाल्गुने पूजयेदुमां ।  
 चैत्रे तु मालिकाशकैः वैशाखे गन्धपाठलैः ॥

सिन्दुवाराणि गुण्डिमल्लिका मुद्गवकः ।  
 ज्यैष्ठे कमलमन्दारैरावाटे च जवार्ष्णम् ॥  
 कदम्बैरवमालत्या श्रावणे पूजयेदुमाम् ।  
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशीदकम् ॥  
 विस्वपत्रार्ककुसुमं यवगोमृङ्गवारि च ।  
 तिलोदकं पञ्चगव्यं प्राशयेत् क्षमशस्तदा ॥  
 एतद्वाद्रपदाद्यन्नप्राशनं समुदाहृतम् ।  
 प्रतिपक्षं तृतीयायां कर्त्तव्यञ्चारुलोचने ॥  
 ब्राह्मणं ब्राह्मणीश्चैव शिवं गौरीं प्रकल्पयेत् ।  
 भोजयित्वा च येन तदा वस्त्रमाभ्यामुलेपनैः ॥  
 पुंसः पीताम्बरे दद्यात् स्त्रियः कौशं भवाससी ।  
 निष्यावाजालिलवणमिक्षुदण्डगुडान्वितम् ॥  
 स्त्रियैर्दद्यात् फलं पुंसे सुवर्णोत्पलकं तथा ।  
 यथा न देवि देवेशस्त्वा परित्यज्य गच्छति ॥  
 तथा मां संपरित्यज्य पतिर्मान्यन्न गच्छतु ।  
 कुसुदा विमला नन्दा भवानौ वसुधा शिवा ॥  
 ललिता कमला गौरी सती रत्नाथ पार्वती ।  
 नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥  
 व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।  
 मिथुनानि चतुर्विंशत्तद्वैवाद्य शक्तिः ॥  
 अष्टावष्टौ च मासान्ते चातुर्मास्येऽथवा च येत् ।  
 तद्योपदेष्टारमपि पूजयेच्च सतो गुरुं ॥  
 न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्वास्तताफलाः क्रियाः ।

उक्तामन्ततृतीयैवा सुतानन्दफलप्रदा ॥  
 सर्वपापहरा देवी सौभाग्यारोग्यवर्धनी ।  
 न चेनां विस्रग्नाठेन कदाचिदपि कष्टयेत् ॥  
 नरो वा यदि वा नारी यतः ग्राठात् पतत्त्वधः ।  
 गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारीवाद्य रोगिणी ॥  
 यदा शुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयम् \* ।  
 इमामन्तफलदां या तृतीयां समाचरेत् ॥  
 कल्पकोटिशतं सेयं गौरीलोके मञ्जीयते ।  
 विस्रह्नीनापि कुर्वीत वर्षत्रयमुपोष्यैः ॥  
 पुण्यमन्त्रविधानेन सापि तत् फलमश्नुते ।  
 इति पठति शृणोति वा य इत्थं  
 गिरितनयाव्रतमण्डले लोकसंस्थः ।  
 मतिमपि च ददाति सोऽपि देवी  
 ममरवधूजन किञ्चरैश्च पूज्यः ॥

† इति पद्मपुराणोक्तमन्ततृतीयाव्रतम् ।

—:ॐ:—

युधिष्ठिर उवाच ।

स्त्रीणां सम्यद्यते येन मर्त्यलोके यद्देहमम् ।

\* क्रियतेऽयमेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† मविष्णोत्तरोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सर्वोपकारसंयुक्तं सुखं सौभाग्यं वृद्धिमत् ॥  
संपत्तीरहितं कान्तं महिमानमनुत्तमम् ।  
एतदाद्यच्च मे कृष्ण प्रसादात् सुमुखो भव ॥

कृष्ण उवाच ।

कैलाशशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ।  
शङ्करः पार्वतीं प्राह किं त्वया सद्भूतं कृतम् ॥  
येन सौभाग्यमन्यन्तं प्रियासि वरवर्णिणी ।

देव्युवाच ।

सुराहं देव तिष्ठामि कुमारी पितुरन्तिके ।  
तच्च पृष्ट्वा मया नाद्य जननीं सुखमास्थिता ॥  
कथयस्वाम्य मे किञ्चित् व्रतं सौभाग्यवर्धनम् ।  
एवमुक्त्वा मया देवी जननीं मामथाब्रवीत् ॥  
भद्रे कुरुष्व यत्नेन रत्नाव्रतमनुत्तमम् ।  
मनोऽभिलषितं कामं येन प्राप्नोषि शङ्कर ।  
ज्यैष्ठ्यशुक्लतृतीयायां ज्ञाता नियमतत्परा ।  
क्षुर पार्श्वेषु पञ्चाम्नीन् ज्वालमालान् ज्वालादुतीन् ॥  
गार्हपत्यं दक्षिणाम्निं सभ्यकाङ्क्षवनीयकम् ।  
पञ्चमं भास्करं तेजद्वयेते पञ्च वङ्गयः ॥  
इत्येषां मध्यमा भूत्वा तिष्ठ पूर्वामुखी भवत् ।  
चतुर्मुखं ध्यायमानं पद्मजोपरिसंस्थितम् ॥  
क्षगाजिनहृत्कुचां जटावल्ललधारिणीं ।  
सर्वाभरणसम्पन्नां देवीमभिमुखं क्षुर ॥

महाकाली महालक्ष्मीर्ब्रह्माकाया महामनाः ।  
 महामाया महादेवी महामहिषनाशिनी ॥  
 सरस्वती वतरन्ती सैव प्रोक्ता महासती ।  
 तदास्यप्रेक्ष्यपरा भवतो भावभाषिता ।  
 होमं कुर्युर्ब्रह्मात्मनो ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम् ॥  
 देव्याः पूजा च कर्त्तव्या पुष्पधूपादिना ततः ।  
 बहुप्रकारं नैवेद्यमनिन्यं दृतपाचितम् ॥  
 दापयेदपतो देव्याः सौभाग्याष्टकमेव च ।  
 कुसुम्बरीं जीरकञ्च कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा ॥  
 निष्पावाः पञ्चमी पुत्रि सवर्णं शर्करा गुडम् ।  
 पुष्पमण्डयिका कार्या गन्धधूपादिवासिता ॥  
 पद्मासनेतिसन्तिष्ठेद्यावत् परिणतो रविः ।  
 ततः प्रणम्य चद्राणीं मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥  
 वेदेषु सर्वशास्त्रेषु दिवि भूमौ रसादले ।  
 दृष्टः श्रुतश्च बहुशो न शक्त्या रक्षितः शिवः ॥  
 त्वं शक्तिस्त्वं स्वधा स्वाहा त्वं सावित्री सरस्वती ।  
 पतिं देहि गृहं देहि सुतान् देहि नमोऽस्तु ते ॥  
 एवं क्षमाप्य तां देवीं प्रणिपत्य पुनः पुनः ।  
 देहि शक्त्या गृहं रम्यं विचित्रं बहुभूमिकम् ॥  
 छाद्य कङ्कारकेदारप्रतिलीभिरलङ्कितम् ।  
 कुङ्कुमं स्तम्भगवाक्षाढं मणिमण्डिततीरणम् ॥  
 पद्मराग महानीलमणि, वैदूर्य, शोभितम् ।  
 गृहधानादिधानेन ब्राह्मणाय यमस्त्रिवे ॥

सपत्नीकाय संपूज्य सर्वापस्करसंयुतम् ।  
प्रयच्छ प्रचता भूत्वा मनोवाञ्छितदायकम् ॥  
सुवासिनीभ्यस्तद्देयं नैवेद्यं सूर्पसंस्मितम् ।  
निर्व्व्यत्य विधिमानेन ततः पश्चात् चमापयेत् ॥  
दम्पत्यानि च संपूज्य सम्पत्त्या मधुरैः रसैः ।

देव्यवाच ।

इत्युक्तया मया चीर्णं देव रश्माव्रतं पुरा ।  
व्रतान्ते देवदत्तस्य दत्तं गृहहवरं मया ।  
लोपासुद्रा सभर्तृकाचास्मिन् वेश्मनि पूजिता \* ।  
व्रतेन तेन देवेश भर्ता लब्धोऽस्मि शङ्कर ॥  
अर्घकायेऽस्मिता तेऽहं सौभाग्यबलगन्विता ।  
एवमेतन्मयाख्यातं यन्मात्रा कथितं मम ॥  
नीलकण्ठ नमस्तुभ्यं ममार्तिहर शङ्कर ।

श्रीकृष्णउवाच ॥

पूर्वमेव मया चीर्णं याचरिष्यन्ति योषितः ।  
पुरुषास्त्वथ कौन्तेय ख्यातं रश्माव्रतं भुवि ॥  
भार्या पुत्र गृहं भोगान् कुलवृद्धिमवाप्नुयुः ।  
स्त्रीणां चारुलसौभाग्यं गार्हस्थ्यं सार्व्वकामिकम् ॥  
बाल मध्यस्थ वृद्धानां रूप लावण्यवृंहणम् ॥  
अनेन व्रतधर्मेण परलोके युधिष्ठिर ।  
काम-यान विमानेन वाञ्छितार्थप्रदेन तु ॥

\* पूजिता च वरारोहा लोपासुद्रा इति पुलकान्तरे वाङ् ।

रुद्रलोके महाभोगान् भुक्त्वा पाण्डुवनन्दन ।  
 मर्त्यलोके शुभे देये धन धान्य समाकुले ॥  
 हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये आर्यावर्त्त मनीहरे ।  
 कुले च धर्मशीलानां पार्थिवानाञ्च पाण्डव ॥  
 उत्पत्स्यते न सन्देहो रूपसौभाग्यसंयुतः ।  
 नारीवैतथं महाभागा प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥  
 व्रतस्यास्य प्रभावेन शिवधर्मपरो भवेत् ।  
 भुक्त्वा भोगान् सुविपुलान् रुद्रैकगतमानसः ॥  
 मृतोऽत्र कर्मनिर्मुक्ती रुद्रस्यानुचरो भवेत् ।  
 भद्रं भवेद्भवभयापहरं नृलोके  
 गौर्या स्वमातृभवन स्थितया च चीर्णं ।  
 या स्त्री व्रतं भुवि करोति रता स्वधर्मे  
 ब्रह्मेश केशव समं पतिमालभेत् सा ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं पञ्चाग्निसाधनरम्भाव्रतम् । १२

—:—

कृष्ण उवाच ।

रम्भाष्टतीयां वक्ष्यामि सर्व्वपापप्रणाशनीम् ।  
 सुख सौभाग्य फलदं सर्व्वमयनिवारिणी ॥  
 सर्व्वदुःखहरां पुण्यां पुत्रपौत्रप्रदां तथा ॥  
 सपत्नीदर्पदलनां रूपैश्वर्य्यकरिणीं शुभाम् ॥  
 शङ्करेण पुरास्थाता पार्व्वत्याः प्रियकाम्यया ।  
 तामिसां नृणु भूपास भूतानां परमं हितम् ॥

उपवासस्य नियमं गृह्णीयात् भक्तिभाविता ।  
 देवी सम्बत्सरं यावत् तृतीयायामुपोषिता ॥  
 प्रतिमासं करिष्यामि पारणश्चापरेऽहनि ।  
 तद्विघ्नेन मे यातु समाप्तिं व्रतमुत्तमम् ।  
 शरच्च त्वां प्रपन्नास्मि दौर्भाग्यादुद्धरस्व माम् ॥  
 एवं सङ्कल्प्य विधिवत् कौन्तेय कृतनिश्चया ।  
 भक्त्या नारी ध्यानपरा ज्ञानं कृत्वा जितेन्द्रिया ॥  
 नद्यां तङ्गागे वाघ्यां वा गृहे वा नियतेन्द्रिया ।  
 पूजयेत्पार्वतीं नाम्ना रात्रौ प्राश्य कुशोदकम् ॥  
 प्रभाते भोजयेद्द्विप्रान् शिवभक्तान् विशेषतः ।  
 सहिरण्यञ्च लवणं दत्त्वा तेषां तु दक्षिणाम् ।  
 गौरीण्याञ्च यथा शक्त्या भोजयेत् प्रयता सती ॥

गौरीण्याः सुवासिनीः ।

अनेन विधिना राजन् यः कुर्यात् पार्वतीव्रतम् ।  
 सा कुलानां शतं सायन्तारयेन्नात्र संशयः ॥  
 इह लोके सुखं भुङ्क्ता शिवलोके महीयते ।  
 पौषे मासे तृतीयायां गिरिजां नाम पूजयेत् ॥  
 गोमूत्रं प्राशयेद्वाचो प्रभाते भोजयेद्द्विजान् ।  
 हिरण्यं जीरकञ्चैव स्वशक्त्या दापयेत्ततः ॥  
 शक्रलोके वसेत् कल्पं ततः शिवपुरं व्रजेत् ।  
 माघमासे तृतीयायां सुदेवीं नाम पूजयेत् ॥  
 गोमूत्रं प्राशयेद्वाचो स्वपेद्वाचो विमलरा ।



हिरण्यं कुशमन्तु दिवा दद्यात् द्विजातये ॥  
 विष्णुलोके चिरं स्थित्वा प्राप्नोति शिवमन्दिरम् ।  
 गौरौतिफालगुणे नाम गोक्षीरं प्राशयेन्निशि ॥  
 प्रभाते भोजयेद्दिवा यथाशक्त्यं सुवासिनीम् ।  
 कुस्तुम्बुरीः सकनकाक्षेभ्यो दत्त्वा विसर्जयेत् ॥  
 वाजपेयातिरात्राभ्यां फलं प्राप्ता दिवं व्रजेत् ।  
 चैत्रे राजन् विशालाक्षीं पूजयेद्भक्तितत्परा ॥  
 दधि प्राश्य स्नपेत् प्रातर्दद्यात् हेमसकुटुम्बम् ।  
 शुभसोभाग्यसम्पन्ना मृता शिवपुरं व्रजेत् ॥  
 वैशाखस्य तृतीयायां श्रीमुखीं नाम पूजयेत् ।  
 घृतं प्राशयेद्द्राक्षी पुनर्दद्यात् द्विजातये ।  
 कनकं शर्कराक्षैव पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥  
 सर्वान् कामानवाप्नोति मृता शिवपुरं व्रजेत् ।  
 ज्येष्ठे नारायणीं नाम पूजयेत् पुष्पदीपकैः ॥  
 प्राशयेत्क्षवणं रात्रौ ततश्चैका निशि स्नपेत् ।  
 शिवभक्तान् द्विजान् प्रातर्भोजयित्वा यथेष्टितान् ।  
 स्ववासिनीर्यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैश्च भोजयेत् ॥  
 ताम्बूलहवनं दद्यात् प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।  
 घृतं प्राशयेद्द्राक्षी पुनर्दद्यात् द्विजातये ।  
 कनकं शर्कराक्षैव पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥  
 सर्वान् कामानवाप्नोति मृता शिवपुरं व्रजेत् ।  
 मार्गशीर्षे शुभे मासि तृतीयायां नराधिप ।  
 शुक्लायां प्रातरुत्थाय दत्तधावनपूर्वकम् ॥

अन्तकाले सुखं याति यत्र देवो महेश्वरः ॥  
 आषाढे माधवीं नाम प्राशयित्वा तिलोदकं ।  
 प्रभाते भोजयेद्विप्रान् हेमयुक्तं गुडं ददेत् ॥  
 सर्वसम्पत्सुखं भुक्त्वा देव्याद्यानुचरौ भवेत् ।  
 आषाढे तु त्रिंशं पूज्य पिवेन्नोष्ट्रजञ्जलम् ।  
 प्रभाते ब्राह्मणं भोज्य दद्याद्देम तिलैः सह ॥  
 भोगान् भुक्त्वा महीपृष्ठे गोलोकमधिगच्छति ।  
 तथा भाद्रपदे मासि सुभद्रां नाम पूजयेत् ॥  
 विश्वपत्तरसं प्राप्य स्वपेक्षु ब्रह्मचारिणी ।  
 प्रभाते विप्रमुखाय दद्याद्देम फलैः सह ॥  
 सर्वलोकेश्वरौ भूत्वा भुक्त्वा भोगाननेकधा ॥  
 प्राप्नोति ब्रह्मसदनं व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥  
 आश्विनस्य तृतीयायां पूजयित्वा शिवप्रियां ।  
 प्राशयेत्तण्डुलजलं प्रातर्विप्रांश्च भोजयेत् ॥  
 दक्षिणाचारं निर्दिष्टा चन्दनचु. सकाञ्चनम् ।  
 सर्वयज्ञफलं प्राप्य गौरीलोके महीयते ॥  
 पद्मोद्भवां कार्तिके च पञ्चगव्यं पिवेन्नृशि ।  
 वादिचैर्जागरं कृत्वा प्रभाते भोजयेत् द्विजान् ॥  
 सपत्नीकान् सुभाचारान् मातृवस्तैर्विभूषणैः ।  
 भूषयेन्नरतश्चेष्ट गौरिणीर्भोजयेत्तथा ॥  
 उमामाहेश्वरं हैमं समाप्ते कारयेत् शुभम् ।  
 उमामाहेश्वरं रूपं विष्णुधर्मोत्तरोदितम् ॥  
 वामार्धे पार्वती कार्या शिवः कार्यश्चतुर्भुजः ।

अक्षमालां त्रिशूलञ्च दर्पणञ्च करे दधत् ॥  
 एकवक्त्रस्त्रिनेत्रञ्च वामार्धदयितातनुः ।  
 यथा विभवसारेण वितानं पञ्चवर्णकम् ॥  
 अथाचात्र विनिर्दिष्टा सर्वोपस्कारसंयुता ।  
 सवत्सां शीलसम्यक्तां गाञ्च दद्यात् पयस्विनीं ॥  
 आसनञ्च मृदुं दद्यात् श्वेतच्छत्रं कमण्डलुम् ।  
 चादुकीपानह्रीं दिव्ये वस्त्रयुग्मञ्च पाण्डुरम् ॥  
 पीतयज्ञोपवीतञ्च पट्टसूत्रसमुद्भवम् ।  
 शङ्खशुक्तिसमोपेतं दध्यं च समुज्ज्वलम् ॥  
 रत्नं सकम्बुकं देयं स्त्रियाञ्च परिधानकम् ।  
 उमामाहेश्वरं स्थाप्य आसने ताम्रजे नृप ॥  
 यज्ञां विरचयेद्भक्त्या ध्यायमाना महेश्वरम् ।  
 नानादिव्यैः सुगन्धैश्च पुष्पैः पत्रैः फलैस्तथा ॥  
 घृतपक्वैश्च नैवेद्यैर्दीपमालाविभूषितैः ।  
 कूष्माण्डैर्नालिकेरैश्च दाडिमैर्वर्जिपूरकैः ॥  
 जीरकैर्लवणैश्चैव कुसुमैः कुङ्कुमैस्तथा ।  
 रसपात्रैः सुगन्धैश्च गीतवाद्यैरनेकधा ॥  
 पूजयेद्देवदेवेशं सपत्नीकं चमापयेत् ।  
 ततो द्विजं समाह्वय वेदवेदाङ्गपारगम् ॥  
 वेदध्वनिसमायुक्तमुपवेश्य वरानने ।  
 सपत्नीकं नृपश्चैव दिव्यचन्दनचर्चितम् ॥  
 परिधापयित्वा लङ्घ्य सर्वं तस्मै निवेदयेत् ।

एवं कृते फलं यस्मात्तत्र यत्नं मयेरितुम् ॥  
 सर्वोक्तफलसंयुक्ता सर्वदेवैः सुपूजिता ।  
 जाता जाता महाकल्मे सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥  
 तदन्ते शिवसाबोध्यं नारी प्राप्नोत्यसंशयम् ।  
 पुत्रो वा कृपयेत् शिवभक्तियुतः सुव्रतः ॥  
 सोऽपि तत्फलमाप्नोति नान्यथा शिवभाषितम् ।  
 लोभायार्थं पुरा चोक्तं रक्षया राजसत्तमः ॥  
 तेन रक्षातृतीयेन परं लोभायदायिनी ।  
 योऽहं स एव भूतेष्वो गौरी सै वन संश्रयः ।  
 इतिमत्वा महाभाग शरणं ब्रज पार्वतीम् ॥  
 यथा हिमाद्रि दुहितुर्दयिता तृतीया  
 रक्षाभिधानमभवत् भुवि मत्कृतेति ।  
 संप्राप्त्यैव चित्तमामनुतामुपोष्य  
 प्राप्नोति वाञ्छितफलान्यवला वङ्गनि ॥

इति भविष्योत्तरोत्तरं नाम व्रतम् ।\*

—♦♦♦♦—  
युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् हरिकालीति का देवी प्रोच्यते भुवि ।  
 पार्श्वधाम्ने स्थिता कस्मात् पूज्यते स्त्रीजनेन सा ।  
 पूजिता किं ददातीह सर्वं मे ब्रूहि केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पार्थ पौराणिकीं दिव्यां मत्तः शृणु कथामिमाम् ।

आसीदक्षस्य दुहिता काली नाम सुकन्यका ॥  
 वर्णेनापि च सा कृष्णा नवनीलोत्पलप्रभा ।  
 चरम्बकाय च सा दत्ता महादेवाय शूलिने ॥  
 विवाहिता विधानेन शङ्खतूर्यनिनादिता ।  
 यज्ञयात्रां गतैर्हवैः ब्राह्मणानाञ्च निखनैः ॥  
 निर्व्वर्त्तिते विवाहे तु कन्यासार्धं त्रिलोचनः ।  
 क्रीडते विविधैः कामैर्मनसः प्रीतिवर्धनैः ॥  
 अथ देवसमाजे तु कदाचित् वृषभध्वजः ।  
 आस्थानमण्डपे रम्ये आस्ते विष्णुसदायवान् ॥  
 तत्रस्थानाङ्गयामास नर्मणा त्रिपुरान्तकः ।  
 काली, नीलोत्पलश्यामां गणमाद्यगणान्विताम् ॥  
 एह्ये हि त्वं मतिः काली भिन्नकृष्णाञ्जनप्रभे ।  
 कालमप्यतिसौन्दर्यात्तत्त्वरूपं मम प्रियं ॥  
 इत्येवमुक्ता सा देवी व्रीडिता क्रोधमानसा \* ।  
 निश्वासीच्छासताम्नाच्ची वाष्पगद्गदया गिरा ॥  
 करोद सस्वनं वाला प्रोवाच स्फुरिताधरा ।  
 किं देव नाम्ना या गोरी सा गोरीत्यभिधीयते ॥  
 यस्मात्समोपमा दत्ता भिन्नकृष्णाञ्जनं विभो ।  
 समाजे देवसिद्धानां वासुदेवस्य सन्निधौ ॥  
 तस्माद्देहमिमं कृष्णं जुहोमि ज्वलितेऽनले ।  
 इत्युक्त्वा वार्य्यमाणापि हरिकाली रुषान्विता ॥  
 मुमोच हरितच्छायां कान्तिं हरति शब्दले ।

चिक्षेप देहं रोषेण ज्वलिते हव्यवाहने ॥  
 पुनः पर्वतराजस्य गृहे गौरी बभूव सा ।  
 महादेवस्य देहार्धे स्थिता संपूज्यते सुरैः ॥  
 या मुक्ता शाहले देव्या कालीकान्तिः स्वदेहजा ।  
 सा बभूव महावीर्या देवी कात्यायनी पुनः ॥  
 तथा कृतानि भूरीणि देवकार्याणि पाण्डव ।  
 तुष्टैर्देवगणैर्दत्तो वरस्तस्यै शृणुष्व मे ॥  
 यच्च शाहलसंस्था वै कालीति वरदायिनी ।  
 पूजयिष्यन्ति पुरुषा नार्यीवापि विशेषतः ॥  
 सर्वपापविनिर्मुक्ताः सुखसौभाग्यगर्विताः ।  
 चिरायुषो भविष्यन्ति भर्तृपुत्रसमन्विताः ॥  
 एवं सा हरिकालीति गौरी शस्ये व्यवस्थिता ।  
 पूजनीया महाराज मन्त्रेणानेन भक्तिः ॥  
 हरेर्दाम्निः समुत्पन्ने हरिकालि हरिप्रिये ।  
 सर्वदा शस्य मूर्त्तिस्थे प्रणतार्त्तिहरे नमः ॥  
 इत्थं संपूज्य तां देवीं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।  
 ततो जलाशये रम्ये मन्त्रेणैव विसर्जयेत् ॥  
 अर्चितासि मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ।  
 मम दौर्भाग्यनाशाय पुनरागमनाय च ॥  
 एवं यः पाण्डवश्रेष्ठ हरिकालीव्रतं चरेत् ।  
 प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा ॥  
 नीत्वा यत् फलमाप्नोति तदन्येन न लभ्यते ।  
 मर्त्यलोकात् चिरं जीवेत् सर्वकामैः सुपूरिता ॥

पुत्र पौत्र सुपुत्रश्च नमृदोहित्र सहस्रलम् ॥  
 सार्धं वर्षगतं जीवेत् भोगान् भुक्त्वा महीतले ।  
 ततोऽवसाने देहस्य शिवलोके महीयते ॥  
 वीरभद्र महाकाल मन्दोदर विनायकाः ।  
 सर्वे प्रसादसुखा भवन्ति व्रतयोगतः ॥  
 संपूज्य शूर्पं गतसप्तनिष्ठयस्त्रिं  
 देवीं हिमाद्रितनयां हरिकालिकायाम् ॥  
 नैवेद्य जागर सप्तयतगीत वाद्यैः  
 संप्राप्नुवन्ति मनुजाः सुचिरं सुखानि ॥

छात्र उवाच ।

,सुकृताद्भद्रपदस्यैवं तृतीयायां समाचरेत् ।  
 रत्नधान्यैः स वैकुण्ठैः कृत्वा विहितमाहरे ॥  
 सुर्ज्ज्वरैर्नारिकेलैश्च फलैश्च मधुरैस्तथा ।  
 मातुलाङ्गकुसुमैश्च धान्यकैर्जम्बिकैस्तथा ॥  
 गन्धैः पुष्पैः फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः ।  
 प्रीणयित्वा समासाद्य पद्मरागेण भाविता ॥  
 घण्टावाद्यादिभिर्गीतैः शुभैर्दिव्यैः कथानकैः ।  
 पूजनीया महाराज मन्त्रेणानेन भक्तितः ॥  
 हरेर्नामः समुत्पन्ने हरकालि हरप्रिये ।  
 सर्वदा यस्य मूर्तिस्थे प्रणतार्त्तिहरे नमः ॥  
 इत्थं संपूज्य तां देवीं दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ।  
 कृत्वा जागरणं रात्रौ प्रभाते किञ्चिदुद्वते ॥

रात्रौ सुवासिनीभिश्च सा नेया तु जलाशये ।  
 ततो जलाशये रम्ये मन्त्रेणैव विसर्जयेत् ॥  
 अर्चिता च मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ।  
 मम दोर्भाग्यनाशाय पुनरागमनाय च ॥  
 एवं यः पाण्डवश्रेष्ठ हरिकालीव्रतं चरेत् ।  
 प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा ॥  
 नीत्वा यत् फलमाप्नोति तदग्रेण न लभ्यते ।  
 मर्त्यलोके चिरञ्जीवेत् सर्वकामैः सुपूजितः ॥  
 पुत्रं पौत्रं सुहृन्पुत्रं नमृदौहित्रं सङ्कुलम् ।  
 सार्धं वर्षं शतं जीवेद्भोगयुक्ता महीलले ॥  
 ततोपसाने देहस्य शिवलोके महीयते ।  
 वीरभद्र महाकाल नन्दीश्वर विनायकाः ॥  
 सर्वे प्रमादसुमुखा भवन्ति व्रतयोगतः ।  
 संपूज्य शूर्पगत सप्तविरूढं चक्षुः  
 देवीं हिमाद्रितनयां हरिकालिकाख्याम् ।  
 नैवेद्यजागर समुद्धतगीतवाद्यैः  
 संप्राप्नुवन्ति मनुजाः सुचिरं सुखानि ॥  
 इति भविष्योत्तरोक्तं हरिकालिव्रतम् ॥

—:०:—

तृणविन्दुवृषाच ।

येनाविद्योग मासाद्य व्रतेन नियमेन वा ।

सदा नारी सुतान् येन व्रजेद्येन पदञ्च तत् ॥



विधवा च परे लोके भर्त्रैव मुनिपूज्यते ।  
सुखेनापि सदा ब्रह्मन् वद येन धनेन च ॥

अनिलाद उवाच ।

उमया चरितं यच्च भवान्या ललिताव्रतम् ।  
वाक्ये हिमवतो जम्ब दक्षकोपादिसुचया ॥  
महासौभाग्यसन्दोहं दृष्ट्वा देव्या महात्मना ।  
अरुन्धत्या वशिष्ठेन कथितं तत् व्रतं शृणु ॥

वशिष्ठ उवाच ।

अरुन्धति शृणुष्वेदं व्रतं सौभाग्यवर्द्धनम् ।  
अवैधव्यपदं स्त्रीणामविद्योगव्रतस्त्विदम् ॥  
मार्गशोषे सिते पक्षे ज्ञाता शुक्लाम्बरप्रिया ।  
ऋतं चन्द्रं द्वितीयायां नक्तं भुञ्जीत पायसम् ॥  
आचम्य च शुचिर्भूत्वा दण्डवच्छङ्करमेत् ।  
मुदान्विता नमस्कृत्य विज्ञाय परमेश्वरम् ॥  
ॐ उदुम्बरमयं वृक्षं यादृमष्टाङ्गुलं शुभम् ।  
उत्तराशागतं सायं सत्वचं निर्वाणं दृढम् ॥  
वाग्यता प्राङ्मुखी भूत्वा भक्षयेद्भक्तधावनम् ।  
द्वितीयायां ततः स्वप्याङ्गुली तद्गतमानसा ॥  
तृतीयायां समुत्थाय मुहूर्ते ब्रह्मणः शुभे ।  
कृतकार्या च सुज्ञाता शुक्लमाख्याम्बरा ततः ॥  
शालिपिष्टमये कृत्वा स्त्रीपुंसप्रतिमे शुभे ।  
वेणुपात्रे तु संस्थाप्य पूजयेद्भक्तितत्परा ॥

उपवासश्च कुर्वीत सर्वभोगविवर्जितम् ।  
 पाषण्डादिभिरालापं कृत्वा ज्ञाता विवर्जयेत् ॥  
 ततो निशायां शुश्रोषि कृतपूजां कृतोत्सवाम् ।  
 कृतवादिषनिर्घोषां जागरं तत्र कल्पयेत् ॥  
 विधिवत् पूजयित्वा तत् पैष्टिकां पुत्रिकाद्वयम् ।  
 सुप्रभाते द्विजायाश्च सहिरण्यं प्रदापयेत् ॥  
 यथा शक्त्या महाभागे वित्तयाठं विवर्जयेत् ।  
 उमामाहेश्वरं ह्येतत् कल्पयित्वा तु चेतसि ॥  
 ब्राह्मणोऽपि जलेऽगाधे पैष्टान्मिथुनं क्षिपेत् ।  
 एवं कृते स्वस्थयना मिथुनानि तु भोजयेत् ॥  
 शिवभक्तान् द्विजान् भोज्य मिष्टान्नेन स्वशक्तिः ।  
 प्रतिमासं प्रकुर्वीत विविधान्नेन सयुतं ॥  
 मार्गशीर्षे पुनर्म्नासि कार्तिकान्ते समुद्यते ।  
 नामानि ते प्रवक्ष्यामि प्रतिमासक्रमेण तु ॥  
 पूजाजपनिमित्तश्च सिद्धार्थं चिन्तितस्य च ।  
 शङ्करं मार्गशीर्षे तु नाम गौरीसमन्वितम् ॥  
 गौरीं वा पार्वतीश्चैव पुष्यमासे तु पूजयेत् ।  
 भवश्चैव भवानीश्च माघमासे प्रपूजयेत् ॥  
 फाल्गुने तु महादेवमुमया सहितं यजेत् ।  
 चैत्रे त्रिलोचनं देवं ललिताश्च प्रपूजयेत् ॥  
 च्यावनं वैशाखमासे तु लोलनेत्रा समन्वितम् ।  
 रुद्राख्या सहितं रुद्रं ज्येष्ठे मासे यजेत च ॥  
 आषाढे पशुनाथश्च सत्या सार्धं सुचिन्तिते ।

श्रीकण्ठं आवृणु देवं सुभद्रां परमेष्वरीम् ॥  
 भीमं भाद्रपदे तद्वत् कालरात्रिसमन्वितम् ।  
 शिवमाख्ययुजे भक्त्या गङ्गाया सहितं यजेत् ॥  
 ईशानं कार्तिके मासि शिवां देवीं प्रपूजयेत् ।  
 प्रतिमासे विना नास्तीति व्रतसिद्धिर्न विद्यते ॥  
 प्रतिमासेषु पुष्पाणि यानि पूजासु योजयेत् ।  
 तानि ते संप्रवक्ष्यामि सद्यः प्रीतिकराणि वै ॥  
 आदौ नीलोत्पलं योज्यं तदभावेऽपराङ्गपि ।  
 पवित्राणि सुगन्धीनि योजयेद्भक्तितो वने ॥  
 करवीरं विष्णुपत्रं किंशुकं कुजमल्लिकाम् ।  
 पाटलीं च कदम्बञ्च तरुगन्धोषमालतीं ॥

अष्टं कुङ्कुमं द्रोणं कुरवकः ।

एतान्युक्तक्रमेणैव मासेषु दादयेत्पि ।  
 भक्त्या योज्यानि रक्षोह देवस्य प्रियकाम्यया ॥  
 तथा च पञ्चगव्यन्तु प्राशनं प्रतिमासिकम् ।  
 नान्यद्दि पावनं किञ्चित् पञ्चगव्यात्परं स्मृतम् ॥  
 एवं व्रते कृते भद्रे शिवभक्तिसमन्विता ।  
 वत्सरान्ते वितानञ्च ध्वजं किङ्किणिमालिकम् ॥  
 ऋष्टा दीपं वस्त्रयुग्मं शिवभक्त्या निवेदयेत् ।  
 न्नापयित्वाशुलिप्ता च सौवर्णं विद्धि पङ्कजम् ॥  
 यथा विभवतो देयं देवदेवस्य तुष्टये ।  
 रौप्यञ्च रूपयुगलं देवस्य पुरतोऽन्यसेत् ॥

बहुप्रकार नैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितम् ।  
 कुर्वात्नीराजनं शम्भोः ज्ञात्वा गच्छेत् गृहं स्वकम् ॥  
 चतुरस्रं महादेवमुमाश्चैव त्रिकोणिकीं ।  
 ज्ञात्वाचार्याय तद्गुह्यं मौक्तिकादियुतन्ददेत् ॥  
 व्रतिनो भोजयेत् पञ्चाङ्गादशैव द्विजोत्तमान् ।  
 विद्युनानि च यावन्ति भक्त्या शक्ता च दक्षयेत् ॥  
 कर्षकैकप्रमाणेन शातकुम्भमयं शुभम् ।  
 उमामाहेश्वरश्चैव कारयित्वा सुशोभनम् ॥  
 उमामाहेश्वरं रूपं रत्नाढ्यतीयाव्रतोक्तं वेदितव्यम् ।  
 मौक्तिकानि चतुःषष्टिस्तावन्तोऽपि प्रवासकाः ।  
 तावन्ति पुष्करागाणि\* तान्नपात्रोपरि न्यसेत् ॥  
 वस्त्रेण वेष्टयित्वा च गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।  
 एतत्सर्वं सारयुक्तमाचार्याय निवेदयेत् ॥  
 व्रतिनां ब्राह्मणानां वा विद्युनानामद्यापि वा ।  
 अशक्ती निष्कृत्यं दद्याद्विस्तृताठविचर्जितः ॥  
 दत्त्वा हिरण्यं वासांसि प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।  
 चत्वारिंशत् तथाष्टौ च कुम्भान् कृत्वा, सुपानहो ॥  
 सहिरण्यान् कृतान् सर्वान् दधिपुण्ड्रोदकार्चितात् ।  
 दौनाम्बवधिरादौनां तद्दिने बानिवारितम् ॥  
 कल्पयेदक्षपानञ्च सुमृष्टं हृष्यमात्मनः ।  
 न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं स्ववित्तपरिमाणतः ॥

\* पुष्करागाणि इति पुष्पकाकरे पाठः ।

संपूरयेत् कल्पनया यदि वित्तं न विद्यते ।  
 अवियोगकरं वै तत् रूपसौभाग्यवित्तदम् ।  
 आयुः पुत्र, प्रदं काम्यं शिवलोकप्रदायकम् ॥

इति कालिकापुराणोक्तमवियोगव्रतीयाव्रतम् ।

—:ॐ:—

मत्स्य उवाच ।

तथैवान्यत् प्रवक्ष्यामि सर्व्वकामफलप्रदम् ।  
 सौभाग्यशयनं नाम यत्पुराणविदोविदुः ॥  
 पुरा दग्धेषु लोकेषु भुर्भुवःस्वर्गहादिषु ।  
 सौभाग्यं सर्व्वलोकानामेकस्थमभवत्तदा ॥  
 तच्च वैकुण्ठमासाद्य विष्णुर्वचस्त्रये स्थितम् ।  
 ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप ॥  
 अहङ्कारावृते लोके प्रधानपुरुषान्विते ।  
 विवादे संप्रवृत्ते च कमलासनकृष्णयोः ॥  
 लिङ्गाकारा समुहूता ज्वलती वीर्यरूपिणी ।  
 तथाभितप्तदेहस्य विष्णोर्वचस्त्रयैः स्थितम् ॥  
 सौभाग्यात् यत् द्रवीभूतं न्यायतप्तस्य वक्षसः ।  
 रसरूपं न तस्यावत् प्राप्नोति वसुधातलम् ॥  
 उत्क्षिप्तमन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता ।  
 दक्षेण पीतमात्रन्तु रूपलावण्यकारकम् ॥  
 बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ।

शेषं तदपतङ्गमावष्टधा तदजायत ॥  
 इक्षवः\* स्तराजश्च निष्पावाज्जिधान्यकम् ।  
 विकारवच्च गोक्षीरं कुशुभं कुङ्कुमं तथा ।  
 लवणं चाष्टमन्त्र सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥  
 तवराजमत्युत्तमा शर्करा  
 विकारवत् विकारसहितम् ।  
 पीतं यत् ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा तथा ।  
 दुहितास्याभवत्तस्माद्या सतीत्यभिधीयते ॥  
 लोकानतीत्य ललिता ललिता तेन चोच्यते ।  
 चैलोक्यसुन्दरी राजन् उपयेमे पिनाकधृक् ॥  
 या सौभाग्यैकनिष्पन्ना भुक्ति मुक्ति फल प्रदा ।  
 तामाराध्य पुमान् भक्त्या नारी वा किं न विन्दति ॥

मनुस्वाच ।

कथमाराधनं तस्या जगद्धात्रया जनार्दन ।  
 तद्विधानञ्च जगतो जायते तद्वदस्त्र नः ॥

मत्स्य उवाच ।

वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रियाम् ।  
 यत्नपक्षेण पूर्वाह्ने तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥  
 तस्मिन्नहनि सा देवी किल विश्रामना सती ।  
 पाणिग्रहणकैः मग्नैरुदूढा व्रतवर्णिनी ।  
 तथा सहैव देवेशं तृतीयायां समर्चयेत् ॥

\* स्तराजमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

फलैर्ब्रानाविधैर्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यसंयुतैः ।

प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन च ।

स्नापयित्वा च येनैवैरौमिन्दुशेखरसंयुता ॥

प्रतिमाभित्यविश्वेद्योक्तावपि गौरीशयोः सौवर्णमेव प्रतिमाद्वयं  
कत्तव्यम् ।

सौवर्णप्रतिमाद्वयं प्रतिपादयेदित्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ।

नमोस्तु पाटलायै तु पादौ देव्याः शिवस्य तु ।

शिवायेति च संकीर्णजयायै गुल्फयोर्द्वयोः ॥

त्रिगुणायैति रुद्रस्य भवान्यै जङ्घयोर्युगम् ।

शिवं रुद्रेश्वरायेति जयायै इति जानुनी ॥

संकीर्णहरिकेशाय तथोरु वरदे नमः ।

ईशायै शङ्खटिं रत्यै शङ्करायेति शङ्खके ॥

कुक्षिद्वये च कोट्यै शूलिनं शूलपाणये ।

मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं वापि पूजयेत् ॥

सर्वाङ्गने नमोरुद्रमीशान्यै च कुचद्वयम् ।

शिवं वेदाङ्गने तदङ्गद्राण्यै कण्ठमर्चयेत् ॥

त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करद्वयं ।

त्रिलोचनायेति हरं बाहू कालानलप्रिये ।

सौभाग्यभवनायेति भूषणाङ्गं समर्चयेत् ॥

‘भूषणाङ्गं, शिवं ।

स्नाह्वा स्नाधायै च मुखमीश्वरायेति शूलिनः ।

अशोकमधुवासिन्धौ पूज्या चोष्ठौ च कामदौ ॥

स्नात्वा च हरन्तददास्वच्छन्दसुखप्रिये ।  
 नमोऽर्चनारीशहरमसिताङ्गीति नास्तिकम् ॥  
 अर्चनारीशाय नम इति हरं पूजयेदित्यर्थः ।  
 नम उवाच लोकेशं सन्नितेति पुनर्भवौ ।  
 शर्वाय पुरहन्तारं वासुदेव्यै तद्यालोकं ॥  
 नमः श्रीकण्ठनाथाय शिवं केशांस्तुवाच्येत् ।  
 तदा अलक पूजामन्त्राभ्यामुभययोः केशानर्चयेदित्यर्थः ।  
 भौमोपसौम्यरूपिण्यै शिरः सर्वाङ्गने नमः ।  
 शिवमभ्यर्च्य विधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः ॥  
 स्नापयेद्धृत, निष्पाव, कुसुम्भ, क्षीर, जीरकम् ।  
 तवराजेषुलवणं कुसुम्बुतमष्टकम् ॥  
 दत्तं सौभाग्यकृत्यस्नात्सौभाग्याष्टकमित्यतः ।  
 अथ द्रुतक्षीरयोरेककोटिता ।

विकारवद्गोक्षीरमिति सौभाग्याष्टकमध्ये मत्स्यपुराणएव  
 पूर्वत्राभिधानात् ।

कुसुम्बुतं, धान्यकम् ।  
 तवराजः शर्कराविशेषः ।  
 एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोः पुरः ।  
 चैत्रे ऋद्धोदकं प्राश्य स्वपेत् भूमावरिन्दम् ॥  
 पुनः प्रभाते उत्थाय कृतज्ञानजपः शुचिः ।  
 संपूज्य द्विजदाम्पत्यं माण्यवस्त्रविभूषणैः ॥



सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णप्रतिमाद्वयम् ।  
 प्रीयतामन्नं ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥  
 एवं संवत्सरं यावत्सृतीयायां सदा मनो ।  
 प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयं निबोध मे ॥  
 गोमूत्रोदकमाद्यं स्याद्द्वैशाखे गोमयं पुनः ।  
 ज्यैष्ठ्ये मन्दारकुसुमं विश्वपत्रं शुचौ स्मृतम् ॥  
 श्रावणे दधि सम्प्राश्य नभस्ये च कुशोदकम् ।  
 क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्तिके पृषदाज्यकम् ॥  
 पृषदाज्यं दधिमित्रं हृतम् ।

मार्गशीर्षे तु गोमूत्रं पौषे सम्प्राशयेद्दृतम् ।  
 माघे कृष्णतिलांस्तद्वत् पञ्चगव्यञ्च फाल्गुने ॥  
 ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ।  
 वासुदेवी तथा गोरी मङ्गला कमला सती ॥  
 उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।  
 मङ्गिका, शोक, कमल, कदम्बो, तपल, मालती ॥  
 कुलत्थं करवीरञ्च वाण, मञ्जान, कुङ्कुमम् ।  
 सिन्दुवारञ्च सर्वेषु मासेषु क्रमतः स्मृतम् ॥  
 वाणं नीलकुरण्टकं, अञ्जनं महासहापुष्पं, सिन्दुवारं नि-  
 गुण्डीपुष्पम् ।

जपा-कुसुम्भ-कुसुम-मालती-शतपत्रिकाः ।  
 यथालाभं प्रशस्तानि करवीरञ्च सर्वदा ॥  
 एवं सम्बत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ।

स्त्री वा भक्त्या कुमारी वा शिवावभ्यर्च्य शक्तिः ।  
 व्रतान्ते शयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥  
 उमामाहेश्वरं हैमं वृषभञ्च गवा सह ।  
 स्थापयित्वा च शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

उपस्करमुपधानादि ।

शोमिथुनमपि हैममेव मुख्यस्य शयने स्थापनासम्भवात् ।  
 अन्यान्यपि यथा शक्त्या मिथुनान्यध्वरादिभिः ॥  
 धान्यालङ्कारगोदानैरभ्यर्च्य धनसञ्चयैः ।  
 वित्तशठेन रक्षितः पूजयेद्गतविस्मयः ॥  
 एवं करोति यः सम्यक् सौभाग्यशयनव्रतं ।  
 सर्वान् कामानवाप्नोति पदमानक्यमश्नुते ।  
 फलस्यैकस्य च त्यागमेतत् कुर्वन् समाचरेत् ॥  
 यत्र कीर्त्तिं समाप्नोति प्रतिमासं नराधिप ।  
 सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥  
 न विमुक्ता भवेद्राजसङ्घावुदशतत्रयं ।  
 यस्तु द्वादशवर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम् ॥  
 करोति सप्त वाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः ।  
 पूज्यमानो वसेत्सम्यक् यावत् कल्यायुतत्रयम् ।  
 नारीवा कुरुते वापि कुमारी वा नरेश्वर ॥  
 सापि तत्फलमाप्नोति देव्यानुग्रहलालिता ।  
 शृणुयादपि यच्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् ॥  
 सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरम्बसेत् ।

इति मत्स्यपुराणोक्तां सौभाग्यशयनव्रतम् ॥\*

—:०:—

गोरीव्रतमघो वस्त्रे स्त्रीणां सौभाग्यवर्धनम् ।  
 चैत्रशुक्लतृतीयायां गोरीव्रतं-समाचरेत् ।  
 उपोष्य तु प्रयत्नेन विधानमिदमाचरेत् ॥  
 रक्ताम्बरधरो भूत्वा क्रीधस्त्रीभविष्यति ।  
 स्त्रिंशत्सहस्रमात्रे तु कर्त्तव्यं गन्धमण्डलम् ॥  
 कुङ्कुमेन्दुश्रीतेन वस्त्रं परिवर्त्तयेत् ।  
 इन्दुः, कर्पूरं श्रीतं चन्दनम् ।

तत्र मध्ये पूजितव्या प्रतिमा हेमसम्भवा ।  
 मधुजा तदभावे तु पुरा केनापि निर्मिता ॥  
 रक्तचन्दनजा वाद्य कर्त्तव्या सा प्रमाणतः ।  
 पञ्चान्वृताथवा पूज्या तत्र मासं विधानतः ॥

पञ्चान्वृता पञ्चान्वृतजा ।

रक्तपुष्पैस्तु संपूज्या जातीचम्पकसंयुतैः ।  
 पाटलाकरवीरैश्च रक्तपद्मैश्चैतथा ॥  
 पारिजैर्भक्तिकाकुलैस्तथा रक्तोत्पलैरलम् ।  
 खलपद्मैः किंशुकैश्च सुमनोत्पलकेतकैः ॥  
 एवं पुष्पैस्तथान्यैश्च पूजनीया प्रयत्नतः ।  
 इन्दुना कुङ्कुमेनैव भूयोभूयः समालभेत् ॥  
 नानाविधानि रत्नानि मुकुटाङ्गदकानि च \* ।  
 कुण्डलाभरणान्यत्र रशनादीनि दापयेत् ॥

क्षीरं दधि घृतञ्चैव गोमूत्रञ्च कुशोदकम् ॥  
 बिल्वपत्रोदकञ्चैव तथा गन्धनोदकम् ।  
 जातीपत्रोदकञ्चैव पद्मकेसरमेव च ॥  
 नागकेसरमञ्चैव लवङ्गं च गन्धमेव च ।  
 शुक्लपत्रे तु कथितं चैत्रात् प्रभृति षष्मख ॥  
 प्राशनं क्षणपत्रे तु कथ्यमानं शृणुष्व तत् ।  
 वलाकं कोलकञ्चैव प्राशयेत्तु शतावरीम् ॥  
 वनं लघुसुरं दारु सारिवां शङ्खपुष्पिकाम् ।  
 गिरीषं सुरभीयुक्तं रक्तञ्च मौक्तिकं तथा ॥  
 भारोदकं द्वादशमं प्राशनं कथितं तव \* ।  
 इति गौरीव्रतं ख्यातं सौभाग्यं स्त्रीषु पुत्रदम् ॥  
 आयुरारोग्यदं स्त्रीणामिह लोके परञ्च च ।  
 इदं व्रतवरम्यज्ञा स्त्रीषु नान्यद्व्रतं हितम् ॥  
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गौरीव्रतमुपाचरेत् ।  
 भक्षणं रक्तवस्त्रञ्च ताम्बूलं कुङ्कुमं तथा ॥  
 दर्पणं व्यजनं छत्रमासनं यानमुत्तमम् ।  
 गृहीपकरणं सर्वं हेमजं वाद्य ताम्रजम् ॥  
 व्रतान्ते चैव दातव्यमाचार्याय प्रयत्नतः ।  
 स्त्रीणाञ्चैव कुमारीणां वस्त्राणाभरणानि च ॥  
 दातव्यानि प्रयत्नेन यदीच्छेत् भूतिमात्मनः ।  
 इत्ये तस्मिन् रहस्यन्तु गौरीव्रतसुदाहृतम् ॥

---

\* भारोदकमिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

## इतिकालोत्तरोक्तं गौरीव्रतम् ।<sup>१</sup>

—:ॐ:—

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे तृतीयायां सोपवासोजितेन्द्रियः ।  
मण्डलचित्तयं कुर्याद्वर्णकेन पृथक् पृथक् ॥  
तथा मण्डलं दक्षिणे भागेश्चेतं कुर्यात्ततो नरः\* ।  
वक्तुं मध्ये रवेः कुर्यात् तादृक्क्षेत्रं ध्रुवस्य तु ॥  
विष्णोः पदत्रयं तेषु पूज्यं स्यात् मण्डलेन तु ।  
भूमौ तु प्रथमं पादं द्वितीयं सूर्यमण्डले ॥  
तृतीये तु ध्रुवे देवे पूजयेत् प्रयतः शुचिः ।

होममन्त्रेण पूजा ।

यथा मण्डलवर्णोक्तगन्धमाल्यादिभिर्हिज ।  
तद्विष्णोः परमिष्ये व होममन्त्रोविधीयते ॥  
चित्रिक्रमायेति तथा स्त्रीशूद्रश्च द्विजीत्तम ।  
अक्षतानि तिलानाज्यं होमयेत् संयुतत्रयं ॥  
तान्नरूप्यं स्वर्णानि शक्त्या दद्यात्तदक्षिणाम् ।  
भोजनञ्च चिमघुरं भोजयेत् ब्राह्मणीत्तमान् ॥  
प्राणयात्रान्तु कुर्वीत त्रिगम्येन तु तद्दिने ।  
तद्दिने व्रतदिने व्रतिना †  
उपवामित्वमितरादवर्जनात् ।

\* यौत मिति पुलकाकरे ।

† तद्दिने व्रतिन उपवासित्व इतरादवर्जनात् द्वितीयाभोजनं वर्जनायेति पुलकाकरे पाठः ।

द्वितीयायासुपोष्य तृतीयायां चिगव्य  
 प्राशनं गव्यमिति दधि क्षीरं दृतम् ॥  
 एवं वर्षचयं कृत्वा व्रतान्ते च त्रिहायनीम् ।  
 ब्राह्मणाय तु गां दत्त्वा सर्वकामानवाप्नुयात् ।  
 चिहायनीं त्रिवर्षी ।  
 भूमौ तद्यान्तरिक्षे च दिवि चैव नरोत्तम ।  
 गतिस्तस्याप्रतिष्ठता भवत्यरिनिःसूदन ॥  
 त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रिविक्रमव्रतचारिणी ।  
 मानसं वाचिकञ्चैव कायिकञ्च विमुञ्चति ॥  
 सर्वपापं महाभाग मनुष्यो जायते तथा ।  
 कुले धनाढ्ये महति रूपद्रविणसंयुतः ॥  
 विरोगः सर्वसिद्धार्थस्त्रिवर्गस्य च साधकः ।  
 कृत्वा द्वादशवर्षाणि शिवलोके महीयते ॥  
 तत्रापि नित्यं वरदं वरेण्यं  
 लक्ष्मीसहायं पुरुषं पुराणम् ।  
 पश्यत्वामीषं विभुमप्रतर्क्यं  
 सनातनं दुःखविनाशहेतुम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रम तृतीयाव्रतम् । १२

—:—

मार्कण्डेयउवाच ।

द्वितीयञ्च प्रवक्ष्यामि नृक्षत्रैविक्रमं व्रतम् ।  
 भूमिस्तु प्रथमः पादः अन्तरिक्षं तथा परः ॥

चप्रमत्त इति पुरुषान्तरे पाठः ।

तृतीयादिविधिर्ज्ञेयो देवदेवस्य चक्रिणः ।

भुवः पतिः आतो वक्रिरतिरिक्तस्य चानसः ॥

दिशापतिस्तथा सूर्यस्तव विष्णोः पदचयम् ।

ज्येष्ठे शुक्लतृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

कथ्ये कूपजलं आतो वक्रिं संपूयेन्नरः ।

सोपवासो द्वितीयायां कृतोपवासः कथ्यं प्रातःकालः ।

गन्धमाख्यनमस्कारं दीपधूपान्नसम्प्रदा ।

नदीजले ततः आत्वा मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥

वायोः संपूजनं कृत्वा सक्तून् दद्याद्विजातये ।

आत्वा तुसारतीये च सायं सूर्य्यं समर्चयेत् ॥

ततश्च नक्तं प्राञ्चीयाद्विष्यं वाग्यतः शुचिः ।

एवं सम्बत्सरं राजन् कृत्वा व्रतमनुत्तमं ॥

समापयित्वा वैशाखे दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ।

ताम्रं रूप्यं सुवर्णञ्च चीणिं लोहानि यादव ।

वासोयुगन्तयोष्णीषं चीणिं चैतानि भक्षितः ।

एतत्सम्बत्सरं कृत्वा नरस्यै विक्रमं व्रतम् ॥

सर्व्वकामं सद्यदस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ।

विमानेनार्कवर्चनं किङ्किणीजालमालिना ॥

देवरेण गुणाढेन वीष्णामुरजवादिना ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति कामचारी विहङ्गमः ।

कामदत्तमुपासाद्य वरचय, मुपाश्रुते ॥

अन्नमाहुः श्रुतश्चैव प्रसन्ने गरुडध्वजे ।

आत्मान्तलोकं चितयस्य पूज्यः

पदत्रयं धर्मभृताम्बरिष्ठं ।  
संप्राप्य कामान् दनुजातहर्तुं  
गतिं र्यथेष्टां पुरुषः प्रयाति ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रमतृतीयाव्रतम् ॥

— ०\*० —

मार्कण्डेयउवाच ॥

वक्ष्यतस्ते महाभाग तव त्रैविक्रमव्रतम् ।  
तृतीयं नृपशार्दूल तन्मन्त्रे निगदतः शृणु ।  
ज्यैष्ठे शुक्लतृतीयायां नरः सम्यगुपोषितः ॥  
भुवः सम्पूजनं कुर्याद्भूपमाख्यानलेपनैः ।  
दीपैः रत्नैश्च विविधैर्दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥  
बीजपूर्णानि पात्राणि सहिरण्यानि भक्तितः ।  
पूजैव मन्तरिक्षस्य मास्याषाढे विधीयते ।  
दक्षिणा तत्र दातव्या तथा वासोयुगं द्विजः ॥  
दिवः पूजाच कर्त्तव्या आवणे प्राग्वदेव तु ।  
छत्रञ्चोपानहं युग्मं दक्षिणां तत्र दापयेत् ॥  
एवं मासत्रयेणैव पारणं प्रथमं भवेत् ।  
मासत्रयेण चान्येन ततोमासत्रये पुनः ॥  
ततोमासत्रये चान्यदेवमन्यन्नचानघ ।  
विज्ञेयं नित्यधर्मस्य पारणानां चतुष्टयम् ॥  
प्रथमपारणन्यायेनैव देवतापूजनं ।  
दक्षिणादानादिना सर्वपारणसमापनम् ॥



प्रथमं पारणं कृत्वा वज्रिष्टीमफलं लभेत् ।  
 प्रतिरात्रफलं राजन् द्वितीयपारणे तथा ॥  
 तृतीये पारणे विश्वं वाजपेयफलं लभेत् ।  
 चतुर्थे पारणे प्रोक्तं राजसूयस्य यत्फलं ॥  
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।  
 हंसयुक्तेन दिव्येन\* वीणामुरजवादिना ॥  
 वराप्सरोगणाढ्येन कामगेनापि चारुणा ।  
 यष्टेष्टकामौ भवति बहुकालमसंशयम् ॥  
 मानुष्यजन्म चासाध्य त्रीणि श्रुत्वा न्यवाप्नुयात् ।

श्रुतानि परिशुद्धानि ।

विद्या जन्म तथा कर्म नात्र कार्या विचारणा ॥  
 त्रिविक्रमस्याप्रतिमस्य तस्य  
 चराचरेशस्य पदत्रये तु ।  
 यः पूजयेत्तस्य भवन्ति कामाः  
 सर्व्वे समृद्धिर्नहि संशयोऽत्र ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रमव्रतम् ।<sup>१२</sup>

मार्कण्डेयउवाच ।

ज्येष्ठे श्रुक्लृत्तीयायां निराहारो नरः शुचिः ।  
 त्रिमूर्त्तिपूजनं कृत्वा तृतीयायां यथाविधि ॥

\* देवरासाजवालेनेति पुष्पकाकरे पाठः ।

त्रिमूर्त्तिपूजनं तिसृषां मूर्त्तीनां वायु-सूर्य-चन्द्रमसां  
पूजनम् ।

शूपनदतङ्गागाद्यैर्मित्रैः प्रातःदक्षिर्जलेः ।

प्रत्न्ये पूजयेद्वायुमनुसिते शुभस्त्रले ॥

गन्धमास्त्रनमस्तारदीपधूपपात्रसम्पदा ।

होमं कुर्याद्यत्रैर्मुखैर्वज्रं दद्याद्द्विजातये ॥

मध्याह्ने पूजयेद्ब्रह्म तत्रा सूर्यमतन्द्रितः ।

तिसां च सुहृदाब्रह्मो दद्याद्विप्रेषु काचनम् ॥

सूर्यास्तमनवेलायां जले चन्द्रश्च पूजयेत् ।

जले चन्द्रमसमभिधाय पूजयेद्वितीयावत् ।

वज्रावभिधाय मध्याह्ने सूर्यं प्रपूजयेद्वितीयावत् ।

हृतेन होमं कुर्यात् रजतं दक्षिणा श्रुतम् ।

नक्तं भुञ्जीत धर्म्यन्नः तैलहोमं ततो नरः ॥

पूर्वं सम्पत्करं कृत्वा व्रतमेतदतन्द्रितः ।

स्वर्गलोकमवप्नोति सहस्रं परिवत्सरं ॥

मानुष्यमासाद्य ततो राजा भवति भूतले ॥

व्रतं कृत्वा महाभाग पूर्वं सम्पत्करचक्रम् ।

पञ्चवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥

मानुष्यमासाद्य ततो राजा भवति भूतले ।

विरीगो दर्शनीयश्च सुभगीधनवाचरः ॥

कृत्वा द्वादशवर्षाणि व्रतमेतदनुत्तमम् ।

व्रतावसाने विप्राणां सहस्रभोजयेत्ततः ॥

भीष्मं त्रिमधुरप्रायं दद्यात्कृत्वा च दक्षिणाम् ।

ततः स्वर्गमवाप्नोति वर्षायाश्च दद्यादुतम् ॥  
ततो मातुष्यमासाश्च राजा भवति धार्मिकः ।  
प्रदीप्तचक्रोद्यनवान् धर्मराजोजनप्रियः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं राज्यव्रतम् ।<sup>२</sup>

—:○:—

रश्मिवाच ।

देवलोके महादेवि गणिकाः सौख्यसंयुताः ।  
मर्त्यलोके तथा सर्वाः स्त्रियः सौभाग्यवर्जिताः ॥  
कथं भाग्यं भोगांश्च सभन्ते परमेश्वरि ।  
जन्मजन्मनि सौभाग्यं यथा भवति पार्ष्वति ।  
तथा मे सर्वमाख्याहि कावल्याङ्गवत्सले ॥  
उपवासे व्रतेष्वेव तथा नियमएव च ।  
एतत्सर्वं यथान्यायं ब्रूहि मे परमेश्वरि ॥

पार्वत्युवाच ।

मृणु भद्रे परं गुह्यं सर्वकामफलप्रदं ।  
दुर्भगाणाञ्च नारीणां सौभाग्यकरणं परम् ॥  
सचेष्टरीति विख्यातं ततः कोटीश्वरीव्रतम् ।  
द्वितीया शृङ्गपञ्चे तु मासि भाद्रपदे भवेत् ॥  
तस्यां व्रतं तु संपाद्यं यावद्दशचतुष्टयम् ।  
उपवासेन कर्त्तव्यं वर्षे वर्षे तु सुन्दरि ॥  
अक्षय्यानां तन्दुलानां तिलानां वा सुलोचने ।  
सप्तमेकं विरञ्चाच्च क्षिपेत् पयसि शोभने ॥

क्षीरसंमिश्रितैः कार्पा देव्यामूर्तिः सुलोचना ।  
 कृत्वा तु पुष्पप्राकारं पुष्पमालाभिमण्डितम् ॥  
 संस्थाप्य पार्वतीं देवीं पूजयेद्भक्तिशक्तितः ।  
 पूजयेद्विविधैः पुष्पैः कुङ्कुमागुदचन्दनैः ॥  
 गन्धैर्धूपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैस्तथा ।  
 वस्त्रेण चतुरेणैव पूजयेत्परमेश्वरीं ॥  
 नमोनमस्ते देवेशि लक्ष्मेश्वरि नमोस्तु ते ।  
 कीर्तयेश्वरि नमस्तुभ्यं नमस्तेहरवत्सभे ॥  
 उमादेवि नमस्तुभ्यं कात्यायनि नमोस्तु ते ।  
 नमः कालि महाकालि शिवदुर्गे नमोस्तु ते ॥  
 नमः सर्वाणि वृद्धाणि अपर्णं शङ्करप्रिये ।  
 सर्वभूतहिते देवि त्राहि संसारसागरात् ॥

पूजामन्त्रः ।

नमो लक्ष्मेश्वरी देवि कीर्तयेश्वरि नमोस्तु ते ।  
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं शङ्करेण समं मम ॥

अर्घ मन्त्रः ।

पुरा व्रतमिदं भद्रे इन्द्राण्या च कृतं शुभम् ।  
 सन्ध्यावन्धा च सावित्र्या अरुन्धत्या कृतं पुरा ॥  
 दमस्त्या च रोहिण्या कृतं व्रतवरं शुभे ॥  
 गौरिणीभीजयेच्छक्त्या इष्ट्यान्ते च मुदीक्षिताः ।

गौरिणीः, सुवासिनीः ।

एवंविधविधानेन करोति नियता व्रतम् ।

ततोऽस्याः स्याच्च दारिद्र्यं न च दृष्टवियोजनम् ॥  
 अष्टपुत्रा भवेन्नारी भर्तारश्च गुणाधिकम् ।  
 सूरूपं गुचिनं कान्तं पण्डितं प्रियदर्शनम् ।  
 ईश्वरं चैव राजानं भवेद्दीर्घायुषं प्रियम् ॥  
 भवेत्, प्राप्नुयात् ।

दातारश्चैव भोक्तारं समस्तजनवल्लभम् ।  
 सुशीलं धार्मिकं शूरं चन्द्रवत्प्रियदर्शनम् ॥  
 सूरूपा सुगभा साध्वी भर्तृराज्यप्रदर्शनी ।  
 धर्मशीला सुचरिता वाचयामृतभाषिणी ॥  
 दयाप्रदा च सर्वस्य सौभाग्यमतुलं भवेत् ।  
 सह पत्या वरारोहा कुरुते राज्यमुत्तमम् ॥  
 अन्तकाले समं तेन मोदते त्रिदिवे तथा ।  
 षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥  
 इदं कृत्वा पुनरेन्द्राणीन्द्रं लेभे पतिसुत्तमम् ।  
 रोहिणी पतिमालेभे चन्द्रव्रतनिषेवणात् ।  
 रक्ष्या देवी सुभर्तारमादित्यं प्राप्य सत्पतिम् ॥  
 इदमे कथितं भद्रे व्रतं कोटीश्वरश्चर ।  
 लक्ष्मेश्वरीतिविख्यातं कुरु रश्मे मनोहरं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं कोटीश्वरीव्रतम् ॥

—:—

पुलस्त्यस्यवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशनैम् ।

रसकलाचिनीमेतां पुराकल्पविद्बिदुः ।  
 माघमाघे तु संप्राप्य तृतीयां वृक्षपक्षतः ॥  
 प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत् ।  
 स्नापयेन्मधुना देवीं तथैवेष्टुरयेन च ॥  
 गन्धोदकेन च पुनः पूजनं कुटुमेन वै ।  
 दक्षिणाङ्गानि संपूज्य ततो वामानि पूजयेत् ॥  
 ललितायै नमो देव्याः पादौ गुल्फं ततोऽर्चयेत् ।  
 जङ्घाजानु तथाशान्धौ तथैवोदरं त्रिवे नमः ॥  
 मदालसायै तु कटिं मङ्गलायै तथोदरम् ।  
 स्तनं मदनवासिन्धौ कुसुदायै च कन्धरं ॥  
 भुजं भुजाग्रं माधव्यै कमलायै मुखस्त्रिते ।  
 भ्रूललाटश्च वदरायै शङ्करायै तथालकान् ॥  
 मुकुटं विन्ध्यवासिन्धौ पुनः काश्यै तथालकान् ।  
 मदनायै ललाटान्तु मोहनायै पुनर्भुवम् ॥  
 नेत्रे चन्द्रार्धधारिण्यै तुभ्यै च वदनं-पुनः ।  
 उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठमभयायै नमः स्तनम् ॥  
 रन्ध्रायै वामबाहुश्च विशोकायै नमः करम् ।  
 हृदयं मदनगामिन्धौ पाटलायै तथोदरम् ॥  
 कटिं सुरतवासिन्धौ तथोरु चम्पकत्रिये ।  
 जानुजङ्घे नमो गोम्यै गुल्फं गायत्रिकै नमः ॥  
 धराधरायै पादन्तु विशोकायै नमः शिरः ।  
 नमो भवान्यै कामिन्धौ कामदेव्यै जगत्त्रियै ॥  
 आनन्दायै सुनन्दायै सुभद्रायै नमोनमः ।

एवं संपूज्य विधिवत् द्विजदम्पत्यमर्चयेत् ॥

भोजयित्वाशपानेन मधुरेण विमलकरः ।

सलङ्घ्यं वा रिकुम्भं शुक्लाम्बरयुगद्वयम् ॥

दत्त्वा सुवर्चकमसं गन्धमाक्षरवाञ्छयेत् ।

प्रीयतामश्च कुमुदा गृहीयात्तव व्रतम् ॥

कुमुदाप्रौढतमिति मन्त्रेण कुम्भत्रयं सुवर्चकमसं दत्त्वा मासं  
सवर्णं न भक्षयामीति व्रतं कृत्वायात् ।

अनेन विधिना देवीं मासि मासि सद्दर्शयेत् ।

सवर्णं वर्जयेन्नाचे फाल्गुने च शुद्धं पुनः ॥

तव राजं तथा चैवे वर्जयेत् मधु माधवे ।

पानकं ज्येष्ठमासे तु तथा षाढे च जौरकम् ॥

त्रावचे वर्जयेत् क्षीरं दधि भाद्रपदे तथा ।

वृत्तमाश्रयुजे तद्दूर्जं वर्ज्याय मर्जिका ॥

‘जर्ज’, कार्तिके । ‘मर्जिका’, रसासा । लोके शिखरिणी-  
ति प्रसिद्धा ।

धान्यकं मार्गशीर्षे तु पीठे वर्ज्याय शर्करा ।

व्रतान्ते करकं पूर्णमेतेषां मासि मासि च ।

दद्याद्विकासवेलायां भक्षपात्रेण संयुतं ॥

व्रतान्ते करकमित्यादि । एतेषां सवर्णगुडादीनां मध्ये  
यस्मिन्मासे यत्त्यक्तं तस्मात्तव्रतान्ते तेन सवर्णादिना पूर्णं  
करकं वक्ष्यमाणसङ्ख्यादि भक्षपात्रयुक्तं दद्यादित्यर्थः ॥

सङ्ख्याकान् श्वेतवर्त्तीयं संयावमन्त्रपूरिकाः ।

पारिकावृत्तपूराश्च पिठापूर्णाश्च मन्त्रकान् ॥

क्षीरशाकञ्च दध्मन्\* इन्दुर्वीशोक्तवर्त्तिकं ।  
 माघादिक्रमशो †दद्यादेतानि करकोपरि ॥  
 कुसुदा माधवी गौरी रत्ना भद्रा जया शिवा ।  
 उमा रतिः सती तद्वत्पङ्कजा रतिलालसा ॥  
 क्रमान्माघादिसर्वत्र प्रीयतामिति कौर्त्तयेत् ।  
 सर्वत्र पञ्चगव्यन्तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥  
 उपवासो भवेन्नित्यमशक्तो नक्तमिष्यते ।  
 पुनर्माघे तु सम्प्राप्ते शर्करा करकोपरि ॥  
 कृत्वा तु काञ्चनीं गौरीं पञ्चरत्नसमन्विताम् ।  
 हैमीयाङ्गुष्ठमात्राञ्च साक्षसूचकमण्डलम् ॥  
 चतुर्भुजामिन्दुयुतां सितनेत्रपटावृताम् ।  
 तद्वन्नोमिधुनं शुक्लं सुवर्णाब्जं सिताम्बरम् ॥  
 सवस्त्रं भोजनं दद्याद्भवानी प्रीयतामिति ।  
 अनेन विधिना यस्तु रसकल्याणिनीमतम् ।  
 कुर्यात् स सर्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥  
 भवार्जुदसहस्रान्तु न दुःखीजायते कश्चित् ।  
 अग्निष्टोमसहस्रेण यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥  
 नारी वा कुर्वते या तु कुमारौ वा वरानने ।  
 विधवा च वराकौ वा सापि तत्फलभागिनी ।  
 सौभाग्यारोग्यसम्पन्ना गौरीलोके महीयते ॥  
 इति पठति य इच्छं यः शृणोति प्रसङ्गात् ।

\* शारिका इति पुष्पकान्तरे पाठः ।

† क्षीराज्जनय क्षेपिका इति पुष्पकान्तरे पाठः ।



सकलकलुषमुक्तः पार्ष्वती लोकमेति ।  
मतिमपि च जनानां योद्दाति व्रतार्थं ॥  
विपुलगतिजनानां नायकः स्यादमोघः ।  
इति पद्मपुराणोक्तं रसकल्याणिनीव्रतम् ॥०

—:०:—

सनत्कुमार उवाच ।

तृतीयायां महाभाग कर्त्तव्यं व्रतं शृणु ।  
येनानन्तभवारब्धमेनः क्षपयति द्विजः ॥  
ग्रहपीडादिकैरन्यैरुपसर्गैः प्रपीडितः ।  
अस्यां शान्तिं प्रकुर्वीत यतवाक्कायमानसः ॥  
स्थण्डिलं \* रचयित्वा तु नरोवीजप्रसूनकैः ।  
चक्राञ्च मण्डलं कुर्यादस्त्रिभुजसिततण्डुलैः ॥  
तत्र चावाहयेद्देवं नरसिंहाकृति विभुं ।  
प्रसन्नमधुरोदारवीक्षणक्षपितार्त्तिकं ।  
अशेषभयविध्वंसचतुरं पुरुषं हरिम् ।  
अभयं भयतप्तानां ददतां ददतांवरम् ॥  
प्रपन्नार्त्तिमुषां तत्र प्रसादपरमेण च † ।  
वदनेन च सुस्त्रोणि नयनेन विराजितम् ॥  
विपक्षपक्षविधोदचतुरानन्तबाहुकम् ।  
विद्युन्मालावृतोत्तुङ्गरजताद्रिमिवापरम् ॥  
किरोटहारकेयूरवनमालाविभूषितम् ।

\* मण्डलं इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रयत्नानिमित्ता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ग्रहचक्र गदा शङ्खमन्दनाद्यैरलङ्कृतम् ॥

जातिप्रसूनकैश्चित्रैः\* सिताम्बीजैरखण्डितैः ।

अचूतैर्भक्तिकाद्यैश्च नव्यावर्तप्रसूनकैः ॥

अक्षतैर्बिम्बपत्रैश्च तत्फलैश्च तदङ्कुरैः ।

तिलैः सतम्बुलैः सिद्धैः तुलसीश्रीलताङ्कुरैः ॥

नीलोत्पलैः कुवलयैः कुमुदैश्च सकेसरैः ।

काशमीरचन्दनचोदकर्पूरागुरुमिश्रितैः ॥

चित्रैः अपूर्वगन्धैश्च अखण्डितैः संवृतैः, अक्षतैरनुपहतैः, नव्या-  
वर्तन्तगरम्, अक्षतैरपृथक्कृतैः, सिद्धैः साधितैः, श्रीलतापद्मिनी,  
कुवलयैरुत्पलैः, केसरं वकुलम् । काश्मीरं केसरं चोदखूर्णं ।

पयसा पायसानेन गुडत्रैमधुरोत्पलैः ।

आव्यगौतिपदैश्चानृत्यवाद्यप्रदर्शनैः ।

प्रदक्षिणं नमस्कारस्तोत्राद्यैर्भक्तिभावितैः ॥

सम्यगभ्यर्च्य देवेशं विधिदृष्टेन कर्मणा ।

नानौषधिसमायुक्तं नानातीर्थोदकान्वितम् ॥

नानारससमायुक्तं नानाकुसुमसंश्रितम् ।

नानात्रीजोपरिचिप्तं नानावस्त्रसमन्वितम् ॥

नानाकूर्चयुतं पूर्णकुम्भं संस्थापयेत् पुरः ।

तस्मिन्नावाहयेद्देवं सुदर्शनमनन्यधीः ।

पूर्वोक्तेनैव मार्गेण सम्यगभ्यर्च्य शक्तितः ॥

पूर्वादिक्रमयोगेन संस्थाप्य चतुरो घटान् ।

कोशेषु च तथा तेषु क्रमादेतां च संस्मरेत् ॥

तेषु षष्टकुण्डेषु, तान् नन्दकादीन् ।

नन्दकं सुगलं पद्मं गदा शार्ङ्गञ्च शङ्खकम् ।

पाशञ्च शक्तिरित्येते तद्वाद्येऽपि तथैव च ॥

लोकपालप्रतिष्ठानं कृत्वा सर्वञ्च पूजयेत् ।

तथा च मध्यमे कुम्भे तद्वान्येष्वप्यलंकृतम् ॥

एवं समाप्य विधिवत् पूजां तत्र विचक्षणः ।

जपेद्दशसहस्रञ्च सुदर्शनमनन्यधीः ॥

जपेत्सहस्रमन्यत्र प्रतिकुम्भं विचक्षणः ।

अथ कुण्डप्रतिष्ठानमन्याधानं यथाविधि ॥

विधाय सस्कृते चाम्नी जुहुयात्सर्वशान्तये ।

त्रिमध्वक्षैस्तिलैः शुद्धैराजेन पयसापि च ॥

श्रीलताकुसुमापाणिविष्वपत्रप्रसूनकैः ।

दूर्वाङ्गुरैस्त्रिमध्वक्षैः वीजतण्डुलसर्षपैः ॥

आयुः कामस्तु दूर्वाभिः श्रीकामो विष्वक्सम्भवेः ।

सौभाग्यकामो लक्ष्मीवान् श्रीलतापर्णसूचकैः ॥

‘लक्ष्मीवान्, लक्ष्मीकामः ।

आरोग्यकामः पयसा गव्याज्येन तथा तिलैः ॥

पुष्टिकामस्त्वपामार्गेरपमृत्युर्गदूचिभिः ।

अपमृत्युः अपमृत्युयुक्तः ।

पद्मैसाध्याहता लक्ष्मीः पुष्टिञ्च कुसुदैरपि ।

जातिपुष्पैर्धरालाभो नन्द्यावर्तप्रसूनकैः ॥

एकपत्रैः सितैः पद्मै रधिराजं संस्पृच्छति ॥

रजतं मक्षिकाद्यैश्च सुवर्णचम्पकोद्भवैः ।

वीजावतच्छुलाद्यैश्च तत्तज्ज्ञाभो भविष्यति ॥

एतेष्वन्यतमैर्दृष्टैर्यथं कामयते वरं ।

दशसाहस्रयोगेन तन्तं विन्दत्यसंग्रहम् ॥

होमाच्च द्विगुणं प्राहुस्तर्पणं मन्त्रनिश्चयः ।

तस्य तद्विगुणं प्राहुर्जपणं विधिक्रमः ॥

नियोगारम्भसमये नियमान् प्रतिपालयेत् ।

त्रयं वाहरहः कुर्वन् नक्तकालं समापयेत् ॥

नियोगा मण्डले स्वनयः, नियमाभ्यौनादीन् ।

त्रयञ्चाहरहः पूर्वं नक्तकालान् समापयेत् ।

त्रयं होम तर्पणं जपान् ।

अहरहः प्रतिदिनं संख्या च सङ्कल्पित होमसंख्या निक्षेपा

पेक्षया ।

हविष्याशी जितक्रोधो यतवाक्कायमानसः ।

नित्यं चिःसवणं स्नायात्सदाचाररतोमुनिः ॥

न चानृतकधोनमि ब्रह्मचारी जितश्रमः ।

गौरी विमलरो नित्यं स्वाध्यायनिरतः शुचिः ।

अनश्रुन् वायशाकाशी फलस्य गुरुलाघवम् ॥

मत्वाददीत नियमानासमाप्तेः प्रयत्नतः ।

‘नियमान्, हविष्यान्नाशनं । शाकाशनमनशनं च ।

तथा संख्या समुत्कर्षः फलगौरवहेतुकः ॥

अयुतञ्च वरं वाहु स्तद्विस्तृफलानुगा ।

स्तत्त्वेन सम्यगाचार्यं समानीय च साधकम् ।

मध्यमं कुम्भमादाय आपयेद्देवसन्निधौ ॥

‘साधकं, यजमानं ।

सुदीपित महाज्वालाविदीपितदिगन्तरम्\* ।

त्रायस्वचैनमापन्नो भद्रं प्रदिशते नमः ॥

अन्यैरपि यथा योगं कुर्यात्तस्याभिषेचनम् ।

तत्तन्मन्त्रेण वाचार्यस्तत्त्वमच्चं महामतिः ॥

ॐ दैत्येनिकराभोग शैलनिर्भेददीक्षितः ।

पद्मशङ्खमनोमन्द चास्त्रेनमपि नन्दक ॥

ॐ विपक्षकायमद्यनतच्छिरोस्तुलितानन ।

कमलाकान्तदयितपाद्मेनं सुषलायुध ॥

विश्वोद्भवभयबाणशूलस्य परमात्मनः ।

शूलारविन्दसुभग पाद्मेनमपि पङ्कजः ॥

कौमोदकीगदा सा वै देवी दिशतु मङ्गलम् ।

या सुकुन्दकराभोजविलसद्भूषणायते ॥

ॐ स्वविष्कारहताशेषरक्षोदनुजजीवितम् ।

येनासौ रक्षतादेनं विष्णोःशार्ङ्गं धनुर्वर ॥

दैत्यसौमस्तिनीगर्भनिर्भेदचतुरस्त्रन ।

स्त्रवदव्यक्तारत्नाजमधुपूर्णमुख स्वराट् ॥

दैत्यरक्षोधिपप्राणवसावधिरभोजन ।

एनं सर्व्वत्र रक्षन्तु शार्ङ्गपाशैःशरोत्कराः ॥

अरातिहेतिप्रमुखशक्त्योजःक्षपचक्षमा ।

आपङ्गःरक्षतादेनं शक्तिः श्रीःसवरायुध ॥

एवं स्वात्मा हतैर्व्वस्त्रैर्भूषणायैरलकृतं ।

सुदर्शनमयःआलविदीपितदिगन्तरमिति गुलकान्तरे पाठः ।

नोराजनविधिर्दयोदद्यात् द्विप्राय दक्षिणाम् ॥  
 गुरवे च वरं दत्त्वा वन्धुभ्यो दक्षिणादिकम् ।  
 अन्यथापि तदार्थिभ्यो दद्याद्गूरि यथोदयम् ॥  
 द्विजमध्यमयानौय तैः स्नातोमङ्गलालतिः ।  
 तिलचन्दनलाजाञ्जलेश्वेतसर्षपचन्दनैः ॥  
 ब्राह्मणैः स्वस्तिमावाच्यमाशौरपिच कारयेत् \* ।  
 कूर्चीदकेन चाचार्यः कुर्याद्भद्रवचः कृती ॥  
 ॐ आयुः विपुलं देव त्रियम् विपुलां भुवि ।  
 अक्षय्यमपि चारोग्यं मनःशक्तिमयाक्षयां ॥  
 विद्यामानकुलवृद्धिरोगाद्यैरप्यनाहतम् ।  
 विद्याधिकं तद्यात्यर्थं श्रीशो दिशतु मङ्गलम् ॥  
 स्वस्तिचास्तु शिवं चास्तु भद्रमस्तु सदा तव ।  
 आपद्गात्र भयेभ्यश्च रक्षन्तु त्वां त्रियःपतिः ॥  
 इति रक्षाविधिं कृत्वा लोकपालबलिं क्षिपेत् ।  
 पूर्व्वं च तद्गलैः कार्यः कशराग्नेन दक्षिणा ॥  
 पश्चिमे पायसेनैव शुद्धाग्नेन तथोदरे ।  
 कोणेषु शक्तिभिः कुर्यात् गुह्यमिष्टैस्ततोवह्निः ॥  
 सर्व्वार्थे च बलिन्दद्यात् सर्व्वैर्द्रव्यैर्महामतिः ।  
 इति शान्तिव्रतं प्रोक्तं तृतीयायां महामते ॥  
 सर्व्वदुःखप्रशमनं सर्व्वरोगविनाशनम् ।  
 सर्व्वसौख्यप्रदं स्त्रीणामन्नकामफलप्रदम् ।  
 सर्व्वार्तिशमनं धन्यं सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥

यद्वेतत् कुरुते मर्त्यः यदाभक्तिसमन्वितः ।  
स सर्वार्थविनिर्मुक्तो शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ॥  
दुःखे वामयथासे उग्रपीडाद्युपद्रवे ।  
विषाद्युपनिपाते च पुत्रनाशधनक्षये ॥  
राज्यनाशे जनक्षीणे दुर्मित्रे शत्रुपीडने ।  
ज्वराक्षिरोगार्तिघोरप्लोहकुष्ठभगन्दरैः ॥  
क्षयापक्षरणाद्यैश्च तीव्रदुःखचये सति ।  
ज्ञानमेतत् प्रकुर्वीत प्रज्ञासारस्तु पूरुषः ॥  
मुक्तावारक्तपुरुषः प्रज्ञावाञ्छास्त्रसम्मतः ।  
अत्युपद्रवसाहस्रमतीत्यसुखमेधते ॥

इति गरुडपुराणोक्तं शान्तिव्रतम् । ॥

—०\*०—

पुलस्त्य उवाच ।

तथैवान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीं ।  
लोके तु नाम्ना विख्यातां, सान्द्रानन्दकरीमिमाम् ॥  
यदा शुक्लतृतीयायामाषाढर्चं भवेत् क्वचित् ।  
ब्रह्मर्चं वाय वाप्यं वा हस्तो मूलमथापि वा ॥  
आषाढर्चं उत्तराषाढा, ब्रह्मर्चं, अभिजित् ।  
'आप्यं, पूर्वाषाढा ।  
दर्भगन्धोदकैः स्नानं तदा सम्यक् समाचरेत् ।  
शुक्लमास्थाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ॥

भवानीमर्चयेत्तथा शूलपुष्पैः सुगन्धिभिः ।  
 भवेन सहितां राजन् उपविष्टां बरासने \* ॥  
 वासुदेव्यै नमः पादौ शङ्कराय ततो हरम् ।  
 जङ्घे शोकविनाशिन्यै भ्रान्त्याय नमः प्रभो ॥  
 रश्मायै पूजयेद्गुरु शिवाय च पिनाकिने ।  
 भ्रान्त्यै कटिं देव्याः शूलिने शूलपाणये ॥  
 माधव्यै च तथा नाभिं तथा शम्भोर्भवाय च ।  
 स्तनावानन्दकारिण्यै शङ्करायेन्दुधारिणे ॥  
 उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम् ।  
 करावुत्पलधारिण्यै रुद्राय यजतां पतौ ॥  
 बाह्वच परिरम्भिण्यै नृत्यशीलाय वै हरम् ।  
 देव्या सुखं विनाशिन्यै हृषेशाय पुनर्विभो ॥  
 क्षितञ्च स्मरशीलायै विश्ववक्त्राय तत्परे ।  
 नेत्रे दमनवासिन्यै विश्वधात्रे त्रिशूलिने ॥  
 भ्रुवौ नेत्रप्रियायै च ताण्डवंशाय वै विभो ।  
 देव्या ललाटमिन्द्राण्यै हव्यवाहाय वै विभो ॥  
 स्वाहायै मुकुटन्देव्याः शम्भोर्गङ्गाधराय वै ।  
 विश्वकायो विश्वमुख्यो विश्वपादकरो शिवो ॥  
 प्रसन्नवदनो वन्दे पार्वतीपरमेश्वरी ।  
 एवं संपूज्य विधिवद्व्रतः शिवयोः पुनः ॥  
 पद्मोत्पलानि रजसा नानावर्णानि वा लिखेत् ।  
 शङ्खं चक्रं स्वस्तिकञ्च तथा चैवार्चनायकम् ।

\* उपविष्टां बरासने इति पुस्तकान्तरे पाठः ।



यावन्तः पांशवस्तत्र रजसः पतिता भुवि ॥  
 तावद्द्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ।  
 चत्वारि धृतपात्राणि सहिरण्यानि भक्तितः ॥  
 दद्याद्दिजाय करकमुदकेन समन्वितं ।  
 प्रतिपक्षं चतुर्मासं यावदेतादिवेदयेत् ॥  
 ततस्तु चतुरो मासान् पूर्व्ववत् करकोपरि ।  
 चत्वारिंशत् पात्राणि तिलपात्राणि तत्परम् ॥  
 पूर्व्ववत्सहिरण्यानि करकोपरिधाय दद्यात् ।  
 गन्धोदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमोदकं ।  
 अपक्वं दधि दुग्धं वा गोमृङ्गोदकमेव च ॥  
 पिष्टोदकं तथा वारि कुष्ठचूर्णान्वितं पुनः ।  
 उग्रौरसलिलं तद्वत् यववज्रदकं तथा ॥  
 तिलोदकञ्च सम्प्राश्य स्त्रियेभ्योऽर्गशिरादिषु ।  
 मासेषु पक्षहितये प्राशनं समुदाहृतम् ॥  
 सर्व्वत्र शुक्लपुष्पाणि प्रशस्तानि धिवार्चने ।  
 दानकालेषु सर्व्वेषु मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥  
 गौरी मे प्रीयतां नित्यमनघा सर्व्वमङ्गला ।  
 सौभाग्याय सुललिता भवानी सर्व्वसिद्धये ॥  
 सख्यत्सरान्ते लवणं गुडकुशसमन्वितम् ।  
 चन्दनं नेत्रपट्टञ्च सहिरण्याम्बुजं तथा ॥  
 उमामहेश्वरं हैमं तद्वदिषुफलैर्युतम् ।  
 सुशुक्लामासृतां शय्यां सोपधानां निवेदयेत् ॥

जेवमद्वेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति ।  
 आर्द्रानन्दकरी नाम तृतीयैषा सनातनी ॥  
 यामुपोष्य नरोयाति शशोस्तत्परमं पदम् ।  
 इह लोके सदानन्दं प्राप्नोति च न संशयः ॥  
 आयुरारोग्यसम्पन्नो न कश्चित् शोकमाप्नुयात् ।  
 नारी वा लुहते या तु कुमारी विधवा तथा ।  
 सापि तत्फलमाप्नोति प्रसादाच्छूलपाणिनः ॥  
 प्रतिपक्षमुपोष्यैवं मन्त्रार्चनविधानतः ।  
 रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥  
 य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ।  
 रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥  
 य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ।  
 शकलोकैः सगन्धर्वैः पूज्यतेऽब्दयुतावधि ॥  
 आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयां  
 या स्त्री करोति विधवा सधवाथवा वा ।  
 सा स्वे गृहे सुखसुखान्यनुभूय भूयो  
 गौरीपुरं सदयिता मुदिता प्रयाति ॥

इति पद्मपुराणोक्तमार्द्रादानव्रतम् ।

—००—

सुमन्तुववाच ।

पतिव्रता पतिप्राणा पतिशुश्रूषणे रता ।

एवंविधा प्रियायुक्ता शुचिसन्भोजना सती ॥  
 सोपवासा तृतीयायां लवणं परिवर्जयेत् ॥  
 सोपवासेति व्रतारम्भे द्वितीयायां कृतोपवासा तृतीयायां  
 लवणं परिवर्जयेत् ।

सा वै गृह्णातु वै भक्त्या व्रतमामरणान्तिकम् ।  
 गौरी ददाति सन्तुष्टा रूपसौभाग्यमेव च ॥  
 लावण्यलवणं हृद्यं स्नाप्यं पुंसां मनोनुगन् ।  
 पुंसां मनोरमा नारी मर्त्ता भार्यामनोरमः ॥  
 गौरीव्रतेन लभते राजन् लवणवर्जनात् ।  
 उमया च पुरा प्रोक्तं यद्वा तच्च निबोधत ॥  
 इतिव्रतं प्रतिविभो धर्मराजस्य शृण्वतः ।  
 मयानन्तमिदं सृष्टं सौभाग्यकरणं नृणाम् ॥  
 मर्त्ये तु नियता नारी व्रतमेतच्चरिष्यति ।  
 सह मोदिष्यते भर्त्ता यावद्भर्त्ता हरोमम ॥  
 या वै कल्याणभर्त्तारं विन्दते शोभना सती ।  
 सात्विदं व्रतमुद्दिश्य भवेदक्षारभोजना ॥  
 मञ्जिता मन्मना कुर्यान्मदभर्त्ता मत्परिग्रहा ।  
 गौरीं संस्थाप्य सौवर्णीं गन्धालङ्कारभूषिताम् ॥  
 वस्त्रैः सुसूक्तैः सम्ब्रीतां पुष्पमण्डनमण्डिताम् ।  
 लवणामृतं गुडं तैलं देव्याः शुक्रे निवेदयेत् ॥  
 कदुखण्डं जीरकञ्च शङ्खं पञ्च भारत ।  
 शुक्रे पचे इति शेषः ।  
 'कदुखण्डं', आर्द्रकम् ।

गुडपूपास्तथा पूपाः खण्डवेष्टास्तथा नृप ।  
 ब्राह्मणे वेदसम्पन्ने प्रदेयाः सुवञ्च्यते ॥  
 शुक्ले शुक्ले सदा देया यथा शक्त्या हिरण्ययौ ।  
 धनहीनैस्तु शक्त्या वै मधुचीरमयौ नृप ॥  
 अक्षारलवणं राक्षोभुक्ते वीर सुवाग्यता ।  
 गोरी सन्निहिता नित्यं भूमौ संस्तरणायिनी ॥  
 भर्तारं लभते कन्या या वाञ्छति मनोनुगम् ।  
 सुचिरं सह भर्ता वै क्रीडयित्वा स हैव सा ॥  
 सन्ततिञ्च प्रतिष्ठाप्य सह तेनैव गच्छति ।  
 इह लोकान् परे लोके भोगश्चित्त्रिखण्डिनाम् ॥  
 विधवा तु महाराज देव्या व्रतपरायणा ।  
 भर्तारं नियता नित्यं सद्दार्चनपरायणा ॥  
 इह वोत्सृज्य देहस्य दत्त्वा हरपुरं प्रियम् ।  
 आकृष्य यमदूतेभ्यः सा भर्तारं रमेद्विवि ॥  
 वर्षकोटिं शतगुणां परीत्वा पुनरागता ।  
 भर्ता सहैव पूर्वोक्तं लभते फलमोप्सितम् ॥  
 इत्येषा तिथिरित्येवं तृतीया लोकपूजिता ।  
 सदा विशेषतः पुण्या वैशाखे मासि वा भवेत् ॥  
 पुण्यभाद्रपदे मासि माघस्यैव न संशयः ।  
 माघभाद्रपदे वापि स्त्रीणां धन्यां प्रचक्षते ॥  
 साधारणा तु वै पूज्या सर्वलोकस्य भारत ।  
 माघमासे तृतीयायां गुडस्य लवणस्य च ॥  
 दानं त्रेयस्करं राजन् स्त्रीणाञ्च पुरुषस्य च ।

गुडेन तुषते देवी सवचेन तु गङ्गरः ॥  
 गुडपूपास्तु कर्तव्या मासि भाद्रपदे तु वा ।  
 तृतीया साक्षया लोके गौर्वाणै रपश्यन्ते ॥  
 योऽस्यां ददाति करकान् वारिधारासमन्वितान् ।  
 स याति पुत्रो वीर लोकान् वै हेतिमालिनः ॥  
 वारिदानं प्रशस्तं वै मोदकानाञ्च भारत ।  
 वैशाखे मासि राजेन्द्र तृतीया चन्दनस्य च ॥  
 वारिणा तुषते देवी मोदकैर्भवएव हि ।  
 दानास्तु चन्दनस्येह नरयोगावसम्भवः ॥  
 यात्रेणा कुशार्द्रस्य वैशाखे मासि वा तिथिः ।  
 तृतीया साक्षया लोके गौर्वाणै ररिह शस्यते ॥  
 योऽस्यां ददाति करकान् वारिधान्यसमन्वितान् ।  
 स याति पुत्रो वीर लोकान् वै हेतिमालिनः† ॥  
 इत्येवा कथिता वीर तृतीया तिथिरुत्तमा ।  
 यामुपोच नरो राजन् बुद्धिहिं श्रियं व्रजेत् ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं अलवणतृतीयव्रतम् ।

—:०:—

मञ्जीवाच ।

गौरी काली उमा भद्रा दुर्गा कान्तिः सरस्वती ।

\* वंजयोगावसम्भव इति पुलकान्तर पाठः । कंषवैनावसम्भवा इति कश्चितपाठः ।

† हेममालिन इति पुलकान्तरे पाठः ।

मङ्गला वैष्णवी लक्ष्मीः शिवा नारायणी क्रमात् ॥  
 मार्गतृतीयामारभ्य पूजयेत् स्वर्गभाक् भवेत्,  
 मार्गशीर्षतृतीयामारभ्य प्रतिमासमे कैकेन नाम्ना पूज-  
 येदित्यर्थः

अर्धनारीश्वरं रुद्रमथवा उमाशङ्करम् ।  
 पूजयेत्तद्विवक्षारोमवियोगमवाप्नुयात् ।  
 यथा वा विष्णुरूपेण पूजयेद्दीश्वरं सदा ॥  
 ईशस्य वामभागस्थां सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥  
 अर्धनारीश्वरमूर्त्तिमुमामहेश्वरम्

वा सुवर्णादिमयं विभाय वामभागस्थां देवीं गौर्यादिभिः  
 पूजयेत् । अथवा विष्णुरूपेण संयुतं ईश्वरमिति । हरिहर  
 मूर्त्तिं कृत्वा वामार्धस्थकेशवादिनामभिः प्रत्येकं पूजयेत् ।  
 केशव नारायण माधव गोविन्द विष्णु मधुसूदन श्रीधर हृषीकेश  
 पद्मनाभ दामोदराख्यान देवान् धूपस्रग्दीपाद्यैरुपोष्य पूज्य  
 दक्षिणाभिर्नामभिः । अश्वमेधादिसर्वमखानां गोलचदान  
 स्यापि नित्यसर्वनामस्मरणादभिमतफलमाप्नोति ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं नाम तृतीयव्रतम् ।-

—:—

ब्रह्मोवाच ।

तृतीययान्तु वित्तेशं वित्ताढ्यो जायते ध्रुवम् ।  
 पूजयित्वेति शेषः ।  
 क्रयादिव्यवहारे च लाभोदिव्यगुणो भवेत् ।

मूलमन्त्राः स्त्रियाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ॥  
 पूर्वतः पञ्चपत्रस्यः कर्त्तव्यश्च त्रिषोडशरः ।  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥  
 पूजाशठैः शठैः कृतापि तु फलप्रदा ।  
 आलम्बधारां समिद्धिश्च दधिचीराश्चमाक्षिकैः ।  
 पूर्वीकफलदो होमो भवेच्छान्तेन चेतसा ॥  
 एतत् व्रतं वैश्वानरप्रतिपद्गतवत्स्थायम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं कुबेरव्रतम् ।

—ॐ—

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं महाराज सोभाग्यकरणं व्रतम् ।  
 शृणु येनाद्य सोभाग्यं स्त्रीपुंसानभिजायते ॥  
 फाल्गुनस्य तु मासस्य तृतीया शुक्लपक्षतः ।  
 उपोषितेन नक्त्रेण शुचिना सत्त्वभाषिणा ।  
 सत्रीकञ्च हरिं पूज्य रुद्रं वा उभया सह ॥  
 अथ देवताया इति प्रतिमासक्षणविधानं ततस्तं ब्राह्मणे दद्या-  
 दिति वक्ष्यमाणत्वात् । सा च प्राधान्येन सुवर्णमयी प्राप्नोति ।  
 गभीरायेति पादौ तु सुभगायेति वै कटिम् ।  
 उदरं देवदेवेति त्रीकण्ठेति च वै उरः ।  
 चित्तोषणायेति शिरो रुद्रायेति समन्ततः ।  
 एवमभ्यर्च्य मेधावी विष्णुं लक्ष्मीसमन्वितम् ॥  
 विष्णुं पूजायान्तु वैष्णवमन्त्रप्रयोगः ।

हरं वा गौरीसंयुक्तं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।  
 ततस्तस्याग्रतो होमं कारवेणधुसर्पिणा ॥  
 तिलैः सह महाराज सौभाग्यपतयेति च ।  
 ततस्त्वच्चारसंयुक्तं निःश्वेहं धरणीतले ॥  
 गोधूमाक्षं तु भुञ्जीत कृत्वाप्येवं विधिः स्मृतः ।  
 आवाठादिद्वितीया तु पायसं तत्र भोजयेत् ॥  
 यवाक्षन्तु ततः पश्चात् क्रांत्तिकादिषु पार्थिव ।  
 श्यामाकाक्षं हविर्वापि यथा शक्त्या प्रसन्नधीः ॥  
 ततस्तं ब्राह्मणे दद्यात् पात्रभूते विचक्षण्ये ।  
 अनङ्गहीने वेदानां पारगे साधुवर्त्तिनि ॥  
 सदाचारयुते दद्यादल्पचित्तेऽपि भूपते ।  
 खड्गैः पात्रैरुपेतञ्च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥  
 एकं मधु द्रुतं पात्रं द्वितीयं द्रुतपूरितम् ।  
 तृतीयं तिलतैलस्य चतुर्थं गुडसंयुतम् ।  
 पञ्चमं लवणपार्थं षष्ठं गोक्षीरसंयुतं ॥  
 एतान् दत्त्वा रसान् राजन् सप्तजन्मान्तरे भवेत् ।  
 सुभगो दर्शनीयश्च नारी वा पुत्रोऽपि वा ॥

इति श्रीवराह पुराणोक्तं सौभाग्य तृतीयाव्रतम् ।

—:ॐ:—

नारद उवाच ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।  
 सौभाग्यजननश्चैव अभीष्टफलदायकम् ॥



ब्रह्मोवाच ।

शृणु विप्र विधानेन तृतीयां महारामिकाम् ।  
 या योषितो विधानेन स्वर्गसौभाग्यदा भवेत् ॥  
 माघे शुक्लतृतीयावासुपवासस्तु कारयेत् ।  
 रात्रौ सञ्चारमाहृत्य गौरीयागस्य मण्डपे ॥  
 अष्टपत्रं लिखेत्पद्मं मण्डपे मुनिपुङ्गव ।  
 उमामहेश्वरं तत्र पूजयेत्सुसमाहितः ॥  
 पूर्वपक्षे ग्यसेगौरीमाग्नेयां ललितां ग्यसेत् ।  
 दक्षिणे तु उमानाम नैर्ऋत्ये च स्वर्धा तथा ॥  
 पश्चिमे वामदेवीस्तु वायव्यां मूलगौरिका ।  
 उत्तरे तु शुभगान्तु ऐशान्यां गिरिजां तथा ॥  
 उमामहेश्वरं मध्ये गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ।  
 भृङ्गारक्षैव संस्त्राप्य तण्डुलैः परिपूरयेत् ॥

‘भृङ्गारः, कलशः ।

ततस्तस्याधतः कुण्डं हस्तमात्रं समेखलम् ।  
 घण्टां कोणे तु संस्त्राप्य चत्वारो वारिसंभृताः ॥  
 हृतेनाग्न्याहुतो हुत्वा तिलहोमस्तु कारयेत् ।  
 आहुतीनां यतं हुत्वा गायत्र्या तु समाहितः ॥  
 अथवा गौरीनाम्ना तु शुद्ध्यात् ब्राह्मणो मुने ।  
 कुण्डस्य चोद्वारे भागे व्रतौ स्नानं समाचरेत् ॥  
 आग्नेयां दिशि संख्येन घटेन प्रथमे विभो ।  
 यामे वै द्विजगार्हूलं ततो होमं समाचरेत् ॥

एवं यामानुयामन्तु ज्ञानं होमन्तु कारयेत् ।  
 प्रभाते विमले जाते सपत्नीकं द्विजोत्तमम् ॥  
 पूजयित्वा विधानेन वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।  
 रक्तवस्त्रे गुरोः पत्न्यै गुरवे सितवाससी ॥  
 एवं कृत्वा विधानेन मुने वर्षचतुष्टयम् ।  
 आराधनन्तु देव्याश्च सौभाग्यजननं परम् ॥  
 उद्यापनं ततः कुर्यात्तस्मिन्नेव ततोद्दिने ।  
 उमामहेश्वरं हैमं स्रष्टुं मन्त्रे स्मितम् ॥  
 वस्त्रैर्गन्धैश्च धूपैश्च दीपमालादिभिस्तथा ।  
 भक्तैर्नानाविधैः सम्यक् पूज्य भक्त्या ततो मुने ॥  
 तद्द्वारं सभार्यश्च पूजयेत् द्विजमुत्तमम् ।  
 गाक्षैश्च गुरवे तद्वत् वस्त्रालङ्कारसंयुताम् ॥  
 मिथुनानीह चत्वारि भोजयेत्सुसमाहिता ।  
 उमामहेश्वरं हैमं दत्त्वा भक्त्या क्षमापयेत् ॥  
 या चरेद्द्विधिना सम्यक् सौभाग्यारोग्यभागभवेत् ।  
 इह कश्चन सौभाग्यं मृता शिवपुरं व्रजेत् ॥  
 विधिहीना न कर्त्तव्या तृतीया फलमिच्छता ।  
 व्यर्थः परिश्रमस्तस्य पर्वते क्षमनं यथा ॥  
 नारो वा नरशार्दूल नरो वा विधिना मुने \* ।  
 फलं यथोक्तं प्राप्नोति सत्यमुक्तं मया द्विजाः ॥

\* विधवाविधवा मुने इति पुस्तकान्तरेषाढः ।

इति स्कन्दपुराणोक्तं व्रततृतीयाव्रतम् ॥१०

—०००—

फाल्गुनादितृतीयायां सवचं यस्तु वर्जयेत् ।  
समान्ते यदनं दद्यात् ग्रहं सोपस्करान्वितम् ॥

‘समान्ते, वक्तरान्ते ।

संपूज्य विप्रमिथुनं भवानो प्रीयतामिति ।  
गौरीलोकप्रदं नित्यं सौभाग्यव्रतमुच्यते ॥

इति गरुड पुराणोक्तं सौभाग्यव्रतम्\* ।

—०००—

कार्तिकादि तृतीयायां प्राश्य गोमूत्रयावकम् ।  
नक्तचरेदद्भेकं तदन्ते गोप्रदो भवेत् ॥  
गौरीलोके वसेत् कल्पं ततो राजा भवेदिह ।  
एतद्भद्राव्रतं नाम सर्वकल्याणकारकम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं भद्राव्रतम् ।

—:०:—

आर्चयेत्तत्र यः कुर्यात् तृतीयायां शिवालये ।

‘शिवा, पार्वती ।

समान्ते धेनुदेयाति भवानीव्रतमित्युत ॥

---

३३-२ ° इति पद्मपुराणोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति पद्मपुराणोक्तं भवानीव्रतम् ।

—:—

अनयिपक्षमन्नाति तृतीयायान्तु योनरः ।  
गान्धस्वा शिवमभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥  
वृद्धदानन्दकल्पुंसां शीलव्रतमिदं स्मृतं ।

इति पद्मपुराणोक्तं शीलव्रतम् \* ।

—:—

माघेमास्यथवा चैत्रे गुह्येन प्रदीभवेत् ।  
गुह्यव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते ॥  
'गुह्यव्रतः', गुह्यवर्जः ।  
महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं महातृतीयाव्रतम् ।

—:—

ब्रह्मोवाच ।

तृतीयायान्तु शुक्लायां सिन्धेहस्तयुगे शुभे ।  
रोचनासितकर्पूरैः शिवोमां पूजयेत्ततः ॥  
हेमरत्नस्रजैर्वक्त्रं मन्त्रयुग्ममुदीरयेत् ।  
समस्तकामफलदं यत्तत् पूर्वमुदाहृतं ॥  
तदेव मन्त्रद्वयं लिख्यते ।

नमः समस्तभुवनसर्गस्थित्यन्तकारक ।

● इति पद्मपुराणोक्तं महाव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ईशान ध्यानपरम योगिगम्यायते शिव ॥  
 नमः शिवायै विश्वेश्वरीरार्चापहारिणि ।  
 सत्यं चराचरस्त्रेह जनन्यै कामदायिनि ॥  
 ततो जपार्चनं होमं कर्त्तव्यं द्विजसत्तम ।  
 अविद्योगाय नारीणां व्रतराजं सदा हितं ॥  
 सहेमपुष्परत्नाढ्यं सर्वज्ञं दापयेत्तु तं ।  
 महापुण्यं महाभाग्यं सर्वकामप्रदायकं ॥  
 सुतभ्रातृवियोगस्तु न भवेत्तेन भो द्विज ।  
 न व्याधिर्नोपसर्गाश्च यावत्तत्पुत्रजो भवेत् ।  
 तावत्कालमुमासीके राजते मोदते\* चिरं ॥

इति श्रीदेवीपुराणोक्तं व्रतराज तृतीयाव्रतम् १ ।

—००—

सूत उवाच ।

अथ वः कौर्त्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनं ।  
 यद्वत्तं काशिराजस्य भार्याया द्विजसत्तम ॥  
 काश्याराजः पुरास्त्रासीत् ज्यमेन इति श्रुतः ।  
 तस्य भार्यासहस्रान्तु आसीद्वृषसमन्वितं ॥  
 तथैवान्या प्रिया तेन लब्धा भार्या ह्युशीभना ।  
 सुता मद्राधिराजस्य विश्वकीनस्य धीमतः ॥  
 सा स्वप्रातः प्रातस्तथाय गत्वा गङ्गातटं शुभम् ।

\* लोदते इति पुंल्लकारे पाठः ।

† इति व्रतराजव्रतमिति पुंल्लकारे पाठः ।

यावत्तु पुत्रि गौरीं त्वमेतैः पूजयसेऽक्षरैः ।  
 जलपानं न कर्त्तव्यं तावच्चैव कथञ्चन ॥  
 येन संप्राप्त्यसेऽभौष्टं तत्प्रभावात् यथेक्षितम् ।  
 तद्येति च मया प्रोक्तं तस्मात् प्रीता शुभाननाः ॥  
 ततो विवाहे निर्वृत्ते गताहं पतिना सह ।  
 श्वशुरस्तिष्ठते यत्र श्वश्रूश्चैव सुदारुणाः ॥  
 गौरीपूजाकृते मास्य निवारयति सर्व्वदा ।  
 ततोऽहं भयसन्मस्ता गौरीभक्तिपरायणा ॥  
 जलार्थं यत्र गच्छामि तस्मिन्नेव जलाशये ।  
 तत्र कर्हममादाय मन्त्रैः पञ्चभिरेव च ॥  
 पञ्चपिण्डात्मिकां गौरीं विनिर्णाय ततः पुनः ।  
 तैरेव पूजयाम्येतां गौरीभक्तिपरायणा ॥  
 प्रक्षिपामि पुनस्तोये ततो गच्छामि मन्दिरम् ।  
 कस्यचित्स्वयं कालस्य भर्त्ता मे प्रदितः शुभाः ॥  
 देशान्तरं वणिग्वृत्त्या सोऽपि मार्गं समाश्रितः ।  
 सगच्छन्महामार्गेण मां समादाय ज्ञेयतः\* ॥  
 संप्राप्तोनिर्जलं देशं सुरौद्रं महामण्डलम् ।  
 तथा रौद्रतमे काले वृषस्ये दिवसाधिप ॥  
 ततः सार्धः समग्रं विन्यान्तः खलमध्यगः ।  
 कूपमेकं समाश्रित्य गभीरं दूरतोयकम् ॥  
 एतस्मिन्नेव काले तु मया दृष्टं समीपगम् ।  
 तोयाकारं महद्देशं ततस्तोयं विचिन्तितम् ॥

एतच्च दृश्यते तोयं समीपस्थं तत्रा बहु ।  
तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा गोरीमध्वर्या भक्षितः ॥  
पिबामि सलिलं पश्चात् सुखादु सुरसी\* भवेत् ।  
ततः संप्रस्थिता यावत् प्रयच्छामि पदात्पदम् ॥  
ततो दूरतरं याति क्षणेन मृगवृष्णिका ।  
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते नभोमध्यं दिवाकरः ।  
वृषस्यस्तेन दग्धास्त्रिंश उपरिष्ठात् शुभाननाः ॥  
अधीभागे तु तप्ताभिर्वालुकाभिः समन्ततः ।  
भ्रममाणा ततस्तस्मिन्मरुदेशे समाकुला ॥  
ततश्च पतिता भूमौ विष्कोटकसमावृता ॥  
ततो मया कृता चित्ते कथा भारतसम्भवा ।  
एतेन तु पुरा पञ्चवालुकाभिर्विनिर्मिता ।  
कूपे तु क्षिप्यमाणेन वन्द्यभ्यास्तोयवर्त्तिने ॥  
भक्तिप्राप्तास्ततो देवास्तुष्टास्तस्य महात्मनः ।  
तदेवं वालुकाभिश्च पूजयामि हरिप्रियाम् ॥  
तेन तुष्टा तु सा देवी मम राज्यं प्रयच्छति ।  
अन्य देहतरं संख्ये मन्येभ्योऽष्टमनन्तकम् ॥  
ततस्तु पञ्चभिर्मन्त्रैस्सैरेव कृतिमागतैः ।  
पञ्चभिर्मुष्टिभिर्देवी वालुकोत्थैः प्रपूजिता ॥  
ततः पञ्चत्वमापन्ना तत्कालेऽहं वराङ्गनाः ।  
दशार्थाधिपतेर्जाता सद्ने लोकविद्युते ॥  
जातिस्मरणसंयुक्ता तस्या देव्याः प्रभावतः ।

\* सुरसीति पुष्पकान्तरे पाठः । † दक्षनामासीति पुष्पकान्तरेपाठः ।

भवतीनां कनिष्ठाभि ज्येष्ठा सौभाग्यतः स्थिता ॥  
 एतस्मात् कारणाद्गौरीं कृत्वैतां पञ्चपिण्डिकान् ।  
 कर्हमेव विधायाथ पूजयामि दिने दिने ॥  
 एतत् शुद्धं समाख्यातं भवतीनामसंशयम् ।  
 समीनानेन मे गौरी मनोभीष्टं प्रयच्छतु ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

ततः सर्वाः सपत्न्यस्ताः कृताञ्जलिपुटस्थिताः ।  
 तामूचुर्हीनया वाचा प्रणिपत्य सुहृदुर्महः ॥  
 प्रसादं कुरुचास्माकं दीयतां मन्त्रपञ्चकम् ।  
 तदेव येन ते गौरी सन्तुष्टा परमेश्वरी ॥  
 त्वया प्रोक्ता च यं सर्वाः प्रार्थयध्वं यथेच्छया ।  
 अहं सर्वं प्रदास्यामि तत्सर्वं वचनं कुरु ॥  
 ततो देव मया प्रोक्तं तासां तन्मन्त्रपञ्चकम् ।  
 शिष्यत्वं गमितानान्तु वाञ्छन्, नः, काय, कर्म, भिः ॥

विष्णुरुवाच ।

ममापि बहू देवेशि कीदृक् तन्मन्त्रपञ्चकं ।  
 यत्त्वयानुहितं पूर्वं तासां गौर्या निवेदितम् ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

नमः पृथिव्यै चान्यै ते नम आपोमये शुभे ।  
 तेजस्विनि नमस्तुभ्यं नमस्तौ वायुरपिणि ॥  
 आकाशरूपसम्यक्ते पञ्चरूपे नमोनमः ।  
 एभिर्कर्मैर्नैवा पूर्वं पूजिता परमेश्वरी ॥  
 तेन राज्यं पुरा प्राप्तं सम्बन्धीनां सुदुर्लभम् ।



ततः स्वस्थापितां देवीं कृत्वा रत्न मयीं शुभाम् ॥  
 षाट्कोत्तरजे चेन्ने मया तत्र सुरेश्वर ।  
 तां या पूजयते नारी साचापि \* पतिव्रता ।  
 जायते नात्र सन्देहः सर्वपापविवर्जिता ॥

लक्ष्मीरवाच ।

एवं राज्यं मया प्राप्तं गौर्याः पूजाकृते विभो ।  
 सौभाग्यं परमच्चैव दुर्लभं सर्वयोषिताम् ।  
 नचापत्यं मया लब्धं तथापि परमेश्वर ॥  
 तादृशेऽपि च सौभाग्ये तारुण्ये तादृशे स्थिते ।  
 तथापि तेन दुःखेन दिवानक्तं सुखेन मे ॥  
 कस्यचित्स्वयं कालस्य दुर्घासा मुनिपुत्रवः ।  
 आनर्त्ताधिपते ईर्ष्यं संप्राप्ते गौरवाय सः ॥  
 चातुर्भासीकृतेचैव मृत्तिकाग्रहणाय च ।  
 ततः संपूजितो राज्ञा आनर्त्तेन यथाक्रमम् ॥  
 दत्त्वार्घ्यं मधुपर्कञ्च ततः प्रोक्तः प्रणम्य च ।  
 स्वागतन्ते मुनिश्रेष्ठ भूयः सुस्वागतञ्च ते ॥  
 नान्योऽप्यन्यतमोलोके भूयोऽस्ति सदृशो मया ।  
 यत्ते पादौ रजोयस्तौ केयेर्ष्ये निर्भलीकृतौ ॥  
 तद्गृह्णहि किङ्करोस्त्वय्य दृष्टावातस्य ते मुने ।  
 अपि राज्यं प्रयच्छामि का वार्त्तान्येषु सुश्रुतुः ॥

दुर्घासा उवाच ।

चातुर्भासीविधानन्ते करिष्ये नृप मन्दिरे ।

मृत्तिकाग्रहणं यावत् शुश्रूषा क्रियतां मम ॥  
 स तथेति प्रतिज्ञाय\* माम्चे पार्थिवोत्तमः ।  
 शुश्रूषा चास्य कर्त्तव्या सर्वदैव वरानने ॥  
 चातुर्भासीकृतं यावद्देवतार्चनपूर्वकम् ।  
 वाठमित्विवसुक्ताय मया सर्वमनुष्ठितम् ॥  
 शुश्रूषार्थं यत् कर्म दुहित्वा तु पितृर्थथा ।  
 चातुर्भास्यां व्यतीतायां यदा संप्रस्थितो मुनिः ।  
 तदा प्रोचे स मां तुष्टः पुत्रि किं करवाणि ते ॥  
 ततः स भगवान् प्रोक्तः प्रणिपत्य मया गुरुः ।  
 अपत्यं नास्ति मे ब्रह्मन् तेन दग्धास्माहर्निशम् ॥  
 तादृशे फलिते राज्ये यौवनेऽपि महत्तरे ।  
 तस्मैवद् मुनिश्चेष्ट येन स्यात्तम सत्कृतिः ॥  
 व्रतेन नियमेनाथ दानेन च हुतेन वा ।  
 ततः स सुचिरं ध्यात्वा मामुवाच स्रग्विभ ॥  
 अन्यदेहान्तरे पुत्रि त्वया गौरी प्रपूजिता ।  
 तप्ताभिर्वालुकाभिश्च मृत्युकाल उपस्थिते ॥  
 तद्गन्तव्या लब्धराज्योऽपि तापेन परिभूयसे ।  
 गौरी यत्तापसंयुक्ता वालुकाभिः कृता त्वया ॥  
 न देवो विद्यते काष्ठे पाशाने मृत्तिकासु च ।  
 भावेषु विद्यते देवो मन्त्रमंशोगतस्ततः ॥  
 तव भक्तिसमायुक्ता मन्त्रसंयोजनेन च ।  
 देवौ तत्र समायाता त्वया वालुकयाचिंताः ।

---

\* माम्चे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तप्तयानेन सत्तापा भवत्यः सर्वदा स्थिताः ॥  
 तस्माद्ब्रह्मरूपीं कृत्वा देवीं त्वं पञ्चपिण्डिका ।  
 हाटकोच्चरजे चैवे संस्थापय शुभानने ।  
 हृष्ये भास्करे पञ्चाक्षस्या उपरि स्नावि यत् ॥  
 जलयन्त्रं दिवान्तं धारयस्व प्रयत्नतः ।  
 ततो यथा यथा तस्याः शैत्यभावो भविष्यति ॥  
 तथा तथा च ते देहः शान्तिं यास्यत्यसंशयं ।  
 देहात्ते भविता गर्भस्ततः पुत्रमवाप्स्यसि ॥  
 राज्यभारक्षयं यैष्ठं सुरलोकेषु विभुतम् ।  
 अन्यापि कामिनी याच एवं तां पूजयिष्यति ।  
 ज्यैष्ठे मासि तथा सापि यथा त्वं प्रभविष्यसि ॥  
 सप्तमीरवाच ।

ततो मया पुनः प्रीतो भगवान् स सुनीश्वरः ।  
 मानुषत्वे च मे रागविरक्तिर्भूतौ स्थिता ॥  
 नदीवेगोपमं दृष्ट्वा जीवितं सर्वदेहिनाम् ।  
 तन्मे वद महाभाग किञ्चिद्भूतमनुत्तमम् ॥  
 मानुषत्वं न येन स्यात् सम्यक् चीर्णेन सहजः ।  
 ततः स सुचिरं ध्यात्वा मा याहि परमेश्वरि ॥  
 अस्ति पुत्रि व्रतं पुण्यं गौरीतुष्टिकरं परम् ।  
 येन चीर्णेन वै सम्यक् योषिदेवत्वमाप्नुयात् ॥  
 गोमयाख्या महादेवी कृता गोमातृभिः पुनः ।  
 ततो गोलोकमापन्नाः सर्वास्ता वरवर्णिनि ॥  
 ताश्च कुर्वन् कथांश्च ततो देवत्वमाप्स्यसि ।

ततो मया पुनः प्रोक्तः स मुनिः सुरसत्तम ॥  
 कस्मिन् काले प्रकर्त्तव्या विधिना केन भक्ष्ये ।  
 सर्व्वं विस्तरतो ब्रूहि येन तां प्रकरोम्यहम् ॥

दुर्वासा उवाच ।

नभस्ये च सिते पक्षे तृतीयादिवसे स्थिते ।  
 प्रातरुत्थाय पश्चाच्च भक्षयेत् दन्तधावनम् ॥  
 ततश्च नियमं क्षुर्यादुपवाससमुद्भवम् ।  
 गौरीनाम समुच्चार्य्य अवापूतेन चेतसा ॥  
 ततो निशागमे प्राप्ते कृत्वा गौरीचतुष्टयम् ।  
 मृन्मयं यादृशञ्चैव तदिहैकमनाः शृणु ॥  
 एका गौरी प्रकर्त्तव्या पञ्चपिण्डा यथोचिता ।  
 प्रहरे प्रहरे प्राप्ते तासु पूजां समाचरेत् ॥  
 यैर्मन्त्रै स्तान्निवोध त्वं एकैकस्याः पृथक् पृथक् ।  
 हिमाचलगृहे जाता देवि त्वं शङ्करप्रिया ॥  
 मेनागर्भं समुद्भूता पूजां गृह्ण नमोऽस्तु ते ।  
 धूपं दद्यात्ततश्चैव कर्पूरं अक्षया सह ॥  
 रक्तसूत्रेण दीपश्च घृतेन परिकल्पयेत् ।  
 जातीपुष्पैः समभ्यर्च्य नैवेद्यं मोदकाग्रयेत् ॥  
 रक्तवस्त्रञ्च सम्पाद्य अर्घ्यं दद्यात्ततः परम् ।  
 यस्य वृक्षस्य विहितं तस्य स्याद्दन्तधावनम् ॥  
 मातुलङ्गेन चार्घ्यन्तु मन्त्रेणानेन भक्तितः ।  
 शङ्करस्य प्रिये देवौ हिमाचलसुते शुभे ॥  
 अर्चन्तेन मया दत्तं परिगृह्ण नमोऽस्तु ते ।

तदेव प्राशनं कार्यं ततः कायविशुद्धये ॥

तदेव मातुलङ्गमेव ।

द्वितीये प्रहरे प्राप्ते अर्धनारीश्वरं ततः ।

सुरभ्या पूजयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन पार्ष्वतीम् ॥

रमाद्वाराद्विषीचैवं या हरस्य व्यवस्थिता ।

सा मे पूजां प्रगृह्णातु तस्यै देव्यै नमोनमः ॥

अगुरुश्च ततो दद्याद्भूषं दद्यात्तदासुते ।

नैवेद्यं गुणकायैव नालिकेरेण चार्चकम् ॥

मन्त्रेणानेन दातव्यं तदेव प्राशनं स्मृतम् ।

अर्धनारीश्वरो यो च संस्थितो परमेश्वरो ॥

अर्धं मे तु प्रगृह्णानां स्यातां सर्वसुखप्रदौ ।

तृतीये प्रहरे प्राप्ते शतपत्रा प्रपूजयेत् ॥

उमामाहेश्वरो देवो मन्त्रेणानेन सुन्दरि ।

उमामहेश्वरो देवो यो तो सृष्टिलयात्मकौ ॥

तौ गृह्णीतामिमां पूजां मया दत्तां प्रभक्तितः ।

गुग्गुलूत्थं ततो धूपं नैवेद्यं धारिकात्मकम् ॥

जातीफलैश्च चार्च्यं तदेव प्राशनं स्मृतम् ।

ततश्चाघं प्रदातव्यो मन्त्रेणानेन भक्तितः ।

उमामहेश्वरो देवो सर्वकाम सुखप्रदौ ॥

गृहीत्वा दत्तमर्घं मे द्यां कृत्वा महेश्वरो ।

चतुर्थे प्रहरे प्राप्ते गौरीं पञ्च च पिष्टिकाम् ॥

भृङ्गराजेन संपूज्य मन्त्रेणानेन भक्तितः ।

पृथिव्यादीनि भूतानि वाणि प्रोक्तानि पञ्च च ॥

पञ्चरूपाणि देवेशि पूजां गृह्ण नमोस्तु ते ।  
 नैवेद्यं घृतपूरञ्च दद्याद्देव्याः प्रभक्तितः ॥  
 ग्रन्थिचूर्णेन धूपञ्च अर्घ्यं मदनजं फलम् ।  
 तदेव प्रशमं कार्यं अर्घ्यं मन्त्रइति स्मृतः ॥  
 पञ्चभूतमयी देवी पञ्चधा या व्यवस्थिता ।  
 अर्घ्यं मेनं मया दत्तं सा गृह्णातु सुरेश्वरी ॥  
 एवं सर्वां निशां वापि गीतवाद्यादिनिःस्वनैः ।  
 तासां चैवाग्रतो नेया नैव निद्रां समाचरेत् ॥  
 ततः प्रभाते विमले प्रोक्तते रविमण्डले ।  
 स्नात्वा संपूजयेद्दिप्रं सह पद्मगा सुभक्तितः ॥  
 वस्त्रैराभरणैश्चैव स्वशक्त्या नृपनन्दनि ।  
 गोरीभक्ते च दातव्यं मिष्टान्नञ्च शुचिस्मिते ॥  
 ततः करेणुमानीय वडवां वा सुमध्यमे ।  
 गोरीचतुष्टयं तच्च समारोप्य तदोपरि ॥  
 गीतवादिचक्राद्येन वेदध्वनियुतेन च ।  
 नद्यां वाथ तडागे वा वाप्यां वाथ परिक्षिपेत् ॥  
 मन्त्रेणानेन सङ्गत्वा तत्तेऽहं वच्मि सुन्दरि ।  
 आगतासि महादेवि पूजितासि मया शुभे ॥  
 मम सौभाग्यदानाय यचेष्टं तच्च गम्यताम् ।

लक्ष्मीरुवाच ।

एवं मया कृता देव सा कृतौया यथोदिता ।  
 नभस्ये मासि संप्राप्ते भक्त्या परमया विभो ॥  
 द्वितीये तु तद्या प्राप्ते कृतौये तु विशिषतः ।

तावद्गोमगता वाची ससुतस्त्री सुरेश्वर ।  
 मा पुत्रि जलमध्ये त्वं मम मूर्तिचतुष्टयम् ॥  
 परिशिष्यामि महाकथं श्रुत्वा चैवं विधीयताम् ।  
 हाटकेश्वरजे चेत्रे स्थापयैतत्कदाचयात् ॥  
 अक्षयं जायते येन सर्वस्त्रोणां हिताय च ।  
 त्वं प्रार्थय यदाभीष्टं वरं सर्वं ददाम्यहम् ॥  
 ततः सा प्रणिपत्योच्चैर्भया प्रोक्ता सुरेश्वरी ।  
 यदि यच्छसि मे देवी वरन्मुष्टा सुरेश्वरि ॥  
 तदहं मानुषे गर्भे मा भूयासं कथञ्चन ।  
 भर्ता भवतु मे विष्णुः शाश्वतोऽभीष्टदः सदा ॥  
 नान्यत् किञ्चिदभीष्टं मे चेद्रान्यं त्रिदशोद्भवम् ।  
 अन्यापि कुर्वते या तु व्रतमेतत् समाहिता ॥  
 सर्वव्रतैर्यदा तुष्टिस्तव देवि प्रजायते ।  
 तथा तस्याः प्रकर्त्तव्या एकेनानेन पार्वति ॥  
 एवं भविष्यतीत्युक्त्वा ततश्चादर्शनं गता ।  
 स्वदेवी च मया तत्र तच्च देवीचतुष्टयम् ॥  
 हाटकेश्वरजे चेत्रे मया संस्थापिता प्रभो ।  
 तत्प्रभावाभ्यां लब्धो भर्तायं परमेश्वरः ॥  
 शाश्वतश्चाक्षयश्चैव सुखप्रेमश्च सर्वदा ।

इति पद्मपुराणीयनागरखण्डे पञ्चपिण्डिकागौरीव्रतम् ।

—000—

गुह्येन तुष्टते देवी पार्वती सर्वमङ्गला ।  
 यावत्प्रक्षामि प्रत्यूषं तावद्गौरीचतुष्टयम् ॥

( ६१ )

जातरत्नमयं तच्च मया तत्परिवर्जितम् ।  
 प्रस्थिता तत्समादाय परिचितुं जलाशये ॥  
 गुडपूपास्तु दातव्या मासि भाद्रपदे तु या ।  
 तृतीया पायसेनापि वामदेवस्य प्रीतये ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं गुडतृतीयाव्रतम् ।\*

—000—

साध्या द्वादश प्रोक्ताः

ब्रह्माण्डपुराणात् ।

मनोऽनुमन्ता प्राणश्च नरयानश्च वीर्यवान् ।  
 विस्तिर्हयोऽनयश्चैव हंसो नारायणस्तथा ॥  
 प्रभवो विष्णुर्विश्वश्च साध्या द्वादश यन्त्रिरे ।  
 तृतीयायां महाभाग पूजयेत्तानुपोषितः ॥  
 प्रतितृतीयायां यावद्वर्षं सोपवास इति शेषः ।

इतिविष्णुधर्मोत्तरोक्तद्वादशाक्षयक्षफलावाप्तिर्तृतीयाव्रतं ।\*

—000—

तृतीयायां तथाभ्यर्च्य ब्रह्म विष्णु महेश्वरान् ।  
 पृथक् पृथक् नाम मन्त्रैर्नैवेद्यादि निवेदयेत् ॥  
 त्रीन् लोकांश्च तदा नाम सम्यक् संपूजयेन्नरः ।  
 ऐश्वर्यं महदाप्नोति गतिमयमाश्च विन्दति ।



व्रतचक्रं ७ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

४८८

इति विष्णुधर्माक्षेपे तृतीयाव्रतम् ।

—000—

तृतीया आवणे कृष्णा या स्यात् अवणसंयुता ।

आवणोऽत्र पोर्णमास्यन्तोमासो ग्राह्यः अतः आवणकृष्ण  
तृतीयायाः अवणयुक्तत्वं न दुर्घटं ।

तस्यां संपूज्य गोविन्दं तुष्टिमयामवाप्नुयात् ।

पूजादि प्रणवादिनमोन्तेर्नाममन्त्रैः ।

इति विष्णुधर्माक्षेपे तुष्टि प्राप्ति तृतीयाव्रतम् ।

—000—

वशास्त्रशुक्लपक्षे तु तृतीयायामुपोषितः ।

अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य तु ॥

सा तथा कृत्तिकोपेता विशेषेण च पूजिता ।

तत्र दत्तञ्च जप्तञ्च सर्वमक्षयमुच्यते ॥

अक्षया सा तिथिस्तस्मात्तस्यां सुकृतमक्षयं ।

अक्षयैः पूजितो विष्णुस्तेन साक्षात्तता कृता ॥

अक्षयैस्तु नरः स्नातो विष्णोर्दत्त्वा तथाक्षतान् ।

शत्रून् सुसंस्कृतांश्चैव हुत्वा चैव तथाक्षतान् ॥

विप्रेषु दत्त्वा तानेव तथा शत्रून् सुसंस्कृतान् ।

पक्वावन्तु\* महाभाग फलमक्षयमयुते ।

एकामप्युक्तां यः कृत्वा तृतीयां भृगुनन्दन ।

एतावन्तु तृतीयानां सर्वसांस्तु फलं लभेत् ॥

इति विष्णुधर्मीत्तरोक्तमश्वफलावाप्तिं अश्वयतृतीयाव्रतं ।

—000—

ईश्वर उवाच ।

फलतृतीयां या नारी कुरुते तत्र भाविता ।  
 वर्षमेकं सिते पक्षे देवीं पूज्य विधानतः ॥  
 फलानि ब्राह्मणे दद्यादभीष्टानि च यानि तु ।  
 फलानि वर्जयेत् नक्तं अवाप्तिं सुरसुन्दरि ॥  
 निष्पावानाढकीं मुहान् माषांश्च व कुलत्थिकान् ।  
 मसूरान् राजमांषाश्च गोधूमान् स्त्रिपुटांस्तथा ॥  
 चणकान् वर्तुलान् वापि मुकुटां भक्तितोऽतिजः ।  
 नरो वा यदि वा नारी यावद्गौरीव्रतं चरेत् ॥  
 तस्याः पुण्यफलं वक्ष्ये कथ्यमानं शृणुष्व मे ।  
 धनं धान्यं गृहे तस्य न कदाचित् क्षयं व्रजेत् ॥  
 दुःखिता दुर्भगा दीना सदा जन्मनि नो भवेत् ।  
 कथानकश्च श्रोतव्यं देव्या माहात्म्यसंयुतम् ॥  
 कृतपातकनाशाय सर्वकामसमृद्धये ।

इति पद्मपुराणीयप्रभासखण्डोक्तं फलतृतीयाव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य सकलकरणा-  
 धीश्वरसकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिबिरचिते  
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे  
 तृतीयाव्रतानि ।

### अथ चतुर्थीव्रतानि ।

—000—

अनाथलोकोद्धरणैकबन्धुरगण्यपुण्यामृतसारसिन्धुः ।  
हेमाद्रिरज्ञानसमुद्रसेतुं ब्रूते चतुर्थीव्रतमिष्टहेतुं ॥

स्कन्द उवाच ।

केन भोगानवाप्नोति निर्विघ्नं पुरसूदन ।  
पुत्रपौत्रांस्तथारोग्यं व्रतेनाप्नोति शङ्कर ॥

ईश्वर उवाच ।

पुरा देवासुरे युद्धे असुरैर्निर्जिता रणे ।  
शक्राद्या देवताः सर्वास्त्रपुरावासिभिर्यदा ॥  
तदा विवर्णवदनास्ते सर्वे मासुपागताः ।  
चाहि ब्राहि वदन्तस्ते मयाप्याश्वासितास्तदा ॥  
विघ्नैरुपहतानाञ्च समादिष्टं व्रतं मया ।  
तत्कृतं तेस्तदास्कन्द तेषां तुष्टे गणाधिपः ॥  
गणेशेन तु तुष्टेन विज्ञानां संचयः कृतः ।

स्कन्द उवाच ।

विधिना केन देवेश व्रतमेतन्महाफलं ।  
कृतं भवति देवेश तन्मे ब्रूहि हृषध्वज ॥

ईश्वर उवाच ।

मार्गशीर्षे शुभे मासि सिते पक्षे तु षण्मुख ।

चतुर्थीं नियमं गृह्य विज्ञेयं पूज्य भक्तितः ॥  
 पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः सज्जु कौश सुसंस्कृतैः ।  
 पल्लवैस्तिलपिष्टैश्च तथा सोहालकैः प्रभुं ॥  
 पल्लवं तिलपिष्टं षडेते पिष्टादिमयाः\* ।  
 पूजयित्वा विधानेन प्रार्थयेत्तत्र मानवः ॥  
 त्वत्प्रसादेन देवेश व्रतं व्रतचतुष्टयं ।  
 निर्विघ्नेन तु मे या तु प्रमाणं तु खगध्वज† ॥  
 संसारार्णवदुस्तारं सर्वविघ्नसमाकुलं ।  
 तस्मात् ध्यानजगन्नाथ चाहि मां गणनायक ॥  
 एवं प्रार्थ्य गणाध्यक्षं भुञ्जीयाद्वाग्यतस्ततः ।  
 एवं क्रमेण संपूज्य एकभक्तो नरोत्तमः ॥  
 गणेशं मनसा ध्यायंस्ततोरात्रौ स्वपेदुधः ।  
 एवं संवत्सरं कृत्वा चतुर्विंशतं वषमुच्छ ॥  
 ततो मार्गशिरे मासि विभिन्ना तस्य पूजनं ।  
 नक्ताशी च भवेत्तद्व्यावत्सवंत्सरं पुनः ॥  
 मार्गशीर्षे तु संप्राप्ते तथैवायाचितो भवेत् ।  
 अयाचितेनाब्दमेकं ततो मार्गशिरे पुनः ॥  
 आरभ्योपवसेद्दमेकं तद्वच्च पूजनं ।  
 एवं क्रमेण विधिवच्चत्वार्यब्दानि मानवः ॥  
 समाप्य तु ततोऽगन्ते व्रतज्ञातो महाव्रत ।  
 कारयेद्देवघटितं स्वयत्त्याखुरयं शुभं ॥

\* पल्लवोद्भूतकौशैश्च तथा सोहालकैः प्रभुं । पल्लवं तिलपिष्टं, उद्भूतकापि-  
 ष्टादिमया इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रमाणं खगध्वज इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आखुरघं, गणेशं ।

तद्रूपं विष्णुधर्मोत्तरात् ।

विनायकस्तु कर्त्तव्यो गजवक्त्रश्चतुर्भुजः ।

शूलचर्ममाला च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥

पात्रस्रोदकपूर्णश्च परशुश्चैव वामतः ।

दक्षश्चास्य नकर्त्तव्यो वामो रिपुनिघ्नूदन ॥

पादपीठकृतः पादोदकसामनगो भवेत् ।

लम्बोदरस्तथाकार्यस्तन्तुकर्णश्च यादव ॥

व्याघ्रचर्मधरः सर्पव्यालयग्रीपवीतवान् ।

कारयेद्द्वर्णकैः शुभ्रैररविन्दं सपत्रकं ॥

तस्योपरि घटं स्थाप्य ताम्रपात्रेण संयुतं ।

पूरयेत् शुभ्रशालेयैस्तन्दुलैरेव वा खग् ॥

तस्योपरि न्यसेद्देवं वासोभिर्विष्टं सुव्रत ।

पूजयेत् पुष्पधूपाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ।

मोदकैश्च ततः शुभ्रैः पद्माक्षैर्घृतपाचितैः ॥

नैवेद्यं कल्पयेत्तत्र गणेशः प्रीयतामिति ।

जागरं कारयेद्दिहान् गीतवादिचनिस्त्रिणैः ।

पुराणास्थापनश्चैव तां रात्रिं क्षपयेद्बध् ॥

प्रभाते विमले ज्ञातो होमकार्यार्थाणि कारयेत् ।

तिलत्रोद्दिव्यवैद्येव तथा सिद्धार्थकैः शुभैः ॥

ॐ गणेशाय स्वाहा । ॐ गणपतये स्वाहा । ॐ मेघवर्णाय

स्वाहा । ॐ कुम्भाण्डाय स्वाहा । ॐ त्रिपुरान्तकाय स्वाहा ।

ॐ एकदन्ताय स्वाहा । ॐ लम्बोदराय स्वाहा । ॐ रुक्मदंष्ट्राय

स्वाहा । ॐ विष्णवे शिराय स्वाहा । ॐ ब्रह्मणे स्वाहा । ॐ इन्द्राय  
स्वाहा । ॐ यमाय स्वाहा । ॐ वरुणाय स्वाहा । ॐ सोमाय  
स्वाहा ॥ १ ॥ श्रीगणेशपरमेश्वरिणे स्वाहा । गणपति मन्त्रेण होमयेत् ।

अष्टोत्तरं शतं हुत्वा ततो व्याहृतिभिर्हुनेत् ।

यावत् शक्यं महावाहो ततो होमं समाप्यते ॥

ततस्तमर्चयेद्ब्रह्मन् आचार्यं भक्तिभावितः ।

वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैः पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥

तत्पुत्रो पुत्रसौ भक्त्या रत्नैराभरणैः शुभैः ।

शय्या देया ततो राजन् सोपधानां सलङ्कुकां ॥

गां सवक्त्रां ततो दद्यात् सत्त्वालङ्कारभूषितां ।

प्रीयतां गणनाद्योऽथ इति मन्त्रमुदाहरेत् ॥

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या चतुर्विंशतिसंख्यया ।

तेभ्यस्तु करकान् दद्यात् तिलपात्रसमन्वितान् ॥

अनेन विधिना यस्तु करोति व्रतमुत्तमम् ।

न विघ्नैरभिभूयेत गणनाद्यप्रसादतः ॥

यः करोति समारम्भं निर्विघ्नं तत्फलप्रदम् ।

पूर्वं तथा कृतं सर्वैरिन्द्राद्यैस्त्रिदशैर्विभो ॥

वद्रेण ब्रह्मणा पूर्वं विष्णुना च पुरा कृतम् ।

अन्यैश्चैव महीपालै राजभिर्बहुभिः कृतम् ॥

एतदेव व्रतं श्रीर्षं मनुष्यैर्भूतले सुमे ।

अनेन क्रियमाप्तेन न विघ्नैरभिभूयते ।

स्वर्गलोकात्परिभ्रष्टस्ततो याति पराङ्गतिम् ॥

## इति स्कन्दपुराणोक्तं सोपधानं ऋक्चतुर्थी व्रतम् ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तदा ।  
 चैत्रस्यामलपक्षे तु सोपवासो जितेन्द्रियः ॥  
 चतुर्थ्यां वासुदेवस्य कृत्वा संपूजनं शुभम् ।  
 काञ्चनं दक्षिणां दद्यात् द्विजाय ब्रह्मचारिणे ॥  
 तथा सङ्कर्षणं देवं पूजयित्वा जगद्गुरुं ।  
 वैशाखे तु गृहस्थाय दद्याच्छ्रद्धां सुसंस्कृतां\* ॥  
 संपूज्य देवं प्रद्युम्नं† ज्यैष्ठे मासि यथा विधि ।  
 वनस्थाय तदा दद्यात् फलमूलान् गोरसम् ।  
 अनिरुद्धं यथापाठे पूजयित्वा जगद्गुरुं ॥  
 दद्यादलावपात्रान् योगस्थाय द्विजाय तु ।  
 इत्येव पारणं‡ प्रोक्तं स्वर्गलोके महीयते ॥  
 द्वितीये पारणे प्राप्ते शक्रलोके महीयते ।

सालोक्च मायात्यथ केशवस्य

प्राप्ते तृतीये त्वथ पारणास्त्रात् ।

पारणं त्रय विधानात् व्रतावृत्तिः

इत्याश्रमाणां व्रतमुत्तमं ते

मयेरितं कल्पप्रनामकारि ।

● दद्याच्छ्रद्धां सुसंस्कृतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पुत्रमिति पुस्तकान्तरे पाठः । ‡ पारणे प्राप्ते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति विष्णु धर्मात्तरोक्तमाश्रमव्रतम् ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तव ।  
चतुरात्मा हरिः प्रोक्तस्तत्वारश्च हुताशनाः ॥  
आहितान्निर्हिजो यस्य विद्यतेऽग्निचतुष्टयम् ।  
सोपवासस्तुर्थास्तु शुक्लपक्षस्य फाल्गुने ॥  
अभ्यर्च्य चतुरात्मानं वासुदेवमतन्द्रितम् ।  
तस्मै दद्याद्दिजेन्द्राय तिलप्रस्थानि षोडश ॥  
सुवर्णस्य सुवर्णं च वस्त्रं घृततुलामपि ।

सुवर्णं कर्षोर्न ।

एवं संवत्सरं कृत्वा व्रतमेतदतन्द्रितः ।  
सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥  
विमानेनार्कवर्णेन स्वर्गलोकश्च गच्छति ।  
मनुष्यो दीपतेजाः स्यात् दीप्ताग्निः प्रमदाप्रियः ॥  
रिपून् जयति संग्रामे धनवाञ्च तथा भवेत् ।  
ये त्वग्नेयो वै चतुरप्रविष्टाः  
स वासुदेवः कथितस्तुर्धा ।  
यः पूजयेत् ब्राह्मणमाहितान्नि-  
र्देवः स तेनाप्यथ पूजितः स्यात् ॥



## इति विष्णुधर्माक्षरोक्तमष्टमव्रतम् ।<sup>११</sup>



इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तव ॥  
 वासुदेवायकात् जाताः सर्वे देवगणा नृप ।  
 अधिकेन तु देशेन साध्या जातास्तथा सुराः ॥  
 तत्रापि बाधिकाग्निः चतुराङ्गा हरिः स्मृतः ।  
 नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णश्च वीर्यवान् ॥  
 चतुराङ्गा हरिर्जातो गृहधर्मस्य यादव ।  
 आदित्येषु तु यावक्तो मित्रावरुणसंज्ञको ।  
 तावेव नान्यो जानीहि हरिकृष्णौ च यादव ॥  
 आदित्येषु तु यावक्तो शक्रविष्णू सुरोत्तमौ ।  
 तावेव सिद्धसाध्वेषु नरनारायणौ पुनः ॥  
 चैव शक्रचतुर्ध्यान्तु सोपवासस्तु पूजयेत् ।  
 देवेभ्यं चतुराङ्गानं विसृज्य तथा नराधिप ॥  
 व्रतमेतच्चरः कृत्वा पूर्णं द्वादशवत्सरम् ।  
 न दुर्गतिमवाप्नोति मोक्षोपायश्च विन्दति ॥  
 ततः समासाद्य वनिप्रभुत्वं  
 परेण पूंसां समसत्त्वमेति ।  
 सर्वैश्वर्याप्रतिमप्रभावो  
 विमुक्तदुःखो भुवनस्य गोप्ता ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं चतुर्मूर्तिव्रतम् ।<sup>१२</sup>

—000—

शुक उवाच ।

चतुर्थङ्गारकदिने यदा भवति भारत ।  
 मृदा स्नानं तदा कुर्यात् पद्मरागविभूषितः ॥  
 अग्निर्मूर्ध्ना दिवो मन्त्रं जपंस्तिष्ठेदुदङ्मुखः ।  
 शूद्रस्तुष्णीजपं भीममास्ते भोगविवर्जितः ॥  
 अथास्तमितआदित्ये गोमयेनोपलिप्य च ।  
 प्राङ्गणं पुष्पमालाभिरक्षताभिः समन्ततः ॥  
 अभ्यर्च्यभिलिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकम् ।  
 कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तचन्दनमिष्यते ॥  
 चत्वारः करकाः कार्य्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः ।  
 तण्डुलैरक्तशालेयैः पद्मरागैश्च संयुताः ॥  
 चतुःकोणेषु तान् कृत्वा फलानि विविधानि च ।  
 गन्धमाल्यादिकं सर्व्वं तथैव विनिवेदयेत्  
 सुवर्णमृङ्गीं कपिलामथार्च्य  
 रोप्यैः खुरैः कांस्यदीप्तां सवस्त्राम् ।  
 धुरन्धरं रक्तमतीव सौम्यं  
 धान्यानि सप्तावरसंयुतानि ॥  
 सप्त धान्यानि, यव गोधूम धान्यकम्  
 कङ्कुक्षामा चणक चीनकानि ।  
 अङ्गुष्ठमात्रं पुरषं तथैव

सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।  
चतुर्भुजं हेममये निविष्टं  
पात्रे गुह्योपरि सर्पिषायुतम् ॥  
सामस्वरज्ञाय जितेन्द्रियाय  
पात्राय शीलत्रयसम्भवाय ।  
दातव्यमेतत्ककलं द्विजाय  
कुटुम्बिने नैव च दम्भयुक्ते ॥

भूमि पुत्र महातेजः स्वेदोद्भव पिनाकिनः ।  
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्ध्यं नमोऽस्तु ते ॥  
मन्त्रेणानेन दत्त्वाद्यं रक्तचन्दनवारिणा ।  
ततोऽर्चयेद्दिप्रवरं रक्तमाल्यांबरादिभिः ॥  
दद्यान्मन्त्रेण तेनैव भोमं गोमिथुनान्वितम् ।  
शय्यां च शक्तितो दद्यात्कर्षोपस्करसंयुताम् ॥  
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे ।  
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाद्यमिच्छता ॥  
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विजपुङ्गव ।  
नक्तमक्षारलवणमश्रीयात् पृतसंयुतम् ।  
शक्त्या यस्तु पुमान् कुर्यादेवमङ्गारकाष्टकम् ॥  
अङ्गारकाष्टकमिति, अङ्गारकचतुर्थष्टकम् ।  
चतुरोबाह्व वा तस्य यत् पुण्यं तद्दामि ते ॥  
रूपसोभाव्यसम्भवः पुनर्जन्मनि जन्मनि ।  
वैष्णवोऽथ शिवोभक्तः सप्तहोपाधिपो भवेत् ॥  
सप्तकल्पसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ।

इति मत्स्यपुराणोक्तं \*अङ्गारकचतुर्थीव्रतम् ॥

—000—

ब्रह्मोवाच ।

गणेशपूजनं कुर्यात् चतुर्थीं सर्वकर्मसु ।  
अविघ्नं सुरलोके च गतिमिष्टां प्रयच्छति ॥  
कर्मस्वविदुषं विघ्नं कुर्याच्चैव न संशयः ।  
सर्वेषां कर्मणामादौ ततः पूज्यो गणाधिपः ॥  
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।  
पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यचतुर्थीश्वरः ॥

तुष्टीश्वरोऽत्र गणेशः ।

तद्रूपप्रकारस्तु कच्छचतुर्थीव्रते विलोकनीयः ।  
गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।  
पूजाशठैश्चन शठैश्चन कृतापि तु फलप्रदा ॥  
आन्यधारासमिद्धिश्च दक्षिणैराश्रमाक्षिकैः ।  
पूर्वोक्तं फलदा होमो यस्तु शान्तेन चेतसा ॥  
एतद्भूतं वैश्वानरं प्रतिपद्यतवद्व्याख्येयं ।

इति भविष्यपुराणोक्तं गणेशव्रतम् ।

—0\*0—

सूत उवाच ।

चतुर्थीं न तु भुञ्जीत ज्ञात्वा नद्यां दृपोत्तम ।

\* व्रतपुराणोक्तमिति पुस्तकान्तरं वाङ् ।

रक्ताम्बरधरो भूत्वा रक्तगन्धानुलेपनः ॥  
 रक्तचित्तो गणाधीशं विनायकमन्त्रार्चयेत् ।  
 रक्तचन्दनतोयेन स्नानपूर्वविधानतः ॥  
 विलिप्य रक्तगन्धेन रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ।  
 ततोऽसौ दत्तवान् भूयः साज्ययुक्तं च चन्दनम् ॥  
 नैवेद्यं चैव हारिद्रं गुडखण्डं घृतशुतम् ।  
 एवं सख्यस्तरं पूज्यं विनायकमथ स्तुवन् ॥  
 नमस्तस्य महादेवं स्तोत्रेऽहं त्वां विनायकम् ।  
 महागणपतिं शूरमश्वितं जयवर्धनम् ॥  
 एकदन्तं द्विदन्तं चतुर्दन्तं चतुर्भुजम् ।  
 अश्वविशू सप्तहस्तं रक्तनेत्रं वरप्रदम् ॥  
 आविकीर्यं शङ्खचक्रं प्रचण्डं दण्डनायकम् ।  
 आरक्तं दण्डिनं चैव वज्रिवक्त्रं हुतप्रियम् ॥  
 अनर्चितो विघ्नकरः सर्वकार्येषु यो नृणाम् ।  
 तं नमामि गणाध्यक्षं भीमसुप्रसमासुतम् ॥  
 मदमत्तं विरूपाक्षं भवदत्तसमुद्भवं ।  
 सूर्यकोटिप्रतीकाशं रक्ताञ्जनसमप्रभम् ॥  
 बुधं सुनिबलं शान्तं नमस्त्वामि विनायकम् ॥  
 नमोऽस्तु ब्रह्मरूपाय विश्वरूपाय ते नमः ।  
 नमोऽस्तु गजरूपाय गजानां पतये नमः ।  
 मेघ मन्दररूपाय नमः कैलासवासिने ॥  
 नमो विघ्न विनाशाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे ।

भक्तस्तुताय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ।  
 त्वया पुराणं सर्वेषां देवानां कार्यसिद्धये ॥  
 गजरूपं समाख्याय चासिताः सर्वदानवाः ।  
 ऋषीणां देवतानाञ्च कृताः सर्वे मनोरथाः ॥  
 यतस्ततः सुरैरग्रेऽऽः पूज्यसे त्वं भवाम्बज ।  
 त्वामाराध्य गणाध्यक्षं सर्वज्ञं कामरूपिणम् ॥  
 कार्यार्थं रक्तकुसुमैः रक्तचन्दनवारिभिः ।  
 रक्ताम्बरधरो भूत्वा चतुर्थामर्चयेज्जपन् ॥  
 त्रिकालमेककालं वा नियतो नियतात्मनाः ।  
 राजानं राजपुत्रं वा राजमन्त्रिणमेव च ॥  
 राज्यं वा सर्वं विघ्ने शो वशी कुर्यात्पराङ्मयम् ।  
 अविघ्नं कुरु मे नित्यं कुरु विघ्नविनायक ॥  
 मया त्वं संस्तुतो भक्त्या पूजितश्च विशेषतः ।  
 यत् फलं सर्वं तीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥  
 तत् फलं सर्वमाप्नोति स्तुत्वा देवं विनायकम् ।  
 विघ्नं न भवेत्तस्य न च गच्छेत्पराभवम् ॥  
 न च विघ्नो भवेत्तस्य जातो जातिस्मरु भवेत् ।  
 य इदं पठति स्तोत्रं घृणिर्मासैर्वरं लभेत् ॥  
 सम्बन्धरेण सिद्धिश्च लभते नात्र संशयः ।  
 इति नरसिंहपुराणोक्तं गणेशचतुर्थीव्रतम् ।

— 000 —

सुमन्तुर्वाच ॥

शिवो शान्तासु खी राजन् चतुर्थी त्रिविधा कृता ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवा लोकेशपूजिता ॥  
 तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासोजपस्तथा ।  
 क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाद्वन्तिनो नृप ॥  
 गुड लवणं घृतानाम्नु दानं शुभकरं स्मृतम् ।  
 गुडपूपाः स्तथा वीर पुष्पं ब्राह्मणभोजनम् ॥  
 चतुर्थीं नरशार्दूलं पूजयेत् सदा स्त्रियः ।  
 गुड लवणं पूजाभिः शत्रुशूरमातरः ॥  
 ता. सर्व्या सुभगाः स्युर्वै विघ्नेश्यानुमोदनात् ।  
 कन्यकाश्च विशेषेण विधिनानेन पूजयेत् ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं शिवाचतुर्थीव्रतम् ।

—०\*०—

सुमन्तुव्रताच्च ।

माघमासि तथा शुक्ला या चतुर्थी महीपते ।  
 सा सर्वशान्तिदा नित्यं शान्तिं कुर्यात्तदैव हि ॥  
 स्नानं दानं बलिः कर्म सर्वमस्यां कृतं विभी ।  
 भवेत्तद्वस्त्रगुणितं प्रसादाद्वन्तिनः सदा ॥  
 सन्तोषवासं यस्तस्यां पूजयेद्दिननायकम् ।  
 तस्यां होमादिकं कर्म भवेत्साहस्रिकं नृप ॥  
 लवणं गुडपूर्णं च घृताक्तं तच्च भारत ।  
 दत्त्वा भक्ते तु विघ्नेयं फलं साहस्रिकं लभेत् ॥

विशेषतः स्त्रियोराजन् पूजयेत् स्वगुरुं नृप ।  
गुह्य लक्षणं हृते वीर सदास्थां कुरुनन्दन ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शान्ताचतुर्थीव्रतम् ॥

—:—

सुमन्तुवचाच ।

सुखावहां नृप सुखां सौभाग्यकरिणीं \* शुभा ।  
चतुर्थीं कुरुशार्दूल रूपसौभाग्यदां शुभा ॥  
सुखव्रतं महापुण्यं रूपारोग्यप्रदायकम् ।  
सुसूक्तं सुकरं धन्यभिदं पुण्यं सुखावहं ॥  
परं फलदं वीर दिव्यरूपप्रदायकम् ।  
विलासं विभ्रमाक्षेपं हसितं चेष्टितं शुभम् ।  
सुखव्रतेन सर्व्वं ज्ञात् शुभं कुरुकुलोद्दह ॥  
कृतपूजे तु देवेशे विप्रेष शिवयोः सुते ।  
यदा शुक्लचतुर्थ्यान्तु वारो भीमस्य भाक् भवेत् ॥  
तदा सा कुरुदा ज्ञेया चतुर्थी वै सुखेति च ।  
पुरा मैथुनमाश्रित्य स्थिताभ्यान्तुहिनाचले ॥  
भीमोमाभ्यां महाबाहो† रवि रिन्दुयुतः क्षितौ \*  
मेदिन्या सुप्रयत्नेन सुखेन तु भूतो यथा ।

\* पराशरि पुस्तकान्तरे वाचः ।

† रक्तचिन्द रिति पुस्तकान्तरे ।



जातस्तस्यां महावीर रक्तो रक्तसमुद्भवः ॥  
 उभया भार्तवोत्पन्नस्तस्मादङ्गारको ह्ययम् ।  
 अङ्गदोऽङ्गारकान्तिश्च अङ्गानाम्नु सदा नृप ॥  
 सोभाग्यादिकरो यस्मात्तस्मादङ्गारको मतः ।  
 भक्त्या चतुर्थी\* नत्तेन यो वै अहासमन्वितः ॥  
 उपोषति नरो राजन् नारी वानन्यमानसा ।  
 पूजयेच्च कुजं भक्त्या रक्तपुष्पविलेपनेः ॥  
 अङ्गारकचरूपश्च वक्ष्यमाणमत्स्यपुराणोक्ताङ्गारकचतुर्थी  
 व्रते द्रष्टव्यम् ।

गणेशं प्रथमं पूज्य भक्त्या अहासमन्वितः ।  
 स तु तुष्टः प्रयच्छेत् सोभाग्यं रूपसम्पदम् ॥  
 पूर्व\* नु कृतसङ्कल्पः स्नानं कृत्वा यथाविधि ।  
 गृहीत्वा मृत्तिकां वन्दे मन्त्रेणानेन भारत ॥  
 इह त्वं वन्दिता पूर्व\* कृष्णोनीहरता किल ।  
 तस्मात्मे दह पाप्मानं यन्मया पूर्वसञ्चितं ॥  
 इमं मन्त्रं पठन् वीर आदित्याय प्रदर्शयेत् ।  
 आदित्यरश्मिभिः पूतां गङ्गाजलकणोक्षितां ॥  
 दत्त्वा मृदं शिरसि तां सर्वाङ्गेषु नियोजयेत् ।  
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत मन्त्रपूर्व\* जले शुभे ॥  
 यूयमापःस्य सर्वेषां दैत्यदानवसञ्चिताः ।  
 स्वेदाण्डजोद्भिदानाश्च जरायूणाश्च योनयः ॥

ज्ञातोऽहं सर्वतीर्थेषु सर्वप्रवचनेषु च ।  
 तथा काष्ठादितीर्थेषु मानसादिसरःसु च ॥  
 नदीषु देवस्थातेषु ज्ञातोऽहं तेषु तेषु वै ।  
 ध्यायन् पठन्मिमं मन्त्रं ततः ज्ञानं समाचरेत् ॥  
 ततः ज्ञातः शुचिर्भूतो गृहमागत्य च स्थेत् ।  
 दर्श्याष्टवयसीः सृष्ट्वा गात्रं मन्त्रे च मन्त्रवित् ॥  
 दूर्वां नमोक्तमन्त्रे च अष्टवयसमयस्तथा ।  
 गां दृष्ट्वा तु ततो देवीं वन्द्याहौर प्रदक्षिणम् ॥  
 समासभ्य तु हस्तोऽन ततो मन्त्रमुदीरयेत् ।  
 सर्वदेवमयी देवी निर्द्वैतस्त्वं प्रपूजिता ।  
 तस्मात् सृष्ट्वाभि वन्दे त्वां वन्दिता पापहा भव ॥  
 नतो मौनेन चागच्छत् वन्दिता गृहदेवता ।  
 प्रक्षाल्य च गृहा पादावाचान्तोऽग्निगृहं विधेत् ॥  
 होमं तत्र प्रकुर्वीत एतैर्गन्धपदैर्धरैः ।  
 सर्वाय सर्वपुत्राय पार्ष्णीतौबसुताय च ॥  
 कुजाय लोहिताङ्गाय यज्ञेशाङ्गारकाय च ।  
 श्रीकारपूर्य्यकैर्गन्धैः स्वाहाकारसमन्वितैः ॥  
 अष्टोत्तरशतं वीर अर्धमात्रार्धमिव च\* ।  
 एतैर्गन्धपदैर्भक्त्या कामतोऽकामतोऽपि ॥  
 खादिरोभिः समिद्धि च पान्चदिग्धैर्यैस्त्रिभिः ।  
 भक्ष्यैर्गानाविधैस्तान्यैः शक्त्या भक्तिसमन्वितः ॥

\* अर्धं गृहं मिति पुस्तकालये पाठः ।

कृत्वा होमं ततो वीर देवं संस्थापयेत् क्षिप्रम् ।  
सौवर्ण्यं राजतं ताम्रं भद्रदाकमयं नृप ॥  
देवदाकमयं वापि श्रीखण्डघटितं तथा ।

भद्रदाकः, शरलः ।

गाङ्गेय पात्रे रोष्ये वा अक्षरैः कुङ्कुमकेसरैः ।  
अन्यैर्व्या लोहितैर्भक्ष्यैः पत्रैः पुष्पैः फलैरपि ॥  
रत्नैश्च विविधैर्वीरअथवा भक्तित्तरेत् ।  
यावच्चि विभूतं वित्तं वित्तञ्च वीर शक्तिः ।  
तावद्विवर्धते पुष्ट्यं दातुः शतसहस्रकम् ॥  
यद्वा ताम्रमये पात्रे वंशजे मृन्मयेऽथवा ।  
पूजयेत नरो भक्त्या शक्त्या कुङ्कुमकेसरैः ॥

ओं अङ्गारकाय नमः पादौ । ॐ कुङ्कराय नमः वदनं ।  
ॐ भीमाय नमः स्कन्धयोः । ॐ मङ्गलाय नमः बाह्वोः । ॐ  
वज्राय नमः जङ्घ्योः । ॐ खेदजाय नमः जङ्घयोः । ॐ लाहिताय

नमः शिखायां ।

पुरुषाकृतिं कुञ्जपात्रे एतैर्धन्यपदैर्यजेत् ।  
भूमिपुत्र महादेव, खेदोद्भव पिनाकिनः ।  
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृह्णामि नमोऽस्तु ते ॥

अर्घमन्त्रः ।

महादेवाङ्गसम्भूत मेदिनीगर्भसम्भव ।  
अङ्गारक महाराज लाहिताङ्ग नमोऽस्तु ते ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

सुगन्धपुष्पधूपार्घ्यैर्ब्राह्मणो यः प्रपूजयेत् ।  
गुहोदनष्टत चीर गोधूमान् शालितण्डुलान् ॥  
अपेक्ष्य शक्तिं द्रव्याहै ब्राह्मणेभ्यो यतेन्द्रियः ।  
वित्तश्राठं न कुर्वीत विद्यमाने धने मृप ।  
वित्तश्राठश्च कुर्वाणो नासुखफलभाम्भवेत् ॥

शतानीक उवाच ।

अङ्गारकेण संयुक्ता चतुर्थी नक्तभोजनैः ।  
उपोष्याः कतिसंख्यास्तु उताहो सकृदेव हि ॥

सुमन्तु उवाच ।

चतुर्थी तु चतुर्थी तु यदाङ्गारकसंयुता ।  
उपोष्य तत्र तत्रैव प्रदेयो विधिवत् कुलः ॥  
उपोष्य नक्तं न विभो चतस्रः कुजसंयुताः ।  
चतुर्थ्यान्तु चतुर्थ्यान्तु विधानं शृणु यादृशम् ॥  
एकश्चतुर्थीशब्दः तिथिविशेषवचनः, अपरस्तत्संख्यापर इति  
दशसौवर्णिके मुख्यं दशार्द्धाईं यथापि वा ।  
सौवर्णपात्रे रोप्ये वा भक्त्या ताम्रमयेऽपि वा ।  
विंशत्यलानि पात्राणि विंशत्यर्द्धपलानि च ।  
विंशत्कर्षाणि वा वीर अतोद्दीनं न कारयेत् ॥  
शक्त्या वित्तस्य भक्त्या च पात्रे ताम्रमयेऽपि वा ।  
प्रतिष्ठाप्य कुजपात्रे रक्तवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥

पुष्पमण्डयिकां कृत्वा दिव्यैर्धूपैस्तु धूपिताम् ।  
तत्तत्स्थमर्चयेद्देवं पूर्वमन्त्रैः क्रमेण तु ॥  
भस्म भोज्यैरनैकैश्च फलैरन्यैश्च संमतैः ।  
वस्त्रैः प्रावरणैः पात्रैः शय्योपानहारासनैः ॥  
ऊर्चैः पुष्पैर्गन्धवरैः शक्ता विस्तानुसारतः ।  
ब्राह्मणाय च तं दद्याद्दक्षिणासहितं नृप ॥  
वाचकाय महाबाहो गुणिने श्रेयसेन च ।  
अङ्गारकेन संयुक्तां धेनुं शीलसमन्विताम् ॥  
अनेन विधिना दत्त्वा यद्योक्तफलभाग्भवेत् ।  
इति ते कथिता पुराण तिथोनामुत्तमा तिथिः ॥  
यामुपोष्य नरो रूपं दिव्यमाप्नोति भारत ।  
काम्यात्रेयसमं वीर तेजसा रविसप्रभम् ॥  
प्रभया हरितुल्यश्च सर्वतो बलसम्पन्नः ।  
ईदृश्रूपं वरं प्राप्य याति मौमसदोनृप ॥  
प्रसादाद्विष्णुराजस्य गणेशस्य गणायते ।  
पठतां शृण्वतां राजन् कुर्वतांश्च विशेषतः ॥  
ब्रह्महत्यादिपापानि क्षीयन्ते नात्र संशय इति ।

इति भविष्यत् पुराणोक्तं सुखव्रतम् ।

—०००—

चतुर्थ्यान् महा राज निराहारो व्रतान्वितः ।  
दत्त्वा तिलाक्षं भुङ्क्ते यः स्वयं भुङ्क्ते तिलोदकम् ॥

दिवा निराहारो रात्रौ भुङ्क्ते इति विरोध परिहारः ।

वर्षहये समासिद्धिर्ज्ञातस्य तु यदा भवेत् ।

विनायकस्तस्य तुष्टोददाति फलमोषितम् ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तं गणपति चतुर्थीव्रतं ।

—:०:—

स्कन्द उवाच ।

केन व्रतेन भगवन् सौभाग्यमतुलं भवेत् ।

पुनः पोषधनैश्चर्यं मनजः सुखमेधते ॥

तस्मै वद महादेव व्रतानामुत्तमं व्रतं ।

येन चीर्णेन देवेश नरो राज्यञ्च विन्दति ॥

राज्ञीय जायते नारौ अपि दासीकुलोद्भवा ।

राजपुत्रो जयेच्छत्रून् गरुडः पद्मगानिव ॥

ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वः प्राप्य सर्वार्चको भवेत् ।

वर्णाश्रम विहीनोऽपि साऽपि सिद्धिञ्च विन्दति ॥

कृष्ण उवाच ।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं ।

अपूर्वं गणपते व्रतं यत् त्रैलोक्ये विद्युतं ॥

भगवत्या पुरा चीर्णं पार्वत्या पद्मया सह ।

सरस्वत्या महेन्द्रेण विष्णुना धनदेन च ॥

अन्यैश्च देवैर्न निभिर्गन्धर्वैः किन्नरैस्तथा ।

चीर्णमेतद्व्रतं सर्वैः पुराकल्पे वद्वानन ।  
 चतुर्थी या भवेदुक्ता नभोमासस्य पुष्यदा ॥  
 तस्यां व्रतमिदं कुर्यात् कार्त्तिक्यां वा वद्वानन ।  
 गजाननं चतुर्व्याहृतेकदन्तं विपाटिनम् ॥  
 विपाटिनं, मदधारास्त्राविचं । आबुधानि स्रष्टुचतुर्थी  
 व्रतवद्विधाय हेन्ना विघ्नेशं हेमपीतासनस्थितं ।  
 तथा हैमौमयो दूर्वां तदाधारे व्यवस्थितां ।

तदाधारे, विघ्नेशस्थिते ।

संस्थाप्य विघ्नहन्तारं कलसे ताम्रभाजने ।  
 वेष्टितं रक्तवस्त्रेण सर्व्वतोभद्रमण्डले ॥  
 पूजयेच्छुक्लकुसुमैः पञ्चिकाभिश्च पञ्चभिः ।  
 विश्वपञ्चमपामार्गं शमी दूर्वा हरिप्रिया ॥

हरिप्रिया, तुलसी ।

एता एव पञ्चपञ्चिकाः ।

अन्यैः सुगन्धकुसुमैः पञ्चिकाभिः सुगन्धिभिः ।  
 फलैश्च मोदकैः पञ्चादुपहारं प्रकल्पयेत् ।  
 यथावदुपचारेण पूजयेन्निरिजासुतं ॥

आवाहनमन्त्रः ।

उमासुत नमस्तुभ्यं विश्वव्यापि सनातन ।  
 विघ्नोघं हृन्दि सकलं अर्घ्यं पाद्यं ददामि ते ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

गणेश्वराय देवाय उमापुत्राय वेधसे ।  
पूजामद्य प्रयच्छामि गृहाण भगवन्नमः ॥

गन्धमन्त्रः ।

गणेश्वराय देवाय वरदाय गजानन ।  
उमासुताय देवाय कुमारगुरवे नमः ॥  
लम्बोदराय वीराय सर्वविघ्नविहारिणे ।

पुष्पमन्त्रः ।

उमामङ्गलसङ्गतैः\* दानवानां वधाय वै ।  
अनुग्रहाय लोकानां स देवः पातु वैश्वधृक् ॥

धूपमन्त्रः ।

परंज्योतिःप्रकाशाय सर्वसिद्धिप्रदाय च ।  
दीपं तुभ्यं प्रदास्यामि महादेवात्मने नमः ॥

दौपमन्त्रः ।

गणानाञ्च गणपतिं इव महाकविं-कवीनां ।  
उपमन्त्रवन्त्रं ज्येष्ठ रागं ब्रह्मणां ब्राह्मणस्यातिश्राणं शृण्वन्  
ज्योतिभिः सिद्धसादनं ।

उपहारमन्त्रः ।

गणेश्वर गणाध्यक्ष गौरीपुत्र गजानन ।  
वतं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादादिमार्गना ॥

\* उमासङ्गलसङ्गतै इति पुस्तकान्तरेषां ।



पूजयन् सप्तजम्बोदधैर्गुण्यते पातकैर्नरः ॥

इति कूर्मपुराणोक्तं यमव्रतम् ।

—०००—

अगस्त्यः ।

अथ विघ्नहरं राजन् कथयामि तवानघ ।

येन सम्यक्कृतेनेह न विघ्नमुपजायते ॥

चतुर्थीं फाल्गुने मासि यहीतव्यं व्रतस्त्रिदम् ।

नक्ताहारेण राजेन्द्र तिलाक्षं पारणं स्मृतं ।

पारणं नक्तभोजनम् ।

तदेव वक्रो होतव्यं ब्राह्मणाय च तद्वेत् ।

दिव्याय शूराय गजाननाय

दंष्ट्राकरालाय नमः शिवाय ।

नगात्मजादेहमलोद्भवाय

कुमारहस्ताय नमश्चराय ॥

एवं संपूज्य मनुभिर्हीमं कुर्याद्यथाविधिः ।

मनुभिर्गन्धैः ।

एकस्यैव वृथा बहुलं ब्रवीमि तत् ह्योमं ब्रवीमि होम-  
मन्त्रो होमद्रव्यञ्च तदेव वक्रो होतव्यं इत्यादिनोक्तं वर्त्तमान  
समीपे वर्त्तमानवदिहातीते स्मृत् ।

चतुर्थासव्रतञ्चैव सत्वेत्थं पञ्चमे तथा ।

सोवर्षं राजतं नापि कृत्वा विप्राय दापयेत् ॥

ताम्रपात्रे पायसाद्यैश्चतुर्भिः सहितं नृप ।  
 पञ्चमेन तिलैः सार्द्धं गणशान्तिकरेण च ॥  
 मृक्षमयानि हरिद्वैस्तु विधिनानेन कारयेत् ।  
 होमश्च राजतं शक्त्या विधिनानेन दापयेत् ॥  
 इत्थं व्रतमिदं कृत्वा सर्वविघ्नात् स मुच्यते ।  
 हयमेधस्य यज्ञे तु सञ्जाते सगरः पुरा ॥  
 एतदेव हरश्चक्रे त्रिपुरं येन हन्ति\* च ।  
 मया समुद्रमथने त्वितदेव व्रतं कृतं ॥  
 अन्यैरपि महीपालैरेतदेव पुरा कृतं ।  
 ततो निर्व्विघ्नसिद्धयर्थं विघ्नोपशमनं परं ॥  
 अनेन कृतमात्रेण सर्व्वविघ्नैः प्रमुच्यते ।  
 ततो रुद्रपुरं याति वाराहवचनं यथा ॥  
 विघ्नानि तस्य न भवन्ति गृहे कदाचित्  
 धर्मार्थकामसुखसिद्धिविघातकानि ।  
 यः सप्तमीन्दुशकलाकृतिकान्तद्वयं  
 विघ्नेशमर्चयति नक्तं कृतौ चतुर्थ्यां ॥

इति वराहपुराणोक्तमविघ्नविनायकव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

माघमासे तु सम्प्राप्ते चतुर्थी\* कुन्दसंज्ञिता ।

सोपोषा तु सुरश्रेष्ठ ततो राज्यं भविष्यति ॥  
 सर्वोपहारसम्पन्नं सर्वोपस्कारमाहरेत् ।  
 कन्दपक्कं फलं शाकं लवणं गुडशर्करा ॥  
 खण्डं कुस्तु, म्वरी जीरं धान्यानि विविधानि च ।  
 दातव्यानि रघुश्रेष्ठ कन्यकानाम्नु भक्तितः ॥

खण्डं, शर्कराभेदः ।

सूर्यपात्रं\* तथा भाण्डं मृत्प्रयानि विशेषतः ।  
 उद्दिश्य दापयेद्देवो प्रीयतां मे सदा इति ॥  
 अनेन विधिना शक्र सौभाग्यं पुत्रसन्ततिः ।  
 वर्धते नात्र सन्देहो नान्यथा मम भाषितं ॥

इति देवीपुराणोक्तं कुन्दचतुर्थोऽध्यायः ।

—000—

चतुर्थः अध्यायः ।

निर्व्विघ्ने न तु कार्याणि कथं सिद्ध्यन्ति सूतज ।  
 अप्रसिद्धिः कथं नृणां पुत्रसौभाग्यसम्पदा ॥  
 दम्पत्योः कलहे चैक्यं बन्धुभेदे तथा नृणां ।  
 उदासीनेषु लोकेषु कथं संमुखता भवेत् ॥  
 विद्यारम्भे तथा नृणां वणिज्यायां क्लेशो तथा ।  
 नृपतेः परचक्रस्य जयसिद्धिः कथं भवेत् ॥  
 कां देवतां नमस्कृत्य पूजासिद्धिकरौ नृणां ।

\* शूर्पपात्रमिति पुनः कान्तरे पाठः ।

सूत उवाच ।

सब्रह्मणोः पुरा विप्राः कुरुपाण्डवसेनयोः ।  
पृष्ठवान् देवकीपुत्रं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥  
निर्विघ्ने न जयोद्येषां वद् देव कथं भवेत् ।  
कां देवतां नमस्कृत्य समयां ह्यलभन्महीम् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पूजयस्व गणाध्यक्षं विघ्ने शं मित्रिदायक ।  
तस्मिन् संपूजिते राजन् सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देव केन विधानेन पूजनाहो गणाधिपः ।  
पूजितश्च तिथौ कस्यां मित्रिदो गणपो भवेत् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

गजवक्त्रस्तु शुक्लायां चतुर्थ्यां पूजयेत्तृप ।  
यदा वोत्पद्यते भक्तिर्मासे पूज्यो गणाधिपः ॥  
प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेत्तृप ।  
स्वयत्तया गणनायस्य स्वर्णरौप्यां यथाकृतिं ॥  
कृत्वा पूजां प्रयत्नेन स्नाप्य पञ्चामृतैः पृथक् ।  
गणाध्यक्षेति नाम्ना वै गन्धं दद्याच्च भक्तितः ॥  
विनायकेति पुण्याणि धूपसोमासुतेति च ।  
दीपं बहुप्रियायेति नैवेद्यं विघ्ननाशन ॥  
वस्त्रं सर्वप्रदे रक्तं पुष्पं दद्यात् शुभाहतं ।  
ततो दूर्वा कुशान् गृह्य विंशतिचैकमेव च ॥

पूजयेत प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः पृथक् ॥  
 गणाधिप नमोऽस्तु उमापुत्रावनाथन ।  
 विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक ॥  
 एकदन्तेभवङ्गेति नमो मयिकवाहन ।  
 कुमारगुरवेत्थत्नं पूजनीयः प्रयत्नतः ॥  
 दूर्वायुग्मं गृहीत्वा तु गन्धयुक्तं प्रपूजयेत् ।  
 एकैकेन च नाम्ना वै पूज्य एकेन सर्वतः ॥  
 एकेन, दूर्वाङ्गुरेण, युग्मे नावशिष्टेन ।  
 सर्वतः, सर्वैर्नामभिः पूजा कार्या ॥  
 तद्यत्कविंशतिर्गृह्य मोदकान् घृतपाचितान् ।  
 स्थापयित्वा गणाध्यक्षं समीपे कुरुनन्दन ॥  
 दश विप्राय दातव्या स्वयं चाद्यात्तथादश ।  
 एकं गणाधिपे दद्यात् सनैवेद्यं नृपोत्तम ॥  
 विप्राय भोजनं दद्याद्भुञ्जीयात्तैलवर्जितं ।  
 कृत्वा नैमित्तिकं कर्म पूजयेदिष्टदेवतां ॥  
 एवं कृते धर्मराज विघ्ननाथस्य पूजने ।  
 विजयस्ते भवेन्नूनं सत्त्वं सत्त्वं मयोदितः ॥  
 विद्याकामो लभेद्विद्यां धनकामो धनं यथा ।  
 जयं विजयकामस्तु, पुत्राक्षीं विन्दते सुतान् ॥  
 पतिकामा च भर्तारं सौभाग्यञ्च सुवासिनीम् ।  
 विधवा पूजयित्वा तु वैधव्यं नाप्नुयात् क्वचित् ॥  
 वैष्णवाद्यास्तु दीक्षास्तु आदौ पूज्यो गणाधिपः ।  
 यस्मिन् संपूजिते विष्णुरीशो भानुस्तथा, उमा ॥

इव्यवाहमुखा देवाः पूजिताः स्मृतं संग्रहः ।  
 चण्डिकाया मातृगणाः परितुष्टा भवन्ति च ॥  
 यस्मिन् संपूजिते भक्त्या विप्राः सिद्धिविनायके ।  
 य इदं श्रुत्वा चित्तं त्रावयेद्वा समाहितः ॥  
 सिद्धान्ति सर्वकार्याणि सिद्धिदस्य प्रसादतः ।  
 इति स्कन्दपुराणोक्तं सिद्धिविनायकव्रतम् ।

—000—

अथास्मानिह भविष्योत्तरोक्तं कृत्यान्तरम् ।  
 मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवस्तोके प्रपूजिता ॥  
 तस्यां ज्ञानं तथा दानमुपवासोऽर्चनं तथा ।  
 क्रियमात्रं व्रतगुणं प्रसादाद्वृत्तिर्नो नृपेति ॥  
 चतुर्थीत्युक्तं ननु पङ्क्तः ।  
 अस्यां चन्द्रदर्शनं न कर्तव्यम् ॥  
 अतएवोक्तं मार्कण्डेयेन ।  
 सिंहादित्ये शुक्लपक्षे चतुर्थीं चन्द्रदर्शनम् ।  
 मिथ्याभिदूषणं कुर्यात्तस्मात् पश्येत् तं तदेति ॥  
 पराशरस्मृतावपि ।  
 कन्यादित्ये चतुर्थीं शुक्ले चन्द्रस्य दर्शनम् ।  
 मिथ्याभिदूषणं कुर्यात्तस्मात् पश्येत् तं तदा ॥  
 अत्र सिंहादित्यकन्यादित्यशब्दाभ्यां चान्द्रो भाद्रपद उपसभ्यते ।

\* चतुर्थीं न पश्येदित्यन्वयः त्रयान्वित्यान्वयनात् तेन चतुर्थीमुदितस्य पश्येत् ।  
 न मिथेव इति पुनश्चापरे वाक्यः ।

सौरमासपक्षे षष्ठाचारविरोधप्रसङ्गात् ।

दोषस्य शान्तये सिंहः प्रसेनमिति वै पठेत् ।

स च श्लाको विष्णुपुराणे ।

सिंहः प्रसेनमवधोक्तिं हो जायवता इतः ।

सुकुमारक मारोदौस्तवक्षेप समन्तक इति ॥

अथ कार्तिकशुक्लचतुर्थ्यां कूर्मपुराणोक्तं नागव्रतम् ।

कार्तिकशुक्लपक्षमुपक्रम्य ।

तिथौ युगाद्द्वयाद्यान्तु समुपोष्य यथाविधि ।

शङ्खपालादिनागानां शेषस्य च महात्मनः ॥

पूजा कार्या पुष्प गन्ध-क्षीराप्यायनपूर्वकमिति ।

युगाद्द्वयाद्याश्चतुर्थेः प्रातर्गन्ध्याह्न्यापिन्याश्च कर्त्तव्यम् ।

तथा च स्कन्दपुराणे ।

प्रातर्गन्ध्यान्दिने तच्च तत्रोपोष्य फणीश्वरान् ।

क्षीरेणाप्याय्य पञ्चम्यां पारयेत् प्रयता मरः ।

विषाणि तस्य नश्यन्ति न तं हिंसन्ति पशगाः ॥

इति नागव्रतम् ।

अथ मार्गशीर्षशुक्लचतुर्थ्यामारभ्य स्कन्दपुराणोक्तं

वरचतुर्थीव्रतम् ।

चतुर्थ्यां मार्गशीर्षे तु शुक्लपक्षे नृपोत्तम ।

प्रारभ्य प्रतिमासञ्च चतुर्थ्यां गणनायकम् ॥

संपूज्य विधिना कुर्यादेकभक्तं समाहितः ।

अक्षारलवणं त्वेवं पूर्णसम्बलैरे ततः ॥

द्वितीये वत्सरे चात्र नक्तं प्रतिचतुर्भि च ।  
 कुर्याद्दशमभ्यर्च्य तृतीयेऽद्यावितं तथा ॥  
 एवमेव प्रकुर्वीत चतुर्थं स्वादुपोषणम् ।  
 ततश्चतुर्थं संपूर्णं तदुद्यापनमाचरेत् ।  
 इदं वरचतुर्थीस्थं व्रतं सर्वार्थसाधकम् ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं वरचतुर्थीव्रतम् ।  
 अथास्यामेव ब्रह्मपुराणोक्तं गौरीचतुर्थीव्रतम् ।

समाचतुर्थ्यां माघे तु दशरथा योगिनीगणैः ।  
 प्राग्भक्षयित्वा सृष्ट्वा च भूयः स्वाङ्गात् स्वर्गैर्गणैः ॥  
 तस्मात्सा तत्र संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः ।  
 कुन्दपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यग्भक्त्या समाहितैः ॥  
 कुङ्कुमांस्तक्राभ्याश्च रक्तसूत्रैः सकङ्क्षणैः ।  
 अर्घैः पुष्पैस्तथाधूपैर्दीपैर्ज्वलिभिरेव च ॥  
 गुडार्द्रकाभ्यां पनसलवणौभ्याश्च पालकैः ।  
 पूज्या स्त्रियश्च विधवास्तथा विप्राश्च शीभनाः ॥  
 सौभाग्यवृद्धये पश्चात् भातव्यं वन्धुभिः सहति ।  
 पालकैः कुण्डलेर्मृन्नाम्नविशेषैरित्यर्थः ।

इति गौरीचतुर्थीव्रतम् ।

सप्तमैर्धान्यैर्कैर्युक्ता जौरकं मरीचानि च ।  
 चिक्कं शूण्ठीं हरिद्राश्च सर्वं परिकरं तथा ॥  
 चतुर्थ्यामेकभक्ताया सकृदस्वा कुटुम्बिने ।  
 गृहेषु सप्तसु तथा शिलायुक्तानि भारत ॥



शिला, मनःशिला ।

एतच्छिलाव्रतं नाम लक्ष्मीलोकप्रदायकम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं शिलाव्रतम् ॥

—000—

चतुर्थी नक्षत्रभुग्दद्यादद्धान्ते हेमवारणम् ।

वारणः, करी ।

व्रतं वैनायकं नाम सर्वविघ्नोपशान्तिदम् ।

इति पद्मपुराणोक्तं वैनायकव्रतम् ।

—0\*0—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

विनायकचतुर्थ्यां व्रतं वक्ष्यामि तेऽनघ ।

धन्यं यशस्यमायुष्यं समीहितफलप्रदम् ॥

विघ्नोपशमनायातं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।

प्रियं गणपतेर्नित्यं नृषिभिश्चाप्युपासितम्\* ॥

मार्गशुक्लचतुर्थ्यां पाञ्च व्रतमिदं महत् ।

कृत्वाहारेण विप्रेन्द्र तिलाक्षं पारयं स्मृतम् ॥

तदेव वक्रौ होतव्यं ब्राह्मणाय ददेत् सदा ।

नद्यां नदे वा नैवेद्यं विघ्नराजाय संयमी ॥

पूजयेत् गणपतिं रात्रौ गन्धैः पुष्पैर्यथाक्रमम् ।

स्थापितं कुम्भा\* संखं तं स्थापितं कुङ्कुमाश्रया ॥

\* प्रियं हि विघ्नराजस्य इदं व्रतमुपासितमिति पाठान्तरम् ।

† चिन्दुरासितचक्रुषमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सुमार्गादिष्वघो तैस्तु नामभिवाचं येततः ।  
 विनायकाचैकदन्ताः कृष्णपिङ्गो गजाननः ॥  
 लम्बोदरो भासचन्द्रो हेरम्बो विकटस्तथा ।  
 वक्रतुण्डबाहुरघो विघ्नराजो गणाधिपः ॥  
 इत्थं वं मासनाम्ना तु जपद्भिममद्याचं नम् ।  
 कृत्यैवं प्रार्थयेत् पञ्चात्मन्ते शानेन भक्तिमान् ॥  
 चैमातुराय वीराय परशुहस्ताय वै नमः ।  
 विघ्नेशायैकदंष्ट्राय नमो लम्बोदराय च ॥  
 नमस्ते गजवक्त्राय सर्वज्ञायाष्टभूर्त्तये ।  
 समीहितार्थसंप्राप्तौ निर्विघ्नं कुरु मे सदा ॥  
 भोजयित्वा ततो विप्रान् यथाशक्त्या विमत्सरः ।  
 भुञ्जीत च स्वयं नक्तं वाग्यतोऽन्नमकुक्षयन् ॥  
 सायम्प्रातश्च सर्वेषां भोजनं श्रुतिचोदितम् ।  
 एकभक्तं पुनस्तस्मादुपवासस्ततोधिकः ॥  
 उपवासात्परं भैक्षं भैक्ष्यात्परमयाचितम् ।  
 अयाचितात्परं नक्तं तस्माच्चक्तं तपो भवेत् ॥  
 देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्ने मध्याह्ने मानुषैस्तथा ।  
 अपराह्णे च पित्रभिः सभ्यायां प्रेतराक्षसैः ॥  
 विलासैता अतिक्रम्य नक्तभोजौ च यो भवेत् ।  
 स तैस्तु तर्पितैः सर्वैर्यत्पुण्यं तदवाप्नुयात् ॥  
 हविष्यभोजनं ज्ञानमाहारस्य च साधवम् ।  
 अधिकार्थमधः शय्यां नक्तभोजौ समाचरेत् ॥  
 एवं संवत्सरस्यान्ते व्रते पूर्णे गजानन ।

पत्रापि कच्छचतुर्थासुक्तरूपं निर्माचम् ।

सौवर्णरोष्ये वारोष्यमधिवास्य प्रयत्नतः ।

ताम्रपाचैर्द्वादशभिर्हृत्स्यैर्वाव वैश्वैः ॥

तिलसंमोदकभृतैः प्रातर्भिर्प्राय दापयेत् ।

दद्याच्च विधिवद्गत्या वृषभञ्च गवा सह ॥

अष्टाङ्गपदसंयुक्तसप्तधान्यसमन्वितम् ।

भोजयेत् ब्राह्मणान् पश्चात् विसृज्याठ्यविवर्जितः ॥

इत्थं व्रतमिदं क्षीर्त्वा सर्वविघ्नैः प्रमुच्यते ।

विद्यां श्रियं यशः सौख्यं प्राप्नोत्यविकलं सदा ॥

अपुत्री लभते पुत्रं दरिद्रस्तूतमं धनम् ।

कन्यार्थी लभते कन्यां परत्र च शुभां गतिम् ॥

श्रूयतेऽप्यपुत्रावृत्तं पुष्पधूपादिसाधनम् ।

मल्लिकारक्तमञ्जोऽजातितगरमेव च ॥

पुष्पिकां केतकीं वानसुवर्णकुसुमानि च ।

प्रति मासन्तु कार्याणि पुष्पाख्येतानि नारद ॥

फलानामप्यभावे तु बीजपूरं प्रशस्यते ।

अलाभेतूक्तपुष्पाणां शतपत्रं विशिष्यते ॥

नारिकेलं बीजपूरं नारङ्गं दाडिमं तथा ।

सारिवां पनसञ्चैव सहकारं तथैव च ॥

क्षीरीफलं वामलकं कुशाण्डं तपुषं तथा ।

भूमीफलं\* क्रमाच्चान्न अर्चनार्थे प्रयोजयेत् ॥

\* कलमिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

† पुष्पकलमिति पाठान्तरं ।

एकदन्त महादन्त गोरीसुत गन्धाधिप ।  
चतुर्थीव्रतपूजार्थं अर्घं गृह्य नमोऽस्तु ते ॥

अर्घमन्त्रः ।

शतपत्रं तथा कुण्डं मरुक्कङ्कणवीरकम् ।  
स्फारविन्दं वकुलाशोकानादाय पूजयेत्ततः ॥  
अर्घ्यान् सम्ब्रूयति ब्रूयतीह धर्मं  
कामं प्रसाधयति तस्य पिनष्टि पापम् ।  
यः पूजयन्निखिललोकनुताङ्गिपद्मम्  
गोरीसुतं फणितनूदरमादिदेवम् ॥  
विघ्नाश्च तस्य न भवन्ति गृहे कदाचित्  
धर्मार्थकामसुखसिद्धिविधायकाश्च ।  
यः सप्तमीन्दुशकलाकृतिकान्तिदन्तम्  
विघ्नेशमर्चयति तं सुकृतो चतुर्थी ॥  
आनन्ददां सकलपापहरां चतुर्थी ।  
या स्त्री करोति विधवा सधवा च कन्या ।  
सा स्त्रे गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो  
हेरम्बमाद्यभवनं सुदितः प्रयाति ॥  
एवञ्च यः प्रकुरुते वरदां चतुर्थीं  
वैनायकीं विविधपुत्रसुकान्तिकीर्तिः ।  
शम्भोः शशाङ्ककलिकाङ्कितशेखरस्य  
स्थानं प्रयाति परमैकसुखरूपम् ॥

\* मरुक्कं खरगोरनमिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

स्वविरगवपतिं पूजयन्मुखायन्यां  
 सक्तदपि समुपेत्य ध्वस्तदोषास्तु मर्त्याः ।  
 हिरदवदनमाद्यं ते प्रयान्तौह धन्याः  
 सुरनगरपुरन्ध्रीलोचनैः प्रीयमानाः ॥  
 इति स्कन्दपुराणोक्तं नक्तचतुर्थीव्रतम् ।  
 इति श्रीमहाराजाधिराज महादेवस्य समस्तकरणाधी-  
 श्वर-सकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते  
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे  
 चतुर्थीव्रतानि ॥

---

## अथ नवमोऽध्यायः ।

—000—

अथ पञ्चमीव्रतानि ।

चेतो लक्ष्मीरमणचरणद्वन्द्वराजौबलीनं ।  
हर्षोत्कर्षादतिरसलसङ्घट्टभङ्गीमुपति ॥  
यस्य स्फारस्फुरितमतिना तेन हेमाद्रिणेह ।  
प्रस्तूयन्ते विपुलफलकृतपञ्चमीषु व्रतानि ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं सा प्राप्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा यामरेऽम्बिभो ।  
दानेन तपसा वापि व्रतेनापि<sup>†</sup> वदस्व तत् ॥  
जप-होम-नमस्कारैः संस्कारैर्वा पृथग्विधैः ।  
एतद्वद यदुपैष्ठ सर्वं विस्वं मतिर्मम ॥

कृष्ण उवाच ।

भृगोः स्थाता समुत्पन्ना पूर्वा स्त्री श्रीपतेः शुभा ।  
वासुदेवाय दत्ता सा मुनिनां मम वृद्धये ॥  
वासुदेवोऽपि तां प्राप्य पीनोन्नतपयोधरां ।  
पद्मपत्रविद्यालार्चीं पूर्णचन्द्रनिभाननां ॥  
भाभासितदिगाभोगामर्काद्वानोः प्रभामिव ।

---

\* भरेरिति पुष्पकाकरे पाठः ।

† निचनेनेति पुष्पकाकरे पाठः ।

नितम्बाङ्गद्वरवतीं मत्तमातङ्गगामिनीं ।  
 देवेसह मया राजन् विभ्रमेद्भ्रान्तचिन्तया ॥  
 सा च विष्णुं जगत्त्रिणुं पतिं श्रीजगतां पतिं ।  
 प्राप्य कृतार्थमात्मानं मेने मानयशीधरा ॥  
 कृष्ण कृष्ण जगत्सर्वं भगवन् धारितं त्वया ।  
 लक्ष्मि मां पाल पञ्चम्यां सहृदयेव महीतलम् ॥  
 चेमं सुभिन्नमारोग्यमनाक्रन्दमनामयान् ।  
 रसाज्जलं जायतेऽस्मात् हविर्व्यङ्ग्यौ हुनेत्ततः ॥  
 चातुर्वर्ण्यं सप्तहोत्रं पात्यते पार्थ पार्थिवैः ।  
 विरोचनप्रभृतिभिर्दृष्टैव दैत्यसत्तमैः ॥  
 तपस्तप्तमवाभ्यर्च्यमग्निमान्त्रित्य संयमैः ।  
 सोमसंस्था हविः संस्था पाकसंस्थादिभिर्मखैः ॥  
 समाचारैः समभ्यर्च्य येषु भक्तिप्रकारिभिः ।  
 पञ्चधर्मप्रधानैस्तैर्देवदानवराक्षसैः ॥  
 जगदासीत्समाक्रान्तं विक्रमेन क्रमेण च ।  
 लक्ष्मी विलासप्रभवो देवानाञ्च सदा मदः ॥  
 ग्रीवं गर्भञ्च सत्यञ्च सद्योलक्ष्मीञ्च सहृदे ।  
 सत्यग्रीवविहीनां स्नान् देवान् सम्यग्य चक्षता ॥  
 जगाम दीना वाक्कुलं कुदेवानुरागतः ।  
 लक्ष्म्या भावितदेहैस्तैः पुन रक्षतमानसैः ॥  
 व्यवहर्तुं समारब्धामन्यायेन मदोद्धतैः ।  
 वयं देवा वयं यक्षाः वयं विप्रा वयं जगत् ॥  
 ब्रह्मविष्णु सप्तमाद्या वयं सर्वदिवौकसः ।

अहङ्कारविमूढांस्तान् ज्ञात्वा दानवसंज्ञमान् ॥  
 सागरे सलिले पार्थ भ्रान्तचित्ता भृगोः सुता ।  
 क्षीरोदमध्ये गतया लब्धः क्षीणार्थसम्भयम् ॥  
 निरामदं गतश्रीकमभवद्भवनचयम् ।  
 गतश्रीकमथात्मानं मत्वा शम्बरसूदनम् ॥  
 पप्रच्छाङ्गिरसस्त्रिप्रं ब्रूहि किञ्चित् व्रतं मम ।  
 येन संप्राप्यते लक्ष्मीर्लब्धा न चलते पुनः ॥  
 निखलापि सुहृन्मित्र भोग्या भवति सा मुने ।  
 न सा स्त्रीत्यभिमन्तव्या कन्या सा पात्यते गृहे ॥  
 परार्थं या सुहृन्मित्र भृत्यैर्नैवोप भुज्यते ।  
 शक्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा हृदस्थतिरुदारधीः ।  
 कथयामास सञ्चित्य शुभं श्रीपञ्चमौव्रतम् ॥  
 यत् पुरा कस्यचित् नोक्तं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।  
 तदहं कथयामास सरहस्यमशेषतः ॥  
 तच्छ्रुत्वा कर्तुमारब्धं शुभं नरवरैः सह ।  
 दैत्यदानवगन्धर्वैर्यक्षैः प्रक्षीणकल्मषैः ॥  
 सिद्धैः प्रसिद्धचरितैर्विष्णुना प्रभविष्णुना ।  
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मतत्त्वज्ञैः समर्थैः पार्थिवैः सह ।  
 कैश्चित् सात्विकभावेन राजसेनापरैरपि ॥  
 तामसेन तथा कैश्चित् कृतं व्रतमिदं तथा ।  
 व्रते समासभूयिष्ठे निष्ठया परया प्रभो ॥  
 देवानां दानवानाञ्च युधि चासीदमोघता ।  
 निर्बन्ध्य भुजवीर्येण सागरं सरितां पतिम् ।



समाहरामोद्यन्तं हित्वा यतिदिशोक्तसः ॥  
 इत्येतत्समयं कृत्वा ममन्युर्वरुणालयं ।  
 मन्यानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिं ॥  
 मथ्यमाने जलाज्जातसन्दः ग्रीतांशुदन्तलः ।  
 अनन्तरे समुत्पन्ना लक्ष्मीः क्षीराब्धिमध्यतः ॥  
 तथा चालोकिताः सर्वे दैत्यदानवसत्तमाः ।  
 चालोक्त्य तान् जनामासौ विष्णोर्वचस्थलं शुभम् ।  
 विधिना विष्णुना चीर्णं व्रतं तेनाब्धिसम्भवा ॥  
 शरीरस्या बभूवास्य विभ्रमोद्भ्रान्तलोचना ।  
 किञ्च राजसभावेन शक्ते षौव कृतं यतः ॥  
 तेन स्वर्गवलैर्धर्म्यं प्राप्यतेऽस्म महर्षिमत् ।  
 तमसाहतचित्तैस्तु सचीर्णं दैत्यदानवैः ॥  
 तेन तेषामर्थैर्धर्म्यं दष्टनष्टमभूत् किल ।  
 एवं स श्रीकमभवत् सदेवासुरमानुषं ॥  
 जगति जगतांश्चिष्ट व्रतस्यास्य प्रभावतः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कथमेतद्व्रतं कृष्ण क्रियते मनुजैः कदा ।  
 प्रारभ्यते पार्थ कस्मिन् सव्वर्गे वद जनार्दन ॥

कृष्ण उवाच ।

यदिन्द्रेण पुरा चीर्णं श्रीवियुक्तेन पार्थिव ।  
 श्रीसमृद्धिकरं तद्वि शृणु श्रीपञ्चमीव्रतम् ॥  
 मार्गशीर्षे सिते पक्षे पञ्चम्यां पञ्चगोक्षवे ।

उपवासस्य नियमं कुर्यात् पद्मां अरेवृदि ॥  
 स्वर्णरौप्यां यथा शक्त्या ताम्बां मृत्काष्ठजामथ ।  
 चित्रपट्टगतां देवीं लक्ष्मीं आपाल कारयेत् ॥  
 पद्मासनां पद्महस्तां पद्मां पद्मदलेक्षणाम् ।  
 दिग्गजेन्द्रैः स्नाप्यमानां काञ्चनैः कलसोत्तमैः ॥  
 लक्ष्मीरूपनिर्माणस्तु विष्णुधर्मोत्तरोक्तं वेदितव्यम् ।  
 तद्यथा ।

समुत्थिता श्रीः कर्त्तव्या शङ्खाम्बुजकरा शुभा ।  
 सुखस्थिता महाभाग पद्मे पद्मकरा शुभा ॥  
 द्विभुजा चारुसर्वाङ्गो सर्वाभरणभूषणा ।  
 द्वौ च मूलकरो मूर्ध्नि कार्थ्यौ विद्याधरो शुभाविति ॥  
 ततो यामचये याते निम्नगायाः मृदाद्यवा ।  
 स्नानं कुर्यादसंभ्रान्तः शक्तिमदुपचारतः ॥  
 देवान् पिष्टृंश्च सन्तर्प्य ततो देवगृहं व्रजेत् ।  
 तत्रस्थां पूजयेद्देवीं पुष्पैस्तत्कालसम्भवैः ॥  
 चपलायै नमः पादौ चञ्चलायै च जानुनी ।  
 कटीं कमलवासिन्यै नाभिं स्थात्यै नमो नमः ॥  
 स्तनौ मन्मथवासिन्यै ललितायै भुजद्वयं ।  
 उत्कर्ण्डितायै कम्बुश्च माधव्यै सुखपङ्कजम् ॥  
 नमः त्र्यै शिरः पूज्य दद्यान्नेवेद्यमादरात् ।  
 फलानि च यथाशक्तिं विरुढं धान्यसञ्चयम् ॥  
 ततः स्ववासिनौ पूज्या कुङ्कुमैः कुसुमेन च ।  
 भोजयेन्मधुरान्नेन प्रक्षिपत्य विसर्जयेत् ॥

ततस्तु तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ।  
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं सा श्रीर्षं प्रीयतामिति ॥  
 निर्वर्त्यैतदशेषेण ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।  
 मासानुमासं कर्त्तव्यं विधिनानेन भारत ॥  
 श्रीलक्ष्मीः कमला सम्पत् पद्मा नारायणी तथा ।  
 पद्मघृतिः स्थितिः पुष्टिस्तुष्टिः\* सिद्धिः क्षमा क्षमात् ॥  
 मासानुमासं राजेन्द्र प्रीयतामिति कौत्सयेत् ।  
 ततो द्वादशमे मासि सम्प्राप्ते पञ्चमीदिने ॥  
 वस्त्रमण्डयिकां कृत्वा पुष्पगन्धादिवासितां ।  
 शय्यायां स्थापयेत्क्ष्मीं सर्वोपस्करसंयुताम् ॥  
 सोभाग्याष्टकसंयुक्तां नेत्रपट्टावृतस्तनीं ।  
 सप्तधान्यसमोपेतां रसधातुसमन्विताम् ॥  
 पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंस्कृताम् ।  
 देवीं संपूज्य विधिवद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥  
 व्यासाय वेदविदुषे यस्मै वा रोचते स्वयं ।  
 सोपस्करां सवत्साञ्च धेनुं दत्त्वा क्षमापयेत् ॥  
 क्षीराब्धिमथनोद्भूते विष्णोर्वक्षस्यलालये ।  
 सर्वकामप्रदे देवि सिद्धिं यच्छ नमोस्तुते ॥  
 ततः स्ववासिनीः पूज्या वस्त्रैराभरणैः शुभैः ।  
 भोजयित्वा स्वयं पद्माङ्गुलीत सह वन्धुभिः ॥  
 य एवं कुरुते पार्श्वं भक्त्या श्रीपञ्चमीव्रतं ।  
 तस्य श्रीर्भवने भाति कुलानामेकविंशतिम् ॥

---

\* भक्तिरिति पुस्तकान्तरेपाठः ।

नारी वा कुरुते या तु प्राप्यानुष्ठां स्वभर्तुतः ।

सुभगा दर्शनीया च बहुपुत्रा च जायते ॥

यः पञ्चमीव्रतमिदं दधितं सुरारे-

भक्त्या समाचरति पूज्य भृगोस्तनूजाम् ।

राज्यत्रियं स भुवि भव्यजनोपभोग्यं

भुक्ता प्रयाति भवनं मधुसूदनस्य ॥

इति श्रीभविष्यपुराणोक्तं श्रीपञ्चमीव्रतं सम्पूर्णम् ।

—०००—

श्रीकृष्ण उवाच ।

माहात्म्यमभिवक्ष्यामि पञ्चम्यास्तव भारत ।

जयेति या च विख्याता व्रतिनां जयदायिनी ॥

यस्माज्जया जयाशब्दं कुर्यान्ति व्रतिनो बुधाः ।

परिपूर्णं व्रतं यस्यां सा ज्ञेया जयपञ्चमी ॥

जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी ।

जया, कार्तिकशुक्लपञ्चमी ।

केशवो भगवान् शम्भू रङ्गाद्याः सरितस्तथा ।

प्रभासाद्यानि तीर्थानि जम्बूद्वीपसरांसि वा ॥

प्रयागं पुष्करं गङ्गां गयाक्षेत्रं कुरुक्षेत्रम् ।

एतान्यन्यानि तीर्थानि व्रतिनः स्नापयन्मुत ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्नानं कुर्याज्जयादिने ।

क्षेत्रेणोदत्तनेनेव द्विजान् संस्नापयेद्दृढम् ॥

तीर्थे प्रस्नवणे गत्वा स्नापयेत् स्वयं हरिम् ।

जयासहितमित्यर्थः ।

शङ्ख-चक्र-गदापाणिं वामभागे जयां स्थितां ।  
 वरदाभयहस्ताश्च श्वेतां हंसीपरिस्थिताम् ॥  
 पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्धूपनैवेद्यजादिभिः ।  
 एभिर्धन्यैस्तु तं देवं जयाश्च प्रतिपूजयेत् ॥  
 पादौ वै पद्मनाभाय जानुभ्यो माधवीति च ।  
 ऊरू वै नारसिंहाय मध्ये वै मन्मथाय वा ॥  
 दामोदरायेत्युदरं चक्षुः श्रीवत्सधारिणे ।  
 श्रीकण्ठायेति कण्ठं वा बाह्व्वा सर्वास्त्रधारिणे ॥  
 मुखं पद्ममुखायेति शिरः सर्वार्त्तने नमः ।  
 अनेन विधिना चैव पूजयेदगरुडध्वजम् ॥  
 अनन्तरं तु तां देवीं वेणुपात्रोपरिस्थिताम् ।  
 जातीलताधोभागस्थितां देवीं प्रपूजयेत् ॥  
 नमः पुष्टैः पादयुग्मे जानुभ्याश्च श्रिये नमः ।  
 नदायै च कटीदेशे विजयायै च वक्षसि ॥  
 शिरः सर्वार्थदायिन्यै सर्वार्त्तने विजयां तथा ।  
 विधिनानेन संपूज्य अर्चयेद्विजयां हरिं ॥  
 ॐ जयायै जयरूपाय जयगोविन्द रूपिणे ।  
 जय दामोदरायेति जय सव्यनमोऽस्तुते ॥  
 अर्घ्यं मन्त्रः ॥

वेणुपात्राणि सर्वार्त्तानि सप्तधान्यभृतानि च ।  
 रक्तसूत्रेण सम्पूज्य सफलानि निवेदयेत् ॥  
 तथा वेणुफलं दृष्ट्वा तुष्यते मधुसदनः ।

तथा मे अशुभं सर्वं वेणुपात्रप्रदानतः ॥

वेणुपात्रदानमन्त्रः ।

अनेन विधिना चैव दत्त्वा पात्राणि गोसुरे ।

गोसुरे, ब्राह्मणे ।

रक्षाबन्धमतः कुर्यात् सुहृत् स्वजन बन्धु ।

अक्षताः सर्वपा दूर्वा रक्षामध्ये च रोचना ॥

ओं येन बहो वलीराजा दानवेन्द्रो महाबलः ।

तेन त्वामाशु बध्नामि रक्षे माचल माचल ॥

रक्षाबन्धनमन्त्रः ।

रक्षाबन्धं नरो यस्तु कुर्याद्भक्तिसमन्वितः ।

न तस्य ग्रहपीडा स्यात् न च मृत्युभयं भवेत् ॥

भूतवेतालरक्षाद्यैः पिशाचैर्नाभिभूयते ।

रक्षायाबन्धनं कृत्वा संयामे प्रविशेत् यः ॥

जयते स रिपून् सर्वान् जीयते न स केनचित् ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षाबन्धं तु कारयेत् ॥

यस्तु वै भक्तिसंयुक्तः स्नानं कुर्याज्जयादिने ।

कुतस्तस्त्वेव पापानि माघमासप्लवे यथा ॥

यद्याश्वमेधावभयं तादृशं कारयेद्दधः ।

जलाक्षलिस्तु व्रतिना क्षिप्यते यस्य मूर्धनि ॥

ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।

अपुत्रो स भते पुत्रान् बन्ध्या गर्भं विविन्दति ॥

\* यथाचनन्ताक्षयनिति पुस्तकानरे पाठः

रोगी रोगैर्विमुच्येत प्रयाति हरिमन्दिरम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं जयापञ्चमीव्रतम् ॥

—000—

भरद्वाज उवाच ।

आचक्षते विधिं ब्रह्मन् पञ्चम्याः परमं व्रतम् ।

स एष महिमा यस्य सर्वान् कामान् प्रवर्षति ॥

सनत्कुमार उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि भगवन् पञ्चम्याः परमं विधिं ।

यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापात् प्रमुच्यते ॥

श्रवणेन यदा युक्ता शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।

उत्तराफाल्गुनौ यस्यामिन्दुवारसमागमः ॥

आरभेत नरस्तस्यां व्रतं पूर्वमुपोषितः ।

चतुर्थ्यामेकभक्ताग्रौ ब्रह्मचारौ जितेन्द्रियः\* ॥

धृतिमान् कृतसंकल्पो भवेन्नियमवाचरः ।

ततः कल्पं समुत्थाय स्नात्वा नियतमानसः ॥

धृतसङ्कल्पया पद्मरा कुर्याद्विष्वस्य चार्चनम् ।

विष्वमूले ततः कुर्याद्वेदिं पुष्पाक्षतैर्युतां ॥

स्थापयेत् कलशानष्टौ तस्यामष्टसु दिक्षु वा ।

तन्मध्ये विष्वमूलं तु स्थापयेच्च महाघटान् ।

सौवर्णं राजतं ताम्रमार्त्तिकं वा सुभान्वितम् ॥

\* चतुर्थ्यां विधिना स्नात्वा ब्रह्मचारौ विजितेन्द्रिय इति पुस्तकाकरे ।

वस्त्रयुग्मेन सल्लभं नवरत्नसमन्वितम् ॥  
 कलसाञ्च तथा कुर्यात्तीर्थोदकसमन्वितान् ।  
 दूर्वा च विष्णुपर्णी च श्रीलता पङ्कजं सितम् ।  
 शालपत्रमपामार्गस्तुलसी जातिरित्यपि ॥  
 विष्णुपर्णी, प्रश्निपर्णी, श्रीलता, पद्मिनी ।

शालपत्रं शालवृक्षपत्रं ।

विष्णुस्त्र-ताल-तिन्दूक-धात्रो-रश्मा-फलान्यथ ।  
 तिन्दूकं, टिवरुणौफलं ।  
 जम्बू पनसजातानि वृद्धिः शक्तिः सरस्वती ।  
 अहा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पृष्टिरित्यष्ट शक्तयः ।  
 एलासर्षपकङ्कोलतिलकर्पूरपद्मकाः ॥

पद्मको, वृक्षविशेषः ।

लोभमांसीसमायुक्तान् इति सर्वान् विनिश्चयेत् ।  
 पूर्वोद्देशानपर्यन्तं कलशेषु महामतिः ॥  
 मध्यमे तु चिपेत् सर्वं दूर्वादि यदुद्दोरितम् ।  
 अथ तत्र त्रियं देवोमष्टशक्तिसमन्वितां ॥  
 श्रीबीजेन समावाह्यं तत्र पूजादि साधयेत् ।  
 एवं सर्वत्र शक्तीनां बीजेनावाहनं विदुः ॥  
 स्वनामाद्याचरं बीजं मनुस्मृतिसमन्वितम् ।  
 तत्र तत्र च तत्पूजां विधिना सम्यगाचरेत् ॥  
 श्रीलताजातिवकुलैर्नव्यावर्तं प्रसूनकैः ।



नम्यावर्त्तः, तगरम् ।

एषा पञ्च सिताम्भोजैः मल्लिकार्जुनसुमान्वितैः ॥\*

श्रीशक्तेन त्रियं देवीमर्चयेत् प्रदत्तं सुधीः ॥

श्रीसुक्तं, हिरण्यवर्णां हरिणीमित्यादि ।

गुह्यान्पायसापूपमुद्गातृदधिसंयुतैः ॥

शाख्यकैः क्षीरमधुरैः त्रियं देवीं समर्चयेत् ।

बुद्ध्यादिशक्त्यर्चनं नाममन्त्रैः ।

एवं कृत्वा यथा योगं ततः संहृणुयाद्हरम् ।

देवि पद्मपलाशाक्षि नमस्ते श्रीधरप्रिये ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥

बोध्यं ब्रह्मा च भूतानां बोधयन्ति हृदि स्थिते ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

शक्तिः सती सती देविवेष्टयन्त्यनिशं प्रजाः ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

सिद्धाशयेऽमृतकलेः† पद्मवासे सरस्वती ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

अष्टे अष्टावतीशानि सत्त्वानि कुर्वतीवशे ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

लक्षितासि सतीलक्ष्मी दीव्यन्ती स्वस्तिमञ्जगत् ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

धृत्यैमां वृंहति धात्री मन्दिरे दिवसे शुभे ।

\* मल्लिका कुसुमाक्षमै रिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

† सिद्धाशयेऽमृतकले इति पुष्पकान्तरे पाठः ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।  
 सती तोषयतां तुष्टिप्रदात्री कर्मलेऽमले ।  
 सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥  
 सन्मुख्यसि सुसंपृष्टमङ्गलायतनं जगत् ।  
 सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥  
 इति मन्वीत सकलाः संपूर्णा मे मनोरथाः ।  
 इन्दिरायाः प्रसादेन व्रतेनासमहं सुखी ॥  
 ततः परिसमाप्यैवं त्रियः पूजां समाहितः ।  
 मध्यमस्य समीपे तु महितं स्थापयेद्वटं ॥  
 तस्मिन्नावाहयेद्देवं श्रीधरं श्रीपतिं प्रभुं ।  
 वस्त्रयुग्मेन सज्ज्य सर्व्वरत्नसमन्वितम् ॥  
 विधाय विधिना कुम्भं तत्र पूजां समाचरेत् ।  
 अद्यावस्थापिते पूर्व्वं देवमावाह्य पूजयेत् ॥  
 समाप्य विधिवत् पूजां ततश्च शृणुयाद्हरम् ।  
 भगवन् श्रीपते श्रीश श्रीनिवास जगन्नाथ ॥  
 प्रसादात्तव ते सन्तु संपूर्णा मे मनोरथाः ।  
 अथ संपूजयेद्दिहान् ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥  
 नवकं मिथुनं कृत्वा तत्र मन्त्रेण वैष्णवान् ।  
 तेभ्यो दद्याद्यथायोग्यं भूषणानि धनं बहु ॥  
 बहिर्दत्तस्तदाशौर्भिर्विस्तृत्य द्विजसत्तमान् ।  
 ततस्तु लोकपालानां दक्षिं दिक्षु विनिश्चयेत् ॥  
 उग्रवासश्च कर्त्तव्यः सहवधा वरेण वा ।  
 पावण्यादिभिरालापेन न कर्त्तव्यः कदाचन ॥

यदि स्वात्मतनं गच्छेन्निर्यक्षाप्यधोमुखः ।  
 वृथाजल्पपरी न स्यात् वृथारम्भो वृथामतिः ॥  
 न स्वपेत्तु दिवारात्रौ नाद्यादपि कथञ्चन ।  
 न क्रीडां नोपहासञ्च न मिथ्याभाषणं क्वचित् ॥  
 श्रीधराय नमोनित्यं त्रियै नम इतीरयेत् ।  
 एवमेव दिनं नीत्वा ततः षट्थां समाहितः ॥  
 समभ्यर्च्य<sup>०</sup> त्रियं देवीं तथा देवं यथा पुरा ।  
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चाद्विधिवत्परिग्रहात् ॥  
 दत्त्वा धनादिकं मय स्नात्वा कुम्भोदकेन वा ।  
 पत्न्या सह हविःशेषं ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥  
 तथा दानं दरिद्रेभ्यो योषिद्वाखात्रमुत्तमम् ।  
 गुरवे दक्षिणान्दद्यात् पितृभ्यश्च स्वधामपि ।  
 बिल्बञ्च दृष्ट्वा प्रणमेत् तदग्रे प्रणतो व्रजेत् ॥  
 न कुर्यात्ताडनं तस्य तथा पादाभिमर्शनं ।  
 न लङ्घयेत् तच्छायां नाद्यात्तस्य फलादिकं ॥  
 प्रशस्तं बिल्बपात्राणां वारणं मूर्द्ध्नित्यशः ॥  
 शतपत्रं चैकपत्रं श्रीलताकुसुमान्यपि ।<sup>४</sup>  
 दूर्वाञ्च कूर्चकुसुमं तिलसर्षपतण्डुलान् ॥  
 शिरसा धारयेन्नित्यं त्रियमिच्छन्ननाकुलः ।  
 आयुर्विद्यां त्रियन्तुष्टिमारीग्यं कान्तिमुत्तमाम् ॥  
 सौभाग्यं क्षेमसम्पत्तिं व्रतेनाप्नोति मानवः ।  
 विन्दते व्रतलङ्घनात् राज्यं त्रियमनुत्तमाम् ॥

<sup>०</sup> कान्तिकुसुममिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

देये च सभते वित्तं\* शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।  
 कन्या च सभते सौम्यं पतिं हृदयहारिणम् ॥  
 बन्ध्या वाभिमत पुत्रं विन्देताश्च न संशयः ।  
 योषित्परममाङ्गल्यं प्राप्नुयात् व्रतसम्पदा ।  
 अपत्यं भर्षणी नारी यावद्भुसुतार्थिनी ॥†  
 पायसेन त्रियं देवीं देवेशसमर्चयेत् ।  
 त्रियं कामयमानेन पूर्वोक्तविधिनार्चनं ।  
 सौभाग्यमिच्छता कार्यं घृताग्नेन समर्चनं ॥  
 हविष्यफलमूलाद्यं कार्यं राजन्यपार्थिवैः ‡  
 विद्यार्थिना च देयानि हवीं षि मधुराणि च ।  
 आयुःकामेन विधिना पयसा कार्यमर्चनं ॥  
 एवमेव च वर्धामनमनुतिष्ठेत्तु पञ्चमौ ।  
 अथवा सकृदुक्तेन विधिना कार्यमिष्यते ॥  
 अथ यावत् फलप्राप्तिः कार्यमेतत् व्रतं मतं ।  
 सर्वं भाग्यवशादेव फलं भुङ्क्ते नरो भुवि ॥  
 तद्योगात्तत्क्षणात्तावदचिरं स्याच्चिरं फलं ।  
 अपि च क्षीणभाग्यानामसतामपि सम्पदः ॥  
 भवेयुः सर्वसत्त्वानां व्रतेनानेन वै ध्रुवं ।  
 एवमुक्तेन विधिना व्रतञ्च प्रतिनाम्बरः ॥  
 सर्वसिद्धिकरं पुंसामुक्तमेतन्महाव्रतं ।

\* नित्यञ्च सभतेवित्तं मिति पुस्तकाकारे पाठः ।

† अपत्यं प्रार्थयेतावत् पूजाकाले सुतार्थिनीति पुस्तकाकारे पाठः ।

‡ राज्ञो जयार्थिनेति पुस्तकाकारे पाठः ।

## इति श्रीगरुडपुराणोक्तं श्रीपञ्चमीव्रतम् ।

—000—

श्रीमार्कण्डेय उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि पञ्चमूर्त्तस्तथार्चनं ।  
 पृथिव्यापस्तथातेजो वायुराकाशमेव च ॥  
 एता वै देवदेवस्य\* कथिताः पञ्चमूर्त्तयः ।  
 चैत्रे तु पञ्चमीं शक्तां समासाद्य विचक्षणः ॥  
 सोपवासो हृदि देव पञ्चात्मानं समश्चेत् ।  
 पञ्चमण्डलकाः कार्य्यः पञ्चभिर्वर्णकैः पृथक् ॥  
 पार्थिवं मण्डलं कार्य्यं शक्लवर्णं महीपते ।  
 वारुणञ्च तथा श्वेतं रक्तमाग्नेयमिष्यते ॥  
 पीतं भवति वायव्यं कृष्णमाकाशदेवतं ।  
 समानवर्णगन्धेश† पुष्पैस्तानश्चेत् पृथक् ॥  
 शक्त्या च धूपदीपाद्यैर्यथा लाभमश्नुते ।  
 यवैर्मषैस्त्रिलैश्चैव सर्षपैश्च घृतेन च ॥  
 पञ्चभिर्जुहुयात्सर्वैः सर्वेषाञ्च पृथक् पृथक् ।

हुत्वा ॐ पृथिव्यप्तेजोवायुराकाशेभ्यः स्वाहेति सर्वेषां  
 मित्रैर्जुहुयात् ।

तस्मिन्नेव मन्त्रे च अथवा नृप नामभिः ।  
 ॐकारपूर्वकैर्हुत्वा शक्त्या विप्रांश्च भोजयेत् ॥  
 एवं संवत्सरं कृत्वा पूर्णसंवत्सरे ततः ।

---

\* वायुदेवस्य देवस्येति पाठान्तरम् ।

† तन्मासवर्णगन्धैश्चेति पुस्तकान्तरे ।

दत्त्वा विप्रेषु वस्त्राणि देवरत्नसमानि तु ॥  
 महाभूतव्रतमिदं यः करोत्यथ पञ्चकम् ।  
 पञ्चयज्ञानवाप्नोति क्रमशो ये तु कीर्तिताः ॥  
 बह्व्यष्टसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।  
 मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगो  
 बलान्वितो वैरिगणादिहृता ।  
 श्रुतेन रूपेण धनेन युक्तो  
 जनाभिरामः प्रमदाप्रियथ ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पञ्चमहाभूतव्रतं ।

—०००—

श्रीभीष्म उवाच ।

मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन ।  
 तथैव जनसौभाग्यं सर्वं विद्यानुकूलं ॥  
 अभेदस्यापि दम्पत्योस्तथावन्मृजनेः सह ।  
 आयुश्च विपुलं पुंसां तन्मे कथय सत्तम ॥

पुलस्त्य उवाच ।

सम्यक् पृष्टं त्वया राजन् शृणु सारस्वतं व्रतं ।  
 यस्य सङ्कीर्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ॥  
 यो यज्ञतः पुमान् कुर्यादेतद्भूतमनुत्तमं ।  
 तथासरादी संपूज्य विप्रानेतत्समारभेत् ॥  
 अथवादित्यवारेण यज्ञतारावलेन च ।

( ७० )

पायसभोजयित्वा तु कुर्याद्वाङ्मन्त्रवाचनं ॥  
 शुक्लवस्त्राणि दद्याच्च सहिरण्यानि शक्तितः ।  
 गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शुक्लमाख्यानलेपनैः ॥  
 एभिर्मन्त्रपदैः पश्चात् सर्वं कुर्यात् कृताञ्जलिः ।  
 यथा न देवि भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ॥  
 त्वां परित्यज्य सन्तिष्ठेत् तथा भव वरप्रदा ।  
 वेदाः शास्त्राणि सर्वाणि नृत्यगीतादिकञ्च यत् ॥  
 न विहीनं त्वया\* मातस्तथा मे सन्तु सिद्धयः ।  
 लक्ष्मीर्धर्मधा धरा पुष्टिः† गौरी तुष्टिः प्रभा मतिः ॥  
 एताभिः पाहि तनुभिरष्टाभिर्मां सरस्वती ।  
 एवं संपूज्य गायत्रीं वीणाक्षमणिधारिणी ॥  
 शुक्लपद्मेऽक्षतैर्भक्त्या सकमण्डलुपुस्तकां ।  
 मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातश्च धर्मवित् ॥  
 पञ्चम्यां प्रतिप्रक्षे च पूजयित्वा सुवासिनीः ।  
 तस्यां तु तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतं ॥  
 क्षीरं दद्यात् द्विरण्यञ्च गायत्री प्रीयतामिति ।  
 सम्यग्योच तथा मौनमेतत् कुर्वन् समारभेत् ॥  
 नान्तरा भोजनं कुर्याद्यावन्मासास्त्रयोदश ।  
 समाप्ते तु व्रते दद्यात् भाजनं शुभतण्डुलैः ॥  
 पूर्णं सवस्त्रयुग्मन्तु गां सवक्त्रां सुशोभनां ।  
 विप्राय वेदविदुषे वाचकायाश्च पार्थिव ॥

---

\* तयादेवी पुस्तकाकारे पाठः ।

† घृतिरिति पुस्तकाकारे पाठः ।

देव्यै वितानं चण्ड्याश्च सितचामरसंयुतां ।  
 चन्दनं वस्त्रसंयुग्मञ्च दध्यक्षं शिखरं तथा ॥  
 शिखरं दधि क्षीरं घृतानां सन्तानिका शिवा ।  
 शिखरं चिरं संस्मर्य द्रवस्त्रोपरिपौष्टिकेत्यायुर्वेदकृतेः ।  
 तद्योपदेष्टारमपि भक्त्या संपूजयेद्ब्रह्म ॥  
 वित्तशोभेन रक्षितो वस्त्रमास्त्रानुलेपनैः ।  
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् सारस्वतं व्रतं ॥  
 विद्यावान् धनयुक्तश्च रत्नकण्ठश्च जायते ।  
 सरस्वत्याः प्रसादेन व्यासवत्सकविर्भवेत् ॥  
 नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलभागिनी ।  
 ब्रह्मलोके वसेत्तावद्यावद्युगशतत्रयं ॥  
 सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयाच्छ्रावयेत्तथा ।  
 विद्याधरपुरं सोपि प्राप्नोति गतकल्मषः ॥  
 सारस्वतव्रतवरेण सरस्वतीं ये  
 संपूजयन्ति विधिवज्जगती जनिनी ।  
 विद्यावदातद्भद्रा मधुरस्वरास्ते  
 रूपान्विता बहुगुणाः कुशला भवन्ति ॥  
 अत्र व्रते शुक्लपत्रे स्नेहदेवतातिथौ ।  
 रविदिने शुभदिने वा आरम्भः प्रतिदिनं सम्बन्धोर्भोजने च  
 मीनं शुक्लपद्मम् सारस्वतीपूजा सुवासिनी पूजा च ।



## इति पद्मपुराणोक्तं सारस्वतं व्रतम् ।

—०\*०—

अगस्त्य उवाच ।

शान्तिव्रतं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ।  
 येन चौर्येण शान्तिः स्यात् सर्वदा गृहमेधिनः ॥  
 पञ्चम्यां शुक्लपक्षस्य कार्तिके मासि प्रार्थिव ।  
 आरभ्य वर्षमेकन्तु भुञ्जीयादन्नवर्जितं ॥  
 नक्तन्तु पूजयेद्देवं हरिं शेषोपरिस्थितं ।  
 देव प्रतिमा शेषोपरिमुक्ता चतुर्भुजा  
 लक्ष्म्यस्तङ्गतस्तत्रैकपादः, शेषोपरिस्थित  
 एवापरो, जानूपरि तस्यैकः करो, नाभिदेशस्थो अपरः  
 शीर्षधरः, सन्तानमञ्जरीधरश्चान्यः नाभौ पद्मं, पार्श्वेऽस्त्राणौति ।  
 अनन्तायेति पादौ तु धृतराष्ट्राय वै कटीं ।  
 तच्चकायेति जठरमुरः कर्कोटकस्य तु ॥  
 पद्माय कण्ठं संपूज्य महापद्माय दीर्युगं ।  
 शङ्खपात्राय वक्त्रन्तु कुलिकायेति वै शिरः ॥  
 विष्णुं सर्वाङ्गमप्येवं पृथक् चैव प्रपूजयेत् ।  
 पद्मक्षेत्रेति अनन्ताद्यानष्टो नागान् पृथगपि पूजयेदित्यर्थः ।  
 क्षीरेण स्नपनं कुर्याद्हरिमुद्दिश्य वास्यतः ।  
 नागानपि हरिबुद्ध्या स्नापयेत् ।  
 तदम्नो होमयेत् क्षीरं तिलैः सह नृपोत्तम ।  
 एवं संवत्सरस्यान्ते कुर्यात् ब्राह्मणतर्पणं ॥

नागन्तु काञ्चनं कृत्वा स्वकर्णेन विधारयेत् ।  
 गां सवत्सां वस्त्रयुगां कांस्यपात्रां पयस्विनीं ॥  
 हिरण्यञ्च यथा शक्त्या ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।  
 एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतमेतन्नराधिप ।  
 तस्य शान्तिर्भवेन्नित्यं नागेभ्यश्चाभयं तथा ॥  
 शेषाङ्घ्रिभोगशयनस्थमपां प्रसूतिं  
 संपूज्य यज्ञपुरुषं पतगेन्द्रकेतुं ।  
 येऽन्यन्यनस्त्रमधुरं सितपञ्चमीषु  
 तेषां न नागजनितं भयमस्ति किञ्चित् ॥  
 इति वराहपुराणोक्तं शान्तिव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुरुवाच ।

पञ्चमी दयिता राजन् नागानां नन्दवर्द्धिनी ।  
 पञ्चम्याः किल नागानां भवतीत्युक्तवो महान् ॥  
 वासुकिस्तच्चैव कालियोः\* मणिभद्रकः ।  
 धृतराष्ट्रश्चैरावतःकर्कोटकधनञ्जयो ॥  
 एते प्रयच्छन्त्यभयं प्राणिनां प्राणदाः सदा ।  
 पञ्चम्यां स्त्रापयन्तीह नागान् क्षीरेण ये नराः ॥  
 तेषां कुले प्रयच्छन्ति अभयं प्राणदक्षिणां ।  
 शस्ता† नागा यदा मात्रा दह्यमाना दिवानिशं ।

\* कालिकरति पुस्तकाकारे पाठः ।

† शत्रारति पुस्तकाकारे पाठः ।

निर्व्यापिता गवां क्षीरैस्तेषां क्षीरन्तु दुर्लभं ॥

शतानीक उवाच ।

मात्रा त्रासाः कथं नागाः किमुद्दिश्य च कारणं ।

कथं शापस्य शावस्य विनाशो वै महामुने ॥

सुमन्तु उवाच ।

उच्चैः श्रवोश्चराजा च खेतपर्णोऽश्रुतोद्भवः ।

तं दृष्ट्वा धवलं कद्रुर्नागानां जननीस्त्रसा ॥

उवाचेतिशेषः ।

अश्वरत्नमिदं स्त्री तं पश्य पश्चात्श्रुतोद्भवं ।

कुलस्य यस्य ते बालाः सर्वस्वेतयुतास्तथा ॥

मर्त्यश्चे ताकृतिवरो नाथं कृष्णो न लोहितः ।

कथं त्वं यस्य कृत्कृष्णं विगतोवाच तत्स्वमां ॥

कद्रु उवाच ।

यस्याहमेकमयनं कृष्णत्वचसमन्वितं ।

हिनेत्रा त्वं सविनते यदि पश्य पणं कुरु ॥

विगतोवाच ।

पहं दासी भविषी ते कृष्णे केशप्रदर्शितं ।

न च दर्शयसे कद्रुर्धमदासी भविष्यसि ॥

एवं ते च पणं कृत्वा गते क्रोधसमन्विते ।

शपिते प्राक्प्रदेवोपि कद्रुर्जिह्ममचिन्तयत् ॥

आह्वय पुत्रान् प्रोवाच वासीभूत्वा हृद्योत्तमे ।

तिष्ठध्वं विषणं ज्येष्ठां विनतां जयवर्हिनीं ॥  
 प्रोचुस्ते जिष्णुवृद्धीनां नागमातां विगृह्य च ।  
 स्वधर्मपृष्ठः सुमहान न करिष्यामि तं वचः ॥  
 एवं पुत्रवचः श्रुत्वा कद्रुः क्रोधसमाकुला ।  
 शशाप पुत्रान् सकलान् वाचकीशं प्रधक्षति ॥  
 गते बहुतिथे काले पाण्डवो जनमेजयः ।  
 सर्पसत्रञ्च कर्त्ता वै यदन्यैर्भुविदुष्करं ॥  
 तस्मिन् यज्ञे पावको वै दद्विष्यति न संशयः ।  
 एवमुक्त्वाभवत्तुष्णीं कद्रुः क्रोधपरायणा ॥  
 तानुवाच तदा सर्वान् ब्रह्मलोकपितामहः ।  
 पञ्चम्यां शुकपक्षे तु सत्रञ्चीपरमिष्यते ॥  
 तत्र वो भविता नन्दस्तेनानन्दो भविष्यति ।  
 इत्युक्त्वा पद्मगान् सर्वान् देवदेवपितामहः ।  
 जगाम त्रिदिवं भूयो नागाः स्वस्थानमास्थिताः ॥  
 तस्मादियं महाराज पञ्चमी दयिता सतां ।  
 नागानां हर्षजननीं दत्ता वै ब्रह्मणा पुरा ॥  
 अपरं ते प्रवक्ष्यामि नियमं पञ्चमीं प्रति ।  
 यं कृत्वा न विभेति स्म नरो नागकुलात् क्वचित् ॥  
 नागान् सोवर्णरोप्यान् वा अथवा मृगमयान् नृप ।  
 नागान् वासुकिस्तक्षकश्चैवेत्यादिप्रथमश्लोकपठितान् ।  
 करवीरैः शतपत्रैः जातोपचैश्च सुव्रत ।  
 तथा गन्धप्रधूपैश्च पद्मगान् पूज्य चोत्तमान् ।  
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् हृतपायसमोदकैः ॥

कृत्वा तु भोजनं पूर्वं ब्राह्मणानाम् कामतः ।  
 विसृज्य नागा प्रीयन्तां ये केचित् पृथिवीतले ॥  
 हिमाचले तु ये विन्ध्ये येऽन्तरिक्षे दिविस्थिता ।  
 ये नदीषु समुद्रेषु ऋदेषु च सरः सु-च ॥  
 ये वापीषु तडागेषु तेभ्यः सर्वेषु वै नमः ।  
 नागानिति नमस्कृत्य विमान् पूज्य विसर्जयेत् ॥  
 ततः स्वयञ्च भुञ्जीयात्कृत्वा नैराधिप ।  
 प्रथमं मधुरं भोज्यं स्वेच्छया तदनन्तरं ॥  
 एवं नियमयुक्तस्य यत्फलं तन्निबोध मे ।  
 मृतो नागपुरं याति पूज्यमानोऽप्यरोगयैः ॥  
 विमानवरमाकूटो रमते सूर्यपथ्यं ।  
 इह वागत्य राजासौ मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥  
 सर्व्वरत्नसमृद्धम् बाहनाद्यैश्च जायते ।  
 पञ्चजन्मानि भूपालो द्वापरे द्वापरे भवेत् ॥  
 आधिपत्याधिविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रसहायवान् ।  
 तस्मात् पूज्याश्च मान्याश्च हृतपायसगुग्गुलैः ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तमानन्दपञ्चमीव्रत ।

—000—

सुमन्तुवच ।

नागदृष्टो नरो राजन् प्राप्य मृत्युं ब्रजत्वधः ।  
 अधोगत्या भवेत्क्षपौ निर्व्विषो नात्र संशयः ॥

शतानीक उवाच ।

नागदष्टः पिता यस्य भ्राता च दुहितापि वा ।  
माता पुत्रोऽथवा भार्या कर्त्तव्यं तद्वदस्व मे ॥  
मौनाय तस्य विप्रेन्द्र दानं व्रत सुपोषितं ।  
ब्रूहि मे द्विजशार्दूल येन तद्वै करोम्यहं ॥

सुमन्तुरुवाच ।

उपोष्य पञ्चमीं सम्यक् नागानां बलवर्द्धनं ।  
स्वमेकमेकं यावच्च विधानं शृणु भारत ॥

स्वमेकं, सम्बन्धरम् ॥

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।  
सापि पुण्यतमा प्रोक्ता ब्राह्मणसौ गतिकाव्यया ॥  
चतुर्थ्यामेकभक्तश्च तस्यां नक्तं प्रकीर्तितं ।  
तस्यां पञ्चम्यामुपोष्येति दिवा भोजनवर्जनात् ।  
कुर्याच्चान्द्रमसं नागमन्त्रवा कलधौतजं ।  
अथ दारुमयं भव्यं मृत्पत्रं वाप्यशक्तितः ॥  
चान्द्रमसं, सौवर्णं, कलधौतजं, रुप्यमयं ।  
पञ्चम्यामर्चयेत्तथा नागं पञ्चफणमथवा ॥  
करवीरैस्तथा पद्मैः जातीपुष्पैः सुगन्धिभिः ।  
गन्धैर्धूपैः सनैवेद्यैः स्नाप्य क्षीरादिभिर्नृप ॥  
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् घृतपायसमोदकैः ।  
अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मं कम्बलमेव च ॥  
तथा कर्कोटकं नागं नागमन्त्रतरं नृप ।

धृतराष्ट्रं गङ्गापालं कालिबं तच्छक्रं तदा ॥  
 पिङ्गलस्य महानागं मासि मासि क्रमाद्यजेत् ।  
 पूजयित्वा प्रयत्नेन पञ्चम्यां नक्तभुग्भवेत् ॥  
 एवं द्वादश कृत्वा वे मासि भाद्रपदे नृप ।  
 वत्सरान्ते यथाशक्त्या महाभाष्यन्तु कारयेत् ॥  
 ब्राह्मणानां यतीनाञ्च नागानुद्दिष्ट भक्तितः ।  
 इतिहासविदे नागं काञ्चनं रत्नचित्रितं ॥  
 गाञ्च दद्यात्सवत्साभ्यै सर्वोपस्कारसंयुतां ।  
 दानकाले पठेदेतत् स्मरन्मारायणं विभुं ॥  
 सर्व्वगं सर्व्वधातारमनन्तमपराजितं ।  
 येकेचिन्मे कुले सर्पैः दष्टाः प्राप्तास्तद्वधो गतिं ॥  
 व्रतदानेन गोविन्द सुक्तिभाजो भवन्तु ते ।  
 इत्युच्चार्य्यात्तैर्युक्तं तिलचन्दनमिञ्चितं ॥  
 वासुदेवाग्रतो भूयस्तोयं तोये विनिश्चिपेत् ।  
 अनेन विधिना सर्व्वे येऽर्चयिष्यन्ति चामृताः ॥  
 सर्पतस्तेऽपि यास्यन्ति स्वर्गतिं नृपसत्तम ।  
 कृत्वा सर्व्वान् समुद्धृत्य कुलजान् कुलनन्दन ॥  
 प्रयाति विष्णुसन्निध्यं वेद्यमानोऽसुरोमणैः ।  
 विस्रयाठाविहीनो यः सर्व्वमेतत् फलं लभेत् ॥  
 नक्तेन भक्तिसहिताः सितपञ्चमौषु  
 ये पूजयन्ति भुजगान् कुसुमोपहारैः ।  
 तेषां मृद्वेष्यभयदा हि भवन्ति सर्पा-  
 दर्शान्विता मन्त्रिसमूहविभाषिताङ्गाः ॥

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं नागदष्टोत्तरणपञ्चमी व्रतं ।



सुमन्तुर्वाच ।

तद्गङ्गाद्रपदे मासि पञ्चम्यां ग्रहयाम्बितः ।

यस्तान्निस्थ नरो नागान् क्षणवर्णादिवर्णकैः ॥

पूजयेद्बभूवैस्तु सर्पिर्गुग्गुलपायसैः ।

तस्य तृष्टिं समायाति पञ्चगास्तच्चकादयः ॥

आसमासकुलात्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।

तस्मात्सर्वप्रयत्ने न नागान् संपूजयेद्बुधः ॥

तथा वाश्ययुजे मासि पञ्चम्यां कुरुनन्दन ।

कृत्वा कुशमयाङ्गागानिन्द्राण्या सह पूजयेत् ॥

नागान्, पूर्वव्रतोक्ताननन्तादीन् ।

शची द्विवाहुः सन्तानमासाहस्ता गजस्थिता ।

घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा त्रियाम्बते ॥

गोधूमैः पयसा स्निग्धैर्भक्षैश्च विविधैस्तथा ॥

यस्तस्यां विधिवन्नागान् शुचिर्भक्त्या समन्वितः ।

पूजयेत् कुङ्कुमाङ्गुलं तस्य शेषादयो नृप ।

नागाः प्रीता भवन्तीह शान्तिमाप्नोति वा विभो ॥

प्रशान्तिलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ।

यथायं कथ्यते मन्त्रः सदा विघनिषेधतः ॥

ॐ कुरुकुले हुं फट् स्वाहा ।

नक्ते न भक्तिमहितं सितपञ्चमीषु



ये पूजयन्ति भुजगान् कुण्डलीपहारैः ।  
 तेषां गृहेष्वभयदा हि भवन्ति नागाः  
 सर्वे फणामणिमरीचिरुचो भवन्ति ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं शान्तिपञ्चमीव्रतं ।

—०\*०—

ईश्वर उवाच ।

यो नरः पूजयेद्दिव्यं पञ्चम्यां फाल्गुने सिते ।  
 पञ्चोपचारविधिना मिताहारो जितेन्द्रियः ॥  
 न तं दृशन्ति फणिनी दशवर्षाणि पञ्च च ।  
 विषं न क्लृप्ते तस्य कुले मातङ्गुलेऽपि च ॥  
 तस्मात्तं पूजयेद्यन्नात् पञ्चम्याच्च विशेषतः ।  
 इति स्कान्दे प्रभाषखण्डोक्तमनन्तपञ्चमीव्रतं

—०\*०—

ईश्वर उवाच ।

श्रावणे मासि पञ्चम्यां शुक्लपक्षे वरानने ।  
 आरभ्योभयती लेख्याः गोमयेन विषोत्सवा ॥  
 कृत्वा च कौस्तुभाद्यागादिद्राक्षीच प्रपूजयेत् ।  
 वृत्तोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा वरानने ॥  
 गोधूमेः पयसा पूज्य लाजभिर्विविधैस्तथा ।  
 पूजयेत् विधिवहेवि दधिदूर्वाङ्कुरैः क्रमात् ॥

गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणं ।  
 अथवा श्रावणे मासि पञ्चम्यां अहयान्वितः ॥  
 यशालेख्यं नरो नागान् क्षणवर्णादिवर्णकैः ।  
 गुरुकल्पान् तच्चा वीथ्यां खगृहे विलिखेत् वधः ॥  
 पूजयेद्गन्धधूपैश्च पयसा पायसेन च ।  
 तस्य तुष्टिं समाधाम्नि पद्मकास्तक्षकादयः ॥  
 घामतमात् कुलं तस्य न भयं नागतो भवेत् ।  
 प्रमुच्यते मन्त्रः सर्पविषश्च प्रतिषेवकः ॥  
 तस्य प्रजपमात्रे तु न विषं क्रामते सदा ।

ॐ कुकुलं हुं फट् स्वाहा ।

इत्थिवं कथितं देवि नागव्रतमनुत्तमं ॥  
 यत् श्रुत्वा च पठित्वा च मुच्यते सर्वपातकैः ।

इति स्कान्दे प्रभाषखण्डोक्तं सर्पविषापह पञ्चमौव्रतं ।

— ००० —

ईश्वर उवाच ।

मासि भाद्रपदे यापि शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।  
 सा तु पुण्यतमा प्रोक्ता ख्याता स्वर्गतिनाम्यया ॥  
 या च द्वादशवर्षेस्तु पञ्चम्याञ्च वरानने ।  
 चतुर्थ्या मेकभक्तानु तस्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ॥  
 तस्यां पञ्चम्यां ।

भूरिचन्द्रमयं नागमद्यवा कलधौतजं ।

कृत्वा धातुमयं वापि चक्षवा कृत्स्नयं प्रिये ॥  
 पञ्चम्यामश्नेत् शक्त्या नागं पञ्चफलं क्षृतं ।  
 करवीरैः शतपत्रैः जातोपुष्पैश्च शोभनैः ॥  
 गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च पूजयेन्नागसुत्तमं ।  
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् धृतपायसमोदकैः ॥  
 अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मकमलमेव च ।  
 तथा कर्कोटकं नाम नागमश्नतरं नरः ।  
 धृतराष्ट्रं शङ्खपालं कालिकं तक्षकं तथा ॥  
 पिङ्गलञ्च महानागं मासि मासि प्रकीर्तितं ।  
 व्रतस्यान्ते पारणं स्यात् क्षीरैर्ब्राह्मणभोजनैः ॥  
 सुवर्णतारनिष्पन्नं नागं दद्याच्च गां तथा ।  
 तथा वस्त्राणि देयानि विप्रायामिततेजसे ॥  
 पूजयेत्पञ्चगान् सर्वान् सदा भक्त्या समन्वितः ।  
 विशेषतस्तु पञ्चम्यां पञ्चम्यां पायसेन च ॥

इति स्कान्दे प्रभाषखण्डे नागपञ्चमीव्रतम् ।

—:०:—

सुमन्तुववाच ।

पञ्चमी सा तिथिर्धन्या सर्वपापहृता शुभा ।  
 एतस्यां सर्वतो यस्तु कर्माणि परिवर्जयेत् ॥  
 क्षीरेण ज्ञापयेन्नागान् ते च यास्यन्ति मित्रतां ।

इति भविष्यत्पुराणे नागमैत्रीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तु इवाच ।

तथा भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां अहयान्वितः ।  
यस्मालेख्यं नरो राजन् कञ्चवर्षादिवर्षकैः ॥  
पूजयेन्नन्धूपैश्च सर्पिभिः फलपायसैः ।  
पायसेन घृताढ्येन पूजयित्वा द्विजोत्तमम् ॥  
नक्तं स्वयं तदन्वीयात् यतवाक् बीतमक्षरः ।  
तस्य तुष्टिं समायाति प्रवृत्तास्तथाकादयः ॥  
आसप्तसं कुलान्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।  
इति भविष्यत्पुराणोक्तमालेख्यप्रश्चमीव्रतम् ।

—000—

पयोव्रतन्तु पञ्चम्यां दत्त्वा नागं द्विजातये ॥  
सौवर्णं सर्पजनितं भयं तस्य न जायते ।  
एतत् सर्पव्रतं प्रोक्तं सर्वमैतौकरं परम् ॥  
इति भविष्यत्पुराणोक्तं सर्पपञ्चमीव्रतम् ।

—000—

तिलपिष्टमयं कृत्वा गजं ह्यैमविभूषितम् ।  
कक्षाङ्गुयुतं तददारीकसमन्वितम् ॥  
तद्वदिति निरन्तरव्रतोक्तमन्त्रगजस्वरूपं गृह्यते ।

नक्षत्रमालामहितं चामरापीठधारिणं ॥  
 दशनाग्रवडनेत्रं रक्तवस्त्रयुगाढृतं ।  
 ताम्रपात्रां कुण्डके वा कृतदन्ताग्रमोदकं ।  
 प्रदद्याद्द्विजदम्पत्योः पूज्य मालातिभूषणैः ॥  
 कर्णभरणकं दद्यात् वस्त्रञ्च मलवर्जितं ।  
 कान्तारतस्तरतं स्नेतत् कथितं हि युधिष्ठिर ॥  
 कान्तारगिरिदुर्गेषु तारयत्यपि दुःखितान् ।  
 इह लोके परे चैतन्नाच कार्या विचरणा ॥  
 ये कुर्वन्ति दिने पुण्ये व्रतं पौरन्दराज्ञयं ।  
 तेषां पौरन्दरे लोके वासः स्यात् सुचिरं नृप ॥

दिनेपुण्ये, पञ्चम्यां प्रकरणवशात् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं पौरन्दरव्रतं ।

—000—

लक्ष्मीमभ्यर्च्य पञ्चम्यामुपवासी भवेन्नृपः ॥  
 समान्ते हेमकमलं दद्याद्देवसमन्वितं ।  
 स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीर्जन्मनि जन्मनि ॥  
 एतन्नक्षत्रीव्रतं नाम दुःखयोग विनाशनं ।

इति यमपुराणोक्तं लक्ष्मीव्रतम् ।

सिताम्ब उवाच ।

श्रुतानि देव देवश व्रतानि सुवह्नि च ।  
 साम्प्रतं मे समाचक्ष व्रतं पापप्रणाशनम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

शुक्ल राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।  
 ऋषिपञ्चमीति विख्यातं सर्वपापहरं परम् ॥  
 येन चीर्षेण राजेन्द्र नरकानि व्यपोहति ।  
 अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥  
 वेदेहे ऽत्र द्विजवर उत्तुङ्गे नामनामतः ।  
 तस्य भार्या सुशीलेति पतिव्रतपरायणा ॥  
 तस्या अपत्ययुगलं पुत्री हि सुविभूषणं ।  
 अधीतवान् सुतस्तस्य वेदान् साङ्गपदक्रमात् ॥  
 समाने च कुले तेन सुता वापि विवाहिता ।  
 विवाहितैव सा दैवात् वैधव्यं प्राप सत्वरं ॥  
 तां पालयति ह्यास्ते सा सुतानिजपितुर्गृहे ।  
 तस्या दुःखेन सन्तप्तः सुतं संस्थाप्य वैश्वनि ॥  
 गङ्गातीरे वनं प्राप्तः सकलचक्षुषा सह ।  
 स तत्राध्यापयामास शिष्यान्वेदान् द्विजोत्तमः ॥  
 सुता बहुमतं तस्य पितुः शुश्रूषणे रता ।  
 शुश्रूषणं ततः कृत्वा परिश्रान्ता कदाचन ॥  
 निशीथे किल संसृप्ता कृमिराशिरजायत ।  
 तत्राविधाञ्च तां दृष्ट्वा विवस्त्रां प्रस्तरम्बिता ॥  
 शिष्या निवेदयामासुस्तन्मातुः करुणान्विताः ।  
 न जानीमो वयं किञ्चिद्देवौ साध्वीं तथाविधां ॥  
 कृमिराशिरघ्नोजाता मातः सम्प्राप्तिं दृश्यते ।  
 भजपातसदृशं तत् श्रुत्वा शिष्यैरुदीरितम् ॥

सम्प्राप्तमनसा शीघ्रं तत्समीपमुपागता ।  
 सा तां तथाविधां दृष्ट्वा विलललाप सुदुःखिता ।  
 उरश्च ताडयामास सुतरां मा मोहमाप न ॥  
 क्षणेन प्राप्य चैतन्यं तामुत्थाप्य प्रसृज्य च ।  
 समालम्ब्य च बाहुभ्यां निन्ये तत्पितुरन्तिकम् ॥  
 स्वामिन् कथय मे साध्वी केन दुष्कृतकर्मणा ।  
 निशीथे संप्रसुप्तेयं जायते कृमिसंकुला ॥  
 एतत् श्रुत्वा ततो वाक्यमृषिर्ध्यानपरायणः ।  
 ज्ञात्वा निवेदयामास तस्याः प्राग्जन्मचेष्टितम् ॥

ऋषिरुवाच ।

प्रागियं सममेऽतीते जन्मनि ब्राह्मणी ह्यभूत् ।  
 तद्भागा द्रपदे\* संजाता च रजस्वला ॥  
 अस्या स्तत्पापभावेन जायते कृमिवहपुः ।  
 रजस्वला च भावेन युक्ता भवति सानघ ॥  
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ग्रामशूकरी ।  
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥  
 तथानया सखीसंगाहृतं दृष्ट्वावमानितम् ।  
 दृष्टव्रतप्रभावेन जाता द्विजकुलेऽमले ॥  
 अवमानाहृतस्यास्य कृमिराशिभ्रमाधुना ।  
 एतत्ते कथितं सर्व्वं कारणं कन्यकारुते ॥

सुग्रीवोवाच

दर्शनेनापि यस्य स्याद्विप्राणां निर्भ्रंसे कुले !

जन्मभुक्महिधानां हि जायते ब्रह्मतेजसां ॥  
अमन्त्रसा प्रजायन्ते विग्रहे क्षमिराश्रयः ।  
महासूर्यकरं नाथ तद्वत् कथयस्व मे ॥

ऋषिरुवाच ।

सुशीले शृणु तत् सम्यक् व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।  
येन श्रीर्णेन महसा पाषादम्माहिमुच्यते ॥  
दुःखत्रयाभिघातश्च जायते यात संशयः ।  
कल्पाणानि विपर्यन्ते सम्पदश्च निरापदः ॥  
नभस्ये शुकपक्षे तु यदा भवति यज्ञमी ।  
नद्यादिषु तदा स्नानं कृत्वा नियममेव च ॥  
विधाय नित्यकर्मादि गत्वा वारवतीमृषीन् ।  
स्नापयेद्विधिवद्ब्रह्मा पञ्चाष्टतरुभिः शुभैः ॥

वारवती, अग्निहोत्रशाला

धूमनिर्गमहारैर्बहुभिर्भुतत्वात् ।

चन्दनागुरुकपूरैर्बिलिप्ता च सुगन्धिभिः ।  
पूजयेद्विधिः पुष्पैर्गन्धधूपादिदोषकैः ॥  
समाच्छाद्य शुभैर्वस्त्रैः शोपकोतैर्यथाविधि ।  
ततो नैवेद्यसंयममर्थं दद्याच्छुभैः कलैः ॥

अर्थमन्तः

कश्यपोऽत्रिंशद्वाजो विश्वामित्रस्तु गौतमः ।  
जमदग्निर्वसिष्ठश्च समैते ऋषयः स्मृताः ॥  
श्रोतव्यमिदमाख्यानं शाकाहारं प्रकल्पयेत् ।  
स्यात्तद्व्यं ब्रह्मचर्येण ऋषिश्चानपरायणैः ॥



अनेन विधिना सम्यग्ब्रतं चैतत् समाचरेत् ।  
 यस्य यज्ज्यायते पुण्यं तद्वृणुष्व समाहितः ॥  
 सर्वव्रतेषु यत् पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ।  
 सर्वदानेषु दत्तेषु तदस्य व्रतपारणात् ॥  
 कुरुते या व्रतं चैतन्ना नारी सुखभागिनी ।  
 रूपलावण्यसंयुक्ता पुत्रपौत्रादिसंयुता ॥  
 इह लोके सदैव स्यात् परत्राप्यक्षया गतिः ।  
 व्रतस्यास्य प्रभावेन जातिं स्मरति पौर्व्विकीं ॥  
 इति ब्रह्माण्डपुराणोक्तं ऋषिपञ्चमीव्रतम् ।

—०\*०—

ब्रह्मीवाच ।

नामानिद्धा तु पञ्चम्यां न विघ्नैरभिभूयते ।  
 स्त्रियं च लभते पुत्रं परमां श्रद्धामाप्नुयात् ॥  
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।  
 पूर्व्ववत् पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

तिथीश्वरोऽत्र नागः ।

गन्धपुष्पीपहारश्च यथाशक्ति विधीयते ।  
 पूजा शठेन शठेन कृतापि तु फलप्रदा ॥  
 आज्यधारासमिद्धिश्च दधिचोराश्चमाचिकैः ।  
 पूर्व्वोक्तफलदो ह्यहो यतः शान्तेन चेतसा ॥  
 पुनश्च तत्रैश्वरानरप्रतिपदतवद्याख्येयं ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं नागव्रतम् ।

—000—

षष्ठराष्ट्रमृताज्जातो वातरंहा मनोजवः ।  
 उच्चैः श्रवाः पूजनीयश्चैव शुक्लस्य पञ्चमी ॥  
 तत्रैव पूज्या गन्धर्व्यास्तुरगाणाम् बान्धवाः ।  
 पञ्चवाणधराः केचित् केचित् पञ्चस्य संयुताः ॥\*  
 भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्व्वविद्वषम् ।†  
 तथा सालिशिराः श्रीमान् प्रद्युम्नश्च महायशः ॥  
 नारदश्च कलिन्दश्च गन्धर्व्वश्च हाहा हुहुः ।  
 सुबाहुस्तुम्बुरुश्चैव तथा चित्ररथः प्रभुः ॥  
 चित्राङ्गदश्च विख्यातश्चित्रसेनश्च वीर्य्यवान् ।  
 सिद्धपूर्णश्च रूद्रो पर्णाशश्च महायशः ॥  
 ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णोऽतिवलस्तथा ।  
 विश्वावसुः सुरेन्द्रश्च गन्धर्व्वोऽतिपराक्रमः ॥  
 इत्येते पूजनीयाः स्युर्गतिं कथावचैः शुभैः ।  
 गोदकैः पीलिकाभिस्य परमाग्नेन चाद्यतैः ॥  
 दध्ना गुह्येन पयसा शालिपिष्टेन भूरिशः ।  
 धूपैर्माल्यैस्तथा दीपैर्हविर्जानां स्तुतिवाचनैः ॥  
 एवं हि पूजिताः सम्यक् तुरगाणां हि बान्धवाः ।  
 बलमायुः प्रसृजन्ति संग्रामेष्वपराजयम् ॥  
 आरोग्यं परमां पुष्टिं तथैव च विधीयते ।

\* पञ्चवानाः कश्चित् पञ्च संयुक्ताश्च महायशः इति पुलकान्तरे पाठः ।

† सर्व्वविद्वज्जिति शक्यकान्तरे पाठः ।

इति शालिहोत्रद्वयपञ्चमीव्रतम् ।

—०००—

सर्वोषधदकस्नातः पञ्चम्यां पूज्य पद्मजम् ।  
 सर्वोपस्करदानश्च यः करोति गृहान्त्रमे ॥  
 गृहाटोदूखलं शूर्पं शिलां स्यालीञ्च पञ्चमीं ।  
 गृहाटः, पेषणयन्त्रं उदूखलं, धान्यकण्डनम् ॥  
 उदकुम्भञ्च पूर्यञ्च एतेषामनुगञ्च यत् ।  
 एतानि गृहिणां गेहे प्रस्थाप्य पुरुषोत्तम ॥  
 उपस्करकृते नारी न सौदति कदाचन ।  
 एतद्गृहव्रतं नाम सर्वसौख्यप्रदायकम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं गृहपञ्चमीव्रतम् ।

—०००—

पञ्चम्यां पूजनं कृत्वा तथा चन्द्रमसो नरः ।  
 आयुश्च विपुलां लक्ष्मीं यशश्चाप्नाञ्च विन्दति ॥  
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सौभाग्यव्रतम् ।

—०००—

पञ्चम्यां पृथिवीं देवीं तथा सम्पूजयेन्नरः ॥  
 तमेवाप्नोति यत्नेन नात्र कार्या विचारणा ।  
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पृथिवीव्रतम् ।

—०००—

विश्वे देवाश्च ये प्रोक्ताः पूर्वमेव मया दश ।  
 तेषां संपूजनं कृत्वा पञ्चम्यां दिवमाप्नुयात् ॥

वायु पुराणात् ।

ऋतुर्हो वसुः सत्यः कालकामो विरोचनो ।  
पुरुषा भाद्रवाद्ये विष्णो देवाः प्रकीर्तिताः ॥  
इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं रूपावाप्तिव्रतं ।

—०००—

वारुणैः पुष्करा यः पूजाश्चैव समाचरेत् ।  
सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य तु फलं लभेत् ॥  
वारुणैः, पुण्यैः ।

पुष्करं उत्तमं तथा पूजामपि कुर्यात् ।  
इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं श्रीप्राप्तिव्रतं ।

—०००—

चैवशुक्लस्य पञ्चम्यां पूजयित्वा यथाश्रियं ।  
सकृदेवाङ्गुयादेतत् फलं सम्बन्धरोदितं ॥  
इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं श्रीव्रतम् ।

—०००—

उमां मेधां भद्रकालीं तथा कात्यायनीमपि ।  
धृतिं स्वाहां स्वधामृद्धिं मनसृधां तथा क्षमां ॥  
सुरभीं देवसेनाञ्च विलां ज्योत्स्नां तथा शर्चीं ।  
गौरीं वरुणपत्नीञ्च धूम्राणीञ्च तथैव च ॥

अभौष्टदेवजनो देवपत्नीं तथैव च ॥

पूजयन् काममाप्नोति वीतशोको न संशयः ।

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं कामाचिव्रतं ।

—000—

ऐरावतं वायुतुण्डमुच्चैःश्रवस मेव च । •

तदा संपूजयन् राजन् विजयं ससुपाश्रुते ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं विजयव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणा

धीश्वर-सकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रि-विरचिते

चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे पञ्चमीव्रतानि ।

—

## अथ दशमोऽध्यायः ॥

—000—

अथ षष्ठीव्रतानि ।

अध्यासो सततं यदीयरसना\*सिंहासनं भारती  
यस्योत्पुङ्गमनःसरोजनिकयं श्रीरोदयायौ विभुः ।  
आध्वं दक्षिणपाणिपङ्कजतलं यस्यापि कल्पद्रुमो  
हेमाद्रिः स निरुपयत्यभिमतं षष्ठीव्रतानां गणं ॥

विक्रान्त उवाच ।

रूपसम्पदमारोग्यं स्वर्गवासञ्च† पुष्कलं ।  
प्राप्नुवन्ति नरा येन नियमं तं वदस्व मे ॥

अगस्त्य उवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ यत् पृष्टोऽहन्वयानघ ।  
तत्सर्वं\* कथयिष्यामि ततः श्रेयो भविष्यति ॥  
शृणु पार्थिव वक्ष्यामि सर्वमोक्षप्रदं शृणु ।  
यच्च गुप्तं पुरा राजन् ब्रह्म-विष्णुन्देवतैः‡ ॥  
असुराणाञ्च सर्वेषां राजसानां तथैव च ।  
शङ्करेण पुरा चैतत् वक्ष्यामि निवेदितम् ॥  
वक्षुर्ध्वेन समाख्यातं महापातकनाशनम् ।

---

\* अध्यासो सप्तमप्रदीपरचनेति पुस्तकालये पाठः ।

† चनं चान्यथेति पाठालारं ।

‡ ब्रह्मविष्णु देवतैरिति पुस्तकालये पाठः ।

यत्कृत्वा ब्रह्महा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ॥  
 अगारदाही गरदः सर्वपापरतोऽपि वा ।  
 मृच्यते सर्वपापेभ्यो व्रतं श्रुत्वा नरोत्तमः\* ॥  
 सर्वपुण्यं पवित्रञ्च नृणामद्भुतनाशनं ।  
 उपकाराय लोकानां तथा तव नृपोत्तम ॥  
 शृणु भूप महापुण्यं व्रतमाहात्म्यमुत्तमं ॥  
 प्रोष्ठपदामिते पक्षे षष्ठी भौमेन संयुता ।  
 व्यतीपातेन रोहिण्या सा षष्ठी कपिला स्मृता ॥

प्रोष्ठपदो, भाद्रपदः

सचात्र दर्शान्तीयाह्नः, रोहिणीयोगस्य तत्रैव सम्भवात् ।  
 द्वितीया तु महापुण्या दुर्लभा व्रतिनः कश्चित् ।  
 षष्ठी संवत्सरस्यान्ते सा पुनस्तेन संयुता ॥  
 चैत्रवैशाखयोर्मध्ये सिते पक्षे शुभोदया ।  
 वैशाखेऽपि च राजेन्द्र द्वारवत्यां परा स्मृता ॥  
 यदि हस्ते सहस्रांशस्तदा कार्यं व्रतं वधैः ।  
 अस्यां चैव हुतं दत्तं यत् किञ्चित् प्रतिपादितम् ॥  
 तस्य सर्वस्य पुण्यस्य संख्यां वक्तुं न शक्यते ।  
 यस्मिन् काले भवेदेतैर्गुणैः षष्ठी युता तदा ॥  
 पञ्चम्यामेकभक्तान्तु कुर्यात्तत्र विचक्षणः ।  
 षष्ठ्यां प्रातः समुत्थाय कृत्वादौ दन्तधावनम् ॥  
 जलपूर्णाञ्जलिं कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ।  
 निराहारोऽथ देवेश त्वत्कृत्स्नपरायणः ॥

\* सर्वलोकस्य गच्छतीति पाठान्तरं

पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं भव भास्कर ।  
 अर्घ्यं दत्त्वेति संकल्पं कृत्वा तत्र शुचिस्ततः ॥  
 स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन नद्यां तीर्थेऽथवा ऋदे ।  
 तङ्गागे दीर्घिकायां वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥  
 देवदारु तथोशीर कुङ्कुमैः सा मनःशिलाः ।  
 पत्रकं पद्मकं यष्टीमधु गव्येन पेषयेत् ॥  
 क्षीरेणालोड्य कस्केन स्नानं कुर्यात्समन्वितम् ।  
 ॐ आपस्त्वमसि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च ॥  
 पापं नाशय मे, देव वाङ्मनःकायकर्णजम् ।  
 पञ्चगव्यकृतस्नानः पञ्चभङ्गैस्तु साज्जयेत् ॥

पञ्चभङ्गैः, पञ्चपल्लवैः ।

आनयेन्मृत्तिकां शुक्लं स्नानार्थं प्रयत्नतः ।  
 मृत्तिके वज्रपूतासि काश्यपेनाभिमन्त्रिता ॥  
 पवित्रं कुरु मां नित्यं सर्वपापात्ममुद्धर ।  
 मन्त्रेणानेन वरुणं पूजयेद्दुहिमाक्षरः ॥  
 पाशाग्रहस्त वरुण सर्ववारीश्वर प्रभो ।  
 अद्याहं प्रार्थयामि त्वां पूतं कुरु सुरेश्वर ॥  
 आदित्यो भास्करो भानूरविः सूर्यो दिवाकरः ।  
 प्रभाकरोऽसि तिमिरो देवः सर्वेश्वरो हरिः ॥  
 गोमयेनामुलिप्तायां भूम्यां वै कुङ्कुमेन तु ।  
 मण्डलं सर्वतोभद्रमालिखेद्दुहिमाक्षरः ॥  
 तत्र मध्ये लिखेत्पद्मसदृशं सकर्णिकम् ।



पूर्वपत्रे न्यसेत् सूर्यमान्मेये तपनं न्यसेत् ।  
 सुवर्णरेतसं याम्ये नैर्ऋत्ये च न्यसेद्भुवि ॥  
 आदित्यं वारुणे पत्रे वायव्ये च दिवाकरं ।  
 सौम्ये प्रभाकरं तत्र सूर्यमीशानपत्रके ॥  
 तीव्ररश्मिधरं देवं ब्रह्माणक्षेत्रे विन्यसेत् ।  
 आधाररूपिणं देवं मध्यन्तु वरुणं न्यसेत् ॥  
 सहस्ररश्मिं सूर्यं च सूर्यस्य गुणान्वितं ।  
 सर्वगं सर्वरूपं च मध्ये भास्करमेव च ॥  
 सप्ताक्षरयमाकठं पद्महस्तं दिवाकरं ।  
 अक्षसूत्रधनुःपाणिं कुण्डलैर्मुकुटेन च ॥  
 रत्नैर्नानाविधैर्युक्तं सोमं तत्र कारयेत् ।  
 शक्तितस्तु पलादूर्ध्वं तदर्धं कर्षतोऽपि वा ॥  
 सोमं तत्र कारयेत् कुर्यात् रौक्मं च तथा रथं ।  
 सप्ताक्षैर्भूषितं कृत्वा रथं तस्यायतः स्थितं ॥  
 अरुणं विनतापुत्रं गृहीताश्वमनूतकं ।  
 एवं रूपं रथं कृत्वा पद्मस्योपरि विन्यसेत् ॥  
 तस्योपरि न्यसेद्देवं रक्तवस्त्रविभूषितं ।  
 रक्तचन्दनमाख्यादिमण्डितं वातिशोभितं ॥  
 अयतः सारधिं कृत्वा पूजयेद्दक्षं शुचिः ।  
 रक्तपुष्पैः शुगन्धैश्च तथान्यैरपि शक्तितः ॥  
 ॐ विनतातनयो देवः कर्मसाक्षी तमोगुहः ।  
 सप्ताक्षः सप्तरज्जुश्च चरणो मे प्रसीदतु ॥  
 मन्त्रेणानेन संपूज्य सारधिं तदनन्तरं ।

देवस्य वाचनं कल्प्य प्रभूतादिकपञ्चकं ॥  
 प्रभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं शुभं ।  
 दौसाभिः प्रक्षिप्तैश्चैव ततोभानुं प्रपूजयेत् ॥  
 दौसा सुक्ता तथा भद्रा विनता विमलानवा ।  
 अमोघा वैद्युताचेति नवमी सर्वतोमुखी ॥  
 अपवित्रः पवित्रोवा मर्त्यावस्थां गतोऽपि वा ।  
 यः स्मरेद्भास्करं देवं स वाङ्माभ्यन्तरः शुचिः ॥  
 शिखायां भास्करं न्यस्य ललाटे सूर्यमेव च ।  
 चक्षुर्मध्ये न्यसेद्भानुं मुखे तत्र रविं न्यसेत् ॥  
 कण्ठे न्यसेद्भानुमन्तं पद्मगर्भं द्विजङ्गयोः ।  
 तिमिरं क्षयकृद्देवं स्तनयोरेव विन्यसेत् ॥  
 जातवेदोभिधं नाभ्यां कट्यां भानुं तथा न्यसेत् ।  
 उग्रसूर्यं गुह्यदेशे तेजोरूपं द्विजङ्गयोः ॥  
 पादयोः सर्वरूपं तु सूक्ष्मसूक्ष्मगुणान्वितं ।  
 एवं यद्योक्तं विन्यस्य पात्रं मृद्वं तत्राचरेत् ॥  
 करपीरार्ककुसुमैरक्तचन्दनचम्पकैः ।  
 पुष्पैः सुगन्धैर्धूपैश्च कुङ्कुमैरुपशोभितं ॥  
 मार्त्तण्डं भानुमादित्यं भास्करं तपनं रविं ।  
 हंसं दिवाकरं चेति पादतो मुकुटावधि ॥  
 पादौ जङ्घे तथा जानुद्वयमूर्ध्वं कटिस्तथा ।  
 नाभिवक्षस्त्रालं शीर्षमिदं च कर्णेषु पूजयेत् ॥  
 आनयेद्दर्शपात्रस्तद्वैष्णवं वा ताम्रमेव च ।  
 अर्घ्यार्घ्यं दैवतं पात्रमुदकोनं प्रपूरयेत् ॥

पूजयेत्तत्र प्रागादिदेवतास्ताः समाहितः ।  
 दिग्देवतास्ततः पूज्य गन्धपुष्पागुलेपनैः ।  
 पात्रे तीर्थं समादाय सपुष्पफलचन्दनं ।  
 जानुभ्यामवनीं गत्वा सृष्ट्यायाध्यं निवेदयेत् ॥  
 वेदगर्भं नमस्तुभ्यं वेदगर्भं नमोस्तु ते ।  
 अव्यक्तमूर्त्तये तुभ्यमर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥  
 ब्रह्ममूर्त्तिधरोमेश चतुर्वक्त्र सनातन ।  
 सृष्टिस्थितौ संस्थिताय गृह्णाणाघ्यं नमोस्तु ते ॥  
 विष्णुरूपधरो देवः पीतवस्त्रचतुर्भुजः ।  
 प्रभवः सर्वलोकानामर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥  
 यं रुद्ररूपिणं देवं भगवन्तं त्रिशूलिनं ।  
 यो दहेच्च त्रिलोके वै अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥  
 त्वं ब्रह्मा त्वच्च विष्णुश्च रुद्रस्त्वच्च प्रजापतिः ।  
 त्वमेव सर्वभूतात्मा अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥  
 कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा सर्वतोमुखः ।  
 जगत्सृज्यजराशोकसंसारभयनाशनः ॥  
 हारिद्रव्यसनध्वंसी श्रीमान् देवो दिवाकारः ।  
 सुवर्णस्फटिको भानुः स्वर्णरेता दिवाकारः ॥  
 हरिदम्बोऽंशुमाली च अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ।  
 चतुर्भिर्मूर्त्तिभिः संस्थामष्टाभिः परिगूयते ॥  
 चतुर्भिर्मूर्त्तिभिः संस्थामष्टाभिः परिगूयते ।  
 सामध्वनिस्रयो यज्ञे अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥  
 अथ यन्त्रं पुष्पं तथा धूपं दीपकं ।

नैवेद्यं यथाशक्त्वा प्रार्थयेत्पूर्वदेवतां ॥  
 अग्निमीक्षे नमस्तुभ्यं नमस्ते जातवेदसे ।  
 ईषेचैव नमस्तुभ्यमग्नेचैव नमोनमः ॥  
 शचीदेवी नमस्तुभ्यं जगत्पते नमोनमः ।  
 आत्मरूपिणस्तुभ्यं विश्वमूर्ते नमोनमः ॥  
 त्वं ब्रह्मा त्वच्च वै विष्णुस्त्वन्माता त्वं हुताशनः ।  
 मुक्तिकाममभीष्टामि प्रार्थयामि सुरेश्वर ॥  
 विश्वतश्चक्षुराख्यातो विश्वतश्चरन्मानस ।  
 विश्वात्मा सर्वतो देवः प्रार्थयामि सुरेश्वर ॥  
 इति मन्त्रं समुच्चार्य नमस्कुर्यात् भस्करं ।  
 संवत्सरेति पाणिभ्यां तीयेन विरुजेन्मुखं ॥  
 हंसः शुचिषदित्यृषा सूर्यास्यैवावलोकनं ।  
 उदुत्यं चित्रमित्येतत् सृक्तं देवाग्रतो जपेत् ॥  
 प्रथमे चैवकोणे तु फलञ्चैव च कारयेत् ।  
 फलेः पुष्पैरक्षतादिभक्ष्यैर्नानाविधैरपि ॥  
 शय्यां तत्र च देवस्य शुभे देशे प्रकल्पयेत् ।  
 षट्धान्यं षड्रसं देवं रौप्यञ्चैव महाप्रभुं ॥  
 पुरुषं खड्गहस्तञ्च कारयेच्चैव बुद्धिमान् ।  
 वस्त्रयुग्मेन सञ्छन्वं लवणोपरि विन्यसेत् ॥  
 अनेनैव च मन्त्रेण ज्ञानमर्घार्चनमस्ततः ।  
 नमस्ते क्रोधरूपाय खड्गहस्तजिघांसवे ॥  
 जिघांसकामस्त्वां दृष्ट्वा शुश्रूवुः सर्वदेवताः ।  
 त्वया व्याप्तं मेरुपृष्ठं चण्डभास्करसुप्रभं ॥

अतस्त्वां पूजयिष्यामि अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ।  
 क्षपयित्वा ततो रात्रिं गीतवादिभनिस्त्रिणैः ॥  
 ततस्त्वभ्यदिते सूर्य्यं होमं कुर्यात् स्वशक्तितः ।  
 पूजयेत्तत्र शक्त्या च देवांश्च विधिवद्भुक् ॥  
 होमोऽर्कस्य समिद्भिश्च घृतमिन्ध्रैस्त्रिलैस्तथा ।  
 संसिद्धचक्रकक्षैश्च घृतञ्च जुहुयात् द्विजः ॥  
 आकृष्टाण्येनेतिमन्त्रेण शतमष्टोत्तरं शतं ।  
 होमो व्याहृतिभिश्चाथ खिष्टकृत्तदनन्तरं ।  
 कपिलां पूजयेद्देवीं सवत्सां पापनाशिनीं ॥  
 वस्त्रयुग्मां सवण्टाञ्च स्वर्णमुद्गरविभूषितां ।  
 सुवर्णास्यां रौप्यचुरां कांस्यदोहनकल्पितां ॥  
 मन्त्रेणानेन तां दद्याद्वाग्न्याय च शक्तितः ।  
 कपिले सर्वदेवानां पूजनौयासि रोहिणी ॥  
 सर्वतीर्थमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे\* ।  
 या लक्ष्मीः सर्वदेवानां या च देवेष्ववस्थिता ॥  
 धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ।  
 देहस्या, या च रुद्राणां शङ्करस्य च या प्रिया ॥  
 धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ।  
 विष्णोर्व्यक्षसि या नक्ष्त्रीः स्वाहा चैव विभावसीः ॥  
 चन्द्रार्कानलशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा त्रिये ।  
 चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च ॥

\* शान्तिं प्रयच्छतु इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

लक्ष्मीर्था लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे ॥  
स्वधा त्वं पिबन्मुखाणां स्वाहा यज्ञभुजामपि ।  
वषट् या प्रीचते लोके सा धेनुस्तुष्टिदास्तु मे ॥  
गावो मे अघतः सन्तु गावो मे सन्तु पृथतः ।  
गावो मे हृदये सन्तु नवां मध्ये वसाम्यहम् ॥

गोपूजनमन्त्रः ।

गावः स्पृष्ट्वा नमस्कृत्य यो वै कुर्यात् प्रदक्षिणं ।  
प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥  
नमस्ते कपिले देवि सर्वपापप्रणाशिनि ।  
संसारार्णवमग्नं मां गोमातस्त्रातुमर्हसि ॥

गोदानमन्त्रः ।

हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमवीजं विभावसोः ।  
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

अलङ्कारदानमन्त्रः ॥

रत्नवस्त्रयुगं यस्मादादित्यस्य च वस्त्रभम् ।  
प्रदानात्तस्य मे सूर्य्य अतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

वस्त्रदानमन्त्रः ।

सुवर्णं वस्त्रयुग्मञ्च परिधानं च कारयेत् ।  
सुवर्णमसङ्कारं परिधानं यथास्थानधृतं कारयेत् परिग्रहकेण ॥  
एतेः प्रकारैः संयुक्तां दद्यात्तेन दिजातये ।  
भानुं सदक्षिणं दद्यान्मन्त्रेणानेन यज्ञतः ॥\*

\* कपिलां कपिलवर्णीं च त्रेणुं दद्यात् व्रतस्यापि देवताकपलादिति कश्चित्  
प्रचकारे पाठः ।

भास्करो विधितो जातो द्रव्यस्थो भास्करः स्वयम् ।

भास्करस्य प्रदाता च तेन वै भास्करो मम ॥

दानमन्त्रः ।

भास्करं प्रतिगृह्णामि भास्करो वै ददाति च ।

भास्करस्तारकोभाभ्यां तेन वै भास्करो मम ॥

प्रतिग्रहमन्त्रः ।

ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्यात्पायसेन गुडेन च ।

शक्त्या च दक्षिणां दद्यात्तेभ्यश्चैव विशेषतः ॥

अल्पवित्तोऽपि यः कश्चित् सोऽपि कर्षादिमं विधिं ।

आत्मशक्त्यनुसारेण सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥

आचार्यस्य ततो भक्त्या सर्वप्राणैर्विनिक्षिपेत् ।

गोभूहिरण्यवासांसि ब्रीहयो लवणं तिलाः ॥

एतत्सर्वं प्रदत्त्वा च कपिलां प्रार्थयेत्ततः ।

कपिले पुण्यकर्मासि निष्पापे पुण्यकर्माणि\* ॥

मां समुहर दीनं वाददती ह्यभयं कुरु ।

अददती अदातुरपि ।

दिव्यवादित्रयस्यैव सेव्यसे कथिता सदा ।

तथा विद्याधराः सिद्धा भूतनागगणा यक्षाः ॥

कपिला रोमसंख्यातास्तत्र देवाः प्रतिष्ठिताः ।

पुष्पवृष्टिं प्रमुञ्चन्ति नित्यमाकाशमास्थिताः ॥

ब्रह्मणोत्पादिता देवी अग्निकुण्डा तु सुप्रभा ।

नमस्ते कपिले पुण्ये सर्वदेवनमस्कृते ॥

\* पुण्यवदतीति पुण्यकामरे प्राठः ।

अथ नित्यमहासत्वे सर्वतौर्वादिमङ्गले ।  
दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नयाद्य वै ॥

दातारं व्रताङ्गानां ।

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा गत्वा ब्राह्मणपुङ्गवान् ।  
आशीर्वादाश्च देयुस्ते पुत्रपौत्रधनागमान् ॥  
आरोग्यं रूपसौभाग्यं सर्वदुःखविवर्जितः ।  
अन्ते गोलोकमासाद्य चिरायुः सुखभाग् भवेत् ॥  
यदा स्वर्गात् प्रपतति राजा भवति धार्मिकः ।  
सप्तद्वीपवर्ती भुङ्क्ते भुङ्क्ता राज्यमकण्टकम् ॥  
अहो व्रतमिदं पुण्यं सर्वदुःखप्रणाशनम् ।  
अतः परं प्रवक्ष्यामि दानस्य फलमुत्तमम् ॥  
महावेदमये पात्रे सहस्रे चाक्षयं भवेत् ।  
व्रतं सर्वव्रतश्रेष्ठमिदमग्रं महाफलं ॥  
तारयिष्यति दातारं नूनमक्षयमव्ययम् ।  
एवं देवगणाः सर्वे भूतसंघाश्च हर्षिताः ॥  
आकाशस्थाः प्रनृत्यन्ति पुण्येऽस्मिन् दिवसागमे ।  
पात्रभूताय ऋषये श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥  
एवं यः कपिलां दद्यात् विधिदृष्टेन कर्मणा ।  
स याति परमं स्थानं यावन्न च्यवते पुनः ॥  
स्कान्दे प्रभासखण्डे तु विशेषः ।  
उपलिप्ते शुभे देशे पुष्पाक्षतविभूषिते ।  
स्थापयेद्ब्रह्मणं कुम्भश्चन्दनोदकपूरितं ॥



पञ्चरत्नसमायुक्तं दूर्वापुष्पाक्षतान्वितम् ।  
 रत्नवस्त्रयुगच्छन्नं तान्त्रपात्रेण संयुतम् ॥  
 रथो रौक्मफलस्यैव एकचक्रः सुचिचितः ।  
 सौवर्णफलसंयुक्ता मूर्तिः सूर्यस्य कारयेत् ॥  
 कुम्भस्योपरि संस्थाप्य गन्धपुष्पैस्तुष्टार्चयेत् ।  
 आदित्यं पूजयेद्देवं नामनिः स्वैर्यथोदितैः ॥  
 आदित्य, भास्कर, रवे भानो सूर्यं दिवाकर ।  
 प्रभाकर नमस्तुभ्यं संसारान्नां समुदर ॥  
 भुक्ति मुक्ति प्रदो यस्मात्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ।

प्रार्थनमन्त्रः ।

नमो नमस्ते वरद ऋक्सामयजुषां पते ।  
 नमस्ते विश्वरूपाय विश्वधात्रे नमो स्तु ते ॥  
 एवं संपूज्य विधिवद्देवं दिवाकरम् ।  
 पूजयेत् कपिलां धेनुं वस्त्रमाख्यामुलेपनैः ॥

दानमन्त्रः ।

दिव्यमूर्तिर्जगच्चतुर्हादशाला दिवाकरः ।  
 कपिलासहितो देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु ॥  
 तस्मात्त्वं कपिले पुण्या सर्वलोकस्य पावनी ।  
 प्रदत्ता सह सूर्येण मम मुक्तिप्रदा भव ॥  
 इति स्कन्दपुराणोक्तं कपिलापठौव्रतम् ।

—०\*०—

ईश्वर उवाच ।

चैत्रशुक्लाक्षभारभ्य व्रतार्थमभ्युनीयते ।  
 उपोष्य विधिना षष्ठीं विशेषात् वचसुखं यजेत् ॥

सृष्टमर्थी प्रतिमां रम्यां तदां कुर्याद्विशेषतः ।  
 षण्मुखं द्वादशभुजं बालवत् काञ्चनप्रभम् ॥  
 मयूरवाहनं देवं सौम्यं लावण्यपूरितम् ।  
 शक्तिघण्टा पताकास्त पाशकुण्डभूषितम् ॥  
 दण्डाभयं सवरदं खड्गे पुधिगरासनम् ।  
 संपूज्य परया भक्त्या शुक्लपुष्पोपचारकैः ॥  
 नैवेद्यं गन्धवस्त्राणि शुक्तान्येव प्रदापयेत् ।  
 ब्राह्मीरसं समादाय कपिलाज्यपलं तथा ॥  
 सारस्वतमनुनामन्या सहस्राष्टीत्तरेण तु ।

सारस्वतमनुना सरस्वतीमन्त्रेण ।  
 आचार्यं पूजयेत्तथा वस्त्रहेमाक्षवाहनैः ।  
 ब्राह्मीरसघृतं पञ्चाङ्गतान्ते प्राशनं हितम् ॥  
 मासि मासि प्रकर्त्तव्यं यावत्सम्बत्त्रावधि ।  
 मङ्गलार्चयेण शुचिना षड्मेकं समाचरेत् ॥  
 महाकविर्भवेत्कोऽपि भुवि वाचस्पतिर्यथा ।  
 सकृन्नृणांति शास्त्राणि वादिनां मूर्ध्नि तिष्ठति ॥  
 रक्षोविनायकास्तस्य न हिंसन्ति कदाचन ।  
 स्कन्दग्रहा महावीरास्तथाप्यारदुर्ग्रहाः ॥  
 न हिंसन्ति महासेनव्रतस्यास्य प्रभावतः ।  
 इदं व्रतोत्तमं श्रेष्ठं कर्त्तव्यं भूतिवर्द्धनम् ॥  
 षण्मुखं पार्वतीपुत्रं गृहं स्कन्दं कुमारकम् ।  
 कार्तिकेयं तथा बालं तथा क्रौञ्चनिसुदनम् ॥  
 तारकारातिसङ्गञ्च तथान्यं कृतिकासुतं ।

वैशाखश्च विशाखश्च मासि मासि प्रपूजयेत् ॥  
 सूर्यं सूर्यकलायुक्तं शशिना मूर्ध्नि भूषितम् ।  
 क्रमेण मन्त्रा वोढव्या द्वादशानां शिखिध्वज ॥  
 इति कालोत्तरोक्तं कुमारषष्ठीव्रतम् ।

—०\*०—

स्कन्द उवाच ।

प्राप्तराज्यं च राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।  
 कदाचिदाययो द्रष्टुं दुर्क्षासा मुनिसत्तमः ॥  
 तं पप्रच्छ महातेजा धर्मसूनुः कृताञ्जलिः ।  
 तद्व्रतं श्रोतुमिच्छामि कर्तुं च मुनिसत्तम ॥

दुर्क्षासा उवाच ।

नृणु राजन्महाभाग व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।  
 अस्तीह यच्चौर्णमात्रात् सर्वकामांस्तु पूरयेत् ॥  
 सर्वपापक्षयं कुर्यादखण्डितव्रतोऽपि\* ।  
 यदि लभ्येत जीवेऽङ्गि दैवेन नृपसत्तम ॥  
 षष्ठी भाद्रपदे शुक्ला वैधृतेन समन्विता ।  
 विशाखा भीमयोगेन साचम्येतीह विश्रुता ॥  
 देवासुरमनुष्याणां दुर्लभा षष्टिहायनी ।  
 कृते त्रेतायां पञ्चाशदायनो द्वापरे पुनः ॥  
 चत्वारिंशत् कलौ त्रिंशदायनी दुर्लभा ततः ।  
 आदौ कृतयुगे पूर्व्यां चाचौर्णा विश्वकर्माया ॥  
 तत्फलाद्विषकटत्वं प्राजापत्यमवाप्तवान् ।

\* अखण्डित व्रता अपि इति पुस्तकालये पाठः ।

पृथुना कार्त्तवीर्येण भुवा नारायणेन च ॥  
ईश्वरेणोमया सार्द्धमितरेतरलिप्सया ।  
यद्यैनां विधिवत् कुर्यात् सोऽनन्तं फलमश्नुते ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

तद्विधिं श्रोतुमिच्छामि विस्तराद्भद्रतो सुने ।  
के मन्त्राः के च नियमाः सापि किंलक्षणा भवेत् ॥

दुर्वासा उवाच ।

हिदैवत्यर्चभौमेन वैधृतेन समन्विता ।  
नभस्ये वासिता वष्टी सा चम्येति निगद्यते ॥

हिदैवत्यर्चं विशाखा ।

पञ्चम्यां नियमङ्कुर्यादुपवासस्य च व्रती ।  
उपवासस्याङ्गभूतनियममेकभक्तं कुर्यादित्यर्थः ॥  
चम्पावष्टौव्रतं कुर्याद्यथोक्तवचनाद्भद्रोः ।  
ततः प्रभाते विमले दन्तधावनपूर्वकम् ॥  
कृत्वा सम्यक् व्रतं तस्य सङ्कल्पं कुरुते नरः ।  
सम्यक्कृत्वा सर्वाङ्गोपेतव्रतनिःपादनशक्तिं निर्धार्य ।  
निराहारीऽथ देवेश त्वङ्गस्तत्परायणः ॥  
पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं भव भास्कर ।

संकल्पमन्त्रः ।

ततः स्नानं प्रकुर्वीत नद्यादौ विमले जले ।  
सुदमालभ्य मन्त्रैश्च तिलैः शुक्लैश्च मन्त्रवित् ॥  
सावित्रः परमस्वः हि परं धाम जले मम ।  
त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधा ॥

प्रार्थनमन्त्रः ।

आपस्वमसि देवेशज्योतिषा पतिरेव च ।  
पापं नाशय मे देव वासनःकर्माभिः कृतम् ॥

ज्ञानमन्त्रः ।

ततः सन्तर्पयेद्देवा नृषीन् पित्रगणानपि ।  
ततश्चेत्य गृहं मौनी पाषण्डालापवर्जितः ॥  
स्थण्डिलं कारयेदुभयचतुरस्रं सुशोभनम् ।  
स्थापयेद्व्रणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥  
रत्नावल्ययुगच्छत्रं रत्नचन्दनचर्चितं ।  
तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सोवर्णं ताम्रमेव वा ॥  
कुङ्कुमेन लिखेत्पद्मं द्वादशारं सकर्णिकं ।  
तस्योपरि न्यसेत् सूर्यं सोवर्णं सरथाङ्गणम् ॥  
ग्रन्था वा वित्तसारेण वित्तशठविवर्जितः ।  
तमर्चयेद्ब्रह्मपुष्पैर्विधिमन्त्रपुरःसरं ॥  
पञ्चामृतेन स्नपनं कुर्यादर्कस्य संयतः ।  
ततस्तु गन्धतोयेन परां पूजां समाचरेत् ॥  
यन्त्रैर्नानाविधैर्दिव्यैः कर्पूरागुरुकुङ्कुमैः ।  
फलैस्तद्गु सञ्चूतैरनेकैश्च सुगन्धिभिः ॥  
मण्डपं कारयेत्तत्र पुष्पमालाविभूषितम् ।  
यथाशोभं प्रकुर्वीत अधोपरिसर्व्वतः ॥  
ततस्तु पूजयेद्देवं भास्करं कमलोपरि ।

आदित्याय नमः । तपनाय नमः । पुष्पो नमः । भानुमते नमः ।  
भानवे नमः । अर्धरात्रे नमः । विश्ववक्त्राय नमः । अंशुमते नमः ।

सुरूपा बहुरूपाश्च मातरो लोकमातरः ।  
 गावोमासुपसर्पन्तु सरितः सागरं यथा ॥  
 या लक्ष्मीः सर्वदेवानां या च देवेषु संस्थिता ।  
 धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥  
 या लक्ष्मीर्लोकपालानां या लक्ष्मीर्धनदस्य च ।  
 चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या सा धेनुर्वरदास्तु मे ॥

धेनुपूजामन्त्रः ।

तिलहोमं ततः कुर्यात् सावित्राष्टोत्तरं शतम् ।  
 ततस्तां कल्पयेद्देनुमर्की मे प्रीयतामिति ॥  
 आचार्य्याय ततो दद्यादादित्यं सरथारुणं ।  
 सक्तुभरत्नवस्त्रैश्च सर्वोपस्कारणैः सह ॥  
 ददामि भानुं भवते सर्वोपस्कारसंयुतं ।  
 मनोभिलषितावासं करोतु मम भास्करः ॥

दानमन्त्रः ।

गृह्णामि भास्कर रवे अनन्त विश्वतो मुख  
 मनोभिलषितावाप्तिमुभयोः कर्तुमर्हसि

प्रतिग्रहमन्त्रः ।

सर्वतीर्थमयीं धेनुं सर्वयज्ञमयीं शुभां ।  
 सर्वदानमयीं देवीं ब्राह्मणाय ददाम्यहम् ॥

गोदानमन्त्रः ।

गृह्णामि सुरभिं देवीं सर्वयज्ञमयीं शुभां ।

उभौ पुनीहि वरदे उभयोस्तारिका भव ॥

प्रतिग्रहमग्नः ।

ततस्तु भोजयेद्विप्रान् द्वादशैव स्वशक्तितः ।  
 दद्याच्च हस्तिणां तेभ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥  
 अवेकल्यं व्रतं तस्य सा धेनुर्हिजसत्तमः ।  
 अभिनन्दतु ह्याशीर्भिरभिरस्येरनिन्दिता ।  
 ततस्तु स्वयमग्न्यात् द्विजानां शेषमिष्टवान् ॥  
 सह पुत्रैः कलत्रैश्च अन्यैर्बहुजनैर्वृतः ।  
 एवं यः कुरुते चम्यां सोऽत्यन्तं फलमग्नते ॥  
 प्रभूणाञ्चविधिः प्रोक्तस्तत्प्रभूणाञ्च गोचरः ।  
 सर्वज्ञैस्तद्गतं कार्यं स्वशक्त्या दुःखभीरुभिः ॥  
 प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते ।  
 विफलं तस्य तच्च स्यादनौशस्वानुकल्पिकः\* ॥  
 पञ्चम्यां नियमं कुर्यादाचार्यवचनाद्भूती ।  
 षष्ठ्यां ज्ञानं प्रकुर्वीत सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥  
 अध्येत्य स्वगृहं मौनी सूर्यं मनसि चिन्तयेत् ।  
 स्थापयेद्व्रणं कुम्भं मृत्पात्रञ्च तद्योपरि ॥  
 तस्योपरि न्यसेत् सूर्यं पल्लकेन विनिर्मितम् ।  
 सौवर्णं भक्तिसंयुक्तं वित्तसारं† तद्वारुणं ॥  
 तमर्चयेज्जगन्नाथं गृहीत्वान्नां गुरोः स्वयम् ।  
 घटक्षरेण मन्त्रेण गन्धपुष्पानुसन्धवम् ॥

\* न साम्यराशिकं तस्य दुर्घटतेर्निवृत्ते पञ्चमिति पाठान्तरं ।

† वित्तसारमिति पुष्पकाकरे पाठः ।

ॐ नमः सूर्यायेतिमन्त्रः ।

संपूज्य विधिवद्देवं फलपुष्पादिकञ्च यत् ।  
 सूर्यायावेदयेत् सर्वं सूर्यो मे प्रीयतामिति ॥  
 ततः प्रभाते विमले गत्वा गुरुगृहं व्रतौ ।  
 सर्वोपकरणैः सूर्यमाचार्याय निवेदयेत् ॥  
 धान्यं पुष्पं फलं वस्त्रं रत्नं गवादिकञ्च यत् ।  
 गवां कोटिसहस्रेण कुरुक्षेत्रेऽर्कपर्वणि ॥  
 चम्पादानस्य राजेन्द्र कलां नार्हन्ति षोडशीं ।  
 सर्वतौर्यप्रदानानि तथान्यान्यपि षोडश ॥  
 चम्पायास्तुलना पार्थ चम्पैकात्वंतिरिच्यते ।  
 आदित्यस्तपनः पूषा भानुमान् भानुरर्थमा ॥  
 विश्ववक्त्रोऽशुमान् \* देवः सहस्रांशुः खनायकः ।  
 सूरः सूर्यः खगः पूज्यः पूर्वपत्रादिषु क्रमात् ॥

देवदत्त्यंशुमतो विशेषणं ।

आदित्यो मध्ये पूज्यस्तपनादयः पूर्वपत्रादिषु पूज्या इत्यर्थः ।

पञ्चम्यामित्यादिना पुनर्व्रतविधिर्धनहीनविषयः ।

इति स्कन्दपुराणोक्तचम्पाषष्ठीव्रतं ।

—000—

कृष्णउवाच ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे षष्ठी भरतसत्तम ।

पुष्पा पापहरा ज्ञेया शिवा शीता गुहप्रिया ॥

† विश्ववक्त्रोऽशुमानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।



निहत्य तारकं षष्ठां गुहस्तारकराजवत् ।  
 रराज तेन दयिता कार्तिकेयस्य सा तिथिः ॥  
 स्नानदानादिकं कर्म तस्यामद्यमुच्यते ।  
 येऽस्यां पश्यन्ति गाङ्गेयं दक्षिणायां समाश्रितं ।  
 ब्रह्महत्यादिपापैस्ते मुच्यन्ते नात्र संशयः ।  
 तस्मादस्यां सोपवासः कुमारं स्वर्णसम्भवं ॥  
 राजतश्च महाराज मृगमयश्चाथ दारुजं ।  
 कारयित्वा र्धसारेण कामामर्षविवर्जितः ॥  
 अपराङ्गे ततः स्नात्वा सम्यगाचम्य बुद्धिमान् ।  
 पद्मासनस्थं गाङ्गेयं ध्यायंस्तिष्ठेच्च शक्तितः ॥  
 ब्राह्मणस्तु ततो विद्वान् गृहीत्वा करकम्वं ।  
 दक्षिणास्यः स्वगिरसि धाराश्चैव निपातयेत् ॥  
 चन्द्रमण्डलसम्भूता भवभूतिपवित्रिता ।  
 गङ्गाकुमार धारेयं पातिता तव मस्तके ॥  
 एवं ध्यात्वा समभ्यर्च्य मार्त्तण्डमण्डलं दिवः ।  
 पुष्पधूपादिना पश्चात् पूजयेत् कृत्तिकासुतं ॥  
 देव सेनापते स्कन्द कार्तिकेय भवोद्भव ।  
 कुमार गुह गाङ्गेय शक्तिहस्त नमोस्तु ते ॥  
 एभिर्नामपदैः पूज्य नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।  
 फलानि पनसादीनि दक्षिणायाभवानि वै ॥  
 चन्दनं मलयोद्भूतं कर्पूरं स्वामिवल्लभं ।  
 पार्श्वस्थौ पूजयेत्कागकुटौ सर्वदा प्रियौ ॥

सकलापण्यूरक्ष प्रत्यक्षं हेमजन्तया ।  
 छत्तिका, शकटं पार्श्वे सम्पूज्य स्कन्दवत्सलम् ॥  
 तेरेव नामभिर्हीमः कार्यः साय्यैस्तैस्ततः ।  
 एवं निर्वर्त्य विधिवत् फलमीकं युधिष्ठिर ॥  
 प्राशयित्वा स्वपेद्रात्रौ क्षितिस्थे दर्भसंस्तरे ।  
 नालिकेरन्मातुलङ्गं नारङ्गम्यनसन्तया ॥  
 जम्बीरन्दाडिमन्दाचां श्रीफलामलकन्तया ।  
 कदम्बाश्च फलं हृत्पुष्पं क्रमशो नृप ॥  
 प्रतिमासम्प्राशयित्वा मासमीकं विवर्जयेत् ।  
 अलाभे देशकालोत्थैः फलेर्द्वादशभिः क्रमात् ॥  
 सम्पूर्णं जायते राजन् नक्तभुक्तस्य नान्यथा ।  
 प्रत्यक्षो हेमवटितः छागो वा कूकुटोऽथवा ॥  
 प्रातर्दद्यात् वाचकाय सेनानीः प्रियतामिति ।  
 सेनानीधरसन्ततः कौक्षारिः वस्सुखो गुहः ॥  
 गाङ्गेयः कार्तिकेयश्च स्वामी वाली महावर्षीः ।  
 छागप्रियः शक्तिधरः कुमारो हादश्च श्रुताः ॥  
 प्रीयतामिति सर्वेषु क्रमान्मासेषु कीर्तयेत् ।  
 ब्राह्मणान् भोजयित्वादौ पञ्चाङ्गुलीत वाप्यतः ॥  
 एवं सख्यक्षरस्थान्ते कार्तिके मासि भारत ।  
 कार्तिकेयं समभ्यर्च्य वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥  
 प्रतिमासमशक्तोयः सज्जदेतन्माचरेत् ।  
 सख्यक्षरविधानेन पूजाहोमपुरःसरं ॥  
 दद्यात्सर्वं द्विजेन्द्राय वाचकाय विशेषतः ।

पारितोऽस्मिन् व्रते पार्श्व तीर्थः स्यान्नवसागरात् ॥  
 य एवं कुरुते भक्त्या नरो योषिदद्यापि वा ।  
 संप्राप्येह शुभान् कामान् गच्छतीन्द्रसलोकतां ॥  
 सदैव पूजनीयस्तु कार्तिकेयो महाभुजः ।  
 कार्तिकेयाद्वतेनाभ्योरात्रां पूज्यः प्रचक्षते ॥  
 संप्रामी गच्छमानो यः पूजयेत् कृतिकासुतम् ।  
 स जयेच्छत्रसंघातान् यथेन्द्रो दानवान् रणे ॥  
 तस्मात् प्रतिकृतिं कृत्वा कार्तिकेयस्य शोभनां ।  
 दक्षिणाशास्थितस्त्रेक्ष\* सम्यग् वीक्ष्य विचक्षणः ॥  
 हेमादिकां यथा शक्त्या गृहे संस्थाप्य पूजयेत् ।  
 पूज्यमानस्तु तां भक्त्या सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥  
 यस्तु षष्ठ्यां सदा नक्तं कुर्यादुद्दिश्य तं विभुं ।  
 सर्वपापविनिर्मुक्तो गाङ्गे यस्य प्रियो भवेत् ॥  
 चिःकृत्यो दक्षिणाभायां गच्छेत् अन्नासमन्वितः ।  
 यः पश्येद्देवदेवेशं पुत्रं पश्यतेः स्वयं ॥  
 विहाय दुर्भक्तिं सद्यः प्रशान्तात्मा स जायते ।  
 विमुक्तो दुःखदौर्गत्या सुखमाप्स्ये चिरायुषा ॥  
 मृतः शिवपुरज्ज्वा मोदते स्कन्दवच्चिरम् ।  
 ततः कुले द्विजाग्र्याणां वेदवेदाङ्गपारगे ॥  
 समृद्धे धर्मशीले च यज्वनां दानशीलिनाम् ।  
 गुणैर्मुक्तः समस्तैस्तु वेदवेदाङ्गपारगः ॥  
 सर्वभूतदयालुश्च स्कन्दैकगतमानसः ।

\* दक्षिणाभाविनोवेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

जायते भरतश्चेष्ट पुराणार्थकनिष्ठितः ।  
 विमुक्तकर्मबन्धश्च प्रयाति परमं पदं ॥  
 इति सर्वं मयाख्यातं स्कन्दमाहात्म्यमुत्तमम् ।  
 यः पठेत् शृणुयाद्वा तस्या सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥  
 यः पूजयेच्छरवणोद्भवमादिदेवं  
 शम्भोः सुतश्च दयितं गिरिराजपुत्राः ।  
 स्वर्गे निरगलसुखान्यनुभूय भूयः  
 सेनापतिर्भवति राज्यधुरन्धरोऽसौ ॥  
 इति भवतिष्योत्तरे कार्तिकेयषष्ठीव्रतं ॥

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

षष्ठीविधानमधुना कथयस्व जनार्दन ।  
 सर्व्वव्याधिप्रशमनं सर्व्वकामफलप्रदं ॥  
 श्रुतस्मया पूज्यमानो भानुः कामान् प्रयच्छति ।  
 दिवाकराराधनं मे तस्मात् कथय केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

विशोकषष्ठीमधुना वक्ष्यामि मनुजोत्तम ।  
 यामुपोष्य नरः शोकं न कदाचिदिह स्पृशेत् ॥  
 माघे कृष्णतिलैः स्नानं पञ्चम्यां शुक्लपक्षतः ।  
 कृताहारः कृशरया दन्तधावनपूर्व्वकं ॥

कृशरया, तिलतण्डुलान्नेन ।

उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारौ भवेन्निग्रिह ।

ततः प्रातः समुत्थाय कृतस्नानतपः शुचिः ॥  
 कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कौऽयमिति पूजयेत् ।  
 करवीरेण रक्तेन रक्तवस्त्रयुगेन च ॥  
 यथा विशोकं भुवनमुदिते त्वयि जायते ।  
 तथा विशोकता मे स्यात्त्वङ्गतेः प्रतिजन्मनि ॥  
 एवं सम्पूज्य षष्ठ्यान्तु द्विजान् शक्त्या प्रपूजयेत्\* ।  
 सुप्यात्संप्राश्य गोमूत्रं समुत्थाय ततः शुचिः ॥  
 संपूज्य विप्रान् दानेन गुडपात्रेण संयुतं ।  
 वस्त्रेणाच्छाद्य गुरवे सर्वमेतन्निवेदयेत् ॥  
 अतैललवणं भुक्त्वा सप्तम्यां मौनसंयुतः ।  
 ततः पुराणश्रवणं कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥  
 अनेन विधिना सर्वसुभयोरपि पक्षयोः ।  
 कुर्यादावत् पुनर्माघशुक्लपक्षस्य सप्तमी ॥  
 व्रतान्ते कलशं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितं ।  
 शय्यां सोपस्करां तद्वत् कपिलाञ्च पराङ्मुखी ॥  
 यस्त्वेनेन विधानेन विसृष्टाऽविवर्जितः ।  
 विशोकषष्ठीं नान्नीयं कृत्वा याति पराङ्गतिं ॥  
 इह लोके समायातः शोकभागी न जायते ।  
 जन्मद्वादशकं यावन्नात्र कार्या विचारणा ॥  
 यं यं प्रार्थयते कामन्तं तं प्राप्नोति पुष्कलम् ।  
 निःकामः कुरुते यस्तु स याति परमं पदम् ॥  
 यः पठेत् शृणुयाद्वापि षष्ठीं शोकविनाशिनौ ।

\* द्विजसम्पूज्य शक्तित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सोऽपि पापविनिर्मुक्तः सुखी स्याद्दुःखमुपशान्तः ॥

ये भास्करं करकदम्बकपूरिताशं

संपूजयन्ति मनुजाश्च कतोपवासाः ।

ते दुःखशोकरहिताः स्वजनैः सुहृद्भि-

र्भूमौ विद्वत्य रविलोकमवाप्नुवन्ति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं विशोकषष्ठीव्रतम् ।

—०००—

कृष्ण उवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि फलषष्ठीं शुभां तथा ।

यामुपोष्य नरः पापैर्विमुक्तः फलभाग् भवेत् ॥

मार्गशीर्षे सिते पक्षे पञ्चम्यां नियमस्थितः ।

कृत्वा तु दन्तधावनं स्वपेद्रात्रौ विमलरः ॥

ततः प्रभाते विमलेकारयित्वा तु काञ्चनम् ।

कमलञ्च फलस्त्रेकं स्वशक्त्या शाठवर्जितः ॥

ततस्तु सङ्गमे स्नातो मध्याह्ने कृतनित्यकः ।

आगत्य भवनं देवं पूजयित्वा जगद्गुरुम् ॥

कृत्वा तु कमलं पात्रे सफलं शर्करान्वितं ।

श्रीदुम्बरे मृगमये वा यथाशक्त्या नृपोत्तमः ॥

पूजयेत् पुष्पधूपार्घ्यैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः ।

गीतनृत्योत्सवैर्युक्तं कारयित्वा तु जागरम् ॥

स्नात्वा प्रातः शुचिर्भूत्वा कृतकलस्त्रेणानुरः ।

तुवं संपूज्य यत्नेन वस्त्रमाख्यविभूषणैः ॥

देयं तत्कलं तच्चै भानुर्मे प्रीयतामिति ।  
 भक्त्या विप्रांस्तु संभोज्य स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥  
 सप्तम्यां कुरुशार्दूल यद्भीष्टं स्वदेवताः\* ।  
 तावद्वर्ज्यं फलं त्वेकं यावत् क्षणा तु पञ्चमी ॥  
 पुनः प्राक्कथितं हुत्वा फलपञ्चक† संयुतम् ।  
 षष्ठ्यामुपोष्य दातव्यं सप्तम्यां तद्विधानतः ॥  
 पुनरन्यत् फलव्याज्यं यावच्छुक्ता तु पञ्चमी ।  
 एवं षष्ठ्योर्ह्योराजन् वर्षमेकं यतव्रतः ॥  
 उपोष्य दत्त्वा क्रमशः सूर्यमग्निसुदीरयेत् ।  
 सोपस्करं यथा शक्त्या ताम्रवर्णां पयस्विनीं ॥  
 तद्वर्णानि च दम्पत्योर्व्यासांस्वाभरणानि वा ।  
 भानुरर्कोरविर्ब्रह्मा सूर्यः शक्रो हरिः शिवः ॥  
 श्रीमान्विभावमुखवष्टा वरुणः प्रीयतामिति ।  
 प्रतिमासञ्च सप्तम्यामेकैकं नाम कीर्तयेत् ॥  
 यथा न विफलाः कामास्त्वङ्गत्तानां सदा रवे ।  
 तथानन्तफलावाप्तिरस्तु मे प्रतिजन्मनि ॥  
 इमामनन्तफलदां फलषष्ठीं करोति यः ।  
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥  
 इह चागत्य राजासौ पुत्रपौत्रसमन्वितः ।  
 सर्वत्र सफलारम्भो जायते नात्र संशयः ॥  
 क्रियमाणन्तु यः पश्येद्यस्तथा चानुवर्तयेत् ।

● लक्ष्मण इति पुस्तकान्तरे पठ्यते ।

† फलपञ्चजति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शृणुयाद्वा पठेद्वापि सोऽपि कल्याणभाग् भवेत् ॥

हैमं फलं सकमलं कलशं वितानं

षष्ठ्यामुपोष्य विधिवद्विजपुङ्गवाय ।

दद्यात् सुरासुरशिरोमणिष्टुपादं

भानुं प्रणम्य फलसिद्धिमुपैति मर्त्यः ॥

इति श्रीभविष्योत्तरोक्तं फलषष्ठीव्रतम् ।

—000—

षष्ठ्यां फलाशनी राजन् विशेषात् कार्तिके नृप ।

राज्यच्युतो विशेषेण स्वराज्यं लभतेऽचिरात् ॥

षष्ठीतिथिर्महाराज सर्व्वदा सर्व्वकामदा ।

उपोष्या सा प्रयत्नेन सर्व्वकार्लं जयार्थिना ॥

कार्तिकेयस्य दयिता एका षष्ठी महातिथिः ।

देवसेनाधिपत्यं हि प्राप्तमस्यां महात्मना ॥

अस्यां हि त्र्यसमायुक्तो यस्मात् स्कन्दो भवेत् पुरा ।

तस्मात् षष्ठ्यां न भुञ्जीत प्राप्नुयाद्भागं वीं सदा ॥

भार्गवी, लक्ष्मीः ।

दत्त्वाऽर्घ्यं कार्तिकेयाय स्थित्वा वै दक्षिणामुखः ।

दध्ना घृतोदकैः पुष्पैर्मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥

सप्तर्षिदारज स्कन्द सेनाधिप महाबल ।

रुद्रोऽग्निज षड्वक्त्र, गङ्गागर्भं नमोस्तु ते ॥

प्रीयतां देव सेनानीः सम्पादय सुहृद्वृतं ।

दत्त्वा विषाय वामान्नं यच्चान्यदपि वर्त्तते ॥



पश्चाद्भुक्ते त्वसौ रात्र्यां भूमिं कृत्वा तु भाजनं  
 एवं षष्ठीव्रतस्यस्य उक्तं स्कन्देन यत् फलम् ॥  
 तन्निबोध महाराज प्रोच्यमानं मयाखिलम् ।  
 षष्ठ्यां फलाशनो यस्तु नक्ताहारो भविष्यति ॥  
 शुक्तायामथ कृष्णायां ब्रह्मचारी समाहितः ।  
 तस्य सिद्धिर्धृतिः पुष्टिः राज्यमायुर्निरामयम् ॥  
 पारत्रिकं चैहिकञ्च दद्यात् स्कन्दो न संशयः ।  
 अशक्तो ह्यपवासस्य स नत्नेन व्रतौ भवेत् ॥  
 तैलं षष्ठ्यां न भुञ्जीत न दिवा कुरुनन्दन ।  
 यस्तु षष्ठ्यां नरो नक्तं कुर्याद्भरतसत्तम ॥  
 सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो गाङ्गे यस्य सदा व्रजेत् ।

गाङ्गे योच स्वामिकार्तिकेयः ।

स्वर्गे च नियतं वासो भवते नात्र संशयः ।  
 इह चागत्य कालेन यथोक्तफलभागभवेत् ॥  
 देवानामपि बन्धोऽसौ राजराजो भविष्यति ।  
 इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं स्कन्दषष्ठीव्रतम् ।

—०\*०—

ब्रह्मोवाच ।

संपूज्य कार्तिकेयन्तु द्विजश्रेष्ठः प्रजायते ।  
 मेधावी रूपसम्पन्नो दीर्घायुःकीर्त्तिवर्धनः ॥  
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।

तिथीश्वरोत्र कार्तिकेयः ॥

पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।  
 पूजाशाठेन शाठेन कृतापि च फलप्रदा ॥  
 आज्यधारा समिद्धिश्च दधिक्षीराक्षमाक्षिकैः ।  
 पूर्वोक्तफलदो होमः कृतः शान्तेन चेतसा ॥  
 एतत् व्रतं वैश्वानरप्रतिपदव्रतं वदन्नाख्येयम् ।

इति भविष्यपुराणोक्तं कार्तिकेयव्रतम् ।

—000—

कृष्णउवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि सर्वं पापप्रणाशिनीं ।  
 सर्वकामप्रदां पुण्यां षष्ठीं मन्दारसंज्ञितां ॥  
 माघस्यामलपक्षे तु पञ्चम्यां लघुभुक् नरः ।  
 दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा स्वपेद्गमौ जितेन्द्रियः ॥  
 सर्वभोगविहीनस्तु षष्ठीमुपवसेन्नरः ।  
 प्राप्यानुष्ठां द्विजयेष्ठं मन्दारं प्रार्थयेन्निशि ॥

मन्दारो, राजार्कः ।

ततः प्रभाते उत्थाय कृतस्नातः पुनर्द्विजान् ।  
 संपूज्य संहतं कृत्वा मन्दारं कुङ्कुमान्वितम् ॥  
 सौवर्गं पुरुषं तद्वत् पद्महस्तं सुशोभनम् ।  
 पद्मं कृष्णतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रे दलाष्टकम् ॥

पूज्यमन्दारकुसुमैः भास्करायेति पूर्वतः ।  
 नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्यानलेदले ॥  
 दक्षिणे तद्वर्काय यज्ञेयाय च नैर्ऋते ।  
 पश्चिमे वसुधाङ्गेति वायव्ये चण्डभानवे ॥  
 क्षणित्युत्तरतः पूज्य आनन्दायेत्यतः परम् ।  
 कर्णिकायां च पुरुषं पूज्य सर्वात्मना हरिम् ॥  
 शुक्लवस्त्रैः समावेद्य भक्षमाख्यफलादिभिः ।  
 एवमभ्यर्च्य तत् सर्वमुपाध्याये निवेदयेत् ॥  
 भुञ्जीतातैललवणं वाग्यतः प्राङ्मुखः स्थितः ।  
 अनेन विधिना सर्वं सप्तम्यां मासि मासि च ॥  
 कुर्यात् संवत्सरं यावत् वित्तशोठाविवर्जितः ।  
 एतदेव व्रतान्ते तु निधाय कलशोपरि ॥  
 रवियुक्तं द्विजेन्द्राय दातव्यं भूतिमिच्छता ।  
 रवियुक्तमिति सोवर्णरवियुक्तमित्यर्थः ॥  
 नमोमन्दारनाथाय मन्दारभवनाय च ।  
 त्वं रवे तारयस्वात्मानन्मात् संसारसागरात् ॥  
 विधिनानेन तत् कुर्यात् षष्ठीं मन्दारसंज्ञितां ।  
 विपाप्मा ससुखी धन्यो मृतः सर्गे महीयते ॥  
 इमां सम्मोहपटलध्वान्तोद्भासनदीपिकां ॥  
 प्रगृह्य गच्छन् संसारगर्त्तायां न खललेन्नरः ।  
 मन्दारषष्ठीं विख्यातामीप्सितार्थफलप्रदां ॥  
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ।  
 षष्ठीमुपोष्य तिलपद्मजकर्णिकायां

संपूज्य भास्करमहस्करं वृक्षपुष्पैः ।

ये प्राप्नुवन्ति पुरुषा नहि तत् कदाचित्

गोभूदिरण्यतिलदाः फलमाप्नुवन्ति ॥

इति श्रीभविष्योत्तरोक्तं मन्दारपष्ठीव्रतम् ।

—०#०—

युधिष्ठिर उवाच ।

आरोग्यरूप-सौभाग्य-विपक्षक्षयकारकम् ।

भुक्ति-मुक्तिप्रदं तृणां व्रतं मे ब्रूहि केशव ॥

कृष्ण उवाच ।

यदुमायाः पुरा देव उवाच त्रिपुरान्तकः ।

कथासुं सुवृत्तासु भास्कराराधनं प्रति ॥

तदिदानीं प्रवक्ष्यामि धर्मकामार्थसिद्धिदम् ।

नराणामथ नारीणां समाराधनमुत्तमम् ॥

शृणुष्ववहितो भूत्वा सर्वपापप्रणाशनं ।

मासि भाद्रपदे शुक्ले एकभक्तागनी भवेत् ॥

दन्तधावनपूर्वन्तु षष्ठ्यामुपवसेन्नरः ।

गौरसर्षपकल्के न स्नायात् कायविशुद्धये ॥

रोचना-कृष्णगोमूत्र-मुस्ता-चन्दन-गोसक्तम् ।

दधिकालागुबन्धैव ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥

शिलावणदलैश्चैव सौभाग्यारोग्यकदातः ।

स्नजं कुङ्कुमताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी ॥

वितरेत् सोपवासादि नारीमङ्गलवर्धनम् ।

विधवा तु विविक्तानि कुमारी शुक्लवाससी ।  
 ततः स्वभवने भागं पूजयेत् शीतलौदकैः\* ॥  
 अपराह्णे ततः छात्वा सुमौनी नियतव्रतः ।  
 प्रतिमां स्थापयेद्भानोः पञ्चगव्येन वारिणा ॥  
 रत्नचन्दनपद्मेन कुङ्कुमेन समालभेत् ।  
 अगस्त्यकुसुमैरक्षैः करवीरैः प्रपूजयेत् ॥  
 दद्यात् गुग्गुलुं धूपं तथा कुन्दरुकेषु च ।  
 रक्ताशुक्लैरक्षतुल्य कालागुरुभिभूषितैः ॥  
 तत्र ताम्रमयं पात्रं पुष्पाक्षतजलान्वितं ।  
 सदूर्वाकुङ्कुमं कृत्वा रत्नचन्दनमिश्रितं ।  
 करवीरोत्पलैरक्षैश्चिन्मं कीरण्डकैः शुभैः ।  
 रक्तागस्त्यजवापुष्पैर्भालती कुन्दसुन्नरैः ॥  
 सुषुकुन्दैरथान्यैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः ।  
 गीरोचना कुशापाणि सिद्धार्थतिलपङ्कजैः ।  
 यथासम्भवसंस्तब्धैर्दक्षिकुङ्कुमकेसरैः ॥  
 एभिरर्घ्यः प्रदातव्यः उच्चैः कृत्वा करौ नृप ।  
 देवदेव जगन्नाथ सहस्रांशो दिवाकर ॥  
 पूजेयं परिपूर्णास्तु गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते ।  
 भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं पायसं मधुसर्पिषा ॥  
 नैवेद्यं विनिवेद्याथ ततो नीराजयेद्भविम् ।  
 धातारमिति संपूज्य प्रणिपत्य पुनःपुनः ॥  
 पुष्पमण्डपिकां कृत्वा रात्रौ जागरणं तथा ।

\* शीतलौदके इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अवणश्च पुराणस्य वाचनं वास्य ग्रस्यते ॥  
 श्रोतव्यं ब्राह्मणादेतदाचकादन्यतः कश्चित् ।  
 गीतगुह्यैश्च वाद्यैश्च चपयेत्सकलां निशाम् ॥  
 एवमाश्च पुजे मासि अर्थ्यमिति प्रपूजयेत् ।  
 मित्रेति कार्तिके पूज्यो वारुणो मार्गशीर्षके ॥  
 पुष्येऽश्विमान् सुसंपूज्यो माघे पूज्यो भगति च ।  
 इन्द्रेति फाल्गुने\* मासि विवस्वानिति चैत्रके ॥  
 पूषेति पूज्यो वैशाखे ज्येष्ठे पर्यण्यमर्चयेत् ।  
 पूज्यस्त्वष्ट्रेति चाषाढे श्रावणे विष्णुमर्चयेत् ॥  
 ततः प्रभाते विमले सप्तम्यां स्नानमाचरेत् ।  
 देवं संपूजयेद्भूमौ गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥  
 ततः प्रणम्य देवेशं सर्वार्घ्येष्वधिपूजयेत् ।  
 पादौ धात्रे ततः पूज्यो नमः कण्ठं विवस्वते ॥  
 पूषे नम इति घ्राणं पर्यन्यायेति लोचने ।  
 नमस्त्वष्ट्रे ललाटन्तु विष्णवेति शिरोऽर्चयेत् ॥  
 वाचकं पूजयेत् पथात् व्रतमार्गोपदेशकम् ।  
 भूम्या हिरण्यवासौभिर्विसृज्यां विवर्जयेत् ॥  
 वाचके पूजिते चैव सदा तुष्यति भास्करः ।  
 एवं संपूजयेद्यावद्वत्सरं मासि मासि च ॥  
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात्पायसं सर्पिषा सह ।  
 दक्षिणाञ्च यथा शक्त्या भास्करः प्रदत्ततामपि ॥  
 ततो हविष्यमग्नीयात्स्वयं बन्धुजनैः सह ।

---

\* चन्द्रेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अघोद्यावनमाख्यामि श्रूयतामत्र च क्रमः ॥  
 नेत्रपट्टैः शुभैर्वस्त्रैः कृत्वा मण्डयिकां शुभाम् ।  
 कुङ्कुमामोहितां कुर्याद्दिव्याभरणभूषिताम् ॥  
 कृत्वा देयं विमानन्तु प्रान्तलम्बितपल्लवम् ।  
 तन्मध्ये रक्तकलशीं पञ्चरत्नसमन्वितां ॥  
 घटस्योपरि विन्यस्य ताम्रपात्रसमन्वितां ।  
 पद्मं कृष्णतिलैः कार्यमष्टपत्रं सकर्णिकम् ।  
 सौवर्णं भास्करं कृत्वा पद्महस्तं रथे स्थितम् ।  
 कर्णिकायां न्यवेत्तन्तु स्नापयित्वा घृतादिभिः ॥  
 ततः स्नातोऽनुलिप्तश्च परिधाय सुवाससी ।  
 देवान् पितॄन्\* समभ्यर्च्य ततो देवगृहं व्रजेत् ॥  
 पञ्चगव्येन संस्नाप्य नामद्वादशकेन च ।  
 पूजयित्वा र्चयेत्पश्चात् नैवेद्यं परिकल्पयेत् ॥  
 तर्पयेत्पायसैः सान्ध्यैः लण्डुकैः खण्डहारकैः ।  
 सोमालकैः कीकरसैः\* शीघ्रघ्राणप्रियैः शुभैः ॥  
 श्रीफलैर्मातुलङ्गैश्च नारिकेलैः सदाङ्गिमैः ।  
 कूष्माण्डैः कर्कटैर्हस्तैर्नारङ्गपनसादिभिः ॥  
 कालोद्भवानि सर्वाणि फलानि विनिवेदयेत् ।  
 शङ्खतूर्यनिनादेन गीतनृत्यैः समर्चयेत् ॥  
 ततः प्रभातसमये भास्करं कलशैर्नवेः ।  
 स्नापयित्वा व्रतोपेतः सौभाग्यारोग्यकथतः ॥

● सन्ध्यैति पुष्पकान्तरे पाठः ।

\* हृष्टिघ्राणेति पुष्पकान्तरे पाठः ।

तैरेव नामभिर्होमस्तिस्राज्येन प्रयच्छते ।  
 ततः सूर्य्यं पुरतः सूर्य्यागं समाचरेत् ॥  
 रक्तचन्दनपङ्केन विलिखेत्समभूतक्षम् ।  
 हस्तमात्रं द्विहस्तान्तु चतुर्हस्तमथापि वा ॥  
 मनःशिलाभिः सिन्दूरैः सूर्य्यमण्डलमालिखेत् ।  
 रक्तपुष्पैः सुगन्धैश्च धूपैः कुङ्कुमकादिभिः ॥  
 संपूज्य दद्याच्चैवेद्यं विधिवत् घृतपायसम् ।  
 पुरतः स्थापयेत् कुम्भं सहिरण्यं सवाससं ॥  
 दद्यात् कन्याभ्यस्ताम्बूलं कुङ्कुमं कुसुमानि च ।  
 वस्त्रैश्चैव सुवस्त्रैश्च वस्तुभिस्तां चमापयेत् ॥  
 एवं षष्ठ्यावसाने तु सप्तम्यामुषसि व्रती ।  
 द्रव्यैः प्राक्विहितैः स्नात्वा द्विजैर्होमं च कारयेत् ॥  
 आकृष्योनेतिमन्त्रेण समिन्निश्चार्कजादिभिः ।  
 तिस्रोराज्यगुह्योपेतैर्दद्यादष्टयताहुतीः ॥  
 ततस्तु दक्षिणा देया ब्राह्मणेभ्यो बुधितिर् ।  
 भोजयित्वा द्विजान् वस्त्रैर्विचित्रैः परिधापयेत् ॥  
 द्वादशालं प्रशंसन्ति गावो वस्त्रान्विताः शुभाः ।  
 छत्रोपानयुगैः सार्धं दद्याद्विप्रेषु संयतः ॥  
 यदाशक्तस्तदैकान्तु दद्याच्चतुः पयस्विनीं ।  
 ततः संपूज्य गन्धाद्यैर्ब्राह्मणं शीलसंयुतम् ॥  
 तस्यै तां प्रतिमां दद्यान्मन्त्रेणानेन पाण्डव ।  
 ॐ नमोऽर्वाय सकलध्वान्तविच्छिन्नकारिणे ॥  
 त्वहानेन रवेः सन्तु मम सर्व्वं मनोरथाः ।



रघवस्तुताङ्गाच्च भूमिं सख्योचितामपि ॥  
 हिरण्यसहितां दद्यात् भास्करः प्रीयतामिति ।  
 ह्योपानयु गच्छेव मण्डलस्याग्रतो न्यसेत् ॥  
 अरुणं तत्पुरीन्धस्य तस्याये सप्त वाजिनः ।  
 तदन्तरे तु रेवन्तं तत्पश्चादग्निनौ न्यसेत् ॥  
 तदग्निने शनिं विन्ध्यादि\*क्काक्षांश्च यथाक्रमम् ।  
 दानानि च प्रदेशानि शयनानि गृहाणि च ॥  
 आद्यानि पित्र्यदेवानां शाश्वतीं हस्तिमिच्छता ।  
 एवमेषा तिष्ठिः प्राप्ता सर्व्वकामप्रदा नृणां ॥  
 वरा सुखप्रदा सौम्या भागुलोकप्रदायिनी ।  
 अल्पवित्तोऽपि कुर्व्वीत षष्ठ्यां षष्ठ्यामुपोषणम् ॥  
 सप्तम्यां भोजयेद्दिपं यावत्संवत्सराष्टकम् ।  
 व्रतान्ते सुरभिं यच्छेद्दिप्रायोष्वल्लक्षये ॥  
 अखण्डकरणाद्वाजन् सौऽपि तत्फलमाप्नुयात् ।  
 उत्पद्यते सदा भक्तिर्भानोरुपरि शाश्वती ॥  
 एवं यः कुरुते पार्थ व्रतमेतद्गुत्तमं ।  
 सूर्य्यकोटिप्रतीकाग्रैर्व्विमानैः सर्व्वकामिकैः ॥  
 अप्सरोगणसम्यगैर्देवगन्धर्व्वसेवितैः ।  
 हंससारससंयुक्तैर्वायुगीतरवाकुलैः ॥  
 दीधूयमानचमरैर्नाना\*रससमन्वितैः ।  
 सर्व्वैः सुहृद्भिः संयुक्तो नानाकिन्नरभास्करैः ॥

\* दिक्पतिश्चेति पुस्तकाकारे पाठः

\* नाना रत्नेति पुस्तकाकारे पाठः

विमानवरमारुढो विद्याधरगणैः सह ।  
 स याति परमं स्थानं यत्रास्ते रविरंशुमान् ॥  
 यावच्चन्द्रार्कताराणि यावच्च कुलसप्ततिः ।  
 तावद्युगसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥  
 त्रिभिस्तु पुरुषैः सार्धं भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ।  
 ब्रह्मविष्णुहरादीनां लोके स्थित्वा सुखी चिरं ॥  
 पुण्यक्षयाद्गतो राज्ञां राजा चैव ध्रुवं भवेत् ।  
 पञ्चाक्षः कौर्त्तियुक्ताश्च लोचनानन्दकारकः ॥  
 पुत्रपौत्रसमायुक्तो यज्ञदानक्रियारतः ।  
 प्रज्ञावान् धार्मिकः शूरः सर्वशस्त्रविशारदः ॥  
 ब्रह्मण्यः सत्त्वविशैव सत्यवक्ता जितेन्द्रियः ।  
 वक्ता शरण्यः सुमना दोनानाथदयापरः ॥  
 भुनक्ति वसुधां चीर्णां विग्रहेवाजितः परैः ।  
 नारी वा कुरुते पार्थ सापि तत्फलभागिनी ॥  
 भवितव्याहृतैश्चर्या महिषी चक्रवर्त्तिनः ।  
 सपत्नीदलनीचैव सौभाग्यारोग्यपुत्रिणी ॥  
 मोदते सुचिरं कालं सुखेन वसते गृहे ।  
 योदासो वा भवेत् कश्चिद्भूतमेतत् समाचरेत् ॥  
 तस्य त्रैविज्यस्यैव त्रिवर्गस्य प्रवर्द्धते ।  
 मृतः स्वर्गमवाप्नोति विमानवरमास्थितः ॥  
 सूर्यलोकेषु निवसेत् सर्वकामसमन्वितः ।

• रूपवानिपाठान्तरं ।

• सत्यवांसि पुलकान्तरे पाठः ।

सेवितः सुरनारीभिः सिद्धगन्धर्वसेवितः ॥

वादिन्नगेयनिनदैर्मन्त्ररगणान्वहन् ।

ज्ञानयोगन्तु संप्राप्य सूर्यमण्डलमाविशेत् ॥

एतां नरेन्द्र समुपोष्य नभस्यमासे

षष्ठीं सिताम्तरणिमर्चयितुं यदीच्छेत् ।

गोभूहिरण्यवसनैर्द्विजपुङ्गवानां

प्रीतिं विधाय स रवेर्भवन् प्रयाति ॥

इति भविष्योत्तरे सोद्यापनसूर्यषष्ठीव्रतम् ।

—०%०—

अनस्य उवाच ।

कामव्रतं महाराज शृणु मे गदतोऽधुना ।

येन कामाः समृध्यन्ति मनसा चिन्तिता अपि ॥

षष्ठ्यां फलाशनो यस्तु वर्षमेकं व्रतं चरेत् ।

माघमासे सिते पक्षे पञ्चम्यां नक्तभोजनः ॥

षष्ठ्यान्तु प्राशयेद्दीमान् फलमेकान्तु पार्थिवं ।

ततो भुञ्जीत यत्नेन वाग्यतः शुद्धमोदनं ॥

ब्राह्मणैः सह राजेन्द्र अथवा केवलं फलम् ।

तमेकं दिवसं स्थित्वा सप्तम्यां पारणं नृप ॥

अग्निकार्यं च कुर्वीत गुह्यरूपेण केशवम् ।

पूजयित्वा विधानेन वर्षमेकं व्रतं चरेत् ॥

गुह्यरूपेण केशवमिति कार्तिकेयरूपं विष्णुं पूजयेदित्यर्थः ।

## वैष्णवपुराणेषु

सर्वदेवा विष्णोरेकरूपा इति निरूपणादियं सुक्तिः ।  
 षट्पञ्चः कार्त्तिको गुहः येनानी पावकात्मजः ॥  
 कुमारः स्कन्द इत्येवं पूज्यो विष्णुश्च नामभिः ।  
 समाप्तौ तु व्रतस्यास्य कुर्याद्वाङ्मणभोजनं ॥  
 षण्मुखं सर्वसौवर्णं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।  
 सर्वकामाः समृध्यन्तां मम देव वङ्गानन ॥  
 त्वत्प्रसादादिदं भक्त्या गृह्यतां विधिनाचिरम् ।  
 अनेन दत्त्वा मन्त्रेण ब्राह्मणाय सयुग्मकम् ॥

वस्त्रयुग्मसहितं ।

ततः कामाः समृध्यन्ते सर्वे एवेह जन्मनि ।  
 अपुत्री लभते पुत्रानधनी लभते धनं ॥  
 अष्टराज्यो लभेद्राज्यं नाभ कार्या विचारणा ।  
 इति वराहपुराणोक्तं कामषष्ठीव्रतम् ।

—000—

## ब्रह्मोवाच ।

भाजनं यत्र संपूर्णं मधुना च समन्वितम् ।  
 दद्यात् क्षणतिलानां तु प्रस्थमेकम् मागधं ॥  
 त्रिगुणं तण्डुलानां च पुष्टं प्रस्थं च कारयेत् ।  
 भाजनं प्रस्थचतुष्टयपूरणीयं पात्रं, त्रिगुणं प्रस्थत्रयं ।  
 पृथगिति दृतमधुतिलतण्डुलपात्राणि पृथक् कुर्यात् । मागधं  
 प्रस्थपरिमाणं परिभाषायामुक्तं ॥

गन्धपुष्पैस्तथा धूपैर्नानावाद्यैर्विशेषतः ।  
ततः संपूजयेत् सूर्यं नानावाद्यसमन्वितम् ॥  
सूर्यं गगनस्थं ।

पूजयेच्च ततो व्योम वलिं दिक्षु प्रपूजयेत् ।  
व्योमदेव गृहे चैव सर्वभूतानि योजयेत् ।  
व्योमदेवगृहे तत्र यत्र व्योम प्रतिष्ठितम् ॥

व्योमनिर्वाणं विष्णुधर्मोत्तरात् ॥

चतुरस्रं भवेन्मूले तत्रवृत्तं महाभुजम् ।  
ततीम्यत् चतुरस्रश्च प्रथमं संस्थितं शुभं ॥  
भद्रपीठमये प्रोक्तो व्योमभागस्तुरीयकः ।  
स्तम्भे वैश्वानरोयास्तु मध्यभागः प्रकीर्तितः ॥  
भद्रपीठवदन्यश्च तत्र पद्मं निवेशयेत् ।  
शुभाष्टपत्रं तन्मध्ये कर्णिकायां दिवाकरः ॥  
पचाष्टके न्यसेत्तस्य दिक्कालान् सर्वतोदिशमिति ।  
य एवं कुरुते षष्ठ्यां सन्ध्याकाले वलिं रवेः ॥  
स सूर्यलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ।  
पुष्पक्षयादिहागत्य समृद्धे जायते कुले ॥  
मेधावी सुभगः श्रीमान् पुण्यवान् दानशीलवान् ।  
पुनर्लोकमवाप्नोति भास्करस्य न संशयः ॥  
इति भविष्यत्पुराणोक्तं व्योमषष्ठीव्रतम् ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

भाद्रभाद्रपदे मासि शुक्ले षष्ठ्यां सुसंयता ।

( ७८ )

नारी स्नात्वा प्रभाते च शुक्लमाभ्याम्बरप्रिया ॥  
 सुवेषाभरणोपेता भूत्वा संगृह्य वालुकाः ।  
 नवे वेलुमये पात्रे गृहं गच्छेद्वाङ्मुखी ॥  
 सोपवासा प्रयत्नेन तत्र देवीं प्रपूजयेत् ।  
 कृत्वा वस्त्रयुगं रम्यं पुष्पमालाविचित्रितं ॥  
 तत्र संस्थाप्य तां देवीं पुष्पैः संपूजयेद्धरिं ।  
 तां देवीमिति जलान्तरगतां वालुका-मानीय वंशपात्रे  
 पञ्चपिण्डाकृतिं वालुकामयीं देवीं पूजयेदिति ।  
 ध्यात्वा तु ललितां देवीं तपोवननिवासिनीम् ।  
 पङ्कजं करवीरञ्च नेपालीं मालतीं तथा ॥  
 नेपाली पुष्पविशेष', गृहीत्वा पूजयेदिति शेषः ।  
 नीलोत्पलं केतकीञ्च संगृह्य तगरं वरम् ।  
 एकैकाष्टशतं ग्राह्यमष्टाविंशतिरेव वा ॥  
 अक्षताः कलिका गृह्य ताभिर्देवीं समर्चयेत् ।  
 प्रार्थयेत व्रती भूत्वा गिरिजां गिरिशप्रियाम् ।  
 गङ्गाद्वारे कुशावर्त्ते विष्णुके नीलपर्वते ।  
 स्नात्वा कनखले तीर्थे हरिं पद्मावतीपतिम् ॥  
 ललिते ललिते देवि सौख्यसौभाग्यदायिनि ।  
 अनन्तं देहि सौभाग्यं भवत्वघहरं परम् ॥  
 मन्त्रणानेन कुसुमैश्चम्पकस्यातिशोभनैः ।  
 एवमभ्यर्च्य विधिना नैवेद्यं पुरतो न्यसेत् ॥  
 त्रपुष्पैर्वालुकुष्माण्ड-नालिकेरैः सदाङ्गिमैः ।  
 बीजपूरैः सतुण्डैः कारवेक्षैः सबर्षटैः ॥

फलेस्तत्कालसम्भूतैः कृत्वा शोभां तदग्रतः ।  
 अपुष्पं बालुकम् । एलबालुः कर्कटी । तुण्डीरम् वृक्षभेदः ।  
 विरुढैर्नान्यसम्भूतैर्दीपालीभिः समन्ततः ।  
 सार्द्धं सगुणकैर्धूपैः सोमालककरङ्गकैः ॥  
 गुडपुष्पैः कर्णवेष्टैर्मोदकैरुपमोदकैः ।  
 बहुप्रकारैर्नैवेद्यै र्यथाविभवसारतः ॥  
 एवमभ्यर्च्य विधिवद्वाचो जागरणीत्सवा ।  
 गीतवाद्यनटैर्नृत्यैः प्रेक्षणीयैरनेकधा ॥  
 सखीभिः सहिता साध्वी तां रात्रिं प्रशयययेत् ।  
 न च सम्मीलयेन्नेत्रे नारी यामचतुष्टयम् ॥  
 दुर्भगा दुर्गता बन्धा नेत्रसम्मीलनाद्भवेत् ।  
 एवं जागरणं कृत्वा सप्तम्यां सरितञ्जयेत् ॥  
 गन्धधूपैरथाभ्यर्च्य गीतवाद्यपुरःसरम् ।  
 तच्च दद्याद्धिजेन्द्राय नैवेद्यादि नरोत्तम ॥  
 स्नात्वा गृहं समागत्य हुत्वा वैश्वानरं क्रमात् ।  
 देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च पूजयित्वा सुवासिनीः ॥  
 कन्दकाद्यैव सभाज्या ब्राह्मण्यो दश पञ्च च ।  
 भक्ष्यभोज्यैर्ष्वहुविधैर्हत्वा दानानि भूरिशः ॥  
 ललिता मेऽस्तु सुप्रीता इत्युक्त्वा तु विसर्जयेत् ।  
 यः कश्चिदाचरेदेतद्भूतं सौभाग्यसम्पदम् ॥  
 ललिताषष्ठौसंज्ञञ्च सर्वपापनिवर्हणम् ॥  
 नरी वा यदि वा नारी तस्य पुण्यफलं शृणु ।  
 यदलभ्यं व्रतैश्चान्यैर्हानैर्वा नृपसत्तम ॥

तपोभिर्निधमैर्वापि तदेतेन हि लभ्यते ।  
 इह चैवातुल्यं सम्यत्सौभाग्यमनुभूय च ॥  
 कृत्वा मूर्ध्नि पदं पार्श्वं सपत्नीनां यशस्विनी ।  
 मृता शिवपुरं प्राप्य देवैरसुरपन्नगैः ॥  
 प्राप्नोति दर्शनं देव्या तया तु सह मोदते ।  
 पुण्यशेषादिहागत्य पुण्या सौभाग्यभाजना ॥  
 सत्य-चेता-युगे नारी\* सीतेव प्रियवक्त्रभा ।  
 इदं यः शृणुयात्पार्श्वं पठेद्वा साधुसंसदि ।  
 सोऽपि पापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते ॥  
 षष्ठ्यां जलान्तरगतां वरवंशपात्रे  
 संगृह्य पूजयति या सिकतां क्रमेण ।  
 नक्तञ्च जागरमनुव्रतवेषशीला  
 कुर्यादसौ चिभुवने ललितेव भाति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं ललिताषष्ठीव्रतम् ।

—0#0—

सनत्कुमार उवाच ।

अथ षष्ठ्यान्तु राजन्यः समुपोष्य यथाविधि ।  
 चक्राजमण्डलं कृत्वा कर्णिकायां सुदर्शनम् ॥

● राज्ञीति पाठान्तरम् ।



इलेषु लोकपालानामायुधानि समर्चयेत् ॥

चक्राख्यं चक्रनाभिचटितान्

स्नानायुधानि पुरतः प्रतिष्ठाप्य प्रपूजकः ।

रत्नचन्दनसिद्धार्थरत्नपद्माङ्गरैरपि ॥

रत्नवस्त्रैः सुगन्धाटैर्भूषणादिभिरर्चयेत् ।

अपूपफलसंयुक्तं गुडान्नञ्च निवेदयेत् ।

सुदर्शनं महाचक्रं ज्वालाव्यामदिगन्तरं ।

दैतवारिचक्रोन्मथनं विहिषो मे निवर्हय ॥

अनिशं लोकपालानां सर्वप्रहरणाख्यपि ।

अभयं विजयं युद्धे मङ्गलं प्रदिशन्तु नः ॥

यथा विष्णुर्ध्वजः पुंसां यथा लक्ष्मीश्च योषिताम् ।

तथा शङ्करं चक्रं विजयं मे करोत्वलं ॥

चक्रप्रतिमरूपाणि शस्त्रान्यव्याकुलान्यपि ।

आयुधानि समस्तानि भवन्तु मम सर्वदा ॥

मत्समातङ्गनिकररथवाजियुतं मम ।

द्वष्टपुष्टपदाख्यौघं वलं रत्न सुदर्शनं ॥

इति सम्प्रार्थ्य तद्गत्या सालभेतायुधं स्वकम् ।

ततश्च पुरतो वृत्तमण्डलद्वारयेक्षुधौः ॥

तण्डुलेन समायुक्तान् तिलबीजेन पूरितान् ।

अन्नणान् वस्त्रसंस्कृतान् सर्वोषधिसमन्वितान् ॥

चतुरः स्थापयेद्दिक्षु कलसाश्च चतुर्वर्षपि ।

मध्ये सर्वोषधियुतं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥

वक्ष्ययुग्मेन संस्मृतं कुम्भं तत्र निधाप्य च ।

तस्मिन्नावाहयेद्देवं सुदर्शनमनन्यधीः ॥  
 शङ्खं च नन्दकञ्चैव शार्ङ्गं कोमोदकीं गदाम् ।  
 न्यसेत् प्राच्यादि कुम्भेषु तत्र तत्र प्रपूजयेत् ॥  
 पायसञ्च गुडान्नञ्च मुद्गान्नं दधिसन्धवम् ।  
 निवेदयेत् यथा योगं मध्यमे सकलं मतम् ॥  
 अथवा पञ्चकुम्भेषु पुज्या वै पञ्च हेतयः ।  
 चक्रं शङ्खं तथा पद्मं शार्ङ्गञ्च नन्दकं गदां ।  
 बहिस्तु लोकपालानामायुधानि न्यसेद्युगमिति ॥

युगमिति प्रतिकुम्भं द्वे द्वे ।

तदग्रे महतीं यष्टिं पीतकौशेयसंहताम् ॥  
 संस्थाप्य तार्क्ष्यसंस्थानं ध्वजमग्रे निवध्य च ।  
 तार्क्ष्यं सम्पूजयेत्पञ्चाहन्त्यपुष्पाक्षतादिभिः ॥  
 अपूपफलमूलान्नं भूरि तत्र निवेदयेत् ।  
 प्रदक्षिणनमस्कारस्तीक्ष्णालापादि कारयेत् ॥  
 घनं घनानां पटलं द्रावयन्मनिलो यथा ।  
 तथा मयि च विहेष्टुन् विद्रावयतु पक्षिराट् ॥  
 इति सम्प्रार्थ्य विधिवत्पूजां परिसमाप्य च ।  
 लोकपालबलिं दद्यात् कशरान्नेन साधकः ॥

कशरान्नेन तिलतण्डुलान्नेन ।

तदग्रे बध्मानीय सौवर्णं सिंहविष्टरम् ।

सिंहविष्टरं, सिंहासनं ।

तस्मिन्नृपं समारोप्य सर्वालङ्कारसंयुतम् ।  
 सौवर्णपात्रमानीय तस्मिन्देवं सुदर्शनम् ॥

तन्मन्त्रेण समावाह्य गन्धपुष्पादिनार्घ्येत् ।  
वर्त्तिं सिद्धार्थसंयुक्तां रक्तवस्त्रेण वेष्टिताम् ॥

सिद्धार्थाः, सर्षपाः ।

प्रज्वाल्य तत्र संस्थाप्य पूजां कुर्याद्यथाविधि ।  
मूर्ध्नि त्रिःपरिवृत्याथ प्राच्यां योषिद्विनिक्षिपेत् ॥

परिवृत्य, नीराजनं कृत्वा ।

आयुधानां प्रदानञ्च हेतिराजस्य मन्त्रतः ।

हेतिराजस्य सुदर्शनस्य ।

तत्तन्मन्त्रेण वावाह्य वाहनादिसमर्पणम् ।  
तत्रैवंभूषणादीनामेष एव विधिः स्मृतः ॥  
युद्धारम्भे महोत्पाते परसेनाप्रपीडने ।  
राज्यभ्रंशपरिक्षेपे शोकव्याध्यादिपौडिते ॥  
दृष्टदारवियोगे च सुतनाशे वलक्षये ।  
ज्ञानमेव प्रकुर्वीति शुक्लषष्ठ्यां समाहितः ॥  
निमित्ते लक्षिते वास्याज्जन्मर्त्तवात्स्यं विधिः ।  
तार्क्ष्यध्वजश्च सम्पूज्य युद्धारम्भे च भूपतिः ॥  
रणप्रमुखतः कृत्वा सुध्वजत्रयमावहेत् ।  
ध्वजस्य चलनादादौ फलाफलविनिश्चयः ॥  
जयं शक्रचलाद्भूयुर्हस्त्रिणे च पराजयम् ।  
पश्चिमे परसैन्यानामुत्तरे च पलायनम् ॥  
आग्नेय्यामधिपोनश्येत् नैर्ऋत्यां वलनाशनं ।  
वायव्ये वाजिमरणं ऐशान्यां धनसंचयम् ॥

अन्यदिदिशि लाभः स्यात्#ध्वजस्येति परीक्षणम् ।  
 द्विजे बन्धे स्वमरणं यष्टिच्छेदे परस्मै वा ॥  
 तत्कृतञ्च स्वदेहस्य विद्यादेवं विचक्षणः ।  
 आदौ सर्वं परीक्ष्यैव कुर्वीत रणपण्डितः ॥  
 कार्यान्तरेष्वेवमेव भावो भवविनिश्चयः ।  
 ब्राह्मणैः स्वस्तिवचनं पद्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥  
 एवं नाम्ना ततः कुर्यात् पूजां चैत्रापरेश्वरिणि ।  
 विप्रशेषेण तत् कुर्यादशनं बान्धवैः सह ॥

विप्रशेषेण ब्राह्मणभोजनावशेषेण

गुरवे दक्षिणां दद्यादृत्विग्भ्योभुरिदक्षिणाम् ॥  
 वित्तशठं न कुर्वीत यावद्भतं समापयेत् ।  
 न ब्रूयादभृतं कुर्याद्ब्रह्मचर्यस्य दक्षिणाम् ॥  
 एतत्स्वस्थयनं प्रोक्तं सर्वरोगविनाशनम् ।  
 सर्वदुःखप्रशमनं सर्वस्य विजयावहम् ॥  
 एतद्भृतं पुष्टिकरं शृणुतां कुर्वतामपि ।  
 एतत्सर्वधिकारः स्याद्ब्राह्मणं श्रेयो ददात्यक्षं ।  
 षष्ठीव्रतं समाख्यातं सर्वकामफलप्रदम् ॥  
 इति श्रीगारुडपुराणोक्तं सुदर्शनषष्ठी व्रतम् ।

—०००—

आदित्य उवाच ।

कृष्णषष्ठां प्रयत्नेन कृत्वा नक्तं विधानतः ।  
 मासि मार्गशिरस्यादावंशुमानिति पूजयेत् ॥

विधिवत् प्राश्य गोमूत्रमनाहारो निशि खपेत् ।  
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥  
 पुष्येष्ट्येवं सहस्रांशं भातुमन्तमुद्यन्ति वै ।  
 वाजपेयफलं तत्र प्राप्तव्रते लभेत्तरः ॥  
 माघे दिवाकरं नाम क्षणावध्यां नियोजयेत् ।  
 निशोद्ये चास्ति गोमूत्रं गोमेधफलमाप्नुयात् ॥  
 तिलैस्तु फाल्गुने मासि पूजयेद्भक्षयेत्तिलान् ।  
 राजसूयस्य यज्ञस्य तुल्यं फलमवाप्नुयात् ॥  
 चैत्रे च हंसनामानं क्षणावध्यां प्रपूजयेत् ।  
 शुक्लपुष्पतरः प्राश्य अश्वमेधफलं भवेत् ॥  
 वैशाखे सूर्यनामानं क्षणावध्यां प्रपूजयेत् ।  
 पीत्वा कुशोदकं पुष्यं जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।  
 महामेधस्य यज्ञस्य वैनतेय फलं लभेत् ॥  
 ज्येष्ठे दिवस्पतिं पूज्य गवां शृङ्गोदकं पिबेत् ।  
 गवां कोटिप्रदानस्य निखिलं फलमश्नुते ॥  
 आषाढे अर्कनामानमिष्ट्वा प्राश्य च गोमयम् ।  
 प्रयात्यर्कसलोकत्वं वर्षाणां द्विगतं शतम् ॥  
 श्रावणेऽर्यमनामानं पूजयित्वा पयः पिबेत् ।  
 वर्षाणामयुतं सायं मोदते भास्करालये ॥  
 मासि भाद्रपदे षष्ठ्यां भास्करं नाम पूजयेत् ।  
 दूर्वाक्षुरं सकृत् प्राश्य राजसूयफलं लभेत् ॥  
 आश्विने देवदेवस्य सप्ताश्वमिति पूजयेत् ।  
 दधि संप्राश्य विधिवत् पुष्करौकफलं लभेत् ॥

मासे तु कार्तिके षष्ठां शक्राख्यं नाम पूजयेत् ।

गोमूत्रफलमश्वीयादश्वमेधफलं कृमेत् ॥

गोमूत्रभावितफलं गोमूत्रफलम् ॥

वर्षान्ते भोजयेद्विप्रान् सूर्यभक्तिपरायणान् ।

पायसं मधुसंयुक्तमाज्येन सुपरिप्लुतम् ॥

शक्त्या हिरण्यवासांसि भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ।

निवेदयेत्तु सूर्याय गाञ्च कृष्णां पयस्विनीम् ॥

वर्षमेकश्चरेदेवं नैरन्तर्येण यो नरः ।

कृष्णषष्ठीव्रतं भक्त्या तस्य पुण्यफलं मृगम् ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वकामसमन्वितः ।

मोदते सूर्यलोके तु स नरः शाश्वतीः समाः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं कृष्णषष्ठी व्रतम् ।

—000—

षष्ठीनामतिथिर्याज्या सामान्या दैवतैरपि ।

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥

उपवासेन दानेन तैलचारविवर्जितः ।

अयं हि भगवान् देवो भास्करश्च परश्रुतिः ॥

येन शीघ्रेण दृश्येत तद्गुह्यं कथयाम्यहम् ।

गोपनीयं व्रतं दिव्यमिह लोके फलप्रदम् ॥

यस्मिन् कृते व्रते चैव दरिद्रो न भवेत् कुले ।

षष्ठीतिथिं समुद्दिश्य ब्राह्मणस्य च भोजनम् ॥

शाखोदनञ्च पयसि कृत्वा च शर्करायुतम् ।  
बाहुष्यष्टसंयुक्तं वर्षमेकं प्रदापयेत् ॥  
कुले तस्यैव ये जाता ये भविष्यन्ति मानवाः ।  
इह तस्यैव ये सन्ति तान् दारिद्र्यं न गच्छति ॥  
इति स्कन्दपुराणोक्तमदारिद्र्यषष्ठीव्रतम् ।

—0#0—

स्तुतिजप्योपहारेण पूजया च विवस्वतः ।  
उपवासेन षष्ठ्यां वै सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥  
इति ब्रह्मपुराणोक्तं षष्ठीव्रतम् ।

—0#0—

ज्ञातोपवासः पञ्चम्यां षष्ठ्यां योऽर्चयते रविं  
नियमव्रतचारी च रवेर्भक्तिसमन्वितः ।  
सप्तम्यां वा महाभाग सोऽष्टमेधफलं लभेत् ॥  
इति ब्रह्मपुराणोक्तं षष्ठीव्रतम् ।

—0#0—

षष्ठ्याञ्च शुक्लपक्षस्य ये नरा भौमवासरे ।  
व्रतचरति यत्नेन तथा तासां पुण्यं पुण्यम् ॥  
न तेषां दुर्लभं किञ्चित् भविष्यति सुरोत्तम ।  
द्वियोगे हि गुणं तेषां फलं स्कन्द भविष्यति ॥  
त्रियोगे पूजनं कृत्वा मासेषु सुरसत्तम ।

अक्षयं जायते पुण्यं नात्र कार्यं विचारणा ।

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं षष्ठीव्रतम् ।

—000—

वैशाखमासादारभ्य पञ्चम्यां य उपोषितः ।  
 भवन्तं पूजयेत् षष्ठां संवत्सरमतन्द्रितः ॥  
 पुत्रार्थं प्राप्नुयात् पुत्रान् धनकामो धनी भवेत् ।  
 स्वर्गार्थं प्राप्नुयात् स्वर्गमपि तुष्टो ममात्मजः ॥  
 स्तोत्रेण च मदीयेन ये स्तोष्यन्ति नरः प्रभोः ।  
 लोकद्वयेऽपि ते कामान् प्राप्नोति तमसः प्रियान् ॥  
 कुमारस्य तथा स्कन्दो विशाखस्य गुह्यस्तथा ।  
 चतुरात्म्यं विनिर्दिष्टो भगवान् क्रौञ्चसूदनः ॥  
 तमभ्यर्च्य नरः षष्ठां पुत्रान् प्राप्नोत्यभीष्टितान् ।  
 वालकानां गृहेऽप्येव नरः प्राप्नोत्यसंशयम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पुत्रप्राप्तिव्रतम् ।

—0#0—

ऋषीणां पूजनं कृत्वा षष्ठां सुखमवाप्नुयात् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सुखव्रतम् ।

—0#0—

स्कन्दपार्श्वे चरान् राजन् ब्रह्मपार्श्वे चरानस्य ।  
 वामपार्श्वे चरां चैव रोगमुक्तिमवाप्नुयात् ॥



इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं रोगमुक्तिव्रतम् ।

—000—

कालपाशं तथाभ्यर्च्य ज्वरव्याधीशमेव च ।

रोगमोक्षमवाप्नोति वायुवह्निदवांस्तथा ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं रोगहरषष्ठीव्रतम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराजसमस्तकरणाधीश्वरसकल-

विद्याविशारदश्रीहेमाद्रिविरचिते चतुर्वर्गं

चिन्तामणौ व्रतखण्डे षष्ठीव्रतानि ।

—

## अथ एकादशोऽध्यायः ।



अथ सप्तमीव्रतानि ।

आचारैः प्रथमयुवा युगेन सार्धं  
न स्पर्धां कलिरपि साम्प्रतं विधत्ते ।  
यस्योच्चैः स्वरितमवाप्य साधुसोऽयं  
हेमाद्रिः कथयति सप्तमीव्रतानि ॥

छाया उवाच ।

पार्थ श्रुतं मया पूर्वं शाण्डिल्याव्रतमुत्तमम् ।  
शुक्लाङ्गुलतमं पुण्यं तपश्चरणसंज्ञितम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं कार्यं व्रतं देव तपश्चरणसंज्ञितम् ।  
सविस्तरं मम ब्रूहि सरहस्यं समन्वयकम् ॥

छाया उवाच ।

शृणुष्वावहितो भूत्वा युधिष्ठिर तपोव्रतम् ।  
मार्गशीर्षादिमासेषु कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥  
तस्मिन् स्थितो व्रते विप्रो बह्वृचो वेदपारगः ।  
ब्रह्मवित् छायासप्तम्यां दद्यादर्घ्यं महीतले ॥  
ऋग्वेदवर्गचितयं पठिता सूर्य्यवत्तमम् ।

पादक्रमेण कौन्तेय कनिष्ठददितिश्रुतम्\* ॥

पादक्रमेणातिप्रतिपादनमर्घ्यदानम् ।

एकभक्तेन नक्तेनायाचितेन तथा सुधीः† ॥

द्विजो वेदोक्तमन्त्रैस्तु प्रागुक्तैः पाण्डवाग्रज ।

अर्घ्यं दद्याद्विना मन्त्रैः शूद्राः सूर्यपरायणाः ।

चतुर्थ्यन्तेन मन्त्रेण नामचादौ व्यवस्थितम् ॥

शूद्राणां परमोमन्त्रः सर्वशास्त्रेषु पठ्यते‡ ॥

कृत्वा ताम्रमये पात्रे सार्द्रपुण्याच्चतैर्नृप ॥

रक्तचन्दनसंमिश्रं दूर्वापल्लवशोभितम् ।

रक्तानि करवीराणि तथा रक्तोत्पलानि च ॥

कोरुण्टकविभिन्नाणि जवाशोकान्वितानि च ।

किंशुकागस्त्यकुसुमकरवीराणि मालतीं ॥

सुचकुन्दञ्च कुन्दञ्च शतपत्रं समल्लिकम् ।

एतानि च यथालाभं\* ताम्रपात्रे विनिक्षिपेत् ॥

गोरोचनाकुशाग्राणि श्रीखण्डकुङ्कुमस्तथा ।

तिलतन्दुलसिद्धार्थदधिकुङ्कुमकेशरम् ॥

कुङ्कुमकेशरं कुसुमं ।

एभिरर्घ्यं दद्यादुच्चैः कृत्वा भुजौ नृप ।

व्योमसुद्धां पुनर्वध्वा नमस्कृत्य समापयेत् ॥

\* निष्कन्ददिति श्रुतमिति पुस्तकालये पाठः ।

† कुर्व्याद्व्रतमिदं सुधारिति कश्चित्पाठः ।

‡ सुनिश्चित इति पुस्तकालये पाठः ।

¶ पुण्याणि रक्तवर्णाणीति पुस्तकालये पाठः ।

\*\* एतानिजपने कुर्यादिति पुस्तकालये पाठः ।

व्योममुद्रान्तु विष्णुधर्मीक्षरात् ।

करयोः संपुटोन्योन्यमणिबन्धस्थिताङ्गुलिः ।

सान्तरालान्तरोयत्र व्योममुद्रेति तां जगुरिति ॥

अत्र प्रतिमानुक्तेः प्रत्यक्षस्यैव सूर्यविम्बस्यार्घ्यदानमिति ।

एवं सामक्रमेणैव यावत्सम्बत्सरं नृप ।

समाप्ते तु व्रते दद्याद्विप्रेभ्यः श्रद्धयान्वितः ॥

द्वादश प्रणीताः पार्थ पायसेन प्रपूरिताः ।

सौवर्णं पङ्कजं शङ्ख्या विप्रेभ्यो दक्षिणा स्मृता ॥

वस्त्रयुग्मञ्च काषायं दद्याद्देवाय दानव ।

एवं यः कुरुते सम्यक् तपश्चरणसंज्ञितं ॥

व्रतं नरो वा नारी वा सूर्यभक्त्या सुभावितः ।

स याति भवनं तत्र यत्र देवो दिवाकरः ॥

पूज्यमानोऽप्सरोवृन्दैः वृन्दारकइवापरः ।

सम्प्राप्य जन्मचैवाग्रं दुःखदौर्भाग्यवर्जितः ॥

आदित्यस्य प्रसादेन भक्तिः स्यात्तत्र निश्चला ।

ओदुम्बरैः फलयुगैः सममाचितं च

दर्भान्वितञ्च कुसुमाक्षतपूरितञ्च ।

अर्घ्यं विधाय विधिवत् नृप यः प्रदद्यात्

लोकं प्रयात्यमलदौधितिनासित सः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं तपश्चरणव्रतम् ।

—•••—

कृष्ण उवाच ।

सुनीन्द्रोत्तमशोनाम मधुरायां गतः पुरा ।

सोऽर्चितौ वसुदेवेन देवक्या च बुधिष्ठिरः ॥  
 उपविष्टः कथाः पुण्याः कथयित्वा मनोरमाः ।  
 ततः कथयितुं भूप कथामेतां प्रचक्रमे ॥  
 कथेन ते हताः पुत्रि पुत्रा जाताः पुनः पुनः ।  
 मृतवत्सा देवकि त्वं पुत्रदुःखेन दुःखिता ॥  
 यथा चन्द्रमुखी दीना बभूव नहुषप्रिया ।  
 यथाशौचव्रता सैव बभूवास्तवत्सका ॥  
 त्वमेव देवकि तत्रा भविष्यसि न संशयः ।

देवक्युवाच ।

का सा चन्द्रमुखी मग्नान् बभूव नहुषप्रिया ।  
 किञ्च शौचं व्रतं पुण्यं तत्रा सन्ततिवर्धनम् ॥  
 सपत्नीदर्पदहनं सौभाग्यारोप्यद् विभो ।

सीमन्त उवाच ।

अयोध्यायां पुरा राजा नहुषो नाम विद्युतः ।  
 तस्मात्सीद्रूपसम्पन्ना देवी चन्द्रमुखी प्रिया ॥  
 तथा तत्रैव नगरे विष्णुगुप्तोऽभवद्विजः ।  
 आसीद्गुणवती तस्मै पत्नी भद्रमुखी तथा ॥  
 तयोरासीद्भृङ्गा प्रीतिः स्मृजनीया परस्परम् ।  
 अत्र ते द्वेपि सख्यौ वै जानार्थं ग्रस्युतटे ॥  
 प्राप्ते प्राप्ताश्च तत्रैव बान्धवाश्च नगराङ्गनाः ।  
 ताः ज्ञात्वा मण्डलसङ्क्रान्त्यध्वे व्यक्तरूपिणम् ॥  
 लेखयित्वा शिर्षं शान्तमुमया सह गङ्गरम् ।  
 गन्धपुष्पाद्यतैर्भक्त्या पूजयित्वा यथाविधि ॥

प्रथम्य गन्तुकामास्ताः पप्रच्छतीवरस्त्रियः ।  
 ता जघुः शङ्खरोक्माभिः पार्वत्या सह पूजितः ॥  
 बद्धा सूत्रमयं तन्तुं शिवस्याम्ना निवेदितः ।  
 धारणीयमिदन्तावद्यावत्प्राणविधारणम् ॥  
 तासां तद्वचनं श्रुत्वा सख्यावेतेऽपि देवकि ।  
 कृत्वा च समयं तत्र बद्धा दीर्घ्यां सुखीरकम् ॥  
 ततस्ताः स्वगृहं जग्मुः स्वसखीभिः समावृताः ।  
 कालेन महता तस्यास्तद्वृतं विस्मृतं शुभम् ॥  
 चन्द्रमुख्याः प्रमत्तायाः विस्मृतः स च खीरकः ।  
 भद्रमुख्या तथा भद्रे विस्मृतं सर्वमेव तत् ॥  
 मृते कैचिद्द्वीराचैः सा बभूव प्रवक्त्रमी ।  
 भद्रा स्यात् कुक्कुटी जाता व्रतभङ्गाच्छुभानने ॥  
 कालेन पञ्चतां प्राप्ते सखीभावस्य हेतवे ।  
 अद्वैतमात्रके देशे जाते गोकुलसङ्गुले ॥  
 ब्राह्मणी ब्राह्मणी जाता क्षत्रिया क्षत्रियी तथा ।  
 राज्ञी जाया बभूवाथ पृथ्वीनाथस्य वल्लभा ॥  
 ईश्वरी नाम विख्याता यासीत् चन्द्रमुखी पुरा ।  
 नाम्ना भद्रमुखी यासीत् भूषणानाम साभवत् ॥  
 अग्निमौलस्य सा दत्ता पित्रा तस्य पुरोधसा ।  
 अतीववल्लभा आसीत् भूषणा भूषणप्रिया ॥  
 भूषिता भूषितवरैरूपेणालङ्कृता स्रियम् ।  
 तस्या बभूव रक्षाय पुत्राः सर्वगुणान्विताः ॥  
 मातृवद्रूपसम्पन्नाः पितृवद्वर्गशीलिनः ।

सख्यौ तेचैव तद्वच्च जाते जातिस्मरे किल ॥  
 पुनर्निरन्तरा प्रीतिस्तयोरासीद्यथा पुरा ।  
 काले बहुतिथे याते त्यक्ता सा सत्यवत्तमा ॥  
 मध्ये वयसि सा राज्ञी पुनर्मिकमजीजनत् ।  
 ईश्वरी रोगिणं मूकं प्रज्जाहीनञ्च विस्मरम् ॥  
 तादृशोऽपि महाभागे नृतोऽसौ नववार्धिकाः ।  
 ततस्तां भूषणभ्रष्टामीश्वरीं पुनदुखिताम् ॥  
 सखीभावादतिस्नेहात् पुनैव परिवारिता ।  
 अमुक्ताभरणा भद्रा स्वरूपेणैव भूषिता ॥  
 तां दृष्ट्वा सदृशीं भार्यां प्रज्ज्वालेश्वरी वषा ।  
 ततो गृहं प्रेषयित्वा माङ्गण्यौ तीव्रमत्सरा ॥  
 चिन्तयामास सा राज्ञी तस्याः पुनर्वधं प्रति ।  
 निश्चित्य चेतसा क्रूरा यातयामास तन्मृतान् ॥  
 हताहताश्च ते पुत्राः पुनर्जीवन्त्यनामयम् ।  
 तद्वत्ततत्तं दृष्ट्वा सतीमाह्वय भूषणां ॥  
 उपवेश्यासने अष्टे बहुमानपुरःसरम् ।  
 अष्टच्छत् विस्मयाविष्टा राज्ञी सा नृतवत्सका ॥  
 ब्रूहि तथ्यं महाभागे किन्त्वया सुकृतं कृतम् ।  
 दानव्रतं तपोवापि शुश्रूषणमुपोषितम् ॥  
 येन ते निहताः पुत्राः पुनर्जीवन्त्यनामयाः ।  
 तथा हि बहुपुत्रा च जीवन्त्या शुभानने ॥  
 अमुक्ताभरणा नित्यं भर्तुं चेतस्यवस्थिता ।  
 अतीव प्रीयसे देवि विद्युद्वर्णात्यये वषा ॥

भूषणीवाच ।

ऋणं देवि प्रवक्ष्यामि जन्मान्तरविचेष्टितम् ।  
किं तर्हि विष्णुतं सर्वं मयोध्यायाश्च यत् कृतं ॥  
आवाभ्यां व्रतवैकल्यं प्रमत्ताभ्यां वरानने ।  
येन त्वं भ्रवगी जाताहं सा च कुकुटी तद्या ॥  
तद्यापि व्रतवैकल्यं त्वया च नान्यतः कृतम् ।  
मया तु सर्वभावेन चेतसाध्याय शङ्करम् ॥  
तिर्यग्योन्मं गता येन मनोवृत्त्या स्वनुष्ठितम् ।  
एतच्च कारणं भद्रे नान्यत्किञ्चित् करोम्यहम् ॥

सीमश उवाच ।

इत्याकाशं च संगृह्य पूर्वजन्मनि चेष्टितम् ।  
ईश्वरी च तया सार्धं पुनः सम्यक् चकार ह ॥  
व्रतस्यास्य प्रभावेन पुत्रपौत्रादिसम्भवैः ।  
भुक्ता च सौख्यमनुलं मृता शिवपुरङ्गता ॥  
तस्मात्स्वमपि कल्याणि व्रतमेतत् समाचर ।  
प्रारब्धेऽस्मिन् व्रते दिव्ये जीवत्पुत्रा भविष्यति ॥

देवकुवाच ।

ब्रह्मन्नास्यादि ते सम्यक् व्रतमेतत् सुखप्रदम् ।  
सन्तानवृत्तिकारणं शिवलोके स्थितिप्रदम् ॥

सीमश उवाच ।

भाद्र भाद्रपदे मासि सप्तम्यां सशिलाग्रये ।  
आत्वा शिवं मण्डलके लेखयित्वा तन्नाम्बिकाम् ॥



भक्त्या सम्पूज्य समयं कुर्याद्वा करे गुणम् ।  
 यावज्जीवं मयात्मा तु शिवस्य विनिवेदितः ॥  
 इत्येवं समयं कृत्वा शिवस्य विनिवेदितः ।  
 इत्येवं समयं कृत्वा ततः प्रभृतिद्वीरकम् ॥  
 सौवर्णं राजतश्चापि सोऽनं वा धारयेत् करे ।  
 मण्डकान् वेष्टिकानद्यादृशपत्रे यवा द्विज ॥  
 स्वयन्ताश्चैव भोक्तव्या व्रतभङ्गभयाच्छुभे ।  
 पारिते मुद्रिका वासो हेमौरोप्याः स्वशक्तितः ॥  
 तान्त्रपात्रोपरि स्थाप्य ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।  
 आचार्याय विशेषेण कर्त्तव्यश्चाङ्गुलीयकम् ॥  
 पुष्पं कुङ्कुमं सिन्दूरं ताग्वूलाञ्जनसूचकैः ।  
 एवं तत्पारयित्वा तु व्रतं सन्ततिवर्धनम् ॥  
 सर्वपापविनिर्मुक्ता कृत्वा सौख्यं मनोरमम् ।  
 सन्तानं वर्धयित्वा च शिवलोके महीयते ॥  
 एतत्ते सर्वमाख्यातमाख्यानसहितव्रतम् ।  
 श्रुत्वा देवकिं यत्नेन जीवपुत्रा भविष्यसि ॥

कृष्ण उवाच ।

इत्युक्त्वा स मुनिश्चेष्ट स्थापैवान्तरधीयत ।  
 चकार सर्वयत्नेन यदुक्तं तेन धीमता ॥  
 व्रतस्यास्य प्रभावेण देवकी मामजीजनत् ।  
 तस्मात् पार्थ नरैः कार्यं क्लीभिः कार्यं विशेषतः ॥  
 व्रतं पापहरं भव्यं सुखसन्ततिदं सदा ।  
 इदं नृणामाज्ञतया यच्चैतत् प्रतिपादयेत् ॥

व्रतमाख्यानसहितं सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ।

सान्त्वानकं व्रतमिदं सुख मोक्षकामा

या स्त्री चरिष्यति शिवं हृदये निधाप्य ।

विहाय दुःखमनुलङ्घ्य कल्याणोद्या

सा स्त्री व्रताद्भवति शोभनजीववत्सा ॥

इति भविष्योत्तरे अमुक्ताभरणसप्तमीव्रतम् ।

—000—

भीम उवाच ।

भगवन् दुर्गसंसारसागरोत्सारकं तथा ।

किञ्चिद्भूतं समाचक्ष्य स्वर्गारोग्यसुखप्रदम् ॥

पुलस्त्य उवाच ।

सौरधर्मं प्रवक्ष्यामि पार्थ कल्याणसप्तमीं ।

विधानं तस्या वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥

यदा तु शुक्लसप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् ।

सा तु कल्याणिनी नाम विजया च निगद्यते ॥

प्रातर्गव्येन पयसा स्नानमस्यां समाचरेत् ।

शुक्लाम्बरधरः पद्ममन्त्रैः परिकल्पयेत् ॥

प्राप्तुं खोऽष्टदलं मध्ये तद्भुजस्य सकर्णिकम् ।

सर्वेष्वपि दलेष्वोशं विन्यसेत् पूर्वतः क्रमात् ॥

पूर्वेण तपनायेति मार्शं ष्ठायेति वै ततः ।

याम्ये दिवाकरायेति विधात्रे इति नैर्ऋते ॥

पश्चिमे वरुणायेति भास्करायेति चानिसे ।

सौम्ये विकर्त्तनायेति रचयेदष्टमि 'दले ॥  
 आदावन्ते च मधो च नमोस्तु परमात्मने ।  
 मन्त्रैरेभिः समभ्यर्च्य नमस्कृत्वा न्तदीपितैः ॥  
 शक्तवस्त्रैः फलेर्भक्ष्यैर्धूपैर्माल्यानुलेपनैः ।  
 स्त्र्यष्टिले पूजयेद्ब्रह्मया गुह्येन लवणेन च ॥  
 ततो व्याघ्रतिमन्त्रेण विसृजेत् द्विजपुङ्गव ।  
 शक्तिस्तर्पयेद्ब्रह्मया गुह्यं चौरघृतादिभिः ॥  
 तिलपात्रं हिरण्यं च गुरवे विनिवेदयेत् ।  
 एवमु नियमं कृत्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥  
 कृतस्नानजपैर्विप्रैः सहैव घृतपायसम् ।  
 भुक्त्वा च वेदविद्वद्भिर्व्यङ्गालव्रतवर्जितः ॥  
 घृतपाचं सकनकं सोदकुम्भं निवेदयेत् ।  
 प्रीयतामच भगवन् फलमाह दिवाकरः ॥  
 अनेन विधिना सर्व्यं मासि मासि समाचरेत् ।  
 एवं सम्बत्सरस्यान्ते कृत्वैतदखिलं नृप ॥  
 उद्यापयेद्यथाशक्त्या भास्करं संस्मरन् हृदि ।  
 ततस्त्रयोदशे मासि गावोदद्यात् चर्योदश ॥  
 वस्त्रालङ्कारसंयुक्ता हेममृङ्गीः पयस्विनीः ।  
 एकामपि प्रदद्याद्वा विसृज्य हीनश्च निःक्रियः ॥  
 विसृज्य शठं न कुर्वीत ततोऽस्त्रोभात् पतत्यधः ।  
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् कल्याणसप्तमीम् ॥  
 श्रुत्वेति पठनाद्वापि सर्व्यपापैः प्रमुच्यते ।  
 कर्त्ता शिवपुरे स्थित्वा कल्पमेकमिहागतः ॥

राजा भवति राजेन्द्र चेतायां राघवो यथा ।

पञ्चाष्टपञ्चकमसोदरकर्णिकायां

सम्पूजयेत्कुसुम धूप विलेपनाद्यैः ।

वध्याः परेहनि जनार्त्तिहरं दिनेशं

कल्याणभाजनमसौ भवतीह नूनम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं कल्याणसप्तमीव्रतम् ।

—\*—

पुस्तक्य उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि व्रतं कमलसप्तमीं ।

यस्य संकीर्तनादेव तुल्यतीह दिवाकरः ॥

वसन्तामनसप्तम्यां स्नातः सन्\* गौरसर्षपैः ।

तिलपात्रे तु सौवर्णं निधाय कमले रविम् ॥

वस्त्रोपवीताभरणगन्धपुष्पैरघार्चयेत्\* ।

नमस्ते प्रपन्नहस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ।

दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकर नमोस्तु ते ॥

ततस्तु कालवेलायामुदकुम्भसमन्वितं ।

विप्राय दद्यात्संमूढ्य वस्त्रमाभ्यादिभूषितम् ॥

रविं सकमलं दद्यादलङ्कृत्य विधानतः ।

उपवासं प्रकुर्वीत परं नियममास्थितः ॥

प्रभातायान्तु शर्बर्ध्यामष्टम्यां भोजयेद्भुजान् ।

\* कमलं शुभमिति पुस्तकालये पाठः

\* वस्त्रगुणमाहमिति वा पाठः

यथाशक्त्या स्वयं पश्चात् भुञ्जीत मांसवर्जितम् ॥  
 अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मांसि मांसि तु ।  
 सर्वं समाचरेद्भक्त्या वित्तश्राठाविवर्जितः ॥  
 व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।  
 गात्रं दद्याद्यथाशक्त्या सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥  
 व्यजनासनदीपांश्च यच्चान्यत् कल्पितं गृहे ।  
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् कमलसप्तमीं ॥  
 आधिव्याधिविनिर्मुक्तः सुखसौभाग्यभाजनः ।  
 भुञ्ज्या भोगाश्चिरं मर्त्ये मृतोरविपुरं व्रजेत् ॥  
 कल्पानेकं ततः स्थित्वा आगत्याच नराधिपः ।  
 सर्वं सम्पत्समृद्धे च कुले भवति भूभुजाम् ॥  
 तत्रापि भानुनिरतोव्रतैः सन्तीत्य भास्करम् ।  
 उपर्युपरि संप्राप्य जन्म भक्त्योरवेस्तथा ॥  
 सप्तजन्मानि राजेन्द्रस्ततोयाति परं पदम् ।  
 यदर्थैर्भूतयः सिद्धाः सुराण्येन्द्रपुरोगमाः ॥  
 निर्विषा भरतयेष्ठ प्राप्नुवन्त्यक्षतोद्यमं ।  
 एवं व्रतं महेन्द्रस्य समाख्यातं स्वयम्भुवा ॥  
 तेनैव नारदस्योक्तं नारदेन स्वयं मम ।  
 आख्यानं विजनं कृत्वा यतो गुह्यतरं नृप ॥

यः पश्यतीदं शृणुयाच्छुद्धं  
 पठेच्च भक्त्याथ मतिं ददाति ।  
 सीप्यच्च लक्ष्मीमचक्षामवाप्य  
 गन्धर्वविद्याधरलोकमिति ॥

इति पद्मपुराणोक्तं कमलसप्तमीव्रतम् ।

पुलस्त्य उवाच ।

शर्करासप्तमीं वक्ष्ये सर्व्वकल्याणनाशिनीं ।  
 आयुरारोग्यमैश्वर्य्यं यथानन्तं प्रजायते ॥  
 माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां अक्षयान्वितः ।  
 प्रातस्नातस्त्रिलैः शुक्लैः शुक्लमाख्यानलेपनः ॥  
 स्थण्डिले पद्ममालिख्य कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ।  
 तस्मिन्नमः सविचेति धूपं पुष्पं निवेशयेत् ॥  
 स्थापयेद्ब्रह्मं कुम्भं शर्करापात्रसंयुतम् ।  
 शुक्लवस्त्रेण संवेष्ट्य शुक्लमाख्यानलेपनैः ॥  
 सहिरण्यं यथाशक्त्या मन्त्रेणानेन पूजयेत् ।  
 विश्वेदेवमयोयस्माद्देवादीति पठयेत् ॥  
 त्वमेवामृतसर्व्वस्व अतः पाहि सनातन ।  
 पञ्चगव्यं ततः पीत्वा स्वपेत्तत्पार्श्वतः क्षितौ ॥  
 सौरसूक्तं जपंस्तिष्ठेत् पुराणश्रवणेन च ।  
 अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्याङ्कृतनित्यकः ॥  
 तत्सर्व्वं वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।  
 भोजयेच्छक्तितोविप्रान् शर्कराष्टतपायसैः ॥  
 भुञ्जीतातैललवणं स्वयमस्याशवाग्रतः ।  
 अनेन विधिना सर्व्वं मासि मासि समाचरेत् ॥  
 वत्सरान्ते पुनर्दद्याद्ब्राह्मणाय समाहितः ।  
 शयनं वस्त्रसंस्तीतं शर्कराकनकान्वितं ॥  
 सर्व्वोपस्कारसंयुक्तं तथैकां गां पयस्विनीम् ॥

गृह्य शक्तितोदयात् समस्तोपस्करान्वितं ।  
सहस्रेणाय निष्काशाङ्गत्वा दद्याच्छतेन वा ॥  
दशभिर्वा त्रिभिर्निष्कैर्निष्केनैकेन वा पुनः ।  
पद्मं स्वशक्तितो दद्यात् वित्तशठाविवर्जितः ॥

पद्मं, सोवर्णपद्मम् ।

अमृतं पितृतोवक्तात् सूर्यस्यामृतविन्दवः ।  
निष्पेतुर्यं तदुत्पन्नाः शालिमुद्गेचवः स्मृताः ॥  
शर्करा च परं तस्मादिक्षुसाराभृतोपमा ।  
इष्टा रवेरतः पुण्याः शर्करा हव्यकव्ययोः ॥  
शर्करासप्तमी चैषा वाजिमेधफलप्रदा ।  
सर्वदुःखोपशमनी पुत्रसन्ततिवर्धनी ॥  
यः कुर्यात्पूजा भक्त्या स वै सन्नतिमाप्नुयात् ।  
कल्पमेकं वसेत् स्वर्गे\* ततोधाति परं पदम् ॥

इदमनघं शृणोति यः क्षरेद्वा

पठति स याति सुरेश्वरस्य लोकम् ।

मतिमति च ददाति यो जनानां

ममरवधूजनकिन्नरैः सपूज्यः ॥

इति पद्मपुराणोक्तं शर्करासप्तमीव्रतम् ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

अध्रुवेण गरीरेण सुपुष्टेनापि किं फलम् ।

माघस्नानविज्ञोनेन त्वयोक्तं यदुनन्दन ॥

प्रातस्नानसमर्पणां शरीरं यस्य देहिनिः ।  
 किं तेन वद कर्त्तव्यं भावे संसारभौतिका ॥  
 कायक्लेशसङ्गा नार्थी न भवन्ति यदूत्तम ।  
 लोभुमार्याश्च शरीरस्य अवसात्वात्तत्रैव च ॥  
 कथञ्च ताः सुरूपाः स्युः सुभगाः सुप्रजास्तथा ।  
 स्वकृतस्यैव पुण्यस्य सर्वमेतत् फलं यतः ॥  
 अल्पायासेन सुमहत् केन पुण्यमवाप्यते ।  
 स्त्रीभिर्मात्रे भवेद्ब्रूहि ज्ञानं तच्च जगद्गुरो ॥

छाण्ड उवाच ।

श्रूयतां पाण्डवश्रेष्ठ रहस्यं मुनिभाषितम् ।  
 यन्मया कस्यचिन्नोक्तमचलासप्तमीव्रतं ॥  
 वेश्या चेन्दुमती नाम रूपोदार्यगुणान्विता ।  
 आसीत् कुङ्कुलश्रेष्ठ मगधस्य विलासिनी ॥  
 तमुमध्वा सुजघनी पीनोन्नतपयोधरा ।  
 सम्यग्निभक्तावयवा पूर्णचन्द्रनिभानना ॥  
 सौन्दर्यं सुकुमार्यश्च तस्याः कामेन गीयते ।  
 यस्याः सुदर्शनादेव कामः कामातुरोभवेत् ॥  
 मूर्तिः शशधरस्यैव नयनानन्दकारिणी ।  
 वशीकरचविद्येव सर्वं लोकमनोहरा ॥  
 एकस्मिन् दिवसे प्रातः सन्ध्यासुखितया तथा ।  
 चिन्तिता हृदये राजन् संसारस्यानवस्थितिः ॥  
 संनिजलज्जगदिदं विषवेलायसागरे ।  
 जरासृत्खण्डरयाहे न कश्चिदवबुध्यते ॥



अकूपारभूतभाण्डो धातुशिल्पिविनिर्मितः ।  
 स्वकर्म्मघनसम्प्लोतः पश्यते कासवह्निना ॥  
 ये यान्ति दिवसाः पुंसां धर्म्मकर्म्मार्थवर्जिताः ॥  
 न ते पुनरिच्छामन्ति हरभक्तनरा यथा ॥  
 पूजास्नानतपोहोमस्नाध्यायपिष्टतर्पणं ।  
 यस्मिन् दिने न क्रियते वृथा तद्विवसं नृचाम् ॥  
 पुत्राणां दारमृद्भके समाचरतं हि मानवम् ।  
 वृक्षीवीरचमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥  
 इत्येवं चिन्तयित्वा तु वेष्माचेन्दुमती ततः ।  
 वसिष्ठस्वान्ध्रं पुण्यं जगाम गजगामिनी ॥  
 वसिष्ठमृषिमसीनं प्रचक्ष्य विनयान्विता ।  
 कृताञ्जलिपुटो कृत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥

इन्दुमत्सुवाच ।

मया न दत्तं न द्युतं नोपवासकृतं व्रतम् ।  
 भक्त्या न पूजितः शम्भुः स्वामिन् गार्हपथो न च ॥  
 साम्प्रतं तप्यमानाया व्रतं किञ्चिददक्ष मे ।  
 तेन दुःखान्मुपहृष्टादुत्तरानि भवार्थवात् ॥  
 एतत्तस्याः सुवहुयः श्रुत्वातिशयव्यथः ।  
 कादृश्यात् कथयामास वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥  
 माचक्ष्य सितकृतव्यां सर्वकामफलप्रदम् ।  
 रूपसोभाव्यजननं स्नानं कुर्व वरानने ॥  
 कृत्वा वठ्यानि कभक्तं कृतव्यां निवसं जलम् ।  
 रात्रंते चाकथेवास्व दत्त्वा मिरसि दीपकम् ॥

माधस्य सितसप्तम्यामचलचालितच वत् ।  
 जलं मलानां सर्वेषां कर्मन्तत् चालनन्तः ॥  
 वसिष्ठवचनं श्रुत्वा तस्मिन्नहनि भारत ।  
 चकारेन्दुमतीक्ष्णानं हानं सख्यं वचाविधिं ॥  
 ज्ञानस्यास्य प्रभावेन भुक्त्वा भोगान्यवेक्षितान् ।  
 इन्द्रलोकेऽप्यरः सङ्गे नायकत्वमवाप सा ॥  
 अचलासप्तमीक्ष्णानं कथितं ते विशाम्यते ।  
 सर्वपापप्रशमनं सुखसौभाग्यवर्जनम् ॥

शुद्धिष्ठिर उवाच ।

सप्तमीक्ष्णमाहात्म्यं श्रुतं निरवशेषितम् ।  
 साम्प्रतं श्रोतुमिच्छामि विधिं मन्त्रसमन्वितम् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

एकभक्तेन सन्तिष्ठेत् षष्ठ्यां संपूज्य भास्करम् ।  
 सप्तम्यां तु व्रजेत् प्रातः सुगन्धीरजलाशयम् ॥  
 सरिस्सरस्तङ्गानं वा देवखातमथापि वा ।  
 सुखावगाहसलिलं दुष्टसत्त्वैरदूषितम् ॥  
 व्यालान्मुपक्षिभिश्चैव जलगैर्मत्स्यकच्छपैः ।  
 न केन चाख्यते यावत्तावत् ज्ञानं समाचरेत् ॥  
 सौवर्ण्यं राजते पात्रे भक्त्या ताम्रमयेऽथ वा ।  
 तैलवर्त्तिः प्रदातव्या महारजतरञ्जिता ॥

महारजतङ्कुसुम्भं

समाहितमना भूत्वा दत्त्वा शिरसि दीपकम् ।  
 भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥  
 नमस्ते बद्रूपाय रसानां पतये नमः ।  
 बह्वाय नमस्तेस्तु हरिवास नमोस्तु ते ॥  
 जलोपरि तरेद्दीपः स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ।  
 चन्दनेन लिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्षिकम् ॥  
 मध्ये शिवं सपत्नीकं प्रशवेन च संयुतम् ।  
 शक्रे दले रविः पूज्यो भानुश्चैवानले तथा ॥  
 वाम्ये विवस्वानैर्दले भास्करं पूजयेद्बुधः ।  
 पश्चिमे सविता पूज्यः पूज्योऽर्कश्चानिले दले ॥  
 सौम्ये सहस्रकिरणः शैवे सव्याम्ने नमः ।  
 पूज्याः प्रशवपूर्वास्तु नमस्कृतास्तयोजिताः ॥  
 पुष्पैः सुगन्धधूपैश्च पृथक्तेन युधिष्ठिर ।  
 विसर्ज्य वक्त्रसम्मीतं स्वस्थानं गम्यतामिति ॥  
 विसर्जिते सहस्रांगी समागम्य स्वमालयम् ।  
 ताम्रपात्रे बध्नाशक्त्या मृत्पत्रे वाथ भक्तिमान् ॥  
 स्नापयेत्तिलपिष्टञ्च सद्यतं सगुडं तथा ।  
 आचमनं तैलकं कृत्वा अशक्तस्तिलपिष्टजम् ॥  
 तैलकं दीपपात्रं ।  
 संज्याय रक्तवस्त्रेण पुष्पैर्धूपैश्चार्चयेत् ।  
 ततस्तान् वाचयेद्दिपान्दद्यान्नग्ने च तालकम् ॥  
 आदित्यस्य प्रसादेन प्रातस्तानफलैश्च ।  
 दुष्टदोर्भाग्बुधः सन्नं मया दत्तम् तालकम् ॥

तालकं तालपत्रं कर्णाभरणविशेषः ॥

पूजयित्वापदेष्टारं विप्रानन्वाद्यं पूजयेत् ।

ततोद्दिनं समग्रं भास्करध्यानतत्परः ॥

ता एव च कथाः शृण्वन्वा वा धर्मसंहिताः ।

पात्रादिभिरालापदर्शनकार्यनादिकम् ॥

वर्जयेत् चपयेत् प्राञ्जस्तोत्रभुजनैः सह ।

नक्तं भुञ्जीत च नरोदीनान् सम्भोज्य शक्तितः ॥

एतत्ते कथितं पार्यं रूपसौभाग्यकारकम् ।

अचलासप्तमीस्नानं सर्वकामफलप्रदम् ॥

इति पठति यद्वचं वः शृणोति प्रसङ्गात्

कलिकलुषविनाशं सप्तमीस्नानमेतत् ।

मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रयत्नात्

सुरभवनगतोऽसौ सेव्यते वाचरोभिः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं अचलासप्तमीव्रतं ।

—०\*०—

पुलस्त्य उवाच ।

अन्धामपि प्रवक्ष्यामि शोभनाम्भसप्तमीम् ।

यामुपोच्य नरोरोगात्\* शोकदुःखात् प्रमुच्यते ॥

शुक्लेचाक्षयुजे मासि कृतस्नानजपः शुचिः ।

वाचयित्वा दिजत्रेष्ठानारभेच्च कृतसप्तमीम् ॥

कपिलां पूजयेद्भक्त्या गन्धमाल्यानुलेपनैः ।

● रौमन्वादिमुच्यते इति कश्चित् प्राठः ।

नमामि सूर्यसम्भूतामश्वभुवनालयाम् ॥  
 त्वामहं सर्वज्ञत्वाप्यशरीरां सर्वसिद्धये ।  
 अथास्त्य तिलप्रस्थं ताम्रपात्रे कृतं नवम् ॥  
 काञ्चनं हवभं तद्वह्निनाल्यगुडान्वितम् ।  
 फलेर्नानाविधैर्भक्ष्यैः\* सर्वोपस्कारसंयुतैः ॥  
 दद्याद्विकालवेलावागर्भमा प्रीयतामिति ।  
 पञ्चगव्यं तु संप्राश्य स्वपेद्रूजो दिगम्बरः ॥  
 ततः प्रभाते सुजातो भक्त्या सत्तर्पयेद्भुजाम् ।  
 अनेन विधिना दद्यात् मासि मासि सदा नरः ॥  
 वाससी हवभं हेमं तद्वह्निन्दोषः† पूजनम् ।  
 बलरामो च शयनमिच्छुद्वह्निगुडान्वितम् ॥  
 शीपधानकवित्रामभाजनासनसंयुतम् ।  
 ताम्रपात्रे तिलप्रस्थं सौवर्कहवभैर्युतम् ॥  
 दद्याद्देविदे सर्वं विद्याया प्रीयतामिति ।  
 अनेन विधिना राजन् कुर्याद्यः हवभसप्तमीम् ॥  
 तस्य श्रीर्विजयः‡ सोऽस्त्वं भवेज्जन्मनि जन्मनि ।  
 अक्षरोगणगन्धर्वैः पूज्यमानो हरालये ॥  
 वसेद्दवाधिपोभूत्वा चतुर्गविपर्ययेण ।  
 ततः पुनरिहागत्य सार्वभौमो भविष्यति ॥  
 समानीतो देवलोकात् सुराणाञ्चारदेन तु ।

\* कृत पात्रसंयुतैरिति पुस्तकालये पाठः ।

† सुराक्षये इति कश्चित् पाठः ।

‡ पूज्यमानो वाग्विप्रायेति पुस्तकालये पाठः ।

॥ तद्वह्निन्दोषपूजनं मिति पुस्तकालये पाठः ।

शुभाख्या सप्तमीचैयं शतकोटिप्रविस्तरा ॥  
 ब्रह्महत्यादिपापानां विनाशाय दयालुना ।  
 समाख्याता नारदेन मया च कथिता तव ॥

इमां पठेद्यः शृणुयाच्च भक्त्या  
 पश्येत् प्रसङ्गादपि दीयमानाम् ।  
 शोष्यत सर्वाघवियुक्तदेहः  
 प्राप्नोति विद्याधरनायकत्वम् ॥  
 यावत् समा व्रतमिदं करोति  
 यः सप्तमी सप्तविधानयुक्तः ।  
 स सप्तलोकाधिपतिः क्रमेण  
 भूत्वा पदं याति पदं सुरारिः ॥

इति पद्मपुराणोक्तं शुभसप्तमीव्रतम् ।

—०\*०—

पुस्तक उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।  
 सर्वकाम प्रदां पुण्यां नाम्ना मन्दारसप्तमीम् ॥  
 मावस्थामलपक्षे तु पञ्चम्यां लघुभुक् नरः ।  
 दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा षष्ठीमुपवसेन्नरः ॥  
 विप्रान् संभोजयित्वा तु मन्दारं प्राशयेन्निशि ।  
 ततः प्रभाते उत्थाय कुर्यात् स्नानं पुनर्हिजान् ॥  
 भोजयेच्छक्तितः कृत्वा मन्दारकुसुमाष्टकम् ।  
 मन्दारोराजाक्षः ।  
 सौवर्णं पुरतस्तद्वत् पद्महस्तं सुशोभनम् ॥

पद्मं जलतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रेऽष्टपत्रकम् ।  
 हैमं मन्दारकुसुमं स्थाप्य मध्ये च पूजयेत् ॥  
 नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्यनले दले ।  
 ऐशान्यां मित्रनामानं नमस्कारेण पूजयेत् ।  
 दक्षिणे तद्वद्वर्ज्य अथार्थ्यन्नेति नैर्ऋते ॥  
 पश्चिमे वेदधान्येति वायव्ये चण्डभानवे ।  
 पूष्णे चोत्तरतः पूज्य आनन्दायेत्यतः परम् ॥  
 कर्षिकायाश्च पुरुषं स्थाप्य सर्वाननेति च ।  
 शक्रवज्रैः समावेद्य भक्ष्यैर्माल्यफलादिभिः ॥  
 एवमभ्यर्च्य तत्सर्वं दद्यादेदविदे पुनः ।  
 भुञ्जीतातेललवणं वाग्वतः प्राङ्मुखोऽगृही ॥  
 अनेन विधिना सर्वसप्तम्यां नासि मासि वा ।  
 कुर्यात् संवत्सरं यावद्विज्जगताविवर्जितः ॥  
 एतदेव व्रतान्ते तु विधाय कलशोपरि ।  
 गोभिर्विभवतः सार्धं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥  
 नमोमन्दारनाथाय मन्दारशयनाय च ।  
 त्वं वै तारयस्वास्मान्कालं संसारसागरात् ॥  
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मन्दारसप्तमीं ।  
 विहार्यातिमुखी लोके कल्पश्च दिवि मोदते ॥  
 इमामघौषपटलभीषणध्वान्तदौपिकाम् ।  
 गच्छन् प्रगृह्य संसारशब्दार्थां न खलेन्नरः ॥  
 मन्दारसप्तमी नाम ईप्सितार्थफलप्रदा ।  
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥

## इति पद्मपुराणोक्तं मन्दारसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

बुधिष्ठिर उवाच ।

कथं सा क्रियते कृष्ण मनुष्यैरथसप्तमी ।  
चक्रवर्त्तित्वफलदा या विख्याता त्वया मम ॥

कृष्ण उवाच ।

आसीत् काम्बोजविषये यशोधर्मनराधिपः ।  
तृहे वयसि तस्यासीत् सर्वव्याधिवृतः सुतः ॥  
तत्कर्त्तव्यपाकं सोऽपृच्छ द्विनीतो द्विजपुंगवान् ।  
सचाह राजन् वैश्वीयं कृपणः पूर्वजन्मनि ॥  
ददर्श रथसप्तम्बां क्रियमाणव्रतं नृप ।  
व्रतदर्शनमाहात्म्यादुत्पन्नोजठरे तव ॥  
अदाता विभवे तस्मात्तेनायं व्याधितोऽभवत् ।  
ततः स राजा पप्रच्छ किं मे तत्तन्विधीयताम् ॥  
वस्य सन्दर्शनात् प्राप्नो लाभस्तव निकेतनम् ।  
तदेव क्रियतां राजन् रथसप्तमिसंज्ञितम् ॥  
व्रतं पापहरं येन चक्रवर्त्तित्वमाप्स्यते ॥

राजोवाच ।

ब्रूहि विप्र व्रतं कर्त्तव्यं सविधानं समन्वयकम् ।  
ईश्वराणां दरिद्राणां सर्वसम्पत्प्रदायकम् ॥

द्विज उवाच ।

यत्कृपणे तु माघस्य वक्ष्यामामन्त्रयेत् गृही ।



ज्ञानं वृद्धतिसैः कार्यं नद्यभावे तु कुचचित् ॥  
 विमले सलिले राजन् विधिवद्वर्णधर्मेतः ।  
 देवादीन् पूजयित्वा तु गत्वा सूर्यालयं ततः ॥  
 सूर्यं सम्बद्धं नमस्कृत्य पुष्पधूपाद्यैः हविः ।  
 चागत्य भवनं पश्चात् पञ्चयज्ञांश्च निर्वपेत् ॥  
 संभोज्यातिथिभृत्पञ्च वासवश्चाश्विनान् स्वयम् ।  
 विद्यमाने दिनेऽत्रोद्यादाय तत्सैवर्जितम् ॥  
 रात्रौ विप्रं समाह्वय विधिज्ञं वेदपारमम् ।  
 संपूज्य नियमं कुर्यात् सूर्यमाधाय चेतसि ॥  
 सप्तस्नान् निराहारो भूत्वा भोगविवर्जितः ।  
 भोज्येऽष्टम्यां जगन्नेत्र निर्वर्जितं तत्र मे कुर्व ॥  
 इत्युच्चार्य नृपचेष्ट तोयं तोयेषु निक्षिपेत् ।  
 ततो विसृज्य तं विप्रं स्वपेद्भूमौ जितेन्द्रियः ॥  
 ततः प्रातः समुत्थाय कृतावश्यः शुचिर्नरः ।  
 कारयित्वा रथं दिव्यं किङ्किणीजालमालिनम् ॥  
 सर्पोपस्करसंयुक्तं रत्नैः सर्वाङ्गचित्रितम् ।  
 काञ्चनं राजतञ्चाद्य हयसारथिसंयुतम् ॥  
 ततो मध्याह्न समये कृतज्ञानादिकीव्रती ।  
 अतीर्थ्यन्वीक्षमाणस्तु पापण्डालापवर्जितः ॥  
 सौरसूक्तं जपन् प्राज्ञः समागच्छेत् स्वमालयम् ।  
 निर्वर्त्तय नित्यकार्यान् कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥  
 बल्लमण्डलिकामध्ये स्थापयेत्तं रथोत्तमम् ।  
 कुङ्कुमिन् सुगन्धेन चार्चयित्वा समन्ततः ॥

नाक्षाभिः पुष्पदीपानां समन्तात्परिवेष्टयेत् ।  
 धूपेनागुहमित्रेषु धूपयित्वा रक्षोपरि ॥  
 रक्षस्य स्थापयेद्भागुं सर्वसम्पूर्णसत्त्वम् ।  
 वित्तानुरूपं हेमच्च वित्तमाठगविवर्जितः ॥  
 माठगात् व्रजति बैकल्यं बैकल्यादिकलं फलम् ।  
 ततोदेवं समभ्यर्च्य सरथं सहसारथिम् ॥  
 पुष्पैर्धूपैस्त्राहागन्धैश्च स्नासङ्कारभूषणैः ।  
 फलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः ॥  
 पूजयेद्भास्करं भक्त्या मन्त्रैरेभिस्त्रिभिः क्रमात् ।  
 भानो दिवाकरादित्य मार्त्तण्ड जगताम्यते ॥  
 अपानिधे जगद्रक्ष भूतभावन भास्कर ।  
 प्रणतार्तिहराचिन्त्य विश्ववित्तामणे विभो ॥  
 विश्वो हंसादिभूतेश्चादिमध्यान्तकारक ।  
 भक्तिहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं जगत्पते ॥  
 प्रसादात्तव सम्पूर्णमर्चनं यदिहास्तु मे ।  
 एवं सम्पूज्य देवेशं प्रार्थयेच्च मनोगतं ॥  
 ददाति प्रार्थितं भागुर्भक्त्या सन्तोषितोनरैः ।  
 वित्तहीनोपि विधिना सर्वमेतत् प्रकल्पयेत् ॥  
 रथं ससारथिं साश्वं वर्णकैर्भित्तिलेखितम् ।  
 सौवर्णञ्च तथा भानुं यथाशक्त्या विनिर्मितं ॥  
 प्रागुक्तेन विधानेन पूजयित्वा सुविस्तरम् ।  
 जागरङ्कारयेद्वाग्वी गीतवादिचनिस्वनैः ॥  
 प्रोक्षणीयैर्घृत्तैश्च पुण्याख्यानकथादिभिः ।

रथयात्रां प्रपश्येत् भागीरायतनं त्रितः ॥  
 अनिमोलितनेत्रस्तु मयेतां रजनीं बुधः ।  
 प्रभाते विमले ज्ञातः कृतकत्वस्ततोद्दिजान् ।  
 तर्पयेद्विभिधैः कामैर्दानैर्वासीविभूषणैः ।  
 अष्टमेधेन तुल्यं तदिदं ब्रह्मविदोविदुः ॥  
 अतोदेयानि दानानि यथाशक्त्या विचक्षणैः ।  
 रक्षन्तु गुरवे देयं सर्वोपस्कारसंयुतम् ॥  
 रक्तच वस्त्रयुगलं रक्तधेनुसमन्वितम् ।  
 एवं चौर्यव्रतोराजन् किन्नाप्नोति जगद्यथे ॥  
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुरु त्वं रथसप्तमीं ।  
 येनारोग्योभवेत् पुत्रः स्वदीपो नृपसत्तम ॥  
 व्रतस्यास्य प्रभावेन प्रसादाद्वास्तारस्य च ।  
 भविष्यति महातेजा महाबलपराक्रमः ॥  
 मुक्ता भोगान् सुविपुलान् कृत्वा राज्यमकण्ठकम् ।  
 दस्वासौ रथसप्तम्यां मृतेत्वपि माहाभुजः ॥  
 उत्पाद्य पुत्रान् पीत्रांश्च सूर्यलोकं स वासति ।  
 तत्र स्थित्वा कल्पमेकं चक्रवर्त्तिं भविष्यति ॥

कृष्ण उवाच ।

इति सर्व्वं समाख्याय विपरितो द्विजोत्तमः ।  
 यथागतं जगामासौ नृपः सर्व्वचकार ह ॥  
 यदादिष्टं द्विजेन्द्रेण तत्तत्कर्म्व्वभूव ह ।  
 एवं स चक्रवर्त्तित्वं प्राप्तवान् नृपनन्दन ॥  
 श्रूयते यस्तु मात्माता पुराणेषु परम्परा ।

य इदं श्रुत्वा हस्तं शीवाय परिकीर्तयेत् ॥  
 तस्यैव तुल्यते भानुर्बः सुलैवाभयं सदा ।  
 एवं विधं रघवरं रघवाजिमुक्तं  
 हेमच हेमशतद्वीधितिना समितम् ।  
 दद्याच्च माससितसप्तमिवासरेषु  
 सोमसङ्गचक्रगतिरेव महीं भुनक्ति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं रघुसप्तमीव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

मासि मासि महादेव सिते पक्षे जितेन्द्रियः ।  
 चठ्यासुपोषितोभुत्वा गन्धपुष्पोपहारकैः ॥  
 पूजयित्वा दिनकरं रात्रौ तस्माद्यतः स्वपेत् ।  
 विबुधस्त्वय सप्तम्यां भक्त्या भानुं समर्चयेत् ॥  
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या वित्तगाठं विवर्जयेत् ।  
 चण्डवेष्टैर्मोदकैश्च तथेषुगुह्यपूषकैः ॥  
 प्रथमं च वत्सरे पूर्णं सप्तम्यां कारयेद्बुधः ।  
 देवदेवस्य वै यात्रां पूर्वोक्तविधिनाचरेत् ॥  
 पूर्वोक्तविधिनेति नानातिथिप्रकरणे  
 स्थितं रथयात्राविधिनेत्यर्थः ।  
 छान्दोग्यपादं व्रतं कुर्याद्रथारुढं व्रतं रविम् ॥

● चय चयनकरे पूर्णे इति पुस्तकालये पाठः ।

● छान्दोग्यपादमुच्यते छान्दोग्यपादं इति पुस्तकालये पाठः ।

पश्येन्नृत्वा जगन्नाथं स याति परमाकृतिम् ।  
 तृतीयायामेकभक्तं चतुर्थं नक्तमुच्यते ॥  
 अथाचितन्तु पञ्चम्यां षष्ठ्याश्चैव उपोषितः ।  
 सप्तम्यां पारणं कुर्व्यात् दृष्ट्वा देवं रथे स्थितम् ॥  
 पूजयित्वा च विधिना भक्त्या देवं त्रिलोचनम् ।  
 सौवर्चन्तु रथं कृत्वा ताम्रपात्रोपरिस्थितम् ॥  
 रत्नमध्वे न्यवेद्योंनं पूजितं मणिभिर्नवम् ।  
 व्योमनिर्वाणं तु व्योमवठीव्रतएव व्याख्यातम् वेदितव्यं ।  
 पञ्चरागं न्यवेक्षध्वे मौक्तिकं पूर्व्वतोऽन्यवेत् ।  
 इन्द्रनीलमणौ श्यामा वारुण्याः\* मकरध्वजम् ॥  
 प्रवालकुसुमे रुद्रे सर्व्वज्ञं विन्यसेद्दुधः ।  
 श्वेतं पीतं सितञ्चापि रत्नचान्द्रकसुदनम् ॥  
 एतानि नववस्त्राणि दिक्षु सर्व्वानि विन्यसेत् ।  
 पताका रत्नसंस्थाने घण्टाभरणभूषिते ॥  
 पुष्पदान्ता स्तलङ्कृत्य रथं व्योमसमन्वितम् ।  
 यक्षान्यायं पूजयित्वा भास्कराय निवेदयेत् ॥  
 भोजयित्वाथवा विप्रमाचार्याय निवेदयेत् ।  
 योऽधीते सप्तमौकल्पं सोपाख्यानञ्च शाङ्करम् ॥  
 आचार्यः सहजो ज्ञेयो वर्णानामनुपूर्व्वशः ।  
 सौराणां वैष्णवानाञ्च शैवानां पार्व्वतीपतिः ॥  
 अलाभे तु सुवर्चस्व रथं राजतमादिशेत् ।

\* सरस्वतीनिति पुस्तकान्तरे वाक्यः ।

तदलाभे तान्ममयं रथं व्योमञ्च कारयेत् ।  
 अलाभेन च तान्मस्य रथः पिष्टमवःकृतः ॥  
 सहिरण्यं महादेवं तान्मभाजनमास्थितम् ।  
 काषाययुग्मसहितं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥  
 पूर्वोक्तेन महादेव\* वाचकाय महाकृते ।  
 पञ्चरत्नममायुक्तं शुभाङ्गप्राप्तं सितं ॥  
 स्वयत्तत्वा तु विरूपाक्षं वित्तशालं विवर्जयेत् ।  
 एषा पुण्या पापहरा रवाङ्गा सप्तमी हर ॥  
 कञ्चिता ते मया रुद्रमहतीयं प्रकीर्त्तिता ।  
 ज्ञानं दानमथो होमः पूजनं चहनावकम् ॥  
 शतसाहस्रिकं पुण्यं भूत्यै भूधर विद्यते ।  
 एवमेवा पुण्यतमा माघे प्राप्ता तु सप्तमी ॥  
 यासुपोष्य नरोभक्त्या सूर्यस्त्रासुचरोभवेत् ।  
 ब्राह्मणो याति देवत्वं क्षत्रियोविप्रतां ब्रजेत् ॥  
 वैश्यस्तु क्षत्रतां याति शूद्रो वैश्यत्वमेति वै ।  
 विद्याविनयसम्पन्नं भर्तारं कन्यका लभेत् ॥  
 अपुत्रा स्त्री सुतं विन्द्यात् सौभाग्यञ्च नचाधिप ।  
 विधवा चाप्युपोष्येनासुत्तमं† लोकमनुते  
 नान्यजन्मसु वैधव्यं प्राप्नुयात्पार्वतीप्रिय ।  
 बहुपुत्रा बहुधना भर्तुर्वर्त्तभतां ब्रजेत् ।  
 यावद्भिः सप्तजन्मानि नारी वा पुरुषस्तथा ॥

\* शुभम-आश्विनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सप्तमी निपुराणक इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं रथाङ्कसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

वासुदेव उवाच ।

माघस्य शुक्लपक्षे तु चक्षुम्याञ्च कुरुद्वह ।  
एकभक्तं समाख्यातं षष्ठ्यां नक्तमुदाहृतम् ॥  
सप्तम्यामुपवासञ्च केचिदिच्छन्ति सुव्रत ।  
षष्ठ्यां केचिदुग्रन्तीञ्च सप्तम्यां राधनं किल ॥  
कृतोपवासः षष्ठ्यान्तु पूजयेद्भास्करं बुधः ।  
रक्तचन्दनमिश्रैस्तु करवीरैः समाहृतैः ॥  
गुग्गुलेन महाबाहो सुगन्धेन च सुव्रत ।  
पूजयेद्देवदेवेशङ्गहेशङ्करं रविं ।

शङ्करं सुखकरमित्यर्थः ॥

एवं हि चतुरोमासान् माघादीन् पूजयेद्भविम् ।  
आत्मनश्चापि शुद्धार्थं प्राशनं गोमयस्य च ॥  
ज्ञानञ्च गोमयेनेह कर्त्तव्यञ्चात्मशुद्धये ।  
ब्राह्मणान् दिव्यभोमांश्च भोजयेद्यापि शक्तितः ॥  
दिवि देवकुले भवाः दिव्या इतरेभौमाः ।  
ज्यैष्ठादिष्वपि मासेषु श्वेतचन्दनमुच्यते ।  
श्वेतानि चापि पुष्पाणि शुभगन्धान्वितानि वै ॥  
कृष्णागुरु तथा धूपं नैवेद्यं पायसं स्मृतम् ।  
तेनैव ब्राह्मणान् साधून् भोजयेच्च महामते ॥  
प्राशयेत्पञ्चगव्यन्तु ज्ञानं तेनैव सुव्रत ।

कार्त्तिकारिषु मासेषु भगवत्किञ्चनैः कृतं  
 पूजनं कुङ्कुमाक्षैः धूपशैवापराजितः ॥  
 नैवेद्यं गुह्यपूपाच्च तथैवेष्टुरसः कृतः ।  
 तेनैव ब्राह्मणान् खातोभोजयेच्च स्वशक्तितः ॥  
 कुम्भोदकं प्राशयेच्च स्नानञ्च कुर्वन् सिद्धये ।  
 तृतीयपारवर्ष्यान्ते मासे मासि महामते ॥  
 भोजनं तच्च दानञ्च द्विगुणं समुदाहृतं ।  
 देवदेवस्य पूजा च कर्त्तव्या शक्तितो बुधैः ॥  
 रथस्य चापि दानम् रथयात्रा च सुव्रत ।  
 रथस्य प्राप्तिहेतोर्वै कर्त्तव्या विभवे सति ॥  
 दानं सूर्यरथस्येह यद्योक्तं विभवे सति ।  
 इत्येवा कथिता पुत्र रक्षासप्तमी शुभा ॥  
 सप्तमीति महाख्याता महापुण्या महीदया ।  
 यामुपोष्य धनं पुत्रान् कौर्त्तिं विद्यां समश्नुते ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं महासप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

जया च विजया चैव जयन्ती चापराजिता ।  
 महाजया च महा च भद्रा वामा प्रकीर्त्तिता  
 यज्ञाश्च सप्तमीं नचनं पञ्चतारकम् ।  
 वहा भवेत्तदा ज्ञेया जयानामिति सप्तमी ॥  
 पञ्चतारकमिति रोहिण्यङ्के नामवाङ्मयाच्च ।  
 तस्मां दत्तं हुतं जज्ञं तर्पणं देवपूजनम् ॥



सर्वशतगुणं प्रोक्तं पूजाश्चापि दिवाकरौ ।  
हंसै हस्तसमारुढे शुक्ला या सप्तमी परा ॥  
हंसः सूर्यः,  
वर्षमेकन्तु कर्त्तव्या विधिनानेन भास्करम् ।  
सौवर्णं कारयेद्भक्त्या द्विभुजं पद्मधारिणम् ॥  
पारणत्रितयं तस्यां क्रियते गोपते पुरा ।  
प्रथमश्चतुरोमासान् पारणं कथितं बुधैः ॥  
कथितान्यत्र पुष्पाणि करवीरस्य सुव्रत ।  
चन्दनञ्च तथा रक्तं धूपार्थं गुग्गुलुः स्मृतः ॥  
कासारन्तु सितासारं नैवेद्यं भास्कराय वै ॥  
कासारो गोधूमचूर्णञ्चवष्टैर्भृष्टा निर्बिभो  
लोके प्रसिद्धः सितासारः शर्कराबहुलः ॥  
अनेन विधिना पूज्यं मार्त्तण्डं विबुधाधिपम् ।  
पूजयेद्वाङ्मनान् भक्त्या\* भक्ष्यभोज्यैर्यथाविधि ॥  
कासारं भोजयेद्विप्रान् पारणं फलदम्भवेत् ।  
स्वयमेव तथाश्रीयादाहृतो मौनमास्थितः ॥  
पञ्चम्यामेकभक्तञ्च षष्ठ्या नक्तन्तु कीर्तितम् ।  
कृत्वीपवासं सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥  
सिद्धार्थकैः स्नानमत्र प्राशनं पायसेन तु ।  
भानुर्मे प्रीयतामञ्च दन्तकाष्ठं तथार्कजम् ॥  
द्वितीयं त्रयतां कर्म्म पारणं गदतो मम ।  
मालतीकुसुमानोह श्रीखण्डं चन्दनं तथा ॥

\* भोजयेद्वाङ्मनान् भोजयति पुष्पक, करे वाङ् ।

नैवेद्यं पायसश्चानोर्ध्वं विजयमाविशेत् ।  
 ब्राह्मणान् भोजयेच्चापि समञ्जीयात् स्वयं विभो ॥  
 रविर्न्मै प्रीयतामन्नं नाम देवस्य कीर्त्तयेत् ।  
 प्राशयेत्पञ्चगव्यन्तु स्वादिरं दन्तधावनम् ॥  
 द्वितीये पारणे चापि विधिरक्तो मयाधुना ।  
 तृतीये पारणे चैव विधानन्तु निबोध मे ॥  
 पञ्चगव्यकुसुमैरन्नं भास्करं पूजयेद्बुधः ।  
 स्वमालम्बनमात्रोक्तं त्रीखण्डं कुङ्कुमं तथा ॥  
 सिद्धकं धूपनिर्दिष्टं सूर्यप्रीतिकरं परम् ।  
 शास्त्रोदितन्तु नैवेद्यं रसालोपरिसंयुतम् ॥

रसालशिखण्डिनो

ब्राह्मणानामघो दानं भोजयेच्च तथात्मना ।  
 कुशोदकप्राशनञ्च वदर्या दन्तधावनम् ॥  
 विकर्त्तनः प्रीयतां मे नाम देवस्य कीर्त्तयेत् ।  
 यर्षान्ते देवदेवस्य पूजा कार्त्तव्या विधानतः ॥  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च नानाप्रोक्षकैस्तथा ।  
 गोदानभूमिदानैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पयेत् ॥  
 इत्थं सम्पूज्य देवेशन्देवस्य पुरतः स्मितं ।  
 कारयेत् परमं पुष्पं धर्मपुस्तकवाचनम् ॥  
 वस्त्रैर्गन्धैस्तथाधूपैर्वाचकं पूज्य व्रततः ।  
 देवस्य पुरतः स्मित्वा ततो मन्त्रमुदीरयेत् ॥  
 देवदेव जगन्नाथ सर्वं व्याधिं विनाशनम् ।

प्रकल्प्य पूजा भूमौ च देवस्य पुरतः स्तपेत् ॥  
 जपमानस्तु गायत्रीं सौरसूक्तमथापि वा ।  
 त्र्यक्षरं वा महाश्लोकं षडक्षरमथापि वा ।  
 विबुधस्त्वत्र सप्तम्यां कृत्वा ज्ञानं गणाधिपं ॥  
 अहेशं पूजयित्वा तु ह्रीमं कृत्वा विधानतः ।  
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पञ्चाङ्गत्वा च गणनायकम् ॥  
 शाल्योदनमपूपांश्च खण्डवेष्टाश्च शक्तितः ।  
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या ततो विप्रान् विनर्जयेत् ॥  
 इत्येषा कथिता देव पुण्या विजयसप्तमी ।  
 यामुपोष्य नरोगच्छेत्परं वैरोचनं पदम् ।  
 करवीराणि रक्तानि कुङ्कुमञ्च विलेपनम् ।  
 विजयं धूपमस्यान्तु भानोस्तुष्टिकराणि वै ॥  
 एषा पुण्या पापहरा महापातकनाशिनी ।  
 अत्र दत्तं हुतञ्चापि श्रद्धयञ्च गणाधिप ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं विजयासप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

माघस्य शुक्लपक्षे तु सप्तमी या त्रिलोचना ।  
 जयन्ती नाम सा प्रोक्ता पुण्या पापहरा तथा ॥  
 उपोष्य येन विधिना शृणु तं पार्व्वतीप्रिय ।  
 पारणानि तु चत्वारि कथितानि च पण्डितैः ॥  
 पञ्चम्यामेकभक्तान्तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ।

उपवासस्तु सप्तस्वामष्टम्बां पारचभवेत् ॥  
 माघे च फाल्गुने मा स तथा चैत्रे च सुव्रत ।  
 अर्कपुष्पाणि धन्यानि कुङ्कुमच विलेपनम् ॥  
 नैवेद्यं मोदकप्राशनं धूपमाद्यमुदाहृतम् ।  
 प्राशनं पञ्चगव्यस्य पवित्रीकरणं परम् ॥  
 मोदकैर्भीजयेद्दिप्रान् यथाशक्त्वा गन्धाभिप ।  
 शास्त्रोक्तं भूतेश दद्याद्भक्त्या हिजेषु वै ॥  
 इत्थं संपूजयेद्यस्तु भास्करं लोकपूजितम् ।  
 सर्वेषु पारचेष्वेवं सोऽश्नमेधफलं लभेत् ॥  
 द्वितीये पारणे पूज्य राजसूयफलं लभेत् ।  
 वैशाखे त्वय ज्येष्ठे तु आषाढे मासि सुव्रत ॥  
 पूजार्घमन्त्रे भानोर्वै शतपथाणि योजयेत् ।  
 श्वेतं च चन्दनं भीमं धूपो गुग्गुलुहन्ते ॥  
 नैवेद्यं गुडपूपाद्य प्राशनं गोमयस्य च ।  
 भोजनञ्चापि विप्राणां गुडपूपाद्य कौत्सिताः ॥  
 द्वितीयमिदमाख्यातं पारणं पापनाशनम् ।  
 तृतीयं ऋणु देवेशपूजार्घं भास्करस्य तु ॥  
 आषाढे मासि देवेश तथा भाद्रपदे विभो ।  
 आश्विने चापि मासे तु रक्तचन्दनमिष्यते ॥  
 मालतीकुसुमानीह धूपो विजयहन्ते ।  
 नैवेद्यं हृतपूपाद्य भोजने तु द्विजातिषु ॥  
 कुशोदक प्राशनस्तु कायशुद्धिकरं परम् ।  
 तृतीयमपि त्वाख्यातं पारणं पापनाशनम् ॥

राजसुयाश्वमेधाभ्यां फलदभास्करप्रियम् ।  
 चतुर्थमप्यहं वच्मि पारणं श्रेयसे नृप ॥  
 मासि कार्तिके के वीर मार्गशीर्षे तथापि च ।  
 दोषे च नरशार्दूल शृणु पुण्याख्यशेषतः ॥  
 करवीराणि रत्नानि तथा रत्नञ्च चन्दनम् ।  
 अमृताख्यं तथा धूपं नैवेद्यं पायसस्तथा ॥  
 अर्जुनीयं तथा वज्रं प्राशनं परमं मतम् ।  
 अगुरुं चन्दनं मुस्तां सिङ्गाकं वृषभं तथा ॥  
 समभागन्तु कर्त्तव्यं धूपञ्चामृतसम्भवं ।  
 अर्जुनीयं । गव्यं । वज्रं । घृतं ।

नामानि कथितान्यत्र भास्करस्य महात्मनः ॥  
 चित्रभानुस्तथा भानुरादित्यो भास्करस्तथा ।  
 प्रीयतामिति सर्वेषु पारणेष्वेवमादिशेत् ॥  
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्पूजां विभावसोः ।  
 अस्यान्तिष्ठो महादेव स याति परमं पदम् ॥  
 कृत्स्नं सप्तमीं भीम सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।  
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी लभते धनम् ॥  
 स रोगो मुच्यते रोगात् शुभं प्राप्नोति पुष्कलं ।  
 धूर्त्तं सम्बल्लरे भीम कार्या पूजा दिवाकरे ॥  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।  
 नानाविधैः प्रोक्षणकैः पूजया वाचकस्य च ॥  
 इत्थं संपूज्य देवेशं ब्राह्मणञ्च प्रपूजयेत् ।  
 वाचकं द्विजं संपूज्य इदं वाक्यमुदीरयेत् ॥

धर्मकार्येषु मे देव अर्घ्यकार्येषु नित्यम् ।  
 कामकार्येषु सर्वेषु जयो भवति सर्वदा ॥  
 तदा विसर्जयेद्विमानं वाचकश्च द्विजोत्तमम् ।  
 इत्थं कुर्यादिदं पश्चात् तज्यं प्राप्नुयात्तदा ॥  
 सर्वपापविमुक्तात्मा सूर्यलोकं स गच्छति ।  
 विमानवरमारुढः कविजोद्भवसुत्तमम् ॥  
 तेजसा कविसंकाशः प्रभया पतगोत्तमः ।  
 कविजं, कविरन्मिस्तज्जं सुवर्णं । पतगः, सूर्यः ।

इति भविष्यपुराणोक्तं जयन्तीव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला सप्तमी या गवाधिप ।  
 अपराजितेति विख्याता नष्टपातकनाशिनौ ॥  
 चतुर्धनिकभक्तान् पञ्चम्यां नक्तमादिशेत् ।  
 उपवासस्तथा बह्यां सप्तम्यां पारशं भवेत् ॥  
 पारणान्यत्र चत्वारि कथितानि मनोविभिः ।  
 पुष्पाणि करवोराणि तथा रक्तञ्च चन्दनम् ॥  
 धूपक्रिया गुग्गुलुना नैवेद्यं गुह्यपूपाः ।  
 नभस्यादिषु मासेषु विधिरेव प्रकीर्तितः ॥  
 तथाशुभगपुष्पाणि कुङ्कुमञ्च विलेपनम् ।  
 धूपार्घं सिद्धार्घं प्रोक्तमथवा विश्वसम्भवम् ॥  
 शास्त्रीदमञ्च नैवेद्यं रसालाः फाल्गुनादिषु ।

रज्जोत्पलानि भूतेषु अगुचक्षदनं तथा ॥  
 अनन्तधूपमुद्दिष्टं नैवेद्यं गुह्यपूषकाः ।  
 ओच्छब्दं अन्वितसहितं अगुचः सिद्धकं तथा ॥  
 मुस्ता तथेन्दुं भूतेषु मर्कराश्च दहेत्प्रहम् ।  
 इत्येवोऽनन्तधूपश्च कवितो देवसत्तम ॥  
 अन्वि, अन्विपर्णी, इन्दुः, कर्पूरः ।  
 ज्यैष्ठादिषु तथास्त्रेण विधिवन्तो मनोविभिः ।  
 मृग्य नामानि देवस्य प्राशनानिच सुव्रत ॥  
 भगो ऽश्मानर्यमा च सविता त्रिपुरान्तकः ।  
 पारणेषु च सर्वेषु प्रीयतामिति कौर्त्तयेत् ॥  
 गोमूत्रं पञ्चगव्यञ्च दृतमुच्छ्वेद्य वै पयः ।  
 यद्विषमां सप्तमीं कुर्यादनेन विधिना नरः ॥  
 अपराजितो भवेत्कोपि सदा शत्रुभिराहवे ।  
 हन्ताच्छत्रून् जयेद्यापि त्रिवर्गं नात्र संशयः ॥  
 त्रिवर्गमत्र संप्राप्य भानीः पुरमवाप्नोति वा ॥  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च पुराचक्रवर्णेन च ॥  
 अश्वदानेन च विभी ब्राह्मणानाञ्च तर्पयेत् ।  
 वाचकं पूजयित्वा तु भास्करस्य प्रियं सदा ॥  
 स पराजित्य वै शत्रून् याति हंससंलोकताम् ।  
 शुक्रजोद्भवयानेन आपगेयपताकिना ॥

आपगाधिपसंकाशो आपगाधिपतिर्भवेत् ।

शुक्रजं, सुवर्णं आपगेयमपि सुवर्णमेव, आपगाधिपी, वरुणः ।

\* पुच्छपुर्णं लभेत्कलु पावयेत् अन्वितः समरति पुच्छकाकरे वाङ् ।

इति भविष्यपुराणोक्तमपराजितासप्तमीव्रतम् ।

—\*—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदा संक्रमते रविः ।  
महाजया तदा स्वाहै सप्तमी भास्करप्रिया ॥  
ज्ञानं दानं जपो होमः पित्रदेवाभिपूजनम् ।  
सर्व<sup>१</sup> कोटिगुणं प्रोक्तं तपनेन महौजसा ॥  
यस्वस्यां मानसो भक्त्या हृतेन आपयेद्भक्तिम् ।  
सोऽष्टमेधफलं प्राप्य ततः सूर्यपदम्भजेत् ॥  
पयसा आपयेद्यस्तु भास्करं भक्तिमाकरः ।  
विमुक्तः सर्व<sup>२</sup>पापेभ्यः स याति सूर्यलीकतान् ॥  
स्त्रित्वा तत्र चिरं कालं राजा भवति संजय ।  
महाजयेषा कथिता सप्तमी चिपुरान्तक ॥  
यामुपोष्य नरो भक्त्या च चलां स्वर्गतिं<sup>३</sup> लभेत् ।  
ततो याति परं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं महाजयासप्तमीव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

या तु मार्गशिरे मासि शुक्लपक्षे तु सप्तमी ।  
नन्दा सा कथिता वीर सर्वानन्दकरौ शुभा ॥  
पञ्चम्यामेकभक्तं तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ।

\* महाजयमिति पुस्तकाकारे पाठः ।



सतन्मानुषवासश्च कीर्तयन्ति मनीषिणः\* ।  
 मासतो कुसुमानीह सुगन्धं चन्दनं तथा ।  
 कर्पूरं रागुदसंमित्रं धूपञ्चापि विनिर्दिशेत् ।  
 दध्नीदनं सखण्डश्च नैवेद्यं भास्करप्रियम् ॥  
 तदेव दद्याद्विप्रेभ्यो ह्यत्रयीयाश्च स्त्रयं तथा ।  
 पूजार्थं भास्करस्यैव प्रथमे पारणे विधिः ॥  
 पाशाग्रपुष्पाणि विभी यच्चचन्दनमेव च ।  
 कर्पूरं सिद्धकं कुष्ठमुशीरं चन्दनं तथा ॥  
 चक्षन्निवृषणं भीम कुङ्कुमं गृह्णन् तथा ।  
 हरौतकी तथा भीम एव यच्चाङ्कुरच्यते† ॥

गृह्णन्, पलाण्डुभेदः ।

धूपं प्रबोधमादिष्टं नैवेद्यं खण्डखाद्यकम् ।  
 कणागुरुः सिद्धकश्च चाचक्यं वृषणं तथा ॥  
 चन्दनन्तगरं सुस्ता प्रबोधः शर्करान्वितः ।

चाचक्यं, मूलकभेदः ।

भोजयेदन्नाद्यांश्चापि खण्डाद्यैर्गणयाधिप ॥  
 विष्णुपत्रं तु संप्राश्य ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।  
 पारणस्य द्वितीयस्य विधिरेव प्रकीर्तितः ॥  
 नीलोत्पलानि पुष्पाणि धूपं गुग्गुलुमाहरेत् ।  
 नैवेद्यञ्च पाण्डुमुखाः प्रीतये भास्करस्य तु ॥

पाण्डुमुखाः, शर्कराचूर्णपूर्णवदना भक्ष्याः ।

\* पारणाक्षयं वेनादि उग्रनीह मनीषिणः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† चक्षन्मन्नुच्यते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विलेपनं चन्दनस्य सुस्ताप्राशनमुच्यते ॥  
 तृतीयस्यापि हे वीर कथितो विधिरुत्तमः ।  
 नृक्ष नामानि देवस्य पावनानि नृणां सदा ॥  
 विष्णुर्भगवत्तथा धाता प्रीयतामुच्चरेद्बुधः ।  
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्नन्दं नरः सदा ॥  
 स कामानेह संप्राप्य विधातारमवाप्नुयात् ।  
 पुत्रकामो लभेत्पुत्रं धनकामो लभेद्धनम् ॥  
 विद्यार्थी लभते विद्यां यशोर्धी च यशस्तथा ।  
 सर्वकामस्तथाप्राप्य मोदते शाश्वतोः समाः ॥  
 ततः सूर्यसदो गत्वा नन्दते नन्दवर्धनम् ।  
 इत्येषा नन्दजननी नन्दा ख्याता मया हिज ॥  
 यामुपोच्य तथा श्रुत्वा नन्दतेऽर्कमवाप्य वै ।  
 इति भविष्योत्तरोक्तं नन्दासप्तमी व्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

यत्कृपये तु सप्तम्यां नक्षत्रं सवितुर्भवेत् ।  
 यदा प्राप्यमघेशेण तदा सा भद्रतां व्रजेत् ॥  
 सविहनक्षत्रं, हस्ता ।  
 चतुर्थ्यामेकभक्तस्तु पञ्चम्यां नक्षत्रमादिशेत् ।  
 षष्ठ्यामयाचितं प्रोक्तं उपवासस्ततः परम् ॥

\* विष्णु प्राज्ञविरिति पुण्यकारे पाठः ।

† रविरिति कश्चित् पाठः ।

तर्पणं देवदेवेशो-हृतेन कथितं बुधैः ।  
 क्षीरेण च तथा बीर पुनरिष्टुरसेन च ॥  
 आपवित्वा तु देवेशं चन्दनेन विलेपयेत् ।  
 दद्याच्च गुग्गुलुं तस्मै दद्याद्गोम तथापतः ॥  
 गोधूमचूर्णनिष्कं विमलं शशिसन्निभम्  
 सुवर्णं सगुडञ्चैव रक्तपुष्पोपशीभितम् ॥  
 यद्वच्चन्द्रमीशानं तच्च वैमौक्तिकं न्यसेत् ।  
 यद्वच्चैव माचिक्यं न्यसेदा रोहितं मणिम् ॥  
 नैर्ऋते मरकतन्दद्याद्वायव्येयज्जरागकम् ।  
 सरोजं वायु उत्तरतः सप्तम्या विन्यसेद्बुधः ॥  
 पाषाणिनी विकर्मस्यान्वैडालव्रतिकान् त्वजेत् ।  
 सप्तम्यां भोजयेद्वाग्नौ दिवास्नप्रश्च वजेयेत् ॥  
 अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्चै भद्रनतमीम् ।  
 भद्रा ददाति सप्तम्यां भद्रन्तस्य व्रतं भवेत्\* ।  
 तस्य भद्राः सर्व्य एव गच्छन्ति ज्ञातयः सदा ॥  
 तद्भक्तः फलं तस्यां विधिनाकेन दीयते ।  
 व्योमभद्रमिति प्रीतां देवचिह्नं मनोरमम् ॥  
 शालिपिष्टमयं प्रीतां चतुःकोणं मनोरमम् ।  
 गव्येन सर्पिषा युक्तं खण्डगर्भरसान्वितम् ॥  
 चतुर्जातकचूर्णेन द्राक्षाभिश्च विमिश्रितः ।  
 चतुर्जातकचूर्णेनेति, एलासवङ्गपत्रकनागकेसरचूर्णेनेत्यर्थः ॥  
 नालिकेलफलैश्चैव शुभगन्धैर्गन्धाधिप ।

\* इदं भद्रमिति प्रीतां पदसंज्ञान् तु भूयश् इति पुस्तकालये पाठः ।

मध्येन्द्रवीचं भद्रं च वेत् प्राज्ञः समक्षितः ॥  
 पुष्करागं नरकतं वृक्षरागस्तथैव च ।  
 अतोयनेचमाचिकं ज्ञात्वाकोचेषु विन्यसेत् ॥  
 प्रत्यमात्रं भवेद्भद्रं प्रत्यार्चं स्वाद्य वा विभी ।  
 अनेन विधिना कृत्वा देवस्य पुरतो न्यसेत् ॥  
 वाचकावाच वै दद्याद्वा भोजके सखम् ।  
 अनेन विधिना वस्तु कृत्वा भद्रं प्रवक्ष्यति ॥  
 स हि भद्राणि संप्राप्य गच्छेत्त्रोपतिमन्दिरम् ।  
 ब्रह्मलोकं ततो गच्छेद्यानाकूटो न संशयः ॥  
 तेजसा रविसङ्काशः काव्याचेदसमस्तदा ।

आचरेत्, चन्द्रः

प्रभवा गोपतेस्तुल्यतेजसा बहुरस्य च ।  
 तस्मादेतत् पुनर्भूमौ गोपतिः न्याय संशयः ॥  
 प्रसादाद्गोपतेर्वीर भद्रवानभिजायते ।  
 इत्येषा कथिता वीर भद्रानामेति सप्तमी ॥  
 वानुषोच नरो वीर ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ।  
 नृपयन्ति च पठन्तीह कुर्वन्ति च नृपाधिप ॥  
 ते सर्वे चन्द्रमासः ॥ यान्ति तत्रैव ब्राह्मणतम् ।

\* सर्वगोपपूजित इति पुस्तकालये पाठः ।

† भद्रमासाचेति कश्चिन् पाठः ।

इति भविष्यपुराणोक्तं भद्रासप्तमीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुववाच ।

सूर्यभक्ता तु वा नारी भुवं सा पुत्रयो भवेत् ।  
 स्त्री चेवाप्युत्तमं नाभं यच्छत्वा शृणु सान्प्रतम् ॥  
 निष्ठुभार्कव्रतं भानोः सदा प्रीतिविवर्धनम् ।  
 अविबोगकरं वीर धर्मकामार्थसाधकम् ॥  
 सप्तम्यामथ वट्यां वा संक्रान्तौ भानवे दिने ।  
 हविषा हविषा होमं सोपवासः समाचरेत् ॥  
 निष्ठुभार्कस्य देवार्चां कृत्वा स्वर्चमयीं हवाम् ।  
 राजर्तौ वाच वार्चां वा आपयेच्च वृतादिभिः ॥  
 निष्ठुभा, सूर्यापन्नौ तथा सहितोऽर्कः ।

हविषा हविषा, मन्त्रवृतेन ।

रूपनिर्माणं विष्णुधर्मीतरात् ।

कर्तव्यो निष्ठुभार्कस्तु वारीकवचभूषितः ॥  
 रत्नयुक्तस्य कर्तव्या वामदक्षिणदक्षयोः ॥  
 करयोरन्वयोस्तस्य कमले कमलासनः ।  
 एकचक्रे रथे चैव वटारे निष्ठुभक्षितः ॥  
 चतुर्बाहुर्ललातेषां रत्ननाभिर्बिभूषितः ।  
 उपविष्टस्तु कर्तव्यः स देवोऽव्ययसारथिः ॥  
 मन्त्रमात्रैरसदृशं वक्ष्यन्मैव प्रीयते ।  
 मन्त्रभोज्यै रथैश्च विमानध्वजचामरैः ॥

भोजयेत्सूर्यभक्तांश्च भोजकांश्च तथा नृप ।  
 भक्त्या च दक्षिणां दद्याद्वास्करः प्रीयतामिति ॥  
 ताम्रपात्रे च कांस्ये वा शुक्लवस्त्रायगुण्ठितम् ।  
 कृत्वायतनमध्ये तु प्रतिमासुपकल्पयेत् ॥  
 कृत्वा शिरसि तत् पात्रं वितानच्छदशोभितम् ।  
 ध्वजकूटादिभिश्चैव व्रधं त्वायतनं व्रजेत् ॥  
 निष्ठुभार्कदिनेशस्य व्रतमेतन्निवेदयेत् ।  
 तत्पीठे स्थापयेत् पात्रं पुष्पशोभासमन्वितम् ॥  
 प्रदक्षिणीकृत्य रविं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।  
 संप्राप्यैतद्भुतं पुण्यं शृणु यत् फलमाप्नुयात् ॥  
 द्वादशादित्यसंकाशैर्महायानैर्नगोपमैः ।  
 यथेष्टं वै रवेर्लोके सौरैः सार्धं प्रमोदते ।  
 वर्षकोटिसहस्राणि कोटिवर्षगतानि च\* ॥  
 मन्दते च महाभागैर्विष्णुलोके महीयते ।  
 ततः कर्मविशेषेण सर्वकामसमन्वितः ॥  
 ब्रह्मलोकं समासाद्य परं सुखमवाप्नुयात् ।  
 ब्रह्मलोकात् परिभ्रष्टः त्रीमान् सङ्निःप्रपूजितः ॥  
 प्रजापतित्वमाप्नोति सुरासुरनमस्कृतः ।  
 भोगानिह चिरं भुङ्क्ता सोमलोके महीयते ॥  
 सोमाश्चान्द्रं पुनर्लोकमासाद्येन्द्रसमो भवेत् ।  
 इन्द्रलोकाच्च गान्धर्वलोकं प्राप्य स मोदते ॥  
 गन्धर्वराजप्रतिना सह भोगैर्वसेत्सुखम् ॥

\* वर्षकोटि व्रतानि चेति पुष्पकालरे वाङ् ।

महारत्नप्रभावेन उपशोभितमङ्गतम् ।  
 यच्चलोकमपि प्राप्तो यथा कामं प्रमोदते ॥  
 यच्चलोकात् परिभ्रष्टः क्रीडते मेरुमूर्धनि ।  
 स्थानानि लोकपालानां क्रमादागत्य मोदते ॥  
 लोकास्तीक्षांस्तपयन्ते सर्वस्मिन् क्षितिमण्डले ।  
 यच्च तत्र वृक्षी नित्यं तदशेषमवाप्नुयात् ॥  
 धर्माधिक्यमोक्षाच्च राज्यं प्राप्य प्रमोदते ।  
 आदिभ्यात् प्राप्यते भोगः सुभगो नात्र संशयः ॥  
 इति भविष्यपुराणोक्तं निष्ठुभार्कसप्तमीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुइवाच ।

या तु वृक्षां तु सप्तम्यां नियता व्रतचारिणी ।  
 वर्षमेकान्तु कृत्वैवं० महालोकजिगीषया ॥  
 वर्षान्ते प्रतिमाहृत्या निष्ठुभार्कतिविश्रुतां ।  
 निष्ठुभार्करूपनिर्माणं नियत व्रतोक्तं वेदितव्यम् ॥  
 ज्ञानाद्यश्च विधिं कृत्वा निष्ठुभार्केति विश्रुतम् ।  
 पूर्वोक्तांस्तप्ते कामान् पूर्वोक्तान् लभते गुणान् ॥  
 जाम्बूनदमयैर्यानिः स्वर्गेन रमते चिरम्१ ।  
 गत्वादित्यपुरं रम्यं निखिलं विन्दते फलम् ॥  
 सौरादिस्वर्गलोकेषु भोगान् भुङ्क्ता यथेष्टितान् ।  
 क्रमदागत्य लोकेऽस्मिन्नाजानं पतिमाप्नुयात् ॥

० वर्षमेकं न मुक्त्वा इति पुस्तकाकारे वाङ् ।

१ विधिं नन्द्यंशोभितैरिति पुस्तकाकारे वाङ् ।

इति प्रथमम् ।

या नार्घ्यपवसेदेवं कृष्णामेकान्तु सप्तमी ।  
 सा गच्छेत्परमं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥  
 वर्षान्ते प्रतिमाहृत्वा शालिपिष्टमयीं शुभाम् ।  
 पीतानुलेपनैर्मलैः पीतवस्त्रैः प्रपूजयेत् ॥  
 पूर्वोक्तं निखिलं कृत्वा भास्कराय निवेदयेत् ।  
 सर्वभूमौ महीपालो धातुचामीकरप्रभः ॥  
 वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ।  
 सौरादिसर्वलोकेषु भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ॥  
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् जनेन विन्दते पतिम् ।  
 कुलीनं रूपसम्पन्नं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥

इति द्वितीयम् ।

सप्तम्यां या निराहारा भवेद्व्यनियन्त्रिता ।  
 गजं पिष्टमयं कृत्वा वर्षान्ते विनिवेदयेत् ॥  
 विधाय राजतं पद्मं सुवर्णकृतकर्णिकम् ।  
 भक्त्या विन्यस्य तत्पृष्ठे सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥  
 कामतोऽपि कृतं पापं भ्रूणहत्यादि यज्ञवेत् ।  
 तत्सर्वं गजदानेन क्षीयते नात्र संशयः ॥  
 महापद्मविमानेन नरो नारायणान्वितः ।  
 वर्षकोटिशतं पूर्णं सूर्यलोके महीयते ॥  
 सौरादिसप्तलोकेषु\* भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ।

\* सौरलोकादिलोकेषु इति पुस्तकान्तरे पाठः ।



क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् जनैश्च विन्दते पतिं ॥  
 कुलीनं रूपसम्पन्नं\* सर्वशालाविशारदम् ।  
 सर्वलक्षणसम्पन्नं धनधान्यसमन्वितम् ॥  
 महोष्माहं महावीर्यं महासन्धं महाबलम् ।

इति तृतीयम् ।

छायापद्ये तु माघस्य सप्तम्यां या दृढव्रता ।  
 वर्षैकमुपवासेन सर्वभोगविवर्जिता ॥  
 वर्षान्ते सर्वगन्धोदयं निष्ठुमार्कं निवेदयेत् ।  
 सुवर्षमणिमुक्ताढ्यं भोजयित्वा द्विजोत्तमम् ।  
 इतिहासविदम्नाञ्च वाचकं भार्यया सह ॥  
 सुविचित्रैर्गहायानैर्दिव्यगन्धर्व्यैर्गोभितैः ।  
 क्रोष्टे युगयतं सार्धं सूर्यलोके नराधिप ॥  
 प्रभया सूर्यशङ्कायस्तेजसा हरिसन्निभः ।  
 यद्येष्टं भगवै लोके भोगान् भुक्त्वा वषेष्टितान् ॥  
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजा भवति धार्मिकः ।  
 न एव कुर्वते राजन् व्रतं पापभयापहम् ॥  
 निष्ठुमार्कमिहं पुण्यं स याति परमं पदम् ।  
 वर्षमेकं महाबाहो अहया परयान्वितः ॥  
 वर्षान्ते भोजयेद्दीर वाचकं भार्यया सह ।  
 भोजयित्वा तु दाम्पत्यं महाभारतवाचकम् ॥  
 पूजयेद्गन्धमाज्यैश्च वाक्मीभिर्भूषणैस्तथा ।

\* सर्वं दृष्टव्यमत्र मित्रि पुण्यसाकरे वाकः ।

छत्वा तावन्मये पात्रे वज्रपूर्णेन सहिते ।  
निक्षुभार्कस्तु सौवर्णन्द्यात्ताभ्यां स्वयत्नितः ॥  
निक्षुभा ब्राह्मण्यौ ज्ञेया वाचकोऽर्कः प्रकीर्तितः ।  
इति भविष्यत्पुराणोक्तं निक्षुभार्कचतुष्टयम् ।

—०\*०—

सप्ताश्वतिलक उवाच ।

वैनतेय ऋषुष्य त्वं विधानं सप्तमीव्रतम् ।  
एतच्च परमं गुह्यं रवेराराधनं परम् ॥  
सिद्धार्यकैस्तु प्रथमा द्वितीया चार्कसम्पुटेः ।  
तृतीया मरिचैः कार्य्या चतुर्थी निम्बसप्तमी ॥  
षट्सुता पञ्चमी कार्य्या षष्ठी च फलसप्तमी ।  
सप्तम्यनीदना वीर सप्तमी परिकीर्तिता ॥  
षट्सुता इति सिद्धार्यकादिष्वङ्गिः प्रकारैर्युता\* ।  
इत्येताः सप्तसप्तम्यः कर्त्तव्या भूतिमिच्छता ॥  
तथा चानुकमेवासाङ्गरथं कथयाम्यहम् ।  
माघे वा मार्गशीर्षे वा कार्य्या युक्ता तु सप्तमी ॥  
न च स्यान्नियमभङ्गः पञ्चमासकतो भवेत् ।  
आर्तिवशादन्यस्मिन् माघे पक्षे च कार्य्यत्वं ॥  
अर्धप्रहरमेवे तु कुर्याद् दत्तधावनम् ॥  
अर्धप्रहरमेवे पूर्वदिनेऽवशिष्टार्धप्रहरे ।

\* षट्सुता षड्भिः अर्धपार्कमरिचनिम्बफलपक्षोभिरिति चतुः सप्तमीत्रयं युक्ता  
षट्सुता शब्दावच्छिन्ना च चतुर्के आख्याता इति पाठान्तरं ।

तत्रैव दन्तकाष्ठानां फलन्तव वदाम्यहम्\* ॥

मधूके पुनलाभः स्याद्राजवृत्ताज्यं लभेत्† ॥

गुहतां याति सर्व्वं‡ भाठ्, रूपकसम्भवे ॥

अशोकेन विशोकः स्याद्वृत्तवदरे यशः ।

त्रियं प्राप्नोति विपुलां शिरौषस्य निषेवणात् ॥

प्रियङ्गुं सेवमानस्य सौभाग्यं परमं भवेत् ।

अभीष्टितार्थसिद्धिः स्यान्नित्यं पुननिषेवणात् ॥

वदर्याश्च वृहत्याश्च क्षिप्रं रोगात् प्रमुच्यते ।

वृहती, डोरली ।

ऐश्वर्य्यञ्च भवेद्दिग्बे खदिरे धनसञ्चयः ।

शत्रुक्षयं कदम्बे च अर्थलाभोऽतिमुक्तके ॥

अतिमुक्तः काराङ्गुदी ॥

चूतेन नृपवश्यं स्यात्सौभाग्यं पनसेन तु ।

आयुः स्यात् पङ्कजञ्चैव अर्थलाभोऽविमुक्तये ।

अविमुक्तः, रापशालः ।

न पाटितं समग्रीयादन्तकाष्ठञ्च सत्रणम् ।

न चार्द्धशुष्कं शुक्रम्वा न चैव त्वग्निवर्जितं ॥

वितस्तिमात्रमग्रीयाद्दीर्घं ऋत्वं विवर्जयेत् ।

उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा सुखासीनोऽथ वाग्यतः ॥

\* सत्रण्यां ये तु ते वृत्ता कामिकाद्यान्वदाम्यहमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† चक्षुर्ने भार्गवी स्थितेति कश्चित् पाठः । तत्र चक्षुर्नः, कक्षुभः । भार्गवी, लक्ष्मीरिति पाठान्तरं ।

‡ ज्ञातिप्रधानतां यामोति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कामं यथेष्टं हृदये कृत्वा समभिमन्त्र्य च ।  
 मन्त्रेणानेन मतिमानग्रीयादन्तधावनम् ॥  
 वरं दत्त्वाभिजानामि कामदश्च वनस्थते ।  
 सिद्धिं प्रयच्छ मे नित्यं दन्तकाष्ठं नमोस्तु ते ॥  
 चीन् तथा परिजप्यैव भक्षयेदन्तधावनम् ।  
 पञ्चात्पुच्छात् तत्काष्ठं शुची देशे विविक्षयेत् ॥  
 जर्हे निपतिते सिद्धिस्तथा वाभिमुखस्थिते ।  
 अतोन्मथा निपतिते आनीय पुनरुक्तृजेत् ॥  
 पुनस्तथा निपतितं तद्यथा दन्तधावनम्\* ।  
 असिद्धिं तु विजानीयात् न प्राप्त्वा सातु सप्तमी ॥  
 ब्रह्मचारी तु तां रात्रिं स्वप्यात् मङ्गलसेवया ।  
 विभ्रहासोऽनुपहतं शुचिराचारसंयुतः ॥  
 तस्यां रात्र्याम्बरातीतायां प्रातरुत्थाय वै खग ।  
 प्रक्षालयेत् मुखं धीमानग्रीयादन्तधावनम् ॥  
 उपविश्य शुचिर्भूत्वा प्रणम्य शिरसा रविम् ।  
 जपं यथेष्टं कृत्वा तु जुहुयाच्च हुताशनम् ॥  
 ततोऽपराह्नसमये स्नात्वा शृङ्गोद्वान्भुभिः ।  
 विधिपूर्वमुपसृश्य मीनौ शृङ्गाम्बरः शुचिः ॥  
 पूजयित्वा तु विधिना भक्त्या देवं दिवाकरम् ।  
 स्वपेदेवस्य पुरतो गायत्रीजपतत्परः ॥  
 अतः परं प्रवक्ष्यामि यैर्यत् फलमादिशेत् ।  
 स्वप्नेष्टैस्तु सप्तम्यां पुरुषो नियतव्रतः ॥

\* पराह्नुमुखं यदिभवेत् चीन् वारान् दन्तधारनमिति शाङ्काकरः ।

समाप्य विधिवत् सर्वाङ्गपहोमादिकां क्रियाम् ।  
 भूमौ शय्यां समास्थाय देवदेवं विचिन्तयेत् ॥  
 अत्र सुप्तो यदि नरः पश्ये दुद्यद्दिवाकरम् ।  
 शक्रध्वजं वा चन्द्रं वा तस्य सर्वाः समृद्धयः ॥  
 वृषभं गजगोवत्सवोणां लोकाननामयान् ।  
 शृङ्गारममलादर्शकरकामौ सुखोत्सवः ॥  
 रुधिरस्य श्रुतिः सेकः परमैश्वर्यकारकः ।  
 सप्तवृक्षाधिरोहय क्षिप्रमैश्वर्यमावहेत् ॥  
 दोहने महिषीं सिंहीं गोधेनूनां करिष्वकः ।  
 गन्धर्वानां राज्यलाभो लाभस्तु द्युमणेर्गतिः ।  
 अभिपत्य स्वयं खादेत्सिंहङ्गान्भुजगान्पि ॥  
 स्वाङ्गमस्थि द्रुताशम्बा सुरापानं तथा खग ।  
 हैमे वा राजते चापि यो भुङ्क्ते पायमन्नरः ॥  
 पात्रे तु पद्मपात्रे वा तस्यैश्वर्यम्परं भवेत् ।  
 द्यूते चापि च वादे वा विजयो हि सुखावहः ॥  
 गात्रस्य च प्रज्वलनं शिरोविधश्च भूतये ।  
 मात्याम्बराणां शृङ्गानां धारणं पशुपत्तिणाम् ॥  
 सदालाभं प्रशंसन्ति तथा विष्ठानुलेपनम् ।  
 हययाने भवेत् क्षेमं रथयाने प्रजागमः ॥  
 नानाशिरोभक्षणाश्च हस्तस्थां कुरुते श्रियम् ॥  
 अगम्बागमनं लब्धं वेदाध्ययनमुत्तमम् ।  
 देवा क्षिप्रवरा वीरा गुरुवृद्धतपस्विनः ॥  
 यद्वदन्ति नरं स्वप्ने सत्यमेवेति तद्विदुः ।

प्रशस्तं दर्शनं तेषामाशीर्वाद्ः खगाधिप ।  
 राज्यं स्यात् स्वशिरःच्छेदे धनं बहुतरं भवेत् ॥  
 रुदिते\* भक्ष्यसम्प्राप्तौ राज्यं निगडवन्धनैः ।  
 पर्वतं तुरगं सिंहं वृषभङ्गजमेव हि ॥  
 महदैश्वर्यमाप्नोति विमानं योऽधिरोहति ।  
 यसमाना ग्रहास्तारा महीश्च परिवर्त्तयेत् ॥  
 उन्मूलयन् पर्वतांश्च राजा भवति भूतले ।  
 देहलीक्रान्तरत्नानां वेष्टनञ्च खगाधिप ॥  
 यानं समुद्रसरितामैश्वर्यसुखकारकम् ।  
 सरितं चाम्बुधिं वापि तीर्त्वा पारं प्रयाति यः ॥  
 तस्मै फलं भवेद्दीरः सकलं कमलोपमम् ।  
 अद्रिं लङ्घयतश्चापि भवत्यर्थो जयस्तथा ॥  
 मांसमामं तथा विष्ठां फलं नानाविधं खग ।  
 भवत्यर्थागमः शीघ्रं कर्मिणा यदि भक्षयेत् ॥  
 अङ्गनानां\* कुरूपाणां लाभो दर्शनमेव च ।  
 संयोगश्चैव माङ्गल्यैरासीत्यं धनमेव च ।  
 ऐश्वर्यं राज्यलाभो वा यस्मिन् स्वप्नं उदात्तम् ॥  
 तत्र स्यान्नात्र सन्देहस्तैस्तैर्दृष्टैर्विद्वज्जम् ।  
 दृष्ट्वा तु शोभनं स्वप्नं न भूयः शयनं व्रजेत् ॥  
 प्रातश्च कीर्त्तयेत् स्वप्नं यथा दृष्टं खगाधिप ।  
 प्राज्ञे भोजकविप्रेभ्यः सुहृदां देवतासु वा ॥

\* रुधिर इति पाठान्तरं ।

। कुरूपाणां मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततो मध्याह्नसमये स्नातः प्रयतमानसः ।  
 तथैवदेवं विधिवत् पूजयित्वा दिवाकरम् ॥  
 सम्यग्जपकृतो मौनी ततो हुतहुताशनः ।  
 निष्क्रम्य देवायतनाङ्गोजयेद्वाघ्राणांस्ततः ॥  
 रक्तानि चैव वस्त्राणि तथा चैव सुगन्धयः ।

सुगन्धिमाल्यानि हविष्यमक्षं  
 पयस्विनीं गामथ वाचक्राय ।  
 देयानि यावच्च भवेदभीष्टम्  
 भवेदलाभो यदिवाचकानां ॥  
 विप्रा यदर्हन्ति विधिष्टबुद्ध्या  
 ये मन्त्रवेदाहतपातकाः\* वै ।  
 ये वापि सामाध्ययने नियुक्ताः  
 यजुर्विदो वापि ऋचां विधिज्ञाः ॥

कृत्वैवं सप्तसप्तम्यो नरो भक्तिसमन्वितः ॥  
 अश्वधानो नसूयच्च स कथं प्राप्नुयात् फलम्† ।  
 दशानामश्वमेधानां कृतानां यत् फलं भवेत् ॥  
 तत् फलं सप्तसप्तम्यां कृत्वा प्राप्नोति मानवः ।  
 दुःप्रापं नास्ति तद्दीर सप्तम्यां यन्न लभ्यते ।  
 न च रोगोऽस्त्यसौ लोके य एताभिर्विग्राम्यते ॥  
 कुलानि यानि रौद्राणि दुःखितानीह यानि च ।

\* ऊत पावकेति कश्चित् पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सकलं प्राप्नुयात् फलमिति वा पाठः ।

शाम्यन्ते तानि सर्वाणि गरुडेनेव पन्नगाः ॥  
 व्रतनियमविशेषैः सप्तमी सप्त चैवं  
 विधिवदिह हि कृत्वा मानवो धर्मशीलः ।  
 श्रुतधनफलयोगैः सौख्यपुण्यैरुपेतो  
 व्रजति तदनुलोकां शाश्वतं तीक्ष्णरश्मेः ॥  
 एष दन्तधावनादिब्राह्मणभोजन्तः रुमानां सप्तमीनां साः  
 विधिः ॥

इति भविष्यपुराणोक्त-सिद्धार्थकादिसप्तमीव्रतम् ॥

—000—

व्रज्जोवाच ।

संपूज्य विधिवद्देवं पुष्पधूपादिभिर्बुधः ।  
 यथाशक्ति ततः पञ्चान्नैवेद्यं भक्तितो न्यसेत् ॥  
 पुष्पाणां प्रवरा जातिर्धूपानां विजयः परः ।  
 गन्धानां कुङ्कुमं श्रेष्ठं लेपानां रक्तचन्दनं ॥  
 दीपदाने घृतं श्रेष्ठं नैवेद्यं मोदकं परम् ।  
 एतैस्तृण्यति देवेशः सान्निध्यं चापि गच्छति ॥  
 एवं संपूज्य विधिवत् कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।  
 प्रणम्य शिरसा देव देवदेवं दिवाकरम् ॥  
 सुखासीनस्ततः पश्येद्देवरभिमुखस्थितः ।  
 एवं सिद्धार्थकं कृत्वा हस्तेपानीयसंयुतः ॥  
 सिद्धार्थकं पश्येदित्यन्वयः ।  
 कामं यथेष्टं हृदये कृत्वा तं वाञ्छितं नरः ।



हमाद्रिः । [व्रतखण्डं ११ अध्यायः ।

यत् सन्तोषयन् विप्रमसृशन् दशनैः सक्तम् ॥

रात्राविति शेषः ।

द्वितीयायान्तु सप्तम्यां द्वौ गृहीत्वा तु सुव्रत ।  
तृतीयायां तु सप्तम्यां पातव्यास्तथैव हि ॥  
चतुर्थ्यां वापि चत्वारः पञ्चम्यां पञ्च एव च ।  
षट् पिवेच्चापि षष्ठ्यां तु तृतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥  
सप्तम्यां वारिसंयुक्तां सप्त चैव पिवेन्नरः ।

वारिशब्दः द्रववाची पञ्चगव्यस्य वक्ष्यमाणत्वात् ।

आदित्यप्रभृति ज्ञेयो मन्त्रोऽयमभिमन्त्रणे ॥  
सिद्धार्थकत्वं लोके हि सर्वत्र श्रूयते सदा ।  
तथा ममापि सिद्धार्थमर्थिनः कुरु तद्रवे ॥  
ततो हविरुपसृश्य जपं कुर्याद्यद्योचितं ।  
हुताशं चैव जुहुयाद्विधिदृष्टेन कर्मणा ।  
एवमेवापराः कार्य्याः सप्तम्यः सप्त सर्व्वदा ॥

एवमर्कसंपुटायैकोत्तरहृद्वा पराः षट् सप्तम्यः प्रत्येक  
कार्याः तन्मन्त्रास्तु वक्ष्यमाणास्त्वर्कसप्तमीषूक्ता विज्ञेयाः ।

उदकप्रभृतिं यावत् पञ्चगव्येन सप्तमी ।  
एकं तोयेन सहितं द्वौ वापि घृतसंयुतौ ॥  
तृतीयं मधुना सार्धं दध्ना पि च चतुष्टयम् ।  
युक्तास्तु पयसा पञ्च सट् च गोमयसंयुताः ॥  
पञ्चगव्येन वै सप्त पिवेत् सिद्धार्थका द्विज ।  
अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् सर्व्वसप्तमीं ॥

बहुपुत्रो बहुधनः सिद्धार्थश्चापि सर्वदा ।

इह लोके नरो भूत्वा प्रेत्य याति विभावसुम् ॥

इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तानि सर्षपसप्तमीव्रता

—०००—

सुमन्तुर्वाच ।

स्वयं या कथिता पूर्वमादित्येन खगम्य तु ।

अरुणस्य महाबाहोः सप्तम्यः सप्त पूजिताः ॥

अर्कसम्पटकैरेका द्वितीया मरिचैस्तथा ।

तृतीया निम्बपत्रैश्च चतुर्थी फलसप्तमी ॥

अनोदः पञ्चमी स्यात् षष्ठी विजयसप्तमी ।

सप्तमी कामिकी ज्ञेया विधिना मां निबोध मे ॥

शुक्लपक्षे रविदिने प्रवृत्ते चोत्तरायणे ।

पुत्रामधेये नक्षत्रे गृहीत्वा सप्तमीव्रतम् ॥

सर्वासु ब्रह्मचारो स्यात् शौचयुक्तो जितेन्द्रियः ।

सूर्यार्चनपरो दान्तो अपहोमपरस्तथा ॥

पञ्चम्यामेकभक्तान्तु कुर्यान्नियतमानसः ।

षष्ठ्यान्नमैथुनं गच्छेत् मधुमांसञ्च वर्जयेत् ॥

नक्तं कुर्वन्निति शेषः ।

अर्कसम्पटकैरेकां तथान्यां मरिचैर्नयेत् ।

तथापरां निम्बपत्रैः फलाभ्यां फलभक्षणात् ॥

चेमाद्रिः । [व्रतखण्डं ११ अध्यायः ।

अनोदनो निराहारः उपवासौ यथाविधि ।

अहोरात्रं वायुभक्षः कुर्याद्विजयसप्तमीं ॥

तथैताः सप्तकृत्वा तु प्रतिमासं विचक्षणः ।

एताः षट् प्रत्येकं सप्तकृत्वेत्यर्थः ।

कुर्याद्विधानं विधिवत् ततः कर्त्तुं कामिकीं ।

आसां गृह्यत्वा\* नामानि पात्रेष्वथ पृथक् पृथक् ॥

तानि सर्वाणि पात्राणि क्षिपेद्भिनवे घटे ।

श्वेतचन्दनदिग्धाङ्गे माल्यदामोपशोभिते ॥

धनधान्यहिरण्याटैः शुद्धकुन्देन्दुसन्निभैः ।

अश्वत्थाशोकपत्राटैर्दध्योदनसमन्वितैः ॥

तदर्थं यो न जानीते बालोवान्योपि वै नरः ।

तेनाभ्युहारयेदेकं तत् कुर्याद्विचारयन् ॥

तेनैव विधिना या तु प्रतिमासं परन्तप ।

सप्तैव यावत् संप्राप्ता विज्ञेया सा तु कामिकी ॥

इत्येताः सप्तसप्तम्यः स्वयं प्रोक्ता विवस्वता ।

कुर्वीत यो नरो भक्त्या स यात्यर्कसदो नृप ॥

श्वेतचन्दनदिग्धाङ्गे माल्यदामोपशोभिते ।

सप्तधान्यहिरण्याटैः शुद्धकुन्देन्दुसन्निभैः ॥

अश्वत्थाशोकपत्राटैः दध्योदनसमन्विते ।

अर्कसम्पुटकैर्विस्तममलं साप्तपौरुषम् ॥

मरिचैः सङ्गमः स्याद्द्वै प्रियपुत्रार्थिनः सदा ।

सर्वरोगाः प्रणश्यन्ति निम्बपत्रैर्न संशयः ॥

\* लिखितेति पुस्तकान्तरे प्राठः ।

फलैश्च पुत्रपौत्रैश्च दौहित्रैश्चापि पुष्कलैः ।  
 अनोदनाहनं धान्यं सुवर्णं रजतं तथा ॥  
 तथा\* यशो हिरण्यञ्च आरोग्यं सन्ततिर्नृप ।  
 उपोष्य विजयं शत्रून् राजा जयति नित्यशः ।  
 साधयेत्कामदा कामान् विधिवत्पर्युपासिता ॥  
 पुत्रकामो लभेत्पुत्रमर्थकामोऽर्थमक्षयम् ।  
 विद्याकामो लभेद्विद्यां राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् ।  
 कृत्स्नान् कामानं ददात्येषा कामदा कुलनन्दन ॥  
 नरो वा यदि वा नारी यथोक्तं सप्तमीव्रतम् ।  
 करोति नियतात्मा चेत् स याति परमां गतिं ॥  
 मोहात् प्रमादाहोभावा व्रतभङ्गीभवेद्यदि ।  
 तदा चिरात् नान्नीयात् कुर्यात् वा केशसुण्डनं ॥  
 प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रतौ भवेत् ।  
 सप्तैव यावत् संप्राप्ता सप्तम्यः सप्तसंयुताः ॥  
 सप्तसंयुताः, सप्तगुणिता एकोनपञ्चाशदित्यर्थः ।  
 अभ्यर्च्य सूर्यं सप्तम्यां माण्डूपादिभिर्नरः ॥  
 भोजयित्वा द्विजान् भक्त्या प्राप्नुयात्स्वर्गमक्षयम् ।  
 सप्तम्यां विप्रमुख्येभ्यो हिरण्यं यः प्रयच्छति ॥  
 स तदक्षयमाप्नोति सूर्यलोकाच्च गच्छति ।

\* यद्वा हिरण्यं चेति पाठान्तरं ।

इति भविष्यपुराणोक्तः सप्तसप्तसप्तमी कल्पः ।

— ००० —

सुमन्तुववाच ।

अथ अर्कसम्पुटकादिसप्तमीसप्तकम्  
 समुद्देशवत् पुनरेकैव सा विवृणोति ।  
 इत्येवं सप्तमीकल्पः समासात् कथितस्तव ।  
 विस्तारन्ते पुनर्वस्मि शृणुष्वेकमना भृशम् ॥  
 फाल्गुनामलपक्षस्य षष्ठ्यां सम्यगुपोषितः ।  
 पूजयेद्भास्करं स्नात्वा पुष्पगन्धानुलेपनैः ॥  
 अर्कपुष्पैर्महाबाहो गुग्गुलेन सुगन्धिना ।  
 सितेन भूषयन् देवं चन्दनेन दिवाकरम् ॥  
 गुडोदनञ्च नैवेद्यं पलानां त्रितयं रवेः ।  
 एवं पूज्य दिवा भानुं रात्रौ तस्याग्रतः स्वपेत् ॥  
 जपेद्भूमौ परं जप्यमानिद्रागमनाह्वयः ।  
 ध्यायमानो महात्मानं देवदेवं दिवाकरम् ॥  
 षडक्षरेण मन्त्रेण जपपूजां समाहितः ।  
 जपहोमं तथा पूजां शतशब्देन सर्व्वदा ॥  
 सावित्र्या च जपं पूर्वं कृत्वा शतसहस्रशः ।  
 पञ्चाक्षर्य्यं प्रकुर्व्वीत जपादिकमनाकुलः ॥  
 त्रयोऽर्थमात्मनो वीर धनपुत्रार्थसिद्धये ।  
 ॐ भास्कराय विद्महे सहस्ररश्मिं धीमहि  
 तन्नः सूर्य्यः प्रचीदयात् ।

इति सावित्री ।

जप एष परः प्रोक्तः सप्तम्यां भागुना स्वयं ॥  
जप्त्वा संकृत् भवेत् पूतो मानवी नात्र संशयः ।  
प्रभाते त्वच्च सप्तम्यां ज्ञातो नियतमानसः ॥  
पूजयेद्भास्करं भक्त्या पूर्वोक्तविधिना नृप ।  
अथवा भोजयेद्वापि ब्राह्मणान् भक्तितो नृप ॥  
दिव्यैर्भीमैश्च विधिवत् भास्करप्रोतये पुमान्\* ।  
वित्तघाठं न कुर्वीत भोजनार्हंस्तु भोजयेत् ॥  
संभोजयेत्तथा सौरान् सौरादन्यच्च भोजयेत् ।  
घटी भोज्यो भवेद्विप्रः सप्तमीं कुरुते च यः ॥  
सौरतन्त्रे तु कुमरः स भक्तो वै दिवाकरे ।  
एते भोज्यः द्विजा राजन् आदित्येन समासतः ॥  
प्रोक्ताः कुचकुलश्रेष्ठ तथा भोज्यान् नृप्यस्य मे ।  
परभार्यारतिर्यस्तु कुष्ठरोगवद्भव यः ॥  
अथान्यदेवताभक्ताः तथा नक्षत्रसूचकः ।  
परापवादनिरतीवश्च देवसकस्तथा ।  
एते ह्यभोज्या विप्रेषु स्वयं देवेन निर्णिताः ।  
घटते तु त्रयीं विद्यां ब्राह्मणानां कदम्बके ॥  
घटेलुक्ता तु सा राजन् अतः सानुघटा स्मृता ।  
साघटा विद्यते यस्तु सघटीत्युच्यते द्विजः ॥  
ब्रह्मचरविद्यां वीर शूद्राणाञ्च कदम्बके ।

\* भक्तभोज्यैरनेकैश्च रतिपुङ्गवान्तरे वाऽऽहः ।

नृपतां विधिवत्पुण्यं भक्त्या पुस्तकवाचनं ॥  
 इतिहासनिवन्ता\* या सा समस्येति भानुना ।  
 प्रीयते कुवशादूर्ल स्वयमाकाशगामिना ॥  
 कर्त्ता तस्या भवेद्यस्तु समस्याकारकोमतः ।  
 स विप्रो राजशार्दूल स द्वेष्टि भास्करस्य तु ॥  
 जयोपजीवी व्यासस्य समस्याजीवकस्तथा ।  
 यान्येतानि पुराणानि सेतिहासानि भारत ॥  
 जयेतिकथितानीह स्तयं देवेन भानुना ।  
 एतानि वाचयेद्यस्तु ब्राह्मणो ह्युपजीवति ॥  
 जयोपजीवी स ज्ञेयो वाचकस्तु तथा नृप ।  
 समाश्वा यच्च नो भक्त्या प्रीतये भास्करस्य तु ॥  
 आरुणेशादिशास्त्राणि समाश्रितिलकं तथा ।  
 यस्तु जानाति सौराणि स विप्रः सौरतन्त्रवित् ॥  
 जयोपजीवी व्यासस्य समस्याजीविकस्तथा ।  
 पूजयेत्ततं यस्तु पूजयेत् भास्करं नृप ॥  
 स याति परमं स्थानं यच्च पश्यन्ति सुरयः ।  
 भोजकस्तु यथा राजन्यथादेवो दिवाकरः ॥  
 स ज्ञेयो भास्करेणोक्तो भोजनीयः प्रयत्नतः ।  
 भोजनं निन्दयेद्यस्तु न च तं पूजयेत्तथा ॥  
 ज्ञेयोन्यदेवताभक्तः स विप्रः कुवनन्दन ।  
 मुण्ढो व्यङ्ग्यौ तथा गौरः शङ्खपद्मधरस्तथा ॥

---

\* इतिहासनिवन्तायां सा समस्येति सद्भिज इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यस्य याति गृहे राजन् भोजको मानवस्य तु ।  
 तस्यायान्ति गृहं देवाः पितरो भास्करस्तथा ॥  
 ब्राह्मणो यश्च राजेन्द्र हृत्था कर्म्म करोति वै ।  
 देवतायतनेष्वेव देवानां पूजनं तथा ॥  
 साधिपत्यं भक्षणन्तु नैवेद्यञ्च परन्तप ।  
 स विज्ञेयो देवलोको ब्राह्मणो ब्राह्मणाधमः ॥  
 नाधिकारोऽस्ति विप्राणां भोमानां देवपूजने ।  
 हत्तया भरतशार्दूल आधिपत्ये विशेषतः ॥  
 देवालयेषु सर्वेषु वर्जयित्वा शिवालयम् ।  
 देवानां पूजने राजन् अग्निकार्येषु वा विभो ॥  
 अधिकारः स्मृतो राजन् लोकानाञ्च न संशयः ।  
 पूजयन्तस्तु देवास्तु प्राप्नुवन्ति पराङ्गतिम् ।  
 नैवेद्यं भुञ्जते यस्मात् भोजयन्तीव भास्करम् ॥  
 पूजयन्ति च वै देवान् दिव्यत्वं तेन ते गताः ।  
 पूजयित्वा तु वै देवान् नैवेद्यं भुञ्जते विभो ॥  
 यान्ति ते परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥  
 ह्यविव तु प्रियौ राजन् भास्करस्य द्विजौ नृप ॥  
 वाचको भोजकश्चैव तावेवोत्तमतां गतो ।  
 स्वयं गत्वा गृहं भक्त्या पाणिभ्यां पादमालभेत् ॥  
 ब्रवीति च तथा विप्र प्रसादं कुरु मे विभो ।  
 भास्करप्रीतये विप्र भोजनं भुङ्क्ष्व मे गृहे ॥  
 येन मे देवास्तृप्यन्ति त्वयि तस्मै दिवाकरे ।  
 ब्राह्मणस्यापि तं व्रयात् क्षणे सति महामते ॥



एवं करिष्ये श्रेयोऽर्थमात्मनस्तव वा विभो ।  
 इत्यामन्त्र्य ततो गच्छेत् स्वगृहं कुशमन्दन ॥  
 तथापराङ्ग\* समये भक्त्या देवं दिवाकरम् ।  
 हुत्वाथ पावकं राजन् भोजयेत् ब्राह्मणांस्ततः ॥  
 शाखोदनं तथा सुन्नान् सुगन्धद्वयमेव च ।  
 अपूपान् गुड़पूर्णान् च पयोदधि तथा गुड़म् ॥  
 एतेस्तु दक्षिमायाति भास्करोऽनैस्तु सप्तधा ।  
 वर्षाणि भरतश्रेष्ठ नात्र कार्या विचारणा ॥  
 श्रियुकुन्दं तथात्यक्तं राजमासास्तथैव च ।  
 कुलोत्थकान् मसूरांश्च तिलाक्षायकमेव च ।  
 एताव भास्करेदद्याद्यदौच्छेच्छेय आत्मनः ॥  
 दुर्गन्धं यच्च कदुकं अत्यक्तं भास्करस्य च ।  
 विमिश्रांस्तदुलंघ्यापि नो दद्याद्भास्कराय वै ॥  
 इत्थं भोज्य द्विजान्† सर्वांन् भक्षयेत्सर्वसम्पुटम् ।  
 प्रणम्य शिरसा देवमुदकेन समन्वितः ॥  
 निष्क्रम्य नगराद्राजन् गत्वा पूर्वोत्तरां दिशम् ।  
 नात्युच्छ्रितं नातिनीचं शुचौ देशेऽर्कमुत्तमम् ॥  
 जातं दृष्ट्वा महाबाहो पूजयित्वा खखोत्कतः ।  
 खखोत्कत इति खखोत्कमन्त्रेण । तद्यथा खखोत्काय  
 नमः इति पूर्वोत्तरगतायां वै तस्य साभिभूमीयायां शाखायां

\* तथापराङ्गं संपूज्यपूजति पाठः ।

† प्राक्पेक्षां पठन्ति पृथक्कालेन पाठः ।

नेतखण्डं ११ अध्यायः ।] चेमाद्रिः ।

६८५

अग्रगते पञ्चसूक्तपञ्चवायिते संक्षिष्टे पृथग्भूते गृहीत्वा  
गृहमाव्रजेत् । द्विवचनप्रयोगात् पत्रद्वयायतनं प्रतीयते ।

स्नातः पूज्य विवस्वन्तमर्कपुष्पैः खखोत्कतः ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु अर्कोमे प्रीयतामिति ॥

प्राश्य मन्त्रेणार्कपुटं ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

देवस्य पुरतोवीर अस्थश्च दशनैः पुटं ॥

ओं अर्कं संपुट भद्रं ते सुभद्रं मेस्तु वै सदा ।

ममापि कुरु भद्रं वै प्राशनादित्तदीभव ॥

इमं मन्त्रं जपेद्राजन् जपन्नर्कं महीपते ।

स्थित्वा पूर्वमुखः प्रहो वारिणा सहितं नृप ॥

प्राश्य भुङ्क्ते च यो राजन् स याति परमम्पदम् ।

अनेन विधिना भक्त्या कर्त्तव्या सप्तमी सदा ॥

वर्षं यावन्महाबाहो प्रीतयेऽर्कस्य अह्वया ।

यद्यै मां सप्तमीं कुर्यात् भास्करप्रीतये नृपः ॥

तस्याक्षयं भवेदित्तमचलं सामपौरुषम् ।

कृत्वेमां सिद्धिमायातः कौशुमिः सामगः पुरा ॥

कुष्ठरोगाच्च वै मुक्तो जपन् साम महामतिः ।

हृदहस्कोऽथ जनको याज्ञवल्क्योऽथ कृष्णजः ॥

कृष्णजः शाम्बः ।

अनयाऽर्कमाराध्यागतोर्कसात्मतां नृप ।

इयं धन्यतमा पुण्या सप्तमी पापनाशिनी ॥

पठतां ऋषवतां राजन् कुर्याताच्च विशेषतः ।

तस्मादेषा सदा कार्या विधिवच्छ्रियसे नृप ।  
अर्कप्रिया महाबाहो महापातकनाशिनी ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तार्कसम्पुटसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

तथा संपूज्य देवेशं भानुं कामप्रदं नृप\* ।  
भोजयित्वा यथाशक्ति ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥  
मत्स्र्यां प्राशयेच्चापि मरीचं मनुजाधिपः ।  
गृहीत्वामरीचशतमन्नं सुदृढं परं ॥  
मरीचं प्राशयेद्वाजन् मन्त्रेणानेन वाम्पृशन् ।

ॐ खखील्कायस्वाहा ।

प्रीयतां प्रियसङ्गदोभव डाहा ।

इति सम्प्रार्थ्य मरीचं, ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।  
प्रियसङ्गममाप्नोति तत्क्षणादेव नान्यथा ॥  
इतीयं सप्तमी पुण्या प्रियसङ्गमदायिनी ।  
यः कुर्यादुत्सवं वीर वियोगं स न गच्छति ॥  
पुत्रादिभिर्नरैश्चैव प्रजापतिरभाषत ।  
कुर्व तस्मान्महा बाहोतामितां प्रियदायिनीं ॥  
उपोष्य इन्द्रोविधिवत् पुरा मारिचसप्तमीम् ॥  
संयोगं गतवान् वीर सहस्रांश्चाधिपः पुरा ।  
रामपत्न्या नलस्यापि इन्द्रवत्सा कदापि च ।  
रामोपि सीतया सार्धं उपोष्येतां नराधिप ॥

\* एतन्न विधिना नृप इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति भविष्यपुराणोक्तं मरौचसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुर्वाच ।

तृतीयां सप्तमीं वीर युगुष्मैकमना नृप ।

निष्पपचेःस्रता या तु पापघ्नी\* पापनाशिनी ॥

तथार्चनविधिं वान्यं येन पूजयते रविम् ।

देवदेवं गदापाणिं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥

तथार्चनविधिं वच्मि मन्त्राद्वारं निबोध मे ।

सर्वपापहरं पुण्यं सर्वरोगविनाशनम् ॥

ॐ खंखोल्ल्काय नमः । मूलमन्त्रः विदि विव शिरः ।  
 श्रीं ज्वल ठठ शिखा । श्रीं सहस्रधात्रे व कवरं । श्रीं सर्वं  
 तेजोधिपतये अस्त्राः सहस्रकिरणोज्ज्वलाय ववजघनं श्रीं भूतभयै  
 भूत्रभावित्यै वव भूतवन्धः । श्रीं ज्वल नेत्र ज्वल प्रज्वलत ठठ  
 अग्निप्रकारः† । ॐ आदित्याय विद्महे विश्वभावायधौमहि  
 तन्नःसूर्यः प्रचोदयात् । गायत्री सकलौकरणमिदं । श्रीं धर्मात्मने  
 नमः पूर्वतः । यमाय नमः दक्षिणतः । श्रीं कालदण्डनायकाय  
 नमः पश्चिमतः‡ । श्रीं रैवताय नमः । श्रीं उत्तरतः ।

श्यामपिङ्गलाय नम ऐशान्यां ॐ दीक्षिताय नम आग्नेय्याम् ।

\* रोगनाशिनीति क्वचित् पाठः ।

+ ॐ विदि विदि वव शिरः । ॐ उवजति वव शिखा । ॐ सर्वोताधि-  
 पतये वव अस्त्राः । ॐ सहस्रकिरणोज्ज्वलाय वव कर्णवन्धः । ॐ भूषितभूत  
 भाषित्यै वव भूतवन्धः । श्रीं उवजनेत्र प्रज्वलन वव अग्निप्रकार इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ दण्डनायकाय नमः पश्चिमत इति पाठान्तरं ।

ॐ वज्रपाशये नमः नैऋत्यां ॥ आदित्याय भूर्भुवःस्वर्गभो  
वायव्यां ॐ चन्द्राय चन्द्राधिपतये नमः पूर्वतः । श्रीं अङ्गार-  
काय क्षितिमुताय नमः आग्नेयां ।

ॐ कुधाय सोमपुत्राय नमः दक्षिणे । ॐ नमो वागी-  
श्वराय सर्वविद्याधिपतये नैऋत्यां । ॐ शुक्राय महर्षये  
भृगुमुताय नमः पश्चिमतः । श्रीं शनैश्वराय रविमुताय नमो  
वायव्यां । ॐ राहवे नमः उत्तरतः\* । केतवे नमः ईशान्यां† ।  
भगवन्परिमितमयूखमालिन् सकलजगत्पते सप्ताश्ववाहनच-  
तुर्भुजपरमसिद्धिपदं विष्णुस्त्रिङ्गभावो एहोहि इममर्घं मम शिरसि  
गतं गृहाण तेजोऽग्ररूप अनन्तज्वलन ठठः ।

अर्घ्यावाहनमन्त्रः ।

ॐ नमो भगवते आदिधाय सहस्रकिरणाय गच्छ सुखं पुन-  
रागमनाय ।

विसर्जनमन्त्रः ।

शृणुष्वैत्र विधिं कृत्स्नं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।  
दीर्घायाश्च विधानञ्च लोकानां हितकाम्यया ॥  
आचार्यो विधिवद्भाजन् मन्त्रपूतेन वारिणा ।  
प्रोक्ष्य देवस्य पुरतो भूमिं भारतसत्तम ॥  
प्राणायामत्रयं कुर्याच्छ्वासाद्यर्थं सुसमाहितः ।  
हृदयादि तथाङ्गेषु मन्त्रं‡ विन्यस्य मन्त्रवित् ॥

\* पश्चिमत इति पाठाकारं ।

† श्रीं यमाय नमः दक्षिणत इति पाठाकारं ।

‡ दिशाश्च प्रति शोधने इति कश्चित् पाठः ।

कुर्यात्सतर्जनीमुद्रां दिशान्तं प्रतिशोधयेत् ।  
 पातालभूशोधनञ्च वह्निप्रकारमेव च\* ॥  
 शोधनं नभसश्चैव कुर्वीतास्तमनुस्मरत् ।  
 याम्यःसौम्यस्तथाविष्णुर्नक्ष्त्रा ईशान अग्नयः ॥  
 रुद्रं नैऋतवायव्यः पञ्चमेतत् प्रकीर्तितम् ।  
 अष्टपत्रे लिखितपद्मं शुचौ देशे सकर्णिकम्† ॥  
 आवाहनं ततो बद्धा मुद्रामावाहयेद्भुवि ।  
 खल्वीसकं स्थापयेत् तत्र स्वरूपं लोकभावनम् ॥  
 स्थापयेत् स्थापयेच्चैव मन्त्रैर्मन्त्रगरीरिणम् ।  
 पुरतो देवदेवस्य हृदये स्थापयेद्भुज ॥  
 ऐशान्यां शिर संस्थाप्य नैऋत्यां विन्ध्यसेच्छिवम् ।  
 पौरन्दर्यां न्यसेत्पद्ममेकाग्रस्थितिमात्मनः ॥  
 ऐशान्यां स्थापयेत्सोमं पौरदञ्चातिनीहितम् ।  
 वायव्याञ्चैव कवचं वारुण्यामस्तमेव च ।  
 आग्नेयां सोमतनयं याम्याञ्चैव बृहस्पतिम् ॥  
 नैऋत्यां दानवगुरुं वारुण्यान्तु गनैधरम् ।  
 वायव्याञ्च तथा राहुं, कौबेर्यां केतुमेव च ॥  
 द्वितीयायान्तु कक्षायां देवतेजःसमुद्भवान् ।  
 स्थापयेद्वाद्वादित्यान् काश्यपेयान् महाबलान् ॥  
 भगःसूर्योऽर्यमा चैव मित्रो वै वरुणस्तथा ।  
 सविता चैव धाता च विद्यत्वांश्च महाबलः ॥

\* अष्ट पत्रं लिखितं पद्मं अष्ट पत्रं सकर्णिकमिति पाठान्तरं ।

† आग्नेयां दिशि देवसेति पाठान्तरं ।

त्वष्टा पूषा तथा चन्द्रो द्वादशो विष्णुरुच्यते ।

पूर्वे इन्द्राय, दक्षिणे यमाय. पश्चिमे वरुणाय, उत्तरे  
कुबेराय, ऐशान्यामीश्वराय, आग्नेय्यामग्नये, नैऋत्यां नैऋतये,  
वायव्यां वायवे नमः ।

अथा च विजया चैव जयन्ती वापराजिता ।

शेषाय वासुकिश्चैव रेवन्तोऽथ विनायकः ॥

महाश्वेता तथा देवी राज्ञी चैव सुवर्चला ।

महात्मावपि बिख्यातो दण्डनायकपिङ्गलो ॥

पुरस्ताद्भास्करस्यैते स्थापनीयौ विजानता ।

सिद्धिर्वृद्धि, स्मृती देवी तथैवोत्पलमालिनी ।

स्त्राप्यास्तु दक्षिणे पार्श्वे लोकपूज्याः समन्ततः ॥

प्रज्ञा तन्त्री क्षुधा ब्राह्मी हारीता तुष्टिरेव च ।

ह्यायापार्श्वे च विज्ञेया इत्येता देवशक्तयः ।

दोषमन्त्रमन्त्रकार वासःपुष्पाणि मन्त्रतः ।

देवान्येतानि देवस्य सानुगस्य च मूर्त्तये ॥

विधिनानेन सततं सर्व्वदा याति भास्करम् ।

सं प्राप्य परमान् कामांस्ततोभानुसमी भवेत् ॥

अनेन विधिना यस्तु पूजयेद्भास्करं नृप ।

रविप्रसादाहृष्टेत्तु परमं स्थानमव्ययम् ॥

पुत्रानवाप्तवान् राजन् पुर्जयत्वं तथा रिपोः ।

अनेन विधिना पूज्य भगवान् भास्करं हरिम् ।

अनेन विधिना पूज्य षष्ठ्यां भानुमनूदितं ॥

वैशाखशुक्लपक्षस्या जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।

निम्बपत्रं ततोऽश्रीयत् सप्तम्यां मन्त्रतो नृप ॥

निम्बपत्रव भद्रन्ते सुभद्रन्ते स्तु वै सदा ।

ममापि कुर्व भद्रञ्च प्राशनाद्भोगवहाभवेः ॥

इत्युदितो मन्त्रः ।

इत्थं प्राश्य स्वपेङ्गुमी देवस्य पुरतो नृप ॥

अष्टम्यां पूजयेद्भानुं पुनरेव तु पात्रतः ।

ब्राह्मणान् भोजयेत् पद्याच्छक्त्या दत्त्वा च दक्षिणाम् ॥

भुञ्जीत वाग्यतः पद्यान्धुरास्त्रविवर्जितम् ।

इत्येषा वत्सरं यावत् कर्त्तव्या निम्बसप्तमी ॥

कुर्वाणः सप्तमीं चैव सर्व्वरोगैः प्रमुच्यते ।

सर्व्वरोगविनिर्मुक्तः सूर्य्यलोकञ्च गच्छति ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं निम्बसप्तमीव्रतम् ।

—ooo—

सुमन्तुर्नवाच ।

अथ भाद्रपदे मासि सिते पक्षे मङ्गीपते ।

कृत्स्नोपवासं सप्तम्यां विधिवत् पूजयेद्भविं ॥

माहिष्वरेण विधिना पूजयेदत्र भास्करम् ।

अष्टम्यां तु पुनः प्रातः पूजयित्वा दिवाकरम् ॥

दद्यात् फलानि विप्रेभ्यो मार्त्तण्डः प्रीयतामिति ।

खर्जूरं नारिकेलञ्च मातुलङ्गफलानि च ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु फलाहारः स्वयं भवेत् ।

पूर्व्वमेकस्तु सखाग्र्यं सुसूक्तं फलमादरात् ॥

मन्त्रेण भरतश्चे ह ततःशेषाणि भक्षयेत् ।



फलं प्राश्य कुक्ष्ये षष्ठं भवेदिन्द्रत्वमेव च ।  
 सर्वं भवन्तु सफला मम कामाः समन्ततः ॥  
 इत्युक्त्वा भक्षयेत्तानि फलानि कुरुनन्दन ।  
 आकण्ठं तत् कुरुष्वैष्ट न चान्यत् किञ्चिदेव हि ॥  
 फलाहारो भवेदेवमष्टम्यां कुरुनन्दनः ।  
 इति संवत्सरं यावत् कर्त्तव्या फलसप्तमी ॥  
 कृता च या महाबाहो पुत्रपौत्रान् प्रयच्छति ।  
 इति भविष्यपुराणोक्तं फलसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

सुमन्तुर्वाच ।

शुक्लपक्षे तु वैशाखेऽथ पश्चात् सम्यगुद्घोषितः ।  
 पूजयेद्वास्करं भक्त्या पुष्पधूपादिलेपनैः ॥  
 येन तत् पूजयेद्देवं स विधिः कथ्यते तव ।  
 तदा वैश्रवणा येन विधिना पूजयेन्नृप ॥

ओं प्रज्वतने स्वाहा । ओं अग्निप्रकारः । ओं नमः सहस्र-  
 किरणीज्ज्वालयस्वाहा । ओं यं वः । ओं पृथिव्यै सर्वोपधिरुषिण्यै  
 स्वाहा । पृथिव्यस्त्वं नमः सकलौकरणमन्तः । आत्मनो देव  
 शरीरे वा ओं धर्मात्मने नमः पूर्वतः । ओं धर्माय नमोद्-  
 क्षिणतः‡ । ओं रेवन्ताय नमः पश्चिमतः । ओं सततज्ज्वाला-  
 रूपाय नमः । उत्तरतः । ओं श्यामपिङ्गलोहिताय नमः

\* पूर्वोक्तानि फलानीति कचित् पाठः ।

† वैश्वस्येति कचित् पाठः ।

‡ दण्डकाय नमो दक्षिणत इति पाठान्तरं ।

त्रतयण्डं ११ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

७०३

ऐशान्वा । नीललोहिताय नमः शान्त्या । ईशानेश्वराय  
नमोनैर्ऋता । वज्रपाणये नमो वायव्या । श्रीं नमो हरदेहाय  
महाबलपराक्रमाय भर्जते जीधिपतये स्वाहा ।

उत्तरगङ्गाधराय नमः ।

प्रथमः प्रातः प्रतीहारः । श्रीं हरदेहाय वज्ररूपधराय\*  
नमः । द्वितीयः प्रतिहारः दक्षिणतः । श्रीं हरिताय नमस्तृतीयः  
पश्चिमतः । श्रीं अश्वमुवाय नमः पूर्वतः । द्वारपाल-  
वत्सलम् । श्रीं कुन्देन्दुबोरप्रभाय स्वाहा । प्रथमोऽंशः ।  
श्रीं रक्ताचरकवर्णदीप्ताय नमः । द्वितीयोऽंशः । श्रीं क्षीरवर्ण-  
तेजस्विने नमः । तृतीयोऽंशः । श्रीं भिन्नाञ्जनवर्णाय नमः ।  
चतुर्थः । श्रीं तीव्रतेजसे नमः । पञ्चमोऽंशः । व्योमवर्णाय  
प्रदीप्तमालिने† नमः । षष्ठोऽंशः । श्रीं सर्ववर्णाय  
सर्वार्थधिपतये नमः । सप्तमः । श्रीं नमो अगगकटाय कवचिने-  
कञ्जपुत्राय प्रजापतये नमः । श्रीं अनन्तदेवाय नमः । श्रीं असा-  
धारणविक्रमतेजसे नमः ॥

आवाहन मन्त्रः ।

श्रीं भास्कर देवाधिदेव गच्छगच्छ तथा सुखं स्वभवनं पुन-  
रागमनाय ॥

विसर्जनमन्त्रः ।

गायत्र्या स्वागमनार्घ्यं पाद्याचमन स्नानातिथ्यकरण मन्त्र-  
पुष्पधूपबलिहोमोपहारादिनिवेदनं ।

\* उग्ररूपधराय इति कश्चित् पुस्तके पाठः ।

† प्रदीप्त वर्णाय इति कश्चित्पाठः ।

मुकुलीपद्ममुद्रा च निष्कारा च तथा परा ॥

नागाख्या ध्योममुद्रा च उग्रा चैव पराः स्मृताः ।

सप्तैतास्तु परा मुद्राः कीटिमुद्रास्तथैव च ।

ओं खखोल्लूकाय नमः हृदयं । ओं त्रिपिष्टपायाय नमः । शिरः ।  
ओं तेजसे नमः शिखा । आदित्याय तेजोधिपतये नमः कवचम् ।  
आदित्याय सहस्रकिरणोज्ज्वलाय नमोऽस्त्रं । तेजोधिपतये नमः  
मुखं । ओं मेषवृषाय नमः गुह्यं । ओं सहस्रकिरणाय नमः पादौ ।  
ओं दीप्ताधिपतये नमः पृष्ठम् । ओं भास्कराय विद्महे  
सहस्ररश्मये\* धीमहि तन्नाभानुः प्रचोदयात् ॥

सुमन्तुरुवाच ।

अनेन विधिना पूज्य षष्ठासुपवसेच्छुचिः ।

पुरतः शयनं भानोः सप्तम्यां पूजयेत् पुनः ॥

भोजयेच्चापि विप्रांस्तु दध्ना वा पायसेन वा ।

स्वयत्तया दक्षिणां दत्त्वा यद्वया तु ब्रजेत् तान् ॥

पयः पीत्वा ततो गव्यं स्यातय्यं कुरुनन्दन ।

सुरभिरसिभद्रन्ते भद्रन्तेस्तु सुखाय वै ॥

तथा समापि भद्रं वै प्राप्तात् सम्पत्करो भव ।

इत्यभिहितेन मन्त्रेण पयः पानम् ॥

दन्तखाद्यं भवेद्यद्वि तदोदनमिति स्मृतम् ॥

भक्ष्यं चूष्यं तथालेह्यमोदनम्भिः प्रकीर्तितम् ।

तेयं वा नोदनं प्राक्तं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥

तत् परिवर्जयेदिति तच्छब्देन ओदनः परावृण्यते ।  
तस्मादोदनमेव वर्जयेत्तु पेयमपि तस्मानोदनत्वात् ॥

प्राशन मन्त्रः ।

इत्येषानोदना नाम सप्तमी भरतर्षभ ।  
यामुपोष्य नरो भक्त्या धनधान्यमवाप्नुयात् ॥  
सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥

इति भविष्यपुराणोक्तमनोदना सप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुर्वाच ।

आदि मासि सितेपक्षे सप्तम्यां कुबजन्दन ।  
निराहारो रविं भक्त्या पूजयेद्दिधिना नृप ॥  
पूर्वोक्तेन जपेज्जप्यं देवस्य पुरतः स्थितः ।  
शुद्धैकाग्रमना राजन् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥  
वायो वसिष्ठ भद्रन्तो भद्रन्ते स्तु च वै सदा ।  
समापि कुब भद्रं वै प्राशनात् शत्रुहा भव ।  
इत्यभिहितेन मन्त्रेण पीतपवनो निराहार इति

शतानीक उवाच ।

केन मन्त्रेण जप्तेन दर्शनं भगवान् व्रजेत् ।  
स्तोत्रेण वापि सविता तन्मे कथय सुव्रत ॥ १ ॥

सुमन्तुर्वाच ।

स्तुतो नामसहस्रेण यदा भक्तिमता मया ।  
तदा मे दर्शनं यातः साक्षाद्देवो दिवाकरः ॥ ४ ॥

शतानीक उवाच ।

नाम्नां सहस्रं सवितुः त्र्योतुमिच्छामि तद्विज ।  
येन ते दर्शनं यातः साक्षादेवो दिवाकरः ॥ ५ ॥

सुमन्तु उवाच ।

सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वं पापप्रणाशनम् ।  
स्तोत्रमेतन्महापुण्यं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ ६ ॥  
न तदस्ति भयं किञ्चिद्यदनेन न शाम्यति ।  
ज्वरादिसुच्यते राज्ञस्तोत्रेऽस्मिन् पठिते नरः ॥ ७ ॥  
अन्ये च रोगाः शाम्यन्ति पठतः शृण्वतस्तथा ।  
सम्पद्यन्ते तथा कामाः सर्वे एव यथेष्टिताः ॥ ८ ॥  
य एतदादितः श्रुत्वा सङ्ग्रामं प्रविशेन्नरः ।  
स जित्वा समरे शत्रून्भ्येति गृहमक्षतः ॥ ९ ॥  
बन्ध्यानां पुत्रजननं भीतानां भयनाशनम् ।  
भूतकारिदरिद्राणां कुष्ठिनां परमौषधम् ॥ १० ॥  
बालानां चैव सर्वेषां ग्रहरक्षोनिवारणम् ।  
पठेदेतच्च यो राजन् स श्रेयः परमाप्नुयात् ॥ ११ ॥  
स सिद्धसर्वसङ्कल्पः सुखमन्यन्तमश्नुते ।  
धर्मार्थिभिर्धर्मलब्धे सुखाय च सुखार्थिभिः ॥ १२ ॥  
राज्याय राज्यकामैश्च पठितव्यमिदन्नरैः ।  
विद्यावहन्तु विप्राणां क्षत्रियाणां जयावहम् ॥ १३ ॥  
पञ्चावहं तु वैश्यानां शूद्राणां धर्मवर्धनम् ।  
पठतां शृण्वतामेतन्नवतीति न संशयः ॥ १४ ॥  
तच्छृणुष्व नृपत्रेष्ठ प्रयतात्मा ब्रवीमि ते ।

नाम्नां सहस्रं विख्यातं देवदेवस्य भास्करः ॥ १५ ॥  
श्रीं विश्वविद्विज्जितकर्त्ता विश्वात्मा विश्वतोमुखः ।  
विश्वेश्वरी विश्वयोनिर्नियतात्मा जितेन्द्रियः ॥ १६ ॥  
कालाश्रयः कालकर्त्ता कामहा कालनाशनः ।  
महायोगी महाबद्धिर्महात्मा सुमहाबलः ॥ १७ ॥  
प्रभुर्विभूर्भूतनाथो भूतात्मा भुवनेश्वरः ।  
भूतभव्यभावितात्मा भूतान्तकरणः शिवः ॥ १८ ॥  
शरण्यः कमलानन्दो नन्दनो नन्दिवर्धनः ।  
वरणी वरदो योगी सुसंयुक्तः प्रकाशनः ॥ १९ ॥  
प्राप्तयानः परः प्राणः प्रीतात्मा प्रयतः प्रियः ।  
सहस्रपात्सुष्ठुसाधुर्दिव्यकुण्डलमण्डितः ॥ २० ॥  
अव्यङ्गधारी धीरात्मा सविता वायुवाहनः ।  
समाहितमतिर्धाता विधाता कृतमङ्गलः ॥ २१ ॥  
कपर्दी कल्पकद्रुद्रः सुमेता धर्मवत्सलः ।  
समायुक्तो विद्युत्तात्मा कृतात्मा कृतिनाम्बरः ॥ २२ ॥  
अविचिन्त्यवपुःश्रेष्ठो महायोगी महेश्वरः ।  
कान्तः कामारिरादित्यो नियतात्मा निराकुलः ॥ २३ ॥  
कामः कारुणिकः कर्त्ता कमलाकरबोधनः ।  
सप्तसप्तिरचिन्त्यात्मा महाकारुणिकोत्तमः ॥ २४ ॥  
सञ्जीवनौ जीवनाथो जपो जीवो जगत्पतिः ।  
अजयो विश्वनिर्लयः संविभागी वृषध्वजः ॥ २५ ॥  
वृषाकपिः कल्पकर्त्ता कल्पान्तकरणो रविः ।  
एकचक्ररथो मोनौ सुरथो रश्मिनाम्बरः ॥ २६ ॥

अक्रोधनो रश्मिमाली तेजोराजिर्ध्विभावसुः ।  
 दिवाकृद्दिनकहेवो देवदेवो दिवस्यतिः ॥ २७ ॥  
 दिननाथो हवो होता दिव्यवाहो दिवाकरः ।  
 यज्ञो यज्ञपतिः पूषा स्वर्णरेताः परावरः ॥ २८ ॥  
 परावरन्नक्षरणिः अंशुमाली मनोहरः ।  
 प्राज्ञः प्रज्ञापतिः सूर्यः सविता विष्णुरंशुमान् ॥ २९ ॥  
 सदागतिर्गन्धर्वहो विहितोविधिराशुगः ।  
 पतङ्गः स्याणुर्विहगो विहङ्गो विहतोवरः ॥ ३० ॥  
 हर्यश्नो हरिताम्यश्न हरिदश्नो जगत्प्रियः ।  
 अन्तकः सर्वदमनो भावितात्मा भिषग्वरः ॥ ३१ ॥  
 आलोककलोकनाथो लोकालोकनमस्कृतः ।  
 कालः कल्पान्तको वह्निस्तपनः सम्यतापनः ॥ ३२ ॥  
 विरोचनो विरूपाक्षः सहस्राक्षः पुरन्दरः ।  
 सहस्ररश्मिर्महिरो विविधाम्बरभूषणः ॥ ३३ ॥  
 खगः प्रतर्दनो धन्यो हयगो वाम्बिशारदः ।  
 श्रीमानशिशिरो वाग्मी श्रीपतिः श्रीनिकेतनः ॥ ३४ ॥  
 श्रीकण्ठः श्रीधरः श्रीमाच्छीनिवासो वसुप्रदः ।  
 कामचारौ महामायो महेशो विदिताश्रयः ॥ ३५ ॥  
 तीर्थक्रियावान् शुनयोचितवो भक्तवत्सलः ।  
 कौर्त्तिः कौर्त्तिकरो नित्यं कुण्डली कवची रघी ॥ ३६ ॥  
 हिरण्यरेताः सप्ताश्वः प्रयतात्मा परन्तपः ।  
 बुद्धिमानपरश्वेष्ठो रोचिष्णुः पाकशासनः ॥ ३७ ॥  
 समुद्रीध २०० नदीधाता मान्धाता कश्मलापहः ।

तमोघ्नो ध्यान्तहा वक्रिहोतात्मकरणी गुहः ॥ ३८ ॥  
 पशुमान् प्रयतानन्दो भूतेशः श्रीमताम्बरः ।  
 नित्योदितो नित्यरथः सुरेशः सुरपूजितः ॥ ३९ ॥  
 अजितो विजयोजेता जङ्गमः स्वावरात्मकः ।  
 जीवानन्दो नित्यगामी विजेता वियदप्रदः ॥ ४० ॥  
 पर्जन्योऽग्निस्तिथिः स्नेहः सविरोऽणुर्निरञ्जनः ।  
 प्रद्योतनो रत्नाकटः सर्व सोकप्रकाशकः ॥ ४१ ॥  
 भ्रुवीमधो महावीर्यो हंसः संसारतारकः ।  
 सृष्टिकर्ता क्रियाहेतुर्भार्त्तृण्डो मरुतापतिः ॥ ४२ ॥  
 मरुत्वान् दहनस्वष्टा भगीभाग्योऽर्थमा कपिः ।  
 वरुणोऽजोजगन्नाथः क्षतक्षत्यः सुलोचनः ॥ ४३ ॥  
 विवस्वान् भानुमान् कार्यं कारणं तेजसाविधिः ।  
 असङ्गगामी तिग्मातिर्वर्षांशुर्हीतदौधितिः ॥ ४४ ॥  
 सहस्रदौधितिर्व्रभः सहस्रांशुर्दिवाकरः ।  
 गभस्तिमान् दौधितिमान् स्रग्धमानमलद्युतिः ॥ ४५ ॥  
 भास्करः सुरकार्यज्ञः सख्य स्रस्तीत्यदौधितिः ।  
 सुरण्येष्ठः सुरपतिर्वहुघ्नो वचसाम्यतिः ॥ ४६ ॥  
 तेजोनिधिर्वृक्षसेजा वृक्षत्कीर्त्तिर्वृक्षस्यतिः ।  
 अहिमानूर्जितोधीमानामुक्तः कीर्त्तिर्वर्धनः ॥ ४७ ॥  
 महावैद्यो गणपतिर्गणेशो गणनायकः ।  
 तीव्रः प्रतापनः स्तापी तापनो ३०० विघ्नतापनः ॥ ४८ ॥  
 कार्त सरो ह्रस्वीकेशः पद्मानन्दोभिनन्दितः ।  
 पद्मनाभोऽमृतहरः स्थितिमान् केतुमात्रभः ॥ ४९ ॥



अनाद्यन्तोद्यतोविश्वो विश्वामित्रो वृणीविराट् ।  
 आमुत्रकवचो वाग्मीकशुको विश्वभावनः ॥ ५० ॥  
 अनिमित्तमतिःश्रेष्ठः शरण्यः सर्वतोमुखः ।  
 विगाह्यो रेणुरसहः समायुक्तः समाक्रतुः ॥ ५१ ॥  
 धर्मकेतुर्धर्मरतिः संहर्त्ता संयमो यमः ।  
 प्रणतार्त्तिहरोऽमेयः सिद्धकार्यो जपेश्वरः ॥ ५२ ॥  
 नभोविगाहतः सत्योऽमिताम्बासुमनोहरः ।  
 हारो हरिर्हयो वायुवृत्तः कालानलद्युतिः ॥ ५३ ॥  
 सुखसेव्यो महातेजा जगतामन्त्रकारणम् ।  
 महेन्द्रो निहुतःस्तोत्रं स्तुतिहेतुः प्रभाकरः ॥ ५४ ॥  
 सहस्रकरसायुष्मानरोगः सुखदःसुखी ।  
 व्याधिहा सुमुखः सौख्यं कल्याणं कल्पनाम्बरः ॥ ५५ ॥  
 आरोग्यकरणं सिर्द्धिर्बृद्धिश्चिरदृश्यतिः ।  
 हिरण्यरेतासारोग्यं विश्वान् बुद्धो बुधो महान् ॥ ५६ ॥  
 प्रणमान् धृतिमान् धर्माधर्मकर्त्ता रुचिप्रदः ।  
 सर्वप्रियः सर्वसहः सर्वशत्रुनिवारणः ॥ ५७ ॥  
 अंशुर्विद्योतनोद्योतः सहस्रकिरणः कृती ।  
 केयूरी भूषणोक्तासी भासितो भासनाऽनलः ॥ ५८ ॥  
 शरण्यार्त्तिहरोऽज्ञेता खद्योतः खगसत्तमः ४०० ।  
 सर्वद्योतमवद्योतः सर्वद्युतिहरोमतः ॥ ५९ ॥  
 कल्याणः कल्याणकरः कल्पः कल्पकरः कविः ।  
 कल्याणकृतकल्पवपुः सर्वकल्याणभाजनं ॥ ६० ॥  
 शान्तिक्रियः प्रसन्नात्मा प्रशान्त उत्तमप्रियः ।

उदारकर्मा सुनयः सुवर्चा वृषलोचनः ॥ ६१ ॥  
 वर्चस्वीवर्चसामीश स्त्रैलोक्येशो वशानुगः ।  
 तेजस्वी सुयशावर्णी वर्णाध्यक्षो बलिप्रियः ॥ ६२ ॥  
 यशस्वी वेदनिलयस्तेजस्वी प्रकृतिः स्थितिः ।  
 आकाशगः शीघ्रगतिराशुगो गतिमान् खगः ॥ ६३ ॥  
 गोपतिर्षुद्धस्त्रेशो गोमानेकः प्रभञ्जनः ।  
 जनिताप्रजनञ्जीवो दीपः सर्वप्रकाशनः ॥ ६४ ॥  
 कर्णैसाक्षी योगनित्यो नभस्वान् त्रिपुरान्तकः ।  
 रक्षोघ्नो विघ्नगमनः किरीटी प्रशमप्रियः ॥ ६५ ॥  
 मरीचिमालो सुमतिः कृतो नित्यो विशेषकः ।  
 शिष्टाचारः शुभाचारः स्वाचाराचारतत्परः ॥ ६६ ॥  
 मन्दारो मातुरो दण्डः क्षुधापः पाक्षिको गुरुः ।  
 अवशिष्टो विशिष्टात्माविधेयो ज्ञानशोभनः ॥ ६७ ॥  
 महाश्वेतप्रियोऽज्ज्ञेयः सामगो मोक्षदायकः ।  
 सर्ववेदप्रणीतात्मा सर्ववेदालयोऽलयः ॥ ६८ ॥  
 वेदमूर्त्तिस्तुर्वेदो वेदभृद्देवपारगः ।  
 क्रियावानसितोजिष्णुर्वरीयांश्च वरप्रदः ॥ ६९ ॥  
 व्रतचारी व्रतधरो लोकबन्धुरलङ्कृतः ।  
 अलङ्कारोऽक्षरो विद्वान् विद्यावान् विदिताश्रयः ॥ ७० ॥  
 आकारो भूषणो भूषो भूष्णुर्भवनपूजितः ।  
 चक्रपाणिर्वज्रधरः सुरेशो लोकवत्सलः ॥ ७१ ॥  
 राज्ञां पतिर्महाबाहुः प्रकृतिर्व्यक्तिर्मृगः ।  
 अन्धकारापहः श्रेष्ठो युगावर्त्ती युगादिहृत् ॥ ७२ ॥

अप्रमेयः सदा योनिर्जिरहद्वार ईश्वरः ।

शुभप्रभः शुभः शोभा शुभकर्मा शुभप्रदः ॥ ७३ ॥

सत्यक् च स्तुतिमानुच्चैर्न करो वृद्धिदोऽनलः ।

बलभृद्वलदेवबन्धुर्बहिमान् बलिनां वरः ॥ ७४ ॥

अनङ्गो नागराडिन्द्रः पद्मयोनिर्गणेश्वरः ।

सम्बत्सर ऋतुर्नेता कालवक्त्रप्रवर्त्तकः ॥ ७५ ॥

पद्मेक्षणः पद्मयोनिः प्रभावानमरप्रभुः ।

सुमूर्तिः सुमतिः सोमो गोविन्दो जगदादिजः ॥ ७६ ॥

पीतवासाः कृष्णवासादिग्वसातीन्द्रियो हरिः ।

अतीन्द्रोऽनेकरूपात्मा स्कन्दः परपुरञ्चयः ॥ ७७ ॥

शक्तिमाञ्छू लघुग्वाली\* मोक्षहेतुरयोनियः ।

सर्व्ववर्षी जितादर्शी दुःखहा शुभनाशनः ॥ ७८ ॥

माङ्गल्यकर्त्ता तरणिवर्गवान् कुमलापहः ।

स्पृष्टाक्षरो महामन्त्रो विशाखो यजनप्रियः ॥ ७९ ॥

विश्वकर्मा महाशक्तिर्ग्योतिरीशो विहङ्गमः ।

विचक्षणो दक्ष इन्द्रः प्रत्यूहः प्रियदर्शनः ॥ ८० ॥

अखिलो वेदनिलयो वेदविहिदिताश्रयः ।

प्रभाकरो जितरिपुः सजनोऽरुणसारथिः ॥ ८०० ॥ ८१ ॥

कुवेरः सुरथः स्कन्दो महितो भिमतो गुरुः ।

ग्रहराजो ग्रहपतिर्ग्रहनक्षत्रमण्डलः ॥ ८२ ॥

भास्करः सततानन्दो नन्दनो नरवाहनः ।

मङ्गलोखो मङ्गलवान् मङ्गल्यो मङ्गलावहः ॥ ८३ ॥

मङ्गलं चारुचरितः सर्वसर्वव्रतीव्रतौ ।  
 चतुर्मुखः पद्ममाली पूतात्मा प्रणतार्त्तिहा ॥ ८४ ॥  
 प्रकिञ्चनः सत्यसन्धो निगुणो गुणवान् शुचिः ।  
 संपूर्णः पुण्डरीकाक्षो विधेयोगततत्परः ॥ ८५ ॥  
 सहस्रांशुः क्षतुपतिः सर्वस्वं सुमतिः सुवाक् ।  
 सुवाह्नो माण्डामा कृताहारो हरिप्रियः ॥ ८६ ॥  
 ब्रह्मा प्रचेताः कथिताः प्रतीतात्मा स्थितात्मकः ।  
 शतविन्दुः शतमुखो गरौयाननलप्रभः ॥ ८७ ॥  
 धीरोमहोत्तरो वित्तः पुरुषः पुरुषोत्तमः ।  
 विद्याराजो धिराजो हि विद्यावान् भूतिदः स्थितः ॥ ८८ ॥  
 अनिर्देश्यवपुः श्रीमान् विपाशा बहुमङ्गलः ।  
 सुस्थितः सुरथः स्वर्णो मोक्षाधारनिकेतनः ॥ ८९ ॥  
 निर्द्वन्द्वो द्वन्द्वहा सर्गः सर्गगः सम्प्रकाशकः ।  
 दयालुः सूक्ष्मधा चाभिः क्षेमाक्षेमस्थितिप्रियः ॥ ९० ॥  
 भूधरो भूपतिर्वृक्ता पवित्रात्मा त्रिलोचनः ।  
 महावराहः प्रियलक्ष्म धाता भोक्ता भयप्रदः ॥ ९१ ॥  
 चतुर्विधधरोऽचिन्त्यो विनिद्रो विविधासनः ।  
 चक्रवर्त्ती धृतिकरः संपूर्णोऽद्य महेश्वरः ॥ ९२ ॥  
 विश्वचरश्च एकाकी स्वप्नः सुप्तिः परावरः ।  
 सर्वोदधिस्थितिकरः स्थितिस्थेयः स्थितिप्रियः ॥ ९३ ॥  
 निष्कलः पुष्कलनखो वसुमान् वासवप्रियः ।  
 पशुमान् वासरस्वामी वसुधाता वसुप्रदः ॥ ९४ ॥  
 बलवान् ज्ञानवान् तत्त्वमोक्षारक्षिणु संस्थितः ।

संकल्पयोनिर्दिनजत् भगवान् कारणावहः ॥ ८५ ॥  
 नीलकण्ठो धनाध्यक्षस्तुर्वेदप्रियम्बदः ।  
 वषट्कारो व्रतं हीता स्नाहाकारो हुताहुतिः ॥ ८६ ॥  
 जनार्दनो जनानन्दो नरो नारायणो बुधः ।  
 सन्देहक्षेपणो वायुरापः सुरनमस्कृतः ॥ ८७ ॥  
 विग्रही विमलो विन्दुर्विशोको विमलद्युतिः ।  
 द्योतितो द्योतिनी विद्युद्विद्युद्दैवारिदो बली ॥ ८८ ॥  
 घर्मदोहिमदोहीमः कृष्णवर्मा सभाजितः ।  
 सावित्रीभाजितो राजा विरुतो विष्टुणी विराट् ॥ ८९ ॥  
 सप्तार्चिः सप्ततुरगः सप्तलोकनमस्कृतः ।  
 संपन्नोर्थी जगन्नाथः सुमनाः शोभनप्रियः ॥ ९० ॥  
 सर्व्वात्मा सर्व्वयष्टिः स्यात् सप्रिमान् सप्तमीप्रियः ।  
 प्रमेधा मेधिक्रोमिधोमेधावी मधुसूदनः ॥ ९१ ॥  
 भङ्गिरागतिकालज्ञो धूमकेतुः सुकेतनः ।  
 सुखीसुखप्रदः सौख्यं कार्त्तिकीतिप्रियीमुनिः ॥ ९२ ॥  
 सन्तापनः सन्तपनः आतपस्तपसां निधिः ।  
 चक्रपतिः सहस्रांशुः प्रियकारी प्रियङ्करः ॥ ९३ ॥  
 प्रीतिर्वियत्पवारम्भोऽद्योः खजगज्जगतां पतिः ।  
 जगत्पिता प्रीतमनाः सर्व्वसर्व्वोऽगुह्योऽनलः ॥ ९४ ॥  
 सर्व्वगोजगदानन्दो जगन्नेता सुरारिहा ।  
 त्रेयः त्रेयस्करोज्ज्यायानुत्तमोत्तमोत्तमः ॥ ९५ ॥  
 उत्तमोभिरुमियोऽय धारणो धरणीधरः ।

धाराधरो धर्मराजो धर्माधर्मप्रवर्त्तकः ॥ ६ ॥  
 रथाध्यक्षोपशुपतिस्वरमानोमनीनलः ।  
 उत्तरोत्तरस्तापी तासापतिरपांपतिः ॥ ७ ॥  
 पुण्यसंकीर्त्तनः पुण्योद्देशुर्लोकत्रयाश्रयः ।  
 स्वर्भानुर्विगतारिष्टोविशिष्टोत्कृष्टकर्मज्ञात् ॥ ८ ॥  
 व्याधिप्रणाशनः क्षेमः सुरः सर्वजितोत्तरः ।  
 एकनाथोरथाधीशः शनैश्चरपिता सितः ॥ ९ ॥  
 वैवस्वतो गुरुर्भृत्युर्धर्मनित्यो महाव्रतः ।  
 प्रलम्बहारः सञ्चारी प्रद्योतोद्योतितानलः ॥ १० ॥  
 शताक्षरपरोमन्त्रोमन्त्रमूर्त्तिर्महाबलः ।  
 तुष्टात्मा सुप्रियः शत्रुर्मरुतामीश्वरेश्वरः ॥ ११ ॥  
 संसारगतिविच्छेत्ता संसारार्णवतारकः ।  
 समजिह्वः सहस्राक्षिर्नीलगर्भोऽपराजितः ॥ १२ ॥  
 धर्मकेतुरमेयात्मा धर्माधर्मफलप्रदः ।  
 लोकसाक्षी लोकगुरुर्लोकेशः हृन्द्वाहनः ॥ १३ ॥  
 धर्मयूपोधर्महृत्तो धनुष्याणिधनुर्धरः ।  
 पिनाकधृष्टेत्साक्षेनेकमायो महाशनः ॥ १४ ॥  
 वीरःशक्तिमतां श्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृताम्बरः ।  
 ज्ञानगम्योदुराराध्यो लोहिताङ्गोरिमर्दनः ॥ १५ ॥  
 खखल्वकोधर्मदानित्यो धर्मकञ्च चिविक्रमः ।  
 भगवान् स्वामीरेवन्तोषश्चरोनीललोहितः ॥ १६ ॥  
 एकोऽनेकस्त्रयीव्यासः सविता समितिञ्जयः ।  
 शार्ङ्गधन्वाऽनलोभीमः सर्वप्रहरणायुधः ॥ १७ ॥

अर्चमः परमेष्ठी च नाकपालौ दिविस्थितः ।  
 वदन्धीवासुकिर्वैद्यः प्राचेयोऽश्वपदाक्रमः ॥ १८ ॥  
 हापरः परमेदारः परमेवन्नवर्चवान् ।  
 सदीप्यवेशीमुकुरीपद्महस्तोहिमाशुभृत् ॥ १९ ॥  
 शीतः प्रसन्नवदनः पद्मोदरनिभाननः ।  
 सायं दिवादित्यवपुरनिर्देश्यो महारथः ॥ २० ॥  
 महारथो महानौशः शेषः सत्वरजस्तमः ।  
 धृतातपत्रप्रतिभोविमर्षीनिर्णयस्थितः ॥ २१ ॥  
 अहिंसकः शुद्धमतिरद्वितीयोऽरिमर्दनः ।  
 सर्वदोधनदोभोक्षोविहारीबहुदायकः ॥ २२ ॥  
 वारुणार्तिहरोनाथो भगवान् सर्वगोऽव्ययः ।  
 मनोहरवपुः शुभ्रः शोभनः सुप्रभावनः ॥ २३ ॥  
 सुप्रभः सुप्रभाकारः सुनेत्रोनिष्ठभापतिः ।  
 राज्ञां प्रियः शब्दकरोयज्ञेयस्तिमिरापहः ॥  
 सैहिकेयरिपुर्देवोवरदोवरनायकः ।  
 चतुर्भुजो महायोगी योगीशोऽश्वपतिस्तथा ॥ १००० ॥  
 एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।  
 नास्तीं सहस्रं सवितुः पाराशर्यो यदाह मे ॥ २४ ॥  
 धन्यं यमस्यमायुष्यं दुष्टदुःस्वप्ननाशनम् ।  
 बन्धमोक्षकरंचैव भानोर्नामानुकीर्तनम् ॥ २५ ॥  
 यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा प्रयतो नरः ।  
 अक्षयस्त्वर्गमन्नाथं भवित्तस्योपसाधितम् ॥ २६ ॥  
 वृत्तस्मितस्तरभयं व्याधिभ्यो न भयं भवेत् ।

विजयी विभवेचित्थं त्रेयस समवाप्नुयात् ॥ ८२ ॥  
 कीर्त्तिमान् सुभगोविहान् सुसुखी प्रियदर्शनः ।  
 भवेद्द्वर्षशतायुषः सर्व्ववाधाविवर्जितः ॥ ८० ॥  
 नास्तीं सहस्रमिदमंशुमतः पठेद्यः  
 प्रातःशुचिर्नियमवान् सुसमाधियुक्तः ।  
 दूरेण तं परिहरन्ति स दैव रोगाः  
 भीताः सुपर्णमिव सर्व्वमहोरगेन्द्राः ॥ ८१ ॥  
 इत्थं राजन् जपेद्वाचो यावन्निद्रावशङ्कतः ।  
 जपेत् भक्त्या पुनर्व्वरिं प्रादित्यादिमुखस्थितः ॥  
 पूजयित्वा यथादित्यमर्चयित्वा द्विजोत्तमम् ।  
 भुञ्जीत वाग्यतः पञ्चादमांसं सुसमाहितः ॥  
 विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा यथाशक्त्या नराधिपः ।  
 एवं संवत्सरं यावत् क्षुर्याद्विजयसप्तमीम् ॥  
 स जयेदखिलाब्धून् सूर्य्यलोकं स गच्छति ॥  
 इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं विजयसप्तमीव्रतम् ।

—०५०—

युधिष्ठिर उवाच ।

सप्तमी जयदा नाम कश्चिच्छकाले विधीयते ।  
 किंफला नियमः कश्चिद्देवकिनन्दन ॥

कृष्ण उवाच ।

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदादित्यदिनं भवेत् ।  
 सप्तमी विजया नाम तत्र दत्तं महाफलम् ॥  
 स्नानं दानं जपो ह्येन उपवास्तस्यैव च ।



सर्वदा\* जयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥  
 प्रदक्षिणं यः कुरुते फलैः पुष्पैर्दिवाकरम् ।  
 स सर्वगुणसम्पन्नं पुनः प्राप्नोत्यसंशयम् ॥  
 प्रथमा नालिकेरैस्तु द्वितीया बीजपूरकैः ।  
 तृतीया रत्ननारङ्गैश्चतुर्थी कदलीफलैः ॥  
 पञ्चमी ऋजुकुशाण्डैः षष्ठी पक्षैश्च तेन्दुकैः ।  
 हस्ताकैः सप्तमीश्लेया शतेनाष्टोत्तरेण तु ॥  
 मोक्षिकैः पद्मरागैस्तिलैः कर्कटकैस्तथा ।  
 गोमेदैर्वज्रवैद्यैः शतेनाष्टाधिकेन तु ॥  
 ईङ्गुदैर्बदरैर्विल्वैः करमर्द्धैः सर्वभटैः ।  
 आम्बातकैश्च जम्बीरैर्जम्बू कर्कटिकैः फलैः ॥  
 पुष्पैर्धूपैः फलैः पञ्चमीदके हृतपाचितैः ॥  
 एभिर्विजयसप्तम्यां भानोः कुर्यात्प्रदक्षिणम् ।  
 अन्यैः फलैश्च कालोत्थैरखण्डैर्घन्यववर्जितैः ।  
 रवेः प्रदक्षिणं देयं फलेन फलमादिशेत् ॥  
 न विशेषश्च संजल्पेत् न स्मृतिश्चिदेव हि ।  
 एकचित्ततया भानुस्मिन्नितोतिप्रयच्छति ॥  
 वसोर्धारा प्रदातव्या भानोर्गन्धेन सर्पिषा ।  
 चन्द्रात्पञ्च वप्नीयात् ध्वजं किङ्किणिकायुतम् ॥  
 कुङ्कुमेन समायुक्तं पुष्पैर्वस्त्रैश्च वेष्टयेत् ॥

\* सर्वविजय सप्तम्यां इति पुस्तकालये पाठः ।

† पूजोपलै इति पुस्तकालये पाठः ।

‡ पूजयेदिति पाठालये ।

शुचिर्निवेद्य नेवेद्यं ततोदेवं चमापयेत् ॥  
 भानी भास्करमार्तण्ड चण्डरश्मे दिवाकर ।  
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं पुत्रान् देहि नमोस्तु ते ॥  
 उपवासेन नत्तेन भक्तैकायाचितेन च ।  
 नेया नियमयुक्तेन राजन् विजयसप्तमी ।  
 रोगी प्रमुच्यते रोगात् हरिद्रः श्रियमाप्नुयात् ॥  
 अपुत्रो लभते पुत्रान् विद्यार्थी पूज्यते सभां ।  
 शुकपक्षे यदा पार्थ सादित्वा सप्तमी भवेत् ॥  
 तदानत्तेन सुत्राग्नौ चपयेत्सप्तसप्तमीम् ।  
 भूमौ पलाशपत्रेषु ज्ञात्वाहुत्वा यथाविधि ॥  
 समाप्ते तु व्रतं दद्यात्सुवर्णं सुव्रमिञ्चितम् ।  
 सुव्रभीम्याय सूर्याय वाचकायवा नृप ॥  
 सप्तमीः सप्तसंयुक्ता आदित्येन तु योनरः ।  
 षष्ठक्षरेण मन्त्रेण सर्वं कार्याणि कारयेत् ॥  
 होमार्चनं प्राशनानि श्रुतेनाष्टोत्तरेण च ।  
 होमः सान्ध्यतिलः कार्यः प्राशनं चन्दनीदकम् ॥  
 पूजां तत्कालसंभूतैः सुपुष्पैः करवीरकैः ।  
 एवं पूर्णं व्रते पश्चात् सुवर्णेन घटायितम् ॥  
 स्वशब्दा भास्करं पार्थ रुक्मपात्रमुपस्थितम् ।  
 आदित्यरूपमिर्णाणन्तु निष्ठुभार्कसप्तमीव्रतोक्तं वेदितव्यं ।  
 कषायवाससा युक्तां गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम् ।  
 मन्त्रे ज्ञानेन विप्राय वाचकाय गुणान्विते ॥  
 भास्करेण नमस्तुभ्यं यशस्कारं नमोस्तु ते ।

अथैकार प्रसीद त्वं वाञ्छितं देहि मे विभो ॥  
 दानान्यत्र प्रदेयानि गृहाणि शयनानि च ।  
 अहयान्महया पार्थ शायतीं प्रीतिमिच्छता ॥  
 यात्रा प्रशंसा यातॄणां राज्ञां विजयमिच्छतां ।  
 विजयी जायतेवश्यं गतानाम् नृणाम्पदा ॥  
 अतोऽर्थं विश्रुता पार्थ लोके विजयसप्तमी ।  
 एवमेवा तिथिः सद्यः सर्वकामफलप्रदा ॥  
 इह वामूलफलदा सूर्यलोकप्रदायिनी ।  
 तदनुष्ठानतो\* विद्वान्दीर्घायुर्नीरजः सुखी ॥  
 इहागत्य भवेद्राजा हस्त्यश्वरथसंकुलः ।  
 नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलभागिनो ॥  
 नित्यं महीतलजयप्रतिपादयित्री  
 या सप्तमी मुनिवरैः प्रवरा<sup>†</sup> तिथीनाम् ।  
 सा भागुपादकमस्तार्चनचिन्तकानां  
 पुंसां सदेव विजया विजयं ददाति ॥  
 इति श्रीभविष्योत्तरोक्तं विजयसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

श्रीकृष्ण उवाच ।

अद्यान्यन्ते प्रवक्ष्यामि सप्तमीकल्पसुत्तमम् ।  
 माघमासात् समारभ्य शुक्लपक्षे युधिष्ठिर ॥  
 सप्तम्यां कृतसङ्कल्पो वर्धमेकं व्रतीभवेत् ।

\* दाता रोगोद्यदुर्घ्नं हानिनि पाठाकारं ।

† या अग्यते इति पुस्तकाकारे पाठः ।

वरुणं माघमासे तु भागुं संपूज्य कारयेत् ॥  
 ब्रह्मकूर्चविधानेन यथा शक्त्या नृपीक्ष्णम् ।  
 अष्टम्यां भोजयेद्विप्रान् तिलपिष्टगुहोदनैः ॥  
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं कृत्स्नसवाप्यते ।  
 तपनं\* फाल्गुने मासि सूर्यमित्यभिपूजयेत् ॥  
 वाजपेयस्य यज्ञस्य† फलं प्राप्नोति दुर्लभम् ।  
 सप्तम्यां चैत्रमासे तु वेदांश्चरिति पूजयेत् ॥  
 उक्थाध्वरसमं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयम् ।  
 वैशाखस्य तु सप्तम्यां धाताइत्यभिपूजयेत् ॥  
 पशुबन्धाध्वरं पुण्यं सम्यक् प्राप्नोति मानवः ।  
 सप्तम्यां ज्येष्ठमासस्य इन्द्रमित्यभिपूजयेत् ॥  
 अश्वमेधफलावाप्तिर्जायते नात्र संशयः ।  
 तथाषाढस्य सप्तम्यां पूजयित्वा दिवाकरम् ॥  
 बहुस्वर्णस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ।  
 श्रावणे मासि सप्तम्यामातपानां प्रपूजयेत् ॥  
 सौत्रामणिफलं पार्थ नरः प्राप्नोति भक्तितः ।  
 रविं भाद्रपदे मासि सप्तम्यामर्चयेच्छुचिः ॥  
 तुलापुरुषदानस्य गुह्ये न फलमाप्नुयात्‡ ।  
 अश्वयुक्शुक्लसप्तम्यां सवितारं प्रपूजयेत् ॥  
 गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोति भक्तितः ।

\* भद्रकंचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† यथीक्ष्णं क्षभते फलं इति पाठान्तरं ।

‡ फलत्यागी भवेन्नर इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कार्तिके शुक्लसप्तम्यां समाश्रंणं नाम पूजयेत् ॥  
 योभ्यर्चयति पुण्यात्मा पीण्डरीकफलं लभेत् ।  
 मार्गशीर्षे तथा भानुं पूजयित्वा विधानतः ॥  
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति वै नरः ।  
 भास्करं पुष्पमासे तु पूजयित्वा विधानतः ॥  
 चतुर्णामपि वेदानां स्वाध्यायस्य फलं लभेत् ।  
 तथैव कृष्णसप्तम्यां नामपूजादिकन्तु यः ॥  
 सोपवासः प्रयत्नेन वर्षमेकं समाचरेत् ।  
 पारिते नियमे पार्थ सूर्ययागं समारभेत् ॥  
 शुद्धभूमौ समे\* दशे रक्तचन्दनलेपिते ।  
 एकहस्तं द्विहस्तं वा चतुर्हस्तमथापि वा ॥  
 सिन्दूरेणातिरागेण सूर्यमण्डलमालिखेत् ।  
 रक्तपुष्पैश्च पद्मैश्च धूपैः कुन्दुरकादिभिः ॥  
 सम्पूज्य दद्याच्चैवेद्यं विचित्रं घृतपाचितम् ।  
 पूरतः स्थापयेत् कुम्भान् जलपूर्णान् सदक्षिणान् ।  
 द्वादशान् नृपञ्चे ष्ठ रक्तवर्णान् सुचर्चितान् ॥  
 अग्निकार्यं ततः कार्यं सम्यक्कुतकुताशनः ।  
 आकृष्टो नेति मन्त्रेण समिष्टिस्वार्कवृक्षजैः ॥  
 तिलैराज्यमुद्धेपेत्तैर्दद्यादष्टशताहुतीः ।  
 दक्षिणा च ततो देया ब्राह्मणेभ्यः पृथक् पृथक् ।

१ मानव इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

\* इमेदेह इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

देयानि रक्तयासांसि शानां द्विजहादयनां ।  
 हादयात्र प्रशंसन्ति गावो वस्त्रविभूषिताः ॥  
 छत्रोपानयुगच्चैवमेकैकाग्रं प्रदापयेत् ।  
 वित्तहीनान् शक्नोति दानं हादयधेनुकम् ॥  
 एकाह्मपि सुशीला च रक्तवर्णा पर्याखनी ।  
 उपदेष्टुं प्रदातव्या वित्तशाठ्यमकुर्वतः ॥  
 ततोविस्तृत्य तान् विप्रान् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।  
 य एवं कुरुते पार्थ सप्तमीव्रतमादरात् ।  
 निरुजो रूपवान् वाग्मी दीर्घायुश्चैव जायते ॥  
 विमुक्तो दीर्घरोगैश्च यस्तः कुशादिना तु यः ।  
 तेन कार्यं प्रयत्नेन व्रतमेतद्गुणपहम् ॥  
 नेहास्ति\* भास्करादन्यदीर्घरोगहानिदम् ।  
 भास्करैकगतिर्यस्तु सर्वभूतहिते रतः ॥  
 तस्य सम्दर्शनस्यर्थाद्गोहानिः प्रजायते ।  
 कथं वा सूर्यभक्तानां रोगदीर्घत्यसम्भवः ॥  
 जायते भरतश्चैव प्रत्यक्षे परमेष्ठिनि ।  
 सप्तम्यां प्रतिमासन्तु जन्मव्रतचरे हि यः ॥  
 उपवासीरवेर्भक्तः सर्वभूतहिते रतः ।  
 अष्टम्यां विप्रसहितीहविष्णुं भोजयेन्नरः ॥  
 एकादशसमा यस्य दिव्यरूपा च सप्तमी ।  
 सूर्यस्य मण्डलं भित्त्वा याति ब्रह्मसनातनम् ॥  
 व्रतमेतन्महाराज सर्वशुभविनाशनं ।

† नहिहि भास्करादन्य दीर्घ रोगहानिदमिति पाठान्तरं ।

सर्वं दुष्प्रीपशमनं शरीरारोग्यदायकम् ॥

सूर्यलोकप्रदक्षान्ते प्राहेदं नारदोमुनिः ।

ये सप्तमीमुपवसन्ति सितासिताश्च

नामाक्षरैरमितदीधितिमर्चयन्ति ।

ते सर्वरोगरहिता सुखिनः सदैव

भूत्वा रवेरनुचरा सुचिरं वसन्ति ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं द्वादशसप्तमीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुववाच ।

यः क्षिपेन्नोमयाहारः शक्ताः द्वादशसप्तमीः ।

राजेन्द्र याचकाहारः\* शीर्षपर्णाग्रोपि वा ॥

क्षीराशीवैकभक्तौवा भिक्षाहारोद्यवा पुनः ।

जलाहारोऽथवा भूत्वा पूजयित्वादिवाकरम् ।

पुष्पोपहारैर्विविधैः पद्मसौगन्धिकोत्पलैः ॥

नानाप्रकारैर्गन्धैस्तु धूपैर्गुग्गुलचन्दनैः ।

शर्करापयसाद्यैश्चविचित्रैश्च विभूषणैः† ॥

अर्चयित्वा नरञ्चैश्च हिरण्मयाकादिभिर्नरः ।

यद्योक्तफलमाप्नोति क्तुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥

तद्वच प्राप्यते बीर सप्तम्या केवलं रवेः ।

विमानवरमाकूटः सूर्यलोके महीयते ॥

\* याचकाहार इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कञ्जरा शर्करा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततः पुण्यकृताराजन् कुले महति जायते ।  
 एवं भक्त्या विवस्वन्तं प्रतिमासं समाहितः ॥  
 पूजयेद्दिविद्वज्जया नामान्येतानि कौर्त्तयेत् ।  
 मधो मासे विष्णुरिति माधवे चार्चयेत् च ॥  
 शुक्ले विवस्वान् मासे च शुचौ मासे दिवाकरः ।  
 पर्जन्यः श्रावणे मासि नभस्ये तरणिस्तथा ॥  
 मित्रशान्मयुजे मासि कौर्त्तनीयो दिवाकरः ।  
 मार्त्तण्डेति रविर्ज्ञेयः कार्तिके काञ्चनप्रभः ॥  
 मार्गशीर्षे रविः प्रोक्तः सर्वपापविनाशनः ।  
 पुष्यमासे\* च पूषेति विज्ञेयः काञ्चनप्रभः ॥  
 मासे भगवन् विज्ञेयः स्वष्टा वैवाद्य फाल्गुने ।  
 एवं क्रमेण नामानि कौर्त्तयेत् प्रीतये रवेः ॥  
 धूपाच्च न विधानन्तु सप्तम्यान्तु विधानतः ।  
 यः करोति नरो भक्त्या स याति परमां गतिं ।  
 तेजसा हरिसङ्काशः प्रभयारविसन्निभः ॥  
 एतत्ते सर्वमाख्यातं शृणुतत् पापनाशनम् ।  
 न वदेच्च शिष्याय नाभक्ताय कदाचन ॥  
 न च पापकृते देयं नाततपसे पि च ।  
 न कृष्णे नास्तिके वीर न देयं क्रूरकर्म्मणे ॥

\* पुषा यौवे तथामासे तूजनीयः प्रवक्तव्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।



इति श्रीभविष्यपुराणोक्तगोमयादिसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुवाच ।

उदकप्रभृतिं पीत्वा क्रियते या तु सप्तमी ।

सा ज्ञेया सुखदा वीर सदैवोदकसप्तमी ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तमुदकसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

या काचित् सप्तमी प्रोक्ता ततोवक्ष्यामि शोभनम् ।

वराटिकात्रयक्रीतं यत् किञ्चित् प्राशयेन्नरः ।

अनेन देही मूढेन यज्ञस्य तच्च भक्षयेत् ।

अभक्ष्यं वापि भक्ष्यं वा नात्र कार्या विचारण ।

अनेन विधिना कार्या वराकात्रयसप्तमी ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तवराटिकासप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि रहस्या नामसप्तमीं ।

पवित्राहि पवित्राणां महापातकनाशिनौ ॥

सप्तमी कृतमात्रेयं नरसारयते भवात् ।

सप्तापरान् सप्तपूर्वान् पितृन् चानि न संशयः ॥

रोगाच्छिनत्ति दुष्टेद्यान् दुर्जयान् जयते रिपून् ।

अर्थं प्राप्नोति दुःप्राप्यं सक्तं कृत्वापि सप्तमीं ॥

\* पूजयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कन्यार्थी लभते कन्यां धनार्थी लभते धनम् ।  
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥  
 समयात् पालयन् सर्वान् कुर्याच्चेमां विचक्षणः ।  
 शृणुयात् शृणु भूतेश्च श्रेयश्चे गदतोमम ॥  
 प्रादित्यभक्तः पुरुषः सप्तम्यां गणनायकम् ।  
 मैत्रीसर्व्वं च वै कुर्यात् भास्करंवापि\* चिन्तयेत् ॥  
 सप्तम्यां न सृष्टेत्तैलं नीलवस्त्रं न धारयेत् ।  
 न च वामलके स्नानं न कुर्यात् कलहं क्वचित् ॥  
 तथैवामलं मद्यं न दद्यान्नपिवेद्बुधः  
 न द्रोहं कस्यचित् कुर्यान्नपातय्यं समाचरेत् ।  
 न च भाषेत चाण्डालं वचनैः स्त्रीं रजस्वलां ॥  
 न चापि संस्पृशेत् स्थानं मृतकं नावलोकयेत् ।  
 न मृत्येदितिरागेण न च वाद्यानि वादयेत् ।  
 न स्त्रपेच्च स्त्रिया स्पर्शं न सेवेत दुरोदरम् ॥  
 न रोदेदस्त्रुपातेन न चाद्यात् पञ्चशाकिकम् ।  
 पञ्चशाकिकं कन्दमूलफलदलपुष्पाणि पञ्चशाकानि ॥  
 नाकर्षेच्च शिरीयूकान् न हृद्या वादमाचरेत् ।  
 परस्यानिष्ट कथनं मतिशोकं विवर्जयेत् ॥  
 नास्कोटयेच्चापि हसेत् गायेच्चापि न गीतकं ॥  
 न किञ्चित्ताडयेजन्तुं न कुर्यादतिभोजनम् ।  
 न चैव हि दिवास्त्रप्रं दम्भं शाठ्यं च वर्जयेत् ॥  
 रथ्या यामटनं चापि यत्नतः परिवर्जयेत् ।

\* पूजयेदिति पुञ्जान्तरे पाठः ।

अथापरोविधिश्चात्र श्रूयतां त्रिपुरान्तक ॥  
 चैत्रात् प्रभृति कर्त्तव्या सव्यंदा नाम सप्तमी ।  
 धातेति मधुमासे तु पूजनीयो दिवाकरः ॥  
 अर्यमेति च वैशाखे ज्यैष्ठे मित्रः प्रकीर्त्तितः ।  
 आषाढे वरुणो ज्येष्ठे इन्द्रो नभसि कथ्यते ॥  
 विवस्वाश्च नभस्ये तु पर्जन्योऽश्वयुजि स्मृतः ।  
 पूषा कार्तिकमासे च मार्गशीर्षे तु कथ्यते ॥  
 भगः पौषे यिवस्वाश्च त्वष्टामासे तु कथ्यते ।  
 विष्णुस्तु फाल्गुने मासि पूज्यो वन्द्यश्च भास्करः ॥  
 सप्तम्यां चैव सप्तम्यां भोजयेद्भोजकान् बुधः ।  
 सष्टतं भोजनं देयं भोजयित्वा विधानतः ॥  
 भोजकाय प्रदेया तु दक्षिणा स्वर्णमाषकम् ।  
 सष्टतं भोजनं देयं रक्तवस्त्राणि चैव हि ॥  
 अन्नाग्ने भोजकानान्तु दक्षणीया द्विजोत्तम ।  
 तथैव भोजनीयाश्च अह्नया परयान्वितः ॥  
 विशिषतः पूजनीयाः ब्राह्मणाः कल्पचिह्नदा ।  
 इत्येता कथिता तुभ्यं सप्तमी गणनायक ।  
 श्रुता सती पापहरा सूर्यलोकप्रदायिनी ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं नाम सप्तमीव्रतम् ।

—000—

पितामह उवाच ।

फाल्गुणामस्तपक्षस्य सप्तम्यां च घनाघन ।

उपोषिता नरो नारी समभ्यर्च्य तमोपहृम् ॥  
 सूर्यनाम जपन् भक्त्या भावयुक्तो जितेन्द्रियः ।  
 उत्तिष्ठन्नुपविशंश्चैव सूर्यमेवानुकीर्त्तयेत् ॥  
 ततोऽन्यदिवसे प्राप्ते अष्टम्यां नियतो रविम् ।  
 स्नात्वा सम्यक् समभ्यर्च्य दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥  
 रविसुद्दिश्य चैवाग्नौ कृतहोमः कृतक्रियः ।  
 प्रणिपत्य रविं देव\* मिति वाक्यमुदीरयेत् ॥  
 यमाराध्य पुरा देवा सावित्री काममाप वै ।  
 स मे ददातु देवेशः सर्वान् कामान् विभावसुः ।  
 समभ्यर्च्य दितिः प्राप्ता कृत्स्नान् कामान् यथेष्टितान् ।  
 ददातु सकलान् कामान् प्रसन्नो मे दिवस्पतिः ॥  
 भद्रराज्यः स देवेन्द्रो समभ्यर्च्य दिवाकरम् ।  
 कामार्थमाप्तवान् राज्यं स मे कामान् प्रगच्छतु ॥  
 एवमभ्यर्च्य पूजाञ्च निष्पाद्येह विशेषतः ।  
 भुञ्जीत च ततः सम्यक् हविष्यं पतगध्वज ॥  
 फाल्गुने चैत्रवैशाखे ज्यैष्ठमन्थं तथा परम् ।  
 चतुर्भिः पारणं मासैरेभिर्निष्पाद्य सश्रवेत् ॥  
 करवीरैश्चतुरोमासान् तथा संपूजयेद्रविम् ।  
 कृष्णाशुक्लं दध्नेद्विषं प्राश्य गोमृच्छं जलं ॥  
 नैवेद्यं खण्डवेष्टांश्च दद्याद्विप्रेभ्य देव च ।  
 तनस्तु श्रूयतामन्यक्षाषाढादिषु या क्रिया ॥  
 जातीपुण्याणि यस्तानि धूपो गुग्गुलुबन्धते ।

\* जनज्ञानमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कुतपोदकमग्नौयात् नैवेद्यं पायसं मतम् ॥

स्वयं तदेव चाग्नौयात् शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।

कुतपोदकं, कुशोदकं ।

कार्तिकादिषु मासेषु गोमूत्रं कायशोधनं ।

महाङ्गं धूपमुद्दिष्टं पूजारक्तोत्पलैस्तथा ॥

महाङ्गधूपो, भविष्यत्पुराण उक्तो यथा ।

कपूर्वं कुङ्कुमं सुस्तामशुकं सिङ्गकं तथा ॥

व्यजनं शर्करा कृष्णं महाङ्गं सिङ्गकं तथा ।

महाङ्गोऽयं स्मृतो धूपः प्रियो देवस्य सर्व्वदा ॥

कुतपोदकमग्नौयात् नैवेद्यं पायसं मतम् ।

कासारश्चैव नैवेद्यं प्रदद्याद्वास्तराय वै ।

प्रतिमासञ्च विप्राय दद्याच्छ्रद्धया तु दक्षिणां ॥

प्रीत्यनं स्नेच्छया भानोः पारणं पारणे गते ।

यथाशक्ति यथायोगं वित्तशाठं विवर्ज्येत् ॥

सद्भावेनैव सप्ताश्वः पूजितः प्रीतये मतः ।

पारणान्ते यथाशक्त्या पूजितः स्नापितो रविः ॥

प्रीणीतश्चेष्टितान् कामान् दद्यादव्याहतानृविः ।

एषा पुण्या पापहरा सप्तमी सर्व्वकामदा ॥

यथाभिलषितान् कामान् ददाति गरुडध्वज ।

अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात् ॥

रोगाभिभूतश्चारोग्यं काया विन्दति सत्यतिम् ।

समागमं प्रवासेभ्यउपोष्यैतद्वाप्नुयात् ॥

सर्व्वान् कामानवाप्नोति गोगतश्चापि मोदतेः ।

गोगत इति, स्वर्गतः ।  
 पुनरेत्य महीं-कण्ड घनाघन समोत्प ।  
 घनाघनसमः, शक्रतुल्यः ।  
 क्षातले स्यात्सन्देहः प्रसादाप्नोपतेर्नरः ॥  
 इति भविष्यपुराणोक्तं कामदासप्रमोदतम् ।

—000—

सुमन्तुसवाच ।  
 अथ भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे महामते ।  
 उपोष्या प्रथमा तत्र विधानं शृणु यद्ववेत् ॥  
 अयाचिती चतुर्थ्यान्तु पञ्चम्यामेकभोजनम् ।  
 उपवासपरः षष्ठ्यां जितक्रोधी जितेन्द्रियः ॥  
 अर्चयित्वा दिनकरं गन्धपुष्पनिवेदनैः ।  
 पुरतः स्थण्डिले रात्रौ स्वपेदेवस्य पुत्रक ॥  
 प्रध्याय\* अनसा देवं सर्वभूतार्तिनाशनं ।  
 सर्वदोषप्रशमनं सर्वपातकनाशनं ॥  
 विबुधस्वयं सप्तम्यां कुर्व्यान्नाष्टमभोजनम् ।  
 पूजयित्वा दिनकरं पुष्पधूपविलेपनैः ॥  
 नैवेद्यं तत्र देवस्य फलानि कथयन्ति हि ।  
 खर्जूरं नालिकेरञ्च तथैवान्नफलानि च ॥  
 मातुलज्जफलानौह कथितानि मनौषिभिः ।  
 भोजयित्वा ततो विप्राः नाम्ना चैव भोजयेत् ॥

\* चन्दावेति पुष्पदानकटे पाठः ।

† एतेषु भोजवेदिषु भिन्नि पाठान्तरं ।

तथैषां चाप्यभावेतु शृणु वान्यानि सुव्रत ।  
 शालिगोधूमपिष्टेन कारयेद्भक्षणायकम् ॥  
 गुडगर्भकृतानीह वृतगर्भाणि पाचयेत् ।  
 जातु जीरक मिश्राणि\* आदित्याय निवेदयेत् ॥  
 जातुजीरकमिश्राणि एलापत्रनागकिशराणि ।  
 शर्कराखाद्यमिश्राणि आदित्याय निवेदयेत् ॥  
 अन्निकार्यमथो कृत्य ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।  
 इत्थं द्वादश वै मासान् कार्य्यं व्रतमनुत्तमम् ॥  
 मासि मासि फलाहारः फलदायी भवेन्नृप ।  
 व्रतमेतत्तु कुर्वीत भक्त्या ब्राह्मणभोजनम् ॥  
 ज्ञानप्राशनयोश्चापि विधानं शृणु सुव्रतम् ।  
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥  
 तिलाः सर्षपजं कल्कश्चेतश्चैव हि सुव्रत ।  
 दूर्वाकल्क वृतश्चापि गोशृङ्गचालनं जलं ।  
 जाती गुल्म विनिर्यासः प्रशस्तं ज्ञानकर्म्मणि ।  
 दूर्वाकल्कवृतं, दूर्वाकल्कवृतयुतं ।  
 गोशृङ्गचालनं, येन गोशृङ्गं चाल्यते ।  
 जातीगुल्म विनिर्यासं, समूलशाखजातीपक्षवम् ।  
 प्राशनेचाप्यथैतानि सर्वपापहराणि वै ॥  
 आदौ कृत्वा भाद्रपदे यथा संख्यं विदुर्विधाः ।  
 इत्थं वर्षान्तमासाद्य भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।  
 दिव्यान् भीमान् महादेव ततस्तेभ्यो निवेदयेत् ॥

नान्यजन्मनि वैधव्यं नारी प्राप्नोति मानद ॥  
 चिन्तामणिसमा स्त्रिया विज्ञेया फलसप्तमी ।  
 पठतां शृण्वतां भक्त्या सर्वकामप्रदा स्मृता ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं फलसप्तमीव्रतम् ॥

—000—

अगस्त्य उवाच ।

मासि भाद्रपदे प्राप्ते शुक्लपक्षे सुरेश्वरः ।  
 सप्तम्यामुपवासेन पुत्रप्राप्तिप्रदं व्रतम् ॥  
 वद्यां चैव सुसंकल्प्य सप्तम्यां पूजयेद्हरिं ।  
 हरिं, विष्णुं नाममन्त्रैः पूजा ।  
 देवै, ब्रह्मादिभिः तद्गुपाणि पुण्याभिषेके ।  
 देवैर्यमगतं देवमात्मभिः परिवारितम् ॥  
 ततः प्रभाते विमले अष्टम्यां प्रवर्तते हरिं ।  
 प्राग्विधानेन गोविन्दं अक्षयित्वा विधानतः ॥  
 प्राग्विधानेन वैष्णवमार्गेण गोविन्दमिति विशेषेण गोपाल  
 मन्त्रेण होमपूजा ।  
 तस्यायतः कृष्णतिलैः सष्टतैर्होममाचरेत् ।  
 ब्राह्मणान् भोजयेत् भक्त्या यथाशक्त्या तु दक्षिणां ॥  
 ततः स्वयं तु भुञ्जीत प्रथमं विस्वमेवाकम् ।  
 विस्वप्राशने फलसप्तमीपूतो मन्त्रः ।  
 पश्चाद्यष्टे भुञ्जीत स्नेहाद्यं षड्रसान्वितम् ॥  
 प्रतिमासमनेनैव विधिनोपोष्य मानवः ।  
 कृष्णाष्टमीमपुत्रोपि लभेत् पुत्रं न संशयः ॥



वक्षरान्ते च गीयुग्मं कृत्वा देयं द्विजातये ।  
इदं पुनर्व्रतं नाम मया ते परिकीर्तितम् ॥  
एतत् कृत्वा नरः पापैः सर्वैरेव प्रमुच्यते ।  
इति वाराहपुराणोक्तं पुनर्व्रतमीव्रतम् ।

—-०००—-

ब्रह्मोवाच ।

कृत्वापचे तु माघस्य सर्वार्थं सप्तमीं शृणु ।  
यामुपोष्य समाप्नोति सर्वान् कामान् धराधर ॥  
पाषण्डादिभिरालापमकुर्वन् भानुतत्परः ।  
पूजयेत् प्रणतो देवमेकाग्रमतिरंशुगं ॥  
माघादिपारणं मासेः षड्भिः शुच्यन्तकं स्मृतम् ।

शुच्यन्तकं, आषाढान्तिकम् ।

मार्त्तण्डं प्रथमं नाम द्वितीयोऽर्कः प्रकीर्तितः ।  
तृतीयं चित्रमानुष विभावसुरतः परम् ।  
भगेति पञ्चमी ज्ञेयः षष्ठोऽहंसः प्रकीर्तितः ॥  
पूर्वेषु षट्सु समासेषु ज्ञानप्राशनयोस्त्रिलाः ।  
आवणादिषु मासेषु पञ्चगव्यमुदाहृतम् ।  
ज्ञाने च प्राशने चैव प्रशस्तं पापनाशनम् ॥  
प्रतिमासन्तु देवस्य कृत्वा पूजा यथाविधि ।  
विप्राय दक्षिणां दद्यात् अह्वानः स्वशक्तितः ॥  
पारणान्ते च देवस्य प्रीणनं भक्तिपूर्वकम् ।  
कुर्वीत शक्त्या विधियद्भविं शक्त्या दिवस्यति ॥

नक्तं भुञ्जीत वै विष्णोः तैलाक्षारविवर्जितम् ।  
 कृष्णवज्रासुपीथैवं सप्तम्यामश्ववादिने ॥  
 एतामुषित्वा धर्माङ्गः हंसप्रीणनतत्परः ।  
 सर्वान् कामानवाप्नोति यद्यदिच्छति चेतसा ॥  
 स्वतो लोकेषु विख्याता सर्वान्तिरिति सप्तमी ।  
 कृताभिलषिता शेषा प्रारब्धा कर्मतत्परैः ॥  
 पूरयत्यखिलान् कामान् आश्रितानां दिने दिने ।  
 इति श्रीभविष्यपुराणोक्तं सर्वान्तिप्रसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

सप्तम्यां दशपक्षे तु फाल्गुन्यां यो यजेत्तरः ।  
 जपेद्ब्रह्मोति देवस्य नाम भक्त्या पुनः पुनः ॥  
 देवार्चनं बाह्यतः कृत्वैवं तु जपेच्छुचिः ।  
 ज्ञातः प्रस्थानकाले तु उत्थाने खलिते क्षुते ॥  
 पाषण्डान् पतितांश्चैव तथैवास्थावशायिनः ।  
 नाक्षापयेत् तथा भानुमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ।  
 इदक्षोक्षारयेद्भानुं मनसा ध्यानतत्परः ॥  
 हंसं हंसं कृपासो त्वं भगतीनां गतिर्भव ।  
 संसारार्थं व मन्त्रानां ज्ञाता भव दिवाकर ॥  
 एवं प्रसाद्योपवासं कृत्वा नियतमानसः ।  
 पूर्वार्धेणैव वाग्येषुः सकृत् प्राश्नार्जुनीयकं ॥  
 आर्जुनीयकं, सकृद्भोमयं ।  
 ज्ञात्वा च यित्वा हंसेति पुनर्नाम प्रकीर्तयेत् ।

वारिधारात्रयंचैव त्रिचिपेदेवपादयोः ॥  
 चैव वेशाखयोश्चैव तद्वज्जोष्ठे च पूजयेत् ।  
 मार्त्तलोके गतिं त्रैलोक्यां कृत्वा प्राप्नोति वै नरः ॥  
 उत्क्रान्तश्च व्रजेत् कृष्ण दिव्यहंसमयं शुभम् ।  
 धर्मध्वजप्रसादाहं संक्रन्दनसमो भवेत् ।  
 आषाढे आवष्टे चैव मासि भाद्रपदे तथा ॥  
 मासि चाश्वयुजे चैव मनेन विधिना नरः ।  
 उपोष्य संपूज्य तथा मार्त्तलोके च कीर्तयेत् ॥  
 गोमूत्रप्राशनान्नसूर्यपुरं गत्वा महीयते ।  
 आराधितस्य जगतामीश्वरस्य कृतात्मनः\* ॥  
 उक्तान्तिकाले स्मरणं भास्करस्य तथा श्रुते ।  
 क्षीरस्य प्राशने कृष्ण विधिरेष मयोदितः ॥  
 कार्तिकादि यथा न्यायं कुर्यान्मासचतुष्टयम् ।  
 तेनैव विधिना कृत्वा भास्करेति प्रकीर्तयेत् ॥  
 स याति भानुसालोक्यं भास्करानुरतिः क्षये† ।  
 प्रतिभासं द्विजातिभ्यो दद्यादानं यथेच्छया ॥  
 चातुर्मास्ये तु संपूर्णं कुर्यात् पुस्तकवाचनं ।  
 कथांश्च भास्करस्येति तत्कीर्तनमथापि वा ॥  
 धर्मश्रवणमिष्टन्तु सदा धर्मध्वजस्य च ।

धर्मध्वजः, सूर्यः ।

वाचकं पूजयित्वा तु तस्मात् कार्यं च श्रवया ।

\* अथवात्मनेति कचित् पाठः ।

† भास्करं स्मरति क्षये इति पाठान्तरं ।

आहमन्त्रेन पक्वेन होमेन च द्विजेन तु ॥  
 दिव्येन च तथा शुक्ल मभीष्टं भास्करस्य हि ।  
 एवमन्ते गतिश्रेष्ठ देवनामानुकीर्तयेत् ॥  
 प्राप्नोति त्रिविधान् कृष्ण चिलीकान्मानवः सदा ।  
 कथितं पारणं यत्ते तद्येमङ्गोधराधर ॥  
 आधिपत्यं तथा भोगांस्तेन प्राप्नोति मानुषः ।  
 द्वितीयेन तथा भोगान् गोचारेः प्राप्नुयान्नरः ॥

गोचारि, रिन्द्रः ।

सूर्यलोकं तृतीयेन पारणेन तथाप्नुयात् ।  
 एवमेतत् समाख्यातं गतिप्रापकमुत्तमम् ॥  
 विधानं देवशार्दूल यदुक्तं सप्तमीव्रतम् ।  
 यस्त्वेतां सप्तमीं कुर्यात् त्रिगतिं अश्नयान्वितः ॥  
 तथा भक्त्या च वै नारी प्राप्नोति त्रिविधां गतिं ।  
 एषा पुण्या पापहृता त्रिगतिः समुदाहृता ।  
 आराधनाय शास्त्रेण सदा भानोर्गतिप्रदा ॥  
 पठतां शृण्वतांश्चैव सर्वपापभयापह्ना ।  
 तथा कर्मसु पुण्येषु त्रिवर्गा, ज्येष्ठदा सदा ।

त्रिवर्गज्येष्ठदा, धर्माः ।

अत्र व्रते हेलिनाम चातुर्मास्यत्रयसाधारण्यां  
 हंस-मार्त्तण्ड-भास्करनामानि प्रातिस्त्रिजानि ।  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं त्रिगतिसप्तमीव्रतम् ।

आदित्य उवाच ।

माघमासे तु शुक्लायां सप्तम्यां समुपोषितः ।

पूजयेद्यस्तु मां भक्त्या तस्मात् प्रभुतां व्रजेत् ॥

समुपोषितः, षष्ठ्यां ।

एवञ्चोभय सप्तम्यां मासि मासि शरोत्तम ।

यस्तु मां पूजयेद्भक्त्या स्वमेकमेकमादरात् ॥

स्वमेकः, सम्बन्धः ।

प्रयच्छामि सुतान् तस्य ज्ञानोद्भूतसम्भवान् ।

वित्तं यद्यस्तथा पुत्रानारोग्यपरमं सदा ।

माघमासे तु यो ब्रह्मन् कृष्णपक्षे जितेन्द्रियः ॥

पाषण्डान् पतितानन्धान् जल्पविविजितेन्द्रियः ।

उपोष्य विधिवत्षष्ठ्यां श्वेतमाख्यविलेपनैः ।

पूजयित्वा तु मां भक्त्या निशि भूमौ स्वपेदुधः ॥

पुनरुत्थाय सप्तम्यां कृत्वा स्नानादिक्रियां ।

पूजयित्वा तु मां वीरहोमं ब्रह्मन् समाचरेत् ॥

पूजयित्वा हरिं भक्त्या हविषा पद्मलोचनम् ।

वीरहोम, मन्त्रिहोमं हरिविष्णुरूपं ।

दध्नादनेन पयसा पायसेन द्विजांस्तथा ॥

तस्यैव कृष्णपक्षस्य षष्ठ्यां सम्यगुपोषितः ।

तस्यैवेति, माघमासस्य ।

रक्तोत्पलैः सुगन्धाढैररक्तपुष्पैस्तु पूजयेत् ।

एवं यः पूजयेद्भक्त्या नरो मां विधिवत्सदा ॥

उभयोरपि देवेन्द्र स पुत्रं लभते फलम् ।

## इत्यादित्यपुराणोक्तं पुत्रसप्तमीव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपञ्चम्यं सप्तम्यां यदा ऋतुवर्गो भवेत् ।

तदा पुण्यतमा प्रोक्ता सप्तमी पापनाशिनी ॥

करो, हस्तः ।

अयं हि योगी बहुले आवर्णेमासि सम्भवति ।

तस्यां संपूज्य देवेशं चित्रमानुषगङ्गुलम् ।

सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥

यद्यपि वासं कुरुते तस्यां नियतमानसः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ।

दानं यद्दीयते किञ्चित्सुहिष्य दिवाकरम् ॥

हीनो वा क्रियते तत्र तत्सर्वं चाप्यं भवेत् ।

एका ऋग्वेदपुरतो जज्ञा अन्नापरेण तु ॥

ऋग्वेदस्य समस्तास्य यजते तत्फलं भुवं ।

सामवेदफलं साम यजुर्वेदे फलं यजुः ॥

अथर्वणीथर्वणस्य निखिलं यजते फलम् ।

यतः पापमशेषेण नाशयत्यत्र भास्करः ॥

करार्चा सप्तमी कृष्णा तेनोक्ता पापनाशिनी ।

अस्यां समभ्यर्च्य रविं याति सोमनसं पुरं ॥

विमानवरमावृण्व कर्णूदोऽग्नवसुत्तमम् ।

सोमनसरूपुरम्, देवलोकं, कर्णूरं, दुर्ध्वं ॥

तेजसा रविसङ्काशः प्रभया कविसन्निभः ॥

कान्थाचेयसमः कृष्ण शीर्षे हरिसमः सदा ।  
मोदते तत्र सुचिरं वृन्दारकगणैः सह ।  
इति भविष्यत्पुराणोक्तं पापनाशिनीव्रतम् ।

—०४०—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां मासि भाद्रपदेऽष्टुत ।  
प्रणम्य शिरसा देवं पूजयेत् सप्तवाहनम् ॥  
पुष्पधूपादिभिर्वीरि कुतपानाञ्च तर्पणैः ।  
कुतपानां, ब्राह्मणादीनां  
पाषण्डादिभिरालापमकुर्वन् त्रियताम्बवान् ।  
विप्राय दक्षिणां दत्त्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।  
तिष्ठन् ब्रुवन् प्रस्थितश्च क्षुतप्रसवलितादिषु ।  
आदित्यनामस्मरणं कुर्यादुच्चारणं तथा ॥  
अनेनैव विधानेन मासान् द्वादश वै क्रमात् ।  
उपोष्य पारणे पूर्णं समभ्यर्च्य जगद्गुरुम् ॥  
पुण्येन त्रयचेनेह प्रणयेत्पुष्टिमाप्नुयात् ।  
एवं यः पुण्यैः कुर्यादादित्याराधनं शुचिः ॥  
नारी वा स्नानमभ्येत्य सानन्धं फलमश्नुते ।  
इति भविष्यत्पुराणोक्तमनन्तफलसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपक्षे समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिभिः शुचिः ।

आवहेमासि सप्तम्यां देवाय सतिवाहनम् ॥  
 प्राप्येह विपुलं देवं धर्मानन्तरमक्षयम् ।  
 अमूचलोकमायाति दिव्यं खगपतेः शुभम् ॥  
 धर्मानन्तरमर्थं खगपति, रक्षादित्यः ।  
 पाषण्डादिभिरालापमकुर्वन्निवृत्तात्मवान् ॥  
 विप्राय दक्षिणां दत्त्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।  
 अव्यङ्गं देवदेवस्य वर्षे वर्षे नियोजयेत् ॥

अव्यङ्गं, एकवर्षं: शोभनकार्पाससूत्रनिर्मित सर्पनिर्मिका-  
 कृतिरन्तःसुचिरो द्वाविंशत्यधिकशताङ्गुलपरिमितमध्यमोष्टोत्त-  
 रशताङ्गुलपरिमितोऽङ्गुल इति बोद्धव्यम् । एतत्सर्वं भविष्यत्पुराणे  
 एव साम्बोपाख्याने विस्तरेणोक्तम् ।

सप्तम्यामत्र देवाय शुभं शुक्लं नवन्तथा ।  
 खभवेषु यथान्येषु पवित्राण्यत्र वै विदुः ॥  
 तथा देवस्य मासेस्त्रिव्यङ्गः परिग्रीयते ।

खभवेषु, देवेषु ।

यस्त्वारोपयते भक्त्या भास्करस्य नरोऽप्युत ।  
 अव्यङ्गं विधिवत् कृत्वा भक्त्या ब्राह्मणभोजनम् ॥  
 शङ्कतूर्थनिनादैश्च ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ।  
 स दिव्यं यानमाकूटो लोकमायाति हेलिनः ॥  
 अनेनैव विधानेन मासान् द्वादश वै कृमात् ।  
 उपोष्य पारणे पूर्णं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥  
 एवं यः पुरुषः कुर्यादादित्याराधनं शुचिः ।



स गच्छेत्तु परं लोकं समुद्दिश्य दिवाकरम् ॥

होमार्चा क्रियते तत्र तत्सर्वं चाच्यं भवेत् ।

इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तमव्यङ्ग्यसप्तमीव्रतम् ।

—000—

पुलस्त्य उवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि नाम्ना तु फलप्लवमीम् ।

यामुपोष्य नरः पापैर्विमुक्तः स्वर्गभागभवेत् ॥

मार्गशीर्षे शुभे मासि पञ्चम्यां नियतव्रतः ।

षष्ठ्यामुपोष्य कमलं कारयित्वा तु काञ्चनम् ॥

शर्करासंयुतं दद्यात् ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।

रूपन्तु काञ्चनं कृत्वा फलस्यैकस्य धर्मवित् ॥

दद्याद्विकालवेलायां भानुर्ध्मे प्रीयतामिति ।

भक्त्या तु विप्रान् संपूज्य सप्तम्यां क्षीरभोजनम् ॥

कृत्वा कुर्यात्फलत्यागं यावत्सप्तात् कृणु सप्तमीम् ।

तामुपोष्य विधिं कुर्यादनेनैव क्रमेण तु ॥

तद्द्वयेमफलं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।

शर्करापात्रसंयुतं वस्त्रमालाविभूषितम् ॥

संवत्सरमनेनैव विधिनीभयसप्तमीम् ।

उपोष्य दद्यात् क्रमशः सूर्यमन्त्रसुदीरयेत् ॥

भानुरर्को रविः ब्रह्मा सूर्यः शक्रो हरिः शिवः ।

श्रीमान्विभावसुखवृष्टा वरुणः प्रीयतामिति ।

प्रतिमासञ्च सप्तम्यां एकैकं नाम कीर्तयेत् ॥

प्रतिपद्यं फलत्यागमेकं कुर्वन् समाचरेत् ।  
 व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूजयेदक्षभूषणैः ॥  
 शर्कराकलशं दद्याद्देमपुष्पसमन्वितम् ।  
 यथा न विफलाः कामास्त्वङ्गत्तानां सदा रवे ।  
 तथानन्तफलावाप्तिर्न्यस्तु जन्मनि जन्मनि ॥  
 इमामनन्तफलदा यः कुर्यात्फलसप्तमीम् ।  
 सर्वपापविशुद्धात्मा शूर्यलोके महीयते ॥  
 सुरापानादिकं पापं यद्यद्दशपुराकृतम् ।  
 तत्सर्वं नाशमायाति यः कुर्यात् फलसप्तमीम् ॥  
 कुर्याणः सप्तमीमेतां सततं रोगवर्जितः ।  
 भूतान् भव्यांश्च पुरुषांस्तारयेदेकविंशतिम् ।  
 इति पद्मपुराणोक्तं फलसप्तमीव्रतम् ।

—000—

विष्णुहन्त्राच ।

कुले जन्म तच्चारोग्यं धनञ्चैवेह दुर्लभम् ।  
 तृतीयं प्राप्यते येन तस्मै वद जगत्पते ॥

ब्रह्मीवाच ।

ये। मार्गशीर्षे सितसप्तमिऽङ्गि  
 हस्तार्चयीने जगतः प्रसूतिं ।  
 संपूज्य भानुं विधिनीपवासी  
 स्त्रगन्धधूपान्नवनीपहारैः ॥  
 गृहीतगव्यं प्रतिपद्यपूजा  
 दानादियुक्तं व्रतमष्टमेकम् ।

यव्यो, मासः ।

दद्याच्च दानं द्विजपुगङ्गवेभ्य  
स्तत्कथ्यमानं विनिबोध वीर ॥  
वज्रं यथा त्रीह्रियवं हिरण्यं  
यवाक्षमन्धःकरकाक्षपात्रम् ।  
छत्रं पयोचं गुडफाणिताढ्यं  
दद्यात्तथा वस्त्रमनुक्रमेण ।  
गव्ये च यव्ये विधिचोदिते च  
तस्यां तिथौ लोकगुरुं प्रपूज्य ।  
करकाक्षपात्रं, अन्नपूर्णपात्रपिहित  
उदकपूर्णकलसं । गुडफाणिताढ्यं गुडाक्षमन्धं ।  
अश्लीतधान्यानि विशुद्धिहेतोः ॥  
संप्राशनानीह निबोध तानि  
गोमूत्रमन्धो दृतमामशाकं ।  
दूर्वादिधत्रीह्रियवांस्तिलाञ्च  
सूर्याशुतप्तं जलमंबुजानि ।  
क्षीरञ्च मासक्रमशोऽपि योज्यं  
कुले प्रधाने धनधान्यपूर्णं ॥  
पद्मावृते ध्वस्तसमस्तदुःखे  
प्रक्षीति जन्माविकलेन्द्रियच ।  
भवत्यरोगी मतिमान् सुखी च  
पद्मावृते लक्ष्म्यावृते ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं\* नयनप्रदसप्तमीव्रतम् ।

—000—

पुलस्त्य उवाच ।

विशोक सप्तमीं तद्वत् वक्ष्यामि सुनिपुणव ।  
यामुपोष्य नरः शोकं न कदाचिदिहान्नुते ॥  
माघे कृष्णतिलैः, ज्ञातः पञ्चम्यां शुक्लपक्षतः ।  
ज्ञाताहारः कशरया दन्तधावनपूर्वकम् ॥  
उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारी भवेन्निशि ।  
ततः प्रभाते चोत्थाय कतञ्चानजपः शुचिः ॥  
कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कोऽयमिति पूजयेत् ।  
कारवीरैश्च पुष्पैश्च रत्नवस्त्रयुगेन च ॥  
यथा विशोकं भुवनं तथैवादित्य सर्व्वदा ।  
तथा विशोकीमिवास्तु त्वद्भक्तेः प्रति जन्मनि ॥  
एवं संपूज्य वृद्धां तु भक्त्या संपूजयेद्द्विजान् ।  
सुप्ता संप्राश्य गोमूत्रसुत्थाय कतनित्यकः ॥  
संपूज्य विप्रं यत्नेन शुद्धपात्रसमन्वितं ।  
सुसूक्ष्मं वस्त्रसंयुक्तं\* त्राह्मणाय निवेदयेत् ॥  
अतैलसंवचं भुङ्क्ते सप्तम्यां मौनसंयुतः ।  
ततः पुराचन्द्रवचं कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥  
अनेन विधिना सर्व्वभूयोरपि पश्योः ।  
कुर्याद्यावत् पुनर्भाष्यशुक्लपक्षस्य सप्तमीम् ॥  
व्रतान्ते कलसं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।

\* कतौचमद्वरति पुलस्त्यक रे ।

† तद्वत्पुष्पं पश्यति इति वचित् पुलस्त्य पाठोऽपि ।

शय्यां सीपस्करां दद्यात् कपिलां गां पयस्विनीं ।  
 अनेन विधिना यस्तु विस्रशाठ्यविवर्जितः ॥  
 विशोकसप्तमीं कुर्यात् स याति परमां गतिं ।  
 यावज्जन्मसहस्राणि सार्धकोटिशतं भवेत् ॥  
 तावन्नशोकमभ्येति रोगदौर्गत्यवर्जितः ।  
 यं यं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति पुष्कलं ॥  
 निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ।  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं विशोकसप्तमीव्रतम् ।

—000—

अगस्त्य उवाच ।

अथापरं महाराज व्रतमारोग्यसंज्ञितम् ।  
 कथयामि परं पुण्यं सर्वपापनाशनं ॥  
 तस्यैव माघमासस्य सप्तम्यां समुपोषितः ।  
 पूजयेद्भास्करं\* देवं विश्वरूपं सनातनं ॥  
 आदित्य भास्कर रवे भानो सूर्य दिवाकर ।  
 प्रभाकरेति संपूज्यो देवः सर्वेश्वरो विभुः ॥  
 षष्ठ्यां चैव कृताहारः सप्तम्यामुपवासकृत् ।  
 अष्टम्याश्चैव भुञ्जीत एष एव विधिः क्रमः ।  
 अनेन वत्सरं पूर्णं विधिना योऽर्चयेद्भुवि ॥  
 तस्यारोग्यं धनं धान्यमिह जन्मनि जायते ।  
 परत्र च सुखं स्थानं यत्नत्वा न निवर्त्तते ॥

\* श्रीजयेन् इति पुस्तकाकारे पाठः ।

इति वराहपुराणोक्तमारोग्यसप्तमीव्रतम् ।

सुमन्तुर्वाच ।

हन्त ते संप्रवक्ष्यामि सूर्यव्रतमनुत्तमम् ।  
धर्मकामार्थमोक्षाणां प्रतिपादकमुत्तमम् ॥  
पौषे मासे च सप्तम्यां यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।  
जितेन्द्रियः सत्यवादी स्नाति गोमूत्रगोरसैः ॥  
पचयोः सप्तमीं यन्नादुपवासेन यो नयेत् ।  
निसम्भ्रमश्च येद्भानुं शान्दिलेयश्च सुव्रत ॥

शान्दिलेयोऽग्निः !

अधःशायी भवेन्नित्यं सर्व्व भोगविवर्जितः ।  
मासि पूर्णे तु सप्तम्यां घृतादिभिररिन्दम् ॥  
कृत्वा स्नानं महापूजां सूर्यमन्त्रेण भारत ।  
नैवेद्यमोदनप्रस्थं क्षीरसिद्धं निवेदयेत् ॥  
भोजयित्वा द्विजानष्टौ सूर्यभक्तांस्तु सामगान् ।  
गां च दद्यान्महाराज कपिलां भास्कराय च ॥  
य एवं कुरुते पुण्यं सूर्यव्रतमनुत्तमं ।  
तस्य पुण्यफलं वच्मि सर्व्वकामसमन्वितम् ॥  
सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सर्व्वकामिकैः ।  
अप्सरोगणसङ्घैर्ऋषीणां विभवसंयुतैः ॥  
सङ्गीतनृत्यनिर्दोषैर्गन्धर्व्वगणशोभितैः ।  
दीप्ध्यमानश्चमरैस्तूयमानः सुरासुरैः ॥

सहस्रकिरणाङ्गानोर्ध्वैर्ध्वसमन्वितः ।

स याति परमं स्थानं यत्रास्ते रविरंशुमान् ॥

रोमसंस्थातया तस्यास्तत्पुत्रसूतिकुले युवा ।

तस्याः, कपिलायाः ।

तावद्युगसहस्राणि सूर्यलोके मद्भूयते ।

त्रिःसप्तकुलजैः सार्धं भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ॥

ज्ञानयोगं समासाद्य सूर्यस्य निलयं व्रजेत् ।

माघमासे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

पिण्याकं घृतसंमिश्रं भुञ्जानः सञ्चितेन्द्रियः ।

उपवासश्च सप्तम्यां भवेदुभयपक्षयोः ॥

घृताभिषेकमष्टम्यां कुर्याद्भानोर्नराधिप ।

गाञ्च दद्याद्दिनेशाय तरुणीं नीलसन्निभां ॥

गत्वादित्यपुरं रम्यं भोगान् भुङ्क्ते यथेष्टितान् ।

फाल्गुने मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

श्यामाकैः क्षीरनीवारैः जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।

वृष्ट्यां वाप्यथ सप्तम्यामुपवासपरो भवेत् ॥

अष्टम्यां तु महास्नानं पञ्चगव्यघृतादिभिः ।

वस्त्रीकाशादिभिर्यत्र गोमूत्रसक्ततादिभिः ॥

त्वग्भिश्च क्षीरहृक्षाणां स्नापयित्वा प्रपूजयेत् ।

सौरभेयीं ततोदद्यात् रक्ताभां रश्मिमालिने ॥

सौरभेयी, गोः ।

गत्वादित्यपुरं रम्यं मोदते शाश्वतीः समाः ।

मासि चेन्ने तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

शाख्यन्नं पयसायुक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ।

भानवे पाटलां दद्याद्द्वैष्णवीं तरुणीं नृप ॥

वैष्णवी, गोरेव ।

पुष्परागमयैर्धानैर्नानाहंसानुयायिभिः ।

गच्छेत्सूर्यपुरं रस्यं दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥

वैशाखे मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

दध्नीदनञ्च भुञ्जानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥

गोष्ठेऽथोद्गाधः शायी निशायामेकवस्त्रधृक् ।

नियमञ्च यथोद्दिष्टं सामान्यं सर्वमाचरेत् ॥

सामन्यो, नियमः पाषण्डाद्यसम्भाषणादिः ।

वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु कुर्यात् स्नानं वृतादिभिः ॥

सूर्यायालंकृतान्ते कां दद्याद्दान्तरुणीं नृप ।

शङ्खकुण्डेन्दुवर्णाभैर्भूषयानैरलंकृतैः ॥

श्वेतैर्गण्डसंयुक्तैर्गच्छेद्वर्कस्य मन्दिरम् ।

सर्वातिशयरूपाभिर्नारीभिः परिवारितः ॥

नीलोत्पलसुगन्धाभिर्भूषिते कालमक्षयम् ।

मासि ज्येष्ठे महावाही यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

भुञ्जानः पायसम्बीर सर्पिषा मधुना सह ।

वीरासनो निशायां स्यादहर्गाः समनुव्रजेत् ॥

वीरासनं, अनुपविश्यावस्थानम् ।

हितकारी गवां नित्यं गवां हिंसाविवर्जितः ॥

उभयोरपि सप्तम्यां कुर्यान्नित्यादिकं विधिम् ।



उभयोः पञ्चयोरिति शेषः ।

सूर्याय धेनुं दद्याच्च धूम्रवर्णामलङ्कृताम् ।  
नीलोत्पलसनप्रस्थैर्गङ्गायानैरनूपमैः ॥  
महासिंहनिबन्धैश्च मोदते कालमक्षयम् ।  
प्राधान्ये मासि यः कुर्यान्नयतो नक्तभोजनम् ॥  
षष्टिकीदनसंमिश्रं सैकदश्रीत गोरसम् ।  
गां दद्याच्च महाराज भास्कराय शुभाननाम् ॥  
सामान्यञ्च विधिं कुर्यात्प्रागुक्तो योमयानघ ।  
शुक्लशटिकसङ्काशैर्योनैर्वर्हिषवाहनैः ॥  
अणिमादिगुणैर्युक्तः सूर्यवद्विचरेद्विधि ।  
संप्राप्ते आवणे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥  
क्षीरषष्टिकयुक्ताच्च सर्वसम्पन्निते रतः ।  
पीतवर्णाच्च गान्ध्याङ्गास्कराय महात्मने ॥  
सामान्यमखिलकुर्याद्विधानं यत्प्रकीर्तितम् ।  
सुविचित्रैर्महायानैर्हंससारसयायिभिः ॥  
गत्वादित्यपुरं श्रीमान् पूर्वोक्तं लभते फलम् ।  
वीर भाद्रपदे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥  
हुतशेषं हि विश्वात्मन् हव्यमूलमुपाश्रितः ।  
स्वप्यादायतने राज्ञो सर्वभूतानुकम्पया ॥  
दद्याद्गां तद्वर्णीं वीर भास्कराय महात्मने ।  
निशाकरसमप्रस्थैर्वज्रवैद्यैश्चित्रितैः ॥  
चक्रवाकसमायुक्तैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।  
गत्वादित्यपुरं रम्यं ससुरासुरवन्दितः ॥

मोदते स महायानैर्यावदाहृतसंज्ञवं ।  
 श्रीमानश्वयुजे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥  
 दृताशनश्च भुञ्जानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।  
 दद्यान्नां पद्मवर्णाभां भानोरमिततेजसे ॥  
 पृष्ठाभरणसम्यक्नां तरुणीश्च पयस्विनीं ।  
 स्वच्छमौक्तिकसङ्गाशैरिन्द्रनीलोपशोभितैः ॥  
 जीवन्जीवकसंयुतैर्विमानैः सर्वकामिकैः ।  
 गच्छेद्भानुसलीकत्वं तेजसा रविमन्त्रिभः ॥  
 काम्या विधुसमो राजन् प्रभया भृगुसन्निभः ।  
 राजेन्द्र कार्तिके मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥  
 क्षीरीदनश्च भुञ्जानः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।  
 दिवाकराय गां दद्यात् ज्वलनार्कसमप्रभाम् ॥  
 पूर्वोक्तश्च विधिद्वय्यात् सूर्यतुल्यो भवेन्नृप ।  
 कालानलशिखाप्रख्यैर्महायानैर्नगौपमैः ॥  
 महासिंहकृतोद्धूतैः सूर्यवत् मोदते सुखी ।  
 मार्गशीर्षे शुभे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥  
 यवान् पयसा युक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ।  
 प्रयच्छेद्गां तथा कृष्णां नानालङ्कारभूषिताम् ॥  
 सूर्याय कुरुशार्दूल विधिं वापि समाचरेत् ।  
 सितपद्मनिभैर्यानैः श्वेताश्वरथसंयुतैः ॥  
 गत्वादित्यपुरं रम्यं प्रभया परयान्वितः ।  
 अहिंसा, सत्यवचन, मस्तेयः, क्षान्ति, राजर्वम् ॥  
 विषवणाग्निहवनं भूशय्या नक्तभोजनम् ।

पक्षयोः पवासेन सप्तम्यां कुरुनन्दन ॥  
 एतान् गुणान् समाश्रित्य कुर्यान्नो व्रतमुत्तमम् ।  
 सप्तम्युभयमाख्यातं सर्वरोगभयापहम् ॥  
 सर्वपापप्रशमनं सर्वकामफलप्रदम् ।  
 इत्येवमादिनियमैश्चरेत् सूर्यव्रतं सदा ।  
 य इच्छे द्विपुलं ह्यमं भानोरमिततेजसः ॥  
 इति भविष्यपुराणोक्तमुभयसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

श्रीकृष्णउवाच ।

अथान्यदपि ते वच्मि दानं पापविनाशनम् ।  
 आदित्यमण्डकं नाम समीहितफलप्रदं ॥  
 यवचूर्णेन शुभ्रेण कुर्यान्नो धूमजेन वा ।  
 सपक्वं भानुविम्बाभं गुडं गव्याज्यपूरितं ॥  
 सम्पूज्य भास्करं भक्त्या तदपे मण्डलं शुभम् ।  
 रक्तचन्दनजं कृत्वा कौटुभं वा विशेषतः ॥  
 मण्डकं तत्र संस्थाप्य रक्तपुष्पैः प्रपूजितम् ।  
 सहिरण्यं सवस्त्रञ्च वित्तशायविजितम् ॥  
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं मन्त्रेणानेन पाण्डव ।  
 आदित्यतेजसोत्पन्नं रात्रः कारविनिर्भितम् ॥  
 श्रेयसे मम विप्र त्वं प्रतीच्छापूपमुत्तमम् ।  
 ब्राह्मणोपि पठेन्मन्त्रं गृह्णीयाद्भास्करप्रियम् ॥  
 दत्तं भास्करभक्तेन स्वयं तद्भक्तिभावतः ।  
 कामदं धनदं धन्यं पुत्रदं सुखदं तथा ॥

आदित्यप्रीतये दत्तं प्रतिगृह्णातु मण्डकम् ।  
 एवं कृत्वा नरोभक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥  
 धनधान्यसमृद्धात्मा भूतात्मा भक्तवत्सलः ।  
 आदित्याराधनपरस्ततः स्वर्गे महीयते ।  
 इह चागत्य राजेन्द्र निजपुण्यस्य संचयात् ॥  
 सर्वकामसमृद्धार्थी मण्डलाधिपतिर्भवेत् ।  
 दातव्यो रथसप्तम्यां महादानसमो नृप ॥  
 दातव्यः प्रतिवर्षं फलमत्यन्तमौषता ।  
 एकेनापि प्रदत्तेन वास्य योवन वार्षिकैः ॥  
 पापं प्रणाशमायाति बहुभिः पुण्यभागभवेत् ।  
 गोधूमचूर्णं जनितं यवचूर्णजं वा ॥  
 आदित्यमण्डकमखण्डमदीनसत्त्वः ।  
 कृत्वा द्विजांश्च विधिवत्प्रतिपादयेद्यो  
 नूनं भवत्यमितमण्डलमण्डनोऽसौ ।  
 इति भविष्यत्तरोक्तं आदित्यमण्डकव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मीवाच ।

मार्त्तण्ड सप्तमीं कृत्वा अद्यान्यां वस्मि तेऽनघ ।  
 घोषमासे सिते पक्षे सप्तम्यां समुपोषितः ॥  
 सम्यक् संपूज्य मार्त्तण्डं मार्त्तण्ड इति वै जपन् ।  
 पूजयेत्कुतपं भक्त्या अद्या परयान्वितः ॥

कुतपः सूर्यः ।

पुण्य धूपोपहाराद्यैरुपवासैः समाहितः ।

मार्त्तण्डेति जपन्नाम पुनस्तद्व्रतमानसः ॥  
 विप्राय दक्षिणां दद्यात् यथाशक्त्या खगध्वज ।  
 स्वपत्न्यं विबुधः खलितो मार्त्तण्डेति च कीर्त्तयेत् ॥  
 पाषाण्डिभिर्विकर्मस्त्रैरालापञ्च विवर्जयेत् ।  
 गोमूत्रं गोमयं वापि दधिक्षीरमद्यापि वा ।  
 गोदेहतः ससृङ्गुतं प्राप्नोयादात्मशुद्धये ।  
 द्वितीयेऽङ्गि पुनस्तात स्तत्रैवाभ्यर्चनं रवेः ॥  
 तेनैव नाम्ना सन्भूय दत्त्वा विप्राय दक्षिणां ।  
 ततो भुञ्जीत गोदेहसमूहूतसमन्वितम् ॥  
 हवमेवाखिलान् मासान् उपोष्य प्रयतः शुचिः ।  
 दद्याद्गवाङ्गिकं विद्वान् प्रतिमासञ्च शक्तितः ।  
 पारितोष\* पुनर्वर्षे यथा पूर्वं गवाङ्गिकम् ॥  
 दत्त्वा परगवे भूयः नृण्य यत् फलमश्नुते ।  
 स्वर्णनृपयः पञ्चगावः षष्ठश्च षष्ठभक्षरः ॥  
 प्रतिमासं द्विजातिभ्यो दत्त्वा यत् फलमश्नुते ।  
 तदाप्नोत्वखिलंसम्यग्ब्रतमेतदुपोषितः ॥  
 तच्चलोकसवाप्नोति मार्त्तण्डोयत्र तिष्ठति ।  
 शाण्डिलेयसमः कृष्ण तेजसा नात्र संशयः ॥  
 शाण्डिलेयसमः अग्निसमः ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं मार्कण्डेयसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

शुद्धिष्ठिर उवाच ।

शशुषोष नरः कामानाप्नोति मनसः प्रियान् ।

तामिकां वद मे देव सप्तमीं पापनाशिनीं ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

भानोर्दिने सिते पक्षे चतीते चोत्तराश्वये ।

पुष्यमधेयमक्षये गृह्णीयात् सप्तमीव्रतं ॥

सप्तौहकास्तिल ववान् सह माषमुहै

गोधूममांसमधुमेधुनकांस्यपात्रैः ।

अभ्यक्षणाक्षनविज्ञातस्य चूर्चितानि

वर्धनीव्रती परिहरेद्दहनीष्टसिद्धये ॥

देवान् पिष्टृन् सुनिगवान् सज्जसाक्षलौभिः

सन्तर्प्य पूज्य गगनाङ्गनहस्तादीपम् ।

बुत्थानले तिलयवान् बहुशोष्टतात्तान्

भूमौ स्तपेत् हृदि निधाय दिनेशविष्णुं ॥

वानि चबोद्गद्यदिनैरिह वर्जितानि

द्रव्याणि तानि परिहृत्यदिनेऽथ वज्रां ।

संप्राश्य शुद्धचक्रानि च वर्षमेकं

प्राप्नोति भारत पुमान् मनवेष्टितानि ॥

चक्रसप्तह्वं विवर्जितान्तरोपलक्ष्यार्धं

मन्त्रवागीश्यादिवर्ज्यं नमनर्षकं स्यात् ।

व्रतचङ्क ११ अध्यायः ।] चेमाद्रिः ।

७५७

इति भविष्योत्तरोक्तं त्रयोदशपदार्थवज्जर्जनसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

वसुदेव उवाच ।

नैमित्तिकान् ततोवक्ष्ये यज्ञांचात्र समाहितः ।

सप्तम्यां ग्रहणे चैव संक्रान्तिषु विशेषतः ॥

नैमित्तिकान् ततो वक्ष्ये इत्यनेन श्लोकेन ग्रहणसंक्रान्तिषु  
साधारण्येन यज्ञप्रतिज्ञा कृता सप्तसप्तमीयज्ञ तावदाह शुक्ल-  
पक्षस्येत्यादिना ।

शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां हविं भुक्तैकदा दिवा ।

सप्तम्याचम्य सप्तम्यां वरुणं प्रणिपत्य च ॥

वरुणोच सूर्यः ।

इन्द्रियाणि तु संयम्य स तं ध्यात्वा स्वपेदुधः ।

दर्भशय्यागतोरात्रौ प्रातःस्नातः सुसंयुतः ।

सर्वस्वादौ तथेवान्ते पूर्व्ववह्वरुणं यजेत् ।

सुहुयादद्भृचस्रवस्मिं सूर्याग्निं परिकल्प्य वै ॥

सूर्याग्निकरणं वक्ष्ये तर्पणं च समासतः ।

अस्त्रेणोद्धारमुल्लिख्य सावित्राभ्युक्ष्य वानले ॥

अस्त्रेण अस्त्रमग्रेण सावित्रा सूर्यगायत्रा ।

एतच्च सर्व्वं निष्ठुभाः सप्तम्यामेवाभिहितं वेदितव्यम् ॥

प्रक्षिप्यास्तीर्थं दर्भांश्च देशे भूमौ यथेक्षिते ।

प्रागग्रैरुद्गग्रैश्च पाचाच्छालभ्य चक्रवत् ।

सवित्रं हिकुशं कृत्वा सायं प्रादेशसन्धितम् ॥

\* निम्नसप्तम्यामेवाभिहितमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

तेन पात्राणि संप्रोक्ष्य संशोध्य च विलोप्य च ।  
 उदग्भागस्थिते पात्रे साग्निनाचोल्मुकेन च ॥  
 पर्यम्भिकरुचं कृत्वा ततश्चोत्पवनं त्रिधा ।  
 परिमृज्य स्नुचादींश्चदर्भैः संप्रोक्षितैश्च तैः ॥  
 शुद्धयात् प्रोक्षिते बह्वौ तत्रार्कं पूर्व्ववत् यजेत् ।  
 भूमौ स्थितेन पात्रेण विस्तरेण तु पाणिना ॥  
 वामेन यदुशादूर्ध्वं नान्तरिक्षे तु पूयते ।  
 अन्तरिक्षे त्रिकादौ ।

दक्षिणेन शुची गृह्णा शुद्धयात्पावकं बुधः  
 हृदयेन क्रियाः सर्वाः कर्त्तव्याः पूर्व्वोदिताः ।  
 हृदयेन हृदयमन्त्रेण ।  
 अनेन हुत्वा सन्तप्य दद्यात् पूर्णाहुतिं ततः ।  
 वरुणायादराभ्याघे सप्तम्यां वरुणं यजेत् ॥  
 यथा शक्त्या तु विप्रेभ्यः प्रदद्यात् खण्डवेष्टकान् ।  
 दद्याच्च दक्षिणां शक्त्या प्राप्यते यागजं फलं ॥  
 एवञ्च फाल्गुने सूर्यं चैत्रे टे वांशुमालिनम् ।  
 वैशाखे मासि धातारं इन्द्रं ज्येष्ठे यजेद्भविम् ॥  
 आषाढे आवणे मासि भगं भाद्रपदं तथा ।  
 आश्विने चापि पर्जन्यं त्वष्टारं कार्तिकेय जेत् ॥  
 मार्गशीर्षे तु मित्रश्च पौषे विष्णुं यजेद्यदि ।  
 सम्बत्सरेण यत् प्रोक्तं फलमिष्टा दिने दिने ॥  
 तत् सर्व्वं प्राप्नुयात् क्षिप्रं भक्त्या अज्ञासमन्वितः ।  
 एवं सम्बत्सरे पूर्णं कृत्वा वै काश्चनं रघम् ॥



सप्तभिर्बाजिभिर्वृक्षां नानारत्नोपशोभिताम् ।  
 आदित्यप्रतिमां मध्ये शुद्धहेम्ना कृतां शुभाम् ॥  
 रत्नैरलंकृतां कृत्वा हेमपद्मोपरिस्थिता ।  
 तस्मिन् रथवरे कृत्वा सारथिं चाग्रतः स्थितम् ॥  
 वृत्तं द्वादशभिर्विप्रैः क्रमान्मासाधिपात्मभिः ।  
 सर्व्वकल्पज्ञमाचार्य्यं पूजयित्वा रथाग्रतः ॥  
 मासाधिपाः प्रतिमासोक्ताः सूर्याः ।  
 अतस्तद्भक्तिभावितैर्द्वादशभिर्विप्रै  
 र्वृत्तमाचार्य्यं पूजयेदित्यर्थः ।  
 संचिन्त्यादित्यवर्त्तं वै वसुरत्नादिनार्चयेत् ॥  
 एवं मासाधिपान् विप्रान् संपूज्याथ निवेदयेत् ।  
 आचार्य्याय रथं चक्रं ग्रामं वासो महीं शुभाम् ॥  
 मासाध्यामासाधिपेभ्यश्च द्वादशेभ्यो निवेदयेत् ।  
 एवं भक्त्या यथा शक्त्या हेमरत्नादिभूषणम् ॥  
 दत्त्वा तस्य नमस्कृत्य व्रतं पूर्णं निवेदयेत् ।  
 अतज्ज्ञं न दोषोस्ति व्रतस्य करणादिह ॥  
 एवमस्त्विति विप्रेन्द्रैः सहाचार्य्यैः पुनः पुनः ।  
 बहुचैराशिषोदत्त्वा प्रवदेत् प्रीयतामिति ॥  
 आदित्यो येन कामेन यस्त्वयाराधितो व्रतैः ।  
 तुभ्यं ददातु तं कामं संपूर्णं भवतु व्रतम् ॥  
 विप्रेभ्यो गुणवद्भ्यश्च निस्त्रेभ्यश्च विशेषतः ।  
 दीनान्भक्तपणेभ्यश्च शक्त्या दत्त्वा च दक्षिणाम् ॥  
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु व्रतमेतत्समापयेत् ।

कृत्वैवं सप्तमीमष्टं राजा भवति धार्मिकः ॥  
 पुरुषश्च\* भवेद्वाता भास्करस्यातिवक्त्रभः ।  
 शतयोजनं विस्तीर्णं निःसपन्नमकण्टकम् ॥  
 त्रिःशतं मण्डलं भुङ्क्ते सायं वर्षशतं सुखी ।  
 वित्तहीनोऽपि यो भक्त्या कृत्वा ताम्रमयं रथम् ॥  
 दद्यात्† व्रतोपवासञ्च कृत्वा सर्वं यथोदितम् ।  
 साशीतियोजनं भुङ्क्ते विस्तीर्णं मण्डलं भवः ॥  
 एवं पिष्टमयं योपि वित्तहीनोददेद्रथम् ।  
 आषष्टियोजनं भुङ्क्ते सायं वर्षशतं सुखी ॥  
 सूर्यलोकञ्च कल्पान्ते सकृद्देदमवाप्नुयात् ।

इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तं विजयायज्ञसप्तमी‡ व्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

क्षमासत्यं दयादानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।  
 सूर्यपूजाग्निहवनं सन्तोष स्तेयवर्जनं ॥  
 सर्वप्रतर्पणं वत्स सामान्येन सदा स्थितिः ।  
 गृहीत्वा सप्तमीकल्पं ज्ञानतोयस्तु तामसः ॥  
 त्यजेत्कामाद्गयाद्यापि सन्नेयः पतितोबुधैः ।  
 सप्तम्यां सोपवासस्तु रात्रौ भूङ्क्ते तु यो नरः ॥  
 कृतोपवासः षष्ट्यां तु पञ्चम्यामेककालभुक् ।

\* पुरुषः सप्तमेद्राजा भास्करस्यातिवक्त्रभ इति पाठान्तरं ।

† दद्याद्ब्रतावसानेति इति पाठान्तरं ।

‡ विजयायज्ञमिति कश्चित् पाठः ।

दत्त्वा तु संस्कृतं श्राकं भक्ष्यभोज्यैः सुसंस्कृतम् ॥  
 देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च रामो भुञ्जीत वाग्वतः ।  
 वायव्यीशं वरः कश्चि व्रतमेतच्चरिष्यति ॥  
 तस्मै श्रीविजयदेव विवर्गश्च विवर्धते ।  
 कृतः कर्मजपाप्नोति विमानवरमास्थितः ॥  
 सुखलोके स रमते\* मन्वतरवद्भनञ्च ।  
 इहपावत्य काशान्ते रिपून् यासि समस्ततः ॥  
 पुत्रपौत्रैः परिहृतोदात्तास्त्राभियतव्रतः ।  
 स भुनक्ति परान् राजन् विग्रहैरजितः परैः ।  
 यामेन राजशार्ङ्गं श्राकाहारेण सप्तमीम् ।  
 उपोष्य सत्त्वं तत्तीर्थं वैश्वं वै गवसंजितम् ॥  
 कुरुष्व तत्र पूर्वेषु श्राकाहारेण वै तथा ।  
 धर्मेषु च कुरुष्वे च कृतं तेन विवस्वता ॥  
 सप्तमी नवमी षष्ठी तृतीया पञ्चमी तथा ।  
 कामदास्त्रिषोऽष्टौ इतरत्र न योजिताम् ॥  
 सप्तमी माघमासस्य नवम्बस्वदुजे तथा ।  
 षष्ठी भाद्रपदे धन्या वैशाखे तु तृतीयका ॥  
 पुष्या भाद्रपदे त्रेया पञ्चमी नागपञ्चमी ।  
 इत्येताः स्त्रेषु मासेषु विधिषास्त्रिषयः शुभाः ॥  
 श्राकं सुसंस्कृतं कृत्वा भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ।  
 दत्त्वा विप्रे यथाशक्तापचाहुक्ते निशि व्रती ॥  
 कार्तिके शुक्लपक्षस्य याज्ञीयं कुरुनन्दन ।

\* मन्वतारव्रतानां इति पुस्तकाकारे पाठः ।

चतुर्भिरपि मासैस्तु पारवं प्रथमं स्मृतम् ॥  
अगस्तिकुसुमैश्चाप पूजा कार्या विभावसीः ।

विभावसीरिति सूर्यस्य ।

विसेपनं कुङ्कुमञ्च धूपैश्चैवापराजितः ।  
ज्ञानं तु पञ्चगव्येन तदेव प्राग्वेत्तथा ।  
नैवेद्यं पावसं चात्र पूजा कार्या विभावसीः ॥  
तदेव देवं विप्राणां शाकं भक्ष्यमवात्मनः ।  
शुभशाकसमाहुक्तं भक्ष्यपेक्षसमन्वितम् ॥

शुभं शाकः अनिविद्धशाकः ।

द्वितीयपारवे राजन् शुभगन्धानि यानि वै ।  
पुष्पाणि तानि देवस्य तन्नाम्ने तच्च चन्दनं ॥  
अगुडश्चापि धूपोऽथ नैवेद्यं गुडपूपकाः ।  
ज्ञानं कुङ्कुमैश्चैव प्राशनं गोमयेन तु ॥  
तृतीये करवीराणि तथा रक्तञ्च चन्दनम् ।  
धूपानां गुग्गुलुश्चात्र प्रियोदेवस्य सर्व्वदा ॥  
शास्त्रीद्वयं च नैवेद्यं दधिनित्रं महामते ।  
तमेव ब्राह्मणानां तु भक्ष्यसेव्यसमन्वितम् ॥  
कास्तनाम्नेन च विभो हुक्तं दत्त्वा विचक्षणः ।  
गौरवर्षवत्कालेन ज्ञानं चात्र विदुर्बुधाः ॥  
तस्मैव प्राशनं धन्यं सर्व्वपापहरं शुभम् ।  
तृतीये वारचस्मान्ते ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥  
त्रावचञ्च पुराचस्य वाचनञ्चापि शस्यते ।  
देवस्य पुरतः स्नातो ब्राह्मणानां तदग्रतः ॥

ब्राह्मणावाचकाष्टास्यं नान्यवर्णसमुन्नवात् ।

आवयेत् ब्राह्मणान् सर्वान् शक्त्या भक्ता प्रपूजयेत् ।

वाचकस्यामले राजन् वाससी संनिवेदयेत् ॥

वाचके पूजिते देवः सदा तुष्यति भास्करः ।

करवीरं यद्येष्टन्तु तत्रा रक्तञ्च चन्दनम् ॥

यद्येष्टं गुग्गुलुं तस्य यद्येष्टञ्चैव भाजनम् ।

यद्येष्टं तु घृतं तस्य यद्येष्टो वाचकः सदा ॥

पारणञ्च यद्येष्टं वै सवितुः कुहनन्दन ।

इत्येषा सप्तमी पुष्पा सुप्रिया गोपतेः सदा ॥

यामुपोष्ये ह पुत्रबोद्धौर्गत्नेन च युज्यते ।

क्षीरं प्रतिपदि विशेषोऽवगन्तव्य इति

शाकसप्तमीव्रतम्

कार्तिकशुक्लसप्तम्यामारभ्य प्रतिमासं कुर्वता पुनर्मास  
चतुष्टयम् यावत्शुक्ल सप्तमी तस्यां तस्याञ्च पारणं कार्यम् ।  
एकस्मिन् वर्षे वारचयं पारणं भवति एवमेव वर्षान्तरेषु तादृशं  
व्रतं यावज्जीवं कर्त्तव्यम् ।

इति भविष्यपुराणोक्तं शाकसप्तमीव्रतम् ।

—०००@०००—

नारद उवाच ।

किमुरोगेऽद्भुते कृत्यमलक्ष्मीः केन हन्यते ।

मृतवत्ताभिषेकादिकार्ये किम् विधीयते ॥

शङ्करउवाच ।

पुराकृतानि पापानि फलं तत्र तपोधन ।  
 रोगदीर्घत्यरूपेण तथैवेष्टवधेन च ॥  
 तद्विधाताय वक्ष्यामि तदाकल्याणकारकम् ।  
 सप्तमीक्षपनं नामव्याधिपीडाविनाशनम् ॥  
 बालानां मरणं यत्र क्षीरपात्रां च दृश्यते ।  
 तद्बहुचेतराणां च यौवनं वापवर्त्तिनाम् ॥  
 शान्तं यत्तत् प्रवक्ष्यामि स्रुतवत्साभिषेकतः ।  
 एतदेवाद्भुते वेगे चित्तविभ्रमनाशनम् ॥  
 भविष्यति महावाहो यदा कल्पस्तपोधन ।  
 विवस्वतश्च तत्रापि यदा मनुरनुत्तमः ॥  
 भविष्यति च तत्रापि पञ्चविंशतिमं यदा ।  
 कृतं नाम युगं तत्र हैहयाश्वयवर्द्धनम् ॥  
 भविता तु पतिर्वीरः कार्त्तवीर्यैः प्रतापवान् ।  
 स सप्तमीयमखिलं पालयिष्यति भूतलम् ॥  
 बावद्वर्षसहस्राणि सप्तसप्तानि नारद ।  
 जातमात्रञ्च तस्याश्च यावत् पुत्रशतं तदा ॥  
 अवनत्य तु ग्राप्तेन विनाशमुपयास्यति ।  
 सहस्रबाहु य यदा भविता तस्य वै सुतः ॥  
 कृतवीर्यैः समाराध्य सहस्रांशं दिवाकरम् ॥  
 उपवासैर्न तैर्दिव्यैः वेदसूक्तैश्च नारद ।  
 पुत्रस्य जीवनायासमन्त्रज्ञानमवाप्स्यति ॥  
 कृतवीर्येण वै दृष्ट इदं च कतिभास्करः ।

अग्रेषु दुष्टशमनं सदा कल्पवनाशनं ॥  
 अलंकेयेन महता पुत्रस्तव नराधिप ॥  
 भविष्यति चिरञ्जीवी किञ्चु किष्किपनाशनम् ।  
 सप्तमीक्षपनं वक्ष्ये सर्वलोकहिताय वै ॥  
 जातस्य नृतवत्सायाः सप्तमे मासि नारद ।  
 अथवा शुक्लसप्तम्यामेतत्कर्त्तव्यं प्रशस्यते ।  
 अहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनं ॥  
 अलंकेयेन महता पुत्रस्तव नराधिप ।  
 बालस्य जन्मनक्षत्रं वर्जयेत्तान्तिथिबुधः ॥  
 तद्बृहदातुराणाम् कृत्वा तदितरेषु च ।  
 गोमयेनोपलिप्तायां भूमावेव तु संस्थितः ॥  
 तण्डुलैरक्तशाख्यैश्चतुरः क्षीरसंयुतं ।  
 निर्वपेत् सूर्यं ब्रह्माभ्यां मातृभ्यश्च विशेषतः ॥  
 कीर्त्तयेत् सूर्यदेवत्वं सूक्तं पूर्व्यं धृताहुतीः ।  
 जुहुयाद्बृहस्पतेन तद्बृहद्राय नारद ॥  
 होतव्या समिधश्चात्र तथैवाकपलाशयोः ।  
 यवैः कृष्णतिलैर्होमः कर्त्तव्योऽष्टशतं पुनः ॥  
 व्याहृतिभिरघ्राज्येन तथैवाष्टशतं बुधाः ।  
 हुत्वा ज्ञानञ्च कर्त्तव्यं मन्त्रैस्त्रैरेवधीमता ॥  
 विप्रेण वेदविदुषा विधिवद्भूषाणिना ॥  
 स्थापयित्वा तु चतुरः कुम्भान् कोणेषु शोभनान् ।  
 पञ्च पञ्च पुनर्मध्ये दध्यक्षतविभूषितान् ॥  
 स्थापयेदन्नं कुम्भं सोरेणैवाभिमन्त्रितम् ।

पूरयेत्तीर्त्तयेन स्पर्शरत्नसमन्वितम् ॥  
 सर्वान् सर्वविधियुतान् पञ्चभङ्गलान्वितान् ।  
 पञ्चरत्नफलैर्युक्तं वासोभिः परिवेष्टितान् ॥  
 गजाश्चरथावहनीकसङ्गमव्रजगोकुलम् ।  
 सङ्गत्य मृदमानोय सर्वेष्वेव विनिक्षिपेत् ॥  
 सङ्गत्य एकौकृत्य । चतुर्ष्वपि च कुम्भेषु तोयगर्भेषु मध्यमम् ।  
 गृहीत्वा ब्राह्मणस्तत्र सौराष्ट्रान्मानुदीरयन् ॥  
 नारीभिः सप्तसख्याभिरव्यङ्गाङ्गीभिरत्र च ।  
 पूजिताभिर्यथाशक्त्या मातृवस्त्रादिभूषणैः ॥  
 सवस्त्राभिश्च कर्त्तव्यं मृतवत्साभिषेचनं ।  
 दीर्घायुर्लक्षवालोयं जीवपुत्रास्त्रियं तथा ॥  
 आदित्यचन्द्रमा सार्धं ग्रहनक्षत्रतारकैः ।  
 शक्रः सलोकपालो वै ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥  
 एतेचान्येच देवोवाः सदा पान्तु कुमारकम् ।  
 न शनिर्नात्र राहुश्च नात्र वालग्रहाः क्वचित् ॥  
 पीडां कुर्वन्तु वालस्य समातुर्जनकस्य च ।  
 ततः शुक्लाम्बुधरा कुमारी पतिसंयुता ।  
 त्र्यम्बकं पूजयेत्स्त्रीणां माचार्य्यं सह भार्य्यया ॥  
 कञ्चनीयां ततः कृत्वा ताम्बपात्रीपरिष्ठितां ।  
 प्रतिमां धर्मराजस्य गुरवे विनिवेदयेत् ॥  
 धर्मराजस्तु महिषस्यो दक्षिणकरे सम्पुण्ड्रदण्डधरस्तदुपरि-  
 खण्डे वामे फलकं अपराध धूम्रवर्णा अष्टौस्रवत् साःसङ्गता वामे  
 भवा तद्दक्षिणकरे गमपाशश्च लेखनीयः ।



पञ्चसरः शङ्खधारो चित्रश्रुतः प्रकाशस्थः ।  
 वस्त्रैः काञ्चन रत्नाद्यैर्भूषैः सहितपायसैः ॥  
 पूजयेद्ब्राह्मणास्तत्र वित्तशठविबर्जितः ।  
 भुक्ता च गुरुणाप्येवमुपायार्थं मन्त्रसन्ततिः ॥  
 दीर्घायुवृक्षवासीयंयावद्दण्डं शतं सुखी ।  
 यत्किञ्चिदस्व दुरितं तत् क्षित्यम्बुजामुखे ॥  
 ब्रह्मारुद्रो वसुः स्कन्दो विष्णुः शक्रो हुताशनः ।  
 रक्षन्तु सर्वे दुष्टेभ्यो वरदाः सन्तु सर्वशः ॥  
 एवमाद्यानि चैतानि वदन्तं पूजयेद्भुवि ।  
 शक्तिः कपिला चैव प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥  
 गुरुश्च पुत्रसहितं प्रणम्य रविशङ्करौ ।  
 हुतशेषं समग्रीयादादित्याय नमो स्त्विति ॥  
 इदमेवाहुते वेगे दुःस्वप्नेषु च दृश्यते ॥  
 कर्तुर्जन्मदिनर्क्षश्च हित्वा संपूजयेत्तदा ।  
 शास्त्रार्थं शुक्लसप्तम्यामेतत् कुर्वन् सोदति ॥  
 पुण्यं विधत्तमायुष्यं सप्तमीस्तवनं रवेः ।  
 कथयित्वा द्विजैश्च तथैवान्तरधीयत ॥  
 सप्तानेन विधानेन दीर्घायुर्भवगन्तुप ।  
 संवत्सरप्रसूतोपि सप्तम्यां पृथिवीमिमाम् ॥  
 एतत्ते सर्वमाख्यातं नप्तमीज्ञानमुत्तमम् ।  
 सर्वदुष्टोपशमनं बालानां परमं हितम् ॥  
 आरोग्यं भास्करादिच्छेदनमिच्छेद्भुक्तात् ।  
 शङ्करात् ज्ञानमन्विच्छेद्भक्तिमिच्छेज्जनार्हनात् ॥

एतन्महापातकनाशनं स्नात् परंक्षितम्  
 वालविवर्धनञ्च ।  
 मृष्योति यच्चैव मनन्वचेता  
 स्तस्यापि सिद्धिं मुनयो वदन्ति ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं सप्तमीस्नपनम् ।

—000—

सनत्कुमारः उवाच ।

मङ्गल्यं परमिच्छन्ति मङ्गलायतनं हरिम् ।  
 अर्चयेद्दिनता देवं सप्तम्यां समुपोषिता ॥  
 मङ्गलं चतुरस्रञ्च विधायाक्षतसंयुतम् ।  
 तस्मिन्नावाहयेद्देवं श्रीशमिन्द्रिरया सह ॥  
 पङ्कजैर्जातिकुसुमैर्नन्द्यावर्तप्रसूनकैः ।  
 एकपत्रैर्विष्वदलैर्दूर्वातण्डुलकोसरैः ॥  
 मधुरैः फलमूलैश्च पायसेन समर्चयेत् ।  
 मृगमयं राजतन्ताम्ब्रं सोवर्णञ्च चतुष्टयम् ॥  
 पात्रमव्रणमच्छिन्नं द्रोणपूर्णञ्च कारयेत् ।  
 चतुरः कलशांस्तत्र मृगमयांश्च विचक्षणः ॥  
 चतुःप्रस्थप्रमाणेन सहितान् वस्त्रसंयुतान् ।  
 लवणञ्च तिलञ्चैव हरिद्राचूर्णधान्यकैः ॥  
 मृत्क्षिप्त्वा राजतेष्टैवं शान्तिकुण्डे निधापयेत् ।  
 सर्पिषा मधुना हृष्टा पयसा च प्रपूरितान् ॥  
 स्थापयेत् कलशानये पात्रास्तपि महामतिः ।

योचितः पूजयेदष्टौ सपुत्राः पतिदेवताः ॥  
 सर्वमङ्गलसंबुक्ताः सर्वाभरणभूषिताः ।  
 ताभ्योदद्यात्तथायोगं मङ्गलार्थं विचक्षणः ॥  
 तामृततः पूजयेत्तासां दक्षिणाश्च प्रदापयेत् ।  
 ततश्च सन्निधौ तासां प्रार्थयन्ते त्रिवःपतिम् ॥  
 माङ्गल्यं परमन्देहि मङ्गलायतने नमः ।  
 इन्दिराकान्तनबने श्रीकान्तनयनप्रिये ॥  
 श्रीपते श्रीलताश्लेषप्रियचातुर्भुजइये ।  
 माङ्गल्यं परमन्देहि मङ्गलावतलोचने ॥  
 अथ ताभिश्च वनिता योषिद्भिः कृतमङ्गला ।  
 अनुज्ञाप्य हरिः पूजां समाप्य च विद्वज्ज्य ताः ॥  
 आचार्य्यो दक्षिणां दद्यात् ब्राह्मणेभ्यो धनक्षय ।  
 सङ्कल्पदादौ विधिस्तत्त्वाः सुतो वा जनकोऽपि वा ॥  
 कुर्वीत स्वपुरे वा वै गुरुर्ना नृपतिः कश्चित् ।  
 कार्य्यः पूजाविधिरयं मन्त्रेणाष्टाचरेण तु ॥  
 अष्टम्याश्च ततः कुर्यात् पूर्व्ववद्देवपूजनम् ।  
 अष्टाभिः सह योषिद्भिः कुर्यात्तन्त्रेण पारणम् ॥  
 उपवासश्च कर्त्तव्यः पतिना च सुखार्थिना ।  
 अष्टम्यां पारणं कुर्याद्दद्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥  
 आचार्य्ये दक्षिणां दद्याद्भूतश्चैव समापयेत् ।  
 इतश्चारोग्यजननमायुः पुष्टिः सुखावहम् ॥  
 माङ्गल्यप्रभवः स्त्रीणां पुत्रपोषप्रदन्तथा ।  
 सुतार्थिनी सुतन्त्रिन्दे दायुषापि तदर्थिनी ॥

माङ्गल्यं परमिच्छन्ती व्रतेनानेन चाग्नयात् ।  
 पुमानपि यशः कौर्त्तिं वल्लमायुषं विन्दति ॥  
 राज्ञामायुर्हिजाग्रयाचां विद्याञ्च विपुलामपि ।  
 वैश्यानां विपुला लक्ष्मीं शूद्राणाञ्च सुखमभवेत् ॥  
 व्रतमेतत्सदाकार्यमात्मनो जयमिच्छता ।  
 युष्मानि चेहमानानामादौ कार्यमिदं व्रतम् ॥  
 कन्यकापि पतिं विन्देत् कुर्वन्ती व्रतमुत्तमम् ।  
 एवमेव परंप्रोक्तं सप्तमीव्रतमुत्तमम् ।  
 सर्वपुण्यप्रदं नृणां सर्वपुष्टिप्रदं भुवि ॥

इति गरुडपुराणोक्तं मङ्गल्यं\*व्रतम् ।

अथ सूर्यव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रे शुक्लस्य पक्षे तु सम्यक् षष्ठ्यामुपोषितः ।  
 सप्तम्यामर्चनं कुर्याद्देवदेवस्य भूपते ॥  
 वह्निःस्नानं नरः कृत्वा गोमयेनोपलेपितः ।  
 लेपयेत्स्यगुडिलं सम्यक् ततो गौरमृदा नृप ॥  
 तत्राष्टदलकमलं वर्णकैस्तु समं लिखेत् ।  
 कर्णिकायां न्यसेत्तत्र देवदेवं विभावसुं ॥  
 पूर्वपक्षे न्यसेद्देवौ गौराजन् द्रव्यानुचारकौ ।

● मङ्गल्यं सप्तमीति पुलकान्तरे पाठः ।

+ पूर्वपक्षे न्यसेद्देवी गौराजन् द्रव्यानुचारकौ इति पाठान्तरं ।

आग्नेये च न्यसेत्पत्रे गन्धर्व्वीं ऋतुकारकी ॥  
 दक्षिणे च न्यसेत्पत्रे तथैवाङ्गारकी शुभौ ।  
 नैर्ऋत्ये हो महाराज पश्चिनेऋतकी न्यसेत् ॥  
 काद्रवेयी महाभागौ पश्चिमे ऋतुचारिकौ ।  
 वायव्ये यातुधानौ हो तथैव नृपसत्तम ॥  
 उत्तरे च तथा पचे विन्यसेच्च ऋषिहयं ।  
 ईशान्यां विन्यसेत्पत्रे ग्रहमेकं द्विजोत्तम ॥

एते च देवादयोऽसन्तादिऋतुक्रमेण दर्शिताः ।

यस्मिन् यस्मिन्नुतो मन्त्रान् अनुयाति रविं प्रभुं ।  
 ये ये देवप्रभृतयस्तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ।

मार्कण्डेय उवाच ।

धातार्थ्यम्न च राजेन्द्र वसन्ते देवताद्वयं ।  
 भौ तुम्बुरुर्नारदश्चैव गन्धर्व्वीं गायताम्बरी ॥  
 ऋतुवेलाप्सराश्चैव तथा यापुञ्जिकस्त्रला ।  
 होतृप्रहोतृश्च तथा रक्षीग्रामणिपुङ्गवौ ॥  
 उरगोवासुकिश्चैव तथैव ऋषिसत्तमौ ।  
 अनुयाति सितश्चैव श्रीशदेवो वसन्तिको ॥  
 ऋषिरत्निर्वसिष्ठश्च तथा होदक्षतक्षको ।  
 मेनका सहजान्या च गन्धर्व्वीं च हृहा कुहुः ॥  
 रघुबलश्च ग्रामण्योरघुकान्तश्च तानुभौ ।  
 पौरुषादौवधश्चैव यातुधानोश्च तौ ऋतौ ॥  
 अनुयाति कुजश्चैव निदाघे च तथा ग्रहः ।  
 येनुयाति रविं देवं प्रावृट्काशे निबोध मे ॥

इन्द्रश्चैव विवस्वाश्च अङ्गिरा भृगुरेव च ।  
 एलापचस्तथासर्पः शङ्खपालश्च पन्नगः ॥  
 शुचिः सेनोद्यसेनश्च व्रतश्चैवाक्षयिः सह ।  
 प्रक्षोचन्त्यप्सराश्चैव निक्षोचन्तीह ते उभे ॥  
 यातुधानस्तथा सप्तौर्व्याघ्रश्च मनुजेश्वर ।  
 प्राहट् काले तु यात्येनं ग्रहीदेवपुरोहितः ॥  
 अतःपरं निबोध त्वं शरत्काले नराधिप ।  
 पर्जन्यश्चैव पूषा च भरद्वाजश्च गौतमः ॥  
 चित्रसेनश्च गन्धर्वस्तथा च सुकविः सह ।  
 विश्वासी च हृताची च तथा देवाप्सरोहयं ॥  
 नागस्यैरावतश्चैव विश्रुतश्च धनञ्जयः ।  
 सेनजिश्च सुमेधश्च राक्षसी भूम विक्रमो ॥  
 धातो ह्यो तो च तथा यातुधानो महाबली ।  
 ग्रहः शनैश्चरश्चैव अनुयाति दिवाकरं ॥  
 अतःपरं प्रवक्ष्यामि हेमन्ते तव पार्थिव ।  
 अंशोभगश्च द्वावेतो कश्यपश्च क्रतुः सह ॥  
 भुजङ्गश्च महापद्मः सर्पः कर्कोटकस्तथा ।  
 चित्रसेनश्च गन्धर्व जर्णायुश्च महाबलः ॥  
 अप्सराः पूर्ववित्तिश्च गन्धर्वा उर्वशीवशाः ।  
 तार्क्ष्यचारिष्टनेमिश्च राक्षसी भीमविक्रमो ॥  
 विस्फूर्जतस्तथैवाग्रोयातुधानो महाबली ।  
 अनुयाति बुधश्चैव ग्रहीराजन् दिवाकरम् ॥  
 अतःपरं च धर्मज्ञ शिशिरे गदतः नृप ।

त्वष्टा विष्णुर्जमदग्निर्विष्णामिचस्तथैव च ॥  
 काद्रवेयो तथा नागो कम्बलचतुरावभौ ।  
 तिलोत्तमाक्षराश्चैव देवो रश्मा मनोरमा ॥  
 ग्रामणीरतिजाश्चैव सत्यजिह्व महायशाः ।  
 ब्रह्मोपेतश्च वैरत्नोयज्ञोपेतस्तथैव च ॥  
 गन्धर्वोष्टतराद्रश्च सूर्यवर्चास्तथापरः ।  
 चन्द्रमा ग्रहराजश्च प्रनुयाति दिवाकरं ॥  
 सूर्यमाध्याययन्त्येते तेजसातेजउत्तमम् ।  
 एवं हि शिशिरे राजन्ननुयानं प्रकुर्वन्ते ॥  
 स्थानानिमानिनोद्येते सप्तदादशका गणाः ।  
 गणघट्कस्तथैवैकमनुयाति दिवाकरम् ॥  
 सूर्यमारोपयन्तेजस्तेजसातेजउत्तमम् ।  
 तथैतेस्त्वैर्व्योभिश्च कुर्वन्ति ऋषयस्त्वं ॥  
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव सुगीताद्यैरुपासते ।  
 विद्याग्रामचिन्तयैव कुर्वन्त्यत्राभिपुत्रहं ॥  
 सर्पाविहन्ते वैसूर्यं यातुधानानुयान्ति च ।  
 परिचाराग्रहाश्चैव नयन्त्यश्च यथाविधि ॥  
 एतेषामिव देवानां यथाह्वायां तथा तपः ।  
 यथायोगं यथा धर्मं यथासत्त्वं यथावसम् ॥  
 यथासत्वमसोसूर्यस्तेषां सिद्धिस्तु तेजसा ।  
 भूतानामशुभं कर्म विनाशयति तेजसा ॥  
 योऽङ्गे हिमे च वर्णास्तु विमुच्यमानौ  
 वर्णं हिमश्च वर्णं च निशादिनश्च ।

गच्छत्यसाहसुवशात्परिचर्तुमस्मिन्  
 देवान् पिष्टुं च मनुजांश्च सतर्पयन्ति ॥  
 तेषां सम्पूजनं कार्यं गन्धमाख्यागुलेपनैः ।  
 धूपदीपैः सनैवेद्यैः पृथक् पृथगरिन्दम ॥  
 एवं संपूजनं कृत्वा सर्वेषां तदनन्तरम् ।  
 हृतेन होमं कुर्वीत सूर्यस्याष्टमतेन तु ॥  
 अन्येषाञ्च तद्या दद्यादष्टावष्टौ नरोत्तम ।  
 अन्येषां कमलाविन्द्यस्तदेवानां अष्टावष्टौ प्राहुतय इति शेषः ॥  
 नास्तीति तथैव सर्वेषां मेकैकं भोजयेद्विजं ।  
 गङ्गाया च दक्षिणां दद्यात्तेषामिव यदूत्तम ॥  
 एवं संवत्सरं कृत्वा व्रतमेतन्नरोत्तम ।  
 पौराणिकाय विप्राय व्रतस्यान्ते पयस्विनीं ॥  
 विधिवच्च ततो दद्यात्सुवर्णं यदूत्तम ।  
 सर्वकामप्रदं ह्येतत् व्रतमुक्तं स्वयम्भुवा ॥  
 व्रतेनानेन चीर्णेन सूर्यलोकमवाप्नुयात् ।  
 अथ द्वादशवर्षाणि करोत्येनं महाव्रतम् ॥  
 भित्वा कर्मण्डलं राजन् विष्णोः सायुज्यतां व्रजेत् ।  
 एतद्व्रतं पापविनाशकारि  
 धन्यं यशस्यं रिपुनाशकारि ।  
 लोके तथास्मिन् परे च राजन्  
 स्वर्गं तथामोक्षकरं तथैव ॥  
 इति विष्णुधर्मोत्तिरोक्तं सूर्यव्रतम् ।



## अथ मरुद्वतम् ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु सम्यक् षष्ठ्यामुपोषितः ।  
 सप्तम्यामर्चनं कुर्याद्वृत्तनां तत्र तत्र च ॥  
 तत्र श्रेणीगतं सप्तमण्डलं नृप कारयेत् ।  
 श्रेणी तथा कार्यसमा सप्तमण्डलकान्विता ॥  
 श्रेणीसप्तकस्त्रिधाय ततश्चैकैकस्यां श्रेण्यामण्डलसप्तकद्वयौदित्यर्थः ।  
 गन्धैर्मण्डलकं कार्यं नामचिह्नं पृथक् पृथक् ॥  
 एकज्योतिश्च द्विज्योतिस्त्रिज्योतिश्च महाबलः ।  
 एकद्वित्रि चतुः पञ्च क्रमेणैव तथा नृप ॥  
 विन्यसेत् प्रथमश्रेण्यां यथोक्तं नृपसत्तम ।  
 क्रमेणेति एकज्योतिःपञ्चति सप्तज्योतिर्पथ्यन्तं सप्त नामानि  
 विन्यसेदित्यर्थः ॥  
 ईदृक् सदृक् वचोन्यादृक् ततः प्रतिसदृक् तथा ।  
 मितश्च संमितिश्चैव अमितश्च महाबलः ॥  
 द्वितीयायामथ श्रेण्यां क्रमेणेनैव च विन्यसेत् ।  
 क्षातजित्स्त्वजिच्चैव सुखेनः सेनजित्तथा ॥  
 श्रुतमितोनुमितश्च पुरुजिश्च तथैव च ।  
 तृतीयायां तथा श्रेण्यां देवानेतांश्च विन्यसेत् ॥  
 ऋतश्च ऋतवादश्च विदग्धधारणो भुवः ।  
 सत्योधाता वै चतुर्थ्यां श्रेण्यां च पार्थिवं न्यसेत् ॥

दृष्टव्यं सद्रूपं एतादृगमिताशनः ।  
 क्रीडितः समहृद्यं सरभं महायशः ॥  
 विन्यसेत्पञ्चमं त्रेण्यां सप्त देवान्नराधिप ।  
 धर्मादुर्व्योधनिर्भीमो अनियुक्तः क्षयः सह ॥  
 षष्ठ्या च विन्यसेत् त्रेण्यां सप्तदेवान् यथाक्रमं ।  
 \*धृतिर्वपुरनाधृष्यो वासः कामो जयो विराट् ॥  
 सप्तम्या च तत्रा त्रेण्यां विन्यसेत् सप्त पार्थिव ।  
 प्रथमा तु भवेत् त्रेण्यो युक्तापार्थिवसप्तमी ॥  
 द्वितीया पद्मपत्राभा तृतीया रुधिरपमा ।  
 पीतवर्णा चतुर्थी स्यात् पञ्चमी शुक्लसन्निभा ॥  
 आकाशसन्निभा षष्ठी कृष्णवर्णा च सप्तमी ।  
 मात्स्यानुलेपनं देयं तासां वर्णसमं द्विज ॥  
 एकीनास्तत्र दातव्या दीपाः† पञ्चागदेव तु ।  
 पृथक् पृथक् देवतानां नैवेद्यादि निवेदयेत् ॥  
 छतश्च जुहुयादङ्गौ नामभिश्च पृथक् पृथक् ।  
 भोजयेत् ब्राह्मणांश्चात्र सुरसिद्धसमन्वितान् ॥  
 संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं पुरुषसत्तम ।  
 सुवर्णमहतं वासो गाञ्च दद्यात् पयस्विनीं ॥  
 पौराणिकाय विप्राय व्रतान्ते विनिवेदयेत् ।  
 व्रतस्यास्य तु राजेन्द्र सम्यक् विप्रो विधानवित् ॥  
 आरोग्यकामः कुर्वीत व्रतमेतन्नरोत्तम ।

\* धृतिर्दोषप्ररणाधृष्यो इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पञ्चदशैव इति पुस्तकान्तरे ।

पुत्रकामार्थकामश्च धनकामोऽपि वा पुनः ॥  
 तथा विजयकामश्च व्रतमेतत्समाचरेत् ।  
 श्रीकामश्च तथा राजन् विद्याकामोऽपि वा पुनः ॥  
 सर्वकामप्रदं ह्येतत् पवित्रं पापनाशनं ।  
 माङ्गल्यं स्वर्गदं प्रीतिं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥  
 व्रतेनानेन चौर्येण चिरं स्वर्गं समश्नुते ।  
 मानुष्यमासाद्य भवेत्स्वर्गभ्रष्टस्तथाचिरात् ॥  
 धनेन रूपेण बलेन युक्तो  
 जनाभिरामः प्रमदाप्रियश्च ।  
 नो रोगदेहेन्द्रतश्च पक्षी  
 वाग्मो तथा शास्त्रधनश्च लोके ॥  
 इति विष्णुधर्मोक्तं मरुद्व्रतम् ।  
 अथ तुरगसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रमासस्य सप्तम्यां शुक्लपक्षे नराधिप ।  
 गोमयेनोपलिप्ते तु मृदा कुर्यात्तु मण्डलं ॥  
 तत्राष्टपदं कमलं कर्त्तव्यं वर्णकैः शुभैः ।  
 कृतोपवासस्तन्मध्यं भास्करं पूजयेन्नरः ॥  
 अरुणश्चैव पुष्पाङ्कं निकुञ्जश्च तथापरं\* ।  
 यमुनाश्च यमं कालं द्वितीयमनुमेव च ॥

\* चरुचक्षुः रत्नाङ्कं निकुञ्जपतिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शनैश्चरं तथा राक्षीं छायां रेवन्तमेव च ।  
 सप्तच्छन्दांसि वर्षश्च याच पिङ्गलमेव च ॥  
 केसरे पूजयेद्भाम पद्मे उक्ताश्च देवताः ।  
 उक्ता देवता धातार्यमेत्याद्याः सूर्यसप्तमीव्रतोक्ताः ।  
 दिक्कालपूजनं कार्यं वहिःपद्मस्य पार्थिव ॥  
 गन्धमाख्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ।  
 व्रते समाप्ते दातव्यं तुरगान् ब्राह्मणाय तु ॥  
 प्राप्याश्वमेधस्य फलं यथाव  
 लोकानवाप्याद्य पुरन्दरस्य\* ।  
 उपोष्य राजन्-सुचिरश्च कालं  
 सायोज्यमायाति दिवाकरस्य† ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं तुरगसप्तमीव्रतम् ।

अथ सितसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

मार्गशीर्षस्य मासस्य शुक्लपक्षे नराधिप ।  
 सोपवासस्तु सप्तम्यां कमलैः पूजयेद्भविम् ॥  
 अर्चायां वा स्थले वापि शुक्लैः पुष्पैर्यथाविधि ।  
 चन्दनेन तु शुक्लेन वटकैः पूरणेन च ॥

\* चन्दनेन महारज्य परामाज्जेन पूरयेति पाठः ।

† सुराजेति पुस्तकान्तरं पाठः ।

दद्याद्भतान्ते द्विजपुङ्गवाय  
वस्त्रे सुशक्ते रिपुनाशनेच्छुः ।  
सोभाग्यकामस्तु तथैव राजन्  
प्राप्नोति लोकान् सवितुस्तथान्ते\* ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सितसप्तमीव्रतम् ।

अथ उभयसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

अनेनैव विधानेन प्रतिमासस्तु यो नरः ।  
सप्तमीद्वितयं कुर्याद्यावत् सव्यस्तरं भवेत् ॥  
सोऽश्वमेधमवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ।  
कुलमुद्धरते राजन् सर्वान् कामानुपानुते ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं उभयसप्तमीव्रतम् ।

अथ सूर्यव्रतम् ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

शिरसोवपनं कृत्वा योऽर्चयेत् दिवाकरम् ।  
तपनस्तोषमायाति वक्रिष्टोमश्च विन्दति ॥  
अपूपैः सगुहैर्भक्त्या तथा लवणपाचितैः ।  
सहिरण्यैः समभ्यर्च्य वक्रिष्टोमफलं लभेत् ॥

\* वाङ्मयिनसो न नरकं वच्छं इति पुनश्चान्ते पाठः ।

सूर्याङ्गि यस्तु नक्ताशी संपूजयति भास्करम् ।  
इष्टान् कामानवाप्नोति सूर्यलोकश्च गच्छति ॥

यथा यथा पूजयन्तस्तु सूर्यं  
कामाः समयाः सफला भवन्ति ।  
आरोग्यमग्रश्च तथा नृवीर  
मृतस्य लोकाः सवितुस्तथैव ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सूर्यव्रतम् ।

अथ मुक्तिद्वारव्रतम् ।

— ००० —

शास्त्रवत्का उवाच ।

मुक्तिद्वारं यद्वतं मे तथोक्तं  
दुःकर्मघ्नं रोगसंघांश्च हन्तुः ।  
अक्षीणाख्यं मोक्षदं कर्म यत्स्या  
तन्मे ब्रूहि त्वं सुरेश प्रसादात् ॥  
सप्तद्वीपेषु यत् प्रोक्तं ब्रह्महत्याद्यघापहं ।  
सर्वकर्मक्षयकरं सर्वकामैकधर्मवित् ॥  
मुक्तिद्वारमिति प्रोक्तं देवानां तुष्टिदं तथा ।

भगवानुवाच ।

अश्वमेधादियज्ञानां लक्षकोट्यर्बुदैरपि ।  
तत् फलं लभ्यते पुंसां मुक्तिद्वारव्रतेन यत् ॥  
योगमार्गमनभ्यस्य यथेष्टाचारवानपि ।  
अथ युक्तोऽन्यथापि व्रतेनानेन मुच्यते ॥

गोब्राह्मणस्वामिवधे महार्णवे  
त्यस्त्वा शरीरस्य भयाङ्मुने नराः ।  
नारोगिणोयत्\* परमार्थचिन्तकाः†  
फलं लभन्ते प्यमुना व्रतादिनाः‡ ॥  
मुने त्वमाकर्ण्य यदा न सम्यक्  
विधिं तदीयं तदहं वदामि ।  
यज्ञोपितोयं सततं मया प्राक्  
पुत्रे पि मित्रेपि तथा कलत्रे ॥

सप्तमीं प्राप्य हस्तेन दन्तधावनमाचरेत् ।  
नमोर्कायित्युदीर्याथ अर्ककाष्ठेन भक्तिमान् ॥  
अथवा पुष्पच्छेपेण जलेनाप्लावनं तथा ।  
हुत्वा पवित्रं देवानां मन्त्रेणार्कसमित्स्थितम् ॥  
रक्तचन्दनपद्मन्तु लिखेन्नोमयवारिणा ।  
प्राङ्गणे षोडशदलं सगर्भदलकर्णिकम् ॥  
गोमयवारिणासिक्ते प्राङ्गणे रक्तचन्दनेन पद्मं  
प्रलिखेत् सगर्भदलकर्णिकाकर्णिकं गर्भं दलवतः वेषमाच-  
देवतावतः ।

तपनादित्यपूषार्थसूर्यमित्रज्येष्ठारान् ॥  
भानुश्चारश्च विष्णुश्च, समान्तं च विविकान् ।  
सहस्रांश्च पूर्वादिदिग्दलेषु गृहेत् क्रमात् ॥

\* नोद्योगिनोयं पठतीति पुलकान्तरे पाठः ।

† तत्कार्कनोपयेदिति कश्चित् पाठः ।

‡ फलं लभन्ते इय नृतानृतादिभिरिति पुलकान्तरे पाठः ।

आरो मङ्गलः ।

भानुर्हंसार्थमन्नप्रविकर्त्तनदिवाकरान् ।  
 सप्ताश्वसप्तकिरणसमस्तग्रहनायकान् ॥  
 प्रभाकरं सुविषदं पतङ्गं लोकसाक्षिणम् ।  
 विवस्वन्निहिरो पूर्वं न्यसेद्भद्रदले यथा ॥  
 तमोन्नं द्वादशाब्जानं भास्करं लोकचक्षुषम् ।  
 विश्वकर्मानमजरं परमाब्जानमुत्तमम् ॥  
 कर्त्तारमस्ततं वन्द्यं कर्णिकायान्तु षोडश ।  
 कर्णिकायां कर्णिकालम्बेषु, परञ्च परमेस्वरम् एवमष्टाचत्वारिंशतीनामलेखनमेवावगन्तव्यं ।

ओं तस्मै नमः सविधेति क्रमाद्वावाहनं नमः ॥  
 कुर्यादथासनं दद्यात् पाद्यार्घ्याचमनीयकम् ।  
 रक्तगन्धाक्षतान् दद्यात् रक्तपुष्पाणि धूपकं ॥

नमः नमस्कारः ।

दद्यात् सुगन्धपञ्चाङ्गदीपान् रक्ताम्बराणि च ।  
 अथवा रैत्ये तान्त्रे वा पात्रे प्रोक्ते सपङ्कजे ॥  
 रक्तगन्धाक्षतैर्हंसं मणिकुण्डलमण्डितम् ।  
 षडङ्गुलौक्यं स्थूलं पृथुलम्बितमालिनम् ॥  
 रक्तचन्दनपद्मस्य कर्णिकायां न्यसेदुधः ।  
 हेमं वारिरुहं चात्र वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥

कुर्यादिति शेषः ।

अथ हेमैः अथवा तान्त्रे पात्रे प्रोक्ते सपङ्कजे ।  
 रक्तगन्धाक्षतान् चित्रा रक्तपुष्पाणि च दत्तम् ॥



पञ्चरत्नफलैः सार्धमादायाञ्जलिना जलम् ।  
 ललाटाञ्जलिमासाद्य जानुभ्यामवनीं गतः ॥  
 वीक्ष्य प्राणोद्दिनकरं दद्यादर्घ्यं तु मन्त्रतः ।  
 ॐ तुभ्यं नमः सकलकारणकारणाय  
 विश्वात्मने तु भवनान्तविवर्जिताय\* ।

विश्वेश्वराय सकलामरवन्दिताय  
 वेदात्मने तरणये भवमोक्षदाय ॥  
 नमामि देवासुरमौलिलालितान्  
 सुरेशं चूडामणिवाहुचुम्बितान् ।  
 यदुच्यते सारजलेश्वरालयान्  
 पादोदरस्थे रममानहंसान् ।  
 अनन्तशक्तसकलार्थसिद्धिं  
 प्रसीद सर्वेषु समस्तमव्ययम् ॥  
 समग्रदृष्टे परमेश्वरेश्वर  
 प्रयच्छ मे वाञ्छितकर्म्म मुक्तिद ।  
 उच्चार्यार्च्यं भास्करायाश्च दद्यात्  
 धेन्वाज्याद्यं सूर्यतिथ्यर्चयोगौ  
 रक्तां धेनुं शोभनोपस्कराढ्यां ।  
 दत्त्वा कुर्याच्चोपवासं तदङ्घ्रि  
 ध्यायेत् द्वितीयेऽपि दिने तु तिथ्य  
 क्षयैर्युतिः स्यात् तदोपवासः,

\* भवनमिति कश्चित् पाठः ।

पूर्वे प्रदद्याद्विसे द्वितीये  
दिनेशभक्तोय तदा व्रतार्थी ।

यदा द्वितीयेर्विहतेपि तिथ्या सह ऋक्षयोगमुपैतितदा पूर्वे  
पूर्वदिवसे नोपवासो नार्घ्यदानञ्च किन्तु द्वितीयदिने व्रतं सम्ब-  
धार्घ्यं दद्यादित्यर्थः ।

दिनेशः सूर्यः ।

उदयव्यापिनीयाद्या कुले तिथिरुपोषणैः ।  
निम्बाकीं भगवानेषां वाञ्छितार्थफलप्रदः ॥

इति भविष्यत्पुराणवचनात् ।

भोज्यान्ते वरं भुञ्जीत प्राश्याकं कुङ्कुमं भुवि ।  
कृते व्रतेऽस्मिन् भवति सुक्तिमार्गान्मुदुर्लभान् ॥  
मासि मास्यर्च्यं दानादि कुर्याद्विस्तन्वर्जितं ।  
सर्वदानं परित्यज्य विशेषः श्रूयतामथ ॥  
वर्ज्यं\* कर्कशुन्वान्यञ्च यत्र पुष्पफलद्वयं ।  
रसमेकैकमेवन्तु द्वादशार्कान् प्रपूजयेत् ॥  
एला† गुग्गुलनागकेशरमुरादीन् द्वादशान् कुङ्कुमं ।  
कर्पूरागुरुदेवदारुसरलान् जातीफलं यन्त्रिकं ॥  
मांसीचन्दनपत्रकेसजलदान् कम्बोलकस्तूरिकाः  
सेतुं हंसरसञ्च वाक्लकमलान्यल्पं मटोरं वचाः ।  
यद्यदेषु परिपूर्यते पुनस्तत्प्रदाय विनियोजयेत् स्वयं ॥

\* धूर्ज्येति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† एला गुग्गुलु नागकेशर द्वादशकानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

केतकीवकुलमल्लिकायुलं जातिपद्मकुमुदानि यूथिकाः ।  
 पाटलाकुशकातिमुक्तकं कुञ्जकं तगरकर्णिका मुनिः ॥  
 रक्तपुष्पशतपत्रकदम्बा सिन्दुवारमुचुकन्दजवाय ।  
 चम्पकं कुखकीरमशोकं सन्त्यजेष्वगुडमेषु यथोक्तैः ॥  
 कुखकीररक्तकुरुपटः, अतिमुक्तको माधवी, कर्णिकाः कर्णिकारः,  
 मुनिरगस्त्यः ॥

खर्जूरनारङ्गमधूकजम्बु  
 कवीरमेवार्ककपितथविल्बं ।  
 द्राभाक्तिका दाडिमतिन्दुकानि  
 भज्जातरामाफलचारुकाणि ।  
 वृन्ताककालिङ्गकनारिकेलैः  
 कूष्माण्डवाचीफलविम्बकञ्च ॥  
 कर्कशुकोशातकमातुलङ्गतृथी  
 यथाकाल भवानि युग्मतः ।  
 शालिमाषतिलमुहसर्षपा  
 व्रीहिकंगुचणका स्तथावकी ॥  
 राजमाष चरकी इवातसी  
 पुष्टिकामसूरमर्कटान् ।  
 गोमूतवृन्ताकत्रिपुष्टञ्जणा  
 शमाकनीवारकचूर्णकानि  
 त्यजेद्यथा सम्भवमेषु धान्ये  
 स्वर्घ्यं समासाद्य तु युग्मयुग्मम् ॥

क्षीरेक्षुनिर्व्यासयुतश्च चुक्रं  
 गुडं तथाज्यं नवमी तु शर्करा ।  
 विवर्त्तयेद्देतराजसंयुता  
 दधौमथोपायसमित्यनुक्रमात् ॥  
 मधुरं लवणं तिक्तं कषायं कटुकं तथा ।  
 अम्लञ्चैतानिवाञ्जीयात् द्वौ द्वौ मासौ यथोदयम् ॥  
 त्रयोदशं प्राप्य तथा समानं व्रतं तदानीञ्चैव सर्वशः ।  
 समाप्यदत्त्वा कपिलां विधानतः ।  
 प्रसादमाप्नोति तथात्वयं रवेः ॥  
 देवराज्यं महाराज्यं विभोगादिमहत्फलम् ।  
 सकामः सर्वमाप्नोति निष्कामो मोक्षमक्षयम् ॥  
 स्नेहसङ्ग्रहाने यथोद्भूतौ रजसान्तु यथा भुवि ।  
 समुद्रे सिकतानाञ्च धारणा नारिवर्षणं ।  
 मुक्तिद्वारस्य ते तद्वत् फलसङ्ग्रहा न विद्यते ॥  
 इति मत्स्यपुराणोक्तं मुक्तिद्वारसप्तमीव्रतम् ।

अथ भानुव्रतम् ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

सप्तम्यां नक्तभुक् दद्यात्समान्ते गां सकाञ्चनां ।  
 सूर्यलीकमवाप्नोति भानुव्रतमिदं स्मृतम् ॥  
 इति पद्मपुराणोक्तं भानुव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

सप्तम्यां पूज्य ऋक्षेशं चित्रभानुं दिवाकरम् ।  
रक्तैश्च गन्धकुसुमैर्महदारोग्यमाप्नुयात् ॥  
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।  
पद्मवत् पद्मपत्रञ्च यथा शक्तिं विधीयते ॥  
पूजाशठेन शठेन कृतापि तु फलप्रदा ।  
आज्यधारा समद्भिश्च दधिक्षीराजमाषकैः ॥  
पूर्वोक्तफलदीप्तोऽहोमः कृतः शान्तेन चेतसा ।  
एतद्देवानर व्रतं प्रतिपद्यस्वियम् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं चित्रभानुव्रतम् ।

अथ सौरव्रतम् ।

—०००—

यद्योपवासी सप्तम्यां समान्ते हेमपङ्कजम् ।  
गावश्च शक्तितीक्ष्णोमान्ते घटसंयुताः ।  
एतत् सौरव्रतं नाम सूर्यलोकप्रदायकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं सौरव्रतम् ।

अथ धान्यसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

संपूज्य सितसप्तम्यां भानुं धान्यानि सप्त च ।  
ददाति नक्तभुक् गार्ह्यं लवणेन समन्वितम् ॥

ईप्सिता सा समाख्याता लोकानां विष्णुना स्वयम् ॥  
 फलं बहुसुवर्णस्य नरः प्राप्नोति सर्व्वदा ।  
 मासे तु द्वादशे यस्तु सप्तम्यां भगमर्चयेत् ॥  
 राजसूयमवाप्नोति गच्छेद्दार्कसलोकताम् ।  
 फाल्गुने चैव सप्तम्यां सिद्धार्थाः सिद्धसम्पदः ॥  
 वरं मे सिद्धवल्लोकसिद्धसङ्कल्पजाः स्मृताः ।  
 जज्ञात् यथोरगः कृत्तिं तिमिरं भास्करो यथा ।  
 व्याधिदारिद्र्यपञ्चत्वं तथैव त्यजते नरः ॥

द्वादशसप्तमीषु सूर्यः पूज्यः तद्रूपं आरोग्यं प्रतिपद्यते पूजा  
 तु नाम मन्त्रेण ।

एवं द्वादशमासांस्तु चर्चयेत् सततं रविम् ।  
 अष्टौ क्रतुसहस्राणि तेन सर्व्वसदक्षिणाः ॥  
 सर्व्वतीर्थं भवेत् स्नातः सर्व्वदानानि यच्छति ।  
 पक्षे पक्षे ह्युपवसेत् सप्तम्यामर्कं पूजने ॥  
 स्त्रीषु वल्लभतां याति वश्याद्यापि भवन्ति वै ।  
 राजसूयमवाप्नोति गच्छेद्दार्कसलोकताम् ॥  
 मोक्षद्वारमवाप्नोति भानुवच्चरतेदिवि ।  
 विधिदृष्टो रहस्येन नारदेन महर्षिणा ॥

इत्यादित्यपुराणोक्तानि विविधानि द्वादशसप्तमीव्रतानि ।

—

## अथ पुरश्चरणसप्तमीव्रतम् ।

—०%०—

ऋषय ऊचुः ।

पुरश्चरणसंज्ञां तु सप्तमीं वद सूतज ।  
विधिना केन कर्त्तव्या कस्मिन् काले उपस्थिते ॥

सूत उवाच ।

अहन्ते कीर्त्तयिष्यामि रोहिताश्वस्य भूपते ।  
मार्कण्डेयेन पुरा प्रोक्तं पृच्छमानेन भक्तितः ॥  
सप्तकल्पस्मरौविप्रो मार्कण्डेयो महामुनिः ।  
रोहिताश्वेन पृष्टः स हरिसन्द्रात्मजेन च ॥

रोहिताश्व उवाच ।

अज्ञानात् ज्ञानतो वापि यत् पापं कुरुते नरः ।  
उपायश्चास्य नाशाय किञ्चिन्मे वद सन्मने ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मानसं वाचिकं चैव कायिकञ्च तृतीयकं ।  
त्रिविधं पातकं लोके नराणामिह जायते ॥  
पञ्चात्तापे कृते तस्य तत्क्षणादेव नश्यति ।  
मानसञ्चैव यत् पापं यदुक्तैः संप्रजायते ॥  
गुरुणां वचनात्तच्च सर्व्वमेव प्रणश्यति ।

पुरश्चरणकार्यैवं सत्यमेतन्मयोदितं ॥  
 नैवेद्यं ब्राह्मणेन्द्राणां तदुक्तं स समाचरेत् ।  
 प्रायश्चित्तं यथोक्तन्तु ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥  
 अथवा पार्थिवो ज्ञात्वा कुरुते तस्य निग्रहम् ।  
 तेन शुद्धिमवाप्नोति यद्यपि स्याच्च किन्विषी ॥  
 लज्जया ब्राह्मणेन्द्राणां योन ब्रूते कथञ्चन ।  
 न च राजा विजानाति शरीरस्थेन योन्त्रियेत् ॥  
 तस्य निग्रहकर्त्ता च स्वयं वैवस्वतोयमः ।  
 तस्मात् पापं प्रयत्नेन कृत्वा पापं विजानता ॥  
 प्रायश्चित्तं तु कर्त्तव्यं यथोक्तं ब्रह्मणोदितं ।  
 सर्वेषामेव पापानां विहितानां मुनीश्वर ॥  
 किञ्चिद्भूतं समाचक्ष्व दानं वा होममेव वा ।  
 पिपाप्मा जायते येन पुरश्चरणसेवनात् ॥  
 व्रतानि कुरुते योवै नरः सूक्ष्माणि सर्वतः ।  
 प्रायश्चित्तानि सर्वेषां कर्त्तुं शक्तः कथञ्चन ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अस्ति राजन् व्रतं पुण्यं पुरश्चरणसंज्ञितम् ।  
 पुरश्चरणसंज्ञां च सप्तमीं सूर्यवक्त्रभां ॥  
 यथा सर्वात्मना राजन् कायस्थो यमसम्भवः ।  
 विचित्रोमार्जयत्यत्र शतं पापस्य लेखनं ॥  
 तस्मात् कुरु महाराज यथा वहचनं मम ।  
 येन वा मुच्यते पापात् सर्वस्मात् कायसम्भवात् ॥



रोहिताश्व उवाच ।

पुरश्चरणसंज्ञान्तु सप्तमीं मुनिसत्तम ।  
विधिना केन कर्त्तव्या कस्मिन् काले वदस्व मे ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

माघमासे वरे पक्षे मकरस्थे दिवाकरे ।  
सप्तम्यां सूर्यवारेण व्रतमेतत् समाचरेत् ॥  
पाषण्डैः पण्डितैः सार्धं तस्मिन्नहनि वर्जयेत् ।  
भक्षयित्वा नृपयेष्ठ प्रभाते दन्तधावनं ॥  
मन्त्रेणानेन पश्चाच्च कर्त्तव्यो नियमो नृप ।  
पुरश्चरणकृत् पापात् सप्तम्यां दिवसाधिप ॥  
उवाचं करिष्यामि श्रद्धां त्वं शरणं मम ।  
ततोपराह्णमये स्नात्वा धोताम्बरः शुचिः ॥  
प्रतिमां पूजयेद्भक्त्या दिनाधिपमसुहृत्वा ।  
रक्तैः पुष्पैर्महावीर पादौ सम्पूजयेत्ततः ॥  
पतङ्गाय नमः पादौ मार्त्तण्डाय च जानुनी ।  
गुह्यं दिवसनाथाय नाभिं दिवसमूर्त्तये ॥  
बाहुष्वप्यहस्ताय हृदयन्तीक्ष्णदीधिते ।  
कम्बुं पद्मदलाभीष्टं शिशुन्तेजोमयाय च ॥  
एवं सम्पूज्य विधिवत् रूपं कर्पूरमादहेत् ।  
गुडोदनञ्च नैवेद्यं रक्तवस्त्राभिवेष्टितम् ॥  
रक्तसूत्रेण दीपञ्च तथैवारत्रिकं नृप ।  
शङ्खे तोयं समादाय रक्तचन्दनमिश्रितं ॥  
सफलञ्च ततः कृत्वा अर्घ्यं दद्यात्ततः परं ।

दुष्कृतं यत् कृतं किञ्चिदज्ञानात् ज्ञानतोऽपि वा ॥  
 प्रायश्चित्ते कृते देव ममार्थं च प्रगृह्यतां ।  
 ततः सम्पूजितं विप्रं गन्धधूपानुलेपनैः ॥  
 दत्त्वा तु भोजनं तस्मै दक्षिणाञ्च स्वशक्तितः ।  
 प्राशनं कायशुद्धयर्थं पञ्चगव्यं समाचरेत् ॥  
 कृताञ्जलिपुटीभूत्वा समुदीक्ष्य दिवाकरं ।  
 दिवाकरं नतश्चैव मन्त्रमेतं समुच्चेरेत् ॥  
 इदं व्रतं मया देव गृह्येत पुरतस्तव ।  
 अविघ्नसिद्धिमायातु प्रसादात्तव भास्कर ॥  
 ततस्तु फल्गुने मासि सम्प्राप्ते नृपनन्दन ।  
 कुन्देन पूजयेद्देवं तेनैव विधिना ततः ॥  
 धूपञ्च गुग्गुलं दद्यात् नैवेद्यं भक्तमेव च ।  
 प्राशनं गोमयं प्रोक्तं सर्वपापविशुद्धये ॥  
 चैत्रमासे तु सम्प्राप्ते सुरभ्या पूजयेद्भरिं ।  
 नैवेद्यं गणकाः प्रोक्तं धूपं खर्जूरसोद्वयं ॥  
 कुशोदकञ्च सम्प्राप्य कायशुद्धिमवाप्नुयात् ।  
 वैशाखे किंशुकैः पूज्यं यथावच्च समाचरेत् ।  
 घृताशनैश्च नैवेद्यं पुरामांसञ्च पूषकं ॥  
 दधिप्राशनमेवाथ कर्त्तव्यं कायशीघ्रनं ।  
 ज्यैष्ठ्ये पाटलया पूजा विधातव्या रवेर्नृप ॥  
 धूपञ्च गुग्गुलं चैव रवेः प्रीतिकरं परं ।  
 नैवेद्ये सक्तवः प्रोक्ताः प्राशनञ्च घृतं स्मृतम् ॥  
 घृतं प्रणाशनकरं कपिलाया विशुद्धये ।

आषाढे सुनिपुण्येय पूजयेद्भास्करं नृप ॥  
 धूपश्चैवागुरुं दद्यात् अथवा परया नृप ।  
 नैवेद्यं घारिका प्रेक्तं प्राशनं मधुनासह ॥  
 श्रावणे तु कदम्बेन पूजनं तीक्ष्णदीधितेः ।  
 नैवेद्यं मोदकाद्यैव तगरं धूपमाहरेत् ॥  
 गौशृङ्गीदकमासाद्य सर्वपापाहिमुच्यते ।  
 जात्या भाद्रपदे पूर्वं क्षीरं नैवेद्यमाचरेत् ॥  
 धूपं नखीसमुद्भूतं प्राशनं क्षीरमेव च ।  
 आश्विने कमलैः पूजा नैवेद्यं घृतपूरिका ॥  
 धूपं कुङ्कुमं संप्रोक्तं कर्पूरं प्राशनं स्मृतं ।  
 तलस्या कार्तिके पूजा भास्करस्य प्रकीर्तिता ॥  
 नैवेद्यञ्चैव मृष्टासं धूपं कौसुमिकं नृप ।  
 प्राशनं चलिचङ्गाख्यं सर्वपापविशोधनं ॥  
 भृङ्गराजेन पूजाञ्च सौम्ये मासि समाचरेत् ।  
 नैवेद्यं कर्णिका देया धूपं गुडसमुद्भवम् ॥  
 ककीलप्राशनञ्चैव भास्करस्य प्रतुष्टये ।  
 शतपञ्चचयैः पूजा पौषे मासि रवेः स्मृता ॥  
 सहजं धूपमादिष्टं नैवेद्यं सकुलीयकं ।  
 प्राशने पूर्वमुक्तानि सर्वाण्येव समाचरेत् ॥  
 समाप्तौ तु ततोदयाषड्भाजां गृहसम्भवां ।  
 ब्राह्मणाय नृपथेष्ठ सर्वपापविशुद्धये ॥  
 इष्टभोग्यं ततः कार्यं स्वशक्त्या पार्थिवोत्तम ।  
 एवन्तु कुरुते यस्तु सप्तर्षी भास्करोद्भवाम् ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तो निर्मलत्वञ्च गच्छति ।

ब्राह्मणा ज्ञुः ।

एवं पुरा वै कथिता रोहिताश्वाय धीमते ।

मार्कण्डेयेन महाभाग तस्मात्त्वमपि तां कुरु ॥

इति स्कान्दे नागरखण्डोक्तं पुरश्चरणसप्तमीव्रतम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य-समस्त-

करणाधीश्वर-सकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रि

विरचिते चतुर्वर्ग-चिन्तामणौ व्रतखण्डे

सप्तमीव्रतानि ।

— — —

## अथ द्वादशोऽध्यायः ।



अथाष्टमौव्रतानि ।

जगन्नयोमण्डपमण्डयित्री यत्कीर्त्तिवल्लीजनमानसानां ।  
निहन्ति सन्तापमशेषशोषा हेमाद्रिराह व्रतमष्टमौषु ॥

तत्र जयन्तीव्रतमुच्यते ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

पुलस्त्य उवाच ।

रोहिण्यथ यदा कृष्णे पक्षेऽष्टम्यां द्विजोत्तम ।  
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥  
यद्वाल्मे यच्च कीमारे यौवने वार्धके तथा ।  
बहुजन्मकृतं पापं हन्ति सोपोषिता तिथिः ॥

वल्किपुराणे ।

वशिष्ठ उवाच ।

कृष्णाष्टम्यां भवेद्यत्र कलौका रोहिणी तृप ।  
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता उपोष्या सा प्रयत्नतः ॥  
सप्तजन्मकृतं राजन् जगत्यां त्रिविधं तृणाम् ।  
तत् चालयति गोविन्दतिथौ तस्मिन् सुभावितः ।  
उपवासस्य ततोक्तो महापातकनाशनः ॥

जगत्यां जगतीपाल विधिना नात्र संशयः ।  
 त्रेतायां हापरेचैव राजन् कृतयुगे पुरा ॥  
 रोहिणीसंयुता चेयं विद्वद्भिः समुपोषिता ।  
 वियोगे पारणं चक्रुर्मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥  
 सांगोगिके व्रते प्राप्ते यत्रैकोऽपि वियुज्यते ।  
 तत्रैव पारणङ्ग्यादेवं वेदविदो विदुः ।  
 अतः ऋणु महीपाल सम्प्राप्ते तामसे कलौ ।  
 जन्मतो वासुदेवस्य भविता व्रतमुत्तमम् ॥

जन्मतोहेतौ पञ्चमी ।

भविता भविष्यति ।

आराधितस्तु देवक्या विष्णुः सर्वेश्वरः पुरा ॥  
 समायोगे तु रोहिण्या निशीथे राजसत्तम ।  
 समजायत गोविन्दो बालरूपयतुर्भुजः ॥  
 तं दृष्ट्वा जगतान्नाथं प्रणम्य गरुडध्वजम् ।  
 देवकी प्राञ्जलिर्भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥

देवक्युवाच ।

न वियोगश्च संसोढुं सौहार्दात् पद्मलोचन ।  
 तवेष्टग्रूपमालोक्य शङ्केह मधुसूदन ॥

वासुदेवउवाच ।

त्वं मां द्रव्यस्यसन्दिग्धं दिनेऽस्मिंश्चैव भामिनि ।  
 तवदर्शनमेवाणि बालरूपेण देवकि ॥  
 सप्तमीसंयुताटस्यां निशीथे रोहिणी यदि ।

भविता सप्तमी पुण्या यावच्चन्द्रदिवाकरो ॥  
 ये त्वां पुण्यादिभिर्देवीं पूजयिष्यन्ति मानवाः ।  
 दिनेऽस्मिन्मां महाभागा तवोत्सङ्गे व्यवस्थितम् ॥  
 दास्यन्ति ये निशीथेऽर्घ्यं रोहिण्या सहिते विधौ ।  
 रोहिण्या सहितं चेन्दुं कृत्वा रौप्यमयं वुधः ।  
 द्वादशाङ्गुलविस्तारं तत्रार्घ्यं सन्निवेशयेत् ॥  
 सुवर्णेन कृते पात्रे राजते या नरोत्तम ।  
 सर्वान् कामानवाप्नोति इह लोके परतः च ॥  
 शङ्के तोयं समादाय सपुष्पफलकाञ्चनम् ॥

जानुमेकं धरां कृत्वा चन्द्रायार्घ्यं

निवेद्य लोकानामुपकारकम्

अनवत्पदं सद्यः पुमान् सङ्कीर्त्तनादपि ।  
 कृष्णाष्टम्यां मार्गशोर्षे दाम्पत्यं दर्भनिर्मितम् ॥  
 अनघं वानघोच्चैव बहुपुत्रैः समन्वितम् ।  
 स्थापयित्वा शुभे देशे गोमयेनानुलोपिते ॥  
 स्नात्वा समर्चयेत् पुष्पैः सुगन्धैरानुलेपनैः ।  
 ऋग्वेदेनोक्तमन्त्रैश्च दण्डकं मनसा स्मरन् ॥  
 अनघं वासुदेवन्तु पत्नी तस्यास्थिसम्भवा ।  
 प्रद्युम्नादिपुत्रवर्गं हरिवंशे यथोदितम् ॥  
 ॐ अतो देवा अवन्त्यादि मन्त्राः प्रोक्ता हिजातिषु ।  
 अतो देवा अवन्तित्यादि बहुचप्रसिद्धाः ॥

नमस्कारेण मन्त्रेण स्त्रीशूद्राणां युधिष्ठिर ।

कालोद्भवैः फलैः कन्दैः भृङ्गारैस्तु नवैः शुभैः ॥

भृङ्गारं कलशः ।

विरूढधान्यैर्धूपैश्च दीपैर्गन्धैः सुधूपकैः ।  
 ततो द्विजान् भोजयित्वा सुहृत्सम्बन्धिवान् ॥  
 तेषां मध्येषु दृढवागनघव्रतपारगः ।  
 भुक्त्वावसाने गृह्णीयात् किञ्चिदेकं महाव्रतम् ।  
 इदं जीवन् न हनिष्ये सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥  
 वर्षमेकं ततः कृत्वा इदं तदनघं स्मृतम् ।  
 रात्रौ प्रेक्षयिष्ये कार्यं नटनर्त्तक गायकैः ॥  
 प्रभाते च नवम्याञ्च तीर्थमध्ये विसर्जयेत् ।  
 एवं यः कुरुते पार्थ वर्षे वर्षेऽनघार्चनम् ॥  
 भक्त्या परमया युक्तः स एवानघ उच्यते ।  
 इह कीर्त्तिमवाप्नोच्चैः मृतीयाति हरेः पदम् ॥  
 आरोग्यं समजन्मानि पुत्रपौत्रैः समन्वितः ।  
 अवाप्याष्टमियोगेन ततः सिद्धिमवाप्नुयान् ॥  
 एतामघौघशमनीमनघाष्टमीति ।  
 कौन्तेय सम्प्रति मया कथिता हिताय ॥  
 कुर्वन्ति नान्य मनसः स्वयमाभिहृदो ।  
 वृद्धिं प्रयान्ति कृतवीर्य्य सुतानुरूपाम् ।

इति भविष्योत्तरे अनघाष्टमीव्रतं नाम ।

कृष्ण उवाच ।

कृष्णाष्टमीव्रतं पार्थ शृणु पापहरं परम् ।  
 धर्मस्य जननं लोके रुद्रप्रीतिकरं परम् ॥



मार्गशीर्षेऽथ वैमासि दन्तधावनपूर्वकं ।  
उपवासस्य नियमं कुर्वान्नक्तस्य च व्रती ॥  
समर्थासमर्थभेदेन व्यवस्थितो विकल्पः ।  
अश्वत्थवटोदुम्बरप्लवजम्बूकदम्बकम् ॥  
द्राक्षाकोस्तुभकाम्नातकरीरार्जुनजातिजम्\* ।  
दन्तधावनकं कुर्यात् प्रतिमासं यथा क्रमं ॥  
करवीरं कुम्भपुष्पं मरुतं किंशुकं तथा ।  
चन्दनं बिल्वपत्रञ्च पाटलाभोजमल्लिकां ॥  
जाती च शतपत्राणि स्वर्णपुष्पाणि वा क्रमात् ।  
क्षीरीय कशरश्चैव मोदकामण्डकास्तथा ॥  
वटकाधारिका पूषादधिभक्तं च पूरिका ।  
गुडोदनं शर्कराच नैवेद्यानि हृतं तथा ॥  
कृष्णाष्टम्यां वर्षभेकं गुरोरग्रे शिवस्य च ।  
ब्रह्मचारी जितक्रोधः शिवजल्पपरायणः ॥  
विभागे दिवसस्येह कृत्वा स्नानादिकाः क्रियाः ।  
गत्वा शिवालयं पार्थ गुरोरग्रे शिवस्य च ॥  
ब्रह्मचारीजित क्रोधः शिवार्चन परायणः ।  
विभागे दिवसस्येह कृत्वा स्नानादिकाः क्रियाः ॥  
गत्वा शिवालयं पार्थ पञ्चामृतपुरः सरम् ।  
स्नपनं कारयित्वाथ लिङ्गस्य वरवारिणा ॥  
चन्दनेनानुलिप्याथ पूजयेत् कुसुमोत्तमैः ।  
धूपं वागुहमित्रञ्च देवदेवस्य भक्तितः ॥

शिवसूक्तेन कर्त्तव्यं शिवसूक्तैर्द्विजोत्तमैः ।  
 मार्गशीर्षे तथा मासि शङ्करेणैव पूजयेत् ॥  
 गोमयं प्रागयित्वा च स्वपेद्राक्षौ जितेन्द्रियः ।  
 प्रतिमासं शिवस्याग्रे होमं कृण्वतिलैः नृप ॥  
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥  
 एवं पुण्ये तु सम्पूज्य शम्भुं नाम महेश्वरम् ।  
 कृणाष्टम्यां हृतं प्राश्य वाजपेयफलं लभेत् ॥  
 गोमूत्रं प्रागयित्वा च स्वपेद्रूमौ जितेन्द्रियः ।  
 माघे महेश्वरं नाम देवदेवस्य पूजयेत् ॥  
 गोक्षीरं निशि सम्प्राश्य गोमेधफलमाप्नुयात् ।  
 फाल्गुने च महादेवं सम्पूज्य प्रागयेत्तिलान् ।  
 राजसूयस्य यज्ञस्य प्राप्नोत्यविकलं फलं ।  
 चैत्रे स्थाणुं समभ्यर्चयवान् सन्प्राश्य भक्तितः ॥  
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ।  
 वैशाखे शिवमभ्यर्च्य प्रागयेच्च कुशोदकम् ॥  
 फलमेधात् फलं यज्ञात् भक्तितः प्राप्नुयान्नरः ।  
 ज्येष्ठे पशुपतिं पूज्य गवां ऋद्धीदकं पिबेत् ॥  
 गौसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ।  
 आषाढे चीयनामानं पूजयेन्नित्यतत्परः ॥  
 गोमयं प्रागयेद्राक्षौ सौत्रामण्यफलं लभेत् ।  
 श्रावणे सर्वनामानं पूजयित्वा जितेन्द्रियः ॥  
 प्राशयेदर्कपत्राय तस्मिन् सर्वेश्वरं यजेत् ।  
 बहुस्पर्णस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यसंशयम् ॥

मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां त्र्यम्बकं नाम पूजयेत् ।  
 विष्णुपत्रं निशि प्राश्य ग्रामदानफलं लभेत् ॥  
 आश्विने भवनामानं पूजयेन्नित्यम् ।  
 प्राशयेत् तण्डुलजलमग्निहोत्रफलं लभेत् ॥  
 कार्तिके रुद्रनामानं सम्पूज्य प्राशयेदपः ।  
 चतुर्णामपि वेदानामध्यापनफलं लभेत् ॥  
 आपोशानवदश्रियाद्भवद्रव्यं सकृद्भूतौ ।  
 अङ्गुष्ठोपकनिष्ठाभ्यां गृहीत्वा पतितोदकम् ॥  
 इत्युक्तैश्च तथैवान्यैः पुष्पाद्यैश्च यथाक्रमात् ।  
 सम्पूज्य प्रार्थयेद्दीपं मन्त्रेणानेन भक्तिमान् ॥  
 विश्वात्मन् सुमहादेव व्रते वास्मिन् त्वयोदितं ।  
 दन्तधावननैवेद्य कुसुमप्राशनादिकं ।  
 मोहाद्वा यदि वा लोभात्कृतं यदमन्त्रवत् ।  
 प्रसादात्तव तच्छ्रेयोः परिपूर्णं महासुखम् ॥  
 मासि मासि यजेद्देवं लिङ्गमूर्त्तिं महेश्वरम् ।  
 अथचार्चाकृतिं रुद्रं सोमं कुम्भोपरिस्थितम् ॥

सोमं उमासहितं ।

रूपनिर्माणन्तु विष्णुधर्मोत्तरे ।  
 वामार्धे पार्वती कार्या शिवः कार्यश्चतुर्भुजः ।  
 अक्षमालां त्रिशूलञ्च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥  
 दर्पणेन्दीवरी कार्या वामयोर्यदुनन्दनम् ।  
 एकवक्त्रोभवेच्छम्भुर्दाता च दयितातनुः ॥  
 त्रिनेत्रश्च महादेवः सर्वाभरणभूषितः ।

मन्त्रपूर्वन्तु विधिवत्पूजयेच्छङ्करं व्रतौ ॥  
 कृष्णाष्टमीषु सर्वासु शिवभक्तान् यतीन् सदा ।  
 भोजयेद्वाङ्मणान् शक्त्या दद्यात्तेभ्यश्च दक्षिणाम् ॥  
 व्रतान्ते शङ्करं कृत्वा मौवर्ण्यप्रतिमाकृतिम् ।

शङ्करं उमासहिममिति शेषः ।

कृष्णाष्टम्यां तथा रात्रौ देवं समधिवासयेत् ॥  
 गन्धैः पुष्पैः फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्विविधैः शुभैः ।  
 पूजा स्तुतिकथाभिस्तु कारयेच्च महोत्सवम् ॥  
 निवेदयेत्तथेशाय शय्यां सोपस्करान्विताम् ।  
 वितानं व्यजनं छत्रं घण्टाभारतिकादिकम् ॥  
 ततः प्रभातसमये स्नात्वा चाभ्यर्च्य शूलिनम् ।  
 कृत्वाभिकार्यौ विप्राय शिवायै तत्समर्पयेत् ।  
 वस्त्रालङ्कारसंयुक्तां गाञ्च कृष्णतिलैर्युताम् ।  
 प्रीयतां मे शिवोनित्यमित्युक्ता विधिवत्ततः ॥  
 ततस्तु भोजयेद्दिप्रान् शिवभक्तान् स्वभक्तितः ।  
 पायसेनाव्ययुक्तेन दद्यात्तेषाञ्च दक्षिणाम् ॥  
 शक्त्या हिरण्यवासांसि शिवध्यानैकमानसः ।  
 लिखाप्य शिवशस्त्राणि दद्याच्च शिवतुष्टये\* ॥  
 सजलाः कृष्णकलशास्तिलैर्भक्ष्यैः समन्विताः ।  
 द्वादशाक्षं प्रदातव्यं कृत्रोपानदयुगान्वितं ॥  
 वाचकाय प्रदातव्या गौः कृष्णा तु पयस्विनी ।  
 सोपस्करा तु रुद्रीमे प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ॥

रुद्राय कृष्णकलशान् लब्धुर्काञ्च वितानकम् ।  
 ध्वजं किङ्किणिसंयुक्तं कृष्णमेवात्र कल्पयेत् ॥  
 एवं यः कुरुते पार्थ व्रतमेतदनुत्तमम् ।  
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥  
 इन्द्रायैस्त्रिदशैर्घोरैः व्रतमेतन्महाफलम् ।  
 देवत्वमापुः सर्वे ते व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥

गुणत्वमायुश्च गणाधिराजतां ।

गुणग्रहत्वञ्च तद्यागुणग्रहः ॥

बहुनात्र किमुक्तेन तोषमायाति शङ्करः ।  
 कृष्णाष्टमीव्रतेनेह भक्त्याचीर्णेन पाण्डव ॥  
 न तथा तपसा दत्तैर्व्रतैस्तीर्थाभिषेचनैः ।  
 इत्येतत्ते समाख्यातं पार्थ कृष्णाष्टमीव्रतम् ॥  
 यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥

कृष्णाष्टमी व्रतमिदं शिवभावितात्मा

सम्प्राशनैरुदितनामयुतैरुपोष्य ।

कृष्णान् ददाति कलशान्\* नृप गाञ्च कृष्णां

योऽसौप्रयाति पदमुत्तममिन्दुमौलेः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं कृष्णाष्टमीव्रतं ।

पुलस्त्यउवाच ।

नृण दाहभ परं काम्यं व्रतं सन्ततिदं नृणाम् ।  
 यस्मिन् चीर्णे न विच्छेदः पितृपिण्डस्य जायते ॥

कृष्णाष्टम्यां चैत्रमासे स्नातो नियतमानसः ।  
 कृष्णमभ्यर्च्य पूजाञ्च देवक्यां कुरुते तु यः ॥  
 निराहारो जपन्नाम कृष्णस्य जगतः पतेः ।  
 उपविष्टो जपन् स्नातः क्षुतप्रखलितादिषु ।  
 पूजायाश्चापि कृष्णस्य सप्तवारान् प्रकीर्त्तयेत् ॥  
 पाषण्डिनो विकर्म्मस्थान् नास्त्रपेन्नैव नास्तिकान् ।  
 प्रभाते वाम्बुना स्नातो दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥  
 भुञ्जीत कृतपूजय कृष्णस्यैव जगत्पतेः ।  
 वैशाखशुक्लैश्चतुर्थैव पारणं हि त्रिमासिकम् ॥  
 उपोष्य देवदेवेशं घृतेन स्नापयेत् हरिं ।  
 आषाढे श्रावणे चैव मासि भाद्रपदे तथा ॥  
 तथैवाश्वयुजे मासि कृत्वा मासत्रयं तथा ।  
 उपोष्य तु द्वितीयं वै पारणं पूर्ववत्तथा ॥  
 उपोष्य पूजयेद्देवं\* हविषा पारणे गते ।  
 पौषमाघे फाल्गुने च नरस्तदुपोषितः ॥  
 चतुर्थे पारणे पूर्णे घृतेन स्नापयेद्हरिं ।  
 एवं कृतोपवासस्य पुरुषस्य तथा स्त्रियः ॥  
 न सन्ततेः परिच्छेदः कदाचिदपि जायते ।  
 कृष्णाष्टमीमिमां यस्तु नरोयोषिदद्यापि वा ॥  
 उपोष्यति च साक्षाद् त्रिलोकां प्राप्य निर्हुतिं ।  
 पुत्रपौत्रसमृद्धिं च मृतः स्वर्गं महीयते ॥

---

\* स्नापयेदिति गुलकाक्षरे पाठः ।

इत्येतत्कथितं दारभ मया कृष्णाष्टमीव्रतं ।  
इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं कृष्णाष्टमीव्रतं ।

विष्णु उवाच ।

कन्यागते सवितरि कृष्णपक्षेऽष्टमी तु या ।  
सा च पापहरा पुण्या शिवस्यानन्दवर्द्धिनी ॥  
ज्ञानं दानं जपोहोमः पितृदेवाभिपूजनम् ।  
सर्वप्रीतिकरं स्याद्वि व्रतं तस्यां त्रिलोचने ॥  
विशेषतः कृतं आहं होमस्य विधिवन्मुने ।  
तस्मात् आहं प्रयत्नेन तस्यां कुर्यात् प्रयत्नतः ॥  
एकभक्तस्तु पञ्चम्यां षष्ठ्यां नक्तं त्रिदुर्बुधाः ।  
उपवासस्तु सप्तम्यामष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ॥  
पूजयित्वा शिवं भक्त्या पितुः आहस्तु कल्पयेत् ।  
कृत्वा तु विधिवच्छ्राद्धं भुञ्जीत पितृसेवितं ॥  
यस्त्वस्यां कुरुते आहं पूजयित्वा त्रिलोचनं ।  
तस्य वर्षाणि तप्ता स्युः पितरोद्दशपञ्च च ।  
एवं व्रतमिदं कृत्वा स्वमेकं चैवमादरात् ॥  
स्वमेकं सम्बत्सरं ।

नामभिः पूजयेद्देवं क्षिप्रुरान्तकारं परं ।  
मासि भाद्रपदे शश्वं शङ्करस्तु तथा परे ॥  
शिवस्तु कार्तिके मासि सर्वं मार्गशिरे तथा ।  
पौषे मासि तथैशानमुग्रं माघे प्रकीर्तितम् ॥  
फाल्गुने तु इनामानं चैत्रे रुद्रं प्रकीर्तयेत् ।  
वैशाखे नीलकण्ठस्तु ज्येष्ठे नाम भवं परम् ॥

महादेवं तद्यावाडे आवाणे चाम्बकं द्विज ।  
 एतानि मासनामानि प्रायनानि निबोध मे ॥  
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।  
 गोरोचनां पञ्चगव्यं मन्दरोन्मृत्तिकां तथा\* ॥  
 तिलाक्षश्च तथा क्षीरं प्राशयेत् कायशुचये ।  
 वस्त्रिपुष्पाणि ते वीर देवदेवस्य प्रीतये ॥  
 करवीरन्तघ्राजातं पिप्पलातिकदम्बकम् ।  
 उन्मृत्तकं तथा विष्वं शमीपत्रं कदम्बकर्मा† ॥  
 मालतीकुसुमं विप्र तथा मुद्गरकस्य च ॥  
 कुशपुष्पं तथा पुष्पमगस्तिकुसुमं तथा ।  
 सिद्धकं विजयं धूपं महिषाथं च गुग्गुलम् ॥  
 य एवं पूजयेद्देवं शङ्करं त्रिपुरान्तकम् ।  
 स्वमेकमेकं विप्रेन्द्र स याति परमं पदम् ॥  
 ब्राह्मणान् पूजयेद्यस्तु वाचकं च विशेषतः ।  
 महादेवस्य वै भक्तान् भक्त्या पाशुपतान् द्विजान् ॥  
 एवं यः कुरुते आदिमष्टम्यामष्टकासु च ।  
 पूजयित्वा सुरेशानं शिवविप्रेर्मनीषिभिः ॥  
 तृप्यन्ति पितरस्तस्य वर्षाणि दशपञ्चकम् ।  
 दिव्यानि मुनिशार्ङ्गं सप्तसप्त च सप्त च ॥  
 य एवं पालयेद्भक्त्या कृष्णाष्टम्यां व्रतं परं ।  
 यं यं काममभीष्टेत तं तं प्राप्नोति मानवः ॥

\* दारोन्मृत्तिका, मयेति पुष्पकान्तरे पाठः ।

† वक्त्रकर्णैश्च पुष्पकान्तरे पाठः ।



पुत्रकामो लभेत् पुत्रं धनकामो धनानि च ।  
विद्यार्थी लभते विद्यां कन्यार्थी कन्यकां पराम् ॥  
इति भविष्यपुराणोक्तं शिवकृष्णाष्टमीव्रतम् ।  
अथ कृष्णाष्टमीव्रतम् ।

देव्युवाच ।

कृष्णाष्टम्यां विधानं वै निखिलं क्रियते तथा ।  
क्रमेण मे तथा ब्रूहि तत् कर्त्तव्यं सुरेश्वर ॥

ईश्वर उवाच ।

हेमन्ते त्वथ सम्प्राप्ते मासि मार्गशिरे तथा ।  
नक्तं कृत्वा शुचिभूत्वा गोमूत्रं प्राशयेन्निशि ॥

नक्तं कृत्वा नक्तकल्पः ।

आहरेद्वाशनं यत्र यथावच्च तथाशयेत् ।  
तेन नक्तं समुद्दिष्टं प्राशितेनाशितेनचेति ॥  
तेन नक्तं समुद्दिष्टं प्राशितेनचेति ।  
क्वचित्प्राशितेन क्वचिदप्राशितेनेत्यर्थः ॥

कृष्णाष्टम्यां विधानं वै शङ्करं पूज्य भक्तितः ।  
अतिरात्रस्य यन्नस्य फलमष्टगुणं भवेत् ॥  
अरेच शङ्करं नाम सायं रात्रौ दिवा यथा ।  
पीप्ते गन्धं घृतं प्राश्य नक्तं कृत्वा तु मानवः ॥  
भक्त्या तु पूजयेच्छम्भुं भावितस्तुतितत्परः ।  
वाजपेयाष्टकं पुष्पं लभते नात्र संशयः ॥  
माघे माङ्गेश्वरं नाम क्षीरप्राशनमादिशेत् ।

अनाहारः स्वपेद्रात्रौ शङ्करं पूज्य भक्तितः ॥  
 नाम जप्त्वा महेशस्य गोमेधाष्टकमाप्नुयात् ।  
 फालगुने तु महादेवं कृणायां परिकीर्त्तयेत् ॥  
 तिलान् प्राश्य अनाहारो निशि जप्त्वा\* समाहितः ।  
 जपन्नामाद्य देवस्य संस्मरन् शङ्करं तथा ॥  
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् ।  
 जपन्नामानि† पूर्वञ्च महादेवेति कथ्यते ॥  
 चैत्रे स्थाणुं समभ्यर्च्य पूजयन् भक्तयन्मधु ।  
 रात्रौ सम्प्राश्य विधिवदनाहारः स्वपेन्निशि ॥  
 स्थाणुं जप्त्वा महामन्त्रमश्वमेधाष्टकं भवेत् ।  
 कुशोदकं वै वैशाखे शिवं देवं प्रपूजयेत् ॥  
 मन्त्रं तत्र शिवं जप्त्वा नरमेधफलं लभेत् ।  
 ज्येष्ठे पशुपतिं नाम गवां शृङ्गोदकं पिबेत् ॥  
 जप्त्वा पशुपतिं विप्र गवां कोटिफलं लभेत् ।  
 कृष्णाष्टम्यामथाषाढे उग्रं नाम प्रकीर्त्तयेत् ॥  
 प्राशयेद्भोमयं तत्र सौत्रामणिफलं लभेत् ।  
 उग्रं जपति योमन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥  
 नक्तन्तु प्राशयेदर्घ्यं स्मरन् मन्त्रं सुभावितः ।  
 सर्व्वेति श्रावणे प्रोक्तः सर्व्वकामक्षयं फलम् ।  
 अश्वकन्तु जपेदकं स्मरन् मन्त्रं सुभावितः ॥  
 वर्षकोटिशतंसायं रुद्रलोके महीयते ।  
 अश्वकञ्च जपेद्योवै मासि भाद्रे तथाष्टमी ॥

\* उग्रं नि पुष्कान्तरे पाठः ।

† नामन्त्रपूर्व्वेति पुष्कान्तरे पाठः ।

प्राशयेद्विषपत्रन्तु श्रुतिदीक्षाफलं लभेत् ।  
 अश्वकं संस्मरेत्तत्र एकचित्तः सुभावितः ॥  
 मासिचाश्वयुजे वीर प्राशनं तण्डुलोदकम् ।  
 नाम्ना ईशं स्मरेदेवं पुण्डरीकाष्टकं लभेत् ॥  
 रुद्रन्तु कार्तिके मासि दधि प्राश्य सुभावितः ।  
 रात्रौ संस्मरते रुद्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥  
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलाष्टकमवाप्नुयात् ।  
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं न सिध्यति ॥  
 मन्त्रेण हि विना देवि यत्नेनापि वृथा भवेत् ।  
 तत्सर्वं च प्रयत्नेन मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥  
 समाप्ते तु व्रते देवि वर्षान्ते तु महाफलम् ।  
 यस्यैव तु प्रसादेन पदं याति निरामयम् ॥

यस्य मन्त्रस्येतिशेषः ।

हेमन्ते शिशिरेचैव तथा शरदि शोभने ।  
 व्रतं निवेदयेत् शम्भो त्वत्प्रसादात् सुरेश्वर ॥  
 सम्पूर्णं हि व्रतं देव कृतं परमपूजितम् ।  
 एवं निवेद्य देवेश सान्निध्यो भव शङ्कर ॥  
 त्वत्प्रसादात् सुरेशान यथा शक्तिं जपाम्यहम् ।  
 कन्दमूलफलैर्वापि वर्षान्ते तर्पणं कृतम् ॥  
 ब्राह्मणाश्च यथा शक्त्या शिवभक्तान् दृढव्रतान् ।  
 अर्चयेत्परया भक्त्या क्रियतां मे अनुग्रहः ॥  
 व्रतस्य तर्पणं पुण्यं करिष्ये शिवचोदितम् ।

तर्पणं, पूरणं ।

इति सम्पूजयेत्पश्चात् भक्ष्यभोग्यै रनेकशः ॥  
 दातव्या चार्जुनी कृष्णा सुरुपा तु पयस्विनी ।  
 हेमशृङ्गी रोप्यखुरा घण्टाभरणभूषिता ॥  
 वस्त्रयुग्मपरीधाना पुष्पमाल्यान्विता शुभा ।  
 गुरवे गोः प्रदातव्या ज्येष्ठोऽर्घं सुरसुन्दरि ॥  
 आचार्य्यन्तु शिवं विन्द्याच्छिवमाचार्य्यरूपिणं ।  
 उभयोरन्तरं नास्ति आचार्य्यस्य शिवस्य च ॥  
 एतस्मात् कारणाद्देवि गुरुं पूज्य तदा नृणां ।  
 यः समुद्धरते नित्यं घोरान् संसारसागरात् ॥  
 न तेन सदृशो माता न पिता न च बान्धवाः ।  
 यद्गुरो दीयते दानं तदगृह्णाति सदा शिवः ॥  
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनीयो गुरुः सदा ।  
 इत्येतत् कथितं सर्वं कृष्णाष्टम्यां विधिः परः ॥  
 अनेन विधिना यस्तु कुरुते वत्सरं नरः ।  
 सर्वकाम सुसम्पन्नः प्रयाति परमं पदम् ॥

इति देवीपुराणोक्तं कृष्णाष्टमीव्रतम् ।

अथ लक्षणाद्राव्रतम् ।

स्कन्द उवाच ।

श्रुतानि देव देवश व्रतानि भवतो मया ।

रूपसौभाग्यदानीह स्वर्गमोक्षप्रदानि च ॥

येन धर्मार्थकामांश्च रूपञ्च गुणवदिभो ।

स्वल्पवित्तप्रदानेन जायते तद्भूतं वद ॥

ईश्वर उवाच ।

अस्ति वत्स व्रतञ्चैकं तिथिनञ्चचयोगतः ।

नभस्ये मासि राजेन्द्र यदार्द्रा जायते तदा ॥

व्रतमेतद्विधातव्यमुमामाहेच्छरं भूमि ।

आरोग्यैश्वर्यसौभाग्यरूपसम्पत्प्रदायकम् ॥

कारयित्वा यथा शक्ति सौवर्णं मिथुनं तयोः ।

गौरीगिरिशयोर्भक्त्या नक्तं सङ्कल्प्य पूजयेत् ॥

उमामहेश्वररूपन्तु प्रथमं कृत्वाष्टम्यां अभिहितं वेदितव्यम् ।

पयोदधिघृतचौद्रशर्करावारिभिः क्लृप्तात् ॥

संस्त्राप्य चार्चयेद्दत्तैः पूजयेत् कुसुमोत्कारैः ।

रक्तैर्वाप्यथवा पीतैः स्वतैर्वा रक्तमिश्रितैः ॥

संवेष्ट्य वस्त्रयुग्मेन मन्त्रैरिभिः प्रणूजयेत् ।

शङ्कराय नमस्तुभ्य विमलाय शिवाय च ॥

स्वयम्भुवे ह्यनन्ताय भवाय मायिने नमः ।

सर्वाय विश्वरूपाय सर्वज्ञाय नमो नमः ।

ईशानाय शम्भवेऽथ विरूपाक्षाय शम्भवे ॥

वसुधाय महादेवि विख्याते ललिते शिवे ।

गान्ते रौद्रे महावक्त्रे दुर्गे गौरी नमोस्तु ते ॥

सपद्मपद्मपताञ्चि सुमुखे पिशितोमुखी ।

ईश्वरीन्द्राणि रुद्राणि रश्मि देवि नमो नमः ॥

शर्व्याय विश्वरूपाय सर्वज्ञाय नमोनमः ।  
 पत्रं पुष्पं पयः पत्रं फलं चन्दनपङ्कजैः ॥  
 पूर्णं कृत्वास्त्रिकेशाभ्यां मन्त्रमेतमुदीरयेत् ।  
 नमोगौर्यै स्कन्दमात्रे विष्णुमूर्त्यै नमो नमः ॥  
 नमोभृताधिपतये रूपाधिपतये नमः ॥  
 गृह्णाणार्घ्यं विरूपाक्ष रूपायैऽभ्यर्च्यतोमया ।  
 स भार्यया महादेव देववैव नमोऽस्तु ते ॥  
 अर्घ्यं दत्त्वा ततोधूपं दद्यादगुरुमित्रितम् ।  
 दीपं नैवेद्यताम्बूलफलानि विविधानि च ॥  
 ततो द्वात्रिंशताधूपैः सूर्यस्य रचितैर्दृढम् ।  
 तत्सङ्काशैश्च गोधूमैर्ग्रीहिपिष्टमयैः शुभैः ॥  
 पूर्णं तल्लक्षणैः कृत्वा संदीपं सूत्रवेष्टितम् ।  
 रसपञ्चकयुक्तेन शुष्कान्नेन समन्वितम् ॥

गोधूमैर्गोधूमपिष्टमयै, लक्षणैर्ग्रीहस्यादिमुद्राङ्कितैर्भक्ष्यैः ।

रसा दधिदुग्धघृतमधुशर्कराः, शुष्कान्नं मोदकं ।  
 उमामहेशयोर्नान्दियुतेत्युद्दिश्य चार्पयेत् ।  
 विप्राय दक्षिणां पूर्वं सोवर्णं मिथुनञ्च तत् ॥  
 भक्ताय याचमानाय सुविद्याय कुटुम्बिने ।  
 आत्मज्ञानैकनिष्ठाय वेदवेदाङ्गवेदिने ॥  
 कुलशीलसदाचारलक्षणैर्लक्षिताय च ।  
 नास्त्रिकाय न दातव्यं नाव्रते नाजितेन्द्रिये ॥  
 दत्त्वाचेश्वरभक्ताय प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।  
 लक्षणाण्येव तावन्ति भुक्ताचान्नं सृष्टङ्गणे ॥

सार्धं नक्तं ततः सोमं शिवं ध्यायन् सुरेश्वरीम् ।

तावन्ति हान्ति शतम् ।

नभस्ये बहुलाष्टम्यामेवं यः कुरुते व्रतम् ॥

लक्षणाहंति विख्यातमिदं तस्य फलं गृणु ।

सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥

भुक्ता भोगान्महेगेन ततः कालविपर्यये ।

राजा भवति धर्मात्मा बलवीर्यसमन्वितः ॥

रूपसौभाग्यलावण्यधनायुःकीर्त्तिमान् भवेत् ।

प्राप्य कालक्षयं तस्मात् उमाह्वयप्रसादतः ॥

चतुर्युगसहस्रान्तं स्वर्गलोके महीयते ।

मास्यार्द्धं च युताष्टमौ भवति या कृष्णा नभस्ये तदा ।

सौवर्णं मिष्टुनं शिवागिरिशयो रूपं तयोर्लक्षणैः ॥

पूर्णं पिष्टमयैर्ददाति गुरवे सार्धं रसैर्भीजनं ।

भुक्ता योगयुतोऽक्षवं सभुवनं शम्भोर्व्रजेच्छाश्वतम् ॥

इति मत्स्यपुराणोक्तं लक्षणार्द्राव्रतम् ।

अथ सोमव्रतम् ।

— ००० —

अनिलाद उवाच ।

अथान्यत्सम्भवत्यामि व्रतं श्रेयस्कृतं परं ।

तस्योदाहरणं पुण्यं विधिवत् प्रनिबोधत ॥

वारिसोमस्यवाग्रस्यां पक्षौभौ सोममर्चयेत् ।

विधिनाचन्द्रचूडाङ्गे प्राज्यान्नेन सचन्द्रकम् ॥  
 पक्षोभौ अत्रोभयत्र पक्षे नियमोऽष्टमीसोमवारयोः  
 संयोगमात्रं विवक्षितं, प्राज्यान्नं प्राज्यवहुलमन्नं ।  
 दक्षिणार्द्धं हरभ्यायेद्वामोर्द्धं तु हरिं विभुम् ।  
 सोमसचन्द्रकवामार्द्धहरिमिति विशेषणत्रयेण चन्द्रहरिरूप  
 त्वं वामार्द्धस्योक्तं ।

ष्टताद्यैरेक्षवान्तैश्च लिङ्गं स्नाप्य तु पूर्व्ववत् ।

ष्टताद्यैः पञ्चामृतसंज्ञकैः ।

चन्द्रेनेन्दुयुक्तेन दक्षिणार्द्धं विलेपयेत् ।

कुङ्कुमागुरुणा वामं घनमर्घ्यं तथैवच ॥

इन्दुयुक्तेन कर्पूरयुक्तेन, घन-सुगौरम् ।

काञ्चनेन सचन्द्रेण हरभागं तथार्चयेत् ॥

समीक्षितकेन नीलेन हरेर्भागं विशेषतः ।

चन्द्रेण ह्रीरकयुक्तेन ।

पञ्चात्पुण्यैः शुभैर्बर्ह्यैः कारयेत् पुष्पमण्डपम् ।

नीराजनं पुनः कुर्व्यात्पञ्चविंशतिपञ्चकैः ॥

उभाभ्याश्चित्तदत्तेन प्रथमेन सुहृत्सुहृदुः ।

उभाभ्यां देवी देवाभ्यां चित्तदत्तेन हरि

हरध्यायिना विधिना नीराजनस्य ।

प्राज्यसिद्धैः शुभैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यञ्च निवेदयेत् ।

व्रतिनो ब्राह्मणाश्चैव पूजयित्वा विभावसुम् ॥

विभावसुरग्निः ।



मिथुनानि च सम्भोज्य यथाशक्त्या च दक्षयेत् ।

अष्टम्यां पितरावक्ष्यं विधिनानेन सुव्रत ॥

पितरौतावेव देवौदेवौ ।

वत्सरस्तु तदन्ते तु कर्त्तव्यं यन्निबोधत ।

प्रागुक्तविधिना पूज्य सितं पीतं शुभद्वयम् ॥

दद्याद्वितानके चैव पताकाघण्टिके तथा ।

धूपसञ्चारणे वापि दीपवत्सौ शुभोभिनी ॥

धूपसञ्चारणा धूपदहनया यौ दीपवत्सौ वृक्षाकारौ दीपाधारी ।

एवमादि नियोज्यैव पूर्ववद्भोजमाचरेत् ॥

अष्टपञ्चकमेवं हि यः करिष्यत्यसंशयम् ।

उभाभ्यां लोकमासाद्य पदं यास्यत्यनामयम् ॥

असंशयस्था जीवन्ति नियमेन समाचरेत् ।

इहैव सरितः साक्षान्नरूपीति लक्षयेत् ॥

न स्पृशेत् पापदृष्ट्या न च दुःखी भवेत् खलु ।

ज्वरग्रहादिभिर्नैव पीयतेऽसौ कदाचन ॥

तच्च व्रते नाममन्त्रैः पूजाहोमौ ।

इति कालिकापुराणोक्तं सोमव्रतम् ।

अथ शङ्करार्कव्रतम् ।

— ००० —

अनिन्नाद् उवाच ।

अथ चानेन मार्गेण ह्यभान्तामिव चाष्टमौ ।

सम्प्राप्यादित्ययोगेन प्राग्विधानेन वा नरः ॥  
 किन्तु दक्षिणेनैव भास्करश्चार्चयेद्बुधः ।  
 पद्मरागेन हेमेन योज्येदं लेपनं शृणु ॥  
 नेत्रे न्यस्य ललाटाधः कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् ।  
 वृत्तान्तं योज्य मध्ये तु हरं पूर्ववदर्थयेत् ॥  
 अर्धचन्द्राकारं तन्मध्ये वृत्तञ्च लेपनं  
 कृत्वा हेमनिबद्धं पद्मरागं वृत्तमध्ये निधाय सूर्यरूपनेत्र  
 कुर्यादित्यर्थः ।

अभावे पद्मरागादेर्हेमं सर्वत्र योजयेत् ॥  
 रुद्रबीजं परं पूतं यतस्तच्चैव सर्वदा ।  
 शृङ्गं मात्स्यां वरं वल्कं नैवेद्यं च वृत्तपूतम् ॥  
 शेषः पूर्वविधानेन कर्त्तव्यो विधिविस्तरः ।  
 किन्त्वत्रोक्तं प्रकुर्वीत सप्तम्यां विजितेन्द्रियः ॥  
 शङ्करार्कयुतः पूज्य-वृत्तं गव्यञ्च पारयेत् ।

उप्य उपोष्य

एतत् प्राग्विधिना कार्यं पञ्चवृत्तायणो विधौ ।  
 कुर्वन् सूर्यादिलोकेषु भुक्त्वा भोगान् व्रजेत्परम् ॥  
 एतत्तीर्त्वा प्रतापी स्याददीनः स्वजनप्रियः ।  
 अस्मिन् लोके च धनवान् लोकवांश्च भवेत् पुनः ॥  
 इति कालिकापुराणोक्तं शङ्करार्कव्रतम् ।

## अथ सोमाष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

नम्यवाच ।

अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि व्रतं श्रेयस्कृतं परं ।  
शिवस्तोत्रव्रतं पूज्यं सर्वसम्यत्कारं कृत्वा ॥  
वारं सोमस्य चाष्टम्यां पञ्चदशमशौरपि ।  
विधिवच्चन्द्रचूडामं सोमं सम्यक्पूजेयिषि ॥  
सोमं उमासहितम् ।

रूपन्तु कृष्णाष्टम्यामिव व्याख्यातं ।  
तिलमर्षपक्वत्वेन स्नातोऽमलजलाशये ।  
गृहे वायतने वापि शिवैकाहितमानसः ॥  
ब्रह्मकूर्चं देवेशं प्राशयित्वा ततोव्रती ।  
ब्रह्मकूर्चं पञ्चगव्यं ।  
वामादिनाममन्त्रैश्च देवं देवीं तथार्चयेत् ॥  
चन्दनेनेन्दुयुक्तेन दक्षिणार्चं विलेपयेत् ।  
इन्दुःकर्पूरं ।

वामार्चं कुङ्कुमेनाथ सतुरष्केण मन्त्रवत् ।  
तुरष्कः मिष्टकं ।

देव्यामूर्ध्नि न्यवेजीलं शिवस्त्रीपरि मौक्तिकम् ॥  
पश्चात् पुष्पैः समभ्यर्च्य मितरत्नैस्त्वगुत्तमैः ।  
नीराज्यं पुनः कुर्यात् पञ्चविंशतिदीपकैः ॥

घृतसिङ्गान्\* शुभान् शुक्लान् फलानि च निवेदयेत् ।  
 सम्पूज्यैवं शिवं सोमं स्तुत्वा पश्चात् समापयेत् ॥  
 दीक्षितस्यैवमन्योऽपि नाममन्त्रेण भक्तिमान् ।  
 ततोविधिवद्व्यघ्रोन्नद्धाकूर्चमृतांस्तिलान् ॥  
 सद्योजातेन शुद्धयात्मनोऽङ्गी सुभावितः ।  
 सम्प्राप्यद्व्यष्टमेवायं प्रभाते नैव तत्क्षणः† ॥

तत् ब्रह्मकूर्चं ।

सम्भोजयेत् सपत्नीकान् ब्राह्मणान् संशितव्रतान् ।  
 सुवर्णं च तथा शक्त्या रौप्यं दत्त्वा विसर्जयेत् ॥  
 प्रीयतां मे शिवो नित्यमुमा देवी च सर्वदा ।  
 एवमाराध्य गौरीशन्दशक्त्युमुने शिवम् ॥  
 व्रतस्यान्ते प्रकर्त्तव्यं यशस्तर्प्यं\* मृणुष्व तत् ।  
 कृत्वामहोत्सवं प्राप्य पूजयेत्परमेश्वरम् ॥  
 पुष्पैः शुक्लैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैश्च फलैः शुभैः ।  
 वितानं वामलं छत्रं घण्टाभ्यामुपयोगवत् ॥  
 पूजाप्रकरणं शम्भोर्यथाशक्ति समर्पयेत् ।  
 ततोवस्त्रै रत्नङ्कारैः स्वर्णरौप्यमयैर्गुहम् ॥  
 सभार्यमर्चयेद्भक्त्या शिवभक्तञ्च मानयेत् ।  
 रौप्यखुरीं स्वर्णशृङ्गीं सचेलां कांस्यदीहनां ॥  
 दद्याद्वेनुं सवत्साञ्च वृषभञ्च सुलक्षणम् ।  
 पूजयेच्च व्रती साधून् भोजनाच्छादनाशनैः ।

\* घृतसिङ्गानिति पुष्पङ्गाकारे पाठः ।

† वंशाभ्याम्वहेत्वायं कालो न तत्क्षण इति पुष्पाकारे पाठः ।

यन्नशिष्टाशनं पद्याङ्गुलीयात् प्रयतो षड्दो ॥  
य एवं कुरुते भक्त्या पार्थ सोमाष्टमीव्रतं ।  
सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोकमवाप्नुयात् ॥  
कुरुचेत्रादिदानेन यत् फलं लभते नरः ।  
तत् फलं लभते विद्वान् पूज्येमां विधिवत्सरः ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं सोमाष्टमीव्रतम् ।

अथ अर्काष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

सृणु उवाच ।

अथान्यदपि ते वणिम व्रतं कामफलप्रदम् ।  
सर्वपुण्यप्रदं लोके महापातकनाशनम् ॥  
यदाष्टम्यां शुक्लपक्षे रविवारोऽभिजायते ।  
उपोष्या सा प्रयत्नेन तेनैव विधिना नृप ॥  
अर्चयेद्देवदेवेशं सह देव्या महेश्वरम् ।  
विशेष एव एवात्र शिवस्य नयनेस्थितम्\* ॥  
भानुं सम्पूजयेद्भक्त्या गन्धपुष्पाक्षतैः शुभैः ।  
शिवश्च सितपुष्पैस्तु रक्तपुष्पैस्तथाश्विकाम ॥  
रत्नैरक्तसितैर्दिव्यैर्भक्तिमानर्चयेद्दिभुम् ।  
कुङ्कुमेनालभेद्देवीं चन्द्रनेन महेश्वरम् ॥

• त्रयी व्रतखण्डादि दशदश्यांति पुलकान्तरे पाठः ।

• शिवस्याननतेस्थितमिति पुलकान्तरे पाठः ।

अभावे सर्वरत्नानां काञ्चनं तत्र दापयेत् ।  
 रुद्रबीजं जपन् मुक्तं प्रियं रुद्रस्य सर्वदा ॥  
 सितरत्नं वस्त्रयुग्मं नैवेद्यं दृतपाचितम् ।  
 शेषः पूर्वविधानेन कर्त्तव्योविधिविस्तरः ॥  
 किं त्वत्रोपोष्य कर्त्तव्यं गोजलं प्राश्य पारणं ।  
 गोजलं गोमूत्रं पूर्वं विधाने नेति  
 एतस्य व्रतस्य भविष्योत्तरोक्तविधानेत्यर्थः ।  
 हविषाग्नेन सहितो बान्धवै रर्थिभिस्तथा ।  
 एतत्प्राग्विधिना यस्तु कुर्यात् सूर्याष्टमीव्रतम् ॥  
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ।  
 पूर्वविधानेनेति एतस्य व्रतस्य भविष्योत्तरोक्तविधानेन  
 अत्र यद्यपि भविष्योत्तरोक्तसोमाष्टमीविधिर्नैरन्तर्यादयाञ्च  
 स्तथापि सत्ताधर्मगतिखितः ।

स्कन्दपुराणोक्त सोमाष्टमीव्रतस्य विधि  
 अहणे विशेषाभावात्कश्चिद्विरोध इति ।  
 हविषाग्नेन सहितो बान्धवै रर्थिभिस्तथा ॥  
 एतत् प्राग्विधिना यस्तु कुर्यात् सूर्याष्टमीव्रतम् ।  
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥  
 इहवाभ्येत्य स स्याद्वै पार्थिवः पृथिवीपतिः ।  
 आरोग्यसर्वसौख्यैकभाजनो भानुभावितः ॥  
 प्रतापी भानुवद्भाति दीनानुग्रहकश्चवेत् ।  
 यद्यष्टमी भवति सोमयुताकदाचि  
 दर्केण वा कुरुकुलोदह तामुपोष्य ।

पूज्योमया सह हरं हरिणाङ्गचूडं\*  
भक्त्या पुमान् परमुपैति पदं सुरारेः ॥

इति श्रीभविष्योत्तरोक्तमर्काष्टमीव्रतम् ।  
अथ पुष्याष्टमीव्रतम् ।

—०००—

महादेव उवाच ।

शृणु देवि महापुण्यं मामपूजाफलं शुभम् ।  
आवणे शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां य उपोषितः ॥  
स्नापयेत् छतक्षीराभ्यां करवीरैश्च पूजयेत् ।  
कृत्वाग्निकार्यं विधिवद्द्यो ब्राह्मणभोजनम् ॥  
कन्याकर्णितसूत्रेण† कारयित्वा पवित्रकम् ।  
कृत्वा विचित्रगन्धैश्च कुङ्कुमागुरुचन्दनैः ॥  
कृतोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां विप्रभोजनम् ।  
आरोपयति योभक्त्या सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥  
पुनर्भवति वै राजा भूतले नात्र संशयः ।  
मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां शुक्लपक्षे वरानने ॥  
स्नापयित्वा तु मां भक्त्या पयसा वा छतेन वा ।  
अपामार्गेण पूजान्तु कृत्वा देवि विधानतः ॥  
हंसयानसमारूढो ममलीकं व्रजेदिति ।

\* हरिणाङ्गचूडिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कन्यार्णि तत्सूत्रे चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मासिषाण्युजेऽष्टम्यां सर्वपुष्पैः पूजयेत् ॥

गैरिकं यानमारुढो ध्वजमालाकुलं शुभम् ।

गैरिकं सौवर्चं ।

युक्तो मयूखप्रवरैर्मयाति स मन्दिरं ॥

कार्तिकस्य तु मासस्य शुक्लाष्टम्यान्तु यो नरः ।

स्नापयेन्मधुक्षीराभ्यां जातीपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥

काञ्चनं यानमारुह्य किङ्किणीजालमालिनं ।

स याति परमं देवि गन्धर्वाप्सरसां प्रियः ॥

मार्गशीर्षे च वै मासि पञ्चम्येन यो नरः ।

स्नापयित्वा च तं भक्त्या रक्तपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥

स्नापयेत् दधिक्षीरेण कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।

कृत्वापवासं सप्तम्यामष्टम्यां विधिवन्नरः ॥

स तैलौक्यमतिशयं यथाहं तत्र गच्छति ।

पौर्णिमासे तु योऽष्टम्यां भक्त्या मां पूजयेन्नरः ॥

उत्पलस्य पुष्पैस्तु स्नापयित्वा हृतेन तु ।

स यानं दिव्यमारुढः पुष्पकं नामनामतः ॥

ममालयं समासाद्य मोदते शाश्वतीः ससाः ।

माघमासे तथाष्टम्यां विस्वपत्रेण योऽर्चयेत् ॥

स्नापयित्वा तु मां भक्त्या दिव्यहस्तुरसेन वा ।

प्रतप्तार्कसमं यानङ्कान्धात्रेयसमस्तथा ॥

मारुढो मोदते नित्यं मम लोके न संशयः ।



फाल्गुनस्य तु मासस्य गन्धतोयेन यो नरः ॥  
 अर्चयेद्ग्रीष्मपुष्पैस्तु इन्द्रस्यावासनं लभेत् ।  
 चैत्रे मासि तथा देवि पुष्यतोयेन यो नरः ॥  
 आपयित्वा चैत्रे दत्त्वा अर्कपुष्पैस्तु सुन्दरि ।  
 बहुस्वर्णस्य यज्ञस्य विन्दते स फलं महत् ॥  
 वैशाखे तु यथा मासि अष्टम्यां यस्तु मानवः ।  
 कर्पूरागुदतोयेन आपयित्वा विधानतः ॥  
 अर्चयेच्छुभगन्धेन\* सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।  
 ज्येष्ठे मासि तथाष्टम्यां दत्त्वा यः आपयेत्तु मां ॥  
 अर्चयेत्पुष्पैश्च सगच्छेत्परमाङ्गतिम् ।  
 आषाढे यो नरोऽष्टम्यां नानातीर्थोदकेर्नवैः ॥  
 आपयित्वा चैत्रे दत्त्वा पचैर्धुस्तूरकस्य तु ।  
 गन्धर्वीरगयज्ञैस्तु पूज्यमानो नरोदिवि ॥  
 क्रीडते च मया सार्धं यावदिन्द्रास्तु दैवम् ।  
 य एवं वसरे देवि कारयेदष्टमीव्रतम् ॥  
 न तस्य पुनरावृत्तिः सत्यमेतद्वीम्यहम् ।  
 नीलकण्ठश्च शङ्खश्च सर्वं भीमं महेश्वरम् ॥  
 विरूपाक्षं महादेवं उग्रं चाम्बकमेव च ।  
 ईश्वरश्च शिवं देवि सर्व्वलोकेषु पूजितम् ।  
 एतानि मासनामानि मासेष्वेतेषु कीर्त्तयेत् ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं पुष्याष्टमीव्रतम् ।

\* अर्चयेच्छुभगन्धेनेति पुष्पकान्तरे पाठः ।

## अथ तिन्दुकाष्टकाष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

ज्येष्ठेमासि द्विजयेष्ठ गुणाष्टम्यां त्रिलोचनम् ।

यः पूजयति देवेशमीशलोकां त्रजेन्नरः ॥

ज्येष्ठेमासि तथाषाढे श्रावणे च तथा परे ।

पूजयेच्चतुरोमासान् नीलोत्पलकदम्बकैः ॥

त्रिपुरान्तकरं शम्भुं चाश्वकाश्वकसूदनम् ।

गन्धानाञ्च कदम्बेन पूजयेत् गुरुगुलेन च ॥

टेम्बु रुक्कफलं विप्र प्राशयेत् कायशोधनम् ।

टेम्बु रुक्कान्तिन्दुकाफलं ।

देवस्य कौर्त्तयेन्नाम भास्करेति पुनः पुनः ।

मासि चाश्वयुजे विप्र कार्त्तिकश्च तथा द्विज ॥

मार्गशीर्षे तथा मासि पौषे मासि तथा हरम् ।

पूजयेद्द्विधिवद्गत्या उन्नत्तकुसुमैर्ध्विभुं ॥

उन्नत्तकुसुमैर्ध्विभुं सूरपुष्पैः ।

कर्पूरागुरुधूपेन देवेशं पूजयेन्नरिम् ।

विरूपाक्षेति वै नाम प्राशयेद्द्विधिवत् यवान् ॥

माघे च फाल्गुने चैव कृष्णाष्टम्यां त्रिलोचनम् ।

चैत्रवैशाखयोर्भक्त्या शतपत्रैः समर्चयेत् ॥

महाधूपेन धूपेन विधिवत्कल्पितेन च ॥

पूजयेद्द्विधिवद्देवं त्रिपुरान्तकरं हरम् ।

कक्कीलागुरुकर्पूरदर्पकुङ्कुमचन्दनैः ।

चतुर्जातेन च महान् यत्तु कर्दम एव च ॥  
 इत्युक्तः, नैवेद्यैः खण्डवष्टैश्च नाम ईयेति पूजयेत् ।  
 य एवं पूजयेद्देवं कृष्णाष्टम्यां महेश्वरम् ॥  
 स्वमेकमेकं विप्रेन्द्र स याति परमाङ्गतिम् ।  
 यदिष्टं देवदेवस्य शृणु तत् द्विजसत्तम ॥  
 उन्नकेन पुष्पेण धूपे कृष्णागुरुः सदा ।  
 श्रीखण्डः सर्वगन्धेषु नवेद्यं पायसं सदा ॥  
 पूजाकारः पाशुपतः\* सर्वभोगविवर्जितः ।  
 कल्पप्रो ब्राह्मणानान्तु वाचकस्तस्य वक्तव्यः ॥  
 एवं सम्पूज्य नृपते रुद्रेण विधिना हरिम्† ।  
 पूजा लिङ्गे शङ्करादिनाम्ना ।  
 वत्सरान्ते वलिं पुष्पं तथा पुस्तकवाचनम् ॥  
 यः कारयति वै भक्ता तस्य पुण्यफलं शृणु ।  
 स्वर्गलोकमवाप्नोति तेजसा शुकमग्निभः‡ ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं तिन्दुकाष्टकाष्टमीव्रतम् ।

अथ दाम्पत्याष्टमीव्रतम् ।

—००—

कार्तिके मासि विप्रेन्द्र पुत्रकामो नरोमने ।

अष्टम्यां कृष्णपक्षस्य पूजयेद्विधिवद्विज ।

\* पूजाकारः पशुपतिरिति पुलकान्तरे पाठः ।

† शार्ङ्गं च विधिना चरति पुलकान्तरे पाठः ।

‡ शुकमग्निभ इति पुलकान्तरे पाठः ।

उमया सहितं देवं कृत्वा दर्भमयं विभुं ॥  
 रात्र्यपुष्पोपहारैस्तु याभोभिर्भूषणैस्तथा ।  
 नीलवैदूर्यसङ्काशान्\* समूलान् पुष्पवर्जितान् ॥  
 बैतस्तिकान् तथा सायानृजून् दर्भान् द्विजोत्तम ।  
 गृहीत्वा कारयेद्देवं नीलकण्ठमुमापतिं ॥  
 उमाञ्च तां सतीं देवीं विधिवद्ब्रह्मसत्तम ।  
 पूजयेद्ब्रह्मपुष्पैस्तु फलैर्भस्त्रैरनेकशः ।  
 नानाप्रेक्षणकैश्चैव मुखबाद्यैश्च सुव्रत ॥  
 य एवं कुरुते भक्त्या उमामाहेश्वरं व्रतम् ।  
 स्वमेकमेकं विप्रेन्द्र स याति परमां गतिं ॥

स्वमेकः सम्बत्सरः ।

चतुर्भिः पारणैरेवं स्वमेकं कीर्तितं बुधैः ।  
 प्रथमन्तु त्रिभिर्मसैः पारणं कार्तिकादिभिः ॥  
 कार्तिके मार्गशीर्षे तु पौषे मासि तथा परे ।  
 उन्मत्तकस्य पुष्पैस्तु फलैर्भस्त्रैरनेकशः ॥

उन्मत्तकस्य धूसूरकस्य ।

श्रीखण्डचन्दनेनेशं श्वेतेन तु विलेपयेत् ।  
 साज्यन्तु गुग्गुलं दद्यान्नैवेद्यं पायसं परं ।  
 स्नानन्तु पञ्चगव्येन प्राशनन्तु प्रवर्त्तयेत् ॥  
 महादेवेति वै नाम गोरीदेवीति पठ्यते ।  
 माघे च फाल्गुने मासि तथा चैत्रे द्विजोत्तम ॥  
 मालतीकुसुमैर्ह्वं कुसुमैर्गुहुरस्य च ।

\* कृशान् वैदूर्यसङ्काशानिति पुलकान्तरे पाठः ।

विरूपाक्षेति वैनाम देव्यानाम उमेति च ॥  
 पूजयेद्द्विधिवद्देवं धूपेनागुरुणा विभुं ।  
 कुङ्कुमेन तथा भक्त्या विधिवत्तो विलेपयेत् ॥  
 दध्ना शाल्वोदनं दद्यान्नैवेद्यं शूलपाणये ।  
 कुशोदकं तथाश्रीयादात्मनः कायशुद्धये ॥  
 वैशाखे तु तथा ज्येष्ठे आषाढे पूजयेद्भरं ।  
 करवीरैश्च पुष्पैश्च तथा रक्तोत्पलैर्मुने ॥  
 प्राजापत्येन धूपेन रसालामोदकैस्तथा ।

रसाला शिखरिणी ।

शिवः शिवा च वैनाम्नी तयोर्विप्र प्रकीर्त्तिते ।  
 ज्ञानप्राशनयोः यस्तां हृतकृष्णतिला बुधैः ॥  
 अगुरुं सिद्धकं धूपं प्राजापत्यमिति स्मृतम् ।  
 आवणादिषु मासेषु जातीपुष्पकदम्बकैः ॥  
 पूजयेद्द्विधिवद्देवीं त्रिपुरान्तकरं हरं ।  
 चतुःसमेन देवेशमर्चयेद्द्विधिवन्मुने ॥  
 धूपेनागुरुमिश्रेण कथरापूपपायसैः ।

चतुःसमेन त्वकपत्रैलाकेसरेण ।

एभिर्घ्यैः पूजयेद्देवं चतुर्भिः पारणैर्हरम् ॥  
 चतुर्वर्गमवाप्नोति कामयानो न संशयः ।  
 प्रकामयानश्च पुनस्तुरीयं केवलं लभेत् ॥

तुरीयोमोक्षः ।

कामयानो यथा मोक्षं कामं प्राप्नोति मानवः ।  
 पुत्रकामोलभेत् पुत्रं धनकामो लभेद्भनम् ॥

विद्यार्थी लभते विद्यान्नूनं प्राप्नोति शङ्करात् ।  
 कृत्वैवं वर्षमेकम् वर्षान्ते प्रीणयेद्हरिं ॥  
 नानाप्रेक्षणकैर्ब्रह्मन् ब्राह्मणाद्यान्तर्पणैः ।  
 दाम्पत्यं भोजयेद्दिप्रं प्रीतये शङ्करस्य तु ॥  
 कल्पस्यं वाचकं विप्रं सपत्नीकं विचक्षणः ।  
 वाचकं कल्पयेत् शम्भुं स्वपत्नीं ललितां मुने ॥  
 प्रीणयित्वा तु दाम्पत्यं भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ।  
 कुसुम्भं रक्तवस्त्राणि ताभ्यां दद्याद्द्विजोत्तम ।  
 नानाविधैर्गन्धपुष्पैः पूजयित्वा द्विजोत्तमं ॥  
 दक्षिणाञ्च पुनर्दद्यात्सौवर्णप्रतिमाद्वयं ।  
 वाचकाय महादेवं तत्पत्नीं ललितां मुने ।  
 य एवं पूजयेद्देवं हरं अश्वासमन्वितः ॥  
 स दिव्यं यानमारुढः सुवर्णोद्भवमुत्तमं ।  
 तेजसा शुक्रसङ्काशः प्रभया हरिसन्निभः ॥  
 स गच्छेत्परमं स्थानमचलं शूलपाणिनः ।  
 तस्मादेत्य भवेद्राजा भूतले भूतलेश्वरः ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं दाम्पत्याष्टमीव्रतम् ।

अथ पुत्रीयव्रतम् ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

प्रोहपद्यामतीतायां कृष्णपक्षाष्टमी तु या ।  
 सोपवासो नरोऽष्टम्यां योषिदा तनयार्थिनी ॥

ज्ञाता सरसि धर्मज्ञा तीयेवाप्यथ सारसे ।  
 पूजनं वासुदेवस्य यथा कुर्यात्तथा शृणु ॥  
 द्रुतप्रस्थेन गोविन्दं ज्ञापयित्वा जगद्गुरुं ।  
 क्षीरेण च ततः पञ्चाहम्ना वा ज्ञापयेत्ततः ॥  
 क्षीरेण ज्ञापनं कृत्वा ततः पञ्चादिरुचयेत् ।  
 सर्व्वीषधैश्च सजलैः सर्व्वबीजफलैस्तथा ॥  
 ज्ञापयित्वा तुलिमा च चन्दनागुरुकुङ्कुमैः ।  
 कर्पूरेण तथा राम तथा जातीफलैः शुभैः ॥  
 ततः कालोद्भवैः पुष्पैः पूजयित्वा जगद्गुरुम् ।  
 धूपं वागुरुणा धूपं कृत्वा नैवेद्यमीक्षितम् ॥  
 विशेषाङ्गोरसम्प्राश्य पुष्पाङ्गैरन्वितं फलम् ।  
 पौरुषेण च सूक्तेन हुत्वा वानस्तरं ध्रुवम् ।  
 शूद्रोवाप्यथवा नारी नाम्ना हुत्वा जगद्गुरोः ॥  
 यवपात्राणि\* दत्त्वा तु फलानि कनकां तथा ।  
 पुत्रार्थं प्राशनं कुर्यात् फलैः पुष्पाभिर्युग्मैः ॥  
 स्त्रीनामभिश्च कन्यार्थं ततो भुक्त्वा यथेष्टितं ।  
 पुत्रकन्यामवाप्नोति तथा सर्व्वानभीष्टितान् ॥  
 हविष्यं देवदेवस्य भूमिपानाम्नु कारयेत् ।  
 संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतमाप्नोत्यभीष्टितं ॥  
 पुत्रीयमेतद्भूतमुत्तमन्ते मयेरितं यद्यपि धर्मनित्यं ।  
 तथाप्यनेनैव समस्तकामान् कृतेन लोके पुरुषा लभन्ते ॥  
 इति विष्णुधर्मोक्तिं पुत्रीयव्रतम् ।

## अथ सन्तानाष्टमीव्रतम् ।

—०००—

पुलस्त्य उवाच ।

शृणु दाक्षं परं काम्यं व्रतं सन्ततिदं नृणां ।  
 यदुपोष्य न विच्छेदः पुत्रपिण्डस्य जायते ॥  
 कृष्णाष्टम्यां चैत्रमासे ज्ञातोऽनियतमानसः ।  
 कृष्णमभ्यर्च्य पूजाञ्च देवक्षाः कुरुते च यः ॥  
 निराहारो नरः पञ्चाकृष्णस्य जगतः पतेः ।  
 उपोषितोजपन्मन्त्रं रात्रौ प्रयतमानसः ॥  
 पूजायाञ्चापि कृष्णस्य सप्तवारान् प्रकीर्त्तयेत् ।  
 पाखण्डिनो विकर्मस्थान् वैडालान् वकनास्त्रिकान् ॥  
 प्रभाते च ततः ज्ञातो दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।  
 भुञ्जीत कृतपूजस्तु कृष्णस्यैव जगत्पतेः ॥  
 वैशाखशुक्लद्वयोश्चैव पारणं हि त्रिमासिकम् ।  
 उपोष्य देवदेवेशं हृतेन ज्ञापयेद्हरिम् ॥  
 आषाढे श्रावणे चैव मासि भाद्रपदे तथा ।  
 उपोषितो द्वितीयं वै पारणं पूर्ववद्भवेत् ॥  
 आश्विने कार्तिके सौम्ये तृतीयं पारणं तथा ।  
 पौषे माघे फाल्गुने च चतुर्थं द्विजसत्तम ॥  
 पारणे पारणे पूर्णे हृतेन ज्ञापयेद्हरिम्  
 ब्राह्मणेभ्यो हृतं दद्यात्तथैव प्रतिपारणम् ॥



कृत्वा व्रतं नाकमनुप्रयाति  
मानुष्यमासाद्य च निर्हतिः स्यात् ।  
सन्तानवृद्धिश्च तथाप्नुतेऽसौ  
यावन्मर्ही सागरमेखलान्ताम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सन्तानाष्टमीव्रतम् ।

अथ मध्वेश्वराष्टमीव्रतम् ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपञ्चाक्षरभ्यः सौम्याष्टम्यां नराधिप ।  
पूजयेत्सोपवासस्तु देवदेवं त्रिलोचनम् ॥

सौम्याष्टम्यां गार्गशीर्षाष्टम्यां ।

लिङ्गैवाप्यथ चार्चायां कमले यदिवा स्थले ।

ष्टतक्षीराभिषेकेण स्नातेन विविधेन वा ॥

गन्धमाख्यनमस्कारद्वौपधूपान्नसम्यदा ।

गीतेन नृत्यवाद्येन वङ्गिसन्तर्पणेन च ॥

ब्राह्मणानाञ्च पूजाभिर्यथावन्मनुजोत्तम ।

व्रतावसाने दृष्ट्वा तु तथा धेनुं पयस्विनीं ॥

पौण्डरीकमवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ।

पौण्डरीको नाम यज्ञविशेषः तस्य फलमवाप्नोतीत्यर्थः ।

अष्टमीद्वितयं कृत्वा तथा संवत्सरं नरः ॥

प्राप्याश्वमेधस्य फलं यथाव  
 झुक्ता च भोगान् सुरनाकलीके ।  
 लोकानवाप्याथ महेश्वरस्य  
 सायोज्यमाप्नोत्यचिरेण तस्य ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं महेश्वराष्टमीव्रतम् ।

अथ वसुव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

ध्रुवोऽध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानिलोऽमलः ।  
 प्रत्यूषश्च प्रभाषश्च अष्टौ ते वसवः स्मृताः ॥  
 अष्टात्मा वासुदेवोऽयं प्रभाविनादयेन च ।  
 अष्टम्यां पूजयेद्यस्तु सोपवासी नराधिप ॥  
 चैत्रमासादथारभ्य शुक्लपक्षाच्च यादव ।  
 मण्डले प्यथवार्चासु जपेच्च मनुजाधिप ॥  
 गन्धमास्थनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ।  
 वह्निःस्नानेन राजेन्द्र तथाधःशयनेन च ॥  
 व्रतान्ते तु सदा दद्याद्वेनुं विप्राय शक्तितः ।  
 व्रतमेतन्नरः स्नात्वा सर्वान् कामानवाप्नुते ॥  
 पुण्डरीकमवाप्नोति कुलमुच्चरते स्वकम् ।  
 वसूनां लोकमासाद्य मोदतेश्वरसन्निभः ॥  
 महातेजाः सत्यपरीक्ष्यरोगोविजितेन्द्रियः ।

सत्यपरोविनीतः ।

धनेन धान्येन तथान्वितः स्यात् ।

स्त्रीणामभीष्टश्च तथा भवेच्च ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं वसुव्रतम् ।

अथ कालाष्टमौव्रतम् ।

—०४०—

पुलस्त्य उवाच ।

नभस्ये मामि च तथा यास्यात् कृष्णाष्टमी शुभा ।

युक्ता मृगशिरैश्चैव सा तु कालाष्टमौष्मता ॥

तस्यां सर्वैकलिङ्गेषु तिथौ स्वपिति शङ्करः ।

वसन्तसन्निधाने तु तत्र पूजाक्षया स्मृता ॥

एकलिङ्गानि वृषभगणपतिसहितानि पश्चिमाभिमुखानि  
प्रसिद्धानि ।

तत्र स्नायीत विद्वान् हि गोमूत्रेण जलेन च ॥

स्नात्वा सम्यज्जयेत् पुष्पैर्धूसूरस्य त्रिलोचनम् ।

धूपः केशरनिर्यासैर्नैवेद्यं मधुसर्पिषा ॥

केशरीवकुलः ।

प्रीयतां मे विरूपाक्ष इत्युच्चार्य च दक्षिणां ।

विप्राय दद्यान्नैवेद्यं सहिरण्यं द्विजोत्तम ॥

तद्वदाश्वयुजे मामि सोपपासो जितेन्द्रियः ।

नवम्यां गोमयस्नानं कृत्वा पूजाञ्च पञ्चजैः ॥

तद्वदाश्वयुजे मामि सोपवामइत्यभिधानात्

पूर्वमासेष्यपवामोबोद्धव्यः ।

धूपयेत्तर्जनिर्यासेनैवेद्यं मधुमोदकान् ॥  
 कृत्वोपवासमष्टम्यां नवम्यां स्नानमाचरेत् ।  
 प्रीयतां मे विरूपाक्ष दक्षिणा च तिलैः स्मृता ॥  
 कार्तिके पयसा स्नानं करवीरेण चार्चनं ।  
 धूपं श्रीवासनिर्यासेनैवेद्यं मधुपायसैः ॥  
 सनैवेद्यश्च रजतं दातव्यं दानमग्रजे ।

श्रीवासः, सरलवृक्षः, अग्रजे ब्राह्मणे ॥  
 प्रीयतां भगवांस्त्यागुरिति वाच्यमनन्तरम् ।  
 कृत्वोपवाममष्टम्यां नवम्यां स्नानमाचरेत् ॥  
 मासि मार्गशिरे स्नानं तत्रार्चा रुद्रजा स्मृता ।  
 अर्चा पूजा रुद्रजा शमीपुष्पजा ।  
 धूपः श्रीवृक्षनिर्यासो नैवेद्यं मधुमोदकं ।

श्रीवृक्षोवित्त्वः ।

नैवेद्यं रक्तशालिश्व दक्षिणा परिकीर्त्तिता ॥  
 नमोस्तु प्रीयतां सर्व्व इति वाच्यश्च पण्डितैः ।  
 पीषे स्नानश्च हविषा पूजा स्यात्पारणेन तु ॥

हविषा हृतेन ।

धूपीयं मधुकनिर्यासो नैवेद्यं मधुशङ्कुली ।  
 सामुद्रं दक्षिणा प्रोक्ता प्रीणनाय जगद्गुह्यः ॥  
 वाच्यं नमोऽस्तु देवेश त्राम्बकेति प्रकीर्त्तयेत् ।  
 प्राप्ते कुशोदकस्नानं मृगमदेन वार्चनम् ॥

मृगमदीलताकस्तूरी ।

धूपः कदम्बनिर्घासो नैवेद्यं सतिलोदनं ।  
पयः कुम्भेन नैवेद्यं सरस्वम् प्रतिपादयेत् ॥  
प्रीयतां मे महादेव उमापतिरितीरयेत् ।  
एवमेकं समुद्दिष्टं षड्भिर्मासैस्तु पारणम ॥  
पारणान्ते त्रिगोत्रस्य\* स्नपनञ्जारयेत् क्रमात् ।

गोरोचनां चन्दनकुङ्कुमेन  
देवं समालभ्य च पूजयेच्च ।  
त्रायस्त्र दीनोस्मि भवन्तमीश  
शशाङ्कनाथ प्रणतोऽस्मि नित्यं ॥

ततस्तु फाल्गुने मासि कृष्णाष्टम्यां यतव्रतः ।  
उपवासः समुदितः कर्त्तव्यो द्विजसत्तम ॥  
द्वितीयेऽङ्गि ततः स्नानं पञ्चगव्येन कारयेत् ।  
पूजयेत् कुन्दपुष्पैस्तु धूपयेच्चन्दनेन तु ॥  
नैवेद्यं सष्टतं दद्यात्ताम्रपात्रे गुडोदनं ।  
दक्षिणाञ्च द्विजातिभ्यो नैवेद्यसहितां मुने ॥  
ब्राह्मणेभ्यः प्रदद्याच्च रुद्रमभ्यर्च्य नामतः ।  
चैत्रे चेन्दुम्बरफलैः स्नानं मन्दारकार्चनं ॥  
गुग्गुलं मङ्गिषाख्यञ्च हृताक्षं धूपयेद्बुधः ।  
समीदकं तथा सर्पिः प्रीणनं विनिवेदयेत् ॥  
दक्षिणाञ्चैव नैवेद्यमुमाकान्ताय दापयेत्† ।

\* त्रिनेत्रस्त्रेति पुस्तकालये पाठः ।

† मृगाजिनमुद्राचरेदिति पुस्तकालये पाठः ।

नन्दोत्तर नमस्तेऽस्तु इदमुच्चार्य नारद ॥  
 प्रीणनं देवनाथाय कुर्याच्च अद्वयान्वितः ।  
 वैशाखे ज्ञानमुदितं सुगन्धिकुङ्कुमाश्रसा ॥  
 पूजनं शङ्करस्योक्तं भूतमन्त्ररिभिर्विभी ।  
 धूपं सूर्याख्यपुष्पैः नैवेद्यं सफलं हृतं ॥

सूर्याख्यं, अर्कपुष्पं ।

नाम जप्तव्यमीयेति कालघ्नेति विपश्चिता\* ॥  
 जलकुम्भान् सनैवेद्यान् ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।  
 सपानद्वयुगलं कृत्वा दानं दद्याच्च शक्तितः ॥  
 नमस्ते भगनेऽन्न पुष्पदन्तविमाशन ।  
 इदमुच्चारयेत्तथा प्रीणनाय जगत्पतेः ॥  
 आषाढे ज्ञानमुद्दिष्टं श्रीफलैरर्चनं तथा ।  
 धूसूरकस्य कुसुमैर्धूपार्थं सिद्धकं तथा ॥  
 नैवेद्यं सष्टताः पूपाः दक्षिणा सष्टतास्तथा ।  
 नमस्ते दक्षयज्ञज्ञ इदमुच्चारयेत्ततः ॥  
 आवणे मृगमदेन ज्ञानं कृत्वा र्चयेद्भरिं ।  
 श्रीवृक्षपत्रैः सफलैर्धूपं दद्यात्तथागुरुं ॥  
 नैवेद्यं सष्टतं दद्याद्दधिपूर्णास्तु मोदकान् ।  
 दध्योदनं कृशरकः कटिधानाः सशङ्कुलाः ॥  
 दक्षिणां श्वेतवृषभं धेनुश्च कपिलां शृभां ।  
 कनकं रक्तवसनं प्रदद्याद्ब्राह्मणाय तु ॥

\* नामपूज्यं इत्यस्य कालघ्नेति विपश्चिता इति पुस्तकाकारे पाठः ।

गङ्गाधरेति वक्तव्यं नाम शम्भोश्च पण्डितैः  
अमीभिः शङ्करादितैश्चासौ पारणसुत्तम् ॥  
एवं सम्बत्सरं पूर्णं सम्पूज्य वृषभध्वजम् ।  
अक्षयान् लभते लोकान् महेश्वरपरो नरः ॥  
इदमुक्तं व्रतं पुण्यं सर्वोच्चयकारं शुभम् ।  
स्वयं कृद्रेण देवर्षे तत्तथा न तदन्यथा ॥

इति वामनपुराणोक्तं कालाष्टमौव्रतम् ।  
अथ रुक्मिण्यष्टमौव्रतम् ।

— ००० —

स्कन्द उवाच ।

भगवन् कथितं सर्वं यद्भीष्टं मम प्रभो ।  
साम्प्रतं श्रोतुमिच्छामि भुवि जातस्य कस्यचित् ॥  
येन पुत्रवियोगेन भवेच्चैवं कदाचन ।  
गृहे हि वसतां केन नित्यं श्रीः परिकीर्तिता ॥

शङ्कर उवाच ।

शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।  
येन वीर्णेन मात्रेण नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥  
न पुत्रविरहं क्वापि न च भर्तुस्तथा क्वचित् ।  
गृहस्थोपस्कारैर्द्रव्यैर्हीनता न प्रजायते ॥  
मासि मार्गशिरे कृत्वा पक्षेऽष्टम्यां षड्दानन ।  
रुक्मिण्यष्टमिसंज्ञा सा सर्वकामफलप्रदा ॥

तस्यां प्रातः शुचिभूत्वा नारी नियमकारिणी ।  
 वर्षे च प्रथमे कुर्यादेकवारं गृहं सदा ॥  
 गृहोपकरणं सर्वं तस्मिन्निक्षिप्य सादरम् ।  
 ब्रौह्मीन् स्तूपप्रकाराभैर्वृतादीन् रसांस्तथा ॥  
 वस्त्रैः काष्ठैस्तथा दन्तैश्चित्रेन लिखितास्तथा ॥  
 कार्याः पुस्तिकास्तत्र तासां नामानि मे शृणु ।  
 कृष्णस्य रुक्मिणीचैव वलदेवस्वरन्धरी ॥  
 प्रद्युम्नश्चैव तद्वार्या अनिरुद्ध उषा तथा ।  
 देवकीवसुदेवादीन् सर्वांस्तत्र प्रकल्पयेत् ॥  
 ततोऽनुपूजयेत् सर्वानष्टभूषतादिभिः ।  
 चन्द्रोदये तु सञ्जाते दद्यादर्घ्यन्तदिन्दवे ॥  
 शङ्खकुन्दप्रतीकाश्च गगनाङ्गणदीपक ।  
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं शङ्कराय नमोऽस्तु ते ॥  
 इति चन्द्रार्घ्यमन्त्रः ।

अर्घ्यं दत्त्वा तु भुञ्जीत मित्रस्वजनबन्धुभिः ।  
 ततः प्रभातसमये कुमार्यै तद्गृहं शुभं ॥  
 दद्यात् प्रीतेन मनसा सर्ववस्तु प्रपूरितम् ।  
 ततो द्वितीये अष्टे तु कुर्याद्देव सुखमन्दिरम् ॥  
 पूर्ववत् पूरितं कृत्वा कुमार्यै विनिवेदयेत् ।  
 ततस्तृतीये अष्टे तु कृत्वाभिसुखमन्दिरं ॥  
 सम्पूर्णं पूर्ववत् कृत्वा कुमार्यै विनिवेदयेत् ।  
 ततश्चतुर्थे अष्टे तु कृत्वा सुखचतुष्टयम् ॥  
 पञ्चम्याष्टे पञ्चवारं गृहे षण्मुखसंयुतम् ।



कृत्वा दद्यात् प्रयत्नेन कुमार्यै सुखचतुष्टयम् ।  
 पञ्चमिन्द्रे, पञ्चद्वारं षष्ठे षण्मुखसंयुतम् ॥  
 कृत्वा दद्यात् प्रयत्नेन कुमार्यै सप्तमन्दिरम्\* ।  
 ततस्तु सप्तमे वर्षे कुर्यादुद्यापनं शुभम् ॥  
 सप्तद्वारं गृहं कृत्वा सुधाधवलितं महत् ।  
 शय्यां तूलीयं यानं च कृत्वापानहमेव च ॥  
 आदर्शं चामरञ्चैव मुशलीलूखलं तथा ।  
 कांस्यभाजनपात्राणि ताम्रस्य तु महान्ति च ॥  
 नानाविधानि वस्त्राणि तथैवाभरणानि च ।  
 गृहोपकरणं सर्वं गृहे निक्षिप्य सर्वतः ॥  
 कृष्णञ्च रुक्मिणीञ्चैव प्रद्युम्नञ्च मनोहरं ।  
 कृत्वा स्वर्णमयान् शक्त्या पीतवस्त्रावगुण्ठितान् ।  
 पूजयित्वापवासेन रात्रिजागरणेन च ॥  
 ततः प्रभातसमये तद्गृहे समुपागतम् ।  
 सपत्नीकं द्विजं पूज्य वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।  
 तस्मादेतद्गृहं दद्यागाश्चैवाथ सुशीलिनीं ॥  
 एवं कृते व्रते पुत्रं न दुःखानि व्रजेन्नरः ।  
 नारी वा पुत्रदुःखार्ता भवेन्नैव वडानन ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं रुक्मिण्यष्टमीव्रतम् ।

## अथ दुर्गाव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

देवीव्रतं प्रवक्ष्यामि सर्व्वकामप्रसाधनं ।  
 आवणे शुक्लपक्षे तु अष्टम्यां वायुभोजनः ॥  
 स्नात्वा सार्धपुटोभूत्वा जितक्रोधः\* क्रियान्वितः ।  
 देवीं सज्जाप्य तोयेन पुनः क्षीरेण वारिणा ॥  
 ततो गुग्गुलधूपञ्च सततं कृत्वा दापयेत् ।

तुरस्कः मिहकः ।

ततो गन्धोदकस्नानं पुनः स्नानञ्च वारिणा ॥  
 त्रीखण्डेन समालभ्य बिल्वपत्रैः प्रपूजयेत् ।  
 पायसं दापयेद्देव्या नैवेद्यन्तेन भोजयेत् ।  
 कन्यादिजांसं यत्नया तु तेषां दद्याच्च दक्षिणां ॥  
 कात्यायनीति चोच्चार्य्य प्रीयतां मम सर्व्वदा ।  
 आत्मनः पारणं तच्च कृत्वा प्राप्नोति भार्गव ॥  
 अश्वमेधफलश्चाग्रं देव्यालोकञ्च गच्छति ।  
 तथा गत्य इमां भूमिं पृथिव्यां जायते नृपः ॥  
 तेन संलभते योगं शिवप्राप्तिकरं परं ।  
 मासे प्रौष्ठपदे शुक्ले गोशुक्लापग्रही तथा ।  
 मृदया ह्यात्मनो ह्यङ्गमुपलभन्तु कारयेत् ॥

\* जगन्निवृत्ति इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† शुक्लपक्षे इति दिनेकः अष्टम्यामिति सम्बन्धत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शुक्ले तु शुक्लपक्षे तु चष्टम्या मित्यनुषङ्गः ।

तदा वामलकैः स्नात्वा शुचिः सङ्गविवर्जितः ।

पूजयेद्यूधिकापुष्पैर्देवीं क्षीरेण स्नापयेत् ।

चन्दनोदकमिश्रेण कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥

ततः पूषकनैवेद्यं कर्णवेष्टांश्च दापयेत् ।

अगुरुं धूपनैवेद्यं तिलतैलेन दीपकान् ।

तेन ता भोजयेत्कन्या द्विजान् सहृत्तवर्त्तिनः ॥

तेन पूषकादिनैवेद्यान्नेन ।

पाषण्डान्नावलीकेत न च शास्त्रवह्निष्कृतान् ।

दक्षिणाः शक्तितोदयाः स्वस्तिवाच्यं च मङ्गलम् ।

पारणं चात्मनः कृत्वा सौत्रामणिफलं लभेत् ॥

प्रयाति विष्णुलोकञ्च तथा विप्रोऽभिजायते ।

धनाढ्योमहतां गोत्रे वेदवेदाङ्गपारगः ।

पुत्रवान् धनवान् भोगी सुखं प्राप्य शिवोभवेत् ॥

शुक्लाष्टम्यामाश्विने च मृदा स्नानं समाचरेत् ।

ततोदेवीं स्नपेद्दत्तं दध्ना वेद्यूदकेन च ॥

आलभ्य रोचनां चन्द्रेर्हृद्भूपञ्च बालकं ।

सनत्तुं सितया मिश्रं पद्मपत्रैस्तथार्चयेत् ॥

नैवेद्ये रोहितं मांसं समानं शल्यजं तथा\* ।

गोधूमविकृतान् भक्ष्यान् घृतपक्वान्निवेदयेत् ।

तेन कन्यास्तु सन्भोज्य द्विजांश्चापि क्षमापयेत् ॥

\* माजं शाल्यकजं तथेति पुलकाकारे पाठः ।

शक्तितोदक्षिणा देया आत्मनस्तच्च भोजनं ।  
 गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥  
 अरोगी सुखवान् धन्यो जायते चेह मानवः ।  
 दुर्गानामानि सङ्गीत्य तस्या लोके महीयते ॥  
 कार्तिके दर्भमूलानि मृन्निः स्नायीत भार्गव ।  
 देवीं गन्धोदकैः स्नाप्य उग्रौरैः पूज्य लेपयेत् ॥  
 धूपं पञ्चरसन्देयन्तिलतैलेन दीपकाः ।

पञ्चरसं, बोलरालकुन्दुवन्नीवेष्टगुग्गुलुक्तं ।  
 नैवेद्यं यावकं सर्पिःकन्याविप्रेषु चात्मनि ॥  
 भोजनं स्वस्तिवाच्यैव दक्षिणा प्रीयतां शिव ।  
 अनेन विधिना वत्स विद्यादानफलं लभेत् ॥  
 वेदवैदाङ्गतत्त्वज्ञसादन्ते शिवतां व्रजेत् ।  
 मार्गशीर्षे तथा मासि अष्टम्याङ्गिरिमृत्क्षया ॥  
 स्नात्वा देवीं ततः स्नाप्य तीर्थतोयेन भार्गव ।  
 लेपयेदालकैः कुष्ठैः पूजा जातीगजाक्षयैः ॥

गजाक्षयैर्नागकेसरैः ।

धूपं कृष्णागुरुं दद्यात् घृतैर्दीपान् प्रवीधयेत् ।  
 दधिभक्तान्तु नैवेद्यं कन्यास्तेनैव भोजयेत् ॥  
 शक्तितोदक्षिणा देया आत्मनस्तच्च पारणं ।  
 उमा मे प्रीयतां वाच्यं वाजपेयफलं लभेत् ॥  
 इहैव धनवान् भोगी देहान्ते ब्रह्मणः पदम् ।  
 पीषाष्टम्यान्तु दूर्वाग्रैः स्नात्वा शुक्लपरिच्छदः ।

जितक्रोधः स्नापयेच्च देवीं कर्पूरवारिणा ॥  
 विलेपयेत् कुङ्कुमेन मांसी वालकचन्दनैः ।  
 धूपश्च निर्दहेत् प्राज्ञः पूजनीया कुरुषटकैः ॥  
 कृशरं गुडनैवेद्यं कन्या भोज्याश्च तेन वै ।  
 आत्मनः पारणं तच्च शक्त्या वै दक्षयेत् द्विजान् ॥  
 नारायणौ सदा प्रीता मम देवी प्रसीदतु ।  
 कृतेन यष्टराजेन्द्र भूमिदानफलं लभेत् ॥  
 सुभगोधनसम्पन्नः परञ्च शिवमाप्नुयात् ।  
 माघमासे गवां शृङ्गमृद्धिः स्नात्वा तु भार्गव ॥  
 देवीं तीयेन संस्त्राप्य तथा क्षीरघृतेन च ।  
 स्नापयेत् पुनस्तोयैः कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥  
 धूपं देवदलं दद्यात् कुन्दपुष्पैस्तु पूजयेत् ।  
 घृतपूर्णश्च नैवेद्यं कन्या विप्रांश्च तेन वै ॥  
 भोजयेदात्मनस्तच्च दक्षिणा प्रीयतां जया ।  
 सर्वयागफलं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥  
 फाल्गुने सर्षपैः स्नात्वा देवीनाम्ना फलाम्बुना ।  
 तथा हस्तुरसेनैव भूयस्तेनोदकेन च ॥  
 रोचनालेपने पूजा शतपत्रिकया गुह्य ।  
 दीपोघृतेन धूपस्तु चन्दनं नतु शर्करा\* ॥  
 नैवेद्येऽशोकवर्त्तिश्च भोजनं कान्यकास्तु च ।  
 आत्मनस्तच्च कुर्वीत दक्षिणां स्वस्ति वाचयेत् ॥

\* नक्षत्रशर्करा इति पुस्तकालये पाठः ।

विजया सुखदा नित्यं सुसुखा चेतनेति च\* ।  
 अनेन विधिना शुक्ल राजसूयफलं समम् ॥  
 लभते अक्षया युक्तो ततो देवोमयं जगत् ।  
 चैत्राष्टम्यां तु स्नायीत मातृस्नाने मृदाशुक्तिः॥ ।  
 देवीं तीर्थजलैः स्नाप्य मदलेपेन लेपयेत् ॥  
 धूपं तु रुक्मसौशीरं† ह्यतिमुक्तैस्तु पूजयेत् ।  
 नैवेद्यं शालिजं भक्तं शर्करा कन्यकास्त्रपि ॥  
 आत्मनस्तच्च वै भोज्यं शक्तितोदक्षिणा ददेत् ।  
 अजिता सर्वकामानाम् पूरणाय सुखाय वै ॥  
 विप्रकन्याः समाच्छाद्य हेमदानफलं लभेत् ।  
 सहकारफलैः स्नानं वैशाखे ज्येष्ठमीं शुचिः ॥  
 आत्मानं देवताः स्नाप्य मांसीवालकवारिभिः ।  
 लेपनं मृगकपूरं धूपं पञ्चसुगन्धिकम् ॥  
 देव्याः पूजां प्रकुर्वीत केतक्या चम्पकेन तु ।  
 शर्कराक्षीरनैवेद्यं कन्याविप्रेषु भोजनं ॥  
 आत्मनः पारणं तच्च दक्षिणां शक्तितोददेत् ।  
 अपराजिता भवानी च शिवा नान्ना च वाचयेत् ॥  
 प्रीयतां सर्वकालं मे ईप्सितं तु प्रयच्छतु ।  
 सर्वतोर्थाभिषेकं तु अनेनाप्नोति भार्गव ॥  
 सूर्यलोकां व्रजेदस्ते तत्तुल्यो जायते सदा ।  
 अष्टम्यां ज्ञैव ज्येष्ठस्य तिलैः स्नायाद्दक्षिणः ।

\* संमुखेभिर्नितानिर्चैति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† रुक्मसौशीरमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सर्वसङ्गपरित्यागी देवीं जातिफलाम्बुना ॥  
स्नापयेत्तेपयेत्ताभिश्चन्दनेन सुगन्धिना ।  
ततोविजयपुष्पैस्तु पूजयेद्दयहसत्तम ॥

विजयः कुम्भकः ।

नैवेद्येशक्तवी देयाः शर्करा कन्यकास्वपि ।  
दक्षिणा शक्तितोदेया चर्चिकां प्रति वाचयेत् \* ॥  
लभते शुक्र यज्ञस्य सौत्रामणिसमं फलम् ।  
अष्टम्यां च तथाषाढे निशातोयेन स्नापयेत् ॥  
ततोदेवीं जलैः कुष्ठैर्वरदामधुकेन च ।

जलैःकालकैः ।

मधुकेन यष्टिमधुना ।

स्नात्वा विलिप्य कर्पूरं चन्दनैरोचनाम्बुभिः ।  
धूपश्चन्दनकर्पूरैर्वीक्ष्णीकैः सितसिङ्गकैः ॥

सिताशर्करा ।

भक्ष्यान्नशर्करापूपान् पानकानि शुभानि च ।  
दापयेत् कन्यकां विप्र भोजनं चात्मनस्तथा ॥  
शक्तितोदक्षिणां दद्यात् सहिषघ्नीति कीर्त्तयेत् ।  
दीपमाला वृतेनैव सर्वकामान् प्रयच्छति ॥  
नैवेद्यं शुभ्रकंसारं कन्याविप्रांश्च भोजयेत् ।  
सर्वयज्ञमहोदानसर्वतीर्थफलं लभेत् ।  
एतद्व्रतवरं शुक्र मया कद्रेण विष्णुना ॥

जगतोद्धितमिच्छन्निर्घोषं दुर्गाव्रतं महत् ।  
 भानुना ग्रहविध्वंससमरे च कृतं पुरा\* ॥  
 यथादेवासुरैर्यक्षनागकिन्नरमानवैः ।  
 अप्सरोभिस्तथास्त्रीभिः सौभाग्यस्य विप्रदये ॥  
 कृतं वै ग्रहशार्ङ्गं यच्च कुर्याद्यथाविधि ।  
 अवणादस्य चाप्नोति सर्वकामसुखानि च ॥  
 इष्टानि लभते मर्त्यो बन्ध्यापुत्रं प्रसूयते ।

इति देवीपुराणोक्तं दुर्गाव्रतम् ।

अथाश्लोकाष्टमीव्रतम् ।

—000—

लक्ष्मण उवाच ।

लिङ्गपुराणात् ।

अश्लोक कलिकाष्टौ ये पिवन्ति पुनर्वसौ ।  
 चैत्रे मासं तथाष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुरिति ॥

कूर्मपुराणेऽपि ।

चैत्रे मासि सिताष्टम्यां बुधवारि पुनर्वसौ ।  
 अश्लोककुसुमैरुद्रमर्चयित्वा विधानतः ॥  
 अश्लोकस्याष्टकलिका मन्त्रेणोक्तेन भक्षयेत् ।  
 शोकं नैवाप्नुयान्मर्त्यो रूपवानपि जायते ॥  
 अथ बुधपुनर्वसुयोगः प्राशस्त्यार्थः ।

\* भानुनाश्लोग्नविध्वंसमरेत्येति पुस्तकान्तरे पाठः ।



अतएव लिङ्गपुराणे ।

अशोककलिकापान, मशोकतरूपपूजनम् ।

उक्ताष्टम्यान्तु चैत्रस्य कृत्वा प्राप्नोति निर्द्वैतिमिति ॥

प्राशनमन्त्रस्तुतो लिङ्गपुराणे

त्वा, मशोकहरा, भौष्ट मधुमाससमुद्भव ।

पिबामि शोकसन्तप्तो मामशोकं सदा कुर्विति ।

कूर्मपुराणोक्तस्तु त्वामशोकं नमाम्येनं मधुमासेति शोभितं ॥

शोकार्तः कलिकाः प्राप्ते मामशोकं सदा कुर्विति ॥

इत्यशोकाष्टमीव्रतम् ।

अथ सोमव्रतम् ।

—०००—

कण उवाच ।

चन्द्राष्टम्यां रोहिणीस्यास्तदा चन्द्रव्रतचरेत् ।

शिवं सम्पूज्य विधिवत् स्नानैः पञ्चामृतादिभिः\* ॥

विलेपनन्तु चन्द्रेण चन्दनेन तु वा हितं ।

शुक्लवस्त्रैस्तथापुष्पैः पूजयेत्परमेश्वरं ॥

नैवेद्यं क्षीरकुम्भन्तु सितशर्करया युतं ।

प्राशनं चन्दनेनैव रात्रौ जागरणं हितं ॥

आयुःकामैः सदा कार्यं कौत्सिञ्चीसाधने हितं ।

इति चन्द्रव्रतं नाम दारदानेन† जायते ॥

इति कालान्तरोक्तं सोमव्रतम् ।

\* रविमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† दारदानेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

## अथ राजराजेश्वरव्रतम् ।

— ००० —

बुधस्वात्मिकोयोगो यदाष्टम्यां प्रजायते ।  
 उपोषितस्तु विधिना महास्नानपुरःसरं ॥  
 सम्यजयेद्विरूपाक्षं मङ्गरागचतुःसमं ।  
 महावर्त्तिहयं दीर्घदीपं साष्टोत्तरं शतं ॥  
 लघुकुङ्कुमधूपन्तु सितपुष्पैस्तु पूजयेत् ।  
 खण्डखाद्यान्यनेकानि नैवेद्यान्तु प्रकल्पयेत् ॥  
 आचार्याय शिवस्वाये त्रैवेयमुकुटादिकं ।  
 रसनाकुण्डलेचैव कङ्कणं मुद्रिकाहयं ॥  
 वाहनन्तु गजश्चैव तद्भावाद्युत्तम ।  
 सम्पूज्य परया भक्त्या भक्तश्च शर्कराशृतं ॥  
 राजराजेश्वरपदं प्राप्नुयाद्भीमसङ्घाया ।  
 राजराजेश्वरं तेन व्रतमेतत् प्रकाशितम् ॥

इति कालोत्तरोक्तं राजराजेश्वरव्रतम् ।

## अथ महाव्रतम् ।

— ००० —

शुक्लश्रावणयोगस्तु यदाष्टम्यां प्रजायते ।  
 चतुर्दश्यामथो वत्स तदा व्रतं समाचरेत् ॥  
 उपोषितस्तु विधिना महास्नानं समाचरेत् ।

अगुरुचन्दनेनैव रोचनाकुङ्कुमेनच\* ॥  
 महादीपचतुष्केषु धूपं कृत्वागुरुं शिवं ।  
 तैवेद्यं घृतभूयिष्ठं यावत्केन समन्वितं ॥  
 भोगांस्तु विधिना तत्र शिवस्याग्रे प्रकल्पयेत् ।  
 आचार्यं पूजयित्वा तु वस्त्रहेमावभूषणैः ॥  
 प्रत्यग्रं कुङ्कुमं पुष्पैः शिवस्याग्रे प्रकल्पयेत्† ॥  
 ऋग्यजुःसामात्रर्व्यासामैकैकं तद्देव हि ॥  
 इमं महाव्रतं नाम मया ते परिकीर्तितं ।  
 विलसेद्दवर्णी सर्वां सप्तद्वीपां ससागरां ॥  
 रात्रौ जागरणं कार्यं महाविभवसम्भवैः ।  
 पितृन् पितामहाञ्चैव तथैव प्रपितामहान् ॥  
 पुत्रान् पौत्रान् प्रपौत्राञ्च शिवलोकेषु यत्फलं ।  
 इदं महाव्रतं नाम कर्त्तव्यं पृथिवीश्वरैः ॥  
 इति कालोत्तरोक्तं महाव्रतम् ।

अथ विश्वरूपव्रतम् ।

—०००—

रेवतीशनियोगस्तु‡ सिताष्टम्यां यदा भवेत् ।  
 भूतायां वा महाश्वेन तदा जातमिदं शृणु ॥  
 महाज्ञानं प्रकर्त्तव्यं नित्यकृत्यादमन्तरम् ।

\* अङ्गरात्रिमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† तस्यै इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ भवतीति कश्चित् पाठः ।

चन्द्रेणैवाङ्गरागन्तु रत्नपूजान्तु कल्पयेत् ॥  
 शितपद्मानि देयानि भूषणानि बह्वन्यपि ।  
 चन्द्रमेवं दहेत्पुं नैवेद्यं पायसकुतम् ॥  
 श्वेताश्वत्थरुणं\* सौम्यं शिवाय विनिवेदयेत् ।  
 अश्वत्थं कुञ्जरं चाचार्याय प्रदापयेत् ॥  
 ऋग्यजुःसामाथर्वणा प्रत्यश्वं कुञ्जरं तथा ।  
 राज्याधी लभते राज्यं यावदाहृतसंप्रबम् ॥  
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् वायुतुल्यपराक्रमः ।  
 भोगार्थी लभते भोगान् विद्यातत्त्वेन शास्त्रतान् ॥  
 यान् यान् कामयते कामान् तांस्तान् कामानवाप्नुयात् ।  
 विश्वरूपमिदमेतन् व्रतमेतदुदाहृतम् ॥  
 कुशीदकप्राशनन्तु राजौ जागरणं ततः ।

इति कालोत्तरोक्तं विश्वरूपव्रतम् ।

अथ बुधाष्टमीव्रतम् ।

—000—

श्रीकृष्ण उवाच ।

बुधाष्टमीव्रतं भूप ब्रवीमि शृणु पाण्डव ।  
 येन चीर्णेन नरकं नरः पश्यति न क्वचित् ॥  
 पुराकृतसुगन्धादौ इलीराजा बभूव ह ।  
 बहुभृत्ययुतोमित्रमन्त्रिभिः परिवारितः ॥

\* चट्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

जगाम हिमवत्पार्श्वे महादेवानिवाहितः ।  
योऽसौ प्रविशते भूमौ सा स्त्री भवति निश्चितं ॥  
स राजा वृगसङ्गेन प्रविशेत्तदुभावने ।  
एकाकी तुरगोपेतः क्षयात्क्षीत्वं जगत्तम ह ॥  
सा वभ्राम वने शून्धेपीनोन्नतपयोधरा ।  
का त्वं कस्य कुतः प्राप्ता अनुरोधोक्ति किञ्चन ॥  
तां ददर्श बुधस्तन्वीं रूपीदार्यगुणान्विता ।  
अष्टम्यां बुधवारेण तस्मास्तुष्टौ बुधोद्यतः ॥  
ददौ गृहाश्रमस्तस्मा मागीयत प्रतोषिता ।  
युवमुत्पादयामास योऽसौ ख्यातः पुरुरवाः ॥  
चन्द्रवंशकरोराजा आद्यः सर्वमहोचिता ।  
ततः प्रभृति पूज्येयमष्टमी बुधसंयुता ॥  
सर्वपापप्रशमनी सर्वोपद्रवनाग्निनी ।  
अज्ञानदयिते बन्धि कर्म्म राजकथामर्ल ॥  
आसीद्राजा विदेहानां मिथिलामनु वैरिभिः ।  
संग्रामेनाहतोवीरस्तस्य भार्यादरिद्रिणी ॥  
उन्मिला नाम वभ्राम महीं बालकसंयुता ।  
अवन्तिविषयप्राप्तौ ब्राह्मणस्य निवेशने ॥  
आकारोदरपूर्णां नित्यं कण्ठनपेयचं ।  
कृत्वा सा स्तोकगोधूमं ददौ बालकयोस्तदा ॥  
कार्पण्यान्नादवात्सल्यात्क्षुधासम्पीडमानयोः ।  
कालेन बहुधा साध्वी पञ्चत्वमगमच्छुभा ॥  
युवस्तस्या विदेहास्थं गत्वा स पितुरासने ।

उपविष्टः सत्वयोगात् बुभुजे जमनाकुलम् ॥  
 अन्विष्य धर्मराजोऽसौ सा कन्या मिथिवंशजा ।  
 विवाहिता हिता भर्तुः सामहानायिका भवत् ॥  
 श्यामला नाम चार्वङ्गी प्रसिद्धा श्रूयते श्रुतौ ।  
 तामुवाच वरारोहं धर्मराजः स्वयं प्रियां ॥  
 बह्वस्त्र सर्वव्यापारं श्यामले त्वं गृहे मम ।  
 कुर्व स्वजनभृत्यानां दानाक्षेपं यथेष्टितं ॥  
 किं त्वेते पञ्चराः सप्त नालोक्या अतियन्त्रिताः ।  
 कदाचिदपि घोरस्य त्वया वैदेहनन्दिनि ॥  
 एवमस्त्वितिसाप्युक्ता निजं कर्म चकार ह ।  
 कदाचिद्वाङ्मुलीभूता ब्रह्मराजविदेहजा ॥  
 उद्घाटयित्वा प्रथमं ददर्श जननीं स्वकां ।  
 सा पञ्चमाना क्रन्दन्ती भीषणैर्ममकिङ्करैः ॥  
 हेलयाक्षिप्यते बध्वा तप्ततैले पुनः पुनः ।  
 तथैव तां समालोक्य त्रीडिता सा मनस्विनी\* ॥  
 द्वितीये पञ्चरेतद्वन्मातामेव ददर्श ह ।  
 सुधावत् पिष्यमाणान्तां शिलापात्वाष्टकेतुना ॥  
 तृतीये पञ्चरेतद्वन्तां ददर्श स्वमातरम् ।  
 क्रकचैः पाट्यते मूर्ध्नि घण्टायुक्तैः करोल्वणैः ॥  
 चतुर्थपञ्चरे स्थाने भीषणैः स्वरुणाननैः ।  
 भूष्यमानैः स्वापदैश्च क्रन्दन्तीं तां पुनः पुनः ॥  
 पञ्चमे निहतां भूमौकण्ठं पादेन पीडितां ।

सङ्घैर्घनचङ्कैश्च विदीर्णा क्रियते तु सा ॥  
 षष्ठेभ्यश्चमध्यस्थां मस्तकेमुदराहतां ।  
 समीक्ष्यमानामनिशं सुदृढं खण्डखण्डवत् ॥  
 सप्तमे पञ्चरेचार्त्तस्त्रिणां पूति सुगन्धिना ।  
 दृष्ट्वा तथागतं तां तु मातरं दुःखकर्षितां ॥  
 श्यामला क्लानवदना किञ्च नोवाच भामिनी ।  
 अथागतयमं प्राह सरोषा श्यामला पतिं ॥  
 क्लिप्तापहृतं राजन् ममत्वाशंस दारुणम् ।  
 येनत्वं विविधैर्घातैर्वध्यते बहुधाचया ॥  
 यमः प्राह प्रिये दृष्ट्वा भद्रेनोदघटिता त्वया ।  
 एते पिञ्जरकाः सप्त निषिद्धा त्वं मया पुरा ॥  
 तवमात्रा सुतस्त्रेहान्नोद्धूतोऽपहृतः किल ।  
 क्लिन्नजानासि तेभद्रे घेन तुच्छापयोपरि ॥  
 ब्रह्मस्त्रं प्रणयाद्भूतं दहत्यासप्तमं कुलं ।  
 तदेव चौर्यरूपेण क्लिन्नात्पाचन्द्रतारकां ॥  
 गोधूमास्तदिमे भूताः क्लमिरूपाः सुदारुणाः ।  
 ये पुरा ब्राह्मणगृहेहता तवकृते मया ॥

श्यामलोवाच ।

जानामि तदहं सर्वं यन्मे मात्राकृतं पुरा ।  
 तथापित्वां समासाद्य त्वाञ्च जामातरं शुभम् ॥  
 मुच्यते क्लमिरागित्वाद्यथावदधुना कुरु ।  
 तच्छ्रुत्वाचिन्तयाविष्ट हृदयोऽवस्थितचिरं ॥  
 बुधाष्टमौ सुसम्पूर्णा यद्योक्तफलदायिनी ।

तत् फलं यच्छतीवेयं कुरु शीघ्रं जगाद् तां ॥  
 धर्मराजः सहास्रीनां प्रियां प्राचधनेश्वरीं ।  
 व्रतञ्च सप्तमे, तीतेजस्रानि ब्राह्मणी शुभा ॥  
 आर्त्तासि च त्वयासङ्गात्सखीनां पर्युपासिता ।  
 बुधाष्टमी सुसम्पूर्णाद्यज्ञोक्तफलदायिनी ॥  
 तत् फलं यच्छती वाचं सत्यां कृत्वा ममायतः ।  
 येन मुचेत तेमाता नरकात् पापसङ्कटात् ॥  
 तच्छ्रुत्वात्वरितं काला ददौ पुण्याहवाचकम् ।  
 क्षमातुः श्रामला तुष्टा तेन मीचं जगाम सा ॥  
 उर्मिला रूपसम्पन्ना दिव्यदेहधरा शुभा ।  
 विमानवरमाङ्गदादिव्यमाश्याम्बरावृता ॥  
 भर्तुः समीपे स्वर्गस्था दृश्यतेऽद्यापि सा जनैः ।  
 बुधस्य पार्श्वे नभसि मिथिराजसमीपतः ॥  
 विस्तुरति महाराज बुधाष्टम्याः प्रभावतः ।

बुधिष्ठिर उवाच ।

यद्येवं प्रवराकृष्टा तिथिर्वैका बुधाष्टमी ।  
 तस्माएव विधिं ब्रूहि विधानञ्च विशेषतः ॥  
 तस्या एव विधिं ब्रूहि यदि तुष्टोसि मे प्रभो ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

नृणु पाण्डवं गतेन बुधाष्टम्यां विधिं शुभं ।  
 यदा यदा सिताष्टम्यां बुधवारो भवेद्यदि ॥  
 तदा तदैव सा याज्ञा एकभक्ताशनेर्नृभिः ।  
 काला नद्यां तु पूर्वार्धे गृहीत्वैव करकं नवं ॥



जलपूर्णं सहेमानं कृत्वा खाद्यैः समन्वितम् ।  
 दद्याद्विप्राय तं गत्वा गृहं चैव क्रमेण तु ॥  
 अष्टम्यष्टविधानेन विचित्राक्षैः पृथक् पृथक् ।  
 प्रथमा मोदकैर्भक्ष्यैः द्वितीया धानकैस्तथा ॥  
 तृतीया घृतपूरैश्च चतुर्थी वटकैर्नृप ।  
 पञ्चमी शुभ्रकासारैः षष्ठीसोहालकैः शुभैः ॥  
 अशोकवर्त्तिभिः शुभ्रैः नप्तमी चातिवाहयेत् ।  
 अष्टमी फाणितापूर्णैः खण्डवेष्टैर्युधिष्ठिर ॥  
 एवं क्रमेण कर्त्तव्याः सुहृत्स्वजन बान्धवैः ।  
 सहैकत्र स्थितैर्भीष्मं भोक्तव्यं प्रीतिपूर्वकम् ॥  
 उपास्यान्मिदं पार्थ भोजनं सहसा त्यजेत् ।  
 तावदेव हि भोक्तव्यं यावत्सा कथ्यते कथा ॥  
 ततोभुत्वावधस्यापि आचम्य च समाहितः ।  
 विप्राय वेदविदुषे वाचकाय प्रदापयेत् ॥  
 साक्षतं सहिरण्यं च जातरूपमयं शुभम् ।  
 अर्चितं चर्चितं गन्धैः पुष्पैर्धूपैः सुगन्धिभिः ॥  
 पीतवस्त्रैः समाच्छ्रितं बुधं सोमात्मजाकृतिं ।  
 माषकेन सुवर्चस्व तदर्चाङ्गेन वा कृतां ॥

बुधरूपसुक्तं मत्स्यपुराणे ।

पीतमास्याम्बरधरः कर्णिकारसमद्युतिः ।  
 खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थीवरदीवध इति ॥  
 भक्तियुक्तस्तु कौन्तेय दद्याद्देवं समुच्चरन् ।

ॐ बुधाय नमः । श्रीं सोमात्मजाय नमः । श्रीं दुर्बुद्धिनाशाय  
नमः । श्रीं सुबुद्धिप्रदाय नमः । श्रीं ताराजातभ्य नमः ।  
श्रीं पीताम्बराय नमः । श्रीं सौम्यग्रहाय नमः । श्रीं सर्वसौख्यप्रदाय  
नमः ।

इति पूजामन्त्राः ।

श्रीं बुधोयं प्रतिगृह्णाति द्रव्यस्यस्तु पुनः स्वयं ।  
दीयते बुधरूपेण तुभ्यतां मे बुधोत्तमः ॥

दानमन्त्रः ।

श्रीं दुर्बुद्धिवोधदुरितं नाशयत्वावयोर्व्वधः ।  
सौख्यं सौमनसं नित्यं करोतु शशिनन्दनः ॥  
इत्युच्चार्य गृह्णत्वा तु दत्त्वा मन्त्रपुरस्कृतम् ।  
सप्तजन्मनि राजेन्द्र भवेज्जातिस्मरोभुवि ॥  
धनधान्यसमायुक्तः पुत्रपौत्रसमृद्धिमान् ।  
दीर्घायुर्विपुलान् भोगान् बह्वन् भुक्ता महीतले ॥  
ततः सुतीर्थमरणं ध्यात्वा नारायणं लभेत् ।  
मृतोऽसौ स्वर्गमाप्नोति पुरन्दरपुरीं नृप ॥  
तत्रास्ते यावदासृष्टे र्यावदाभूतसंप्रवम् ।  
एवमेवा समाख्याता गुह्या पार्थ बुधाष्टमी ॥  
यां श्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।  
यथाष्टमीं बुधयुतां समवाप्य भक्त्या  
सम्पूजयेच्छशिसुतं करकोपरिस्थम् ।  
पक्वान्नपानसहितं सहिरण्यवस्त्रं

धर्मार्थी धर्ममाप्नोति कन्यार्थी लभते च तां\* ।

मनसा यदयदिच्छेत तत्तदाप्नोति मानवः ॥

य एवं पूजयेद्दूर्वां भूतेशं मानवः फलैः ।

सप्तजन्मनि पापौघैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥

कृत्वोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ।

दूर्वासमेतं विप्रेन्द्र दध्यक्षतफलैः शुभैः ॥

त्वं दूर्वैः ऽमृतजन्मासि वन्दितासि सुरासुरैः ।

सौभाग्यं सन्ततिं देहि सर्वकार्यकरौ भव ॥

यथा ग्राखाप्रग्राखाभिर्विस्तृतासि महीतले ।

तथा ममापि सन्तानं देहि त्वमजरामरैः† ॥

दूर्वापूजनमन्त्रः ।

सलिङ्गमन्त्रै रीशानमर्चयेत् प्रयतः शुचिः ।

ततः सम्पूजयेद्दिप्रान् फलेर्नानाविधैर्हिज ॥

अनन्निपक्कमश्रीयादन्नं दधि फलं तथा ।

अक्षारलवणं ब्रह्मन् नाश्रीयान्मधुनाम्वितं ॥

दद्यात् फलानि विप्रेषु फलाहारः स्वयं भवेत् ।

प्रणम्य शिरसा दूर्वां शिवं शिवमवाप्नुते ॥

य एवं कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनम् ।

गणत्वं यात्यसौ ब्रह्मन् मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥

एवं पुष्पा पापहरा अष्टमीदेवसंज्ञिता ।

\* भार्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† महाविष्णु तत्त्वज्ञानमिति पाठान्तरं ।

चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीजनानां विशेषतः ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं दूर्वाष्टमीव्रतम् ।

अथ दूर्वाष्टमीव्रतम् ।

—०००—

शुक्लाष्टम्यां तु सम्प्राप्ते मासि भाद्रपदे तथा ।

दूर्वाप्रदानं सुखेतमुत्तराशाभिगामिनं ॥

पूजयेद्दुग्धमानीय गन्धमाल्यानुलेपनैः ।

फलमूलैस्तथाचैव दीपं धूपैर्विसर्जयेत् ॥

अग्निपक्कं तथा सर्वं निवेद्य च कथञ्चन ।

भोक्तव्यञ्च तथा ब्रह्मन् वक्रपक्कविवर्जितम् ॥

दूर्वाङ्कुरस्यां सम्पूज्य विधिना यौवने प्रियम् ।

यौवनं स्थिरमाप्नोति यत्र यत्राभिजायते ॥

इति आदित्यपुराणोक्तं दूर्वाष्टमीव्रतम् ।

अथाशोकाष्टमीव्रतम् ।

—०००—

भानुस्वाच ।

अष्टमीषु च सर्वासु पूजनीयाश्चशोकिका ।

गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्यक् ॥

तस्मिन्नहनि या भुङ्क्ते नक्तमिन्दुविवर्जिते ।

भक्त्यथोविशोका सा यत्र यत्राभिजायते ॥

अष्टमीषु च सर्वासु न चेच्छुक्तेति वै मुने ।

प्रोष्ठयद्यामतीतायां या स्यात् कृष्णाष्टमी द्विजाः ॥

तस्यामवश्यं कर्त्तव्यं देवीं पूज्य यथाविधि ।

इत्यादित्यपुराणोक्तमशोकाष्टमीव्रतम् ।

अथ मातृव्रतम् ।

— ००० —

मातृणामष्टमी दत्ता व्रज्जना तिथिरुत्तमा ।

एतां चमापयेद्भक्त्या निराहारो नरः सदा ॥

तस्य ताः परितुष्टास्तु चेमारोग्यं ददन्ति च ।

इति वाराहपुराणोक्तं मातृव्रतम् ।

अथ नरसिंहव्रतम् ।

— ००० —

सनत्कुमार उवाच ।

अथाष्टमीव्रतं ब्रह्मन् प्रोच्यमानमिदं शृणु ।

भवविध्वंसनं नृणां सर्वार्तिहरणं परं\* ॥

राजा वा राजपुत्रो वा यदि चेद्भिषुनाशनं ।

तदष्टम्यान्तु सुस्नातो यवागश्च प्रकाशयेत् ॥

कुर्यादष्टदशं पद्मं तद्भुलैर्वाप्रसूनकैः ।

कर्णिकायामथेशानं नरसिंहाकृतिं स्मरेत् ॥

उग्ररूपं महादंष्ट्रं गम्भीराध्वानगर्जितम् ।

\* उपवासव्रतकारवेदिति वाङ्मनसं ।

वृहद्रजततुङ्गादिप्रवराहतमुद्यति ।  
 चलत्करालकुटिल भ्रूभङ्गनिहताहितं ॥  
 वक्त्रान्तवृत्तिज्वलितस्फुरत्पद्मविलोचनं ।  
 दंष्ट्राग्रान्त विनिर्झूतज्वालाव्याप्तदिगन्तरम् ॥  
 नखरागविनिर्भिन्नवैरिदन्तः क्षत श्रुतिः ।  
 दैत्योरस्थलविच्छेदक्षतजानुकाराख्यः\* ॥  
 रक्तपुष्पगुडाम्रेण फलमूलेन चार्चयेत् ।  
 तत् प्रकाशे महाकुशमव्रणं भारसन्धितं ॥  
 तीर्थोदकेन शुचिना मधुशुक्लेन पूरितम् ।  
 वस्त्रयुग्मेन सञ्चक्रं कुशकूर्चसमन्वितं ॥  
 सव्यौषधिसमायुक्तं सर्वरक्तसमन्वितं ।  
 धान्यपूगेऽथ वा श्वेततण्डुले स्थापयेत् सुधीः ॥  
 दिक्षु वा कलसानष्टौ शुभवंस्त्रादिसंयुतान्† ॥  
 पूर्वादिक्रमयोगेन स्थापयेदेकमग्रतः ॥  
 हारप्रदेशे संस्थाप्य कलशानां द्वयं द्वयं ।  
 हारपालान् प्रतिष्ठाप्य कलशेषु वह्नि क्रमात् ॥  
 रथाङ्गं पाञ्चजन्यञ्च शङ्खं‡ नन्दकमेव च ।  
 स्मरन् प्रतीचीपर्यन्तं कलशेषु यथाक्रमं ॥  
 शरांश्च मुगलं चन्द्रं स्मरन् कोणेषु वै गदाङ्कः ।  
 अनन्तरञ्च वै तार्क्ष्यं वेदात्मानञ्च संस्मरन् ॥

\* चाकषेदिति पाठान्तरम् ।

† नववस्त्रयुग्मानवेति पाठान्तरम् ।

‡ मङ्गमिति पाठान्तरम् ।

तत्र तत्र च वै नाम्ना पूजयेत्समाहितः ।  
 रक्तानुलेपनैः पुष्पैः फलमूलैः समर्चयेत् ॥  
 तत्र तत्र च तन्मन्त्रं जपेदष्टसहस्रकम् ।  
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतम्वापि स्वशक्तितः ॥  
 नृसिंहेकाक्षरं मन्त्रं जपेद्दानुष्टुभं परं ।  
 जपान्ते कल्पयेत् कुण्डमग्रतः शास्त्रसम्मतम् ॥  
 द्विहस्तायामविस्तारं योनिनाभिसमन्वितम् ।  
 चतुर्मेखलकं वास्य त्रिमेखलकं मेव वा ॥  
 उन्मत्तपुष्पसदृशं योनिरन्ध्रं विदुर्बुधाः ।  
 एवं कृत्वा ततः कुर्यात् समिधं जातवेदसम् ॥  
 तन्मध्ये संस्मरेद्देवं नरसिंहमनुत्तमं\* ।  
 सुदर्शनाद्यायुधानि यथा स्थानं च संस्मरेत् ॥  
 विधायाग्निप्रतिष्ठानं प्रणवेनैव मन्त्रवित् ।  
 आदौ कुण्डञ्च संशोध्य कुर्यादग्निनिमन्त्रणं† ॥  
 पश्चादग्निं परिस्तीर्य प्रागग्रैर्वा कुशैरपि ।  
 ततः संशोध्य पात्राणि प्रीक्षयेत् क्रमशस्ततः ॥  
 प्रणीतामपि संशोध्य कुर्यात्तत्परिषेचनं ।  
 संशोध्यहीमद्रव्याणि‡ कुण्डस्यैवापसव्यतः ॥  
 विधायाज्यस्य संस्कारं पात्रादीन् परिधाप्य च ।  
 निधाप्य सम्यक् पात्राणि वाज्यभागौ तथैव च ॥

\* नरसिंहतटुं तत इति पाठान्तरं ।

† भूमिविशेषनमिति पाठान्तरं ।

‡ पात्राणि इति पाठान्तरं ।

देवतावाहने पञ्चाङ्गविषय समर्पणं ।  
 आयुः कामस्तु दूर्वाभिः श्रीकामो विस्वसम्भवे ॥  
 आरोग्यकामोऽपामार्गस्तिलैर्वापि हृतेन च ।  
 मृत्योर्विजयमन्विच्छन् मध्याक्तैः कमलैर्नवैः ॥  
 पुष्पैश्च चम्पकभवेर्धनार्थी जातिसम्भवे ।  
 शत्रोर्भरचमाकाङ्क्षाचैर्वापि विभीतकैः ॥  
 वज्रार्थी लवणोद्भूतैः सर्पपैः समरीचकैः ।  
 तुषैर्वा निम्बपत्रैर्वा तैलेनापि च साधयेत् ॥  
 उन्मत्तकौस्तुभोन्मादैर्गोहने स्तम्भनेऽपि च ।  
 तद्बीजैस्तत्फलैर्वापि तत्काष्ठैर्जलितानलैः ॥  
 अम्बुजैः त्रियमन्विच्छन् सितैरव्याकुलं यदि ।  
 श्रीलताकुसुमैश्चापि तत्पत्रैश्च तैरपि ॥  
 तद्बीजैरङ्गुरैश्चापि त्रिमध्याक्तैश्च तन्दुलैः ।  
 चन्दनचोदसंयुक्तैश्च तप्लैः कुमुदैरपि ॥  
 तथा चन्दनकाष्ठेन गव्येन पयसापि वा ।  
 एकपत्रैः परां पुष्टिं सहदेव्याप्यरोगतां ॥  
 धान्यैरायुस्तथारोग्यमश्नतैः कदलीफलैः ।  
 यं यं कामयते मन्त्री तेन तेनैव साधयेत् ॥  
 साधारणोविधिरयं लभते वच्मि तं पुनः ।  
 जुहुयाद्दशसाहस्रं द्रव्यैर्वाथ यथाविधि ॥  
 यावत्साध्यगरीयस्त्वं साहस्रं वा यथा विधि ।  
 यावत्साध्या गरीयस्त्वं तावत्संस्थानदर्शनम् ॥  
 श्रीनिवास नमस्तेऽस्तु श्रीवृक्ष शिववत्सभ ॥



ममामिलषितावाप्तिं कृत्वा विज्ञहरोभव ॥  
 सप्तकृत्व स्नातोभ्यर्च्य श्रीवृक्षं प्रणिपत्य च ।  
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या श्रीदेवी प्रीयतां मम ॥  
 ततो भुञ्जीत मौनेन तैलक्षारविबर्जितम् ।  
 अन्नम्लिपकं मृत्पात्रे दधिधान्यफलशुभम् ॥  
 एवं यः कुरुते पार्थ श्रीवृक्षाभ्यर्चनं नरः ।  
 नारी वा दुःखशोकाभ्यां सुच्यते नात्र संशयः ॥  
 सप्तजन्मान्तरं यावत् सुखसौभाग्यसंयुता ।  
 श्रीमती फलिनीयत्या मर्त्यलोके महीयते ॥

श्रीवृक्ष मन्त्रतफलं वरदं नवम्यां  
 नैवेद्यदिध्यफल वस्त्रविकृत धान्यैः ।  
 पूज्य प्रभात समये पुरुषोत्तमा ये  
 ते प्राप्नुवन्ति कमलां पुरुषेन्द्रचन्दाः ॥

अथ देवस्य पुरतः साध्यं कृत्वासने स्थितः ।  
 कुम्भतोयेन कलशैर्मन्त्रे चैवाभिषेचयेत् ॥  
 दक्षिणां गुरवे दत्त्वा कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।  
 युद्धारम्भजनघोमे राष्ट्रयाचारिपौडने\* ॥  
 भये व्याधिपरिक्लेशे स कुर्यादष्टमीव्रतं ।  
 विद्यार्थी विद्यामतुलां त्रियमिच्छन्महात्रियम्† ॥  
 यद्यद्यदिच्छति तत्तस्य पुण्यात्वेतं व्रतं परं ।

इति गरुडपुराणोक्तं नरसिंहव्रतम् ॥

\* राष्ट्रयाचारिपौडने इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† त्रियमावुच्यन्तीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ हरव्रतम् ।

—:०:—

ब्रह्मोवाच ।

अष्टम्यां पूजितो देवो गोश्रुताभरणो हरः ।  
 ज्ञानं ददाति विपुलां कान्तिं जातिं बलं तथा ॥  
 गोश्रुताभरणः चक्षुःश्रवोभूषः शिव इत्यर्थः ॥  
 मृत्युञ्जानं ज्ञानदश्चैव पापहा च प्रपूजितः ।  
 मूलमन्त्रस्वसन्नाभिरङ्गमन्त्राय कीर्त्तिताः ॥  
 पूर्ववत्पञ्चपत्रस्य कर्त्तव्यस्यातिथीश्वरः ।  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥  
 पूजाशाठेन शाठेन कृतापि तु फलप्रदा ।  
 आज्यधारासमिद्धिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ॥  
 पूर्वोक्तफलदीप्तोऽसौ शान्तेन चेतसा ।  
 एतद्व्रतं वैखानरप्रतिपदव्रते व्याख्येयम् ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं हरव्रतम् ।

अथ सुगतिव्रतम् ।

—०\*०—

नक्ताशी त्वष्टमीपुष्पादत्तरान्ते तु गोमदः ।  
 पुरन्दरपदं याति सुगतिव्रतमुच्यते ॥

अथ पुरन्दरीदेवता ।

इति पद्मपुराणोक्तं सुगतिव्रतम् ।

\* क्षातिमिति कश्चित्पाठः ।

## अथ वृषभव्रतम् ।

—०००—

सिताष्टम्यां सोपवासोवृषभं यः प्रपश्यति\* ।  
 सितवस्त्रयुगच्छकं यदाभरणभूषितम्† ॥  
 शिवलोके चिरं स्थित्वा ततो राजा भवेद्दिह ।  
 वृषव्रतमिदं प्रोक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥  
 सोपवासव्रति पूर्वदिने कृतोपवास इत्यर्थः ।  
 अथ शिवोदेवता ।

इति भविष्यपुराणोक्तं वृषभव्रतम् ।

## अथ गुर्व्वष्टमीव्रतम् ।

—०००—

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रूहि कृष्ण व्रतं किञ्चित् सर्वपापप्रणाशनम् ।  
 प्रेतत्वनाशनञ्चैव भुक्ति मुक्ति फल प्रदम् ॥

कृष्ण उवाच ।

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे यदाष्टमी ।  
 शुक्रवारेण संयुक्ता सा तिथिर्दमवर्द्धनी ॥  
 सम्पूर्णा सर्वपापघ्नी प्रेतयोनिविनाशनी ।  
 गृह्णीयान्नियमं सम्यक् दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥

\* यच्छतीति पाठान्तरं ।

† वष्टाभरण भूषितमिति पाठान्तरं ।

एकभक्तेन राजेन्द्र तस्यां देवी वृहस्पतिः ।  
 स्नानं नद्यान्तडागे वा गृहे वा नियमात्मना ॥  
 सौवर्णं कारयेज्जीवं राजतं वा नरोत्तम ।  
 तस्याभावे यथाशक्त्या श्रीखण्डेनापि कारयेत् ॥  
 शाल्योदनञ्च भोक्तव्यं षष्टिकान्नमथापि वा ।  
 पात्रे तु शालिं संस्थाप्य परिपूर्णं यथाभवेत् ॥  
 कपिला गौः प्रदातव्या व्रतसम्पूर्णहेतवे ।  
 जलपूर्णं तु सद्रव्ये स्थापयेद्वाङ्गणो घटे ।  
 नमस्ते ज्ञानिनां श्रेष्ठ नमोनीतिविशारद ।  
 त्रिदशी देवदेवेश देवराज नमोऽस्तुते ॥  
 त्रिदशाभिषं संपूज्य प्रारभ्य गिरिशस्तुतः ।  
 गृह्णाणार्घ्यमिदं देव नमस्तुभ्यं वृहस्पते ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

बुद्धिं देहि त्रियं देहि गतिं देहि शूरार्चित ।  
 वृहस्पते विधिक्षेवः॥ परिपूर्णं कुरुष्व मे ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

अतैवोदाहरिष्यामि इतिहासं पुरातनं ।  
 प्रेतमोक्षप्रदं पुण्यं तच्छृणुष्व महामते ॥  
 शृणु राजन् महाबाहो सकले क्षितिमण्डले ।  
 सुरधोनाम राजाभूत्सोमवंशसमुद्भवः ॥  
 स कदाचिज्जतोऽरस्ये प्रविष्टो गङ्गे वने ।

गाल्मलीवृक्षमेकञ्च निर्जले सूर्यतापिते ॥  
 निर्जीवे निर्जले रौद्रे सर्वप्राणभयङ्करे ।  
 स ददर्श नृपस्तत्र दुष्टरोद्रनिभान्तकान् ॥  
 अस्थिचर्मावरोकांश्च ऊर्ध्वकेशभयावहान् ।  
 दंष्ट्रा करालरक्ताक्षान् पूर्वपापफलव्रतान् ॥  
 तानुवाच नृपः पार्थ सुरयोविगतज्वरः ।  
 के यूयं निर्जनेऽरण्ये कथम्भो भीषणाननाः ॥  
 ततस्त मूचः सम्प्रीताः सुरयं प्रेतसत्तमाः ।  
 राजन् कर्मविपाकेन वयं प्रेतत्वमागताः ॥  
 अथोवाच नृपः प्रेतान् कर्मणा केन कथ्यतां ।  
 निर्जने येन वारण्ये तिष्ठन्ति प्रेतभीषणाः ॥  
 अथ चैकेन तन्मध्यादुक्तो राजा यथा क्रमम् ।  
 कृतं परस्त्रीगमनमसत्यं भाषितं मया ॥  
 तेन कर्मविपाकेन प्रेतत्वमहमागतः ।  
 द्वितीयोऽथा ब्रवीद्राजन् अस्मदीयं कृतं शृणु ॥  
 कुर्वन्तीनां गवां पानं जले विघ्नं मया कृतम् ।  
 तृतीयोऽथा ब्रवीद्राजन् पैशुन्यं कृतवानहम् ॥  
 तेन कर्मविपाकेन प्रेतत्वं प्रगतोऽहम् ।  
 एतस्मिन् कथिते राजा प्रोवाच सुरयो नृपः ॥  
 कथं वो भोजनं पानं शयनं स्वस्ति ते कथम् ॥

प्रेत उवाच ।

शनोच्छिष्टं स्थितं भूमौ श्लेष्मा नासाविनिर्गतं ।  
 रजोविनिःसृतं योनौ स्त्रीणां तदपि भोजनं ॥

नान्यथा भोजनं राजन् तेन लज्जामहे वयम् ।  
न प्रष्टव्यं महाबाहोपानीयं न लभामहे ॥

सुरथ उवाच ।

किं यज्ञैः किं तपोदानैः किं वा तीर्थावगाहनैः ।  
युष्माकञ्च भवेन्मोक्षो व्रतमेकं विना प्रभो ॥

राजीवाच ।

किं व्रतं कथ्यतां शीघ्रं कीविधिः का च देवता ।  
कस्मिन् वारे दिने मासे येन मोक्षो भवेच्च वः ॥

प्रेत उवाच ।

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे यदाष्टमी ।  
गुरुवारेण सम्पूर्णा लभ्यते च महाव्रतम् ॥  
गुर्वष्टमी महापुण्या सर्वपापप्रणाशिनी ।  
बुधाष्टमी सहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः ॥  
दिक्षूद्गोहं वने प्रेता भवन्तो दर्शयन्तु मे ।  
भूपस्य दर्शयामासुस्ते च मार्गं सुगामिनं ॥  
राजा च स्वपुरं गत्वा कृत्वा च व्रतमुत्तमं ।  
प्रेतान् नरेण विधिना ददौ पुण्यं त्रिवाचकम् ॥  
प्रेतत्वादथ मुक्तास्ते विमानवरमाश्रिताः ।  
मूर्त्ययुग्मसमं हृष्टासुरथं नृपसत्तमं ॥  
एवं यः कुरुते पार्थ हृष्टस्यतिशुभव्रतं ।  
तस्मिन् वंशे च न प्रेता भविष्यन्ति कदाचन ॥  
सर्वपापविनिर्मुक्तः पदं गच्छत्यनामयं ।

एतत्ते कथितं पार्थ गुह्यं गुह्यंष्टमीव्रतम् ॥

यः श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।

इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तं गुह्यंष्टमीव्रतम् ।

इति श्रीमहाराधिराज-श्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधी-

श्वर-सकल-विद्या-विशारद-श्रीहेमाद्रि-विरचिते

चतुर्वर्गचिन्तामणौ-व्रतखण्डे

अष्टमीव्रतानि ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

—०००@०००—

अथ नवमी व्रतानि ।

अवाप्य यदुपाश्रयं गुणिगणः परं ज्ञासते  
पवित्रितजगत्त्रयं जयति यस्य कान्तं यशः ।  
क्रमागतमयोच्यते सकललोकशोकापहं  
समस्तनवमीतिधिब्रत मनेन हेमाद्रिणा ॥

अथ श्रीवृक्षनवमीव्रतम् ।

कृष्ण उवाच ।

समुत्पन्नेषु रत्नेषु क्षीरोदमथने पुरा ।  
विष्वक्पद्मगणं गत्वा विश्रान्ता कमलालया ॥  
ममेयमिति चान्योन्यं युयुधुर्हवदानवाः ।  
असुरा निर्जिताः सर्वैर्युद्धे चक्रेण चक्रिणा ॥  
पातालं गमिता दैत्याः सशोकः स्वयमावभौ ।  
श्रीकामावासितो यस्मात् श्रीवृक्षस्तेन स स्मृतः ॥  
तस्माद्वाद्रपदेचैव शुक्लपद्मे कुरुत्तम ।  
नवम्यामर्चयेद्भक्त्या ईषत्सूर्योदयेऽनघ ॥  
श्रीवृक्षं विविधैरन्नैरनग्निपतितैः फलेः ।  
तिलपिष्टाक्षगोधूमैर्धूपगन्धानुलेपनैः ॥  
ईषद्भानुकराक्रान्त श्रीकृता वै नभस्तले ।  
मन्त्रे णानेन राजेन्द्र पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥



श्रीनिवास नमस्तेऽस्तु श्रीवृक्ष शिववल्लभ ।  
 ममापि सत्तमां दृष्टिं\* कृत्वा विघ्नहरो भव ॥  
 समकृत्वस्ततोऽभ्यर्च्य श्रीवृक्षं प्रणिपत्य च ।  
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या श्रीदेवी प्रीयतां मम ॥  
 ततो भुञ्जीत मौनेन तैलचारुविवर्जितम् ।  
 अनग्निपक्वं मृत्पात्रे दधिधान्यफलं शुभम् ॥  
 एवं यः कुरुते पार्थ श्रीवृक्षाभ्यर्चनं नरः ।  
 नारी वा दुःखशोकाभ्यां मुच्यते नात्र संग्रयः ॥  
 समजन्मान्तरं यावत् सुखसौभाग्यमयुता ।  
 श्रीमतीद्युतिनीचैव† मर्त्यलोके महोयते ॥  
 श्रीवृक्ष मक्षतफलं वरदं नवम्यां  
 नैवेद्य पुष्पफलरत्न विरूढधान्यैः ।  
 पूज्य प्रभातसमये पुरुषोत्तमोऽस्यां  
 ते प्राप्नुवन्ति कमलां पुरुषेन्द्रचन्द्र ॥  
 इति भविष्योत्तरोक्तं श्रीवृक्षनवमीव्रतम् ।

अथ ध्वजनवमीव्रतम् ।

—000—

कृष्ण उवाच ।

उल्कास्थ्यां नवमीं राजन् कथयामि निबोध ताम् ।  
 या काश्यपेन कथिता तारकस्यार्त्तिनाशिनी ॥

\* ममाभिलषितावाप्तिमिति पुष्कलान्तरे पाठः ।

† श्रीमतीफलनिषत्ता इति पुष्कलान्तरे पाठः ।

अश्वयुक् शुक्लपक्षे या नवमीति च विद्युता ॥  
 नद्या स्नात्वा तमभ्यर्च्य भगवत्या महासुरैः ।  
 पूर्व्वर मनुष्मृत्य संग्रामे बहवः कृताः ॥  
 नानारूपधरा देवी अवतीर्य पुनः पुनः ।  
 धर्मसंस्थापनार्थाय पतिन्ने दैत्यसत्तमान् ॥  
 अथ रक्तासुरीनाम महिषस्य सुतोमहान् ।  
 आसीत्तेन तपस्तप्तं वर्षाणामयुतानि षट् ॥  
 तस्मै ददौ चतुर्वज्रो राज्यं त्रैलोक्यमण्डले ।  
 तेन लब्धवरेणाथ ह्यलपित्वा दनोः सुतान् ॥  
 प्रारब्धं सह शक्रेण युद्धं गत्वामरावतीं ।  
 तं दृष्ट्वा दानवबलं सन्नद्धं वोढतध्वजं ॥  
 युयुधे दानवः सार्धं सुरैः शक्रपुरःसरैः ।  
 तत्र प्रावर्त्तत नदी शोणितौघतरङ्गिणी  
 परमस्य गदाप्राह वसुलं दन्तकच्छपा ।  
 बहन्ती पित्तलोकायेसुरासुरभटानकाः ॥  
 अथ रक्तासुरीरोषात् युयुधे विबुधैः सह ।  
 ते हन्यमाना विबुधा रक्ताक्षेण महारणे ॥  
 भ्रष्टाः स्वर्गम्यरिष्वज्य त्यक्तप्राहरणाहुतं ।  
 कटहवां पुरीं प्राप्ता यथास्ते भवबलभा ॥  
 दुर्गा चासुण्डया सार्धं नवदुर्गासमन्विता ।  
 आद्या तावन्महालक्ष्मीर्नन्दा चेमङ्करी तथा ॥  
 शिवदूती महातुण्डा भ्रामरी चन्द्रमङ्गला ।  
 रेवती हरिसिद्धिस्तु नवैताः परिकीर्त्तिताः ॥

य स्तासां ते स्तुतिं चक्रे त्रिदशाः प्रणता मताः ॥  
 अमरमुकुट चम्बित चरणाम्बुजाः सकल भुवन सुखजननी ।  
 जपन्ती जगदीशं मुदिता सकलनिष्कलादुर्गा ॥ १ ॥  
 विष्णते नख दशन भूषण कधिरवसाञ्जित कृतखड्गहस्ता ।  
 जयति नररुद्र मण्डित पिगाचानुचरहारकन्दरी ॥ २ ॥  
 प्रज्वलितशिखिगण्ठील्लवण विवाटजटावहचन्द्रमणि शोभा ।  
 जयति दिगम्बरे भूषासिद्धवटे सा लक्ष्मीः ॥ ३ ॥  
 करकमलजनितशोभाविप्रावबद्धपद्मवचना च ।  
 जयति कमण्डलुहस्ता नन्दादेवी न नन्दिहर ॥ ४ ॥  
 दिग्वसना विस्तृतमुखा फेत्कारोहामपूरितदिक्शोभा ।  
 जयति विकारणदेहा क्षेमङ्करी रौद्रभावस्था ॥ ५ ॥  
 क्रोशत ब्रह्माण्डोदरमुखरमुखरमुखहुं हृतनिनादा ।  
 जयति महातिहस्ता शिवदूतैः प्रथमशिवभक्तिः ॥ ६ ॥  
 मुक्ताट्टहासभैरवदुःमह उच्चकितमकलदिग्वक्त्रा ।  
 जयति भुजगेन्द्रबन्धनशोभित कर्णामदातुण्डा ॥ ७ ॥  
 पटहमुरजमर्हल कुक्षरिक्तानर्त्तितावयवा ।  
 जयति मधुव्रतात्तपादैत्यहरी भ्रामरी देवी ॥ ८ ॥  
 शान्ता प्रशान्तवदना सिहन्व्याधानयोगगतिनिष्ठा ।  
 जयति चतुर्भुजदेहा चन्द्रकला चन्द्रमण्डला देवी ॥ ९ ॥  
 पद्मपुटचक्षुघातैः सचूर्णित विविधशत्रुसङ्घाता ।  
 जयति शिवशूलहस्ता बहुरूपा रेवती भद्रा ॥ १० ॥  
 पर्ययति जगतिदुष्टा पिष्टवननिलयेषु योगिनी सञ्चिता ।  
 जयति हरसिद्धि नागां हरसिद्धिर्विन्दता सिद्धैः ॥ ११ ॥

इति दुर्गा सूक्तानुवम मर्यादातिरमरराट् कृत्वा इदमूचे  
सहदेवैः सापञ्चस्मात्सर्वभौतिभ्यः ।

पुनः पुनः प्रणम्यः पुर्भवानां सिंहवाहिनीं ।  
अस्माकं भवभीतानां श्रुत्वा तेभ्योभयं ततः ॥  
सिंहान्तश्च विनिर्गत्य दुर्गाभिः सहिता पुरात् ।  
युयुधे दानवैः सार्द्धं महासमरदुर्द्दिनम् ॥  
कुमारीं विंशतिभुजा घनविद्युत्तपोपमा ।  
तेपि तत्रासुराप्राप्ताः प्रचण्डा रौद्ररूपिणः ॥  
सर्वं लघुवरः सूर्यो सुतप्त तपसस्तथा ।  
महाग्रहापक्रान्ताश्च क्षमायाविनिर्णये ॥  
आब्रह्मण्याह्वयमिषानामतश्च निबोधिनान् ।  
इन्द्रमारी मनुकेशां प्रलम्बो नरकः कुतः ॥  
कुष्ठः पुलोमाशरभः सखरो दुन्दुभिः खरः ।  
इत्थलीनमुचिर्भैमीवाताश्रं धेनुकः कलिः ॥  
मायावतो बलौ बभूवु मधुकैटभ कालवित् ।  
रहः पौण्ड्रादिदैत्येन्द्राः प्राधान्यात् ये प्रकीर्त्तिताः ॥  
धनगोभिर्जनाः सर्वे सन्नद्धा स्तोच्युतो ध्वजः ।  
रूपतो वर्णितश्चैव ध्वजास्तेषां पृथक् पृथक् ॥  
प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र ज्वलिता इव पावकाः ।  
काञ्चनाः काञ्चनापीडाः काञ्चनास्त्रगलङ्कृताः ॥  
पताका विविधैर्बालैः कल्पिता लक्ष्णान्विताः ।  
नीलाः पीताः सिता रक्ता कृष्णाभाः पञ्चवर्णकाः ॥  
तत्र पद्मपटौ सौचा कृतबुद्धकर्बुरा ।

पताका कान्तिवलला कर्त्तव्या इव शोभनाः ॥  
 ततीहलहलारावचक्रुस्ते दानवोत्तमाः ।  
 प्रास्फालयन्ति पणवा भेरीमुरजगोमुखाः ॥  
 तान् वादयत्यानकस्ये शङ्खाडम्बरडिण्डिमान्  
 एव ते समयुध्यन्त भवानी दैत्यदानवाः ॥  
 समाजघ्नः शरैः शूलैः परिघैः शक्तितोमरैः ।  
 कणायैरिव तैः कुम्भैः शतघ्नीकूटमुद्गरैः ॥  
 आहत्यमाणोरोधेण जज्वाल समरेऽधिकं ।  
 सिंहारूढा द्रुतं देवी रणमध्ये प्रधाविता ॥  
 अञ्छिवाञ्छ प्रचिह्नानि ध्वजानानाविधास्तथा ।  
 बलात्कारेण दैत्यानामनाथसमरेतु वा ॥  
 चिह्नकानि ददौ तुष्टा देवेभ्यः शौघचारिणी ।  
 सर्वैरपि गृहीतानि जपेद्देवीतिवादिभिः ॥  
 अविद्यातु भृशन्तुष्टा तेषाञ्चक्रे क्षणात्क्षयं ।  
 कालरात्रिर्दानवानां मरौचिनिपपात सा ॥  
 जीवितानि च जयाह दैत्यानान्दवनन्दिनी ।  
 अथरक्तासुरङ्गण्डे गृहीत्वापात्य मृतले ॥  
 देवी जयाह तीक्ष्णेन विशूलेन भृशन्दिवि ।  
 संभिन्नहृदयेमासायक्रे दैत्यसुदारुणाः ॥  
 तथापि देव्याभिहतः पपात च ममार च ।  
 देवस्तानसुराञ्चित्वा जित्वाशत्रुपुरे जितं ॥  
 ददृशुस्ते क्रणप्रान्ते लम्बमाना महाध्वजाः ।  
 यात्राञ्चक्रुः सम्प्रहृत्यान् नवम्यां ध्वजचिह्नितां ॥

अतोद्यां पीह भूपालैर्जयलक्ष्मि विपाटितैः ।

उपेयते नरैर्भक्तैः नारीभिश्चैवपाण्डव ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृग्विधानं तस्यास्तु नवम्यां ब्रूहि मे प्रभो ।

सरहस्यञ्च मन्त्रञ्च तुष्यते येन चण्डिका ॥

कृष्ण उवाच ।

पौषस्य शुक्लपक्षे या नवमी शम्भ्वरी श्रुता ।

तस्यां स्नात्वा शुभैः पुष्पैरर्चनीया हरेश्वरा ॥

कुमारी भगवान् देवी सिंहस्यन्दनगामिनी ।

धजान् नानाविधान्कृत्वा पुरतस्तच्च पूजयेत् ॥

मालती कुसुमैर्दीपैर्गन्धधूपविलेपनैः ।

बलिभिः पशुभिर्मथै सुरामांसस्रपिन्धनैः ॥

दधिवन्दनचूर्णैश्च फलैश्चानग्निपाचितैः ।

देवीं स्वर्णमयीं कृत्वा सिंहारूढां चतुर्भुजां ॥

खड्गशक्तिधरां शूलधरां नेत्रत्रयान्वितां ।

मन्त्रेणानेन कौन्तेय ब्राह्मणेन प्यथवा न तु ॥

भद्रां भगवतीं कृष्णां विश्वस्य जगतोहितां ।

प्रवेशनीं संवमनीं ग्रहनक्षत्रमालिनीं ॥

प्रपन्नोहं शिवां रात्रीं भद्रेमां पाद्विसर्वादा ।

सर्वभूतपिशाचेभ्यः सर्वसत्त्वसरीसृपेः ॥

देवेभ्यो मानुषेभ्यश्चोभयेभ्यो रक्ष मां मनः ।

यक्षरक्षः पिशाचेभ्यो नागेभ्यो वृषिकेष्वपि ॥

चौरादिदुष्टसत्त्वैभ्यो हिंसेभ्यो रक्ष सर्व्वतः ।  
 इत्युच्चार्य्य प्रधान्येकं ध्वजकिङ्किणमालिनं ॥  
 ततश्चारोपयेद्राजा देवीनां भवने तथा ।  
 भोजयेच्च कुमारीञ्च प्रणिपत्य चमापयेत् ॥  
 वाचकं पूरयित्वा य परिप्राप्य चमाप्य च ।  
 उपवासेन कुर्व्वीत एकभक्तेन वा पुनः ।  
 भक्त्या नरेण दृढया भक्तिस्तत्र गरीयसी ॥  
 एवं ये पूजयिष्यन्ति ध्वजैर्भगवतीं नरः\* ।  
 तेषां दुर्गा दुर्गमार्गे चौरव्यालान्निसङ्घटे ॥  
 रणे राजकुले गेहे युद्धमध्ये जले स्थले ।  
 रक्षाङ्करोति सततं भद्रानी सर्व्वमङ्गला ॥  
 अस्यां बभूव विजयो नवम्यां पाण्डुनन्दन ।  
 भगवत्यास्तु तेनैषां नवमी सततं प्रियां ॥  
 धन्या पुण्या पापहरा सर्व्वोपद्रवनाशिनौ ।  
 अनुष्ठेया प्रयत्नेन सर्व्वकामानभीषितान् ॥  
 देवार्चनं हितमिदं मनुजो नवम्यां  
 हेमस्तजं ध्वजवरां स हि रोपयेद्यः ।  
 कामानदाप्य मनसोपिहितान् विहाय  
 देहं प्रायाति परमेश्वरि पादमूलम् ॥  
 इति भविष्योत्तरे ध्वजनवमीव्रतम् ।

---

\* ध्वजमालाभिरम्बिकाभिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

## अथ उत्कानवमीव्रतम् ।

— ००० —

उष्णा उवाच ।

उत्काख्या नवमी राजन् कथयामि निबोध तां ।  
या काश्यपेन कथिता तारकास्यार्त्तिनाशिनौ ॥  
अश्वयुक्शुक्लपक्षे या नवमी स्त्रीकविश्रुता ।  
नद्यां स्नात्वा समभ्यर्च्य पितृदेवान् यथाविधि ॥  
पश्चात् संपूजयेद्देवीं चामुण्डां भैरवीं प्रियां ।  
पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैः मांसमन्त्रसुरासवैः ॥  
पूजयित्वा स्तवं कुर्यान्नन्ते णानेन मानवः ।  
समारोप्याञ्जलिं मूर्ध्नि जानुभ्यामवनीं गतः ।  
महिषघ्नि महाभाये चामुण्डे मुण्डमालिनि ॥  
द्रव्यमारोग्य विजयन्देहिदेवि नमो स्तु ते ।  
भूतप्रेतपिशाचेभ्यो रक्षोभ्यश्च महेश्वरि ॥  
देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च भयेभ्यो रक्ष मां सदा ।  
सर्वमङ्गल माङ्गल्ये शिवे सर्वार्थ साधिके ॥  
उमे ब्रह्माणि कौमारी विश्वरूपे प्रसीद मे ।  
कुमारीर्भोजयेत्पश्चात् नवम्यां नीलकण्ठकैः ॥  
परिधानैर्भूषणैश्च भूषयित्वा क्षमापयेत् ।  
सप्तपञ्चमयैषां वा वित्तवृत्तानुरूपतः ॥  
अहया तुष्यते देवी इति वीरानुशासनम् ।  
अभ्युक्ष्य मण्डलं कृत्वा गोमयेन शुचिः स्मृतः ॥



दत्त्वासनं चोपविशेत् पात्रञ्च पुरतो न्यसेत् ।  
 ततः सुसिद्धमन्नं च तत्सर्वं परिवेषयेत् ॥  
 सष्टतं पायसन्तेऽपि स्वयञ्चापात्रसन्निधौ ।  
 तृणानि पुष्टिमादाय ह्यादाय ग्रामकं तथा ॥  
 प्रज्वालयेत्ततो भोज्ययावज्ज्वलति पावकः ।  
 प्रशान्ते भोजनं त्यक्त्वा समाचम्य प्रसन्नधीः ॥  
 चामुण्डां हृदये ध्यात्वा गृह्णत्यपरो भवेत् ।  
 अनेन विधिना सर्वं मांसि मांसि समाचरेत् ॥  
 ततः सम्बत्सरस्यान्ते भोजयित्वा कुमारिकाः ।  
 वस्त्रैराभरणैः पूज्य प्रणिपत्य क्षमाययेत् ॥  
 सुवर्णशक्तितोदद्यात्तान् विप्राय शोभनाम् ।  
 य एवं कुरुते पार्थ पुरुषो नवमीव्रतम् ॥  
 न तस्य शत्रवो नास्ति न राजा नापि तत्स्वरः ।  
 भूताः प्रेताः पिशाचाश्च जनयन्ति भयं शुद्धम् ॥  
 समुद्यतेषु शास्त्रेषु हता तस्य न विद्यते ।  
 रक्षते जयदीयुक्ता सर्वास्तुवचण्डिका ॥  
 नरोवा यदिवा नारोव्रतमेतत्समाचरेत् ।  
 उल्कावत्स सपत्नानां ज्वलगस्ते सदा हृदि ॥  
 तां शुष्कवोढरसुखी प्रकटी तु दंष्ट्रा  
 कामाकिनीं समबलं चित्तिसुण्डमालम् ।  
 उल्काव्रतेषु पुरुषो नवमीषु चण्डो  
 संपूज्य कस्य हृदयं न च शङ्करोति ॥  
 इति श्रीभविष्योत्तरे उल्कानवमीव्रतम् ।

## अथ उत्कानवमीव्रतम् ।

—000—

ऋषय ऊचुः ।

व्रतेन येन देवेन्द्र प्रसीदत्याशुपार्वती ।  
 तच्चोक्ता नवमीसंज्ञं शृणु सर्वफलप्रदम् ॥  
 तस्या नवम्यां सर्वाणी महिषादीन् महासुरान् ।  
 जघान समरे शत्रून् तेन सा नवमी प्रिया ॥  
 अभ्यपुक् शुक्लपक्षस्य नवम्यां प्रयतात्मवान् ।  
 स्नात्वाभ्यर्च्य पिबृन् देवान् मनुष्यांश्च यथाक्रमम् ॥  
 जपेत् पञ्चात्महादेवीं महिषासुरघातिनीं ।  
 पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैः पयोदधिफलादिभिः ॥  
 भक्त्यासम्पूजयित्वैव देवीं सम्प्रार्थयेत्ततः ।  
 मन्त्रेणानेन वृषारिं शङ्कया परया व्रती ॥  
 महिषघ्नि महामाये चामुण्डे मुण्डमालिनि ।  
 दिव्यमारोग्यविजयं देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥  
 भूतप्रेतपिशाचेभ्योरक्षीभ्यश्च महेश्वरि ।  
 देवेभ्योमानुषेभ्यश्च भयेभ्योरक्ष मां सदा ॥  
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।  
 उभे ब्राह्माणि कौमारि विश्वरूपे प्रसीद मे ॥  
 कुमारीर्जोजयित्वा च भोजयित्वा क्षमापयेत्\* ।  
 न च समाष्टकश्लोकं बाल वित्तानुसारतः ॥

\* दद्यात्पञ्चादशदिक्कमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

अथया प्रीतिमाप्नोति देवी भगवती शिवा ।  
 शास्त्रवयस्यजज्ञैव स तं यत्नेन पूजयेत् ॥  
 यतः शास्त्रेषु सा देवी निवसत्येव सस्ततं ।  
 अभ्युष्य मण्डलं कृत्वा गोमयेन सुविस्तरं ॥  
 दत्त्वा समं चोपविशेत् पात्रं च पुरतोऽन्यसेत् ।  
 तस्यां संसिद्धमन्त्राद्यन्तस्तत्सर्वं सुपवेष्टयेत् ॥  
 प्राक् च सर्वं समुद्धृत्य वायसेभ्यो निवेदयेत् ।  
 कृष्णानां मुष्टिमादाय हस्तमात्रं सुयन्त्रितं ॥  
 अन्यहस्तस्थितं क्षाल्य स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।  
 प्रशान्तेऽग्नौ समाचम्य शुचिस्तुतमानसः ॥  
 चासुण्डां हृदये ध्यात्वा गृहकृत्यपरोभवेत् ।  
 अनेन विधिना वर्षे मासि मासि समाचरेत् ॥  
 ततः सम्बत्सरस्यान्ते भोजयित्वा कुमारिकाः ।  
 वस्त्रैराभरणैः पूज्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥  
 सरकमृङ्गीर्दद्याच्च गास्तु विप्राय शोभनाः ।  
 नरोवा यदि वा नारी व्रतमेतत् करोति यः ॥  
 उष्णैवसा सपत्नीनां तेजसा भाति भूतले ।  
 श्रीमहानवमी त्र्येषा ख्यातासुरथ तेऽधुना ॥  
 सर्वसिद्धिकरी पुण्या सर्वोपद्रवनाशिनी ।  
 नाध्यात्मिकं भयं तस्य देवं स्यान्नाधिभौतिकम् ॥  
 रक्षते हि सदा शक्र सर्वपात्सु च चण्डिका ।  
 शान्तिपुष्टिकरी धन्या पुत्रारोग्यार्थलाभदा ॥  
 अनुष्ठेया सदा पुंभिसुतुर्वर्गफलार्थिभिः ।

यन्मन्त्रनापि कुरुते व्रतमेतदित्यं  
 चण्डीप्रियं सुरस्य ते सुनिसिद्धलुप्तं ।  
 ब्रह्माङ्गनाकुलवराकुलितं विमान  
 मारुतं याति सुमुखेन शिवस्य लोकं ॥  
 इति सौरपुराणोक्तं उत्कानवमीव्रतम् ।  
 अथ प्रदीपनवमीव्रतम् ।

—०\*०—

हस्तमात्रं दृष्टं कार्यमङ्गुष्ठतर्जनीगतम् ।  
 प्रदीपं यावन्नोहीतं तावद्भोजनमाचरेत् ॥  
 आग्निनशुक्लनवम्यामिति शेषः ।  
 देवीं सम्पूयित्वा तु षोडशार्णेन भावितः ।  
 ओं महाभगवत्यै महिषाक्षुरमर्हिन्यै  
 नान्ना हुं फटिति षोडशाक्षरम् ।  
 हेमपुष्पैस्तथागन्धैरक्षैश्चैर्यथाविधि ॥  
 सम्यक्तरं यथा न्यायं सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।  
 प्रदीप्ता नवमी वत्स हेमगोदक्षिणा मता ॥  
 आद्या सर्वगता शुद्धा संग्रामिण्यपराजिता ।  
 भवते शत्रुसङ्घस्य यथा देवी महेश्वरः ॥  
 अनेनैव विधानेन गुग्गुलीर्गुटिकान्दधन् ।  
 पूजयित्वा मित्रं मन्त्रैः प्रदीप्तां होमयेद्दिधी ॥  
 पूर्वोक्तेन विधानेन शिवं पूजयित्वा गुग्गुलीर्गुटिकां होमये-  
 दित्यन्वयः ।

मन्त्रैर्दुर्गामन्त्रैः

प्रदीपेविधौ प्रोक्ते चन्द्रे प्रदीपान्त इत्यर्थः ॥

पूर्वोक्ता इति वाच फलं वाजिमखोदितं ।

इति देवीपुराणोक्तं प्रदीपनवमीव्रतम् ।

अथ नवरात्रिव्रतम् ।

—000—

देवा ऊचुः ।

वावहूर्नायुराकाशं\* जलं वह्निमग्निमहाः ।

तावहै चण्डिकापूजा भविष्यति सदा भुवि ॥

ग्राह्यकाले विशेषेण आश्विनेष्टमौषु च ।

महाव्रन्दी नवम्यां च लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतत्ते देवराजेन्द्र स्वर्गवासफलप्रदम् ।

नरावरविभागस्तु क्रियायोगेन कीर्तितम् ॥

एवं महाबलं शक्तं पुरा देवारिकण्टकम् ।

हत्वा देवीं वरं दध्युर्विद्याद्याद्य प्रतोषिताः ॥

शक्त उवाच ।

आश्विने चातिते चोरे नवम्यां प्रतिवत्सरं ।

चोतु मिष्टाम्बुहं तात उपवासजपादिकम् ॥

चोरे चोरनाशि दैत्ये चारिते मारिते तृतीत्यर्थः ।

\* वावहूर्नायुरिति पुस्तकान्तरेषाढः ।

ब्रह्मोवच ।

मृच्छु यन्न प्रवक्ष्यामि यथा त्वं पृच्छसि स्वयम् ।  
महासिद्धिप्रदं धन्यं सर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥  
सर्वलोकोपकारार्थं विशेषादतिष्ठष्टिषु ।  
ज्ञात्वर्थं ब्राह्मणाद्यैश्च क्षत्रियैर्भूमिपालने ॥  
गोधनार्थं विद्या वस्तु शूद्रेः पुत्रसुखार्थिभिः ।  
सौभाग्यार्थं स्त्रिया कार्य्यमादौ च धनकर्त्तिभिः ॥  
महाव्रतं महापुण्यं महाराद्यैरनुष्ठितम् ।  
कर्त्तव्यं देवराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैः ॥  
कन्यासंख्ये\* गुरो यन्न शुक्तादारभ्य नन्दिका ।

नन्दिकां प्रतिपत् ।

यथाशीत्यथैकाशी नक्ताशीत्यथवा पुनः ।  
प्रातर्जायी जितहन्त्रिकालं शिवपूजकः ।  
जपहोमसभासक्तः कन्यकाभोजयेत्तदा ॥  
अष्टम्यां नवमेहानि दारुजानि शुभानि च ।  
एकं वा द्वि त्रिभावेन कारयेत् सुरसत्तम ॥  
तस्मिन् देवी प्रकर्त्तव्या हैमी वा राजती पि वा ।  
युक्कालक्षणीपेतच्छूलैः पूजयेत् ॥  
सर्वोपहार सम्यग्ना वस्त्र रत्नफलादिभिः ।  
कारवेद्भद्रदोलादिपूजाञ्च बलिदैविकीं ।  
बलिप्राहिण्यो देवा बलिदेवा विनायकादयः ।

तत्सम्बन्धिनीं बलि देवकीं ।

पुण्यैश्चक्रेण विस्वास्त्रजातीपुत्राग, चम्पकैः ।

द्रोणः कुरुवकः ।

विचित्रां रचयेत् पूजां अष्टम्यामुपवासयेत् ।

दुर्गायतोत्तमेकस्मिन्नेकचित्तः सुभावितः ॥

तदर्चयामिनीशे विजयार्घं नृपोत्तम ।

पञ्चाब्दं सप्तचोपेतं महिषश्च सुपूजितम् ॥

विधिवत् कासकालीति जप्ता खड्गेन चातयेत् ।

तस्योत्तमं बभिरं मांसं गृहीत्वा पूजनादिषु ॥

नैर्ऋताय प्रदातव्यं महाकौशिकमन्त्रितम् ।

तस्याग्रतो नृपः क्षायाच्छत्रुं कृत्वा सुपिष्टजम् ॥

खड्गेन चातपित्वा तु दद्यात् स्कन्दविशाखयोः ।

ततो देवीं सुमृत्पात्रे क्षीरसर्पिर्जलादिभिः ॥

कुङ्कुमागुहकपूर्वचन्दनैश्चार्घ्यं धूपयेत् ।

हेमाद्रिपुष्करादिवासांसि आहृतानि च ॥

नैवेद्यं सुप्रभुतन्तु देयं देव्या सुभावितैः ।

देवीभक्तांश्च पूजेत कन्धकाः प्रमदादिकाः ॥

द्विजातीनम्बुबाणच्छाननदानेन प्रीक्षयेत् ।

नन्दाभक्ता नरा ये तु महाव्रतधराश्च ये ॥

रक्षयाचावलिस्त्रेपं जयवाद्यरवाकुलम् ।

कारवेत्तुष्यते येन देवी वस्तुनिघातनैः ॥

अम्बुनिधमवाप्नोति भक्तितः सुरसप्तम ।

महानवम्बां पूजेयं सर्वकामप्रदायिका ॥

सर्वेषु वक्ष्ये तव भक्ताः प्रकीर्त्तिताः ।  
लत्वाप्नोति यशोराज्यं पुत्रापुर्धनसम्पदः ॥

इति देवीपुराणोक्तं नवरात्रि व्रतम् ।

अथ महानवम्युत्सवविधिम् ।

—000—

कुमारीपूजनमध्यशेषेणोक्तं स्कन्दपुराणे ।  
एकैकां पूजयेत् कन्यामेकहृदया तत्रैव च ॥  
द्विगुणां त्रिगुणां चापि पूजयेन्नवकन्या ।  
नवभिर्लभते\* भूमिमैश्वर्यं द्विगुणेन च ॥  
एकहृदया लभेत् चेममेकैकेन प्रियं लभेत् ।  
एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थिनां विवर्जयेत् ॥  
गन्धपुष्पफलादीनां प्रीतिस्तस्य न विद्यते ।  
द्विवर्षकन्यामारभ्य दशवर्षावधि क्रमात् ॥  
पूजयेत्सर्वकार्येषु यथाविध्युक्तमार्गतः ।  
कुमारिका द्विवर्षा तु त्रिवर्षा च त्रिमूर्त्तिनी ॥  
चतुर्वर्षा तु कन्याणी पञ्चवर्षा तु रोहिणी ।  
षड्वर्षा तु भवेत् काली सप्तवर्षा तु चण्डिका ॥  
अष्टवर्षा शम्भवी तु दुर्गा तु नवमी स्मृता ।  
दशवर्षा सुभद्रेति नामभिः परिकीर्त्तिताः ॥  
अत ऊर्ध्वन्तुयाः कन्याः सर्वकार्येषु वर्जिताः ।

\* लभते इति पाठान्तरं ।



दुःखदारिद्र्यनाशाय शत्रूणां नाशनाथ च ।  
 आयुष्यवत्तुष्टार्थं कुमारीः पूजयेन्नरः ॥  
 आयुष्कामस्त्रिमूर्तिस्तु त्रिवर्गस्य फलाप्तये ।  
 अपस्तम्ब्याधिपौडा दुःखानामपनुत्तये ॥  
 सौख्यधाम्नधनारोग्यपुत्रपौत्राधिवृद्धये ॥  
 कल्याणीं पूजयेद्दीमान्नित्यं कल्याणवृद्धये ।  
 आरोग्यसुखकामी च जयकामी तथैव च ।  
 वयस्कामौनरोनित्यं रोहिणीं परिपूजयेत् ॥  
 विद्याधीं च जयाधीं च राज्याधीं च विप्रैस्ततः ।  
 शत्रूणाञ्च विनाशार्थं कालिकां पूजयेन्नरः ।  
 संग्रामजयकामी च चण्डिकां परिपूजयेत् ॥  
 दुःखदारिद्र्यनाशाय नृपसंमोहनाथ च ।  
 महापापविनाशाय शान्धवीञ्च प्रपूजयेत् ॥  
 स चेत् कुलाटशत्रूणां सुखसाधनकर्त्तृणि ।  
 दुर्गां दुर्गतिनाशाय पूजयेद्यत्नतो बुधः ॥  
 सौभाग्यधनधान्यादि वाञ्छितार्थफलाप्तये ।  
 सुभद्रां पूजयेन्मर्त्यो दासीदासविहृद्धये ।  
 कुमारीपूजाप्रकारश्च तत्रैवोक्तः ।  
 प्रातःकाले विप्रैरेव कृताभ्यङ्गो विप्रैस्ततः ॥  
 आवाहयेत्ततः कन्यां मन्त्रेणानेन भागवत ।

आवाहन मन्त्रः ।

मन्माक्षरमयी लक्ष्मी मातृणां रूपधारिणी ।  
 नवदुर्गात्मिकां साक्षात् कन्यामावाहयाम्यहं ॥

त्रिपुरां त्रिपुराधारां त्रिवर्गां ज्ञानरुषिणीं ।  
 त्रैलोक्यवन्दितां देवीं त्रिमूर्तिं पूजयाम्यहम् ॥  
 कलात्मिकां कलातीतां कारुण्यहृदयां शिवां ।  
 कल्याणजननीं नित्यां कल्याणीं पूजयाम्यहम् ॥  
 अग्निमादिगुणाधारां मकाराक्षरान्निकाम् ।  
 अनन्तशक्तिकां लक्ष्मीं रोहिणीं पूजयाम्यहम् ॥  
 कामचारीं शुभां कामां वाचचक्रलक्ष्मिणीं ।  
 कामदां करुणीदारां कालीं सम्पूजयाम्यहम् ॥  
 चण्डवीराचण्डमायाचण्डमुखप्रभञ्जनीं ।  
 पूजयामि सदा देवीं चण्डिकां चण्डविक्रमां ॥  
 चदानन्दकरीं शान्तां सर्वदेवनमस्कृतां ।  
 सर्वभूतात्मिकां लक्ष्मीं शान्भवीं पूजयाम्यहम् ॥  
 दुर्गमे दुस्तरे कार्ये भवदुःखविनाशिनीम् ।  
 पूजयामि सदा भक्त्या दुर्गां दुर्गांतिनाशिनीम् ॥  
 सुन्दरीं स्वर्णवर्णाभां सुखसौभाग्यदायिनीम् ।  
 सुभद्रां जननीं देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहम् ॥  
 एवमभ्यर्चनं कुर्यात् कुमारीणां प्रयत्नतः ।  
 कस्यकैश्चैव वस्त्रैश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥  
 नानाविधैर्भक्ष्यभोग्यैर्भोजयेत्पायसादिभिः ।  
 हीनाधिकाङ्गीं कुठादिविकारां कुकुत्सान्तया ॥  
 पद्मिस्तुटितगर्भाङ्गीं\* रत्नपूयत्रचाङ्किताम् ।  
 जालम्बां केकरीं काशीं कुरुपान्तपुरीमन्त्रां ॥

\* श्रीर्वाङ्गोक्तिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मन्यजेद्रागिणीं कन्यां दामौगर्भमसृज्जवां ।  
 झरोगिणीं सुपुष्टाङ्गीं सुरूपां व्रणवर्जितां ॥  
 एकवंगमसृज्जतां कन्यां सम्यक् प्रपूजयेत् ।  
 ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु जयार्थं नृपवंशजाम् ॥  
 दारुणेचान्यजातीयां पूजयेद्विधिना नर इति\* ॥

अत्र चास्य पूजनमुक्तं देवीपुराणे ।  
 अश्वयुक् शुक्लप्रतिपत्तिथियोगे शुभे दिने ।  
 पूर्वमुच्चैःश्रवा नाम प्रथमं त्रियमावहन् ॥  
 तस्मात् सोऽश्विनरैस्तत्र पूज्योऽसौ अद्वया सह ।  
 पूजनीयाश्च तुरगा नवमीं यावदेव हि ॥  
 शान्तिः स्वस्त्ययनं कार्या तदा तेषां दिने दिने ।  
 धान्यभक्ष्णातकं कुष्ठं वचां सिद्धार्थकांस्तथा ॥  
 पञ्चवर्णेन सूत्रेण ग्रन्थिस्तेषान्तु बन्धयेत् ।  
 वायव्यैर्वारुणेः सौरैः शाक्तैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः ॥  
 वैश्रदेवैस्तथाम्नेयैर्होमः कुर्याद्दिने दिने ।  
 तुरङ्गा रक्षणीयास्तु पुरुषैः शस्त्रपाणिभिः ॥  
 दारिद्र्यातः क्वचित्तत्र नच वाह्याः कथञ्चन इति ।  
 अस्मिन्नवरात्रे षष्ठ्यां विष्वक्शाखादिमन्त्रणं कार्यं तथा  
 लिङ्गपुराणे ॥

\* साभार्च्यं वैष्णवंश्रव्यां सुतार्च्यं शूद्रवंशजां ।

दारुणे चान्यजातानां पूजयेद्विधिना नरः । इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ए० रावणस्य बधार्थाय रामस्यानुग्रहाय च ।  
 अकाले ब्रह्मणा बोधोदेव्यास्त्वयि कृतः पुरा ॥  
 अहमप्याश्रितः\* षष्ठ्यां सायाह्ने बोधयाम्यतः ।  
 श्रीशैलशिखरेजात श्रीफल श्रीनिकेतन ॥  
 नेतव्योऽसि मया गच्छ पूज्योदुर्गास्वरूपतः ।  
 सप्तम्यां प्रातस्तां शाखां गृहं च्छित्वा प्रवेशयेत् ॥  
 तथा च तत्रैव । मूलाभावेऽपि सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत् ।  
 उभाभ्यां नवबिम्बस्य फलाभ्यां शाखिकान्तथेति ॥  
 अष्टम्यां पूजाविशेषो विहितो ब्रह्मपुराणे ।  
 अत्राष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविनाशिनी ॥  
 प्रादुर्भूता महाचोरा योगिनीकीटिभिः सह ।  
 अतोऽर्थं पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः ॥  
 उपोषितैर्वस्त्रधूपैर्दीपैर्गन्धानुलेपनैः ।  
 आमिषैर्विविधैः शकैर्हर्मिब्राह्मणतपणैः ॥  
 बिम्बपत्रैः श्रीफलैश्च चन्दनेन घृतेन च ।  
 नवम्यां तु कृतस्नानैः सर्वैः पूज्यास्तु ब्राह्मणादिति ॥  
 प्रतिपदादिषु नवसु प्रतिदिनं दुर्गापूजादिकरणासामर्थ्ये  
 सप्तम्यादिदिनतयेण कर्त्तव्यम् ।

तदाह धौम्यः ॥

आश्विने मासि शुक्ले तु कर्त्तव्यं नवरात्रकं ।

प्रतिपदादिक्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् ॥

\* अहमप्याश्रिते इति पुलस्तकाकारं पाठः ।

त्रिरात्रं वापि कर्त्तव्यं समम्यादि यथाक्रममिति ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

पुष्पा महानवम्यस्ति तिथीनामुत्तमा तिथिः ।

सामुष्ठेया सुरैः सर्वैः प्रजापालैर्बिम्बितः ॥

भवानीतुष्टये पार्थ सम्बत्सरसुखाय च ।

भूतप्रेतपिशाचानां प्रीत्यर्थं तूत्सवाय च\* ॥

सुधिष्ठिर उवाच ।

कल्पात् कालात् प्रवृत्तये नवमी महशब्दिता ।

किमादावपि कृष्णालीङ्गवत्याः प्रिया तिथिः ॥

ब्रह्मोदागर्भसम्भूता भूतयाचा प्रवर्त्तते ।

उताहो पूर्वमेवासीत् कृतत्रेतायुगादिषु ॥

ने चान्ते प्राचिनः केचिद्वन्दन्ते घातयन्ति वा ।

इतानां प्राचिनां तेषां का गतिः पारलौकिकी ॥

स्वयं ज्ञतां घातयतामनुमोदयतां तथा ।

इतन्ने संशयं सर्वं च्छेत्तुमर्हसि केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

वार्ध्वा वा परमा शक्तिरनन्ता लोकपूजिता ।

आद्या सर्वगतं शुद्धा भावगम्भा मनोहरा ॥

अर्धाष्टमी कालिकायाः सुपुता सर्वमङ्गला ।

माया कात्यावनी दुर्गा चामुष्ठा शङ्करप्रिया ॥

ध्यायन्ति यां योगरताः सा देवी परमेश्वरी ।  
 रूपभेदैर्नामभेदैर्भवानी पूज्यते शिवा ॥  
 नवम्यां तु महाराज देवदानवराक्षसैः ।  
 गन्धर्वैश्चरैर्यक्षैः पूज्यते किन्नरैर्नरैः ॥  
 अन्यैरपि महीपालैः स्मृतिपूर्वं प्रकीर्तिता ।  
 पूजितेयं पुरा देवैस्तेभ्यः पूर्वतरैः शुभैः ॥  
 अश्वयुक् शुकपक्षस्य अष्टमौ मूलसंयुता ।  
 सा महानवमी नाम त्रैलोक्येऽपि सुदुर्लभा ॥  
 कन्यागते सवितरि शुकपक्षेऽष्टमौ तु या ।  
 मूलनक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमी स्मृता ।  
 अष्टम्यां च नवम्यां च जन्ममोक्षप्रदास्त्रिकां ॥  
 यजयित्वाश्विने मासि विशोकीजायते नरः ।  
 सन्तर्जयन्ती बुधवारैर्विघ्नौघच्छेदकत्यरा ॥  
 नवम्यां पूजिता देवी ददात्यनुपमं फलं ।  
 सा पुण्या सा पवित्रा च सुधर्मसुखदायिनी ॥  
 तस्यां सदा पूजनीया चामुण्डा मुण्डमालिनी ।  
 तस्यै ये ह्युपयुज्यन्ते प्राणिनोमहिषादयः ।  
 सर्वे ते स्वर्गंति यान्ति व्रतां पापं न विद्यते ॥  
 न तत्रा बलिदानेन पुण्यधूपविलेपनैः ।  
 यथा सन्तुष्यते मेघैर्महिषैर्विन्ध्यवासिनी ॥  
 उद्दिश्य दुर्गां हन्यन्ते विविधा यच जन्तवः ।  
 ते यान्ति स्वर्गं कौमोद वातवन्तीयशस्त्रिनः ॥  
 भवानी प्राक्काले पाणां त्रेधां वाता युधिष्ठिर ।

तेषां स्वर्गं भुवं वासीनरास्तेऽप्सरसांप्रियाः ।  
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु कल्पेषु कुरुनन्दन ॥  
 तेषु सर्वेषु चैवासीन्नवमीयं सुरार्चिता ।  
 प्रसिद्धानादिनिधना वर्षे वर्षे युधिष्ठिर ॥  
 भूमीभूयोऽवतारेषु भवानी पूज्यते सुरैः ।  
 अक्षतीर्णावतीर्णा च भुवि दैत्यनिवर्हिणी ॥  
 स्वर्गपातालनर्त्तुषु करोत्यतिथिपालनं ।  
 सैषा काले भद्रादेवी यशोदागर्भसम्भवा ।  
 कंसाह्मरुख्योत्तमाङ्गे पादं गत्वा गता दिवं ॥  
 ततः प्रभृति दैत्यघ्नी यशोदानन्दिनी मया ।  
 विन्ध्यचले स्थापयित्वा पुनः पूज्याप्रवर्तिता ॥  
 पूर्वप्रसिद्धापि पुनर्भगिन्या महिमाकृते ।  
 भुवि सत्त्वोपकाराय सर्वोपद्रवशान्तये ॥  
 एवञ्च विन्ध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासितः ।  
 एकभक्तेन नक्तेन स्वशक्त्यायाचितेन वा ।  
 पूजनीया जनेर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे ।  
 गृहे गृहे शक्तिपरैर्यामे ग्रामे वने वने ॥  
 स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः ।  
 ततः संपूजयेद्दीमान् मन्त्रैरेव पृथक् पृथक् ।  
 वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुक्तैर्क्षेत्रेण्येव मानवैः ।  
 स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल तद्दिधानमिदं शृणु ॥  
 जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिप्रत्प्रभृति क्रमात् ।  
 लीलाभिमारिकं कर्म कारयेत् यावदृष्टमीं ॥

प्रागुदक्प्रवणे देशे पताकाभिरलंकृतम् ।  
 मण्डपं कारयेद्विध्यं नवसप्तकरं शुभम् ॥  
 आग्नेय्यां कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं सुशोभनम् ।  
 मेखलाचयसंयुक्तं योन्यश्वत्थदलालया ।  
 राजचिह्नानि सर्वाणि शस्त्रास्त्रस्त्राणि यानि च ॥  
 आनीय मण्डपे तानि सर्वाण्येवाभिवामयेत् ।  
 ततस्तु ब्राह्मणैः स्नातः शुक्लाध्वरधरः शुचिः ॥  
 श्रींकारपूर्वकैर्मन्त्रैस्तस्मिन्नेर्जुह्यात् घृतं ।  
 लोहनामाभवत् पूर्व्यं दानवः सुमहाबलः ॥  
 स देवैः समरे क्रूरेर्व्यहृषा शकलीकृतः ।  
 तदङ्गसम्भवं सर्व्वं लोहं यदृश्यते चित्ती ।  
 लोहाभिसारिकं कर्म तेनैतद्विषया कृतम् ॥  
 हुतशेषमुरङ्गाणां राजानमुपहारयेत् ।  
 शस्त्रास्त्रमन्त्रैर्हीतव्यं पायसं घृतसंयुतम् ॥  
 केवलं घृतहोमस्तु राजचिह्नं समन्वकैः ।  
 वज्रानालानकैस्तत्र गजाग्रान् समलङ्कृतान् ॥  
 भ्रामयन्नगरे नित्यं नन्दिघोषपुरःसरान्\* ।  
 प्रत्यङ्गं नृपतिः स्नात्वा संपूज्य पिठदेवतां ॥  
 पूजयेद्राजचिह्नानि फलमास्यानुलेपनैः ।  
 हृतशेषं प्रदातव्यमौपनायनिके द्विजे ॥  
 तस्याभिह्वरणाद्राज्ञोविजयः समुदाहृतः ।



पूजामन्त्रान् प्रवक्ष्यामि पुराणोक्तानहं तव ॥  
 येः पूजिताः प्रवक्ष्यन्ति कौर्त्तिमायुर्बभूवुस्तन् ।  
 यथा चन्द्रम्\* दयति शिवायेमां वसुधराम् ॥  
 तस्माच्छादय राजानं विजयारीम्बहव्ये ॥

कृतमन्त्रः ।

गन्धर्वकुलजातस्त्वं माभूयाः कुलदूषकः ।  
 ब्राह्मणान् सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥  
 प्रभावाच्च हुताशस्य वर्चस्यस्तु तुरङ्गम ।  
 तेजसाचैव सूर्यस्य सुनीनां तपसा तथा ॥  
 रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च ।  
 अर त्वं राजपुत्रश्च कौस्तुभश्च मणिं अर ॥  
 यां गतिं पितृहा गच्छेद्ब्रह्महा मातृहा तथा ।  
 भूषणानृतवादीश्च क्षत्रियश्च पराङ्मुखः ॥  
 सूर्याचन्द्रमसो वायुर्यावत्पश्यन्ति दुष्कृतिं ।  
 ब्रज त्वं ताङ्गतिं क्षिप्रं तव पापं भवेत्तदा ॥  
 विकृतिं यदि वाञ्छन्तो युष्मेऽध्वनि तुरङ्गम ।  
 रिपून् विजित्य समरे सह भर्ता सुखी भव ॥

अश्वमन्त्राः ।

शक्रकेतो महावीर्य्य श्यामवर्णार्चयाम्यहं ।  
 पतञ्ज वैनतेय त्वं तथा नारायणध्वज ॥  
 काश्यपेशारुणभ्रातर्नागारे विष्णुवाहन ॥

\* यथाचन्द्रः चादयतीति पुंसकाकारे ।

अप्रमेय दुराघर्ष रणे देवारिसुदन ।  
गरुडान्मरुतगतिरूपयि मन्निहितोयतः ॥  
अस्त्रचर्माबुधान् पत्रं रक्ष त्वं च रिपून् दह ।

ध्वजमन्त्रः ।

कुमुदैरावणो पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः ।  
सुप्रतीकोच्चनो नील एतेष्टौ देवयोनयः ॥  
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्यष्टौ समान्विताः ।  
भद्रोमन्दोऽनृगश्चैव राजसङ्कीर्ण एव च ॥  
वने वने प्रसृतास्ते स्मर योनिं महागज ।  
पान्तु त्वां वसवोरुद्रा आदित्याः समरुहणाः ॥  
भर्तारं रक्ष नागेन्द्र स्वामिवत् प्रतिपाल्यतां ॥  
अवाप्नुहि जयं युद्धे गमने स्वस्ति ना व्रज ।  
श्रोस्ते सोमाहलं विष्णोस्तेजः सूर्याञ्जवोऽनिसात् ।  
स्वैर्यं मेरोर्जयो रुद्राहौर्यं देवात् पुरन्दरात् ॥  
युद्धे रक्षन्तु नागास्त्वां दिग्भ्यः सह देवतैः ॥  
अश्विनौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्वतः सदा ।

गजमन्त्रः ।

हुतभुग्वसवोरुद्रा वायुःसोमो महर्षयः ।  
नाग, किन्नर, गन्धर्वा, यक्षभूतगणग्रहाः ॥  
प्रमथास्तु\*सहादित्वैर्भूतेशोमातृभिः सह ।  
शक्रवेनापतिस्तन्दोवरुणःपार्श्वदास्त्रिह ॥

\* प्रथमान् महादित्वेति पक्षकान्ते ।

प्रदहन्तु रिपून् सर्वान् राजा विजयमृच्छतु ।  
 यानि प्रयुक्तान्यरिभिर्भूषणानि समन्ततः ॥  
 पतन्तूपरि शत्रूणां हतानि तव तेजसा ।  
 कालनेमिवधे यद्वत्तद्वत्तिपुरघातने ॥  
 हिरण्यकशिपीर्यु वैयुधे देवासुरे तथा ।  
 शोभितासि तथैवाद्य शोभयाम्नांश्च संस्मर ॥  
 नीलां श्वेतामिमां दृष्ट्वा नश्यन्त्याशु नृपारयः ।  
 व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधिनिर्जिताः ॥  
 सद्यः स्वस्वा भवन्त्वस्मात्स्वहातेनापमार्जिताः ।  
 पूतना देवती गौरी कालरात्रिश्च या स्मृता ॥

पताकामन्त्रः ।

असिर्विशसनः खड्गोऽपि विकर्मा च दुरासदः ।  
 त्रीगर्भो विजयश्चैव धर्माधारस्तथैव च ॥  
 इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।  
 नक्षत्रं कृत्तिका ते तु गुरुर्देवो महेश्वरः ॥  
 हिरण्यश्च शरीरन्ते धाता देवो जनार्दनः ।  
 पिता पितामहोदेवस्तस्मां पालय सर्वदा ॥

खड्गमन्त्रः ।

श्रीं शर्माप्रदं त्वं समरेष्वर्मासर्वायसो हृदि ।  
 रक्ष मां रक्षणीयोऽहं न हन्तव्यो नमोस्तु ते ॥

\* राघुचानीति वृत्तकालरे पाठः ।

† श्रीकृष्णलोदयाचद इति वृत्तकालरे पाठः ।

वन्ममन्तः ।

दुन्दुभे त्वं प्रपन्नानां रोषाद्दयकम्पनः ।  
भव भूमिपसैन्यानां तथा विजयवर्धनः ।  
यथा जीमूतघोषेण प्रह्वयन्ति तु बर्हिषः ॥  
तथास्तु तव मन्त्रेण हवींऽस्माकं सुदावह ।  
यथा जीमूतमन्त्रेण स्त्रीणां चासोऽभिजायते ॥  
तथा वादिमन्त्रेण चासोऽस्मद्विप्रीरचे ।

दुन्दुभिमन्तः ।

सर्वायुधमहामात्र सर्वदेवारिसुदन ।  
शिवभूमासि सैन्यानां तथा विजयवर्धनः ॥  
चाप मां सर्वं हारय साकं सायकसत्तमैः ।

चापमन्तः ।

पुष्करं यद्वन्द्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।  
विष्णुना विष्टो नित्यमतः शान्तिप्रदी भव ॥

यद्वन्द्यानां ।

मयाह्वयकरसहाय हिमच्छिखीरपाच्छुर ।  
प्रोक्ता रचाय सुदित चामरामरवत्तम ॥

चामरमन्तः ।

सर्वायुधानां प्रथमा निर्मितासि पिनाकिना ।  
शूलायुधादिनिष्कृष्य कृत्वा मुष्टिग्रहं शुभम् ॥  
चण्डिकायाः प्रियासि त्वं सर्वं दुष्टनिवर्हणी ।  
त्वया विस्तारिता वासि देवानां प्रतिपादिता ॥

सर्वसत्वाङ्गभूतासि\* शुभासुरनिवर्हणी ।  
हुरिके रक्ष मां नित्यं शान्तिं यच्छ नमोस्तु ते ॥

हुरिकामन्त्रः ।

प्रोक्तास्त्राय दुष्टानां साधुसंघश्च वा च ।  
ब्रह्मणा निर्मितश्चापि व्यवहारप्रसिद्धये ॥  
ययोदेहि सुखं देहि जयदो भव भूपतेः ।  
ताडयाह रिपून् सर्वान् हेमदण्ड नमोस्तु ते ॥

कनकदण्डमन्त्रः ।

विजयो जयदो नाम रिपुघाति प्रियहर ।  
दुःखहा धर्मदः शान्तः सर्वारिष्टविनाशन ॥  
एतेष्टौ सविधौ प्रोक्तास्तवसिंहा महाबलाः ।  
तेन सिंहासनोऽसि त्वं विप्रेर्वेदेषु गीयसे ॥  
त्वयि स्थितः शिवः साक्षात् त्वयि शक्तः सुरेश्वरः ।  
त्वयि स्थितो हरिर्देवश्चर्षे तप्यते तपः ।  
नमस्ते सर्वतोभद्र भद्रदो भव भूपतेः ॥  
नैसीक्यजयसर्वस्य सिंहासन नमोस्तु ते ॥

सिंहासनमन्त्रः ।

सीहाभिसारिकं कर्म कृत्यैवं मन्त्रपूर्वकम् ।  
कस्तनैवेद्यकुसुमैर्धूपदीपविलेपनैः ॥  
अष्टम्यां निवसं कृत्वा पूर्वाह्ने स्नानमाचरेत् ।  
दुर्गां काञ्चनमूर्तिं स्नां दीप्यां वा वस्त्रयौग्यम् ॥

\* सर्वोद्गमपिबर्हणीति उल्लङ्घनकरे वाहः ।

ग्रीलीं वार्चीं च रैतीं वा ताम्नीं विभवतः ज्ञत्वा ।  
 दारुविचित्रतोरणे न्यस्ता शोभने स्थाने ।  
 पुरतो विन्यस्तदेशां विचित्रगृहमध्यगां देवीम् ॥  
 चन्दन कुङ्कुम चम्पकचतुःसमैः शैलपिष्टैश्च ।  
 चर्चितगानां देवीं कुसुमैरभ्यर्चितां\* बहुभिः ॥  
 कुसुदैः सपद्मपुष्पैः सुदीपधूपैः सुनैवेद्यैः ।  
 मांसैर्वक्ष्यपहारैर्गन्धफलमण्डैः समुच्चलितैः ॥  
 विजयद्वयैर्यानेः सान्दनसितशस्त्रधारिजनलोकैः ।  
 तुष्टैर्वरवस्त्रादि सुनिवेद्यते सर्वमेव भगवत्स्य ॥  
 जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी ।  
 दुर्गा जमा शिवा धात्री† स्वाहा स्वधा नमोस्तु ते ॥  
 अष्टतौ हव श्रीवृक्ष महादेवप्रियं सदा ।  
 विश्वपत्रं प्रयच्छामि पवित्रं ते सुरेश्वरि ॥  
 दुर्गां सम्यजयेच्चैव तद्दिने द्वात्रिंशद्विंशतैः ।  
 साचाभीष्टा सुरेशान्यास्तवाकृत्ततोद्यतः† ।  
 ततः खड्गं मनस्कृत्वा शत्रूणाञ्चैव मर्दयेत् ॥  
 द्रष्टेत विजयं राज्यं सुभिन्नं चात्मनो वृषः ।  
 पुनः पुनः प्रयम्यासिं संस्मरन् हृदये शिवाम् ॥  
 महिषघ्नी महाभुजा कुमारीं हिङ्गवाहिनीम् ।  
 दानवांस्तर्जयन्तीं च खड्गोद्यतकरां शुभाम् ।  
 घण्टाचक्रधरां दुर्गां रत्नारम्भे व्यवस्थिताम् ॥

\* कुसुमैरभ्यर्चयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† शिवाचयेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततो जवजवासापैस्तवं कुर्वीहिमन्ततः ।  
 सर्वं न कुर्वन्मातृश्वे शिवे सर्वार्थसाधिके ॥  
 शरणां चाम्बके नीरि नारायणि नमोऽस्तु ते ।  
 कुङ्कुमेन समासन्ने चन्दनेन विलेपिते ॥  
 विलम्बनमहामासे दुर्गेऽहं शरचक्रतः ।  
 हस्तेनैव च कौरव्यं चटव्यां जागरं निशि ॥  
 नटनर्तकगीतैश्च कारयेत्सुमहोत्सवम् ।  
 एवं हृष्टोनिशां नीत्वा प्रभाते अरुचोदये ॥  
 चातकेकाहिवायेवान्नतो नतकम्बरान् ।  
 यतमर्धयतंवापि तदर्धं वा यथेष्टया ॥  
 सुरासवधतैः कुक्षौस्तर्पयेत्परमेश्वरीम् ।  
 कपासिकेभ्यस्तर्पेत् तत्रा दुष्टजनेष्वपि\* ॥  
 विभज्य सर्वं कीर्त्तयेत् सुहृन्नाम्निबन्धुषु ।  
 ततोपराजसमवे नवम्बां चन्दनेक्षितां ॥  
 भवानीं भ्रामयेद्वाङ्मेखनं राजा ससैन्यवान् ।  
 सुविदम्भैः दूषयेत्पारवर्जुनैः सुपूजितैः ॥  
 ग्रनेः ग्रनेरम्बिकायाञ्चसन्निर्दीपहञ्चकैः ।  
 पाण्डवकृष्णैर्वीरैस्तु धानुष्यैः सुप्रवर्गितैः ॥  
 नदग्निः शङ्खपट्टैर्मृत्सन्निर्बहुचारुधैः ।  
 कश्चिन्नोषोषितो वीरोविहृतोन्मेष सन्निगा ॥  
 भूतेभ्यस्तु वसिं दद्यात्सर्वे चानेन चामिषं ।  
 सरत्नं सज्जनं चाक्षं गन्धद्रुमाद्यतेर्जुतं ॥

---

\* दासोदासजने तथेति पुस्तकान्तरे ।

त्रींस्त्रीन् वाराहिकसूतेन द्विन्द्विद्विषु चियेद्विं ।  
 वसिं गृह्णन्निमं देवा आदित्या वसवस्तथा ॥  
 मरुतवाङ्मिनी बह्वाः सुपर्वाः वसवा बह्वाः\* ।  
 अश्वरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरीरजाः ॥  
 आनिन्द्यो यच्चवेतासां नीमिन्दः घृतनास्तथा ।  
 जृम्भकाः सिङ्गगन्धर्वा माताविद्याधरा नगाः ।  
 दिक्पासा लोकपासाश्च ये च विद्वविनायकाः ॥  
 जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माणाश्च महर्षयः ।  
 मा विद्मं मा च मे वाचं मा सन्तु हरिपत्निनः ॥  
 सौम्या भवन्तु उषाश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ।  
 इत्येवं भ्रामवेद्वाङ्मे दुर्मादेवीं रचयिता ॥  
 नरयानेन वा पापं ततोविद्मं समापयेत् ।  
 पद्मोत्पन्नेषु विद्मेषु भूतशान्तिं समाचरेत् ॥  
 येन विद्मं न जायन्ते यात्रा सम्पूर्णतां व्रजेत् ।  
 एवं ये कुर्वन्ते वाचां राजानोन्वेऽपि मानवाः ॥  
 महानवन्वासन्वावाः पुषिका वृष्टमानवाः ।  
 ते सर्वे पापनिहन्ता वान्ति भानवतीं पुरीं ॥  
 न तेषां ब्रह्मोन्माङ्मिर्नचोरो न विनायकाः ॥  
 विद्मं कुर्वन्ति राजेन्द्र देवां तुष्टा नरेन्दरी ।  
 निवृज्याः सुखिनी भोगान् सुखा रोगविषयिन्ताः ॥  
 भवन्ति सुखा भक्ता भगवत्पाः किमुच्यते ।  
 इत्येतत्ते समाख्यातं दुर्मादेव्या महीश्वरम् ॥



पठतां श्रुतां चैव सर्वांश्चभविनाशनम् ।

शूलाग्रभिन्नमहिषाक्षुरपृष्ठपीठ

मध्यास्य तक्षुरचिराङ्गदवाङ्मुदकां ।

अभ्यर्च्य चन्द्रवदनानुगतां नवम्बां

दुर्गान्तु दुर्गगङ्गानानि तरन्ति मर्त्याः ॥

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तो महानवम्यत्सवविधिः ।

अथ महानवम्यत्सवविधिः ।

—ooo@ooo—

अथाध्वर्युश्चगीपद्यन्नाह्मणात् ।

अथ नवम्बामपराङ्गे वाहनानि स्त्रपयित्वा आहतवामा  
ब्राह्मणोद्वादशशुभमितं वेदं कृत्वा अथ तन्त्रमित्युक्तां शान्तिं  
कृत्वा तद्गुणवाहनानि निःप्रीत्य परिधोयान् निशालामिति  
सूक्तं जपन् प्रत्येत्याभिषेचयेत् । यदेतेनाश्वलङ्गे\* कृतं मन्त्र  
कण्टकं

कृत्योपस्थाय निदध्यादभयैरपराजितैः

स्वपुण्यैः† स्वस्वयनैरप्रतिरथेन च हुत्वा संस्थाप्य अग्ने रक्षांसि  
अपाहतेति वासोभिः प्रच्छाद्य रसैः कुम्भानौदुम्बरान् पुर-  
यित्वा प्रतिदिवसमवस्थाप्य निदध्यादेवमन्यान्युदपात्राणि संमित्रा  
धान्याष्टपात्राण्यष्टासु दिक्षु तत्रैव देवताः यजेताग्निवायुवरुण  
सोममस्तिनाविति पयसि स्थालीपाकं अपयित्वा समन्वारन्नाग्ने

\* यदेतेनाश्वलङ्गे कृतं मन्त्रकण्टकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† स्वपुण्यैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

त्वस्रो अतम ममापि वर्चोविहवेचस्तु उदत्तमं वदन्पाशमस्मान्  
सदस्यतिमङ्गुत अस्मिन्नावाचमिति पञ्चभिर्बुद्ध्युत्पौर्णमासी  
प्रव्रमेति शुद्ध्यादुन्दुभिमाह्व्यादितुक्तं उपपन्नासपइति\* तच्चैवा-  
नुमन्मन्

सर्वाणि च वादिचाणि वाहनानि च तन्मं स्वात् प्रतिहर्ष-  
यन्ति पञ्चमीनधिष्ठापयेतच पञ्चैगुदेव इति युग्गुल कुष्ठ धूपं  
दद्यात् यस्तु गन्धचातुषं इति भूतिं प्रयच्छेत् दुष्टादूषितरसीति  
प्रतिसरमवध्यनार्तः पुस्तादिति† प्रतिसंक्षिपेद्विनिर्मुक्तोत्तरेच  
गत्वा वाञ्छीतापनिःकृत्य सुहृदे कुर्यात् अहधते कुर्यात् हतानाम-  
भयंकर्म विवर्जित पञ्चयोर्नवमीं यज्ञात् कुर्याच्च भयकर्मणि ।

इति गोपब्रह्मास्त्रे महानवमीविधिः ।

इति महानवम्युत्सवविधिः ।

अथ उभयनवमीव्रतम् ।

—०००—

श्रीसुमन्तुर्वाच ।

योऽब्दमेकं प्रकुर्वीत नवम्यां नक्तमादरात् ।  
इह भोगानवाप्यायान् परच च दिवं व्रजेत् ।  
पौषे मासे च सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥  
जितेन्द्रियः सत्यवादी कामक्रोधविवर्जितः ।  
पञ्चयोर्नवमीं यज्ञादुपवासेन पालयेत् ॥

\* उपपन्नासपइति पुस्तकालये पाठः ।

† प्रसवनाथवेध्वनार्तइति पुस्तकालये पाठः ।

चिकारं पूजयेद्दार्ढ्यं गन्धपुष्पोपहारतः ।  
 कृत्वा भिक्कार्थं विधिवद्भूमौ शय्यां प्रकल्पयेत् ॥  
 मासान्ते जपनं कृत्वा भवान्धौ च वृतादिभिः ।  
 कृत्वा ध्यानं महापूजां चण्डिकायै प्रकल्पयेत् ॥  
 श्रीवैद्यं तन्मन्त्रप्रत्यक्षं वीरसिद्धं निवेदयेत् ।  
 कुमारीर्भोजयेच्चाष्टौ विप्रान् भागवतास्तथा ॥

भागवतान् भगवतीभक्तान् ।

कृत्वा पिष्टमयीं देवीं नाम्ना आर्चयेत् पूजयेत् ।  
 चतुर्भुजां मूलधरां कुन्दपुष्पैः सगुग्गुलेः ॥  
 स्नानं कृत्वा तिलैर्विप्रं स्निहानां प्राशनं तथा ।  
 य एवं पूजयेद्दार्ढ्यं तस्य पुण्यफलं श्रुतम् ॥  
 सूर्यकोटिप्रतीकाशं विमानवरमास्थितः ।  
 दीप्यमानश्चमरे स्तूयमानः सुरासुरैः ॥  
 गच्छेद्दुर्गापुरं रम्यं यत्रास्ते चण्डिका स्वयम् ।  
 क्रीडते देवगन्धर्व्यैर्यावदाद्भुतसंग्रहम् ॥  
 चिःसप्तकुलजैः सार्धं भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ।  
 पुनरेत्य भुवं वीर राजा भवति भूतसे ॥  
 माघे माघे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।  
 कश्यपं वृत्तसंयुक्तां भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥  
 उपवासपरोष्ठ्यां पञ्चयोद्धभयोरपि ।  
 पूजयेद्विधिवद्दुर्गां \* नाम्ना गोरीति वै श्रुतम् ॥

\* पूजयेद्विधिवद्दुर्गां कृत्वा गोपूजं पूजयेदिति पुस्तकाकारे पाठः ।

विमानवरमारुहः सूर्यलोके महीयते ।  
 प्राप्ते तु फाल्गुने मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥  
 यदाकं भुञ्जमानस्तु त्वक्ता दूरेण योषितं ।  
 कालोपवासमष्टम्यां पञ्चयोरुभयोर्दृष्टम् ॥  
 उपवासं मनसि कृत्वा पूजयेद्दिवदुर्गां नवम्युपवासं  
 मनसि निधायाष्टम्यां नक्तं

पूजयेत्तत्रावकां भक्त्या कृत्वा गोधूमचूर्णतः ।  
 दुर्गामष्टभुजां वीर चाम्बकामिति नामतः ।  
 गन्धपुष्पोपहारैस्तु सर्व्वरत्नैस्तु पूजयेत् ॥  
 धूपं कण्ठागुहं दद्यात् मांसं दद्याच्च माहिषम् ।  
 धान्यं सिद्धार्थकाः स्नाने प्राशने वा यवाः स्मृताः ॥  
 य एवं मासमासे च पूजयेत्तत्रावकां नृप ।  
 कृत्वा ताम्रमयीं वीर हाचिंशार्द्धभुजां शुभां ॥  
 पीतैस्तु पूजयेत् पुष्पैश्चन्दनागुरुमिञ्चितैः ।  
 दध्नीदनन्तु नैवेद्यं धूपोऽयं सिद्धकः परः ॥  
 स्नानप्राशनयोर्धान्यं \* गोमूत्रं कायशोधनम् ।  
 नवम्यां च महादेवीं स्नानं कृत्वा वृतादिभिः ॥  
 कुमारोर्भीजयेद्भक्त्या ब्राह्मणां च स्वयत्नितः ।  
 य एवं पूजयेद्भक्त्या दुर्गादेवीं नृपोत्तम ॥  
 य याति परमं स्थानं यत्र सा चण्डिका स्मिता ।  
 चैत्रे मासे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥  
 पिष्टकं पत्रसा युक्तं सुस्नानः शाक्तिसम्भवम् ।

पूजयेद्भगवतीं भक्त्या कृत्वा वै चन्दनस्य च ॥  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च विंशतिभुजसन्निता ।  
 ज्वालासुखीति वै नाम्ना कुङ्कुमागुदचन्दनैः ॥  
 धूपं सागुदकपूर्णं भगवत्यै निवेदयेत् ।  
 दद्यात्पद्मसुखं भक्त्या नैवेद्यं विधिवन्नृप ॥  
 स्नाने कुशीदकं धर्म्मं प्राशने च नराधिप ।  
 इत्थं सम्भोज्य\* देवेशीं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥  
 ब्राह्मणाश्च तथा शक्त्या ततो भुञ्जीत वाम्यतः ।  
 पद्मरागगणैर्युक्तं सौवर्णमणिवेदिकं ॥  
 विमानवरमारुढो ब्रह्मलोके महीयते ।  
 वैशाखे मासि राजेन्द्र पञ्चयोरुभयोर्द्वयोः ॥  
 उपवासपरोभक्त्या पूजयामास चण्डिका ।  
 अष्टम्यां नक्तं नवभ्यामुपवासप्रकाराद्देवितव्यसुत्तरेऽपि मासेषु ।  
 नाम्ना भगवतीत्येवं कृत्वा पञ्चमयीं विभो ।  
 रूपेणाष्टभुजां शुभ्रां पूर्णचन्द्रनिभाननां ।  
 सुत्रराणां प्रजाभिस्तु पूजयेच्छिवनाथिकां ॥  
 नानागुदककर्पूरधूपेन विजयेन च ॥  
 नैवेद्यं गुङ्गुपाद्यं अथवा गुग्गुलुं नृप ।  
 एवं संपूज्य विधिवत् कुमारीर्भोजयेत्ततः ॥  
 पुष्पेषुतनुसङ्काशं\* स्तेजस्वी भुवसन्निभः ।  
 विमानवरमारुढो देवौलोके महीयते ॥

\* सम्पूज्येति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पुष्पेभ्यस्तनुसङ्काश इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ज्यैष्ठेमासि नृपयेत्त यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।  
 शाक्युत्तमं शृतं शुभ्रं\* भुञ्जानः पयसा सह ॥  
 उपवास परोभक्त्या नवम्या पूजयेद्दुर्गम् ।  
 कुङ्कुमागुहकपूर्वैर्धूपे नागरुणाथवा ।  
 अशोकवर्त्तिप्रसुखैर्नानाभक्ष्यैस्तु पूजयेत् ।  
 आषाढे मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।  
 भुञ्जानः खण्डखाद्यानि पायसं च नराधिप ॥  
 उपवासपरोभक्त्या नवम्या पक्षयोर्द्वयोः ।  
 पूजयेच्छ्रद्धया दुर्गामैन्द्रीनाम्ना तु नामतः ॥  
 ऐरावतगतिं शुभ्रां खेतरूपेण पक्षिणीं ।  
 कृत्वा स्वर्णमयीं भक्त्या नानानयनभूषितां ॥  
 नानापुष्पविशेषैस्तु भक्ष्यैर्नानाविधैस्तथा ।  
 यक्षकर्दमगन्धैश्च धूपैः सागरुचन्दनैः ।  
 एवं संपूज्य इन्द्राणीं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥  
 स्त्रियो विप्रान् यथा भक्त्या ततोभुञ्जीत वाग्वतः ।  
 पञ्चगव्यकृतस्नातः पञ्चगव्यकृताशनः ॥  
 ध्यायमानस्तथाचैन्द्रीं स्वयं भूमौ नराधिप ।  
 य एवं पूजयेत् दुर्गां भक्त्या अहासमन्वितः ॥  
 उपवासपरोवीर नवम्या पक्षयोर्द्वयोः ।  
 पूजयेद् ब्राह्मणं भक्त्या अथवा चण्डिकां नृप ॥

शाक्युत्तमसोपेतमिति पुस्तकान्तरेपाठः ।

\* अथ ब्रह्मणीं मन्त्रकपिणीं पञ्चपदे चण्डां भक्त्या नक्षत्रैर्ध्वजधरेषीति पुस्त-  
 कान्तरे पाठोक्तिः ।

कौमारीमिति वै नास्तीति नामतः पूजयेत्तदा ।  
 कृत्वा रौप्यमयीं भक्त्या योगं वै पाशनाशिनीं ॥  
 करवीरैस्तु पुष्पैस्तु गन्धैश्चागदचन्दनैः ।  
 नरो भाद्रपदे मासि यः कुर्व्यान्नक्तभोजनं ॥  
 भुञ्जानः पायसं वीर काशशाकञ्च अथवा ।  
 उपवासपरोनित्यं नवम्यां पञ्चवर्षोद्भवोः ॥  
 पूजयेद्देव्यं भक्त्या शङ्खचक्रासिधारिणीम् ।  
 आतीपुष्पैर्महाबाहो गन्धैः श्रीशङ्खमित्रितैः ॥  
 श्रीशङ्खाशुचकर्पूरैः सिद्धमेव च भूपदेत् ।  
 नैवेद्यं पावसं हुतं यथाशक्त्या निवेदयेत् ॥  
 मांसेन प्रोचनं तस्या स्तुतः पूज्याच्च कन्यकाः ।  
 गोसक्त्याश्च विधिवत् ततो भुञ्जीत वाप्यतः ॥  
 प्रोणयित्वा द्विजान् यत्नवा बोधितश्च नराधिप ।  
 य एवं पूजयेन्नृत्त्या वैष्णवीं सततं नृप ॥  
 विमानवरमारुढो विष्णुलोके महीवते ।  
 राजचक्रवुजे मासि यः कुर्व्यान्नक्तभोजनम् ॥  
 गुह्योद्गमं प्रभुञ्जानोजितात्मा संबतेन्द्रिवः ।  
 उपवासपरोभूत्वा नवम्यां पञ्चवर्षोद्भवोः ।  
 माहेन्द्रीं पूजयेच्च कृत्वा रौप्यमयीं ह्रमां ॥  
 हवभञ्ज तत्रा वीर ज्ञेतपुष्पोपसेपनैः ।  
 भूपनञ्च महाग्नेन शङ्खचापादिभोजनैः ॥  
 यजानां महिषाणाञ्च नैषाणाञ्च यथावधात् ।  
 प्रोचयेत् विधिवद्देवीं मांश्चोचितपावसैः ॥

कुमारीं भोजयेन्नृत्तया ब्राह्मणान् दीपितस्तथा ।  
 भस्मभोज्यैरनेकैश्च समासैर्विधिवन्मृप ।  
 चाम्पमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥  
 द्विजेन्द्रप्रभया तुल्यः कान्ध्या पुण्यामुधस्य च ।  
 पुण्यकं यानमाकरोमोदते शान्दतीः समाः ॥  
 कार्तिके मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नृत्तभोजनम् ।  
 श्रीरोदनस्तु भुञ्जानः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥  
 यथाकं पयसा युक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ।  
 पूजयेच्च यथा देवीं वाराहीं चक्रधारिणीम् ॥  
 शतपञ्चजाभिश्च कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।  
 कण्ठागदं सिल्हकञ्च धूपं देव्यै निवेदयेत् ॥  
 नेत्रेभ्यः चक्षुर्वेद्यास्त नयन्यां पञ्चयोर्द्वयोः ।  
 एवं संपूज्य वाराहीं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥  
 ब्राह्मणाश्च तत्रा शक्त्या ततो भुञ्जीत वान्धतः ।  
 प्राशयित्वा तिस्रान्वीर दत्त्वा दुत्वा च शक्तितः ॥  
 एवं संपूजयित्वा तु वाराहीं स्वर्गमाप्नुयात् ।  
 क्रीडते विष्णुना सार्धं क्रीडमानैः सुरासुरैः ॥  
 पुनरेत्य भुवं राजा शान्भोमीभवेन्नृप ।  
 राजन् मार्गशिरे नासि वः कुर्यान्नृत्तभोजनम् ॥  
 भुञ्जानः शम्भुसौ नित्यं जिताम्ना च जितेन्द्रियः ।  
 पूजयेद्विधिवन्नृत्तया चातुष्कां सुकृताशनीम् ॥  
 नीलोत्पलैस्तथा पद्मैर्विस्वपत्रैः सहस्रकैः ।  
 चन्दनागुहकपूर्वरगुग्गुलीन तत्रा कृपः ॥



भस्त्रेभींश्चै रनेकैश्च सुरामांसैरनेकशः ।  
 रुधिरैश्च तथा वीर गिरोभिर्विविधैर्नृप ॥  
 गजाविमङ्गिणां च खदेहस्य च भेदनात् ।  
 नवम्यां विधिवद्गता पञ्चसोदभयोरपि ॥  
 कुमारीभीजयेद्यापि ब्राह्मणान् योजितस्तथा ।  
 पञ्चगव्यकृतस्नातः सम्यक् प्राश्य विधानतः ॥  
 ततो भुञ्जीत राजेन्द्र भूमिं कृत्वा तु भाजनं ।  
 य एवं पूजयेत् भक्त्या चासुखां सततं नरः ।  
 स याति परमं स्थानं यच्च सा परमा कला ।  
 सौवर्चं यानमावृण्व ध्वजमालाकृतं शुभम् ॥  
 मोदते देवतैः सार्धं यावदिन्द्राद्यतुर्दश ।  
 पुनरेतन् महीं वीर राजा भवति भूतले ॥  
 प्रभवा भृगुसङ्गाग्रस्तेजसा रविसन्निभः ।  
 काव्या चन्द्रसमीवीर युधे चेन्द्रसमी भवेत् ॥  
 रुक्मा यमसमीवीर युध्या धिक्पण्डितयोः ।  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं उभयनवमीव्रतम् ।

अथ नामनवमीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुर्वाच ।

नवम्यां शुकपक्षे तु कृते नक्षत्रे विशेषतः ।  
 मासि चाश्वयुजे वीर दुर्गादेवीति पूजयेत् ॥  
 विल्वपत्रैस्तथात्रिंशद्द्वीपपुष्पैस्तु सर्वशः ।

गुग्गुलेनाथ दग्धेन भस्मभीज्यैरनेकशः ॥  
 परमाग्नेन रत्नेन अजमहिषैर्विघातितैः ।  
 सम्प्रीणनं तथा कुर्याद्देव्या वै भक्तिमाचरन् ।  
 भोजयित्वा नवम्यां तु ब्राह्मणानां तु कन्यकाः ।  
 ब्राह्मणानां स्त्रियश्च यथा भवति शक्तिः ॥  
 पञ्चगव्यं ततः प्राश्य नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।  
 य एवं पूजयेद्दत्त दुर्गां भक्ता समन्वितः ॥  
 सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ।  
 कार्यमाश्विनवत्सर्वं कार्तिकेऽपि हि सत्तम ॥  
 कृत्वापवासमष्टम्यां मासि मार्गशिरे नृप ।  
 नवम्यां पूजयेद्यस्तु शक्ता भगवतीं बुधः ॥  
 नान्ना भगवतीत्येवं जातीपुष्पैर्नराधिप ।  
 कर्पूरागरुधूपेन मधुना पायसेन च ॥  
 भोजयित्वा कुमारीं च स्त्रियोविप्रांश्च शक्तिः ।  
 गोमयं प्राश्य विधिवत्ततोभुञ्जीत वाग्यतः ॥  
 य एवं पूजयेद्भक्ता नरोभगवतीं नृप ।  
 राजसूयफलं प्राप्य ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥  
 पुण्येयं महाबाहो नवम्यां संजितेन्द्रियः ।  
 पूजयेच्चंद्रकाक्षैव नान्ना तात नरः शिवां ॥  
 करवीरस्य पुष्पेण कुङ्कुमेन तु केसरैः ।  
 निवेद्य सिद्धकं धूपं नैवेद्यं मांसपूरिकम् ॥  
 पूजयेद्दिप्रकान्धाश्च स्त्रियोविप्रांश्च शक्तिः ।  
 विधिवत् प्राश्य गोमूत्रं ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

य एवं पूजयेन्मर्त्यो वाजपेयमतं सभेत् ।  
 माघे शुक्लनवम्याञ्च पूजयेच्चण्डिकां बुधः ॥  
 सव्यमङ्गलनामाख्यां यूजिष्याकुसुमैर्नृप ।  
 प्रबोधाख्येन धूपेन अथवा गुग्गुलेन च ॥  
 नैवेद्यञ्चैव पूपाञ्च मन्त्रमासञ्च भारत ।  
 पूजयित्वा नरोद्धे वं विधिवत्सर्वमङ्गलां ॥  
 कुमारीर्भोजयेत्पश्चात् प्रीयतां सर्वमङ्गला ।  
 गोधूमानी\* यतं सन्ध्यां गोक्षौके च महीवते ॥  
 फाल्गुने मासि राजेन्द्र चण्डिकेति वदार्चयेत् ।  
 नागा भगवतीं देवीं कुम्भपुष्पे च पूजयेत् ॥  
 धूपेनागदद्याद्दीपं सिद्धकेनापि चार्चयेत् ।  
 नैवेद्यं मोदकान् दद्यान्मधुमांसमवस्तवा ॥  
 गोक्षीरप्राशनान्पूतः पूतोभुञ्जीत वाय्वतः ।  
 पूर्वोक्तान् भोजयित्वा च दद्याद्भक्त्या विधानतः ॥  
 एवं सन्पूज्य विधिवच्चण्डिकां सुखमङ्गला ।  
 अग्निष्टोमस्य वज्रस्य फलं यतगुणं भवेत् ॥  
 चैत्रे मासि महाबाहो आर्या भगवती कृता ॥  
 पूजयेद्विधिवद्भक्त्या पुण्यैर्मुद्गरकण्ड च ।  
 धूपेनागदमिश्रेण सिद्धकेनापि चार्चयेत् ॥  
 धूपेन कुसुमैरेण कासारैश्च च पूजयेत् ।  
 वैशाखे मासि राजेन्द्र नागा भगवतीं यजेत् ॥  
 प्राशयेत् पुष्पतोषण्यु ततो भुञ्जीत वाय्वतः ।

कुमारीर्भोजयेद्गता पातागकुसुमैरिमम् ।  
 धूपं कृत्वागुत्तुचैव नैवेद्यं घृतपूपकान् ॥  
 ज्येष्ठे मासि नृपत्रे ह पूजयेदम्बिकासुमां ।  
 कुशपुष्पोदकं प्राश्य ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥  
 कुमारीर्योषितो विप्रान् पूजयेद्विधिवनृप ।  
 यूपिकाकुसुमैर्भक्ता धूपेनागबलेन च ॥  
 शाल्वोदरजलाजायः त्रियै नैवेद्यमादिशेत् ।  
 एवं पूज्य त्रिभुवं देवीं विष्णुलोके महीयते ।  
 आषाढे ऋक्षपञ्चम्य नवम्यां पूजयेदुमां ॥  
 कर्णमौढीति नाम्ना तु लम्बकर्णी प्रकीर्त्तिता ।  
 शमीपत्रकदम्बैस्त पूजयेद्विधिवनृप ॥  
 कर्पूरागवमिश्रेण धूपेन च कपालिनां ।  
 पूजयित्वा भगवतीं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥  
 स्त्रियश्चापि यथा शक्ता ब्राह्मणाश्च नराधिप ।  
 शमीपत्रं ततः प्राश्य ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥  
 एवं पूज्य महाकालीं राजस्यफलं लभेत् ।  
 आषाढे मासि राजेन्द्र नवम्यां चण्डमहिनीम् ॥  
 नारायणीति वै नाम्ना पूजयेत् सततम्बुधः ।  
 रक्तैस्तिलैः सबकुलैः सकदम्बैस्तथा नृप ॥  
 सष्टतं गुग्गुलं धूपं नैवेद्यं घृतपायसम् ।  
 एवं सम्पूज्य विधिवत् कुमारीर्भोजयेत्ततः ॥  
 योषितश्च तथा विप्रान् शक्ताश्च विधिवनृप ।

शाल्वोदरजलाजायैः पूजकान्तरेषाढः ।

भोजयित्वा हृतं प्राश्य नवम्यां विधिवत्कृप ॥  
 एवं सम्पूजयेद्देवीं स गच्छेत् परमम्यदम् ।  
 मासि भाद्रपदे शुक्ले नवम्यां चन्द्रिकां सदा ॥  
 मङ्गलान्देति वै नाम्ना पूजयेद्विधिवत्कृप ।  
 श्वेतरत्नैस्तथा पीतैः सर्वपुष्पैश्च भारत ॥  
 कर्पूरागन्धधूपेन गुग्गुलेन विशेषतः ।  
 भस्मभीष्मैरनेकैश्च मोदकैर्लोपिकादिभिः ॥  
 एवं सम्पूज्य विधिग्राह्यादेवीं नराधिप ।

लोपिका गोधूमचूर्णपिण्डिका ॥

कुमारीर्भोजयेद्वत्तथा योषितो ब्राह्मणांस्तथा ।  
 भोजयित्वा ततोर्वित्त्वं प्राशयेत् कायशोधनम् ॥  
 भूमिं तु भाजनं कृत्वा ततो भुञ्जीत वाग्यमः ।  
 एवं त्रिः पूजयित्वा वै ब्रह्मलोके महीयते ॥  
 वर्षान्ते भोजयेद्विप्रान् दुर्गाभक्तिपरायणान् ।  
 पायसं मधुसंयुक्तं हृतेनच पवित्रकम् ॥  
 कुमारीः पूजयित्वा तु दद्याच्चान्न षडङ्गिनीम् ।  
 कपिलां कुरुमार्दूलं श्रीसयुक्तां पयस्विनीम् ॥

षडङ्गिनीङ्गा ।

करोति वै वर्षमेकैरन्यैश्च योनरः ।  
 नामाख्यनवमीं भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥  
 सर्वपाप विनिर्मुक्तः सर्वैर्द्वैत्यसमन्वितः ।  
 वसेद्दुर्गापुरमित्थं नवेद्यायाति वा पुनः ।  
 य एवं कुरुते पुण्यां नवमीं नामसंज्ञिकां ॥

स हि कामानवाप्याद्य ब्रह्मलोके महीयते ।  
 अपुत्रो लभते पुत्रान् निर्धनश्च धनं लभेत् ॥  
 कन्यार्थी लभते कन्यां यशोऽर्थी लभते यशः ।  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं नामनवमीव्रतम् ।  
 अथ रूपनवमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुतवाच ।

शूलं पिष्टमयं कृत्वा मार्गे मासि नराधिप ।  
 कृत्वा सुराजतं पद्मं सौवर्णं कृतकर्णिकम् ॥  
 निवेद्य अथवा वीर भगवत्यै प्रपूजितम् ।  
 कामतोऽपि कृतं पापं भ्रूणहत्यादि यज्ञवेत् ॥  
 तत् सर्वं शूलदानेन देवी नाशयति भुवम् ।  
 विमानवरमारुढो देवगन्धर्व्यपूजितः ॥  
 कल्पकोटिशतं सायं दुर्गालोके महीयते ।  
 चण्डिकाप्रीतिमाप्नोति यदिच्छेद्विपुलां त्रियम्\* ॥  
 पौषे मासि महाबाहो चतुर्दशं गजं शुभम् ।  
 कृत्वा रुक्ममयं भक्त्या न्यस्य पात्रे हिरण्मये ॥  
 इन्द्राण्यै विधिवद्दद्यान्नामणिविभूषितं ।  
 एवं पूजयते भक्त्या इन्द्राणो विधिवत्ततः ॥  
 स ऐरावतमारुढः सोमलोके महीयते ।  
 वर्षकोटिशतं सायं देवगन्धर्व्यपूजितं ॥  
 माघे कृत्वा तु वै मेघं सर्वसौवर्णमुत्तमं ।

\* यदवाप्यच्छतेनृपति पुण्यकान्तरे पाठः ।

कृत्वा क्लृप्तमये पात्रे स्वाहायै विनिवेदयेत् ॥  
 भक्तगन्धैः\* समायुक्तं नानापुष्पोपशोभितं ।  
 विनिवेद्य नरोभक्त्या अग्निलोके महीयते ॥  
 दिव्यं विमानमारुढो ध्वजमालाकुलं शुभम् ।  
 पुनरेत्य महीं राजा मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥  
 मयूरं फाल्गुने मासि कृत्वा पिष्टमयं नृप ।  
 गन्धमास्थैरलङ्कृत्य कुमार्यै विनिवेदयेत् ॥  
 निवेद्य विधिवद्भक्त्या विमानवरमास्थितः ।  
 क्रोडते देवगन्धर्वैर्गुह्येन च महात्मना ॥  
 चैत्रे मासि महाबाहो गरुडं पिष्टञ्च कृतम् ।  
 संपूजयित्वा विधिवद्दैव्यै विनिवेदयेत् ॥  
 स्रजाभिर्विविधैर्वीर गन्धमास्थैश्च शोभितं ।  
 तं निवेद्य महाबाहो विष्णुलोके महीयते ।  
 चित्रं यानं समारुह्य नानाद्रोदकदम्बकैः ॥  
 वर्षकोटिशतं सायं ज्वलन्निव सुतेजसा ।  
 कृत्वामणिमयं वीर वाराहं लोकपूजितं ॥  
 गन्धमास्थोपहारैस्तु पूजयित्वा विधानतः ।  
 चित्रैस्तु कुसुमैरेव गुग्गुलेन सुगन्धिना ।  
 चामुण्डायेति नैवेद्यैर्हविष्यान्नैर्लभेत् फलम् ।  
 प्रयाति च परं लोकं यच्च सा चण्डिका स्थिता ॥  
 पलायते च बीरादि सर्वशत्रुर्भयहरः ।  
 कृत्वा पिष्टमयं ज्येष्ठे कृष्णपक्षे रत्नभूषितम् ॥

\* नानागन्धैः सजायुक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

भूषयित्वा रजोभिष पुष्पाणां चन्दनेन च ।  
 निवेश भक्त्या वाक्स्थै इद्रलोके महीयते ॥  
 शङ्खकुन्देन्दुसङ्काशं विमानवरमातरेत् ।  
 वर्षकोटिशतं साधुं क्रीडयित्वा नराधिप ॥  
 पुनरेत्य महाराजो मण्डलाधिपतिर्भवेत् ।  
 कृत्वा मृगं पिष्टमयं आषाढे रत्नभूषितम् ।  
 स्वर्णमृङ्गं रौप्यसुरं वायव्ये विनिवेदयेत् ॥  
 पूजयित्वा सुविधिवत् पुष्पधूपविलेपनैः ।  
 नैवेद्येन महाबाहो वायुलोके महीयते ॥  
 नरयानं\* पिष्टमयं कृत्वा राजन् सुगोभितं ।  
 अनेकावरकपेतं श्रावणे मासि भूपते ॥  
 पुष्पमाख्यकुलं दिव्यं धनमालाकुलं तथा ।  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च पूजयित्वा विधानतः ॥  
 कौबेर्यै विनिवेद्ये च अश्वमेधफलं लभेत् ।  
 प्रयाति परमं स्थानं दुर्गालोके महीयते ॥  
 कृत्वा भाद्रपदे मासि सर्वहृदमयं विभो ।  
 महिषं दिव्यसंस्नानं गन्धमाख्योपगोभितम् ॥  
 याम्यै निवेदयेत्तथा भगवत्यै विधानतः ।  
 एकं निवेदयेत्तथा सूर्यलोके महीयते ।  
 तथा चाश्वयुजे मासि भगवत्यै विधानतः ॥  
 सुस्निग्धैश्च गोधूमैर्भक्ष्यभोग्यैरनेकशः ।  
 नामावस्त्रसमायुक्तं कृत्वा पुष्पमयं द्विज ॥

\* नरवाहमिति पुस्तकाकारे राठः ।



विचित्रयानमारुढो रुद्रलोके महीयते ।  
 वर्षकोटिशतं सायं क्रीडयित्वा गणैः सह ॥  
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् प्राप्नो भवति भूतले ।  
 सप्तधातुसमायुक्तं सर्वबीजरसादिभिः ॥  
 बाहुले बहुलं वीर वितानच्छत्रशीभितम् ।

बाहुले कार्तिके

गन्धमात्यैश्च बहुभिः पूजिते च तथा शुचिः ।  
 कृत्वा रुक्ममयं शक्त्या विधिवच्चन्द्रमण्डलं ।  
 सुवर्णं मणिमुक्ताढ्यं रोहिण्यां विनिवेदयेत् ॥  
 य एवं कुरुते भक्त्या तस्य पुण्यफलं मृगम् ।  
 वेदान्तेषु च यत् पुण्यं कथितं मुनिभिः पुरा ॥  
 तत् पुण्यं कोटिगुणितं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ।  
 स याति परमं स्थानं चण्डिका वरदा यतः\* ॥  
 देवदानवगन्धर्वैस्तूयमानो गणादिभिः ।  
 कल्पकोटिशतं सायं क्रीडते सह देवतैः ॥  
 चन्द्रलोकादिलोकेषु भोगान् भुङ्क्ता यथेष्टितान् ।  
 पुण्यवशादिनागत्य राजा भवति भूतले ॥  
 स्वरूपः सुभगोमित्यं चन्द्रिकावरदानतः ।  
 कल्पकोटिं समुद्दिश्य नरनारीनपुंसकः ।  
 भगवत्यै मृदं दत्त्वा सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥  
 \* एवं कुरुते नक्तनिकभक्तमवापि वा ।

नवम्यामुपवासन्तु कुर्वाणो विधिवन्मृप ॥  
रूपाणि यच्छ्रमानस्तु पूर्वोक्तानि नराधिप ।  
अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयगतस्य च ॥  
सन्ध्या फलं महाबाहो ब्रह्मलोके महीयते ।  
कल्पकोटिसहस्राणि पूज्यमानः सुरासुरैः ॥  
पुण्यक्षयादिहागत्य पुनरेव महीयति ।  
राजा भवति दुर्द्विषः सप्तद्वीपाधिपो नृप ॥  
इति भविष्यत्पुराणोक्तं रूपनवमीव्रतम् ।

अथ वरव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुरुवाच ।

नवम्यां नववर्षाणि राजन् पिष्टाग्रनी भवेत् ।  
तस्य तुष्टा भवेद्देवी सर्व्वकामफलप्रदा ॥  
अग्निपक्षमभुञ्जानोयावज्जीवं व्रती भवेत् ।  
इह चामुत्र वरदा तस्यानन्तफलं ददेत् ॥  
इति भविष्यत्पुराणोक्तं वरव्रतम् ।

अथ दुर्गाविष्णोव्रतम् ।

**000**

**सुमन्तुदयाय ।**

जबज्यां तु बिते पथे निवतः संजितेन्द्रियः ।  
मासि चाश्वयुजे वीर कार्त्तिके कार्त्तिकीक्षरे ॥

कार्तिकोत्तरे मार्गशीर्षे ।

पुष्पे च पूजयेद्गङ्गां जातिपुष्पैर्विधानतः ।  
धूपार्थं गुग्गुलं दद्यान्नैवेद्यं गुडपूपकान् ॥  
दुर्गेति नाम जप्तव्यं प्रयतोऽष्टशतं नृप ।  
माघे च फाल्गुने मासि चैत्रे चैत्रोत्तरे नृप ॥  
शुक्लपक्षे तु अष्टम्यामुपवासपरायणः ॥

चैत्रोत्तरे, वैशाखे ।

मालतीकरवीरेण विल्वपत्रैश्च पूजयेत् ।  
धूपेनागरकर्पूरसिद्धकैर्ब्रह्मणेन च ॥

सिद्धकस्तुतस्कः ।

वृषणं कस्तूरिका ।

नैवेद्यं पायसम्भासम्पुष्पाभ्यां निवेदयेत् ।  
सर्वमङ्गलकृत्येवं जप्तव्यं नाम भारत ।  
ज्येष्ठे मासे तथाषाढे आवणे आवणोत्तरे ॥

आवणोत्तरे भाद्रे ।

चण्डिकां पूजयेत् भाद्रे चण्डमुखप्रणाशिनीम् ।  
विल्वपत्रैर्मुद्गरकैः शातपत्रिकया तथा ॥  
प्रबोधेनैव धूपेन नैवेद्यं मोदकान्यसेत् ।  
स्वमेकमेकं यस्त्वेवं पूजयेदम्बिकां नरः ॥  
नवम्यां शुक्लपक्षे तु सोपवासो जितेन्द्रियः ।  
अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च ॥

फलमाप्नोति राजेन्द्र सूर्यलोकश्च गच्छति ।  
 विमानं दिव्यमारूढः सौवर्णकिङ्किणीचितं ॥  
 क्रीडित्वेवं महाराजघासो भवति भूतले ।  
 प्रथमे पारणे दुर्गा द्वितीये सर्व्वमङ्गला ।  
 तृतीये चण्डिका प्रोक्ता राजन् भगवती बुध ॥  
 प्रथमं पञ्चगव्यञ्च स्नानप्राशनयोर्मितं ।  
 द्वितीयं बिम्बपत्रैश्च तृतीयं मधुमर्षिषा ॥  
 मासि मासि महाबाहो कुमारीर्वाङ्मणान् नृप ।  
 स्वशक्त्या भोजयेद्राजन् भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ॥  
 पारणान्ते महाभोज्यं कर्त्तव्यं विधिवन्नृप ।  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च चण्डिकां पूजयेत्ततः ॥  
 नानाप्रेक्षणकैर्व्विर ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।  
 एवमेकं स्वमेकन्तु सुव्रतेनार्चयेन्नरः ॥  
 महानवमीसंभ्रे न दुर्गाभक्तान् नराधिप ।  
 स याति परमं स्थानं विमानवरमास्थितः ॥  
 यत्र साक्षाद्भगवती पूज्या मान्य तिलैरसैः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं दुर्गानवमीव्रतम् ।

अथ गोपालनवमीव्रतम् ।

— ००० —

अतः परं त्वञ्च कृष्ण नवमी व्रतमुत्तमम् ।  
 माङ्गल्यं परमं भाणं सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥  
 तथा समुद्रगामिनां नवम्यां स्नानमाचरेत् ॥

शुचौ तत्पुलिने तीरे सिक्ताभिः समलङ्कृते ।  
 वसुदेवसुतं विष्णुं गोपीगणनिषेवितम् ॥  
 वनमालाचितोरक्तं वन्यपुष्पैरलङ्कृतम् ।  
 बहिर्जयकृतापीडं पीतकौशेयवाससम् ॥  
 समानवेषैरतुल्यैक्रीडन्निरितरेतरं ।  
 हृतं गोपकुमारैश्च नीलाकुक्षितमूर्धजम् ॥  
 ध्यात्वा देवं परं विष्णुं सर्वलोकेष्वरेश्वरम् ।  
 वन्यपुष्पैश्च बहुभिः पायसेन समर्चयेत् ॥  
 फलमूलैश्च गन्धार्घ्यैः शुचिभिश्च यथाविधि ।  
 सुभगं पतिमिच्छन्ती कन्यका शृणुयात् व्रतम् ॥  
 गोपीजनमनःकान्त गोविन्दगरुडध्वजः ।  
 वरं प्रयच्छेत् सुभगं सुवेषं दयितं मम ॥  
 ततस्तु सर्पिषा पूर्णं हरिद्राचूर्णपूरितम् ।  
 कुलाङ्गनाभ्यस्तु दद्यात् पात्रं वीजप्रपूरितम् ॥  
 गुरवे च वरं दद्यात्तथा ब्राह्मणतर्पणम् ।  
 एवमग्न्यञ्जनं नाम नवमीव्रतमुत्तमं ॥  
 एवं स्वस्थयनं स्त्रीणां उक्तं सर्वसुखप्रदं ।  
 भ्राता पिता च कन्यार्थी व्रतमेतत्तमाचरेत् ॥  
 अङ्गनानां व्रतञ्चैव अर्चनीयः त्रियः पतिः ।  
 पतिर्विश्वस्य भगवान् सर्वान् कामान् प्रवर्षति ॥  
 यं यं कामयते कश्चित् सिद्धिर्भवति तस्य तं ।  
 अलं ददाति भगवान् अर्पितः किमुबोधितः ॥  
 परिपूर्णा हि भगवान् स्निग्धैर्यत्किञ्चिदीहितं ।

साक्षादेव ददात्येते तेभ्यः प्रीती ददेत्फलं\* ॥  
इति गारुडपुराणोक्तं गोपालनवमीव्रतम् ।  
अथ रामनवमीव्रतम् ।

—०००—

अगस्त्य उवाच ।

सर्वानुष्ठानसारन्ते सर्वदानोत्तमोत्तमं ।  
रहस्यं कथयिष्यामि सुतीक्ष्णं शृणु सत्तम ॥  
चैत्रे नवम्यां प्राक्पक्षे दिवा पुष्ये पुनर्वसौ ।  
उदये गुरुगौरांशोः स्त्रीसंस्थे प्रहपञ्चके ॥  
मेघे पूषणि सम्प्राप्ते लग्ने कर्कटकाङ्गये ।  
आविरासीत्सकला कौशल्यायां परः पुमान् ॥  
तस्मिन् दिने तु कर्त्तव्यमुवाचव्रतं सदा ।  
तत्र जागरणं कुर्याद्रघुनाथपरोभुवि ॥  
प्रातर्दशम्यां कृत्वा तु सभ्याद्याः कालिकीः क्रियाः ।  
संपूज्य विधिवद्रामं भक्त्या वित्तानुमारतः ॥  
ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।  
गोभूतिलहिरस्त्राद्यैर्वस्त्रालङ्कारैस्तथा ॥  
रामभक्तान् प्रयत्नेन प्रीणयेत्परया सुदा ।  
एवं यः कुरुते भक्त्या श्रीरामनवमीव्रतम् ॥  
अनेकजन्मसिद्धानि पातकानि बह्वन्यपि ।  
भक्त्या कृत्वा ब्रजत्येव तद्विष्णोः परमं पदं ॥

\* साक्षादेवतथादनेदति गुलकान्तरपाठः ।

सर्वेषामप्ययत्नार्थोभुक्तिं सुक्तैकसाधनम् ।  
 अशुचिर्वापि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतसुत्तमम् ॥  
 पूज्यः स्यात् सर्वभूतानां यथा रामस्तथैव सः ।  
 यस्तु रामनवम्यान्तु भुङ्क्ते स च नराधमः ॥  
 कुम्भीपाकेषु घोरेषु पच्यते नात्र संशयः ।  
 अकृत्वा रामनवमीव्रतं सर्वव्रतोत्तमं ।  
 व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलभाम्भवेत् ॥  
 रहस्यकृतपापानि प्रख्यातानि बह्वन्यपि ।  
 महान्ति च प्रणश्यन्ति श्रीरामनवमीव्रतम् ॥  
 एकामपि नरोभक्त्या श्रीरामनवमीं मुने ।  
 उपोष्य कृतकृत्यः स्यात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥  
 नरोरामनवम्यां तु श्रीरामप्रतिमाप्रदः ।  
 विधानेन मुनिश्चेष्ट स मुक्तो नात्र संशयः ॥

सुमन्तुरुवाच ।

श्रीरामप्रतिमादानविधानं वा कथं मुने ।  
 कथय त्वच्चरामेपि भक्तस्य मम विस्तरात् ॥

अगस्त्य उवाच ।

कथयिष्यामि तद्धि श्रीप्रतिमादानसुत्तमं ।  
 विधानञ्चापि यत्नेन यत्स्वत्वं वैष्णवीत्तमः ॥  
 अष्टम्यां चैव मासेषु शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ।  
 दन्तधावनपूर्वन्तु प्रातस्त्राशाद्यथाविधि ॥  
 नद्यां तङ्गागे कूपे वा हृदे प्रक्षवणेऽपि वा ।

चतुर्द्वारं पताकाढ्यसंवितानं सतीरणम् ।  
 मनीमयं महीतुर्वेधं पुष्पाद्यैः समलङ्कृतम् ॥  
 शङ्खचक्रहनुमद्भिः प्राग्द्वारे समलङ्कृतम् ।  
 गरुडान् शार्ङ्गबाणैश्च दक्षिणं समलङ्कृतं ॥  
 गदासङ्क्रान्तदैवैश्च पश्चिमेषु विभूषितं ।  
 पद्मस्त्रस्तिकनीलैश्च कौबेरे समलङ्कृतं ॥  
 मध्ये हस्तचतुष्पादं वेदिकायुक्तमायतं ।  
 पवित्रमृत्युगीतैश्च वाद्यैश्चापि सुसंयुतम् ॥  
 पुण्याहं वाचयेत्तत्र विद्वद्भिः प्रीतमानसः ।  
 ततः संकल्पयेद्देवं राममेव स्मरन्मुने ॥  
 अस्यां रामनवम्याञ्च रामाराधनतत्परः ।  
 उपोष्याष्टसु यामेषु पूजयित्वा यथाविधि ।  
 इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमाञ्च प्रयत्नतः ॥  
 श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्त्या विधीयते ।  
 प्रीतो रामहरत्वाश्च पापानि सुबह्वनि मे ॥  
 अनेकजन्मसंसिद्धान्यभ्यस्तानि महान्ति च ।  
 ततः स्वर्णमयीं रामप्रतिमां पलमाचतः ।  
 निर्भिर्गतां द्विभुजां दिव्यां वामाङ्गस्थितजानकीं ॥  
 बिभ्रतीं दक्षिणकरे ज्ञानमुद्रां महामुने ।  
 वामे नाभःकरेणात्र देवीमालिङ्ग्य संस्थितां ॥  
 सिंहासने राजवेत्तं पलहयविनिर्भितं ॥  
 पश्चात् तस्मान्पूर्व्वं संपूज्य विधिवत्ततम् ।  
 मूलमन्त्रेण नियतोन्मासपूर्व्वमतन्द्रितः ॥



दिवैवं विधिवत् कृत्वा रामो जागरणं ततः ।  
 दिव्यां रामकथां कृत्वा रामभक्तैः समन्वितः ॥  
 नृत्यगीतादिभिश्चैव रामस्तोत्रै रनेकधा ।  
 रामाष्टकं तथाध्याप्य गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥  
 कर्पूररागनक्षत्रौकङ्काराद्यै रनेकशः ।  
 पूजयन् विधिवद्गन्धं दिवारात्रं नयेद्बुधः ॥  
 ततः प्रातः समुत्थाय ज्ञानसन्धादिकाः क्रियाः ।  
 समाप्य विधिवद्गन्धं पूजयेत् विधिवन्मुने ॥  
 ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ।  
 पूर्वोक्तपद्मकुण्डे वा खण्डिले वा समाहितः ॥  
 लौकिकान्मौ विधानेन शतमष्टोत्तरं ततः ।  
 साध्येन पायसेनैव अरन् राममनन्यधीः ॥  
 ततोभक्त्या सुसम्पाद्य आचार्यं पूजयेन्मुने ।  
 कुण्डलाभ्यां सरस्वाभ्यामङ्गुलीयै रनेकधा ॥  
 गन्धपुष्पाक्षतैर्वस्त्रै र्विभिधैः सुमनोहरैः ।  
 ततो रामं अरन् दद्यादेवं मन्त्रमुदीरयेत् ॥  
 इमां स्वर्णमयीं राम प्रतिमां समलङ्कृतां ।  
 चित्रवस्त्रयुगल्लभां रामाहं राघवाद्य ते ॥  
 श्रीरामप्रीतये दास्ये तुष्टो भवतु राघवः ।  
 इति दत्त्वा विधानेन दद्याद्दक्षिणां भुवं ॥  
 अन्येभ्यश्च यद्यान्यायङ्गोद्दिष्टादि शक्तितः ।  
 दद्याद्वासीयुगन्धान्यं यथाविभवमाहतः ॥

ब्राह्मणैः सह भुञ्जीत तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ।  
 ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।  
 तुलापुरुषदानादिफलं प्राप्नोति सुव्रत ।  
 अनेकजन्मसंसिद्धपापेभ्यो मुच्यते ध्रुवम् ॥  
 बहुना किमिहोक्तेन मुक्तिस्तस्य करे स्थिता ।  
 कुरुक्षेत्रे महापुण्ये सूर्यपर्वण्यशेषतः ॥  
 तुलापुरुषदानाद्यैः कृतैर्यज्ञभ्यते फलम् ।  
 तत्फलं लभते मर्त्यो दानेनानेन सुव्रत ॥  
 इति अगस्त्यसंहितायां रामनवमीव्रतम् ।

अथ रथनवमीव्रतम् ।

—:०:—

सुमन्तुर्वाच ।

कृत्वैवाश्वयुजे मासि कृष्णपक्षे नराधिप ।  
 नवम्यामुपवासन्तु दुर्गादेवीं प्रपूजयेत् ॥  
 पुष्पधूपोपहारैस्तु ब्राह्मणानां च तर्प्यन्तैः ।  
 पूजयित्वा रथं कृत्वा नानावस्त्रोपशोभितम् ॥  
 शोभितं ध्वजमालाभिः कृत्वा चामरदर्पणैः\* ।  
 नानापुष्पस्रजाभिश्च सिंहैर्युक्तं मनोरमं ॥  
 कृत्वा स्वर्णमयीं दुर्गां महिषासनशोभिताम् ।  
 दुर्गारूपन्तु विष्णुधर्मोत्तरात् ।

\* अत्र चामरतर्पणेति पक्षकालरे पाठः ।

आलीढस्थानसंस्थानां तद्या राजन् चतुर्भुजाम् ।  
 स्तुतः पात्रकरां देवीं शूलच्छत्रधरां तथा ॥  
 चतुर्थं करस्तस्यास्तथा कार्यंस्तु सामिष इति ।  
 विन्यस्य रथमध्ये तु पूजयेत् कृतलक्षणम् ॥  
 तं रथं राजमार्गेषु शङ्खभेर्यादिनिस्स्रजैः ।  
 नवम्यां भ्रामयित्वा तु नयेत् दुर्गातपं नृप ॥  
 तत्र जागरपूर्वन्तु प्रदीपाद्युपशोभितम् ।  
 नानाप्रक्षेपकैर्वीरैः नृत्यमानैश्च बालकैः ॥  
 जागरं कारयेत्तत्र पूजयानश्च चण्डिकाम् ।  
 प्रभाते स्नपनं कृत्वा तद्भक्तानाञ्च भोजनम् ।  
 रथं शोभासमायुक्तं भगवत्यै निवेदयेत् ॥  
 भुक्त्वा च बान्धवैः सार्धं प्रणम्यार्यागृहं व्रजेत् ।  
 सर्वव्रतानां प्रवरं सर्वपापप्रणाशनम् ॥  
 नवम्यां रथव्रताख्यं सर्वकामार्थसाधनम् ।  
 सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत् फलम् ।  
 तत् फलं लभते विद्वान् नवमीव्रतपासनात् ॥  
 कल्पकोटिशतं सायं विष्णुलोके महीयते ।  
 पुनरेत्य महीं राजा सार्वभौमो भवेदिति ॥  
 रक्तोपकरणैर्युक्तां देवदारुमयीं शुभाम् ।  
 शय्यां निवेदयेद्यस्तु भगवत्यै नराधिप ॥  
 संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्विधिवच्चण्डिकां नृप ।  
 दुःखलवज्जलूतानां परिसंख्या च यावती ॥

● वज्रनूतानामिति पुस्तकालये पाठः ।

तावद्दर्मसहस्राणि दुर्गालोके महीयते ।  
 त्वं गूढाङ्कितं यच्च भगवत्यै निवेदयेत् ॥  
 आसप्तमं स तु कुलं महादेवालयं व्रजेत् ।  
 यच्चोभयमुखीं गङ्गां भगवत्यै सुशोभितां ॥  
 सप्तद्वीपान्धरां दत्त्वा यत् फलं तदवाप्नुयात् ।  
 पदद्वयं शिरोर्ध्वं यावद्दत्तस्य निर्गतम् ॥  
 तावद्भोः पृथिवी ज्ञेया तद्वाता स्यात् महीप्रदः ॥

इति भविष्यत्पुराणे रथनवमी व्रतम् ।

अथ आनन्दनवमीव्रतम् ।

—०००—

सुमन्तुरवाच ।

अनन्दा नन्दिनी नन्दा महानन्दा महीपते ।  
 तद्याद्या नवमी पुण्या पञ्चमी महती-स्मृता ॥  
 फाल्गुनामलपक्षस्य नवमी या महीपते ।  
 अनन्दा सा महापुण्या सर्वपापहरा शुभा ॥  
 कालैकभक्तं पञ्चम्यां वृष्ट्याकृतं तद्यानृतम् ।  
 अयाचितन्तु सप्तम्यामुपवासः परेऽहनि ॥  
 य एवं पूजयेद्भक्त्या नवम्यां विधिवन्मृतम् ।  
 सोपवासोऽर्चयेद्देवीं धूपं दद्यात्तत्रागुरुम् ।  
 सुवराणां कजाभिस्तु पुष्पैरन्यैश्च पूजयेत् ॥  
 नैवेद्यं पायसन्दद्यात् रसालामीदनं तथा ।

पञ्चगव्यं प्रशस्तं हि स्नानं प्राशनयोर्नृप ॥  
जप्तव्यं नाम देव्यास्तु आरूपाख्यभयापहं ।  
इत्येतत् प्रथमं प्रोक्तं पारणं पापनाशनम् ॥  
मासैषतुर्भिरादीयं द्वितीयं पारणं ऋणु ।  
आदीयं आहं ।

भोजयेद्विप्रकन्याश्च नवम्यां ब्राह्मणस्त्रियः ।  
मासि मासि महाबाहो यथाशक्त्या यथा विधि ॥  
आषाढे आवणे मासि मासि भाद्रपदे तथा ।  
तथावाश्वयुजे मासि पूज्या भगवती विभो ॥  
कृत्वैकभक्तं पञ्चम्यां षष्ठ्यां नक्तं तथा नृप ।  
अयावितं तु सप्तम्यामुपवासः परेऽहनि ॥  
सोपवासी नवम्यां तु पूजयेद्विधिवच्छिवाम ।  
सोऽश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते  
जातिपुण्यस्रजाभिस्तु तथा रक्तैश्च चन्दनैः ।  
कस्तूरिकाक्षतैर्गन्धैर्देवीमालेपयेत्तथा ॥  
माहिषाख्यं गुग्गुलुश्च धूपं परमपूजितम् ।  
नैवेद्यं गुडपूपाश्च खण्डचेष्टाश्च शक्तितः ॥  
विष्वक्पत्रोदकस्नानं प्राशने च प्रकीर्तितम् ।  
दुर्गाख्यं नाम जप्तव्यं सर्वपापभयापहम् ॥  
इत्येवं पूजयित्वा र्यां पूजयित्वा गुहं तथा ।  
कुमारीर्भोजयेच्छक्त्या ब्राह्मणान् योजितस्तथा ॥  
एवं यः पूजयेद्भक्त्या यथाविभवमात्मनः ।  
स सिंहासनमारुढो ब्रह्मलीकं प्रयाति वै ॥

तृतीयं पारणं तस्मिन् सर्वपापविनाशनम् ॥  
 ध्यायेच्छिवं सदा शान्तं सच्चिदानन्दविग्रहम् ।  
 कार्तिकादि महापुष्पं दुर्गायाः प्रीतिवर्धनम् ॥  
 नानाविधानां पुष्पाणां\* जलजानां विशेषतः ।  
 स्रजाभिरर्चयेद्देवीं त्र्यम्बकां जगतोऽम्बिकां ॥  
 कुङ्कुमागरकपूरैः सुगन्धैश्च प्रलेपयेत् ।  
 मांसगर्भैस्तथाभक्ष्यैः श्रीविष्टैश्चापि पूजयेत् ॥  
 धूपोबिल्वगुरुःशस्तःसष्टतो गुग्गुलुस्तथा ।  
 तिलस्नानं तिलैर्होमस्तिलानां प्राशनं वरम् ॥  
 जपेन्नाम तथा देव्याः सर्वपापक्षयङ्करम् ।  
 अपराजिताख्यमतुलं जपेदन्ते व्रतं नृणाम् ॥  
 एवं यः कृच्छ्रपादेन नवमीं तामुपासते ।  
 मासि मासि महाबाहो यावदेव हि वत्सरम् ॥  
 स हि पुत्रानराध्याग्रान् धनं धान्यं बलं यशः ।  
 विपुलां च तथा कीर्त्तिमारोग्यमतुलां श्रियम् ॥  
 ततस्त्रिन्दुपुरं याति सिंहासनसमन्वितः ।  
 तेजसाम्बुजसङ्काशः प्रभयाम्बुजसन्निभः ॥  
 य इदं शृणुयान्नित्यमनन्दाकल्पमादितः ।  
 स हि कामानवाप्याग्रान् ब्रह्मलोके महीयते ॥  
 इत्यनन्दानवमीव्रतम् ।

— ००० —

\* पुष्पाणामिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

† तत्, पासते इति पुष्पकान्तरे ।

### अथ मातृव्रतम् ।

—०००—

राजा विजयमाप्नोति भुक्त्वा राज्यमकण्टकम् ।  
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या येचान्ये मन्दजातयः\* ॥  
 सर्वत्र जयमायान्ति भयेभ्योऽपि विवर्जिताः ।  
 मातरश्चैव संपूज्याः यथा शक्त्या प्रयत्नतः ॥  
 तदग्रे शिवभक्तांस्तु व्रताचार्यं विशेषतः ।  
 एवं कृत्वा विधानेन सर्वत्र जयमाप्नुयात् ॥  
 ब्रह्माणीचैव माहेशीं कौमारीं वैष्णवीं तथा ।  
 वाराहीं नारसिंहीं च शिवक्षेमजयां महीं ॥  
 ऐन्द्रीञ्चामुष्ठां योगेशीं गौरीं चैव तथाम्बिका ।  
 आग्नेयीं वारुणीं चैव वायव्यां व्योमसंज्ञिका ॥  
 लम्पटां गजवक्त्राञ्च गाढाङ्गीं च जयां यजेत् ।  
 विजयां च जङ्गलीं च तथान्यां त्वपराजितां ॥  
 सिद्धहस्तां तथा शुक्लां उत्पलां पूजयेत्तथा ।  
 गरुडां च तथा राशिं सुराशिं च तथा पुनः ॥  
 हंसवक्त्राञ्चवक्त्राञ्च सिंह व्याघ्रमुखीं तथा ।  
 जम्बूलकमुखारावींमार्जारीं ऋक्षवानरीं ॥  
 उष्ट्रवक्त्रां श्याममुखीं गोमुखीं सुमुखीं तथा ।  
 भैरवीं चैव संपूज्या तथा वै कृष्णरेदती ॥  
 शुक्लरेवतिसंज्ञा च तथा शकुनिरेवती ।  
 लङ्केश्वरी भद्रकर्णा श्रीशीघ्रा सिद्धिरेव च ॥

\* मन्दजातय इति पुस्तकाकारे पाठः ।

घण्टाकर्णी तथा निद्रा मातरः परिकीर्त्तिताः ।  
 नवम्यां पूजयेद्यस्तु मासि चाश्वयुजे सदा ॥  
 अखण्डितप्रभावस्तु भवते नात्र संशयः ।  
 अहन्यहनि योनित्यं भक्त्या पूजावसानतः ॥  
 ग्रहदोषा न बाधन्ते परकृत्या विशेषतः ।  
 दुःस्वप्नो व्याधयो भूता हिंसकाश्च विनायकाः ॥  
 स्वयहाः पूतनायण्डा डाकिन्यो मारिकास्तथा ।  
 नश्यन्ति स्मरणात्तस्य सर्वदुर्भिक्षकल्मषाः ॥  
 मृततोकाः काकबन्धा सुप्रजा वै प्रजायते ।

इति मातृव्रतम् ।

अथ वैशाखनवम्योर्भविष्योत्तरोक्तं नवमीव्रतम् ।

—000—

वैशाखे मासि राजेन्द्र नवम्यां पञ्चयोर्द्वयोः ।  
 उपवासपरोभक्त्या पूजयानस्तु चण्डिकां ॥  
 विमानवरमारूढो देवलोके महीयते ।

इति वैशाखनवमीव्रतम् ।

अथ नन्दानवमीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुरुवाच ।

मासि भाद्रपदे या तु नवमी बहुलेतरा ।  
 मातृनन्दा महापुण्या कीर्त्तिता पापनाशनी ॥



बहुलः कृष्णपक्षः तदितरा यज्ञा ।

तस्यां यः पूजयेद्गुर्गा विधिवत् कुरुनन्दन ॥  
 सोऽश्वमेधफलं विन्द्याद्विष्णुलोकं स गच्छति ।  
 एकभक्तं तु सप्तम्यामष्टम्यां समुपोषितः ॥  
 जातीपुष्पैः कदम्बैश्च पूजयेद्विधिवच्छिवं ।  
 दूर्वां परिस्थितां देवीं यथा शास्त्रविनिर्णिता\* ॥  
 खर्जूरनालिकेरैश्च तपुसामलकैस्तथा ।  
 पूजयेत्सप्तधान्येन पिण्याकेन च सुव्रत ॥  
 दध्ना साज्येन धूपेन दूर्वाङ्कुरैश्च धूपयेत् ।  
 प्रजागरं ततो रात्रौ नन्दायाः पुरतो नृप ॥  
 नानाप्रेक्षणकैः कुर्यात् ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ।  
 नन्दाख्यं च जपेन्नन्त्रमष्टोत्तरशतं विभो ॥

विभोनन्दाख्यः ।

श्रीं नन्दायै नमः स्वाहा हुं फ डिति ।  
 प्रभाते तु नवस्यान्तु पूजां कृत्वा तु चण्डिकां ॥  
 प्रीणयित्वा गुरुं यत्तथा कुमारौर्भीजयेत्ततः ॥  
 एवञ्चाश्वयुजे मासि कार्तिके कार्तिकोत्तरे ।

कार्तिकोत्तरे, मार्गशीर्षे ।

पूजयेच्चतुरोमासान् नन्दां भगवतीं विभो ॥  
 खाने कुम्भीदकं प्रोक्तं प्राग्ने च नराधिप ।

\* यवानामंविनिर्णितामिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

इति ते कथितं वीर प्रथमं पारणं शुभम् ॥  
 द्वितीये नृणु मे पोषे पारणास्नानप्राशनं \* ।  
 चण्डिकां पूजयेदत्र नाम्ना कनकनन्दिनीं ॥  
 नानास्त्रजाभिः कुसुमैः कुङ्कुमागरुचर्चितां ।  
 नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्धूपे नागुरुणा तथा ॥  
 पञ्चगव्यकृतस्नानः सोपवासोजितेन्द्रियः ।  
 पूजयित्वा महादेवीं रात्रौ स्वपिति भूतले ॥  
 पुनर्नवम्यां संपूज्य विधिवत् कनकनन्दिनीं ।  
 हुत्वा तु शाण्डिलीपुत्रं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥

शाण्डिलीपुत्र मन्त्रं ।

वैशाखादिषु मासेषु पूजयेद्विधिनाश्रुतम् ।  
 सुहुराणां स्त्रजाभिस्तु अशोकानां च भारत ॥  
 कुङ्कुमागरुकर्पूरैश्चन्दनेन विलेपयेत् ।  
 धूपेनागुरुमिश्रेण पयसा पायसेन च ॥  
 अश्रुताख्यं जपेन्नाम सर्वपापहरं शिवं ।  
 गीरोचनाम्बुना स्नानं प्राशनं गोमयस्य तु ॥  
 कृत्वोपवासमष्टम्यां पूजयित्वा तथाश्रुतम् ।  
 नवम्यां भोजयेच्छतधा कुमारीर्ब्राह्मणान् स्त्रियः ॥  
 य एवं कुरुत नन्दा नवमीं विधिवद्विभी ।  
 स्वमेकमेकं विधिवच्चिन्तितं लभते फलम् ॥  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं नन्दानवमीव्रतम् ।

## अथास्त्रामेव भविष्यपुराणोक्तं दुर्गापूजनम् ।

— ००० —

मासि भाद्रपदे या स्यान्नवमी बहुलेतरा ।  
 मातृनन्दा महापुण्या कीर्तिता पापनाशिनी ॥  
 तस्यां यः पूजयेत् दुर्गां विधिवत् कुरुनन्दन ।  
 सोऽश्नमेधफलं पाप्य विष्णुलोकश्च गच्छति ॥  
 अथ भाद्रपदकृष्णनवम्यां देवीपुराणोक्तं दुर्गाबोधनम्  
 कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वा उभेऽपि वा ॥  
 नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादिजनिसन्नैरिति ।  
 कन्यायां दर्शान्तभाद्रपदे ॥

इति नाना पुराणोक्तं दुर्गापूजनम् ।

अथ महानवमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुर्वाच ।

माघमासे तु या शुक्ला नवमी लोकपूजिता ।  
 महानन्देति सा प्रोक्ता सदानन्दकरो नृणाम् ॥  
 तस्यां ज्ञानं तथा दानं तथा होम उपोषितम् ।  
 सर्व्वं तदक्षयं प्रोक्तं यदस्यां क्रियते नरैः ॥  
 श्वेतपुष्पस्रजाभिस्तु नन्दा भगवती यजेत् ।  
 कुङ्कुमेन तथा वीर धूपेनागरुणा तथा ॥  
 मोदकैर्विविधैर्व्वीर फलैर्नानाविधैस्तथा ।  
 तिलकैस्तुतज्जानो होमयेद्विधिवत्तिलान् ॥

पूजयेच्चतुरोमासान् नन्दां भगवतीं शिवाम् ।  
 कुमारीं भोजयेद्भक्त्या योषितो ब्राह्मणास्तथा ॥  
 ज्यैष्ठ्यादिपारणे वीर जातीपुष्पकदम्बकैः ।  
 पूजयेद्भिवद्गुर्गां नाम्ना विभ्यनिवासिनीम् ॥  
 प्राशयेत्पञ्चगव्यं तु ज्ञानं तेनैव पुण्यदम् ।  
 पायसान् मधुसर्पिभ्यां तथा दध्योदनं परम् ॥  
 कार्तिकादिषु मासेषु पूजयेद्भि स्मिताननाम् ।  
 कुन्दपुष्पस्रजाभिस्तु करवीरैश्च सुव्रत ॥  
 कसूरिकाकृतैर्गन्धैर्धूपैर्नागरुणा तथा ।  
 द्रुतपूरैः खण्डवेष्टैः श्रीफलैश्चापि पूजयेत् ॥  
 गोमृङ्गमालनस्नानात् पूतदेहो नराधिप ।  
 पूजयेद्भिवद्देवीं भक्त्या श्वेतमुखीं विभो ॥  
 य एवं पूजयेद्दर्भं चण्डिकां समुपोषितः ।  
 सर्वान् कामानवाप्स्याद्यान् ब्रह्मलोके महीयते ॥  
 क्रीडित्वा ब्रह्मणः सार्द्धं रात्रं तत्र प्रपूजितः ।  
 पूजयेद्भिवद्देवीं भक्त्या भवति भूतले ।  
 धनधान्यसमृद्धस्तु पुत्रवान् कीर्त्तिमान् भवेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणे महानवमीव्रतम् ।

अथ दुर्गानवमीव्रतम् ।

—000@000—

ब्रह्मोवाच ।

दुर्गां संपूज्य दुर्गाणि नवम्यां तरति तथा ।

संग्रामे व्यवहारे च सदा विजयमाप्नुयात् ॥  
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कौर्त्तिताः ।  
 पूर्ववत् पद्मपत्रस्या कर्त्तव्या च तिथीश्वरा ॥  
 तिथीश्वरात् दुर्गा तद्रूपम् रथनवमीव्रते ।  
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥  
 पूजाशाठान् शाठान् कृत्वापि तु फलप्रदा ।  
 आज्यधारासमिद्धिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ।  
 पूर्वोक्तफलदोहोमःपयसा तेन वै कृतः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं दुर्गानवमीव्रतम् ।

अथशौर्यव्रतम् ।

अगस्त्य उवाच ।

अतःपरं प्रब्रूयामि शौर्यव्रतमनुत्तमम् ।  
 येन भीरोरपि महत् शौर्यं भवति तत्क्षणात् ॥  
 मासि चाश्वयुजे शुद्धा नवमी समुपोषिता ।  
 समस्यां कृतसङ्कल्पः स्थित्वाष्टम्यां निरोदनः ॥  
 नवम्यां प्राशयेत् पिष्टं प्रथमं भक्तितो नृप ॥  
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या देवींश्चैव तु पूजयेत् ।  
 दुर्गां देवीं महाभागां महामायां महाप्रभाम् ॥  
 एवं सम्पत्तरं यावदुपोष्य विधिवन्नृप ।

व्रतान्ते भोजयेद्दीमान् यथाशक्त्या कुमारकान् ॥  
 हेमवस्त्रादिभिः स्नातुं पूजयित्वा तु शक्तितः ।  
 पश्चात् क्षमापयेत्क्षान्तुं देवीं मे प्रीयतामिति ॥  
 एवं कृत्वा भ्रष्टराज्योलम्भेद्राज्यं न संशयः ।  
 अविद्यो लभते विद्यां भीरुः शौर्येण विन्दति ॥

इति वाराहपुराणोक्तं शौर्यव्रतम् ।

अथ वीरव्रतम् ।

नवम्यामेकभक्तं तु कृत्वा कन्याः स्वशक्तितः ।  
 भोजयित्वा समां दद्याद्देमकुम्भश्च वाससी ॥  
 समां संवत्सरं, यावन्नवम्यामेव भोजयेत् ।  
 तथाद्देमन्तु दातव्यं मृतो शिवपुरं व्रजेत् ।  
 प्रतिजन्म सुरूपः स्याच्छुभिसापराजितः ॥  
 एतद्दीरव्रतं नाम नारीणाञ्च सुखप्रदम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं वीरव्रतम् ।

अथ आग्नेयव्रतम् ।

कृष्ण उवाच ।

सकृन्नवम्यां भक्तेन पूजयेद्विन्धवासिनीम् ।

पुष्पैर्धूपैस्ततोदीपैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥  
पूजयित्वा ततोविद्यात् पञ्जरं सुकसंयुतम् ।  
हेमं विप्राय दद्याद्यः स वाग्मी जायते नरः ॥  
सकृद्भक्तेननक्तेन अग्निलोकप्रदायकम् ॥

इति भविष्योन्नरोक्तं आग्नेयव्रतम् ।

अथ वर्षव्रतम् ।

—:—

मार्कण्डेय उवाच ।

हिमवान् हेमकूटश्च शृङ्गावान् मेरुमाख्यवान् ।  
गन्धमादनएवैतान् पूजयेत् पार्थिवर्षभः ॥  
शैलान् नृप नवम्यातु चैवमारभ्य पार्थिव ।  
सोपवासेन धर्मज्ञ गन्धमाख्यासम्पदा ॥  
जम्बूद्वीपस्य संस्थानं व्रतान्ते राजतं नरः ।  
तुलाप्रमाणां दद्यात्तु सर्वान् कामानवाप्नुते ॥

तुलाप्रलयतम् ।

अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकश्च गच्छति ।  
मानुष्यमानाद्यंत ततोऽक्षवर्त्ती नृपो भवेत् ॥  
चिरञ्च कलं वसुधां प्रशान्तु लोकावाप्नोति ततोऽधि लोकान् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं वर्षव्रतम् ।

— — —

## अथ भद्रकालीव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

नवम्यां सोपवासस्तु भद्रकालीं प्रपूजयेत् ।  
 शुक्लपद्मे महाराज कार्तिकात् प्रभृति क्रमात् ॥  
 गन्धमाद्य नमस्कार धूपदीपांश्च सम्पदा ।  
 सख्यत्वरान्ते सम्पूज्य व्रतान्ते ब्राह्मणाय तु ॥  
 वस्त्रयुग्मं नरोदत्त्वा यथेष्टं काममाप्नुयात् ।  
 रोगार्त्तामुच्यते रोगात् बन्धो मुच्येत वन्धनात् ॥  
 राजकार्य्याभिबुद्धश्च मुच्यते च महाभयात् ।  
 नामरेभ्यो भयं तस्मान्नरैर्भ्यः कथञ्चन ॥

पुत्रानवाप्नोति धनं यथेष्टं

यशश्च पुण्यं विविधं च कुप्यम् ।

पूजां च कृत्वा विधिवत् भवान्याः

कामानवाप्नोति तथादि भूतान् ।

हेमरूप्यव्यतिरिक्तं धनं कुप्यं ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं भद्रकालीव्रतम् ।

राजोवाच ।

विधिना पूजयेत् कन्यां भद्रकालीं नराधिप ।

नवम्यामाश्विने मासि शुक्लपद्मे नरोत्तम ॥

पुस्कर उवाच ।

पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे लिखेत् वास्तुमनोहरे ।

भद्रकालीं नृपगृहं चित्र वस्त्रैरलङ्कृतम् ॥



भद्रकालीं पटे कृत्वा तत्र सम्पूजयेद्भिज ।

भद्रकालीरूपनिर्माणं तत्रैव दर्शितम् ॥

अष्टादशभुजा कार्या भद्रकाली मनोहरा ।

आलीढस्थानसंस्थाना चतुःसिंहे रथे स्थिता ॥

अक्षमालां त्रिशूलञ्च खड्गश्चन्द्राख्य\* एव च ।

वाण, वापीच कर्त्तव्यौ शङ्खपद्मौ तथैव च ॥

शुक्लशुक्लौ च तथा कार्या तथैव वैदिकमण्डलं ।

दण्डशक्ती च कर्त्तव्ये तथा शक्तिहुताशने ॥

हस्तानां भद्रकाल्या स्तु तारकानिकरः† करः ।

एकैव महाभाग रत्नपात्रं भवेदिति ॥

आश्विने शुक्लपक्षस्य अष्टम्यां प्रयतः शुचिः ।

तत्रैवायुधचर्माद्यं कृत्वा वस्त्रञ्च पूजयेत् ॥

राजलिङ्गानि सर्वाणि तथा शस्त्राणि पूजयेत् ।

फलैर्भाष्यैस्तथा भक्ष्यैर्भोज्यैश्च सुमनोहरैः‡ ॥

वलिभिश्च विचित्रैश्च प्रेक्ष्यादानैस्तथैव च ।

रात्रौ जागरणं कुर्यात् तत्रैव वसुधाधिप ॥

उपोषितो द्वितीयेऽङ्गि पूजयेत् पुनरेव ताः ।

आयुधानाञ्च सकलं पूजयेद्वसुधाधिप ॥

एवं संपूजयेद्देवीं वरदां भक्तवत्सलां ।

काल्यायनीं कामगमां बहुरूपां वरप्रदां ॥

\* खड्गश्चन्द्रश्च यादव इति पुस्तकालये पाठः ।

† तारकानिकर इति पुस्तकालये पाठः ।

‡ एष्यैर्भोज्यै इति पुस्तकालये पाठः ।

पूजिता सर्वकार्यैः सा युनक्ति वसुधाधिप\* ।

एवं हि संपूज्य जत्प्रधानां

याचासु देव्या वसुधाधिपेन ॥

प्राप्नोति सिद्धिं परमां महेशा

जनस्तथान्योऽपि च वित्तशक्त्या ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं भद्रकालीव्रतम् ।

इति श्रीमहराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरका-

धीश्वर-सकल-विद्या-विशारद-श्रीहेमाद्रि-विर-

चिते-चतुर्वर्ग-चिन्तामणौ व्रतखण्डे

नवमीव्रतानि समाप्तानि ॥

— — —

\* एवं हि संपूज्य जगत्प्रधानाया शक्त्युदेत् वा वसुधाधिपेन । प्राप्नोति सिद्धिं परमानन्देशाचिन्तामण्योऽपि जनस्तथान्योऽपि वित्तशक्त्या इति पुस्तकालये पाठः ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

—०००(१०००)—

अथ दशमीव्रतानि ।

अन्यं न वेत्ति विषयान्तरमन्तरायं  
यश्चन्द्रचूडचरणार्पितचित्तवृत्तिः ।  
सत्यव्रतः सकलशैलसमूहसूर्यो\*  
हेमाद्रिरथ दशमीव्रतवृन्दमाह ॥

सनत्कुमार उवाच ।

अथ त्वं शृणु विप्रं दशमीव्रतमुत्तमं ।  
सर्वरोगार्तिशमनं सत्त्वपुष्टिप्रदं शुभम् ॥  
व्रतमेतन्महाबुद्धे कार्यमारोग्यमिच्छता ।  
सर्वकार्यार्थमेतद्धि लिप्सुना जीवितं चिरं ॥  
उपवासश्च कर्त्तव्यो नवम्यामिह सुव्रत ।  
दशम्यां तु क्षातस्नानो मङ्गलायतनं हरिं ॥  
देवमिन्द्रिया सर्वा ध्यात्वा च जगतां पतिं ।  
शङ्खचक्रगदापद्मशार्ङ्गसिं धरमुत्तमं ॥

इन्द्रिया लक्षणा ।

फलैश्च धूपैश्च पुष्पैश्च पायसेन समर्चयेत् ।  
अग्रतः स्थापयेत् कुम्भन्तीर्यतोयेन पूरितं ॥

अस्मिन्नावाहयेत्पद्मं चक्राद्यान्यायुधान्यपि ।  
 पूजयेद्रक्तपुष्पैस्तु गुडाग्नेन समाहितः ॥  
 द्रोणमात्रतिलैः कृष्ण कारयेदजिनोपरि ।  
 तस्मिन्नष्टदलं पद्मं सौवर्णं च निधाय वै ॥  
 मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्राणान् बुद्धिं दलेष्वपि ।  
 कर्णिकायां तथा कालं क्रमेणैवमथार्चयेत् ॥  
 अनामयानीन्द्रियाणि प्राणश्च चिरसंस्थितः\* ।  
 अनाकूतासना बुद्धिः सर्वेषु निरुपद्रवा† ॥  
 मनसा कर्मणा वाचा मया जन्मनि जन्मनि ।  
 सञ्चितं क्षपयत्वेनः काशात्मा भगवान् हरिः ॥  
 इत्येवं प्रार्थितं कृत्वा देवदेवस्य चाग्रतः ।  
 दरिद्राय सपुत्राय सत्पुत्राय द्विजन्मने ॥  
 द्रष्टापूजविधिज्ञाय दद्यात् सर्वमतन्द्रितः ।  
 गुरवे दक्षिणां दद्याद्वाङ्मनेभ्यश्च भोजनं ॥  
 आचार्यः साधकं पश्चात् स्नापयेत् कुम्भवारिणा ।  
 अवशिष्टेन चाग्नेन गुर्वनुज्ञापुरः सरं ॥  
 बान्धवैः सह भुञ्जीत नियमानुत्सृजेत्ततः ।  
 जज्ञाद्वाधिकृतां पीडां स्वप्नोक्तामपि सुव्रत ॥  
 व्रतेनानेन वै मर्त्यः सङ्गस्त्रिभेन संयुतः ।  
 पुत्र पीत्र सुहृदन्धु पश्वादीनपि नित्यशः ॥

\* प्राणश्चचिरसंस्थितिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† अनाकूतासनेबुद्धिः सर्वेषु निरुपद्रवा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आरोग्यं चिरजीवित्वं व्रतमेतत् प्रचक्षति ।  
 राजयक्ष्मणीहाणीलागुल्मशूलभगन्दराः ॥  
 नश्यन्ति च महामर्षे व्रतिनोनात्र मंगयः ।  
 अनपत्यः सुतं देवि दीर्घं मायुश्च विन्दति ॥  
 अन्तरामरणं जह्यादानन्दारोग्यमृच्छति ।  
 अन्तरामरणं, जह्यादित्यपमृत्युं नाप्नोतीत्यर्थः ॥

इति गरुडपुराणोक्तमारोग्यव्रतम् ।

अथ राज्याग्निदशमीव्रतम् ।

—:—:—

मार्कण्डेय उवाच ।

क्रतुर्दक्षो मुनिः सत्यःकालः कामोवसन्तथा ।  
 कुरवान् मनुजोविप्र रोमसारथ ते दश ॥  
 विश्वेदेवाः समाख्याता दशात्मा केगवो विभुः ।  
 तस्य संपूजनं कार्यं मितपक्षे नराधिप ॥  
 आरभ्य कार्तिकान्मासाद्दशम्यां नृपपुङ्गव ।  
 मण्डलेष्वथ पुण्येषु यदिवाचांसु यादव ॥  
 गन्ध, माल्य, नभस्कार, दीप, धूपान्न, सम्पदा ।  
 अर्चा प्रतिमा साच यथासम्भवं सुवर्णादिधातुमयी विधेया ।  
 व्रतान्ते कनकं दद्याद्यथाशक्ति हिजातये ॥

कृत्वा व्रतं केवलमेतदिष्टं  
प्राप्नोति तेषां सुचिरन्तु लीकान् ।  
तत्रोप्य लोके पुरुषोत्तमस्य  
राजा भवेद्ब्राह्मणपुङ्गवो वा ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं राज्याग्निदशमीव्रतम् ।

अथ ब्रह्मावाप्तिव्रतं ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

आत्माह्यायुर्मनोदक्षोमदः प्राणस्तथैव च ।  
हविष्मोक्ष गतिस्तस्य\* दक्षः प्रत्यय ते दश ॥  
देवास्वह्निरसोनामदशम्यां पूजयेन्नरः ॥  
सोपवासःपूर्वपक्षे पूर्वोक्तविधिना चिरं ।  
पूर्वोक्त विधिना अनन्तरोक्तविधिना ।  
कृत्वाव्रतं वत्सरमेत दिष्टं  
प्राप्नोति तेषां सुचिरं हि लीकान् ।  
तत्रोप्य कालं पुरुषत्वमेत्य  
राजा भवेद्ब्राह्मणपुङ्गवो वा ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं ब्रह्मावाप्तिव्रतम् ।

### अथ पदार्थव्रतं ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे दशम्यां तु सोपवासस्तथानरः ।  
 मार्गशीर्षे तथारभ्य यावत्सम्बत्सरं भवेत् ॥  
 गन्धमाख्यनमस्कार धूपदीपान्नसम्पदा ।  
 दिक्पालपूजनं कुर्याद्दिशां संपूजनं तथा ॥  
 गां वत्सरान्ते दद्याच्च तथैवच पयस्विनीं ।  
 ब्राह्मणाय महाभाग यथा च मनुजोत्तम ॥  
 एतद्व्रतं नरः कृत्वा यत्र कचन गच्छति ।  
 तत्रेष्टं काम्यमाप्नोति पुत्रेष्टिफलमश्रुते\* ॥  
 वाणिज्यकण्ठस्य नरस्य सिद्धं  
 यावान् तद्यान्वा विजौगौषवच्च ।  
 विद्यार्जिनो वा रिपुनाशनं वा  
 हितं पदार्थं व्रतमेतदिष्टं ॥

इति विष्णुधर्माक्षरे पदार्थव्रतम् ।

### अथ धर्मव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे दशम्यां तु सोपवासस्तु मानवः ।  
 धर्मं सम्पूजयेद्देवं सर्वलोकमुखावहं ॥

\* पुत्रीक्षिप्तविवाश्रुते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मार्गशीर्षादथारभ्य नित्यमेवमरिन्दम ।  
 गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ॥  
 एतेन जुहुयादङ्गिं ब्राह्मणांश्चात्र पूजयेत् ।  
 व्रतावसाने दद्याच्च तथा धेनुं पयस्विनीं ॥  
 व्रतमेतद्विनिर्दिष्टमश्वमेधफलप्रदम् ।  
 कृष्णपक्षे तत्राप्येतत् कार्यं मनुजमत्तम ॥  
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ।  
 स्वर्गलोकमवाप्नोति कुलमुद्धरति स्वकम्\* ॥  
 धर्मेति च भवेत्तस्य धर्मं प्राप्नोति मानवः ।  
 यत्र यत्नाभिजायेत तत्र धर्मपरो भवेत् ॥  
 व्रते नानेन सर्वत्र नरो धर्मपरो भवेत् ।

आपुष्पमारोग्ययशस्करन्तत्  
 स्थानप्रदं पापविनाशकारि ।  
 कर्त्तव्यमेतत् पुरुषोयथावत्  
 पूज्याहि विष्णुर्भगवान् स धर्मः ॥

इति विष्णुधर्मीतिरोक्तं धर्मव्रतम् ।

अथापराजितदशमीविधिः ।

-----०००-----

आथर्वणगोपथब्राह्मणे अथापराजितदशम्यां पूज्योक्तं विजय  
 मुहूर्त्ते उक्तं प्रास्थानिकं एतानि खलु प्रास्थानिकं एतानि खलु  
 प्राग्वा हाराणोत्यादि येते पन्थान इत्यादि नक्षत्रहीमद्य दध्यो-

\* आथर्वणमारोग्यकरं यशस्वमिति पुलकाकरे पाठः ।



दनं भुक्त्वा क्षत्तिकासु अभ्युदियात्तिवार्धोः\* हि पुनरागच्छति  
तृटित मांसैर्भुक्त्वा पूर्वयोः फाल्गुन्योरभ्युदियाद्रसै रुभयोः प्रियं  
गवहस्ते पवित्रं भक्तं भुक्त्वा चिचाभ्युदियानि शस्तानि फलजा-  
तानि तेषां भुक्तोखादतिष्ठ भूरिपायसपूपान् विशाखयोर्ह्येतानि  
खलु दक्षिणद्वाराणि भवन्ति ॥

तत्रैव दक्षिणादिशमभ्युदितः ।

वराहहस्तेन जालहस्तेन वा मत्स्यसम्बन्धेन वा समेयानि वर्त्त-  
तार्वाक् खलु एतेऽस्त्रोधादर्वाक् द्यानुकर्षस्य भवन्ति खलु गुहैर्भुक्त्वा  
नुराधाभिरभ्युदियाच्छस्तानामोदनं भुक्त्वा श्रवणेनाभ्युदियादे-  
तानि पादेतानि खलु पश्चिमद्वाराणि स यत्रैव दिशमभ्युदितः ।  
शयनहस्तेन वा वृणहस्तेन वा आसन्दीहस्तेन वा

नीवीहस्तेन वा जामुहस्तेन वा

समेयान्निष्ठतोतार्वाक् खल्वेतन्नाभ्यादूर्ध्वं श्लोशादर्वाक्  
घातुकथमस्य भवति । विदलन्तपेन भुक्त्वा श्रविष्ठास्यभ्युदयाद्रा  
सैरुत्तरयोर्गृहिणीभक्तं भुक्त्वा रेवतीभिरभ्युदयातिरभ्युदयात्ति-  
लान् भक्षयित्वा भरणीभिरभ्युदियात् एतानिखलुत्तरदिग्द्वाराणि

० हेव पुनरागच्छति वार्धोः मासेन रोचिषां क्षममांसैर्भुज्यते वधिरमात्रायां गृह-  
पतिर्भक्तं भुक्त्वा पुनर्वसुर्लोहं तपायमान् पुन्यैः सर्पमांसैरेखेपायां एताभिः खलु प्राक्  
द्वारा भवन्ति स यत्रैव प्राचीं दिशमभ्युदितः ब्राह्महस्तेन वा कम्बुहस्तेन वा सामधान्  
जिर्बन्तार्वाः खल्वेतत् श्लोशादर्वाक् घातुकथमस्य भवन्ति तेऽस्त्रेण कश्चरं भुक्त्वा  
मघाभिरभ्युदयात् सिद्धार्थाः हेव पुनरागच्छति पक्षिभिरभुक्त्वा पूर्वयोः फाल्गुन्योरभ्यु-  
दियाद्रसैः कश्चराद्यान् प्रियङ्गवहस्ते चितं भक्तं भुक्त्वा चिचादिरभ्युदियानि शस्तानि  
फलजातानि इत्यादि पुस्तकान्तरे पाठः ।

भवन्ति सम्पन्नैर्वीर्षोर्देवीं दिशमभ्युत्थितः । पानहंसेनवा किण्व-  
हस्तेनवा क्षीरेण वा सयेपाग्निभर्त्तितावाक् खल्वेतत् क्रोशा-  
दर्वाक् भाकुशं कुमर्थस्य भवति । अनिजनिवेज्योजनिः सनिश-  
र्भहोजनि ब्रह्माजनि चर्यं समजनि । सर्वेषां लोकानां सर्वेषां  
वेदानां सर्वेषां भूतानां सर्वासां अवन्तीनां अधिपतिः स्यादिति  
तस्मादेतस्मिन्नक्षत्रेण कुर्यात् प्राञ्चरुमिधमपमासाधया प्रस्तीर्य  
वहिरसान् वहिष्याध्यायत्वालाय जुहुयात् पवित्राणि साकं  
द्वि रोचनानि स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा रसेषु संपातनानानीय संस्थाप्य  
होमस्तु क्षपणं प्राशय निरसानि ववैतस्मै करोति सर्वेषां लोहानां  
सर्वेषां देवानां सर्वेषां भूतानां सर्वासां अवन्तीनां जनिता-  
धिपतिरजनिर्भवति । चित्राणि साकं दधिरोचनानि सरी-  
सृपाणि भवने जनानि । तूनीशग्रामितिच्छमोहनिगार्भिं सप-  
र्याणि नाकमुहत्वमग्रे कृत्तिकारोहिणी वास्तु प्राशयति । रशा-  
नेवं चैनचैनस्मै सौवुभद्रेमृशतिरः समुद्रापुनर्वस्वोस्तु शून्यता वातुष  
चाक्षुषो भानुमन्नेषां यमं गया मे पुण्यं सर्वफलगुणानुहस्ता-  
श्विनाग्रिषाति सुखो मेस्तु शून्यताचानुराधे विशाखासहवानु-  
राधा ज्येष्ठास्तु नक्षत्रमरिष्ठमूलं अन्नपूर्णा रसन्तां मे स्वाहा  
जङ्घं पूर्वादेत्युचरावाह उक्तं प्रास्थानिकमित्युपक्रम्य ।

तदप्येते श्लोकाः ।

अक्षतुतो भूषितभृत्यवर्गः परिष्कृतोत्तुङ्गतुरङ्गमार्गः ।  
वादिचनादप्रतिनादिताशः सुमङ्गलाचारपरम्पराश्रीः ॥  
राजा निर्गत्य भवनात् पुरोहितपुरोगमाः ।  
प्रास्थानिकं विधिं कृत्वा प्रतिष्ठेत् पूर्व्वतो दिशि ॥

गत्वा नगरसीमान्तं वास्तुपूजां समारभेत् ।  
 सम्यज्ज चार्थदिक्पालान् पूजयेत् पश्चि देवताः ॥  
 मन्त्रैः सर्वैर्दिक्पौराणैः पूजयेच्च शमीतरुं\* ।  
 अमङ्गलानां शमनीं शमनीं दुष्कृतस्य च ॥  
 दुःस्वप्नशमनीं† धन्यां प्रपद्येऽहं शमीं शुभाम् ।  
 सतताश्रीः पूर्वस्यां दिशि विष्णुक्रमात् क्रमेत् ॥  
 रिपोः प्रतिकृतिं कृत्वा ध्यात्वा वा मनसा तथा ।  
 शरेण स्वर्णपुङ्गेन विद्धोद्धयमर्म्भणि ।  
 दिशां विजयमन्त्राद्य पठितव्याः पुरोधसा ॥  
 एवमेव विधिं कुर्यादक्षिणादिदिशास्वपि ॥  
 पूज्यान् हिजांश्च संपूज्य सम्बत्सरं पुरोहितः ।  
 गजवाजिपदातीनां प्रेक्षाकौतुकमाचरेत् ॥  
 जयमङ्गलशब्देन ततः स्वभवनं विशेत् ।  
 नीराज्यमानः पुण्याभिर्गणिकाभिः सुमङ्गलम् ॥  
 य एवं कुरुते राजा वर्षे वर्षे सुमङ्गलम् ।  
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं विजयं च स गच्छति ॥  
 नाधयोव्याधयस्तस्य भवन्ति न पराजयः ।  
 त्रियं पुण्यामवाप्नोति विजयश्च सदा भुवीति ॥  
 उक्तं प्रास्थानिकमिति विवाहमुद्दिश्य यदुक्तं  
 प्रास्थानिकं तदिहापि ज्ञातव्यमित्यर्थः ।

\* शमीतरुः इति पुष्पकान्तरे पाठः ।

† दुःस्वप्नशमनीमिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

तच्च प्रास्थानिकं यथा ।

अथातः प्रास्थानिकं व्याख्यास्यामोजनेषु गमिष्यत्स पार्थिवं  
वा तस्य त्वां दुन्दुभयःसुर्वीणाद्योपवादयेरन् हृष्टालङ्घिताद्यान्  
वदन्त उदगयने पूर्वपक्षे पुण्यनक्षत्रे केशश्मश्रूरोमनखानि  
वापयित्वा संभारानुपकल्पयित्वा मुहूर्त्तमुपसमाधाय शान्तिप्रतिभरं  
कारयित्वा वोढारन्तेनाभिषिञ्चेदन्यथोक्तमञ्जनाभ्यञ्जनानुलेपनं  
कारयित्वा वासो गन्धान् स्रजश्चावध्य पुरःस्थातारं स्थापयित्वा  
कर्त्तान्वास्तभ्यजुहोत्यभयैरपि राजितेरापुष्पैः स्वस्थयनैः शर्भ  
वर्मभिजनैश्च हुत्वा पार्थिवस्येतिभाप्रगामेति बहुधा आगच्छता  
गतस्येतीत्येतौन्द्रं स्थालीपाकेनेद्वा आतिष्ठानिष्णुरनृक्षराक्षसेव  
इति पन्थानमस्याप्य जपेदिमौ पादौ यतइन्द्रजातारमिन्द्रं मानो  
विदन्मभयंसोमोऽहस्यतिर्नः परिपांसु पश्चादिति वीन्विष्णुकामान्  
क्रान्त्वा विवाहं कारयेन्नहरात्प्रतिष्ठेन्नपरिवसेत् सद्यएव कुर्या  
दिति ।

पुराणसमुच्चयेत्वस्यामेवापराजिता पूजोक्ता ।

आश्विनशुक्लपक्षं प्रक्रम्य दशम्याञ्च नरैःसम्यक् पूजनीया  
पराजिता ।

ऐशानीन्द्रिशमाश्रित्य अपराक्षे प्रयत्नत इति ।

इयंतिथिद्वैधे\* परदिने श्रवणाभावे पूर्वोक्ता

आश्विनशुक्लपक्षं प्रक्रम्य दशम्याञ्च नरैः

सम्यक् पूजनीयापराजिता ।

\* अष्टम्यापूजोक्ता इति पुस्तकाकारे पाठः ।

यदा\* अवणयुक्ता तदा सैव कार्या ।

तदुक्तं कल्पेन ।

उदये दशमी किञ्चित् संपूर्णैकादशी यदि ।

अवणर्चं यदाकाले सा तिथिर्विजयाभिधा ॥

अवणर्चं तु पूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः ।

उल्लङ्घयेयुःसीमान्तं तद्दिनर्चं ततो नरा इति ॥

अन्येषु सर्वेषु पक्षेषु नवमीयुक्ता याज्ञा ॥

तदुक्तं पुराणसमुच्चये ।

या पूर्णा नवमीयुक्ता तस्यां पूज्यापराजिता ।

चेमार्थं विजयार्थञ्च प्रसिद्धविधिना नरैः† ॥

नवमी शेषसंयुक्ता दशम्यामपराजिता ।

ददाति विजयं देवी पूजिता जयवर्द्धनौ ॥

तथा आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां पूजयेन्नरः ।

एकादश्यां न कुर्वीत पूजनं चापराजितमिति ॥

स्कन्दपुराणेऽपि ।

दशमीं यः समुल्लङ्घ्य प्रस्थानं कुरुते नृपः ।

तस्य संवत्सरं राज्ये न क्वापि विजयोभवेदिति ॥

इत्यपराजितादशमीविधिः ।

कृष्ण उवाच ।

पूर्वं कृतयुगस्यादौ शृगोभार्थ्या महासती ।

दिव्ये रामाश्रमे रम्ये गृहकार्येषु तत्परा ॥

\* दृष्यतेवेति पुस्तकाकारे पाठः ।

† पृथ्वीकविधिनेति पुस्तकाकारे पाठः ।

बभूव सा भृगोर्नित्यं हृदयेऽस्मितकारिणी ।  
 तस्यां मुनिर्गृहातेजा अग्निहोत्रं निधाय च ॥  
 विष्णोस्त्रासोदानवानां कुचालणसमाकुलम् ।  
 मुक्ता युद्धस्थितं पार्श्वं समर्प्य मुनिपुङ्गवः ॥  
 दत्त्वा निक्षेपकं सर्व्वं दिव्यया समहातपाः ।  
 जगाम हिमवत्पार्श्वं हरस्तोषयितुं हरः ॥  
 सञ्जीवनीकृते नित्यं कणैर्धूममधोमुखः ।  
 ययौ दानवराजस्य विजयाय पुरोहितः ॥  
 आजगाम गते तस्मिन् गरुडे नाश्रयो हरिः ।  
 अभ्येत्य तत्स्थलं चक्रे चक्रेण कृतकन्धरं\* ॥  
 गलद्रुधिर पल्ललोघैर्नोहितार्णवसन्निभं ।  
 दृष्ट्वासुरबलं सर्व्वं निहतं, विष्णुना तदा ॥  
 दिव्यास्त्रं संयुक्तो भूत् विष्णुमस्त्राविलेक्षणं ।  
 यावन्नोच्चरते वाचं चक्रेण कृतकन्धरम् ।  
 तावन्निपातयामास शिरस्तस्य सकुण्डलम् ॥  
 प्राप्य सञ्जीवनीं विद्यां यावदायात्यसौ मुनिः ॥  
 तावत्क्षदैत्य दैत्यान् हि पश्यतिस्त्र निपातितान् ।  
 रोषाच्छाप च हरिं भृकुटीकुटिलाननः ॥  
 अवश्यभावभावित्वादिष्वस्य हितकारणात् ।  
 यस्मात्स्वया हता दैत्या ब्राह्मणी भर्त्परिग्रहा ।  
 तस्मात्स्वं मानुषे लोके दशवारं गमिष्यसि ॥  
 अतीर्थं मानुषे लोके रक्षार्थं महीधृतां ।

अवतारोदशाकारो भूयो भूयः पृथग्विधः ॥  
पूर्वोक्तकारणैः पार्थ अवतीर्णं महीतले ।  
मान्तरा येऽर्चयिष्यन्ति तेषां वासस्त्रिपिठपे ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

व्रतं दशावताराख्यं कृष्ण ब्रूहि सविस्तरम् ।  
समन्त्रं सरहस्यञ्च सर्वपापप्रणाशनं ॥

कृष्ण उवाच ।

प्रोष्ठपदे सिते पक्षे दशम्यां नियतः शुचिः ।  
क्वात्वा जलाशये स्नच्छे पितृदेवादितर्पणम् ॥  
कृत्वा कुरुकुलश्रेष्ठ गृहमागत्य मानवः ।  
गृह्णीयात् धान्यचूर्णस्य द्विहस्तप्रसूतित्रयम् ॥  
क्रमेण पाचयेत्तत्तु पुंसंश्चष्टतसंयुतम् ।  
वर्षं वर्षं दिने तस्मिन् यावद्वर्षाणि वै दश ॥  
प्रथमे पूरिकां वर्षे द्वितीयेष्टतपूरिकान् ।  
तृतीये शृङ्गकासारं चतुर्थे मोदकान् शुभान् ॥  
सोहालकान् पञ्चमेऽब्दे षष्ठेऽब्दे खण्डवेष्टकान् ।  
सप्तमेऽब्दे कोक्करस्यलकापुष्टस्तथाष्टमे ॥  
नवमे कर्णवेष्टांस्तु दशमे खण्डकान् शुभान् ।  
दशात्मनो दशहरे दशविप्राय दापयेत् ॥  
क्रमेण भक्षयित्वा च यथोक्तं भरतर्षभ ।  
अर्द्धार्द्धं विष्णवे देयं अर्द्धार्द्धं वा द्विजातये ।  
स्नतएवार्द्धमग्नीयात् गत्वा रम्ये जलाशये ॥  
दशावतारानभ्यर्च्य पुष्पधूपविलेपनैः ।

मन्त्रेणानेन मेधावी हरिमभ्युक्ष्य वारिणा ॥  
 मत्स्यं कूर्मं वृसिंहं वराहं त्रिविक्रमं रामं  
 रामं रामञ्च बुधचैव सकल्किं ।  
 गतोस्मि शरणं देवं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥  
 प्रणतोस्मि जगन्नाथ स मे विष्णुः प्रसीदतु ।  
 कृत्वा तु वैष्णवीं मायां भग्नां प्रीतो जनार्दनः ॥  
 श्वेतद्वीपं नयत्वस्मात् मयात्मा विनिवेदयेत् ।  
 एवं यः कुरुते पार्थ विधिनानेन सुव्रतम् ॥  
 दशावतारनामाख्यं तस्य पुण्यफलं शृणु ।  
 श्रूयते यास्त्विमा लोके पुरुषाणां दशा दश ॥  
 तांश्चिन्तयति न सन्देहश्चक्रप्रहरणैर्हरिः ।  
 संसारसागरा घोरा तत ऊर्ध्वरते हरिः ॥  
 श्वेतद्वीपं नयत्याशु व्रतेनानेन तोषितः ।  
 किं तस्य न भवेत्क्षोभो यस्य तुष्टीजनार्दनः ॥  
 सोऽहं जनार्दनो राजन् कालरूपोरराम्यतः ।  
 मर्त्यलोकेऽभयं पार्थ चरिष्यति मयोदितं ॥  
 सलक्ष्मणा चलया भक्त्या भर्तुं पुत्रसमन्विता ।  
 मर्त्यलोके चिरं स्थित्वा विष्णुलोके महीयते ॥  
 विष्णुलोकादिन्द्रलोकं ततो याति परं पदम् ।  
 ये पूजयन्ति पुरुषाः पुरुषोत्तमस्य  
 मत्स्यादिकान् दशमीषु दशावतारान् ।  
 मर्त्ये दशस्वपि दशासु सुखं विन्दत्य  
 ते यान्ति यानमधिरुह्य सुरेशलोकान् ॥  
 इति भविष्योत्तरे दशावतारं नाम ।



अथ सोद्यापनमाशादशमीव्रतम्।

—000—

कृष्ण उवाच ।

पार्थ पथि विवर्धन्तमुखपङ्कज सद्रवे ।  
 नृण्युष्मावहितो वच्मि तवाशादशमीव्रतम् ॥  
 नलतापोभवेत्पूर्व निषधेषु महीपते ।  
 स भ्रात्रा विजितो राजन् निष्करेणाति निष्कृतिः ॥  
 अक्षैर्दूतेन राजेन्द्र निर्ययौ भार्यया सह ।  
 वनं भयप्रतिभयं शून्यं शिल्लीतगणनादितः ॥  
 स गत्वा प्रीतिहोत्रावजलमात्रेण वर्त्तयेत् ।  
 ददर्श वनमध्यस्थां कुमीन् काञ्चनच्छवीन् ॥  
 गृहीतु मिक्षुस्तान् राजन् समाच्छाद्य स्ववाससा ।  
 समीपे तु खगात्तर्णं गृहीत्वा वसनं शुभम् ॥  
 आससाद् सभां काञ्चित् धृतवासा सुदुःखितः ।  
 दमयन्ती सभां प्राप्य निद्रयापङ्कता तदा ॥  
 दुःखादुत्सृज्य गतवान् चान्यत्र प्रधनेश्वरम् ।  
 गते तु नैषधे भैमी प्रबुद्धा चर्चितानना ॥  
 अपश्यन्ती नलं वीर भैमी सुतं पतिं वने ।  
 इतश्चेतश्च बभ्राम हाचेति रुदती मुहुः ॥  
 दुःखशोकसमाक्रान्ता नलदर्शनलालसा ।  
 आससाद् वनेकैश्चिक्काचैद्यपुरपुञ्जसा ॥  
 उन्मत्तवत्परिवृत्ताग्निशुभिः कौतकाकुलैः ।

दृष्ट्वा च चेदिराजस्य जननी जनचेष्टिता ॥  
 चन्द्रलेखेव पतिता भूमौ भासितदिशुखा ।  
 आरोप्य सा स्वभवनं पृच्छका त्वं वरानने ॥  
 उवाच भैमी सत्रीडं सैरिन्त्रीं मां निबोधत ।  
 न धावयेयं चरणौ नोच्छिष्टं भक्षयाम्यहं ॥  
 यदि प्रार्थयते कश्चिदण्डास्ते साम्प्रतं भवेत् ।  
 प्रतिज्ञया तथा देवि तिष्ठेऽहं तव वेश्मनि ॥  
 एवमस्वनवद्याङ्गिं राजमाताप्युवाच तां ।  
 एवं वै दासभवने क्वचित् कालमनिन्दिता ॥  
 उवास वत्सरार्द्धेन\* प्रवृत्तातेकिलहिज ।  
 अनयामासमुदितादमयन्तीगृहं पितुः ॥  
 मात्रा पित्रा समायुक्ता सुतैर्भ्रातृभिरेव च ।  
 दमयन्ती तथाप्यास्ते दुःखं नैषधवर्जिते ॥  
 प्रोवाच विप्रानाह्वय व्रतं दानमथापि वा ।  
 कथयध्वं यथा मे स्मादिष्टेन सहसङ्गमः ॥  
 तत्रेतिहासकुशलो विप्रः प्रोवाच बुद्धिमान् ।  
 भद्रे त्वमाशादशमीं कुरुष्वेप्सितसिद्धिदम् ॥  
 चकार सर्व्वं तन्वङ्गी यत्पुराणविदा तदा ।  
 ख्यातमाख्यानविदुषा दमनेन पुरोधसा ॥  
 व्रतस्यास्य प्रभावेन दमयन्त्या नरोत्तम  
 सञ्जातः सुखदोत्पथं भर्ता सह समागमः ॥  
 युधिष्ठिर उवाच ।

कथमाशादशम्येषा गोविन्द क्रियते कदा ।

\* वसुनार्द्धेनेति पुस्तकान्तरेपाठः ।

सर्वमेतत् समाचक्ष्व मासतिथ्यादि\* यादव ॥

कृष्ण उवाच ।

राज्याशया राजपुत्रः कथर्थन्तु कृषीवलः ।  
 भार्यार्थं तु वणिक्पुत्रः पुत्रार्थं गुर्विषी तथा ॥  
 धर्मार्थकामसंसिद्धौ लोके कन्या वराभिनी ।  
 यष्टुकामोद्विजवरोरोगी रोगापनुत्तये ॥  
 वीर प्रवसिते कान्ते तदार्त्तितापपीडिता ।  
 एतेष्वन्येषु कर्त्तव्यमाशा व्रतमिदं तदा ॥  
 यदा यस्य भवेदार्त्ति कार्यं तेन तदा व्रतं ।  
 शुक्लपक्षे दशम्यां तु स्नात्वा संपूज्य देवताः ॥  
 नक्तं दशम्यां संपूज्यः पुष्पालक्तकचन्दनैः ।  
 गृहीगणे लेखयित्वा यत्रैः प्रिष्टालकेन वा ॥  
 स्त्रीरूपाद्याधिपूज्यास्तु स्वचिह्ने नैव चिह्निताः ।  
 यथा देवस्य शक्रादेशस्त्रवाहनलक्षणम् ॥  
 दत्त्वा घृताक्तं नैवेद्यं पृथक् दीपांश्च दापयेत् ।  
 फलानि कालजातानि ततः कार्यं निवेदयेत् ॥  
 आशास्वाशा सदा सन्तु विद्यन्तां मे मनोरथाः ।  
 भवानोनां प्रसादेन सदाकल्याणमस्त्विति ॥  
 एवं संपूज्य भुञ्जीत दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।  
 अनेन क्रमयोगेन मासि मासि समाचरेत् ॥  
 धावन्ननोरथः पूर्णं स्तुतः पद्यान्समुद्यमान् ।  
 मासिपूर्णे च श्रम्यामे वर्षे वर्षद्वये गते ॥

सौवर्णीं कारयेदाशाः रोप्या पिष्टातकोन वा ।  
 आतिवन्धुजनैः सार्द्धं स्नातः सम्यगलंकृतः ॥  
 पूजयेन्मन्त्रसम्पन्नैः रेभिर्ध्यात्वा गृहाङ्गणे ।  
 तव संनिहितः शक्रः सुरासुरनमस्कृतः ॥  
 पूर्वं चन्द्रेण सहिता ऐन्द्रीदिग्देवतेनमः ।  
 अग्नेः परियहाचार्यत्वं मान्मेयी समुच्यसे ॥  
 तेजोऽप्यं पराशक्तिराग्नेयी वरदा भव ।  
 देवराजं समासाद्य लोकः संयमयत्यसौ ।  
 तेन संयमिनीयासि ग्राम्ये कामप्रदा भव ॥  
 खड्गं सहेति विस्तृतानैर्ऋतिस्वासुषामृतं ।  
 तेन नैर्ऋतनान्नि त्वं कृतवान् भवतः सदा ॥  
 त्वयास्ते भवनाधार वरुणोऽथादसां पतिः ।  
 इष्टकामार्थसिद्ध्यर्थं वारुणिप्रभवो भव ॥  
 अधित्वासिच यस्मात्त्वं वायुदा जगतां पुनः ।  
 वायव्ये त्वमतःशान्तिं नित्यं यच्छ नमोनमः ॥  
 कौवेरोवशिसौम्या च प्राभ्यासा त्वमथोत्तरा ।  
 निरुत्तरा भवास्मासु दत्त्वा सद्योमनोरथान् ॥  
 ये पानीजगदीशेन शम्भुना त्वमलङ्कृता ।  
 अतस्त्वं शिवसंनिध्यं दभिव्याहि शिवे नमः ॥  
 सर्पाटक कुलेन त्वं सेवितासि तद्याप्यधः ।  
 नागाङ्गनाभिः सहितोताहिता न सर्व्वदा भव ॥  
 सप्तलोकेः परिगतः सर्व्वदा त्वं शिवाय तु ॥  
 सप्तधाः परिहृतान्नाञ्जिज्ञानपाङ्कजं ।

नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहास्ताराग्रहास्तथा ॥  
 नक्षत्रमातरो ये च भूतप्रेतविनायकाः ।  
 सर्वं ममेष्टसिद्ध्यर्थं भवन्तु प्रणता सदा ॥  
 एभिर्मन्त्रैः समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिना ततः ।  
 आपोभिरभिसंस्थाप्य फलानि विनिवेदयेत् ॥  
 तत्सूर्यध्वनिघोषेण गीतमङ्गलनिखनैः ।  
 नृत्यतीभिः क्षुमाप्यन्ता स्तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥  
 कुङ्कुमचोदतीव्रेण दानमानादिभिः सुखम् ।  
 प्रभाते वेदविदुषे सर्वं तत् प्रतिपादयेत् ॥  
 अनेन दिधिना सर्वं क्षमाप्य प्रश्रियस्य च ।  
 भुञ्जीत मित्रसहितः सुहृदन्धुजनैरपि ॥  
 य एवं कुरुते पार्थ दशमीव्रतमादरात् ।  
 स सर्वकाममाप्नोति मनसा भीषितं नरः ॥  
 स्त्रीभिर्विशेषतः कार्यं व्रतमेतद्युधिष्ठिर ।  
 लघुवित्तपते नार्थं सदा काम परायणाः ॥  
 धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वं कामफलप्रदम् ।  
 कथितं ते महाराज मया व्रतमनुत्तमम् ॥

ये मानवा मनुजपुङ्गवकामकामाः  
 संपूजयन्ति दशमीपु सदा दशाशाः ।  
 तेषां विशेषनिहिता हृदये प्रकाम  
 माशाः फलं तलमलं बहुनोदितेन ॥

इति भविष्योत्तरे सोद्यापनमाशादशमीव्रतम् ।

## अथ यमव्रतम् ।

—०००—

ब्रह्मोवाच ।

दशम्यां यमराडिष्टः सर्वव्याधिहरो ध्रुवम् ।  
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ॥  
 पूर्ववत् पञ्चपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ।  
 नमोस्तु पञ्चसुभुजोवरदण्डपाशाभयङ्करोमहोष पृष्ठवर सुरार्यः ।  
 गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।  
 पूजाशठेन शठेन कृतापितु फलप्रदा ॥  
 आन्यधारासमिद्धिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ।  
 पूर्वोक्त फलदो होमः पायसान्नेन वा कृतः ॥  
 इदं व्रतं वैश्वानर प्रतिपद्यतवद्व्याख्येयम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं यमव्रतम् ।

## अथ भौमव्रतम् ।

—:०:—

अगस्त्य उवाच ।

सार्वभौमव्रतं चान्यत् कथयामि समासतः ।  
 येन सम्यक् कृतेनाश सार्वभौमो भवेन्नरः ॥  
 कार्तिकस्य तु मासस्य दशमी शुक्लपक्षगा ।  
 तस्यां नक्ताशनीमर्त्योर्दिक्षु शुद्धवलिं हरेत् ॥  
 शुद्धवलिः पवित्रद्रव्यैः पूजोपहारः ।

विचित्रैर्कुसुमैर्भक्ष्यैः पूजयेच्च द्विजांस्तथा ॥  
 सर्वा भवत्यः सिध्यन्तु मम जन्मनि जन्मनि ।  
 एवमुक्त्वा बलिं तासु दत्त्वा शुचेन चेतसा ॥  
 ततोद्विषत्वे भुञ्जीत दध्यन्नञ्च सुसंस्कृतं ।  
 सर्व्वपसाद्यथेष्टञ्च एवं संवत्सरं नृपः ।  
 यः करोति नृपो नित्यं तस्य दिग्विजयो भवेत् ॥

इति श्रीवाराहपुराणोक्तं सार्व्वभौमव्रतम् ।

अथ विश्वव्रतम् ।

—०००—

पुलस्त्य उवाच ।

दशम्यामेकभक्ताशी समांते दशधेनवः ।  
 दिशस्तु काञ्चनीर्दद्याद्यद्धारुष्या\* महीपतिः ॥  
 तिलद्रोणोपरिगताः सार्व्वभौमो भवेन्नृप ।  
 एतद्विश्वव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं विश्वव्रतम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकर-  
 णाधीश्वर समस्तविद्याविशारद हेमाद्रि विर-  
 चिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे  
 दशभौमव्रतानि ।

\* नानाकृपा इति पुलस्तकान्तरे पाठः ।

## अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

— ००० —

### अथैकादशी व्रतानि ।

लोकानुग्रहविग्रही स भगवान् चित्तेयदीये वमन्  
क्षीरोदं मनसापि नेच्छति नवा वैकुण्ठमुत्कण्ठितः ।  
सोऽयं सम्प्रति सुप्रतीतचरितः श्रीविष्णुभक्तायणो  
हेमाद्रिर्व्रतजातमत्र कथयत्येकादशीसंश्रितम् ॥

तत्रैकादश्यां जागरणगीतनर्त्तनभगवत्  
पूजनोत्सवमाह्वान्यम् ।

— ००० —

### ब्रह्मपुराणे ।

एकादश्यां नरोयस्तु कुरुते जागरं नरः ।  
गीतैर्नृत्यैस्तथावाद्यैः प्रेक्षणीयेः पृथक्विधैः ॥  
स याति वैष्णवं लोकं यं गत्वा न निवर्त्तते ।  
हत्यायुतानोह सुसंचितानि स्तेयानि रुक्मस्य वसूनि सद्यः ॥  
निहत्य ते नैव निराकृतानि सर्वाणि भद्राणि निशिजागरेण ।  
मार्गे भयं प्रेतपुरं नदूतात्त्वनन्ततः स्वःवरखड्गपत्रम् ॥  
स्वप्ने न पश्यन्ति च ते मनुष्या येषां गताजागरेण भद्रा ।  
काभासहस्रं विधिवद्दाति रत्नैरलङ्कृत्य सधर्ममेव ॥  
गवां सहस्रं कुरुज दत्तं जागरेण विष्णोः\* ।

---

\* कुरुजां गणेशजागरेति पुस्तकान्तरे पठः ।



तथा । एकादशां निराहारः पूज्य दामोदरं हरिम् ।  
 रात्रौ जागरणं कृत्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥  
 ननु ये पापकर्माणः समायाताः प्रजागरे ।  
 संसारसागरेतीव्रं न ते यान्ति हरेः पुरम् ।

यथा यथा याति निशाप्रजागरे  
 स्तथा तथा विष्णुपुरे विचिन्त्यते ।  
 वासः पुरो वैष्णवलोकहेतवे  
 मदङ्गगीतध्वनिनादिते गृहे ॥  
 गदासिङ्गहारधरचतुर्भुजो  
 दैतेयदर्पापहरास्त्रधारौ ।  
 प्रगीयमानः सुरसुन्दरीभिः  
 स याति खं खेचरगात्रसङ्गी ॥  
 मङ्गलवैवर्त्त ।

द्वादशां जागरं रात्रौ श्रद्धया श्रौपतिं स्तुवन् ।  
 कुरुते कुरुते तस्य नारको नैव वासना ।  
 यमः, पापानि विप्रेन्द्र स्वपटाब्जापत्कृता ॥  
 वाराहपुराणे ।

योगायति विशालाक्षि ज्ञानतो ज्ञानतो पि वा ।  
 मम प्रजागरे गीतैर्नित्यं मत्तथा व्यवस्थितः ॥  
 यावन्तश्च स्वराः केचिद्वायमाना यशस्विनि ।  
 तावद्वर्षसहस्राणि शकल्लोके महीयते ॥  
 मङ्गलमेव जायेत शकल्लोकमुपास्थितः ।  
 सर्वकर्मगुणश्रेष्ठस्तथापि मम पूजकः ॥

इन्द्रलोकपरिभ्रष्टो ममपूजापरायणः ।  
 प्रमुक्तः सर्वसंसारात् मम लोकायगच्छति ॥  
 तथा नृणाम् तत्त्वेन मे भूमिं कथ्यमानय ।  
 मम गाथाप्रभावेण\* सिद्धिं प्राप्नोमहीजसीं ॥  
 तत्रैव चात्रमे कश्चिच्छृणुतः कृतनिश्चयः ।  
 दूरात् जागरणे गायन्ममभक्तिव्यवस्थितः ॥  
 एवमुक्त्वा गायतस्तस्य जग्मुर्बर्षाण्यनेकशः ।  
 स्वपाकः सुगुणः सोऽथ मङ्गलस्य वसुन्धरे ॥  
 कोमुदस्य तु मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशी ।  
 सुसंज्ञते जने याते वीणामादाय जागरं ॥  
 ततोर्ध्वमार्गे चण्डालो गृहीतो ब्रह्मराक्षसैः ।  
 अल्पप्राणः स्वपाको वै बलवान् ब्रह्मराक्षसः ॥  
 दुःखेन चैव सन्तप्तो न शक्नोति विचेष्टितं ।  
 स वै प्रोक्तः स्वपाकेन बलवान् ब्रह्मराक्षसः ॥  
 कित्त्वया चेष्टितं मद्यं यस्त्वेवं परिधावसि ।  
 स्वपाकवचनं श्रुत्वा† तदा वै ब्रह्मराक्षसः ॥  
 उवाच मधुरं वाक्यं मानुषोद्धारलोलुपः ।  
 अद्य मे दशराक्षोऽयं निराहारस्य गच्छति ॥  
 धात्रा सुविहितोऽसि त्वमाहारार्थं पुरस्थितः ।  
 अद्य ते भक्षयिष्यामि नरमांसञ्च शोणितं ॥  
 पीत्वा त्वैव यथान्धायं यथावा तव रोचते ।

\* नक्षोपग्राह्यान्तप्रभावेणेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† इदंति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ब्रह्मरक्षोवचः श्रुत्वा श्वपाको गीतलालसः ॥  
 राक्षसं छन्दयामास मम भक्त्या व्यवस्थितः ।  
 एवमेतन्महाभाग भक्त्या समुपागतः ॥  
 अवश्यमेव कर्त्तव्यं धावा दत्तं यथा तव ।  
 पश्चात् खादसि मां रक्षो जागरे विनिवर्त्तिते ॥  
 विष्णोः सन्तोषणार्थाय ममेतत् व्रतमुत्तमम् ।  
 संरक्ष व्रतभङ्गाद्दे देवनारायणं प्रति ॥  
 जागरे विनिवृत्ते तु मां भक्षय यदिच्छसि ।  
 श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मरक्षः क्षुधादितम् ॥  
 उवाच मधुरं वाक्यं श्वपाकं तदनन्तरम् ।  
 मिथ्या वदसि चाण्डाल त्वं कथं पुनरेष्यसि ॥  
 कोहि रक्षोमुखाद्गुह्यो मानवो विनिवर्त्तिते ।  
 तथा ! राक्षसस्य वचः श्रुत्वा चाण्डालो धर्मसंस्थितः ॥  
 उवाच मधुरं वाक्यं राक्षसं पिबिताशनम् ।  
 यद्यप्यलं हि चाण्डालः पूर्वकर्मविदूषितः ॥  
 प्राप्तोऽस्मि मानुषं जन्म गर्हितेनान्तरात्मना ।  
 शृणु तत्त्वमयं रक्षो येन मे पुनरागमः ॥  
 दूरस्थं जागरं कृत्वा लोकनाथस्य रात्रितः ।  
 सत्यमूलं जगत् सर्वं लोके सत्यं प्रतिष्ठितम् ॥  
 सत्येन लेभिरे सिद्धिमृषयो ब्रह्मवादिनः ।  
 नाहं सत्यात् प्रमुच्येय तस्यो ब्रह्मीक्षतेन्द्रियः ॥  
 स याति चैव सत्येन नागमिष्यामि यद्यहम् ।  
 ब्रह्मघ्ने च सुरापे च क्षीरे भग्नव्रते तथा ।

तेषां गतिं प्रपद्ये यं नागमिष्यामि यद्यहम् ॥  
 ब्रह्मराक्षसमुक्तस्तु श्रपाकः कृतनिश्चयः ॥  
 पुनर्गायति मत्स्थं वै मम भक्त्या व्यवस्थितः ।  
 अथ प्रभाते विमले गीतं नृत्यञ्च जागरे ॥  
 नाम्ना श्रपाका गायन्ति श्रपाकोन निवर्त्तते ।  
 ततः स्वरितमागत्य पुरुषोदात्तरुपभाक् ॥  
 उवाच मधुरं वाक्यं श्रपाकं तदनन्तरम् ।  
 कुतो गच्छति तत्वेन द्रुतं गमननिश्चितः ॥  
 एकदा चङ्क्रमेत्सर्वं यत्र तत्र प्रवर्त्तने ।  
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा श्रपाकः सत्यसङ्गरः ।  
 उवाच मधुरं वाक्यं पुरुषादस्य संसदि ।  
 समयो मे कृतः पूर्वमग्रतो ब्रह्मराक्षसः ॥  
 तत्राहं गन्तुमिच्छामि नात्र कार्या विचारणा ।  
 ततो राक्षससाविध्यं श्रपाक इत्युवाच ह ॥  
 गच्छ चण्डाल भद्रं ते गन्तुं तत्र न चाहंसि ।  
 यत्रासौ राक्षसः प्राप्तः पिशितासनसंसदः\* ॥  
 अथोवाच श्रपाकोऽसौ मरणे कृतनिश्चयः ।  
 नाहमेवं करिष्यामि यथात्वं वदसेऽनघ ॥  
 नचाहं नाशये सत्यमेतन्निश्चितं व्रतम् ।  
 नाहं समयमुत्सृज्य शपथांश्च कदाचन ॥  
 सत्यमित्थं करिष्यामि गच्छ तावन्ममीस्तु ते† ।

● पिशितासिद्धिरासद इति पुस्तकान्तरे पाठः

† गच्छता च नमोऽस्तु ते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एवं प्रचारणं तस्मिन्वै श्वपाके सत्यवादिनि ॥  
 ब्रह्मरक्षसि सत्यत्वात् सत्यवाक्यप्रभाषणात् ।  
 दृष्ट्वा तु राजसं तत्र श्वपाकस्तमुवाच ह ॥  
 आगतोस्मि महाभाग गीत्वा गाथां यथेक्षिताम् ।  
 विष्णोर्वै लोकनाथस्य मम पूर्णा मनोरथाः ॥  
 एह्येहि मम गान्त्राणि भक्षयस्व यथेक्षितम् ।  
 श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा प्रोवाच ब्रह्मराक्षसः ॥  
 तव तुष्टोस्माहं वत्स सत्यधर्मानुपालनात् ।  
 चाण्डालस्य विधिक्षस्य यस्य वै बुद्धिरीदृशी ॥  
 ततः प्रोवास रात्रौ च विष्णुज्ये जागरः कृतः ।  
 फलं गीतस्य मे देहि यदि जीवितुमिच्छसि ॥  
 अथोवाच श्वपाकस्तु मया सत्यं वचः कृतम् ।  
 खाद राजस मांसानि न दद्यां गीतजं फलम् ॥  
 उवाच राजसी गीतं दीयतामर्द्धरात्रिकम् ।  
 तेतोमोक्ष्यामि कल्याण राजसत्वाच्च भाषणात् ॥  
 अथोवाच श्वपाकोऽसौ त्वं पाहि ब्रह्मराक्षसः ।  
 त्वां भक्षयामीत्येवोक्तं गीतेपुण्यं किमिच्छसि ॥  
 श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मरक्षो जगाद ह ।  
 एकयामस्य मे देहि पुण्यं शान्तस्य वै फलम् ॥  
 तं राजसमुवाचाथ चाण्डालो गीतलुब्धकः ।  
 नच याम्यफलं दद्वि ब्रह्मरक्षस्तवेक्षितम् ॥  
 पिवस्व शीणितं मेऽद्य यत्त्वया पूर्वभाषितम् ।  
 श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा राजसः प्रत्यभाषत ॥

एकगीतस्य मे देहि यत् फलं विष्णुसंसदि ।  
 आत्मानं तारयिष्यामि तव गीतफलेन तु ॥  
 नान्नाहं सोमशर्मेति ब्राह्मणो ब्रह्मयोनिना ।  
 सूचयन्तपरिभ्रष्टो यज्ञकर्म्मसु निष्ठितः ॥  
 ततोस्मि कृतवान्यज्ञं लोभमोहप्रपीडितः ।  
 तस्य यज्ञस्य दोषेण जातोस्मि ब्रह्मराक्षसः ॥  
 मन्त्रहीनश्च यदृत्तं स्वरहीनश्च यत्कृतम् ।  
 यदिष्टं पुत्रहीनेन विध्वस्तं कर्म्मजन्यया ॥  
 परिमाणश्च रूपश्च मया नात्रोपलक्षितम् ।  
 लाभलोभस्य दोषेण योनिं प्रातोस्मि राक्षसीम् ॥  
 त्वं तु गीतप्रदानेन मां तारयितुमर्हसि ।  
 युज्येयं राक्षसत्वाच्च विष्णुगीतप्रसादतः ॥  
 ब्रह्मरक्षोवचः श्रुत्वा श्लपाकः संश्रितव्रतः ।  
 वाढमित्येव तद्वाक्ये ब्रह्मराक्षसमब्रवीत् ॥  
 गीतवानस्मि यत्पद्यात् स्वरमेकमनुत्तमं ।  
 फलेन तस्य भद्रं त्वां राक्षसत्वादमोचयम् ॥  
 सल्लङ्घायति संयुक्तः कौशिकं विष्णुसन्निधौ ।  
 स तारयति दुर्गाणि श्लपाको राक्षसं तथा ॥  
 एवं तत्र वरं लब्ध्वा स तदा ब्रह्मराक्षसः ।  
 जातस्तु विमलो भद्रे शरदीव निशाकरः ॥  
 यज्ञशपाद्विनिर्मुक्तः सोमशर्मा द्विजस्तदा ।  
 जातो भागवतो भूमिच्छेत्रे दत्तो महायशः ॥  
 श्लपाकश्चापि सुयोनि ममचैत्रोपगायनात् ।

कृत्वा सुविमलं कर्म सोऽपि ब्रह्मत्वमागतः ॥

एतद्भूमिकथां सर्वां कथितं तव सुन्दरि ॥

ब्रह्मपुराणे ।

देवस्योपरि कुर्वीत अहया सुसमाहितः ।

नानापुष्पैर्मुनिश्रेष्ठ विचित्रपुष्पमण्डपं ॥

कृत्वा वावरणं पश्चात् जागरं कारयेन्निशि ।

कथां च वासुदेवस्य गीतकं वापि कारयेत् ॥

ध्यायन् पठन् स्तवन् देवं प्रेरयेद्भजनीं बुधः ।

मम जागरणे गीतस्वरसङ्घैः कनिष्ठितं ॥

यस्तु गायति सुश्रोणि कौमुदहादशीनिशि ।

स सर्वसङ्गं सत्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥

यस्तु गायति गीतानि मम जागरणे सदा ।

युक्तमन्तस्थिरोभूत्वा\* ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥

यस्तु गायति गीतानि मम जागरणे† सदा ।

युक्तमन्तस्थितोभूत्वा ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥

एतत्ते कथितं भूमिगायने मम जागरे ।

नित्यं तु गायनेनैव तरेत्संसारसागरात् ॥

वादित्रस्य प्रवक्ष्यामि तच्छृणु त्वं वसुन्धरे ।

सप्तवक्त्रैः फलं यस्मात् वादित्रात् धर्मसंस्थितः ॥

सम्यक् कालप्रयोगेण सन्निपातेन वा पुनः ।

\* युक्तमन्तस्थिरो इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† जागरणे सदेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ सप्तवक्त्रे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नववर्षसहस्राणि नववर्षशतानि च ॥  
 कुबेरभवनं गत्वा मोदते ऽसौ यदृच्छया ।  
 कुबेरभवनाद्गुह्यः स्वच्छन्दो धनवान् सुखी ॥  
 सम्यक्कालनिपातेन मम लोकाय गच्छति ।  
 नर्त्तनस्य प्रवक्ष्यामि तच्छृणु त्वं वसुन्धरे ॥  
 मनुजा येन गच्छन्ति हित्वा संसारसागरं ।  
 त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च ॥  
 पुष्करद्वीपमासाद्य स्वच्छन्दगमनीभवेत् ।  
 नृत्यंस्तु जागरे देवि मम कर्मपरायणः ॥  
 रूपवान् गुणवाञ्छैव शीलवाञ्छैव जायते ।  
 मङ्गलश्चैव जायेत संसारादपि मुच्यते ॥  
 यस्तु जागरणे नृत्ये मम कर्मपरायणः ।  
 जम्बूद्वीपं समासाद्य राजराजः स जायते ॥  
 सर्वकर्मसमायुक्तो रक्षिता पृथिवीतले ।  
 मङ्गलश्चैव जायेत शूरः सर्वगुणान्वितः ॥  
 उपगच्छेत्तु मामन्तेः मम कर्मपथे स्थितः ।  
 एतत्ते कथितं भूमि गीतवादित्रनर्त्तनं ॥  
 मङ्गतानां सुखार्थाय सर्वसंसारमोक्षणं ।  
 इह खलु निखिलस्मृतिपुराणनिगमादिविहितमेकादशीव्रतं ।  
 तत्र बहवो विप्रतिपद्यन्ते ॥

\* उपगच्छेत्तु मामन्ते इति पक्षकाकरे पाठः ।

† एकादश्यामन्नप्रतिषेधमावमित्येके । उपवासव्रतमित्यपरे । व्रतत्वे च नित्यं काव्यमिति द्वेधास्थितिः । तत्र नित्यमधिकृत्य कात्यायनद्वयौ इति पक्षकाकरे पाठः ।



एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपि ।

विष्णुरहस्यस्कन्दपुराणयोः ।

उपोष्यैकादशीं सम्यक् पक्षयोरुभयोरपि ।

गरुडपुराणे ।

उपोष्यैकादशीं नित्यं पक्षयोरुभयोरपि ।

सनत्कुमारप्रोक्तं ।

एकादशीं सदोपोष्या पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः

तथा । एकादश्यामुपवसेत् न कदाचिदतिक्रमेत् ॥

मत्स्यभविष्यपुराणयोः ।

एकादश्यां निराहारो यो भुङ्क्ते द्वादशीदिने ।

शक्ते वा यदिवा कृष्णे तद्व्रतं वैष्णवं महत् ॥

आग्नेयपुराणे ।

एकादश्यां न भुञ्जीत व्रतमेतद्धि वैष्णवं ।

उपवासपरमिदं वचनं युगलं, व्रतमिति वाक्यशेषात् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे कूर्मपुराणे च\* ।

न शङ्के न पिबेत्तोयं न खादेत् कूर्मशूकरौ ।

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ॥

नारदीयपुराणे ।

परहोराटतेत्यर्थं मृगारिरिपुमस्तके ।

अभुक्ता दशमीं लोका ममत्वेन विवर्जिताः ॥

प्राणवाधेषु कार्येषु देवेशश्चिन्तातां हरिः ।

\* पद्मपुराणे चेति पुस्तकाकारे पाठः ।

रटन्तीह पुराणानि भूयो भूयो वरानने ॥

न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं सस्यति हरिवासरे ।

विष्णुस्मृतौ ।

एकादश्यां न भुञ्जीत कदाचिदपि मानवः ।

एतान्यपि वचनानि नादित्यमीक्षतेति च वदत उपवासव्रत  
पराख्येव क्वचित् क्वचिदुपवासप्रतिपादनाच्च ।

अर्थविधौ मूलभूतवेदान्तर कल्पनाप्रसङ्गात्तत्त्वणाप्रसङ्गाच्च  
एकमूलत्वाय लक्षणात्वमुक्तैव ।

यद्देकादश्यामुपवसेदित्युपक्रम्य एकादश्यां न भुञ्जीतेति देव-  
लादिवचनं तदुप संहारार्थं गुणविधानार्थं वा तथा चोपवास-  
प्रकरणपठनमप्युचितं\* भवति ।

तेन स्वतन्त्रं नार्थविधिपरमेव मादिवचनमितिमतमपास्तं ॥

तथाच सिद्धोपवासोव्रतरूप. सच नित्यः फलाश्रवणात्  
कल्पनायां प्रमाणाभावात् विहितत्वाच्च सदाकरणं न कदाचिद-  
तिक्रमेदितिवचनात् अकरणे प्रत्यवायस्मरणाच्च ।

तथा हि सनत्कुमारप्रोक्ते ।

न करोति हि यो मूढ एकादश्यामुपोषणम् ।

स नरोनरकं याति रौरवं तमसावृतम् ॥

तथा । एकादश्यां मुनिश्रेष्ठ यो भुङ्क्ते द्विजपुङ्गवः† ।

\* सद्युचितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† द्विजजन्मवातिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

प्रतिपासं स भुंक्ते च मखं कुठ्ठीसमुद्रवमिति\* ॥  
 निष्कृतिर्ब्रह्मप्रोक्ता धर्मशास्त्रे मन्वीभिः ।  
 एकादशव्रतकामस्य निष्कृतिः ज्ञापि नोदिता ॥  
 मद्यपानाभ्युनिश्रेष्ठ पापी च नरकं व्रजेत् ॥  
 एकादशव्रतकामस्तु पितृभिः सह मज्जति ॥  
 नारदीये ।

सोऽग्राति पार्थिवं पापं योऽग्राति मधुभिर्दिने ।  
 तथा । यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥  
 अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे ।  
 तानि पापानि वाप्नोति भुञ्जानो हरिवासरे ॥  
 स्कन्दपुराणे ।

मातृहा पित्रहा चैव भ्रातृहा गुरुहा तथा ।  
 एकादश्यां तु भुञ्जानो विष्णुलोकात् च्युतो भवेत् ॥  
 स्वीकृतव्रतपरित्यागे च पापं कृतं ।  
 विष्णुरहस्ये ।

समादाय विधानेन द्वादशीव्रतसुत्तमम् ।  
 तस्य भङ्गं नरः कृत्वा रौप्यं नरकं व्रजेत् ॥  
 तथा द्वादशी व्रतमादाय व्रतभङ्गं करोति यः ।  
 द्वादशाब्दव्रतं चीर्यमफलं तस्य जायते ॥  
 परिगृह्य व्रतं सम्यगेकादशादिकं यदि ।  
 न समापयते तस्य गतिः पापा गरीयसी ॥

\* पृथ्वीसमुद्रवमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

\* पाताचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नारदोये ।

एकादश्यां विना रण्डा यतिषु सुमहामते ।

पच्यते ह्यन्धतामित्रे यावदाभूतसंप्रवम् ॥

कात्यायनः ।

विधवा या भवेन्नारी भुञ्जीतैकादशीदिने ।

तस्यास्तु सुकृतं नश्येत् ब्रह्महत्यादिने दिने\* ॥

विष्णुरहस्ये ।

द्वादशी न प्रमोक्तव्या यावदायुःसुवृत्तिभिः ।

अग्निपुराणे ।

उपोष्यैकादशी राजन् यावदायुःसुवृत्तिभिः ।

विष्णुरहस्यस्कन्दपुराणयोः ।

परमापदमापन्नोर्ध्ववा ससुपस्थिते ।

सूतके सूतके वापि न त्वान्यं द्वादशीव्रतम् ॥

ऋष्यशृङ्गः ।

एकादश्यां न भुञ्जीत नारी दृष्टे रजस्यपि ।

पुस्तस्तगोऽपि ।

संप्रवृत्तेऽपि रजसि न त्वान्यं द्वादशीव्रतम् ।

सूतकादावपवासमात्रं कार्यं न पुनरर्चनादि ।

विष्णुरहस्यस्कन्दपुराणे ।

सूतकेऽपि नरः क्वात्वा प्रणम्य मनसा हरिं ।

एकादश्यां न भुञ्जीत व्रतमेवं न लुप्यते ॥

सूतकेऽपि न भुञ्जीत एकादश्यां सदा नरः ।

\* भूष्यतेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वादश्यां तु समग्रीयाक्षीवा विष्णुं प्रणम्य च ॥  
केचित्तु पुनर्वतोऽष्टमिणः कृष्णैकादश्यामुपवासे नाधिकार  
इत्याहुः ।

यदाह पैठीनसिः ।

कृष्णैकादश्यां संक्रान्त्यां ग्रहणे चापि वा पुमान् ।  
उपवासं न कुर्वीत सर्वबन्धुनक्षयात् ॥  
संक्रान्त्यां कृष्णपक्षे च रविशुक्लदिने तथा ।  
एकादश्यां न कुर्वीत उपवासश्च पारणम् ॥

गौतमः ।

आदित्ये ऽहनि संक्रान्तावसितैकादशीषु च ।  
व्यतीपाते कृते आह्वे पुनौ नोपवसेद्गृहो ॥

कात्यायनः ।

एकादशीषु कृष्णासु रविसंक्रमणे तथा ।  
चन्द्रसूर्योपरागे च न कुर्यात् पुनवान् गृहो ॥

उपवासमितिशेषः ।

नैतन्नाधीयः, कृष्णैकादश्यादिनिमित्तकाम्योपवासप्रतिषेध  
परत्वादेवां वचनानां ।

तथा च कात्यायनः ।

तन्निमित्तोपवासस्य निषेधोऽयमुदाहृतः ।  
प्रयुक्तान्तरयुक्तस्य न विधिर्न निषेधनम् ॥  
स्मृतिमीमांसायां जैमिनिः ।  
तन्निमित्तोपवासस्य निषेधोऽयमुदाहृतः ।

नानुषङ्गतो याज्ञीयतो नित्यसुपोषणम् ॥

अयमर्थः ।

तन्निमित्तस्य भानुदिनदिनादिनिमित्त

तस्योपवासस्त्रायमुदाहृतोनिषेधः ॥

नतु भानुवाराद्यनुषङ्गैकादशुपवासविषयः ।

यत एकादशसुपोषणं नित्यमवश्यकर्तव्यं

तथा विहितं, न च तस्य निषेधः कल्प्यते विकल्पापत्तेः ।

नच संक्रान्त्यादीनामेकादशीविशेषणत्वं ।

चन्द्रसूर्यग्रहणसाहचर्यात् असमानविभक्तिनिर्देशात् तथा  
पदप्रयोगाच्च संक्रान्त्यादियुक्ताया मध्ये काश्युपवासविधानाच्च ।

तथा सनत्कुमारप्रोक्ते ॥

भानुवारेण या युक्ता तथा संक्रान्तिसंयुता ।

एकादशी सदोपोषा सर्वसम्पत्करी तिथिः ।

कात्यायनः ।

संक्रान्तौ रविवारो वा एकादश्यां यदा भवेत् ।

उपोषा सा महापुण्या सर्वपापहरा हि सा ॥

तथा । व्यतीपातो वैधृतिर्वा एकादश्यां यदा भवेत् ।

उपोषा सा तु विज्ञेया पुण्यसम्पत्विवर्धनी ॥

आश्वदिनेषु विशेषमाह कात्यायनः ।

उपवासी यदा नित्यं आश्वं नैमित्तिकं भवेत् ॥

उपवासं तदा कुर्यादात्राय पितृसेवितं ।

अस्तेऽव मृद्धिणः पुत्रवती रुक्माङ्गदादेः

कृष्णैकादशपुपवासव्रतं ।

किञ्च । स्वीकृतउभयैकादशीव्रतोपावसः पुत्रजननि कृष्णै-  
कादशीपरित्यागप्रसङ्गः ।

तथा च । समादाय विधानेन द्वादशीव्रतमित्यादिवचन  
विरोधात् ।

अपरन्त्वे कादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोऽभयोरपि ।

वनस्थयतिधर्मीऽयं शुक्लामिव सदा गृही ॥

गौतमवचनवस्त्रादृष्टिः ।

शुक्लायामेवोपावसः तद्व्रतवैष्णवं महद्विदितिवचनविरोधः  
स्यात् ।

अपरथा वैष्णवोवाच शैवो वा कुर्व्यादेकादशीव्रतमिति मत्स्य-  
पुराणवचनविरोधः स्यात् ।

अतः सर्वेषां उभयैकादशपुपवासेऽधिकारइति युक्तम् ।

तथा च स्कन्दकूर्मपुराणयोः ।

यथा शुक्ला तथा कृष्णा न विमेषीस्ति कश्चन ॥

सनत्कुमारप्रोक्ते ।

यथा शुक्ला तथा कृष्णा यथा कृष्णा तथेतरा ।

नारदीयपुराणे ।

तस्मात् त्रधा पुरस्कृत्य कृष्णे शुक्ले हरेर्हिने ।

पूजयेज्जगतां बीजं सोपवासोजनार्दनं ॥

सद्योगैर्यत्पदं सांख्यैः प्राप्यते वा नवा द्विज ।

अनायासेन यत् प्राप्यं पदं हरिदिनामुगैः ॥

१०००

चेमाद्रिः । [तत्त्वचक्रं १५ अध्यायः ।

तस्य देवस्य नेदिष्ठं मूर्तिर्हयमिदं स्मृतं ।

पावको ब्रह्मचर्येति तच्च ज्ञेयानुभावतः ॥

भविष्यत् पुराणे ।

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा विशेषेणान्ति कस्यन ।

सौरधर्मेषु, एकादशी सदोषोऽस्या शुक्ला कृष्णा तथैव च ।

मत्स्य पुराणे ।

यथा सुपूजितो गौरः कृष्णो वा वेदविद्विजः ।

सन्तारयति दातारमेकादश्यो तथा स्मृते ॥

तैत्तिरीयश्रुतेतराणां वै तिलानां सदृशं यथा ।

कृष्णायाश्च सितायाश्च गोर्गव्यं सदृशं यथा ॥

द्वादश्याः सदृशं तद्वत् पुण्यं स्वाकुलकृष्णयोः ।

दर्शश्च पूर्णमासी च पुण्यतस्तु यथा समे ॥

तथा तथा सिते पुण्ये द्वादश्यो मुनिभिः स्मृते ।

यद्योत्तरदक्षिणश्च अयने च प्रकीर्तितम् ॥

तुल्यं पुण्यमवाप्नोति द्वादश्यास्तु तद्योभयोः ।

पद्म पुराणे ।

सोम सूर्यग्रहो पुण्यो तथैव मुनिभिः स्मृतौ ॥

तथा तथा सिते पुण्ये द्वादश्यां धर्मतः समे ।

यथा विष्णुः शिवश्चैव सम्पूज्यौ मुनिभिः स्मृतौ ॥

तथा पूज्यतमि प्रोक्ते द्वादश्यो शुक्लकृष्णके ।

इति शुक्लकृष्णविवेके पापक्षरणात् ।

तथा च कूर्मपुराणे, विष्णुधर्मोत्तरे च ।

सुब्रह्महा सुरापः स्यात् कृतघ्नो गुह्यतत्पगः ।



स्कन्दपुराणे ।

सुव्रह्महा सगोब्रह्म सुरापो गुरुतत्पगः ।

कालिकापुराणे ।

सर्वेषामिह पापानामाश्रयः स तु कीर्तित इति

तेषामुत्तरार्थं विवेचयति ।

यद्य मोहादेकादशी शुक्लकृष्णे सितासिते ।

भविष्यत् पुराणे ।

एवं ज्ञात्वा सदीपोष्वा हादशी शुक्लकृष्णजा ।

तयोर्भेदं न कुर्वीत तन्नेदाक्षरकं व्रजेत् ॥

गारुडपुराणे ।

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा यावदाहृतसंभवः ।

अथैकादशीव्रताकरणेन निन्दा । सनत्कुमारप्रोक्ते

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा विशेषो नास्ति कश्चन ।

विशेषं कुरुते यस्तु पिढहा स तु कीर्तितः ॥

सनत् कुमारप्रोक्ते ।

एकादशीर्हयोर्यस्तु विशेषं कुरुते नरः ।

तस्योच्चारं न पश्यामि यावदाहृतसंभवम् ॥

अथैकादशीव्रताकरणनिन्दा । सनत्कुमारप्रोक्ते ।

न करोति हि यो मूढ एकादश्यामुपोषणं ।

स नरोनरकं याति रौरवं तमसावृतम् ॥

तथा तथा मुनिश्चैष्ठ योभुङ्क्ते द्विजजन्मवान् ॥

तथा । प्रतिपासं स भुङ्क्ते तु किस्त्रिषं श्लादिविट्समं ।

निष्कृतिर्न्ययपस्योक्ता धर्मशास्त्रे मनीषिभिः ॥

एकादशव्रतकामस्य निष्कृतिः क्वापि नोदिता ।

मद्यपानाभ्युनिशेष्ठ पातैव नरकं व्रजेत् ॥

एकादशव्रतकामस्तु पिढभिः सह मज्जति ।

नारदीयपुराणे ।

योऽत्राति पार्थिवं पापं योऽत्राति मधुभिर्दिने ।

तथा । यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥

अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सम्प्राप्ते हरिवासरे ।

तानि पापान्यपाप्नोति भुञ्जानो हरिवासरं ॥

दिने च सर्वपापानि भवन्त्यन्य स्थितानि तु ।

तानि मोहेन योऽत्राति न स पापैः प्रमुच्यते ॥

तस्माद्वश्यं कर्तव्या द्वादशी सोमकाकजा ।

स केवलं मलं भुङ्क्ते योभुङ्क्ते हरिवासरे ॥

स्कन्दपुराणे ।

मातृहा पिढहा चैव भ्रातृहा गुरुहा तथा ।

एकादश्यां तु भुञ्जानो विष्णुलोकाद्युत्तो भवेत् ॥

नारदीयपुराणे ।

रण्डा, यतीनामेकादशीव्रतस्याकरणे प्रत्यवायविशेषार्थमाह ।

एकादशीं विना रण्डा यतिश्च सुमहामते ।

पश्यते ह्यन्धतामित्रे यावदाहृतसंभवम् ॥

कात्यायनय ।

विधवा या भवेच्चारी भुञ्जीतैकादशीदिने ।

तस्मास्तु सुकृतं नश्येद्भूगहत्या दिने दिने ॥

स्वीकृतव्रतपरित्यागे पापमुक्तम् ।

विष्णुरहस्ये ।

समादाय विधानेन द्वादशीव्रतमुत्तमम् ।  
 तस्य भङ्गं नरः कृत्वा रौरवं नरकं व्रजेत् ॥  
 तथा । द्वादशीव्रतमादाय व्रतभङ्गं करोति यः ।  
 द्वादशाब्दं व्रतं चीर्णमफलं तस्य जायते ॥  
 तथा । परिगृह्य व्रतं सम्यगेकादश्यादिकं यदि ।  
 न समापयते तस्य गतिः पापा गरीयसी ॥  
 अथास्मिन् दिने अधिकारिणमाह कात्यायनः ।  
 अष्टवर्षाधिकोमर्त्यो ह्यपूर्णशीतिवत्सरः ।  
 एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोर्द्वयोरपि ।

नारदीयपुराणे ।

अष्टवर्षाधिकोमर्त्यो अशीतिर्नहि पूर्यते ।  
 यो भुङ्क्ते मामके रात्रे विष्णोरहनि पापकृत् ॥  
 स मे बध्यश्च दण्डाच्च विवासीद्देशतः स मे ।

कात्यायनः ।

एतस्माद् कारणादिप्र एकादश्यामुपोषणं ।  
 कुर्यान्नरोवा नारीवा पक्षयोर्द्वयोरपि ॥  
 अचानुकल्पे सर्वेष्वधिकारी ज्ञातव्यः । }

यथाह ब्रह्मवैवर्ते ।

एकादशीं विना विप्र न संसाराद्भिन्नोत्थम् ।  
 तत्राप्ययं विशेषोऽस्ति कार्यशक्तिमताश्च सः ॥  
 न तु देहं विदुः प्राप्नोषीदुग्रानो महायहात् ।  
 शरीरं पीडयते येन सुशुभेनापि कर्मणा ॥

अत्यन्तं तन्नकुर्वीत\* अनायासः स उच्यते ।  
 धर्मसाधनमाद्यं यः शरीरं बहुपुण्यकृत् ॥  
 यथाकथञ्चिन्मौख्यान् पीडयेदेव हेलया† ।  
 गूढग्राहेणात्मनो यः पीडया कुरुते तपः ॥  
 न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिं ।  
 अधिकारिणोऽसामर्थ्ये प्रतिनिधिमाह ।

वाराहपुराणे ।

असामर्थ्ये शरीरस्य व्रते तु समुपस्थिते ।  
 कारयेद्धर्मपत्नीं वा पुत्रं वा विनयान्वितम् ॥  
 भगिनीं भ्रातरं वापि व्रतमस्य न लप्स्यते ।  
 शृणु योवान्यमुद्दिश्य एकादश्यामुपोषति ॥  
 यमुद्दिश्य कृतो विप्रस्तस्य पूर्णफलं भवेत् ।  
 कर्त्ता दशगुणं पुण्यं प्राप्नोत्यस्य न संशयः ॥

अथोपवासव्रतानुष्ठानक्रमः ।

तत्रोपवासस्य सामान्येन स्वरूपं ।

यथाह वसिष्ठः ।

उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ।

उपवासः स विज्ञेयः सर्व्वभोगविवर्जितः‡ ॥

पापेभ्यो उपावृत्तस्य वर्ज्येभ्यो निवृत्तस्य, गुणैर्विष्णुनामकीर्त्त-  
 नादिभिः ।

\* अत्यल्पमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पपलेदेकहेलयेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ न शरीरविशोषकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एतदुपवासव्रतं द्विविधं नित्यं फलार्थञ्च ।

नित्ये तु यथाकथञ्चिदेकादश्यां भोजनद्वयपरिहाररूपेणोप-  
वासव्रतेन प्रत्यवायपरिहारः ।

तथाच ब्रह्मवैवर्ते ।

इति विज्ञाय कुर्वीतावश्यमेकादशीव्रतम् ।

विशेषनियमाश्च क्लृप्ताः होराश्च भुक्तिवर्जितः ॥

निगृहीतेन्द्रियः अवाप्तहायो विष्णुतत्परः ।

उपोष्यैकादशीं पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥

कात्यायनश्च ।

अथ नित्योपवासी चेत्सायम्प्रातर्भुजिक्रियां ।

सप्तजन्मेति मान्देवि संप्राप्ते हरिवासरे ॥

अथ फलार्थमुपवासव्रतस्वरूपं तत्रैवाह ।

शक्तिमांस्तु पुनः कुर्यान्नियमं सविशेषणं ।

सायमाद्यन्तयोरङ्गोः प्रातःसायञ्च मध्यमे ।

उपवासफलं प्रेक्ष्यर्जुन्यात् भक्तचतुष्टयम् ॥

इति नित्यकाम्ययोरुपवासव्रतयोरन्यतरमारम्भमाणः प्रथम-

दशम्यां भोजनानन्तरं दन्तधावनं कुर्यात् ।

तदाह । दशम्यां दन्तकाष्ठेन जिह्वां लेढि<sup>†</sup> यथायथा ।

द्वादशीनियमार्थाय निराशः स्योद्यमस्तथा ॥

निर्भार्जयति तत्पापं तटस्थं दीनमानसः ।

अभक्तकर्मा यद्याति पातकी वैष्णवं पदम् ॥

० वर्यभक्तचतुष्टयमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† जिह्वमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततो दशम्यां रात्रौ नियमग्रहणाय सङ्कल्पदुर्ग्यात् ।

ब्रह्मवैवर्त ।

प्राप्ते हरिदिने सम्यक् विधाय नियमं निशि ।

दशम्यामुपवासस्य प्रकुर्याद्द्वैष्णवं व्रतम् ॥

सङ्कल्प मन्त्रहेतु दैवतान्याह ।

एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहमपरेऽहनि ।

भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष तारणं\* मे भवाच्युत ॥

इति संकल्पं विधाय एकादशीदिने देवस्य पुष्पमण्डपं  
विरचयेत् ।

यथाह ब्रह्मपुराणे ।

देवस्योपरि कुर्वीत अक्षया सुसमाहितः ।

नानापुष्पैर्भुजिष्येष्टा विचित्रं पुष्पमण्डपं ॥

कृत्वा चावरणं पद्माब्जागरं कारयेन्निशि ।

एवं मण्डपं विधाय रात्रौ देवं पूजयेत् ।

तथा भविष्यत्पुराणे ।

एकादश्युपवासेन रात्रौ संपूजयेद्भरिं ।

तां च रात्रिं यथाशक्ति पुराणश्रवणादिना ॥

नीत्वेति शेषः ।

ब्रह्मवैवर्त ।

तस्माच्छ्रद्धां पुरस्कृत्य शक्तां कृष्णाक्ष द्वादशीम् ।

संप्राप्य पूजयेद्देवं सोपवासी जनार्दनम् ॥

\* शरणं मे भवाच्युतेति पुण्डरीकाक्षरे पाठः ।

ब्रह्मपुराणे । व्यास उवाच ।

एकादश्यामुभे पक्षे निराहारः समाहितः ।  
 ज्ञात्वा सस्यस्विधानेन सोपवासो जितेन्द्रियः ॥  
 सम्पूज्य विधिवत् विष्णुं अथवा सुसमाहितः ।  
 पुष्पैर्गन्धैस्तथाधूपैर्दीपैर्नैवेद्यकैः परैः ।  
 उपवासैर्बहुविधैर्जप्यहोमप्रदक्षिणैः ॥  
 स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गोतवाद्यमनोहरैः ।  
 दण्डवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्तमैः ॥

एवं संपूज्य जागरं कुर्यात् ।

अत्रैवाह । एवं संपूज्य विधिवद्वाचो कुर्यात् प्रजागरं ।

अत्रैवाह ।

कथां च गीतिकां विष्णोर्द्याहयन्विष्णुपरायणः ॥  
 याति विष्णोः परं स्थानं नरोनास्त्यत्र संशयः ।  
 कथां च वासुदेवस्य गीतकं वापि कारयेत् ।  
 ध्यायन् पठंस्तुवन् देवं पूजयेद्भजनीं बुधः ॥  
 एवं जागरं निर्वर्त्य द्वादश्यां प्रभाते ज्ञात्वा विष्णुं संपूज्य  
 उपवासं समर्पयेत् ।

अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव ।

प्रसीद सुसुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥

इति मन्त्रेण देवाय उपवासं संकल्पयेत् ततः पारणं कुर्यात् ।

तथा । पारणन्तु ततः कुर्याद्यथासम्भवमागतः ।

एतच्च पारणं तुलसीमित्रं कुर्यादित्याह ।

स्कन्दपुराणे ।

कृत्वा वै वोपवासन्तु योऽग्राति द्वादशीदिने ।

नैवेद्यं तुलसीमिश्रं हत्याकोटिविनाशनम् ॥

एवं दशमीमारभ्य पारणान्तं सर्व्वं नियमयुक्तं व्रतं निवर्त्तयेत् ।

ते च नियमा उच्यन्ते विष्णुधर्मोत्तरे ।

अमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥

शिवपूजाग्निहोत्रञ्च सन्तोषास्तेयभावनाः ।

सर्व्वव्रतेष्वयं कर्मसामान्यं दशधा स्मृतः ॥

तान्याह मनुः ।

विहितस्यानुष्ठानमिन्द्रियाणामनिग्रहः\* ।

निषिद्धसेवनं नित्यं वर्जनौघं प्रयत्नतः ॥

कूर्मपुराणे ।

कांस्यं मांसं मसूरञ्च चणकं कीरदूषकान् ।

शाकं मधु पराक्ञ्च वर्जयेदुपवसन्निति ॥

मत्स्यपुराणे ।

कांस्यं मांसं मसूरञ्च क्षौद्रं तैलं वितथभाषणम् ।

व्याग्रामञ्च प्रवासञ्च दिवास्वप्नमथाञ्जनम् ॥

शिलापिष्टं मसूरञ्च द्वादशैतानि वैष्णवः ।

त्यजेदिति शेषः ।

हारीतः ।

पतित, पाण्डुर्लङ्घि नास्तिकादिसम्भाषणानृत्युतादिकमुप-  
वासदिने वर्जनौघमिति ।

● निन्दितस्य च सेवनादिति पुस्तकाकारे पाठः ।



विष्णुधर्मीक्षरे ।

तज्जप्यजापी तद्व्यानतत्कथाश्रवणादिकं ।

तदर्चनञ्च तन्नामकीर्त्तनश्रवणादयः ।

उपवासस्ततोद्धृते गुणाः प्रोक्ताः मनोषिभिरिति ॥

विष्णुरहस्ये ।

प्रह्मोवाच ।

मनसा कर्मणा वाचा पूजयेत्तद्विष्णुं ।

कुर्यान्नरस्त्रिषवणं ब्रह्मतिर्जितेन्द्रियः ॥

नामावलोकनालापं\* विष्णोः कुर्याद्ब्रह्मनिशं ।

भक्त्या विष्णोस्तुतिर्वाचास्पृष्टावाहं विवर्जयेत् ॥

सर्वसर्वदयायुक्तः शान्तिवृत्तिरहिंसकः ।

सुप्तोवा शयनस्थो वा वासुदेवं प्रकीर्त्तयेत् ।

स्मृत्यालोचनगन्धादिलेपनं† परिकीर्त्तनम् ॥

पद्मस्य वर्जयेत्सर्वं शंसानां चाभिकाञ्चनम् ।

गान्नाभ्यङ्गं शिरोऽभ्यङ्गं ताम्बूलं सविलेपनम् ॥

व्रतस्थो वर्जयेत्सर्वं यच्चान्यच्च निराकृतम् ।

व्रतस्थो न गृहे किञ्चिद्विकर्मस्थैर्न चालयेत् ।

देवतायने तिष्ठन् न गृहस्थस्यरेहृतम् ॥

ब्रह्मपुराणे ।

उपवासे तथाश्नाद्वा नखादेहन्तधावनम् ।

दन्तानां काष्ठसंयोगी हन्ति सप्त कुलानि वै ॥

\* नामानेवसेवासाधनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† गन्धादिस्नानमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विष्णुधर्मेषु ।

पान्थिभिरसंस्मृतां ह्यसन्धाकणमेव च ।

विष्णीराराधनं यत्र नरैः कार्यमुपोषितम् ॥

वज्रपुराणात् ।

इत्योमधं परावक्ष्य पुनर्भोजनमैव नम् ।

चोद्वं तिस्रामिषं चैव द्वादश्यां सप्त कर्जयेत् ॥

यते नियमाः सङ्कल्पपारणान्तमेव विधेयाः ।

पारणेनैव व्रतवरिक्तमाप्तेः ।

अत ऊर्ध्वं यथेच्छया पारयेच्च यथा वचीति कात्यायनीकृतत्वात् ।

उपवासव्रताद्यस्तस्य नक्तादिकमाह ।

मविष्यत्पुराणे ।

एकादश्यामुपवसेन्नक्तं वापि समाचरेत् ।

कूर्मपुराणे ।

एकभक्तेन नक्तेन क्षीणवृक्षातुरोक्षिपेत् ।

नातिक्तमेद्वादशीं तु उपवासव्रतेन तु ॥

मार्कण्डेयपुराणे ।

एकभक्तेन नक्तेन तस्मैवायाचितेन च ।

उपवासेन दानेन न निर्हादशिको भवेत् ॥

नित्यैकादशीविधिः । वज्रउवाच ।

अकामेन कथं ब्रह्मन् द्वादशीषु जनार्दन ।

पूजनीयो हि जगतेऽहं तस्मै चाक्षतपृच्छतः ॥

मार्कण्डेयउवाच ।

शार्ङ्गशीर्षस्य मासस्य श्रुत्वा सर्वं त्वया बुध ।  
 अश्वीयाश्विमासौ च कुर्यात्सर्वत्सरं व्रती ॥  
 नामानि देवदेवस्य केशवस्य पृथक् पृथक् ।  
 सख्योऽनन्तोऽश्रुतचक्री वैकुण्ठोऽय जनार्दनः ॥  
 उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः ।  
 योगेशः पुण्डरीकाक्षो मासनामान्यनुक्तमात् ॥  
 एतानि प्रातरुवाच यः श्रूयेत् पुरुषः सदा ।  
 अपि दुर्गतिकास्तस्य पितरः स्वर्गमाप्नुयुः ॥  
 तिलपात्रं द्वादशकं यो दद्यात् प्रत्यहं द्विजे ।  
 गावश्च कपिला दद्यात् जपेत् नामानि वै समाः ॥  
 मासोपवासिनां पुण्यां बज्जनां तीर्थयात्रिणां ।  
 पूज्यते देवदेवस्य प्रत्यहं मासनामभिः ॥  
 प्रतिमासं स्नानैव पूजादानादिकं हरेः ।  
 नामयस्मिन् मासे च यत् प्रोक्तं तेनैवेत्यर्थः ।  
 कृतान्ते च ततो होमः कार्यस्तद्देवतापदे ।

अन्ते व्रतान्ते ।

अग्निप्रणयणादूर्ध्वं द्वादशैताननुश्रूयेत् ॥  
 द्वादशाक्षरपत्रेषु स्थापयेद्भुक्ततण्डुलैः ।  
 ओं तस्मै नमः आयातु स इत्यावाहयेत् पृथक् ।  
 संख्याप्याग्निं ततः प्राच्या ध्यायेन्नानात्मसंमुखान् ।  
 आसनं पादमर्घ्यञ्च गन्धपुष्पाञ्च नानि च ।

धूपदीपांश्च वासांसि होमशेषं समापयेत् ॥  
 दत्त्वा वाचमनं पश्चाद्दोमशेषं निवेदयेत् ।  
 अष्टाष्टसमिधः पूर्वं हुत्वाष्टौ च दृताहुतीः ॥  
 कशराहुतिकैका च यवाद्याष्टौ तिलाहुतीः ।  
 देवोपहारशेषेण दत्त्वा स्विष्टकृतं ततः ॥  
 अग्निप्रतिष्ठान्तर्होमं कृत्वा देवेभ्य

आसनाद्याचमनं दत्त्वा शेषहोमं समाप्य हुतशेषं देवेभ्यो-  
 निवेद्य तच्छेषेण स्विष्टकृतं दद्यात् ।

पूर्णाहुत्या भवेन्मन्त्रस्तद्विष्णोः परमं पदम् ।  
 एवं कृते तु होमान्ते गाः कृष्णा द्वादशाष्ट वा ॥  
 षट्चतस्रोऽथ वा देया एकावापि पयस्विनी ।  
 हेमशृङ्गी रोप्यखुरां सघण्डाभरणाम्बराम् ॥  
 कांस्यपृष्ठां तथा दीग्ध्रीं सुवर्णान्तरदक्षिणाम् ।  
 सवत्सां द्विजमुख्याय पूजयित्वा समर्पयेत् ॥  
 कृष्णभक्ताय शान्ताय विधिज्ञाय महात्मने ।  
 ते प्रीयन्तामिति प्रोक्ता देवदादशमासिकाः ॥  
 मामिवमुद्धरस्वेतिचेत्यायाञ्च प्रतिग्रहाः ।  
 मासि मासि च दत्तेषु तिलपात्रेषु तैर्घटैः ॥

सहार्थं तृतीया न केवलमस्मिन् दाने प्रतिमासं घटदानेऽप्ययं  
 मन्त्र इत्यर्थः ।

तस्मिन् काले प्रदातव्यास्ते घटा मासनामभिः ।  
 समानं तद्वत् पुण्यं तस्मादर्घ्यं समर्पयेत् ॥  
 सूर्यायेति शेषः ।

महापुण्यप्रदं पार्थ महापातकनाशनम् ॥  
 वाञ्छितार्थप्रदं दृष्ट्वा श्रुतं पापापहारकम् ।  
 त्रैलोक्यं व्रतानां सर्वेषां सुभवाद्गौतमतम् ॥  
 तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि समाहितमनः शृणु ।  
 ततोऽपराधे सन्तर्प्य कृतसम्बन्धादिकः शुचिः ॥  
 प्राप्यान्नां वेदविदुषः पुराणान्नात् जितेन्द्रियात् ।  
 संपूज्य देवदेवशब्दस्तथावनपूर्वकम् ॥  
 कुर्याच्च नियमं पार्थ गुरुदेवान्निसन्निधौ ।  
 एकादश्यां निराहारः स्विताहमपरेऽहनि ॥  
 भोज्यामि पुण्डरीकाच्च ग्रहणं मे भवाञ्छुत ।  
 इत्युक्त्वा गुरुत्वा पूजयित्वा जनार्दनं ॥  
 भूमौ स्तपेज्जितक्रोधः शब्दादिविषयोऽभक्तितः ।  
 ततः प्रभाते विमले केशवार्पितमानसः ॥  
 केशवेति तदा वाक्यं श्रुतप्रसन्नलितादिषु ।  
 पावणादिभिरालापं दर्शनस्पर्शनादिना ॥  
 त्यजेद्दिनत्रयं पार्थ व्रतवैकल्यकारकम् ।  
 ततो मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले ॥  
 स्नानं कुर्याज्जितक्रोधः पञ्चगव्यपुरःसरं ।  
 स्नानं कृत्वैकचित्तस्तु प्रपूतात्मा दयान्वितः ॥  
 आदित्याय नमस्तु केशवं कारणं व्रजेत् ।  
 उत्तीर्ण्य परिधायीत कुक्कुटचिह्नं च वाससी ॥  
 पितृदेवमनुष्याणां दत्त्वा तोयाञ्जलींस्ततः ।  
 स्वर्णाचारविधिना कृतकृत्योऽहं व्रजेत् ॥

पूजयेत्तत्र गोविन्दं केयवेति जपन् वुधः ।  
 पुष्पधूपैस्तथादीपैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ।  
 गीतवाद्यैः कथाभिश्च जागरं कारयेन्निशि ॥  
 कुशं संस्थापयित्वा तु रत्नगर्भं सकाञ्चनम् ।  
 हार्दितं वस्त्रयुग्मेन शितचन्दनचर्चितं ॥  
 गन्धमाल्यसमायुक्तं दीपैर्दिष्टुं स्वलंकृतम् ।  
 कुशस्यैकाग्रदेशे तु शितचन्दनचर्चिताम् ॥  
 प्रतिमां देवदेवस्य शङ्खचक्रगदाभृतम् ।  
 कृत्वाभ्यर्च्य यथान्यायं प्रभाते विमले सति ॥  
 द्वादश्यां कृतकृत्यस्तु समभ्यर्च्य जगद्गुरुम् ।  
 विप्राय दद्यात् कलशं दक्षिणीपस्करान्वितम् ॥  
 सञ्जीव्य विप्रमुख्याय दद्यात्कृत्या च दक्षिणां ।  
 भृत्यान् सञ्जीयित्वा तु दत्त्वा गोषु गवाङ्गकं  
 पञ्चगव्यन्तु सम्प्राश्य स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।  
 अनेन विधिना मासि तस्मिन् कृष्णामुपोषयेत् ॥  
 द्वादशीं पुरुषव्याघ्रं ध्यायन् सङ्कर्षणं विभुं ।  
 प्राग्वत्सर्व्वं ततः कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥  
 भोजयित्वा द्विजत्रेष्ठं दद्यात्तेभ्यश्च दक्षिणां ।  
 भुञ्जीत वाग्यतः पश्चात् पञ्चगव्यहुताशनं ॥  
 एवं पोषेतु सङ्कल्प्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ।  
 नारायणं जपन् प्राञ्जः सर्व्वं प्राग्विधिमाचरेत् ॥  
 स्नानप्राशनदानानि भोजनं तद्दद्याच्चरेत् ।  
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा दद्याद्दक्षिणां यदुनन्दनम् ॥

नारायणः प्रीयतां मे इत्याचार्यं क्षमापयेत् ।  
 अस्यैव पुष्यमासस्य द्वादश्यां कृष्णपक्षतः ॥  
 वासुदेवेति सम्पूज्य प्रागुक्तविधिना नृप ।  
 देवदेवं जगन्नाथं सर्वकारणकारणम् ॥  
 ततो दद्याद्दिजातिभ्यो दक्षिणां अक्षयाम्बितः ।  
 भोजनं पूर्व्ववत् कुर्याद्भानं पूजादिकं ततः ॥  
 शुक्लायां माघमासस्य द्वादश्यां तु विश्राम्यते ।  
 माघवेति जपन्नाम पूजयेत् पूर्व्ववद्वरिं ॥  
 रात्रौ आगरणं तद्वत्पुष्पधूपप्रदीपकैः ।  
 पूजयित्वा ह्यिज्येष्ठान् माधवः प्रीयतामिति ॥  
 प्राशनादिकमेवात्र पूर्व्वोक्तविधिना स्मृतम् ।  
 अस्यैव माघमासस्य द्वादश्यां कृष्णपक्षतः ॥  
 प्रद्युम्नेति जपन् प्राञ्जः सर्व्वं प्राग्विधिमाचरेत् ।  
 स्नानप्राशनदानानि भोजनं तद्वदेव हि ॥  
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा दद्याद्दक्षिणां पाण्डुनन्दन ।  
 फाल्गुनामलपक्षस्य द्वादश्यां नियतः शुचिः ॥  
 गोविन्देति जपन्विष्णोः पूजयेत् प्रतिमाश्रयः ।  
 विप्राय दक्षिणां दद्याद्गोविन्दः प्रीयतामिति ॥  
 जपपूजनदानानि पूर्व्वेण विधिनाचरेत् ।  
 फाल्गुनस्य तथा कृष्णद्वादश्यां नियतेन्द्रियः ॥  
 अनिरुद्धेति कृष्णस्य जपन् पूर्व्ववदाचरेत् ।  
 तेनैव विधिना पार्थ सर्व्वपापापहारणं ॥  
 पुष्पधूपनैवेद्यैश्च गन्धदीपादिशोभया ।

नैवेद्याद्युपचारैस्तु पूर्व्वं दानं समाचरेत् ॥  
 अनिरुद्धः प्रीयतां मे दानकाले ह्युदीरयेत् ।  
 चैत्रस्यामस्तपचे तु द्वादश्यां पाण्डुनन्दन ॥  
 पञ्चमव्यजलैः स्नात्वा विष्णुनामानुकीर्त्तयेत् ।  
 उपस्थानं तु कुर्व्वीत भास्करस्य विचक्षणः ॥  
 य एव भास्करोदेवः स वै विष्णुः प्रकीर्त्तितः ।  
 विष्णुर्भवतु सुप्रीतोदेवदेवः सनातनः ॥  
 भुक्तिमुक्तिप्रदानाय तव दत्तो मयाञ्जलिः ।  
 इत्युच्चार्याञ्जलिं क्षिप्या गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥  
 पूर्व्ववहेवमभ्यर्च्य दानं दद्याच्च शक्तितः ।  
 विष्णुर्मे प्रीयतां देवो जगद्योनिः सनातनः ॥  
 अस्मिन्नासि तथा कृष्णां द्वादशीं विधिना क्षिपेत्  
 स्नानभोजनकाले तु जपन्वैपुण्योत्तमं ॥  
 तेनैव विधिना पार्श्वे स्नानदानं समाचरेत् ।  
 वैशाखस्यामले पचे द्वादश्यां विधिवच्चरः ॥  
 कृत्वा स्नानादिकं सर्व्वं पूजयेन्मधुसूदनम् ।  
 पूर्व्ववत् पुष्पधूपार्घ्यैर्गन्धदीपं निवेदयेत् ॥  
 दक्षिणां गुरवे दद्यात् प्रीयतां मधुसूदनः ।  
 इत्युच्चार्य्य महावाहो सर्व्वं निष्पादयेदिदम् ॥  
 मासेऽस्मिन् कृष्णपचे तु द्वादश्यां भरतर्षभ ।  
 कृत्वा प्राग्विधिना सर्व्वं जपन् देवमधीक्षजं ॥  
 पूजयन् प्रतिमां विष्णोः सुगन्धैः पुष्पचन्दनैः ।  
 ततोदद्याद्विजातिभ्यो दक्षिणां वित्तसारतः ॥



ज्यैष्ठमासामले पक्षे द्वादश्यां पूर्ववत्पूजयेत् ।  
 स्नानादिसर्वं निर्वर्त्य पूजयेत् त्रिविक्रमम् ॥  
 पुष्पधूपादिनैवेद्यैः प्रभाते विमले सति ।  
 प्राज्यक्षीराज्यसंभोज्यैर्भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥  
 ज्यैष्ठमासामले पक्षे द्वादश्यां पूर्ववत्पूजयेत् ।  
 स्नानादिसर्वं निर्वर्त्य पूजयेत् त्रिविक्रमम् ॥  
 पुष्पधूपादिनैवेद्यैः प्रभाते विमले सति ।  
 प्राज्यक्षीराज्यसंभोज्यैर्भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥  
 तेभ्यश्च दक्षिणां दद्यात् प्रीयतां मे त्रिविक्रमः ।  
 इत्युच्चार्य नमस्कृत्य स्वयं भुञ्जीत पूर्ववत् ।  
 ज्यैष्ठस्यैव हि कृष्णायां द्वादश्यां तु विशाम्यते ॥  
 स्नात्वा प्राग्विधिना भक्त्या नृसिंहं पूजयेद्दिभुम् ।  
 पुष्पधूपैस्तथादीपैर्गन्धैर्नैवेद्यकैरपि ॥  
 वामनः प्रीयतां देवी मम नित्यं सनातनः ।  
 भोजनं प्राग्विधानेन कर्त्तव्यं व्रतिना तदा ॥  
 आषाढस्यैव कृष्णायां द्वादश्यां नियतः शुचिः ।  
 पूजयेदद्भुतं देवं तेनैव विधिना नृप ।  
 निर्वर्त्य पूर्ववत्सर्वं प्रभाते निमले रवौ ।  
 विप्राय दक्षिणां दद्यादद्भुतः प्रीयतामिति ॥  
 श्रावणस्य तु मासस्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ।  
 स्नात्वा पूर्वविधानेन श्रीधरेति जपन् बुधः ॥  
 पूजयेद्देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।  
 ततो विप्राय दातव्या दक्षिणा शक्त्यपेक्षया ।

विशेषाश्वनीतन्तु तदा देयं दिजातये ॥  
 श्रीधरः प्रीयतामित्य त्रियं पुष्पात्वमुत्तमां ॥  
 इत्युच्चार्य कुरुश्रेष्ठ ततो विप्रान् विसर्जयेत् ॥  
 ततो भुञ्जीत पूर्वोक्तविधिना सुसमाहितः ।  
 आ वणस्यैव कृष्णायां द्वादश्यां कुरुनन्दन ॥  
 स्नात्वाभ्यर्च्य देवेयं तूर्णोक्तविधिना ततः ।  
 जनार्दनेति संपूज्य प्रतिमाञ्चक्रपाणिनः ॥  
 ततो विप्रेषु दातव्यं भोजनं सहदक्षिणम् ।  
 जनार्दनः प्रीयतां मे वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥  
 स्वयं भृत्यैस्ततः सार्धं भुञ्जीयात्पूर्ववत् ॥  
 मासि भाद्रपदे भद्र द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ॥  
 पूर्ववत् कल्पयेत् सर्वं देवमभ्यर्चयेत्ततः ॥  
 हृषीकेशेति संकल्प्य क्षुत्प्रखलितादिषु ॥  
 प्राङ्मणान् भोजयेत्कृत्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ।  
 विशेषेणार्चयेद्देवं क्षीरं विप्रेषु पाण्डव ॥  
 हृषीकेशः प्रीयतां मे वाक्यमेतदुदीरयेत् ।  
 क्षमापणं ततः पार्थ भुञ्जीयात् पूर्ववद् ह्री ॥  
 कृष्णायैवं हि कर्त्तव्या मासि भाद्रपदे नृप ।  
 उपेन्द्रेति च संपूज्य प्रतिमां गार्ग्यं च त्विनः ॥  
 पूर्ववदक्षिणां दद्याद्विप्राणां भक्तितत्परः ।  
 प्रीतये देवदेवस्य ममैव पाण्डुनन्दन ॥  
 अश्वयुज्यशुक्लपक्षे तु द्वादश्यां नियतः शुचिः ।  
 स्नात्वा पूर्वविधानेन कृत्वा देवाय तर्पणम् ॥

पद्मनाभेति नाम्ना वै पूजयेत् प्रतिमां हरेः ॥  
 पूर्वोक्तविधिना सर्व्वं कृत्वा जारणादिकम् ।  
 ततः प्रभाते विमले कृतस्नानादिकोऽष्टहौ ॥  
 विप्रान् संभोजयित्वा च तेभ्यो हेम स्नयशक्तितः ।  
 ततः प्रदक्षिणं कुर्यात् प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥  
 प्रीयतां पद्मनाभाय इति वाचसुदीरयेत् ।  
 अक्षयुक्शुक्लपद्मे तु द्वादशीं भक्तिमाचरः ॥  
 उपोष्य विधिना तेन हरिरित्यपि पूजयेत् ।  
 विप्राय दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या नृपोत्तम ॥  
 हरिर्मे प्रीयतां देवो मम मेतमुदीरयेत् ।  
 कार्तिकस्य तु मासस्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ॥  
 आद्येन विधिना सर्व्वं स्नानादि विनिवर्त्य्य च ।  
 शुक्लमाख्याम्बरधरः पाषण्डालापवर्जितः ॥  
 गृहमभ्येत्य मेधावी विधिदृष्टेन कर्मणा ।  
 कुर्याच्छ्रीभादिकं सर्व्वं पुष्पधूपनिवेदनम् ॥  
 वंशपात्रे च कर्त्तव्या सर्व्वं कर्मसु भारत ।  
 दामोदरायेति संपूज्य नाम देवस्य चक्रिणः ॥  
 विशेषादुत्सवं कृत्वा गीतवाद्यादिभिर्नृप ।  
 कृष्णायैवंतु निर्व्वर्त्य्य द्वादशी कार्तिके तदा ॥  
 कृष्णेति नाम संपूज्य देवदेवस्य चक्रिणः ।  
 प्रभुत्तस्य विधिः पार्थ विशेषात् विधीयते ॥  
 अग्निन् व्रते केशवाद्या चतुर्विंशत्यूर्त्तयः पूजनीयाः ।  
 अथ देयानि नामानि षोडशैव विधीयते ॥

गोलक्षं गौसहस्रं वा गोशतं द्वादशैव गाः ।  
 तुलापुरुषदानानि सुस्थानि विधिवत्तदा ॥  
 देयानि विप्रसुस्थानां व्रतान्ते समुपस्थिते ।  
 सूर्योपरागे यदा तु कुरुचेने कुरुत्तम ॥  
 हेमवाससमं दत्त्वा तत्फलं तद्धिने भवेत् ।  
 प्रभासं नाधिकं पार्थ न गया नव पुष्करं ॥  
 वाराणसी न वा तद्वत् प्रयागमथ वापि च ।  
 तीर्थानि च ततः पूर्वं पश्चिमानि जनेश्वर ॥  
 सर्वार्थेष्वेव नृपन्नेष्ट उदीचिदिग्भवानि च ।  
 न समानि महाबाहो व्रतान्ते कार्तिकस्य च ।  
 उभयद्वादशीयोगाच्छ्रद्धधानो नरोत्तम ।  
 वित्तशाठं न कुर्वीत कृष्णैकगतमानसः ॥  
 सर्वदयादिसंयुक्तः पुराणार्थकनिष्ठितः ।  
 कुलान्युद्धृत्य सप्तैव विष्णोः सायुज्यतां व्रजेत् ॥  
 एतदुद्देशतः प्रोक्तमुभयद्वादशीफलम् ।  
 अहधानस्य यत्पुण्यं पार्थ तत् केन वर्ण्यते ॥  
 एतत् पुण्यं पवित्रं च व्रतानामुत्तमं परम् ।  
 नाशिशाय प्रदातव्यं न चाशुश्रूषवे क्वचित् ॥  
 नावैष्णवाय राजेन्द्र अन्यथा नरकं व्रजेत् ।  
 सुसुश्रूणामिदं ब्रह्मन् दुभुश्रूणामियं गतिः ॥  
 इदं हि यः पार्थ नरोमहात्मा शृणोति यो भक्तिपरः स्मरेद्वा ।  
 विमुक्तपापः स विहाय दुःखं प्रयाति सान्निध्यमनन्तमूर्त्तेः ॥  
 इति भविष्योत्तरोक्तमुभयद्वादशीव्रतम् ।

## अथ मत्स्यदादशौव्रतम् ।

—000—

सत्यपा उवाच ।

कोमौ धरण्यां संचीर्णं उपवासो महामुने ।  
कानि व्रतानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥

दुर्वासा उवाच ।

मार्गस्य शुक्लपक्षे तु दशम्यां नियतात्मवान् ।  
स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा अग्निकार्यं यथाविधि ॥  
शुचिवासाः प्रसन्नात्मा हव्यं चान्नं सुसंस्कृतम् ।  
भुक्त्वा पञ्चपदं गत्वा पुनः शौचं तु पादयोः ॥  
कृत्वाष्टाङ्गुलमानन्तु क्षीरद्वयसमुद्भवम् ।  
भक्षयेदन्तकाष्ठं तु ततश्चाचम्य यत्नतः ॥  
स्यूष्ट्वा खानि तथाङ्गिष्ठं चिरं ध्यात्वा जनार्दनम् ।

खानीन्द्रियाणि ।

शङ्खचक्रगदापाणिं पीतवस्त्रं किरीटिनं ।  
प्रसन्नवदनं देवं सर्वलक्षणललितम् ॥  
ध्यात्वा जलं\* गृहीत्वा तु भानुरूपञ्जनार्दनम् ।  
दृष्ट्वा<sup>१</sup> दापयेत्पश्चात्करतोयेन मानवः ॥  
एवमुच्चारयेद्वाचं तस्मिन् काले महामुने ।  
एकादश्यां निराहारो भूत्वाहमपरेऽहनि ।  
भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्षं शरणं मे भवाच्युत ॥

\* पक्षमिति पुस्तकाकटे पाठः ।

एवमुक्त्वा ततो रात्रौ देवदेवस्य सन्निधौ ।  
जपन्नारायणायैति स्वयं भूमौ विधानतः ॥  
ततः प्रभाते विमले नदीं गत्वा समुद्रगां ।  
इतरां वा तडागं वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥  
आनीय मृत्तिकां शुद्धां मन्त्रेणानेन मानवः ।  
धारणं पोषणं त्वत्तोभूतानां\* देवि सर्व्वदा ॥  
तेन सत्येन मां दिव्ये पापान्नोचय मृत्तिके ।

मृत्तिकामन्त्रः ।

ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करैस्सृष्टानि ते रवेः ।  
भवन्ति पूतानि यतो मृत्तिकामालभेत्ततः ॥  
आदित्यस्य मृत्तिकादर्शनमन्त्रः ।  
त्वयि सर्व्वेस्थितान्नित्यं स्थिता वरुण सर्व्वदा ।  
तेन मां मृत्तिकां प्राप्य मां पूतं कुरु माचिरम् ॥

मृत्तिकाभ्युक्षणमन्त्रः ।

एवं मृदं रविं तोयं प्रासाद्यात्मानमालभेत् ।  
निःकृत्वाशेषमृदया कुण्डमालिख्य वै जले ॥  
ततः स्नात्वा नरः सम्यक् मन्त्रवचोपचारतः† ।  
आचम्यावश्यकं कृत्वा पुनर्देवगृहं व्रजेत् ॥  
तत्राराध्य महायोगं देवं नारायणं विभुम् ।  
केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च ॥  
ऊरुयुग्मं नृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणे ।

\* कृत्वेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सेनवचोपचारत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कण्ठं कौस्तुभनाभाय वक्षः श्रीपतये तथा ॥

नैलोक्यविजयायेति वाङ्गं सर्वाङ्गने शिरः ।

रघाङ्गधारिणे वक्त्रं शङ्करायेति वारिजम् ॥

वारिजं शङ्कम् ।

गङ्गोरायेति च कट्यान्तु कजशान्तचिन्मूर्त्तये\* ।

एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणं प्रभुं ॥

पुनस्तस्याधतः कुर्वाञ्चतुरः स्थापयेद्बुधः ।

जलपूर्णान् समाख्याञ्च सितचन्दनलेपितान् ॥

चतुर्भिस्तिलपात्रैश्च स्नानितान् रत्नगर्भिणः ।

चत्वारस्ते समुद्रास्तु कलशाः परिकीर्त्तिताः ॥

तेषां मध्ये शुभं पीठं स्थापयेद्ब्रह्मसंयुतम् ।

तस्मिञ्च रौप्यं सोवर्णं ताम्रं वा दारवं तथा ॥

अलाभतस्तोयपूर्णं कृत्वा पात्रं ततो न्यसेत् ।

अलाभतः सोवर्णादीनामलाभे दारवमपि कुर्यादित्यर्थः ॥

सोवर्णं मत्स्यरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनम् ।

वेदवेदाङ्गसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषणं ॥

तोयपूर्णं पात्रं कृत्वा तत्र मत्सरूपं जनार्दनं न्यसेदित्यन्वयः ।

तत्रानेकविधैर्भक्षैः फलैः पुष्पैश्च शोभितम् ।

गन्धैर्मन्त्रैश्च धूपैश्च अर्चयित्वा यथाविधि ॥

रसातलगता वेदा यथा देव त्वयाहताः ।

मत्स्यरूपेण तद्वन्मा भवादुद्धर कोशव ॥

\* चङ्गकमानामूर्त्तये इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† मन्त्रैश्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पञ्चमे मकरोऽजातः समुद्रेति भयङ्करः ॥  
 स्त्रियं जघान तरुणीं ज्ञातुकामां यथागतां ।  
 प्रभाते शङ्करस्याग्रे शशाङ्कयङ्गणे निशि ॥  
 तत्रापि बहिसं दत्त्वा जनैः प्राणैर्वियोजयेत् ।  
 पुनः षष्ठे भवेजातो पिशाचः पिशिताशनः ॥  
 क्रूरः छिद्रपरः क्षुद्रो नरप्राणवियोजकः ।  
 सोऽवतीर्णो नरस्याङ्गङ्गनामा स च कस्यचित् ॥  
 मन्त्रेण पूयसिद्धेन वातिकेन व्यसुः कृतः ।  
 सप्तमे स पुनर्जातो दुन्निरीक्ष्यपुर्भृशम् ॥  
 क्रूरदंष्ट्रः करास्तास्त्रीमांसशोणितभोजनः ।  
 दिव्यावा मनुभसौषु वासिष्ठो बह्वराक्षसः ॥  
 राष्ट्रश्च गीर्जरं शून्यं सर्वं चक्रे विषादिषु ।  
 आक्रम्य भीमदासेन राजा राक्षसशत्रुणा ॥  
 समारोप्य धनुः संख्ये ब्रह्मास्त्रेण निपातितः ।  
 भूयोभवद्वाप्रसमः स्याज्जन्मन्यष्टमे भुवि ॥  
 वनेतराणां क्षुद्रो गोब्राह्मणार्त्तं निगन्धनं ।  
 स तु हस्तीजभक्तेन मातङ्गेन धनुस्तता ॥  
 एकादेशेऽपि पाञ्चालो पञ्चमध्येतिभीषणः ।  
 अर्धकर्णोऽतिरक्ताक्षोजातो ऋक्षतनुर्दृढः ॥  
 पापो धर्मध्वजोरक्षो देवतोजिनमाख्यष्टकः ।  
 स दण्डपायिकेनैव वृक्षायै ह्यवलम्बितः ॥  
 चादशे स पुनर्जातः पुष्कयः क्लेशभाजनः ।



भक्ष्यलोभाद्विलगतीव्याधेन विनिपातितः ॥  
 तेन वासीत्कृतं पूर्वं तारकहादशी व्रतं ।  
 तस्य प्रभावाज्जातोऽपि दुष्टयोमौ पुनःपुनः ॥  
 अवाप शीघ्रं पञ्चत्वं संसारभवसागरे ।  
 पुनरेवाभवद्राजा विदर्भायां सुधार्मिकः ॥  
 भूयः सीधोषिता तेन तारका हादशी शुभा ।  
 पश्यतां व्रतमाहात्म्यं जातो जातो पुनः पुनः ॥  
 व्रतप्रभावाद्भवने भुक्त्वा राज्यमकण्ठकं ।  
 प्राप विष्णुपुरे स्थानं यावदाहृतसंज्ञकं ॥

शुधिष्ठिर उवाच ।

कथं तत् कृण्व कर्त्तव्यं तारकहादशीव्रतम् ।  
 पापोऽपि सद्गतिं प्राप्नो यत्प्रभावात् कुशध्वजः ॥

कृण्व उवाच ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे गृहीत्वा हादशीव्रतम् ।  
 अकृत्स्निमे जले स्नानमपराह्णे समाचरेत् ॥  
 प्रणम्य भास्करं भक्त्या कृत्वा देवार्चनं तथा ।  
 मौनेनैवावस्थातव्यं यावद्दक्षं व्रजेंद्रविः ॥  
 ततो मुक्ताफलैः पुष्पैर्गन्धधूपविलेपनैः ।  
 सजलं साक्षतं युक्तं हिरण्याक्षफलैः शुभैः ॥  
 रम्ये ताम्रमये पात्रे जानुभ्यां धरणीं गतः ।  
 पूर्वामुखः प्रदोषाद्ये मूर्ध्नि कृत्वा घर्षभाजनं ॥  
 भूमौ मण्डलिकं कृत्वा गोमयेन सताडितं ।  
 चन्दनेन समाक्षिप्य ध्रुवञ्च सृगगोमुखं ॥

सहस्रशीर्षामन्त्रेण भूमौ ध्यात्वा जगद्गुहम् ।  
 तारकानां कुम्भे च दद्यादर्घ्यं जितेन्द्रियः ॥  
 पर्युष्य धूपमुत्क्षिप्य दद्याद्विप्राय दक्षिणां ।  
 क्रमेण सर्वं निर्वर्त्य भोज्यं भोज्यं निशाग्रमे ॥  
 मार्गशीर्षे खण्डखाद्यैः पुष्पैः शोवास्तकैः शुभैः ।  
 माघे तिलाव्रतशरैः फालगुणे गुहपूरकैः ॥  
 वसन्ते मोदकैर्द्विष्वक्शाखे खण्डवेष्टकैः ।  
 ज्येष्ठे शक्तभृतैः पात्रैराषाढे गुहपूरकैः ॥  
 श्रावणेशष्क स्त्रीभिश्च नभस्ये प्रायस्नेन च ।  
 हृतपूरैरश्वयुजे कासारैः कार्तिके क्रमात् ॥  
 एभिर्हादयभिर्भस्मैर्भोजयित्वा द्विजान् स्वयम् ।  
 भुञ्जीत वाग्यतः पार्थ पञ्चाद्विप्रांश्च समापयेत् ॥  
 समाप्ते तु व्रते कृत्वा राजतं तारकागणम् ।  
 पैष्टं वा पूर्वविधिना पूजयित्वा समापयेत् ॥  
 कुम्भा हादय दातव्याः सोदका मोदकान्विताः ।  
 ब्राह्मणानां परीधानं पद्मरागं सकञ्चुकं ॥  
 श्वेताञ्च गां ब्राह्मणाय चन्दनञ्चोपवीतकं ।  
 कुङ्कुमाञ्जनताम्बूलं स्त्रीणां दत्त्वा समापयेत् ॥  
 अनेन विधिना राजन् यः करोति व्रतं नरः ।  
 नारीवा भर्तृपरमा विधवा शीलभूषणा ॥  
 नक्षत्रलीकं व्रजति विमानेनार्कवर्षसा ।  
 अक्षरोगणगन्धर्व्यश्च विद्याधरैः शुभैः ॥  
 तीव्र तारावृतः स्वर्गं युगान्तमपि पूज्यते ।

एतद्भूतं पुरा चौर्यं श्रेष्ठ्या राज्ञ्या त्रिधा मया ॥  
 यासीतया दमयन्त्या वृत्तिभ्या सत्त्वभामया ।  
 अन्याभिरपि नारीभिः पुरुषैश्च पुत्रवृद्धिः ॥  
 चौर्यमेतद्भूतं प्रार्थ्य सर्वपापभयापहम् ।  
 जन्मान्तरेष्वपि कृतानि दहत्यघानि\*  
 वासन्ध्यात्यहरहः सुस्ततोपयोगं ।  
 ताराभिधानमतिपातकतूलाकीला  
 तन्नास्ति यत्र विदधाति कृता मनुष्यैः ॥  
 इति भविष्यत्तरोक्ततारकाद्वादशीमृतम् ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुता मे मानवा धर्मा वासिष्ठा च मया श्रुताः ।  
 द्वैपायन यद्योद्दिष्टा वैष्णवान् वक्तुमर्हसि ॥

व्यास उवाच ।

श्रुतास्ते मानवा धर्मा वैदिकाश्च श्रुता मया ।  
 कलौ युगे न शक्यन्ते ते वै कर्तुं नराधिप ॥  
 सुखोपायमल्पधनमल्पज्ञेयं महाफलं ।  
 पुराणानाञ्च सर्वेषां सारभूतं वदामि ते ॥  
 एकादश्यां न भुञ्जीत पचयोद्भयोरपि ।  
 एकादश्यां न भुङ्क्ते यो न याति नरकान्तु सः ॥  
 • व्यासस्य वचनं श्रुत्वा कम्पितोऽप्यतपस्यवत् ।

\* दहत्यघर्षमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

भीमवेनी महाबाहुर्भीती बौद्धममागत ॥

भीम उवाच ।

पितामह न शक्नोऽहमुपवासं करोमि किं ।

अतो बहुफलं ब्रूहि व्रतनिकामपि प्रभो ॥

व्यास उवाच ।

हृदये निवृणुस्तेऽर्क्षं दृष्ट्वास्तेकादशी भवेत् ।

ज्यैष्ठे मासि प्रयत्नेन सोषोषा जलवर्जितैः ॥

ज्ञाने वाचमने चैव वर्जयित्वा दशं बुधः ।

उपशुष्कीत नैवान्यद्गतभङ्गोन्मथा भवेत् ॥

उदयादुदयं यावद्वर्जयित्वा जलं बुधः ।

अप्रयत्नाद्वाप्नोति द्वादश्यां द्वादशीनरः\* ॥

ततः प्रभाते विमले द्वादश्यां ज्ञानमाचरेत् ।

जलं सुवर्चं दत्त्वा तु द्विजातिभ्यो यथाविधि ॥

शुष्कीत क्षतक्षत्यस्तु ग्राह्यैः सहितो वशी ।

एवं कृते तु यत्पुष्पं भीमवेन नृचक्षुः तत् ॥

संवत्सरस्त्रया मध्ये एकादशी भवन्मुपत ।

तासां फलमवाप्नोति अपि नैवास्ति संशयः ॥

इति मां ज्ञेयवः प्राह शङ्खगदाधरः ।

अस्य व्रतस्य यत् पुष्पं तन्मै ब्रूहि जगद्गुरु ॥

एकादश्यां सिते पक्षे ज्यैष्ठ्योदकवर्जितं ।

उषोष फलं प्राप्नोति यत्तु नृचक्षुः तकोद्गर ॥

सर्वतीर्थेषु यत् पुष्पं सर्वदानेषु यत् फलं ।

\* उपवासानु शुष्कीत द्विजातिभ्यो यथाविधि इति पुंल्लङ्कारेणाहः ।

सर्वहोमेषु यत् पुण्यं तदस्याः सुसुपोषणात् ।  
 संवत्सरस्य बावत्यः सुक्ताः कृष्णा वृकोदरः ।  
 उपोषितास्तु ताः सर्वा एकादश्यां न संशयः ॥  
 धनधान्यवहाः पुण्याः पुचारीम्यप्रदास्तथा ।  
 उपोषिता नरव्याघ्र इति सत्यं ब्रवीमि ते ॥  
 यमदूता महाकाया करासक्तवक्त्रपिचः ।  
 दण्डपाशधरा रौद्रा मरुचे दृष्टिगोचराः ॥  
 न प्रयान्ति तरव्याघ्र एकादश्यासुपोषणात् ।  
 पीताम्बरधराः सौम्याश्चक्रहस्ता मनोजवाः ॥  
 अस्तकाले नयत्येवं वैष्णवा वैष्णवीं पुरीं ।  
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन उपोष्य जलवर्जितं ।  
 जलधेनुं तथा दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥  
 इति श्रीमहाभारतोक्तनिर्जलैकादशीव्रतम् ।

—०००—

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् ब्रूहि ते सम्यक् गणय द्वादशीव्रतम् ।  
 सप्ताग्रनं सोपवासं सरहस्यं समन्त्रकं ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

कोन्तेय यत्पुरा शीर्षं सीतवा वनसंस्तवा ।  
 व्रतं राघववाक्येन भगवन् ब्रूहिभाषितं ॥  
 लोपामुद्रालये सर्वा मुनिपत्न्यो बहुप्रजाः ।  
 भोजितास्तर्पिताः सर्वे राक्षसैः सर्वकायिकैः ।

तामिहैकमनाः पार्थ परस्वदादशीं शृणु ।  
 मार्गशीर्षे सिते पक्षे एकादक्षां दिनोदयं ॥  
 स्नात्वा नरः सोपवासः कृत्वा पूजां जनार्दने ।  
 गन्धपुष्पार्घ्यधूपैश्च दीपैर्जागरणादिभिः ॥  
 निशां नीत्वा प्रभाते च वनोद्देशेऽतिशोभने ।  
 सजले कृष्णसामिध्ये वेदवेदाङ्गपारगं ॥  
 भोजयित्वा फलप्राशनं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।  
 पञ्चगव्यपूर्णमेव प्राशनं वाद्य तद्दिने ॥  
 वर्षमेकं सुसंपूर्णं पारयित्वा युधिष्ठिर ।  
 श्रावणे कार्तिके माघे चैत्रे वाद्य ससद्यमेत् ॥  
 व्रती पक्षाक्षसंपूर्णान् भाद्रुकान् घृतपूरकान् ।  
 अक्षं स्वादु च सुस्विकं खण्डखाद्यादिसंयुतं ॥  
 भक्ष्यैर्नानाविधैः पार्थ संयुतं षड्रसेण तु ।  
 व्यञ्जनैः पत्रशाकैश्च शुष्कार्द्रैरतिशोभनैः ॥  
 पानकैः पत्रसारैश्च सुगन्धैः स्वादुशीतलैः ।  
 फलैः कालोद्भवैः सर्वैर्यथाविभवमात्मनः ॥  
 गत्वा वनं सुस्तंजनं स्वादुतोयं धनञ्जय ॥  
 तत्र विप्रान् सुखासीनान् प्रागुदीच्यमुखाच्छुचीन् ।  
 भोजयेद्दश च द्वौ च कृतपूजादिक्रियः ॥  
 अक्षामि यतिसुखानां गृहस्थानपि भोजयेत् ।  
 सप्तमीकान् सदाचारानधियुक्तान् गुणप्रियान् ॥  
 उद्दिश्य देवं गोविन्दं पृथक् द्वादशनामभिः ।  
 वासुदेवं ह्रषीकेशं विष्णुं दामोदरं हरिं ॥

त्रिविक्रमश्च गोविन्दं पद्मनाभश्चनार्दनं ।  
 गोवर्द्धनधरं कृष्णं श्रीधरं क्रमशो नृप ॥  
 प्रणवादिनमस्कारैर्नामभिः पूजयेद्दिवान् ।  
 गन्धपुष्पादिना पार्थ भक्त्या तद्वावितात्मना ॥  
 भोजयित्वा शुभान्नानि स्वाचारांस्तान् सदक्षिणान् ।  
 प्रणम्याद्यो विसृज्येतान् विष्णुर्मे प्रीयतामिति ॥  
 ततो भुञ्जीत सहितोभृत्यैर्वन्धुजनेन च ।  
 आश्रितैरर्क्षिभिः पार्थ सामान्यैरथवाग्यतः ॥  
 एवं यः कुरुते सम्यगरण्यहादर्शी नरः ।  
 स देहान्ते विमानस्थो दिव्यकन्यासमावृतः ॥  
 उद्धृत्य स्नपितृषापि श्वेतद्वीपं हरः प्रियं ।  
 यत्र लोकाः पौतवस्त्राः श्यामदेहाश्चतुर्भुजाः ।  
 शङ्खचक्रगदापद्मव्यग्रहस्ताः सकौस्तुभाः ॥  
 तार्क्ष्यासनाः समकुटा दिव्यकुण्डलमण्डिताः ।  
 नीलोत्पलमहापद्ममालया ललितोरसः ॥  
 लक्ष्मीधरा मेघवर्णाः केयूराङ्गदभूषणाः ।  
 तिष्ठन्ति विष्णुसामान्या यावदाङ्गतसंग्रवं ॥  
 तत्र भोगाश्चिरं भुञ्ज्या पश्यन् विष्णुं सनातनं ।  
 पुण्यशेषात् समायातः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥  
 सार्वभौमः त्रिधा युक्तीराजा स्याद्राजपूजितः ।  
 तत्रापि पुनरेवेमामरण्यहादर्शी शुभां ॥  
 करोति हादशैवासौ जन्मानि हरितत्परः ।  
 तदन्ते बन्धुनिर्मुक्तो याति ब्रह्म सनातनं ॥

एकादशीमुपवसन्ति सितासरस्य  
 नाक्षीं वने द्विजवरा व्रतमाचरन्ति\* ।  
 साध्यस्त्रियः शुचरिताभरणाश्च तेषां  
 विष्णुः प्रसादमुपयान्ति ददाति मोक्षं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमपराद्वादशी व्रतम्† ।

—000—

याज्ञवल्क्य उवाच ।

कृष्णपक्षे तु पौषस्य संप्राप्तिद्वादशीं शृणु ।  
 यामुपोष्य समाप्नोति सर्वानिव मनोरथान् ॥  
 पाषण्डादिभिराज्ञापमकुर्वन् विष्णुतत्परः ।  
 पूजयेत् प्रयतो देवमेकाग्रमतिरच्युतं ॥  
 पौषादिपारणं मासैषद्विज्यैष्ठान्तिकं स्मृतं ।  
 प्रथमे पुण्डरीकाक्षनाम देवस्य गीयते ॥  
 द्वितीये माधवाख्यन्तु विश्वरूपन्तु फाल्गुने ।  
 पुरुषोत्तमाख्यश्च ततः पञ्चमेऽथुतसंज्ञितं ॥  
 षष्ठे जयेति देवस्य शुद्धं नाम प्रकीर्तयेत् ।  
 पूर्वेषु षट्सु मासेषु ज्ञानप्राप्त्यनयोस्तिताः ॥  
 आषाढादिषु मासेषु पञ्चगव्यमुदाहृतं ।  
 ज्ञानञ्च प्राग्नस्यैव पञ्चगव्यं सदेवते ॥  
 पूजयेत् पुण्डरीकाक्षं पुनस्तेनैव नामभिः ।

● द्विजवरापञ्चमपनीति पुण्डरीकाक्षे पठः ।

† इति विष्णुधर्मोत्तमरत्नाद्वादशीव्रतमिति पुण्डरीकाक्षे पठः ।



प्रतिमासश्च देवस्य कृत्वा पूजां यथाविधि ॥  
 विप्राय दक्षिणां दद्याच्छ्रद्धावानः क्षयशक्तितः ।  
 पारशान्ते तु देवस्य प्रीत्यर्थं भक्तिपूर्वकम् ॥  
 कुर्वीत यत्तथा गोविन्दे सदा साभ्यर्चनं यतः ।  
 नक्तं भुञ्जीत च नरस्यैलक्षारविवर्जितं ॥  
 एकादश्यासुचित्वैवं द्वादश्यामथवा दिने ।  
 एवमेकादश्यासुपीय्य द्वादशीनक्तं दिनं वा भुञ्जीतिन्वयः ॥  
 एवं संवत्सरस्यान्ते ददाति प्रीतिमांस्ततः ।  
 धेनुं वस्त्रं हिरण्यञ्च धान्यं भोजनमासनं ॥  
 शय्याञ्च ब्राह्मणे दद्यात् केशवः प्रीयतामिति  
 एतासुपीय्य विधिवत् विष्णुप्रीत्यनतत्परः ॥  
 सर्वान् कामानवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते  
 यतः सर्वमवाप्नोति यद्यदिच्छति चेतसा ॥  
 ततो लोकेषु विख्यातं संप्राप्तिद्वादशीति वै ।  
 कृताभिलाषिता दृष्ट्वा प्रारब्धा कर्मतत्परैः ।  
 पूरयत्याखिलान् कामान् संकृता च दिने दिने  
 इति विष्णुधर्म्मोक्तं संप्राप्तिद्वादशीव्रतं ।

— ००० —

पीये कृष्णे विशाखासु युक्ताचैकादशी भवेत् ।  
 तस्यां संपूजयेद्विष्णुसुपीय्य विधिवच्चरः ॥  
 सुगन्धपुष्पनैवेद्यैर्वस्त्रभूषणसम्भवैः ।  
 मासानुमासम्युजयेत् विधिना जगतौपतिं ॥

प्राशनं दद्यात् शृङ्गारं कार्यं मासक्रमेण तु ।  
 गोमूत्रमुदकं सर्पिराचस्य कामतः परं ॥  
 ततोदध्यादधिब्रौहितिलांश्चैव यवांस्तथा ।  
 जलमर्ककरैस्तप्तं दर्भांश्च क्षीरमेव च ॥  
 द्वादश्यां भोजयेद्विप्रान् दधिक्षीरगुडोदनैः ।  
 मासक्रमेण विप्रेभ्यो दद्यात्सम्यक्कृते व्रती ॥  
 घृतं तिलान् ब्रीहिवसुवर्णसंयुतं घटम् ।  
 मोदकैश्च युतं कुम्भमातपन्नं पायसं ॥  
 फणितं चन्दनं मालाः सुगन्धाश्चेति दक्षिणाः ।  
 व्रतमेतन्महापुण्यं दृष्टादृष्टफलप्रदं ॥  
 कर्त्तव्यं धर्मनिरतैर्विष्णुपूजनतत्परैः\* ।  
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा विप्राणां प्रवरे कुले ॥  
 सुजन्मा जायते धीमान् वेदवेदाङ्गपारगः ।  
 निरातङ्गोऽनन्तसुखः सुखतश्च तथारिहा† ॥  
 बह्वपुत्रोभवेद्धीमान् धनैश्च धनदोपमैः ।  
 यद्यानरस्तथा नारी व्रतमेतत् समाचरेत् ।  
 इह प्राप्य परां लक्ष्मीं मृतो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥  
 इति विष्णुरहस्योक्तं महाफलद्वादशीव्रतम् ।

द्वादश्यां भोजयेद्विप्रान् तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ।  
 प्रतिमासं तिथौ तस्याङ्गीभ्योदद्यात्तवाङ्गिकं ॥

\* विष्णुपूजनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सुनानश्च यथारिहा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गवां क्षीरेण संयुक्तं दध्ना वाथ घृतेन वा ।  
 मृत्पात्रे च समग्रीयादक्षारलवणं व्रती ॥  
 संवत्सरमुपोष्यैव गोविन्दहादशीं नरः ।  
 पुनर्गोभ्यो यथा शक्त्या भूयोदद्यात्कृत्वाऽऽह्निक ॥  
 गोविन्दहादशीं यातु उपोष्य विधिवन्नरः ।  
 प्राप्नोति विधिवद्भूत्वा गोसहस्रस्य यत्फलं ॥  
 समुपोष्य महापुण्यां गोविन्दहादशीमिमां ।  
 गवां लोकमवाप्नोति दधिक्षीरघृतप्लुतं ।  
 तत्र भोगान्वरान् भुक्त्वा चिरकालं मनोरथान् ॥  
 गोविन्दस्य सदानन्दं ततो लोकमवाप्नुयात् ।  
 तत्र तिष्ठेन्निरातङ्गी मुदा परमया युतः ।  
 गोविन्दस्य प्रसादेन यावदिन्द्रायतुर्हय ॥  
 इति विष्णुरक्षस्योक्तं गोविन्दहादशीव्रतम् ।

नारद उवाच ।

हादश्योविधिवित् प्रोक्तास्त्वया लोकपितामह ।  
 अनुष्ठानविहीनानां तासां ब्रूहि क्षिणफलम् ॥  
 प्रारभ्य च समाप्तिञ्च हादशीनां यथाविधि ।  
 व्रतचर्याफलञ्चैव कथयस्व पितामह ॥

ब्रह्मीवाच ।

शृणुष्वैकमना विप्र विष्णोः प्रीतिकरं शुभं ।  
 पुण्यं व्रतानां सर्वेषां हादशीव्रतमुत्तमं ॥  
 मार्गशीर्षे शुभे मासि शुक्लपक्षे यतव्रतः ।

प्रथमञ्चैव गृह्णीयात् द्वादशीं विधिवत्परः ।  
 कारयेच्च हरेर्यज्ञमाचार्याद्यैर्विधानतः ।  
 अर्चयित्वा हरिं तत्र सन्धानुज्ञां विजस्ततः ॥  
 चक्रतीर्थं हरिं दृष्ट्वा मधुरायाञ्च केशवं ।  
 दृष्ट्वाऽशोकवने विष्णुं कुक्काप्रे च जनार्दनं ॥  
 तत्फलं समवाप्नोति द्वादश्यां समुपोषणे ।  
 मनोवाक्कायचेष्टाभिः शुचिः शुद्धो दृढव्रतः ॥  
 ततो बन्धून् गुरुन् विप्रान् प्रणम्यैवानुमन्य च ।  
 धर्मकामो नरः कुर्यादेतैः कृच्छ्रैर्न कारयेत् ॥  
 गुरोर्बानुज्ञया तत्र भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् ।  
 साक्षतस्त्रोदकं गृह्य व्रतस्यानुपकल्पयेत् ॥  
 उपोष्यैकादशीं विष्णोर्यावच्च परिवत्सरं ।  
 अविघ्नसिद्धिमायातु त्वत्प्रसादात् जनार्दन ॥  
 एवं सव्यत्यं नियमं प्रणम्य गरुडध्वजम् ।  
 जितेन्द्रियः शान्तमना दशम्यां निवसेन्नृपः ॥  
 एकादश्यां ततः प्रातःस्नानं कृत्वा विधानतः ।  
 मधुना स्नाप्य देवेशं दधिक्षीरद्विषादिभिः ॥  
 सर्वौषधिजलैः पूर्यैः कुम्भैः पञ्चवचन्दनैः ।  
 कुङ्कुमोशीरकर्पूरैः स्रग्दामपरिशोभितैः ।  
 तत्रार्चयेत् स्थितं भक्त्या मालतीकुसुमैः शुभैः ॥  
 धूपं वगुदसंसिद्धं गुग्गुलं वा घृतप्लुतं\* ।  
 दध्नेद्देवाधिदेवाय दीपं दद्यादहर्निशं ॥

---

\* घृतं घृतमिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

पायसं पूपसंघावं फलैः सार्द्धं हरभक्तं ।

कारभा दधिसंमिश्राः शक्तवः ।

नैवेद्यन्तु हरेर्दद्यात् भक्त्या चैव विधानतः ॥

गौतमाद्यं ततः कृत्वा यथाशक्त्या निशां नयेत् ।

एवं पूजां हरेः कृत्वा द्विजसैवानुपूजयेत् ॥

योग्ये सति च नत्वन्यमासन्नं पूजयेद्यदि ।

स दुर्गतिमवाप्नोति खण्डश्चैव व्रतं नयेत् ॥

खण्डव्रताच्च निरयङ्गत्वा कल्पशतं स्थितः ।

यातोभवति देवर्षे खण्डस्थानान्तु भाजनं ॥

यथाशक्त्या नरोदद्यात् गुरवे दक्षिणां सुधीः ।

गुरुणा तच्च वै कुम्भे जपः कार्यः प्रयत्नतः ॥

एकाक्षरेण मन्त्रेण यत्तोयं चानुमन्त्रयेत् ।

अष्टोत्तरशतं जप्त्वा जलरूपं न्यसेद्भुवि ॥

यस्य रोम्नि स्थिता मेघाः सर्वसन्धिषु निम्नगाः ।

समुद्राः कुक्षिमध्यस्थाः सर्वतीर्थानि पादयोः ॥

एवं न्यस्य जले विष्णुं तां रात्रिं वासयेद्बदन् ।

एवं बदन् जले न्यस्येत्तन्मयः ।

द्वादश्यां तेन तोयेन तं शिथ्यं स्नापयेद्गुरुः ॥

तेन स्नानेन विधिवन्मन्त्रपूतेन नारद ।

पुनर्नृत्तुं सर्वतीर्थानि सर्वदेवाः सवासवाः ॥

तोयेनाद्याभिषिञ्चन्तु सर्वपापविमुक्तये ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवीं तु लभेत्तनुं ॥

कृताभिषेकः पुण्यान्ना समभ्यर्च्यैव केशवं ।

गुरुं ज्ञानप्रदश्चैव भोजयेद्वाङ्मणैः सह ॥  
 भोजयित्वा द्विजेभ्योऽथ दक्षिणां प्रतिपादयेत् ।  
 एवमभ्यर्च्य देवेशं प्रतिमासं द्विजोत्तमं ॥  
 अर्चयेत् कीर्त्तय नामानि मासि मासि तथा शृणु ।  
 मार्गशीर्षे तु पुष्ये च नाम नारायणं तथा ॥  
 माघे तु माघवं पूज्य गोविन्दं फाल्गुने तथा ।  
 चैत्रे च केशवं विष्णुं वैशाखे मधुसूदनं ॥  
 ज्येष्ठे त्रिविक्रमं देवमाषाढे वामनं मुने ।  
 श्रावणे श्रीधराख्यं च हृषीकेशं नभस्यथ ॥  
 पद्मनाभं चाश्वयुजे तस्माद्दामोदरं तथा ।  
 एवं संकीर्त्तय नामानि द्वादशैव यथाक्रमं ॥  
 प्रीयतां मे हृषीकेश इत्युक्त्वा प्रणमेत्ततः ।  
 ततो विप्राय शान्ताय सवक्त्रां गां पयस्विनीं ॥  
 कृष्णस्य प्रीतये दद्याद्भूतस्यास्य च सिद्धये ।  
 उपानहौ च वस्त्राणि मुद्रिकाश्च कमण्डलुं ॥  
 कर्णमात्रान् घटांस्तोयपूर्णान् सह मोदकैः ।  
 द्वादश द्वादशेभ्यश्च विप्रेभ्यश्च सदक्षिणान् ॥  
 अनेन विधिना यस्तु द्वादशीं समुपोषयेत् ।  
 पूजयित्वा हरिं यान्ति विष्णोर्लोकमनामयं ।  
 नामाख्यद्वादशीच्छ्रेतद्भूतानां प्रथमं मुने ॥  
 नरैस्त्रिभिरनुष्ठेया तोषयद्भिर्जनार्दनं ।  
 ॐकारः सर्ववेदानां यथादौ परिपठ्यते ॥  
 यज्ञैनां कीर्त्तयेद्भक्त्या शृणोति ब्रह्मयान्वितः ।

तत्सर्वपापनिर्मुक्तो विष्णुलोके व्रजत्यसौ ॥

एवं कृते यच्च फलं लभते च तदुच्यते ।

मानो धनो ज्ञानयुतोऽथ विप्र

कुले प्रधाने धनधान्यपूर्ण ।

विवेकविन्यस्तसमस्तदुःखे

प्राप्नोति जन्माविकलेन्द्रियय ॥

तस्मात्त्वमप्येतदभोधविद्यो

नारायणाराधनमप्रमत्तः ।

कुरुष्व विष्णुं मगवन्तमीश

माराध्यमानश्च फलान्यपैहि ॥

धातेतदुक्ता ह्यभवत्स तूष्णीं

तदा स वाग्मिः परिपूजितः सन् ।

इति विष्णुरहस्योक्तनामदादशीव्रतम् ।

—000—

अगस्त्य उवाच ।

शृणु राजन्महाभाग शुभव्रतमनुत्तमं ।

येन सम्प्राप्यते विष्णुः शुभेनैव न संग्रयः ॥

मासि मार्गशिरे पुण्ये प्रथमाब्दात्समाचरेत् ।

एकभक्तं सिते पक्षे यावत् स्याद्दशमी तिथिः ॥

ततो दशम्यां मध्याह्ने स्नात्वा केशदमर्चयेत् ।

भुक्त्वा सङ्कल्पतः प्राग्वद्वादस्यां शुद्धमानसः ॥

केशवेति हरिं पूज्य दद्यात्तत्प्रोतये तिलान् ।

सहिरण्यं तत्रा कृष्णदादश्यां प्रयतो नृप ॥  
 तामप्येवमुचिता च यवान् दद्याद्विजातये ।  
 कृष्णयेति हरिर्वाण्यो दाने होमे तथार्चने ॥  
 चातुर्भास्यामघैषन्तु चपित्वा राजसत्तम ।  
 चैत्रादिषु पुनस्तत्रदुषोच्य प्रयतः शुचिः ॥  
 शकृत्पात्राणि विप्राणां सहिरण्यानि दापयेत् ।  
 आवचादिषु मासेषु तद्भक्तोविन्दमर्चयेत् ॥  
 त्रिषु मासेषु यावत्तु कार्तिकः स्यादिहागतः\* ।  
 तमप्येवं चपयित्वा दशम्यां प्रयतः शुचिः ॥  
 अर्चयित्वा हरिं भक्त्या मासनाम्ना विचक्षणः ।

प्रियदत्तेत्यादिमन्त्रे च ।

सङ्कल्प्य कारयेद्भक्त्या द्वादश्यां संयतेन्द्रियः ॥  
 एकादश्यां यथा भक्त्या कारयेत् पृथिवीं नृप ।  
 काचूर्णीं सप्तपातालकुलपर्वतसंयुतां ॥  
 भूविन्यासविधानेन स्थापयेत्तां हरेः पुरः ।  
 सितवस्त्रयुगच्छां सर्व्वबीजसमन्वितां ॥  
 सम्पूज्य प्रियदत्तेति पञ्चगव्यैर्व्विचक्षणः ।  
 जागरं तत्र कुर्व्वीत प्रभाते तु पुनर्द्दिजान् ॥  
 ग्रामान् सङ्ग्रथ्या राजनेकविंशतिनामतः ।  
 तेषामेकैकशो गाश्च अनङ्गाश्च दापयेत् ॥  
 एकैकं वस्त्रयुग्मञ्च एकैकं चाङ्गुलीयकं ।  
 कटकश्चैव सौवर्ण्यं कर्णाभरणमेव च ॥

\* कार्तिकस्यादिहागत इति पुरुषान्तरे पाठः ।



एकैकं ग्राममेतेषां राजा राज्यप्रदीभवेत् ।  
यथाविभवसारेण ततोर्गां सम्प्रदापयेत् ॥  
अशक्त्या करणे चैव दरिद्रोऽपि स्वशक्तितः ।  
यथाशक्त्या महीं कृत्वा काञ्चनीं गीयुगं तथा ॥  
वस्त्रयुग्ममथैकं वा दद्याद्विभवशक्तितः ।  
गीयुग्मासम्भवात्सर्वं हिरण्येनैव कारयेत् ॥  
एवं कृत्वा तथा कृष्णदादश्यामेवमेव तु ।  
रौप्याच्चेत् पृथिवीं कृत्वा यथाविभवशक्तितः ॥  
प्रदद्याद्वाङ्मणानान्तु तथा तेषान्तु भोजनं ।  
उपानहौ यथा शक्त्या पादुके च्छनिकान्तथा ।  
एवं दद्याद्देविदे कृष्णो दामोदरो मम ॥  
प्रीयतां सर्वदेवोऽपि विश्वरूपो हरिर्मम ।  
दाने च भोजने चैव मुक्ता यत्फलमश्रुते ॥  
न तच्छक्यं सहस्रेण वर्षाणामपि कीर्तितुं ।  
शुभव्रतमिदं यस्तु पुण्यं कुर्यान्नरेश्वरः ॥  
स सर्वसम्पदं प्राप्य ततो विष्णुपदं व्रजेत् ।  
इति वाराहपुराणोक्तं शुभदादशीव्रतम् ।

—०००—

पुलस्त्य उवाच ।

शृणु राजन्महाभाग व्रतचानुत्तमं शुभं ।  
मासि चाश्वयुजे ब्रह्मन् यदा पद्मजसन्निधिः ॥  
नाभ्यां निर्व्याति जगतामौशितुचक्रधारिणः ।  
तस्मिन् रम्ये शुभे काले या शुक्लैकादशी भवेत् ॥

तस्यां सम्यग्यजेद्दिणुं येन खण्डं प्रपूर्यते ।  
येन विष्णुप्रपूजनेन खण्डमसम्पूर्णं धर्मादिभिः परिपूर्णं भ-  
वतीत्यर्थः ।

पुष्पैः पत्रैः फलैर्वापि गन्धवर्णसमन्वितैः ।  
श्रीषधीभिश्च सर्वाभिर्यावत्स्थावरसम्भवैः\* ॥  
घृतं तिलान् ब्रीहियवान् हिरण्यकनकादि च ।  
मणिमुक्ताप्रवालानि वस्त्राणि विविधानि च ॥  
रसाद्य स्वादुकटुक्लृपयलवणानि च ।  
तिक्तानि च निवेद्यानि तान्यखण्डानि यानि हि ।  
तत्पूजार्थमदातव्यं केशवाय महात्मने ॥  
येन सम्बत्सरं पूर्णमखण्डं जायते गृहे ।  
क्षतोपवासो देवर्षे द्वितीयेऽहनि सर्वतः ॥  
स्नानेन तेन स्नायीत येनाखण्डं हि वत्सरं ।  
सिद्धार्थकैस्तिलैर्वापि तेनैवोद्धर्त्तनं स्मृतं ॥  
हविषा पद्मनाभस्य स्नानमेव समाचरेत् ।  
होमे तदेव गदितो दाने शक्त्या द्विजोत्तम ।  
पूजयेच्च यः कुसुमैः पादादारभ्य केशवं ॥  
धूपयेद्दधिवह्णं येन स्याद्वत्सरं परं ।  
हिरण्यरत्नवासीभिः पूजयेत्तं जगद्गुरुं ॥  
सरसद्रवचूषाणि हविष्याणि निवेदयेत् ।

प्रथमैकादश्यां येन द्रव्येण यत्कर्म्म निष्पादितं शेषास्त्रैका-  
दशीषु तेनैव द्रव्येणान्यन्निष्पाद्यं ।

\* यः वत्स्थावरदानम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततः सम्पूज्य देवेशं पद्मनाभस्त्रगङ्गकं ।  
 विज्ञाययेन्मुनिश्रेष्ठ मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥  
 नमोस्तु पद्मनाभाय पद्मावह महाद्युते ।  
 धर्मार्थकाममोक्षाणि श्रुण्वानि भवन्तु मे ॥  
 विकासिपद्मपद्माश्च यथाश्रुण्वेति सर्वतः ।  
 तेन सर्व्वं च धर्माद्यास्त्वश्रुण्वाः सन्तु केयव ॥  
 एवं सम्बत्सरे पूर्णं सोपवासीजितेन्द्रियः ।  
 श्रुण्वन्मरयेद्ब्रह्मन् व्रते वै सर्व्ववस्तुषु ।  
 अस्मिंश्चोर्णे व्रते व्यक्तं परितुष्यति माधवः ॥  
 धर्मार्थकाममोक्षाद्याः स्वेच्छया सम्भवन्ति च ।  
 इति वामनपुराणोक्ताश्रुण्वद्वादशोव्रतम् ।

—000—

मुनय ऊचुः ।

कुम्भिकाव्रतमस्माकं प्रब्रूहि मुनिसत्तम ।  
 यथा जागरणं तस्यां यथा वै देवपूजनम् ॥  
 यद्देवं यत्फलं तस्यां तद्ब्रूहि मुनिसत्तम ।

श्रीमक उवाच ।

अतिव्रतमिदं पुण्यं पवित्रं पापनाशन ।  
 श्रावयेत् पुण्डरीकाक्षं देवानामपि दुर्लभं ॥  
 एकादश्यां कार्तिकस्य शुक्लपक्षे तु कारयेत् ।  
 कुम्भादिनरकेभ्यस्तु उच्यते स्मशेषतः ॥  
 प्रयत्नात् कार्तिके मासि विष्णोरपि तु जागरम् ।

( १३८ )

सुशुक्लैकादशीं रात्रीं विशेषादर्चयन्ति च ॥  
 चतुरस्रं चतुर्द्वारकामयेनोपलिप्य च ।  
 चतुर्भिः शालिगोधूमवर्णकैरुपशोभितम् ॥  
 स्नात्वा नारायणं पूज्य स्नाने प्रतिमासु च ।  
 कृत्वा दिशां बलिं दत्त्वा विधानमवधारयेत् ॥  
 दीपमालान्वितं गन्धपुष्पाद्यैः पूजयेत्ततः ।  
 कुन्भीं देवमयीं ध्यात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥

कुन्भीनाम प्रसिद्धा ।

यदा सुकुसुमोपेता कुन्भी कल्पवनाश्रिणी ।  
 तस्या मूले स्थितो विष्णुस्तदूर्ध्वं च पितामहः ॥  
 स्कन्धे च संस्थितो रुद्र भक्तो च त्रिपुरात्मकः ।  
 इन्द्रवासुसमायुक्तशालासु ऋषयस्तथा ॥  
 पर्णे चरन्ति देवाश्च मूलेषु मरुतः ऋताः ।  
 सर्वदेवनमस्कार्या सर्वव्रतकरौ ऋता ॥  
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कार्यं वै कुम्भिकाव्रतम् ।  
 सदा जागरणं कार्यं नृत्त्यगीतपुरःसरं ॥  
 दम्पत्योः परिधानञ्च पूजा च मधुसूदन ।  
 यथाशक्ति तथा देया दक्षिणा पापनाशनी ॥  
 य एवं कुरुते कश्चित् कुम्भीजागरणं शुभं ।  
 मन्त्रेण पूजयेत् कुन्भीं कुम्भीपाकप्रसाशनी\* ॥  
 वक्त्रीं स्वर्णमयीं कृत्वा रौप्यञ्च पुष्पमेव च ।  
 सोवर्णं केसरचैव नानाफलसमायुतम् ॥

\* यावत् कपशाश्रममिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सङ्गीं नारायणं चैव सोवर्चं कारयेद्बुधः ।  
पूजयेत् परया भक्त्या कुम्भीकायाः समीपतः ॥  
ईशे त्वं देवतैः पूर्वं प्रेषिता भुवनागता ।  
गृहाण पूजां भद्रन्ते सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥

पूजामन्त्रः ।

फलपुष्पाक्षतैस्तोयैः कर्पूरैश्चन्दनेन च ।  
रौप्यपात्रे च शङ्खे वा दद्यादर्घ्यं प्रयत्नतः ॥  
अर्घ्यं गृहाण मे देवि सर्वपापप्रणाशनी ।  
अर्घ्यं तुभ्यं मया दत्तं कुम्भीकायै नमोस्तुते\* ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

त्वन्माता सर्वभूतानां त्वमेव परमेश्वरी ।  
विद्या परमविद्यानां सर्वभूतवशङ्करी ॥  
पुत्रसौभाग्यदा देवी सर्वसौख्यदितैषिणी ।  
मत्स्वाय पादौ संपूज्य ऊरू कूर्माय वै तथा ॥  
वराहाय कटिं पूज्य नृसिंहाय उरस्तादा ।  
वामनाय च कण्ठञ्च भुजौ रामद्वयेन च† ॥  
रामनान्ना च नेत्रे तु बुधनान्नाः शिरस्तादा ।  
कल्किनाम्ना तथा केशान् वामनायेति सर्वतः ॥

पूजामन्त्रः ।

जय विष्णो जयानन्त जय वामनरूपधृक् ।  
गृहाणार्घ्यं मया दत्तमेकादशां तु कुम्भीके ॥

\* वसोवसरति पुष्पाक्षरेपाठः ।

† वावद्वयेनचेति पुष्पाक्षरे पाठः ।

सवत्सां यस्त्रसम्बोतां शुभां यन्नोपवीतिनीं ।  
 स्वर्णशृङ्गीं रौप्यसुरां ताम्रपृष्ठां सघण्टिकां ॥  
 कांस्योपदोहनयुतां सितचन्दनचर्चितां ।  
 मुक्ताफलस्रजन्दिव्यां हिरण्योपरिसंस्थितां ॥  
 हिरण्यं वाचयित्वाग्नें ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।  
 नन्दाचैवोपनन्दा च सुग्रीला सुरभी तथा ॥  
 गावो मम गृहे\* सन्तु गावो मे लोकमातरः ।  
 एवं सम्पूज्य विधिना नक्तं वास्यादुपोषणं ॥  
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् सकलं प्राप्नुयात् फलं ।  
 स पुत्रपुत्रद्वानि अक्षयानि पितामह ॥  
 सप्तकल्पसहस्राणि सप्तकल्पशतानि च ।  
 कर्ष्वीत कुम्भीव्रतमिदं विष्णुलोके\* महीयते ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं कुम्भीव्रतम् ।

—:○:—

दाल्भ्य उवाच ।

अस्यायासेन विप्रर्षे दानेनात्येन वा विभो ।  
 पापप्रशममायाति येन तद्दत्तमर्हसि ॥

पुलस्त्य उवाच ।

शृणु दाल्भ्य परां पुण्यां वादयीं पापनाशनीं ।  
 यामुपोष्य परं पुण्यं प्राप्नुयाच्छ्रेयान्वितः ॥

ननापतरति पुलस्त्यकान्तेपाठः ।

नक्षत्रोत्तरति पुलस्त्यकान्तेपाठः ।

माघमासे तु सम्प्राप्ते आषाढर्षं भवेद्यदि ।  
 मूलं वा कृष्णपक्षस्य द्वादश्यां नियतव्रतः ॥  
 गृह्णीयात् पुष्पफलदं विधानं तस्य मे शृणु ।  
 देवदेवं समभ्यर्च्य सुखातः प्रयतः शुचिः ॥  
 कृष्णानाम्ना तु सम्पूज्य एकादश्यां महामतिः ।  
 उपोषितो द्वितीयेऽङ्गि पुनः सम्पूज्य केशवम् ॥  
 संस्तूय नाम्ना तेनैव कृष्णास्थिन पुनः पुनः ।  
 दद्यात्तिलास्तु विप्राय कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥  
 ज्ञानप्राप्तयधोः शस्तास्तथा कृष्णतिला मुने ।  
 विष्णुप्रीत्यनमन्तै च समाप्ते वर्षपारये ॥  
 कृष्णकुम्भास्तिलैः सार्धं पक्वान्नेन च संयुताः ।  
 कृत्रोपानद्युगैः सार्धं सञ्जीता रत्नगर्भिणः ॥  
 ब्राह्मणानां प्रदेयास्तु यथावन्म ससं श्रया ।  
 कृष्णाश्च गां ब्राह्मणाय पीतवस्त्रां पयस्विनीं ॥  
 कृत्रोपानद्युगन्ध्यात् कृष्णो मे प्रीयतामिति ।  
 तिलप्ररोहजाः क्षेपे यावत्सङ्गास्तिला द्विजाः ॥  
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।  
 अरोगो जायते नित्यं नरो जन्मनि जन्मनि ॥  
 अश्वो न च विहीनाङ्गो न कुष्ठो न च कुक्षितः ।  
 भवत्येतामुषित्वा तु तिलाख्यां द्वादशीं नरः ॥  
 विष्णुप्रीत्यनमन्तीत्या समाप्ते वर्षपारये ।  
 पूजां च कुर्याद्विप्राय भूयोदद्यात्तथा तिलान् ॥  
 अनेन विधिना दाल्भ्य तिलदानाच्चसंशयः ।

सुच्यते पातकेः सर्वैरनायासेन मानवः ॥

दानं विधिस्तथा अद्वा सर्वपातकशान्तये ।

नाथप्रभूतोनायासः शरीरे सुनिसत्तमः ॥

इति विष्णुधर्मोक्तं तिलदादशीव्रतम् ।

—000—

कृष्ण उवाच ।

शरतवृत्तगतं भीष्मं पर्यपृच्छयुधिष्ठिरः ।

व्रतेन येन पुण्येन यमलोको न दृश्यते ॥

नारी वा पुरुषो वापि शोकं चैव न पश्यति ।

तन्ममाचक्ष्व धर्मज्ञ पितामह कृपां कुरु ॥

भीष्म उवाच ।

एकादशी वैतरणी या तां कृत्वा सुखी भव ।

यमलोकं न पश्ये च शोकश्चैव न विन्दति ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

केन तात विधानेन कर्त्तव्या सा महाफला ।

पितामह समाख्याहि तद्विधानं मम प्रभो ॥

कृष्ण उवाच ।

एकादशी तिथिः कृष्णा मार्गशीर्षगता नृप ।

तामासाद्य नरः सम्यक् गृह्णीयादियमं शुचिः ॥

एकादशी तिथिः कृष्णा नाम्ना वैतरणी यथा ।

सा व्रतेन मया कार्या वर्षे नक्षत्रेण सिते ॥

मध्याह्ने तु नरः स्नात्वा नित्यं निर्वृत्तितत्क्रियः ।



रात्रौ सुरभिमानोय कृष्णामर्चं त यथाविधि ॥  
 पूर्वाभिमुख्यभिधातव्या कृष्णागौर्लितभूतले ।  
 अग्रपादादितः पूज्या यथात्पादद्वयावधि ॥  
 गोपुच्छन्तु समासाद्य कुरु वै पितृतर्पणं ।  
 ततः पूजा प्रकर्त्तव्या शास्त्रदृष्टविधानतः ॥  
 गाक्षैव अक्षया युक्तचन्दनेनानुलेपयेत् ।  
 गन्धतोयेन चरणौ शृङ्गे प्रक्षाल्य भक्तितः ॥  
 ततो तु पूजयेद्गन्ध्या पुष्पैर्गन्धादिवासितैः ।  
 मन्त्रैः पुराणसम्प्रोक्तैर्यथास्थानं यथाविधि ॥

तत्र पूजामन्त्रः ।

गोरक्षरादाभ्यां नमः । गौरास्त्राय नमः । गोः शृङ्गाभ्यां  
 नमः । गोः स्कन्धाभ्यां नमः । गोपुच्छाय नमः । गोमपादाभ्यां  
 नमः । गोः सर्वाङ्गेभ्यो नमः ।

स्थानेष्वेतेषु गन्धाद्यं प्रक्षिपेच्छ्रद्धमानसः ।  
 पश्चात्प्रदापयेद्भूपं गोर्दीपं प्रतिगृह्यतां ।  
 अक्षिपत्नादिकं घोरं नदीवैतरणीं तथा ॥  
 प्रसादात्ते तरिष्यामि गोमातस्ते नमोनमः ।  
 सुखेन तीर्थ्यते यस्माच्चदी वैतरणी भुवं ॥  
 तस्मादेकादशीं कृत्वा नास्मा वैतरणी भवेत् ।  
 आनन्दकृष्णार्चलोके देवानाञ्च सदा प्रिया ॥  
 गोस्त्वं पाहि जगन्नाथे दीपोऽयं प्रतिगृह्यतां ॥

दीपमन्त्रः ।

आच्छादनं गवे दद्यात् सम्यक् शुद्धं सुनिर्मलं ।

सुरभिर्वस्त्रदानेन प्रीयतां परमेष्ठरी ॥

आष्टादनमन्त्रः ।

मार्गशीर्षादिके भक्तं यावन्मासचतुष्टयं ।

अन्यन्मासचतुष्कान्तु यवकाशनमेव च\* ॥

आवणादिषु मासेषु चतुर्विधांश्च पायसं ।

तद्वस्त्रं त्रयोभानाः गोमुखं स्वार्थमेव च† ॥

नैवेद्यं हि मया दत्तं सुरभि प्रीयतामिति ।

द्वितीयं गुरवे दद्यात् तृतीयं स्वयमेव च ॥

मासान्मासं प्रकुर्वीत मासद्वादशकं व्रतं ॥

उद्यापनमन्त्रः कुर्यात् पूर्णं सप्तवक्त्रे सदा ।

ग्रन्था सतूतिका कार्या दम्पत्योः परिधानकं ॥

सवत्सा‡ कृष्णवर्णा तु धेनुः कार्या पयस्विनी ।

सौवर्णीं सुरभीं कृत्वा स्थापयेत्तूतिकोपरि ॥

सुरभीं पूजयेन्नम्यैः पूर्वोक्तैर्भक्तिसंयुतैः ।

ततस्तु गुरवे दद्यात्सर्वं तत्र चमापयेत् ॥

नारी वा पुरुषो वापि व्रतस्यास्य प्रभावतः ।

राज्यं बहुविधं भुक्त्वा स्वर्गलोके महीयते ॥

भारी लोहस्य दातव्यः कार्थी‡सौ द्रोणसन्धितः ।

वैतरण्यां समात्यर्थं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥

इति भविष्योक्तरोक्तं वैतरणीव्रतम् ।

\* यवकाशनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† गोमुखः स्वार्थमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ सवत्सेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

मेघावृतेऽम्बरे देव प्रावृट्काले ह्यपस्थिते ।  
दर्दुरारावभूयिष्ठे केकानादनिनादिते ॥  
किं व्रतं तत्र कर्त्तव्यं स्त्रीभिः पुंभिरथापि वा ।  
ब्रूहि मे तत् सोपवास सर्वनामानि मन्त्रकं ॥

कृष्ण उवाच ।

प्रकृते आवणे मासि कृष्णपक्षे समाहितः ।  
एकादश्यां शुचिर्भूत्वा स्नात्वा सर्व्वैषधीजलैः ॥  
माषचूर्णेन राजेन्द्र कुर्यादिन्दुरिकाशतं ।  
मोदकांश्च तथा पञ्च घृतप्रस्थः सुनिर्मलः ॥  
आत्मोपयोगमुद्दिश्य ततो गत्वा जलाशयं ।  
दुष्टयादोविरहितं अजोपेतजलैर्व्वृतं ॥  
तस्यैव पुलिने रम्ये जलान्ते गोमयादिना ॥  
कृत्वा मण्डलकं वृत्तं पिष्टकादिभिरर्चितं ।  
चर्चितं गन्धकुसुमैर्धूपदीपाक्षतैः शुभैः ॥  
तत्र चन्द्रं लिखेत्पार्श्वं रोहिण्या सहितं भुवि ।  
अर्चयीत शुभार्थेन मन्त्रे खानेन भक्तितः ॥  
सोमराज नमस्तुभ्यं रोहिण्या ते नमोनमः ।  
महासति महादेवि सम्पादय ममेष्टितम् ॥  
इत्थं सम्पूज्य तस्याग्रे नैवेद्यं देयमर्चितम् ॥  
तच्चैवं ब्राह्मणे दद्यात् सोमो नः प्रीयतामिति ।  
प्रीयतामिति मे देवि रोहिणी शशिनः प्रिया ॥  
एवमुच्यार्थं तद्वत्त्वा तज्जलं स्वयमाविशेत् ।

कण्ठान्तं जलमात्रं वा जानुगुल्फान्तमेव वा ॥  
 ध्यायते सोमराजञ्च रोहिणीसहितं विभुम् ।  
 जलस्थमेव भुञ्जीत स्वयमिन्दुरिकाशतम्\* ॥  
 पञ्च मोदकान् घृतप्रस्थस्येति शेषः ॥

यावत्समस्तं† तद्भुक्तं भुञ्ज्यात्तत्तटसंस्थितः ।  
 निवेद्य वाचनं वाच्यं ततो विप्राय भोजनम् ॥  
 दक्षिणासहितं दद्यात् स्वशक्त्या परिधानकम् ।  
 भक्त्या परमया पार्थ वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥  
 यः करोति नरो राजन्नारी वाथ कुमारिका ।  
 वर्षे वर्षे विधानेन पार्थेदं रोहिणीव्रतम् ॥  
 इहलोके‡ चिरं स्थित्वा धनधान्यसमाकुले ॥  
 गृहाश्रमे शुभे पार्थ पुत्रपौत्रादिसंयुते ।  
 ततः सतीर्थमरणं लब्ध्वा विष्णुपुरं व्रजेत् ॥  
 दिव्यं वर्षशतं स्थित्वा भुञ्ज्यात् भोगाननुत्तमान् ।  
 इह चाभ्येत्य राजासौ जायते जनवल्गवः ॥  
 स्त्रो रोहिणी शशिश्रिता विष्टता हिता  
 यत् कारणं गृणु नरेन्द्र निवेदयामि ।  
 सत्पितृमाषरचितेन्दुरिकाशतं य-  
 द्भुक्तं जले गुह्यतेन फलं तदेव ॥

गुह्यो, मोदकः ।

इति भविष्योत्तरोक्तं रोहिणीदादशीव्रतम् ।

\* द्विष्टिरिका इति पुस्तकालयेपाठः ।

यावत् समस्तमिति पुस्तकालये पाठः ।

इहलोके इति पुस्तकालये पाठः ।

बुधिष्ठिर उवाच ।

शङ्ख चक्र गदापाशे श्रीवत्स गङ्गासन ।  
मल्लाख्यद्वादशीं ब्रूहि किं विधानञ्च किं फलम् ॥

कृष्ण उवाच ।

मार्गशीर्षे शुभे मासि देवर्षिपितृसेविते ।  
यदा च भङ्गीरवटे रमामि यमुनातटे ॥  
गोपासमध्वे गोवत्सैरष्टवर्षास्मि लीलया ।  
कंसासुरवधार्थाय यमुनीपवने तदा ॥  
अवलोवालरूपेण गोपमल्लैर्बलोत्कटैः ।  
त एव मल्लगोपाश्च बलेन सह कानने ॥  
आष्फोटयन्ति नृत्यन्ति त्रिदिवे त्रिदशा इव ।  
सुभद्रो मन्दुलीगण्डस्तर्गोवर्द्धनगायनः ॥  
पद्मेन्द्रभट्टइत्यादि तेषां नामानि गोकुले ।  
गोपीनामपि नामानि प्राधान्येन च बोधयेत् ॥  
गोपाली पालिका धन्या विशाखान्या विनिश्चिका ।  
गन्धामुगन्धा सोमाभा तारका दशमी तथा ॥  
इत्येवमादिभिरहमुपवेश्य वरासने ।  
पूजितोस्मि शुभैः पुण्यैर्दधिदूर्वाक्षतैस्तथा ॥  
शतानां त्रौणि पुष्पाणि मल्लानां पूजयन्ति मां ।  
मल्लैश्चैव सुरागैश्च रङ्गजा मरनर्त्तनैः ॥  
मल्लशुद्धैर्बहुविधैर्मत्तमल्लभटैस्फटैः ।  
भक्ष्यैर्भीज्यैस्तथा पानैर्दधिदुग्धघृताशनैः ॥  
स्नेहसङ्घर्षैर्हास्यैः कर्षणक्रीडने मिथः ।

एवं द्वादश कर्त्तव्याः स्मर्त्तव्याः सुसमाहितैः ॥  
 मङ्गैर्विशेषतः कार्यास्तथान्यैरपि भक्तितः ।  
 पूजयन्ति क्रमेणैव मासि मासि तनूर्न्म ॥  
 मार्गशीर्षादिभिः पार्थ पूजयेन्मासनामभिः ।  
 पारणे पारणे दद्यान्मङ्गिकानि द्विजातये ॥  
 गन्धैः पुष्पैस्तथादीपैर्गीतवाद्यैर्ननोहरैः ।  
 मङ्गयुक्तेषु विविधैर्जागरं कारयेन्निशि ॥  
 दृतदानैः क्षीरदानैर्दधिदानैः पृथक् पृथक् ।  
 सर्व्वं च देवदेवेशः कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥  
 एवमेव विधिः प्रोक्तो मन्त्रदानसमन्वितः ।  
 द्वादशीयं मयाद्यापि क्रियते बलवत्तये ॥  
 मङ्गानां जयदा यस्मान्मङ्गद्वादशिसंज्ञिता ।  
 तस्मान्मङ्गैः प्रकर्त्तव्या मङ्गयुक्ताजयार्थिभिः ॥  
 अन्येषामपि कौन्तेय सर्व्वार्थजयदायिनो ।  
 इमां चीर्त्वा पापसङ्केर्ष्यन्ते नात्र संशयः ॥  
 अरण्येस्याद्यतोभीक्ष्णं दत्तं तैस्तु परस्परं ॥  
 क्रमेण पाण्डवश्रेष्ठ तेनैषारण्यद्वादशी ।  
 एषैव मार्गशीर्षे तु गृहीता पार्थ मानवैः ॥  
 द्वादशिसंज्ञा तु विख्याता द्वादशी भुवनत्रये ।  
 यस्याः प्रभावात् राजेन्द्र गोपगोकुलसङ्कुलाः ॥  
 अजाविगोमहिष्यादिधनधान्यसमृद्धिभिः ।  
 इमां पापहरां पुण्यां नामाख्यद्वादशीं नृपः ॥  
 ये करिष्यन्ति मङ्गलास्तेषां दास्यामि व्रततम् ।

भारोग्यं बलमैश्वर्यं विष्णुलोकश्च शाश्वत  
 भण्डोरपादपतले मिलितैर्बह्वि-  
 र्भस्त्रैरनाकुलबाहुबलं नियुद्धैः ।  
 सम्पूजितः सपदि यत्र तिथौ ततश्च  
 सा द्वादशी भुवि गता बलमल्लसंज्ञा ॥  
 इति भविष्योत्तरोक्तं मल्लद्वादशीव्रतम् ।

—.:—

मैत्रेय उवाच ।

उपवासव्रतानां तु वैकल्यं यन्महामते ।  
 दानकर्मकृतं तस्य विपाकी वद यादृशः ॥  
 याज्ञवल्कर उवाच ।

यज्ञानामुपवासानां व्रतानाञ्च यतव्रतः !  
 वैकल्याणफलवैकल्यं यादृशं तच्छृणुष्व मे ।  
 उपवासादिना राज्यं प्राप्ताद्यान्ते तथा वसु ॥  
 भ्रष्टैर्यथैर्निर्धनाद्य भवन्ति पुरुषाः पुनः ।  
 रूपं तथोत्तमं प्राप्य व्रतवैकल्यदोषतः ॥  
 काणाः कुलाद्य भूयस्ते भवन्त्यन्याद्य मानवाः ।  
 उपवासाद्धरः पत्नीं नारी वापि तथा पतिं ॥  
 वियोगव्रतवैकल्यादुभयं तदवाप्नुते ।  
 येऽपि हव्ये सत्यदारास्तथान्ये सत्यमग्नयः ॥  
 कुले वसति दुःशीला दुष्कुले शीलिनश्च ये ।  
 वस्त्रागुलेपनैर्हीना भूषणैश्चातिरूपिणः ॥  
 विरूपरूपाश्च तथा प्रसाधनगुणान्विताः ।

सर्वे ते व्रतवैकल्यात् फलवैकल्यताङ्गताः ॥  
 तस्माद्भूते तथा दाने यज्ञे वीषोषिते तथा ।  
 वैकल्यं नैव कर्तव्यं वैकल्यादिकलं फलं ॥

मैत्रेय उवाच ।

कथञ्चिद्यदि वैकल्यमुपवासादिके भवेत् ।  
 किं तत्र वद कर्तव्यं निम्बिद्रं येन जायते ॥

याज्ञवल्कर उवाच ।

अखण्डहादशीमेतां समस्तेष्वेव कर्मसु ।  
 वैकल्यशमनायासं शृणुष्व गदतो मम ॥  
 मार्गशीर्षेऽमले पक्षे द्वादश्यां नियतः शुचिः ।  
 कृतोपवासो देवेशं समभ्यर्च्य जनार्दनं ॥  
 स्नातो नारायणं वक्ति भुञ्जन् नारायणं तथा ।  
 भुञ्जन्नारायणं देवं स्वप्न्नारायणं पुनः ॥  
 पञ्चगव्यजलस्नातो विष्णुं ध्यात्वा जितेन्द्रियः ।  
 यवव्रीहिभृतं पात्रं दत्त्वा विप्राय भक्तितः ॥  
 इदमुच्चारयेत् पश्चाद्देवेस्य पुरतो हरेः ।  
 सप्तजन्मनि यत् किञ्चिन्मया खण्डव्रतं कृतं ॥  
 भगवंस्त्वत्प्रसादेन तदखण्डमिच्छास्तु मे ।  
 यथाखण्डं जगत्सर्वं त्वमेव पुरुषोत्तम ॥  
 तथाखिलान्यखण्डानि व्रतानि मम सन्तु वै ।  
 एवं मे त्वत्प्रभावेण कामावाप्तिस्तु साम्प्रतं ॥  
 एवं मासानुमासञ्च चातुर्वर्ष्यविधिः स्मृतः ।  
 चतुर्भिरेव मासैस्तु पारणं प्रथमं स्मृतं ॥



प्रीणनञ्च हरेः कुर्यात् पारणे पारणे पुनः ।  
 चैत्रादिषु तु मासेषु चतुर्थ्येव पारणं ॥  
 तथापि शक्तुपात्राणि दद्यात् अद्वासमन्वितः ।  
 श्रावणादिषु मासेषु कार्तिकान्तेषु पारणं ॥  
 तथापि धृतपात्राणि दद्याद्विप्राय शक्तितः ।  
 सोवर्णं राजतं ताम्रं मृत्तमयं पात्रमिष्यते ॥  
 स्वशक्त्यपेक्षया राजन् पालाशम्बाथ कारयेत् ।  
 एवं सम्बत्सरस्यान्ते ब्राह्मणान् संयतेन्द्रियान् ॥  
 आमन्त्रितान् द्वादश वै भोजयेद्दृतपायसैः ।  
 वस्त्राभरणदानैश्च प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥  
 उपदेशारमपि च पूजयेद्द्विधिवद्भुक्नु ।  
 गाञ्च दत्त्वा नृपञ्चेष्ट प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥  
 एवं सम्यग्यथान्यायमखण्डद्वादशीं नरः ।  
 समुपोष्यान्खण्डस्य व्रतस्य फलमश्नुते ॥  
 सप्तजन्मानि वैकल्यं यद्भूतस्य कश्चित् कृतं ।  
 करोत्यखण्डमखिलमखण्डद्वादशी यतः ॥  
 तस्मादेवा प्रयत्नेन नरैस्त्रीभिश्च सुव्रते ।  
 अखण्डद्वादशीं सम्यगुपोष्य फलकाङ्क्षया ॥  
 इति विष्णुधर्मोत्तरे अखण्डद्वादशीव्रतम् ।  
 विष्णुधर्मोत्तरोक्तमुद्यापनम् ।

—०००—

कृष्णउवाच ।

नारदेन पुरा विष्णुरखण्डद्वादशीव्रतं ।

उद्यापनविधिं पृष्टः कथयामास तं शृणु ॥

नारद उवाच ।

भगवन् देवदेवेश पुराणपुरुषोत्तम ।

कश्चित् पृच्छामि सन्देहं कारुण्यात् कथय प्रभो ॥

अखण्डद्वादशी यासौ पुराणे कथिता तु या ।

सा सर्वव्रतखण्डानां पूरकाय किमुच्यते ॥

यथा सर्वव्रतानाम् तु वैकल्यं पूर्यते प्रभो ।

तस्या उद्यापनविधिर्न सम्यक्कथितस्त्वया ॥

न तत्प्रश्नस्य वक्तास्ति श्रोता वापि सुदुर्लभः ।

विष्णु उवाच ।

मार्गशीर्षे शुभे मासि शुक्लपक्षे शुचिव्रतः ।

दशम्यां केशवं पूज्य हविष्यान्नकृताशनः ॥

निर्व्वर्त्य पश्चिमां सन्ध्यां गृह्णीयाद्दन्तधावनं ।

उपसृश्य यथान्यायं मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥

कृष्ण विष्णो नृषीकेश केशव क्लेशनाशन ।

करिष्येऽहं व्रतारण्यं भवेद्यावद्दिनत्रयं ।

इति सम्प्रार्थ्य गोविन्दं मन्त्रेणादौ ततः स्मरेत् ॥

व्रतग्रहणमन्त्रः ।

ततः प्रभाते चोत्थाय यथोक्तं व्रतमाचरेत् ।

चतुर्भिः पारणं मासैः कथितं यत् द्विजोत्तम ॥

तत्पात्रदानविधिना भिद्यते नहि पारणं ।

एवं द्वादश निर्व्वर्त्य द्वादशीः पञ्चजोद्धव ॥

उद्यापनस्ततः कुर्याद्विधिमन्त्रपुरस्कृतं ।

एकादश्यां शुचिः स्नातः शुक्लाम्बरधरोव्रती ॥  
सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत् फलं ।  
त्वत्पादपद्मतीयेन सर्वं मे भवतु प्रभो ॥

इति स्नानमन्त्रः ।

स्नानं कृत्वा ततो देवं पूजयेद्भक्तहृद्भजं ।  
एकमूर्तिसम्पन्नं लक्ष्मीनारायणं प्रभुं ।  
यथाशक्त्या प्रकुर्वीत सौवर्णं रत्नभूषितं ॥  
सहस्रशीर्षामन्त्रेण स्नापयेद्भक्तवारिणा ।  
मधुवातादिभिर्घन्धैर्मधुना स्नापयेद्हरिं ॥  
यथार्थमेतिमन्त्रेण क्षीरेण स्नापयेत्ततः ।  
एवं स्नाने कृते पश्चात् पूजां कर्तुं समारभेत् ॥  
चन्दनोशीरकर्पूरकुङ्कुमादिभिरर्चयेत् ।  
तैर्विलिप्य हरिं भक्त्या ततो मन्त्रमुदीरयेत् ॥  
यथाशक्त्या मया देव स्नापितश्चानुलेपितः ।  
न्यूनातिरिक्तं तत्सर्वं लक्ष्मीनारायण चमेत् ॥

अनुलेपमन्त्रः ।

ततो वस्त्रयुगं श्रेष्ठमानीय परिधापयेत् ।  
पीतं वा लोहितं वापि श्वेतं नानाविचित्रितं ॥  
परिधानं यथाशक्त्या तव देव समर्पितं ।  
न्यूनातिरिक्तं तत्सर्वं लक्ष्मीनारायण चमेत् ॥

इति परिधानमन्त्रः ।

परिधाप्य ततो देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ।

संच्छाद्य पुष्पमालाभिर्भस्ममेतमुदीरयेत् ॥  
 पुष्पैरपि यथा शक्त्या पूजितोसि जनार्दन ।  
 न्यूनातिरिक्तं तत्सर्वं लक्ष्मीनारायणः क्षमेत् ॥

इति पुष्पार्चनमन्त्रः ।

एवं कृत्वा विधानेन शय्यां चैव निवेदयेत् ।  
 तूलीपर्यङ्कयुक्तान्तु छेदप्रच्छेदगूढकैः ॥  
 प्रतिपादसमारूढैः चतुःपादप्रतिष्ठितैः ।  
 निवेद्य तत्र देवेशं लक्ष्मीनारायणं शुभं ॥  
 नैवेद्यादि निवेद्यानि नानाभक्ष्ययुतानि च ।  
 लेह्यान्धभ्यवहार्याणि चूष्याणि चर्चुणानि च ॥  
 पानकानि च वै यत्रात् यस्मिन् देशे यथा तथा ॥  
 तानि सर्वाण्युपादाय देवाय विनिवेदयेत् ।  
 फलानि च सुगन्धीनि पक्वान्त्रानि निवेदयेत् ॥  
 एवं निवेद्य तत्सर्वं भक्त्या मन्त्रमुदीरयेत् ।  
 यथावित्तोपसंयुक्तं\* मया तव निवेदितं ॥  
 लक्ष्मीनारायण विभी भक्त्या तत् प्रतिगृह्यतां ॥  
 इति नैवेद्यदानन्तु भक्त्या देवस्य कारयेत् ।  
 देवस्य तु शिरः पूर्वं पादौ पश्चात् प्रकल्पयेत् ।  
 शिरः स्थाने ततः कुम्भं वारिपूर्णं मनोहरं ॥  
 स्थापयेत् कर्कटीयुक्तं सरसं वस्त्रभूषितं ।  
 स्थापयित्वा तु तं कुम्भं ततोमन्त्रमुदीरयेत् ॥

\* वित्तोपसंयुक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

भुक्त्वा पीत्वा तत्राचम्य तोयेनानेन केशव ।

मङ्गलया प्रीतितो देव सुहृत्तः सुमुखः स्वयं ॥

इति स्थापनमन्त्रः\* ।

ग्रथोपचारं यत्किञ्चित् तत्सर्वं विनिवेदयेत् ।

यावत्पूजा समारब्धा ज्ञानदानाशनान्तिकाः ॥

सष्टतं गुग्गुलुं तावद्देहेवायतो निमि ।

ततो विप्रं समानीय भार्यया सहितं शुभं ॥

सर्वं दुर्लभैर्हर्षिणं साङ्गोपाङ्गसमन्वितं ।

वेदविद्याव्रतज्ञातः पूजितः स्वकुलोद्भवैः ॥

देवस्यान्ते ततो विप्रं भार्यया सहितं न्यसेत् ।

प्राङ्मुखं विमलं शुद्धं भक्त्या तं पूजयेत्ततः ॥

बहुना किं प्रलापेन कथितेनेह नारद ।

देवः संपूजितो यद्वत्तद्विप्रश्च पूजयेत् ॥

विष्णुब्राह्मणयोर्भेदं न कदाचिद्विकल्पयेत् ।

इति येषां हृदि सदा पूज्या विप्रा यतीश्वराः ॥

द्वादशान्यास्तथा कुम्भान् पूर्णान् शुद्धेन वारिणा ।

ज्ञापयेद्देवपर्यङ्कोपरितः शुभचेतसा ॥

द्वादशैव तथा गावः सवत्साः कांस्यदीहनाः ।

क्षीरवत्यः सुशीलाश्च स्थापयेद्देवसन्निधौ ॥

अथवा विसर्गकाले कुर्यात् गोचिनयनरः ।

दद्यात् सस्यम् भक्ताय तत्राशक्तिमतः सतः ॥

एकाग्रमुत्तमगुणा तस्य सा द्वादशाधिका ।

स्ववित्तशक्त्या यत्किञ्चिदातुमुत्सहते नरः ॥  
 तत्सर्वं हिजदेवाभ्यां सन्निधौ सम्प्रकल्पयेत् ।  
 उपस्कराणि दानानि ह्युपोषानत्प्रपादुकाः ॥  
 गोसङ्घादिकृतं सर्वं दानं तस्मिन् प्रकल्पयेत् ।  
 यदा दानेन गौरेककल्पा शक्तिप्रपूर्वकं ॥  
 सा सम्पूर्णा तु कर्त्तव्या वस्त्रेण सह पूजिता ।  
 स्वर्णशृङ्गी रौप्यखुरां घण्टाभरणसंयुतां ।  
 तद्वर्णवस्त्रसम्बितां वस्त्रेण सह पूजयेत् ॥  
 एवं निर्वर्त्य विधिना ज्ञानपूजादिना समं ।  
 देवब्राह्मणयोर्भक्त्या ततो विप्रान् क्षमापयेत् ॥  
 एतत् गृहाण मे विप्र भार्यया सहितः प्रभो ।  
 एतेनावाह्यं तं विप्रं तस्मिन् सर्वं निवेदयेत् ॥  
 प्रतिगृहीता दाता च व्रती विष्णुर्यथा तथा ।  
 मया दत्तमिदं सर्वं गृहाण त्वं हिजोत्तम ॥

दानमन्त्रः ।

दाता च विष्णुर्भगवाननन्तः  
 प्रतिगृहीता स च एव विष्णुः ।  
 तस्मात्त्वया दत्तमिदं हि सर्वं  
 प्रनिगृहीतञ्च मया शुभाय ॥

ब्राह्मणमन्त्रः ।

अन्येभ्योऽपि यथा शक्त्या तस्मिन् काले प्रदीयते ।  
 दीनान्धजपवादिभ्यस्तद्वत्तदफलं श्रुतम् ॥  
 वित्तशायिषु न कुर्वीत समयफलमाप्नुयात् ॥

करकञ्जलपूर्वम् कर्त्तव्यं पापसंयुतं ।  
 हविष्यान्नम् कर्त्तव्यं दीपः कार्यः विधानतः ॥  
 एवं जागरणं कार्यं यथा श्रवणतत्परैः ।  
 सुष्यन्ते देहिनः पापैः कलिजैः कायसम्भवैः ॥  
 देहान्ते ये नराः पूर्वं पूज्यन्ते हरिमन्दिरं ॥  
 इति स्कन्दपुराणीयप्रभासखण्डोक्तं चामलकै  
 कादशीव्रतम् ।

— ००० —

अथ गोदोहमन्त्रैस्तु विधिना केन वै मुने ।  
 हरिं सम्पूजिता शीघ्रं नराणां स प्रसीदति ॥  
 क्षीरोदे मथ्यमाने च मुने पूर्वम् सुरासुरैः ।  
 अथ गावः समुत्पन्नाः सर्वलोकस्य मातरः ॥  
 सर्वलोकोपकारार्थं देवानां तर्पणाय च ।  
 यज्ञानां दीहसम्पत्तौ तथा हरिहरस्य च ॥  
 गोमयं रोचना क्षीरं मूत्रं दधि घृतं गवां ।  
 षडङ्गानि प्रविश्याणि तथा सिद्धिकराणि च ॥  
 उच्छ्रितौ\* विश्वहृच्च गोमयाभुनि सत्तम ।  
 तथासौ क्षमते सर्वान् श्रीवृक्षस्येन बोध्यते ॥  
 गोरोचनायां माङ्गल्याः सञ्जाताः सर्वकामिनाः ।  
 गुग्गुलुस्तु ततो जातो गोमूत्राद्बुधदर्शनः ॥  
 यत् किञ्चिज्जगतो वीर्यं तत्सर्वं क्षीरसम्भवम् ।  
 दध्नी जातानि सर्वाणि मङ्गलार्थस्य सिद्धये ॥

\* सतचित इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

हृतादृष्टतसम्भूति सुरासुरादिषु भ्रुवन् ।  
 हरिं सुजापयेत्तस्मात् पयोदधिहृतैस्तथा ॥  
 गुग्गुलुं निहृहृत्यज्जैर्मन्त्रैः पौराण्यसम्भवेः ।  
 नैवेद्यैर्विविधाकारैर्दीपैर्वस्त्रैः सुग्रीभनैः ॥  
 एवं पूज्य विधानेन ब्राह्मणास्तर्पयेत्ततः ।  
 मुनिपुण्याणि पूजार्घं यावत्सु तिष्ठिषु त्विह ॥  
 तावद्गुणसङ्ख्याणि स्वर्गलोके महीयते ।  
 ततो विष्णुपदं याति यस्मान्नावर्त्तते पुनः ॥  
 ये तस्य पितरः सन्ति पतिता नरकार्णवे ।  
 तेऽपि स्वर्गं समासाद्य मोदन्ते विगतज्वराः ॥  
 एवमभ्यर्च्य देवेशं ब्राह्मणेभ्यो यथापगां ।  
 धेनुं सर्व्वगुणोपेतां क्रमेण मुनिपुङ्गव ॥  
 अनेन विधिना पञ्च शरदान्तदिनानि तु ।  
 कर्त्तव्यमेकभक्तेन दिनान्ते लघुमुज्जरः ॥  
 जलाव्यमधुधेनुञ्च तिलहेमवतीं तथा ।  
 दत्त्वा पुण्यमवाप्नोति न तत् सर्व्वमहामन्त्रैः ॥  
 सर्व्वं यत् कुरुते सम्यक् महाहवित्रतं परं ।  
 नावलम्ब्यति पापेन पद्मपत्रमिवाभसा ॥  
 यत्र संकीर्त्तय कर्माणि मर्त्याः सन्ति महाविभः ।  
 प्रायश्चित्तानि निहृष्टं तेषां सुगतिकामिनां ॥  
 ब्रह्महत्यादि पापानि अगम्यागमनानि च ।  
 कृत्वा स्त्रेयं सुरापच प्रसादं मुच्यते मुने ॥  
 विक्रयं तिलधेनूनां कृत्वा व्रतमिदं शुचिः ।



सुच्यते पातकात् सद्यः कौस्तुभात् स्मरणाश्रुते ॥  
 एवं वा द्वादशाक्ष्यासानुपोष्यैकादशीं बुधः ।  
 यद्यः करोति शुद्धात्मा कृतकृत्यः सुखी भवेत् ॥  
 सुनामद्वादशीं पूज्या नाम्नाद्वादशभिस्तथा ।  
 द्वादशा धेनवो देया हरिः कामान् प्रयच्छति ॥  
 दिवि देवाः सदेवेन्द्राः कृत्वा कर्माण्यनेकयः ।  
 पञ्चादाराधयन्तीह हरिं शुभव्रतेन हि ॥

इति वज्रिपुराणोक्तं शुद्धिव्रतम् ।

—000—

एकादश्यां निराहारो द्वादश्यां पुनर्भोजनम् ।  
 अर्चयेद्वाप्यनुखे स गच्छेत्परमं पदम् ॥  
 एषा तिथिर्वैष्णवी स्वाद्वादशोद्युक्तपञ्चका ।  
 तस्यामाराधयेद्देवं प्रयत्नेन जनार्दनम् ॥

इति कूर्मपुराणोक्तं द्वादशीव्रतम् ।

—000@000—

एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥  
 द्वादश्यां युक्तपञ्चस्य महापापैः प्रमुच्यते ।

इति कूर्मपुराणोक्तं द्वादशीव्रतम् ।

—000—

मार्गशीर्षे श्रिते पक्षे द्वादश्यां समजायत ।  
 मन्त्रो विष्णुः समाहात्म्यः तस्मैष्टेयं सदा तिथिः ॥  
 एकादश्यानुपोषादौ पठन् मन्त्रावतारकम् ।

शृणुन् सौवर्णं मन्त्रं च कारयित्वा वदेदिदम् ॥  
विष्णुधर्मे ।

प्रीयतां मन्त्रं इत्युक्त्वा तं दद्याद्ब्राह्मणाय तु ।  
यो दद्यात् स सुखी भूत्वा विष्णुलोकं व्रजेच्छुभं ॥  
पौषे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां समजायत ।  
कूर्मरूपी स भगवान् तस्येष्टेयं सदा तिथिः ॥  
एकादश्यामुपोष्यादौ पठन् कूर्मं च तारकं ।  
शृणुन् सौवर्णं कूर्मं च कारयित्वा वदेदिदम् ॥  
विष्णुधर्मे प्रीयतां कूर्मं इत्युक्त्वा ब्राह्मणाय तु ।  
यो दद्यात् सुखी भूत्वा विष्णुलोके महीयते ॥  
यो मर्त्यो माघशुक्लस्य द्वादश्यां तु विशेषतः ।  
उपोष्य भक्त्या बाष्पार्च्यं वराहं रुक्मनिर्मितम् ॥  
दद्यात्पठेच्चरितं वाराहं हरिमुत्तमं ।  
वराहजन्मदिवसे विप्राय श्रद्धयान्वितः ॥  
सुतमेतं समासाद्य मोदते कालमक्षयं ।  
वराहं विष्णुं प्रीतिं च कूर्मदेवं यथातथम् ॥  
नारसिंहं फाल्गुने तु एकादश्यासिते शुचिः ।  
उपोष्याभ्यर्चयेद्भक्त्या नारसिंहं भवे दिने ॥  
सौवर्णं नारसिंहं च कृत्वा शक्त्या हिजाय तु ।  
दद्यात्सिंहचरितमिदं शृणुन् पठेच्च वा ॥  
शङ्खं विजित्यैव लक्ष्मीं प्राप्य नित्यं नरोत्तमः ।  
पातालस्वर्गमाप्नोति नागदैत्याङ्गनायुतम् ॥  
चैत्रे मासि सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ।

वामनस्य दिनेऽभ्यर्च्य वामनं पुरुषोत्तमं ।  
 सोवर्णं वामनं दद्यात् पठेन्नृत्तया च यो नरः ॥  
 स चिरं वामनस्येदं शृणुयाद्वाप्युपोषितः ।  
 स धनैरन्वितो भुक्त्वा भोगानिह च मानुषान् ॥  
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति विहास्यमानुतत्परः ।  
 वैशाखशुक्लैकादश्यामुपोष्याभ्यर्चयेद्युधिः ॥  
 जामदग्न्यं तथा रामं दद्याद्विप्राय हव्यजम् ।  
 इदं च रामचरितं शृणुयाद्वा पठेन्नरः ॥  
 रामस्य जन्मदिवसे तथा द्वापरयेर्द्विजः ।  
 सीतारामन्तु सोवर्णं यो विप्राय प्रयच्छति ॥  
 द्वादश्यां रामचरितमिदं शृण्वन् पठेन्नराः ।  
 स इन्द्रलोकं लभते रामस्यैव प्रसादतः ॥  
 इह कीर्त्तिमवाप्नोति धनं पुत्रांश्च जीवितं ।  
 आषाढमासि शुक्लां य उपोष्यैकादशीं द्विजः ॥  
 द्वादश्यामर्चयेद्द्रामं रौहिणेयं महाबलं ।  
 रौहिणेयस्य रामस्य त्रिधौ जन्मनि सत्तमे ॥  
 सोवर्णं ब्राह्मणायापि रामं दद्यात्सपाचकम् ।  
 स नागलोकमाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥  
 इहस्त्रीभोगमाप्नोति वल्लवाभिरुजो भवेत् ।  
 श्रावणे मासि शुक्लां य उपोष्यैकादशीं द्विजः ॥  
 द्वादश्यामर्चयेत् कृष्णं रुक्मिणीसहितं युधिः ।  
 रुक्मणितिलकं कृत्वा दद्याच्च ब्राह्मणाय च ॥  
 पठेच्च कृष्णचरितं कृष्णजन्मद्विषु युधिः ।

श्रावणे शृणुयाद्वापि य इदं पुरुषोत्तमः ॥  
 स सुच्यतेऽस्मात् संसारात् मुक्ता भोगमनुत्तमं ।  
 यस्तु भाद्रपदे मासि एकादश्यामुपोषितः ॥  
 श्रद्धायामर्चयेत् कालं विष्णुं सौवर्णमच्युतं ।  
 द्वादश्यां जम्बूद्विपे कल्किविष्णुः सुरेश्वरः ॥  
 दद्याद्दिवाय तं वापि भक्त्यानुष्ठानतो मुदा ।  
 पठेद्दिदं कल्किविष्णोश्चरितं शृणुयात्ततः ॥  
 जनलोकमवाप्नोति कृते जन्म लभेद्भगौ ।  
 तस्मिंस्तु तस्मिन्दिवसे दत्तं विष्णुवतारकं ॥  
 अर्चयन्तु सुराः सर्वे भवेयुः सर्वदार्चिताः ॥  
 इति विष्णुपुराणोक्तं दशवतारव्रतं ।

—000—

एकादश्यां तु नक्ताशी यद्य कं विनिवेदयेत् ॥  
 विप्रायेति शेषः ।  
 कृत्वा मर्त्यं च सौवर्णं स विष्णोः पद्मपुत्रयात् ।  
 एतत् कृष्णव्रतं नाम\* कल्पान्तैः सुप्रसाधकम् ॥  
 इति पद्मपुराणोक्तं कृष्णव्रतं ।

—000—

अगस्त्य उवाच ।

एकादश्यान्तु यत्नेन नक्तं कुर्याद्यथाविधि ।  
 मार्गशीर्षेण कृष्णायामारभ्यादौ विचक्षणः ॥

\* कर्माणि यत्पराकांक्षेति पुरुषोत्तमरे शास्त्रः ।

तद्व्रतं धनदस्येहं कृतं वित्तं प्रयच्छति ॥

इति वाराहपुराणोक्तं धनदव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधीश्वर  
सकल विद्याविशारद श्रीहेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्ग  
चिन्तामणौ व्रतखण्डे एकादशीव्रतानि ।

अथ षोडशोऽध्यायः ।

—०००@०००—

अथ द्वादशीव्रतानि ।

भक्ता विष्णोः सूरिहेमाद्रिणेह  
प्रस्तूयन्ते द्वादशीव्रतानि ।  
कृत्वा यानि प्राणिनो लङ्घयन्ति  
तं कुर्वीरासारसंसारपारं ॥  
विष्णुधर्मोत्तरात् ।

राम उवाच ।

उपवासासमर्थानां किं स्यादेकमुपोषितं ।  
महाफलं महादेव तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥

कृष्ण उवाच ।\*

या रामश्रवणोपेता द्वादशी महती तु सा† ।  
तस्यामुपोषितः स्नातः पूजयित्वा जनार्दनं ॥

\* महादेव उवाचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भाद्रपदेतर्षेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

प्राप्तोत्पद्यन्नात् धर्मज्ञ द्वादशद्वादशीफलं ।  
 दध्योदनयुतं तस्या जलपूर्णं घटं द्विजे ॥  
 वस्त्रसंवेष्टितं दत्त्वा कृषीपानहमेव च ।  
 न दुर्गतिमवाप्नोति जाति\* मय्याश्च विन्दति ॥  
 अक्षय्यं स्थानमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।  
 श्रवणद्वादशीयोगे बुधवारो भवेद्यदि ॥  
 अत्यन्तं महती नाम द्वादशी सा प्रकीर्तिता ।  
 स्नानं जप्यं तथा दानं होमं श्राद्धं सुरार्चनं ॥  
 सर्वमक्षयमाप्नोति तस्या भृगुकुलोद्भव ।  
 तस्मिन् दिने तथा स्नातो यत्र क्षत्रं सङ्गमे ॥  
 स्वर्गज्ञानं राम फलं प्राप्नोत्यसंशयं ।  
 श्रावणे सङ्गमाः सर्वे परपुष्टि† प्रदाः सदा ॥  
 विशेषात् द्वादशीयुक्ते बुधयुक्ता विशेषतः ।  
 तथैव द्वादशी प्रोक्ता बुधश्रवणसंयुता ॥  
 तृतीया च तथा प्रोक्ता सर्वकामफलप्रदा ।  
 तथा तृतीया धर्मज्ञ तथा पञ्चदशी शुभा ॥

ब्रह्मवैवर्तपुराणे ।

नमस्ये फाल्गुने मासि यदि वा द्वादशी भवेत् ।  
 शुद्धश्रवणसंयुक्तासङ्गमो विजया स्मृता ॥  
 वारिधानीप्रदानो स्याद्ध्योदनसमायुता ।

\* भूमिभूमि पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पञ्चपुष्टीति पाठान्तरं ।

प्रेतयोनी न जायेत पूजयित्वा च वामनं ॥

वंशः मनुजतस्त्येन मुक्तं पिबेच्छादसो ।

भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

उपवासासमर्धानां सदैव पुण्योत्तम ।

एकया द्वादशी पुण्या ता उपोष्य ममानघ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी श्रवणान्विता ।

सर्वकामप्रदा पुण्या उपवासे महाफला ॥

सङ्गमे सरितां ज्ञात्वा द्वादशीं समुपोषितः ।

समयं समवाप्नोति द्वादशद्वादशीफलं ॥

अथ द्वादश द्वादशामेवोपवासविधानं, वचनसामर्थ्यात् ।

तथाचीकृतं विष्णुरहस्ये ।

द्वादश्यामुपवासी च यो द्वादश्यान्तु पारणं ।

निषिद्धमपि कर्त्तव्यमित्याज्ञा परमेश्वरी ॥

बुधश्रवणसंयुक्ता सैव चेत् द्वादशी भवेत् ।

अतीव महती तस्यां सर्वं कृतमिहाचर्यं ॥

द्वादशी श्रवणोपेता यदा भवति भारत ।

सङ्गमे सरितां ज्ञात्वा गङ्गादिज्ञानजं फलं ॥

सोपवासमवाप्नोति नात्र कार्यो विचारणा ।

जलपूर्णं तदा कुम्भं स्थापयित्वा विचक्षणः ॥

पञ्चरत्नसमोपेतं सोपवीतं ह्युज्जितं ।

तस्य स्तब्धे सुषटितं स्थापयित्वा जनार्दन ।  
 यथा शक्त्या स्पर्धमयं शङ्कशार्क विभूषितं ॥  
 स्थापयित्वा विधानेन सितचन्दनचर्चितं ।  
 सितवस्त्रयुगलम् छत्रोपानयुगान्वितं ॥  
 श्रीं नमोवासुदेवाय शिरः संपूजयेत्ततः ।  
 श्रीधराय मुखं तद्वत् वैकुण्ठाय हृदये नमः ॥  
 नमः श्रीपतये वक्त्रं भुजौ सर्वास्त्रधारिणे ।  
 व्यापकाय नमः कुक्षौ केशवायोदरं नमः ॥  
 त्रैलोक्यजनकायेति मेढ्रं संपूजयेत्ततः ।  
 सर्वाधिपतये जङ्घे पादौ सर्व्वालने नमः ॥  
 अनेन विधिना राजन् पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ।  
 ततस्तस्याग्रतो देयं नैवेद्यं दृतपाचितं ॥  
 मोदकांश्च नवान् कुम्भान् शक्त्या दद्याच्च दक्षिणां ।  
 एवं संपूज्य गोविन्दं जागरं तच्च कारयेत् ॥  
 प्रभाते विमले स्नात्वा संपूज्य गरुडध्वजं ।  
 पुष्पधूपादि नैवेद्यैः फलैर्धूपैश्च सुशोभनैः ॥  
 पुष्पाञ्जलिं ततो दत्त्वा मङ्गलमेतमुदीरयेत् ।  
 नमो नमस्ते गोविन्द बुधश्रवणसंघक ॥  
 अघोवसंक्षयं कृत्वा सर्व्वसौख्यप्रदो भव ।  
 अनन्तरं ब्राह्मणेदं वेदवेदाङ्गपारमे ॥  
 पुराणज्ञे विशेषेण विधिवत्संप्रदापयेत् ।  
 प्रीयतां देवदेवेशोमम् नित्यं जनार्दन ॥



अनेनैव विधानेन नद्यास्तूरे नरोत्तम ।  
सर्वं निवर्त्तयेत्स्यगेकभक्तारतोपि सन् ॥

छाण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं ।  
महत्वरण्येयवृत्तं भूमिपाल नृण्य तत् ॥  
देशो देशोरको नाम तस्य भागे तु पश्चिमे ।  
अतिवाजस्यतुद्देशो सर्वसत्त्वभयङ्करः ॥  
सुतससिकता भूमिर्यत्र कष्टा महोरगाः ।  
अल्पकायद्रुमाकीर्णाः सुतप्राणिसमाकुला ॥  
शमीखदिरपालाशकरीरैः पीलुभिस्तथा ।  
सत्पतत्रभीमद्रुमाः पार्थ कण्टकैराविला दृढैः ॥  
गन्धप्राणिगणाकीर्णा तत्रभूदृश्यते कश्चित् ।  
अतर्कतापविषमा भूस्तृणा पुरुषोऽख्य ॥  
ज्वलितान्निसमस्यैव यत् किञ्चित्तत्र दृश्यते ।  
तथापि जीवा जीवन्ति सर्व्यकर्मनिबन्धनाः ॥  
नोदकं नीत्यलाराजगुवन्त तत्र वलाहकाः ।  
कदाचिदपि दृश्यन्ते प्लवमाना विहङ्गमाः ॥  
सकान्तरगतिः कैश्चिच्छिशुभिस्तृपितैः समं ।  
उक्तान्तजीविता राजन् दृश्यन्ते विहगोत्तमाः ॥  
उत्प्लुत्योत्प्लुत्यतरसा मृगः सैकसताङ्गतः ।  
शक्यते चैव नश्यन्ति जलैः सैकतसेतुवत् ॥  
तस्मिन्तथाविधे देशे कश्चिद्वैवश्यादणिक् ।  
निजसार्धपरिभ्रष्टः प्रविष्टो मद्भजं लो ॥

उक्तवाक्कलिनासत्ताचिर्मासान् भीमदर्शनात् ।  
 बभ्रामोदन्वान्तद्वयः क्षुत्तृषान्नमकर्षिताः ।  
 द्युग्रामद्युजलाकाङ्क्षं यास्यामि न बुधोपमः ।  
 कथमेति ददर्शासौ दृष्ट्वाद्याकुलितेन्द्रियाः ॥  
 स्नायुबद्धास्त्रिचरणा धावमानानितस्तत ।  
 प्रेतस्कन्धसमारुढमेकं विचित्रदर्शनं ॥  
 ददर्शं बहुभिः प्रेतैः समन्तात्परिवारिनं ।  
 आगच्छमानमव्ययं स्तुतिशब्दपुरःसरं ॥  
 प्रेतस्कन्धाभर्ही गत्वा तस्यान्तिकमुपागमत् ।  
 सोभिवाद्य वणिक्श्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ॥  
 अस्मिन् घोरतरे देशे भवतः कथमागमः ।  
 तमुवाच वणिग्धीमान् सार्धश्वटस्य मे वने ॥  
 प्रवेशो दैवयोगेन पूर्वकर्मकृतेन तु ।  
 दृष्ट्वा मे बाधते सार्धं क्षुद्रमोयं भृशं तथा ॥  
 प्राणाः कण्ठमनुप्राप्ता वचनं नृपतीव मे ।  
 अक्षोपायं न पश्यामि जीवेयं नृप केनचित् ॥

कृष्ण उवाच ।

इत्येवमुक्ते प्रेतस्तं वणिजं वाक्यमब्रवीत् ।  
 पुत्राममिदमुत्सृज्य प्रतीक्ष समुद्गर्तकं ।  
 कृतप्रतिष्ठो मया राजन् अनिच्छसि यथासुखं ॥  
 एवमुक्तस्तथा चक्रे स वणिक् दृष्ट्वादार्दितः ।  
 मध्याह्नसमये प्राप्ते ततस्तद्देवमागतः ॥  
 सत्तासन्नच्छाङ्गांस्तीक्ष्णवारिधाणी मनोरमा ।

दध्नीदनास्य युक्तेन वर्षमानेन संबुतान् ॥  
 अवतीर्य ततस्त्वया प्रददातीष्टये तदा ।  
 तेषां गामबदानेन वणिक् तस्मिन्पुगगतः ॥  
 विद्वणो विज्वरक्षै व क्षणेन समपद्यत ।  
 ततस्तु मेतसं यस्य तस्माद्भागं समाहृदौ ॥  
 दध्नीदनान्नपानीयात्प्रेतास्तृप्तिं पराङ्मताः ।  
 अतिथिं तर्पयित्वा च मे तस्मिन् च सर्वशः ॥  
 ततः स्वयञ्च बुभुजे भुक्तशेषं यथासुखं ।  
 तस्य भुक्तवतश्च त्रयं पानीयं चाचयं ययौ ॥  
 मे ताधिपतयस्तस्य वणिक्चनमब्रवीत् ।  
 आश्चर्यमेतत्परमं वनेऽस्मिन् चातिभाति मे ॥  
 अन्नपानस्य संप्राप्तिः परमस्य कुतस्तव ।  
 स्तोत्रेण च तस्मान्नेन विभर्षि सुवहन् पृथक् ॥  
 त्वमस्मिन् कथं तत्त्वे निर्मा साभिन्नकुक्षयः ।  
 अपरञ्च कथं ज्ञेह ममवापपरिचये ॥  
 हस्तावसं वक्त्रं कक्षं सन्तप्तौ निजंले वने ।  
 तृणाद्यासि कथं आसमात्रे गेषु भवानपि ॥  
 कक्षमस्यां सुवीरायां सुवृथां तुहतीलसः ।  
 तदेतच्छ्रयं ह्यिन्धि परं कीतूहसं मम ॥  
 एवमुक्तः स वणिजा प्रेता वचनमब्रवीत् ।  
 शृणु भद्र प्रवक्ष्यामि दुष्कृतं कर्म चात्मनः ॥  
 शालके नगरे रम्ये अहमासं सुदुर्गतिः ।  
 वणिक् सक्तः पुरा कालो तीतोऽव्युत्थमयानघ ॥

साकले नगरे रम्ये नास्तिकस्य दुरात्मनः ।  
 धनलोभाभ्या तत्र न कदा वित्तभेदिता ॥  
 न दत्ता भिक्षवे भिक्षा तृष्णाया जलदेन च ।  
 प्रतिवेशस्तु तत्रासीद्वाङ्मणौ गुणवान् मम ॥  
 श्रवणद्वादशीयोगे मासि भाद्रपदे तथा ।  
 सह कश्चिन्नया सार्द्धं तोषीं नाम नदीं ययौ ॥  
 तस्याश्च सङ्गमं पुण्यं यत्रासीच्चन्द्रगङ्गाया ।  
 चन्द्रभागा सोमसुता तत्रासीच्चार्कनन्दिनी ॥  
 तपःशीतोष्णसलिले सङ्गमे सुमनोहरे ।  
 श्रवणद्वादशीयोगे स्नानंचैव तद्योषितः ॥  
 चन्द्रभागस्य तीर्थस्य वारिधान्पोतवान् दृढं ।  
 दध्योदनयुतैः सार्द्धं संपूर्णैर्वर्द्धमानकैः ॥  
 कृत्रोपानद्युगं वस्त्रं प्रतिमां विधिवद्दरेः ।  
 प्रददौ विप्रमुख्याय रहस्यज्ञो महामुनिः ॥  
 वित्तसंरक्षणार्थाय तस्यापि च ततो मया ।  
 सोपवासेन दत्ता वा परिधातिसुशीभना ॥  
 चन्द्रभागस्य प्रददौ विप्र पुष्पयुता तदा ।  
 एतत् कृत्वा गृहं प्राप्तः ततः कालेन केनचित् ॥  
 पञ्चत्वमहमासाद्य नास्तिक्यात् प्रेततां गतः ।  
 अस्यामटव्यां घोरायां तथा दृष्टास्त्वयानघ ॥  
 ब्रह्मस्वहारिणस्त्वेते पापाः प्रेतत्वमागताः ।  
 परदाररताः केचित् स्वामिद्रोहरताः परे ॥  
 मित्रद्रोहरताः केचिद्भिक्षांस्तु सुदारुणे ।

ममैते विपदो याता अन्नपानकृतेऽनघ ॥  
 अन्नयो भगवान् विष्णुः परमात्मा सनातनः ।  
 यद्दीयते तमुद्दिश्य अन्नयं तत् प्रकीर्तितं ॥  
 मया विहीनाः किं तत्त्वं वनेऽस्मिन् भृशदारुणे ।  
 पीडामनुभविष्यन्ति दारुणां कर्मयोनिजां ॥  
 एतेषां त्वं महाभाग ममानुग्रहकाम्यया ।  
 अनेकनामगोत्राणि गृह्णीयास्वखिलेन च ॥  
 अस्ति चोच्चागता चैव तव संपुटिका शुभा ।  
 हिमवत्यां तथासाद्य यत्र त्वन्विष्यते निधिं ॥  
 गयाशीर्षं ततो गत्वा आह्वं कुरु महामते ।  
 एकमेकमथोद्दिश्य प्रेतं प्रेतं यथासुखं ॥  
 एवं संभाष्यमाणोऽसौ तप्तजांबूनदप्रभः ।  
 विमानवरमारुह्य स्वर्गलोकमिति गतः ॥  
 स्वर्गे च प्रेतनाथेन प्रभावात्स वणिक् क्रमात् ।  
 नामगोत्राणि संगृह्य प्रयातः स हिमाचलं ॥  
 तत्र प्राप्य निधिं गत्वा विनिक्षिप्य स्वके गृहे ।  
 धनभागमुपादाय गयाशीर्षं वटं ययौ ॥  
 प्रेतानां क्रमशस्तत्र चक्रे आह्वं दिने दिने ।  
 यस्य यस्य यथाआह्वं स करोति दिने वणिक् ॥  
 स स तस्य सदा स्वप्ने दर्शयत्यात्मनस्तनुं ।  
 ब्रवीति च महाभाग प्रसादेन तवानघ ॥  
 प्रेतभावं मया त्यक्तं प्राप्तोऽस्मि परमां गतिं ।  
 सत्कृत्वा धनलाभस्य प्रेतानां सत्कृतिं वणिक् ॥

जगाम स्वगृहं तत्र मासि भाद्रपदे तथा ।  
 अश्विनादशौयोगे पूजयित्वा जनार्दनं ।  
 दानञ्च दत्त्वा विप्रेभ्यः सोपवासो जितेन्द्रियः ॥  
 महानदीसङ्गमेषु प्रतिवर्षं युधिष्ठिर ।  
 चकार विधिवद्दानं ततो दृष्टान्तमागतः ॥  
 अवाप परमं स्थानं दुर्लभं सर्वमानवैः ।  
 तत्र कामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ॥  
 शीतलामलपानीयाः पुष्करिण्यो मनोरमाः ।  
 तं देवमासाद्य वणिक् महात्मा  
 सुमृष्टजाम्बूनदभूषिताङ्गः ।  
 कल्पं समयं सह सुन्दरीभिः  
 सार्धं सुहृद्भिर्मुदितः सदैव \* ॥  
 बुधश्रवणसंयुक्ता हादशी सङ्गमोदके ।  
 दानं दध्योदनं शस्तमुपवासपरे विधिः ॥  
 सगरेण ककुत्स्थेन धुन्धुमारेण गाधिना ।  
 एतैश्चान्येय राजेन्द्र कामदा हादशी कृता ॥  
 या हादशी बुधयुता श्रवणेन सार्धं  
 सा वै जयेति कथिता मुनिभिर्नभस्ये ।  
 तामादरेण समुपोष्य नरो हि सम्यक् ।  
 प्राप्नोति सिद्धिभण्डिमादिगुणोपपन्नां ॥  
 इति भविष्योत्तरोक्तं श्रवणादादशीव्रतम् ।

ब्रह्मीवाच ।

त्रैलोक्यगामिनी देवी लक्ष्मीस्तेऽस्तु सदा प्रिया ।

द्वादशी च तिथिस्तेऽस्तु कामरूपी च जायते ॥

हरिं प्रतीदं वचनं ।

धृताशनो भवेद्यस्तु द्वादशां तत्परायणः ।

स स्वर्गवासी भवतु पुमान् स्त्री वा विशेषतः ।

इति वाराहपुराणोक्तं हरिव्रतम् ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

भुवने भारतश्चैव सुजात्यः सुजनस्तथा ।

क्रतुः सर्व्वश्च मूर्ध्ना च तेजः सत्यस्त्रवाः सदा ॥

प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षोद्वादशकस्तथा ।

भगोवा नाम निर्दिष्टा देवा द्वादश यज्ञियाः\* ॥

तेषां सम्पूजनं कुर्याद्द्वादशां नियमेन तु ।

गन्धमाख्यनमस्कारधूपदीपाद्यसंपदाः ।

संवत्सरान्ते दद्याच्च ब्राह्मणाय पयस्विनीं ॥

कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं

प्राप्नोति तेषां तु सलोकमेव ।

तन्नीत्येकां सुचिरं मनुष्यो

राजा भवेद्वा द्विजपुङ्गवो वा ॥

इति विष्णुधर्मीयं भृगुव्रतम् ।

—000@000—

मार्कण्डेय उवाच ।

मनोमनस्तथाप्राप्नो नरोजातश्च वीर्यवान् ।  
 वीतिर्हयोनश्चैव हंसो नारायणस्तथा ॥  
 विभुश्चापि प्रभुश्चैव स्वाध्या द्वादश कीर्त्तिताः ।  
 पूजयेद्वृक्षपद्मे तान् द्वादशां मार्गशीर्षतः ॥  
 कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं  
 प्राप्नोति तेषां तु स सलोकमेव ।  
 तपोऽथ कालं सुचिरं मनुष्यो  
 राजा भवेद्वा द्विजपुङ्गवो वा ॥  
 इति विष्णुधर्मीकृतं साध्यव्रतम् ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

धाता मित्रोऽयं मा पूषा शक्रोऽश्विनश्चोभगः ।  
 त्वष्टा विवस्वान् सविता विष्णुर्दशकस्तथा ॥  
 पूजयेद्द्वादशादित्यान् शृङ्गपद्मे उपोषितः ।  
 मार्गशीर्षादथारभ्य द्वादशां नियतव्रतः ॥  
 दत्त्वा व्रतान्ते पुरुषः सुवर्णं  
 प्राप्नोति लोकान् सवितु र्वीर ।  
 मानुष्यमासाद्य भवत्सरोगो  
 जितेन्द्रियश्चैव धनान्वितश्च ॥  
 इति विष्णुधर्मीकृतं द्वादशादित्यव्रतम् ।

—०००—



पुलस्त्य उवाच ।

पौषे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां शक्रदैवते ।  
नक्षत्रयोगगे विष्णुं प्रथमं तु समर्चयेत् ॥  
ततः प्रभृति विप्रेन्द्र मासि मासि जनार्दनं  
उपोषितः पूजयेत् यावत्संवत्सरं गतं ॥

मासेषु मासे विधिनोदितेन  
तस्यां तिथौ दानमिति ब्रवीमि ।  
प्राश्यं यथावद्विधिवत् क्रमेण  
तदुच्यमानं निखिलं निबोध ॥  
घृतं यथाव्रीहियवं हिरण्यं  
यवान्नमभ्य शणकान्नपानं ।  
छत्रं पयोन्नं गुडफाणिताड्यं  
सुचन्दनं वस्त्रमनुक्रमेण ॥  
एकैकपादोक्तमेकैकदानं  
गोमूत्रमभ्योघृतमामशाकं ।  
दूर्वादधित्रीहियवं तिलांश्च  
सूर्यांशुतप्तं जलमम्बुदारभं ॥  
क्षीरं च मासक्रमशः प्रयुक्तं  
दारभं मम्बु कुशोदकं ।

कुलप्रधाने धनधान्यपूणे  
विवेकवत्यस्तसमस्तदुःखे ।

प्राप्नोति जन्माविकलेन्द्रियं

भवत्यरोगो मतिमान् सुखी च ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सुजन्मदादशीव्रतं ।

— ००० —

बृहस्पतिरुवाच ।

कथं स राजा भाग्यस्थः सर्व्वलोकाधिकोविभुः ।

कथञ्च दिव्यतां प्राप्नोति विष्णुसायुज्यतां विभो ॥

सर्व्वदेवेश्वरस्तस्य कथं तुष्ट उमापतिः ।

ब्रह्मोवाच ।

भाग्यर्चद्वादशी नाम सर्व्वभाग्यप्रदायिनी ।

तत्र कृत्वा हरेरर्चामिष्टा पद्मैर्यथाविधि ॥

सर्व्वलक्षणसम्पन्ना अष्टावक्रो महामुनिः ।

हरेरर्चा हरिरूपा प्रतिमा ।

शङ्करार्चं हरेः पुंस उभे संस्थापयेद्दशी ।

शङ्करार्चं हरेरित्यादि शङ्करस्यार्चं हरेश्च पुरुषस्यार्चं सत्येवं  
हरिहरमूर्त्तिभुजे संस्थापयेदित्यर्थः ।

भक्त्या सर्व्वोपहारेण द्वादशीरेणुमण्डले ।

आद्येन चक्रराजेन पूजितो मधुसूदनः ॥

तृतीये तस्य नृपते स्तेन भाग्यत्वमाप्नुयात् ।

चक्रराजो महासुदर्शनमन्त्रः ।

तुष्टेन देवदेवेन वरो दत्तो द्विजोत्तम ।

अत ऊर्ध्वं भवान् वत्स मम तुष्टो भविष्यति ॥

भाग्यर्चद्वादशी तात अष्टम्यां वा तदर्चनं ।  
 यागमण्डलपूजार्घं हरिसुहिष्य कारयेत् ॥  
 आचार्याय प्रदातव्यं हेम गो भू तिलादिकं ।  
 दक्षिणां वित्तसारेण पुनाति नरकार्णवात् ॥  
 युगभाग्यप्रभावेन प्रयच्छति फलं हरिः ।

युगभाग्यप्रभावेनेति युगस्य कृतादेर्भाग्यस्य कर्मणः प्रभावेनेत्यर्थः ।  
 यथाकाले च क्षेत्रे च एकापि गणिका गता ।  
 प्रयाति शतधा वृद्धिं तथाभाग्ययुगे द्विज ॥  
 यथा भाग्ये तथा पौष्णे वासवे च द्विजोत्तम ।  
 तुल्यरूपं विजानीयात् द्वादश्यामष्टमीषु च ॥  
 भाग्यं भगदैवत्यं पूर्वफलङ्गुनी नक्षत्रं पौष्णं रेवती वासवं  
 धनिष्ठा ।

तुष्यते देवदेवेशः शशाङ्कांकितशेखरः ।  
 पुत्रायूराज्यसौभाग्यं प्रयच्छति जनार्दनः ॥  
 मासि मासि च योमत्यः करोति हरिहरार्चनं ।  
 पद्मे सुलक्ष्णोपेते सर्व्ववर्णोपशोभिते ॥  
 तस्य तुष्यति देवेशश्चक्रपाणिर्जनार्दनः ।

इति देवीपुराणोक्तं भाग्यर्चद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

पुण्यार्कद्वादशी पुण्या सर्व्वपापनिवर्हणी ।  
 कृता वा केन सा शक्र वृत्तपात्रप्रदायिना ॥  
 तदा प्रत्यक्षतस्तस्य देवदेवो जनार्दनः ।

व्रतखण्डं १६ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

११७७

ददर्श स्वातनुं शुभ्रां पीताश्चैव तुर्भुजां ॥

इति देवीपुराणोक्तं पुष्पार्कद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मीवाच ।

द्वादश्यां विष्णुमिदृह सर्वदा विजयो भवेत् ।

पूज्यश्च सर्वलोकानां यथागोपतिगोकरः ॥

गोपतिः सूर्यो गोकरो नेत्ररश्मिर्यस्य स गोपतिगोकरो विष्णुः ।

मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभि रङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ॥

पूर्व्ववत् पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥

पूजा शोभयेत् शोभयेत् कृतापि तु फलप्रदा ।

आज्यधारासमिद्धिश्च दधिक्षीराद्यमाक्षिकैः ॥

पूर्व्वोक्तफलदो होमः कृतः शान्तेन चेतसा ।

एतत्तु व्रतं वैश्वानरप्रतिपद्भूतवद्वाख्यम् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं विष्णुव्रतम् ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

अवियोगव्रतं ब्रूहि मम यादवनन्दन ।

विधानं तस्य कीदृक्च किं पुण्यं काव्यं देवता ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पाण्डव यत्नेन कथ्यमानं मया खिलं ।

अवियोगव्रतं नाम व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥

( १४८ )

शुक्ले प्रोष्ठपदे मासि हादृशां ससुपोषितः ।  
 ज्ञात्वा जलाशये स्नच्छे शुक्लाम्बरधरः शुचिः ॥  
 जलान्ते मण्डलं कृत्वा गोमयेनातिशोभनं ।  
 गोधूमचूर्णैस्तन्मध्ये सलक्ष्मीकं जनार्दनं ॥  
 लेपयित्वा हरं गौरीं सावित्रीं ब्रह्मणा सह ।  
 राज्ञा सह रविं राजं स्तैलौक्योद्योतकारकं ॥  
 गन्धपुष्पैस्तथाधूपेनैवेद्येर्भक्तितोर्चयेत् ।  
 अवियोगव्रतं पार्थ मन्त्रेणानेन तद्व्रतः ॥  
 अवियोगा हृदमना खेतस्याधाय केशवं ।  
 शङ्करं पद्मयोनिश्च रविं गगनभूषणं ॥  
 इदमुच्चारयेत् पार्थ कृत्वा तत्पूणवं नमः ।  
 सहस्रश्रीर्षापुरुषः पद्मनाभो जनार्दनः ॥  
 व्यासर्षिकपिलाचार्य्यैर्भगवान् पुरुषोत्तमः ।  
 नारायणोऽथ मधुहा विष्णुर्दामोदरो हरिः ॥  
 महावराहो गोविन्दः केशवो गरुडध्वजः ।  
 श्रीधरः पुण्डरीकाक्षो विश्वरूपस्त्रिविक्रमः ॥  
 उपेन्द्रो वामनो रामो वैकुण्ठो माधवो ध्रुवः ।  
 वासुदेवो हृषीकेशः कृष्णः सङ्कर्षणोऽप्युतः ॥  
 अनिरुद्धो महायोगी प्रद्युम्नोऽनन्त एव च ।  
 नित्यं ममास्तु सुप्रीतः श्रीकण्ठोऽरिनिमूदनः ॥  
 उमापतिर्नीलकण्ठः स्यात्तुः शम्भुर्भगोऽरिहा ।  
 ईशानो भैरवः शङ्खो चाम्बकस्त्रिपुरान्तकः ॥  
 कपदी गोपतिर्लिङ्गी महाकालो वृषध्वजः ।

शिवः सर्वो महादेवो रुद्रो भूतगणेश्वरः ॥  
ममास्तु सह पार्वत्या शङ्करः शङ्करः सदा ।  
ब्रह्मा शम्भुर्विभु स्त्रष्टा पौष्करः प्रपितामहः ॥  
हिरण्यगर्भी वेदज्ञः परमेष्ठी प्रजापतिः ।  
वेधाद्यतुर्मुखः कर्त्ता स्वयम्भूः कमलासनः ॥  
विरिञ्चिः पद्मयोनिश्च ममास्तु वरदः सदा ।  
आदित्यो भास्करो भानुः सूर्योऽर्कः सविता रविः ॥  
मार्त्तण्डो मण्डलो द्योतो रश्मिमाली ग्रहाग्रणीः ।  
प्रभाकरः सप्तसप्ति स्तरणि द्युमणिः खगः ॥  
दिवाकरो दिनकरः सहस्रांशु मँरोचिमान् ।  
पद्मप्रबोधनः पूषा जगच्चक्षु द्युभूषणः ॥  
द्वादशात्मा महातेजा मित्रः कालान्तको हरिः ।  
निक्षुभावलभो देवः सुप्रीतोऽस्तु सदा मम ॥  
लक्ष्मीः श्रीः कमला पद्मा विभूतिर्हरिवल्लभा ।  
पार्वती ललिता गौरी उमा शम्भुप्रिया सती ॥  
गायत्री प्रकृतिः सृष्टिः सावित्री देवसम्भता ।  
राज्ञी भानुमती संज्ञा निक्षुभा भास्करप्रिया ॥  
दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा ।  
अमोघा विद्युतिश्चैव इत्येते मूर्तिरूपततः ॥

इति स्वरूपोच्चेयः । सूर्यस्तु श्मश्रुल चतुर्विधु रुक्मकरद्वयधृत-  
कमलः अधःकरद्वयधृतपुष्पमालः कर्त्तव्यः वामपार्श्वे स्वर्णपद्मज-  
करा निक्षुभा कर्त्तव्या इति । पद्मनाभ शङ्कर पितामहार्कादीन्-  
सप्रियान् कृत्वा । दत्त्वा दानं गुरवे भुक्त्वा चान्ते ब्रजे हे श्म-

यथरतिनरः कश्चिद्भूतमेतद्वृत्तिभावितो लोको भवति च स  
 धनभागी सन्ततिमान् विगतसन्तापः ॥ हरिहरहरिहरगर्भ-  
 प्रभाकराणां क्रमेण लोकेषु भुक्त्वा भोगान् विपुलान् वियोगी  
 अथ सुनिर्वृतो भवति\* स्त्रीपुंसयोर्यदियुग्मं पुरुषोऽपि यदि  
 समाचरेत् कश्चित् यदि नारी वा व्रतमेतच्चोर्त्वा यात्पालयं विष्णोः ।  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तमवियोग द्वादशीव्रतं ।

—०००—

युधिष्ठिर उवाच ।

अक्षौहिण्यो दशाष्टौ च मद्राज्यार्थं क्षयंगताः ।  
 तेन पापेन मे चित्ते जुगुप्सातीव जायते ॥  
 तत्र ब्राह्मणराजन्यवैश्याः शूद्रादयो हताः ।  
 भीष्मद्रोणकलिङ्गादिकर्णशत्रुसुयोधनाः ॥  
 तेषां वधेन यत्पापं तस्मै मर्माणि कृन्तति ।  
 पापप्रक्षालनं किञ्चिद्वर्त्मं ब्रूहि जगत्पते † ॥

कृष्ण उवाच ।

सुमहत्पुण्यजननं गोविन्दद्वादशीव्रतं ‡ ।  
 अस्ति पार्थ महाबाहो पाण्डवानां धुरन्धर ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

येयं गोद्वादशी नाम विधानं तत्र कौटुम्भं ।  
 कथमेषा समुत्पन्ना कस्मिन् काले जदार्हन् ॥

\* अनाथ योगी सुनिर्वृतो भवति इति पुस्तकालये पाठः ।

† महापुण्य प्रदं कृष्णं गोवत्स द्वादशीव्रतमिति पुस्तकालये पाठः ।

‡ व्रतं ब्रूहि अनाहर्न इति पुस्तकालये पाठः ॥

एतत्सर्वं हरे ब्रूहि मां तर नरकार्णवात् ।

कृष्ण उवाच ।

पुरा कृतयुगे पार्थ मुनिकोटिः समागताः ।  
तपश्चचार विपुलं नानाव्रतधरा गिरी ॥  
हर्षेण महताविष्टा देवदर्शनकाङ्क्षया ।  
जम्बू मार्गे महापुण्ये नानातीर्थविभूषिते ॥  
पारिपाते सिद्धपात्रे रम्ये वदरिकाश्रमे ।  
घण्टारवीति विख्याते उत्तमे शिखरे नृपे ॥  
तापसारण्यमतुलं दिव्यकाननमण्डितं ।  
वसिष्ठ, शुक्राङ्गिरस, क्रतुदत्तादिभिर्वृतं ॥  
वल्कलाजिनसम्बोधै भृगोराश्रममण्डलं ।  
नानामृगगणैर्युष्टं शाखामृगगणैर्युतं ॥  
प्रशान्तसिंहहरिणं वस्तुसर्वगतद्रुमं ।  
गङ्गानं निरुत्सनं रम्यं तालसन्तान सङ्कुलं ॥  
सिंहव्याघ्र गजैर्भिन्नं हरिणैः शंशरैः शरैः ।  
वराह तुतुभिश्चित्रैः समन्तादुपशोभितं ॥  
तपस्यतां तत्र तेषां मुनीनां दर्शनार्थिनां ।  
व्याजं चक्रे महीनाथ हादशार्धार्धलोचनः ॥  
वभूव ब्राह्मणो वृद्धो जरापाण्डुरमूर्ध्वजः ।  
श्लथचर्मतनुः कुम्भो पाशपाणिः सवेपथुः ॥  
उमा विचक्रे गोरूपं शृणुयात्पार्थ यादृशं ।  
क्षीरोदतीयसम्भूताः याः पुरामृतमन्यने ॥  
पञ्च गावः शुभाः पार्थ पञ्चकस्य च मातरः ।



नन्दा सुभद्रा सुरभी सुशीला बहुला सती ॥  
 यतो लोकोपकाराय देवानां तर्पणाय च ।  
 जमदग्निर्भरद्वाजवसिष्ठशिवगौतमाः ॥  
 जगद्गुः कामदाः पञ्च गावो दत्त्वा सुरैस्ततः ।  
 गोमयं रोचना मूत्रं क्षीरं दधि घृतं गवां ॥  
 षडङ्गानि पवित्राणि संशुद्धिकरणानि च ।  
 गोमयादुत्थितः श्रीमान् विस्ववृक्षः शिवप्रियः ॥  
 तत्रास्ते पद्महस्ता श्रीः श्रीहस्तस्ते न स स्मृतः ।  
 वीजान्युत्पलपद्मनां पुनर्जातानि गोमयात् ॥  
 गोरोचना च माङ्गल्या पवित्रा सर्वसाधिका ।  
 गोमूत्राञ्जुह्वेषु जातः सुगन्धः प्रियदर्शनः ॥  
 आहारः सर्वदेवानां शिवस्य च विशेषतः ।  
 जगद्बीजं जगत्किञ्चित् तज्ज्ञेयं क्षीरसम्भवम् ।  
 दध्नः सर्वाणि जाताति मङ्गलान्यर्थसिद्धये ।  
 घृतादमृतमुत्पन्नं देवानां श्लोघकारणम् ॥  
 ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं हिधा कृतम् ।  
 एकत्र मन्त्रास्तिष्ठन्ति हविरन्यत्र तिष्ठति ।  
 गोषु यज्ञाः प्रवर्तन्ते गोषु देवाः प्रतिष्ठिताः ।  
 गोषु वेदाः समुद्गीर्णाः स षडङ्गपदक्रमाः ॥  
 शङ्खमूले गवां नित्यं ब्रह्मविष्णू समान्वितौ ।  
 शृङ्गाग्र्ये सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ॥  
 शिरोमध्ये महादेवः सर्वकारणकारणम्\* ।

\* सर्वभूतमयः स्थित इति पुरुषाकारे पाठः ।

ललाटे संस्थिता गोरौ नासारम्भे \* च षण्मुखः ॥  
 कम्बलेऽश्वतरौ नागौ नासापुटसमाश्रितौ ।  
 कर्णयो रश्मिनौ देवौ चक्षुषोः शशिभास्करो ॥  
 दन्तेषु वसवः† सर्व जिह्वायां वरुणः स्थितः ।  
 सरस्वती च क्लृप्तारे यमयक्षौ च गण्डयोः ॥  
 सन्ध्याद्वयं तद्योष्ठाभ्यां ग्रीवायां च पुरन्दरः ।  
 रक्षांसि कुक्षीदेव्यौ च पाणिर्काये व्यवस्थितौ ॥  
 चतुष्पात् सकलो धर्मो नित्यं जङ्घासु निष्ठति ।  
 खुरमध्येषु गन्धर्वाः खुराग्रेषु च पद्मगाः ॥  
 खुराणां पश्चिमे भागे राक्षसाः सम्प्रतिष्ठिताः‡ ।  
 रुद्रा एकादशाः पृष्ठे वसवः सर्वसन्धिषु ॥  
 त्रीणोत्तटस्थाः पितरः कुल्वाकेषु च मानवः ।  
 त्रीरपर्णागवान्नित्यं स्नाह्वालङ्कारमाश्रिताः॥ ॥  
 उदरे पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ।  
 चत्वारः सागराः पूर्णा गवां ये तु पयोधराः ॥  
 पर्जन्यः क्षीरधारासु मेघविन्दु व्यवस्थिताः ।  
 उदरे गार्हपत्योन्मिर्दक्षिणाम्निर्दक्षिणस्थितः ॥  
 कण्ठे आहवनीयोन्मिः सभ्योऽग्निः स्थाणुनि स्थितः ।  
 अस्मिन् वाचः स्थिताः शैला मज्जासु क्रतवस्थिताः ॥

\* नासारं शेषेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† वायव इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ गणाद्याप्सरसां स्थिता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

॥ सोमोलाङ्गुलमाश्रित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ऋग्वे दोऽथर्ववेदश्च सामवेदो यजुस्तथा ।  
 सितरत्नपीतकृष्णा गवां वर्णा व्यवस्थिताः ॥  
 नासारूपमुपाश्रित्य सुरभीणां युधिष्ठिर ।  
 यत्श्रित्य तत्क्षणा ह्येते आदित्यसदृशीतनुः ॥  
 आत्मानं विद्धे देवो धर्मराज शृणुष्व तत् ।  
 षडुग्रतां पञ्चनिष्ठां मण्डूकाक्षीं सुवालधिं ॥  
 ताम्रसूनीस्थितकटिं सुखरीं सुमुखींमितां ।  
 सुशीलाञ्च वसुक्षेहां सुसुचीरां पयोधरां ॥  
 गोरूपिणीमुखां स्मृष्टा स्वामिने चात्र वासकम् ।  
 चर्यया प्रतरं हृष्टो महादेवस्य चेतसि ॥  
 शनैः शनैः यथोपार्थविप्ररूपी महाश्रमः ।  
 दत्त्वा कुलपतेः पार्श्वं शृगोःस्वाङ्गं निवेदयेत् ॥  
 तपस्विनां महातेजा स्तेषु सर्वेषु पाण्डव ।  
 न्यासरूपां ददौ धेनुं रक्षत्वेनां दिनद्वयं ॥  
 यावत्स्रत्वाद्गतस्त्रीर्त्वाजावूमागादिहात्मग्रहं ।  
 रक्षिष्यामी प्रतिष्ठा या मुनिभिः सुरभी मिमां ॥  
 अतश्चे शृगवद्देवः पुनर्व्याघ्रो बभूव ह ।  
 वज्रचक्रनखो दर्वी ज्वलपिङ्गल लोचनः ॥  
 जिह्वाकरालवदनो जिह्वा लांगूलदातुगः ।  
 संपदाश्रमफादन्तीं धेनुञ्चेव सवत्सकां ॥  
 चासयामास नादेन मुनीनां दिक्ष्ववस्थिताः ।  
 ऋषयोऽपि समाक्रान्ता दार्शनानां प्रचक्षिरे ॥  
 हाहेत्युच्चैः केचिदूचुः कुडुङ्गारां स्तथापरे ।

तालस्कोटा ददुः केचि द्वात्रिं दृष्ट्वाति भैरवम् ॥  
 स्वामिनं भीरवं चक्रे गौरपूत्य सवत्सका ।  
 तस्या व्याघ्रभयार्त्तायाः कपिलाया युधिष्ठिर ॥  
 पलायास्याः शिलामध्ये क्षणं च हरतुष्टये ।  
 व्याघ्रवत्सकयोस्तत्र वन्दनं सुरकिन्नरैः ॥  
 दृश्यतेऽतीव सुव्यक्तं न ददामि चतुष्पदम् ।  
 सजलं शिवलिङ्गञ्च शम्भोस्तीर्थं तदुत्तमं ॥  
 यस्त्वं स्पृशति राजेन्द्र स गोवधाद्वयोद्धति ।  
 तत्र स्नात्वा महातीर्थे जम्बूमागे गणाधिप ॥  
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ।  
 ततस्ते मुनयः कृत्वा ब्रह्मदत्ता महास्वना ॥  
 जम्बुर्घण्टां सुरैर्दत्तां गिरिकन्दरपूरणीं ।  
 शब्देन तेन व्याघ्रोऽपि मुक्ता गावं सवत्सकां ॥  
 विप्रैस्तत्र कृतं नाम दृढगौरितिविश्रुतं ।  
 अपिवन् परिप्रेयार्थं ते रुद्रा नात्र संशयः ॥  
 अथ प्रत्यक्षतः श्रेष्ठ स्तेषां देवो महेश्वरः ।  
 शूलपाणि क्षिप्ररुहा कामाक्षी वृषभे स्थिरः ॥  
 उमासहायो वरदः सखामौ सविनायकः ।  
 सनन्दो समहाकालः सभृङ्गी सवलो हरः ॥  
 वीरभद्रश्च चासुखः घण्टाकर्णोऽपि धृतः ।  
 मातृभिर्वृत सङ्गातै र्यक्षराक्षसगुह्यकैः ॥  
 देवदानवगन्धर्वसुनिविद्याधरोरगैः ।  
 प्रणम्य देवदेवाय पत्नीभिः सहितैस्तथा ॥

गोरूपिणी सवत्सा च पूजिता ब्रह्मचारिभिः ।  
 कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यां नन्दिनीव्रतैः ॥  
 ततः प्रभृति राजेन्द्र भवतीर्णौ महीतले ।  
 उत्तानपादेन तथा व्रतं चौर्यमिदं शृणु ॥  
 उत्तानपादनामासीत् क्षत्रियः पृथिवीपतिः ।  
 तस्य भार्याह्वयं चासीद्दुश्चिन्तुनीति विभुतं ॥  
 शुभ्रां जातो ध्रुवः पुत्रो बालपादधरोऽप्ययः ।  
 कथाः समर्पितः शुभ्रा ध्रुवोऽयं रक्षतां सखि ॥  
 अहं करिष्ये शुभ्रां भर्तुं स्तावत्तदा स्वयं ।  
 नृवीरं सवितुं नित्यं प्रतिष्ठा जायते गृहे ॥  
 करोति भर्तुं शुभ्रां शुभ्रौ नित्यं पतिव्रता ।  
 कदाचित् क्रोधमासाद्य सपत्न्या जनितं तया ॥  
 स्वयञ्च व्याहनिष्यामि शिशुः खण्डखविः जनः ।  
 ततोपि कार्यं तत्स्त्रास्यां एकःसिद्धः सुसंस्कृतः ॥  
 अन्नभोजनवेलायां ददाति नृपतेः स्वयं ।  
 भुञ्जीत\* स्वपतिं† चोक्ता सामिषं भोजनं किल ॥  
 अथ भोजनवेलायां ध्रुवो जीवितमाप्तवान् ।  
 तथैव च प्रसवाद्या मातुरुक्तङ्गोऽभवत् ॥  
 तं दृष्ट्वा महदार्थ्यं शुभ्रौ पश्यन् विस्मिता ।  
 किमेतद्ब्रूहि वृत्तान्तं यस्येयं व्युष्टिः तत्तया ॥  
 किं त्वया चरितं किञ्चिद्भूतं दत्तं भूतं तथा ।

● भुञ्जीतचपितामति पुस्तकान्तरे पाठः

† स्वपतिं दृष्ट्वाति पाठान्तरं ]

सत्त्वं सत्त्वं पुनः सत्त्वं येन जीवति ते सुतः ॥  
 शय्यायां सुतवान् वासी निहत्य शकली कृतः\* ।  
 पक्वः सत्त्वं कृतः स्वास्या व्यञ्जनैः सह भोजनैः† ॥  
 परिशिष्यमानासुः पुनः कथं जीवितमाप्तवान् ।  
 'किते सिद्धा महाविद्या मृतसञ्जीवनी शुभा ॥  
 रत्नं मयि महारत्नं योगांजनमहोषधम् ।  
 कथयस्व महाभागे सत्त्वं सत्त्वं भगिन्यसि‡ ॥  
 एवमुक्ते तु वृत्तेऽस्याः व्याचक्ष्यो वत्सकव्रतम् ।  
 कात्तिके शुक्लद्वादश्यां यथा चानुष्ठितं पुरा ॥  
 व्रतस्यास्य प्रभावेन पुनर्जीवति मे सुतः ।  
 वत्सो मे वत्सवेलायां मनोर्षे मसते पुनः ॥  
 समागमश्च भवति व्रतैः प्रवसितैरपि ।  
 यद्यर्थं मेतच्छाख्यातं तव गोदादशौव्रतं ॥  
 कदापि चैतत् सर्वं तु भविष्यति शुभाशुभा ।  
 एवमुक्तव्रतं शीर्षं दृष्ट्वा पुत्राः सुखान्विताः ॥  
 सम्प्राप्तजीवितान्ते च भ्रुवस्थाने निवेदिताः ।  
 ब्रह्मणा सृष्टिकारेण रुचिर्भर्त्ता स होषिता ॥  
 दशनक्षत्रसंयुक्तो ध्रुवः सोऽद्यापि दृश्यते ।  
 भ्रुवर्षे च यदादृष्टे लोकः पापैः प्रमुच्यते ॥

\* मया संतुष्टवानस्मि निग्रह्य सकली कृत इति पाठान्तरं ।

† चाक्ष्यां दनः पुनश्चैव जवत्येवाहितः सुत इति पाठान्तरं ।

‡ वेपथुर्धृदये मम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कौटुशं तद्विधानं च तन्मे ब्रूहि जनार्दन ।  
यत् कृतं श्रुत्वा वचनाद्रुच्य यदुक्तोदह \* ॥

कृष्ण उवाच ।

संप्राप्ते कात्तिके मासि शुक्लपक्षे† नृपोत्तम ।  
द्वादश्यां कृतसकल्यः स्नात्वा शुद्धे जलाशये ॥  
नरोवा यदिवा नारी नक्तं संकल्य चेतसि ।  
ततो मध्याह्नसमये कृत्वा देवार्चनादिकं ॥  
प्रतीक्षेतागमं भक्त्या गवां गोध्यानतत्परः ।  
सवक्त्रां तुल्यवर्णांश्च शीलिनीं गाम्पयस्विनीं ॥  
चन्दनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभि रर्चयेत् ।  
कुङ्कुमालक्तकैर्धूपैः धूपदीपैः‡ सुगन्धिभिः ॥  
अथ ताम्रमये पान्ते कृत्वा पुष्पाक्षतैस्त्रिलैः ।  
चन्दनैः कुङ्कुमैर्गन्धैः पुष्पैः कालोद्भवैस्तथा ॥  
पादमूले तु दातव्या मन्त्रेणानेन पाण्डव ।  
पाता वद्रेण इत्येष मन्त्रः प्रोक्तो द्विजन्मना ॥  
स्त्रीशूद्राणां महाबाहो मन्त्रोऽयं परिकीर्तितः ।  
क्षीरोदार्षवसम्भूते सुरासुरनमस्कृते ॥  
सर्वदेवमये मात नृहाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ।

\* यत् कृतं कुलोदह इति पाठान्तरं ।

† शुक्लपक्षे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ दीप मन्त्रैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

॥ माता वद्रेणमित्येव इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दत्तार्घ्यं तज्जलं पुष्पं सच्च तं मूर्ध्नि निक्षिपेत् ॥  
 ततो मासादि संसिद्धान्वटकाद्य निवेदयेत् ।  
 पञ्चसप्तदशैकं वा यथा विभवमात्मनः ॥  
 सुरभि त्वं जगन्मातर्नित्यं विष्णुपदे स्थिते ।  
 सर्वदेवमये प्रासं नयाद्य त्वमिमं शुभं ॥  
 दत्तार्घ्योदत्तनैवेद्यः कृतपूजः सुसंयतः ।  
 प्रार्थयेदाग्निं प्राज्ञो वध्वाग्ने करसंपुटं ॥  
 सर्वदेवमये देवि सर्वं वेदैरलङ्घ्यता ।  
 मात र्माभिलषितं सफलं कुरु नन्दिनि ॥  
 एवमभ्यर्च्य विधिवदृत्वा गवि गवाङ्गिकं ।  
 पर्युक्ष्य वारिणा भक्त्या प्रणम्याथ पुनः पुनः ॥  
 तद्दिने तायिकापक्कं खालीपाकं युधिष्ठिर ।  
 गोक्षीरं गोघृतं दत्त्वा दधिक्षीरं विसर्जयेत्\* ॥  
 माषाद्यं कामतोऽश्वीयाद्वात्रो विगतमत्सरः ।  
 भूम्यां स्वपन् ब्रह्मचारी शृणु यत् फलमाप्नुयात् ॥  
 यावन्ति† गात्ररोमाणि गवां कौरवनन्दन ।  
 तावद्दिनानि गोलोके पूजितो मोदतेऽमरैः ॥  
 नारी वा कुरुते जातु व्रतमेतत् युधिष्ठिर ।  
 मेरोः पूर्वार्धकं रम्यमिन्द्राग्निमरक्षसां ॥  
 वरुणानिलरुद्राणां रुद्रस्य च युधिष्ठिर ।  
 तेषामुपरि गोलोकस्तत्र याति स गोव्रतौ ॥

\* विसर्जयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† यावत्सः कोट्यो वीक्षामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।



जर्जामन्ते हि दशमे हि च गां सवसां  
 याः पूजयन्ति वटकैः कुसुमैश्च ह्वयेः ।  
 ताः सर्वकामसुखभोगविभूतिभाजो  
 मर्त्ये च सन्ति सुचिरं नृपते च वसाः ॥  
 इति भविष्योत्तरोक्तं गोवत्सदादशौवतं ।

—000—

कृष्ण उवाच ।

पुरा बभूव राजर्षिरजापालइति श्रुतः ।  
 प्रापितः स प्रजाभिस्तु सर्वदुःखापनुत्तये ॥  
 दुःखापनोदं कुरु भी व्याधिर्नाना नरेन्द्र ।  
 एवमुक्तश्चिरं ध्यात्वा कृत्वा व्याधीनजागृह्यन् ॥  
 पालयामास हृष्टोऽसौ अजापालस्ततोऽभवत् ।  
 तेनैषा निर्मिता शान्तिः नाम्नामीराजना जने ॥  
 तस्यान्तु पाण्डवश्चेष्ट लक्षणं वणिम ते शृणु ।  
 राजा पुरोहितैः सार्धमनुष्ठाय विधानतः ॥  
 तस्मिन् काले बभूवाथ रावणो राक्षसेन्द्रः ।  
 लङ्कास्थितः सुरगणो नियुनक्ति सर्वकर्मसु ॥  
 अखण्डमण्डलं चन्द्रमातपचक्षकार ह ।  
 चन्द्रं सेनापतिं चक्रे वासुपांशुप्रमार्जकं ॥  
 वरुणं बन्धकर्मस्य धनदं न्यनरक्षकं ।  
 यमं संयमनेऽरीषां युयुजे मन्त्रणे मनुं ॥  
 मेधाहृन्दन्ति लिप्यन्ति हुमाः पुष्पाणि चिचिपुः ।  
 सप्तर्षयः शान्तिपरा ब्राह्मणाः संस्मिताः परे ॥

यमो यामककक्षायां गन्धर्वा गीततत्पराः ।  
 प्रेक्षणीयेष्वरोऽष्टौ वा बाह्ये विद्याधरावृताः ॥  
 गङ्गाद्याः शरितः पाने गार्हपत्योद्भुताशने ।  
 तिष्ठन्ति पार्थिवाः पूर्व्यां पुरसेवाविधायिनः ॥  
 दीप्यन्ति भासुरै रत्नैः प्रशालातो विभूषणैः ।  
 तं दृष्ट्वा नारदः प्राह प्रशस्तं प्रतिहारकं ॥  
 परावर्त्तः\* मम स्थाने ब्रूहि कोऽत्र समागतः ।  
 उवाच च प्रणम्याद्ये दण्डपाणिर्निशाचरः ॥  
 एषां ककुब्धोमान्वाता धुन्वमारो नलोर्जुनः ।  
 यथातिर्नहुषो भीमो राघवोऽयं विदूरथः ॥  
 एते चान्ये च बहवो राजान इति आसते ।  
 सेवाकरा न च स्थानेनाजापाल इहागतः ॥  
 रावणः कुपितः प्राह शीघ्रं दूतं विसर्जय ।  
 इत्युक्ते प्रहितो दूतो धूम्राक्षो नाम राक्षसः ॥  
 धूम्राक्ष गच्छ ब्रूहि त्वमजापालं ममाज्ञया ।  
 सेवां कुरु समागच्छ कबन्धायस्य पार्थिव ॥  
 अन्यथा चन्द्रहासेन त्वां करिष्ये विकल्परं ।  
 रावणेनैवमुक्तस्तु धूम्राक्षो गरुडो यथा ॥  
 संप्राप्य तां पुरीं रम्यां तच्च राजकुलं गतः ।  
 ददर्श यतमेकं स अजापालमजावृतं ॥  
 मुक्तकेशं मुक्तकण्ठं नैव भक्तं क्रमद्वयं ।  
 यद्विस्मयं रेणुभृतं व्याधिभिः परिवारितं ॥

निहतामित्रशार्दूलं सर्वोपद्रवनाशनं ।  
 मन्त्रामासिख्य नामानि विनिघ्नन्ति द्विषां गणं ॥  
 ज्ञानं भुक्तं शुभे स्थाने कृतकृत्यं मनुं यथा ।  
 दृष्ट्वा हृष्टमनाः प्राङ् धूम्राक्षी रावणोदितं ॥  
 साक्षेपमजपालोपि प्रत्युक्ता कारणान्तरं ।  
 प्रेषयामास धूम्राक्षं ततः सत्यं समादधे ॥  
 ज्वरमाकारयित्वा तु प्रोवाचेदं महीपतिः ।  
 गच्छ लङ्काधिपस्थानमाचरस्व यद्योचितं ॥  
 नियुक्तस्त्वजपालेन ज्वरराजो जगाम ह ।  
 गत्वा च कम्पयामास सगणं राक्षसेश्वरं ॥  
 रावणस्त्वविदित्वा तु ज्वरं परमदारुणं ।  
 प्रोवाच तिष्ठतु नृप स्तेन मे न प्रयोजनं ॥  
 ततः स विज्वरो राजा बभूव धनदानुजः ।  
 तेनैषा निर्मिता शान्तिरजपालेन धीमता ॥  
 सर्वरोगप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशनी ।  
 कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वादश्यां रजनौमुखे ॥  
 समुत्थिते विनिद्रे तु देवे दामोदरे तथा ।  
 विद्यान्ते नरमालाभिरम्ये स्त्रीषां नुरन्तिके ॥  
 जनयित्वा नवं विष्णुं हुत्वा मन्त्रैर्हिजोक्तमैः ।  
 वर्द्धमानतपुष्याभिर्दीपिकाभिर्हुताशनं ॥  
 कृत्वा महाजनाः सर्वे हरिं नौराजयेच्छनैः ।  
 पुष्पैरभ्यर्चितं देवं समालभ्य च चन्दनैः ॥  
 बदरैः कर्पूरैश्चैव त्रपुसैरिक्षुमिस्तथा ।

गन्धैः पुष्पै रत्नहारै रत्नैश्च पूजितैः ।  
 तस्यैवानुमतां लक्ष्म्यैर्ब्राह्मणं चण्डिकां तथा ॥  
 आदित्यं शङ्करं गौरीं यक्षं गणपतिं ग्रहान् ।  
 मातरः पितरौ गावः सर्वा नौराजयेत् क्रमात् ॥  
 गवां नौराजनं कुर्यात् महिषादेश मण्डलं ।  
 भ्रामयेन्नासयेच्छब्दैर्घण्टावादनच्छादनैः ॥  
 ता गावः प्रसूता याव ताषां पीडा तथागदा\* ।  
 सिन्दूरस्तनूङ्गाया हस्वारावाः सवत्सकाः ॥  
 अनुयान्ति च गोपालाः कलयन्ती वनानि ते ।  
 केदानुलिप्तस्तङ्गाणि<sup>†</sup> रत्नपीतसिताम्बराः ॥  
 पञ्चकीलाहले वृत्ते गवां नौराजनोत्सवे ।  
 तुरङ्गान् लक्ष्मणैर्युक्तान्<sup>‡</sup> हिरदांश्च सुपूजितान् ॥  
 राजचिह्नानि सर्वाणि उद्धृत्य स्वगृहाङ्गणे ।  
 राजा पुरोहितैः सार्द्धं<sup>§</sup> मन्त्रिभृत्यपुरःसरः ॥  
 सिंहासनीपविष्टश्च ग्रहभेर्यादिना निस्त्रनैः ।  
 पूजयेद्बन्धकुसुमैर्वसुदीपं<sup>§</sup> विलेपनैः ॥  
 इयमन्नादिपूजा महानवम्युक्तवे द्रष्टव्या ।  
 तत्र स्त्री लक्ष्मणैर्युक्ता वेश्या वाथ कुलाङ्गना ।

\* ताव प्रसूतायीति कापीडुल्लवकां जदा इति पाठान्तरं ।

† सर्वाङ्गा इति पुलकान्तरे पाठः ।

‡ तुरङ्गान् लक्ष्मणैर्युक्तानिति कश्चित् पाठः ।

§ सङ्कल्पार्थादीति पाठान्तरं ।

§ बलघूप विलेपनैरिति पाठान्तरं ।

श्रीर्षीपरि नरेन्द्रस्य त्रिवारं भ्रामयेच्च\* सा ॥  
 शान्तिं रक्षु समिद्धिं च द्विजैर्दृष्टमेन वा ।  
 ततो नीरा जयेत् सैन्यं हस्तश्चरय सङ्कुलम् ॥  
 एवमेषा महाशान्तिः ख्याता नीराजना जने ।  
 येषां राष्ट्रे पुरे यामि क्रियते पाण्डुनन्दन ॥  
 तेषां रोगाः क्षयं यान्ति सुभिन्नं वर्धते सदा ।  
 शान्तिनीराजनालोके सर्वरोगान् व्यपीडति ॥  
 लोकानां वर्धयित्वायुरजपालचरी† यथा ।  
 येषां रोगादिपीडासु जन्तूनां हितमिच्छता ॥  
 वर्षे वर्षे प्रयोक्तव्याः‡ शान्ति नीराजनाइति ।

नीराजयन्ति नवमेघनिभं हरिं यो  
 गोब्राह्मणार्थहितकारिणमश्वगोभिः ।  
 ते सर्वरोगरहिताः सहिताश्च भृत्यैः  
 दीर्घायुषो भुवि भवन्त्यजपालवाक्यात् ॥

इति भविष्योत्तरे नीराजनद्वादशीव्रतम् ।

—ooo@ooo—

सूत उवाच ।

पुरा देवासुरे युद्धे हतैस्तु हरिणासुरैः ।  
 पुनर्योनेषु शोकात्तां गत्वा भूर्लोकसुत्तमं ॥

\* आनयेद्धार याचिकमिति पाठान्तरं ।

† राजपाल उवाच इति पाठान्तरं ।

‡ प्रतिवर्षे प्रयोक्तव्या इति कश्चित् पाठः ।

समन्ते पञ्चके तीर्थे सरस्वत्याः शुभे तटे ।  
 भर्तुराराधनपरा तप उग्रश्चकार ह ॥  
 तदा दितिर्दुःखमाता\* ऋषिरूपेण संस्थिता ।  
 फलाहारा तपस्ते पे क्खं चान्द्रायणान् वृद्धन् ॥  
 यावद्वर्षव्रतं साधुं जराशोकसमाकुला ।  
 ततः सा तपसा तप्ता वसिष्ठादीनपृच्छत ॥  
 कथयन्तु भवन्तो मे पुत्रशोकविनाशनम् ।  
 व्रतं सौभाग्यफलदमिह लोके परत्र च ॥  
 ऊर्चुर्वाशिष्ठप्रमुखा मदनहादशीव्रतम् ।  
 यस्य प्रसादादभवत् सुतशोकविवर्जिता ॥

ऋषय ऊचुः ।

श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तो मदनहादशीव्रतम् ।  
 सुतानेकीनपञ्चाशयेन लेभे दितिः पुरा ॥

सूत उवाच ।

यहशिष्ठादिभिः पूर्वं दितेः कथितमुत्तमं ।  
 विस्तरेण तदेवेदं मत्तकाशान्निवोधत ॥  
 चैत्रे मासि सिते पक्षे† हादश्यां नियतव्रतः ।  
 स्थापयेदन्नं कुम्भं सिततण्डुलपूरितं ॥  
 नानाफलयुतं तद्वद्विद्वदण्डसमन्वितं ।  
 सितवस्त्रयुगच्छत्रं सितचन्दनचर्चितम् ॥  
 नानाभक्ष्यसमोपेतं सहिरण्यं स्वशक्तिः ।

\* देवमातेति पाठान्तरं ।

† शुभ पक्षे इति वा पाठः ।

ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेशयेत् ॥  
 तदभावे कथां कुर्यात् कामकेशवयो ऋरः ।  
 कामनाम्ना हरेरर्घ्यां आपये हुङ्गवारिणा ॥  
 शुक्लपुष्पाक्षततिलै रर्चयेदिति केशवम्\* ।  
 कामाय पादौ संपूज्य जङ्घे सौभाग्यदायकं ॥  
 जरुः स्मरायेति पुनर्नम्रयायेति वै कटिं ।  
 स्तम्बोदयायेत्युदरं अनङ्गायेत्युरो हरेः ॥  
 मुखं पद्ममुखायेति बाहू पञ्चशराय वै ।  
 नमः सर्वाङ्गने मौलिमर्चयेदिति केशवं ॥  
 एवं प्रजागरं कृत्वा शुक्लमास्याम्बरो व्रती ।  
 ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥  
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छतधा स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः ॥  
 भुक्त्वा तु दक्षिणां दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ।  
 प्रीयतामन्नं भगवान् कामरूपी जनार्दनः ॥  
 हृदये सर्वभूतानां य आत्मैत्यभिधीयते ।  
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत्  
 उपवासौ त्रयोदश्यामर्चयेद्द्विष्टुमव्ययम् ।  
 फलमेकञ्च सम्प्राश्य द्वादश्यां भूतले स्वपेत् ॥  
 ततस्तथोदशे मासि वृतधेनुसमन्वितां ।  
 शय्यां दद्याद्द्विजेन्द्राय सर्वोपस्कारसंयुतां ॥  
 काञ्चनं कामदेवं च शुक्लां गाञ्च पयस्विनीं ।

वासोभिर्द्विजदाम्यत्यं पूज्य शक्त्या विष्णुषणैः ॥  
 सर्व्वगन्धादिकं दद्यात् प्रीयतामित्युदीरयेत् ।  
 होमं शक्तितैः कुर्यात् कामनामानि कौर्त्तयेत् ॥  
 गव्येन सर्पिषा तद्वत् पायसेन च धर्मवित् ।  
 विप्रेभ्यो भोजनं दद्यात् वित्तशठं विवर्जयेत् ।  
 द्रक्षुदण्डानथो दद्यात्पुष्पमालाः स्वशक्तितः ॥  
 यः कुर्याद्विधिनानेन मदनद्वादशीमिमां ।  
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति हरिसात्मतां ॥  
 इह लोके वरान् पुत्रान् सौभाग्यसुखमश्नुते ।  
 यः स्मरः संस्मृतो विष्णुरानन्दात्मा महेश्वरः ॥  
 सुखाद्यी<sup>०</sup> कामरूपेण यजेत्तं जगदीश्वरम् ।  
 तत् श्रुत्वा च चचारासौ दितिः सर्वमशेषतः ॥  
 कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया सुदा ।  
 चकाराकर्कशां भूयो रूपयौवनशालिनीं ॥  
 वरैराच्छादयामास सा तु वने वरं सुतं ।  
 ततः सा व्रतमाहात्म्यास्नेहे गर्भमनुत्तमं ॥  
 कदाचिन्नवसञ्चारं शत्रुत्वाज्जठरं दितेः ।  
 प्रविश्यैकोनपञ्चाशत् कृत्वा शक्रो जघान तां ॥  
 तावन्तोवालका भूय वरदुर्नृतिं गताः ।  
 ततो वै चिन्तयामास किमेतदिति वृत्रहा ॥  
 धर्मस्य पश्य माहात्म्यं पुनः सच्चीवितास्त्वमी ।  
 कदाचिदनया नूनं मदनद्वादशी कृता ॥



तत् प्रभावेन जीवन्ति तनया निहता अपि\* ।  
 नूनमेतत् परिणतमधुना तत्तु पूजनं ॥  
 वक्ष्ये णाभिहताः सन्ती न विनाशमवाप्नुयुः ।  
 एकाग्र्यनेकतामाप यस्मात् गर्भी हतोप्यसं ॥  
 अहो माहात्म्यमेतस्मिन् मदनद्वादशीव्रते ।  
 जीवपुत्रा बहुसुता येन नारी प्रजायते ॥  
 इति मत्स्यपुराणोक्तं मदनद्वादशीव्रतम् ।

—000—

भद्राक्ष उवाच ।

विज्ञानोत्पत्तिकामस्य क आराध्यो भवेद्भिज ।  
 कथमाराध्यते सोऽहि एतदाख्याहि मे दिज ॥

अगस्त्य उवाच ।

विष्णुरेव महायज्ञः† सर्वदेवैरपि प्रभुः ।  
 तस्योपायं प्रवक्ष्यामि येनासौ वरदो भवेत् ॥  
 रहस्यं सर्वदेवानां मुनीनामुत्तमस्तथा ।  
 नारायणः परोदेवः तं प्रवक्ष्ये न सौदति ॥  
 श्रूयते च पुरा राजन् नारदेन महात्मना ।  
 कथितं पुष्टिदं‡ विष्णोर्व्रतमप्सरसान्तथा ॥  
 नारदस्तु पुराकल्पे गतवान् मानसं ग्रहः ।  
 स्नानार्थं तत्र सोऽपश्यत् सर्वमप्सरसाङ्गणम् ॥

\* अस्तीति पाठान्तरं ।

† विष्णुदेवः सदा पूज्य इति पाठान्तरं ।

‡ पुष्टिदमिति कश्चिन् पुष्पके पाठः ।

तास्तं दृष्ट्वा विलासिन्यो जटासुकुटधारिणम् ।  
अस्थिचर्माविशेषन्तु कच कुण्डी-कपालिनम् ॥  
देवासुरमनुष्याणां दिदृक्षुः कलहं सदा ।  
ब्रह्मपुत्रं तपोयुक्तं पप्रच्छुस्ता वराननाः ॥

अप्सरसञ्जयः ।

भगवन् ब्रह्मतनय भर्तृकामा वयं द्विज ।  
नारायणस्य भर्ता नो यथा स्यादावचक्ष्य तत् ॥  
नारद उवाच ।

प्रणामपूर्वकः प्रश्नः सर्व्वतो भवते\* शुभः ।  
स च मे न कृतो गर्व्वीयुष्याभिर्यौवनस्त्रयात् ॥  
तथा हि देवदेवस्य विष्णोर्यन्नामकीर्त्तितम् ।  
भवतीभिस्तथा भर्ता भवत्विति हरिः शुभः ॥  
तन्नामोच्चारणादेव कृतं सर्व्वं न संशयः ।  
इदानीं कथयामास व्रतं येन हरिः स्वयम् ॥  
वरदन्तमवाप्नोति भर्तृत्वं च निश्च्युति ।  
वसन्ते शुक्लपक्षस्य द्वादशी या भवेच्छुभा ॥  
तस्यामुपोष्य विधिवत् सत्रीकं हरिमर्चयेत् ।  
पर्य्यङ्कास्तरणं कृत्वा नानास्तरणसंयुतम् ॥  
तत्र लक्ष्म्या युतं देवं रौप्यं कृत्वा निवेदयेत् ।  
तस्योपरि ततः पुष्पैर्मण्डपं कारयेद्बुधः ॥  
मृत्पुष्पादित्रयीतैश्च जागरं तत्र कारयेत् ।

मनोभवायेति\* शिरस्स्वनङ्गायेति वै कटिं ॥  
 कामाय बाहुभूले तु कुशुमास्त्राय चोदरं ।  
 मन्मथायेति पादौ तु हरयेति च सर्व्वतः ॥  
 पुष्पैः संपूज्य देवेशं मल्लिकार्ज्जुनातिभिस्तथा ।  
 पद्माक्षतुर आदाय इक्षुदण्डान् सुशोभनान् ॥  
 चतुर्दिक्षु न्यसेत्तस्य देवस्य प्रणतो नृप ।  
 एवं कृत्वा प्रभाते तु दापयेद्वाङ्मनाय तम् ॥  
 वेदवेदाङ्गयुक्ताय संपूर्णाङ्गाय धीमते ।  
 ब्राह्मणांश्च तथा भोज्य व्रतमेतत्समाप्यते ॥  
 व्रतस्यान्ते ततो विष्णुर्भर्ता वो भवति ध्रुवम् ।  
 अकृत्वा मत्प्रणामं न्तु पृष्टं गर्वेण शोभनाः ॥  
 व्रते नानेन देवेशं पतिं लब्ध्वाभिमानतः ।  
 अवसानेऽपहरणं गोपालैर्वी भविष्यति ॥  
 परावृत्तानां कन्यानां† देवो भर्ता भविष्यति ।  
 एवमुक्त्वा स देवर्षिः प्रययौ नारदः क्षणात् ॥  
 अतीप्येतद्व्रतं चक्रुस्तृष्टस्तांसां स्वयं हरिः ।  
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं भर्तृप्राप्तिव्रतम् ।

—०००@०००—

द्वादश्यां शुक्लपक्षे च मासि भाद्रपदे नरः ।  
 नैवेद्यगन्धपुष्पाद्यै रर्चयेज्जलशायिनम् ॥

\* मनो भवायेति वा पाठः ।

† परावृत्त्याश्च कन्यानामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

न चालपेदिकर्म्मस्थान् पाषण्डान् पतिताश्वरान् ।  
 स्नात्वा जपघनन्तेति शतमष्टोत्तरं बुधः ।  
 व्रजंस्तिष्ठन् स्वपन् भुञ्जन् बुध्यन् प्रखलिते क्षुते ॥  
 वेदनात्तः स्मरेन्नित्यमनन्तं मनसा गिरा ।  
 व्रतमेतद्विधानेन कुर्यात् सखत्सरं नरः ॥  
 ततोऽथ भोजयेद्विप्रान् शक्त्या दद्याच्च दक्षिणां ।  
 पूर्णं संवत्सरे शक्त्या पूजयित्वा जनार्दनम् ॥  
 वीणा-वेणु-सदृशैर्गीतनृत्यन्तु कारयेत् ।  
 अर्चयित्वा हरिं भक्त्या कारयित्वा तु जागरम् ॥  
 अनन्तफलमाप्नोति गीतवाद्यै रदाहृतम् ।  
 अहिंसकः शुचिर्दान्तः सर्वभूतहिते रतः ॥  
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा विष्णुलोके महीयते ।  
 इति विष्णुरक्षस्योक्तं अनन्तदादशीव्रतम् ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

यत् कृत्वा मुच्यते जन्तुर्महतः पञ्चपातकात् ।  
 पञ्चपातकिनः प्रेतान् पितॄंस्तारयते तथा ॥  
 निशाकृदाप्यायनश्च पूर्णिमादेवता इमाः ।  
 जगन्नाथो महीधारी देवेन्द्रो देवकीसुतः ॥  
 चतुर्भुजो गदापाणिः सुरभीदः सुलोचनः ।  
 सर्वगतश्चक्रपाणिः शूरयाप्यसुरान्तकः ॥  
 श्रीशङ्ख द्वादश इमा देवताः परिकीर्त्तिताः ।

स्वाहाकारान्वितैरेतैश्चतुर्थ्यन्तैश्च नामभिः ॥  
 श्रवणादौ देवतानां पूजां च कुरुते व्रती ।  
 श्रवणादेव कुर्वीत द्वादश्यां परिकीर्तिताः ॥  
 पूर्णिमायान्तु देवेभ्यः पायसञ्जुहुयात्ततः ।  
 अमावास्यां देवतानां तिलमुक्तगुणोदनम् ॥  
 पञ्चरत्नानि देयानि पञ्चपातकशान्तये ।  
 पञ्चमूर्तिं स्वर्णमयीं पञ्चानृतसमन्विताम् ॥  
 भोजयेद्ब्राह्मणान् राजान् पञ्चद्वादशसंख्यया ।  
 एतच्चीर्णं वृत्रवधान्मुक्तवान् पाकशासनः ॥  
 अहत्या सङ्गदोषाच्च सुरापानाद्बृहस्पतिः ।  
 गुरुस्त्रीगमनात्सोमः सुवर्णहरणाहलिः ॥  
 अन्यैरपि महीपालैर्दिलीपसगरादिभिः ।  
 महापातकजैर्दोषैर्विमुक्ताद्योपपातकैः ॥  
 तस्मात्त्वमपि कौन्तेय कुरु व्रतमिदं शुभम् ।  
 यद्वाञ्छति महाराज शास्वतीं गतिमात्मनः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं पञ्चमहापापनाशनद्वादशीव्रतम् ।

—000—

द्वादश द्वादशीर्यस्तु समाप्योपोषणैर्नरः ।  
 गोवत्सं काञ्चनं विप्रानर्चयेन्नृत्तितः पुनः ॥  
 परं पद्मवाप्नोति विष्णुव्रतमिदं स्मृतम् ।  
 इति पद्मपुराणोक्तं विष्णुव्रतम् ।

—000—

वराह उवाच ।

द्वादशामुपवासन्तु ये वै कुर्वन्ति ते नराः ।  
 मामिव प्रतिपद्यन्ते मम भक्तिपरायणाः ॥  
 कृत्वा चैवोपवासन्तु गृहीत्वा च जलाञ्जलिं ।  
 नमो नारायणायेति आदित्यं चावलोकयेत् ॥  
 यावन्तो विन्दवः केचित् प तम्यञ्जलितो जलात् ।  
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महोयते ॥  
 तथैव ब्रह्मा द्वादश्यां कृत्वा कर्म यथाविधि ।  
 पाण्डुरैश्च पुष्पैस्तुष्टैर्गन्धैश्च धूपनैः ॥  
 य एवं कारयेद्भूमि तस्यापि शृणुयाद्भक्तिं ।  
 दत्त्वा शिरसि पुष्पाणि इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

ॐ इति कृत्वा मन्त्रः ।

सुरश्रेष्ठ धराधार सुमनसः सुमना गृह्य प्रीयतां म  
 भगवानम्बिकः । एतेन मन्त्रेण सुमनोदयात् ।

गन्ध मन्त्र उच्यते ।

धौ नमस्तुभ्यं स्वस्ति विध्युक्तसुगन्धं गृह्णेमं मङ्गलवते  
 विष्णवे । एतेन मन्त्रेण गन्धान् दद्यात् ।  
 अनुत्वापि च शास्त्राणि यो मामेवञ्च कारयेत् ।  
 मम लोकं स गच्छेच्च जायते च चतुर्भुजः ॥  
 श्यामाकं षष्टिकाक्षैव सङ्गोष्णानि गुणांस्तथा ।

गुणाश्च, व्यञ्जनानि ।

शालीन्-यवान् च तथा जीवारभक्तकं तथा ॥

एतानि यस्तु भुञ्जीत मम कर्मपरायणः ।

स स्याच्च शङ्ख-चक्रांकी लाङ्गुली सुशली गदी ॥

उपवासः, सूर्यार्घ्यं, विष्णुपूजा, श्यामाकाद्यन्यतमं पारणं  
चेति व्रतम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तः\* विष्णु प्राप्तिद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

द्वादश्यां गुह्यकानर्च्य पललाक्षतसंयुतैः ।

हेमं विप्राय वै दद्यादुपवासपरायणः ॥

एतद्दे गुह्यकं प्रोक्तं व्रतं पापहरं शुभम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं गुह्यकद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

द्वादश्यां देवदेवेशं पूजयित्वा जलाधिपं ।

पुण्डरीकमवाप्नोति वरुणं यादसाम्पतिं ॥

इति विष्णुधर्मोक्तं पुण्डरीकयज्ञप्राप्तिव्रतम् ।

— ००० —

सर्वदेवरथं शक्रं पूजयित्वा तथा नरं ।

सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गलोकश्च गच्छति ॥

इति विष्णु धर्मोत्तरोक्तं शक्रव्रतम् ।

— ००० —

समोवाच ।

भगवन् श्रीतुमिच्छामि आसुर्यं परमं विभी ।  
कथितव्यं प्रसादेन यद्यस्ति मम सौहृदम् ॥  
देव येन विरूपत्वं यद्व्रतेन प्रचक्ष्यति ।  
सौभाग्यं परमं चैव प्राप्यते कस्य सेवनात् ॥  
तन्मे कथय देवेश परमाभीष्टदायकम् ।

ईश्वर उवाच ।

अयतां वै परं गुह्यं व्रतं पापहरं शुभम्\* ।  
सुरुपा हादशौ नाम महापातकनाशनी ॥  
रूपप्रदायिनी चैव तथा सौभाग्यवर्धनी ।  
कुलवृद्धिकरीचैव सर्वं सौख्यप्रदायिनी ॥  
तां शृणुष्व प्रयत्नेन कथ्यमानां मयानघे ।  
पुरा वै वापरस्मान्ते वष्णुर्देवनिन्दकः ॥  
उत्पन्नी मृत्युलोकेश वसुदेवकुले किल ।  
तेनोठा रुक्मिणी नाम भीमस्य च सुता पुनः ॥  
अत्यन्तरूपसुभगा पतिव्रतपरायणा ।  
नहि तस्या विना कृष्णस्तीकसुदृढते सुखम् ॥  
शत्रून्मरुदयोः पादवन्दनं भर्तुं तत्परा ।  
केनापि कर्मदोषेण क्रुपितां कृष्ण मातरं ॥  
न प्रसादयति क्षिप्रं प्रतिमलेच्छती प्रियं ।  
ततो देव्याः समुत्पन्नः कोपः सर्वगुणोपहः ॥



कृष्णं प्रोवाच कुपिता यदि ते जननी स्वयं ।  
तत स्तयापि वै बाह्या कुरुपा निर्गुणाधिका ॥  
महाकथं नाग्यया कर्तुं नार्हसि त्वं कुसोदह ।

कृष्ण उवाच ।

अपापां रुक्मिणीं त्यक्तमुक्तेऽहं कथं शुभा ।  
यः परित्यजते भार्यामविलुप्तशरीरिणीं ॥  
स प्राप्नोति च मन्दात्मा दौर्भाग्यं सातपौरुषं ।  
विरूपत्वमवाप्नोति न सुखं विन्दते कश्चित् ॥  
व्याधि र्वा जायते लोके निन्दनीयश्च देहिना ।  
इत्यहं नानुमानोऽपि कथं कुर्यात्तथा वचः ॥

देवस्युवाच ।

सर्वेषामिव दानानां दानं तीर्थादि यच्छति ।  
माता गुरुतरा वत्स कस्तस्या वचनं त्यजेत् ॥  
मम वाक्यस्य करणात् कथं पापिष्ठता भवेत् ।  
जननी पूज्यते लोके न भार्या यदुनन्दन ।

कृष्ण उवाच ।

न च त्यजाम्यहं मातः प्रियां प्राचधनेश्वरीं ।  
इति तुष्णीं पराभूतां मातरं प्रेक्ष्य केशवः ॥  
चिन्तामवाप परमां कथं सौख्यं भवेदिति ।  
एतस्मिन्नेव काले तु नारदीमुनिसत्तमः ॥  
अभ्याजगाम सहसा विष्णुं प्रेक्ष्य च विस्मितम् ।  
पूजितः परया भक्त्या अर्घ्यं तस्मै निवेदितम् ॥

उपविष्टे यथान्याय पर्यपृच्छदनामयं ।

नारद उवाच ।

किं त्वं सखेदपरमः किमुद्देशस्य कारणम् ।  
किञ्च सिध्यति तेऽभीष्टं त्वजोद्देशं यदुत्तमम् ॥

कृष्ण उवाच ।

माया नियुक्ता देवर्षे परिणेतुं हिजोत्तम ।  
कन्यामुदह यस्यापि कुरूपं कस्यचित् प्रभो ॥  
यथा मातुर्नियोगोत्रं कृतो भवति सत्कृतिः ।

नारद उवाच ।

अयतामभिधास्यामि पूर्ववृत्तान्तमादरात् ।  
लक्ष्मीयुक्तः पुरा नाथ क्रीडमानो हि नन्दने ॥  
तत्राययौ स भगवान्† दुर्व्यासा ऋषिसत्तमः ।  
सत्कृतस्य यथान्यायं प्रभ्युत्थानकं पूर्व्वकं ॥  
प्रेक्ष्य वीभक्षरूपं तं देव्या हासः कृतस्तदा ।  
स च कीपेन महता वैश्वानरसमप्रभः ॥  
यथाप लक्ष्मीं दुष्टात्मा मुनिः क्रोधसमन्वितः ।  
हसितोऽहं त्वया मुग्धे आत्मनो रूपमीक्षिता ॥  
विरूपा भव दुर्बुद्धे किं न ज्ञातो ह्यहं त्वया ।  
इत्युक्ता सा तया देव्या यथावत् संप्रसादितः ॥  
प्रसन्नो जगदे वाक्यं मे श्रापो न वृथा भवेत् ।

\* किञ्चोदेव यदुत्तमराते पाठान्तरम् ।

† तत्राययते सभगवान् इति पुस्तकाकरपाठः ।

जन्मान्तरेण साफल्यं भविष्यति कुरुपता ॥  
 सा एव चावतीर्णाहि गोचकस्य गृहे सुता\* ।  
 सत्यभामा विरुपाङ्गी विरूप दर्शनं तथा ॥  
 कर्णनासातिविजृता† सञ्जाता तत्प्रभावतः ।  
 पाणिपादौ कटिग्रीवा सर्वं वैरूप्यलक्षणम् ॥  
 तपादस्त्रो महाप्राज्ञः स ते कन्यां प्रदास्यति ।

छाण्ड उवाच ।

भगवन् विरूपं वदनं कथं द्रक्ष्यामि नित्यशः ।  
 का निर्वृतिं गमिष्यामि तां विवाह्य कुरुपिकां ॥

नारद उवाच ।

तस्या एव प्रसादेन रुक्मिण्या यदुनन्दन ।  
 उत्तमं प्राप्य सौरूपं सौभाग्यं परमं सुखं ॥  
 माता हि तावन्मान्ता वै धर्मकामार्थं मिच्छता ।  
 एवं पुरा व्यतीत्येवं सम्बन्धो विहितः पुरा ॥  
 त्वया वाक्यं तथा कार्यं गुरुणा वचनं महत् ।  
 माता गुरुतरा भूमे इति वेदेषु गीयते ॥

ईश्वर उवाच ।

एवमुक्त्वा महादेवीं नारदं स्निदिवं गतः ।  
 छाण्ड मातरं प्राह वैवाह्यं हि विधीयतां ॥  
 विवाहितावसानेन वेदोक्तं विधिना ततः ।

\* एवं चावतीर्णाहि गोचकानां गृहे सुता इति पाठान्तरम् ।

† कर्णनासाति विजृता इति मुल्लकाक्षरेपाठः ।

आनीयतां तदा देवि दर्शयामास तां बभूव ॥  
 पश्य त्वं वचनादब्रूहि\* परिणीता शुचिव्रता ।  
 निर्वृत्तिपरमं गच्छ प्रसादपरमा भव ॥  
 इत्युक्त्वा वीक्ष्य तां कृष्णः प्रणिपत्य स्वमातरं ।  
 जगाम देवकार्याणां करणाय महाबलः ॥  
 तां दृष्ट्वा देवमाता च बभौ दुःखान्विता भृशं ।  
 ईदृग्विरूपं विकृतिं कथं कर्त्तास्मि गोपनं ॥  
 चिन्ता च मेति† महतीमतीवोद्विग्नमानसः ।  
 कस्यापि नाचचक्षेऽपि विरूपं तच्छरीरजं ॥  
 अथ किं विहितं काले रुक्मिणी तव चाग्रतः ।  
 नमस्कृत्य ततः श्वश्रूँ सम्पृष्ट्वा चरणौ तदा ॥  
 उवाच प्रस्तुतं वाक्यं भक्तियुक्तं सुखावहं ।  
 प्रभावं‡ द्रष्टुमिच्छामि भवतीं॥ कृष्णबलभां ॥  
 दर्शयन्तु च मे ग्रीष्मं प्रसादं सुविधीयतां ।

देवक्युवाच ।

श्वश्रूँ हन्ते§ सुभगे ममापि वचनं कुरु ।  
 दीयतां त्वरितं शुभ्रं सुरूपाद्वादशोव्रतं ॥

\* सापेक्षवचनादिति पाठान्तरं ।

† चिन्तामवापेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ अज्ञाचमिति पाठान्तरं ।

॥ भवतीमिति पाठान्तरं ।

§ सुभ्रूँ इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

संप्रयच्छति\* # चेतस्त्वं दर्शनान्ते भविष्यति ॥

रुक्मिण्युवाच ।

कथं यद्दीयते धर्मं व्रतस्यापि सुदुष्करम् ।  
कथं तस्यां प्रयच्छामि फलं देवैः सुदुर्लभम् ॥

देव्युवाच ।

अर्घ्यं प्रदीयतामस्यै तदर्धमथवा पुनः ।  
पञ्चमः सप्तमः षष्ठः षोडशांशोऽथवा पिबा ॥

देव्युवाच ।

सुरूपाद्वाद्वाशी पुण्यतिलार्घ्यमपि नोत्सहे ।  
किं पुनः षोडशांशेन सपत्न्या दुष्टचेतसः ॥  
एवमुक्त्वा जगामाथ मन्दिरं सा शुभेक्षणा ।  
पुनः पृच्छति ते सा तु प्रणिपातेन वै रुषा ॥  
देवि पृच्छामि† चोक्तोऽयं न करोति प्रभुर्मम ।  
कथं पश्यामि तां तन्वीं नबोद्धां कृष्णबन्धुभां ॥

कृष्ण उवाच ।

अम्बा द्रक्ष्यसि ते सुभ्रूं धिग्रूपां तां सुमध्यमां ।  
कर्णनासा च विक्रता विरूपा विक्रतानना ॥  
अहं तु नोत्सहे द्रष्टुमीदृग्रूपां शुचिस्मिते ।  
कार्त्तव्यं कृणां फलं ते च शुभाशुभमसंशयं ॥

\* संप्रयच्छति चेतस्यौदर्शनान्ते इति ।

• संप्रयच्छसि कोलस्यौदर्शनान्ते इति च पुलकान्तरे पाठः ।

† देव पृच्छामि वत्कोपान्नं करोति च प्रभुर्मम इति पुलकान्तरे पाठः ।

एवं बहुगते काले देवैश्चैव प्रभावतः ।  
 देव्यागारं सत्यभामा शिष्या दत्त्वा च वेशिता ॥  
 प्रार्थये यततां तूर्णं सुरूपाद्वादशीव्रतं ।  
 तिलादपि हि षड्भागं होमादपि हि निःसृतं ॥  
 सा गता तत्सकाशं तु विवाहद्वारमार तु ।  
 उवाच रुक्मिणी सा च सत्यभामा शुचित्रता ॥  
 एकामप्याहुतिं देवि देहि मे भीष्मनन्दिनि ।  
 अर्धाहुतिं वा मे देहि सद्यस्ति मम सौहृदं ॥

रुक्मिण्युवाच ।

कोऽयं मतिभ्रम स्ते वै सुरूपां द्वादशीं प्रति ।  
 तिलाहुतिञ्च दास्यामि उद्घाटय कपाटकं ॥  
 इत्युक्त्वा त्वरितं स्नात्वा दत्त्वा ह्येकां तिलाहुतिं ।  
 तिलञ्चैव प्रदत्तैयं रूपेणैवाधिका भवत् ॥  
 तां दृष्ट्वा विस्मयपरा पप्रच्छ दयितां हरेः ।  
 कथ्यतां मम का हि त्वं किमर्थं मिह चागता ॥

सत्यभामोवाच ।

तवाहं भगिनी भद्रे कृष्णबीटा स्मि धर्मतः ।  
 सत्यभामेति मे नाम नमामि चरणौ तव ॥  
 इति श्रुत्वा तु वचनं विस्मयोत्फुल्ललोचना ।  
 नोवाच किञ्चित् चार्दङ्गी अत्यर्थं विस्मिताभवत् ॥  
 एतस्मिन्नेव काले च वागुवाचाशरीरिणी ।  
 तव दानप्रभावेन सत्यव्रतपरायणे ॥

सुरूपा हादशीपुण्यं देवानामपि दुर्लभं ।

देव्युवाच ।

कर्माणां केन कर्तव्यं किमाचारं वदस्व मे ।

नियमं होमदानञ्च प्रसादः सम्बिधीयतां ॥

ईश्वर उवाच ।

पौषमासन्तु संप्राप्य पुण्यं तु सुशोधयेत् ।

तस्यां रात्रौ संयतात्मा ध्यात्वा विष्णुं सनातनं ॥

श्वेता गौरेकवर्णा च तस्यां ग्राह्यं च गोमयं ।

अन्तरिक्षात् प्रपतितं शुचि मूर्ध्निमवास्थितः ॥

तस्याः कृत्वा हृत्तीनां च शतमष्टोत्तरं तिलैः ।

प्रतीक्ष्यैकादशीं कृत्वा मुपवास परायणैः ॥

भाव्यं नियमसंयुक्तैर्विशेषात्संयतात्मभिः ।

कृत्वा नद्यां तडागे वा विष्णुमेवाथ चिन्तयेत् ॥

सौवर्णञ्च हरिं कृत्वा रूप्यं वासः स्वशक्तितः ।

तिलपात्रोपरिस्थे च न्यसेत् कुम्भे सद्रव्यके ॥

ततो विष्णुं पूजा

इति संपूज्य विधिना पुण्यैर्धूपैः सचन्दनैः ।

नैवेद्यं तिलमिन्द्रञ्च फलानि विविधानि च ॥

अर्घ्यमन्त्रोपयुक्तानि तदग्रे स्तवनं पठेत् ।

नमः परमशान्ताय विरूपाय नमोऽस्तुते ॥

सर्वकल्मष नाशाय गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ।

अर्घ्यं मन्त्रः ।

एवं संपूज्य देवेशं होमवेदोमवाहुतीः ।

तिलानाहुतिसंयुक्तान् मन्त्रैः सहस्रशीर्षकैः ॥  
 हृदि ध्यात्वा च देवेशं लक्ष्मीयुक्तं सनातनम् ।  
 शङ्ख चक्र, गदा खेटं\* ध्यात्वा देवं जनार्दनम् ॥  
 होमान्ते कारयेच्छाङ्गं वैष्णवं द्विजसत्तम ।  
 दत्त्वा च भोजनं तेभ्यः कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥  
 धर्मश्रवणसंयुक्ता जाग्रतो तत्र तां निशां ।  
 तं कुम्भं वैष्णवीं मूर्त्तिं विप्राय प्रतिपादयेत्† ॥  
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं‡ सर्व्वं तत्र समापयेत् ॥  
 ईश्वर उवाच ।

एवं यः कुरुते देवि सुरूपाद्वादशी व्रतम् ।  
 नरो वा यदि वा नारी तच्च पुण्यं शृणुष्व मे ॥  
 दीर्भाग्यं नश्यते तस्य अपि जन्मान्तरार्जितम् ।  
 अपि भूमस्य सम्यक्को जायते कारणान्तरात् ॥  
 तस्यापि न भवेदुःखं वैरूढ्यं तस्य जन्मनि ।  
 बन्धुजन वियोगश्च न नेष्टैः सह वियोगतः ॥  
 जायते गोचरद्विष कौर्त्तिमान् जायते भुवि ।  
 जातिस्मरणमाप्नोति पदं निर्वाणमाप्नुयात् ॥  
 वाच्यमानमिदं भक्त्या यः शृणोति समाहितः ।  
 पुण्यमाप्नोति सततं स्वर्गलोके महीयते ॥  
 इति उमामहेश्वरसंवादे सुरूपाद्वादशी व्रतम् ।

\* महीपतिमिति पुस्तकालये पाठः ।

† विजिवेदेदिति पुस्तकालये पाठः ।

‡ भक्तिहीनमिति पुस्तकालये पाठः ।

¶ वाच्यं वै विद्योक्त इति पाठालये ।



मान्वाता उवाच ।

एकादशी महाब्रह्मन् महापुण्यफलप्रदा ।  
ऋक्षयोगैस्तु संयुक्ता कथयस्व मम प्रभो ॥

वसिष्ठ उवाच ।

जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशनी ।  
सर्वपापहरा चैषा कर्त्तव्या फलकाङ्क्षिभिः ॥  
एकादश्यां शुक्लपक्षे यदा ऋक्षं पुनर्वसुः ।  
सा नाम्ना च जया ख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥  
समुपोष्य व्रती पापात् मुच्यते नात्र संशयः ।  
अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥  
यदा शुक्ले तु द्वादश्यां नक्षत्रं श्रवणं भवेत् ।  
विजया सा तथा प्रोक्ता तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥  
तस्यां स्नातः सर्वतौर्यं स्नातो भवति मानवः ।  
दानं सहस्रगुणितं तथा चैव प्रयोजनं ॥  
होमजपोपवासैश्च\* सहस्राणां फलं लभेत् ।  
यदा च शुक्लद्वादश्यां रोहिणी च प्रजायते ॥  
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिः ।  
सप्तजन्मकृतं पापं स्नानं वा यदिवा बहु ॥  
तच्छालयति गोविन्दस्तस्यामभ्यर्च्य भक्तितः ।  
यदा च शुक्लद्वादश्यां पुष्यं भवति कर्हिचित् ॥  
तदा सातिमहापुण्या कथिता पापनाशनी ।

\* होमजपोपवासैश्चेति पुण्यकारे पाठः ।

यो ददाति च यत्पुण्यं नित्यं संवत्सरे नरः ।  
 उपवासन्तु तस्यां च यः करोति महत्फलं ॥  
 तस्यां जगत्पतिर्देवः सर्वलोकेश्वरो हरिः ।  
 प्रत्यक्षतां प्रयात्याशु तदनन्तफलं स्मृतं ॥  
 सगरेण ककुत्स्थेन धुन्धुमारेण गाधिना ।  
 तस्मा माराधितो देवो दत्तवानखिलां भुवं ॥  
 उपवासस्तु तस्याश्च देव आराधितः स च ।  
 तस्मै स राज्यमखिलं सन्तुष्टो भुवि दत्तवान् ॥  
 वाचिकान् मानसांश्चैव कायिकांश्च विशेषतः ।  
 सप्तजन्मकृतं पापं मुच्यते नात्र संशयः ॥  
 इमामिका मुपोष्यैव पुण्यं नक्षत्रसंयुतां ।  
 एकादशीसहस्रेण फलं प्राप्नोत्यसंशयं ॥  
 स्नानं दानं जपो ह्योमः स्वाध्यायदेवतार्चनं ।  
 यदस्यां क्रियते किञ्चित्तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥  
 पुरुषैस्तु प्रब्रजेन कर्त्तव्या फलकाञ्चभिः ।  
 फाल्गुने च विशेषेण विशेषः कथितो नृप ॥  
 आमर्हकीव्रतं पुण्यं विष्णुलोकफलप्रदं ।  
 आमर्हकीमधी गत्वा जागरं तत्र कारयेत् ॥  
 कृत्वा तु जागरं विष्णुर्गीसहस्रफलं लभेत् ॥

माध्याता उवाच ।

आमर्हकी कदा शेषा उत्पन्ना हिजसत्तम ।  
 एतत्सर्वं समाचक्षुः परं कीतूहलं हि मे ॥

कक्षादियं पवित्रा च कक्षात्पापप्रणाशनी ।  
कक्षाज्जागरणं कृत्वा गीसहस्रफलं लभेत् ॥

वसिष्ठ उवाच ।

कथयामि महाभाग गच्छेयं भगवान् क्षिती ।  
आमर्हन्ती महावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः ॥  
एकार्ष्ये पुरा जाते नष्टे स्यावरजङ्गमे ।  
नष्टे देवासुरगणे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥  
तत्र देवाधिदेवेशः परमात्मा सनातनः ।  
जजाप परमं ब्रह्म आत्मनः पदमव्ययं ॥  
ततोऽस्य जपतो ब्रह्म सुखाच्छाशिसमप्रभः ।  
छीवनाद्विन्दुसम्पन्नः स भूमौ निपपात ह ॥  
तस्माद्विन्दोः समुत्पन्नः स्वयं धात्रीनगो महान् ।  
शाखाप्रशाखाबहुला फलभारावनामितः ॥  
सर्वेषां चैव वृक्षाणां आदिरेष प्रकीर्तितः ।  
एतस्मिन्नेव काले तु ससृजे बहुधाः प्रजाः ॥  
ब्राह्मणानसृजतेन संसृष्टाश्च इमाः प्रजाः ।  
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।  
तांश्च दृष्ट्वा महाभाग परं विस्मयमागताः ।  
नजानीय इमान् वृक्षान् चिन्तयानोपि सर्व्वतः ॥  
एवं चिन्तयतस्तेषां वागुवाचाशरीरिणी ।  
सञ्जाता वैष्णवी तत्र ऋषीणां प्रतिबोधनी ॥  
असृजद्भगवान्देव ऋषयस्तु तद्यामराः ।  
अजिताद्याश्च यन्मास्ते धारा वै विष्णुसम्भवा ॥

आमर्हकी नगो ह्येष प्रवरो लोकविश्रुतः ॥  
 विष्णो निर्णीवनाम्नातः प्रवरो वैष्णवी नगः ।  
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमर्हकी सदा ॥  
 सर्वपापहरा प्रोक्ता वैष्णवी पापनाशनी ।  
 अस्या मूले स्थितो विष्णु रूर्ध्वे चैव पितामहः ॥  
 स्वात्मे च भगवान् रुद्रः संस्थितस्त्रिपुरान्तकः ।  
 शाखासु सरितःसर्वाः प्रशाखासु च देवताः ॥  
 पर्णेषु वसवो देवाः पुष्पेषु मरुतस्तथा ।  
 प्रजानांपतपः सर्वे फलेचैव व्यवस्थिताः ॥  
 सर्वदेवमयी ह्येषा धात्री च कथिता मया ।  
 तस्मात् पूज्यतमा ह्येषा विष्णुभक्तिपरायणैः ॥

ऋषिर्वाच ।

को भवान्निहि जानामि अकस्माद्द हे शुभः\* ।  
 देवीवा यदि वा चान्यः कथयस्व यथातथं ॥

वागुवाच ।

यः कर्ता सर्वलोकानां भुवनानां चतुर्दश ।  
 अनङ्गाङ्गवपुःप्रेक्ष्य सोऽहं विष्णुः सनातनः ॥  
 तच्छ्रुत्वा तस्य देवस्य भाषितं ब्राह्मणाः स्थिताः ।  
 विषयोत्फुल्लनयनाः परं विस्मयमागताः ॥  
 अनादिनिधनं देवंस्तोतुष्वैव प्रचक्रमुः ।  
 श्रीं नमो भूतात्मने च भूताय परमात्मने ॥

\* आकाशकोदेखव इति पाठान्तरं ।

अव्यक्ताय नमो नित्यं अनन्ताय नमोनमः ॥  
 दामोदराय शुचये यज्ञेशाय नमोनमः ।  
 नमो मायापटञ्जलजगद्धात्रीमहात्मने ।  
 अच्युताय नमो नित्यं अनन्ताय नमोनमः ॥  
 एवं स्तुतस्तदा तैश्च ततोऽपि भगवान् हरिः ।  
 प्रत्युवाच महर्षींस्तान् अभीष्टं किं ददामि वः ॥

ऋषय ऊचुः ।

यदि तुष्टोहि भगवानस्माकं हितकाम्यया ।  
 व्रतं किञ्चित् समाख्याहि स्वर्गमोक्षप्रदं परं ॥  
 धनधान्यप्रदं पुण्यं आत्मनस्तुष्टिदायकं ।  
 अल्पायासं बहुफलं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥  
 कृतेन येन देवेश विष्णुलोके महीयते ॥

विष्णुरुवाच ।

फाल्गुनामलपक्षेषु द्वादशी ऋषिसत्तमाः ।  
 ब्राह्मणानां महापुण्या सर्वपातकनाशनी ॥  
 विशेषस्तत्र कथितः शृणुष्व ऋषिसत्तमाः ।  
 आनर्हकी न्तु संप्राप्य जागरं यस्तु कारयेत् ॥  
 सर्वपापविनिर्मुक्तो गोसहस्रफलं लभेत् ।  
 एतद् कथितं विप्रा व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥

ऋषय ऊचुः ।

व्रतस्यास्य विधिं ब्रूहि परिपूर्णं कथं भवेत् ।  
 के मन्त्राः के नमस्कारा देवताः काः प्रकीर्त्तिताः ॥  
 कथं स्नानं कथं दानं कथं पूजाविधिः स्मृतः ।

अर्घ्यप्रदानमन्त्रश्च कथयस्व यथातथं ॥

विष्णुस्त्वाच ।

श्रूयतां यो विधिः सम्यक् व्रतस्यास्य द्विजोत्तम ।  
 न कस्यचिन्मयाख्यातो व्रतस्य विधिरुत्तमः ॥  
 एकादश्याश्च नियमं गृह्णीयाद्दन्तधावनं ।  
 एकादश्यां निराहारं स्थित्वा चैवापरेऽहनि ॥  
 भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष ग्रहणं मे भवाच्युत ।  
 इति कृत्वा च नियमं दन्तधावनपूर्वकं ॥  
 नास्त्रापेत् पतितांशोरान् तथा पाषण्डिनो नरान् ।  
 दुर्विनीतान् भिन्नमर्थ्यादान् गुरुदारप्रकर्षकान् ॥  
 अपराङ्मे तथा स्नानं विधिवत् कारयेद्बुधः ।  
 नद्यां तट्टागे कूपे वा गृहे वा नियमाशनः\* ॥  
 श्रुत्तिकालभ्रनं पूर्व\* ततः स्नानं समाचरेत् ।  
 अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे ॥  
 श्रुत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतं ॥

श्रुत्तिकामन्त्रः ।

त्वमापो योनिः सर्वेषां देवदानवरक्षसां ।  
 ज्योतयोनि भुजङ्गाश्च रसानांपतये नमः ॥  
 ज्ञातोऽहं सर्व\*तीर्थेषु ऋदे प्रश्रवणेषु च ।  
 नदीषु देवज्ञातेषु अप स्नानन्तु मे भव ॥

\* नियमात्मकानि विष्णुक्रान्तरे पाठः ।

ज्ञानमग्नः ।

जामदग्निं ततश्च कारयित्वा हिरण्यं ।  
 माघकेषु सुवर्णस्य तदर्चनाय वा पुनः ॥  
 ऋद्धमागच्छ देवानां पूजाहोमन्तु कारयेत् ।  
 ततश्चामर्दकीं गच्छेत् पोषयेच्च समन्ततः ॥  
 तस्याधी जलकुम्भश्च स्थापयेन्मन्त्रसंयुतं ।  
 पञ्चरत्नसमीपे तं दिव्यगन्धादिवासितं ॥  
 ह्यत्रोपानहवस्त्रैश्च सितचन्दनचर्चितं ।  
 स्नग्मालालङ्कृतपीवं सर्वतो धूपधूपितं ॥  
 दीपमालाकुलं कुर्यात् सर्वतस्तु मनोहरं ।  
 तस्योपरि न्यसेत् पात्रं दिव्यदानैः प्रपूजितं ॥  
 पात्रोपरि न्यसेद्देवं जामदग्न्यं महाभुजं ।  
 विशोकाय नमः पादौ जानुनौ विश्वरूपिणे ॥  
 उपाय च\* नमः कण्ठे आस्थं यज्ञमुखाय वै ।  
 ननाम शोकवियुतो वासुदेवाय च क्षुधौ ॥  
 ललाटे वामनायेति रामायेति पुनर्भुवौ ।  
 नमः कूर्मार्जने तद्वत् शिरस्त्यभि पूजयेत् ॥  
 पूजयित्वा ततो देवं अर्घ्यं चैव प्रदापयेत् ।  
 फलेन चैव शुभ्रेण भक्तियुक्तेन चेतसा ॥  
 नमस्ते देवदेवेश जामदग्ने नमोऽस्तु ते ।  
 इमं देवमिमं देवं त्रीलोक्यग सहितो हरिः ॥

\* उपाय च तथा ऊरु कर्णं दामोदराय च दन्तादिपादाकारं ।

अर्घ्यमग्नः ।

ततो जागरणं कुर्यात् भक्तियुक्तेन चेतसा ।  
 नृत्यैर्गीतैश्च वादिनैर्धर्माख्यानकथानकैः ॥  
 वैष्णवैश्च तथा ख्यातैः क्षपयेच्छर्व्वरीन्तु तां ।  
 प्रदक्षिणं ततः कुर्यादानर्हत्वा नमस्तदा ॥  
 शतमष्टाधिकश्चैव अष्टाविंशतिमेव च ।  
 ततः प्रभातसमये गीत्वा गौराजनं हरेः ॥  
 ब्राह्मणं पूजयित्वा तु सर्व्वं तस्मै निवेदयेत् ।  
 जामदग्न्यं घटच्छत्रं वस्त्रयुग्ममुपानहौ ॥  
 जामदग्न्यं स्वरूपी च प्रीयतां मम केशवः ।  
 ततस्वामर्हकीं स्मृष्ट्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणं ॥  
 स्नानं कृत्वा विधानेन ब्राह्मणान् भोजयेत्तदा ।  
 ततश्च स्वयमश्रीयत् कुकुटेन समन्वितः ॥  
 एवं कृते तु यत्पुण्यं तत्तत्सर्व्वं कथयाम्यहं ।  
 सर्व्वतीर्थेषु यत् पुण्यं सर्व्वदानेषु यत् फलं ॥  
 सर्व्वयज्ञाधिकश्चैव लभते नात्र संशयः ।  
 एतद्दः सर्व्वमाख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥  
 एतद्भूतं गतमलं कथितं मया वै  
 पापापहं शुचिमतिर्हरिवासरे ते ।  
 यो वै करिष्यति नरः शुचिशुद्धचित्तः  
 स प्राप्स्यते हरिपदं परमं परमम् ॥

\* बहुमतोक्तं वाच्यम् । करिष्यते चः शुचिशुचि तस्य उवाच्यते विष्णुपदं परमं  
 इति पुस्तकाकारे पाठः ।



एतावदुक्ता देवेश स्तत्रैवान्तरधीयत ।  
 तेषापि ऋषयः सर्वे चक्रुः सर्व्वमशेषतः ॥  
 तथा त्वमपि राजेन्द्र कर्त्तुं नर्हसि सत्तम ।  
 व्रतमेतद्दुराधर्षं सर्व्वपापप्रणाशनं ॥

इति मार्कण्डेय पुराणे आमदकी व्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्त  
 करणाधीश्वर सकलविद्याविशारद  
 श्री हेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गं  
 चिन्तामणौ व्रतखण्डे  
 द्वादशी व्रतानि ।

---



